БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1971 чыл МАРТ 3 СРЕДА № 53 (8513).

Өртээ 2 көп

Украин улустуң кайгамчыктыг кызы

МОСКВА, март 1. (СЭТА). ССР Эвилелиниң Улуг театрынга хөй совет республикаларының төлээлекчилери чыглыган. Амыдыралының болгаш чогаадылгазының сорулгазы хосталга дээш, улустарның акы-дуңмалыкы чоруу дээш демисел болган чогаалчы болгаш кижи, украин улустуң кайгамчыктыг кызы Леся Украинкага ынакшылдың болгаш хүндүткелдиң ёзулалын кылыры-биле олар анаа келген.

Байырлыг хуралдың президиумунда—Бүгү-эвилелдиң юбилей комитединиң кежигүннери — чогаалчылар, культура ажылдакчылары, эртемденнер, найысылалдың хөй-ниитизиниң болгаш социалистиг чурттарның акы-дуңма литератураларының төлээлекчилери. Аалчыларның аразында — Украинаның КП ТК-ның секретары Ф. Д. Овчаренко баштадыр Украин ССР-ниң чазак төлээлери.

Байырлыг хуралдың киржикчилери эштер Л. И. Брежнев, Г. И. Воронов, А. П. Кириленко, А. Н. Косыгин, К. Т. Мазуров, А. Я. Пельше, Н. В. Подгорный, Д. С. Полянский, М. А. Суслов, А. Н. Шелепин, Ю. В. Андропов, В. В. Гришин, П. Н. Демичев, Д. Ф. Устинов, И. В. Капитонов, К. Ф. Катушев, Ф. Д. Кулаков, Б. Н. Пономарев, М. С. Соломенцев оларны чылыы-биле уткаан.

Бүгү-эвилелдиң юбилей комитединиң даргазы Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Николай Тихонов Леся Украинка дугайында сөзү-биле байырлыг хуралды ажыткан.

— Улуг украин шүлүкчү болгаш хөй-ниитичи ажылдакчы Леся Украинканың ады бүгү мурнакчы кижи төрелгетенниң чоргаараддары болуп турарларының аттары-биле кожа туруп турар деп, Николай Тихонов чугаалаан.

Николай Тихонов Тайбынның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң телеграммазын номчаан.

Шүлүкчү-академик Микола Бажан, Москваның чогаалчылар организациязының баштаар чериниң секретары Сергей Наровчатов, РСФСР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң секретары Людмила Татьяничева, грузин шүлүкчү Марка Бараташвили, Белоруссияның Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң ийиги секретары Иван Шамякин болгаш өскелер-даа чалбыыштыг шүлүкчүнүң чогаадылгазының хөй талалының дугайын, өске-даа националдарның төлээлекчилери-биле ооң харылзааларының дугайын чугаалап турган.

Украин ССР-ниң чазак төлээлериниң удуртукчузу, Украинаның КП ТК-ның секретары Ф. Д. Овчаренко чүве чугаалаан.

УССР-ниң улустуң чурукчузу Г. Н. Кальченконуң ажылы —шүлүкчүнүң мрамор скульптура портреди, тураскаал медальдарны, а ол ышкаш Леся Украинканың чогаалдарының юбилейге үндүрген ийи томун байырлыг хуралга Украин ССР-ниң чазак төлээлери москвачыларга белек кылдыр тудускан.

Украинаның болгаш Москваның уран чүүлдериниң мастерлериниң концертинге шүлүкчүнүң сорук киирикчи сөстери, ооң шии чогаалдарындан үзүндүлер, украин улустуң улуг кызынга совет композиторларның тураскаал болдурган чогаалдары чаңгыланып турган.

СЭКП-ниң XXIV СЪЕЗДИЗИНГЕ УТКУШТУР

Директивалар төлевилели-биле танышкан

«Сүт-Хөл» совхозтуң Кара-Чыраа салбырының сүт-бараан фермазының коллективи 1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин танышкаш онуу иштин-биле чүүлдүгзүнүп, партияның XXIV съездизинге алдар кылдыр немелде хүлээлгени алгаш, күжениишкинниг ажылдап эгелээннер. Ферманың коллективи бирги кварталда 39 тонна сүттү бүдүрер, 32 тонна сүттү күрүнеге дужаар планныг турган, февраль 20-ге чедир 31 тоннаны дужааган ийикпе, азы квартал планын 96,8 хуу күүсеткен.

Ферманың саанчылары Ондар Барбаанак 1959 литрни, Монгуш Кара-кыс 1895 литрни, Монгуш Чылбак 1889, Ондар Ылдык 1942 литрни түс-түсте ниитизи-биле саап, ферманың мурнакчылары болуп, кызымаккай ажылдап турар.

Съезд мурнунуң күш-ажылчы ээлчээнге кирипкеш, ооң ажыттынар хүнүнге чедир ийиги кварталдың планының 50 хуузун күүседир деп, Директива төлевилелин танышкан хуралга кижи бүрүзү сагалын берген.

О. ДОРЖУ.

БЕЛЕТКЕЛЧИЛЕР СӨЗҮН ЭЭЛЭЭН

Өвүр районнуң хереглекчилер ниитилелиниң белеткелчилери партия съездизиниң Директиваларының төлевилели-биле танышып көргеш, съездиге белек кылдыр, чугула белеткелдерниң хевирлер талазы-биле квартал планын февральдың 15-те ажыр күүседип, боттарының сөзүн ээлээн.

Өлүк белеткелин акша түңү-биле 190 хуу, эътти—151, сүттү—218 хуу болгаш улуг бичии алгы-кештин—100 ажыг хуу кылдыр белеткеп алган. Аңаа белеткелчилер Ондар Окчуя биле Куулар Чоңукпеннин салыы улуг деп коллектив демдеглээн.

С. ТАВААЖАП.

Тандыда «Революцияның чалбыыжы» колхозтуң техника септекчилериниң аразында бирги черни Михаил Николаевич Петровка удурткан бригада ээлеп турар. Олар септекчилер ортузунда калбарган социалистиг чарышка тиилекчи болуп, планныг онаалдаларын 100—110 хуу күүседип келгеннер. Амгы үеде бригаданың кежигүннери соолгу тракторларның септелгезин чорудуп турар.

ЧУРУКТА: бригадир Михаил Петров.

А. ЮРТАЕВТИҢ фотозу.

СЪЕЗД МУРНУНДА

Тес-Хемниң «Сельхозтехника» салбыры эрткен юбилейлиг чылда септелге планнарын ажыр күүседип, эвээш эвес чедиишкиннерлиг болган. Салбырның ажылчыннары ам партияның XXIV съездизиниң эгелээр хүнүнге чедир квартал планын күүседир дээш күш-ажылчы ээлчегде туруп кааптар. Олар септелге болгаш садыг планнарын күүседиринден аңгыда электри энергиязының, металлдың, автодугуйларның, кывар-чаар чүүлдерниң эвээш эвес камналгазын чедип алырын, пландан ажыг 2,5 муң рубльдиң продукциязын бээрин хүлээнгеннер. Ол ышкаш чарыгдалдарны планда көрдүнгенинден 1,7 муң рубльге эвээжедирин бо коллектив чедип алыр дээн.

Бо кварталдың эрткен хонуктарында салбыр сөглээн сөзүн ээлеп шыдаарын көргүскен. Январьда 13 тракторну, 4 автомашинаны септеп дооскан болгаш план күүсеттинген. Шимчедикчилер септээри база эки түңнелдиг болган. Септелге мастерскаязының талазы-биле ниити орулга 1,8 муң рубльге ажыр алдынган. Даштаа ажылынга бедик харысаалгалыг чорук-туң үлегерин мурнакчылар көргүзүп турар. Чижээ, хоочун ажылчын Оюн Бүнчүйнү ап көрээл. Ол—одалга аппаратуразының мастери. Үрей кылыышкын чок ажылдаары, продукцияны тергиин эки шынарга дужаары мастерниң хажыттынмас хоойлузу апарган. Шериг албанын үш чыл бурунгаар дооскан Потанин Даржай база эки ажылчын деп мактадып турар. Ооң септээн тракторлар моторларынга кандыг-даа үрелиишкин болбаан. Өске бир аныяк кижи Владимир Эйспер 1969 чылда Минусинскиге техникум дооскан. Үр эвес үеде ажылдаан-даа болза, ол мергежилдиг электрик апарган болгаш чолаачыларның хүндүткелин чаалап ап, салбырның удуртукчуларынга мактадып турар. Мурнакчылар-биле кады өске ажылчыннар алган хүлээлгелерин съезд мурнунда күүседиринге идегелдиглер.

А. ДЕМБРЕЛЬ.

Шелениң хойжузу

«Сүт-Хөл» совхозтуң Шеледе хойжу бригаданың малчыны Дүптен Ондар алды чыл ажыр хой кадарып келген. Юбилейлиг чылда ол хойжу 100 хойга онаажтыр 104 хураганны, хой бүрүзүнден 2 кг дүктү кыргып алган. Ам малчынның коданында 300 төрүүр хоюндан 365-ки оолдапкан. Хураганнар мендн, хой эки күштүг. Сакманчиктер малчынның оолдары Норжуң-оол, Павел олар малдың чаш төлүн кызымак ажаап турарлар. Партияның ам болур XXIV съездизинге бедик көргүзүглерлиг ужуражыр дээш олар хайныышкынныг ажылдап турарлар.

Д. МОНГУШ.

Шеф кужу-биле

Чөөн-Хемчик районнуң «Большевик» совхозунуң парткому, ажылчын комитеди, кодээ Совет болгаш школа коллективтери 1971—1972 өөредилге чылынга одаар ыяш белеткелиниң шеф ажылын организастаан. Шефке суурдан 280 ажыг кижи киришкен. Школаның ниити планын ёзугаар 250 кубометр токпак белеткээн.

Көрдүнген планны амыдыралга боттандырар талазы-биле бүгү улустуң шеф ажылын организастааш, аңаа эки киришкен бригадаларга тускай шаңналды тургускан. Шефтиң түңнелинде 580 кубометр ыяш кактынган.

М. СЕВЕН.

ЧЕМИШЧИДИЛГЕНИ— ШӨЛДЕРЖЕ

Органиктиг болгаш минералдыг чемишчидилгелерни ажыглаары кодээ ажыл-агыйы культураларының дүжүттүүн бедидеринге чугула чүүл болур. Чемишчидилгени шын ажыглаан черниң гектар бүрүзүнден бети дээрге-ле ийи-үш центнер немелде дүжүттү алыр. Ол чүгле дүжүттү бедидер эвес, харын база шынарын экижидер, аңаа белок, үе, чигир, крахмал, витаминнер болгаш өске-даа бүдүмелдерин тывылдырып тударын көвүдедир.

«ХӨРЗҮН-КЛИМАТ ЗОНАЛАРЫН БАРЫМДААЛАП, ОРГАНИКТИГ ЧЕМИШЧИДИЛГЕЛЕРНИ АЖЫГЛААРЫН, КУЖУРЛУГ ХӨРЗҮННҮ ЧУГАЙЛАНДЫРАРЫН, ЧЕРНИҢ МЕЛИОРАТИВТИГ ЭКИЖИДИЛГЕЗИН БОЛГАШ ЧЕР АЖЫЛЫНЫҢ КУЛЬТУРАЗЫНЫҢ НИИТИ КӨДҮРЛҮҮШКҮНҮН ХОЛБАШТЫРЫП ТУРГАШ, МИНЕРАЛДЫГ ЧЕМИШЧИДИЛГЕЛЕРНИ АЖЫГЛААРЫНЫҢ АЖЫКТЫГ АРГАЛАРЫН КАЛБАА-БИЛЕ НЕПТЕРЕДИР» деп, 1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле партияның XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелинде айыткан.

Бистиң республиканың район бүрүзүнде, түс-түс ажыл-агый бүрүзүнде органиктиг чемишчидилгениң курлавыры аажок хөй. Кайда мал турар болдур, ында өдек бар болур. Ынчаарга бистиң ажыл-агыйларывыс шупту мал ажылдыг болгай. Харын фермаларда, турлагларда кажааларның одаан үндүр эжип, кодан девискээринде чыл-чылы-биле мөөннеттинген өдекти болуп ап шыдавайн турар бис.

Чемишчидилгениң мындыг эгээртинмес курлавырын колхозтарның, совхозтарның тараажылары канчаар ажыглап турарыл? Чамдыктар ажыглаан аттыг болуп, өскелер шуут ажыглавайн турар.

Республикада 1971 чылдың тарылгазынга ажыглаары-биле 1970 чылдың июльдан бээр тарылга шөлдеринче төккен өдектиң хемчээли 45200 тонна, бо чылдың январьдан бээр сөөрткени 15 муң тонна хире. Бо дээрге планның үжүнүң бир кезии-дир.

Ам үеде өдекти «Межегей», «Улуг-Хая» совхозтар парниктерже сөөртүп турар. «Элегест», «Сүт-Хөл» совхозтар шөлдерже өдек сөөртүлгезин база чорудуп турар. Оон өске ажыл-агыйлар бо чугула ажылды амга чедир безин эгелевээн. Улуг тараалаң ажыл-агый болур «Тиилелге» совхозтуң эвээш дүжүттү ап турары хөрзүннү чемишчитпейн турарындан база хамааржыр деп чугаалаза чогуур. Каа-Хем районнуң ажыл-агыйлары амга чедир өдек сөөртүлгезин эгелээн.

Бир черге оваалап белеткээн, ириңди байдалже киирлээн өдекти шөлге төгер ужурлуг. Ындыг турбуже бо чылдың тарылгазынга өдек белеткевээн ажыл-агыйлар хөй. Өдекти баш удур белеткевейн, кажаалар иштинден, мал чемгерер черлерден болуп алган дораан-на сөөртүп төгер чорук чамдык ажыл-агыйларга база тургулаан. Ол дээрге шөлдерни чемишчидери эвес, харын боктадырары ол-дур. Ындыг «чемишчидилгениң» ажыы чок!

Хөрзүнну чемишчидер хемчегни албайн турган-да, мурнуу талакы районнарның ажыл-агыйларында «бистиң тараа тарыыр черлеривистиң хөрзүнү эки үнүш-дүжүткүр эвес, сөөртүрээ сут диглээр хээннер бар. Оларда эгээртинмес өдек курлавырын чыл бүрүде чок ажыглаар болза, хөрзүн экижиир ужурлуг. Тес-Хем районнуң «Чодураа» колхозунга чоокта чаа болган отчёттуг хуралга эрткен чылын бир шөлге оваалай төккен өдектерни таратпайн, ол хевээр тарылга чорутканнар дугайын бир колхозчу шүгүмчүлээн. Моңу кандыг чемишчидилге дээрил. Колхозтуң болгаш районнуң кодээ ажыл-агый эргелелиниң агрономнары чүнү көрүп турганыл?

Колхозтарның, совхозтарның шөлдеринче өдек сөөртүр ажылга «Сельхозтехника» органнары улуг рольду ойнаар. Олар механизастаттынган отрядтарны тургузуп, ажыл-агыйлар-биле керээ чарып, керээлиг хүлээлгелерин өй-шаанда күүседир ужурлуг. «Сельхозтехниканың» Бии-Хем салбырының бо талазы-биле эки ажылын демдеглээр чогуур. Ол салбыр чыл бүрүде ажыл-агыйлар-биле өй-шаанда керээни чарып, хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип турар. Бо чылын ажыл-агыйлар-биле керээни чарган болгаш ам күүседип кирипкен. Ол районга сөөлгү чылдарда багай эвес дүжүттү өстүрүп ап турары анаа таварылга эвес, хөрзүннү чемишчидип турарындан база хамаарылгалыг болур.

Кызылда районнар аразының «Сельхозтехника» каттыжыышкыны өдекти белер, чүдүрер, дужурер, тарадыр бүгү техника-биле хандыртынган. Техника-биле мынчаар хандыртынган-даа болза, ол организация колхозтар, совхозтар-биле чарган керээлерин чыл бүрүде чедир күүсетпейн келген болгаш бо чылын керээ чарарын безин чаа эгелеп турар. Ынчангаш мында органиктиг чемишчидилгени ажыглаарынга херек комплекстиг техника ажыглаттынмайн анаа турар.

Республиканың колхозтары, совхозтары СЭКП-ниң XXIV съездизинге төлептиг ужуражыры-биле социалистиг хүлээлгелерни ап, часкы тарылгага белеткелдерин съездиге чедир дооарын аазааннар. Тываның кодээ ажыл-агыйының ажыл-иштилериниң 1971 чылда социалистиг хүлээлгелеринде БО ЧЫЛЫН ХӨРЗҮНГЕ 200 МУҢ ТОННА ОРГАНИКТИГ БОЛГАШ 10 МУҢ ТОННА МИНЕРАЛДЫГ ЧЕМИШЧИДИЛГЕЛЕРНИ ТӨГЕР деп айыткан.

Бо хүлээлгени ажыл-херек кырынга боттандырарының соңгаарлаттынмас өйү келген-дир. Ажыл-агыйлар органиктиг чемишчидилгени шөлдерже сөөртүрүнче бүгү күштү мөөңнеп, мартта бо талазы-биле шалыпчы ёзу-биле ажылдаза чогуур. Сөөртүлге транспортун чөп ажыглаар, өдек сөөртүр тускай бригадаларның, звеноларның ажылын организастаар ужурлуг.

Ажыл-агыйлар-биле «Сельхозтехника» салбырларының каттыжыышкыннарының аразынга өдек сөөртүлгезиниң талазы-биле керээлиг хүлээлгелерни шалыпкын күүседирин организастаар, бот-боттарының аразынга негелдени, хыналданы күштелдирер херек.

Минералдыг чемишчидилгелерни бистиң ажыл-агыйларывыс чыл бүрүде хөйү-биле ап турар. Ынчалза-даа оларны кадагалап, ажыглап турары четпес. Чамдык ажыл-агыйлар оларны ажык черлерде төп, ол-чаъска үреп турар. Чамдык черлерде хоран-химикаттар-биле хөрзүнге төгер чемишчидилгелерни чаңгыс складка уруп, холуштуруп турар. Моңу ажыл-агыйларның удуртукчуларының, агрономнарының, бригадирлериниң чүгле четпези эвес, харын буруулуг херээ кылдыр көрзе чогуур.

Партия, совет болгаш кодээ ажыл-агый организациялары бо чугула ажылдың чоруп турарын контрольга алыр болгаш оон шынарынче кол кичээнгейни салыр хүлээлгелиг. Ажыл-агыйларның аразында бо талазы-биле чарышты организастап, үре-түңнелди чедип алыр.

ССРЭ-ниң Садыг министерствозунда

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң өртектер талазы-биле Күрүне комитеди болгаш ССРЭ-ниң Садыг министерствозу ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даасканын ёзугаар 1971 чылдың март 1-ден эгелеп улустуң дараазында херегжел барааннарынга күрүнениң үүрмектеп садар өртектерин чиигеткен:

диагоналы 47 см чедир кинескоптарлыг телевизорлар болгаш оларның кинескоптары — ортумаа-биле 19 хуу;

бүдүрерин соксатканы (эрткен чылдарда бүдүрүп үндүрген) диагоналы 47 см чедир хемчээлдиг кинескоптарлыг телевизорлар—ортумаа-биле 30 хуу;

хеп чуур машиналар — ортумаа-биле 16 хуу;

125—175 куб. см хемчээлдиг цилиндирлерлиг орук мотоциклдери — ортумаа-биле 19 хуу;

мотороллерлар—ортумаа-биле 16 хуу;

мопедалар—ортумаа-биле 11 хуу;

моторлуг чадаг тергелер—ортумаа-биле 14 хуу;

электриниг болгаш механиктиг бритвалар — ортумаа-биле 20 хуу;

плёнка шывыглыг капрон пөстен кылган плащтар «болоньа» хевиринин — ортумаа-биле 15 хуу;

плёнка материалдардан кылган кылыглар (плащтар, накидкалар, ажыл-агый шоодайлары, скатерттер болгаш өскедаа) база полиэтилен болгаш поливинилхлорида плёнка — ортумаа-биле 38 хуу;

чамдык хевирлерниң шарик авторучкалары — ортумаа-биле 50 хуу;

шарик авторучкаларның бижиир белдирлери (ампулалар) —ортумаа-биле 38 хуу;

амыдырал химиязының аэрозоль савалыг барааннары — ортумаа-биле 20 хуу.

Чер ажылдакчыларынга шаңналдар

Республиканың Кодээ ажыл-агый министерствозунуң коллегиязы болгаш кодээ ажыл-агый база белеткелдер ажылдакчыларының профэвилел обкому чер ажылының бедик культуразының ажыл-агыйлары, бригадалары, звенолары ат дээш республика конкурузунуң түңнелин үндүрген.

Конкурстуң негелделерин чаңгыс-даа ажыл-агый четче күүсетпээнин барымдаалааш, бирги черни тывыспас деп шиитпирлээн. «Бөк», «Межегей», «Саян» совхозтар ол ёзугаар 94, 92, 91 баллдарны (саннарны) алгылааш, ийиги черни ээлээн. Ол ажыл-агыйларның чер ажылдакчыларын дипломнар-биле шаңнаан. «Бөк» болгаш «Межегей» совхозтарның тараажылары «ЗАЗ-969» деп автомашиналарны, а саанчылар «Урал» деп мотоциклди шаңналга алган.

1970 чылдың конкурузунга үшкү черни «Сүт-Хөл», «Элегест» совхозтар болгаш Каа-Хем районнуң «Коммунизмче орук», Бии-Хем районнуң «Кызыл тараачын» колхозтары ээлээн. Оларның шуптузунга дипломнарны тывысқан болгаш ССРЭ-ниң улус ажыл-агый чедиишкиннериниң делгелгезинче баар он хонуктуң халас путёвкаларын бээр.

Бригадаларның аразында бирги черни «Саян» совхозтуң № 1 бригадазы чедип алган (бригадир эш Кочнев). Ол бригаданы диплом болгаш «ЗАЗ-969» деп автомашина-биле шаңнаан.

Ийиги черни ээлээн чер чок болган. Үшкү черни «Межегей» совхозта эш Ермолаев, «Элегест» совхозта эш Глызын, «Саян» совхозта эш Павлов бригадирлээн бригадалар ээлээн. Бо үш бригадаларның кайызынга-даа 500 рубль шаңналды тывыскан.

1970 чылда чоруткан конкурс республиканың ажыл-агыйларының шөлдеринге чер ажылының культуразын бедидип, дүжүттү өстүрүп алырынга чогуур салдарлыг болган. Ол конкурсту моон соңгаар-даа уламчылаары чугула деп, министерствонуң коллегиязынга болгаш профэвилелдиң обкомунга көрген.

В. ТУТЫНИН,
Тыва АССР-ниң Кодээ ажыл-агый министерствозунуң кол агроному.

Күрүне шаңналдарының комиссиязындан

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында чечен чогаал, уран чүүл болгаш күүседикчи мергежил талазы-биле Тыва АССР-ниң күрүне шаңналдарының комиссиязы бүгү авторларга болгаш коллективтерге, организацияларга дыңнадыры болза: чечен чогаалдың болгаш уран чүүлдүң күрүне шаңналдарын тывсыры-биле саналдап кирген бүгү чогаалдарын база күүседикчилерниң кандидатураларының дугайында материалдарны күрүне шаңналдарының комиссиязынче дараазында адрес-биле чорудар: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу 15, Культура министерствозу, телефон— 46-22.

Күрүне шаңналдарының талазы-биле комиссия.

ЧУРТТУҢ ПАРТИЯ ОРГАНИЗАЦИЯЛАРЫНДА

Изиг чүүлдүгзүнүүшкүн

МИНСК. 1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин Минск областың партия активиниң хуралының киржикчилери чаңгыс эп-сеткилдиг чүүлдүгзүнген. Коммунизмниң материал-техниктиг баазазын улам ыңай тудуп тургузарынга ол документиниң аажок улуг ужур-дузалыын олар онзалап демдеглээн.

Белоруссияның автомобиль заводунуң газоэлектроканнакчызы В. И. Гончаров ол хуралга чүве чугаалап тургаш, хөй чүък чүктээр автосамосвалдар бүдүрерин көвүдедиринге эргежок чугула чогуур күчүлер тургустунган турар ужурлуг бүдүрүлгелер, комплекстизин Директивалар төлевилелинге тодаралып көргүзерин саналдаан.

Үлетпүрге техниктиг дептилгени дүргедедиринге кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезин мөөңнээринге болгаш күштелдиреринге хамаарышкан өске-даа саналдар база ол хуралга чугаалаттынган.

• • •

КУЙБЫШЕВ. Чаа беш чылда индустрияның болгаш кодээ ажыл-агыйның перспективаларын Куйбышев областың болгаш хоорайның партия активиниң хуралынга чугаалашкан. 1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин ук хурал изиг-биле чүүлдүгзүнген.

Куйбышев область—энергетиканың, химияның, машина тудуушкунунуң чери-дир. Мында нефть тывыжы чылда 35 миллион тонна ажып турар. Минералдыг чемишчидилгелер бүдүрери дүрген темпилер-биле өзүп орар. Автомобиль тудуушкунунуң чаа кайгамчык улуг бүдүрүлгези — Волганың автозаводу — «Жигули» дээр чиик автомобильдерни 1971 чылда 160 муңун бүдүрүп үндүрер, а беш чыл дургузунда ооң күчүзү чылда-ла 660 муң машинаны бүдүрер болу бээр.

Областың тараажылары чаа сорулгаларны салып турар. Куйбышевтиң суггарар болгаш суттарар улуг канал бүтээзиниң тудуу эгелээн. Сугарылгалыг 50 муң гектарны беш чыл дургузунда ажыглалга киирер.

Көдээде кадрлар өзүлдези

ЛИПЕЦК. Мал ажылының үлетпүр хевирлиг специализастаан улуг комплекстериниң тудуу Липецк областың кодээ черлеринде калбарган. СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелинде ол тудуглар база көрдүнген. Беш чыл дургузунда колхоз болгаш совхоз бүрүзүнге улуг фермаларны тургузары шиитпирлеттинген. Ол чорук ол черниң ажыл-агыйларынга эът, сүт, чуурга, ары чигири бүдүрерин бүдүн чартык—дии катап көвүдедир арганы бээр.

Кодээниң эң чугула тудугларынче коммунистер ажылдап чоруткан. Партияның ам болур съездизиниң алдары дээш чарыштың эгелекчилери олар болган, тудугжулар ортузунга политмассалыг ажылды олар чорудуп турар. Тудугларны ажыглалга киирериниң графигин база олар контрольга алган.

Областа механизастаан 50 ажыг улуг фермалар ам безин продукциязын берип турар. Мал ажылынга кадрлар белеткээр дугайында ол ажыл-агыйларда партия организациялары онза кичээнгей салган. Оларның инициативазын ёзугаар дээди өөредилге черлеринче, техникумнарже, профессионал-техниктиг училищелерже болгаш курстарже ортумак база сес чыл школаларын дооскан ийи муң ажыг оолдар, кыстарны өөредип чоруткан.

Ам аныяк-өскенниң дыка хөйү мергежилдиг ажылчыннар болгаш специалистер болу бергеш, төрээн суурларында ээп кээп турар. Автоматика талазы-биле операторлар курстары дооскан аныяк кижилерниң ажылчыннар болу бергенин «Красный колос» совхозка байырлап демдеглээн. Бүгү-ле бүдүрүлге ажылдарын механизастаан болгаш автоматчыткан чаа куш кажааларының дүлгүүрлерин совхозтуң директору Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры П. М. Мелаьин оларга тыпсып берген.

Төлевилел ёзугаар бүгү куш фермазы чылда-ла 50 миллион чуурганы болгаш хөй куш эъдин бээр ужурлуг. Ол сорулганы дүрген чедип алыр дээш партия бөлүү мурнакчы дуржулганың школазын аныяк куш ажылдакчыларынга организастаан. Эң дээре ажылчын коммунистер ол аныяк кижилерни эки башкарып турар.

Аныяк-өскен ажылдап турар өске-даа үлетпүр фермалары түс бүрүзүнде-ле 20—30 миллион чуурганы, 10—20 муң центнер хаван эъдин, чүс-чүс тонна сүттү база берип турар. Чүс-чүс оолдар, кыстар инектерни машина-биле саарының мастерлери, мал чемин үлээр шуудутурулгалыг шугумнарның слесарь-эдиктирикчилери, саанчылар, механиктер, лаборантылар апарган.

Липецкиниң кодээ черлеринге ол профессияларның аныяк кижилери чоокку чылдарда улам хөй негеттинер. Ынчангаш хөй-хөй партия организациялары школаларга профессионалдыг билиг талазы-биле улуг ажылды чорудуп турар. Кодээ ажыл-агый эртемнериниң талазы-биле кичээлдер эрттирерлинге эң эки механизаторларны тускайлаан. Кодээниң эң дээре кижилери-биле өөреникчилерниң ужуражыышкыннарын эрттирип, кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң янзы-бүрү адырларынга экскурсияларны чорудуп турар. Колхозтар болгаш совхозтар боттарының орулгаларындан стипендияларга улуг түңнерни берип, кадрлар белеткээри-биле холбашкан өске-даа чарыгдалдарны дуглап турар.

(СЭТА).

Деткээн, чүүлдүгзүнген

Сески беш чылдың соолгу чылында Шагаан-Арыгның көжүп чоруур механизастаттынган колоннazының тудугжулары бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаан. Тудуг-монтаж ажылдарының планын ажыр боттандырып, элээн каш тудугларны ажыглаалче киирген. Ылангыя Чодураа болгаш Кызыл-Даг суурларда школалар тудуу доозулган. Улуг-Хем районнуң ажыл-ишчилери 3381 дөрбелчин метр шөлдүг чуртталга шөлүн алган. «Найырал» болгаш «УТКА 25 чылы», «Улуг-Хая» совхозтарның кыштаглаарында, фермаларында дөрт кажааны тудуп доосkан.

Колоннаның тудугжулары эрткен чылда 1790 муң рубльдиң ажылын кылган. Ол дээрге, планда көрдүнгениинден элээн хөй болган. Тоску беш чылдың баштайгы айында 141 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылын күүседир турган, ону база ажыр кылырын чедип алганнар. Тудугжулар боттарының күжү-биле 136 муң рубль түңге тудуг кылыр даалгазын 146 муң рубль чедирген. Бо хүннерде бригадаларда партияның XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин улуг сонуургал-биле таныжып турар.

Коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузарының улуг программазын тудугжулар сагыш-сеткилдиң хандыындан хүлээп ап турары демдеглекселчиг. Бистиң районнуң тудугжулары ол төлевилелде капитал тудугну хөгжүдериниң талазы-биле перспективаларны айыткан кезээн база комплекстиг тудуг ажылын шалыпкыны-биле боттандырып, кылыр ажылдың хуусаазын кызырарын айытканын изин-биле деткип, чүүлдүгзүнүп турарлар.

— Коммунизм тургузуушкунунуң өндүр улуг программазында айыттынган чугула, амыдыралчы сорулгаларны боттандырарынга бистиң коллектив күш-ажылчы үлүүн киирер дээрзин чугаалаары ооргүнчүг-дүр. Съезд ажыттынарынга чедир тудуг-монтаж ажылдарының планын 88 муң рубль чедирер, бо чылдың декабрь 25-ке чедир ол түңнү 237 муң рубль ажырар сорулга мурнувуста салдынган — деп, колоннаның начальниги М. Ширин чугаалап турар.

Ол хире хөй акша-хөреңги-биле кылдынар 320 олуттуг школаны, 190 уруглар турар ясли-садтың бажыңын, 400 олуттуг клубту болгаш 1500 баш бода мал кирер кажааны, 7500 баш хойга кажааларны кыска хуусаада тудуп доозары көрдүнгени ол.

В. АНКУДИНОВ.

УЛУС ӨӨРЕДИЛГЕЗИНИҢ БАЗЫМНАРЫ

Юбилейлиг 1970 чыл сески беш чылдың соолгу үе-чадазы болган. Коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузарынга совет улус база бир улуг базымны кылган. Улус ажыл-агыйының янзы бүрү адырларында кескү чедиишкиннер бар апарган. Партияның XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин чоокта чаа парлаан. Директиваларның одуруг бүрүзү чоргаарралды болгаш магадааникынны хайныктырар-дыр. Бистиң чуртувус улам күчүлүг, сайзыраңгай болу бээр. Чаа тоску беш чылдың планы чоннуң материалдыг болгаш культурлуг деңнелин улам бедидер. Шак бо одуругларда улус өөредилгезиниң хөгжүлдези база кирип турар.

Партияның XXIII съездизиниң Директиваларын амыдыралда боттанган. Социалистиг улус ажыл-агыйының кол чүүлдериниң бирээзи улус өөредилгезиниң системазы боор турар. Коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузары болгаш чаа кижини кижизидери бот-боттарынга харылзаашкак чаңгыс аай чорудулга-дыр. Чоннуң калбак массаларының билиглииниден чурттуң экономика болгаш культура амыдыралы хамааржыр.

Партияның XXIII съездизиниң шиитпирлеринге үндезилээш, бүгү-ниитиниң ортумак өөредилгезин калбартыр, школа ажылының арга-хевирлерин сайзырадыр талазы-биле бурунгаар чаа базымнар кылдынган. Тодаргай чижектерни бистиң республиканың школа амыдыралындан көрүп болур.

Школаларның ажыл-агый болгаш өөредилге баазазын быжыглаарынга улуг ажылдар кылдынган. Сески беш чылда партия болгаш чазактың сагыш салыышкынының ачызында бистиң республикага 24 чаа школаны ажыглалга киирген, школа интернаттарының четкизин 3 муң олут чедир калбарткан, кодээ черлерде башкыларга 6.5 муң дөрбелчин метр чуртталга шөлүн ажыглалга киирген. Тускай төлевилел ёзугаар тутунган чаа школа бажыңнарын Чадаанада, Тээлиде, Бай-Хаакта тудуп тургускан.

Чаа школаларны тутканы база бар школаларны алгыткан өөреникчилерге таарымчалыг байдалды тургускан. Сес чылдың болгаш эге бичии школаларның саны эвээжээн. Сес чылдың улуг школаларын ортумакче шилчиткен. Ынчангаш ам бисте 168 школа бар, оларның иштинден 58 ортумак, сес чылдың 71 база 32 эге школада 53 муң уруглар өөренген.

Эрткен беш чылдар дургузунда республиканың школалары чаа өөредилге херекселдери болгаш техниктиг херекселдер-биле хандыртынган. Ам оларда 143 киноаппарат, 142 магнитофон, 76 радио бадыры, 13 телевизор, «Лэти» деп 25 аппарат, янзы-бүрү марканың 690 станоктары бар. Амгы үениң эртем-техниктиг негелделеринге дүүштүр өөредилге-кижизидилге ажылын чорударынга ол улуг ужур-дузалыг боор турар.

Школаларның материалдыг баазазының экижээниинден оларның чамдыктары кабинет системалыг өөредилгеже шилчээн. Школаларда 300 кабинет, 205 мастерская бар. Оон аңгыда 42 школада бүгү эртемнер аайы-биле кабинеттер деритиинген. Кабинеттерниң хөй кезии өөредилгениң техниктиг херекселдери, өөредилге-көргүзүг материалдары болгаш карталар, схемалар, диаграммалар-биле хандыртынган. Чечен чогаал база методиктиг литератураны мында чыган.

Сөөлгү үеде бистиң башкы кадрларывыстың шынар болгаш сан талазы-биле составы экижээн. Амгы үеде оларның 62 хуузу башкы талазы-биле дээди эртемниг. Шупту 94 кижи РСФСР-ниң болгаш бистиң республиканың школаларының алдарлыг башкылары, а 182 кижи—улус өөредилгезиниң тергиинneri.

Школа ажылынга партийжи удуртулганың арга-хевирлериниң талазы-биле чамдык эки чүүлдерни чедип алган бис. СЭКП-ниң Кызыл хоорkому болгаш өске-даа чамдык райкомнар школа айтырыгларынче ханы сагыш салып, аныяк өскенниң коммунистиг кижизидилгезинге болгаш өөредилгезинге боттуг дузаны көргүзүп келген. Школа айтырыгларын райкомнарның бюроларынга база пленумнарынга чугаалажып көрүп турар. Школаларның партия организацияларын быжыглаар айтырыгже сагыш салдынган.

Ленинчи юбилейниң байырлааны база партияның XXIV съездизин төлептиг уткуур дээш социалистиг чарыш школаларның ажыл-чорудулгазынга тодаргай салдарлыг боор турар. Өөредилге-кижизидилге ажылы чер болганда экижээн. Бо өөредилге чылының бирги чартыында 486 класс болгаш 665 башкы чүс хуу өөредилгени чедип алган. Кызылда—85, Таңдыда—73, Улуг-Хемде—67 санныг класстар долу шынарлыг өөредилгени чедип алган. Кызыл хоорайда —151, Улуг-Хемде—118, Таңдыда—83 башкы уругларга бедик деңнелдиг билиглерни берген.

Уругларның билииниң быжыг, ханы болуру дээш үре-түңнелдиг ажылды Бии-Хемниң Туран № 1 школазының коллективи чорудуп келген. Мында кол чүүл өөреникчи бүрүзүн онзалап көргени, ходжудап турарларга өй-шаанда дузалап турары болур. Ада-иелер, хөй-нийти школага боттуг дузаны көргүзүп келген. Ада-ие комитединиң даргазынга Е. Л. Тарасенко сес чыл улай ажылдап турар.

Ада-иелерниң педагогика талазы-биле билиг чедип алырынче кичээнгей салдынган. Ниити хуралдарны удаа-дараа чорудуп турар. Уругларның кижизидилгезиниң дугайында лекция, беседалар доктаамал эртип келген. Ада-иелерге педагогиктиг билиглерниң университеди доктаамал ажылдап турар. Уругларның ада-иелериниң ажылдап турар организацияларында школага болгаш өг-бүлеге дузалаарының чөвүлелдери тургустунган. Бо бүгү ажылдарның түңнелинде өөреникчилерниң билии чылдан чылче экижип, өөредилгеге харысалгазы бедээн.

Школа ажылын экижидер дээш Кызыл хоорайда ажыктыг, солун чүүлдерни хөйнү кылып турар. Чоокта чаа «Школа неделязын» эрттирген. Будүрүлгелерниң болгаш ада-иелерниң школа-биле харылзаазын быжыглаарынга неделя улуг ужур-дузалыг болган.

Партияның XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелинде улус өөредилгезин бүгү талалыг сайзырадыр деп айытkан. Чырыдыышкынның системазы эртемниң болгаш техниканың хөгжүлдезинге дүүшкен турар деп бижээн. Шак бо одуругзардан алгаш көөрге, улуг сорулгалар, пландар бистиң мурнувуста салдынган-дыр.

Школаларның өөредилге-кижизидилге ажылында улуг четпестерниң барын айтыр апаар. Өөреникчилерниң билииниң деңнели чавыс. Чамдык өөреникчилер чыл бүрү өөредилгезин ара каар иийикпе, чаңгыс класска ийи чыл артып каар фактылар хөй. Эрткен өөредилге чылында 3560 өөреникчи ол-ла клазынга катап олурган. Бай-Тайга, Эрзин районнарның школаларында уругларның билииниң деңнели республикада ниити деңнелден чавыс. Барыын-Хемчик районнуң 5680 өөреникчизиниң чүгле 14 хуузу 4—5 демдектерге өөренип турар. Тожу, Тес-Хем, Мөңгүн-Тайга районнарда байдал оон дээредевес. Амгы үениң эртем-техниктиг хөгжүлдезинге дүүшкен ханы билиглерни өөреникчилерге чедирерин бодавас чамдык башкылар бисте бар. Мындыг чылдагаан-биле уругларның хөй кезииниң билии «үш» деп демдек-биле үнелеттинип турар болгай.

Школа назылыг бүгү уругларны өөредилгеже хавра тудары, өөредилгени ара соксадырын болдурбазы, бүгү-ниитиниң сес чыл өөредилгезин ныяп-ла боттандырарын чедип алыры—бо бүгү онза чугула сорулгалар. Сес чыл өөредилгезиниң Хоойлузун чер болганга боттандырары аныяк өскенниң ортумак өөредилгезин боттандырарынга чугула базым болур.

Кодээ школа, оон амыдыралы болгаш чугула сорулгалары улус өөредилгезиниң фронтузунда кескү черни ээлеп турар. Доозукчуларның билииниң шынары, оларның күш-ажылчы белеткели СЭКП ТК-ның июль (1970 ч.) Пленумунуң кодээ ажыл-агыйны улам сайзырадыр талазы-биле сорулгаларынга база хамааржыр. Бистиң интеллигенциязының төлээзи—кодээ башкылар доктаадыр турар амыдырал-биле эң сырый харылзаалыг, аныяк-өскенни күш-ажылды хүндүлеп көөрүнге, кодээ ажыл-агыйга хамаарышкан профессияларга сонуургалдыг болурунга чаңчыктырар ужурлуг.

Кодээ болгаш хоорай школаларының аразында харылзааны калбартыры кончуг чугула. Ылаңгыя хоорайның кодээге дузазын калбартыр болза эки.

В. И. Ленинниң теоретиктиг салгалын бистиң башкыларывыстың база катап хандыр өөренири, башкылар коллективтеринге политиктиг бот-өөредилгени күштелдирери, улус өөредилгезиниң системазында удуртур ажылдакчыларның идейлиг кинналамыышкыны онза ужур-дузалыг.

Партияның XXIV съездизинге белеткелди улам күштелдирбишаан, школа коллективтери шиитпирлеттинмээн айтырыгларны база катап шугдунуп көрүп, боттарының угаан-бодалын, күзел-чүткүлүн, туруштуг чоруун ук айтырыгларны шиитпирлээринче мөөннээр ужурлуг. Съезд мурнунуң хүн бүрүзүн шалыпчы күш-ажылдың болгаш кончуг эки өөредилгениң хүнү болдурары—башкы бүрүзүнүң хүлээлгези.

П. КИСЕЛЕВ,
СЭКП обкомунуң эртем болгаш өөредилге черлериниң килдис эргелекчизи.

Чарыштыг колхозтарда

Эрзин районнуң Ленин аттыг болгаш «Мөрен» колхозтары аразында социалистиг чарыштыг. Чоокта чаа болуп эрткилээн отчёттуг хуралдарынга бо колхозтар 1970 чылда ажыл-агый болгаш аразында социалистиг чарыжының түңнелдерин чугаалажып. 1971 чылда социалистиг чарыштың негелделерин чугаалашкан. Отчёттуг хуралдарга бот-боттарының төлээлери удур-дедир олурушкан.

ЛЕНИН АТТЫГ КОЛХОЗ. Колхозтуң малчыннары эрткен юбилейлиг чылда төрүүр 100 баш малга онаашпыр 102 хураганны, 100 бызааны, 100 анайны, 99 кулунну алган. Колхоз бүгү чүзүн малдың баш санын өстүрериниң планын ажыр күүсеткен. Оон иштинде № 2 хойжу бригада (бригадири эш С. Сүте) хой өстүрериниң планын 147 хуу күүсеткен.

Колхоз мал ажылының продуктуларын бүдүрер болгаш күрүнеге садар планнарын күүсеткен. Күрүнеге саткан малдарының дириг деңзизин 1969 чылдыы-биле деңнээрге мыйыстыг бода мал ортумаа-биле 25 кг, чылгының—5 кг, хой биле өшкүнүң 2—3 кг хөй болган. Мал ажылының продуктуларын бүдүрериниң бот-үнези: центнер сүттүң 10 рубль 31 көпеек, эъттиң 11 рубль 44 көпеек, дүктүң 141 рубль болуп, мурнукузундан чиигээн.

Колхоз районнуң колхозтарының аразында социалистиг чарыштың тиилекчизи болуп, 1970 чылдың ийиги чартыындан бээр СЭКП райкомунуң, райкүүскомнуң колхозтарның, сүт-бараан фермаларының, хойжу бригадалар аразында шилчиир Кызыл тугун болгаш ыыммелдерин ап, быжыы-биле тудуп турар.

Колхозтуң экономиказы быжыгып турар. 1969 чылда ниити орулга 412.9 муң түрген болза, 1970 чылда 644.4 муң рубль болган. Оон иштинде арыг орулга 167.0 муң рубль.

«МӨРЕН» КОЛХОЗ. Бо колхозтуң чурт девискээри, бойдус байдалдары бир дөмей. Ол хиреэнде отчёттуг чылда ооң ажыл-агый көргүзүглери Ленин аттыг колхозтуундан куду болган.

Бо колхоз эрткен чылын төрүүр 100 баш малга онаашпыр 100 чедир төл албаан. Мыйыстыг бода болгаш шээр малдың баш санын өстүрериниң планын күүсеткен-даа болза, чылгы биле тевениң планын күүсетпээн. Малдың хоремчазы улуг. Мал ажылында мурнакчыларның саны өспейн турар. Мурнакчы дуржулганы нептередирин четпес организастаан. Мал ажылының продуктуларын бүдүрер, продукцияның бот-үнезин чиигедир талазы-биле планныг онаалдалар күүсеттинмээн. Күрүнеге дүк садар планны күүсетпээн.

Күш-ажылдың организастаашкыны четпес. Отчёттуг чылда 63 эр, 6 херээжен кижи күш-хүнүнүң доктааткан минимумун чедир күүсетпээн. Учёт, отчёт сандаргай байдалда. Колхозчуларның колхозка төлээр өрези 13.7 муң рубль четкен. Продукцияның бот-үнези аар. Чижээ, центнер сүттү бүдүреринге 21 рубльдиң орнунга 58 рубльди, центнер инек эъдинге 50 рубль эвес, 158 рубльди, хой эъдинге 29 рубль эвес, 59 рубльди чарыгдаан. Центнер дүкке 67 рубльди чарыгдаар турда, мыныңай 298 рубль чарыгдал үнген.

Колхозтарның кайызы-даа эрткен чылын чер ажылындан д...т албаан.

ТҮҢНЕЛ. Үстүнде көргүскен чижектерден алырга, Ленин аттыг колхозтуң чедиишкиннери «Мөрениинден» оранчок ажып турар. Ынчангаш ленинчилер тиилээн деп санаан.

ЧАРЫШ УЛАМЧЫЛААН. СЭКП-нин XXIV съездизин чаа-чаа чедиишкиннер-биле уткуур, тоску беш чыл планының бирги чылының планныг сорулгаларын хуусаа бетинде күүседири дээш ийи колхозтуң кежигүннери бедиткен социалистиг хүлээлгелерни отчёттуг хуралдарга чугаалажып, бадылап алган. Чарышты уламчылаар, ооң түңнелдерин квартал санында түңнеп көөр деп дугурушкан.

М. ДАЛАА.

Коммунистер дугайында чугаа

ШОЛАЗЫ—ШОЛБАН

Кодан башка малчын эжи, экиин сөглеп, баштактанып олура, Ондар Сарыг-оолович Бадыжыкты чоннуң «Шолбан» деп шолалай бергенин чугаа аразында немей каапты. Ону ынчаар адай бергениниң ужурун илередип-кседим.

Хендергеге колхоз тургузуушкуну чаа эгелээн үеден бээр ниитиниң мал ажылынга ам чээрби чыл мактаттырып келген. Эрткен чылын төрүүр чүс хойга онаашпыр 110 хураган алыр хүлээлге алгаш, херек кырында 124 хураганны доруктуруп өстүрген, ол ышкаш хой бүрүзүнден 2600 грамм дүктүң орнунга 3300 грамм дүктү кыргып алган. Эш Бадыжык болза чүгле «Улуг-Хая» совхозка эвес, Улуг-Хем районда безин сураглыг малчыннарның бирээзи дээрзин тайылбырлады.

Мурнакчы малчын-биле хөөрежир мурнунда, ооң дугайын билип алыксаш, бодунуң арга-дуржулгазын эш-өөрүнге ол канчаар дамчыдып турарын сонуургааш, ооң кожазы-биле аяк шайны аартап олура чугаалашканым ол.

Кажарарган Хайыраканның арт кырын Бора-Оорга дээр. Машина оруундан ырак эвесте хоочун коммунист Ондар Бадыжыктың кыштаа. Аал коданынга чоокшулап келирге, ында байдал кижини уламна сонуургадып эгелээр: кыштагның девискээри шевергин, азыраан малдың чылгаар дузу, «үүжелел» белеткээш сиген, саваң, өске-даа чемнер, одаар ыяжы бүрүн, кажаа-хораагы хынамчалыг кылдынган. Ол бүгү болза малчынның эки шынарын, ажыл-иш-ке чүткүлдүүн херечилеп турар.

Бодунуң байлак дуржулгазын эш-өөрүнге сүмелеп, хуралга чугаалап, чонга тайылбырлап-даа турар.

Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың бүгүле чүвени кижиге, кижиниң чаагай чоруунга бараалгадып турарының чырыткылыг херечизин малчын бодунуң амыдыралындан бадыткап олурар. Юбилейлиг чылда хөй хураган өстүрүп доруктурганы дээш 24 хураган, албекшилдиг дүк кыргып алганы дээш 560 рубль шаңнал алган.

Элезинниг Хайыраканның
Эрес оглу Бадыжыкка
Шагаа хүнүн таварыштыр
Шаңнал-мактал
тудаалыңар.

Улуг-Хем районда Хайыракан кодээ клувунуң бот-тывынгыр артистериниң чаа чылдың бүдүүзүнде чонга ынчаар аян тудуп эгелээни тавары-лга эвес.

Тоску беш чылдың баштайгызында эш Бадыжык төрүүр чүс хойга онаашпыр 120 хураганны доруктуруп өстүрерин, хой бүрүзүнден 3 кг дүктү кыргып алырын, бодунуң күжү-биле 80 центнер сигенни белеткээрин хүлээнген. Сураглыг малчын бодунуң сөзүн амыдыралга боттандырып шыдаар.

М. БИЧЕ-ООЛ.

Доктаамал семинар

Партияның Эрзин райкомунуң чанында доктаамал семинар организастааның партия ажылдакчылары үнелеп, ооң ээлчеглиг кичээлинге идепкейлиг кээп өөренип турар. Колхозтарда, бүдүрүлге болгаш албан черлеринде партия организацияларының секретарьлары, оларның оралакчылары шупту семинарның дыңнакчылары, мында СЭКП райкомунуң ажылдакчылары база киржип турар.

Ай санында болуру чурумчаан ол семинарга партия төөгүзүнге хамаарышкан темаларга теоретиктиг лекциялар, делегей байдалының дугайы, партияның организастыг болгаш идеологтуг ажылдарының практиктиг дуржулгалары база өске-даа айтырыглар талазы-биле кичээлдер болуп турар.

Д. МОНГУШ.

Бо чуруктан Хову-Аксының геология-шинчилел бөлүүнүң хоочун ажылдакчызы, чер үттээр станоктуң башкарыкчызы, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады С. М. Түменхо (солагай талазында) улуг мастер А. Ф. Мартюшов, бөлүктүң начальниги геолог Ю. С. Самойлюк олар-биле таныжынар.

С. МААДЫНЫҢ фотозу.

ЭЭЛЧЕГЛИГ АЖЫЛДА

Партийжи даалга ёзугаар малчыннарга беседа кылып чораш, Баян-Дугайның худу чеди ор мен. Бараан, аът мунган, бөргүнүң халбаңын безин дүжүрбээн, эрес шинчилиг кижи, мени уткуштур чоруп олур. Чоокшулап келзеде, мээң таныыр кижим — бистиң «Искра» колхозтуң хоочун чылгычызы коммунист Монгуш Сенденмаевич Деспил-оол.

Амыр-менди солчуп чоруй, ооң кайнаар углап, кандыг ажыл-үүлеже далажып чорууруп сонуургадым.

— Чылгывысты ээлчежип кадарар апарган бис, аал-оранывыс колхоз төвүнде. Бо удаада мээң ээлчээм келген. Эжимни халаарым-биле бар чор мен — деп мындыг.

Улам-на сонуурган, СЭКП обкомунуң IX пленумунуң доктаалын сактып келгеш, оларның канчаар ажылдап, чурттап турарын, чугаа аразында айтыра кааптым.

— Чылгы ажылында сес чыл чоокшулап чор мен. Мурнуку чылдарда бистиң колхозтуң чылгызы барык-ла үстүрүнге четкен турган. Чылгы малдың ылаңгыя Тываның байдалынга чугулазын айыткан элээн каш материалдар «Шын» солунга парлаттынган. Ол малды үнелеп көрген чүүлдерни чамдык топ солуннардан база номчаан мен, ам бистиң чылгывыс өскен.

Монгуш Сенденмаевич бодунуң ажылын дончулап чугаалааш, чылгы өстүрериниң эрткен беш чыл планын колхоз чедиишкининиг күүсеткениин илереткеш, юбилейлиг чылда төрүүр чүс беге онаашпыр 100 кулунну доруктуруп өстүргенин тайылбырлады. Оон ыңай малчынның уламчылааны болза:

— Эрткен чылын 15 бени саарынга үсекеш, оон кылган хымыстан эвээш эвес орулганы киирген бис, а бо чылын 21 бени саарын планнап турар. Ол ышкаш эрткен чылын эжим-биле 80 центнер сигенни белеткээн бис, а бо чылын 150 центнерден куду эвести ажаап алыр бис.

Оларның кадарган чылгызы семис, хүр кыштаглап турар. Чуртталга амыдыралга хамаарыштыр М. С. Деспил-оолдуң дончулай чугаалааны болза:

— Ээлчеглиг кадатчс шагда шилчидивис, ам шуут чаңчыктывыс. Мээң өг-бүлем суурда чурттап турар, уругларывыс 9, оларның дөрттү школада, а артканнары ясли-садта. Шынап-ла магалыг-дыр: ажылдан келгеш чунар-бажыңнаар, ажы-толу хандырылгада, аал-ораны чылыг бажыңда. Совет кижилерге бараалгаткан бүгү-ле кежиктерни ам деңге четтирип турарывыска чоргаарланыр бис.

Чылгычы Монгуш Сенденмаевич Деспил-оолдуң бо чугаазын дыңнааш, сеткилимниң ханызындан аажок өөрээн мен. Малчын-биле байырлашкаш, ооң ажыл-ижинге улам-на чедиишкинни күзээш, Бажын-Алаак суурже углай, кежээки чыварга адааннаштыр челзиптим.

С. ТАСПАЙ.
Чөөн-Хемчик район.

ПАРИЖ КОММУНАЗЫНЫҢ ОЮНГА

Бо чылдың март 18-те баштайгы пролетар революциязы—Париж Коммуназының 100 чыл оюн демдеглээр болгай бис.

Тываның ном үндүрер чери анаа уткуштур бүгү делегейниң пролетариадының баштыңчызы болгаш башкызы К. Маркстың «Францияда хамааты дайын» деп ажылын тыва дылче очулдургаш, парлап үндүрүп турар. Ол ажылды К. Маркс Интернационалдың Кол Чөвүлелиниң даасканы-биле бижээн.

Ажылчыннарның Бүгү-делегей Эштелгезиниң Кол Чөвүлелиниң француз-прусс дайын дугайында бирги кыйгырыы-биле ол ном эгелээн. Кыйгырыгны база К. Маркс бижээн. Ол ажыл болза, ажылчын аңгының милитаризмге болгаш дайынга хамаарылгазының дугайында айтырыг талазы-биле марксизмниң эң чугула документилериниң бирээзи болур. Ол документиниң соонда Интернационалдың ийи дугаар кыйгырыын база киирген болгаш чүгле ооң соонда «Францияда хамааты дайынны» парлаан. Ол ийи кыйгырыг Маркстың болгаш Энгельстиң эжелекчи дайыннарга удур, пролетаржы интернационализмниң принциптерин амыдыралга боттандырар дээш демиселиниң херечизи болур.

Бирги кыйгырыгда Маркс тергиидекчи аңгыларның боттарының эрге-ажыктарынга дүүштүр кыпсып үндүрүп турары эжелекчи дайыннарының социал чылдагааннарының дугайында марксчы өөредигниң эң-не чугула дүрүмнерин бүзүрелдии-биле үндезилээн. Эжелекчи дайыннар революсчу шимчээшкинни, чүнүң-даа мурнунда пролетариаттың хосталгалыг шимчээшкинин базар сорулганы салып турарын Маркс көргүскен. Француз-прусс дайынның ёзулуг чылдагааннарын ол тодаргай тайылбырлаан.

Дайын бодунуң баштайгы чадазында Германияның талазындан камгалакчы шынарлыг боор турган. Чүге дээрге, ол дайын III Наполеонуң Германияның каттыжыышкынынга шаптыктаар дээн оралдажыышкынынга удур угланган. Оон-биле кады Маркс Бисмарктың чазааның реакцылыг шынарын айыттышаан, Германияның талазындан эжелекчи дайынче ооң шилчий бээриниң айыылын көргүскен. Бирги кыйгырыгга Маркс француз болгаш немец ажылчыннарның эрге-ажыктарының чаңгыс аайын онзалап демдеглеп, ийи чурттуң тергиидекчи аңгыларының эжелекчи политиказынга удур кады демиселжиринче кыйгырган.

Француз шериглериниң чылча шаптырганының, Ийиги империяның буурап дүшкениниң болгаш 1870 чылдың сентябрь 4-те Францияга республиканы тургусканының соонда, дайын Германияның талазындан ам эжелекчи дайын болу берген. Өскерли берген байдал-биле холбаштыр Маркс Интернационалдың Кол Чөвүлелиниң француз-прусс дайын дугайында ийиги кыйгырыын бижээн болгаш аңаа дайынның ийи дугаар чадазынга немец болгаш француз пролетариаттың сорулгаларын тодараткан.

Ийиги кыйгырыгга кол согугну Маркс прусс дайынзыракчыларның, юнкерлерниң болгаш буржуазияның эжелекчи чүткүлдеринче удур угландырган. Эжелекчи дайынны агартыр дээш прусс чазактың ажыглап турган мегечылдактарын Маркс сойгалап илереткен. Эльзас болгаш Лотарингияны күш-биле хунаап каттыштырып алганын, прусс юнкерлерниң болгаш немец буржуазияның идеологтарының төөгүге ооргаланып үндезилеп турган оралдажыышкыннарының база ийи күрүне аразында кызыгаарны тургузарда шериг стратегтиг бодалдарны барымдаалаар дээрзиниң мугулайын ол көргүскен.

Ол дайынның соонда болган болуушкуннар Германияның тергиидекчи аңгыларының эжелекчи политиказының түңнелинде, француз-прусс дайын оон ыңай чаа европейжи дайыннарны сөөлүнде барып болдурар, а прусс юнкерлерниң болгаш немец буржуазияның Францияның үптээни база француз черлерин оларның эжелеп алганы Франция биле Россияның аразынга Германияга удур шериг эвилелин тургузарынга чедирер дээн Маркстың баш удур көрүүшкүнүн долузу-биле бадыткаан.

Ийиги кыйгырыгда немец ажылчын аңгы Эльзас болгаш Лотарингияны күш-биле эжелеп каттыштырарынга удур хөделир, Франция-биле чөптүг тайбың керээзин чарар болгаш Француз республиканы хүлээп көөрүн чедип алыр дээш оон демиселин болза, немец ажылчын аңгының интернационалдыг сорулгазы болур деп чүвени ында айыткан. Германияның тергиидекчи аңгылары Луи Бонапарттың шериглерин ажып алган тиилелгезин чурттуң иштинге бодунуң тергиидели быжыглаарынга ажыглааш, ону немец улустуң аштырыышкыны кылдыр өскертиптерин оралдажыр эвеспе деп Маркс немец ажылчыннарны сагындырып турган. Француз пролетариаттың сорулгаларының дугайында чугаалап тургаш, Ийиги империяның дүжүр октааның соонда тургустунган байдалды ажылчы чоннарны хостаары дээш демиселди улам ыңай калбартырынга бодунуң аңгы талазы-биле организациязын быжыглаарынче Маркс ону кыйгырып турган.

Француз-прусс дайын дугайында бирги болгаш ийиги кыйгырыглар, Маркстың «Францияда хамааты дайын» деп чогаалы ышкаш, төөгүлүг болуушкуннарның алыс ханы утказын ажыдканының, ол болуушкуннарның үндезининге ажылчын аңгының демиселинге эң-не чугула түңнелдерин кылган ажылдарының бирээзи болур.

Француз-прусс дайын дугайында Кол Чөвүлелдиң бирги болгаш ийиги кыйгырыгларынга дайынзырак чорук болгаш эжелекчи дайыннар ажылчын аңгының эрге-ажыктарынга шуут удурланышкак дээрзин Маркс көргүскен. Тергиидекчи аңгыларның эжелекчи даштыкы политиказынга удурланыш-

Советтерниң ролюн бедидер

Бай-Тайга районнуң кодээ Советтеринде сессияларга айтырыглар белеткээри база оларны эрттирериниң практиказы элээн экижээн. Сессияларга ажыл-агыйның чугула айтырыгларын чугаалажып турар. Эрткен чылын болуп эрткилээн сессияларга район Совединиң депутаттарының хөй нуруузу киржип, аңаа активтери калбаа-биле олуруштуруп келген. Депутаттар болгаш активтер ажыл-агый, культура тургузуушкунунуң сорулгаларын күүседиринче ажылчы чонну мобилизастаарынга идепкейлиг киржип турар. Советтерниң организас-массалыг ажылдары, депутаттарның болгаш доктаамал комиссияларның ажыл-херекчи болгаш идепкейжи чоруу элээн бедип турар. Үлегерлиг ажыл-ижи дээш 83 депутат Ленинчи юбилей медалы-биле шаңнатканы маңаа тодаргай чижек болур.

Райкүүскомнуң хуралдарынга янзы-бүрү чугула айтырыгларны шиитпирлеп турар. Ооң иштинде үндүрген шиитпирлерниң күүселдезиниң талазы-биле 10 айтырыгны чоокку үеде чугаалашкан. Район Совединге соңгуткан 45 депутаттың иштинден 31 депутат бир катап, 11 депутат 2 удаа боттарының округтарынга отчёттарны берген. Кодээ Советтерде 125 депутат шуптузу боттарының округтарынга 2 чедир отчёттарны кылып, чон-биле харылзааны экижиткен. Ылаңгыя район Совединиң депутаттары Салчак Бакчап, Сыргыт-оол Шагдыр, Тойбу-Хаа Салчак, Хертек Кудурукпай, кодээ Советтер депутаттары Георгий Лопсан, Елизавета Дуган, Семис-оол Кара-Сал, Баадан Хертек болгаш өскелер-даа соңгуткан округтарынга отчёттарын берип, сессияларның шиитпирлерин таныштырып, ону күүседиринче чонну идепкейлиг эвилелдеп турар.

Советтерниң доктаамал комиссияларының иштинден кодээ ажыл-агый болгаш бойдус камгалалының, орук-тудут, чаагайжыдылга, харылзаа база культура-чырыдыышкын, улус өөредилгези болгаш кадык камгалалы, план, саң-хөө, бюджет, социал хандырылга талазы-биле комиссиялар күүскомнарга айтырыгларны белеткээринге идепкейлиг киржип, эдеринчи илеткелдерни доктаамал кылып, отчёттарын сессияларга берип турарлар.

Советтер чанында хөй-нийти организацияларының ажылын мурнукузундан идепкейжиткен. Найыралда, Бай-Талда, Кара-Хөлде, Кызыл-Дагда херээженнер чөвүлелдери (даргалары Серен Көк, Дамба Былак, Анай-оол Белек, Александра Хураган-оол, Иргит Севил) дээре ажылдап турар. Райкүүскомнуң иштики херектер, культура, социал хандырылга, саң килдизи, районо, кодээ ажыл-агый эргелели чон мурнунга отчёттарын бергеннер. Ажылчы чоннарның хуралдарын кодээ Советтерниң аайы-биле 26 кезек черге эрттирген. Советтер ажылдакчыларының билиин бедидер талазы-биле чамдык ажылдар база чоруттунган.

Район Совединиң күүскомунуң организас-массалыг ажылында чамдык эки чедишкиннер бар-даа болза, шыңгыы четпестер база бар. Район Совединиң 45 депутадының 14-тү боттарының соңгукчуларының мурнунга чыл иштинде отчёдун бербээн. Депутат Доңгак Бора-оол чаңгыс-даа катап отчёдун бербээн, а Хомушку Александра 3 сессияга чылдагаан чок олурушпаан.

Район Совединиң күүскому мурнакчы кодээ Советтерниң арга-дуржулгазын багай нептередип, үндүрген шиитпирлерниң күүселдезин хынавайн, Советтерниң ажыл-херекчи ролюн бедитпээниниң түңнелинде, олар ажыл-агый айтырыгларынче эки ханылап кирбейн турар. Мал кажаалары ам-даа чедишпес, малчыннар бажыңнар-биле чедир хандыртынмаан. Хлеб быжырар план күүсеттинзе-даа, хлеб-биле чонну багай хандырып келген, ооң шынары багай, чиг азы өртең болур таварылгалар хөй. Столоваяларда блюдаларның ассортиментизи ам-даа кончуг кызыы, сүттен болгаш ногаадан кылган чемнер барык чок. Садыгның культуразы ам-даа чавыс, өре-самчыгдалдар кылыр чорук үргүлчүлевишаан.

Байдал мындыг турда, райкүүском болгаш кодээ Советтерниң күүскомнары бо талазы-биле контрольду болгаш удуртулганы четпес боттандырып турарын үстүнде чижектер көргүзүп турар. Суурлар чаагайжыдылгазынче Тээли, Бай-Тал, Кызыл-Даг кодээ Советтер шоолуг кичээнгей салбайн келген. Кызыл-Даг, Бай-Тал, Найырал суурларда бажыңнар, кайы хамаанчок туттунуп турарындан кудумчу, кварталдар корум-чуруму чок, ногаан ыяштар элээш тарыттынып турар.

Чамдык кодээ Советтер клуб чөвүлелдериниң ажылынче кошкак кичээнгей салып, оларга даянмайн турарындан мында культура-массалыг ажылдар экиживейн турар. Бай-Тал, Кызыл-Даг суурларның клубтары одаар чүүл-биле чедир хандыртынмаан, арыг-шевер эвес, четпес дериттинген. Советтерниң чамдык доктаамал комиссиялары ажылдаваан. Район Совединиң хоойлу камгалалының доктаамал комиссиязы (даргазы эш Чамбый-оол) аныяктар херектериниң доктаамал комиссиязы (даргазы эш Дробышевская) кандыг-даа тодаргай ажыл чорутпаан.

Бүгү-ниити 8 чыл өөредилгезиниң Хоойлузун Советтер четпес боттандырып келген. Эрткен чылын дараазында класстарже 2552 өөреникчи шилчизе-даа, 299 өөреникчи ол класстарынга катап өөренири-биле арткан. Урутлар учёдун тодаргай кылбаанындан, элээн хөй өөреникчилер школага хаара туттунмаан. Улус өөредилгезиниң талазы-биле депутат бөлүктери болгаш постулары тургустунмаан. Соңгукчуларның чагыгларын күүсетпес, чондан кирип турар негелде, хомудалдарны чогуур өйүнде көрбес фактылар база бар. Районнуң чер-чер Советтери депутаттарның, хөй-нийти организацияларының ролюн бедидип, бодунуң организас-массалыг ажылын чогуур негелдезинге чедир тургускан болза, ындыг четпестер турбас ийик.

Бай-Тайганың район болгаш кодээ Советтери партияның ээлчеглиг съездизин төлептиг уткуурунче районнуң ажылчы чонун мобилизастап, мал кыштаглаашкынның организастыг доозар, часкы хову ажылдарынга эки белеткенир талазы-биле организастыг хемчеглерни алыр ужурлуг.

К. ДАНЗЫН-ООЛ.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң оргкилдизиниң улуг инструкторы.

ДАШТЫКЫДА

ПОЛИТИКТИГ ТААРЫШТЫР ШИИТПИРЛЭЭШКИНЧЕ БЫЖЫГ УГЛАНЫЫШКЫН

Делегейниң хөй-ниитизи Чоокку Чөөн чүкте байдалга хамаарыштыр Совет чазактың медеглелин улуг кичээнгей-биле хүлээп алган. Чоокку Чөөн чүктүң кризизин политика талазы-биле таарыштыр шиитпирлээрин хандырарынга Совет чазактың чүткүлдүүн хөй чурттарның парлалгазы демдеглеп турар.

• • •

ПРАГА. Чоокку Чөөн чүкте байдалга холбаштыр Совет чазактың медеглели — чехословак парлалганың кол кичээнгейинде «Харысалга АКШ-ка болгаш Израильге спаажыр», «Делегейниң бүгү күрүнелеринге кыйгырыг» деп улуг эгелер-биле солуннарның демдеглээни: араб чурттарга удур агрессияның уржуктарын узуткаары болгаш Чоокку Чөөн чүкте чөрүлдээни политика талазы-биле таарыштыр шиитпирлээрин чедип алыры делегейниң эң чугула болгаш соңгаарлаттынмас айтырыгларының бирээзи болуп артпышаан. Каттышкан Араб Республиканың элээн каш боттуг саналдарынга Израиль херек кырынга удур харыыны бергеш, бодунуң дээрбечи негелделериндеп ойталаар хөөн чок агрессор кылдыр бодун бүгү делегейниң мурнунга база катап көргүскен. Чоокку Чөөн чүкке тайбыңче ак сеткилдии-биле чүткүлдүг кижилер Каттышкан Араб Республиканың саналдарын күзел ханыышкыны-биле хүлээп алган болгай деп, солуннар демдеглээн.

Израиль чазак политика талазы-биле таарыштыр шиитпирлээшкинни үзеринче, Чоокку Чөөн чүкте байдалды улам ыңай доорайтадырынче угланыышкынны чорутпушаан. АКШ-тың деткимчезинге идеген турар. Каттышкан Штаттар араб чурттарга удур Израильдиң агрессчи политиказын өскерлиш чокка деткиш, агрессорларны камгалап, оларга эң чаа боо-чепсекти берип турар деп, чехословак парлалга бижээн.

АКШ болгаш Израиль Чоокку Чөөн чүкте тургустунган байдал дээш бүрүн харыысалганы хүлээр ужурлуг деп, парлалга демдеглээн.

СОФИЯ. Болгар солуннар Чоокку Чөөн чүкте байдал дугайында Совет чазактың медеглелин парлавышаан, Совет Эвилели Чоокку Чөөн чүкте чөрүлдээни политиктиг аргалар-биле таарыштыр шиитпирлээр дээш быжыы-биле туржуп турар деп демдеглээн. Чоокку Чөөн чүктүң айтырыы делегейниң эң чугула болгаш соңгаарлаттынмас айтырыгларының бирээзи болуп турарын айытпышаан, парлалга Чоокку Чөөн чүкте тайбың күштерниң болгаш агрессия күштериниң аразында демиселге тайбыңның политиказы тиилээн турзун дээш бүгү чүвени моон соңгаар-даа кылырынга Совет Эвилелиниң шиитпирлиин демдеглээн.

БЕРЛИН. ГДР-ниң парлалгазы Чоокку Чөөн чүкте байдал дугайында Совет чазактың медеглелин калбаа-биле чуулдугзуген. Медеглелде Совет чазак Чоокку Чөөн чүктүң чөрүлдээзин политиктиг аргалар-биле таарыштыр тайбың шиитпирлээр дээш туржуп турар дээн чүүлдерин ГСЧП ТК-ның органы «Нойес дойчланд» солун онзалап демдеглээн. Чоокку Чөөн чүкте политика талазы-биле таарыштыр шиитпирлээшкинниң херээн үзер арганы Израильге болгаш ооң өмээржикчилеринге бербес төлээде, тайбыңга сонуургалдыг бүгү күрүнелерниң идепкейлиг хөделиишкиннериниң эргежок чугулазын «Берлинер пайтунг» солун демдеглээн. Профэвилелиниң «Трибюне» солунунуң бижээни болза, АКШ-тың дузаламчызы-биле удурланыышкынныг политиказын чорудуп турар Израильдиң чагырыкчы бөлүктериниң кордалдары буураашкынга таварышкан.

БЕЛГРАД. Югослав парлалга Совет чазактың медеглелинче улуг кичээнгейни салган. Вашингтоннуң сөстери болгаш ажыл-херектери мырыңай карышкак дээрзин Совет чазактың медеглелинде демдеглээн деп, «Политика» солун бижээн. АКШ сөс кырынга айтырыгны политика талазы-биле таарыштыр шиитпирлээр дээш туржуп турар, а херек кырында Айыыл чок чоруук Чөвүлелиниң резолюциязын күүседиринден ойталаарынче Израильди күткүп турар. Вашингтон сөс кырынга араб чурттарның дүрүм ёзугаар эрге-ажыктарын хүлээп көрүп турар, а херек кырында Тель-Авивтиң агрессчи угланыышкынын деткип турар деп, ук солун бижээн.

БУХАРЕСТ. Совет чазак Чоокку Чөөн чүкте чөрүлдээни таарыштыр шиитпирлээр дээш быжыы-биле туржуп, ажелеткен бүгү араб девискээрлерден израиль шериглерни үндүрер дугайында КНО-нуң чиңгине секретарының тускай төлээлекчизиниң кыйгырыын Израильдиң херек кырында хүлээвейн турарынче кичээнгейни салган дээрзин румын парлалга демдеглеп, Совет чазактың медеглелин тайылбырлаан.

ТОКИО. «Совет чазак КАР-га дузаламчы көргүзер дугайында шиитпирлиин база катап бадыткап тур» («Асахи» солун). Бодунуң шериглерин үндүреринден Израильдиң ойталааныын ССРЭ буруу шаап тур («Майнити» солун) деп улуг эгелер-биле япон солуннар Совет чазактың медеглелиниң дугайында боттарының Москвада корреспондентилериниң дыңнадыгларын парлаан.

Чоокку Чөөн чүктүң айтырыын политика талазы-биле таарыштыр шиитпирлээриниң херээнге Израильдиң болгаш АКШ-тың таварыштырып турар моондактарын болдурбас сорулга-биле күчүлүг шимчээшкинни калбартырынче тайбыңга ынакшылдыг бүгү чурттарны Совет чазактың медеглелинде кыйгырган, а ол ышкаш араб улустарның хосталгалыг демиселинге политиктиг болгаш материалдыг деткимчени көргүзерин моон соңгаар-даа үргүлчүлээр дугайында хүлээлгезин айыткан деп, «Асахи» солунунуң Москвада корреспондентизи демдеглээн.

Совет Эвилели бо үени Чоокку Чөөн чүкке тайбыңны тургузарынга аажок чугула үе кылдыр көрбүшаан. Чер бо бүрээзиниң бо девискээринге тайбыңны чедип алырынга бодунуң бүгү күштерин кириринге ол чүткүлдүг-дүр деп, «Иомиури» солун бижээн. Совет Эвилели Чоокку Чөөн чүкте айтырыгны политика талазы-биле таарыштыр шиитпирлээрин чедип алырынга шудурту туржуп турарын Совет чазактың амгы медеглелинде демдеглээн дээрзин «Санкэй симбун» солун айыткан.

КАИР. «Аль-Масаа» солун Чоокку Чөөн чүкте байдал дугайында Совет чазактың медеглелин тодаргай тайылбырлаан.

Чоокку Чөөн чүкте тургустунуп турар байдал дээш бүгү харыысалганы Израиль-биле кады АКШ үлежир апаар деп, медеглелде чугаалаан чүүлдерни солун онзалап демдеглээн.

КАИР. Араб чурттарның хөй-ниитизи Чоокку Чөөн чүкте байдал дугайында Совет чазактың медеглелин күзел ханыышкыны-биле хүлээп алган. Бүгү солуннар медеглелдиң бүрүн текстизин, а ол ышкаш ооң допчулалдарын бирги арыннарынга парлаан. «Израильге болгаш Каттышкан Штаттарга совет сагындырыг: Чоокку Чөөн чүкте тургустунуп турар байдал дээш бүгү харыысалганы Израиль-биле кады АКШ үлежир апаар» деп улуг эге-биле «Аль-Ахбар» солун медеглелдиң текстизин парлаан.

Совет чазактың медеглелин Сирия Араб Республиканың солуннарынга парлаан. Чоокку Чөөн чүктүң кризизин политика талазы-биле таарыштыр шиитпирлээринге хамаарыштыр Каттышкан Араб Республиканың туружу тодаргай болгаш чүүлдүг, Совет Эвилели израиль агрессорларга эжелеттирген черлерни хостаар дээш демиселге эргежок чугула деткимчени араб улустарга моон соңгаар-даа көргүзер деп, медеглелде чугаалаан чүүлдерни «Аль-Баас» солун онзалап демдеглээн.

(СЭТА).

ЧССР. Мурнуу Моравияда. Брно хоорайдан ырак эвесте, делегейниң улуг газ дамчыдылгазының чехословак участогунуң тудуу эгелээн. Газ дамчыдылгазы Совет Эвилелинден Чехословакияның девискээрин дамчыштыр ГДР-ге болгаш Барыын Европаның өске-даа чурттарынга чедир шөйдүнер. Тудугну 1973 чылда доозар бодал турар.

ЧУРУКТА: «Плыностав» тудуг каттыжыышкынындан дуңзаалакчы Ф. Петраш ажыл үезинде.

ЧТК—СЭТА-ның фотозу.

Алдарлыг 50 чыл оюу

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). Улусчу Моолдуң коммунистери, бүгү ажылчы чоннары Моолдуң Араттың революстуг партиязының 50 чыл оюн өөрүшкүнүң болгаш чоргааралдың сеткил-сагыжы-биле демдеглээн. Бо кайгамчыктыг хүнге тураскааткан байырлыг хурал республиканың найысылалынга болган. МАРП ТК-ның Бирги секретары, МАР-ның Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Ю. Цеденбал байырлыг хуралга чүве чугаалаан.

Делегейниң революстуг ёзу-биле чаартылгазының оруун айыткан Октябрьның социалистиг Улуг революциязы ёзулуг хосталгаже болгаш аас-кежикче кара чаңгыс шын орукту дарлаткан өске-даа улустарның мурнунга ышкаш, моол улустуң мурнунга база ажыдып берген деп, Ю. Цеденбал чугаалаан. Моол улустуң алдарлыг оолдары — Д. Сухэ-Батор, Х. Чойбалсан болгаш өске-даа революсчулар 1921 чылдың эгезинде Моолдуң Араттың революстуг партиязын үндезилээн. Моол революсчулар Россияның тиилээн пролетариады-биле харылзааны тургузуп, ооң деткимчезинге даянмышаан, дарлакчыларга удур моол араттарның демиселин баштаан болгаш 1921 чылдың улусчу революциязынга улуг тиилелгени чедип алган. Улусчу революция бистиң улузувустуң хөй чүс чылдыг төөгүзүнге эртиилделиг үе болган.

Бистиң партиявыс революцияның гениалдыг стратеги В. И. Ленинниң айыткан оруу-биле кезээде чайгылыш чокка чорууп келгениниң ачызында бистиң улузувусту тиилелгеден тиилелгеже баштап бар чорууруун өөрүшкү болгаш чоргаарал-биле медеглеп болур деп, Ю. Цеденбал айыткан.

Бистиң партиявыс болгаш бүгү моол улус Совет Эвилелиниң болгаш социалистиг өске-даа чурттарның улустары-биле акы-дуңма найыралды база сырый кады ажылдажылганы улам ыңай хөгжүдүп, быжыглаарынга күженишкиннерин моон соңгаар-даа салыр деп, Ю. Цеденбал медеглээн.

Бежен чыл дургузунда Моолдуң Араттың революстуг партиязы улустар аразынга тайбыңны болгаш найыралды быжыглаарынче, чаа ниитилелди тургузарынга тайбың байдалдарны хандырарынче угландырган даштыкы политиктиг шутумну чайгылыш чокка чорудуп келген болгаш чорудуп-даа турар деп, Ю. Цеденбал демдеглээн. Тайбың доругнаашкынның ленинчи принциптеринге турушпушаан, партия деңэргелиг, хүндүлежириниң болгаш иштики херектеринге холгаарлашпастың принциптеринге үндезилээш, күрүнелер аразынга бүзүрежир чорукту быжыглаар база кады ажылдажылганы хөгжүдер дээш өскерлиш чокка демисежип турар.

Идепкейлиг депутат

Барыын-Хемчик районнуң Кызыл-Мажалык суурга холунда папка тудуп алган, чеден хар чедер чыгай берген, көк баштыг херээжен кижини бо-ла көрүп болур. Ол ажылчы чоннар депутаттарының Кызыл-Мажалык суур Совединиң депутады, персоналдыг пенсионер Салчак Чадамбаевна Дыяк-тыр. Салчак Чадамбаевна Кызыл-Мажалык суур Совединиң депутадынга ам үш удаа соңгудуп, чонниң мурнунга бараан болур депутат хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип турар.

Ол бодунуң соңгукчуларынга доктаамал барып, депутат ажыл-чорудулгазының дугайында отчёдун кылып, соңгукчуларның чагыгларын болгаш дилеглерин чогуур организацияларның мурнунга барып тургузуп, оларның күүселдезин чедип алыр дээш, чүткүлдүг ажылдап турар. Чижээлээрге эрткен чылын соңгукчу Ш. Моңгуштуң уруун урутлар садынга тургузар дугайында ооң дилээн чогуур черлерге тургузуп турган, ол айтырыгны таарымчалыг кылдыр шиитпирлээрин чедип алган.

Эш Дыяк карак көвүлбестер ниитилелиниң районда эге организациязының удуртур ажылынга ам 10 чыл боол турар. Организацияның кежигүннериниң саны сөөлгү 2 чыл иштинде барык 2 катап өскен, улуска материалдыг дуза көргүзер ажыл ында багай эвес чорул турар.

Салчак Чадамбаевна чүгле хөй-нийти ажылынга идепкейлиг эвес, күш-ажылга кончут ынак. Ол амыдырал хандырылга комбинадынга 20 чыл хире дааранылкчы болуп, ол ажылдың кончуг нарын дуржулгазынга дыка хөй херээженнерни өөреткен. Амгы үеде назылап кыраан-даа болза, дыка нарын дааранылга кылыгларын күүседип орар.

Коммунист депутат СЭКП-ниң XXIV съездизинге чедишкиннг ужуражыр дээш бодунуң соңгукчуларының ортузунга депутат ажыл-чорудулгазын улам күштелдирип турар.

М. ООРЖАК.

Ээлчеглиг семинар

Партия ажылдакчыларының политиктиг билиин улам бедидер, практиктиг ажылының дуржулгазын байыдар сорулга-биле СЭКП Таңды райкомунуң чанында доктаамал семинар организастаттынган. Ооң дыңнакчылары парткомнар болгаш эге организация секретарьлары, оларның оралакчылары база партия райкомунуң ажылдакчылары болуп турар.

Ай санында болуп турары чурумчаан ол семинарның чоокта эрткен бир ээлчеглиг кичээлин кодээ ажыл-агыйның Дуржулга станциязынга чоруткан, аңаа 60 ажыг кижи өөренген. Районнуң чер болгаларындан келген дыңнакчылар ында делгеттинген янзы-бүрү диаграммаларны, схема, стенд болгаш плакаттарны, станцияның эртем ажыл-чорудулгазын көргүскен өске-даа чурагайларны сонуургааннар.

СЭКП райкомунуң секретары Н. Б. Тыртык-Кара семинарны ажыткаш, Дуржулга станциязында партком секретары С. С. Петеневка сөс берген. Партийжи-организастыг болгаш политиктиг кижизидилге ажылының коллективте канчаар тургустунганын, станцияның эртем, дуржулга ажылынга холбаштыр ол ону тодаргай көргүскен. Дараазында сөс алгап В. Д. Назын-оол, В. С. Фомин, М. А. Бабанин оларның чугаалары дыңнакчыларның кичээнгейин база хаара туткан.

Семинарның практиктиг кичээлиниң бирээзин төп сүт-бараан фермазынга эрттиргени солун болган. Ол ышкаш станцияда парторганизацияның ээлчеглиг ниити ажык хуралынга бүгү дыңнакчылар база олуржуп эрткен.

Дараазында семинарны «Революцияның чалбыыжы» колхозка чыылдырарын дугурушкан.

С. ТУШКОВ.

Дерзии үүлгедиглерни буруу шапкан

КАРАКАС. (СЭТА). Венесуэланың национал конгрезиниң тускай комиссиязы Гватемалада полковник Арана Осорионуң ёзу-чурумунуң өскүдүп үндүрген полицейжи дерзии, өлүрүкчү үүлгедиглерин шиитпирлиг буруу шапкан. Бо айтырыгның талазы-биле революцияны чугаалажып көөр үезинде депутат Луис Эррераның медеглээни: Гватемалада «эң-не бужар-чүдек болгаш эң-не кадыг-дошкун кемниг үүлгедиглерни үүлгедип, буруу чок муң-муң кижилерни өлүрүп турар». Чүгле сөөлгү неделяларның дургузунда бежин өлүрүкчүлер профэвилелдериниң демократчы хөөннүг ийи удуртукчузун депутат Адольфо Михангосту болгаш өскелерни-даа өлүрген. Бо «өлүрүкчү, дерзии чорукту Арана Осорионуң чазаа өскүткен деп, депутат Эррера демдеглээн.

Парламент комиссиязы Гватемаланың президентизи Арана Осорионуң чазаан килеңнээшкин-биле каргаар болгаш «Гватемалада тайбың хамаатыларны узуткаар кампанияның» соксадыры-биле хемчеглерни алырын Айыыл чок чорук Чөвүлелинден негээр деп резолюцияны чаңгыс үн-биле хүлээп алган.

«Чуртта өлүрүкчү, дерзии үүлгедиглерге удур Гватемаланың политиктиг болгаш профэвилел организацияларының демисели-биле эп-сеткил каттыштырылгазының делегей кампаниязын эрттирер» деп, резолюция кыйгырган.

Электроннуг техниканы нептередип турар

СОФИЯ. (СЭТА). Пловдивте девискээр саналга төвү ажылдап эгелээн. Ол болза Болгарияда тудуп турар хөй ындыг төптерниң бирээзи-дир.

Чижээ, Видин хоорайда үш саналга төвүн тудуп турар. Саналга төптериниң дузазы-биле үлетпүр бүдүрүлгелерни, улуг кодээ ажыл-агый кооперативтерни башкарарын, культура-амыдырал тудуунуң болгаш социал хемчеглерниң талазы-биле Видин округтуң чонунуң херээлдерин планнаарын хандырар.

Эрткен чылдыы-биле деңнээрге, 1975 чылда саналга техниказын бүдүрүп үндүрерин 10 катап көвүдедирин айыткан.

тыр ындыг дайыннарга удур демисел болза, пролетар даштыкы политиканың үндезиниин тургузуп турар. Ол документилерниң баштайгызында, пролетариаттың эрге-чагыргазын тургусканы-биле кандыг-даа дайыннар чок кылдыртынар болгаш улустарның аразында тайбыңның, келир коммунистиг ниитилелдиң улуг интернационалдыг принциптериниң бирээзи болу бээр. «Чазак-чагыргада Франция биле чазак-чагыргада Германия акы-дуңма өлүржүүшкүннүг демиселче халыжып турар өйде француз болгаш немец ажылчыннар тайбыңның болгаш найыралдың медээлерин бот-бодунче чоруттуп турарлар. Төөгүде деңнежир чүве турбаан чаңгыс-ла факт улам чырыткылыг келир үеге ынанышкарны ажыдып турар. Экономика талазы-биле ядыы-түреңги болгаш политика талазы-биле угаан-сарыылы чок эрги ниитилелге удурланыштыр чаа ниитилел төрүттүнүп үнүп орар, ооң делегейге принциви — ТАЙБЫҢ болур, чүге дээрге улус бүрүзүнге КҮШ-АЖЫЛ деп чаңгыс-ла сүр күштүг чаяакчы бар дээрзин ол факт көргүзүп турар-дыр!» — деп, Маркс бижээн.

Француз-прусс дайын үезинде Францияга аңгы демиселиниң улам ыңай чидигленириниң чайлаш чогун болгаш массаларның революстуг демиселиниң боол болурун билгеш, прусс шериглер Парижтиң чоогунда турда тура халыышкын ылап-ла аштырыышкынга таваржыр дээрзин Маркс болгаш Энгельс француз пролетариатка сагындырып турган. Ынчалза-даа, кажан Тьерниң чазаа Парижтиң ажылчыннарының боо-чепсээн хураар деп баарга, француз найысылалга пролетар тура халыышкын эгелей бээрге, аңаа олар улуу-биле байыр чедирген.

Коммунаны камгалаарын бүгү чурттарның ажылчыннарының интернационалдыг хүлээлгези деп көргеш, Парижке революцияның баштайгы хүннеринден эгелээш, Маркс болгаш Энгельс Интернационалды дамчыштыр коммуналарны деткиринче бүгү делегейниң пролетариадының бүгү күжүн мөөңнээн. Бүгү делегей пролетариадының улуг баштыңчылары Маркс болгаш Энгельс Коммунаны интернационалчы принциптерниң херек кырында боттаныгзазы кылдыр, ажылчын аңгының кончуг улуг чаалап алыышкыны кылдыр санап турган.

Париж Коммуназының дуржулгазын түңнеп көргеш, ооң үндезининге **күрүне, революция болгаш пролетариаттың диктатуразының дугайында өөредигни улам ыңай хөгжүткен,** эртемниг коммунизмниң үндезин чогаалдарының бирээзи — «Францияда хамааты дайын» деп Маркстың ажылы номнуң кол черин ээлеп турар. Парижке революстуг болуушкуннарның хөгжүлдезиниң үезинде бижиттинген Маркстың «Францияда хамааты дайын» деп чогаалын Интернационалдың Кол Чөвүлелиниң кыйгырыы кылдыр бижиттинген болгаш коммунарларның маадырлыг демиселиниң ужур-дузазын база алыс утказын билип алыры-биле бүгү чурттарның ажылчыннарын чепсеглээр, ол демиселдиң дуржулгазын бүгү пролетариаттың чепсээ кылыр сорулга-биле бижээн.

«Францияда хамааты дайын» деп ажылда Париж Коммуназының тыптып келген төөгүлүг байдалдарының гениалдыг анализин берген, ооң алыс утказын долузу-биле көргүскен. Коммунага өжээннешкек буржуаз Францияны, национал өскерлиишкин-биле, дашты дайзын-биле дугуржуушкун кылып, бодун бужартаткан ооң идеологтарын болгаш политиктерин эң-не күштүү-биле Маркс чуруп көргүскен.

«Ажылчыннарның Парижин ооң Коммуназы-биле кады чаа ниитилелдиң алдарлыг медээчизи кылдыр кезээде тураскаап хүндүлээр апаар. Ооң хилинчектеткен маадырлары ажылчын аңгының изиг чүрээнге мөңгези-биле кадагалаттынып артар»...— деп, ол бижээн.

Париж Коммуназының дуржулгазын өөренип көргени Маркстың «Луи Бонапарттың брюмериниң он сези» деп чогаалынга эң баштай буржуаз күрүне машиназын пролетариаттың чок кылырының чайлаш чогунуң дугайында кылган түңнелин бадыткаан. Ол түңнел болза, **күрүне дугайында марксизмниң өөредиинде эң кол, чугула чүүл болур»** деп, В. И. Ленин сөөлүнде демдеглээн.

Париж Коммуназы чеже-даа үр эвес болган болза, ол күрүнениң чаа төөгүлүг хевири — **пролетариаттың диктатуразы-дыр** деп чүвени Маркс тодараткан. Коммунаның аңгылыг бүдүжүн, ооң күрүне хевирин тайылбырлап тура, «алыс утказы-биле алырга, **ол ажылчын аңгының чазаа, бүдүрүкчү аңгының мөлчүкчү аңгыга удур демиселиниң түңнели болган;** ол дээрге күш-ажылдың экономиктиг хосталгазы боттанып болур, адактың сөөлүнде, ам кээп ажыттынган политиктиг хевир турган» — деп санап көрген.

Париж Коммуназында пролетар эрге-чагыргазының аңгылыг характерин болгаш организастаттынганының принциптерин өөренип көөрүнче улуг кичээнгейни салган. Чаа күрүнени тургузарынга эрги полицияны болгаш эрги шеригни дүжүргениниң, чаа шеригни тургусканының улуг ужур-дузазын Маркс онзалап демдеглээн. Коммунаның бүгү албан дужаалдыг кижилериниң соңгулдалыг болурун, оларны солуп болурун болгаш оларның харыысалгалыг боол турганын база айтып турар. Ажылчын аңгының болгаш ажылчы чоннарның калбак массаларының эрге-ажыктарынга Коммунаның ап чоруткан социал хемчеглерин, бүдүрүлгениң чепсек-херекселдеринге капиталистиг улуг өнчүнү хавырарының баштайгы базымнарын, хүрээ-хиитти күрүнеден аңгылааның база мөлчүкчү сорулгаларга ажыглап турган хүрээ-хиит өнчүзүн хавырганын Маркс демдеглээн.

«Францияда хамааты дайын» деп ажылынга Маркс пролетариаттың революцияга эвилелчилериниң дугайында айтырыгны шинчилээрин уламчылаан болгаш пролетар күрүнезиниң политиказы күш-ажылчы тараачыннарның эрге-ажыктарынга бүрүнү-биле дүгжүр база бир эвес верзальчылар моондактаваан чүве болза, француз тараачыннар Коммунаның талазынга турар деп улуг бүзүрелди илереткен.

Коммунаның ажыл-чорудулгазынга хамаарыштыр бижээн «Францияда хамааты дайында» улус массаларның революстуг күштеринге чайгылыш чок бүзүрел, ажылчын аңгының маадырлыг чоруунга магадал илереттинген. «Ажылчын, бодалчы, демиселчи, ханы хемнелдир бадып чыдар, ынчалза-даа бодунуң төөгүлүг эгелээшкининге сорук кирген медерели-биле чайынналып турар Париж бодунуң ханаларының баарынга туруп турган магачыннарның дугайын барык уттупкан, чаа ниитилел тургузуушкунунга соруккур хей-аъттыы-биле бердинипкен туруп турган!» — деп, Маркс бижээн.

Номнуң төнчүзүнде номчукчуларга билдингир болзун дээш, хөй санныг тайылбырларны болгаш ында ады кирген кижилерниң даңзызын киргеш, ол кижилерниң дугайында кыска тайылбырларны кылган.

Д. ОНДАР.

Музейниң залдарында

Чонга бараалгадыр

«Чоннуң коммунистиг кижизидилгезинге музейлерниң ролюн бедидер дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалын амыдыралга боттандырар сорулгабиле Тываның чурт-шинчилел музейиниң ажылдакчылары чаа-чаа сорулгаларны салып, музейниң бүгү экспозицияларын сайзырангайжыдарынче кичээнгейни күштелдирген.

Тус-тус кварталдарга чардынган ажыл планы ёзугаар Тываның аңгы-аңгы районнарынче шинчилел экспедициязын чоруткулаан. Шак ындыг экспедицияларны эрткен чылдың чайынында Бай-Тайга районнуң Кара-Хөлче, Кызыл Хоорайның Тере-Хөлче кылганының сөөлүнде музейге 160 хире үнелиг коллекция чыгдынган. Ооң иштинде хүрээхииттиң хөй санныг судур номнары, бурунгу тыва чоннуң эдилелдери — оттук-бижек, хөөрге, кулак сыргалары, хөгжүм херекселдери болгаш өске-даа чүүлдер хөй. Ол-ла экспонаттарның аразында хам кижиниң бүрүн дериг-дүңгүрү база бар.

Сөөлгү үеде бистиң музейге Тывага партизан шимчээшкининиң киржикчилериниң, тыва эки турачыларның, ТАР үезинде партия, күрүне ажылдакчыларының болгаш Тываның революсунуң дайынчыларының дугайында материалдар болгаш фото-чуруктар элбээ-биле кирген. Бо материалдарны чыырынга Тыва Арат Республика үезинде намның, күрүнениң политиктиг ажылынга идепкейлиг киржип чораан эштер дузалажып, элээн каш фотонегативтерни биске берген болгаш сактыышкыннарны бижээн. Шак ындыг төөгү материалдарын чыырынга хоочун коммунист Константин Очур-оол, эки турачы Ховалыг Очур, хоочун башкы Салчак Шаравии олар идепкейлиг киришкеннер. Ховар номнарның база тыптып турары онза өөрүнчүг. Ылаңгыя ТАР-ның төөгүзүнүң талазы-биле «Тыва акша», «Ленин, Октябрь болгаш Тыва», «Тываның кызыл партизаннары» деп номнар бар.

Амгы үеде «Совет улус коммунизм үезинде» деп, экспозицияның белеткел ажылынче күштү мооңнедивис. Маңаа хамаарыштыр республиканың көдээ ажыл-агыйы, үлетпүр болгаш культура адырларының аайы-биле делгелгелерни эрткен чылын организастадывыс. Ол делгелгелерге «Тыва кобальт», «Тыва даг-дүгү» комбинаттарга эрткилээн эртем-техниктиг конференцияларның, тыва бижиктиң 40 чыл оюнга тураскааткан конференциядан алган материалдар колдаан. Ол ышкаш чаа белеткеп турарывыс экспозицияда Бии-Хем районда «Кызыл тараачын» колхозтуң, Таңдыда «Элегес» совхозтуң амыдыралын көргүскен материалдарны көдээ ажыл-агый килдизи чыып турар.

Сөөлгү чылдарда бойдус килдизи экспозицияның фондузун улам немеп, көвүдедир сорулга-биле ажылды чорутакан. Бо ажылды боттандырар дээш музейниң ажылдакчылары районнарже үнүүшкүннерни кылгылаан. Чижээ, эрткен чайын Тожудан 23 төрел үнүштерниң 100 ажыг хевирлерин чыгган болгаш оларның шуптузун чурумчуду делгээн. Ук делгелгени чурумчударынга, эм болгаш амданныг үнүштерниң Бүгү-эвилел эртем-шинчилел институдунуң ажылдакчызы, биология эртеминиң кандидады А. П. Шретер биске дузалажып, үжен чылдарда-ла чыгдынган, фондуга кадагалаттынып чыткан хөй санныг гербарий-үнүштерни дагын тодараткан.

Дириг амытаннар-биле бистиң Тыва байлак. Ынчангаш Тывада бар куштарның, аңнарның бүгү хевирлериниң шуптузун музейге делгеп көргүзер сорулгалыг бис. Ховар куштарның экспозициязын чоорту долдуруп, суг куштары, балык аймаа, дүктүг черлик аңнарның диорамаларын үргүлчү чаартып турар бис. Ындыг-даа болза дириг бойдус тус-тузунда хевирлер аайы-биле көргүстүнгген болганда, дириг амытаннарның өзүп, турлагжып турар черин тодаргай айыттынмаан. Бо бистиң четпес ажылывыстыр. Ону эде кылыры чугула.

Чурт-шинчилели школачыларының коммунистиг кижизидилгезинге улуг рольдуг. Ынчангаш бистиң республиканың алдан чыгам школаларында музейлер болгаш бойдус булуңнары бар. Чижээ; Каа-Хем, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем районнарының, Кызылдың № 2 школазында музейлерниң ажылы черле эки. Мындыг янзылыг ажылдарны республиканың школа бүрүзүнге чорударын күзенчиг.

Бистиң музей бодунуң солун ажылдары-биле чоннуң кичээнгейин хаара туткан. Эрткен чылын музейни 50 муң хире кижи көрген болгаш хөй санныг тематиктиг экскурсиялар болгулаан. Ол ышкаш музейниң коллективинден 15 кезек черлерге көжүп чоруур делгелгелерни, лекцияларны, ужуражыышкыннарны организастаан.

М. ДЕЛЕГ,

Алдан-маадыр аттыг чурт-шинчилел музейиниң директору.

Чигирзиг шаңнал дээш

Конькичилер маргылдаазы эрттирип турар «Юность» деп спорт комбинадының залери бодунуң чуңгуулга чаа рекорд тургускан кижилерни шаңнаары-биле шоколад конькилерлиг кайгамчык улуг торттарны чагыткан. Ынчалза-даа Коломна чурттуг, делегей чемпиону чораан Валерий Муратовтуң 500 метрни 39,1 секундада эрткеш, 1970 чылда тургускан рекордун баштайгы хүнде кым-даа ажыжип шыдаваан. Ынчангаш баштайгы хүнде торттар бүдүн хевээр арткан.

Валерий Башанов 42,45 секунданы көргүскеш, тиилээн. Ийиги черни А. Лепешкин — демир-орук транспортунуң Новосибирскиде институдунуң башкызы — 42,59 секундада эрткеш, ээлээн. 42,68 секунданы көргүскен ийи конькичиге — Челябинскиниң политехниктиг институдунуң башкызы Геннадий Скворцовка болгаш Горькийде электрик Валерий Хановка хүлер медальдарны тывыскан.

Дөрт хевирге маргыжарларның аразындан Валерий Троицкий (Алма-Ата) 42, 82 секунданы көргүскеш, тиилээн. Чурттуң тулган чемпиону, москвачы Валерий Лаврушкинниң көргүзүү—42,94 секунда, ССРЭ-ниң Кубогунуң эдилекчизи, Киров хоорай чурттуг Александр Чекулаев 44,1 секундада эрткен.

Воскресенье кежээзинде Свердловскиге соок күштели берген, ынчангаш 5000 метрге чарышты понедельникте эрттирген.

Ю. ХРОМОВ.

(СЭТА-ның тускай корр).

Хоккей маргылдаазы

Эрткен дыштаныр хүнде Чөөн-Хемчик районнуң Чадаанада колхоз, совхозтарның мячиктиг хоккей талазы-биле «Урожай» эки тура спорт ниитилелиниң республика маргылдаазы болуп эрткен.

Аңаа капитан Юрий Ооржактың («Сүт-Хөл» совхоз) командазы бирги черни алган. Ийиги, үшкү черлерни «Барлык» совхозтуң болгаш Каа-Хем районнуң командалары дааралаштыр ээлээн.

«Сүт-Хөл» биле «Барлык» совхозтарның шилиндек болган командаларының оюнунуң түңнелинде ойнаткан. 3—2 болуп, сүт-хөлчүлерниң тиилелгези-биле доозулган.

Тиилээн команда шилчип чоруур кубок-биле, ийиги-үшкү черни алган командалар вымпел-биле шаңнаткан. Маргылдаа солун болгаш организастыг эрткен. С. МОНГУШ.

Кызылдың амыдырал хандырылга комбинадының ажылчыны Иван Чижов бүдүрүлгениң мурнакчызы. Хостуг үелеринде спортчу мергежилин база бедидип турар. Ол ам аар атлетика талазы-биле республикада сураглыг спортчу апарган.

Хоочун спортчу чоокта чаа эрткен аар атлетика талазы-биле республика спортунга киришкеш багай эвес түңнелди көргүскен.

ЧУРУКТА: И. Чижов аар деңзиге үлүүн күүседип турары.

А. СОДУНАМНЫҢ фотозу.

ЧУРУКТА: Кызылдың уран чүүл училищезинде кичээл чорупт тур.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

Номчукчунуң бодалы

РОМАН-НА-ДЫР

Чогаалчы Алдын-оол Даржааның романын номчааш, чогаалчының арга-мергежилиниң көзүлдүр-ле өскенин эскердим. «Демир оглун» улуг сонуургал-биле кижи номчуур, ол шынап-ла, авторнуң эң чедимчелиг чогаалдарының бирээзи-дир: темазы чаа, амыдыралчы, үеге дүгжүп турар. Тываның ам шуут-ла тургустунуп келген ажылчын аңгызының ажыл-херээн ында көргүскен. Чогаалдың сюжет тургузуунда улуг нарын чүве чок, ынчалза-даа кезек-кезек, кижи манаваан солун угланыышкыннар бо-ла таварышкылап кээр. Мээң номчуп билгенимге-биле алырга, бо чогаалдың эң-не чедимчелиг шиитпирлеттинген чүүлдери — чогаалдың маадырларының психологтуг портрет мөзүлериниң кижи бүрүзүнге хамаарыштыр тодаргай көргүзүп, оларның дыл-домаан, аажы-чаңын, бүдүжүн тус-тузунда чедимчелиг сайзырадып, аңгы-аңгы эпизодтарның үезинде шын дамчыдып келгени-де. Ол ышкаш чогаалдың дыл-домаанда аажок сүзүүнүг: деңнелгелер, метафоралар, үлегер домактар, кожумактарны болгаш өске-даа чечен аргаларны таарымчалыг, мерге-ни-биле ажыглап турар.

Кижиниң сонуургалын чайгаар-ла хаара тудуп кээр бүзүреңчии-биле көргүстүнген овур-хевирлер—аныяк ажылчыннар: Аяс Эрелчинниң, Светлана Радченконуң, Сарыг-оолдуң, хоочун кырган ажылдакчылар: завод директору Алексей Буянович Демир-оолдуң, цех даргазы турган Алексей Амырович Бадының база комсомолчу студент кыс Тананы болгаш өскелерниң-даа овур-хевирин адап болур.

Чогаалдың кол конфликтилиг чидигленишкини колдуунда эгезинден эгелээш, төнчүзүнге чедир эрги биле чааның, аныяк салгал биле консервативтиг, чыдып калган үзел-бодалдыг, бот-тоггунчак кижилерниң аразында үскүлежиишкиннер-биле илереттинип турар.

Бады — заводка үр ажылдап келген, заводунга ынак, ол—цех даргазы чораан кижи. Ол кончуг ат-алдарлыг: ооң чаңгыс сөзүнден-не, чаңгыс көрүжүнден-не улус ону билип, ооң негелделерин күүседип, харын-даа оон коргуп-сестир турган. Ынчалза-даа, чаартылгаларга, өскерлиишкиннерге ооң хөңнү чок. Эртем-техниканың чедиишкиннери, чаа салгалдың аваангыр-тывынгыры, эде-чаразы ону ажы-биле анчыгзындырып эгелээр болгаш харын-даа мырыңай Аясты көөр хөңнү чокталып, хоп-чиптен эгелээш, ажы-биле өжээн-төңгээлиг-даа чоруктарга чедип, адак соонда мораль талазы-биле будулуп, арагалаашкынче суңгуп тургаш, шуут-ла кем-херек үүлгедиишкининге чедир ооң кудулап кээрин автор тодаргай көргүскен.

Аныяк ажылчын Аяс Эрелчин, амгы шагның эки аныяк өскени дег, дорт, эрес, омакхөглүг мөзү-бүдүштүг. Шын дээш, чааргылгалар дээш, ынакшыл дээш ол түдеп-даа кортпас, туржуп шыдаар, каңчаар шиитпирлээн болдур, ынчаар кылыр чаныш-сыныш чок тура-соруктугларның бирээзи. Ол чаартыкчы-рационализаторжу ажылчын-дыр деп чогаалда илереп кээр.

База бир эки чүве—Аяс, Тана, Светлана оларның аразында ынакшыл шугумун бүзүреңчиг, чаражы-биле чуруп көргүскен. Маңаа мен бодаарымга, четпес чүве — Тана биле Аястың ынакшылының эмин эрттир дүрген бүдө бээри болгаш ооң хөлүн эрттир, сүт дег ак болуп, сагыш ышкаш чогуп турарында. Оларның аразында ынакшыл элементилери аажок эрте (Тана 2 класска турда-ла) эгелээнин көргүзүп турары бүзүреңчиг эвес.

Завод директору Демир-оол биле Бады шаг-шаандан өңнүктер, заводка деңге ажылдап эгелээн. Баштайгы паспорт тыпсып турган үеде Бады орта эжиниң Алексей деп адын база атташ кылдыр бодунга бижидип алган. «Эжишкилерниң ады чаңгыс-даа болза, мөзүзү ийи аңгы болуп артып калган» деп автор шын түңнеп бижээн.

Чечен чогаалдың янзы-бүрү аргаларын тывынгыр, чараш ажыглап турарын дараазында чижектерден көрүп болур: «Кыс ойнай аарак ээлгир чиңге холу-биле оолдуң өштүнден илбектеп аарга, ийи аныяк кижиниң холдары эвес, а ийи куу куштуң моюннары ораажып, эргеленчип, хоюг чөөктери-биле дүрбүжүп чораан-даа дег» дээнин бодап көрээли. А заводту чураанн мындыг: «ишкээр хем эриинде, аныяктарның бар чыдар уунда дүргек кара ыш бургурткайнып, чайыктың кара булуду дег көстүп, бойдустуң шырайын эде чурувушаан, оргу черге майтайты үшен ыяшкылаштыр чер ажа чатылып каап турган. Амылыг чүве ышкаш, күчүлүг улуг заавод даң-биле деңге оттуп, ыжын-бузун бургурады тынып турганы ол-дур ийин».

Чогаалда орус, тыва улустуң интернационалчы эп-найыралын болгаш кады ажылдажылгазын бүзүреңчиг, шын илереткен. Аяс Эрелчинниң ада ызыгуурун ийи-үш ада ажылдыр төөгүп келгени солун. Ынчалзажок чогаалда ам-даа чедир бодаттынмаан бодалдар база чок эвес деп бодаар мен. Тайгага чурттап турган кырган ашак Таскал биле ооң уруу Пөштеймааны (Аястың авазы) октуг-боолут чазак-чагырга кижилери истеп, сүрүп турарын болгаш ашак оларның ужун чуглуп өлүп каарын, а ол болуушкунга ол улустуң хамаарылгазының эмин эрттир хамаан чогун, кадыт-дошкунун номчааш, кижиниң сеткилинге кандыг-ла-бир анчыг чүве артып каар-дыр.

Чогаалдың, прологунда Бады 2 чыл 6 ай эрткен соонда (будалып чораанының соонда) натап заводунга чедип кээрге, Светлана Радченко ону көңгүс эскербээн кижи боор турары, а Аястың «Бистиң хоочун начыныывыстың ээп каап турары-дыр. Аңаа байыр чедирер апаар» деп өөрүп турары арай бүзүреңчиг эвес.

Ол ышкаш ужур-уткасы арай билдинмес азы соора парлаттынган чамдык сөстер база бар.

Ниитизи-биле эки чогаалдыр деп билип, улуг сонуургал-биле номчааш, авторга оон-даа улуг чедиишкиннерни күзедим.

Ч. СЕРЕН-ООЛ.

НОМЧУКЧУЛАР ШҮГҮМЧҮЛЕП, СҮМЕЛЕП ТУР

Чаңгыс коллективте кады ажылдап, чаңгыс хоорай, суурларда кожа чурттап турар эш-өөрлериниң чедип алган чедиишкиннеринге өөрүп, чоргаарланган чылыг сөстерлиг, макталдыг чагааларны редакция хүннүң-не ап турар. Ооң-биле чергелештир бижикчилер ажылда бар четпестерни илередип, ону эдерниң арга-сүмезин айтырган чагааларны база-ла бижип турар.

Кижилерниң амыдырал-чуртталгазы хүннүң-не чаагайжып, культуржуп турар. Көдээниң ажыл-ишчилериниң өг-бүле бүрүзүнде чаа үениң бажың херексели: хеп чуур машина, приёмник, хевис дээш чүү чок дээр боор. Ооң-биле кады кижилерниң кеттинери база шиник, чараш апарган. Ынчангаш культурлуг амыдыралга чунар-бажының ролю улуг дээрзи кымга-даа билдингир. Чамдык ажыл-агыйларның, көдээ Советтериниң удуртукчуларының талазындан чунар-бажың айтырыынче кичээнгей салбайн баары хомуданчыг.

«Тес-Хем» совхозта эрткен чылын ажыглалга кирген чаа чунар-бажың бар. Ооң штаттыг ажылчыннары-даа четчир, 3 кижи. Олар ай санында акша-шалыңып-даа саат чокка, бүрүн ап турар. А чунар-бажыңның ажылдап турары кандыгыл деп айтырыгга: «Тас-ла боор»—деп номчукчу харылаар боор. Шынында ындыг эвес. Чунар-бажың неделя-неделязы-биле ажылдавайн баар, арай боорда 2—3 неделя болгаш ажылдай бергенде ишти хирлиг, соок болгулаар. Ооң ажылдавайн турар чылдагаанын тодарадырга: «Чунар-бажың ажылдакчылары суг сөөртүр кижи чок, суг чок-тур деп тайылбырлап каар» деп кодээ бижикчи К. Чооду редакцияга бижээн. Улуг-Хем районда К. Олактың бижип турары: «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң Эйлиг-Хем салбырында чунар-бажың шоочалаттынгандан бээр ай ашкан. Салбыр эргелекчизи Ш. Каадыр-оол: «Чунар-бажың изидер ыяш чок»—деп турар. Барып-барып Эйлиг-Хемде ыяш чок дээрге кым бүзүрээрил? Чоннуң культурлуг негелдезинге мындыг янзылыг тоомча чок болур чорук канчап-даа таарышпас дээрзин ажыл-агыйларның удуртукчулары эки билир болгай. Ол хиреэнде чунар-бажыңны дарый ажылдадыр хемчегни албайн турар.

Кижилерниң хүн бүрү амыдыралынга парлалганың ажык-дузазы сөглеп четпес улуг. Номчукчулар чагыткан солун, сеткүүлүн четтикпейн манап турар. Чагыдылганы ээлеринге чогуур өйүнде чедирериниге почтачылар болгаш «Союзпечатьтың» ажылдакчылары, ылаңгыя киоск садыгжылары улуг рольду ойнаар. Ынчалза-даа дааган ажылын, харысалгазын тооп көрбес кижилерниң барын илереткен чагааларны бижикчилер редакцияның адрезинге чоруткулаан.

Ылаңгыя «Сүт-Хөл» совхозтуң Алдан-Маадыр салбырының хойжуну Даңзы-Белек Ондар кыштагда малчыннарның чагыткан солунун улуг озалдаашкын-биле ап турарын хомудап бижээн. Көшпесте малчыннарга солуннар ында-хаая душ боор баргылаар. Почтачы Моңгуш Шээлейге шыырак дээн аъттгы үндүрүп берген, шалыңын база ап турар, ынчалза-даа ол малчыннарже үнмейн, солун, сеткүүлдү чорушкан кижилер дамчыштыр чорудуптар. Ол чагылга четкен аалынга элеп, читкилеп каар, а малчыннар почтачыны манап турар деп бижээн. Ол ышкаш суурнуң Алдан-Маадыр кудумчузунуң чурттакчылары бо чаа чылдап эгелээш чагыткан солун, сеткүүлүн четче албастаанын эш Моңгуш база бижип турар.

Чадаана хоорайда «Союзпечатьтың» № 1, 2 киоскилери төп кудумчуда, таарымчалыг черде тургустунган. Ынчалза-даа сөөлгү үеде ооң хаалгыт турары көвүдээн. Ооң садыгжылары эртен келгеш соңга, хаалгаларын ажыдып каар, кежээ дедир хаап каар. Чогум кажан садыглап турары көзүлбес боор-дур—деп, Чадаана хоорайның чурттакчызы Д. Шойдар редакцияга бижээн.

Мындыг янзылыг ажылынга ээ-харысалга чок чоруктарны болдурбас, бар четпестерни дарый чайладыр дээш, ылаңгыя шүгүмчүлеттирген ажыл-агый, албан организация черлериниң удуртукчулары дарыы хемчегни алыры негеттинип турар.

Баштайгы түңнел

Мөңгүн-Тайга районнуң хереглекчилер ниитилелиниң коллективи январь айда эки ажылдаан. Аъш-чем болгаш үлетпүр барааннарын садып сайгарарының ай планын 109 хуу күүсеткен. Белеткелдер планын үш катап ажыр күүседип шыдаан.

Чаа беш чылдың баштайгы чылының планын хуусаа бетинде күүседир дээш садыг ажылдакчыларының ортузунга калбарган чарыштың чаа-чаа мурнакчылары илереп турар. Районнуң аъш-чем магазининде Мария Чүлдүм, Тоолайлыгда зарёк эргелекчизи Хертек Моңгүлек, чолаачы-садыгжы Санчай Мандараа, олар бараан саарылгазының ийи ай планын 115—125 хуу чедир күүсеткилээн.

Найыралдыг коллективте

Сүт-Хөл участок эмнелгезиниң туберкулёзка удур салбырын эмчи Дадар-оол Самбу-Норбуевич Ооржак удуртуп турар. Бо коллектив эрткен чылып салбырлар аразының шилчиир Кызыл тугун чаалап алган.

Сестралар Семис Ооржак, Зоя Ондар, санитаркалар Ондар Чечен, Ондар Норжуңмаа олар коллективтиң мурнакчылары болуп турарлар. Олар аарыг улусту ээлдек хүлээп ап, хөй-ниитиниң амыдыралынга идепкейлиг киржип турарлар. Кижилерниң кадыы дээш кызымак ажылдап турар найыралдыг ол коллективтиң адынга өөрүп четтиргениниң чылыг сөстерин хүн бүрү кээп турар.

О. КААДЫР-ООЛ.

Хар четпээн уругну чемгерери

Чаш уругнуң күш болгаш нерви-психиктиг таарымчалыг өзүлдезин, ону долгандыр турар бүгү чүвени шын организастаанында, бирги ээлчегде уругнуң төрүттүнген баштайгы хүннеринден эгелээш чемгерериниң чөп болгаш шын чурумун тургусканда, чүгле ынчаарда чедип ап болур.

Өзүп орар организмниң физиологтуг хереглелдеринге дүүшкен чем уругнуң дески өзүп доругарын хандырып, ону долгандыр турар даштыкы байдалдарга ооң аарыычал эвес болур чоруун болгаш шыдамыккайын бедидип турар.

Эмиг эмер уругнуң таарымчалыг өзүлдезин хандырып турар эки чем болза эмиг сүдү болуп турар. Ынчалза-даа иези кадык болгаш долу үнелиг чем-биле хандыртынган таварылгада ол болдунар. Иениң эмиг сүдүнде бүгү-ле эргежок чугула хоолулуг бүдүмелдер, минералдыг дустар, микроэлементилер бар, олар болза биология талазы-биле долу үнелиг болгаш дүрген хайлымчал чемнер болуп турар, ында витаминнер хөй бар, ферментилер, гормоннар, антилел бар.

Иениң эмиг сүдү уругну тоттурбас болза, ылаңгыя баштайгы үш айларда ону эмиг сүдү-биле хандырарының бүгү-ле хемчеглерин ажыглаары эргежок чугула. Чаа төрүттүнген кадык уругнуң бирги баштайгы эмзирилгезин төрүттүнгеп соонда 6—12 шак болганда чорудары ажыктыг, а ооң дараазында 3—3 шак болгаш-ла эмзирип, дүне 6—6 шак болгаш-ла ыңап-ла эмзирерин чурумчудары чугула.

Чаа төрүттүнген уругну эмзирерин үргүлчүлээри 20—30 минутадан ашпас ужурлуг.

Кадык уругну төрүттүнгениниң баштайгы айының дургузунда хүнде 6—7 удаа, 1-ден 4—5 айга чедир 6 удаа, 5 айдан чыл чедир 5 удаа эмзирер ужурлуг.

Уругну эмзирериниң шагын иениң амыдырал байдалындан болгаш ажылының байдалындан хамаарыштыр доктаадып алыр. Ынчалза-даа уругну эмзирер шактарның хүн бүрүде доктаамал болуру, эмзирер үениң аразында шактарны шын сагыыры, дүнеки үзүктелиишкинни 6 шактан ажыг эвес болурун хандырары эргежок чугула.

Төрүттүнген соонда бүдүн чартык айдан эгелээш бүгү уругларны кылымал чем-биле чемгерер үеинде 30 мг аскорбин кислоталыг С витаминин азы яблоко, виноград болгаш кара-каттан кылган сокту хүнде бээр ужурлуг. Ооң хемчээлин хүнде чартык шай омаажындан эгелээш 40—50 мл (2—3 удаа) болур.

Уругларга сокту чүгле чемненген соонда берип болур, чүге дээрге, сокта чигир хөй болгаш чемнеериниң мурнунда ижиртир болза, уругларның чемге хөөнү ажыжар апаар. Ол үедеп эгелээш балык үзү хевирлиг А биле Д витаминнерни бээр (хүнде 2—3 удаа 1—1 дамдыны бээр болгаш ийи он-он хонуктуң дургузунда чоорту көвүдедиишаан, 3—4 айларда 1 шай омаажынга чедирер). Балык үзүн чемненген соонда бээри эргежок чугула.

2 айлыындап эгелээш уругга хлеб быжырар ажыткыдан кылган паста хевириниң В дээр бөлүк витаминнерин хүнде 1 шай омаажының иштин азы курган пиво ажыткызының гидролизатазын 2 шай омаажының иштин бээр.

3 ай чартыктан эгелээш слива, вишня, томат, абрикос, морковь, малина сокторын бээрин сүмелеп турар.

Честек-кат, ылаңгыя кишкулаадан кылган сокту бээрде оваарымчалыг болуру чугула, олар-биле чемгерери чемге хөөн чокталыры илереп келиринге чедирип болур.

4 айлыындан эгелээш картын апитан каан яблоко суун хүнде бүдүн чартык шай омаажының иштинден 3 столовая омаажынга чедир бээр.

4 ай чартык уругга хүнде чартык чуурганың сарыы, фосфор, кальций демир, А, Д, B_1, B_2, РР витаминнер кылдыр, а ол ышкаш бедик шынарлыг белокту болгаш үсту бээр (дагаа чуургазын хайындырган сарыын бээр).

Чем ижер уруглар нелериниң эмииниң сүдүнден хамаарылга чокка 5 айлар дургузунда эмер ужурлуг.

Немелде чемни эрте (дөрт айлыындан эгелеп) бээрин чамдык аарыгларда аарып турар үеде, чижээлээрге, хан чедишпестээн, рахиттээн, үргүлчү кегиртип, кустурар уругларга сүмелеп болур. А ижип-шөйүндүзү, аът пайдер аарыглардан дараан уругларны немелде чем-биле эрте чемгербезе эки.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

АК-КӨК ЭКРАНГА

МАРТ 3-ТЕ

МОСКВАДАН

18.15—«Европа, болуушкуннар, чурттар, айтырыглар». Дамчыдылганы политиктиг тайылбырлакчы А. Потапов чорудар. 18.45—«Ак-көк болгаш ногаан». Уран-чечен кино.

КЫЗЫЛДАН

19.30—Телемедээлер. 19.40—«Бичии уругларга». Дамчыдылга. 19.55—«Хамааты камгалалының билиглерин кижи бүрүзүнге». Дамчыдылга. 20.05—«Кол конструктор». Эртем-тайылбырлыг кино. 20.15—«Бистиң планетавыс». Дамчыдылга. 20.45—Телемедээлер. 20.55—Чарлалдар, рекламалар.

МОСКВАДАН

21.00—«Ираклий Андронников чугаалап тур». 22.20—22.30—Чапсар. 22.30—00.30—Совет республикаларының фестивалы. РСФСР.

АГААР

Бөгүн республикага булуттагылап каап турар онза өскерлиишкин чок хүн болур. Барыын чүк угланыышкынныг хаттың хүргени секундада 3—7 метр. Агаарның температуразы барыын районнарга дүне — 30—35 градус, артканнарынга — 35—40 градус соор. Хүндүс—20—15 градус, артканнарынга — 15—20 градус соор.

Кызылга онза өскерлиишкин чок, булуттагылап каап турар хүн болур. Хат кошкак. Агаарның температуразы дүне — 35—37 градус, хүндүс—18—20 градус соок болур.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

МАРТ 3-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Үнү чок кижи болгаш ынакшыл» 10, 11.55, 13.50, 15.45, 17.40, 19.35, 21.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Часпа, Асунта» 15, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Кызыл даштар» заставазында» 9.40, 13.40, 15.20, «Зоя» 11.20, 17, «Төлгелеп каан кафтан» 15.50, 19, 21.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Бистиң үениң маадыры» (Белла) 15.20, «Кызыл шөл» (1 болгаш 2-ги кинолар) 17.20, 20 шактарда.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ:

Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажын № 3. ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының болгаш пропаганда килдизиниң 35-24, харысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа база совет тургузуг килдизиниң 41-27, информация килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн баргаша 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер черинин республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1.). ТС—23084.

үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1971 чыл МАРТ 4 ЧЕТВЕРГ № 54 (8514).

Өртээ 2 көп

ЧОРУУН — БЕШ ЧЫЛГА!

Чурттуң комсомолчулары, аныктары бүгү совет кижилер-биле бир домей СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларын идепкейлиг чугаалажып көрүп турар. Оолдар болгаш кыстар ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыг чоруун бедидеринче угланган чаа эгелээшкиннерин кылып турар. «1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының түлевилелиниң дугайында» айтырыгны ВЛКСМ ТК-ның март айда болган бюрозунуң калбак хуралынга чугаалашкан.

Оон ажылынга эвилелдешкен республикаларның комсомол ТК-ларының секретарьлары, крайларның болгаш областарның комсомол комитеттериниң секретарьлары, ВЛКСМ ТК-ның кежигүннери, бүдүрүлгениң аныяк мурнакчылары киришкен. ССРЭ-ниң Күрпланының Даргазының оралакчызы А. В. БАЧУРИН илеткел кылган.

Бюронуң хуралынга чүве чугаалаан хөй-хөй комсомол организацияларының төлээлекчилери аныктар съезд бүдүүзүнүң күш-ажылчы хүн бүрүзүн шалыпчы ажыл болгаш кончуг эки өөредилге-биле демдеглээрин оралдажып турарын чугаалааннар.

Хуралга ВЛКСМ ТК-ның бирги секретары Е. Тяжельников чүве чугаалаан.

(СЭТА).

Спорт база өөредилге черлери

«Совет күш-культура шимчээшкиниң бүгү чоннуу болуп, бичии уругларлан эгелээш чурттакчы чонуң бүгү бөлүктерин хаара тудуп турар эртемге үндезилеттинген күш-культуржу кижизидилгениң системазынга дамчыр ужурлуг»— деп, «Күш-культураны болгаш спортту улам ыңай хөгжүдер хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1966 чылдың августа хүлээп алганы доктаалында бижээн.

Спорт дээди болгаш ортумак өөредилге черлериниң амыдыралында чугула черни ээлеп турар. Күш-культура—массалыг ажыл, кижизидилгениң бир чепсээ, өөредилге чорудулгазының чардынмас кезээ болуп, ол келир үеде улус ажыл-агыйга ажылдаар тускай эртемниглерниң кадыкын быжыглаарынга, бедик разрядтарлыг спортчуларны белеткээринге дузалаар. Ынчангаш партияның Төп Комитеди болгаш Совет чазак студентилерниң болгаш сургуулдарның спорт-биле доктаамал кичээлдээринге эң эки байдалды тургузарының эргежок чугулаазын онзалап көргеш, өөредилге планында көрдүнген шактарны кызырбазын, харын-даа спорт темазы-биле факультативтиг кичээлдерни калбартыр аргаларны хереглээрин негээн.

Үстүнде айыткан доктаалды хүлээп алган үеден бээр Кызылдың дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринде күш-культура болгаш спорт ажылын экижидип чорударынче угланган чамдык боттуг хемчеглер алдынган. Оон түңнелинде спорттуң материалдыг баазазы экижээн, секциаларда өөренип турарларның саны көвүдээн, спортчу чедиишкиннерниң көргүзүглери бедип орар. Оон янзы-бүрү хевирлеринге зона, республика, эки тура спорт ниитилелдериниң бирги чери дээш маргылдааларга, спартакиадаларга өөредилге черлериниң студентилери болгаш сургуулдары калбаа-биле киришкен. Ылангыя Кызылдың башкы институдунуң, кодээ ажыл-агый техникумунуң, башкы училищезиниң командалары спорттуң чайгы-даа, кышкы-даа хевирлеринге болган маргылдааларга багай эвес көргүзүглерлиг болуп келген.

Найысылалдың өөредилге черлеринден мергежилдиг күш-культуржулар илереп үнгенин өөрүнчүг. Оларның аттары республикага билдингир болу берген. Башкы институдунуң студентилери, хостуг хүреш талазы-биле ССРЭ-ниң спорт мастери Ондар Өргелээр, спорт мастеринге кандидат Ооржак Эмий-оол, Лайдып Кызыл-оол, Валерий Тутатчиков, кодээ ажыл-агый техникумунда Сергей Чыргал, башкы училищезиниң сургуулу, спорт мастеринге кандидат Семён Бай-Кара болгаш өскелер-даа бар.

Студент аныяктарны күш-культура болгаш спорт ажылдарынга массалыг хаара тудар талазы-биле башкы институду чамдык хемчеглерни алган. Мында студентилерниң хөй нуруузу спорт-биле доктаамал кичээлдеп турар. Секциаларда 250 ажыг кижи хаара туттунган. Чыл бүрүде курстар, факультеттер аразынга маргылдааларны чорудары чаңчыл болган. Ону январьдан эгелээш, чыл дургузунда чорудуп, оон түңнелин чыл төнчүзүнде үндүрерин чурумчуткан. Ол студентилерни спортка калбаа-биле хаара тударынга дузалап келген.

Кызылдың кодээ ажыл-агый техникумунда күш-культура ажылы багай эвес. Мында 12 секцияда 319 сургуул кичээлдеп, мергежилин бедидип турар. Хостуг хүреш секциязын ССРЭ-ниң спорт мастери П. Хасанов удуртуп, шыырак мөгелерни белеткээринге бичие эвес салыышкынын киирген.

Башкы институдунуң, кодээ ажыл-агый техникумунуң чылыңды командалары спорттуң янзы-бүрү хевирлериниң талазы-биле республика, эки тура спорт ниитилелдериниң маргылдааларынга каш удаа тиилеп үнген. Ону шаңнаткан хөй санныг кубоктары, вымпелдери тодаргай херечилеп турар.

Хоорайның дээди, ортумак өөредилге черлеринде күш-культура болгаш спорт ажылында чамдык чедишкиннер-биле чергелештир улуг четпестер барын демдеглээр ужурлуг. Күш-культуржуларның саны ам-даа эвээш, мергежили чавыс, бедик разрядтарны чедип албайн турар. Спорттуң массалыг хевирлери — чиик атлетика, хаак, коньки болгаш өске-даа хевирлери сайзыравайн келген. Спорттуң национал хевирлери, туристиг аян-чоруктарны кылыры эвээш. Эртип турар маргылдааларга белеткелдериниң болгаш ону организастап турарының шынары куду.

Ортумак болгаш дээди өөредилге черлеринде күш-культура болгаш спорт хөгжүлдезиниң оожум темпизиниң чылдагааны — ёзулуг спортчу баазаның тургустунмаанында, таарымчалыг, дериттинген спорт залдарының, шөлдериниң эвээжинде. Студентилер ортузунга спорт-массалыг ажылды организастаарынга күш-культура башкылары улуг рольду ойнаар. Оон мергежилдиинден, бодунуң херээнге кайы хире бердингенинден күш-культура шимчээшкининиң, спорт ажылының дениели кол хамааржыр. Эмчи училищезинде күш-культура башкызы А. Г. Деменков, кодээ ажыл-агый техникумунда И. К. Смажевских, башкы институдунда В. П. Баклыков олар сургуулдар ортузунга спорттуң чамдык хевирлерин нептередип шыдаан. Күш-культура башкыларын шилип алыры, оларның мергежилин бедидери чүгле ректорнуң, директорларның, өөредилге черлеринде партия, комсомол организацияларының херээ эвес, харын республиканың күш-культура болгаш спорт комитединиң база «Спартак», «Урожай» эки тура спорт ниитилелдериниң доктаамал сагыш салыр ажылы болур.

Дээди болгаш ортумак тускай өөредилгени эртем-техниктиг девискээлдиң негелделеринге дүүштүр хөгжүдер, келир үениң тускай эртемниглерин белеткээриниң шынарын болгаш идей-политиктиг кижизидилгезин экижидер деп, партияның XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелинде айыткан. Бо сорулганы күүседир дээш келир үениң тускай эртемниглерин кижизидериниң чугула участогу—күш-культураны өөредилге черлеринге амгы үениң негелдезинге дүүштүр тургузары чугула. Совет кижиниң бүгү талалыг чогаадыкчы өзүлдезинге, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге, кадык болурунга ол бараан болур ужурлуг.

МУРНАКЧЫЛАРГА ДЕҢНЕЖИИЛ!

Күрүнеге сүт, эът садарының квартал планы март 1-ге чедир республикада канчаар күүседиткиип турарын хуу-биле көргүзерге:

РАЙОННАР	СҮТ	ЭЪТ
Бай-Тайга	114,3	79,4
Барыын-Хемчик	61,7	115,9
Өвүр	68,5	108,3
Чөөн-Хемчик	78,5	62,0
Улуг-Хем	60,1	53,5
Таңды	79,9	100,3
Бии-Хем	94,1	114,2
Тожу	68,5	159,6
Каа-Хем	69,5	78,6
Тес-Хем	34,0	85,9
Эрзин	55,3	85,4
Кызыл хоорай Соведи	94,6	82,7
Республика ниитизи-биле	77,6	88,2

Бо медээден ап көөрге, Бай-Тайга район сүт, Таңды, Бии-Хем, Барыын-Хемчик, Өвүр, Тожу районнар эът садар планнарын ажыр күүседиткилээн-дир. Совхозтардан «Тээли», «Тиилелге», «Саян», «Кызыл тук» күрүнеге сүт садар планнарын хуусаа бетинде күүсеткилээн.

Хожудап турарлар, ылангыя Улуг-Хем, Каа-Хем, Тес-Хем, Эрзин районнар мурнакчыларга чедер деңнежир дээш эки ажылдаза чогуур.

СЭКП-ниң XXIV съездизинге уткуштур

ЭРЕСТИГ АЖЫЛДААН

Бистиң партиявыстың ам болур XXIV съездизин төлептиг уткуур дээш социалистиг чарыш «Тыва даг-дүгү» комбинаттың бригадаларының аразында улам калбарган.

Рудникте эки шынарлыг даг-дүгү чырыының талазы-биле коммунист В. Ш. Даржаага баштаткан бригада бо чылдың эртпен ийи айында шалыпчы ажылдаан. Ылангыя январьда планныг онаалдазын ол бригада дыка ажыр күүседип, төрээн чуртка эки шынарлыг 112 тонна хире даг-дүгүн берген.

Бригаданың кежигүннери бирги кварталда боттарынга алган хүлээлгелерин партияның съездизинге алдар кылдыр хуусаа бетинде күүседир дээш, бо хүннерде улам күженишкиниг ажылдап, хүннүң-не пландан ажыр даг-дүгү дээш чарышты калбарткан.

В. САПЫЯК.

Күш-ажылчы ээлчег калбарган

ЧЕДИИШКИН-БИЛЕ, КАҢ ЭЗИЛДИРИКЧИЛЕРИ!

ЧЕРЕПОВЕЦ, март 2. (СЭТА-ның корр.). СЭКП-ниң XXIV съездизинге алдар болдурган күш-ажылчы ээлчегиниң соолгу айын Череповецкиниң металлургия заводунуң каң эзилдирикчилери эки эгелээн. Марттың баштайгы ховуунда олар он ийи эзилдириг кылып турган, херек кырында он бешти кылгаш, 4.250 миллион тонна канны алган. Ынчаарга оон иштинде 853 тоннаны пландан ажыр бүдүрген көргүзүгнүң санынга кирген. Ындыг түңнелди чуртта каң эзилдирер талазы-биле чаңгыс-даа агрегат чедип ап көрбээн.

Каң эзилдирикчилери А. Ушаков болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады В. Попов олар каң эзилдирер талазы-биле аң-не шалыпкын ажылдаан. Олар ажылдың графигинде көрдүнген үени дыка мурнап турар.

Пландан ажыр металл

ДНЕПРОПЕТРОВСК. Петровский аттыг заводтуң металлургтары чыл эгезинден тура алган хүлээлгезинге немей чеди чүс бежен муң тонна ажыг шойну болгаш барык-ла ол хире канны эзилдирген. Мурнакчы коллектив СЭКП-ниң XXIV съездизинге алдар кылдыр алган социалистиг хүлээлгезин хуусаа бетинде күүседип шыдаан.

Бо хүннерде бүдүрүлгениң шой эзилдирикчилери эки ажылдап турар. Кан эзилдирикчилериниң аразында Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Петр Махотаның бригадазы мурнавышаан.

(СЭТА).

СУШЬ ФЕРМАЗЫНДА

«Саян» совхозтуң Сушь сүт-бараан фермазының ажыл-ишчилери эрткен чылда планныг хүлээлгелерин чедиишкинниг күүсеткен. 1970 чылда күрүнеге 598 тонна сүттү дужаар турган, 677 тонна. 133 тонна эътти 167 тонна, инектен-не 1300 кг сүт саар планын 1698 кг кылдыр, планныг хүлээлгелерин ажыр күүсеткеш, районга бирги черни алган.

Ферманың саанчыларындан А. Билчирмаа, А. Аазанова, М. Крыласова олар 1962—2045 кг сүттү саап, мурнакчылар болган. Бызаа ажаакчызы А. Тамарских бызаадан-на хонукта ортумаа-биле 650 грамм, Б. Кечил-оол 620 грамм немелде деңзини түс-түзүнда алганнар.

Ферманың ажыл-ишчилери партияның XXIV съездизинге төлептиг ужуражыр дээш, сүт, эът дужаар квартал планын март 25-ке чедир күүседир дээш, күженишкиниг ажылдап кириишкеннер.

С. МАНЖИКАЙ.

МАРТ 8-ТЕ ДУЖААР ДЭЭШ

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилели-биле таныжып көргеш, тоску беш чылдың планында көрдүнген улуг соругдаларны боттандырарын Кызыл хоорайның тудугжулары изиг-биле деткип турар.

Хоорайның 12 дугаар кварталында ажылдап турар бригадалар-ла хөй. Ол кварталдың Кочетов кудумчузунче талазында № 5 бажың бар. Оон бир талазында өрээлдер ажыглалда кирген. Ам оон үстүкү ужунда квартиралар шеверлел ажылы түлүктээн. Мында Августа Ельшованың, Валентина Далиниинаның, Екатерина Краснобаеваның удурткан бригадалары шалыпкын ажылдап, съезд мурнунуң хүннерин мурнакчы күш-ажылы-биле алдаржыдып турар. Мында ажыл-ишчилер өрээл бүдүүзиниң шалазын, хаалаарын болгаш чылыдылга батареяларын, сүт дамчыдар хоолайларны будуп дозуларын доозуп, комиссияга дужаарының кырында келген. Оларда хүннүң чугула сорулгазы ол тудугну Бүгү-делегейниң херээженнер хүнүнде—Март 8-те бүрүнү-биле дужаары.

№ 48 Кызылдың тудуг бүдүрүлге эргелелинде Екатерина Краснобаеваның бригадазы эрткен Ленинчи юбилей чылында чедиишкиннинг ажылдааш, партияның ээлчеглиг съездизинге турасклааткан шеверлекчилерниң социалистиг чарыжынга бирги черни алгаш. Оларның дараазында черде болган эш Далиниинаның бригадазы бо хүннерде база шалыпчы ажылдап, март 8-те дужаар бажыңның шалазынын ийги дозулаашкынынче кириишкен. Чурттакчылар удавас ээлентер ол беш каът бажыңның иштинде-даа, даштында-даа арыглаашкын, чурумчудулга үргүлчүлээн.

Аныяк шеверлекчилерден Тамара Оруйгу, Вера Сат болгаш өске-даа аныяктар Кызылда № 35 тудуг училищезин доосказ, мында үш чыл чедип, мергежилдиг тудугжулар апаргаш дээрзин тудуг участогунуң начальниги онзалап демдегледи.

ЧУРУКТАРДА: шеверлекчилер бригадазының бригадири Валентина Далиниина (үстүнде). Чанында оон бригадазының чамдык ажыл-ишчилери (адаанда).

О. ОХЕМЧИКТИҢ сөзү, фотолары.

КЫСКА МЕДЭЭЛЕР

● ЭРЗИН районнуң колхозтарында хой түлүктүг-биле хурагаанап, харын-даа чамдык ажыл-агыйларда колдуу оолдапкан. Ниитизи-биле 16071 төрээн хойдан он алды муң ийи чүс алды хураганны алган. «Коммунизм оруу» колхозта 5095, «Мөрепде» — 3678 хураган менди ажаатынган. Бистиң корр.

● МАЛ АЖЫЛЫНЫҢ продуктуларын белеткээриниң квартал планын хуусаа бетинде күүседир дээш чарышка Улуг-Хемде «Х Улуг хурал» колхозу районнуң ажыл-агыйларының мурнуку одуруунче кирген.

Күрүнеге эът садарының бирги квартал планын хуусаа бетинде 108,8, сүттү — 106,5 хуу күүседип алган.

Колхозтуң Оттук-Даш сүт-бараан фермазының март 1-ге чедир күрүнеге дужааган сүдүнүң хемчээли эрткен чылдың ол-ла үезинге деңнээрге бир тоннага көвүдээн.

М. КАРА-ТОННУГ.

ЧАА БАЖЫҢНАР

Барыын-Хемчик районда көжүп чорууp механизастаан колоннада Моңгуш Карапанга удурткан бригада СЭКП-ниң XXIV съездизинге алдар болдурган чарышка киржип, ам «Барлык» совхозтуң төвүнде 2 аал шити чурттаар бажыңны тудуп эгелээн.

Олар эрткен чылын бетон болгаш шлак-биле 6 аал ишти кирер ийи чуртталга бажыңның эки шынарлыг кылдыр тудуп доосkaн. Оон ангыда, бир бажыңны дилгеп ныптан тутканнар. Бо бригадада Сарыглар Болат-оол, Моңгуш Салым-оол, Моңгуш Алаакпан болгаш өске-даа оолдар чаңгыс кижи дег демниг, найыралдыг болуп, хөй ажылды бүдүргеннер. Бызаңчылар тудугга бетонну, шлакты ажыглаарын эки шиңгээдип алган.

М. БАДЫРАА.

Калбаа-биле таныжып турар

КЕЛИР ҮЕ ДЭЭШ

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин ыраккы Моңгун-Тайга районнуң ажыл-ишчилери база-ла улуг чүүлдүтэүнүүшкүн-биле хүлээп ап, чер-черге калбаа-биле таныжып, деткип турар.

— Директивалар төлевилелин сеткил ханыышкын-биле чүүлдүг деп хүлээп алыр мен. Кижи дээш, оон чаагай келир үези дээш, бистиң партиявыс үнелеп четпес улуг кичээнгейни салып турар. Улуг сагыш-човаашкынга харыы кылдыр ажылдаары чүгле бистерден хамааржыр. Бо чылын тудугга чамдык механизацияны боттандырары тудуг материалдарының чамдыызын түс черинниден дилеп тып ажыглаар, ажылчыннарның мергежилин бедидер болгаш коллективте күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглап, камналгалыг ажылдаар ужурлуг бис. Бүгү тудугжуларның ортузунга бо амыдыралчы документини март айның 15-ке чедир таныжып доозарын хүлээнир бис— деп, бот-орулга-чарылгалыг септелге-тудуг участогунуң начальниги эш Х. С. Доңгак сагалдаан.

Эрткен 8-ки беш чыл планы чедиишкинниг доозулганын, чаа 9-ку беш чылда кандыг сорулгалар салдынып турарын СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелинде тодаргай айыткан.

Түс чер база-ла перспективтиг планнарлыг. Аңаа хамаарыштыр бистиң районда шинтпирлээр сорулгалар хөй. Ылангыя Мөген-Бүрениң Дыттыг-Арыгга ковуругну, Кызыл-Шанчыгга улуг бүга казары, одаарынга болгаш тудуг материалдарынга херглээр маштты алыры-биле Барлык-Бажынын оруун кылыры —бо бүгү районнуң ишчилериниң чугула сорулгазы. Мал чемниин курлавырын тургузары чугула, ынчангаш суланы тарыыр, сиген шөлүн суггарып, оон элбек мал чемин алыр ужурлуг. Бисте көрдүнген акпа-хереңги четчир-дир. Биске улуг-улуг тудугларны кылыры негеттинип турар.

Чоннуң материалдыг болгаш культурлуг дежиелин бедидер талазы-биле тоску беш чыл планында тодаргай айыткан. Ылаңгыя аргыжылганың оруун кылыр, чонну хөй автобустар-биле хандырар. Бо шын. Ынчалза-даа бистиң районда бо айтырыглар шиитпирлеттинмейн турар. Чадаана — Мугур-Аксының аразынга автобусту тургузары эң чугула. Бо чылдан эгелээш агаар транспорту-биле аргыжылга экижээн. Ынчалза-даа «Мөген-Бүрен» колхозче дорт рейстерни кылыры чугула. Район төвү-биле аргыжылга ырак, орук багай. Чамдыкта чугула хереглеадин бараанналы аңаа үзүктели бээр таварылгалар бар. Бо чугула херекти боттандырары бистиң сорулгавыс.

Партияның улуг программазын Мөген-Бүрен бажыңның, Тоолайлыгның малчыннары, районнуң эмнелгези, Мугур-Аксы ортумак школазының коллективи, колхозчулар, албан организациялар калбаа-биле таныжып, боттарының чүүлдүг үнелээшкинин илергейлеп турар.

СЭКП райкомунуң графигин ёзугаар ам бо хүннерде Директивалар төлевилелин 13 кезек черге 500 ажыг кижи тапшыпан болгаш таныжылга уламчылап турар.

Ондар МАСПЫК-ООЛ.

ТУДУГГА ЧАА ТУСКАЙ ЭРТЕМНИГЛЕР

Хоорайда, кодээде — кайда-даа тудуг өзүп турар. Республикавыс шынап-ла чаа тудугжулар-биле шыптынган. Олар боттары-ла бүдүп турбас, оларны тускай эртемниг инженерлер, техниктер, шевер холдуг ажылчыннар кылып турары билдингир.

Кызылдың политехниктиг техникуму чеди чыл бурунгаар тургустунган. Техникум бо кыска үеде безин үш чүс ажыг тудугжу-техниктерни белеткеп үндүрген. Ам республиканың кайы-даа булуңунда чаа тудугларда оон доозукчулары-биле ужуражып болур бис.

Техникумнуң үлетпүр болгаш хамааты тудуунуң салбырының доозукчулары хуралдаар залга силиг кылдыр кеттиниишкеш, өөрүшкүлүг олурупкан. Оларга байыр чедирер дээш башкылары, хоочун тудугжулар база чедип келген.

Доозукчуларның байырлыг кежээзин техникумнуң директору Балчин-оол Сереевич Бүжүгет чылыг сөстер-биле ажыткан. Күрүне комиссиязының шиитпирин ёзугаар үжен сес оолдар, кыстарга «тудугжу-техник» деп атты тыпсыр дугайында техникум директорунуң дужаалын номчаан. Диңмиттиг адыш часкаашкынының адаа-биле аныяк тудугжулар ортумак тускай эртемни чедип алганының херечизи — дипломну болгаш хөрек демдээн ап эгелээннер.

Бир дугаарында техникумну кончуг эки дооскан Татьяна Власова биле Анатолий Ярлыковка тывыскан.

Чаа тудугжу-техниктерниң иштинде сес тыва оолдар, уруглар база бар. Тыва тускай эртемниг тудугжулар өзүп турарының база бир херечизи ол.

Оларның бирээзи мынча диди:

— Адым Ортун-оол Ооржак, харым чээрби. Он классты дооскаш, бо техникумга кирген мен. Ам Самагалдайга барып ажылдаар болдум.

Оон эжи Алексей Чоодурай тургаш:

— А мен Эрзинге барып ажылдаар-дыр мен — диди.

Доозукчуларга башкылары ээ-өөрү орук-суурнун чагыын берип, амыдыралче эрес-диди, шудургу базымны кылып, чонунга өөрүшкүнү чедирерин күзээннер.

Политехниктиг техникумнуң доозукчулары Тываның барык шупту районнарынга барып ажылдаар. Он ажыг кижи өске республикаларже, крайларже база чорууp.

О. ИРГИТ.

ЧАРЖЫП ТУРАР МАЛЧЫННАР

«Большевик» совхозтуң хойжузу Кертик-оол Кенденович Доңгак юбилейлиг чылда чүс башка онаапшыр 98 хураган, хой бүрүзүнден-не 2,6 кг дүк кыргып ап, бодунга алган социалистиг хүлээлгезин эрестиг күүсеткен. СЭКП-ниң XXIV съездизинге алдар болдурган социалистиг чарышка кириишпшаан, бо чылын чүс хойдан 100 хураганны, хой бүрүзүнден 2,5 кг дүктү алырын хүлээниш, 1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин ханы таныжып, сорук кириишкиниг ажылдап турар.

Доңгак Кертик-оолдуң кодаанында 382 баш төрүүр хой менди кыш ажып, оолдаашкын түлүктеп турар. Төрээн 300 хоюндан 312 хураганны менди алган.

Үлегерлиг хойжу К. Доңгактың хоюнуң кажаазы таарымчалыг, чылыг, кургаг, кажааның корженип коштарын каан. Печка салып каан чылыг, аңгы-аңгы клеткаларлыг өрээлчигештерде хураганнар улуг-биче аайы-биле сергек доругуп турар. Төрээн хойларга, аазы чаш хураганнарга кандыг-бир чылдагаан таваржы берзе, малчын боду-ла эмнеп, сыкыртып аптар эм аймаа делгээн аптечказы белен. Кадарчы Кертик-оол Кенденовичтиниң дузалакчызы Сат Доржу база дуржулгалыг малчын.

Кертик-оол Доңгак бо чылын совхозтуң хоочун кадарчызы Кертик-оол Моңгушту социалистиг чарышка кыйгырган.

Д. ХЕРТЕК.

Чөөн-Хемчик район.

СЭКП ОБКОМУНДАН, ТЫВА АССР-ниң ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНДАН БОЛГАШ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕН

СЭКП обкому, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш Министрлер Чөвүлели Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Александр Каранмеевич Турген-оолдуң бо чылдың март 3-те хенертен мөчээнин ханы кажыыдал-биле дыңнадып тур.

СЭКП ТЫВА ОБКОМУ

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУ

ТЫВА АССР-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИ

Бот-орулга-чарылгаже оруктуң эгезинде

Воттарывыстың бар курлавырларывысты санап көргеш, бо чылдың эгезинден эгелеп бот-орулга-чарылгаже шилчиирин шиитпирлээн бис. Ынчангаш совхозтуң бүгү адырларынга тодаргай онаалдаларны бергеш, малдың уксаазын экижидер, чер ажылының культуразын бедидер ажылды эртемге үндезилеп тургузуп, центнер продукцияның бот-үнезин чиигедир, ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыын бедидер сорулганы салган бис. Оон-биле холбаштыр, совхозтуң ажыл-ишчи, специалист бүрүзү ажыл-агыйның экономиказынче ханылап, ону быжыглаарынга улуг сонуургалдыг апарганын демдеглээри өөрүнчүг.

Чаа беш чылды ынчаар эгелеп тура, эрткен беш чылда кандыг чедиишкиннерлиг болганывысты түңнеп көөрү чугула. Беш чылдың сөөлгү чылында күрүнеге тараа, сүт, эът, дүк садар чыл планнарын совхоз ажыр күүсеткен. Мал бажын өстүрер план база бүгү чүзүн аайы-биле күүсеттинген.

Центнер тарааның бот-үнези планда көрдүнгенинден 50 көпеекке чиигээн, шээр мал ажылы орулгалыг адыр болуп турар, чүгле эрткен чылын чер ажылындан 158, хой ажылындан 400 ажыг муң орулганы совхоз алган.

Мыйыстыг бода мал ажылы ажыл-агыйда ниитизи-биле карылгалыг адыр болуп турза-даа, центнер сүттүң бот-үнези совхозта 24 рубль болуп турда, Элегес салбырга 3, Каък салбырга 4 рубльге чиигээн. Каък салбырга мыйыстыг бода малдың центнер неелде деңнээнинин бот-үнези барык 40 рубль баткан. Ол чорук ук салбырларга ол продукцияларны бүдүреринге чарыгдал эвээш үнер деп чүвени көргүзүп турар-дыр. Ынчангаш эъткир болгаш сүткүр инек фермаларын таарыштыр тургузар курлавыр бисте бар-дыр.

Бо беш чылда Каък салбырны семиртир инек, а Элегес, Кулузун салбырларны хой болгаш сүткүр инек фермалары кылдыр тускайлап эгелээн бис.

Эрткен беш чылдың дургузунда совхоз бүдүрүлгезиниң ажыктыг чорууун бедидип, 1969 ажыл-агый чылының түңнелинде совхоз орулгалыг ажылдаан. оон арыг орулгазы 100 муң рубль ашкан. а оон дараазында чылда 550 муң рубль орулганы алган.

Ол бүгү дээрге, партияның болгаш чазактың кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезин интенсификастаарынче угланган хемчеглерин амыдыралга боттандырганының ачызы-дыр. Ажыл-агыйның материал-техниктиг баазазы быжыккан. Ам совхозта 70 ажыг муң га тараа шөлдери, одар-белчиир бар. Тараа шөлү 18 муң га ашкан, оон 3 муң ажыг гаазы суггаттыг шөлдер. 100 ажыг трактор, янзы-бүрү маркалыг 41 комбайн, 63 автомашина болгаш өске-даа хөй кодээ ажыл-агый техниказы бар апарган.

Механизаторлар болгаш совхозтуң бүгү ажыл-ишчилери техниканы бүдүрүкчүлүг, камныг ажыглаар дээш демиселди күштелдирип, совхоз бүдүрүлгезиниң ёзулуг ээлери апарган. Кодээ ажыл-агыйның хөгжүлдезинге хөй капитал салынышкынын кииргөн. Маңаа чижек кылдыр дараазында сан-чурагайларны адаарга четчир. 300 олуттуг культура бажыңын, 50 орунн урутлар ясли-садын, малчыннар чурттаар 80 бажыңны, 60 автомашина турар гаражты туткан, 300 инекти тургузу саар кажааны тудуп турар. Хойжуларның 11 турлааан электрижиткен. Совхозтуң 100 ажыг ог-бүлезинге газты кииргөн. Телевизорлар хөй чурттакга бажыңнарында бар апарган.

Ажыл-агыйны интенсивтиг хөгжүдер, га шөл бүрүзүнден продукция алырын көвүдедип, черниң ажыглалын чылдан чылче экижидер, ону байлакшыдар кол сорулгаларны салып турар бис. Эрткен беш чыл дургузунда шөлдерниң үнүш-дүжүткүрү бедээн болгаш күрүнеге тараа садары ковудаан. Тараа болгаш мал чеми культураларының шөлүн нальбартырын бодап турар бис. Кызыл-тас, кукуруза, люцерна ышкаш культураларны суггаттыг шөлдерге тарыырының. чемишчидилгелерин ажыглаарының болгаш шөлдерин ажылдап кылырының туруштуг системазын шиңгээдип алган бис. Люцерна, пырей ышкаш мал чеми культураларының үнүш-дүжүткүрү экижээн. Чер ажылының культуразын бедидип, чер ажылдарын механизастааның ачызында, тараа культуралараның гадан дүжүдү 6—7 центнерден 11 центнер чедир бедээн. Оон түңнелинде, тараа бүдүрериниң беш чыл планын совхоз 1968 чылда-ла күүсеткен.

Күрүнеге эът, сүт, дүк садар беш чыл планнарын чедиишкиннг күүседип, совхозтуң малчыннары, саанчылары эки ажылдаан. Мурнакчы саанчыларның чедиишкиннери сүт саалдазын көвүдедириниң курлавырлары бисте бар деп чүвени көргүзүп турар. Инек бүрүзүнден сүт саалдазын ортумаа-биле 2500 литр чедирип болзувусса, совхоз сүт саалдазын 1,5 ажыг катап көвүдедир. Ону чедип алыр арга бисте бар. чүге дээрге бистиң мурнакчы саанчыларывыс О. Вьюжанина, О. Шаңмак, А. Бадарчы олар ам безин инек бүрүзүнден 2500 литрден хөй сүттү саап ап турар.

Нарын дуктуг хой ажылының ёзулуг мастерлери беш чыл дургузунда өскен. Оларның мергежилиг чыл келген тудум бедип орар. Хойжулар М. Токпак-оол, С. Сүрэ, Д. Уйнук-оол олар чыл бүрүде чүс хойга онаалтыр 110-дан 126 чедир хураганны, хой бүрүзүнден 4,5 кг дукту кыргып ап келген. Эрткен чылдан бээр хураганнарны сакманщик чок арга-биле өстүрерин ийи кодатга боттандырып келгеш, 2500 рубльдиң камналгазын алган бис.

Тараа культураларының бедик дүжүдүн өстүргени болгаш ниитиниң мал ажылының продуктулуун бедиткени дээш кодээ ажыл-агыйның ажылчыларының материалдыг сонуургалын бедидер дугайында партияның болгаш чазактың доктаал, шиитпирлерин амыдыралга боттандырып келген бис. Оон түңнелинде, мурнакчы малчыннар болгаш тараажылар эрткен чылын немелде ажыл төлевирин алган. Хойжуларга 21, саанчыларга 28, тараажыларга 10 муң рубльди ол сорулгага төлээн. Шаңнал-макталга 14 муң рубльди чарыгдаан.

Беш чыл дургузунда ажылчыннарның материалдыг байдалы бедээн. Механизаторнуң айда ортумак шалыңы 136, инек кадарчызының, саанчының 113, хойжунуң 126, чолаачының 118 рубль четкен.

Совхоз бүдүрүлгезин интенсивтиг хөгжүдери-биле чергелештир, оон карылгалыг ажылдап турар адырларын хөгжүдеринче онза кичээнгейни салып турар бис. Ажаа ол чүүлдерниң бирээзи болза, күш-ажылдың сагылга-чурумун экижидери, мал чеминиң курлавырларын белеткээринге үнер чарыгдалдарны ээзаажедири.

Совхозтуң коллективи эрткен беш чылда чедип алган чедиишкиннерин быжыглавышаан, чаа беш чылдың эгезинден эгелеп бот-орулга-чарылгаже шилчээн базымнарын бүзүреддиг быжыглап, партияның XXIV съездизин төлептиг күш-ажылчы чедиишкиннер-биле уткуур дээш бүгү күжүн салыр.

Ф. ЗВЕРЕВА,
«Элегес» совхозтуң директору.

Малдың кышкы байдалы

Кыштың бо чылгы байдалы мал ажылынга таарымчалыг. Бир эвес аазиниң эки ажаалда хайгааралын аңаа немей ап көөр болза, кыштагладыышкынны чедиишкиниг чорудуп, ниитиниң малын мөңди, хүр чыл ажырып болур. Мындыг турбуже чамдык ажыл-агыйларда мал херал, ылаңгыя чаш мал четче алдынмайн турарын чүнүң-биле тайылбырлап болурул? Оон мол чылдагааны удуртулганың кошкаанда, кижилер, малчыннар-биле ажылдың четпезинде.

СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң бюрозунга бо айтырыгны шыңгыы чугаалашкан. Райкүүскомнуң кодээ ажыл-агый эргелелиниң начальниги эш Хангаевтиң, колхоз болгаш совхозтар удуртукчуларының бюрога информацияларын ап көөрге кыштың эки байдалынга мөнээргенгеш, чамдык черлерде ажаалданы, чемгериилгени баксыраткан кижилерден негелдени күштелдирерин айыткан.

«Шеминээр», «Дең-Терезин» совхозтарның кыштагларында болгаш чамдык фермаларында мал чемнери үстүп, суггарылга бергедеп турар. Моон уламындан чамдык коданнарда мал арып баксыраан, тургузу азыраары негеттинип келген. «Большевик» колхозтуң, «Барлык» совхозтуң кыштагларында чаш малдың херамчалыг болуп турары база-ла хайгааралдың, чемгерилгениң четпезинде деп, партия райкомунуң бюрозу демдеглээн.

Фермаларже, кыштагларже мал чемнери сөөртүрүн колхоз, совхозтар удуртукчуларынга онзалап айытпышаан, районнуң автотранспорт бүдүрүлгелери, «Сельхозтехниканың» Кызыл-Мажалык салбыры бо талазы-биле оларга дуза чедирери чугула деп бюро көрген.

СОВЕТТЕР АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫНЫҢ ШКОЛАЗЫ

Ажылчы чоннар депутаттарының Эрзин район Совединиң күүсекчи комитеди советтер ажылдакчыларының доктаамал ажылдаар школазын тургускан. Кодээ Советтериниң даргалары, секретарьлары, райкүүскомнуң килдистер эргелекчилери, районнуң бүдүрүлге, албан организация черлериниң удуртукчулары, доктаамал комиссияларының даргалары өөредилгеде хаара туттунган.

Школаның кичээлдеринге Советтериниң талазындан улус ажыл-агыйының бүгү адырларын, оон иштинде кодээ ажыл-агыйның бүдүрүлгелерин, улус өөредилгезин, кадык камгалалын, амыдырал хандырылгазын, садыг органнизацияларын, культура албан черлерин болгаш хөй-нити органнизацияларын удуртурунуң практиказын база хоойлу-дүрүмнерин сагыыр талазы-биле Советтериниң практиктиг сорулгаларын өөренип, арга-дуржулгаларын солчуп турар.

М. ДАЛАА.

Тудугжуларның үлүү

«ҮТКА 25 чылы» совхозтуң эш Бичеөйге удурткан тудугжулар бригадазы малдың 4 кажаазының капитал, хаванның 2 кажаазының үүрмек септелгезин болгаш өске-даа ажылдарны шынарлыг кылып доосканнар.

Тудугжулар январьның планын ажыр күүсеткеннер. Олар ам артын кезектер шыгжаар складтың тудуунче кирипкен. Михаил Янчап, Баян Биче-кыс, Балчынмай Сантаа мурнакчы тудугжуларга санадып турар. Олар складтың тудуун партияның ээлчеглиг съездизиниң акыттынар хүнүнге чедир бүрүнү-биле доозуп, ажыглалга дужаарын хүлээгеннер.

М. КЫЗЫЛ-ООЛ.

КАРАТАУ БАССЕЙНИНГЕ... ФОСФОРИТТЕР ТЫВЫЖЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ КҮЧҮЛЕРНИ ЭЛЭЭН КӨВҮДЕДИР

(ДИРЕКТИВАЛАР ТӨЛЕВИЛЕЛИНДЕН).

КАЗАХ ССР. Каратау сыннарында минералдыг чемишчидилгелерни бүдүреринге херектиг үнелиг чиг-эттиң курлавырлары хөй. Бөгүнге чедир чиг-эттиг 45 черни илереткен. оларның ниити курлавыры 1,5 миллиард тонна ажып турар.

Каратау даг-химия комбинады ол курлавырларны болбаазырадып ажылдаарын чорудуп турар. Комбинат хүн бүрүде муң-муң тонна фосфорит продукциязын чурттуң улус ажыл-агыйынче чорудуп турар.

Бүдүрүлгениң коллективи эрткен беш чылдың даалгазын хуусаа бетинде күүсеткен. Чаа беш чылда шалыпчы темпини база холга алган. СЭКП-ниң XXIV съездизин төлептиг уткуурунга белеткенмишаан. комбинаттың дагжылары квартал планын март 28-те күүседирин болгаш даалгага он-он муң тонна продукцияны немей бээрин хүлээнген.

ЧУРУКТА: Аксай ажык рудникте фосфорит рудазының тывыжы.

В. ШИНКАРЕВТИҢ фотозу.
(СЭТА-ның фотохроникалы).

ХУРАГАННАР КОДАН ДОЛГАН

Эрзин районда Ленин аттыг колхозтуң хойжулары эрткен юбилейлиг чылда ниитизи-биле чүс төрүүр хойга онаалтыр 102 хураган ап, хойнуң баш санын өстүрер хүлээлгезин күүсеткен.

Ам колхозтуң хойжуларында хой оолдаашкыны түлүктеп турар. Чоокку эрткен хүннерде колхозтуң 1313 баш хою оолдаан. 1331 хураган мендн алдынган. Хойжулар С. Сотпа, К. Ким, А. Откун, Э. Ендан олар малдың чаш төлүн бүрүн камгалап ап турар.

М. ДАЛАА.

БЕЖЕН ХУУЗУ ООЛДААН

Чөөн-Хемчик районнуң «Октябрь 30 чылы» колхозунуң төрээн 3032 хоюндан 3074 хураган менди алдынган.

Бо хүннерде колхозтуң ниити төрүүр хоюнуң бежен хуузу оолдапкан. Кыштагларда четчир саңныг мал чеми бар.

О. САЙЫН.

—⊙—

«Сүт-Хол» совхозтуң Ишкин салбырында коммунист Монгуш Натпит-оол сөөлгү 14 чылда уламчыр хой малдап келген. Хойжунуң кадайы Мандан угбай оон чымыштыг ижиниң дузалакчызы.

Олар чыл бүрүде малчыннарның социалистиг чарышынга идепкейлиг киржип, ниитиниң малының баш санын өстүргени, продуктулуг чорууун бедиткени дээш мурнакчыларның эдуруунга хаая эвес кирип, демдеглеңип келген. Натпит-оол эрткен юбилейлиг чылда 100 хойдан 107 хураганны, бир хойга онаалтыр 2 кг дүктү алган. Кыштаан эки септеп, одаан белүп, мал чемин шыдаар шаа-биле белеткеп алган.

Бо хүннерде оларның кажаанында төрээн хойларының чаш төлүн менди алган.

ЧУРУКТА: ог-бүлениң хераажен ээзи Кызыл-оол Мандан.

Ч. СЕНДАЖИНИҢ фотозу.

—⊙—

„Шынның“ материалдарының изи-биле

САЙГАРЫП, ХЕМЧЭЭН АЛГАН

Эрзин болгаш Тес-Хем районнарда мал кыштагладыышкынынга хамаарыштыр «Шынның» база Телевидение болгаш радио дамчыдылга комитединиң каттышкан рейдизи февраль 9-та үнген солунга «Кыш—малчыннарга шыңгыы шылгалда» деп эге биле парлаттынган. Эрзин районнуң «Чаа орук» колхозунуң Сывыраа сүт-бараан фермазында күш-ажылды багай организастааның, хойжу коданнарга сүт чедирбейн турарының дугайында бижээн.

Бай-Даг кодээ Совединиң күүсекчи комитединиң кежигүнү Александр Дирчинчаптың редакцияга дыңнатканы болза:

Солунда парлаттынган четпестерниң дугайын күүскомнуң болгаш колхоз баштаар чериниң каттышкан хуралынга чугаалашкан. Ферманың учётчиги Николай Имажап кадарчы Чоодур Хүлер-оолдан негелде кылбайн турганындан инекти четче хавырбас, саанчылар кежээ сагган сүдүн учётчикке эртенги сүт-биле кады дужаап турары илерээн. Чаш бызааларның кажаазынга мал тургузар аргажок, ол, шалбаа апарган турбуже, зоотехник эш Дадар-оол болгаш учётчик, бригадир-даа чогуур хемчег албааның ол хуралга шүгүмчүлээн.

Хамаарышкан харысаалгалыг ажылын сулараткан Н. Имажапты учётчиктен үндүрген. Ферманы кыска хуусаада электрижидип, саанчыларны халаттар, аржыылдар-биле хандырары шиитпирлээн.

Ында байдал көскүзү-биле экижээн

● «УЛУГ-ХАЯ» совхозтуң Улуг-Артта болгаш Эъжимде чамдык малчыннарының кыштагларында мал чеминиң четчири-биле чедиртинмээнин, төрээн хойларны тургузу азыраар чадагай-даа, мунгаш-даа кажаалар белеткеттинмээнин «Шынның» «Чаш малды менди алыр» деп эгелиг мурнуку чүүлүнге шүгүмчүлээн.

Ол шүгүмчүлелге хамаарыштыр совхозта партия комитединиң секретары Д. Дамбаның редакцияга дыңнатканы:

Шүгүмчүлел шынныг. Четпестерни эдер дээш совхозта партия комитеди, дирекция чери болгаш кодээ Совет боттуг хемчеглерни алган. Айтырыгны актив хуралынга, кодээ Советтиң күүскомунга чугаалашкан. Улуг-Арт, Эъжимге мал чемин чедирип, ол участоктарны кол кичээнгейге алган. Ында байдал көскүзү-биле экижээн.

Шиитпирлеп турар

● «ЧӨГЕНИП КЕЛГЕШ» деп эге-биле «Шынның» арнынга шүгүмчүлел үнген. Ында Чадаана хоорайның Алдан-Маадыр кудумчузунуң чурттакчыларының кудук чогундан ижер сугга бергедеп турарын, ол ышкаш ук кудумчунуң бажыңнарында радио чогун бижээн. Ол айтырыгны хоорайның эрге-чагырга черинге, коммунал ажыл-агый черинге, районнуң харылзаа конторазынга каш удаа тургузуп келзе-даа, оон түңнели чок болганынга чөгенгенин кудумчу чурттакчыларының даалгазы-биле Б. Доңгак редакцияга бижээн.

Ажылчы чоннар депутаттарының Чөөн-Хемчик район Совединиң күүсекчи комитединиң секретары К. Кууларның шүгүмчүлелге хамаарыштыр харыылааны:

Бижиттинген фактылар бадыткаттынган. Алдан-Маадыр кудумчузунуң чурттакчыларын кудук-биле хандырар база 15 бажыңга радио киирер дугайында айтырыгны Чадаана хоорай Соведи шиитпирлеп турар.

Антикоммунизм: полиция баштыңы „теоретик“ болуксаан

КОММУНИСТИГ үзел-бодалдың шетерээшкини болгаш социалистиг практиканың чедиишкиннери-биле холбаштыр, марксистчи-ленинчи өөредигни «узуткаксаар», социализмни буступ дээр, антикоммунизмни пропагандалаар буржуаз идеологтарның саны өзүп турар. Бистиң хүннеривисте ындыг янзылыг «ажылдың» кайы хире калбарып турарын америк парлалгада үнген мындыг чурагайдан көрүп болур: чүгле 1969 чылда АКШ-ка коммунистиг үзел-бодалды болгаш амыдыралдын ол хевирин шүгүмчүлээн бүдүн чартык муң ажыг «ажылдарны» парлап үндүрген.

Ындыг номнарның бирээзи —Эдгар Гуверниң «Коммунизм дугайында» деп ныт чогу-биле адаан ээлчеглиг антикоммунисчи «ажылы» болуп турар. Ону чамдык чылдаганнар ужурундан сайгарып көөр ужурга таваржыр апаардыр. Хамыктың мурнунда авторнуң бодунуң дугайын чугаалаарга мындыг.

«АКШ-та истелгениң федералдыг Бюрозунуң баштыңы Эдгар Гувер хөй чылдар дургузунда бодунуң эргезинде бар бүгү-ле аргалары болгаш күштери-биле коммунизмге удур демисежип турар». Америк полицияның баштыңының чаа номунуң даштынга буржуаз ном үндүрүкчүлери мындыг тайылбырны кылган.

АКШ-тың полициязының баштыңы антикоммунистиг ажыл-чорудулгазын коммунизм айтырыгларының «теоретиктиг» шинчилелдери-биле холбаштырып турары ол эвес ыйнаан? Оон «эртем ажылдары» марксизм-ленинизмни көзүлдүр-ле хажыдары, социализмни каржызы-биле буступ дээри, бүгү-ле революстуг, депшилгелиг чүүлдерни өжээнненшкен арааттаныг ёзу-биле көөрүнүн үлегер-чижээ-дир.

«Коммунизм дугайында» ном бо талазы-биле эң-не тодаргай бадыткалды берип турар. Ук номда амгы үениң антикоммунизминиң идеологиязының болгаш политиказының барык бүгү билиишкиннерин түңнеп көргүскен. Ук номнуң ады хөй талалыг» ышкаш сагындырар-даа болза, ында номчукчуга янзы-янзы хевир-биле дөгээн үш кол тезис илереп турар.

Оларның биргизиниң кол утказы коммунизмни капиталистиг делегейниң «хостуг чазактарын» дүжүрер болгаш эрге-чагырганы делегей хемчээли-биле «туразында ээлеп алыр» сорулга-биле «каш санныг коммунистиг чүдүкчүлерниң» кылган сүлчээзи» кылдыр көргүзери болуп турар.

Коммунизм тиилей бээр чүве болза, «төөгүнүң чыл демдеглелдеринден барын чүк депшилгезиниң идеалдарының дугайында сактыышкын кезээ мөңгеде чидер, кижи төрелгетен черлик үеже актаар октаттырар апаар» деп, Гувер баш удур муңгаргай сөглээн. Автор оон дегийт-ле бодунуң коргуда каапканы бүдүүлүк номчукчуну оожургадыры-биле «хостуг делегейниң таныылдары», оон иштинде Гувер боду база, кижи төрелгетенге аас-кежик болуп, кезээде белен турар болгаш коммунистерниң бүгү-ле кара сагыштыг үүлгедиглеринге удур туржур деп бижээн.

ОЛ БАДЫТКАЛДАР-БИЛЕ холбашкан Гуверниң ийиги тезизиниң утказы мынчаар илереттинген: «Коммунистиг өөредигниң утказы күчүлелде» болуп турар, ынчангаш «чогум-на күчүлел болза коммунистиг стратегияның болгаш тактиканың кол болгаш доктаамал чепсээ болур». Гуверниң бодалы-биле коммунистер бүгү делегейге революстуг эргилделерни демиселдиң «дүрүм ёзугаар» аргалары-биле эвес, а чүгле чепсек күжү-биле, «коммунист сүлчээчилерниң» идеалдарын болгаш күзел-соруун улус массаларга албадап дөгээриниң аргазы-биле планнап, боттандырып турар.

Гуверниң кодурүп турар үшкү тезизи коммунистиг системаа «антидемократтыг», кижилерниң «хостуг шилип алыышкынын» чок кылып турар дээр янзылыг бадыткал болуп турар.

Ниитилелдиң капитализмден социализмче шилчииринң төөгү талазы-биле чайлаш чогунуң дугайында марксизмниң өөредиин Гувер коммунистиг идеологияның «антидемократтыының» херечизи деп санап турар. Марксизмниң өөредиин Гувер чүгле тура-сорукка үндезилеттинген, боттуг эвес, улус массаларның шилип алыышкынының хосталгазын казып турар, оларның чүткүлдеринге удурланышкак кылдыр көргүзүп турар. Социализмни Гувер төөгүнүң чүгле чаңгыс перспективазын — коммунизмниң тиилелгезин хүлээп көрүп турар «хагдынчак» ниитилел деп, а капитализмге төөгүнүң кандыг-даа аргаларында оон кежигүннериниң күзел-соруундан хамаарышкан «хостуг» ниитилел кылдыр чарлап турар.

ОЛ АНТИКОММУНИСТИГ бадыткалдар дугайты чүнү чугаалап болурул?

Гуверниң суртаалында чаа чүве чогун хамыктың мурнунда демдеглеп каалы. Удаа-дараа хөй ажыглап келген ол бадыткалдар хөй он чылдар дургузунда империализмниң реакцылыг идеологиязының болгаш политиказының чепсээ болу берген. Гувер оларны хевир талазы-биле ээзэн чаарткан-на харын, ынчалза-даа оларның эртемге удур, нүгүлчү утказы өскерилбээн.

Коммунизмге удур демиселге Гувер шенеп каапкан мындыг кажар арганы эдерип турар: дайзын тиилеттирбеэе, ону нүгүлдээр. Ынчангаш марксизм-ленинизмни Гувер шуут-ла нүгүлдеп, бистиң үзел-бодалдарывыска канчапдаа чүүлдешпес бадыткалдарны кылып турар. «Барыын чүк делегейниң үзел-бодалынга удурланыштыр коммунистиг үзел-бодалдың алыс утказы бирги черге Гувер шиитпирлиг фактору төөгүнүң болгаш ниитилелдиң хоойлулары эвес, а күш болур деп, ленинчи тезис-тир» дээрзин Гувер бижээн. Коммунистиг үзел-бодалдың үндезиннери-биле Гуверни таныш эвес деп бодаары берге болбайн аан. Марксисчи-ленинчи өөредигниң, коммунистиг партияларның стратегиязының болгаш тактиказының утказын оон каржызы-биле ожегээр хажытканы болгаш америк номчукчунуң чүвенин ужурун чедир билбезин ажыглааны тодаргай-дыр.

Капиталистиг ниитилелдиң социал чөрүлдээлерни, хамыктың мурнунда, капиталдың күчүлелинге удур ажылчы чоннарның аңгы демиселин болгаш оларның удурланышкынының янзы-бүрү хевирлерин коммунистерниң «үрегдекчи» ажыл-чорудулгазы-дыр дээр чорук К. Маркс биле Ф. Энгельстиң үезинде-ле эгелээн. Массаларның революсчу хөөн кирлишкининиң боттуг чылдагааны чайлаш чок социал бачыттарлыг ол-ла мөлчүкчү тургузугда эвес, харын марксистерде болур деп, капитализмниң камгалакчылары ол шагда-ла медеглеп турганнар. Массалыг шаажылалдарның болгаш агрессияның политиказын шынзыктырар дээш, Гитлер биле Муссолини безин «делегей коммунизминиң сүлчээзи-биле» демисежип тур бис деп агартынып турганнар болгай.

«Коммунистерниң идеологиязының болгаш политиказының үндезини күчүлел болур» дээр дугайында Гуверниң тезизи хамыктың мурнунда империалистиг бөлүктерниң антидемократтыг политиказынга улам күштелип турар удурланыышкыннардан хөй-ниитиниң кичээнгейин чардыктырган оралдажышкын-дыр.

КОММУНИСТЕРНИ күчүлелче сундулуг деп кажарлавышаан, империализмниң бүгү ниитилел-политиктиг системазы күчүлелге болгаш албадалга үндезилеттингенин чажырарын Гуверлер оралдажып турарлар.

Буржуаз демократияның байдалдарында херек кырында «капиталдың эрге-чагыргазы божаннап эгелей бээри мөлчүкчүлерге ажы-биле билдинмес келир санында-ла, шаажылал болгаш буржуазияның диктатуразы тергиидеп турарын улустан чажырарын мөлчүктүг аңгы оралдажып турар» деп, В. И. Ленин айыткан (Чогаалдарының бүрүн үндүрүлгези, том. 37, арын 496).

Янзы-бүрү хевирниң күчүлели — мөлчүлге, агрессчи дайыннар, колониализм, расизм, суд шииткелдери, полицейжи шаажылалдар — империализмниң алыс мөзү-шынары-биле тудуш болгаш оон онза хевирлериниң бирээзи болуру антикоммунизмниң Гувер болгаш өске-даа нептередикчилери чажырарын оралдажып. «Оорну тудуңар!» деп кажарлаан оор ышкаш хөделип турарлар.

Ынчалза-даа шивегейни шоодай иштинге чажырар арга-жок болгай. Кандыг-даа социал чөрүлдээлер үезинде империалистиг күрүне улус массаларга удур, өске үзелдиг кижилерге, ажылчы чоннарның эрге-ажыктары болгаш эргелери дээш туржуп турар кижилерге удур монополистиг буржуазияның аңгы талазы-биле тергииделиниң органы болуп турарын бүгү капиталистиг боттуг амыдырал, ылаңгыя боттуг америк амыдырал бүзүреддиг херечилеп турар.

Оон тодаргай чижектери четчиринден хөй. Ынчаарга оларның бирээзи болза АКШ-

Тыва АССР-ниң улусчу контроль комитединде

МАЛ АЖЫЛЫНЧЕ КИЧЭЭНГЕЙНИ САЛЫР

Чөөн-Хемчик районнуң «Искра» колхозунда ниитиниң малының хөгжүлдезинде четпестерни республиканың улусчу контроль комитединиң хуралынга көрген. Эрткен чылын колхоз мал бажы өстүрер, күрүнеге эът болгаш дүк садар планнарын күүсетпээн.

Мал бажы өстүрер планның күүсеттинмейн келгениниң чылдагааны төрүүр малдың баш санының кызырлып база кызыраар чоруктуң хөй болуп турарында. 1970 чылда төрүүр инектиң 39,8 хуузу, хойнуң 14,9 хуузу кызыраан. Оон түңнелинде 227 бызаа, 914 хураган чедир алдынмаан. Тарып боозадылганы багай организастап келген. Эрткен чылын инекти тарып боозадыр план 86,8 хуу, хойнуу— 70,5 хуу күүсеттинген. Колхозтуң курстарга өөредип алганы тарып боозадылганың 7 технигинден чүгле чаңгыс кижи ажылдап турар. Арыг-Бажы сүт-бараан фермазында тарып боозадылга пунктузу 1969 чылдан бээр ажылдаваан.

Зоотехниктиг болгаш ветеринарлыг хемчеглер колхозта кошкак алдынып турар. Эр, кыс мал үстүнмээн, кодан бүрүзүнде 2—3 чедир кошкар бар, хой чыл дургузунда хураганнап турар. Ниитиниң малында хоранча улуг. 1970 чылда 27 баш бода, 61 баш хаван, 645 баш хой, өшкү өлген. Эрткен чылдың январьга деңнээрге, бо чылдың январьда малдың өлүп хоорааңы 3 катап көвүдээн.

Мал чемин камналга, хыналда чок чарыгдап турар. Малга чем каап бээр оңгачалар чедишпес, чемни черге төп берип, хөй чарыгдалды болдуруп турар. Кадарчылар М. Комбуй-оол, М. Ананды, С. Семис-оол, М. Бүрүлдей оларның коданнарында хураганнарны, арган хойларны кады ажаап, чемгерип турар. Хойжу коданнарда оолдаашкын түлүктээн, сакманщиктерни чорутса-даа, оларның өөредилгезин эрттирбээн.

Колхозтуң малының продуктулуу куду. Саар инектиң чылда ортумак саалдазын 1969 чылга деңнээрге, 1970 чылда 152 кг кудулаан. Сүт-бараан фермаларында 20 инектен өске, бүгү саап турар инектерни бызаалары-биле эдирип саап турар. Эрткен чылын күрүнеге саткан хойларның бирээзиниң-не диригденизи 38 кг болган, бир хойдан 2087 грамм дүк алыры планнаттынган болза, 1841 грамм дүк алдынган.

Кадарчыларның харысалга чогу-биле малда чидириг хөй, ажыл-агыйның иштики хереглелиңге хөй малды эътке ажыглап турар. Эрткен чылын колхоз 996 баш улуг малды эътке хереглеп соккан, 527 мал читкен. Читкен малдың өртээниң ниити түңү 22,5 муң рубль болган. Харысалга чогу-биле мал чидирген кадарчыларны истелге органнарынга киирбейн, колхозка чедирген когаралды төлетпейн турар. Чамдык кадарчыларның коданнарындан хуунуң малы үстүнмээн, колхозтуң малының чемин чижип, кажааларда туруп турар. Хуунуң малының читкен челиниң өртээн төлеттирбейн келген.

Колхоз баштаар черниң даргазы Д. Настык-Доржу, кол зоотехник И. Конгар мал ажылын багай удуртуп, харысалга чок ажылдааны дээш республиканың улусчу контроль комитеди Д. Настык-Доржуну доңгуткаш, И. Конгарны шыңгыы доңгуткаш, мал ажылының хөгжүлдезинче четпестерни чайладырының, күрүне планын күүседириниң хемчеглерин ажылдап кылырын, малдың учёт-отчёдун экижидерин, хөй күш үнер ажылды механизастаарын, мал челиниң курлавырын тургузарын, кадарчыларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургузуп, культура-амыдырал хандырылгазын экижиткеш, оларның харысалгазын бедидерин негээн. Республиканың улусчу контроль комитединиң доктаалының күүселдези дээш контрольду шыңгыырадырып республиканың улусчу контроль комитединиң кодээ ажыл-агый талазы-биле килдизинге, «Искра» колхозта улусчу контроль бөлүүнге дааскан.

* * *

Комитеттиң хуралынга Барыын-Хемчик районнуң «Барлык» совхозунда улусчу контроль бөлүүнүң мал ажылынга хыналданы канчаар боттандырып турарын база чугаалажып көрген. Бол бөлүк болгаш салбырларда бөлүктер, постулар мал ажылын хөгжүдер, кодээ ажыл-агый продукциязын бүдүрерин көвүдедир, бүдүрүлге фондузунуң талазы-биле ажылды экижидер, күрүнениң болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаар талазы-биле хыналдаларны доктаамал боттандырып турарын республиканың улусчу контроль комитеди демдеглээн.

1970 чылда совхоз мал бажы өстүрер планын күүсеткен. Бода мал өстүрериниң планы 104,2 хуу, хой, өшкүнүү — 104 хуу күүсеттинген. Ниитиниң малының өлүп хорааңы мурнунда чылдарга деңнээрге, эрткен чылын 67,1 хуу кызырылган. Харысалга чогу-биле малга когарал чедирген кадарчылардан 30,9 муң рубльди улусчу контролёрлар дээштиг хемчеглерни ап тургаш төлеттирген, 10,7 муң рубльдиң малын эгиттирген. Сөөлгү үеде контролёрлар совхозтуң коданнарынга саналганы чорудуп, ниитиниң малындан хуунуң малын үзер хемчеглерни ап турар. Улусчу контроль бөлүктериниң, постуларының мал ажылынга хыналдаларны доктаамал чорудуп турарындан кадарчыларның харысалгазы бедээн.

Совхозта улусчу контрольдуң кол бөлүүнден аңгыда, 4 бөлүкте, 10 постуда 80 контролёрлар быжыглаттынган. Оларның 39-зу малда ажылдап турар. Контролёрларда 37 коммунист, 10 комсомолчу, 18 специалист бар. Бөлүктер, постулар совхозта парткомнуң, партия эге организацияларының удуртулгазы-биле ажылдап, мал ажылының хөгжүлдезинге үлүг-хуузун киирип келгенин республиканың улусчу контроль комитеди демдеглээн. 1970 чылда 32 массалыг хыналда чоруткаш, түңнелин бөлүктерниң, партия эге организацияларының хуралдарынга көргеш, илерээн четпестерни чайладырының хемчеглерин алгылаан. Кыштаглаашкынны организастыг эрттирериңче, мал ажылынга техника ажыглалын экижидериңче, тарып боозадылганы өй-шаанда чорударынче, чаш төлдүң учёдун шыңгыырадырынче контролёрлар кичээнгейни салып турар.

Совхозта партком, партия эге организациялары, контроль бөлүктери контролёрларның хуралдарын эрттирип, мал ажылынга хыналдаларны өй-шаанда шынарлыг чорудар даалгаларны берип турар. Улусчу контрольдуң бөлүктери, постулары «Комсомолчу прожектор» отряды-биле бир демниг ажылдап, массалыг болгаш дүрген хыналдаларны кылып, мурнакчы дуржулганы деткип, четпестерни илередип, партия организациязынга дузаны көргүзүп келгенин республиканың улусчу контроль комитеди демдеглээн.

Ынчанзажок совхозта улусчу контрольдуң бөлүктери, постулары чер ажылынга хыналдаларны четпес чорудуп, ажыл-агыйның экономиказынче ханылап кирбейн келгенин айыткан. Суггаттыг черлерни багай ажыглап турар, кодээ ажыл-агый продукциязының бот-үнези бедик болбушаан. Совхозтуң хойжу бригадаларында, фермаларында мал чемин кам чок чарыгдап турар. Амгы үеде коданнарда 350 ажыг шээр мал, 40 ажыг бода мал арып баксыраан. Мал челиниң чарыгдалынга контроль кошкак. Сүт-бараан фермаларында хөй күш үнер ажылдарны хол-биле кылып турда-ла, мал ажылын механизастаар айтырыгже контролёрлар ханылап кирбейн келген. Малчыннарның амыдырал-чурталгазын экижидеринге, СЭКП обкомунуң IX пленумунуң доктаалын ёзугаар оларны туруум чуртталгаже, ээлчеглиг ажылче киирериңге хыналдаларны четпес чорудуп келгенин республиканың улусчу контроль комитеди айыткан.

Мал ажылының хөгжүлдезинге контрольду күштелдирбишаан, мал ажылында хөй күш үнер ажылдарны механизастаарынче кичээнгейни салырын республиканың улусчу контроль комитеди совхозта кол бөлүктүң даргазы С. Ильенкога дааскан. Ниитиниң малының кыштаглаашкынын эки эрттирериңче, малчыннарның амыдырал-чурталгазынче, хандырылгазынче контролёрлар кол кичээнгей салырын комитет айыткан.

ДАШТЫКЫДА

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). АКШ-тың Индий-Кыдатта агрессиязының калбарганының айылдыынга хамаарыштыр Совет чазактың баш бурунгаар кылган сагындырыын кичээнгейге ап көөр деп, АКШ-тың Компартиязының Национал даргазы Генри Уинстон кыйгырган. Мурнуу-Чөөн Азиядан америк шериглерни дүрген үндүрерин тайбыңның эрге-ажыктары негеп турар дээрзин ол демдеглээн.

ХӨЙ-НИИТИНИҢ НЕГЕЛДЕЗИ

Совет Эвилелиниң шынчы өннүү. «Нью уорлд ревью» дээр депшилгелиг журналдың редакторы Джессика Смиттиң төрүттүнгенинден хүнүнден бээр 75 харлаанынга холбаштыр Нью-Йорктуң депшилгелиг хөй-ниитизиниң хуралынга чүве чугаалап тургаш, Уинстон чаа социалистиг ниитилелди тургузарынга, бүгү делегейде тайбыңны быжыглаар дээш демиселге ССРЭ-ниң ролюн бедик-биле үнелээн. Национал хамаарышпас чорук болгаш экономика талазы-биле бот-тускайлаң болуру дээш демиселге колония болгаш хөгжүп орар чурттарның улустарынга Совет Эвилелиниң доктаамал көргүзүп турар дузаламчызын ол онзалап демдеглээн.

Совет Эвилели ядролуг дайынның айыылындан тайбыңны камгалаарында кол күш болуп турар дээрзин көскү хөй-ниити ажылдакчы доктор Корлисс Ламонт медеглээн. Совет Эвилелиниң дузаламчызы америк империализмниң агрессиязынга удур чедиишкиниг туржур арганы Вьетнамның улузунга берген деп, ол демдеглээн.

Совет Эвилелиниң болгаш социалистиг чурттарның талазынга кезээде туруп келген болгаш туржур-даа мен деп, Джессика Смит харыы чугаазынга демдеглээн. Ам АКШ-та сионисчи идегеттерниң, хамыктың мурнунда «еврейлерни камгалаар лига» дээр чүвениң калбарткан антисоветтиг кампаниязын ол шыңгыы буруу шапкан.

Мурнуу-Чөөн Азияда дайынны соксадыр деп, ол кыйгырган.

СТОКГОЛЬМ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫНЫҢ КҮҮСКОМУНУҢ ХУРАЛЫ

СТОКГОЛЬМ. (СЭТА). Индий-Кыдат талазы-биле Стокгольм конференциязының күүскомунуң онза хуралы чоокта чаа болган. «Лаосче америк болгаш сайгон шериглерниң халдаашкынының түңнелинде тайбыңга шыңгыы айылдың дугаймында» медеглелди күүском чаңгыс үн-биле хүлээп алган.

Янзы-бүрү чурттарның болгаш организацияларның 40 төлээлекчизи олурушкан хуралынга күүском чөптүг чорук болгаш тайбың дээш АКШ-та демисежип турар депшилгелиг күштерге байырлыг чагааны чорудуп, оларбиле кады ажылдажылганың калбарарынга идегелин илерейлээн.

«АКШ-тың агрессиви дайынын соксадыр дээш кампанияны база Вьетнамның, Лаостуң болгаш Камбоджаның улустарының саналдап киирген политиктиг шиитпирлээшкиннерин деткиирин күштелдирер» деп, тайбың болгаш хамаарышпас чорук дээш демисежип турар бүгү күштерни күүскомнуң медеглелинде кыйгырган.

«Никсоннуң администрациязының утаан-сарыыл чок кажарлаашкыннарын үзе шаап, боттарының чурттарын камгалаарынга шиитпирлиг каттышкаш, агрессияның күштеринге шыңгыы ойтур шавыышкынны берип, аштырышкынны таварыштырып турар Вьетнамның, Лаостуң, Камбоджаның эрес-маадырлыг патриотчу күштеринге байырын» стокгольм конференциязының күүскому чедирип тур—деп медеглелде чугаалаан.

«Лаоста болгаш Камбоджада агрессияны калбартырының болгаш күштелдирериниң америк планнарын» медеглелде буруу шапкан. Күүском бо планнарны «бүгү-ниити тайбыңга айыылдыг» кылдыр көрүп турар.

А. ДЭВИСТИ КАМГАЛААР

ЛОНДОН. (СЭТА). Англи найысылалдың коммунистери америк негрлерниң социал талазы-биле чөптүг чоруу болгаш хамааты эргелери дээш эрес-маадырлыг демисээчи Анджела Дэвис-биле эп-сеткил каттыштырылгазының чыскаалын организастаан. Чыскаалдың каш-каш муң киржикчилери Анджела Дэвиске удур америк эрге-чагыргаларның кара туразында судтанчы аажылаашкынынга боттарының килеңнээшкинин илергейлээр дээш Лондоннуң төп кудумчулары-биле эрткеш, Каттышкан Штаттарның элчин черинге четкен.

Анджела Дэвис америк реакцияның болгаш расизмниң айыылынга таварышканнарны камгалаар дээш бодунуң эрес-маадырлыг демиселиниң ужурунда истеп сүрүүшкүнге таваржып турар деп, чыскаалчыларның америк элчин черинге дамчыдып берген революциязында чугаалаан. «Америк хөй-ниитиниң калбак бөлүктериниң А. Дэвисти хостаар дугаймында негелделерин деткип тур бис. Ону хостап үндүрерин чедип алырынга бодунуң салдарын ажыглаарынче англи чазакты кыйгырып тур бис» деп, революцияда демдеглээн. Бо революцияның хоолгазын Англияның премьер-министри Хитке дамчыдып бээри-биле база чорутан.

«Морнинг стар» солунуң 41 чыл оюнга холбаштыр чалдылыг болган митингиге чүве чугаалап тургаш, Великобританияның Коммунистиг партиязының Чиңгине секретары Джон Голланның демдеглээни: бо чыскаал америк патриотту камгалаар дээш хөй-ниитичи кампанияның эгези болур.

Март бирде Индияда парламентиниң хуусаа бетинде соңгулдазы эгелээн. Бүгү штаттарга, хоорайларга болгаш кодээ черлерге чурттуң барыын болгаш чөөн күштерниң аразынга соңгулдада мурнунуң демисели калбарган турган. Чурттуң чагырыкчы партиязы — Индий национал конгрессти баштаан премьер-министр Индира Ганди чуртка социал-экономиктиг чаартылгаларның программазын чарлааш, калбак улус массаларны, бүгү депшилгелиг кижилерни кыйгырган.

ИНК партия соңгулда мурнунуң кампаниязын баштай Делиге эгелээн турган. База бир улуг шоо — Рамлила Граунддиа найысылалдың чыылган он-он муң чурттакчызы Индира Гандиниң чугаазынга чылыг байырны чедирген.

ЧУРУКТА: Индияның премьер-министри Индира Ганди Делиниң чурттакчыларының массалыг митингизинге чүве чугаалап турары.

В. БАЙКОВТУҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ШИИТПИРНИҢ СООНДА...

КАРАЧИ. (СЭТА). Чурттуң чаа конституциязын бадылаар ужурлуг турган Национал ассамблеяның сессиязын соңгаарладыр дугайында Пакистанның президентизи Яхья Ханның шиитпири Чөөн Пакистанга удурланыышкынны хайныктырган. Бо можунуң найысылалынга чыскаалдар болган. Хоорайның кудумчулары ээнзирээн, магазиннер хагдынган, бүдүрүлгелер болгаш албан черлери үзүктелиишкиннинг ажылдап турган. Полиция кудумчуларны, а солдаттар күрүне албан черлерин, радиостанцияны болгаш телевидениени таңныылдап турар.

Улусчу лиганың удуртукчузу Муджибур Рахман Национал ассамблеяның сессиязын соңгаарлатканынга удурланыышкынның демдээ кылдыр бүгү-ниитиниң ажыл соксадыышкынын эрттирер деп, Чөөн Пакистанның чонун кыйгырган дээрзин Пакистан радиозу дыңнаткан. Ооң мурнунда болган соңгулдага улусчу лига ассамблеяда олуттарның хөй нуруузун алган турган.

Төп эрге-чагыргалар чогуур хемчеглерни ап турар. Пакистанның беш можузунда губернаторларның албан-дужаалдарын үзүткеп, шериг администраторлары-биле солуп турар.

«Пакистанның бүрүн бүдүн турарынга болгаш тускай догуннаашкынынга удур» угландырган дыңнадыгларның болгаш тайылбырларның авторларын онза байдал дугайында хоойлуну ёзугаар кезээмчеге киирер дээрзин Пакистанның информация министерствозу ном үндүрер черлерниң удуртукчуларынга болгаш солуннарның кол редакторларынга баш бурунгаар сагындырган.

● НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Лаоста америк-сайгон шериглерниң бурунгаарлаашкыны херек кырында моондактаттырган. ЮПИ агентилелдиң корреспондентизиниң дыңнатканы-биле алырга, лаос черде турар 16 муң хире сайгон солдат ийи неделяның дургузунда бурунгаарлап чадаан болгаш ол-ла черинде турбушаан. Сайгон чалча шериглерниң чилчиш үзүлген кезектеринге дузалажыр кылдыр интервентилерниң чаа-чаа отрядтарын Лаосче далаш-биле чорудуп турар. Сайгондан америк пассажир самолёттарының бүгү ужудуушкуннарын соксаткан, «С-130» дээр күчүлүг транспорт самолёттары-биле мурнуу-вьетнам чалча солдаттарны болгаш шериг материалдарын Мурнуу Вьетнамның соңгу талазынче, Кхесани девискээринче, а оортан Лаосче далаштыг чорудуп турар деп, АП агентилелдиң корреспондентизи дыңнаткан. Эрткен воскресеньеде АКШ-тың шериг агаар күштериниң

Индий-Кыдаттың фронтуларында

вертолёттары-биле 10 муң хире сайгон шериг албанныгларны Лаостуң девискээринде чедирген.

Американнар Лаосче халдап кирген сайгон чалча шериглерге ужар-чүүлдүң деткимчезин көргүзүп турары-биле кады АКШ-тың Мурнуу Вьетнамда командылалы бодунуң бронетанк күштерин база хөделдирип турар. «Нью-Йорк таймс» солунунуң корреспондентизиниң Сайгондан дыңнатканы-биле алырга, «америк танк болгаш бронетанк кезектерин Мурнуу Вьетнамның Лаос-биле кызыгаарында мөөңнээн».

● ВЬЕНТЬЯН (СЭТА). Тус черниң журналисчи бөлүктери Мурнуу Лаоста тулчуушкуннарны сөөлгү үениң дургузунда эң-не кадыг-дошкун тулчуушкуннар кылдыр көрүп турар. Мурнуу-вьетнам кызыгаардан барыын талаже 10 километр ырак бедиктиң девискээринге болган тулчуушкуннарга сайгон шериглер 800 ажыг кижизин өлүртүп когараан. Ол девискээрде патриотчу күштер сайгон ийи парашют-десант батальонунуң арткан күштерин чылча шаап турар. Патриоттарга дүжүр аттырган америк вертолёттарының экипаштарын камгалап алыр дээр чылдак-биле америк кезектерни тулчуушкуннар черлеринче чорудуп турар.

● ХАНОЙ. (СЭТА). Патет-Лаос радиостанциязының медээлерин ёзугаар алырга, февраль 5-тен 26-га чедир үеде Мурнуу Лаоска Улусчу хосталга армиязының күштери 207 самолётту дүжүр аткан болгаш 107 шериг машиназын чок кылган.

Самнеа можуга лаос патриоттар дайзынның ийи батальонунуң туруштарынга согуушкуннарны таварыштырганш. 160 солдат, офицерни сандан үндүрген.

Февраль 25-те Сиэнкуанг можуга Лаостуң хосталга армиязының отрядтары Самтхонгдан соңгу-барыын талада дайзынның таңныыл черинче халдаан. Дайзынның 23 солдадын өлүрген болгаш 30 улуг бооnу хунаап алган.

Февраль 7 болгаш 9-та Луангпробанг можуга болган тулчуушкуннарга дайзын 70 кижизин өлүртүп оскунган. Мурнуу-вьетнам фронтуда Кхесани девискээринге февраль 4-тен 24-ке чедир үеде хосталганың Улусчу чепсектиг күштери 69 самолётту дүжүр аткан болгаш ажыглал чок кылган, 205 шериг машиназын узуткаан деп, Парлалганың хосталга агентилели дамчыткан.

Февральдың баштайгы 16 хонуунда Биньдинь можунуң уездилеринге хосталганың күштери дайзынның 20 шериг таңныыл черин узуткаан.

Биньтхуан можуга февраль 3, 10, 12 болгаш 13-те мурнуу-вьетнам патриоттар дайзынның «кезедир» дээр дайын чорудулгаларынга удур тулчуп, сайгон армияның 84 солдадын өлүрген.

тың Коммунистиг партиязынга хамаарыштыр америк эрге-чагыргаларның каржы хемчеглери болур. Мынчангаш коммунизм-биле демиселге чүгле идеологтуг чепсектер-биле кызыгаарлаттынып болбас, ону боттандырарынга «бүгү чепсектер хереглеттинер» деп, Гуверниң ажыы-биле чугаалап, коммунистер-биле «күш дөгээриниң дылы-биле» чугаалажырынче кыйгырып турары таварылга эвес.

* * *

„ДИАЛЕКТИКТИГ КАЖАРЛААШКЫН» болгаш коммунистерниң «аргаларының мораль чогуунуң» дугайында Гуверниң тезизин шүгүмчүлээри берге эвес. «Арганы сорулга шынзыктырар» дээр буржуаз принцип марксизм-ленинизмге кажан-даа чөрүшкек болуп келген. «Чөптүг эвес аргаларны негеп турар сорулга чөптүг сорулга болуп шыдавас» деп, Маркс айыткан. Коммунизмниң тиилелгези дээш демиселге күчүлел боду социал-политиктиг корум-чурумнарны тургуспас дээр дугайында марксизм-ленинизмниң өөредиини коммунистер удуртулга болдуруп турар.

Төөгү хөгжүлдезиниң боттуг эргежок чугулазы, улус массаларының эрге-ажыктары болгаш күзелдери коммунизмниң идеалдарында, сорулгаларында боттанып турар. Ынчангаш улус массаларга хамаарыштыр күчүлел аргаларын ажыглаары коммунистерге хереглеттинмес.

Күчүлелдиң аргаларын болгаш ооң ролюн марксисчи-ленинчилер аңгы демиселиниң ниити билиишкининге холбаштыр көрүп турар, а күчүлелдиң бодун ажыглаарын революстуг шимчээшкинниң тодаргай практиказындан хамаарыштыр тургузуп келген. Коммунистер — тайбың, хосталга болгаш демократия дээш эң-не чайгылыш чок демиселчилер, олар дайынга удур, кижилерни күчүлээр чорукка удур шиитпирлиг демисежип турарлар. Революстуг күчүлел чокка капиталистерниң удурланыышкынын сый шаавары, улустуң эрге-чагыргазын тургузары, социализмни камгалаары болдунмас.

Эң-не эвээш кезик болуп турар буржуазия бодунуң реакцылыг эрге-ажыктарынга күчүлелди ажыглай берзе, ажылчы чонунуң хөй кезии болуп турар ажылчын аңгы ниитилел депшилгезиниң болгаш бүгү улустуң херээ дээш мөлчүкчү эвээш кезикке хамаарыштыр революстуг күчүлелди болгаш албадаашкынны ажыглаар апаар. Ынчангаш ындыг күчүлел чөптүг болгаш шынныг болу бээр.

КОММУНИСТЕР күчүлелди кара чаңгыс арга кылдыр көрбейн турар. Олар ону чүгле удурланыышкын кылып турар мөлчүкчүлерге болгаш контрреволюсчуларга удур аңгы демиселиниң эргежок чугула хевири кылдыр көрүп келген. Чамдык социал бөлүктерниң өскелерин күчүлээр чоруу читкенде, коммунистер бодунуң сорулгазын чедип алган деп санаарлар. «...Бистиң идеалывыска кижилерни күчүлээр чорук турбас» деп, Ленин демдеглээн (том 30, арын 122).

Гувер бодунуң антикоммунистиг номун истелгениң федералдыг Бюрозунда өөрүнге тураскааткан. Моон-на чүвениң ужуру билдине бээр-дир. Эвээш эвес ханныг кем-буруулуг чоруктарны үүлгеткен Гуверниң агентилери боттарының баштыңының коммунизм дугайында нүүлүгге каттышпайн барып шыдавастар. Гувер ийи арынныг чоруун оларынга бедии көргүспейн барып шыдаваан. Ындыр арын чогу-биле ол мынча дээн: делегей коммунизми-биле демиселге оон федералдыг Бюрозунуң ажыл-чорудулгазы, АКШ-ка «хосталганың национал чаңчылдарын» болгаш «сайзырангай демократияның» ниитилелиниң догуннаашкынын хевээр арттырарын хандырып турар. Гувер чогум-на ол состери-биле нүгүл хөй болган тудум, аңаа дүрген бүзүрээр дээр дугайты Геббельстиң аргазын өттүнүп турар-дыр.

Коммунистерниң талазындан болу бээр кыжаныышкындан хосталганы болгаш демократияны камгалаар дугайында деп нүгүлчү сөстер-биле чаглынып алгаш, күзел-соруунуң күүседикчизи Гувер болуп турар АКШ-тың империалистери таарыштыр тургускан күчүлел системазының дузазы-биле боттарының чорудуп турар реакцылыг политиказынга удурланыышкынны базарын, чурттуң депшилгелиг болгаш демократтыг күштерин боой тударын, бүгү делегейге революстуг чорудулганың ханылаарынга шаптык кылырын оралдажып турарлар.

Негр чонуң ажыл соксадып турар ажылчыннарынга удур, депшилгелиг организацияларны болгаш дайынга удур шимчээшкинниң талалакчыларынга удур, удурланыышкын кылып турар аныяктарга болгаш чазактың политиказынга таарзынмас хөөнүн илереткен чамдык хөй-ниити ажылдакчыларын массалыг болгаш ийи-чаңгыстап өлүрер чорук америк баштарыкчы бөлүктерниң хүн бүрүдеги чепсээ апарган.

ХОСТАЛГАНЫ, демократияны камгалаар деп хоозун мете лозуннарга чаглынып алгаш, америк империализм хосталгага ынакшылдыг улустарга удур агрессиви дайыннарны чорудуп, чалча корум-чурумнарны тургузуп, тургустунуп турар фашистиг чаа күштерни деткип, социалистиг чурттарга удур идеологтуг хоралакчы чоруктарны үүлгедип турар. Американың бодунда истелгениң федералдыг бюрозунуң ажылдакчыларынга деткиткен хөлезиленикчи өлүрүкчүлерниң дузазы-биле депшилгелиг ажылдакчыларны узуткап турда, өске чурттарда АКШ-тың аайынга кирбейн турар күрүне болгаш хөй-ниити ажылдакчыларын Төп разведка эргелелиниң айтыышкынны болгаш ооң акшазы-биле өлүрүп турар.

Социализмниң объективтиг эргежок чугулазын марксизмниң хүлээп көрүп турарын Гувер антидемократтыг деп бадыткап турар, оонуу-биле кайы-бир ниитилел тургузуун кижилерниң шилип алыр аргазын марксизм бербейн турар. Шынында ол бадыткалда кандыг-даа барымдаа чок. Хосталга дээрге эргежок чугула чүүлдүг херек кырынга шиңгээткени, кижилер боттарының эрге-ажыктарынга болгаш негелделеринге эң-не дүгжүп турар эргежок чугула чүүлдүг ол хевири-биле меделдиг ажыглап турары ол-ла болгай. Мынчангаш ниитилел хөгжүлдезиниң чогуур үе-чадазында херек кырында чайлаш чок чүүл болу бээр социализмниң объективтиг эргежок чугулазын хүлээп көөрү бистиң чуртувуска болгаш өске-даа чамдык чурттарга ажылчы чоннар социалистиг революцияны боттандырар мурнунда социализмни шилип алгаш, капиталистиг тургузугну хүлээвейн барган чиганниг чок фактыга бичии-даа чөрүшкек болбайн турар.

КОММУНИЗМНИ чүгле «хоойлудан дашкаар» эвес, харын «төөгүден дашкаар» кылдыр чарлаарын, келир үе коммунизмниң эвес, капитализмниң үези болу бээринге бүгүдени бүзүредирин Гувер чүден-даа артык күзексээн боор. Ол сорулга-биле коммунизмни автор боттанмас, кижиниң ниити идеалынга, төөгү депшилгезинге, кижиниң эрге-ажыктарынга болгаш хереглелдеринге, ооң «мөңге» бүдүш-шынарынга дүгжүшпес хоозун өөредиг кылдыр көргүзерин оралдажып турар. Харын Гувер бо таварылгада бодунуң үезин эрттирген, төөгү талазы-биле бойлаан, калчаалыг камгалакчызы боду болуп турар ниитилел тургузуунуң уржуктарын коммунизмге шаннап турар.

Гуверниң коммунизмни бактап турар бүгү нүгүлдеринде шынның хуузу чаңгыс-даа чок болгаш ооң бодунуң тыпкан сөзүн өттүндүр соглаарге «даап бодаан тоолчугаш» болур-дур.

Шынның бадыткалы практика, боттуг амыдырал-ла болгай. Социализм бодунуң бурунгаарлаашкынныг хөгжүлдези-биле амыдыралдың бүгүле адырларынга капитализмни базым санында-ла ажып турарын социалистиг болгаш коммунистиг тургузуушкуннуң чедиишкиннери бүзүрелдии-биле бадыткап турар.

Социализмниң болгаш коммунизмниң бүгү делегейге тиилээриниң чайлаш чогунга марксисчи-ленинчилерниң бүзүреддии ниитилел амыдыралында революстуг чорудулгаларның объективтиг чыдагааннарын эртем ёзузу-биле билиринге үндезилеттинген. «Капиталистиг чурттарның бүгү экономиктиг хөгжүлдези олче чедирип келбээн болза, капитализмниң тергиидээшкининиң соксадыры болдуннас турган ийик... Ону төөгү кошкадып, божаңнатпаан болза, капитализмни кандыг-даа күш буза шаппас ийик» деп, Ленин дегдеглээн. (Том 32, арын 99).

* * *

Ажылчы чоннарны аңгы талазы-биле көөр хөөн чок чоруу деңдээн, делегейде болуп турар болгаш келир үедеги революстуг чаартылгалардан коргуп девидээн империализмниң амгы үедеги камгалакчыларының ону билир шинээ чок болуп турар.

В. ДЕНИСОВ,
Философия эртемнериниң кандидады.

АМЕРИК ШКОЛАЛАРНЫҢ КРИЗИЗИ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). АКШ-та школаларның сан-хөө кризизи үргүлчүлевишаан. Чырылыышкын чөвүелиниң төлээлекчизи М. Бергтраум ону мынныр ужурга таварышкан.

Оон чугаалааны-биле алырга, чоокку үеде Нью-Йорк, Буффало болгаш Нью-Йорк штаттың өске-даа хоорайларында башкыларны ажылдан үндүрер чадавас. Акша-хөреңгилерниң чедишпезиниң чылдагаанында школаларның ирик бажыңнарының септелгезин үргүлчү соңгаарладып турар. Бо өөредилге улдунуң доозарының үезинде чүгле Нью-Йорк школаларынга безин 40 миллион доллар негеттинип турар.

„АНЫЯАҢДАН АДЫҢ КАМНА!“

ЧОГААЛЧЫ Степан Агбанович Сарыг-оолдуң чооксга чаа «Шын» солунга бижээни «Аныяңдан адың камна!» деп чүүлүн сагыш-сеткилимден сонуургап номчудум. Хоочун салгалдың кижизи чаш болгаш элээди үезинде амыдыралды сагыш-мышаан, амгы шагның аныяктарының кижизидилгезинге хамаарыштыр чугула айтырыгны ооң көдүргени эки-дир.

Совет эрге-чагырганың баштайгы чылдарында-ла В. И. Ленин аныяктарның салым-хуузунуң дугайында канчаар сагыш салып турҗук! Ооң тодаргай чижээн аш-чуттуң, дайынның чылдарында ада-иезинден, өг-бүлезинден чарылгаш, хайгаарал чок өскүс арткан муң-муң оолдар, кыстарны тускай кижизидилге черлеринге хаара тудуп, ук ажылды амыдыралга боттандырар талазы-биле партияның, күрүнениң кескү ажылдакчыларын томуйлап турганындан көрүп болур.

Амгы коммунистиг ниитилелди бистиң чуртувуска калбаа-биле тургузуп турарының үе-чадазында аныяктар кижизидилгези Коммунистиг партияның, Совет күрүнениң кичээнгейиниң төвүнде артпышаан. Ынчангаш СЭКП-ниң Программазында «Амгы салгалдың кижилери коммунизмге чурттаар» деп бадыткалдыы-биле айыткан. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, бүгү-ле чүвени кижиге, кижиниң чаагай чоруунга дээш ажылдап, чурттап, өөренип болурунуң бүгү-ле аргалары бисте хандыртынганынга кым-даа чоргаарланмас арга жок.

Бир-тээ «Аныяңдан адың камна!» деп чүүлдүн автору аныяктарны биче сеткилге, чараш-чаагай аажы-чаңга, ниитилел мурнунга хүлээлгезин күүседиринге дээш, бүгү күш-биле бараан болурунга кызымак болурун кыйтырып турар болганда, мен база-ла аңаа хамаарыштыр бодумнуң бодалымны чугаалаксадым. Этика деп чүл? Степан Агбанович аңаа мынчаар харыылап турар: этика деп сөс тыва дылга турбаан-даа дижик, ооң утказы чоннуң амыдыралында бар: ол дээрге кижиниң нургулайында хөй-ниитиниң мурнунга бүгү тала-биле бодун ап чорууру-дур. Бистин республиканың колхоз, совхозтарында, албан организация, өөредилге черлеринде аныяктарның улуг кезии этиканың чурумнарын сагып, хамааты хүлээлгелерин болур-чогуур-биле күүседип чоруур дээрзинге кандыг-даа чигзиниг турбас.

Ындыг болза-даа этиканың эң-не бөдүүн чурумун каржызы-биле үреп, харын-даа эпчок, ыядынчыг, чаржынчыг чүүлдерни кыла бээр чүүлдерниң бо-ла таваржы бээрин амыдыралда чок деп болбас. Этиканы сагыырынга хамаарыштыр аңаа хөй-ниитиниң черлерин — аалчылар бажыңы, кинотеатр, столовая-ресторан, автовокзал дээш өске-даа черлерни ап көрээли. Хөй-ниитинин черлери-ле хөй. Ооң кайызынга-даа бо этиканың чурумнары сагыттынгаш турар ужурлуг. Хоозун болбазы-биле чижектерин көргүзейн. Республиканың хөгжүм-шии театрының артистери чылдан-чылче чоргаадыкчы мергежилин сайзырап, орус-тыва шиилерни көрүкчүлерге удаа-дараа бараалгадып турар. Театрга чаа шиилер болурга найысылалдың чону, ылангыя ортумак болгаш дээди өөредилге черлериниң сургуулдары коллективтиг-биле кээп турары эки. Ынчалзажок шии көрүүшкүнүнүң үезинде этиканың чурумунга таарышпас чүүлдерни ийи-чаңгыс кижилерниң кыла бээри чажыт эвес.

Көрүкчү кижи кандыг-даа театрга барганда, хостуг үе-шагын чөп ажыглап, дыштанып алыр сорулгалыг. Сценада болуушкуннар-биле бодун дорт харылзаалыг тударлы тодаргай. Каттырынчыг, хөглүг, шоодуглуг, коргунчуг, кээргенчиг, муңгаранчыг үелерни көрүкчү база-ла, актёрлар ышкаш, ынчаар боттарынга хүлээп алыр. Ындыг турбуже, маңаа хелүн эрттирер бээр чүүлдер турар. Бир-ле катап «Өжээн» деп шиини көөрү-биле театрга чеде бердим. Мээң олудум Кызылдың көдээ ажыл-агый техникумунуң сургуулдары-биле кожа болган. Кожаларым шииниң эгезинден төнчүзүнге чедир кончут-ла шимээн-дааштыг улус болган. Чамдыкта сукуртунуп-каккыртынып олуруп бээр. А шииниң эң-не чидиглениишкинниг черлеринге шуут-ла халактааш олургулап бээр. Чөп харын, шиини бедик мергежилдиг кылдыр бижээн болганда, аңаа кижиниң хайныышкыны улуг болур ужурлуг. Ындыг болзажок, театрда чүгле олар эвес, хөй чон олуруп турар болганда, оларны хүндүлээр болгай.

Көрүкчүлер мурнунга артист кижиниң харыысалгазы улуг. Бо дугайында ССРЭ-ниң улустуң артизи Л. Зыкинаның эрткен чылын «Труд» солунга бижээни болза: «Спевага чеже катап ырлавадым дээр. Билирим-даа ырыны каш катап шенеттинер чаңчылдыг мен. Чүге дээрге чүс-чүс көрүкчүлер мени дыңнаар болгай. Ынчангаш оларны хүндүлээр мен».

Бистиң хоочун чогаалчыларывыс Виктор Көк-оол, Сергей Пюрбюнуң «Найырал» деп чаа шиизин театрның артистери көрүкчүлерге бараалгатканы. Ынчан залды көрүкчүлер доллур олурупкан. Шииниң сөөлгү көргүзүглерни ойнап дооскан турда, ооң авторларын сценаже чалаан, а ол өйде залга авээш-ле кижи арткан. А өскелери, дорту-биле чугаалаарга, залдан базыктажып каа дег үнгүлээш, тон азар черде баргылаан. Маңаа айтырыг салдынып келир: а хүндүлел кайда чоор? Ол кежээ аңаа башкы институдундан студентилер хөй турган. Бодап көөрге, ында политмассалыг ажылче кичээнгейни күштелдирзе чогуур.

Чаңгыс удаа эвес таварылга боорга, мону чугаалап турарым бо.

Улуун хүндүлээр, бичелерге дузалажыр, мендилээрде безин, улугларын бичиилер мурнаар, улуг улус, черле кымнар-даа чугаалажып олурда, үзе кирбес, улугларга орук чайлап бээр — бо дээрге чоннуң хүндүлээчел эки чаңчылы дээрзин Степан Агбанович чүүлүнде айтып турар. Ол шын, чөп. Коммунизмниң тургузукчузу кижиниң моральдыг дүрүмүнде кижи кижиге эш, акы-дуңма деп бижээн. Мынчангаш бо дээрге үстүнде чугаалаанывыс айтырыгга дорт хамааржыр.

База бир шии көргеним кежээге доктаайн. Республика театрының тон азар черинге алдарлыг малчын-даа, хоочун партизан-даа, чонга билдингир харысалгалыг ажылдакчылар-даа, пенсионер-даа эштер-биле ээлчегге тур бис. Тон алыр он шаа номерлерни бир аныяк оол бистиң мурнувуста эжинге кандыг-даа чугаа-соот чокка дамчытты.

— Бистиң соовуска туруп алыңар, дуңмалар. Бистер база тон алыры-биле манап тур бис—деп, аңаа сагындырарывыска, аныяк кижи бичии-даа херекке албады. Каттыныштарның оруун солуурга түн өскерилбес, оң-даа, чаңгыс-даа кижи турарга дөмей-ле—деп. Демги оолдуң турамык харылааны аңаа дыңнады бис.

Ажыл-агый, албан хүлээлгем аайы-биле үргүлчү командировкалап чоруур кижи болган мен. Чоорта чаа Бай-Тайга районга чорааш, Кызыл-Мажалык баар автобусту манап тур бис. Уруг-дарыг куспактаан иелер, улуг, биче кижилер-ле хөй. Автобус-даа келген. Бир-ле дээрден дүжүп келген чүве дег, беш-алды оол «өзеңгилерин дыңзыдып алган», мурнунда кижилерни базып каг чазып, автобусче чара чүткүп кире бердилер. Буурул баштыг бир кырган кижи чүктеп чораан шоодайын черге салгаш, аары аажок олура дүштү.

Ам-на орукка чоруп олур бис. Оңгул-чиңгил орукка машинаның маңнаарынга демги кырган ол-бо талаже чайганып, хилинчектенип-ле чор. Ооң дужунда олутта оолдар:

— Силер аныяк кижи-дир силер, бо кырган-ачаңарга олудуңарны чөпшээрезиңерзе кандыгыл?—деп дилеедим.

— Олуттар чогуур өртектери-биле саттынган. Сагыш човазыңза, бодуң олудуң чайлап бер—дээш, ук оол менче бир караан сыгырты көрүп кагды.

Үстүнде айытканывыс ышкаш таварылгалар аныяктарның аразында делгеренгей эвес дээрзин билдингир. Ындыг турбужекке, аныяк кижиниң чаагай адын хирлендирип чоруур ийи-чаңгыс ындыгларының таваржыры хомудалчыг. Оларга удур демисежир ужурлуг бис. Ол талазы-биле кол чепсек — кижизидилге ажылы.

«Аныяңдан адың камна!» деп чүүлдү номчааш, мындыг түңнелди кылдым: аныяк кижиниң бодун ап, туттунуп чорууруунуң талазы-биле ниитилел мурнунга харыысалгазын күштелдирер. Аныяк кижи бүрүзү бодун өскелерге бүгү талазы-биле чүгле эки кылдыр көргүзери дээш ажылдап, чурттаар. Ол болза Төрээн чуртунуң мурнунга бедик хамааты хүлээлгезин күүседири ол-дур.

Амыдыралда ам-даа бар болгулаар чамдык багай чаңчылдардан адырлыры бөгүнгү, даартагы хүнүң дораан шиитпирлептер айтырыы эвес-тир. Ол талазы-биле чогуур ажылдарны чорудары бистиң хөй-ниити организацияларының чугула сорулгазы болур.

Мен бодаарымга, «Аныяңдан адың камна!» деп чүүлдү колхозтарның, совхозтарның аныяктарының ортузунга, школаларның үстүкү класстарының өөреникчилеринге, ортумак болгаш дээди өөредилге черлериниң сургуулдарынга тайылбырлаар, хуралдарны кылыр, чугаалажыышкыннарны организастаар болза чогуур. Бо болза хамыктың мурнунда комсомол, профэвилел организацияларының шуут херээ-дир, а партия организациялары аңаа шыя угланыышкынны бээр. Партияның XXIV съездизинге белеткелдиң бо хүннеринде политкижизидилгелиг ажылды улам эки калбартып тургаш, бо херекке эки эгени салып, ол талазы-биле доктаамал ажылдарын чедип алыр ужурлуг бис.

Журналист
И. КЕЛИК-СЕНГИ.

Кызылдың күш-культура бажыңынга янзы-бүрү маргылдаалар үргүлчү болгулаар. Эрткен воскресеньеде болгаш понедельникте ооң спорт залынга хоорайның элээди уруглар, аныяк гимнастары чедип келгеш, комсомолдуң хоорай комитединиң шаңналы дээш маргылдааны эрттирген. Аңаа спорт мастериниң кандидадының нормазын күүседир чаа программа-биле тиилелгени № 7 школаның өөреникчизи Надя ТКАЧЕВА чедип ап, тергиин чараш көргүзүгнү кылган. Ооң саны —70, 55, а кандидат нормазынга чүгле 1,45 сан четпээн. (Оң талакы ЧУРУКТА). Гимнастиканың бир хевирин Наданың көргүзүп турары.

Хоорайның ийиги болгаш үшкү разрядтың шыдырааччыларының маргылдаазында ийи школачы оол киржип турар. Тоску классчы И. ТОЛПЫШЕВТИҢ хоочун шыдыраачы САРЫКАЯ-биле ойнап олурары (солагай талазында чурукта).

Сөзү О. ИРГИТТИҢ.
А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотолары.

АК-КӨК ЭКРАНГА

ФЕВРАЛЬ 4-ТЕ
МОСКВАДАН

15.05—Миллионнарның ленинчи университеди. «Хууннуң өртээ». **Миллиард-миллиард рубль. Бүдүрүлгениң курлавырларын шын ажыглаар дугайы.** 15.45—Украинаның чогаалчызы болгаш хөй-ниити ажылдакчызы Леся Украинканың төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болганынга тураскааткан байырлыг хурал. (Бижидиизге). 17.45—Сөөлгү медээлер. 18.00—**«Силерни Таймыр кыйгырып тур»** Уран-чечен кино.

КЫЗЫЛДАН

19.30—Телемедээлер. 19.45 — **«Аныяк ленинчилер»**. Дамчыдылга. 20.20—Телемедээлер. 20.30—Чарлалдар, рекламалар. 20.35—**«Хоорайның овур-хевири»**. Телекино. 20.55—22.55—**«Презрение»** **Б. Ямпиловның операзы.** Буратияның күрүнениң Ленин орденниг опера болгаш балет театрының шиизи. (Бурят дылда).

АГААР

Бөгүн республикага бичии булуттаар, өскерлиишкини чок хүн болур. Барыын чүк угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 5—10 метр. Агаарның температуразы даглыг черлеринге дүне —33—38 градус, арткан черлеринге — 23—28 градус. Хүндүс—16—21 градус, арткан черлеринге — 10—15 градус соор.

Кызылга онза өскерлиишкини чок бичии булуттаар. Хат чоок чүк угланыышкынныг. Агаарның температуразы дүне — 31—33, хүндүс — 18—20 градус соок болур.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Чарлал

Күш-ажыл курлавырларының албан черлери республиканың барыын талакы районнарындан Бий-Хем районнуң «Өөк», «Саян» болгаш «Шивилиг» совхозтарынче 1971 чылда көдээ чоннy сайгара көжүрер ажылды организастап эгелээн. Организастыг көжүргүлгени кижилерниң эки тура күзелин, база чурттап турган черинге ниитиниң ажыл-агыйынга идепкейлиг киржип турганын барымдаалап көжүрер.

Көшкен өг-бүлелерге күрүнениң дедир эгитпес дузаламчызын тыпсыр болгаш оларны күрүнениң күзели-биле көжүрер.

Ол дузаламчылар мындыг: өг-бүлениң кол ээзинге 20 рубль, а өске кежигүннериниң кижи бүрүзүнге 10-10 рубль түңнүг дедир эгитпес дузаламчыны көжүп четкен черинге тыпсып бээр.

Көжүп келген черге чурттаар оран-бажың белен болур болгаш доктааткан норма ёзугаар ногаа тарыыр черни, сиген кезип алыр шөлдү бээр. Ийи чыл иштинде бажың хөлезизин төлээринден хостаар, норма ёзугаар одаар чүүлү база өске-даа коммунал хандырылгазы халас болур.

Көжүп четкен черинге хууда бажың тудуп алырын күзеп турарлар болза, совхоз дамчыштыр 3,5 муң рубльдиң узун хуусаалыг чээлизин ап болур.

Көжерин чөпшээреп каан өг-бүлелер көжериниң мурнунда артыкшылдыг мал-маганын болгаш эт-херекселин сайгарып, ажылдап турган черинден саналжып үнүп алган турар. Паспорт болгаш шериг учёдундан үндүр бижидип алыр. 16 хардан өрү назылыг кижилер паспорттуг болур ужурлуг. Школачыларга өөредилгезиниң дугайында шынзылганы кылдырып алыр.

Бо талазы-биле Чөөн-Хемчик болгаш Барыын-Хемчик райкүүскомнарының күш-ажыл курлавырларының төлээлекчилеринге билдириишкинни киирер.

ТЫВА АССР-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНИҢ КҮШ-АЖЫЛ КУРЛАВЫРЛАРЫН АЖЫГЛААР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ЭРГЕЛЕЛИ.

КИНО

ФЕВРАЛЬ 4-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: **«Дөөраниның ужуралдары»** 10.20, **«Үңү чок кижи болгаш ынакшыл»** 11.55, 13.50, 15.45, 17.40, 19.35, 21.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Төлгелеп каан кафтан»** (венгр фильм) 15, 16.45, 18.30, 20.15 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Кызыл даштар» заставада** 9.40, 12.40, 15.20, **«Төрээн чуртун ол камгалап тур»** 11.20, 17, **«Мазандаранның пары»** 19, 20.50 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Бистиң үениң маадыры»** (Максим Максимович Тамань) 15.30, **«Кызыл шөл»** (1 болгаш 2-ги кинолар) 17.20, 20 шактарда.

СЭКП Таңды райкому болгаш райкүүском көдээ ажыл-агый продуктуларын садып алырының болгаш шынарының талазы-биле Таңды инспекциязының инспектору, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры

Александр Караимеевич
ТҮРГЕН-ООЛДУҢ

хенертен элекке мөчээнин дыңнатпышаан, ооң өг-бүлезинге ханы кажыыдалын илергейлеп тур.

Тыва АССР-де көдээ ажыл-агый продуктуларын садып алырының болгаш оларның шынарының талазы-биле күрүне инспекциязының администрациязы, профэвилел организациязы болгаш коллективи Таңды районда күрүне инспекторy, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры

Александр Караимеевич
ТҮРГЕН-ООЛДУҢ

хенертен мөчээнин ханы кажыыдал-биле дыңнадып, ооң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге кажыыдалын илергейлеп тур.

Тыва респотребсоюзтуң баштаар чери болгаш коллективи «Найырал» совхозтуң рабкооп баштаар чериниң даргазы, Тыва АССР-ниң садыгның болгаш ниитиниң чемгенилгезиниң алдарлыг ажылдакчызы эш Оюн Бедикович Наксылга ооң кадайы

Тывыа Мадыр-ооловна
НАКСЫЛДЫҢ

мөчээнинге хомудаштыр кажыыдалын илергейлеп тур.

Республиканың санитар-чырыдыышкын бажыңы сүмелеп тур

Өрттенген кижиге баштайгы дуза

ТЕРМИКТИГ өрттениишкин нургулайында-ла кижиниң мага-бодунуң кайы-бир кезээн чалбыыш шонганда азы изиг суук чүүлге, буска ону дээрткенде, а ол ышкаш хүнге үр шондурганда өскүүр. Кислота, щелочь болгаш аар металлдарның чамдык дустары мага-ботка дегенде кижи ооң узам өрттенип база болур.

Өрттенген кижиге дуза чедирер дээш чамдык кижилер өрттенген черни үс-биле чаап, ооң кырынга соок ногаалар, соок малгаш салып азы ону довурак-биле базып, оон-даа өске бүдүүлүк аргаларны хереглеп турарлар. Качыгдаан кижиге ол бүгү кандыг-даа дуза болбас. Олар өрттенген черниң балыын хирлендиргеш, ону дүрген эмнээринге шаптык ужураштырар, оон ангыда столбняк деп халдавырлыг тыртар аарыгны-даа өскүдүп болур.

Өрттениишкинниң үш чадага ылгап турар. Бирги чадада — өрттенген чер ажып аарыыр, дашты кызып, ыжа бээр. Мага-бодунуң кайы-бир кезээниң дашты бичии өрттенген кижи шоолуг дезиндевес. Дыка өрттенген кижиниң эъдин изип, шагзырап, даамчырап туруп бээр. Бирги чаданың өрттениишкини болганда, өрттенген черниң кызыышкыны 3—4 хонганда чидо бээр. Чамдыкта ооң кежи карталып тоглап чоруур апаар.

Ийиги чаданың өрттениишкининде — өртең черниң кыры ыйлаңгылаар. Ынчаар өрттенген балытта бир эвес өске халдавырлар капсырлашпас болза, ол 2—4 неделя дургузунда экирир. Ооң оруу сорбуланып калыр. Үшкү чаданың өрттениишкининде — өрттенген черниң кежииниң алдында ткань ар ханызы-биле өлүтленир.

Мага-бодунуң кайы-бир кезээ үстүнде айыттынган чадаларга хамаарыштыр улуг эвес өрттенген кижини эмчиге шиитчидер, ынчаарга мага-бодун улуу-биле өрттедип, аар качыгдалга таварышкан кижини эң чоокку эмнелгеге дораан чедирери чугула.

Өрттенген кижини эмнелгеге чедиргиже чедир бажыңынга чыттырар апарган таварылгада, аңаа изиг шайны азы кофени ижирткеш, өртең черин таптыг ораап чыдыглаар. Өртең черниң ажыы аарыырын намдадыр төлээде, ук кижиге кодеинниң азы пирамидонну чаңгыс таблетка калап берип турар. Качыгдаан кижини эмнелгеже чедирерде чүвеге дээртпейн, шимчетпейн чыттырзын көдүрер. Өртенни эмнээриниң чедиишкинниг болуру ук кижиге баштайгы дузаны шыя чедиргенинден улуу-биле хамааржыр. Ылангыя өрттенген черде чыпшына берген хепти оортан соя тыртып болбас, чүге дизе ол чорук аарыышкынны күштелдириринден аңгыда, ыйлаңгыларның баштарын дежилдиргеш, олче халдавырларның нептереп кирериңге идиг апаар. Качыгдаан кижини эмнелгениң везип эмнээр салбырынче доп-дораан чедирер херек.

Бирги чаданың шоолуг улуг эвес өрттениишкини болганда өрттенген черниң кавызын туп арыглаза чогуур. Ону нашатырлыг спирттиң 0,25 хуу эзилдирии-биле өгээр. Хорап чүүлүг холуктуг спиртти, кызыл араганы, водканы, одеколонну азы водород ажын дызын аңаа хереглеп база болур. Өрттенген черниң кырынга 40 градус спирт азы водка-биле өттүрүп каан шарыгны салыр. Ындыг шарыг өрттенген кижиниң организминче халдавырны кирбес болгаш ажыышкынны намдадыр. Өртең черге шарыышкын салырга баштай аарышлыг болза-даа удатпайн намдай бээр.

Өрттенген балыг эмнээринге марганецтиң ажыг калийи дыка дузалыг. Баштай өрттенген черге ооң 5 хуулут эзилдириин каш катап чаар. Ооң соонда ооң бир хуулут эзилдириинге өттүрген шарыгны кылыр. Марганецтиң 5 хуулут эзилдириин белеткээрде, каралдыр-ягаан өңнүг суук чүүл кылдыр эки эзилдириптер. Ийиги чаданың өртенинге ону чаар мурнунда өрттенген черниң кавызын спирт-биле, арыглап каан бензин азы нашатырлыг спирттиң 0,25 хуулут эзилдирии-биле дезинфекцилээр. Ооң соонда өрттенген черге марганецтиң 5 хуулут эзилдирии-биле чаап каан шарыгны салыр.

Өрттенген кижини эмнээринге херектиг марганец, спирт, одеколон азы водка чок турган болза, бирги, ийиги чаданың өрттениишкининге таварышкан кижини соок суг-биле эмнеп болур. 10—15 градус сугну өртең черниң кырынче элээн каш минуталар иштинде кудуп тургаш, дамырларны суг-биле долдурар. Сугну ынчаар кударга өртең черниң ажыыры дораан намдаар. Ажыышкын катап эгелээн өйде балыг черже сугну төпкеш, ооң орнунга соок сугну катап кудар. Үш-дөрт катап солуштурганының соонда сөөлгү сугну өрттенген черниң ажыышкыны шуут намдагыже чедир хевээр тургузар. Ындыг эмнээшкинни 40 минутадан $1\frac{1}{2}$ шак чедир үе иштинде чорудар. Ооң соонда өртең балыг кырынга хоразын арылдырган тускай бинт-биле шарыгны кылыр. Бир эвес ындыг бинт чок болза, изиг илбир-биле эки хаарып базып каан ак постү ооң орнунга хереглеп болур. Өртең балыгга суг дамчыдылгазының суун хереглээзе эки. Ол сугну хлор-биле дезинфексилеп каан болур.

Буттуң тавангайлары, чаңаларының мөң эъди, дөңмектерниң үстүү кезектери өрттенген кижиниң кежи хирленип, довуракка боражканда, столбняк деп аарыгга удур эм сыкыртыры-биле ону эң чоокку эмнелге пунктузунга чедирери чугула. Чүге дизе өрттенген черни дамчыштыр столбняк аарыгның бациллалери ук кижиниң организминче нептерей болур. Үшкү чаданың өрттениишкини болганда качыгдаан кижиге ийиги чаданың өрттениишкининде сүмелеттинген бүгү дузаламчыларны көргүзүпүшаан, ону эмнелгеге болдунар-ла шаа-биле дүрген чедирер.

Аарыг уругну селгүүстедири

Арыг, ажык агаарның кадыкшылга ажык-дузазын шынзыткан ажыы чер-ле чок боор. Ол ажыг хөмүр газындан (углекислый газ), доозундан, микробтардан эки арыглаттынган болгаш бажың иштиниң агаарынга бодаарга, шык чок, кислород-биле коңчуг байлак болур болгай. Ынчангаш селгүүстээри аарыг уругга эм-биле бир дөмей эм болуру оозунда.

Эмчиниң доктааткаы хүн чурумун хажытпайн, эргежок чугула оваарымчаны утпайн, аарыг уругну өй-шаанда шын агаарладып турарының кол чылдагааны ында.

Улаанотттуң, скарлатинаның, гриппиниң болгаш өске-даа халдавырлыг аарыгларның кидин түлүк өйүнде аарыг уруг чыдып эмненир ужурлуг. А ол үеде аарыг кижи чыдар өрээлди агаарладып турары чугула. Чайын болза эмчиниң чөпшээрели-биле үргүлчү уруг чыдар өрээлдиң соңгазын ажык тургускаш, кышкы соок үеде уругну чылыды шуглааш, 15—20 минута иштинде форточканы ажыткаш, өрээлдиң температуразын 15 градус чылыг турар кылдыр агаарладып турар болза эки.

Бир эвес фрамугалыг (өрээлден багай агаарның үндүр тыртып турар хүртүлүг соңга) өрээл болза фрамуганы үргүлчү ажык тургускаш, уругнуң чүгээ хевин солуп кадырер үезинде хаап каап турар болза эки. Сериин арыг агаар аарыг кижини оожуктуруп, ооң ниити байдалын сергедип, уйгузун узадып, чедир удуп алырынга улуг идигни берип турар. Аарыгның түлүк үезинде ол эргежок чугула.

Кажан аарыг кижиниң эъдиниң изиири (температуразы) намдап, ниити байдалы экижип келген үеде, ону ажык соңгалыг өрээлге азы шаадыг даавырга (верандага), а чаъс, хат чок дыка изиг эвес, чайгы эки хүннерде даштыгаа хөлегелиг черлерге селгүүстедип турар болза эки.

Аарыг уругну агаарның байдалын көрүп тургаш, таарыштыр кедиргеш, селгүүстедир херек. Кышкы соок үелерде узун чеңниг иштики чылыг хеп кедиргеш, будун чылыглааш, бажын чымчак аржыым-биле аржыылдааш, ооң кырындан ам чылыг хөөрган-биле ораагаш, агаарладып турар болза эки. Аарыг уругнуң чыдар орнун ажык соңга өттүр дорт хат какпас, ыжык черге салып бээр херек. Орнунуң бажын ак хөөрган-биле дуй кожегелээш, уругнуң будун чылыг суг-биле чиңнеп турар болза эки.

Бир эвес уругну верандага чыттырар дээн болза, чылыг иштики хевиниң кырындан кышкы хеп кедиргеш, чылыг хөөрган-биле шуглавайн тускай чылыглап каан удуур хап (спальный мешок) иштинге чыттырар болза эки. Шак ындыг селгүүстээшкинниң аарыг кижиниң байдалын көрүп тургаш, чартык шак бе азы оон элээн үр-даа үе иштинде үргүлчүледир. Аарыг уругнуң хевин соңганы хаггаш, 10—15 минута болганда, а бир эвес верандага чыткан кижини бол-за кииргени эмнелгеш, кезек үе эрткенде ам уштур херек. Даштыкы хевин чылыгыже 5—10 минута иштинде манаар апаар.

Аарыг уругну даштаар арыг агаарже чүгле эмнеп турар эмчиниң чөпшээрели-биле үндүрер. Баштайгы селгүүстээшкиннер чартык шактан хөй эвес болур ужурлуг. Хүн бүрүде селгүүстээшкинни 15—20 минуталап тургаш, чоорту уладыр херек.

Бир эвес эмчи чөпшээрээр болза, өкпезинге дегдирген чаш кижилерни хүннүң-не селгүүстедип турары эргежок чугула. Шак ындыг уругларны 10 градустан кудуу эвес соокка, хат чок хүннерде даштыгаа агаарладып болур.

Коклюштуг болгаш өкпениң янзы-бүрү аарыгларындан үр үениң иштинде аарып келген уругну чылдың кандыг-даа үезинде даштаар үндүрүп агаарладып турары албан болур ужурлуг. Бир эвес чаш кижи дүвүреп, ыглап, кылыктанып туруп бээр болза, арай элээдиин туруксан кээп, чаныксан келир болза селгүүстээшкинни соксаткаш, бажынче чангаар дээре. Бир эвес уруг омак-сергек болур болза дүрген сегиичел болур, ынчангаш арыг агаар уругну оортуп, хоглеттир ужурлуг.

Ам бир сүме: бир эвес чаш уруг халдавырлыг аарыгдан аараан болза, ону өске уруглар-биле харылзаштырбас. Ону хөй кижилер чыылган черлерже аппарып, хоорай транспорттарынга олуртпаңар. Ооң аарыының дугайында өскелерге сагындырыңар.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ:

Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3, ТЕЛЕФОНЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының болгаш пропаганда килдизиниң 35-24, харыысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа база совет тургузуг килдизиниң 41-27, информация килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

ТЫВА АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер черииниң республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1). ТС—23085.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндүрүлүп эгелээн

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1971 чыл МАРТ 5 ПЯТНИЦА № 55 (8515).

Өртээ 2 көп

Ужудуушкунда „Космос-399"

Совет Эвилелинге март 3-те Черниң кылымал «Космос-399» спутнигин октаргайже ээлчег ёзугаар салып үндүрген.

Спутникте тургускан аппаратура чогумчалыг ажылдап чоруур. Башкарылга-саналга төвү келген медээлерни сайгарып ажылдап турар.

(СЭТА).

Чүректиң ханызындан байыр чедирииишкиннери

Абхаз Автономнут Совет Социалистиг Республиканың беженчи чыл оюу—туракскаалдыг хүнге таварыштыр СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели Абхазияның ажылчыннарынга, колхозчуларынга, интеллигенциязынга, бүгү ажылчы чоннарынга изиг байыр чедирген.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының тиилелгезин Абхазияның ажылчы чоннарынга шынап-ла социал болгаш национал хосталганы берген. Олар Коммунистиг партияның удуртулгазы-биле, бистиң бүгү чуртувустуң улустары-биле сырый чаңгыс эптиг хүрээленге демиселдиң тиилелгелериниң алдарлыг оруун эрткен. Совет эрге-чагырганы тургузарынга, камгалаарынга, боттарының черин социалистиг ёзу-биле чаартырынга идепкейлиг киржип келген.

Совет эрге-чагырга чылдарының дургузунда республикага ажылчын аңгы, колхозчу тараачын чон тургустунган болгаш быжыккан, улусчу интеллигенция өскен. Олар Совет күрүнениң экономика күчү-шыдалын быжыглаарынга, коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузарынга, эртем, культураны хөгжүдеринге төлептиг улуг-хуузун киирип турар.

Совет Абхазия — субтропик девискээрлиг сайзыраңгай кодаа ажыл-агыйлыг болгаш амгы үениң үлетпүрү тургустунган чурт. Республика сески беш чыл планын хуусаа бетинде бүрүн күүседир.

Амгы Абхазия — чурттуң эң эки кадыкшылга черлериниң бирээзи.

Абхаз АССР-ниң чедиишкиннери марксизм-ленинизм идеяларының тургузукчу күжүнүң, совет ниитилел тургузуунуң, ленинчи национал политиканың тиилелгезиниң чайынналчак херечилели боор турар деп, байыр чедирген чагаада чугаалаан.

Дээди шаңнал — Октябрь революциязы орден-биле шаңнатканынга таварыштыр Абхаз АССР-ниң ажылчыннарынга, колхозчуларынга, интеллигенциязынга СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели чүректиң ханызындан изиг байыр чедирген болгаш ниитилел бүдүрүлгезин улам быжыглаары, хөгжүдери, оон ажыктыын бедидери, эртем, культураны көдүрери дээш демиселди партия организациязының удуртулгазы-биле моон соңгаар-даа чорудар. СЭКП-ниң XXIV съездизинге алдар болдурган социалистиг чарышка чаа-чаа чедиишкиннерни чедип алыр деп быжыг бүзүрелдиг илергейлээн.

(СЭТА).

НОМ, НОМЧУКЧУ, БИБЛИОТЕКА

«...АМЫДЫРАЛДЫ КОММУНИСТИГ ЁЗУ-БИЛЕ ЧААРТЫ ТУРГУЗАРЫ ЧОННУҢ КУЛЬТУРЛУГ ӨЗҮЛДЕЗИНДЕН ДЫКА УЛУГ ХЕМЧЭЭЛДИИ-БИЛЕ ХАМААРЖЫР... КУЛЬТУРАНЫҢ МАТЕРИАЛДЫГ БААЗАЗЫНЫҢ МООН СОҢГААРГЫ КҮЧҮЛҮГ КӨДҮРЛҮҮШКҮНҮНГЕ... НОМ ҮНДҮРҮЛГЕЗИНИҢ ХЕРЭЭН БОЛГАШ ПАРЛАЛГАНЫ БҮГҮ ТАЛАЛЫГ ХӨГЖҮДЕРИ... БИБЛИОТЕКАЛАРНЫҢ, ЛЕКЦИЯ БОЛГАШ НОМЧУЛГА ЗАЛДАРЫНЫҢ ЧЕТКИЗИИ КАЛБАРТЫРЫ» коммунистиг ниитилелдиң материал-техниктиг баазазын тургузарының үезинде хандыртынган турар дээрзин СЭКП-ниң Программазында айыткан.

В. И. Ленинниң ном-биле канчаар ажылдап чорааны оон намдарындан билир бис. «Империализм дугаайында кыдыраалтарынга» 148 номдан шүгүмчүлелдиг ушта бижиишкинин ол ажыглаан, а «Россияга капитализмниң хөгжүлдези» деп номунда беш чүс ажыг литература ажылдарын адап киирген. Бо дээрге киҗи бүрүзүнге ном кайы хире херегил деп чүвениң чаагай үлегери-дир.

Ном эрткен төөгүнү билип алырынга-даа, келир үеже көөрүнге-даа улуу-биле дузалаар. Бистиң хүннеривисте ном болза, аңгыларның демиселинге, коммунистиг болгаш буржуаз идеологияларның аразында демиселге коммунизм тургузукчулары бистерниң чидиг чепсээвис. Ном ажылга-даа, амыдыралга-даа дузалаар.

Школаларга, ортумак болгаш дээди өөредилге черлеринге эртемниң бедиктерин чедип алырынга ном үндезин чүүлдериниң бирээзи болурун ап көөрге, «БИЛИГЛЕРНИҢ ҮНЕР ДӨЗҮ — НОМГА ЫНАК БОЛУҢАР» деп, А. М. Горькийниң бижип турганы номчукчу бүрүзүнге билдингир болуп келир. А бүгү масса номчукчуларга хамаарыштыр алырга, номну пропагандалаарынга бисте кол суур — библиотекалар.

Тыва АССР-де культура албан черлериниң шугумунда 145, школаларның 118, өөредилге черлериниң 9, парткабинеттерниң 14, профэвилелдериниң 7 база техника болгаш эртем талазы-биле библиотекалар бар, олар ниитизи-биле 290 апкан. Район бүрүзүнде улуг кижилерге район библиотеказы бар. Олар — чонну номнар-биле хандырарының методиктиг төптери.

Улуг-Хемниң, Бии-Хемниң, Каа-Хемниң район библиотекалары өскелерден дээре ажылдыг. Чыл бүрүзүнде оларның көргүзүглери экижип турар. Чүгле ол районнарга 1969 чылбиле деңнээрге, эрткен чылда номчукчуларга номну 27 муңга хөйнү берген. Улуг-Хемниң район библиотеказы (эргелекчизи Н. Аракчаа турган) ёзулуг методиктиг төп болган: кожээ библиотекаларның ажылын доктаамал сонуургап турар, семинарлар кылырын үргүлчү практикалаар. Ынчангаш районнуң Ийи-Тал, Торгалыг, Баян-Кол кожээ библиотекаларының ажылының сөөлгү үеде экижээни таварылга эвес-тир. Тес-Хем, Өвүр болгаш Эрзин район библиотекаларының ажылы дээредээн.

Ак-Довурактың хоорай библиотеказында (эргелекчизи эш С. Александрова) ном пропагандазын чедиишкиннег организастаан. Мында номчукчуларның кол нуруузу аныяктар болганда, комсомол комитеди-биле сырый холбааны тургускаш, «Ленинчи зачётка канчаар белеткенирил?» деп делгелгени, ленинчи чамдык ажылдарын чугаалажыр өөренирин каш удаа организастаан. Бир ындыг чугаалажылгаларны аныяктарның ниити чурттазга бажыңынга кылган. Бо хемчеглерниң баштайгы эки түңнели — ниитилел-политиктиг номнарны номчукчуларга бээрииниң саны эрткен чылын 2 муңга көвүдээни болур.

Республикада библиотекалар ниитизи-биле чедиишкинниг ажылдап турер болза-даа, бо хүннерде оларның ажылында четпестерин чайладырынче, шиитпирлеттинмээн айтырыгларже кол кичээнгейни салыр ужурлуг. Таңды районнуң библиотекаларында эрткен чылын номчукчуларга номнар бээри база номчукчулар саны болгаш бир кижиниң каш номну номчуурунуң саны эвээжээн. Чөөн-Хемчик районда кожээ библиотекаларның көргүзүглери, Сүт-Хөлдүүнден аңгыда кудулаан. Барыын-Хемчик, Бай-Тайга, Тожу районнарга хамаарыштыр база ындыг. Моон алгаш көөрге, хойжуларны, фермалар ажылдакчыларын номнар-биле хандырарының ажылы ол районнарда чогуур деңнелге чедир тургустунмаан дээрзи илдең-дир.

Библиотекаларның материалдыг баазазын экижидери — оларның ажылының чедиишкиннинг болурунуң бир кол чүүлү. Мында четпестер ам-даа бар. «Тыва кобальт» комбинаттың суурларында ийи библиотека бар, оларның бирээзи эргиги шагда үндүр бижип каапкан бажыңда турар, кыжын мында соок. Ынчангаш хагдынып каар, оон ажылдакчыларын суур Соведи өске ажылдарга ажыглап-даа тургулаар. Бай-Тайга районнуң чамдык библиотекаларында байдал база ындыг, ылангыя район төвүнүң библиотеказы сооктан хагдынып тургулаан.

СЭКП райкомнарының пропаганда болгаш агитация база райкүүскомнарның культура килдистериниң ажылдакчылары үстүнде айыттынган четпестерни чайладырынче онзагай кичээнгейни салыр ужурлуг. Библиотекаларга өрээлдер бээриниң айтырыы кайда-даа четче шиитпирлеттинмээн дээрзинче сагыш салып, ону холга алыр херек.

Ленинчи юбилейниң чылында адырлар аайы-биле, чижээ, ниитилел-политиктиг, кожээ ажыл-агый номнарын номчукчуларның алырының көвүдээни ышкаш, ындыг өөрүшкүлүг чедиишкинни чүгле быжыглаары-биле кызыгаарлаттынмайн, харын улам көвүдедиринче, ону чедип алыры-биле ном пропагандазын чорудуп турганының байдалын чаа хевирлер-биле байыдып, оон дуржулгазын нептередиринче күштүг мөөңнээр. Маңаа номчукчуларның санын көвүделир, кижи бүрүзүнүң номчаан ному улам хөй болган турарын, ном фондузун өстүрерин кичээнгейниң төвүнге тургузар.

Бо бүгү айтырыгларны шиитпирлээринге библиотека — комсомол — клуб — деп бо үш кол күштүң демниг, планныг, доктаамал ажылдаарын чедип алыр, харын-даа олар каттыжып алгаш, ном пропагандалаарынга делгелгелер, кежээлер, ном чугаалажыышкыннары, диспуттар, номчулга конференцияларын организастаар болгаш өске-даа хемчеглерни ажылдап кылып, ону амыдыралга боттандырарын хандырар ужурлуг.

Республиканың ном үндүрер чери эрткен чылын 66 янзы-бүрү аттыг номнарны парлап үндүрер планын 100 чедирген, а оларның тиражы 350 муң четкен азы план 131 хуу күүседдиген. Ылангыя масса-политиктиг номнар бөлүүнге В. И. Ленинниң чыынды чогаалдарын үш том кылдыр тыва дылга үндүргени өөрүнчүг. Тываның төөгүзү болгаш өске-даа капитал үндүрүүшкүннер бар, чечен чогаал номнарын парлаары көвүдээн. Кожээ ажыл-агый номнарын мурнуку чылдардан хөйнү үндүрүп турар болу берген.

Маңаа холбаштыр номнарны садып тарадырынче онзагай кичээнгейни салыр ужурлуг. Бо чылдың март 1-ден эгелээш, номнар садып тарадырының айы республикада чарлаттынган. Бо чугула хемчегге хамаарыштыр чер-черде профэвилел, комсомол организациялары партия организацияларының удуртулгазы-биле боттуг ажылды чорудуп, ылангыя номнуң хөй-ниити тарадыкчыларын массалыг ажыглап тургаш, бо ажылга бедик көргүзүгнү чедип алыр дээш ажылдаар, ном садыглаашкынының кандыг чорупп турарының дугайында садыг организациялары-биле холбааны үргүлчү тудар ужурлуг.

Ажылчынга, колхозчуга, эртемденге, амыдыралче кирип орар аныяк болгаш бажы көгерерген хоочун-даа кижиге ном бир дөмей херек, чүге дээрге өөренири кажан-даа орай эвес, кижи бүрүзү доктаамал өөренир, ону коммунистиг тургузуушкунуң ажыл-херээ негеп турар.

СЭКП-ниң XXIV съездизи удавас ажыттынар. Оон Директиваларының төлевилелинде «...НОМНАР ПАРЛАП ҮНДҮРЕРИН, СОЛУННАРНЫҢ БОЛГАШ ЖУРНАЛДАРНЫҢ ТИРАЖЫН УЛАМ ЫҢАЙ КӨВҮДЕДИРИН БАШ БУРУНГААР КӨӨР» деп бижээн. Партияның бо сагыш човаажының кезээде бодап чораш, чонга номну пропагандалаарының төптери — библиотекаларның ажылын экижидип тургаш, чоннуң бо талазы-биле негелделерин культура ажылдакчылары долу хандырып шыдаар.

СЭКП-НИҢ XXIV СЪЕЗДИЗИНГЕ УТКУШТУР

Аныяктарның чарыжы

Кызыл аэропортунда комсомолчу-аныяктарның ортузунда СЭКП-ниң XXIV съездизиниң экипажы деп ададыр эрге дээш социалистиг чарышты калбарткан. Оон түңнелин ай санында үндүрүп, эң эки көргүзүглерни чедип алган экипажтарны комсомол комитединиң хуралынга демдеглеп турар. Маңаа кол көргүзүг ужудулга-шактан аңгыда, пассажирлерге культурлуг бараан болуру, хөй-ниитениң ажылынга киржилгезин, өөредилгезин база барымдаалап көөр.

— Съездиге уткуштур чарышка киржип турарлардан Анатолий Гугно, Анатолий Рубан, Алексей Кудела оларга удурткан экипажтарның коллективтери эң бедик көргүзүглерни чедип алган — деп, аэропорттуң начальниги Владимир Петрович Клюев чугаалап эгелээш, мынчаар уламчылады:—Экипаж бүрүзү ай санында бүдүрүлге онаалдазын 110 хуудан кудулатпайн келген болгаш самолёттарны бедик бүдүрүкчүлүг ажыглап турар. Оларның ужудукчуларының хөй нуруузу Киевтиң хамааты ужар чүүл институдунда бот-өөредилге-биле өөренип, бот-тывынгыр урап чүүлге база спортка идепкейлиг киржип турар. Оларның иштинден бистиң идепкейлиг хөй-ниитичивис Анатолий Рубан биле Вадим Мехов оларның экипажын онзалап демдеглеп болур. Бо экипаж бирги кварталдың баштайгы ийи айларының бүдүрүлге планын 110 хууга күүседип, мурнакчы экипажка санадып турар.

Анатолий Рубан комсомол комитединиң кежигүнүнге каш удаа соңгудуп, культура-массалыг ажылдарны харылап келген болгаш коллективтиң сураглыг спортчуау, а ийиги ужудукчу Вадим Мехов бүгү тала-биле база-ла оон дудак чок.

Экипажтарның социалистиг чарыжын съезд бүдүүзүнде үндүрер болгаш эң бедик көргүзүглерниг болганнарынга СЭКП-ниң XXIV съездизи аттыг экипаж деп хүндүзүг атты байырлалдыг байдалга тывысыр.

ЧУРУКТА: мурнакчы экипажтың командири Анатолий Рубан.

Сөзү болгаш фотозу А. ЧАРАШ-ООЛДУУ.

Квартал планын март 15-ке чедир

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин Таңды районнуң ажылчы чоннары улуг көдүрлүүшкүн-биле чугаалажып турар. Ол документини чугаалажырынга партияның калбак активи, лекторларның, пропагандистерниң, политинформаторларның болгаш агитаторларның улуг отряды киржип турар.

Бүгү-ле черлерде чон партияның шугумун изиг-биле деткип, күш-ажылды организастаарын экижидериниң, бүдүрүлге курлавырларын долузу-биле ажыглаарының дугайында тодаргай саналдарын киргилээн.

Беш чыл планының төлевилелинде салдынган сорулгаларны чедиишкинниг күүседир дээш чарышка бедиткен социалистиг хүлээлгелерни кожааның ажыл-ишчилери алгылаан. «Коммунизмниң херели» колхозтуң малчыннары бирги кварталда пландан ажыр күрүнеге 20 тонна эътти, 6 тонна сүттү садар деп шиитпирлээн.

Таңдының механизаторлары съездиниң ажыттынар хүнүнге чедир кожээ ажыл-агый техниказын септеп доозарын, тараажылар тараа культураларының үрезиннерин үнүүчел мыныларынга чедир арыглап белеткээрин хүлээнген. Марттың 15-ке чедир күрүнеге эът, сүт садарының квартал планын күүседирин, съездиниң ажыттынар хүнүнге чедир 150 тонна сүттү, 115 тонна эътти садар деп сорулга-биле Таңды-Уула эдээнге ол районнуң ажыл-ишчилери ажылдап турарлар.

Хүлээлгелер күүселдези

Сөглээн сөс, керткен ыяш

1971—75 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилели-биле танышкып тура, бистиң тудугжуларывыс совет кижилерниң амыдыралының деңнелин улам бедидер дугайында партияның чазактың ада сагыш салыышкынын сеткил хайныышкыныг чүүлдүгүүнгеен. Партияның улуг программазы-биле таныжып, ону кичээнгейлиг номчуурга, өндүрле сорулгаларны салган-дыр. Ылангыя капитал тудугну улам сайзыраңгайжыдарының сорулгаларын чедиишкинниг күүседирн тудугжулар, бистерниң кижи бүгүдезиниң организастыг, быжыг чуруму болурундан хамааржыр. Тудугну эки шынарлыг, кысказ хуусаада чорударының чугулазын, ону чедип алырының аргаларын төлевилелде айыткан.

Бистиң тудугжуларывыс капитал салыышкыннарны чогуур хуусаазында шиңгээдир, темпин дүргегедир талазы-биле бо чылын элээн четиишкиннинг болуп келген. Эрткен чылдың дөрткү кварталында съезд мурнунуң шалыпчы ээлчээшке кирген, Хову-Аксының тудугжулары социалистиг чарышты калбарткан.

Январьда СЭКП-ниң XXIV съездизинге уткуштур социалистиг хүлээлгени улуг көдүрлүүшкүн-биле алган бис. Хүлээлгениң бир пунктузунда «бирги кварталда ийи чуртталга бажыңын ажыглалга киирер» деп одуруглар бар. Сөглээн сөзүвүстү ээлээр бис.

Хову-Аксынга каш чыл улаштыр бригадирлеп келдим. Үлетпүр тудугларын доосканам кол кичээнгейни чуртталга, культура, амыдырал хандырылганың объектилеринче угландырган Хову-Аксының металлургтарынга бээри чугула, эң чидиг айтырыг. Ынчангаш «Тыва кобальт тудуг» эргелели сөөлгү үеде кол күштү чуртталга кварталдарынче мөөңнээн. Суурда ам 11-ги квартал тыптып келген.

Мээң удурткан бригадам чаа чыл таварыштыр 12 ааллыг чурттаар бир бажыңны ажыглалга киирген. Декабрьда база бир бажыңны тудуп эгелээн бис. Ону бо кварталда, съездиге белек кылдыр ажыглаалга киирерин хүлээнген бис. Бөгүн бажыңның кол тудуг ажылдарын доозуп, шеверлекчилерге дужаадывыс. Чаңывыста А. Глуховтуң бригадазы база мындыг чурттала бажыңын доозарының кырында келген.

Мындыг бажыңны шеверлээринге үш бригаданы тургузуптарга, үш хүн иштинде кылып каалтар чүве болгай. Амдызында ынча хөй кижини чаңгыс объектиже чорудар арга чок боор. Чүү-даа болза, каш хонуктан металлургтарның өг-бүлелери чаа бажыңнарже көжүп кирер. Оон-биле хүлээлгевистиң бир негелдезин күүсеттивер.

Эрткен ийи айда бистиң участок планны ажыр күүсеткен. Эштер Карповтуң, Натпит-оолдуң бригадалары база ийи бажыңны тудуп турар. Балдан Кара-оолдуң удуртканы бригада амыдырал хандырылга комбинадының тудуун шылгарылдыра берген. Ол объектиниң кол тудуг ажылдарын съезд ажыттынарынга чедир доозарын хүлээнген бис. Ол база күүсеттинер дээрзинге чигээниг чок.

Темпиниң бедик болуп турары чүдел дээрге материалдар-биле хандырылганы экижиткенинде, ажылдарны механизастаанында, күш-ажылды таарыштыр организастаанында. Черле организастыг ажыл кижилерниң сагылгачурумун быжыглаар, идепкейин көдүрер.

Бистиң бригададан Х. Кожуп-оол, М. Ооржак, шаандагы фронтучулар В. Соколов биле М. Суңдуй үлегерлиг ажылчыннар болуп турар. Ай планын бис бүдүн чартык катап ажыр күүседип, партияның съездизин төлептиг уткуур бис.

Сат ЭКЕР-ООЛ, бригадир.

ШЕВЕРЛЕЛ АЖЫЛЫ ЭГЕЛЭЭН

Эртенгиниң сес шак четкелек. Галина Ивановна клубче углай херик-херик базыпкан. Бригадир кижи хамыкты мурнай чедип, ажылчыннарны таарыштыр хуваар херек. Хову-Аксында 500 олуттуг клуб биле спорт залын чаңгыс черде туткан. Спорт залы турар талазының тудуу доозулган. Клубта база ажыл колдуунда шыңкарылган. Чуртталга бажыңынга ажылдап турган бригаданың чамдык кижилерин клубтуң хавазын салырын үргүлчүлээн. Ол дээрге Хову-Аксында мурнакчы коллективтерниң бирээзи—А. Глуховтуң удурткан бригада-дыр. Металлургтарның культурлуг дыштаныылгазының төвү болур бо улуг объектиниң кол нуругулайын Анатолий Глуховтуң бригадазы туткан. Үлетпүр, чуртталга тудугларының темпилерин дүргедедир дээш клубка болгаш спорт комплексизинге ажылды түр соксадып турган. Хову-Аксында бүдүрүлге черниң баштайгы ээлчээ ажылдап эгелээн. Металлургтарга ам чуртталга, культура-амыдырал тудугларын негеттинип турар.

СЭКП-ниң XXIV съездизинге уткуштур болгаш тоскубеш чылды чедиишкинниг доозар дугайында социалистиг хүлээлгелерин Хову-Аксының тудугжулары чыл эгезинде алган. Баштайгы ийи айның түңнели-биле алырга, «Тыва тудуг» трестиң Хову-Аксында бот-орулга-чарылгалыг участогу (бо айга чедир ону «Тыва кобальт тудуг» эргелели деп турган) тудуг-монтаж ажылдарының планын 103 хуу, оон иштинде бодунуң күжү-биле 113 хуу күүсеткен. Хүлээлгени күүседир талазы-биле байдал баа чедимчелиг. Бирги кварталда дужаар объектилерде ажылдар ам сөөлгү үе-чадада келген, оларны хуусаа бетинде ажыглаалга киирип болурунуң аргалары бар.

Хову-Аксында клубту, спорт залын ноябрь 7-де ажыглаалга киирерин тудугжулар хүлээнген. Ам ол объектиде ажылдар катап эгелээн. Март 2-де спорт залынга болгаш клубтуң аразында галереяга (ында кабинеттер бар) шеверлекчилерниң келгени ол. Репортажтың эгезинде тудугже далажып орар Галина Ивановнавыс дээрге металлургтар суурунда билдингир тудугжу, бригадир Копелева-дыр. Оон удуртканы бригада үлетпүр тудугларынга шеверлел ажылдарын кылып, бажыңнарны дээвиирин шып келген. Шеверлекчилер ам чаа объектиде келгени бо.

Спорт залы. Кезек тудугжулар бедиктерни тепкиштер кылган. Хоюдуг эккээр машина манаан кыстар хааржак, кочал саваларын белеткээн. Ам-на машина келген. Шеверлекчилер эштешкеш, хоюдутну бажың иштинче носилкалап дажыглап эгеледи. Бригадир биле хоочун тудугжу Сат Конгар ишкир хүүрек-биле малгашты носилкаларже шалыпкын каап турлар.

Удатпаада прораб М. Чертыгашев чедип келгеш, алебастр болгаш ажылдаар херекселдерниң белен болганын бригадирге дыңнаткан. Машиналыг чоруткаш, ол бүгүнү дораан әккелген.

Шеверлекчилерниң чамдызы ханада ойбак черлерин малгаштаан, өскелери хоюглаан. Ажыл хайныккан. Чай аразында Галина Ивановна-биле чугаалаштывыс.

— Бээр келириниис мурнунда комбинаттың гаражын шеверлеп турдувус. Бригада бердинген даалгаларны күүседип, участоктуң ниити чедиишкиннеринге улуг-хуузун киирип келген. Бисте 20 кижи бар. Олардан хоочун тудугжу Сат Конгарны, аныяк кыстар Ондар Эзирни, Руфа Урозаеваны, Александра Опар-оолду ажылга кызымак, шалыпкын, үүлезин бүдүрүмчелиг кылыр кижилер деп билир мен. Материалдар четчир, бисте эки ажылдаар күзел бар. Хамык ужур кол тудуг ажылдарын хуусаазында кылып, биске өй-шаанда дужаап бээриинден хамааржыр—дээш, Галина Ивановна изиг сугну батарейдан доскаарларже аксып эгеледи...

М. ДУЛУШ.

СОВЕТ АБХАЗИЯНЫҢ 50 ЧЫЛЫ

Абхаз черде — улуг байырлал: республикага Совет эрге-чагырганың 50 чыл оюу. Грузияның КП Абхазия область комитединиң бирги секретары В. О. Кобахия Совет Абхазияның бежен чыл төөгүлүг оруунуң, оон улузунуң чедиишкиннериниң дугайын СЭТА-ның корреспондентинге чугаалаан.

—1921 чылдың март 4-те Абхазияга Совет эрге-чагырга тургустунган дээрзин ол чугаалаан. Оон тиилелгези ажылчы чоннарның бүгү күрүне, политика, экономика болгаш культура амыдыралынга үндезин чаартылгаларны боттандырарын хандырган.

Абхазтарның хосталга дээш, кандыг-даа дарлакчыларга удур демисели Россияга болгаш Грузияга революстуг шимчээшкинниң бүгү төөгүзү-биле сырый холбаалыг турган. Биске баштайгы социал-демократтыг организациялар 1903 чылда-ла тургустунган. Оларны тургузарынга чалбышыктыг большевик-ленинчи Г. К. Орджоникидзе улуг рольду ойнаан. Бистиң чериивистиң ажыл-ишчилери 1905—1907 чылдарның бирги орус революциязының болуушкуннарынга идепкейлиг кириишкен.

Улуг Октябрьның тиилелгезиниң соонда дораан-на Абхазияның ажылчы чоннары боттарынга Совет эрге-чагырганы тургузары-биле маадырлыг демиселжип турган. Ынчалза-даа революстуг шимчээшкин түр үеде аштырышкынга таварышкан. А кажан шиитпирлиг шак келгенде Грузияның, оон иштинде Абхазияның улус массалары коммунистерниң удуртулгазы-биле чепсектиг тура халышкынче көдүрлүп үнген. Владимир Ильич Ленин Кызыл Армияның кезектеринге дузаламчы чорудар дугайында бистиң чериң тура халышкынче үнген ажылчыннарының болгаш тараачыннарының диленин дораан хандырар дугайында сагыш салган.

1921 чылдың март 10-да Абхазияның ревкомунуң удуртукчулары В. И. Ленинге мындыг телеграмманы чоруткан: «Абхазияның тура халышкынче көдүрлүп үнген тараачыннарының болгаш ажылчыннарының өмүнээзинден делегей пролетариадының баштыңчызынга изиг байырны чедирдивис... Ам Абхазияның бүгү девискээриниң кырында ажылчы чоннарның кызыл тугу киискип тур».

Бежен чыл дургузунда бистиң чуртувустуң улустарының акы-дунма өг-бүлезинге Абхазия АССР тиилелгелерниң болгаш үүле-иштерниң алдарлыг оруун эрткен.

Совет эрге-чагырганың тургустунарының мурнунда Абхазияның чартык ус-тывыш характерлиг үлетпүрү чүгле 186 муң рубльдиң продукциязын берип турган. 1970 чылда автономнут республиканың үлетпүрүнүң ниити продукциязының өртек-үнези 256,6 миллион рубль болган. Энергетика, даг-тывыш, чиик, аъш-чем, прибор тудуушкуну, химия, ыяш болгаш үлетпүрүң өске-даа адырлары база шапкын темпилер-биле хөгжүп келген.

Эрткен чылдың октябрь эгезинде-ле Абхазияның ажылчы чоннары сески беш чыл планында айыткан көргүзүглерни чедип алган. Беш чыл дургузунда үлетпүр бүдүрүлгениң хемчээли 51,6 хуу өскен.

Культура талазы-биле кайгамчыктыг чаартылгалар боттанган. Ам Абхазияда ниити эртемнерниң 462 школазында чүс ажыг муң уруглар өөренип турар. Дээди өөредилге черлеринде сес муң хире студентилер өөренип турар.

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилели чурттуң үлетпүрүн болгаш кожээ ажыл-агыйын хөгжүдериниң тодаргай оруктарын айтып турар. Абхазия АССР-ниң ажылчы чоннары эгелээн беш чылдың чаа бедиктерин холга бүзүрелдиг-биле ап, коммунистиг ниитилелди тургузарынга салыышкынын киирип турар.

СУХИМИ.

Коммунистер сүмележип тур

Партияның XIV область конференциязының ажылының түңнелдерин болгаш СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелдерин Өвүрнүң коммунистери районнуң партия активинге чугаалажып көрген. Аңаа илеткелди СЭКП Тыва обкомунуң бюро кежигүнү эш М. К. Шыыраа кылган.

Эрткен бешки чылда өвүржүлер ниитиниң малының баш санын 24 хуу өстүрген болгаш эрткен чылда күрүнеге эът садар планын эки күү; сеткенин демдеглээн. Бо чылдың эрткен ийи айларының дургузунда шудургу ажылдап, бирги кварталдың эът садар планын 108 хуу, сүттүн —78 хуу күүседиишкен. Оон иштинде «Кызыл тук» колхозу эът болгаш сүт садар талазы-биле квартал планнарын ажыр күүсеткен.

Мал кыштаглаашкынында четпестерин, ылангыя ында чамдык бергедээшкиннерни ол хуралга партия райкомунуң бирги секретары К. Шулуу, «Торгалыг» совхозтуң Ак-Чыраа салбырының эргелекчизи К. Доржу болгаш өскелер-даа айыткан. Ол байдалды экижидер талазы-биле хемчеглерни партия активиниң хуралы хүлээп алган.

Ч. ООРЖАК.

• • •

Эрзинниң коммунистери эрткен беш чылдың дургузунда кылган ажылын түңнеп, амгы беш чылда чүнү кылырын, хүүн эрткен СЭКП райкомунуң пленумунга чугаалашкан.

«Чаа орук» колхозтуң даргазы Сакты-Сюрюн, Ленин аттыг колхозтуң хойжу бригадазының бригадири Э. Ендан болгаш өске-даа эштер эрткен чылдарда чоруткан ажылдарны шүгүмчүлелдиг көрүп, кылдынмаан чүүлдерин айтып, ону канчаар эки кылза чогуурун, аңаа коммунистерниң ролюн бедидериниң эргежок чугулазын боттарының саналдарынга тодаргай көргүзүп чугаалааннар.

Пленумнуң ажылынга СЭКП Тыва обкомунуң кежигүнү эш В. Д. Доруг-оол киришкен.

А. ХЕРТЕК.

ХООРАЙ—КӨДЭЭГЕ

СЭКП Төп Комитединиң июль (1970 чыл) Пленуму көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин улам ыңай көдүрери бүгү улустуң херээ дээрзин айыткан. Партияның ол айтыышкынын бүгү чурттаазы ышкаш шыйысылах Кызылдың партия организацияларының ажыл-чорудулганың дайынчы программазы болдурган, ону практика кырынга боттандырарының талазы-биле хемчеглерни ап турар. Ылаңгыя хоорайның хөй-хөй бүдүрүлге коллективтери, автотранспорт, тудуг организациялары болгаш албан черлери республиканың колхозтарынга болгаш совхозтарынга шефтээшкиниң аргазы-биле улуг дузаны чедирип турар.

Хоорай чоогунда «Сукпак» совхозка шефтеп турар тараа продуктулар эргелелиниң сайгарылга баазазының дугайын ооң ажылчыннары сеткил ханышкылыы-биле чугаалап турар. Эрткен чылын ол коллективтер боттарының материалдары болгаш күжү-биле малдың холушкан чемнерин белеткеп бээр цехке дериглерин тургузуп, хаванның бир кажаазын эде кылып берген, ол ышкаш тараа хүлээп алыр шаңны белеткээн болгаш тараа арыглаар машиналарны септеп кылган. Ынчангаш төп шаңны тараа хүлээп алыр кылдыр белеткээринге улуг дузаны чедирген.

Сайгарылга баазазының удуртукчулары холушкак чемнерин ол баазадан совхозтуң хавак фермазынга шууд чедирер кылдыр тургузарынга дузалаан. Ол ажыл мурнунда ону сөөртүп турган транспорттуң саның эвээжедиринге болгаш бүдүрер эттиң бот-үнезин чиигедиринге салдарлыг болган. Аңаа малдың бедүүн чемнерин белеткеп алырынга шефчилер база дузалаан.

Анык совхоз «Кара-Хаактың» экономика талазы-биле быжыгып, хөгжүүрүнге хоорайжылар идепкейлиг киржип турар. Бо ажыл-агыйга Улуг-Хем ыяш ажыл-агыйы биле электростанцияның коллективтери шефтеп, аңаа дуза көргүзер талазы-биле элээн ажылдарны чорудуп турар. Улуг-Хем ыяш ажыл-агыйы совхозтуң тудугларынче дилиг материалдарын болгаш өске-даа чүүлдерни бодунуң автотранспорту-биле сөөртүп, ыяшты болгаш дилиг материалын база «Дружба» деп хирээни тускайлап берген. Ол ышкаш аңаа токарь станогун, Кара-Хем деп черге бызаа кажаазын, бир малчынга баштыңчыгашты болгаш мал кажаазын тудуп берген. Ажыл-агыйның ногаазын болгаш картофелин олуртурунга, ооң бок үнүштерин аштап арыглаарынга, ону кууп алыр алырынга шефтээн коллективтер улуг дузаны көргүзүп турар.

«Респотребсоюзтуң», хандырылга болгаш сайгарылга эргелелиниң коллективтери «Көк-Тей» совхозка шефтевишаан, фермаларже мал чемнерин сөөртүрүнге, кажааларын септээринге, машина-трактор мастерскаязын, күш кажааларын чугайлаарынга идепкейлиг киржип, өске-даа ажылдарны чорутканнар.

Сөөлгү чылдарда көдээ ажыл-агый ажылдарынга хоорайның ажылчы чоннарының киржилгези улам идепкейжип, ылаңгыя күскү дүжүт ажаап алыышкынының үезинде түс-түс ажыл-иштчилер колхозтарга болгаш совхозтарга барып, эрес-шудургу ажылдап турар.

Партияның көдээ ажыл-агый талазы-биле салып турар улуг сорулгалары хоорайның көдээге шеф дузазының хемчээлин ам-даа улгаттырарын негеп турар. Бистиң хоорайның чамдык үлетпүр бүдүрүлге, транспорт, тудуг организацияларының болгаш албан черлериниң коллективтери бо ажылче кошкак кичээнгей салып турар. Чижээ, партияның XX хоорай конференциязынга «Торе-Хөл» колхозтуң партком секретары эш Д. Ч. Кыргыс ол ажыл-агыйга Кызыл аэропорту шеф дузазын ам-даа четпес көргүзүп турар дээрзин чөптүг-биле шүгүмчүлээн. Бо талазы-биле чамдык чүүлдер кылдынып турар болбайн аан. Бир эвес оларның дилеглерин аэропорт коллективи кичээнгейлиг, сагыш човангыр көрген болза, оон-даа хөй чүүлдерни кылып болур турган.

Шеф ажылында бир четпес чүүл болза, ооң чамдыкта доктаамал эвес, үе-үениң ховирлиг боор турарында. Ылаңгыя культура-массалыг хемчеглерни часкы, күскү кампания үелеринде чорудуп турар. «Сукпак» совхозтуң парткому болгаш профэвилелиниң ажылчын комитеди ол ажыл-агыйга шефтээр ужурлуг республиканың телевидение болгаш радио дамчыдылгазының комитединден политмассалыг ажылды чорудар талазы-биле оларга чыл дургузунда доктаамал дуза көргүзерин дилээн. Олар малчыннарга лекциялар, концерттер-биле чедип, клубтуң ажылынга кәскү агитацияны чаартырынга, культура-массалыг солун, утка-шыңарлыг хемчеглерни чорударынга улуг дузаны көргүзер ужурлуг. Ынчангызы шефтеп турар организациялар, хоорайның культура-чырыдылгазы, уран чүүл коллективтери бо айтырыгга холбаштыр колхозтарга болгаш совхозтарга ам-даа кошкак дузалап турар дээрзин шуут чугаалаар херек.

Ажыл-агыйлар-биле оларга шеф дузазын көргүзер организацияларның аразында харылзаазы кошкак, олар ажыл-херекче шоолуг ханылап кирбейн турар болгаш чогум чүнүң-биле, кандыг дузаны көргүзерил деп чүвени чамдыкта тодаратпаан болгулаар.

Амгы үеде көдээниң ажыл-иштчилериниң мурнунда харыысалгалыг сорулгалар туруп турар. 1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилели көдээ ажыл-иштчилерни чаа-чаа ажыл-херектерже улам сорук кирген. Аъш-чем продуктуларынга чоннуң, а чиг-эт үлетпүрнүң херегцелин долузу-биле хандырар дээш, эрткен беш чылга бодаарга көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң ортумак өзүлдезин чаа беш чылда нинти-аз-биле чуртка 20—22 хуу өстүрерин мында көрген.

Бо улуг, чугула сорулганы күүседиринге төлептиг үлүүн киирер талазы, ажыл-агый бүрүзү тосну беш чылдың баштайгызындан эгелеп улам шудургу ажылдаар ужурлуг. Ылаңгыя амгы үеде колхозтарда болгаш совхозтарда малды кыштан хүр чаагай ажырар, часкы тарылгага бүгү талалыг белеткеннир дээш улуг хемчеглерни боттандырып турар. Мааңаа база-ла ажыл-агыйларга шефтеп турар коллективтер бөлур-чогуур дузаны көргүзер хүлээлгелиглер. Ылаңгыя малчыннар болгаш механизаторлар ортузунга политмассалыг ажылды күштелдирер, лекцияларны болгаш беседаларны калбартыр херек.

СЭКП-ниң XXIV съездизин төлептиг уткуур дээш бүгү улустуң шимчээшкини улам күштүг-биле калбарып турар амгы үеде колхозтарга болгаш совхозтарга шеф дузазын көргүзүп турар коллективтер ол талазы-биле ажыл-чорудулгазын улам идепкейжидери эргежок чугула. Ылаңгыя көдээ иштчилерге съездиниң Директиваларының төлевилелиниң ужур-утказын чедир тайылбырлаар ажыл-херекке боттарының үлүг-хуузун база киирер ужурлуг.

А. САГАЛАКОВ,
СЭКП Кызыл хоорkомунуң инструктору.

Коммунист дугайында чугаа

„ДАЛАЙГА ДАМДЫ ДУЗА“

Барыын-Хемчик районнуң Ак, Алаш дагларынга болгаш Аянгаты, Барлык шөлдеринге аныяандан малчыннап чаңчыккан, ам «Саян» совхозтуң хойжузу Күжүлээ Ымандаевна Моңгуштуң үнелиг ажыл-ижин номчуукчуга сонуургадыр бодадым. Барыын талакы районнардан артыкшылдыг күштүг республиканың чоон талакызынче сайгара кожуруп турган үеде К. Ы. Моңгуш Бии-Хемге келген.

Баштайгы чылдарда «Искра» колхозтуң инек кадарчызынга кирген. Ниитиниң малын өстүрер, ооң продуктулуун бедидер талазы-биле кызымаан, мергежилдиин колхоз баштаар черинге ол каш удаа мактадып, мыңда хөй-ниити организацияларынга үнеледип келген. Малчынның күш-ажылчы көргүзүү чылдан чылче улам бедип турган. Ол бүтүнү өөренип көргеш, ону улам-на харыысалгалыг ажылче, хойжу кылдыр депшиткен.

«Саян» совхозтуң сурагжаан хойжузу К. Ы. Моңгуштан эрткен юбилейлиг чылда канчаар ажылдааның сонуургадым.

— «Далайга дамды дуза» деп үлегер чугаа бар. Кижи бүрүзүнүң кылып бүдүрген ажыл-үүлези бистиң ниити херээвиске — материалдыг байлактың элбекшилин тургузарынга, биче-даа бол немере болур. 1970 чылда төрүүр чүс баштан онаажтыр 125 азы төрээн 440 хойдан 567 хураганны менди доруктуруп, хой бүрүзүнден 3000 грамм дүктү кыргып алган бис—деп, өөнүң эр ээзи Эртине Самбуевич-биле катап чугаалап олурган.

Күжүлээ, Эртине Моңгуштар ниитиниң мал ажылында ам он чеди чыл ашкан. Бо аразында олар курунеге чеже эът, дүк бүдүрүп бербээн дээр, чүгле хой ажылынга сес чыл дургузунда безин дөрт муң ажыг хураганны өстүрген.

Мал ажылынга үр чылда үре-түңнелдиг ажылдааны дээш Моңгуштарның кайызы-даа эрткен чылын Ленинчи юбилей медалы-биле шаңнаткан. Совхозтуң дирекциязы чери оларны каш удаа өртектиг чүүл-биле шаңнап мактаан, ылаңгыя эрткен чылын немелде төлевир кылдыр оларга 20 хураганны берген. Эртине Самбуевич ССРЭ-ниң улус ажыл-агый чедиишкиннериниң делгелгезиниң хүлер медалының эдилекчизи.

Күжүлээ Ымандаевна Моңгуш чүгле онаашкан ажылынга мурнакчы эвес, ооң-биле кады партийжи даалганы ак сеткилдиг күүседип, хөй-ниитиниң өске-даа даалгаларынга идепкейлиг киреедип турар. Совхозта парткомнуң ол бюро кежигүнү, малчыннар ортузунга кижизидикчи, организакчы болбушаан, ажыл-ишке болгаш амыдыралга үлегер дуржулгалыг.

1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин таныш каш, малчын Моңгуштарның өг-бүлези улам сорук кирген ажылдап турар. Беш чылдың баштайгы 1971 чылында олар төрүүр чүс хойга онаажтыр 115 хураганны өстүрүп, хой бүрүзүнден-не 3000 грамм дүктү кыргып алырын илереткен. Моңгуштар сөзүн ээлеп шыдаар.

Н. АЛЕКСЕЕВ.

Эртем—депшилгениң дүргедедикчизи

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының чыл түңнелин үндүрер ниити хуралы

Март 3-те Москвага ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының чыл түңнелин үндүрер ниити хуралы ажыттынган. Ооң киржикчилери — совет эртемниң улуг ажылдакчылары — кылдынган ажылдың түңнелдерин үндүрер, келир үеде перспективаларын төлевилээр.

Хуралды ССРЭ-ниң эртемнер академиязының президентизи М. В. Келдыш эге сөзү-биле ажыткан.

— Хурал бо чылын чаа беш чыл планының талазы-биле партияның XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин чон калбаа-биле чугаалажып турар үеде эртип турар-дыр. Ук Директивалар бистиң социалистиг Төрээн чуртувусту хөгжүдеринге улуг базымны кылырын дөзевилээн. Партияның ол эң чугула документизинде эртемни хөгжүдериниң айтырыгларын калбаа-биле тодаргайлап айыткан. Директивалар төлевилелинде техниктиг депшилгениң темпилерин дүргедедириниң түңнелинде социалистиг бүдүрүлгениң ажыктыын бедидеринге болгаш сайзырангайжыдарынга үндезилээш, улустуң чаагай амыдыралын улам көдүрер деп айытканын боттандырарын хандырарынга эртемни чугула рольдут дээн болгай деп, М. В. Келдыш чугаалаан.

Академик М. В. Келдыш ооң соонда эрткен беш чылда эртемни хөгжүдериниң чамдык түңнелдерин тодаргайлап чугаалаан.

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының кол эртемден секретары академик Я. В. Пейве бойдус болгаш ниитилел эртемнериниң талазы-биле эрткен чылын совет эртемденнериниң чедип алган эң чугула чедиишкиннериниң дугайында илеткел кылган.

Хуралга 1970 чылда Ленинчи, Күрүне шаңналдары-биле база ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының алдын медальдары, тускай аттарлыг шаңналдары-биле шаңнаткан эртем ажылдарының дугайында дыңнадыглары база чугаалашкан.

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының даштыкы кежигүннерин соңгаан.

(СЭТА).

Делегейниң херээженнер хүнү—Март 8-ке уткуштур

Даараныкчы П. С. Бадынны Самагалдайның амыдырал хандырылга комбинадының коллективи хүндүлээр. Шевер, ажыл-ишке кызымаа-биле ол ай санында планын ажыр күүседип турар.

ЧУРУКТА: даараныкчы П. С. Бадын.

А. СОКУРОВТУҢ фотозу.

Кызылдың тууйбу заводунга Александра Петровна Важенина дөрт чыл ажылдап турар. Бо үениң дургузунда ол бодунуң шудургу, чүткүлдүг күш-ажылы-биле коллективтиң хүндүткелин чаалап алган. Ийи чыл бурунгаар ону бригадирледип каан. Ам ол тууйбуну печкага кургадыр салыр бригаданы удуртуп турар. Бригада ай планын үргүлчү ажыр күүседип келген.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

БЕДИК КӨДҮРЛҮҮШКҮН-БИЛЕ

Чаа беш чыл планының талазы-биле Директиваларның төлевилелин ажылчы чоннарның болгаш партия организацияларының хуралдарынга чугаалажыры Эрзин районда доозулган.

Бүгү-ле 69 кезек черге ажылчы чоннар коллективтериниң, 13 партия эге организацияларының хуралдары СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин изиг чүүлдүгзүнүүшкүн-биле деткип, чогуур доктаалдарны хүлээп алгылаан.

Бо улуг документиниң чугаалажып, деткиир хуралдар Тес-Хем районнуң бүгү ажылчы чоннар коллективтеринге, 18 партия эге организацияларының шуптузунга чаңгыс эптиг эпсетиилдиң байдалынга болуп эртикиэн.

Бистиң партиявыс чон-биле сүмележип, оларның саналдарын болгаш деткимчезин ап турарынга улуг өөрүшкүзүн чер болганда хуралдарга санал бергеннер илереткен. Партия биле чон кезээде кады, салдынган улуг сорулгалар болгаш пландар амыдыралга чедиишкиниг боттаныр дээр идегелин чон бузуреткен.

СЭКП обкомунуң IX пленумунуң шиитпирлерин
амыдыралга

СУУРДА ЧУРТТААН МАЛЧЫН

Төп кудумчуда бажыңнар чаңгыс аай ышкаш сагындырар: шуптузу-ла ийи өрээл, хөй санныг кажаа-хоримнерлиг, полисадниктеринде тараан ыяштарлыг. Суурнуң адаандан үш дугаар бажыңче кире бердивис. Мында ээлчеглиг ажылче шилчээн хойжу Самбуу Сыдан-оол чурттап турар. Ийи-үш чыл бурунгаар малчынның аалы Сарыг-Сиген деп черге кыштап турда, бир чораанымсагыш кирди. Ынчан ол база-ла бажыңныг, ынчалза-даа бо бажыңга ону канчап деңнээр: мында электри дүн-хүн чок чырып, радио ырлап турар, ооң кырынга артында-ла газ-биле аъш-чем кылыр плитаны база киирип каан болду. Бо бажыңда эт-септиң-даа хөйү, бажың иштиниң ындазында аяншы-даа хөлчок.

Бажыңның херээжен ээзи Долгар угбай бистиң баарывыска аъжын-чемин салгаш, бис-биле чугаалажып олур. Дөрде биче столда өгнүң бичии уруу бирги класстың Долаана онаалга кылган, улуг угбазы Роза аңаа дузалажып, сымыранчы варак чугаалашкан. Шоваазы хөлчок бичии оол улуг идиктер кедип алган, ужа-тура каттырып маңнап тур. «Шолбан-дыр, бичии дуңмамның оглу. Өөнүң ээзи биле институтта өөренип турар, бо чылын доозар улус» деп Долгар угбай хүлүмзүрүп тайылбырлады.

— Урутларывыс бо. Бир оглувус шеригде, ам апрельде бир чыл болур.

— Долааналарның өөредилгези кандыгыл?

— Черле шору кижи. Көдээге турганы дег эвес, ам амыр болгай аан: кичээлдерге-даа олуржур, ада-ие хуралынга-даа үргүлчү барып тур бис.

— Бажың бодуңарның бе?

— Ийе. Мал ажылындан чамдык чылдагааннар-биле кезек када үнгеш, бо бажыңывыска олуруп алган улус бис. Эрткен күзүн Бора ажый бир кодан хой хүлээп алгаш, дувалакчы кадарчыга бо киржини алыйн дээн. Ол малчынның бажыңы база суурда, ынчангаш ийилээ ээлчежир боор чугаалажып алганнар.

— А силер, херээжен улус кандыг ажылдыг силер?

— Кол малчынның кадайы ясли-садта ажылдап турар. А мени ногаажылар звенозунга киирер болган. Ам дораан хөй ооддап эгелээр, кыштагже үнерим бо — сакманщиктээр. Дүү бажыңның херээжен ээзи садикте ажылын түр када өске кижээ дужаап берипти, база сакманщиктээри ол. Эр улус ам кыштагда бажыңда, суурже кирер чайы чок болган.

Билдингир-дир. Мал ажылының кончуг харыысалгалыг үези келген. Хөй-хөй чымыштыг хонуктарның, карак кызыл ажылдың түңнели үнер болгай. Ынчангаш малчыннар күжүн мооңнеп, таарыштыр тургузуп эгелээни ол.

Ээчеглиг ажылче шилчээн малчыннарның амыдыралы солун, байлак апарганын моон ыңай төөгүп чугаалаан херээ бар деп бе. Оларның эргезинде, колхоз төвүнде бар-ла эки чүүлдери: садыг-саймаа, клуб, чунар-бажың, электри чырыы дээш чүү чок дээр.

А. ДЕМБРЕЛЬ,
«Шынның» корр.

ЧАА ЯСЛИ-САД

Республиканың чурттакчызыг суур бүрүзүнде школалар, интернаттар, урутлар садтары улам немежип турар.

Бо чылын «Тес-Хем» совхоз урутларга база бир чаа ясли-садты тудкан. Ында малчыннарның, ажылчын, албан хаакчыларның 50 ажыг биче чаштары өзүп турар. Ясли-садтың эргелекчизи дуржулгалыг башкы Чооду Кууралмайны чон хүндүлээр.

О. БИЧЕ-УРУГ.

Чагаа парлаттынмаза-даа...

Барыын-Хемчик районнуң төвүнде орук участогунуң харылзап турары Кызыл-Мажалык—Тээли оруунуң багайындан кыжын, чайын-даа ол аразынга аргыжыкганың бергедеп турарын, орук демдектерниң тургустунмаанын ылаңгыя амгы үеде хемниң чайындылаанындан «Барлык» совхозтуң чанында оруктап автобус чоруурунуң бергедээнин «Шынның» штаттан дашкаар корреспондентизи С. Серин-оол редакцияга бижээн.

Ол чагаага хамаарыштыр хемчег алыры-биле редакция республиканың орук эргелелинче шилчиткен. Ук эргелелдиң кол инженери М. Цыганковтун биске дыңнатканы:

Оруктуң байдалын экижидип, четпестерни эдер талазы-биле чогуур айтышкынны Кызыл-Мажалыкта орук участогунуң начальнигизи Д. Шалдыга берген. Кызыл-Мажалык—Тээли аразының эрги оруу-биле машиналар чоруп турар. Орук демдектерин тургускулаан, а чаа оруктап база чорук турар. Ону экижидериниң ажылын бо чайын кылыры көрдүнген.

СЕПТЕЛГЕНИ САЙЗЫРАҢГАЙЖЫДАР

Транспорттуң кол хевири автомобиль болуп турар бистиң республикага автобүдүрүлгелериниң ажыл-чорудулгазын улам сайзыраңгайжыдары негеттинип турар. Автобүдүрүлгелериниң ажылын анализтеп көөрге, аңаа туруушкун хөй болур, ооң уламындан ажыл-агый хөй-хөй тонна чүъкү чедир сөөртүпээн илерээр. Аңаа туруушкунуң чылдагааннары база билдингир. Техниктиг байдалы эки машиналар чолаачылар чедишпезиндеп аңаа турар таварылгалар бар. Ындыг янзылыг аңаа туруушкунуң деңзигүүрү шоолуг эвес. А үрелиң, септелгеге үр турар автомашиналар кайы-даа бүдүрүлгелерге хөй болгулаар.

Амгы үеде автомобиль транспортунуң чугула айтырыгларының бирээзи болза машиналарның техниктиг хандырылгазынга, септелгезинге үндүрүп турар чарыгдалдарны эвээжедири болу берген. Ол чарыгдалдар колдуунда-ла ажыл төлевириниң хемчээлинден, артык кезектерниң өртээнден тургустунар. Бо талазы-биле чарыгдалдарны эвээжедириниң кол аргазынга бүдүрүлге чорудулгазын таарымчалыг организастаары хамааржыр. Автомашинаның техниктиг хайгааралын сайзыраңгайжыдып, агар септелгениң шыңарын экижидери бистиң бүдүрүлгелеривиске чугула сорулга болур. Хүн бүрүнүң шын хайгааралын тургузарынче кичээнгейни күштелдирерин байдал негеп турар.

ССРЭ-ниң автомобиль транспортунуң министериниң дужаалын ёзугаар автоажыл-агыйларның техниктиг кидистери шимчээр составтын техниктиг байдалын харылап, машина бүрүзү 2—3 ээлчег дургузунда ажылдаарын чедип алыр сорулгалыг. Техника талазы-биле ажылдаарынга белен автомобильдерни ажыглаар кидистери бодунуң хайгааралынга ап, оларны ажылдадыр ужурлуг. Удуртур органнарның негелдезин ёзугаар автотранспорт бүдүрүлгелери машинаның техниктиг хайгааралының, септелгезиниң технологиязын тус черниң байдалынга таарыштыр тодарадыр.

Бистиң республиканың байдалынга хамаарыштыр ниити ажыглалдың транспортунуң чамдык ажылдакчылары күш-ажылды эң таарымчалыг организастаарынче ам-даа кошкак кичээнгей салып турар. Чүге дээрге автотранспорттуң онзагай чүүлдерин долузу-биле кичээнгейге албайн, хөй хевирлиг ажылдың чүгле чамдык айтырыгларын шиитпирлээр, чаңгыс талалаар чүүлдер бар. Бүгү айтырыгларны —техниканы эдилээрин, хайгаарап, септеп чаартырын чолаачыларның, септекчилерниң, инженер-техниктиг кадрларның ажылын—шуптузун холбаштырары чугула.

«Тыва автооруктранстың» бүдүрүлгелери чаңгыс аай система ёзугаар ажылдап турар-даа болза, күш-ажылды организастааны янзы-бүрү. Инженер-техниктиг ажылдакчылар боттарының дуржулгазын ёзугаар ажылды организастап турар.

Автотранспорт бүдүрүлгезиниң техник-экономиктиг көргүзүглерин анализтеп тура, чавыс түңнелдерни, организастың четпестерин, ылаңгыя септелге талазы-биле, хөйүн эскерер бис. Техниктиг хандырылганы болгаш септелгени эде организастаарының пландарын автоажыл-агыйларда тургускан. Ында кол кичээнгейни бүдүрүлге күчүлерин улгаттырарынче угландырган.

Нургулайында автомашинаны чөп эдилеп, ооң үрелирин болдурбас хемчеглерни баш удур ап чорударындан ажыл-иштиң түңнелдери хамааржыр. Ол дээрге автомобильди хүн бүрү хайгаарап, ээлчетлер аразында үүрмек-даа четпестерни чайладыры чугула. Машинаның агар септелгезин чагыг ёзугаар кылырда, ону специализастаары, бөлүктээри таарымчалыг. Шимчедикчиниң, трансмиссияның септелгезин ийиги техниктиг хайгааралче чоокшуладыры чугула дээрзин чурттуң мурнакчы ажыл-агыйларының дуржулгазы көргүзүп турар. Шимчедикчилер септелгези агрегаттар, моторлар болгаш механика цехтериниң ажылынга чоок. А бирги техниктиг хайгааралдың зоназы карбюраторлар, электри, дуңзаалал цехтеринге чоок. Ынчалза даа теххайгаарал зоналарынга ажылды база бөлүктээр херек. Кожуглар болгаш чартык кожуглар ны хөвү-биле ажыглап турар бүдүрүлгеге дуңзаалаар, даргиннаар, демир-дес ажылдарның аайы-биле тускай септелге бөлүүн тургузары чугула. Кызылдың № 1, № 3, Ак-Довурактың АТБ-лери боттарының бүдүрүлге баазаларын эде тургузарының планында ону барымдаалаан-даа. Чижээ, № 1 АТБ-де кожуглаар септээр мастерскаяны, техниктиг хайгааралдарның зоналарын аңгылаан. Ылаңгыя ханы септелгени таарымчалыг организастаарынче кичээнгейни салган. Кызылдың № 3 АТБ-зинде база мындыг план ёзугаар ажылдап турар.

Машинаның кезектерин септээрин специализастап, бөлүктээри ажыктыг. Ынчаарда күш-ажылды комплекстиг арга-биле механизастап, ажылчыннарның мергежилин бедидеринге таарымчалыг болур. Бистиң автобүдүрүлгелеривистиң практиказындан алырга, автомобильдиң хүн бүрүдеги техниктиг ажаалдазынче кичээнгей кошкак. Ооң уламындан үүрмек үрелиишкиннер ханылап, аар септелгеже шилчиир. АТБ-лерге машиналар ынчангаш септелгеге үр турар, график үрелир, ажылче машина үндүрериниң коэффициентизи чавыс болур-дур.

Септекчилерниң ажылдаарынга таарымчалыг материал-техниктиг чаартылга-биле чергелештир оларның шалыгын база чогумчалыг системаже шилчидери чугула. Ажылдың шыпарын экижидер сорулга-биле кылганын барымдаалап төлээр шаңналдыг системаны шиңгээдири эптиг. Эки ажыл дээш шаңнал тып... чурумун сайзыраңгайжыдып, тус-тус бригаданың тодаргай көргүзүглеринге үндезилеп шаңнап-мактаарын көөр. Септелге бригадаларын азы участоктарын удуртуп турган инженер-техниктиг ажылдакчыларның харыысалгазын бедидери-биле оларның дааган ажылының түңнелин ёзугаар шаңнаар арганы тургузары чугула. Оон башка чамдык АТБ-лер ам-даа ниити бүдүрүлгениң түңнелин барымдаалап, ажылчыннарны, инженерлерни шаңнап турар таварылгалар бар.

Автомобильди агар септелгеге үр тургуспас, техниктиг хайгааралдың өртек-үнезин чиигедир дээш бүдүрүлге чорудулгазын организастаарын улам сайзыраңгайжыдары негеттинип турар. Ынчангаш техниктиг кидистер машиналарның техниктиг байдалын экижидип, планнаттынган чүъктерни четче сөөртүрүн хандырар херек.

«Тыва автооруктранстың» АТБ-лери съездиге уткуштур алган бедиткен хүлээлгелерин күүседир дээш шудургу ажылдап турар. Автотранспортчулар сөзүн бүрүн ээлээр төлээде, бүдүрүлгениң бүгү участоктары, ооң иштинде техниктиг хайгаарал албаны боттут хемчеглерни алыр апаар. Ол дугайында тодаргай саналдарны СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларын төлевилелин чугаалажып тура, АТБ-лериниң чолаачылары, септекчилери, инженер-техниктиг ажылдакчылары онзалап демдеглээн.

В. ПАРУНИН,
«Тыва автооруктранс» каттыжылышкынының кол инженери.

АРГАДА ХАЙНЫККАН АЖЫЛ-ИШ

Адар-Төш эгээртинмес байлактыг тайга. Ооң улус ажыл-агыйынга бериичээп улуг. Кыжын ээим-арга ыржым-на апаар. Ынчан куштарның үнү, элик-хүлбүстүң огуурары дыңналгылаар. Ээимнерниң кышкы ыржымын Чөөн-Хемчик районнуң колхоз, совхозтарының ажыл-ишчилериниң соруккур ыр-шоору, каткы-хөглүг хөлзээшкини үреп, тракторларның, «Дружбаларның» моторларының даажы чаңгылавы бээр. 1971 чылдың кыжынында Ленин аттыг колхозтуң Дамба Бюрбюевич Монгушка удурткан тудуг бригадазының ыяшчылары ол тайгада ажылдап турар.

Февральдың кыржаң соок бир эртенинде колхозчу ишчилерниң участогунда ажылдың байдалы-биле таныжар дээш хаптывыс. Кызыл баар оруктап чоруп орувуста оң талакы ээнидеп аар чудуктарны чыттыр-ла чүдүрген, тайганың доңгеликтерлиг доң оруу-биле автомашиназын кудургай куду өпеңгирлеткен таныырым эр Оидар Маадыр-оол кел чор. Чүм кылын харны кооппалаңдыр наэан кышкы орукка машиналарывыс кожаланышкаш турупту. Менди солужуп, ажыл-ижин сонуургадывыс.

— Ыяшчыларның кышкы түр турлаа ырак эвес, бо-ла орук силерни эдертип чедире бээр. Мээң чүъгүм колхоз суурунда пилорама девискээринге дүжер. Чудук сөөртүр 2 машина-биле чедирип, хойнуле дүжүрдүвүс. Хүнде 2—3 рейс кылып, ажыл шалыпкын чоруп тур. Ажылдың байдалын, сан-чурагайын даргазыс Дамба Бюрбюевичиден билип ап, ооң-биле чугаалажыр силер ыйнаан—деп чолаачы О. Маадыр-оол чугаалааш, аар чүъгүн казырадыклзиредип хапты...

Ээии ишти-биле дөвүнчүктеп чоруткан оруктап бар чорувуста, ий куду бажың көстүп келди. Участок турлаанга чедип келгеш турувуста, токпактай чарарынга белен кылдыр доорбаштай одура хирээлээн ыяшты кожаанда чүдүрген «Беларусь» трактор кээп доктаай берди. Ооң соондан хөй кижи арга иштин чаңгыландыр хөөрешпишаан, кел чорлар. Бис олар-биле амыр-менди солушкаш, ажылын, амыдырал-чуртталгазын сонуургай бердивис.

Күдер кара эр бисче чазык хөглүг көргеш:

— Бисте ажыл кидин түлүн. Чер чырыыр чыгап, дыттар мөзүзү таныттынары билек-ле эртенги суксун безин ишпейн ажылче үндүвүс. Ам эртенги чемненилгеже келгенивис бо. Шактың согунчугажы 9 ажып тур боор аа?.. Эртенги чем бо үеде болур чүве—дей тырткаш, бисти бажыңче чалады.

Оларның чурттаарынга таарымчалыг, чылыг, чырык бажыңында солуннар, журналдар, номнар, шыдыраалар, даалылар дээш ойнаар чүвеле хөй. Радиоприёмник чаза ажылдап, Кызылды, Москваны-даа дыңнап турар.

— Олутта олча чок. Дүрген изиг чемден иже шаап алгаш, Ийме суур кайы сен дээш «Беларусьту» хөөмейледип орар-дыр. Ийме болгаш Ишкин школаларының келир өөредилге чылында одалгазынга херегээр чудукту чедирер кижи мен. Хонук-хуусаавыс эвээжеп кел чор — деп, эш Монгуш чугаалашгаш, чемненип ал-ла, хапты.

Эрес эрлер шалыпкыны кончуг чемненипкеш, ээим иштиндиве чорупту. Шупту 17 кижи. Ийи моторлуг хирээлиг, 2 кижи чоон-чоон дыттарны ужуруп, хемчег ёзугаар одура тырткан, чидиг балдылыг кезек эрлер дыттардан будуктарны арыглап, а чамдыктары будуктарны өрттеткен, тракторга штабельдей ажыкче үндүр сөөрткеп, изиг түлүк ажылдап кириптилер.

Моторлуг хирээлерниң башкарыкчылары Монгуш Лопсан-Доржу биле Монгуш Түмен-Байыр удатпаанда-ла хөй дытты ужуруп, ушкан дыттарның баштарын одалгага херегээр кылдыр доорбаштай одура тырта бердилер. «ДТ-75» трактор кестипген чудуктарны машиналарга чүдүреринге эптиг черже штабельдей сөөртүп чоруп тур.

Кыска чапсарда тудугжулар дыштапып, таакпылай бээр аразында бригадир Монгуш Дамба делегей байдалынга хамаарыштыр беседа кылган.

Бистиң-биле ажыл-чорудулганың дугайын чугаалажып ора, Дамба Бюрбюевич Монгуш тудугжуларның бо чылгы социалистиг хүлээлгезин таныштырды. Тоску беш чылдың бирги чылында колхозчу тудугжуларның мурнунда улуг сорулга салдынган. Чурталганың 5 бажыңын, бирээзинге-ле 500 баш хой кирер 2 кажааны, бир тарып боозадылга пунктуну, Кодур-Терекке комплекстиг ферманы тудар. Ынчангаш тудугга 1200 кубометр чудукту, 650 кубометр чымчак дилиг материалын, Ийме, Ишкин школаларының болгаш колхоз бүдүрүлгезиниң 1971—1972 чылдарда одалгазынга херегээр 700 кубометр токпакты белеткээр. Алган хүлээлгезин тудугжулар чедиишкинниг күүседиринге бүрүн шиитпирлиг. Ам безин 700 кубометр чудук, 373 кубометр чымчак материал, 400 ажыг кубометр токпак белеткеттинген. Ооң иштинде тудуг объектизинде 550 ажыг кубометр чудук, белеткеттинген токпак-биле, чымчак материалды суурда чедирген.

Адар-Төш ээиминде кышкы күш-ажылчы ажыл хайнышкынныг холзевишаан.

И. СЕВЕН.

Кино болгаш көрүкчү

В. И. Ленин бүгү чонну кижилдер айтырыгта уран чүүлдерниң иштинден кинону эң-не чугула деп адаан. СЭКП болгаш Совет чазак хоорай, кодээниң ажылчы чоннарының культуразын бедидеринче улуг сагыышты салып турар. Бүгү-эвилелдиң шугуму-биле эрткен беш чылда дыка хөй Культура бажыңнарын, кинотеатрларны, клубтарны көрүкчүлерниң эргезинге тудуп берген. Ооң тодаргай херечизин бистиң Тыва республика болур. Эрткен беш чылдың дургузунда Каа-Хем, Бии-Хем, Таңды, Чөөн-Хемчик районнарының суурларынга культураның хөй албан черлери туттунган. Амгы үеде бистиң республиканың совхозтар, колхозтар төптеринде, оларның чамдык салбырларында делгем экраныг кинючуруиткарны көргүзүп турар.

Көрүкчүлерге кино бараалгадырының чаа хевирлери тыптып турар. Чижээ, кинолекторийлер бар, кинофестивальдарны, эртем дугайында документалдыг кинолар көрүлдезин чорудуп турар апарган.

1970 чылда республиканың кино ажылдакчылары элээн ажылдарны кылган. Чер-черниң партия, совет болгаш хөй-ниити организацияларының удуртулгазының ачызында сесии беш чыл планын бистиң республиканың кино четкилери 1970 чылдың декабрь 1-де бүгү көргүзүглер талазы-биле күүсеткен. Ооң иштинде Кызыл хоорайның «Найырал», «Енисей», «Каа-Хем», Туранның, Чадаананың кинотеатрлары болгаш Кызыл-Мажалыктың, Шагаан-Арыгның, Сарыг-Септиң, Бай-Хаактың Культура бажыңнары бедик көргүзүглерни чедип алган. Чөөн-Хемчик, Бии-Хем, Каа-Хем, Таңды районнарының кино дирекция черлери эки түңнелдерлиг болганнар.

1970 чылдың дургузунда улуг байырлалдарга болгаш өске-даа демдеглелдиг хүннерге тураскааткан көргүзүглерни хоорай, кодээ турум кинолар бүрүзүнге организастап чоруткан. Ооң түңнелинде транспортчуларга, школачыларга, кодээниң ажыл-ишчилеринге хамаарыштырган кинофестивальдарны эрттиргилээн.

Республиканың 170 ажыг турум киноларында 500 чыгам кижи ажылдап турар. Оларның иштинде алган социалистиг хүлээлгезин долузу-биле күүседип, чоннуң мурнунга совет кино уран чүүлүн пропагандалап непередирип бүрүзүнде турум кино черлери бар болгаш 21 саиныг кожер кино-автомашина ажылдап турар.

Ооң-биле чергелештир чоннуң кино-биле хандырары амдаа чогуур деңнелинге четпейн турар. Ооң кол чылдагааны — чаа кино-чуруктарның дугайында тайылбыр болгаш организастыг ажылды баш бурунгаар чорутпайн турарында. Өскээр чугаалаарга, ниң Берт-Даг, Каа-Хемниң Бүрен-Аксы кодээ Советтериниң девискээрлеринде кино көөрүнче көрүкчүлерни четпес организастап турарын айтырыы чугула.

Районнарның кино дирекцияларының талазындан чоннуң ортузунга чаа фильмнерни пропагандалаар талазы-биле бар турар аргаларны четче ажыглавайн турар. Кино чарлалдарын ой-шаанда аспас, чаа кинонуң дугайында тайылбырны сеанс мурнунда кылбас болгулаар. Көрүкчүлерни кино-биле хандырарынга Культура бажыңнарын, клубтарны ой-шаанда септээри, оттулар чүүл-биле хандырары бир кол айтырыг. Чамдык кодээ Советтерниң болгаш ажыл-агый удуртукчуларының талазындан бо айтырыгже сула кичээнгей салып турарындан культура албан черлери доктаамал ажылдавайн турар. Эрткен чылын Чөөн-Хемчик районнуң Чыраа-Бажы, Улуг-Хем районнуң Кара-Тал, Үрбүн суурларда культура албан черлери ындыг байдалдыг турган, өске-даа ол ышкаш чижектерни көргүзүп болур.

«БҮГҮ УРАН ЧҮҮЛДЕРНИҢ ЭҢ-НЕ ЧУГУЛАЗЫ КИНО БОЛУР» (В. И. ЛЕНИН).

1970 чылда планда ажыр 520 муң көрүкчүлерни хаара тудкан азы республикага хүн бүрүде-ле 15 муң кижи кинону көрүп турган. 1970 чылдың дургузунда бистиң республиканың бир чурттакчызы ортумаа-биле 28,3 катап, ооң иштинде хоорайларга 52,5, кодээ черлерге 25,7 катап кинога келген. Республиканың бир чурттакчызы ортумаа-биле ылаңгыя Каа-Хем, Бии-Хем, Тожу, Таңды районнарда 38-53 катап кинога келген.

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл оюнга тураскааткан тематиктиг кино көргүзүглерни эрткен чылдың дургузунда организастап чоруткан. Совет Армияга, совет аныяктарга, херээженнерге, ге идепкейлиг киржип турарларның саны чыл келген тудум-на өзүп турар. Чижээ, Чөөн-Хемчикте Танов, Маадыр-оол, Кызыл-оол, Эрзинде Дүпчүр, Өвүрде Суге, Каа-Хемде Буторовкин, Таңдыда Гуляев, Бай-Тайгада Сарыг-оол болгаш оон-даа өске эштерни маңаа адаар бис. Эрткен чылын турум 130 кино черлери планнарып долузу-биле күүсеткен, 16 турум кинозалды делгем экранче шилчиткен болгаш 42 киномеханикти белеткеп үндүрген.

Чоннуң чайгы дыштаныылгазының үезинде Дус-Хөлге, Хемчикке, Улаатайга, Азаска кино көргүзүглерни организастап чоруткулаан. Амгы үеде республиканың суурлар районнарының кино дирекция черлериниң организастыг ажылында улуг четпестер бар-дыр. Ооң ужурунда эрткен чылын турум 44 кино черн чыл планын чедир күүсетпээн. Ооң иштинден Барыын-Хемчикте — 6, Каа-Хемде — 6, Тес-Хемде — 4, Бии-Хемде—4 кино черлери дээш оон-даа өске.

Чамдык районнарда чоннуң ортузунга кино көрүлдезин четпес организастап турар. 1970 чылда Бай-Тайга районнуң бир чурттакчызы кинону ортумаа-биле чүгле 14,3 катап, Барыын-Хемчиктиң — 15,7, Өвүрнүң — 16,7 катап көрген. Бай-Тайга районнуң ылаңгыя Кара-Хөл, Бай-Тал, Өвүрнүң Торгалыг, Тес-Хемниң Агар, Дус-Хөл ховуларында, Бии-Хемде «Саян» совхозтуң Сесерлиг салбырында кызыл-булуңнар безин чогундая чон кино көрбейн турар. Чамдык районнарда кожуп чоруур кино-автомашиналарны шын эвес ажыглаар фактылар бар. Чижээ, Бай-Тайга районда автомашина график-биле ажылдавайн турар.

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң ажыттынарынга чедир эвээш үе арткан. Республиканың кино ажылдакчыларының мурнунда улуг сорулгалар туруп турар. Амгы үеде кино черлеринде «Партия болгаш чоннуң чаңгыс эви» деп кыйгырыг-биле тематиктиг көрүлделерни организастап турар. Бистиң чуртувуска коммунистиг тургузуушкунга СЭКП-ниң ролюн болгаш совет кижилерниң бедик моральдыг шынарын ол кинолардан чон көөр. Бо тематиктиг көрүлдени хөй-ниитиниң кужунге даянып чорудуп турар. Ооң-биле алдынган социалистиг хүлээлгелер ёзугаар съездиге чедир кинофильмнер көрүлдезинче миллион беш муң кижини хаара тудар ажылды боттандырар ужурлуг бис. Партияның съездизинге чедиишкиннг, ужуражыры-биле республиканың кино ажылдакчылары бодунуң алган социалистиг хүлээлгелерин долузу-биле күүседириниң аргалары бар болгаш ону, күүседип-даа шыдаар.

А. АРАКЧАА,
Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында кинофикация эргелелиниң начальниги.

ДЕЛЕГЕЙ БО ХҮННЕРДЕ

ИДЕАЛДАРНЫҢ БОТТАНЫЫШКЫНЫНЫҢ ОРУУ

СОФИЯ. (СЭТА). Болгарияның дешпилгелиг херээженнер шимчээшкини Болгарияның Коммунистиг партиязының салым-чолу-биле кезээде холбашкан. Харын-даа ук шимчээшкин ол салым-чолдуң чардынмас кезии болу берген. Ол дугайын болгар херээженнер комитединиң даргазы Е. Лагидинова Делегей херээженнерниң хүнү — март сестиң чоокшулаанынга холбаштыр аңаа болган парлалга конференциязынга чугаалаан. Чүгле Коммунистиг партия бодунуң идеалдарын боттандырарынче, деңнэргеже болгаш кижиниң аас-кежиинче боттуг орукту болгар херээженнерге айтып берген, а социалистиг революцияның тиилелгезин оларның чогаадыкчы күштеринге делгем арганы ажыдып берген деп, ол демдеглээн.

Улусчу эрге-чагырганың чылдарының дургузунда чурттуң ажыл-ишчи херээженнериниң амыдыралынга болган чаартылгаларның дугайын Е. Лагидинова чугаалаан.

Бо үеде күш-ажыл кылып шыдаар назылыг херээженнерниң 82,5 хуузу улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында ажылдап, чуртта идепкейлиг ажылчын күжүнүң 44 хуузу болуп турарын ол демдеглээн.

Улусчу эрге-чагырганың чылдарында болгар херээженнер күрүне болгаш хөй-ниити талазы-биле идепкейлиг ажыл-чорудулгага киржир арганы алган. Ам дээди эртемниг үш специалистиң бирээзи-ле херээжен кижи болуп турар. Партияның болгаш чазактың сагыш салыышкыны бүдүрүлге, хөй-ниити ажыл-чорудулганы нелер хүлээлгезин-биле чедиишкинниг дүүштүрер арганы херээженнерге берген. Уруглар албан черлерин, ниитиниң чемненилге бүдүрүлгелерин улам ыңай кевүдедир, амыдырал хандырылганы акшжидер талазы-биле хемчеглерни БКП-ниң X съездизиниң директиваларының тэлевилелинде көрген. Бо бүгү боттарының социалистиг күрүнезиниң амыдыралынга улам идепкейлиг киржир арганы болгар херээженнерге бээр.

Энергетика көдүрлүүшкүнде

СОФИЯ. (СЭТА). «Бирги комсомолчу» деп теплоэлектроцентральдың ажылгалга кирген хүнүнден бээр 10 чыл болган. Ол үениң дургузунда теплоэлектроцентраль 25 миллиард киловатт-шак электроэнергияны ажылдап үндүрген.

Күчүзү 500 муң киловатт бо теплоэлектроцентраль дайын мурнундагы 1939 чылда бүгү Болгарияның ажылдап үндүрүп турганы хире электроэнергияны 15 хонук дургузунда-ла ажылдап үндүрүп турар.

Энергетика — Болгарияның улус ажыл-агыйының эң дүрген хөгжүп орар адырларының бирээзи. 1965 чылда 10 миллиард киловатт-шак, а эрткен чылда 19,5 миллиард киловатт-шак электроэнергияны ажылдап үндүрген.

Бо адырны улам ыңай хөгжүдериниң улуг программазын алдыгы беш чыл планының талазы-биле БКП-ниң X съездизиниң директиваларының төлевилелинде айыткан. Бо чылдар энергетиктиг күчүлерниң улуг тудуунуң чылдары болган турар. 1975 чылда 31 миллиард киловатт-шак хире электроэнергияны ажылдап үндүрер.

База бир чөңгээ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Америк дайынзырактар Вьетнам Демократтыг Республикага удур база бир чөңгээзин үүлгеткен.

Март 3-те АКШ-тың шериг-агаар күштериниң «Ф-150» дээр хыдыкчы-бомбалакчы самолёду демилитаризастаан зонадан соңгу талаже 16 километр ханы ВДР-ниң девискээрин «Шрайк» деп ракета-биле боолаан. АКШ-тың Сайгонда командылалының төлээлекчизи ол дугайын дыңнатпышаан, ВДР-ге удур агрессияның бо үүлгедиин америк самолётка «айыыл» диргелген дээр чылдактар-биле шынзыдарын база катап оралдашкан. Америк дайынзырактар ВДР-ге удур агрессчи үүлгедиглерин сагыштыг-биле үүлгедип турарын ындыг янзылыг чылдактар-биле чаңгыс эвес удаа чажырып келген. Үш хүн мурнунда АКШ-тың шериг-агаар күштериниң 15 самолёду ВДР-ниң агаар делгеминче шургуп киргеш, ол күрүнениң девискээрин араатаныг ёзу-биле боолап турган.

Интервентилерге согуушкуннар күштелип турар

ПАРИЖ. (СЭТА). Лаоста америк-сайгон шериглерниң аар чидириглери интервентилерни дүвүредип турар. Франс Пресс агентилелдиң Сайгонда корреспондентиниң дыңнатканы-биле алырга, чалча «президент» Нгуен Ван Тхиеунуң Мурнуу Вьетнамда америк чепсектиг күштерниң командылакчызы генерал Абрамс болгаш Сайгонда америк элчин Банкер-биле далаштыг чөвүлел хуралы болган. Бо ужуражыышкынга чугаалашкан кол айтырыг болза, Лаоста байдал болгаш ол чуртка дайын чорудулгаларын улам ыңай калбартырының планнары болган.

ПНОМПЕНЬ. (СЭТА). Камбоджа патриоттар Компонгсом порттан ырак эвес нефть заводунче халдаан. Халдаашкынның түңнелинде чурттуң ол кара чаңгыс нефть заводунуң девискээринде кывар чүүлдүң үштүң ийи кезиин узуткаттынган.

ХАНОЙ. (СЭТА). Ханойнуң төп солуннары февральда Индий-Кыдаттың фронтуларынга тулчуушкуннарның түңнелдерин үндүрүп, февраль патриоттарның чедип алган улуг тиилелгелериниң айы болган дээрзин демдеглээн.

Февральда АКШ-тың империалистери болгаш сайгон чалчалар Мурнуу Лаоска улуг дайын чорудулгаларын эгелеп, Камбоджага агрессчи хөделиишкиннерин күштелдирген, Мурнуу Вьетнамда араатаныг дайынын үргүлчүлээп болгаш Вьетнам Демократтыг Республикага удур чепсектиг чөңгээзин каш удаа үүлгеткен.

Бо байдалда Вьетнамның, Лаостуң болгаш Камбоджаның армиялары болгаш улустары дайынчы эп-сетких каттыштырылгазын быжыглавышаан, агрессорларга ойтур шавыышкынын күштелдирген.

Мурнуу Лаоска патриоттар февральда, четче эвес медээлер-биле алырга, дайзынның 4.000 ажыг солдадын чыскаалдан үндүрген, 200 ажыг вертолётту болгаш самолётту дүжүр аткан, 107 шериг машиназын чок кылган. Лаос патриотчу күштерниң бо чедиишкиннерин тайылбырлавышаан, «Нян зан» солуннуң айытказы болза, февральда болган тулчуушкуннар үезинде дайзын Лаосче халдап кирген солдаттарының бештиң бир кезиин, бодунуң вертолёттарының чартык кезиин, бронетранспортёрларының чартык кезиинден хөйүн оскунган.

Камбоджаның национал хосталгазының чепсектиг күштери улуг чедиишкиннерни база чедип алган. Февральдың чүгле 4-тен 20-ге чедир үеде безин кхмер патриоттар Компонгчам биле Кратие можуларга дайзынның 3,5 муң хире солдадын чыскаалдан үндүрген, 330 ажыг шериг машиназын узуткаан. № 4 орукка тулчуушкуннарны олар база чедиишкиннг чоруткан. Аңаа 80 хонукта сайгон болгаш пномпень шериглер 9,5 муң чыгам солдадын, 22 самолёдун болгаш вертолёдун, 420 ажыг шериг машиназын оскунган.

Февральда Камбоджаның национал хосталгазының чепсектиг күштери чурттуң өске-даа районнарынга база идепкейлиг дайылдашкан. Олар дайзынга согуушкуннарны таварыштырып, Меконг хемге дайзынның хөй санныг судноларын сут дүвүнче кииргеп.

Февраль Мурнуу Вьетнамның патриоттарынга база тиилелгениң айы болган. Мурнуувьетнам патриоттар америк-сайгон шериглериниң туруштарынче шавар халдаашкынны чер болганга чорудуп турган.

Америк-сайгон шериглерниң тыл баазаларын мөөңнээн болгаш оортан интервентилер Лаосче халдап турар Кхесани девискээрге хосталганың Улусчу чепсектиг күштери дайзынның 1.700 солдадын өлүрген болгаш балыглаан, ооң иштинде 1.000 хире америк шериг албанныглар бар, 200 ажыг шериг машиназын чок кылган, 69 самолётту болгаш вертолётту дүжүр аткан, 17 судноңу сут дүвүнче киирген.

Индий-Кыдаттың үш чуртунуң бо тиилелгелери национал хамаарышпас чорук дээш дайылдажырынга оларның быжыг шиитпирлииниң дугайын херечилеп турар деп, «Нян зан» солун демдеглээн. АКШ-тың кандыг-даа дайын авантюралары патриоттарның төлептиг ойтур шавыышкынынга таваржыр дээрзин солун айыткан.

ЛАОС. Америк-сайгон интервенция патриотчу күштерниң шыңгыы удурланыышкынынга таварышкан. Алдыы Лаостуң соңгу-барыын талазында күштүг тулчуушкуннар онза калбарган. Интервентилерге деткимче көргүзүп турган он-он америк вертолётту патриоттар дүжүр аткан.

ЧУРУКТА: лаос партизаннар америк вертолётту боолап тур.

ВИА — СЭТА-ның фотозу.

Камгалал министрлериниң комитединиң хуралы

1971 чылдың март 2-3-те Будапешт хоорайга Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң камгалал министрлериниң комитединиң хуралы болган.

Комитеттиң ажылынга камгалал министрлери, Каттышкан Чепсектиг Күштерниң Кол командылакчызы болгаш штаб начальниги киришкен.

Хуралга Варшава Керээзиниң армияларының тургузуун сайзыраңгайжыдарының дугайында айтырыгны чугаалашкан. Хуралдың киржикчилери харылзаа системаларын болгаш башкарылдаңың чепсек-херекселдерин улам хөгжүдер талазы-биле эргежок чугула хемчеглерни алырын чогумчалыг деп санаан.

Камгалал министрлериниң комитеди Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң шериглерин болгаш флоттарын хөгжүдериниң перспективаларының дугайында илеткелди база дыңнаан. Дайынзырак НАТО блоктуң соксаал чок күштелип турарын барымдаалааш, ук хуралдың киржикчилери Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң армияларын моон соңгаар-даа база быжыглаарының эргежок чугулазының болгаш оларны амгы үениң чепсеглели, техниказы-биле чепсеглээриниң эргежок чугулазының дугайында түңнел үндүрген.

Чугаалашкан айтырыгларның талазы-биле дүгүржүглүг шиитпирлер хүлээп алдынган.

Хуралды Венгр Улус Республиканың камгалал министри генерал-полковник Л. Цинеге даргалаан.

(СЭТА).

КОММУНИСТИҢ АМЫДЫРАЛЫ

Перунуң, харын-даа бүгү Латин Американың, дешпилгелиг хөй-ниитизи Перунуң Коммунистиг партиязының хоочун ажылдакчызы, чурттуң тайбың талалакчылар шимчээшкининиң чиңгине секретары Хакобо Гурвицти эки билир болгаш аңаа ынакдаа. Чоокта чаа бодунуң чеден харлаанын демдеглээн ол Гурвиц биче назынындан эгелээш, ажылчы чоннарның херээ дээш демиселге бодун бараан болдуруп келгени ылап. Перуга Коммунистиг партия тургустунгалак турдала, Хакобо Гурвиц коммунистиң кежиигүн биледин бодунга эдилеп чораан.

— Ол чогум канчап ынчаар болу берген чоор, эш Хакобо?—деп, сонуургап айтырдывыс.

Бажының дүгү бууруул, шагаыргай карактарлыг, дөспес ходдарлыг кижи чылдарны, болуушкуннарны, аттарны коптара бодап олур оң.

—Бодуун кижиниң салым-чолу дээш сагыш човаашкын мени ол орукче киирген. «А Карл Маркс чугаалаан...» деп, үргүлчү чугаалап турзумаажок, өөредилге черлерниң эжии мээң мурнумга хаалчак, ынчалза-даа Маркстың өөредиин идеяларның болгаш шынныг чүүлдерниң байлак өртемчейин меңээ ажыдып берген.

Аныяк Хакобо бо идеяларны болгаш шынныг чүүлдерни чүгле боду шиңгээдип ап чораан эвес, харын база өскелерге нептередип турган. 1923 чылда Хакобо Перуга «улусчу университеттерни» тургузарынга киржип, студентилерниң ортузунга марксизмни пропагандалап турган. Ооң соонда удаваанда Перунуң Коммунистиг партиязының тургузукчузу болган Хосе Карлос Мариатеги-биле ол таныжкан. Ол болза, ынчаарда-ла шынчы марксисчи турган болгаш Хакобонуң хүндүлүг башкызы болу берген. Ынчалза-даа олар удаваанда чарлыр ужурга таварышкан. 1924 чылда студентилерниң баштыңы Хакобо Гурвицти чурттан шолуп үндүрген.

Баштай ол Панамага, оон даразында Кубага чурттап эгелээн. Кубага Хакобо куба ажылчыннарның удуртукчулары-биле таныжкан болгаш аныяк оолга хапы салдарны олар чедирген. Ынчалза-даа удаваанда ол ортулукту каггаш чоруур ужур аңаа база таварышкан. Хакобо Мексикага чеде бергеш, тус черниң коммунистери-биле харылзааны база тургузуп алган. Диптиң антиимпериалистиг шимчээшкинин тургузарын коммунистер аңаа даскан. «Никарагуадан холуң ырат» деп комитетти тургусканы бо утланыышкынга баштайгы базым болган.

— Бир-ле катап ажылчын шимчээшкининге хамаарыштыр айтырыгны чугаалажып турувуста, коммунист болуп чүве чугаалаап мен — деп, Хакобо сактып чугаалады. Венесуэланың Коммунистиг партиязының келир үеде удуртукчузу Мачадо база-ла мен ышкаш, хоргаадалды Мексикадан тып алган кижи. «Коммунист!? А кежигүн биледиң коргүс!» деп, Мачадо хепертеп чугаалады. Хепертеп салган ындыг айтырыг мени аймаазыраткан. А Мачадо коммунист кижи партия организациязының дүрүмнерин ёзугаар чурттаар ужурлуг дейдир. Ынчаарда билдиришкин киирген мен. Меңээ рекомендация берген мексика коммунистерниң аразында Густаво Мачадо база бар болган. Ынчангаш 1927 чылда, тодаргайлаарга, Перунуң Коммунистиг партиязының тургустунарынга чедир бир чыл бурунгаар партия биледин карманымга ап чоруур аас-кежиктиг болган мен—деп, Хакобо хүлүмзүрүп чугаалады.

— Совет Эвилелинге чораан силер бе эш Хакобо?—деп айтырдывыс.

— Ийи удаа чораан мен. Баштай Революсчуларга дузалаар делегей организациязының (МОПР-нуң) төлээлекчизи болуп, ССРЭ-ге чордум. Москвага турдум. Смольныйның коридорунга, Ленинградтың өндүр-чаагай шөлдеринге болгаш кварталдарынга сорук кириишкин-биле чоруп турдум. Совет Эвилелинге чорааш, пролетаржы интернационализмниң ужур-утказын хандыр билип, тайбыңче болгаш пайыралче совет кижилерниң ханы чүткүлдүүнге бүзүрээн бис. Төрээн чуртувуска чанып келгеш, бо бүгү бодалдарывысты ада-чуртчуларывыска дөгерезин төөгүп берген бис.

Хакобо Гурвиц шорулгактыг орукту шилип алган. Ооң ажыл-чорудулгазы дээш ону чурттан каш удаа шөлүп үндүрген. Бир-ле катап перу эрге-чагыргалар ону чурттан ырадырын бодааш, дипломаттыг албан-дужаалды аңаа саналдап-даа турган. Гурвиц ол саналдан ойталаан, ынчангаш эрге-чагыргалар ону чурттан күш-биле шөлүп үндүрген.

— Эрткен орууңар дугайында чүнү бодап турар силер?

— Бүгү чүвени эң эгезинден тура кылыры меңээ таваржыр чүве болза, ол-ла орук-биле баар ийик мен— деп, коммунист бүзүрелдиг харыылаан. — Амыдыралды кызыы эрге-ажыктар дээш эвес, а демиселдиң мурнуку шугумунга турарын кезээде оралдажып чоруур мен.

Ам 70 харлыг-даа болза, Хакобо Гурвиц демократтыг чаалап алыышкыннарны камгалаар, коммунистиг парлалганы быжыглаар азы империалистиг чимээниишкиннерни сойгалаар дээн ышкаш, болуушкуннарның төвүнде кезээде туруп турар.

Ооң 70 хар юбилейи-биле холбаштыр Хакобо Гурвицке байыр чедирип, кадыкшылды болгаш хөй чылдарда чурттаарын аңаа күзээн бис. Хакобо ол дээш өөрүп четтиргенин илергейледи. Хоочун коммунистиң дугайында чүүлдү бижиир дээривисти билгеш, Хакобо Гурвиц совет номчукчуларга байырны дамчыдарын бистеп дилээн.

— СЭКП-ниң XXIV съездизи-биле холбаштыр совет кижилерге байыр чедирдим. Ук съезд Советтер чуртун улам чаа-чаа чедиишкиннерге чедирер углаңыышкынны ажылдап кылыр дээрзинге бүзүрелдиг мен— деп, Хакобо Гурвиц чугаалады.

Лима. **Е. ЕЛЬШОВ.**
СЭТА-ның корреспондентизи.

Бистиң календарывыс

Күш-ажылчы улустуң аас-кежии дээш чалбыышттыг демисэлчилерниң аттарын делегейниң ажылчын шимчээшкининиң төөгүзү камныг кадагалап турар. Эрес-маадыр революстуң Роза Люксембургтуң ады бүгү делегейниң бедүүн кижилериниң чүректеринге чоок болгаш эргим үнелиг. Роза Люксембург 1871 чылдың март 5-те Польшада Замостье хоорайга төрүттүнген болгаш Варшавага гимназия дооскан. Роза бодунуң революстуг оруун мырыңай анылаңдан эгелээн. 16 харлыындан эгелээш Польшаның «Пролетариат» дээр чажыт партиязынга ажылдап кирген. Полицейжи улуг халдаашкыннарның бирээзиниң соонда Роза Люксембург Швейцарияже дезип чоруткан. Цюрихке баргаш, ол университет доозуп, «Польшада үлетпүр хөгжүлдези» деп доктор диссертациязын бижип. Польшаның революстуг социал-демократиязының эге үндезинин салган польша политиктиг эмигрантыларның бөлгүмүнге марксистиг литератураны өөренип турган.

1897 чылда Люксембург Германияга чедип кээп, герман социал-демократиязының ажылынга киржип берген: немец социал-демократтыг солуннарга ол ажылдап, социализмниң айтырыглары-биле ажылдап турган. Германияның социал-демократтыг партиязының Август Бебель, Франц Меринг, Вильгельм Либкнехт, Клара Цеткин ышкаш мындыг көскү ажылдакчылары-биле Роза Люксембург кады ажылдап чораан.

Парлалгага бижээн чүүлдеринге, Германияга агитасчы аян-чоруктарының үезинде, партия съездилеринге болгаш делегейниң социалистиг конгресстеринге киржип турган, Роза Люксембург буржуаз партияларга болгаш оларның-биле эптежикчилерге удур идепкейлиг демисежип чораан.

1905—1907 чылдарның орус революциязы Люксембургка улуг салдарны чедирген. 1905 чылда Россияга болган революцияны бүгү делегейге кайгамчык улуг ужур-дузалыг болуушкун кылдыр көргеш, ол аңаа соруктуг киришкин-биле байыр чедирген. Тактиканың дыка хөй айтырыгларының талазы-биле ол большевиктерге чөөкшүлажып берген: революцияга пролетариаттың ролюн шын үнелеп көрген, либералдыг буржуазияның политиказының сатпыкчызы, хоралакчы бүдүүшкүннарын сойгалап илереткен, хаанныг эрге-чагыргага удур чепсектиг тура халыышкынның болгаш революстуг диктатураны тургузарының эргежок чугулазын хүлээп көрген.

1905 чылдың декабрьда, декабрьның революстуг стачказының панг-тулуг үезинде, Р. Люксембург Варшавага чедип келген. Ол аңаа революстуг демиселдиң эң хайнып-кыныг черлеринге чорупп турган. Оон Германияже Роза ээп чоруптарынга белеткенип турда, Варшаваның каргыс шагдаа черя ону тудуп хоругдаан. «Бүгү-нити ажыл соксадыышкыны болгаш немец социал-демократия» деп номну ол кара-бажыңга бижээш, орус революцияның дуржулгазын аңаа түннеп, ол дуржулгага холбаштыр герман ажылчын шимчээшкининиң сорулгаларын айыткан.

УЛУГ КОММУНИСТ

Роза ЛЮКСЕМБУРГТУҢ төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болганынга

Ол номну В. И. Ленин бедик-биле үнелээн.

1914—1918 чылдарның империалистиг дайыны эгелей бээрге, герман социал-демократияның барыын үеелдиг болгаш центристиг удуртукчуларының өскерликчи, саттыныкчы чоруунга удур ботта- рының килеңниг үнерин Германияга көдүрген хөй эвес кижилерниң бирээзи харын Люксембург болган. Империалистиг дайынга удур демиселче герман чоон үелдиг күштерни сырый каттыштырар дээш К. Либкнехт-биле кады ол демисежип чораан.

1916 чылда Роза Люксембург «Социал-демократияның кризизи» деп номну бижээш, дайынның «хостакчы» бүдүжү дээр чүве дугайында хоозун тооjуну ол сойгалап, дайынның империалистиг шынар-бүдүжүн илереткен. Ол номда чамдык алдагдалдарны шүгүмчүлеп, эжок, В. И. Ленин ук номну нититэн-биле кайгамчык марксистиг ажыл-дыр деп үнелээн.

Германияның Коммунистиг партиязын тургузарын белеткээн «Спартак эвилелдиң» үндезилекчилериниң бирээзи Роза Люксембург болган.

Россияга Октябрь революциязы эгелеп турар үеде Роза Люксембург кара-бажыңга чыткан. Октябрьның социалистиг Улуг революциязынга ол изиг байыр чедирген, ынчалзажок революцияга большевиктерниң тактиказын Р. Люксембург ол душта шын эвес үнелеп көрген. Революстуг чидиг демиселдиң байдалдарында кара-бажыңдан үнүп келгеш, Люксембург бодунуң мурнунда чазыттарының хөй кезиин эдип ап, ленинизмче шиитпирлиг эргилип, Германияга пролетариат диктатуразының болгаш Советтерниң лозунгун көдүрүп үндүрген.

Роза Люксембургтуң кажан өлүртүкенин бүгү делегей билир. 1919 чылдың январь 15-те, Германияның Коммунистиг партиязының тургустунганының соонда ийи неделя болганда, Пруссияның араатан илегеттери ол партияның удуртукчулары — Карл Либкнехтини болгаш Роза Люксембургту өлүрүп каапнар.

Р. Люксембургту В. И. Ленин бедик-биле үнелээн. Ону ол улуг коммунист деп адаан.

ЧУРУКТА: немец болгаш делегейниң ажылчын шимчээшкининиң шылгарангай ажылдакчызы Роза ЛЮКСЕМБУРГ.

АДН—СЭТА-ның фотозу.

Тыва АССР-ниң
Чурукчулар эвилелинде

МОСКВАЖЕ АЪТТАНЫПТАР

Бо чылдың апрельде Москваның Төп делгелге залынга РСФСР-ниң автономнуг республикаларының чурукчуларының чогаадыкчы ажылының делгелгези ажыттынар. Россия Федерациязының Культура министерствозу болгаш Чурукчулар эвилелиниң баштаар чери ону организастап турар.

Хаанныг чазак үезинде эргешелээ чок, караңгы бүдүүлүк чораан нацияларның ам бо хүннерде, коммунистиг тургузуушкунунуң үезинде кайы хире бурунгаар хөгжүп, оларның культуразының болгаш уран чүүлүнүң чечектелгенин көргүзери — делгелгениң кол сорулгазы ол. Коммунистиг партияның ленинчи национал политиказының бистиң улуг Төрээн чуртувуста тиилелгезин аңаа база чайынналчаа-биле көргүскен турар.

Бо делгелгеге киржири — чурукчу кижи бүрүзүнүң чогаадыкчы ажылынга улуг идигни бээр болгаш бистиң республиканың чурулга уран чүүл ажылдакчыларынга улуг шылгалда болур. Тыва АССР-де чурулга уран чүүлүнүң хөгжүлдези автономнуг өске республикаларныынга бодаарга анын-даа бол, маңаа ооң уран мергежилиниң талазы-биле чиигелде турбас. Делгелгеге бис чурулга уран чүүлүнүң ёзулуг төлептиг ажылдарын киирип, чонувустуң ажыл-ижин көргүскен бедик шынарлыг ажылдарны шилип чорудуп турар бис.

Делгелгеже чуруктарны янзы-бүрү жанр аайы-биле: уран чурулганың талазы-биле 10 авторнуң 61, графика талазы-биле 8 авторнуң 77, театр шимелдезиниң талазы-биле 2 авторнуң 21 ажылдарын чорутган. Ус-шевер 15 мастерниң 170 ажылы база кирип турар болгаш демирлестен шуткуп, сиилип кылган уран ажылдар, шевер даараныкчыларның даараан янзы-бүрү хеп аймааның чүүлдери аңаа бир дугаарында барып киржир.

Ниитизи-биле 380 ажыг ажылдар ол делгелгеге кирер, оларның авторлары 40 ажыг кижи. Чурулга уран чүүлүнүң ажылдакчыларының ол бүгү ажылдары Москвага чеде бээрге, ында төп комиссия оларның иштинден эң дээрелерин шилип алыр. Ынчангаш ажылдарывыстың кандыг түңнелдиг болурун манап турар бис.

Бистиң республикага сураглыг чурукчулар В. Ф. Демин, Г. С. Суздальцев, Л. Д. Протасов, Т. Е. Левертовская, И. Ч. Салчак, И. П. Туренко, Н. В. Филиппова база Тываның алдарлыг ус-шевер мастерлери Т. Х. Черзи, Х. К. Тойбу-Хаа, Х. К. Хуна, Х. С. Микит-Доржу болгаш өскелерниң-даа ажылдары делгелгеге кирер.

Делгелгеге киржири-биле марттың 5-те Кызылдан бистиң Төрээн чуртувустуң найысылалы Москваже аъттаныптар бис. Аңаа баргаш, кылган ажылывыстың дугайында сөөлүнде база дыңнаар бис.

С. ЛАНЗЫ,
Тываның Чурукчулар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы.

Элээди болгаш бичии гимнасчылар

Партияның амгы болур съездизинге аалдар кылдыр. ВЛКСМ-ниң Кызыл хоорковуунуң шаңналы дээш школачыларның гимнасчыларының маргылдаазы ийи хүн үргүлчүлээн. Ооң түңнели эки болгаш көргүзүглери чараш болган. Элээди болгаш бичии спортчулар гимнастика талазы-биле маргылдааларның чаа программазын өөренип алгаш, маңаа баштайгы хыналданы кылганнар.

Спорт мастеринге кандидаттың программазы дээш маргылдаага эң чараш көргүзүгнү чедиги школаның өөреникчизи **Надя Ткачева** көргүскен. Амгы чаа программа ёзугаар, мастерге кандидаттың көргүзер саны (баллы) — 72, а Надя 70,55 баллды чедип алган. Салымныг, арга-мергежилдиг бичии гимнасчы Ткачева бо чылын ол хүндүлүг атты чедип алыры чигзиниг чок. Ооң соонда № 4 школаның өөреникчизи Галя Огнева 67,95 санны база № 7 школаның кижизидикчизи Галя Куулар 66,95 санны көргүскеннер.

Маргылдаа албан күүседир болгаш хостуг күүседир ийи программа-биле эрткен. Аңаа киришкен чүс өөреникчилерниң иштинден оолдарның бирги разряды дээш көргүзүглеринге бирги черде № 10 школаның өөреникчизи Толя Нормин, ийиги- зинде — № 11 школаның Толя Полещук болган.

Ийиги разрядтың маргылдаазынга бирги, ийиги черлерни Гена Потапов биле Андрей Голубцов ээлээннер.

Маргылдааның түңнелинде ВЛКСМ-ниң Кызыл хоорковуунуң бирги секретары Д. Салчак элээди спортчуларга байыр чедирип, шаңналдарны тывыскан.

Л. СОКОЛОВ.

Анатолий Шудакович АГБАН

Персоналдыг пенсионер Анатолий Шудакович Агбан үр үеде аар аарааш мөчээн.

А. Ш. Агбан 1914 чылда ядыы араттың өг-бүлезинге төрүттүнген. 16 харлыында арэве кежигүнүнге, а 19 харлыында ТАРН кежигүнүнге кирген. 1933 чылда А. Ш. Агбан Горно-Алтайск хоорайга педагогика техникумун дооскан болгаш элээн каш чылдарда Тывага школа хереэн органнзастаары-биле ажылдап турган.

1940 чылда А. Ш. Агбан Тожу кожууннуң даргазы албан дужаалга дешшиттирген болгаш ол үеден эгелээш 20 ажыг чылда партия болгаш совет соңгулдалыг ажылга — ТАРН Бай-Тайга, Каа-Хем кожууннун комитеттериниң, СЭКП Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл райкомнарының бирги секретарынга, Бии-Хем райкүүскомунуң даргазынга ажылдап чораан. Ол харыысалгалыг албан дужаалдарга А. Ш. Агбан социалистиг тургузуушкунунуң хереэнге, төрээн Тывазының экономиктиг болгаш культурлуг чаартылгаларының хереэнге күжүн киирип келген.

Бодунуң чуртунуң чаагай чоруунга мөгаг чок болгаш хөй талалыг ажыл-чорудулгазы дээш А. Ш. Агбан Кызыл сылдыс болгаш «Хүндүлелдиң демдээ» орденнер база медальдар-биле шаңнаткан.

Коммунистиг партияның болгаш совет улустуң шынчы оглу А. Ш. Агбанның туразааны бистиң чүректеривисте кезээде артар.

БӨЛҮК ЭШТЕРИ.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Амыдыралче базым

Күрүне экзаменнерниң сөөлгү шылгалдазы чорупп турган. Сөөлгү үш кижи арткан турда, бөлүктүң сургуулдары ажык аксынга чыглып алгаш, артып калган үш эживис чүү-ле болур ирги дижип аравыста оожум чугаалажып, «зарын» турдувус. Чөттикпейн манап турганывыс минуталар ам-на келген. Сүрээдээнниден арны-бажы кыза берген эштеривис үнүп келирге, зачёт дептерлерин эжа каапкаш, шылгалдага чедиишкинниг болганы дээш өөрүвүске байыр чедирдивис. Оларның ийизи — Таисия биле Шаңгыр экзаменни артында-ла «бешке» дужааганнар болду.

Дөрт чыл иштинде кады өөренип, бергелерге таваржы бергеш, аңаа ундаравайн, холдарывысты быжыг тутчуп, бот-боттарывыска дузалажып чораан, сургуул чылдарны чурттап эрткен эш-өөрлерим ам бөгүн ортумак эртемниг мал эмчилери апарган. Ынчангаш өөренип эртип келген чылдарывысче хая көрнүп, эш-өөрүмнүң мурнундан элээн чүүлдерни чугаалаайн.

1967 чылдың күскээр чайынында шериг албанындан халашкаш, найысылалывыс Кызылга хап келиримге, өөредилге черлеринче кирериниң шылгаалдалары чорупп турган. Кодээге төрүттүнген болгаш келир үедеги мергежилимни аңаа кандыг-бир адырга бараалгадыр бодап чораан мен. Ынчангаш Кызылдың кодээ ажыл-агыйы техникумунуң ветеринария салбырынче кирип, шылгалданы багай эвес дужааган бис.

Өөредилге чылы-даа эгеледи. Сактырымга, группада харвазы талазы-биле эң улуг кижи мен ышкаш болдум. Ол мээн сагыжым-дыр ийин. Сөөлүнде көөрүмге мээң-биле чажыт-даа, менден ийи-үш хар биче назылыглар-даа бар. Өөредилге эгелээниниң баштайгы хүнүнде комсомол хуралынга группоргту соңгуп алыр айтырыг тургустунган. Өөрүм шупту менче хая көрнүп, ам-даа ужулбааным солдат хевимче сонуургап кайгадылар. Ол хүнден эгелеп, мээң шыңгыы харыысалга онаашкан. Чүге дизе, комсомолчуларның баштыңы — группорт апардым.

Чүнүң-даа мурнунда бистиң мурнувуска мындыг бергелер таваржып келгилээн. Чамдык эштер баштайгы-ла бергелерден уңдарап, оон коргуп, дезип ынай болгулааннар. Ындыг чылдагааның түңнелинде кижи саны элээн кызырылган. «Билиглен дескеш чазыгга дүжер» деп улустуң мерген чугаазын олар кажан-бир шагда сакты бээр боор он. Ындыг-даа болза бо багай чаңчыл бистиң ийи-чаңгыс өөрүвүстү ийи, үш курс чеде бергенивисте безин истеп, сүрүп турупп берген. «Аал-чурттан дуза көргүзер кижи чок», азы «угба, дуңмам сагындым, хоорайның агаарынга таарышпас тыр мен» суг-суг дигилээн чылдагаан каккаш, ийи эживис өөредилгезин ара каар деп шиитпирлеп алган турган. Чамдык чөптүг чүүлдерни өөренип көргеш, эживиске шыдаар шаавыс-биле дуза көргүзүп, аравыска арттырып алдывыс. Өске эштин база-ла сурган, харын-даа комсомол хуралынга кежигүн талазы-биле хемчег-даа онааган. Ам олар бистиң-биле деңге доозуп, ортумак эртемниг ветфельдшерлерниң дипломун ап тура, эш-өөрлеринге өөрүшкүзүн сеткилиниң хаяызындан сөглеп турган.

Группавысты техникумда бүгү тала-биле дээрелериниң одуруунга киирер деп сорулганы салып алгаш турган бис. Хөй-нити ажылынга киржип, уран чүүл көрүлделеринге, спортчу маргылдаалардан чыда калбайн келдивис. Удаттаанда салган сорулгавыс боттанып, шынап-ла өөредилге, чурум, хөй-нити ажылынга эки түңнелдер дээш мактаттывыс.

Эге курстарлан тура-ла өөредилгезинге карак-кызыл Шаңгыр Куулар, Мөңгүн-оол Моңгуш, Николай Шожал болгаш өскелер-даа чүгле 4—5 демдектерге өөренип, күрүне экзаменнерин база эки дужаадылар. Олар ам ажылдап барган черлеринге өөредилгээ дег, чедиишкиннерлиг болур боор деп бүзүрээр мен.

Ол ышкаш бисти мындыг найыралдыг класс кылдыр кижизидеринге группаның удуртукчузу Алевтина Михайловна Бутинаның үлүү дыка улуг болганын билир бис. Бисти дээш амыр-дыжын харамнанмайн чорду.

Сургуул чораан чылдарда онзагай болуушкуннар бар. Ол — ынакшыл-дыр. А биске ындыг онза, арыг ынакшыл тургулады. Чижээ, мээң чаңгыс курсчу өөрүм Ш биле М (оларның дилээ-биле аттарының эге үжүктерин алап кагдым) дөрт чыл иштинде найыралдажып келгеш, техникумдан чорууруда базылажып ап, социалистиг өг-бүлени туткан хамаатылар болдулар.

Өөредилгениң берге болгаш чымыштыг чылдары билдиртпейн эрте берген. Техникумнуң ветеринария салбырының бирги группазындан 17 кижи доостувус. Олар шупту бистиң Тываның ол-бо районнарынга барып ажылдаарлар. Мен бодум өскен-төрээн черим Улуг-Хемниң «Улуг-Хая» совхозунга баар болдум. Клара Натпит-оол, Таисия Донгак, Роза Кошкар-оол, Шаңгыр Куулар, Ирина Идам, Мөңгүн-оол Моңгуш болгаш өскелер-даа Бай-Тайга, Мөңгүн-Тайга, Эрзин, Өвүр районнарга барып, күш-ажылчы баштайгы базымны кылырлар.

Э. ХОВАЛЫГ.

КУЛЬТУРЛУГ ДЫШТАНЫЛГА

Бистиң кодээ ажыл-агыйы техникумунда сургуулдарның культурлуг дыштанылгазынга хамаарышкан солун ажылдар кылдынып турар. Ук хемчеглерни техникумда комсомол комитединиң дамчыштыр сургуулдар боттары чорудар.

Өөредилге чылы эгелээнден бээр элээн солун ажылдар кылдынган. Чижээ, чоокку үеден эгелеп, неделя санында-ла тематиктиг кежээлерни салбырлар аайы-биле эрттирип турар болу берген. Шак ындыг кежээлерни келир үениң агрономнары, зоотехниктери эрттирдилер. Аңаа ук мергежилдерниң тыптып келген төөгүзүн, ооң хөгжүп сайзыраан оруктарының дугайын чугаалашкаш, боттарының шилип алганы мергежилин канчаар хүндүлеп чоруурунуң талазы-биле бодалдарын сургуулдар аңаа илереткен. Ол кежээлерге ук мергежилдиң тускай эртемниглерин чалап турар бис. Ам дараазында ээлчегде ветеринария салбыры белеткенип турар.

Кызыл хоорайның ВЛКСМ хоорковуунуң удуртулгазы-биле найысылалда өөредилге черлериниң хүнүн эрттирери көрдүнген. Ол хүнүү баштай эгелээр аас-кежик биске таварышкан. Аңаа техникумнуң тургустунуп келген дугайында сактыышкыннарын баштайгы доозукчулар сургуулдарга сонуургаткан. Оон улаштыр хоорайның уран чүүл көрүлдезинге белеткээн солун концертти көргүскен. Концерттиң репертуары улам байып, шынары эки программалар барын жюри демдеглээн. Чижээ, танцы бөлүүнүң күүседкен номерлери, хөйнүң ырызы, ыраажы кыстар В. Петропавлова, В. Кара-Салдың күүседиглери онза сонуургаанчыг болган.

Тургустунуп келген үезинден эгелээш-ле, бистиң техникумга спорт ажылы багай эвес сайзырап, республика иштинге эрткилээн маргылдааларга сургуулдар техникумнуң ат-алдарын камгалап келген. Волейбол, баскетбол болгаш өске-даа чүүлдерге шыырак командалар хоорайның, республиканың маргылдааларынга чылдың-на киржип турар болгай. Ол чүл дизе бисте спортчу секциялар доктаамал ажылдап, улам массалыг апар чыдар. Бисте 380 кижи киржикчилиг спорттуң сес секциязын күш-культура башкызы эш И. Сможевских удуртуп турар. Ам техникумнуң бирги черлери дээш волейбол, шыдыраа маргылдаалары эгелээн. Аңаа илерээн шилиндектер чыынды командаларны тургузар.

Бистиң доозукчуларывыс — дөрткү курсчуларда харыысалгалыг үе келген, күрүне экзаменнери чорупп турар. Хостуг аудиторияларда, общежитиелерде номчуттунган оолдар, уругларны бо-ла көрүп болур. Сургуулдарның ындыг кызымак чоруунуң ачызында экзаменнер эки түңнелдерлиг чорупп турар. Ортумак эртемниг мал эмчилерин кодээже аъткардывыс. Удавас чүс ажыг агрономнарны, зоотехниктерни, техник-механизаторларны, кодээ ажыл-агыйы бүдүрүлгелериниң бухгалтерлерин доостуруп, амыдыралдың улуг оруунче үдээр бис.

В. ВИКТОРОВ,
кижизидилге ажылының талазы-биле өөредилге эргелекчизи.

ТУДУУ ЭГЕЛЭЭН

Чөөн-Хемчик районунуң Эдиг-Хемде уругларның кадыкшылга школазы ажыттынганы-ла он чыл болган. Ук школа баштай ажыттынганда оранзава чедишпезиниден 50 ашпас өөреникчилер хүлээп алыр аргалыг турган.

Школаны алыды тудуп, 50 оруннуг интернатты ажыглалга киирген сөөлүнде, уругларның эмнетпишаан өөренеринге таарымчалыг байдалдар тургустунган. Ам мында республиканың районнарындан келген 120 уруг өөренип, чээрби хире башкылар болгаш кижизидикчилер ажылдап турар. Ол ышкаш уругларның кадыын хайгаараары-биле ийи эмчи сестразы, Чадаана хоорайдан рентген хыналдазы доктаамал кээп, хыналданы тургускан.

Тус черниң агаар-бойдузунуң байдалы кадыкшылы кошкак уругларның өөренип, эмнедиринге эң-не таарымчалыг. Ынчангаш кадыкшылганың бо школазының баазазын быжыктырып, улгаттырары көрдүнген. Амгы хүннерде тудугнуң белеткел ажылдары хайнышкыныныг эгелээн.

К. БЮРБЮ.

Март 8-те херээженнерге төлептиг белек!

Эргим эр эштер, төрелдериңер болгаш чоок херээжен эштериңерге байырлалды холбаштыр белек садып алырынче далажыңар.

Кызыл садыгның үлетпүр бараан магазиннериниң коллективтери байырлалга уткуштур янзы-бүрү галантерея барааннары, парфюмерия чүүлдери, чүүл бүрү аржыылдар, белен идик-хеп аймаа, пестер, херээжен шактар, пластинкалар, ювелир кылыгтары болгаш өске-даа хөй санныг белек бараанарын садары-биле белеткээн.

Март 8-тиң таварыштыр белек кылдыр садып алырынга шагда-ла таарыштыр шарыглап каан бараанар база бар, ынчангаш садып алыкчылар белекти шилип, садып алыр дээш үр турбастар.

Садып алыкчының күзелин ёзугаар оон сагыжынга кирген бараанын таарыштыр белдеп, шилииринге дузалаар. Ында чараш хөйлеңнер, дүкүлер, кылымал чечектер болгаш өске-даа чүүлдер бар.

Кандыг-даа байырлалда столга салыр чемни база байлакшыдар болгай. Ынчангаш аъш-чем садыгларынга баргаш, аңаа таарышкан аъш-чем продуктуларын база садып ап болур силер.

Кызыл садыгның магазиннеринге белектер садып алыры-биле келиңер, кирип моорлаңар, эргим садып алыкчылар.

КЫЗЫЛ САДЫГ.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 5-ТЕ

МОСКВАДАН

16.55—Сөөлгү медээлер. 17.05—Шайбалыг хоккей талазы-биле эш-хуузунуң ужуражылгазы. Швеция—ССРЭ. 2 болгаш 3 үе-чадазы. (Бижидилге). 18.15—«Гелена Великанова-биле ужуражылга».

КЫЗЫЛДАН

19.00—Телемедээлер. 19.15—«10 чыл эрткенде». Кыска кино. 19.20—«Беш чылдың базымнары». Дамчыдылга. 19.50—«Выксуннуң мастерлери». Телекино. 20.15—«Ажылчын кижиниң ат-алдары». Дамчыдылга. 20.35—Чарлалдар, рекламалар.

МОСКВАДАН

20.55—Бүгү-делегейниң херээженнер Хүнү Март 8-ке турескааткан байырлыг хурал. Байырлалдың концерти. 22.30—22.40—Чапсар. 22.40—01.00—Байырлыг хуралдың уламчызы.

АГААР

Бөгүн республикага болгаш Кызылга шокар булуттаар, хар чагбас. Хаттың күжү секундада 3—7 метр чедер. Кызылга хат кошкак болур.

Агаарның температуразы хүндүс даглыг черлерге 12—17, өскелеринге 18—23, Кызылга 19—21 градус соор.

КИНО

МАРТ 5-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Баштайгы ынакшылдың хоорайы» 10, 11.50, 13.40, 15.30, 17.20, «Бир чагааның хан-биле», «Пушкинниң ырлап кааны», «Баштайгы ынакшылдың хоорайы» 21 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Сарыг чемоданчыгаштың ужурадлары» 10, «Совет Эвилелиниң элчини» 18.50, «Моррисвальдың шивээниң призрагы» 15, 16.55, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Кызыл хаштар» заставада» 9.40, 13.40, 15.20, «Анычка» 11.20, 17, «Үңү чок кижи болгаш ынакшыл» 18.50, 21.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Төлгелеп каан кафтан» 15, 16.50, 18.40, 20.20 шактарда.

Улус чырыдыышкынының шугумунга, партия болгаш совет органнарга хөй чылдарда ажылдап чораан персоналдыг пенсионер коммунист

Анатолий Шудакович АГБАННЫҢ

мөчээнин холбаштыр Тыва АССР-ниң Социал хандырылга министерствозу ооң өг-бүлезинге ханы кажыыдалын илергейлеп тур.

СЭКП Тожу райкому болгаш райкүүском персоналдыг пенсионер

Анатолий Шудакович АГБАННЫҢ

үр аар аарааш мөчээнин дыңнатпышаан, ооң өг-бүлезинге, төрелдеринге ханы кажыыдалын илергейлеп тур.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОНЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының болгаш пропаганда килдизиниң 35-24, харыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа база совет тургузуг килдизиниң 41-27, информация килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

ТЫВА АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер чериниң республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1.). ТС—23080.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылдан үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1971 чыл МАРТ 6 СУББОТА № 56 (8516).

Өртээ 2 көп

УЛУСТАРНЫҢ АКЫ-ДУҢМА найырал тугунуң адаа-биле

СУХУМИ. (СЭТА). Март 4-те Абхаз АССР-ниң ажылчы чоннары республика тургустунганының бежен чыл оюн демдеглээн. Байырлалды оларбиле кады өөрүп демдеглээр дээш Сухумиге Грузияның, Краснодар болгаш Ставрополь крайларының, Карачаев-Черкессияның, Кабардин-Балкарияның, чурттуң өске-даа черлериниң төлээлери келген.

Республиканың чартык чүс чыл оюн — тураскаалдыг хүнге таварыштыр Грузияның Компартиязының Абхаз обкомунуң болгаш Абхаз АССР-ниң Дээди Совединиң каттышкан байырлыг хуралы Сухуминиң күрүнениң шии театрынга болган.

Президиумда — СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, Грузияның КП ТК-зының бирги секретары В. П. Мжаванадзе. Грузияның КП Абхаз обкомунуң бюро кежигүннери, автономнуг республиканың Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң удуртукчулары, акы-дуңма республикаларның, крайларның, областарның байырлалга келген делегацияларының баштыңчылары.

Чыылганнар СЭКП ТК-ның Политбюрозу составтыг хүндүлүг президиумну улуг сорук кириштинип соңгаан.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, Грузияның КП ТК-зының бирги секретары В. П. Мжаванадзеге сөс берген. В. П. Мжаванадзе ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыын номчуп дыңнаткаш, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң дааскаан ёзугаар Абхаз ССР-ге дээди шаңнал — Октябрь Революциязы орденин тывыскан.

В. П. Мжаванадзе ооң соонда Грузияның КП Абхаз обкомунга, Абхаз АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунга, Абхаз АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинге СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң байыр чедирген чагаазын номчуп дыңнаткан.

Абхаз улустуң байырлалы чурттуң болгаш бистиң республиканың амыдыралында тураскаалдыг хөй-хөй болуушкуннар-биле капсырлашкан. Бистиң Төрээн чуртувус, бүгү совет улус СЭКП-ниң XXIV съездизинге политиктиг болгаш күш-ажылчы улуг көдүрлүүшкүннүг белеткенип турар.

Грузияның Коммунистиг партиязының XXIV съездизи чаа доозулган. Съезд Грузияның Коммунистиг партиязының чаңгыс эптиг сырый каттыжыышкынын, коммунизмниң идеалдарынга ооң шынчызын, чаңгыс эвин, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының ленинчи Төп Комитединге бердингенин база катап илергейлеп көргүскен деп, оратор оон ыңай чугаалаан.

Грузияның Компартиязының XXIV съездизин Грузияның партия организациязының, республиканың бүгү ажылчы чоннарының улуг чедиишкиннеринге партияның абхаз организациязы, автономнуг республиканың бүгү ажылчы чоннары улуг үлүг хуузун киирген деп, В. П. Мжаванадзе демдеглээн.

Абхазия хожудангай чер ажыл-агыйлыг чорааныңдан Совет эрге-чагырга чылдарының дургузунда мурнакчы үлетпүрлүг-колхозчу республика болу берген. Ооң бүгү булуңнарында чаа тудуглар кавдарган. электростанцияларны, он-он чаа фабрика, заводтарны тудуп тургускан.

Абхазияга индустриализацияның болгаш көдээ ажыл-агыйның коллективизастаарының үезинде инженер-техниктиг, көдээ ажыл-агыйның тускай эртемниглери кадрлар өскен. Абхаз улустуң национал хевирлиг, социалистиг утка-шынарлыг культуразы, чечен чогаалы болгаш уран чүүлү улуг чедиишкиннерлиг болган.

Ооң соонда Грузияның КП Абхаз обкомунуң бирги секретары В. О. Кобахия илеткел кылган. В. О. Кобахия болгаш өске-даа ораторлар коммунизмни тургузуп турар совет улустарның чайгылыш чок акы-дуңма найыралын, СЭКП-ниң XXIV съездизинге республиканың бүдүрүлге черлеринде, тудугларында, колхоз, совхозтарында белеткелдиң күш-ажылчы, политиктиг улуг көдүрлүүшкүнүн чугаалаан.

Чыылганнар СЭКП Төп Комитединге, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунга болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге байыр чедирген чагаазын улуг көдүрлүүшкүннүг хүлээп алган. Грузияның КП ТК-зынга, республиканың Дээди Совединиң Президиумунга болгаш Грузии ССР-ниң Министрлер Чөвүлелинге байыр чедирген чагаа база хүлээп алдынган.

ТСЭ-де чөвүлел хурал

ССРЭ-ниң Төп статистика эргелелинге министерстволарның, ведомстволарның болгаш күрүнениң чиже органнарының удуртукчу ажылдакчыларының чөвүлел хуралы март 1-ден 4-ке чедир эрткен. 1972 чылдың январь 1-де байдалды барымдаалап тургаш, бот-орулгалыг бүдүрүлге черлериниң болгаш организацияларының кол фондуларының үнезин доктаадырының, бүдүрүлге дериглериниң чижезин эрттирериниң организастыг, методология айтырыгларын аңаа чугаалашкан.

Ук хемчеглерни боттандырганының түңнелинде кол фондуларның барының, оларның тургузуунуң, катап тургузарының өртек-үнезиниң, эдээниниң хире-чергезиниң дугайында алдынган турар четче, ылап шын барымдаалар эртем-техниктиг дешпилгени улам дүргедедир, бүдүрүлгени планнаарының, экономиктиг идиг берип шкиниң системазын сайзыраңгайжыдар талазы-биле алыр хемчеглерни төлевилээринге ажыглаттынар.

(СЭТА).

ТҮҢНЕЛДЕРНИ ҮНДҮРГЕН, ПЕРСПЕКТИВАЛАРНЫ ТӨЛЕВИЛЭЭН

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының чыл түңнели үндүрер шиити хуралы март 4-те Москвага доозулган. Аңаа совет эртемниң чогуур өйү келген айтырыгларын чугаалашкан. Чурттуң эң улуг эртемденнери эрткен беш чылда эртем шиитпилелдериниң түңнелдерин үндүрген, чаа беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелинге дүүштүр бойдус эртемин, техниканы, ниитилел эртемнерин улам хөгжүдериниң перспективаларын төлевилээн.

Март 4-те болган хуралга ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының президентизи академик М. В. Келдыш 1970 чыл дургузунда ук Академияның дээди шаңналы — М. В. Ломоносов аттыг алдын медальды математик, академик И. М. Виноградовка тывыскан. Даштыкы чурттарның эртемденнеринден М. В. Ломоносов аттыг медаль-биле Париж университединиң хүндүлүг профессору, Францияның шылгараңгай эртемден-математиги Арно Данжуа шаңнаткан. Шаңналды ооң чуртунга барып аңаа тывыскыр.

(СЭТА).

ДҮРГЕН, ШЫНАРЛЫГ СЕПТЭЭР

Республиканың ажыл-агыйларында часкы тарылгага белеткел ажылдары бо хүннерде хайнышкынныг чоруп турар. Каа-Хем районнуң колхозтарында, совхозтарында белеткелдиң канчаар чоруп турарын «Шынның» рейд бригадазы аңаа барып таныжып көрген.

Март 1-ге чедир байдалбиле алырга, районда септезе чогуур бүгү тракторларның барык чартыындан хөй кезин септеттинген. «Тиилелге» колхоз тракторлар септелгезин районда бир дугаар эрте дооспушан. бо талазы-биле съезд мурнуу чарыжының социалистиг чарыжынга бирги черни алган. Ынчалза-даа колхозтуң септекчи механизаторларының күш-ажылчы үлегери-биле ынчаар ажылдап турар коллективтер районда ховар.

Техниктиг чепсек-херексел, кижилер-даа талазы-биле «Тиилелге» колхозтан ындыгла улуг ылгал чок «Бүрен» совхозта техника септелгезиниң байдалы сыр өске болган. Ажыл-агый шупту 33 тракторлуг. Бар тракторлардан ниитирбе дугуйлуг 19, резина дугуйлуг 14 тракторнуң капитал болгаш агар септелгезин чорудар ужурлуг. Совхозтуң кол инженери эш Вдовиниң демдеглелинден алырга, бо чылдың бирги кварталының график-планы күүсеттинген боор турар. Херек кырында септелгезн доозулган дээн 18 тракторнуң чамдызы безин эвес. Чижээлээрге, ол тракторларның санында кирип турар № 3 «ДТ-75» тракторнуң өске септээр чүвези чокдаа болза, чүгле чаңгыс сцепление чогундан ам таптыгла 17 хонук туруп келген.

Септелгени дүрген доозарының кол аргазы ону кезектер аайы-биле шуушттуруп септээр арганы ажыглап чорудары болур. Совхозтуң септелге мастерскаязының дериглеп ону ажыглаарынга таарымча чок дээр чылдагаан-биле тракторист бүрүзү бодунуң тракторун боду кылып турар. Ажыл кидин-түлүк турар өйде төп септелге мастерскаязынга чеде бээривиске, чүгле дөрт механизатор ажылдап турган. Орта тургаанар өөрү эрте-ле душтеп чоруй барганын тайылбырлаан. Мастерскаада ажыктыг шөл бүрүзүн чеп ажыглаваайн турары илдең. Бичежек шөлчүгешке заай-баш чок адыргылап каапкан кезектер бетон шала кырында үс-чар апарган чыткылаар. Септелгеде ажылдап турарлар ортузунда социалистиг чарыштың кандыг-даа хевири организастаттынмаан. Моон түңнелинде ажылдың шынары куду. темпизи оожум. Күш-ажылдың сагылга-чурумму кошкак. Ооң тодаргай чижээ болза, февраль 25—26 хүннеринде шалың алган соонда бир септекчи механизатор арагалаашажылга үнмээнинден ооң септеп турганы № 26 «ДТ-54» тракторну септеттинмейн хүнзээн.

«Кызыл тук» совхозтуң тарылга шөлдери колдуунда хем хүлээп алыры-биле кызыгаарлаттынып турар. № 7 «МТЗ-50» маркалыг тракторну комиссия эки деп хүлээп алган соонда ол чүгле хонук ажылдааш, үрелип калган. Механизаторлар ортузунда организас-массалыг ажылды четпес тургускан. Олар ажылга эртен орайтап келгеш, кежээ эрте чанып турар чүүлдер бар. Ында кижилер хүнде кылза чогуур ажылының хүн нормазын, кылган ажылының хемчээлин билбес. Септекчи механизатор А. Гришин март 2-де дүъшке чедир трактор кезектерин адырып чазышкаш, хүнүң ийиги чартында гараж иштин ширбип хүнзээн. Кижилерниң күжүн болгаш үелиг шак-үени ынчаар чеп ажыглаваайн турар чорук септелгениң оожум темпилиг боор турарының чылдагааны ол деп рейд бригадазы санап тур.

„ШЫННЫҢ" РЕЙДИЗИ

ол чарыында — Улуг. Биче-Ажыктар эдээнде. Моон ужурунда ажыл-агый тарылгага ажыглаар бүгү тракторларын дүрген септээш, кежиг баксыраваанда бригадалар төвүнге чедирер ужурлуг. Чүгле мону барымдаалаарга безин бо совхозка техника септелгези өскелеринден дүрген, шынарлыг чоруттунар ужурлуг. Совхозтуң шупту 27 трактору эрткен күскү хову ажылдарынга барык дооза ажыглаттынган. Ынчаарш оларның иштинден 17 тракторнуң алдызы капитал, 11-ри агар септелге эртер ужурлуг. Эрги чылдың сөөлгү кварталының план-графиги күүсеттинген-даа болза, бо чылдың эрткен ийи айының план-графиги күүсеттинмээн. Январь, февраль айларда 10 тракторну холдан үндүрер тургаш, март 2-ге чедир чүгле 5 тракторну септээн. Совхозтуң кол инженери Н. П. Дубровскийниң тайылбыры-биле алырга, септелгениң ындыг оожум темпилиг боор турары ажыл-агыйда артык кезектерниң четпезн. Ынчалзажок, мында өске чылдагааннар база бар дээрзин рейд бригадазы тодараткан.

Дуржулгалыг трактористтерден тракторларның кол кезектерин септээр кижилерни тускайлаан-даа болза, ажылдың шынарын доктаамал контрольдаваайн келген. Кол инженер, мастерская эргелекчизи, механик бо кижилерден тургустунган хүлээп алыышкын комиссиязы тракторну чүгле септелгези доозулганда хынап хүлээп алыры-биле кызыгаарлаттынып турар.

«Ленинчи орук» биле «Октябрь 30 чылы» колхозтар тракторларын боттарының септелге мастерскаяларында септеп турар. Техниктиг дерилге талазы-биле чаңгыс аай байдалда болзажок, мында тракторлар септелгезин организастааны улуг ылгалдыг. «Октябрь 30 чылы» колхозтуң №№ 1, 2 трактор-хову бригадаларының трактористери боттарында быжыглаан бүгү техниканы бригада аайы-биле түс-түзүнда кылып, септелгениң график-планын мурнап турда, а оларның кожазы — «Ленинчи орук» колхоз септезе чогуур 19 тракторунуң чүгле 15-кин холдан үндүрген. Септеттинген тракторларның шынары батаа. Ону ажыл-агыйда улусчу контроль бөлүүнүң кежигүннери хынап көрбейн турар. Ооң уламындан септекчилер ажылдың чүгле дүргенин барымдаалааш, оон шынарынче кичээнгей салбайн келген. Техника септелгезинде кижилерниң доктаамал быжыглаваан. Ажылга бир хүн 3, өске хүн 7—10 механизатор кээп турар. Оларның ортузунда социалистиг чарыштың кандыг-даа хевирин организаставаан.

Хайырлыгның тараа шөлдери «Бурунгаар» совхозтуң тараа тарыыр кол участогу. Ажыл-агыйның ында быжыглаттынган № 1 трактор-хову бригадазы техника септелгезин совхозта үлегерлиг чорудуп турарларның бирээзи. Олар септезе чогуур 17 тракторнуң 10-нун беленнериниң одуруунда тургузупкан. Бригаданың кежигүнү, ында улусчу контроль бөлүүнүң кежигүнү Т. Момукка баштаткан контролёрлар техника септелгезиниң бүгү байдалын хынап турар. Бо бригада-биле чарыштыг В. С. Пашнинге удурткан № 2 бригада темп талазы-биле кожазындан хожудап турар. Сөөлгү хүннерге чедир септезе чогуур 9 тракторунуң чүгле 5-кин септээн. Ооң чылдагааны артык кезектер чедишпезинде, тракторлар септелгезин кол саададып турар чүүл ол деп бригадир тайылбырлаан. Бо ажыл-агыйда техника септелгезин хожудадып турар бир кол чылдагаан болза, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүшке идиг кылдыр мурнакчыларның дуржулгазын нептеретпейн, ону ажыглаваайн турарында. Оон аңгыда тракторлар септелгези-биле көдээ ажыл-агый машиналарының септелгезин деңге чорутпайн турарында.

Каа-Хем районнуң чамдык ажыл-агыйларында техника септелгезинде бар хожудаашкыннар районнар арызының Кызылда «Сельхозтехника» организациязынга база улуу-биле онаажып турар деп рейд бригадазының кежигүннери түңнеп турар. Маңаа холбаштыр ук организацияның адресинге болган хомудалдардан ындыг чүүлдер бар. Район төвүнге турган «Сельхозтехника» салбырын «ПМК» кылдыр эде организастаан соонда, ылаңгыя капитал септелгеге элээн бергедээшкиннер туруп келген. Ооң ужурунда ындыг тракторларны районнар аразының Кызылда «Сельхозтехника» организациязынче сөөртүр ужурга таваржып келген. Бо хүннерде районнуң дөрт ажыл-агыйындан ында 7 трактор бар. Оларны тускай керээ ёзугаар февраль эгезинде-ле септеп доозуп бээр тургаш, мынчага чедир узамдыктырып келген. Бо организация септелгени куду шынарлыг чорудуп турарының фактылары база бар. «Кызыл тук» совхозтуң январь 22-де-ле аппарып септедип мааны «ДТ-75» маркалыг үш тракторунуң ийизи амдыгаа чедир-ле септеттинмээн.

Бо организацияның бир кол хүлээлгези ажыл-агыйларны оларның чагыткан артык кезектери-биле чогуур үеде хандырары болур. Организация ол хүлээлгезин база четпес күүседип келген. Каа-Хем районнуң дыка хөй ажыл-агыйларынга тракторларның чугула кезектери редукторлар херек боор турар. Ону чагыткан-даа болза, чаңгыс-даа кезек чагыкчыларда четпээн.

Амгы үеде техника септелгези — чугула кампания. Маңаа бичии-даа хожудаашкыннар турбас ужурлуг. Бар четпестерни дүрген чайладыр, техника септелгезин дүргедедириниң хемчээн алыр талазы-биле ажыл-агыйлар, көдээ ажыл-агый эргелелиниң удуртукчуларының болгаш районнар аразының Кызылда «Сельхозтехника» организациязының кичээнгейин «Шынның» рейд бригадазы оларже угландырып тур.

РЕЙД БРИГАДАЗЫ: П. ЗУБКОВ, «Октябрь 30 чылы» колхозта улусчу контроль бөлүүнүң даргазы, С. КАРА-ООЛ, «Кызыл тук» совхозта улусчу контроль бөлүүнүң кежигүнү, В. МОЛЬБИ, «Шынның» тускай корр.

СОВХОЗТУҢ ТУГУНДА—ОРДЕН

Чөөн-Хемчиктиң «Сут-Хөл» совхозтуң ажыл-ишчилери бо хүннерде онза өөрүшкүлүг үени демдеглеп эртип турарлар. Март 5-те совхозтуң Культура бажыңынга байырлалдыг митингизи болган. Ону совхозтуң партком секретары эш Т. Сарыглар ажыткан. Митингиниң киржикчилери хүндүлүг президиумга СЭКП Төп Комитединиң Политбюрозун чаңгыс үн-биле соңгаан.

Ол совхозту Күш-ажылдың Кызыл Тугу орден-биле шаңнаар дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыын СЭКП обкомунуң секретары эш К. Шойгу номчаан. Диңмиттиг адыш часкаашкыннары үргүлчүлеп турда, эш Шойгу орденни совхозтуң Кызыл тугунга кадаан. Ажыл-агыйның удуртукчулары чазактың ол бедик шаңналын хүндүткелдиг-биле хүлээп алган.

Ооң соонда эш Шойгу совхозтуң ажыл-ишчилеринге байыр чедирип, оларның амгы үеде сорулгаларының дугайында чүве чугаалаан. Партияның болгаш Совет чазактың бедик шаңналынга харыы кылдыр моон соңгаар канчаар ажылдаарын сөс ап чүве чугаалаан кижи бүрүзү илергейлеп турган.

Бо чылдың бирги кварталында совхоз пландан ажыр 19 тонна эътти, 50 тонна сүттү күрүнеге садарын совхозтуң директору эш Б. Монгуш бүгү ажыл-ишчилериниң мурнундан чугаалаан. Хойжу О. Серен, саальыр эргелекчизи С. Монге-Пазын, участок агроному В. Бюрбю, механизатор М. Чымба олар боттарының чугааларынга Совет чазакка улуг өөрүп четтириишкинин илереткеннер.

Байырлыг митингиниң киржикчилери СЭКП ТК-га байырлыг чагааны хүлээп алган.

ЧОННУҢ ТУРА-СОРУУН ИЛЕРЕТПИШААН

КЫЗЫЛДЫҢ ПАРТИЯ АКТИВИНИҢ ХУРАЛЫ

Съезд мурнуу чарыжының бо хүннеринде бүгү совет кижилер төрээн Коммунистиг партиязын, ооң ленинчи Төп Комитедин долгандыр кажангызындан-даа артык сырый каттыжыышкаан, партияның болгаш чазактың иштики база даштыкы политиказын бүрүнү-биле чүүлдүгзүнүп, тоску беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин ажы-биле деткип, ону амыдыралга боттандырарынга долу шиитпирлиин илергейлеп турар. Бурунгу күн Кызыл хоорайның партия активиниң хуралы чогум-на шак ындыг бедик көдүрлүүшкүнүң байдалынга болуп эрткен.

1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле Директиваларының төлевилелиниң болгаш партияның XIV область конференциязының түңнелдериниң дугайында аңаа илеткел кылган партия хоорkомунуң бирги секретары эш В. Б. Добромыслов болгаш саналберген эштер Директиваларның төлевилелин хоорайның болгаш ооң хоогунда совхозтарның, «Тере-Хөл» колхозтуң ажыл-ишчилери бүрүн чүүлдүгзүнүп, деткип турарын сеткил ханышкыны-биле демдеглээннер. Ооң-биле кады ол хуралга чер-черде партия организацияларының ол улуг документини чонга калбаа-биле таныштырар, коллективтерниң күжүн планныг сорулгаларны база партияның съездизин телептиг уткуур дааш алган хүлээлгезин күүседиринче мобилизастаар талазы-биле амгы үеде чорудуп турар улуг ажыл-херектерниң дугайында тодаргай партийжи чугаалар болган.

Бо ажыл-агый чылын хоорайның үлетпүр болгаш ажыл-агыйлары багай эвес эгелээн, үлетпүр продукциязының хемчээлиниң база сайгарарының планы баштайгы ийи айда чедиишкинниг күүсеттинген. Эрткен чылдың бо үезиле деңнээрге, 645 муң рубльдуң продукциязын хөйни сайгарган. Ол-ла үеде пландан ажыр 371 муң киловатт-шак электроэнергияны, 11,9 муң тонна хөмүр-дашты, 3 муң ажыр идикти бүдүрген.

«Сукпак» совхозтуң коллективи немелде дөзн алырының база ону сайгарарының талазы-биле съезд мурнунда алган хүлээлгезин хуусаа бетинде күүсеткен, «Көк-Тейниң» ажыл-ишчилери хүлээлгезин база багай эвес күүседип турар.

Тоску беш чыл планында республиканың найысылалынга үлетпүр, тудуг, транспорт, садыг болгаш улус ажыл-агыйының өске-даа адырларының талазы-биле аажок улуг хемчеглерни боттандырарын көрүп турар. Тургустунуп турар чаа сорулгалар болгаш партияның XIV область конференциязы хоорайның партия организацияларының организакчы болгаш политиктиг ажылын улам сайзыраңгайжыдарын, оларның дайынчы арга-шинээзин бедидерин негеп турар. Маңаа холбаштыр алыр болза, чамдык бүдүрүлге, транспорт коллективтеринде, ылаңгыя тудуг организацияларында партийжи-организастыг болгаш политиктиг-массалыг ажылдың деңнелиле ам-даа чавыс дээрзин актив хуралының киржикчилери чөптүг-биле демдеглээн.

Бо бүгүнүң түңнелинде пиво заводу, Улуг-Хем ылап ажыл-агыйы, хлеб заводу, «Тыва тудуг» трезиниң үлетпүр бүдүрүлге комбинады бо чылдың баштайгы ийи айларында үлетпүр продукциязын сайгарарының планын күүсетпээн. Чамдык пиво заводу, типография, дааранылга комбинады ышкаш коллективтерниң бо талазы-биле көргүзүглери эрткен чылдың ол үезинде турган деңнелинден кудулай берген.

Тудуг организациялары база-ла четпес ажылдап, оларның хөй пурууну планын күүсетпейн турар, а «Кызыл тудуг» эргелелиниң, хоорайның септелге тудуг эргелелиниң көргүзүглери база-ла эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге, кудулап турар. Ооң кол чылдагааны тудугларга күш-ажылды багай организастап, тудугжуларга эргежок чугула материалдарны чогуур өйүнде чедирип бербейн турары-биле тайылбырлаттынар.

Хоорайга хамааржып турар ажыл-агыйларже, ылаңгыя «Тере-Хөл» колхозтуң, «Каа-Хем» совхозтуң ажыл-чорудулгазын актив хуралы улуг кичээнгейни салган. Бо ажыл-агыйларда малдың продуктулуу чавыс, ылаңгыя «Тере-Хөлде» ооң өлүр-чидер чоруу эвээш эвес болуп эртпишаан. Ол четпестерни чайладыр дээш эргежок чугула хемчеглерни алырын негеттинип турар.

Хоорайның партия активиниң хуралы чаа беш чыл планының талазы-биле Директиваларның төлевилелин бүрүн, долузу-биле чүүлдүгзүнүп, деткээн доктаалды хүлээп алган болгаш ону ажылчы чоннарның коллективтериниң хуралдарынга болгаш чоннуң чурттап турар черинин аайы-биле калбаа-биле таныштырып, чугаалаштырарын үргүлчүлээринче партия организацияларының кичээнгейин угландырган. Оон аңгыда коллективтерниң мурнунда салдынган сорулгаларны шиитпирлээринге партия эге организацияларының ролюн күштелдирериниң, дайынчы арга-шинээзин бедидериниң, оларны организас талазы-биле быжыглаарының чугулазын ында айыткан.

Кызылдың партия активиниң хуралынга СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, партияның Тыва обкомунуң бирги секретары эш С. К. Тока киришкен.

БҮДҮРҮЛГЕ. Ооң кижилери

ФОТОРЕПОРТАЖ

Коллектив бүрүзү боттарында бар арга-курлавырларны санап көргеш, тоску беш чылче бүзүрелдиг базым-биле кирип, эге чылдың эрткен ийи айларында баштайгы чедиишкиннерни чедип ап, съезд мурнуун күш-ажылчы ээлчээн үргүлчүлевишаан.

Кызылдың Раскова аттыг дааранылга комбинады 1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин чугаалажып көргеш, бедиткен социалистиг хүлээлгени алгаш, бүдүрүлге январьның планын 103,9 хуу, февральдын — 104,8 хуу күүсеткен.

Бүдүрүлге көргүзүүнүң талазы-биле съезд мурнуун социалистиг чарыжының баштайгы айларының тиилекчилери бүдүрүлгеде шылгарап эгелээн. Чижээ, № 1 бригадада платье дааракчызы П. Горбунова январь, февральдың планын 110, 120 хуу, Д. Курседова ийи айның 114, 158 хуу күүсеткен.

— Кызылдың № 7 школазының он класын доозкаш даараныкчы болур күзел ёзугаар мында ажылдаа-ла ийи чыл апардым. Ажылдап келген чылдарымда улуг бергелер турза-даа, бүдүрүлгениң тускай эртемнигтериниң, мастерлериниң болгаш хоочун даараныкчыларының дузазы-биле дөрткү разрядтыг боор, бот башкарныш тускай ажылдаар аргалыг апардым. Ол менээ амыдыралче оруктуң эгези болган. Бодумнуң практиктиг ажылымны ажыглавышаан, Ленинградта чиик үлетпүрнүң институдунга өөренирин шиитпирлеп алдым — деп, комсомолчу Татьяна Поминова чугаалады.

— Ай планын канчаар күүседип турар силер? — деп, оон айтырдым.

— Бригададан эгелээш кижи бүрүзү аразында социалистиг чарыштыг. Ол чарыш-биле ажылдап тургаш, партияның XXIV съездизинге күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражыр улуг күзел кижилерни хей-аът киирген. Маңаа харыы кылдыр эш-өөрүм-биле бир демей, январьның планын 112 хуу, февральдын 116 хуу күүсеттим — деп, ол чоргаар харыылады.

— Съезд мурнуун социалистиг чарыжынга киришкеш, январьның планын 157 хуу, февральдын 156 хуу күүсеттим — деп, даараныкчы Галина Константинова чугаалады.

Бүдүрүлгеде ай планын ынчаар күүседип турар он чыл ажыл стажтыг Валентина Шкуратова, Валентина Шутникова болгаш өскелерни-даа хөйнү адап болур.

Коллектив 1971 чылды бүзүрелдиг базым-биле эгелээн, бирги кварталдың даалгалары чедиишкинниг күүсеттинип турарын эрткен ийи айның түңнели херечилеп турар.

ЧУРУКТАРДА: (үстүнден куду) даштыкы хеп дааракчызы Д. Курседова, платье дааракчызы Т. Поминова, мурнакчы даараныкчы, комсомолчу Г. Константинова.

А. СОДУНАМ.
Авторнуң фотолары.

АПРЕЛЬ 17-ДЕ

Чадаананың хөмүр-даш разрезиниң дирекциязы, партия эге организациязы болгаш профэвилел комитеди бо чылдың апрель 17-де болур коммунистиг субботникке коллективтиң киржир планын ажылдап кылгаш, аңаа белеткелди чоруда берген.

Дагжылар коллективинден ол субботникке 116 кижи киришкеш, 735 рубль хемчээлдиг ажылды бүдүрер. Бүгү улусчу ол хүнде 522 тонна оттулар чүүлдүг казып тывар, 2174 кубометр хемчээлдиг хөмүр-даш кырының дозураан арыглаар.

Экономиктиг өөредилге

СЭКП Таңды райкомунуң чанында районнуң экономиктиг семинарының ээлчеглиг кичээли болган. Семинар-кичээлдиң дыңнакчылары— ажыл-агыйларның удуртукчулары, тускай эртемниглери, партия, совет ажылдакчылар. «Тараа бүдүрерин кевүдедириниң болгаш бот-үнезин чиигедириниң курлавырлары» деп темага илеткелди районнуң кодээ ажыл-агый эргелелиниң кол агрономуу И. Е. АНДРЕЕВ кылган.

СЕМИНАР-КИЧЭЭЛ

— Тараа бүдүрерин кевүдедириниң эң чугула чүүлдериниң бирээзи тараа культураларын өстүреринге агротехниканың бедүүн аргаларын шывардыг болгаш өй-шаанда ажыглаары болур — деп, эш Андреев чугаалааш, «Межегей» совхозтуң ийи бригадазын чижекке алган. Кара-Булуң бригадазынга (бригадири Петр Ермолаев) 2190 гектар шөлге тараа культураларының гектардан ортумак дүжүдү 5 чыл иштинде 15,7 центнер, азы планнаанындан 3,5 центнер хөй болган, а кожазында Доора-Хадың бригадазы (бригадири турган Михаил Загайченко) 1850 гектар шөлге ортумаа-биле 11 центнер, азы үстүнде бригададан 4,6 центнер эвээш дүжүттү алган.

Бо бригадаларда дүжүттүң ылгалын чүгле агротехниктиг хемчеглериниң чаңгыс аай эвезинде деп тайылбырлаза чогуур. Кара-Булуң бригадазы тарылганың 90—95 хуузун чайын болгаш күзүн андарып белеткээн черге чоруткан, а Доора-Хадың бригадазы тарылганың 70—80 хуузун ындыг черге чорутпаан. Бирги бригада тарылганың 40—50 хуузун кызаа одуруглуг болгаш хана-карактаар арга-биле, а ийиги бригада чүгле 10—15 хуузун ынчаар тараан. Бригадада шөлдүң хөй кезиин дескилей бастырып тараан болза, ийигизинде чүгле деңкезиин ынчаар тараан. Ол ышкаш бирги бригада органиктиг болгаш минералдыг чемиштидиилгени ажыглап турар болза, бирээзинде органиктиг чемиштидилгени шуут ажыглавайн турар. П. Ермолаевтиң бригадазында үрезиннерни I—II класстың кондициязынга чедирип, чайгы чер андарылгазын июнь 15—20 үезинде доозуп, чай дургузунда 2—3 катап сайзырадып ажылдап турда, Доора-Хадың бригадазында III класстың үрезиннерин чажып, чайгы чер андарылгазын июньну төндүр чорудуп, чамдыкта июльда доозуп, хөрзүннү чүгле чаңгыс катап сайзырадырынга четтигип турар. Оон түңнелинде шөл бонталып турар болгаш тарылганың өгезинден дүжүттү ажаап алгыже чедир агротехниктиг негелделерни үреп турар.

Районда шөлдерже өдек белеткээн, сөөртүп турары дыка четпес. Колдуунда ириңди байдалга кирбээн өдекти сөөртүп, оон-биле шөлдерге бок үнүштерниң тыптырынга идиг берип турар. Бир эвес тараа культураларының тарылгазынга органиктиг болгаш минералдыг чемиштидилгелерни чогуур нормазынга чедир чөп ажыглаар болза, гектардан 2—3 центнер немелде дүжүттү алыр, азы районга 16—24 муң тонна тарааны немей алыр.

Шөлдерже чемиштидилгелер төп ажыглаар талазы-биле чамдык ажыл-агыйларда эки дуржулга бар. «Межегей» совхозту чижекке алырга, кызыл-тас тарыыр 1500 гектар шөлдүң га бүрүзүнге 1,2 центнер аммиак селитразын төккен, ол шөлдүң дүжүдү 1,7 центнер бедээн. «Революцияның чалбыыжы» колхозка 2500 гектар кызыл-тас шөлүнүң га бүрүзүнге 1,2 центнер аммиак селитразын төккен, гектардан дүжүт 1,5 центнер бедик болган. Эрткен чылын Дуржулга станциязынга борбаандылай белеткээн суперфосфатты бир гектарга 50 кг онаажыр кылдыр ийи удаа ажыглаанындан га бүрүзүнге дүжүт 2,5 центнер бедээн, а чиңге-тарааның дүжүдү 4 центнер бедик болган.

Сөөлгү чылдарда районга хөрзүнүн хат алыр шөлдерге тарылганы чер ажылдыйын аралаштыр дилиндектей чорудар системазын ажыглаар талазы-биле чамдык ажылдарны чорудкан. Ынчаар аңдарган шөл 36800 гектар. Мындыг арганы ажыглаары хөрзүннү хаттан камгалаарын бүрүн хандырганы ол эвес, оон өске арга база бар. Дуржулга станциязының № 4 болгаш 5 бригадаларынга хатка удур чепсектер-биле хөрзүннү чаргаш, үрезинин чашканы база эки түңнелдиг болган. Ол бригадаларга эрткен чылын 3313 гектар шөлдүң га бүрүзүндеп 9,5 центнер дүжүт алган турда, кожазында «Тиилелге» совхозтуң № 9 бригадазының шөлдеринге чүгле 600 гектардан эвээш дүжүт алган, өскезин үндүр бижээн. Аңаа хатка удур кандыг-даа арганы ажыглаваанының түңнели ындыг болган.

Тараа бүдүрерин кевүдедириниң эң чугула курлавырларының бирээзи райончуткан сорттуг үрезиннерниң тарылгазы болур. Бир дөмей байдалдарлыг турда-ла, райончуткан сорттуг үрезиннер анаа үрезинге бодаарга, дүжүттү 30 болгаш оон хөй хуу бедидер, бирги класстың үрезини III класстыынга бодаарга, 2—3 центнер немелде дүжүттү бээр. Бистиң районда бедик репродукцияның үрезини чүгле 17 хуу. Оон туржук, чыл бүрүде чажып турар үрезиннерниң 15—25 хуу хирези чажар шынарынга чедир кылдынмайн турары чажыт эвес болган.

БҮДҮРҮЛГЕНИҢ ТЕХНОЛОГИЯЗЫН САЙЗЫРАҢГАЙЖЫДАР

Кодээ ажыл-агый дуржулга станциязының чер ажылының килдизиниң эргелекчизи эш В. Барышников агротехниканы сайзырангайжыдарының чугула айтырыы тарылга ээлчештирилгезин чорудары болгаш шиңгээдип алыры болурун чугаалаан. Таңды районда бо чугула айтырыгны чамдык ажыл-агыйлар ам-даа чугулалап көрбейн турар. Маңаа эң дээре чүүл болза, чайын аңдарган чер 20 хуузун ээлеп турар беш шөлдүг тарылга ээлчештирилгези болур дээрзин дөрт чылдың дуржулгазы көргүскен. Ам үеде дуржулга станциязында кызыл-тас болгаш вико-сула тарыыр хөрзүннү ажылдап кылырда, аңгыска бижектиг аңдазынны болгаш катокту ажыглап турар. Кукуруза тарыыр черни хөрзүннү аңдара кагбас чепсек-биле 28 см ханы кылдыр чарар.

Хөрзүннү хат алыр чорукту бүрүн уззуткаар дизе, хөрзүн камгалаар тарылга ээлчештирилгезин тургузар херек. Бо чылын Дуржулга станциязынга 4 шөлдүг тарылга ээлчештирилгезин чорудар: сиген — кызыл-тас — чайын аңдарган чер—кызыл-тас. Маңаа кызыл-тас 50 хуузун, өскелер 25-25 хуузун ээлээр. Хатка удур комплекстиг техниканы ажыглаар. Эрткен чылын № 5 бригадага ындыг техниканы ажыглаанының түңнелинде 60 гектар шөлдүң ортумак дүжүдү 11,5 центнер болган, а комплекстиг техника ажыглаваан № 4 бригадага гадан дүжүт чүгле 7,5 центнер болган.

Тарааның бот-үнезинге техниканың элендизи дээш шилчилге хөй хуузун ээлеп турар. Ындыг турбуже ажыл-агыйларда мону өөренип көрбейн турар дээрзин «Тиилелге» совхозтуң экономизи эш Е. Шахматова семинар-кичээлге чугаалаан. Колхозтар болгаш совхозтар херегледи эки өөренип көрбейн, техниканы чагып, сөөртүп эккеп турар. Бо чорук ооң чамдыызын чыл иштинде ажыглавазынга чедирип турар. Тараа бүдүреринге чарыгдалдарны бүдүрүлгениң бүгү чорудулгаларының комплекстиг механизастаашкынын ажыглап турган, кызырарын чедип алыр. Маңаа кодээ ажыл-агыйның дүрген чоруур машиналарын тыптынып алыры чугула.

МАТЕРИАЛДЫГ СОНУУРГАЛ

Дуржулга станциязының кол экономизи эш М. Дектяренконуң бо талазы-биле чугаазын семинарның киржикчилери улуг сонуургал-биле дыңнаан.

— Бистиң дуржулга-көргүзүглүг ажыл-агыйывыста ажылдакчыларны деткиириниң дараазында системазын ажыглап турар—деп, эш Дектяренко чугаазын уламчылаан. — Массалыг ажаап алыышкынның баштайгы 10 хүннериниң үезинде тараа культураларының, кукурузаның, картофельдиң ажаап алыышкынында ажылдап турар тракторист-машинистерге ээлчег нормазын күүсеткенде 100 хуу бедиткен төлевирни бээр. Дараазында 15 хонукта оларның төлевирин 50 хуу бедидир төлээр. Ажылдың шынарын экижиттинишаан, сезон нормазын күүсеткен тракторист-машинистерге болгаш комбайнерлерге 4 центнер тарааны халаска бээр.

Эң дээре күш-ажыл дээш, хөй продукция бүдүргени, оон шынарын экижиткени дээш улам бедик төлевирни бээр. Ындыг немелде төлевир ажылдакчыларның материалдыг сонуургалын бедидер.

Бригадаларның, звеноларның азы тус-тус ажылчыннарның кодээ ажыл-агый продукциязын бүдүрерин кевүдедиринге болгаш ооң бот-үнезин чиигедиринге материалдыг сонуургалын бедидер сорулга-биле мындыг шаңнал төлевирни доктааткан турган: а) ниити продукция алырының планын ажыр күүсеткени дээш, ооң шынарын өөренип көрбушаан, чер ажылынга 20 хуу чедир, а силос салыр кукурузага — пландан ажыр продукциязының 30 хуузу чедир хемчээлге; б) продукцияның единицазын бүдүреринге дорт чарыгдалдарны кызырганы, ооң бот-үнезин чиигеткени дээш, камнап алган түңнүң 25 хуузу чедир шаңнал төлевирни тыпсыр турган.

Чижээлээрге, эрткен чылын «Элегес» совхозка үнүш ажылынга 10542 рубльди ажылчыннарга немелде төлевирге, 11647 рубльди шаңнал кылдыр тывыскан. «Коммунизмниң херели» колхозка хову ажылдакчыларынга немелде төлевирге кол болгаш пландан ажыр продукция дээш 11802 рубльди, дорт чарыгдалдарның камналгазы дээш 1866 рубльди тывыскан. Чүгле эш Ю. Кудринниң хову ажылының бригадазынга 8 муң ажыг рубльди тывыскан.

«Межегей» совхозка немелде төлевирге болгаш шаңналга 21979 рубльди чарыгдаан.

Районнуң экономиктиг семинарының түңнелинде СЭКП райкомунуң бирги секретары эш В. Суров хову ажылынга күш-ажылдың организастаашкынын экижидериниң чугулазын чугаалаан.

С. ТУШКОВ,

СЭКП Таңды райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизи.

ИЙИ БҮДҮРҮЛГЕДЕ

Ийи чуруктуң (солагай талазында) Чадаананың хлеб заводунуң ишчилери. Ол коллектив эрткен чылдың онаалгазын ажыр кылган. Партияның XXIV съездизинге тураскааткан социалистиг чарышка идепкейлиг киржип, бо чылдың январь, февраль айларында кылыр даалгазын база ажыр күүсеткен.

Бо бүдүрүлгеде Ооржак Дүктүгнүң хлеб быжырар бригадазы бедик шынарлыг кылдыр кылган, продукция-биле чонну хандырып, макталды ап турар. Ында ажылчыннардан Ондар Чечек, Людмила Уварова, Мария Кузнецова бүдүрүлгениң шалыпчылары. Оларның киржилгези-биле завод хонукта 10 ажыг тонна хлебти болгаш өске-даа хевириниң продукциязын белеткеп, район төвүнден аңгыда элээн хөй суурларны хандырып турар.

Оң талазында чурукта Кызылдың аңгы заводунда Варвара Маркованың бригадазы идик аймаан даарап турар. Ол бригада бо хүннерде чарыштың мурнунда келген. Январьда үлүүн даараныкчылар 141 хуу күүсеткен. Февраль айның дургузунда эки шынарлыг идиктерни белеткээннер. А эрткен ленинчи юбилей чылында кылыр үлүүн олар 130 хуу боттандырган. Бо чурукта кирген шеверлер Тамара Нуулар, бригадир Варвара Маркова, Клавдия Афонькина, Люба Намай дээн, найыралдыг ажылдап, шалыпчы күш-ажылын, удавас ажыттынар партияның XXIV съездизинге тураскаадып турарлар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Таныжып тургаш...

1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле Директиваларның төлевилелин «Барлык» совхозтуң ажыл-ишчилери улуг кедурлүүшкүннүг уткаан. Ылаңгыя совхозтуң Бижиктиг-Хая салбырының малчыннарының каттышкан хуралынга ол чугула ужур-дузалыг документини таныжып, чугаалашкан. Аңаа малчыннар боттарының салалдарын чугаалап, хүлээлгелерни алганнар. Мурнакчы малчын Каратпаа Шожуловна Хомушкунуң чугаалааны болза:

— Бистер 1961 чылдан бээр мал кадарып ажылдап келдивис. Эрткен юбилейлиг чылда 100 хойдан 103 хураганы алган бис. СЭКП-ниң XXIV съездизинге аадар кылдыр хоювусту кыштан хүр ажырып, төрүүр хөй бүрүзүнден чаш төлдү четчә алыр сорулганы салган бис.—Чаш төл алырының талазы-биле ындыг хүлээлгелерни Саая Норбу-Самбуу, Күмүгет Оржуңмаа, Нуулар Баас олар алгаш, аразында социалистиг чарышты салганнар.

Амгы үеде салбырда 2134 хой ооллдаан. Оон 2139 хураганы алган.

* * *

«Даң-Тerezин» совхозтуң Акта малчыннары Директиваларның төлевилелин кижи бүрүзү таныштааш, ам өөренип турар. Бо кайгамчыктыг документиге сорук кирген малчыннар бедиткен хүлээлгени алганнар. Ылаңгыя төрүүр 100 башка онаалтыр 95 бызааны, анайны, 88 кулунну алыр болгаш майда бымыглаткан өреге бүрүзү 10-дан 35 тонна сигенни белеткээрин хүлээнген.

М. ЧУЛЬДУМ.

Пассажирлер аргыштырылгазын ЭКИЖИДЕР

Республиканың улус ажыл-агыйының бүгү адырларын хөгжүдеринге автотранспорт улуг рольдуг болуп келген болгаш ам-даа транспорттуң кол хевиринге санадып турар. Чүък сөөртүлгезиниң база пассажирлер аргыштырылгазының талазы-биле бистиң транспортувус бирги черни ээлеп турар.

Эрткен юбилейлиг чылда пассажирлер аргыштырарының планы 124,7 хуу күүсеттингени ийикпе, азы 24 муң ажыг кижи автотранспортту ажыглаан. Тоску беш чылдың баштайгы чылы база-ла эки көргүзүглерлиг эгелээн. Январь айның бүдүрүлге планы 112,8 хуу күүсеттинген.

Чонның доктаамал өзүп турар негелделерин эки хандырар, оларның чорук кылып алырынга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш чылдың-на элээн чаартылгаларны чаа чүүлдерни автотранспорт ажылдакчылары боттандырып турар. 1971 чылда суурлар аразынга үш чаа маршрутту ажыткан болгаш үш маршруттуң чоруур черлерин узаткан. Хоорай иштиниң автобус маршрудунга 4 немешкен. Ылаңгыя Кызыл хоорайның кудумчуларында сөөлгү ийи чылдың дургузунда элээн хөй чаа маршруттар немешкен. Чыл дургузунда республиканың чурттакчы бүрүзү автотранспорттуң ачы-дузазын бир удаа ажыглаан болуп турар. Ынчангаш пассажирлер аргыштырылгазындан орулга киирип алырының планы ажыр күүсеттинген.

Үстүнде айыттынган чурагайлардан алгаш көөргө, республиканың автотранспорт бүдүрүлгелериниң коллективтери эки ажылдап турар ышкаш кылдыр сагындырар. Транспорт коллективтериниң ажылында чамдык четпестер ам-даа бар. Эрткен чылын Чадааның, Ак-Довурактың АТБ-лери пассажирлер аргыштырарының планныг көргүзүглерин күүсеткен-даа болза, орулга планын күүсетпээн.

Кайы-даа автотранспорт бүдүрүлгезиниң ажыл-агыйын, саң-хөө байдалын үнелеп көөрде үш кол көргүзүгнү барымдаалаар. Орулга, транспорт шимчээшкиниң үзүктелдирбези болгаш озал-ондак болдурбазы. Бир эвес амдыы АТБ-лер чолаачыларның күш-ажылын шын организастап, автопарктың техниктиг белен чоруун бедидип база транспорт ажыглалынга контрольду доктаамал боттандырып турган болза, планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүседип болур аргазыг турган.

Бүдүрүлге чорудулгазын экижидер талазы-биле Кызылдың пассажирлер АТБ-зиниң эки ажылдап турарын демдеглээр херек. Септекчилерниң база чолаачыларның бедик бүдүрүкчүзүг ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургускаш, оларның материалдыг сонуургалын бедидеринче угланган хемчеглерни боттандырган. Ажыл төлевиринин шаң-мал-мактадыг системазын ажыглап эгелээн. План күүседдезинден аңгыда чолаачының үзүктел чок ажылдааның, ооң ажылдап турар маршрудундан кандыг янзылыг санал-оналдарның кээп турарын барымдаалап көөрүн чуруmчуткан.

Септелгениң техниктиг көрүлдениң шынарын экижиткеш, автопарктың техниктиг белен байдалының коэффициентизин бедиткен. Бо бүгүнүң түңнелинде Кызылга болгаш республиканың чурттакчылыг суурларының аразынга эң хөй кижилерни аргыштырып турар бо АТБ-ниң ажылы өскелерден эки талазы-биле онзаланып турар.

Автотранспортка ажылчы чоннарның негелдезин хандырар дээш коллектив бүрүзү ам-даа күженишкинниг ажылдаар ужурлуг. Айыткан шагында автобусту үнүрбес, харын-даа чамдык хүннерде шуут чорувайн баар таварылгалар ам-даа үргүлчүлеп турар. Оон уламындан чондан хөй негелде, хомудалдар кээп турар. Эрткен чылдың дургузунда Кызылдың пассажирлер АТБ-зиниң адрезинге хамаарыштыр 484, Чадаана АБТ-зинге—830, Ак-Довурактыынга—356 ындыг янзылыг хомудалдар келген. Ылаңгыя хоорай иштиниң автотранспортунуң ажылдаар шактары ам-даа чогумчалыг кылдыр шиитпирлеттинмээн. Ажылче баар, келир база дүштеки чапсар үезинде автобус-биле чоруп турар улусту дүрген аргыштырып күш четпейн турар бис. Ону экижидериниң аргалары бисте бар. Пассажирлерниң кайы үеде көвүдей бээрин өөренип тургаш, ол өйде автобустарның ажылдаар шактарын, шимчээшкинге чарыгдаар үезин чаартып, эде кылып ап болур.

Пассажирлер аргыштырып турар бүдүрүлгелер ажылдың культуразын бедик деңнелге тургузар ужурлуглар. Пассажирлерниң негелде, дилээн чогуур үезинде хандырары, автобустуң иштин, даштын арыг-силиг тургузары дээш оон-даа өске айтырыглар администрация черлериниң кичээнгейиниң төвүнге турар ужурлуг. Чамдык чолаачыларның талазындан бүдүрүлгениң күш-ажылдың чурумун үрээр фактылар ам-даа бар. Ындыг таварылгалар Чадааның, Хову-Аксының болгаш Ак-Довурактың автотранспорт бүдүрүлгелеринде илерэп турар. Чижээлээрге, Чадаана АТБ-ниң чолаачызы эш Колесник ажылдап турган хүннеринде баар ужурлуг суурларын четче аргыйбайн, эрте-ле чанып кээп турган. Автобус хоо-даа болза, улусту четче албас, а чамдык таварылгада кижилер маңнааш кайы бир пунктуга үр турар дээш оон-даа өске чүүлдерни чамдык чолаачылар болдуруп турар.

Ындыг янзылыг четпестерни болдурбас, ажылдың культуразын бедидер сорулга-биле диспетчер болгаш контроль албаның күштелдирер херек. Бо талазы-биле эде кылыр чүүлдер ам-даа хөй. Ылаңгыя диспетчерлер ажылдап турар машиналарның кандыг чоруп турарын база пассажирлер алыр пунктуларда байдалды доктаамал контрольдап, хынаар хүлээлгелиглер.

Пассажирлер автотранспортунуң ажылдакчылары чаа беш чылдың планын хуузаа бетинде күүседир дээш бедиткен хүлээлгелерни алган. Транспортчуларның ортузунга кижизидилге болгаш масса-политиктиг ажылды күштелдирип тургаш, ол хүлээлгелерниң күүселдезин хандырарынче транспорт коллективтериниң удуртукчулары, ында партия, хой-ниити организациялары кичээнгей салыр ужурлуг.

К. ТУГАРЖИК,

«Тыва автооруктранс» каттыжыышкынының начальниктиң оралакчызы.

Совет чуртумнуң ырак районнарының бирээзи — Мөңгүн-Тайга чурттуг хойжу кижи мен. Кызыл, Москва ышкаш, найысылал хоорайлары-биле хүннүң тудуш харылзаалыг совет кижи болганымда, хүннүң радиону дыңнап, чаа солуннарны төрээн дылым кырынга номчуп орар аас-кежиктиг арат мен. Бо бүгү таарымчалыг байдалдарны тургусканы дээш Совет чазакка, мерген угааннг СЭКП-ге улуг өөрүп четтирииишкинимни бодумнуң шыдаар шаам-биле кызымаккай күш-ажылым-биле харылап, сеткилдиң ханызындан илергейлеп ор мен.

«Шын» солунга «1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин» парлааның улуг сонуургал-биле номчуп, таныжып эгеледим. Ында тоску беш чылда үлетпүрге, кодээ ажыл-агыйга, капитал тудугга, эртем-техникага, чоннуң амыдыралын улам бедидеринге кайгамчык перспективаларны салганы дыка өөрүнчүг. Мен

Малчыннар ону күзеп тур бис.

бодаарымга, ол бүгү планнар болза коммунизмниң бедиктеринче көскү улуг базым деп билип турар мен. Ынчангаш ол улуг үүлеге бичии-даа бол бодумнуң улуг-хуумну киирер дээш кажангызындан-даа кызымаккай ажылдаар ужурлуг мен.

Хоорайлар байтыгай, кодээ черлерде доктаамал электрижидилгени, харын газ плиталарны тургусканын Тываның сайзырангай ажыл-агыйлыг черлеринден магадап көрдүм. Бо чылын Таңды районунга чорааш, республикада сураглыг «Элегес» совхозтуң чамдык фермаларынга, хойжуларынга чорааш, ында бажыңнарда газ плиталарны кедергей магадап көрдүм.

Ынчангаш мен газ плита деп чүве Мөңгүн-Тайганың хойжуларынга кайгамчык-ла таарымчалыг чүве-дир деп бодаан мен. Мен район төвү — Мугур-Аксы суурдан ырак эвес Бел деп черде кыштап турар мен. А суур электрижиттинген. Малчыннарның кол турлаглары — Кара-Хову, Бугалыг, Чыраалыг ховулар, Ак-Алыр ооргалары база-ла ырак эвес. Бо аразы суурдан ырак дээрге-ле 10—15 километр черлер-дир.

Ындыг болганда, бистиң районнуң малчыннарының кол кыштагларын бо беш чылда чоорту электрижиттинишаан, харын-даа газ плиталар-биле база-ла ийи-чангыстап-даа турлаг чоорту хандырар хемчеглерни колхоз баштаар чери планнап боттандырза кандыгыл деп санадыг мен. Малчыннарның кол-кол турлагларын чоокку чылдарда электрижидер, харың газ плиталар-биле хандырары — черле эргежок чугула. Бис, малчыннар, ону күзеп тур бис.

С. ДЕНЕ.

«Малчын» колхозтуң хойжузу.

РКП(б)-ниң X съездизиниң 50 чылынга

ЧАҢГЫС ДЕМ-БИЛЕ

Ам бо хүннерде бистиң улуг төрээн чуртувус Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының ээлчеглиг XXIV съездизинге чедишкинниг ужуражыр дээш бедик кедурлүүшкүннүг ажылдап турар. Партияның съезд бүрүзү чурттуң иштинде эң харыысалгалыг политиктиг болуушкун болур. Аңаа бүгү совет улустуң коммунизм дээш демиселиниң чаа-чаа сорулгаларын эң тодазы-биле ажылдап кылыр. Ынчангаш ол бистиң ниитилеливистиң, бүгү делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын партияларының, делегейниң социалистиг системазының, бүгү-ле дешпилгелиг күштерниң хөгжүлдезинге канчаар-даа аажок улуг ужур-дузалыг.

Март айның сөөлгү хүннеринде ажыттынар СЭКП-ниң XXIV съездизи бежен чылдар бурунгаар, 1921 чылдың март айның 8—16 хүннеринде болуп эрткен партияның X съездизи-биле кансырлажып эртери төөгү талазы-биле кончуг солун.

РКП(б)-ниң X съездизи В. И. Ленинниң дорт киржилгези-биле, ооң удуртулгазы-биле болуп эрткен. Аңаа дараазында айтырыгларны чугаалашкан: Отчёттуг үениң дургузунда РКП(б) ТК-ның чорутткан ажылының дугайында отчёт илеткел, партияның чаңгыс эвииниң, профэвилелдерниң дугайын национал айтырыы, аъш-чем онаалдазын натура үндүрүү-биле солуурунуң дугайында болгаш өске-даа айтырыгларны чугаалашкан. В. И. Ленин съездиге чугаалашкан кол-кол айтырыгларның талазы-биле, тодаргайлаарга, ТК-ның политиктиг ажыл-чорудулгазының, аъш-чем онаалдазын натура үндүрүү-биле солуурунуң, партияның чаңгыс эвииниң болгаш анархис-синдикалистиг чайгылыышкынның дугайында илеткелдерни кылган.

Партияның X съездизи даштыкының болгаш иштикиниң интервенциязын чылча шапкаш, чурттуң иштиндеп сывырып үндүргениниң соонда, социалистиг тургузуушкунуң айтырыгларын шиитпирлээр тайбың байдалче шилчиишкиниң үезинде болуп эрткен. Хамааты дайынның чылдарында империалистиг күрүнелер аныяк совет күрүнеге аштырза-даа, олар боттарының эжелекчи дайынзырак политиказындан ойталаваан болгаш Советтиг Россияга удур дайын айыылы артып калган турган. Оон ужурунда, Кызыл Армияны быжыглаар, ооң дайынчы күчүзүн бедидери, Совет күрүнениң экономиктиг байдалдарын күштелдирери — партияның болгаш Совет чазактың мурнунга соңгаарладып болбас кол сорулга болуп артып калган.

Чурттуң мурнунга тургустунуп келген экономика талазы-биле чугула айтырыгларны чедиишкинниг-биле шиитпирлээринге эң чугула айтырыг болза, ажылчыннар-биле тараачыннарның аразында харылзааларны быжыглаарының айтырыы болур. Хамааты дайынның чылдарында партияның тур хүлээп алган шериг коммунизминиң политиказы дайын соонда тайбың тургузуушкунунуң чылдарында тараачыннарга кандыг-даа сонуургал чок болуп, социалистиг тургузуушкунга моондак ужураштыра берген. Тайбың тургузуушкунунуң чылдарында тараачыннарның таарзынмайын турганы шериг коммунизминиң политиказы ажылчыннар биле тараачыннарның аразында харылзааны кошкадырынга чедирген. Ол айтырыгны дүрген шиитпирлээр ажылчыннар биле тараачыннарның аразында харылзааны быжыглаар дугайында айтырыгны съездиге РКП(б) ТК-ның политиктиг отчёт илеткелинге болгаш аъш-чем онаалдазын натура үндүрүглер-биле солуур дугайында В. И. Ленинниң илеткелдеринде тодаргайы-биле айыткан. Социалистиг ниитилелди бистиң чуртувуска тургузарының херээнче хөй миллион тараачыннарны хаара тудуп киирерде, аъш-чем үндүрүүн натура үндүрүг-биле солуурунуң оруктарын тодаргайы-биле ажылдап кылган чаа экономиктиг политиканы амыдыралга боттандырып чорударындан аңгыда, өске ындыг арга чок деп, В. И. Ленин бодунуң илеткелдеринге онзалап демдеглээн.

РКП(б)-ниң X съездизи болуп эрткениниден бээр бежен чыл эрткен. Ол үениң дургузунда бистиң чуртувустуң социалистиг экономиказы, чоннуң чуртталга байдалы, культура талазы-биле хөгжүлдези таныттынмас кылдыр өскерилген. Партияның X съездизинге В. И. Ленин бодунуң илеткелинге бистиң чуртувус 1921 чылда 250 миллион пуд, азы 4 миллион тонна тарааны бүдүрген, чуртка одалга материалдары четпес болганының уламындан даштыкы чурттардан 18,5 миллион пуд, азы 296 муң тонна хөмүр-дашты садып алыр деп планнап турарын делегаттарга ол дыңнаткан. Тоску беш чыл планының бир дугаар чылы — 1971 чылда бистиң чуртувуска күрүне планын ёзугаар 73 миллион тонна тарааны, пландан ажыр 15 миллион тонна тарааны садып алырын, 633 миллион тонна хөмүр-дашты казып тывары планда көрген.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы ам бо хүннерде, бежен чыл мурнунда ышкаш, ажыл-агый талазы-биле сорулгаларны совет улустуң коммунизм тургузуушкунну дээш демиселинге эң чугула сорулга кылдыр көрүп турар. Мооң тодаргай чижээн 1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелинде тодараткан. Ында айтып турары болза: «Тоску беш чыл планы совет ниитилелдиң коммунизмче оруктап улам ыңай бурунгаарлаарынга, ооң материал-техниктиг баазазын тургузарынга, чурттуң экономиктиг болгаш камгалал күчүзүн быжыглаарынга чугула үе-чада болур. Беш чылдың кол сорулгалары болза, социалистиг бүдүрүлгениң хөгжүлдезиниң бедик темпилеринге, ооң ажыктыг чоруун бедидеринге, эртем-техниктиг дешпилгеге болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезин дүргедеринге үндезилээш, улустуң материалдыг болгаш культурлуг амыдыралының деңнелиниң улам ыңайты кодурлуушкунун хандырары болур» деп айыткан.

РКП(б)-ниң X съездизи партияның чаңгыс эвииниң дугайында айтырыгже онза кичээнгейни салган.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязы бистиң чуртувуска тиилээниниң соонда, чурттуң иштинге ынчаарда турган биче буржуазчы, эң ылаңгыя хоорайның болгаш кодээниң хеврентен массалары, ол ышкаш капиталистиг хүрээлээшкин партияның иштинге оппортунизмниң болгаш фраксылыг чоруктарның тургустунуп келиринге таарымчалыг байдалдарны тургузуп турган.

Хамааты дайыны доозулганы-биле чергелештир, тайбың социалистиг тургузуушкунуң чылдарында коммунистиг партияның ажык болгаш чажыт дайзыннары троцкистер, «ажылчын оппозиция», «депистер» болгаш өске-даа оппортунистиг бөлүктер партияның хүрээлеңинге бөлүглээшкиннерниң болгаш тускай фракцияларның хостуг болурун негевишаан, партияның чаңгыс эвиин кошкадырынга чедиргеннер.

Партияның хүрээлеңинге тускай бөлүглээшкиннерниң болгаш фраксылыг чоруктарның тыптып келириниң болгаш ооң айыылдыг хораларының дугайын В. И. Ленин партияның чаңгыс эвииниң

ЭЖЕЛЕКЧИЛЕРНИ АМДАЖЫТПАС!

Бүгү чуртта ажылчы чоннар коллективтериниң митингилери эртип. АКШ-тың Индий-Кыдатта дайынны улам калбартып турарынга килеңнээн удурланыышкынның совет кижилер илергей деп. Совет чазактың медегелелиниң ыяш-биле деткип турар.

Москваның тормоз заводунуң муң ажыт ажылчыны болгаш тускай эртемниглери Индий-Кыдатта америк эжелекчи дайынны калбартып турарынга удурланырының митингизинге киришкен. Ук бүдүрүлге чериниң коллективи, база-ла бүгү совет улус дег, Совет чазактың медегелелин чүректиң ханызындан чүүлдүтээвүн тур деп, митингиниң киржикчилери медеглээн. Индий-Кыдаттың улустарынга удур АКШ-тың империалистиг бөлүктериниң дайынзырак үүлгедиглеринге бүгү делегей килеңнеп турар деп, митингиниң революциязында демдеглээн.

— Вьетнамның, Лаостуң болгаш Камбоджаның улустарының чөптүг демиселин совет кижилер чүректиң ханызындан чоок сеткилдиг деткип турар — деп, Ленинградтың ыяш портунуң ажылчыннарының митингизинге ажылчын П. К. Крюков чугаалаан. Оон соонда А. С. Ювенский биле Л. К. Буртняк сөс алгаш, Совет чазактың медегелелин чаңгыс эп-сеткилдиг деткип турарын портуң ажылчыннарының ын шээзинден медеглээн.

Вьетнамның, Камбоджаның, Лаостуң улустарында удур эжелекчи америк дайынны соксадырын совет улустуң шиитпирлиг негээнинге сырыштыр унун каттыштырып турар.

Индий-Кыдаттың демисел чорудуп турар улустарын деткииринң хөй кижилиг митингилери Иркутсктиң Иркутск-Сортировочная станциязының локомотив деповунга болган. Деповуң хоочун ажыл-ишчилериниң бирээзи М. Н. Барышев мынча дээн:

— Делегейниң нийти дайынының халаптыг айыылдарынга таваржып эрткен, фашизм-биле демисежиринге боттарының миллион-миллион акы-дуңмаларын оскунган бистерге, совет кижилерге Вьетнамның, Камбоджаның, Лаостуң улустарының маадыр күжениишкиннери онза чоок болгаш билдингир. Олар боттарының эрге-шөлээзин, хамаарылга чок догуннаашкынын камгалап турар болгай. Шиитпирлиг негээривис болза: — Дайынзырап Индий-Кыдаттың улустарындан холдарын ыратсын!

Индий-Кыдаттың улустарының америк эжелекчилерге удур чөптүг демиселин деткииринң митингизи Одессаның Гидрометеорология институдунга болган.

— АКШ-тың дайынзырактары империализмге баалыдыгып чурттаарын күзевес улустарның эргелерин дорамчылап турар-дыр. Чаарбиги чүс чылда хосталга болгаш хамаарылга чок догуннаашкынның болурун чедип алыр — деп чаңгыс-ла күзелдиглерин кайгыдал, човаланнарга таварыштырып турар араатаннарның үүлгедиглерин совет кижилер карган тур — деп, география эртемнериниң доктору М. П. Леонов чугаалаан.

Индий-Кыдатта америк эжелекчи дайынга холбаштыр Совет чазактың медегелелин Узбекистанның Термез районунуң «Октябрьның 40 чылы» колхозунга болган митингиниң киржикчилери чаңгыс эп-сеткилдиг-биле чүүлдүттүнген.

(СЭТА).

ДАШТЫКЫДА

Калбак инициатива

БЕРЛИН. СЭТА-ның корреспондентизи Н. Бабыкинниң дамчытканы:

ГДР-ниң ажылчы чоннары чаа беш чыл планының дугайында СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин улуг сонуургал-биле утказ. СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилели-биле танышпышаан, хоорайның болгаш кодээниң ажыл-ишчилери Совет Эвилелиниң чагыгларын хуусаазында күүседирин боттарының чугула сорулгаларының бирээзи кылдыр санап турар.

Карл-Маркс-Штадта станок тудуушкунунуң Ф. Геккерт аттыг бүдүрүлгезиниң коллективи бо чылдың баштайгы нийн айларында хөй деригни хуусаазында күүсеткеш, Совет Эвилелинче чоруткан. Хоорайның өске-даа улуг машина тудуушкун бүдүрүлгелериниң коллективтери Совет Эвилелинче чорудар продукцияны бүдүрер талазы-биле нийн ай бүдүрүлге даалгаларын база бүрүн күүсеткен.

«Бистиң станоктарывыс коммунистиг тургузуушкунуң улуг сорулгаларын совет машина тудугжуларының чедиишкиннииг күүседиринге дузалаар. Совет Эвилели бистиң чүгле улуг даштыкы садыг эвилелчивис эвес, харын база найыралдың акы-дуңма харылзаалары-биле бисти тудуштурган чурт болуп турар» деп, Ф. Геккерт аттыг комбинаттың ажылчыны Г. Кнорр чугаалаан.

Октябрь 7-зи аттыг станок тудуушкун комбинадында бактааган «Модуль» станок заводунуң ажылчыннары бо айда 16 станокту бүдүргеш, Совет Эвилелинче чорударын шиитпирлээн. План ёзугаар ук станоктарны бо чылдың нийги кварталының төнчүзүнде бүдүрер турган.

Митвейда хоорайда аргыг машиналарын бүдүрер талазы-биле заводтуң ажылчыннары пос-таавы деригни хуусаазындан эрте бүдүргеш, Совет Эвилелинче чорудуп бээрин хүлээнген. Бүдүрүлгениң аныяктары Совет Эвилелиниң болгаш социалистиг өске-даа чурттарның чагыгларын чедиишкиннииг күүседиринге бүгү күштерин салыр деп, республиканың өске-даа бүдүрүлгелериниң ажылчын аныяктарын кыйгырган.

МИННИИШКИН

ЖЕНЕВА. (СЭТА). Борис Наумович Самохвалов «Израиль едывааҗаң оранының» дугайында сионисчи пропаганданың мегезин бодунуң чаржынчыг дуржулгазындан бузуреп көрген.

Бо пропагандага алысхан Самохвалов 1967 чылда ССРЭ-ден Израильче чорупкан. Ынчалза-даа Самохвалов Израильге ол болгаш боду ышкаш өске-даа кижилер херекчок деп чүвени дораан билзен. Нйи университет дооскан дипломнуг хирезинде-ле Самохвалов бодунуң чүгле тускай эртеми — англи дыл башкызы эвес, харын-даа складка таңныылдаар ажылга безин кирип алыр дээш чадашкан. Он айлар дургузунда хилинчектениң, тоолаа чораан соонда ол Израильден үнүп чоруурун шиитпирлээш, Швейцарияга чеде берген, бодунуң совет хамаатызы болурун чедип алзыжеге чедир ажаа чурттап турган.

Женевага болган парлалга конференциязынга Самохвалов ол дугайын чугаалаан. Израиль дээрге, черлик, араатанзыг ажы-чаңнар дендээн «бодуң бодуңга дузалавас сен — сеңээ кым-даа дузалавас» деп принцип тергиидээн чурт болду. Совет Эвилелинден Израильче чоруурун шиитпирлээнин амыдыралында эң улуг алдагдал-дыр дээрзин билген мен деп, ол медеглээн. Өг-бүлем мээң аайымга кирбейн Минскиге арткан вас-кежиктир.

«Совет Эвилелинче, доктаамал төрээн чуртумче ээп чанарымны чырык өртемчейге ийи удаа төрүттүнгевиң кылдыр хүлээп ап тур мен» деп, Самохвалов медеглээн.

Патриоттар шаап халдап тур

ХАНОЙ. (СЭТА). Мурнуу Вьетнамдан келген дыңнадыгларны ёзугаар алырга, сөөлгү хүннерде хосталганың Улусчу чепсектиг күштери америк шериглерниң хөй санныг быжыглал пункттарынга согуушкуннарны каш удаа таварыштырган. Март 1-де Тхузаумот можуга мурнуу-вьетнам патриоттар АКШ-тың Сайгондан соңгу талаже 40 километр ырак турар бирги аэромобиль дивизиязының командылал пунктузун күштүг-биле боолаан, а ол-ла хүн Биньтхуан можуга америк шериг машиналарының колоннازынга согуушкунну таварыштырган. Дайзын улуг чидиригглерлиг болган. Февраль 26-да патриоттар Лаобаодан 40 километр ырак турар дайзынның шериг лагериниче халдаан. Ооң түңнелинде 30 америк солдатты өлүрген болгаш балыглаан. Элээн каш-каш танкыларны болгаш бронетранспортёрларны ажыглаалдан үндүрген, үш улуг боону болгаш радарлыг тургузуулганы буза тевискен.

Февраль 28-те Лаостуң Улусчу-хосталга армиязының кезектери Бандонгтуң соңгу талазынга 4 америк вертолётту дүжүр аткан деп, Кассан Патет-Лао агентилел дыңнаткан. Февраль 26-да лаос патриотчу күштер Бандонгтан барыын талаже 4 километр ырак турар дайзынның туружун боолаан болгаш ооң алды танкызын узуткаан.

ПАРИЖ. (СЭТА). Лаос патриотчу күштер мурнуу-вьетнам кызыгаардан барыын талаже 10 километр ырак № 30 бедикте сайгон шериглериниң артиллерия туруштарынга күштүг согуушкуннарны таварыштырган. Кадыг-дошкун тулчуушкуннар 11 шакта үргүлчүлээн. Интервентилер дириг күш болгаш техника талазы-биле улуг когаралга таварышкан.

ДХМ-НИҢ МЕДЕГЛЕЛИ

ХАНОЙ. (СЭТА). ВДР-ниң Даштыкы херектер министерствозунуң медегелелин ында парлап үндүрген. Соңгу Вьетнамга удур Каттышкан Штаттарның дайын чорудулгаларын болгаш чаа дайын авантюраларын күштелдиргенин медегелелде шыңгыы буруу шапкан.

1970 чылдың ноябрь 21 болгаш 22-де ВДР-ниң арааtанзыг ёзу-биле бомбалаан соонда АКШ-тың империалистери агаардан халдаашкыннарын чүгле соксатпаан эвес, харын үргүлчүлээн болгаш күштелдирип келген деп, медегелелде чугаалаан. 1971 чылдың чүгле январьда безин 28 хонук дургузунда стратегиг «B-52» бомбалакчы самолёттар Куангбинь болгаш Виньлинь можуларда хөй районнарны соксаал чокка бомбалап келген, ооң түңнелинде вьетнам улуска удур араатанзыг ёзунуң чаа кемниг үүлгедиглерин үүлеткен.

Лаоста агрессиязын чорудары-биле кады Никсоннуң администрациязы сөөлгү үеде америк шериглерниң болгаш сайгон чалча армияның улуг күштерин 17-ги параллельдиң чоогунда мөөңнээн, америк 7-ги флоттуң хөй шериг корабльдерин Тонкин мугулдурже киирген. ВДР-ге удур шериг хөделиишкиннерин калчаалыы-биле көвүдедип турар деп, медегелелде демдеглээн. Янзы-бүрү хевирлерниң америк самолёттары хүн бүрүде демократтыг Вьетнамның девискээрин бомбалап база боолап турар. Стратегиг «B-52» бомбалакчы самолёттарның халдаашкыннары күштелген, оларның согуушкуннарының хемчээлдери улам калбарып турар. Оон аңгыда Виньлинь можунуң девискээрин кургаг черден болгаш агаардан артиллерия-биле боолаарын күштелдирген. АКШ-тың шериг корабльдери ВДР-ниң девискээр суглгарынче үргүлчү халдап, эриктерде вьетнам судноларны боолап турар.

ВДР-ни бомбалаарын болгаш боолаарын бүрүн болгаш чугаа чокка соксадыр дугайында хүлээлгелерин АКШ-тың империалистери үрээн дээрзин медегелелде демдеглээн. АКШ-тың үстүнде айыткан дайын чорудулгалары БДР-ниң айыыл чок чоруунга шуут айыыл, Вьетнам талазы-биле париж човулел хуралдың ажылынга шыңгыы кыжаныг, тайбың болгаш чөптүг чорук эргим үнелиг чурттарга калчаалыг чөңгээ-дир.

Никсоннуң администрациязы бодунуң дайын үүлгедиглериниң бүгү уржуктары дээш бүрүн харысаалганы хүлээр ужурлуг.

АКШ-тың агрессиязынга удур демиселди күштелдиреринге вьетнам улустуң шиитпирлиин медегелелде демдеглээн.

Чөөн Пакистанда байдал

КАРАЧИ. (СЭТА). Чаа конституцияны бадылаары-биле март 3-те ажыттынар ужурлуг турган Национал ассамблеяның сессиязын соңгаарладыр дугайында шиитпирни Пакистанның президентизи Яхья Ханның хүлээп алган соонда чуртта тургустунган политиктиг байдалга холбаштыр чөвүлел хуралды Чөөн Пакистанның политиктиг партияларының удуртукчулары чыылдырган. Улусчу лига партияның даргазы М. Рахман конституцияны ажылдап кылырының айтырыынга дугуржулга кылырынче баарынга бодунуң белеткин парлалга конференциязынга медеглээн, ынчалза-даа 1969 чылдың март 26-да чуртка боттандырган онза байдалды күш чок болдурарын негээн. Пакистан улусчу партияның удуртукчузу З. Бхутто чаа конституцияның төлевилелин чүгаалажыр көөр төлээде М. Рахман-биле «кайы-даа үеде, кала-даа» ужуражырынга белеген илергейлээн. Парлалганың демдеглээни-биле алырга, З. Бхутто президент Яхья Хан-биле ужурашкан соонда бо медегелелин кылган.

Чөөн Пакистанда байдал дүшкүүрлүг болуп артпышаан. Бүгү-нийти ажыл соксадыышкынчы бүгү можуларда калбарган. Чыскаалдар эртип турар. Хоорайда комендант шагын тургускан.

АЖЫЛ СОКСАДЫЫШКЫНЫ

БУЭНОС-АЙРЕС. (СЭТА): Аргентина университеттериниң администрация чериниң элээн каш-каш муң ажылдакчылары ажыл төлевирин көвүдедирин негевишаан, бүгү-нийти ажыл соксадыышкынын чарлаан.

Чурттуң янзы-бүрү хоорайларында студентилерниң хөделиишкиннери-биле ажыл соксадыышкыны каттыштырлашкан. Олар университеттерге өөренип кирериниң турун турар системазынга удурланып турар. Чурттуң чамдык хоорайларынга ажыл соксаткан студентилер боттарының эштерин деткээн чыскаалдарны организастаан. Чурттуң хемчээлиниң талазы-биле нийги хоорайы Росариога студентилер беш факультеттиң бажыңнарын ээлеп алган болгаш полиция оларны оортан үндүр сывырарын каш удаа оралдашкан-даа болза, олар ээлеп алган бажыңнарын холдан салбайн турар.

Кордова хоорайда күрүне албан черлериниң албан-хаакчыларының ажыл соксадыышкыны үргүлчүлеп турар. Олар база-ла ажыл төлевирин бедидерин негеп турар. Чурттуң бо кол үлетпүр товуунуң ажылчы чоннарының профэвилел каттыжыышкыннары бүгү-нийтиниң ажыл соксадыышкынын чорудар дээш саналдаан.

Бельгияга чайгаар улгадып немешкен өртектерге онаар үндүрүг дугайында хоойлунуң күштүг болганынга удурланганын илергейлеп, биче-биче садыг бүдүрүлгелериниң ээлери ажыл соксаткан.

Бельгияның чону алызында барып күрүне күзелинден төледип алыр кылдыр доктааттынган хемчээлдиг үндүрүг төлээр, ону 65 хардаан кижилерге дедир төлеп бээр деп, ук хоойлунуң бир чүүлүнде айыткан. Ашаа чоннуң ортумак шыдалдыг кезектери онза килеңнээн. Ол үндүрүгнү дедир төлеп бээрде, өртек-үнениң үргүлчү улгадып турарын, бельги франк акшаның үнезиниң кудулааны база барымдаалавас дээн.

ЧУРУКТА: ажыл соксатканнар Брюссельдиң кудумчузунда.

Ньюс Сервис-СЭТА-ның фотозу.

КОММУНИЗМНИҢ БЕДИКТЕРИНЧЕ

болгаш анархис-синдикалистиг чайгылыышкын дугайында илеткелинге тодаргай көргүскен. Күзел-соруктуң, үзел-бодалдарның, хөделиишкиннерниң чаңгыс аай болуру, каң дег сагылга-чурум — бо бүгү болза, марксисчи партияга кандыг-даа фраксылыг чорукту болгаш партийжи сагылга-чурумнуң үрээшкиниң болдурбас хоойлу болур деп Ленин өөреткен.

ПАРТИЯНЫҢ X съездизи профэвилелдериниң дугайында айтырыгның талазы-биле маргылдааларның түңнелдериң үндүргеш, ленинчи платформаны хүлээп алган. Троцкистерниң, «ажылчын оппозицияның» болгаш өске-даа оппортунистиг бөлүктерниң үзел-бодалдарын сойгалап илереткеш, профэвилелдерниң ажыл-чорудулгазың тодараткан.

Профэвилелдер — коммунизмниң школазы болур деп съезд онзалап демдеглээн. Тайбың социалистиг тургузуушкунуң чылдарында профэвилелдерниң кол сорулгазы болза организастыг ажыл-агыйжы болгаш кижизидилгелиг сорулга болур. Профэвилелдери болза бүдүрүлгени организастаар болгаш чурттуң бүдүрүкчү күштерин катап тургузар талазы-биле кол ажылды күүседир ужурлуг. Социалистиг тургузуушкунуң улам ыңай хөгжүлдези-биле профэвилелдери пролетаржы күрүнениң дузалал органнары кылдыр чоорту хуула бээр.

Партияның X съездизиниң төөгүлүг ужур-дузазы болза, партияның одуруувга тургустунуп келген, социалистиг ниитилелди бистиң чуртувуска тудуп тургузарынга моондак ужураштырарын оралдажып турган фраксылыг оппортунисчи бөлүктерни үндезининге чедир сойгалап, партияның чаңгыс эвин быжыглаар дугайында доктаалды хүлээп алганында болур.

ПАРТИЯНЫҢ X съездизи «Национал айтырыг талазы-биле партияның ээлчеглиг сорулгаларының дугайында» айтырыгны чугаалашкан. Съездиниң бо айтырыг талазы-биле хүлээп алган шиитпиринде шаанда дарлаттырып чораан улустарның күрүне, ажыл-агыйы болгаш культура талазы-биле хожудаңгай чоруун узуткаар болгаш оларның хөгжүлде талазы-биле деңнелин мурнакчы сайзыраңгай национарның деңнелинге чедир бедидер дугайын айыткан.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының ленинчи национал политиказын, партияның X съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырып чорутканының түңнелинде Ортаакы Азияның болгаш Сибирьниң, Кавказтың экономика, культура талазы-биле хожудаңгай улустары экономика, культура талазы-биле сайзыраңгай национарның деңнелинге барык дөртен чылдарның иштинде чедип, үлетпүр талазы-биле сайзыраңгай республикалар болгаш областар болуп хуула берген.

Партияның X съездизиниң национал республикаларга болгаш областарга үлетпүр төптерин тургузар дугайында шиитпири ол республикаларга болгаш областарга чаа үлетпүр-бүдүрүлгелериниң сайзыраарынга канчаар-даа аажок улуг рольдуг болган.

Бистиң бо хүнневисте партияның X съездизиниң ол шиитпири ам-даа улуг ужур-дузалыг боop артпышаан. Ооң тодаргай барымдаазын 1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелинден көрүп болур.

ДИРЕКТИВАЛАРНЫҢ төлевилелинде чаа беш чылда үлетпүрнүң кол сорулгазы болза, социалистиг экономиканың, ылаңгыя кодээ ажыл-агыйның болгаш ооң-биле холбаалыг адырларның индустриалдыг баазазын калбартырында болгаш сайзыраңгайжыдарында, бүдүрүлгениң техниктиг деңнелин база ажыктыг чоруун бедидеринде, продукцияның шынарын үндезинин-биле экижидеринде болур деп айыткан.

Үлетпүр талазы-биле чугула сорулгалар ында тодараттынган. Ниитизи-биле бистиң чуртувуска беш чыл дургузунда үлетпүр продукциязын бүдүрерин 42—46, ооң иштинде бүдүрүлгениң чепсек-херекселдерин бүдүрерин 41—45, хереглел чүүлдерин бүдүрерин 44—48 хуу көвүдедир кылдыр планнаан. Директиваларда көрдүнген ол сорулгаларны тус-тус республикалар аайы-биле алгаш көөрге: Казах ССР-ге үлетпүр продукциязын бүдүрериниң хемчээли 57—60, Узбек ССР-ге — 46—49, Кыргыс ССР-ге — 45—48, Молдав ССР-ге — 56—59, Армян ССР-ге — 60—63 болгаш Туркмен ССР-ге — 50—53 хуу көвүдээр кылдыр планнаан.

Бо онзаалдалар чүнү херечилеп турарыл дээрге, мурнунда экономика талазы-биле хожудаңгай национал районнарга үлетпүр төптерин тургусканы-биле чергелештир, ол районнарның моон соңгаар хөгжүлдезинге бистиң төрээн Коммунистиг партиявыстың ада сагыш салыышкынының херечизи-дир.

Партияның X съездизиниң «Национал айтырыг талазы-биле партияның ээлчеглиг сорулгаларының дугайында» шиитпири бистиң республикавыстың экономика, культура талазы-биле хөгжүүрүнге база канчаар-даа аажок улуг ужур-дузалыг болган.

ТЫВА АРАТ Республиканың Совет Эвилелиниң составынга кирген соонда дарый ВКП(б) ТК болгаш Совет чазак Тываның чонунга дузалаарының болгаш ооң экономика, культуразын хөгжүдериниң талазы-биле тодаргай хемчеглерни ап чоруткан. «Тыва Автономнуг областың кодээ ажыл-агыйынга дузалаар хемчеглер дугайында» ССРЭ-ниң Улус Комиссарларының Чөвүлелиниң 1944 чылдың ноябрь айда хүлээп алган доктаалы, база ол ышкаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1949 чылдың февральда хүлээп алган «Тыва Автономнуг областың кодээ ажыл-агыйынга дузалаар хемчеглер дугайында» доктаалы, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1950 чылдың октябрь айда үндүрген «Тыва Автономнуг областың минералдыг чиг-эт курлавырларын моон соңгаар шинчилеп тывары хемчеглериниң дугайында» доктаалы болгаш өске-даа хемчеглерни амыдыралга боттандырган.

Тоску беш чылдың бир дугаар чылы 1971 чылда ниитизи-биле бистиң чуртувуска үлетпүр продукциязын бүдүрери 1970 чыл-биле деңнээрге, 6,9 хуу, РСФСР-ге 6,8 хуу көвүдээр болза, Тыва АССР-ге 10,5 хуу өзер. Бистиң республикавыс СЭКП ТК-ның болгаш Совет чазактың хүн бүрүдеги улуг сагыш салыышкынының түңнелинде, аграрлыг республикадан аграрлыг индустриалдыг республика кылдыр хөгжээн.

РКП(б)-ниң X съездизинден бистиң бо хүннеривиске чедир 50 чыл эрткен. Бо кыска, төөгүлүг үениң дургузунда бистиң чуртувус экономика, культура талазы-биле делегейде эң сайзыраңгай, эң мурнакчы күрүне болу берген. Бистиң чуртувустуң мурнунда чыдып калган чораан биче национал улустары Совет Эвилелиниң бүгү улустары-биле бир демниг, коммунистиг партияның удуртулгазы-биле кижи төрелгетенниң чырыткылыг келир үези — коммунистиг ниитилелди тургузуп турар.

В. БИЧЕ-ООЛ,

Кызылда педагогика институдунуң төөгү болгаш филология факультединиң деканы, төөгү эртемнериниң кандидады.

Күш-ажыл курлавырларын чөп ажыглаар

НИИТИЛЕЛ бүдүрүлгезиниң интенсивтиг өзүлдезиниң бедээниндеи совет экономика бодунуң хөгжүлдезиниң чаа үе-чадазынче кирген. Ниитилел бүдүрүлгезиниң өзүлдези ийи арга-биле хөгжүп турар. Чаа бүдүрүлгелерин, тудугларны, объектилерни ажыглалга кииргенинден, тарылга шөлүн албедип, малдың баш санын өстүргенинден материалдыг бүдүрүлгеде киржип турарларның саны көвүдээр. Ындыг арганы экстенсивтиг дээр. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидип тургаш, бүдүрүлгелерни болгаш объектилерни эң ажыглап, кодээ ажыл-агый культураларының дүжүдүн бедидип, малдан алыр продукцияны көвүдедирин чедип алырын интенсивтиг дээр. Совет экономика кезээде интенсивтиг арганы колдады хөгжүп келген.

Бистиң чуртувуста чаа-чаа бүдүрүлгелерни, объектилерни ажыглалга киирип турарындан ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның саны каш катап көвүдээн. Күш-ажылдың аажок улуг курлавырлары барыындан болгаш хоорттуг чериниң хөй болганындан ажыл-агыйның чамдык адырларынга экстенсивтиг арганы калбаа-биле ажыглаарынче оруктуг ажыткан болгаш чонну ажыл-биле бүрүн хандырар болгаш ниитилелдиң күш-ажыл кылып шыдаар кижи бүгүдезиниң ажылдаар эргезин Совет конституция ёзугаар магадылап турар.

Ниитилел бүдүрүлгезиниң Чөөн-Хемчикте бар байдалдарынга хамаарыштыр көөрге, районда 3, колхозта 5, совхозта 5 муң ажыг кижи кодээ ажыл-агыйның янзы-бүрү участоктарында хаара тутттунган. Оларның барык шуптузу боттарының даанган херээн кызымак, ак сеткилдиг күүседип турар. Ооң чижээн эрткен юбилейлиг 1970 чылда күрүне мурнунга хүлээлгелерин районнуң ажыл-ишчилери чедиишкиннииг боттандырганы херечилеп турар.

Районнуң партия, совет организациялары 1970 чылда күш-ажылдың курлавырларын ажыглап сайгарар талазы-биле чамдык ажылдарны кылган. Чонну республика ниитинге сайгара көжүрериниң онзалгазын ажыр кылган. 30 өреге көжүрериниң орнунга 36 өрегени көжүрген. Ажылчыннар күжүн Тываның үлетпүр бүдүрүлге, тудуг черлеринге организастыг чыылданың чуруму-биле чорударының онзалгазы күүсеттинген. Бо чугула политиктиг ажылды Сүт-Хөл, Чыргакы, Ишкин кодээ Советтериниң күүскомнары билдилиг организастап, чон ортузунга таныылга ажылын эки чорудкан.

1969 чылдың сайгарылгазын көөрге, районда күш-ажылдың курлавырларын чөп ажыглап, сайгара тургузар, бүдүрүкчүлүүн бедидер талазы-биле чорудуп келген хемчеглерде ам-даа улуг четпестер бар.

Колхозчу кижи бүрүзү чыл дургузунда 290-дан эвээш эвес кижи-хүнүн ажылдаар тургаш, 217 кижи-хүнүн чедип ап, норманы чүгле 74 хуу күүсеткен. Чүс болгаш чүстен куду кижи-хүнү ажылдааннар районнуң совхозтарында 36, колхозтарда 141 кижи болган. Колхоз, совхозтарда ажылдап болур 60 хардан өрү назылыг 1108 кырганнар, 14—17 хар чедир назылыг 1030 оолдар, уругларшколаларда-даа өөренмейн, шыдаар хире шаа-биле ажылга-даа киришпейн турарлар. Бир эвес ажыл кылып шыдаар, кадыкшылы эки пенсионерлерни база школадан дашкаар турар оолдар, кыстарны ажылга чөп ажыглаан болзувусса, харын-даа «Сүт-Хөл» совхоз ышкаш ажыл-агыйны-даа организастап болур күш бар. Пенсионерлерниң ниитилелге ажыктыг күш-ажылының чижээн «Искра» колхозтан көрүп болур. Ында 10 шаа улуг назылыг кижилер 1969 чылда 251 кижи-хүнүн ажылдап, 13.700 рубльдиң орулгазын колхозунга киирип берген.

Бии-Хем районнуң чамдык пенсионерлериниң 42,2 хуузу, Таңдыда 20 хуузу ниитилелге ажыктыг ажылга киржип турда, Чөөн-Хемчикте кырганнарның чүгле 7,8 хуузу ажылдап турар.

Бистиң районнуң ажыл-агыйларында күш-ажылдың сагылга-чуруму кудушу, бүдүрүкчүлүү чавыс, кылган продукцияның бот-үнези аар. Ону моон адаанда кыска чижектен көрүп болур: бир центнер кодээ ажыл-агый продукциязын белеткээринге колхозтардан дүк кыргып алырынга бистиң район 45,7 кижи-хүнү үндүрүп турда, Бии-Хемде 33,6, сүт бүдүреринге бистиңде 3,6, Бии-Хем районда 2,8 кижи-хүнү чарыгдаан. Бүдүрген продукция дээш бир кижи-хүнүнүң төлевири бистиң районда 3 рубль 11 көпеек, Бии-Хемде 3 рубль 72 көпеек.

Үстүнде фактылар чүнү чугаалап турарыл дээрге, бистиң районнуң ажыл-агыйының чамдык удуртукчулары техниканы каражалыг ажыглап, эвээш үе-шакта хөй продукцияны бүдүрүп алыр деп камналганың бөдүүн хоойлузун сагывайн турарын бадыткап турар.

Бүдүрүлгениң ажыктыын бедидерде материалдыг, күш-ажылчы болгаш сан-хөө курлавырларын аң-на камныг ажыглап тургаш, чуртка херектиг эң чиик, эң бедик шынарлыг продукцияны бүдүреринге үндүрген чарыгдалды үргүлчү хемчээп, деңнеп тургаш, бүдүрүлгеге кирген рубль бүрүзүнден орулгалыг болур деңнелди чедип алырының дугайында СЭКП Төп Комитединиң өөредиин, негелдезин боттандырары чугула.

1970 чылдың январь 1-де байдал-биле алырга, районда 1044 кижи ниитилел бүдүрүлгезинде ажылдавайн, хуузунда ажылын кылып турары тодараттынган. Оларны ажылга таарыштыр тургузар талазы-биле кодээ Советтериниң күүскомнары, колхоз, совхозтарның удуртукчулары боттуг хемчегни албайн турарындан 1971 чылдың январьда чүгле 325 кижи ажылга кирген. Арткан 719 кижи кайда-даа хаара туттунмаан. Ол хиреде 1971 чылда колхозтарның, совхозтарның тудар тудуунга 146 кижи негеттинип турар.

Ниитилел бүдүрүлгезинден дашкаар туруп, маңгыстаачак хевир-биле чурттап, арагалап, оорланып чоруур эвээш саныг, мурнунда херек ужурунда шиитпирип, кеземчени көрээдаа, оон тодаргай түңнел үндүрбээн кижилер бар. Олар аныяк өскеннерге багай салдарны чедирип, оларның кошкактарын школадан чардыктырар, сагыш-сеткилин төөредир таварылгалар бар. Моон кол чылдагааны районнуң администрацияның, Совет органнарның, ажыл-агый удуртукчуларының, комсомол, профсоюз, херээженнер организацияларының болгаш улус өөредилгезиниң ажылдакчыларының талазындан ажылчы чоннарның, ылаңгыя аныяк өскенниң ортузунга кижизидилге ажылын чогуур деңнелге чедир тургуспайн турарында.

1971 ажыл-агый чылында күш-ажылдың курлавырларын чөп ажыглап, ажылчы чоннарның ортузунга тайылбыр ажылын чорудуп тургаш, 20 өрегени Бии-Хем районнуң совхозтарынче Чөөн-Хемчиктен көжүрүп, сайгарар дугайында Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1970 чылдың декабрь 28-те үндүрген № 843 шиитпирин күүседип, Ак-Довурак, Хову-Аксы болгаш Кызылдың тудугларынче ажылчыннарны организастап чорудар сорулга салдынып турар.

Район иштиниң бүдүрүлгелеринден БМБ-463, амыдырал хандырылга комбинадынга, Чадааның септелге-тудуг участогунга, ыяш ажыл-агый черинге түр-даа, үр-даа ажылдаар ажылчыннар негеттинип турар.

Ажылдаар күзелдиг пенсионерлер болгаш өске-даа кижилер «Хемчик» курацнының ажыл-агыйның, амыдырал хандырылга черлериниң шугумунга ажылчын болуп кирип алгаш, аалынга, ог-бажы, бажың иштиниң херекселдерин, шанак, тергени болгаш өске-даа эт-херекселдерни, суй-белектерни кылып, хеп аймаан даараш, бодунуң бүдүрүлгезинге садып сайгартыры-биле дужаап туруп болур. Ындыг ажылчын кижиниң ол үези күш-ажыл стажынга киир санаттынар.

Күш-ажыл курлавырларын чөп ажыглап, ооң бүдүрүкчүлүүн улам-на бедидип тургаш, продукцияның шынарын экижидип, бот-үнезин чиигедири, шыңгыы камналга дээш демисежири бүгү-нийтиниң херээ болурун СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелинде база айыткан болгай.

В. ҮЗЕК,

күш-ажыл курлавырларын ажыглаар республика эргелелиниң Чөөн-Хемчик районда төлээзи.

БҮГҮ-ЭВИЛЕЛДИҢ НОМ ТАРАДЫЛГАЗЫНЫҢ АЙЫ ЭГЕЛЭЭН

ХӨЙ-НИИТИНИҢ КҮЖҮНГЕ ДАЯНЫР

1971 чылдың март 1-ден апрель 1-ге чедир Бүгү-эвилелдиң ном тарадыр айын чарлаан. Бо айтырыгга хамаарыштыр Тыва респотребсоюзтуң ном садыглаар килдизиниң начальниги Антон Андреевич МАЛЫШЕВ-биле бистиң корреспондентивистиң беседазын моон адаанда парладывыс.

— Ном тарадырының айының сорулгаларының дугайын чугаалап көрүңерем, Антон Андреевич?

— Бистиң чуртувус партияның XXIV съездизинге уткуштур чоруп олурар. Төөгүлүг улуг болуушкунга чедир хуусаа улам кызырылган. Ынчангаш РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Парлалга талазы-биле комитет болгаш Респотребсоюз ном тарадырының айын чарлааш, ону партияның ээлчеглиг съездизинге тураскааткан. Ниитилел-политиктиг литератураны, марксизм-ленинизмниң дугайында база СЭКП болгаш акы-дуңма коммунистиг партияларның тугула документилерин, оон дугайында литератураны чон ортузунга пропагандалаарын аңгы чугула сорулга деп санаан. Партияның XXIV съездизинге уткуштур парлаан янзы-бүрү темалыг номнар, чечен чогаал болгаш уруглар литературазын, Тываның ном үндүрер чериниң номнарын база хөй-биле садып тарадыр бис.

— Номну тарадырының кандыг арга-хевирлерин ажыглаар силер, чугаалап көрүңерем?

— Бистиң ном садыглаар килдиске тускайлаан 27 ном магазини, 7 киоск хамааржып турар. Номнарны садып тарадырынга кол даяныр күжүвүс ном садыглары болурун чугаажок. А ынчаарга чон ортузунга ном пропагандазын калбартырынга янзы-бүрү делгелделерин, стендилерин, витриналарны организастаар апаар. Шак мындыг ажылды колхозтарга, совхозтарга, бүдүрүлге коллективтеринге чорудар. Чамдык районнарның элээн хөй школаларында ном кооперативтери моон мурнунда-ла тургустунгулаан. Школачы, комсомолчу хөй-нииги тарадыкчылар база бир кол даяныр күжүвүс ол болур.

— Янзы-бүрү литератураны садып тарадыр талазы-биле чер болганда хөй-ниитиниң киржилгези кандыг боор турарыл, Антон Андреевич?

— Респотребсоюзтуң системазында ниитизи-биле бүгү республикада 875 кижи ном тарадырынга доктаамал киржип келген. Оларның хөй кезии — хөй-нииги тарадыкчылар, а өскелери — штаттыг ажылдап турар. 1970 чылда үстүнде эштерниң күжү-биле 50 муң рубльдиң литературазын садып тараткан. Бо болза номнуң ниити саарылгазының 10 хуузун ээлеп турар. Хөй-ниитиниң киржилгези-биле ном садып тарадырынга Каа-Хем районда эки дуржулга бар апарган. Сарыг-Септе ном садыының эргелекчизи Валентина Тимофеевна Егорова улуг ажылды чорудуп турар. Ук районда школаларның 14 кооперативин тургускан. Олар чогуур литератураны ном садыын дамчыштыр алгаш, чон ортузунга садыглаар. Школаларның ном садыглаар кооперативтери Улуг-Хем районда (шупту 12) база бар.

— Ном тарадырынга комсомолчуларның киржилгези кандыгыл?

— Эрткен чылдарның дуржулгазындан көөрге, ном садыглаарынга идепкейлиг хөй-ниитичи комсомолчулар киржип тургулаан. Ук ажылды башкарарынга ВЛКСМ Бии-Хем, Каа-Хем райкомнары инициативтиин көргүскен. Сөөлгү үеде бо талазы-биле ажыл Чөөн-Хемчик районнуң Чадаанада болгаш өске-даа чамдык суурларда экижээн. ВЛКСМ Кызыл хооркому найысылалдың комсомолчуларын ук херекке идепкейлиг киржирин чедип алыры күзенчиг. Өвүр, Бай-Тайга дээш өске-даа чамдык районнарга байдал моон мурнунда база багай тургулаан.

— Ном садыглаар килдис чарлаттынган айга хамаарыштыр кандыг ажыл чорутканыл, номчукчуларга чугаалап берипнерем?

— Ном садыгжыларын, товароведтерин чыгаш, ном тарадырының айының сорулгаларын айтып тайылбырлаан. Чаа литератураны садыг бүрүзүнче чорудуп эгелээн бис. Партия райкомнарының пропаганда болгаш агитация килдистери, ВЛКСМ райкомнары дээш школа кооперативтеринге, калбак хөй-ниитиге даянып тургаш, Бүгү-эвилелдиң ном тарадырының айын организастыг эрттирерин чедип алыр бис. Респотребсоюзтуң ном садыглаар килдизи тус-тус районнарже харыысалгалыг эштерни чорудар, олар аңаа барып, ажыл-херекти башкарып, дуза чедирери чугаажок.

Килдис эрткен чылдың 448 муң рубльге ном садыглаар планын 502,2 муң рубльге ажыр күүсеткен, бо чылдың январь, февраль айларының планын база күүсеткен. Партияның XXIV съездизинге алдар болдурган ном тарадырының айын эң организастыг чорударынга бүгү аргалар бар деп чугаалап болур. Ук ажылга хөй-ниитиниң калбак киржилгези кончуг чугула.

КУЛЬТУРАДА БОЛУУШКУННАР

Көрүлде уламчылап турар

Эрткен чылдың октябрьда Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозу райкүүскомнарның иштики херектер килдистериниң коллективтеринге бот-тывынгыр уран чүүлдүң көрүлдезин чорударын доктааткан. Ук көрүлде ам районнарда чедиишкиниг чоруп, оон түңнели партияның XXIV съездизиниң ажыттынарының бүдүүвүнде үнер.

Таңды, Тес-Хем, Чөөн-Хемчик районнарда шагдаа, суд, прокуратура органнарының ажылдакчылары идейлиг утка-шынары бедик концерттерни чонга көргүскен. Ылангыя Чөөн-Хемчик райкүүскомнуң шагдаа килдизиниң коллективинде уран чүүлге талантылыгларның концерти черле эки. Мында солун номерлер хөй. Чижээ, Т. Сат, С. Баады оларның ырларын, хөйнүң күүсеткени «Аъдым» база кыба улустуң танцызын көрүкчүлер үнелээн. Ол ышкаш «Солдат оол чаныш олур» деп ырны эр улустуң ансамбли уран мергежилдиг-биле ырлаан.

Уран чүүл көрүлдези амдаа уламчылап турар. Чоокку хүннерде Барыын-Хемчик, Өвүр районнарның шагдаа ажылдакчыларының концерттерин жюри кежигүннери хүлээп алыр.

Л. ЛАНТУХОВ.

Тематиктиг кежээлер, концерттер

Бистиң районда партия организациялары ажылчы чоннарның чурттап турар черлериниң ааңы-биле политмассалыг ажылды бо хүннерде улам хайнышкыныг чорудуп турар. Ылангыя тус-тус коллективтерде бот-тывынгыр уран чүүл ажылы партияның ам болур съездизинге уткуштур идепкейжээн. Маңаа чоннуң сонуургалы улгаткан.

СЭКП-ниң XXIV съездизинге уткуштур уран чүүл көрүлдезин чер-черлерде партия, комсомол, профэвилел организациялары, херээженнер чөвүлелдери организастаан. Коммунистиг партияга, В. И. Ленинге тураскааткан тематиг кежээлерни, солун концерттерни культура бажыңнарынга, клубтарга организастап турар.

Районнуң колхозтарында болгаш совхозтарында 29 агиткварира бар. Амгы үеде олар чоннуң чурттап турар черлериниң ааңы-биле политмассалыг ажылды, концерттерни, өске-даа хөй-нииги ажылдарын организастаарының таарымчалыг төптери болу берген. «Чодураа» колхозта херээженнер чөвүлели (даргазы Маасым Болат-оол) бот-тывынгыр уран чүүлче чонну идепкейлиг хаара туткан. Олар Самагалдай суурга, районда өске-даа ажыл-агыйларның төптеринге аалдап чеднкен болгаш солун концертти чонга бараалгаткан.

Партия болгаш комсомол райкомнарының бот-тывынгыр коллективи «Чодураа» колхозтуң Хараал-Тей сүт-бараан фермазынга, район эмнелгезиниң талантылыг артистери «Тес-Хем» совхозтуң Өртең сүт-бараан фермазынга концерттерни сонуурган. 1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдер талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин таныштырары, янзы-бүрү темаларга лекцияларны, беседаларны ыңдыры уран чүүл коллективтериниң ажылында кол черни ээлээн.

С. МААДЫ.

»ТЭЭЛИ» ЧУГААЛАП ТУР

Неделяда ийи катап дамчыдар радио белдирлиг болганындан бээр каш чыл эрткен. Дамчыдылганың шынары экижип бар чыдар.

Вторник, пятница хүннеринде дикторнуң тода үнү бажың бүрүзүнге дыңналып келир. Сөөлгү медээлерни дамчыдар. Районда малдың кыштаглаашкынының, хой ооладаашкынының, чаш төлдү менди камгалап алыр дээш кызымаккай ажыл-иштиң дугайын дыңнап турар бис. Чоокта чаа «Чурттаалганың үнези чүдел?» деп диспутту аныяктарга дамчытканы солун болду.

Чамдык четпестерни дыңнакчылар бо-ла эскерер. Дамчыдылганы чогуур шагындан он хире минутада озалдадыр, азы эрте доосту бергилээр. 30 минута иштинде кылза чогуур дамчыдылганы чамдыкта 10—15 минута иштинде доозуптар боор-дур. Мындыг четпестер ховар эвес. Бо чылдың январь, февраль айларда безин мындыг таварылгалар каш-даа удаа болган.

Мал кыштаглаашкынының, чаш төлдү менди алыр дээш демиселдиң дугайын үргүлчү дыңнадып турары эки-дир. Ынчалза-даа сөөлгү медээлерни чаңгыс талалап болбас деп бодаар мен. Тудуг, часкы хову ажылдарынга белеткелдер дугайын, кыска интермедияларны, солун концерттерни дамчыдарын чон күзеп турар.

Д. ИРГИТ.

МУРНУНДА — ЧӨӨН-ХЕМЧИКЧИЛЕР

Республиканың «Урожай» эки тура спорт ниитилелиниң бирги чери дээш мячиктиг хоккей талазы-биле маргылдаалар «Хүреш» стадионунда март 2-де эгелээн. Мында Чөөн-Хемчик, Тожу, Каа-Хем, Моңгун-Тайга, Бай-Тайга, Эрзин, Барыын-Хемчик, Кызылдың кедээ ажыл-агый техникумунуң командалары киржип турар.

Ыш хүн үргүлчүлээн спортчу демиселдиң түңнелинде Чөөн-Хемчик районнуң хоккейжилери кымга-даа уттурбаан. Олар Тожу, Моңгун-Тайга, кедээ ажыл-агый техникумунуң командаларын аштырыышкынга таварыштырган. Бай-Тайганың спортчулары кедээ ажыл-агый техникумун, моңгун-тайгажыларны удуп алган, Барыын-Хемчик-биле хайыннашкан. Ынчангаш бай-тайгажылар база чедиишкинниг ойнап турар.

В. АНДРЕЕВ.

Дыштаныр хүннерде...

МАРТ 6-ДА

Культураның болгаш дыштаныылганың Гастелло аттыг паркынга «Кышты удээрини» чаңчыл болган байырлалынга кызылчылар силерни хүндүскүнүң 12 шактан эгелеп чалап тур бис. Ол-ла хүн 14, 17, 20 шактарда Политчырыдыышкын бажыңынга А. Баянжанның концерти болур. Делегейниң улустарының эстрада ырларын ол күүседир.

Комплекстиг экспедицияның база «Совет Тываның 10 чылы» Культура бажыңынга дыштаныылга кежээлери 20 шакта эгелээр. «Энергетик» Культура бажыңынга Каа-Хемниң хөмүр-даш разрезиниң коллективиниң ог-бүле кежээзи 17 шакта эгелээр.

Ипподромнуң хаак баазазынга хоорайның школаларының хаак маргылдаазы эртенгиниң 10 шакта эгелээр. «Хүреш» стадионга «Урожай» эки тура спорт ниитилелиниң бирги чери дээш мячиктиг хоккей маргылдаазы 10 шакта эгелээр.

МАРТ 7-ДЕ

Хоорайның культура ажылдакчыларының дыштаныылга кежээзи Политчырыдыышкын бажыңынга кежээ 19 шакта болур. Пионерлер бажыңынга хүндүс 11 шакта аваларга болгаш кырган-аваларга концертти көрүп болур силер. «Совет Тываның 10 чылы» база «Энергетик» культура бажыңнарынга дыштаныылга кежээлери болур.

Ипподромнуң хаак баазазынга школачыларның хаак маргылдаазы, а «Хүреш» стадионга «Урожай» ниитилелиниң бирги чери дээш мячиктиг хоккейге маргылдаа болур. Маргылдааларының эгелээри 10 шакта.

Ийиги болгаш үшкү разрядтыларның арасынга хоорайның бирги чери дээш шыдыраа маргылдаазын чорудар. Маргылдаа эртен 11 шакта эгелээр.

МАРТ 8-ТЕ

Кежээкиниң 17 шакта Политчырыдыышкын бажыңынга Делегейниң херээженнер хүнү—Март 8-ке тураскааткан хоорайның хөй-ниитизиниң байырлыг хуралы болур.

«Энергетик», комплекстиг экспедицияның болгаш «Совет Тываның 10 чылы» культура бажыңнарынга дыштаныылга кежээлери 20 шакта эгелээр. Хоорайның күш-культура бажыңынга өөредилге черлериниң арасынга хоорайның бирги чери дээш баскетбол маргылдаазы 12 шакта эгелээр. Ийиги болгаш үшкү разрядтыг шыдырааачыларның арасынга хоорайның бирги чери дээш маргылдаа 11 шакта эгелээр.

Шүлүк бижип турарларга

АЯН, ХЕМЧЭЭЛ БОЛГАШ УТКА

Редакцияга авторлардан хөй шүлүк кээп турар. Оларның тематиказы янзы-бүрү. В. И. Ленинниң өлүм чок улуг херээн амыдыралга боттандырган бистиң Төрээн чуртувусту, Коммунистиг партияны, совет улустуң маадырлыг күш-ажылын мактаан болгаш делегейге быжыг тайбың дээш бөдүүн кижилерниң чүткүлүн, империалистиг реакцияга, хавыг дайынга удур бүгү улустарның демиселин көргүскен шүлүктер оларның арасында колдаан.

Кунгуртугда кадарчы Чап Дамдын «Улуг башкы Ленинге», Чөөн-Хемчикте башкы Куулар Сүттүг-оол «Ленинчи черлерге чораашы»... («Шушенское», «Дуруялыг-Тей») деп шүлүктерни чоруткан.

Хады, хадың коддай үнген
Калбак ээнм ойбунунда
Тулаалыг шык кыдыын шимеп,
Дуруялыг-Тей бедип үнген...

Бо болза В. И. Ленинниң шөлүлгеге тургаш, Шушенское суурнуң чоогунда Дуруялыг-Тей ынчаар агаарлап, аңнап чоруп турганының дугайында чугаадан төрүттүнген одуруглар. Ону автор тыва улустуң салым-чолу-биле холбаарын оралдашкан. Аңаа В. И. Ленинниң идеяларының чаагай салдарын, бистиң төрээн черивистиң шапкын хөгжүлдезин, оон бойдузунун каас-чаражын элээн хөй авторларның шүлүктеринде бижээн. Ындыг шүлүктерге А. Допчааның «Чонум соруу», Т. Сарыг-оолдуң «Төрээн Тывам», М. Кежелдейниң «Төрээн черим», С. Соскалдай, М. Дугтуг-Кулак, В. Делгер оларның Хемчик дугайында, К. Хангайның «Сарыг-Булуң», Д. Баазанның «Улуг-Хем деп буян атты эдиледиң» деп шүлүктери кирип болур. Ындыг болзажок оларның уран чечен четпес, далаштың изи илден болуп турар.

Совет кижилерниң күш-ажылының темазынга бижиттинген шүлүктерден О. Намчылактың «Баштайгы базымым» деп бичии шүлүглелин демдеглеп болур. Шүлүглелдиң сюжеди нарын эвес: аарый берген ачазы ынатпайн турда-ла, он үш харлыг оолак аңгыс суггарып чорутпар. «Арык долган сүтву богташ, доора-доора кулак тыртып...» ажылдаан оол черге ховар уткурга таварышкан.

Арыкчывымза долу сугнуң
Аккан даажы кулакка кээр...
Аът кулаа көзүлбес дүн,
Аалдан ырак черниң чери...

деп, бичии оолдуң корткаанын-даа, чоргаарланганын-даа автор психология талазы-биле шын, номчукчуга чедингир уран сеткилдиг шүлүктеп бижээн. Ынчалза-даа бо бичии шүлүглелдиң сюжеди кошкак — дүүшкүнү, дыңзыгыышкыны болгаш чештиништиктин тодаргай эвес, азы өскээр чугаалаарга, чогаалдың кол маадыры кандыг-даа демисел кылыр хире бергелерге таварышпаан. Ниитизи-биле шүлүглел доозулбаан хевирлиг.

Күш-ажыл темазынга шүлүктерни Н. Чооду, К. Конгар-оол, Х. Кускун-оол, Ч. Өолет олар база бижип чоруткан. Оларның шүлүктериниң маадырлары — малчыннар, саанчылар, садыгжылар. Кыргыс Конгар-оолдуң «Кажар дилги, кааң чажыр!» деп шүлүүнүң маадыры Соскуй Донгакович Доржу-оолду кожалары «Соңгу чүктүң кижизи» деп адай берген. Авторнуң бижип турары-биле алырга, Соскуй Донгаковичиде бир кара, бир сарыг ортумак хевириниң ыттары бар. Ол ыттар кодан ээрериндеен аңгыда, оон янзы-бүрү чиик ажылдарга магалыг кашпагай хөлгелери болуп турар...

Улуг хүннерде дилги оилаткан-даа чоруур-ла. Амыдыралда бо хире солун, янзы-бүрү сюжетти чогаадып болур таварылганы автор мында четче ажыглап шыдавайн барган! Оон шүлүүнден бистер чүгле ыт-биле бичии оол өңнүк деп медээлээнин билип алыр бис. Эрөнгей одуруглар хөй.

О. Дартан-оол, студент О. Сат боттарының шүлүктеринге Индия-Кыдатта арзатаныг дайынны кывыскан АКШ-тың чагырыкчы бөлүктерин хаңы килеңин илередип бижээн. Негрлерниң хостуг эрге-шөлээзи дээш, чүреккир демиселчи А. Дэвистиң үлегер-хевирин О. Сат «Анджеланы хостаазын!» деп шүлүүнде сагыш-сеткилдиң хаңызындан чуруп бижиирин оралдашкан.

— Чалыы кыстың тура-соруун
Шаажы, кинчи моондактавас...
Актыг херек дөмей тиилээр —
Анджеланы хостаазыңар! —

деп, совет кижилерниң килеңниг үнүн аныяк автор шыны-биле илередип бижээн. Америк агрессорларга «хөрек сыңмас, кыпкан от дег» килеңин Д. Ондар илеретпишаан. Камбоджаның, Лаостуң болгаш Мурнуу Вьетнамның патриоттуларының чорудуп турар чөптүг демиселиниң тиилелгезинге алыс бүзүрелдиин шүлүүнде бижээн.

Кижилерниң моральдыг мөзү-шынарынга хамаарыштыр янзы-бүрү хевирлиг шүлүктерни А. Допчаа («Шавыдарның суруннавыы»), Ч. Ооржак («Сөөлгү конга»), М. Сыгыр-оол («Аппараттыг аңнап чор мен»), М. Кежелдей («Өңнүүм сеңээ») бижээн. Колхозтуң малчыны Пактаар-оол малынга кам чок, мунуп чоруур аъдын «кышкы дүнүң хаарып турар чыварынга» безин киштедир баглап хондурар деп бодалды А. Допчаа бодунуң шүлүүнге илереткен. О. Чечекей база-ла Пактаар-оолдарны шүгүмчүлээн. Ынчалза-даа шүлүктү чүге «Сөөлгү конга» деп адап каанын билдинмес. Харын мырыңай түңнелинде келгеш:

Спирт биле Водканы
Иштимде арай каргедим —

деп, шүлүктүң маадыры арагачылар чыыжынга олура, «чамдык өөрүн» сагты аарак боданы бээр. Шүлүктүң идейлиг утказы хажыы бербээн бе?

Ынакшыл лириказының шүлүктери сайгарылгага кирген авторларда чүгле үш. Төрээн чурт, күш-ажыл тематиказы колдаан деп, бо чүүлдүң эгезинге айыткан болгай мен. Ынчангаш Т. Сарыг-оолдуң «Оксана», Х. Чечектиң «Ынак болуп артып каар мен», К. Хеймер-оолдуң «Уткан кыска» деп шүлүктерин номчааш, хомудааным биле өөрээним барык дең-шиң болду. Чүге дээрге, сөөлгү үеде «ынак-тыр мен, эргим-дир сен», «уткан-дыр сен, кадган-дыр сен» дээн ышкаш утказы кыдыра, уран-чеченин чегей лириктиг дээн уран шүлүктер холуң эрттир көвүдээн. Олар хөй-даа болза, барык кара чаңгыс — бир хепке кудуп каан чактыр огу-ла! — дээжи ырак шыл-даа, ылаптыг-даа эвес.

Сайгарылгага П. Самбала, А. Хаван-оол, С. Ооржак ышкаш, мырыңай чаа эгелеп чоруур авторларның шүлүк техниказын билбеэнн, дылдың байлаан чөп ажыглап шыдавазын айтыр херек. Ынчалза-даа, мында тематика талазы-биле сайгарылгага чүтээр деп санаан чогаалдарда безин ритмиказы чаңгыс аай эвес, арай «аскайып» турар одуруглар бар болгулады. Тематика-даа, хевир-даа талазы-биле дакпырлаашкыннар («Хемчик», Улуг-Хем, «Төрээн черим») дээн ышкаш чамдык шүлүктерниң аттарындан безин илдең. К. Сүттүг-оол — элээн дуржулгалыг болгу дег, бижип эгелээ-ле үр апарган шүлүкчү. Ынчалза-даа оон шүлүктеринде, сөс-биле чурумал тургузарының чегейиниң ужурунда, чаңгыс аай аян тыптты берген. Колдуунда деңнелге ажыглап бижип турар. Чаа үлегер-хевир дилевес болганда, оон шүлүктери — бодунуунга-даа, өске авторларнынга-даа — болганчок-ла дөмейлежи бээр. М. Кежелдейниң шүлүүнде «Азий диптиң бурунгузун сагындырар» деп одуругну С. П. Шипачевтуң 1942 чылда Тывага чораан бижээн (ол-ла чылын очулдуртунган), бүгүдеге билдингир шүлүүнден «чээп» алган дизе черле частырыг болбас. «Чогаалчы кижи, ылаңгыя бодунуң төрээн дылында бижиттинген чогаалдарны шуптузун билир, оларны үргүлчү номчуур ужурлуг...» деп, Степан Петровичиниң ынчаардагы чагыын сактып келир мен. Ону чамдык аныяк чогаалчылар уттуп турар.

С. Соскалдайның Хемчикке хамаарышкан чогаалының адындан эгелээш-ле, өске авторларның шүлүктери-биле дөмейлежип эгелээн. Мында «өөрүшкүнүң ыры-шооруу диңмиттелген»..., «агы, кангы одарында чажыпкан дег азыраан мал...», «шаар (ы) дээрде самолёттар кылыйткылаан...», «ынчангаштың ынак-тыр мен, чоргаар-дыр мен» сүт-сүт дигилзээн одуругларны «кымның чогаалында ийик моң» деп, кижи дораан-на айтыра бериэ болур.

Эпитет, метафора, метонимия, гипербола, деңнелге дээн ышкаш уранчыдылганың аргаларын шүлүкке ажыглаары албан.

Тии чок торгум,
Диаги чок чиичим —

деп тывызыкты «тии чок торгумда, диаги чок чиичимни төп алдым» деп ыдар болза, тывызыктап олурары ол кижижигдир аа кылдыр, харын-даа кочулап бодаар: «Чевенин, хөөкүйнүң!» Ол дээрге ритмиканың — шүлүктүң тускай хемчээлиниң дүрүмүн сагывайн барганывыс ол. Уранчыдылганың аргалары, ылангыя метафора, гипербола — тыва тоолдарда, тывызыктарда, кожамыктарда шаг-төөгүден тура-ла калбаа-биле ажыглаттынып келген. («Арт болган аңгайган-кеңгейген ээрлиг...» кандыг маадырлар чок ийик?).

Караңгыда сылдыс караа,
Каттыраңнаан карам караа,
Булуртуңде сылдыс караа,
Бүдделчиниң карам караа

— деп одуругларга, ындыг-ла деңнелге херегленчэзн болзувусса, чоп «... сылдыс караа дег» деп ырлашпас бис? Мындыг янзылыг — тывызыкта, тоолда, кожамыкта ышкаш — уранчыдылганың аргаларын бүрүнү-биле чөп ажыглаан чогаалчы сайгарылгада кирген шүлүктерниң авторларынга ховар болду. Чамдык авторлар чүгле деңнелге ажыглап турда, а өскелери ол-бо аргаларның кайызын-даа холун эрттир хөй-биле хереглээш, чогаалының утказынче сагыш салбайн баар (чижээ, Ч. Ооржактың «Сөөлгү конга» деп шүлүүнде ышкаш) таварылгалар бар. Ч. Ооржак арагачыларга удур демиселди басиа хевирлиг эдээртп сөглеп бижиир дээш, шипп алган аяныңга алыскаш, чогаалының алыс утказын бодавайн барган (үстүнде чугаалаан бис).

Шүлүк — чүгле аяңныг, тускай хемчээлдиг, уран-чечен чугаа эвес, харын кижиниң сагыш-сеткилин сөстүң чурумалын дамчыштыр хаңы уткалыг илередир, тодаргай идеялыг болур дээрзин чамдык авторлар херекке албайн турар. Ол — хомудаачыгдан, харын мырыңай хоралыг: ортан утказы билдинмес, доскут чогаалдар бижиттинер, авторнуң чүнү мактап, чүнү бактап турары эскертинмейн баар. Чогаалчы — идеология фронтузунуң дайынчызы болганда, оон туружу, чонга чедирер идеязы шуут тодаргай болур ужурлуг деп, партия бисти өөредип турар.

Юрий КЮНЗЕГЕШ.

Март 8-те херээженнерге төлептиг белек!

Эргим эр эштер, төрелдериңер болгаш чоок херээжен эштериңерге байырлаалды холбаштыр белек садып алырынче далажыңар.

Кызыл садыының үлетпүр бараан магазиннериниң коллективтери байырлалга уткуштур янзы-бүрү галантерея барааннары, парфюмерия чүүлдери, чүүл бүрү аржыылдар, безен идик-хеп аймаа, пөстер, херээжен шактар, пластинкалар, ювелир кылыглары болгаш өске-даа хөй саңныг белек бараанннарын садары-биле белеткээн.

Март 8-ти таварыштыр белек кылдыр садып алырынга шагда-ла таарыштыр шарыглап каан бараанннар база бар, ынчангаш садып алыкчылар белекти шилип, садып алыр дээш үр турбастар.

Садып алыкчының күзелин бзутаар оон сагыжынга кирген бараанын таарыштыр болуп, шилиирингге дузалаар. Мында чараш хөйлеңнер, дуктүлер, кылымал чечектер болгаш өске-даа чүүлдер бар.

Кандыг-даа байырлалда столга салыр чемни база байлакшыдар болгай. Ынчангаш аъш-чем садыгларынга баргаш, аңаа таарышкан аъш-чем продуктуларын база садып ап болур силер.

Кызыл садыгның магазиннеринге белектер садып алыры-биле келиңер, кирип моорлаңар, эргим садып алыкчылар.

КЫЗЫЛ САДЫГ.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 6-ДА

МОСКВАДАН

12.00—Телемедээлер. 12.05—Улусчу телеуниверситет. Эртем болгаш техника факультеди. «Машина тудуушкунун болгаш бүдүрүлгениң комплекстиг механизациязы». 12.45—Культура факультеди. «Театр. Актёрнуң уран-мергежили». 13.30—«Партияның планы — чоннуң планы». ССРЭ-ниң хамааты ужар чүүлүнүң министри Б. П. Бугаев-биле беседа. 13.45—Уругларга. «Сылдысчыгаш чырып тур». «Авазырмыйска байыр чедирип тур бис». 14.15—Уругларга дириг чуруктар. 14.45—Музыкалыг турнир. 15.45—«О... херек». Эстрадтыг тайылбырлал. 16.45—Сөөлгү медээлер. 17.00—Байырлалдың концерти.

КЫЗЫЛДАН

18.30—«Шыдажыр аргажок ортзал». Уран-чечен фильм.

МОСКВАДАН

20.00 — А. Островский — «Орай ынакшыл». Москваның академиктиг уран чүүл театрының шиизи. 22.50—23.00—Чапсар. 23.00—Улустар аразының программазы. 23.30—00.30—Композитор М. Фрадкинниң автор кежээзи.

КИНО

МАРТ 6-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Баштайгы ынакшылдың хеврайы» 10, 12, 14, 16, 17.50, 19.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Келир үеже ужудуушкун» (кыска фильм) 15, «Кул» 16, «Плющигада үш терек» 17.55, 19.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Кызыл даштар заставада» 9.40, 13.40, 15.20, «Вера эмчи» 11.20, 17, «Аркадий Райкин» деп хроника 19 шактарда.

«ВОСТОК»: «Ваннату — апачыларның баштыңчызы» 15, 16.50, «Ынакшыл делгерезин» (1 болгаш 2-ги кинолар) 20.30, «Часпа, Асунта» 18.40 шактарда.

КОМПЛЕКСТИГ ЭКСПЕДИЦИЯНЫҢ КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Бистиң бирээвис-тир» 16 шактарда.

ХАМААТЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Соок дыңзыг үелерде газ дамчыдар хоолайларда газтың безылышкыны чавызаар таварылгалар турар. Базылышкын чавызаанда хып турган газ өже берип болур. Ынчангаш ажылдадып каан газ херекселдерин хайгаарал чокка арттырып болбас.

Даштын агаарның хенертен өскерлип, бирде чылып, оон соон каап турарындан, туйбу хаваларының доңуп, эрип каап турарындан ыш болгаш агаар тыртар хоорайлар үрелип, мугаштады бээр таварылгалар бар. Газ-биле суг изидер херекселди ажылдадырда, ыш үндүр тыртар черни ийи удаа хынаары чугула. Эге баштай газты кыпсыр мурнунда, оон соонда 3—5 минута эрткенде хынаарын утпаңар.

Газ херекселинде ыш тыртар черниң орта ажылдап турарын хынаарда, ыяар саазынны кывыскаш, чоокшуладыптыңар. Чалбышты бодунче тыртпас болза, газты кывыспаңар. Оон башка хоранналы берип болур.

Газ херекселдерин ажыглаарының дүрүмнерин ыяап-ла сагыңар.

«ТЫВА ГАЗ» КОНТОРАНЫҢ ТЕХКАБИНЕДИ.

САДЫП АЛЫКЧЫЛАРГА

Кызыл садыгның үлетпүр бараанннарының бүгү магазиннери март 7-де расписание бзутаар, универсалдыг магазин 21 шакка чедир ажылдаар. Март 8-те, 9-та үлетпүр бараанннарының бүгү магазини ажылдавас.

КЫЗЫЛ САДЫГ.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОНЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының болгаш пропаганда килдизиниң 35-24, харыысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, кедээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа база совет тургузуг килдизиниң 41-27, информация килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

ТЫВА АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер черинин республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1.). ТС—23090.

БИСТИҢ ЧУРТТУҢ ХЕРЭЭЖЕННЕРИНГЕ АЛДАР БОЛГАШ МАКТАЛ!

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1971 чыл МАРТ 7 ВОСКРЕСЕНЬЕ № 57 (8517).

Өртээ 2 көп.

Делегейниң Херээженнер хүнү—Март 8-зи елгерезин!

СОВЕТ ХЕРЭЭЖЕННЕРГЕ

Эргим эштер херээженнер!

Бистиң улуг Төрээн чуртувустуң алдарлыг кыстары!

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитеди Делегей херээженнериниң хүнү — бүгү диптерниң херээженнериниң чаңгыс эвиниң болгаш интернационалчы эп-сеткилиниң каттыштырылгазының хүнү-биле холбаштыр силерге чүректиң ханызындан байырны чедирип тур.

Бистиң чуртувуста Март 8-тиң часкы, чырыткылыг байырлалы ёзулуг-ла бүгү улустуу болуп турар. Социалистиг Ада-чурт бодунуң кайгамчыктыг кыстарын — чалбыыштыг патриоттарны, могаг-шылаг чок ажыл-ишчилерни, сагыш човангыр иелерни алдаржыдып турар.

Совет херээженнер бистиң күрүневистиң амыдыралының бүгү үе-чадаларында—тайбың күш-ажылдың үезинде-даа, дайынның сүртенчиг чылдарында-даа — боттарын коммунизмниң херээ дээш идепкейлиг болгаш медерелдиг демисээлчилер кылдыр көргүскен.

Делегей херээженнериниң хүнүн Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының ам болур XXIV съездизиниң болдурганы совет улустуң политиктиг болгаш күш-ажылчы улуг көдүрлүүшкүнүнүң байдалында демдеглеп турар. Бо кайгамчыктыг болуушкунга алдар болдурган массалыг социалистиг чарыш бистиң делгем Төрээн чуртувустуң бүгү черлеринде калбарган болгаш ында бистиң алдарлыг совет херээженнеривис калбаа-биле киржип турар.

Бистиң чуртувустуң бүгү чедиишкиннери бүдүрүлгеде, эртемде, культурада херээженнерниң идепкейлиг ролю-биле холбашканын чоргаарал-биле демдеглеп турар бис. Херээженнер улус ажыл-агыйында ажылдап турар бүгү ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның чартык кезии болуп турар. Дээди болгаш ортумак тускай эртемниг дипломнуг специалистерниң чартык кезиинден хөйү — херээженнер. Заводтуң цегинде болгаш колхозтуң шөлүнде, эртем лабораториязында болгаш школа самбыразында, медицина албан черинде болгаш магазин прилавказында — коммунистиг тургузуушкуннуң бүгү участоктарында совет херээженнер боттарының социалистиг Төрээн чуртунуң чаагай чоруунга сорук кириишкин-биле ажылдап турар. Олар сески беш чылдың даалгаларын күүседиринге улуг салыышкынын киирген.

Совет херээженнер политиктиг болгаш ниитилел амыдыралынга, күрүне херектерин эргелеп башкарарынга идепкейлиг киржип турар. ССРЭ-ниң Дээди Совединге эрткен соңгулдага соңгуткан улус төлээлериниң иштинде — 463 херээженнер бар. Чүс-чүс муң активчи херээженнер чер-чер Советтериниң депутаттары, партия, профэвилел, комсомол, кооператив организацияларында, ажы тура эвилелдерде болгаш ниитилелдерде ажылдап турар. Хөй-хөй херээженнер күрүнениң чугула албан дужаалдарында ажылдап, үлетпүр бүдүрүлгелерин, колхозтарны болгаш совхозтарны баштап, эртем албан черлерин болгаш школаларны удуртуп турар. Ол болза совет херээженнерниң ёзулуг дең эргезиниң, бистиң ниитилелдиң тургузукчу ажыл-чорудулгазынга оларның улуг ролюнуң болгаш бедик идепкейжизиниң чайынналчак херечизидир.

Өөрүп четтиргенивистиң чылыг сестерин ие-херээженнерге бөгүн чугаалап турар-дыр бис. Оолдар, кыстарын ак сеткилдиг, ажыл-ишке ынак кижилер, социалистиг Төрээн чурттуң чалбыыштыг патриоттары кылдыр кижизидипкеш, олар коммунизм тургузукчуларының хоочун салгалынга төлептиглерни өстүрүп турар. Ие-херээженнерниң кичээнгейге, ынакшылга болгаш сагыш салыышкынга үргүлчү хүрээлеткен турарынга негеттинер бүгү чүүлдерни партия болгаш чазак кылып турар. Хөй уруглуг иелер күрүне дузаламчызын ап, орденнер, медальдар-биле шаңнадып, оларга хүндүлүг аттарны тыпсып турар. Ие, чашты камгалаар албан черлериниң четкизи чылдың-на улам калбарып турар. Уруглар садтарында болгаш яслилеринде ам 9 миллион ажыг чаштарны кижизидип турар. Херээженнерниң хүннүң-не кылыр аал ажылын чиигедир амыдырал хандырылгазының ажылы экижип турар. Бистиң чуртувуста боттандырып турар социал хемчеглер аас-кежиктиг иелер болурун күш-ажылга болгаш ниитилел ажыл-чорудулгазынга улам идепкейлиг киржири-биле дүүштүрер, боттарының культура, билиг негелделерин улам четче хандырар арганы херээженнерге берип турар. Херээженнерниң ажылдаар болгаш амыдырал-чуртталга байдалын улам экижидер хемчеглерниң калбак системазын тоску беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директивалар төлевилелинде айыткан.

Пролетаржы интернационализмниң принциптеринге шынчы совет херээженнер акы-дуңма социалистиг чурттарның херээженнери-биле найыралын быжыглап, капиталистиг чурттарның болгаш хөгжүп эгелеп турар аныяк күрүнелерниң ажылчы херээженнери-биле харылзааларын калбартпышаан, социал, национал дарлалдан бурун хосталыры дээш, тайбың, демократия, социализм дээш оларның чөптүг демиселин деткип турар. Бистиң чуртувустуң херээженнери империалистиг дайын кыпсыкчыларынга удур демисалчилерниң мурнуу одуругларынга туржуп, америк эжелекчилерге удур Вьетнамның, Лаостуң болгаш Камбоджаның улустарының маадырлыг демисели-биле чаңгыс эп-сеткилдиин илергейлеп, Израильдиң Чоокку Чөөн чүкте эжелекчи дайынын соксадырын негеп турар.

Эргим херээженнер! Иелер, эштер болгаш угба-дуңмалар! СЭКП Төп Комитеди силерниң кадык-кадык чурттаарыңарны, улуг аас-кежиктиг, ажыл-ишке, уругларны кижизидеринге чаа-чаа чедиишкиннерлиг болуруңарны күзеп, партияның XXIV съездизин алдарлыг совет херээженнер коммунистиг тургузуушкуннуң бүгү участоктарынга бүгү улус-биле кады чаа-чаа чедиишкиннерлиг уткуур, оон шиитпирлерин амыдыралга чедиишкинниг боттандырарынче бүгү күжүн салыр, Коммунистиг партияны долгандыр улам сырый эвилелдежир деп быжыг бүзүрелин илергейлеп тур.

Делегейниң херээженнер хүнү Март 8-зи делгерезин!

Коммунизмниң идепкейлиг тургузукчулары—совет херээженнерге алдар, мактал!

Бүгү делегейниң ажылчы херээженнери делгерезин!

Бистиң күчүлүг социалистиг Төрээн чуртувус делгерезин!

Коммунизм дээш демиселге совет улустуң политиктиг баштыңчызы болгаш организакчызы—Коммунистиг партия делгерезин!

СОВЕТ ЭВИЛЕЛИНИҢ КОММУНИСТИГ ПАРТИЯЗЫНЫҢ ТӨП КОМИТЕДИ.

ТИИЛЕКЧИЛЕРГЕ ТУКТАР

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели болгаш ВЦСПС 1970 чылда мал ажылының продуктуларын бүдүрерин болгаш белеткээрин көвүдедир, малдың болгаш куштуң продуктулуун бедидер дээш автономнуг республикаларның, крайларның, областарның болгаш автономнуг областарның Бүгү-россия социалистиг чарыжының түңнелдерин чугаалажып көрген. Чарыштың тиилекчилеринге санаттырганнар болза: Соңгу-барыын зона талазы-биле — Псков область, Төп зона талазы-биле — Тула область, Волгоград зона талазы-биле — Горький область, Поволжье зона талазы-биле— Ульяновск область. Соңгу-Кавказ зона талазы-биле — Дагестан АССР, Урал зона талазы-биле — Пермь область, Чөөн-Сибирь зона талазы-биле — Чита область. Соңгу зона талазы-биле —Коми АССР.

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң шилчиир Кызыл тугларын Тула болгаш Чита областарга хевээр арттырган. Оларга акша шаңналдарны тывыскан. Дагестан АССР-ге, Коми АССР-ге, Псков, Горький, Ульяновск, Пермь областарга РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң шилчиир Кызыл тугларын, акша шаңналдарны тыпсырын шиитпирлээн.

Чарышка ийиги черни ээлээннер: Соңгу-барыын зона талазы-биле — Вологда болгаш Новгород областар, Волга-Вятка талазы-биле — Мари АССР болгаш Мордва АССР, Поволжье зона талазы-биле — Астрахань область, Соңгу Кавказ зона талазы-биле—Кабардин-Балкар АССР, Соңгу зона талазы-биле —Карель АССР. Бо автономнуг республикаларга болгаш областарга акша шаңналдарны тыпсыр.

(СЭТА).

А. СОДУНАМНЫҢ фотокомпозициязы.

МОСКВАГА БАЙЫРЛЫГ ХУРАЛ БОЛГАН

Боттарының салым-чолунуң, Ада-чуртунуң ёзулуг ээлери — совет херээженнер байырлалын өөрүшкүлүг уткуп тур. Бо чылын делегейниң херээженнер хүнү СЭКП-ниң XXIV съездизинге белеткелдиң кайгамчык улуг көдүрлүүшкүнүнүң үезинде демдеглеттинип турар, ол өөрүшкү сагыш-сеткилге ынчангаш онза күштүг билдинер. Бистиң алдарлыг херээженнеривис ол турасказдыг болуушкунну төлептиг уткууру дээш бүгү улустуң чарыжынга идепкейлиг киржип турар. Олар коммунистиг ниитилелди тургузарының өндүр улуг херээнге, быжыг тайбың, чөптүг чорук, социал дептилге дээш демиселге чүректериниң чалбыыштыг бүгү күжүн, талантызын болгаш сорук кириишкинин берип турар. Олар—улустуң тургузукчу күш-ажылының, бүгү күрүне болгаш ниитилел ажыл-чорудулгазының идепкейлиг киржикчилери.

Төрээн чурт, партия алдарлыг уруглары төлептиг хүндүткелин бараалгадып, херээжен ажыл-ишчинин, херээжен-иениң кичээнгейге, ынакшылга, сагыш салыышкынга үргүлчү хүрээлеткен турарынга негеттинер бүгү чүүлдерни кылып турар. Оон база бир илерели—СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилели. Ында совет херээженнерниң ажылдаар болгаш амыдырал-чуртталга байдалын улам экижидер хемчеглер төлевилеттинген. Найысылалдың партия, совет болгаш хөй-нийти организацияларының төлээлекчилери, бүдүрүлге черлериниң, Москва чоогунуң ховуларының мурнакчылары, культура, эртем, уран чүүл ажылдакчылары хоочун чаңчылды ёзугаар эрттирер байырлыг хуралга март 5-те Улуг театрга чыылган.

Эштер Л. И. Брежнев, Г. И. Воронов, А. П. Кириленко, А. Н. Косыгин, К. Т. Мазуров, А. Я. Пельше, Н. В. Подгорный, Д. С. Полянский, М. А. Суслов, А. Н. Шелепин, Ю. В. Андропов, В. В. Гришин, П. Н. Демичев, Д. Ф. Устинов, И. В. Капитонов, К. Ф. Катушев, Б. Н. Пономарев, М. С. Соломенцев оларны чыылганнар дыңзыттыг адыш часкап уткаан.

Байырлыг хуралды СЭКП-ниң Москва хоорай комитединиң секретары Р. Ф. Дементьева ажыткан. Р. Ф. Дементьева СЭКП ТК-ның совет херээженнерге байыр чедирген чагаазын номчуп дыңнадырга, ону хуралдың бүгү киржикчилери сорук кириишкиниг хүлээп алган.

Байыр чедирген чагааның чылыг сөстеринге чүректиң ханызындан өөрүп четтиргенин Р. Ф. Дементьева чыылганнарның өмүнээзинден илергейлээн болгаш совет херээженнер коммунизм тургузуушкунунга бүгү күжүн бээр деп, партияга, оон ленинчи Төп Комитединге айыткаан.

Бажың тудар бир дугаар комбинаттың 5 дугаар монтаж эргелелиниң комплекстиг бригадазының бригадири, РСФСР-ниң алдарлыг тудугжузу, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутаты В. Е. Копелев келген байырлал таварыштыр найысылалдың бүгү ажылчыннарының, бүгү эр москвачыларның омүнээзинден херээженнерге чүректиң ханызындан изиг байыр чедирген, оларның кадык-кадык, өөрүшкүлүг чурттаарын, ажыл-ишке чаа-чаа чедиишкиннерлиг, хууда амыдыралынга улуг аас-кежиктиг болурун йөрээп күзээн.

Совет кижилер ие-херээженнерге, кижизидикчи-херээженнерге, тургузукчу-херээженнерге өөрүп четтирдивис дээр сөстерин чүректиң эң ханызындан хүндүткелдиг-биле чугаалап тур. Оларның чырык угааны Төрээн чуртка кызыгаар чок бердингени, буянныг сеткилдии бистиң улузувустуң бурунгаарлаан базым бүгүдезинден биске көстүп турар деп, В. Е. Копелев чугаалаан.

Бөгүн бүгү совет кижилер СЭКП-ниң XXIV съездизин төлептиг уткуур деп—чаңгыс аай чүткүлдүг чурттап турар. Бо хүннерде кылган ажылывыстың түңнелдерин үндүрүп, чаа-чаа сорулгаларны төлевилеп турар бис. Москва чоогунуң ажыл-ишчилери сески беш чыл планын хуусаа бетинде бурун күүсеткен. Көдээниң херээжен ажыл-ишчилери ниити чедиишкинге эвээш эвес улуг-хуузун киирген деп, Солнечногорск районнуң Брацевскиде күш фабриказының ажылчыны, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутаты А. А. Антипова чугаалаан.

Совет херээженнер комитединиң даргазы, Совет Эвилелиниң Маадыры В. В. Николаева-Терешкова байырлыг хуралдың киржикчилеринге байыр чедирген.

Пролетаржы интернационализмниң дугайында Ленинниң өөредиинге шынчы совет херээженнер хосталга дээш, национал хамаарышпас чорук болгаш социал дептилге дээш демисежип турар кижилерниң талазында кезээде быжыы-биле туржуп турар дээрзин ол демдеглээн. Бистиң чазаавыстың тайбыңынга ынакшылдыг даштыкы болгаш иштики политиказын бүгү чүлдү-чүрээвистиң ханызындан деткип турар бис.

Делегей херээженнериниң байырлалының хүнүнде бис боттарының хамаарышпас чоруу дээш демисежип турар чурттарның херээженнерин боттарывыстың ияап-биле деткип турарывысты медеглеп тур бис. Байырлал-биле холбаштыр социалистиг чурттарда угба-дуңмаларывыска байырывысты чедирип, чаа-чаа чедиишкиннерни олар чедип алырын изиг-биле күзеп, сырый каттыжышкынче болгаш чаңгыс эпче кыйгырып тур бис.

РСФСР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң секретары шүлүкчү Л. К. Татьяничева чурттуң амыдыралында бүгү чаартылгаларны херээженнер онза тодазы-биле билип турар дээрзин демдеглээн. Чүте дээрге бис кезээде — иелери, кадайлары, өңнүктери болурувус тодаргай-ла болгай деп, ол чугаалаан. Дайынның берге чылдарында чөгенчиг улуг хлебти өг-бүледе кижи бүрүзүнге чедиштир үлээр ужур биске үргүлчү таваржып турган-на болгай. Кажан бажыңга өөрүшкү болганда, ону база-ла бир дугаарында эскерер бис.

Улустуң чаагай чоруунуң дугайында партияның сагыш салыышкынын сеткил-сагыштың ханызындан, өөрүшкү-биле хүлээп ап турар бис — ол болза, бистиң социалистиг Ада-чуртувустуң дугайында, бистиң өг-бүлевистиң дугайында, бистиң боттарывыстың дугайында сагыш салыышкын-на болгай. Капиталистиг чурттарда өңнүктер совет херээженнерни аас-кежиктиглер дээр. Ол база-ла кончуг шын. Коммунистиг тургузуушкуннуң улуг херээнге боттарывыстың шуут киржилгевис-биле аас-кежиктиг бис.

Москваның 537 дугаар школазының башкызы В. А. Кулычева байырлал-биле холбаштыр найысылалдың комсомолчуларының болгаш аныяктарының өмүнээзинден чыылганнарга чүректиң ханызындан байыр чедирген.

Байырлыг хуралдың киржикчилери СЭКП ТК-га, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунга болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге байырлыг чагааны улуг сорук кириишкин-биле хүлээп алган.

КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ ШИИТПИРЛЕРИН—АМЫДЫРАЛГА

Чөөн-Хемчик районнуң партия-ажыл-агый активиниң хуралы болуп эрткен. Аңаа ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин болгаш партияның XIV область конференциязының түңнелдериниң дугайында СЭКП райкомунуң бирги секретары Ш. Д. Куулар илеткелин дыңнап, чугаалашкан.

Хуралга илеткелчи болгаш санал берген эштер сески беш чылда район ажыл-агый база культура тургузуушкунунга бичии эвес чедиишкиннерлиг болганын демдеглээн. Ылангыя «Сүт-Хөл» совхозтуң ажыл-ишчилери эрткен беш чылда чедиишкинниг ажылдааш, Күш-ажылдың Кызыл Туг ордени-биле шаңнаткан. Ол ышкаш өске-даа колхозтар болгаш совхозтарда улуг чаартылгалар болуулаан.

Амгы үеде районнуң колхозчулары, совхозтар ажылчыннары база үлетпүр бүдүрүлгелериниң ишчилери партияның ээлчеглиг съездинге алдар болдурган социалистиг хүлээлгелерин күүседир дээш социалистиг чарышты калбарткан ажылдап турарын хуралга айыткан. Бо талазы-биле 1971 чылдың эрткен ийи айында «Сүт-Хөл», «Чыраа-Бажы» совхозтар, Чадааның хөмүр-даш разрези болгаш өскелер-даа чедиишкинниг ажылдап турар.

Кылдынган ажылдар-биле чергелештир үлетпүрде болгаш көдээ ажыл-агыйда улуг четпестер барын илеткелчи база санал берген эштер шүгүмчүлээн. Малдың продуктулуг чоруу ам-даа кудук, черниң культуразын бедидер хемчеглерни багай боттандырып келген. Ажыглаттынмайн турар курлавырлар ам-даа хөй. Чаа беш чылда салдынган сорулгаларны амыдыралга боттандырар дээш четпестерни чайладып, ажылчы човуң күжүн ажыл-херектиг шын, чогуур үезинде шиитпирлээринче мөөнип ажылдаарын партия-ажыл-агый активиниң хуралының киржикчилери дугуруушкан.

Тоску беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин болгаш областың партия конференциязының ажылының түңнелдерин партия активиниң хуралы чаңгыс эп-сеткилдиг чугаалап, деткээн.

Хуралга СЭКП Тыва обкомунуң секретары К. С. Шойгу киржип, чугаа чугаалаан.

* * *

СЭКП Каа-Хем райкомунуң пленумунга областың партия конференциязының ажылының түңнелдерин болгаш районнуң партия организацияларының сорулгаларының дугайын чугаалашкан. Илеткелчи — райкомнуң бирги секретары Н. П. Федоров болгаш санал берген эштер эрткен ажыл-агый чылының түңнелдерин сангарып, малдың баш санын өстүрүп, оон продуктузун бедидеринче, чер ажылының культуразын экижидип турганы, бедик дүжүттү чедип алырынче онаа кичээнгейни угландырган. «Совет Тыва» совхоз эът бүдүрер хүлээлгелерин чылдың-на күүсетпейн келгенин, оон удуртукчуларының, ында партия организациязының болгаш чамдык коммунистерниң ол талазы-биле организастыг ажылының четпезин пленумга шынгыы шүгүмчүлээн.

«Кызыл туг» совхоз күрүнеге эът болгаш сүт садар талазы-биле бо чылдың бирги кварталының планын ийи ай иштинде күүсеткен. «Тиилелге» колхозта часкы тарылгага ажылынга белеткел эки чорупту, техника септелгезин доосканы ол ажыл-агыйларда партия организацияларының ажылының үре-түңнелдиг болуп турарын херечилеп турар.

Съездиниң Директивалар төлевилелин шын-биле чуулдугзуп көргеш, салдынган сорулгаларны чедиишкинниг күүседири-биле массаның организастыг партийжы-политиктиг ажылды экижидеринче угланган шиитпирни пленум хүлээп алган.

АЖЫЛ-ИШЧИ СОВЕТ ХЕРЭЭЖЕННЕРГЕ АЛДАР!

«Херээженнер деӊ эргелиг эвес дээр хензиг-даа элдээртигни Совет эрге-чагырга бодунуң хоойлуларынга арттырбааны-биле, демократияны өске бүгү, эң мурнакчы дээн чурттардан безин эң дээре боттандырган.».

В. И. ЛЕНИН.

Буянныг иштиң кижилери

Делегейниң херээженнер хүнү — Март сести бо чылын совет улус улуг болуушкунунуң — СЭКП-ниң XXIV съездизин төлептиг уткууру, бистиң чуртка коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузары дээш чоннуң кайгамчыктыг патриотчу күш-ажылының, бүгү-улустуң социалистиг чарыштың улам үре-түңнелдиг калбарган үезинде демдеглеп турар.

Алдан бир чыл мурнунда Копенгагенге делегейниң социалистиг херээженнериниң II конгрезинге Клара Цеткинниң кыйгырыы-биле март сести херээженнерниң эп-сеткил каттыштырылгазының Делегей хүнү кылдыр чарлаан. Бо арагында делегейге улуг чаартылгалар болган. Ол хүннү делегейниң чурт бүрүзүнге, оон тодаргай байдалдарынга хамаарыштыр янзы-бүрү хевирлиг кылдыр эрттирип келген. Ниити кол сорулга болза, бүгү херээженнерниң күженишкиннерин, ажыл-чорудулгазын деңэрге, социал-дендиилге дээш, тайбың, улустарның национал хамаарылгазас чоруу дээш, демократия, социализм, коммунизм дээш улам ынай каттыштырары болур.

Россияга Март сезин эң-не баштай 1913 чылда Петербург хоорайга «херээженнер айтырыының талазы-биле эртем эртеми» деп темага эрттирген. Ону организастаарын хоорай чагыргазы чөпшээрээн болзажок, хурал болган бажыңны долгандыр аъттыг, чадаг жандармнар шыгжыы хайгаарап турган. Хаанныг бауннуң ол кара байдалы тура-даа, хуралга илеткелчилер болгаш санал бергеннер херээженнерниң амыдыралында аар-берге үүле-херектерин, фабрикаларга ажыл хүнү 12 шак чедиң, а төлевирин эң куду хемчээлге берип турарын, иелерге болгаш чаштарга кандыг-даа камгалал, магадылал чогун дидим илередип турган. Хуралдан Клара Цеткина удурткан социалистиг херээженнерниң интернационалчы бюрозунга байырлыг чагаа чорутжан. Ол болза Россияның ажылчы херээженнериниң деңэрге дээш демиселин илереткен интернационалчы эп-сеткил каттыштырылгазының чагаазы болур.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязы тиилээнинин соонда делегей херээженнериниң хүнү март сести бистиң чуртувуска чыл бүрү байырлап. Төрээн чуртунуң, Коммунистиг партияның херээ, делегейге интернационалчы хүлээлгези дээш совет херээженнерниң амыдыралга үлегерлиг, ажыл-херекке патриотчу массалыг чоруктарын ол хүн демдеглеп турар.

Эртпен алдан бир чылдарда делегейниң социалистиг системазы тургустунган, улам чечектелип, сайзырап турар. Ол чурттарда херээженнерниң талазы-биле айтырыгларны чедиишкинниг шиитпирлеп, политиктиг болгаш экономиктиг амыдыралдың бүгү адырларынга эр кижи-биле деңэргени оларга тывысжан. Ол болза. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының ачызында. империализмге болгаш колониализмге удур национал-хостагылыг шимчээшкиннииң тиилээниниң түңнелинде чонуң херээженнерниң амыдыралында өскерилгеен чаартылгалар болур.

Капиталистиг чурттарда мурнакчы күштерниң чидиг демиселиниң түңнелинде херээженнер чамдык эргелерни чедип алган болзажок, бүдүрүлгеге ээлери оларга куду төлеврин берип, боттарынга артык кончааны шиңгээдип ап турар. Японияның бүдүрүлге черлеринде херээженнерни чээрби беш хар чедерге үндүрүптер. Өске-даа капиталистиг чурттарда ажылдап турган херээжен кижи ашакка баары азы ие болуру билдингеш дораан, ону үндүрүптер. Ол ышкаш эрге-чагырга херээжен кижи соңгуур азы соңгудар эргези чок, олар хөйү-биле бижик билбес, ажыл чок, аш-чут байдалда түреп турар.

Бо талазы-биле шимчээшкинни, хосталга, деңэрге дээш, боттарының уругларының келир үези дээш демиселди мурнакчы, демократиг организациялар, ылаңгыя 1945 чылда тургустунган Делегей Херээженнериниң Демократтыг Федерациязы удуртуп, оларны каттыштырып турар. Ол массалыг, дайынчы организацияның — Федерацияның хүрээлелинде делегейниң бүгү чурттарындан 108 херээженнер организациязы каттыжып турар.

Бистиң төрээн партиявыс В. И. Ленинниң өөредиин амыдыралга боттандырбышаан, херээженнерге холу эргени берип, оларны коммунистиг тургузуушкунунуң идепкейлиг киржикчилери болдурган. Бүрүн эргелиг, хостуг совет херээженнер ниитилел амыдыралынга төлептиг черни ээлеп, чурттуң улус ажыл-агыйының бүгү адырларында, культура амыдыралда массалыг киржип, боттарының төлептиг үлүг-хуузун киирип турар. Маңаа чижек кылдыр бистиң чуртувуста херээженнерден 1 млн. 100 муң хире кижи орден болгаш медальдарның эдилекчилери, 3834 кижи Социалистиг Күш-ажылдың Маадырлары, 500 кижи Ленинчи шаңнаалдың лауреаттары болуп турарын айтырга-ла четчир.

Күрүне херээн башкарарынга, хөй-ниити ажылынга херээженнерниң киржилгези өскен. Бир эвес Советтер соңгуудазынга херээженнерниң киржилгези 1926 чылда 28 хуу турганындан 1931 чылда 63 хуу четкен, ол хуу сөөлгү чылдарда улам бедээн, эвилелдешкен республикаларның база чер-чер Советтериниң соңгуудаларынга киржилгези 99 хуу ажып турар.

Дээди болгаш тускай ортумак өөредилге черлеринде херээженнерниң саны база өскен. Бир эвес 1927—28 өөредилге чылында дээди өөредилге черлеринде студентилерниң 28 хуузу, тускай ортумак өөредилге черлеринде —38 хуузу херээженнер болуп турган болза, а 1968—69 өөредилге чылында ол хуулар 35 болгаш 41 чедир бедээн.

Ленинчи национал политиканың ачызында Тывага социал-экономика болгаш культура хөгжүлдези-биле кады тыва херээженнерниң амыдыралында кескин көрбээн улуг чаартылгалар болган. Республиканың улус ажыл-агыйының бүгү адырларында ажылдап турарларның 47 хуузу херээженнер. Улус өөредилгезиниң болгаш кадык камгалалының шугумунда, кедээ болгаш коммунал ажыл-агыйларның, садыг, амыдырал хандырылга, ниити чемненилге бүдүрүлгелеринде ажылдап турарларның хөй кезии херээженнер.

Тываның экономика болгаш культура хөгжүлдезиниң херээнге бодунуң билиин, күжүн, арга-мергежилин бараалгадып келгени-биле чонга сураглаан херээженнер бисте хөй. Моон чижээнге, «Тээли» совхозтуң хойжузу Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, маадыр-ие Үрүле Кандааны; коммунистиг ниитилелдиң салгакчыларын кижизидеринге шылгарап-мергежээн Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, Ак-Довурак хоорайда башкы Сарыглар Тамдын-оолду; ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутады, Ленин орденниң эдилекчизи, «Революцияның чалбыыжы» колхозтуң агрономуу Ольга Чуеваны; «Чыраа-Бажы» совхозтуң саанчызы, Ленин орденниг Кунискаая Хомушкуну; тудугнуң нарын херээнге мергежээн, Ленин орденниг сурагжаан бригадир Августа Ельшованы болгаш өскелерни-даа чоргаарал-биле адап болур.

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң делегады Фатима Зверреваның директорлаан совхозу «Элегес» республикада мурнакчы ажыл-агыйларның бирээзи. Малчын херээженнерниң бедик түңнелдиг ажылдарынга, уругларын культурлуг кижизидеринге таарымчалыг байдалды улам-на экижидип турар. Чижээ, 120 ажыг малчыннарның чурттаар бажыңнарында газ печкаларын салган, хөй-хөй малчын өрегелер телевизорну көрүп турар апарган. Эртпен юбилейлиг чылда делгем, чырык, бүгү талазы-биле таарымчалыг яслисадты ажыткан, ында малчыннар уруглары хаара туттунган.

Республиканың улус ажыл-агыйынга, культура фронтузунда бүгү дээди эртемниглерниң 55 хуузу, тускай ортумак эртемниглерниң 69 хуузу херээженнер. Сөөлгү үш чылдарның дургузунда аныяк эртем ажылдакчылары Фая Бартан, Мария Халахаэ, Кима Март-оол, Зоя Чадамба олар кандидат диссертациязын чедиишкинниг камгалап, эртем кандидаттары болганын айтыры өөрүнчүг.

Республикада 250 херээженнер чөвүлелдери бар. олар партия организациязының хүн бүрү удуртулгазы-биле политмассалыг кижизидилге ажылын экижидип, чурттаар амыдырал болгаш культура айтырыгларын шиитпирлээринге херээженнерниң бот-идепкейин улам бедидип турар. Бо талазы-биле Улуг-Хем, Эрзин, Таңды, Барыын-Хемчик райоонарда херээженнер чөвүлелдери эки ажылдап турар. Эртпен чылын ленинчи юбилейге алдаржыткан социалистиг чарышка «Улуг-Хая» совхозтуң Арыг-Бажында херээженнер чөвүлели (даргазы Александра Серен) тиилээн. Ол чөвүлел партияның XXIV съездизинге уткуштур калбарган социалистиг чарыштың эгелекчизи, ону Эрзинде Ленин аттыг колхозтуң херээженнери (чөвүлелдиң даргазы Кыпраа Маадыр) деткээн.

Тываның коммунистериниң 29,1 хуузу, а сөөлгү үш чылда партияга киргеннериниң 44 хуузу херээженнер. Ол болза, оларның политиктиг билииниң бедээн, күрүне херээн башкарарынга бот-идепкейиниң улам өзүп турарының херечизи.

«Беш чылдың кол сорулгазы болза, социалистиг бүдүрүлге хөгжүлдезиниң бедик темпилеринге, оон ажыктыг чорууну бедидеринге, эртем-техниктиг депшилгеге болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезин дүргедедиринге үндезилээш, улустуң материалдыг, культурлуг деңнелиниң улам ыңай көдүрлүүшкүнүн хандырары болур» деп, Директива төлевилелинде онзалап айыткан. Коммунизм тургузуушкунунуң ондур чаагай ол программазын чедиишкинниг күүседиринге Тываның херээженнери, бүгү совет улус ышкаш, боттарының үлүг-хуузун киирип шыдаар.

Ш. ШЫЫРАП.

СЭКП Тыва обкомунуң сектор эргелекчизи.

ЧУРУКТА: Кызыл хоорайның 12-ги кварталда Людмила Муравьеваның бригадазы март 8-тиң хүнүн күш-ажылчы чедиишкиннер-биле уткуп, ында беш каъттыг чурттаар бажыңының болгаш уруглар садының иштики өрээлдерин шеверлеп кылырын эки шынарлыг дооскаңнар. Бо найыралдыг бригаданың кежигүннери ол кварталда өске-даа тудугларны дүрген ажыглалга киирериниче сагыш салып, СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелинде айыттынган, тудугга хамаарышкан чугула сорулгаларны боттандырарынга төлептиг үлүүн киирер.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

МЕҢГИЛИГ БЕДИКТЕРНИҢ ЭДЕКТЕРИНДЕ

Аныяк салгалды культурлуг шын кижизидеринге, өг-бүле амыдыралга болгаш онаашкан ажыл-иш бүрүзүнге — кайда-даа бистиң херээженнеривис буянныг кижилер болуп, бүгү ниитиге мактадып турары өөрүнчүг. Ол болза, бистиң төрээн партиявыстың ленинчи политиказының ачызы, бүгү-ле чүвени кижиге, кижиниң чаагай чоруунга бараалгадып турарының чырыткылыг херечизи болур. Моон чижээнге ыраккы Тожуда херээженнерниң амыдыралын, оларның үнелиг ажыл-ижин көргүзер болзадым.

Шагның эки чайгы үезинде безин меңги ыравас, а кыжын улам-на берге тайга-сыннарга торулбайн, иви мал ажаап, чамдык эр кижилерден безин эрес ажылдап чоруур херээженнер бар. Аныяк коммунист Донгурбан Күнзенмаа юбилейлиг чылда төрүүр чүс башка онаашкан 92 анайны өстүрген, оон кодан ивиниң деңгизде күжү шуптү семис. Ол ышкаш Елизавета Кенденниң көргүзүү оон база дудак чок.

Төрээн чуртка «чымчак алдынның» үнези улуг. Тожунуң херээженнери бо талазы-биле биче эвес үлүг-хуузун киирип турарын демдеглээри база чугула. «Тоора-Хем» совхозта пенсионер Ак Шаңчымааның хары ам 75, назыны ол хире улгатса-даа, аныяктарга үлегерлиг аңчы болбушаан, сезон бүрүзүнде арбын олча тывыштыг кээп турар. Бо аңныыр сезонунда 70 ажыг диин, 1 киш, өске-даа олуктуг келген. Тоора-Хемде эш Хайыыр, Хам-Сырада эш Селигеева ышкаш мергежилдиг өске-даа аңчы херээженнерни адап болур.

Ажылдың кайы-даа участогунда бистиң херээженнеривис чонга мактадыг. Чижээ, эмчи Т. А. Соловьева, акушерка Л. М. Моркова, башкылар Л. К. Дожувай, О. Б. Маадыр, малчыннар Ак Бичен, Кол Баянчык, Бараан Хуваска ышкаш херээженнер хөй.

Партия организациязының удуртулгазы-биле херээженнер чөвүлелдери организакчы болгаш кижизидикчи чамдык хемчеглерни чорудуп турарын база айтыр херек. Эртпен өөредилге чылында агитквартиралар аайы-биле организастаан бөлгүмнерге В. И. Ленинниң дончу намдарын 140 хире херээженнер өөренип дооскан. Ленинчи темаларга лекцияларны, сураглыг кижилер-биле ужуражылгаларны, дыштаныылга кежээлерин чер болганга организастап турган.

Бо өөредилге чылында партия чырыдыышкынының янзы-бүрү хевирлеринде база агитквартиралар аайы-биле бөлгүмнерде херээженнер идепкейлиг киржип турар. Ол ышкаш школа, культура, медицина болгаш уруглар албан черлериниң ажылынга боттуг дузалаар, ниити чемненилге болгаш садыг черлериниң арыг-шеверин экижидер талазы-биле чер-черде херээженнер чөвүлелдери организастыг хемчеглерни чорудуп турар.

Делегей херээженнериниң демократтыг федерациязының XXV чыл оюнга уткуштур районнуң бүгү черлеринге лекция, беседа калбарган турган. Вьетнам болгаш араб чоннарга материалдыг дузаламчы кылдыр совет тайбың фондузунга 600 ажыг рубльди чыылдырып дужааган.

Ажылында чедиишкиннерин быжыглап, мурнакчыларның дуржулгазын калбартыпшаан, херээженнер чөвүлелдери амгы кол кичээңгейни кышкы мал ажылынче, тоску беш чылдың баштайгы 1971 чылында салдынган сорулгаларны чедиишкинниг боттандырарынче угландырып турар. Бүгү чуртта ышкаш, СЭКП-ниң XXIV съездизин төлептиг уткууруңга Тожунуң херээженнери бүзүрелдиг.

Г. ДОНГАК.

СЭКП Тожу райкомунуң херээженнер ортузунга ажыл чорудар килдизиниң эргелекчизи.

МААДЫР-ИЕ

Амыдыралга үлегерлиг, ажыл-ишке кызымак иелерни хөйнү адап болур. Ак-Эрикте кедээ клубтуң техниктиг ажылдакчызы Байыс Норзанмаа мында ам барык беш чыл улаштыр ажылдап келген. Ол хөй-ниити ажылынга база улуг сонуургалдыг. Колхоз төвүнге болгаш районга организастаан аъш-чем кылыгларының, аргып дааараан чүүлдериниң делгелгезинге база идепкейлиг киржип келген.

Байыс Норзанмаа он уругнуң иези. Эртпен юбилейлиг чылдың эгезинде аңаа Маадыр-ие деп атты тывыскан. Оон өг-бүлеге үлегерлиин, уругларын шын өстүрүп кижизидеринге чүткүлдүүн чон мактап турар.

Делегейниң херээженнер хүнү-Март сеске холбаштыр Маадыр-ие угбавыска «Ак-Эрик» колхозтуң херээженнери байыр чедирип, оон улам чедиишкинниг болуруң күзедивис.

Б. БИЧИИ-УРУГ.

Тес-Хем район.

Чоргааранчыг шолбаннар

Мал болгаш хову ажылында, тудуг болгаш садыг черлеринде, бүгү ажыл участоктарында херээженнер улуг күш. Моон чижээ Эрзин суурда амыдыралдан көргүзүп болур. Амыдырал хандырылга комбинадының коллективи эрткен чылдың бүдүрүлге планын 107,1 хуу күүсеткен. С. Долгар, А. Маскыр, С. Дажымба ышкаш мурнакчы херээженнер мында хөй.

Харылзаа салбырында херээженнер база хөй. Оон почта килдизи планныг онаалдазын 112,4 хуу күүсеткен. Салбырның тускай харылзаа, радиожудулга талазы-биле көргүзүглери база бедик болган. Харылзаачыларның коллективи Г. Нордуп, Р. Долмажап ышкаш шолбаннарынга чоргаарланыр.

Эмнелге коллективинде херээженнер чөвүлелиниң ажылын мактаары күзенчиг. Өөредилгениң янзы-бүрү хевиринче бүгү херээженнер хаара туттунган. Бот-тывынгыр уран чүүл бөлгүмүнүң үнүүшкүннүг көргүзүглери доктаамал болуп турар.

А. КАЛДАР-ООЛ.

Эрзин район.

УЛУГ КҮШ

Хүн келген тудум, төөгүлүг улуг болуушкун—СЭКП-ниң XXIV съездизи улам чоокшулап кел чоруур. Ону төлептиг уткуур дээш бүгү улустуң массалыг шимчээшкини улам чаа күштүү-биле калбарып турар. Партийжи съездиге уткуштур Тес-Хем районнуң херээженнер чөвүлелдериниң калбарган социалистиг чарыжын «Ленинчи ёзу-биле ажылдаар, чурттаар база өөренир» деп лозуң-биле организастаан. Ында ниитизи-биле он чөвүлелдер киржип, олар херээжен чоннуң ортузунга политмассалыг болгаш кижизидилгелиг ажылдарны калбартып турар.

Бо ажыл-херекке «Чодураа», Ак-Эрик колхозтарда, Тес-Хем совхозтуң Ү-Шынаа салбырында, район эмнелгезинде, Самагалдай школазында херээженнер чөвүлелдери идепкейлиг киржип, оон негелделеринде кирген чүүлдерни күүседиринге бедик түңнелдерни чедип алганнар.

Оларның аразында «Чодураа» колхозта херээженнер чөвүлелиниң ажылын онзалап демдеглеп болур. Ол ажыл-агыйның төвү Белдир-Арыг суурда 5 агитквартира бар, оларның аразынга социалистиг чарышты организастааш, оон негелделеринге: ажылдан шыдаар бүгү херээженнерни колхоз бүдүрүлгезинче хаара тудары, кедээ ажыл-кижилерниң культура амыдыралын улам экижидери, чаа ёзулал, чаңчылдарны нептередири, агитквартира аайы-биле концерттерни организастаары, кижизидилге темаларынга лекция, беседаларны калбартыры, херээженнерниң өөредилгезин организастаары болгаш өске-даа чүүлдерни киирген. Чарыштың тиилекчилеринге үш шаңнаалды доктаадып тургускан, оларга Хову-Аксынче азы Ак-Довуракче экскурсияларны арганы бээр, шилчип чоруур вымпелди, өртектиг акша шаңналын тыпсыр. Бо бүгүнү колхоз баштаар чери (даргазы У. Томур-оол), кедээ Совет (даргазы эш М. Ензак), партия организациязы (секретары эш В. Ламбың) деткип, ында херээженнер чөвүлелиниң чорудуп турар ажылынга хүн-бүрү деткимчени, дузаны көргүзүп турар.

Бо колхозтуң бүдүрүлгезинге күш-ажылчы херээженнер улуг күш боон турар. Ында 233 хире күш-ажыл кылып шыдаар херээженнерниң 70 хуузу мал ажылында, өскелери база ажыл-агыйның тус-тус адырларында хаара туттунган. Мында мурнакчыларның саны чыл-бүрү өзүп турар. Чижээ, № 1 хойжу бригаданың хойжулары эрткен чылын төрүүр 100 хойдан ниитизи-биле 102 хураганны, план ёзугаар 26 тонна дүктү кыргып алыр турган, ол санны 28 тоннага чедирген болгаш хой бүрүзүнден 3,7 кг дүктү кыргып алган. Ында херээжен колхозчулар Суван-дии Өнермаа төрүүр 100 хойдан 116 хураганны, ол ышкаш ССРЭ-ниң Улус ажыл-агыйының делгелгезиниң алдын медалының эдилекчизи Данзырын Нөмчүр база Шимит Долума 100 хойдан 111 хураганны доруктуруп, хой бүрүзүнден 3,3 кг дүктү кыргып, бедик көргүзүглерлиг болган.

Чаа беш чылдың Директиваларының төлевилелин таныышкаш, хойжулар улам сорук кирип, бо чылын төрүүр 100 хойдан 103 хураганны, бир хойдан-на 3,7 кг дүктү кыргып алырын хүлээнгеннер.

Ол-ла колхозта коммунистиг күш-ажылдың «Хараал-Тей» сүт-бараан фермазының коллективи районда дээре көргүзүглерни чедип ап, СЭКП райкомунуң болгаш райкүүскомунуң шилчиир Кызыл тугун быжыг-биле тудуп турар. Ында херээженнер бөлүүнүң организакчызы Баткар Чедей эрткен чылын инек бүрүзүнден 1978 кг сүттү, Нурзат Маныык 1000 килограмм сүттү саап алган. Бо чылын база-ла бедиткен хүлээлгени алган.

Инек кадарчызы У. Чаптыгбай беш чыл дургузунда 144 тонна эътти бүдүрген, төрүүр 100 инектен 90 бызааны камгалап ап, мал семиртир үеде баш бүрүзүнден хонукта 540 кг немелде деңзини ап турган. Ол ышкаш партияның областы конференциязының делегады болуп, оон ажылынга киришкен Араптан Севилбаа төрүүр 100 инектен 90 бызааны ап, эвээш эвес тонна эътти бүдүржүп, малдың семиртилгезиниң үезинде хонукта оон баш бүрүзүнүң немелде деңзизин 480 кг чедирип база эрес-шудургу ажылдаан.

Амгы үеде малдың чаш төлүн менди камгалап алыры-биле 68 хире сакманщикти хойжуларже чорудкан. Мында херээженнер чөвүлелиниң ажылынга идепкейлиг киржип турар эштер эвээш эвес. Оларга № 1, 2 агитквартираларның организакчылары А. Белчитти, О. Кара-кысты кижи эмчизи Ф. Төмүр-оолду, башкылар А. Маскырны, К. Лудуну болгаш өскелерни-даа хамаарыштырып болур. Фермада, бригадаларда, суурда бажыңнарның, өглерниң арыг-шеверин хынааш, түңнелин үндүрүп, ажылдың чедер четпес талаларын сайгарып, чугаалажып турар. Ол ышкаш ында «Иениң үнү» деп хана солунну үндүрүп, партияның съездизинге алдаржыткан бот-тывынгыр уран чүүлдүн көрүлдезин организастап, эп-сеткил, найырал болгаш ынакшыл дугайында беседаларны чорудуп. «Чуртталганың арыннары» деп аас журналын үндүрген. Бо дээрге бир колхозта чөвүлелдиң ажылының дуржулгазы-дыр.

Бир эвес бо талазы-биле өске черлерде байдалды ап көөр болза, оларда база эки талалар хөй. Олар парторганизацияларның удуртулгазы-биле культура-массалыг болгаш кижизидилгелиг ажылдарны чорудуп, агитквартиралар аразында чарышты организастап, хуралдарны эрттирип, аңаа херээженнерниң бүдүрүлгеге, ажыл-херекке киржилгезиниң, уруглар өөредилгезиниң болгаш кижизидилгезиниң база суурларда корум-чурумнуң дугайын чугаалажып, бо талазы-биле тодаргай хемчеглерни боттандырып турар.

Амгы үеде бисте херээженнер чөвүлелдери чер-черде хөй санныг агитаторлар, политинформаторлар-биле кады чонга тоску беш чылдың Директиваларының төлевилелин калбаа-биле таныштырып, районнуң болгаш ажыл-агыйның мурнунда салдынган сорулгаларны күүседиринге күш-ажылчы херээженнерниң күжүн мобилизастап турар. Олар база-ла чаа беш чыл планында айыттынган сорулгаларны боттандырарынга боттарының үлүүн киирерлер.

С. МААДЫ.

СЭКП-ниң Тес-Хем райкомунуң херээженнер ортузунга ажыл чорудар килдизиниң эргелекчизи.

АНЫЯК САЛГАЛДЫҢ КИЖИЗИДИКЧИЗИ

Коңга эдилкен. 1 «б» деп клас бижиктиг хаалгадан бичии уруглар шуужуп үнүп, «Байырлыг, Иргит Номовна!» дижип, чаңгыс турлар. Өөреникчилерниң соон дарый, улуг портфель шалдыктап алган, дөртен хар ажа берген, шевергин кеттинген херээжен кижи үнүп келгеш, башкылар өрээлинче углапты.

— Бистиң мурнакчы башкывыс Иргит Номовна Падан-дыр — деп, школа директору чугаалай-дыр.

— Ону чүгле башкылар мактап чугаалажыр эвес, суурда улуг, биче кижилер шупту хүндүлээр — деп, школада партия эге организациязының секретары аңаа улаштыр.

Иргит Номовна Падаң башкы ажылынга 26 чыл дургузунда бараан боон келген. Ам ажылдап турары Эрги-Барлык школазынга безин 16 чыл болган. Оон өөредип, кижизидип каан өөреникчилерниң иштинде кандыг мергежилдиглер чок дээр. Чүгле ол район иштинден чижеглеп ап көөрге безин — эмчилерде, башкыларда, агрономнарда, зоотехниктерде башкының өөреникчилери черле хөй.

— Иргит Номовнаның эртем-билиинге өөредип, кижизиткеннериниң аразындан бистиң «Большевик» колхозта малчыннар, тараажылар, кедээ ажыл-агыйның тускай эртемниглери апарганнар бар. Чамдык өөреникчилери, бистер, ам школада кады ажылдап чор бис—деп, оон өөреникчизи чораан бир башкы сактып чугаалады.

Улус өөредилгезиниң шугумунга хөй чылдарда ажылдап келген дуржулгалыг башкы бо өөредилге чылында бирги классты хүлээп алган, башкылаашкынны чаа программа-биле чорудуп турар. Хоочун башкының клазында өөреникчилерниң билиглерин шиңгээдип ап турары эки. Оларның иштинден дөрт өөреникчи тергиин, 9 кижи эки өөредилгениң чартык чыл түңнелдеринде чедип алган.

Башкылаашкынның чаа программаже шилчилгези берге болгаш нарын. Ылаңгыя чаа ажылдап чоруур ниикп. тускай белеткел эртпээн башкыларга онза берге. Ынчалза-даа И. Падан чайгы дыштаныышка үезинде найысылалга болган тускай курстуң билиглерин кызымак шиңгээдип алган. Ынчангаш ол ажылынга онза бергедээшкиннерге таваржышпайн, тема бүрүзүн чедиишкинниг тайылбырлап, өөредилгениң программазын долузу-биле күүседип турар.

Хоочун башкының кижизидилге ажылында чедиишкиннериниң база бир чажыды— ада-иелер, хөй-ниити-биле харылзаазын быжыктырганы. Моон мурнунда тускай белеткел эртпээн бирги класчыларга бергелер бо-ла таваржып кээр. Ындыг болганда уругнуң ада-иезинге, үстүкү класчыларга дааныры чугула апаар. Иргит Падан бо ажылды чугулага көргеш, кошкак өөреникчилерниң ада-иелери-биле доктаамал харылзажып, оларга педагогиктиг сүмелерни берип турар. Ол ышкаш интернатта чурттап турар өөреникчилерге үстүкү класчыларны дузалаштырып, класста кошкак өөреникчилерниң санын эвээжеткен.

Коммунист башкы бодунуң партийжи даалгазын ак сеткилдиг-биле күүседип, хөй-ниити ажылынга идепкейлиг киржип келген. Ол, школада профэвилел комитединиң даргазы. Секцияларның ай, квартал планнарын бодамчалыг-биле тургузуп, кижизидилге, башкылаашкынга хамаарышкан солун айтырыгларны мында киирген.

Эрги-Барлык кедээ Советтиниң депутады, мында клуб чөвүлелиниң кежигүнү хүлээлгезин ол база багай эвес күүседип турар. Соңгукчулар-биле ужуражылганы үргүлчү чорудуп, оларның чагыгларын күүседири дээш организакчы чүүлдерни кылып-даа келген. Оон удурткан № 3 агитквартира чон мурнунга солун концерттерни каш удаа көргүзүп, суурда эки ажылдыг деп мактадып турар.

Хоочун башкы, коммунист И. Паданың кызымак ажыл-ижиниң үнелели — өөрүнүп болгаш чоннуң мактал сөстери. Ленинчи юбилей медалын аңаа тывысканы болур.

Х. МОНГУШ.

Барыын-Хемчик район.

ЧУРУКТА: Монгуш Көк-ооловна СЕВИЛБАА Өвүр районда «Коммунизмче орук» колхозтуң мурнакчы малчыны. Ол өөнүң ээзи Монгуш Дажы-Доржу-биле 259 баш хойну ажаап кадарып турар. Чоокку хүннерге чедир оларның коданында 200 ажыг хой оолдаан, чаш мал менди доругуп турар.

О. ОНДАРНЫҢ фотозу.

КАТЯ-КАТЮША—АНЫЯК МАЛЧЫН

Таңдының «Межегей» совхозунуң Улуг-Кудук деп черде аныяк малчын Оюн Давааның өг-бүлези чурттап турар. Ол Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Оюн Доксл-оолдуң оглу, даштындан көөрге, күдер-моге, адазы-ла хевээр. Оюн Даваа адазының ажыл-херээн уламчылаар деп сөглээн сөзүнге ээ болуп, эрткен юбилейлиг чылда төрүүр чүс хойга опаалтыр 120 хураганны менди алган, а бир хойга опаалтыр дүк кыргылдазы база-ла пландан ажыр —2 кг 800 грамм болган.

СЭКП кежигүнүнге кандидат, ат-сураа алгып, ажыл-херээ шулуудап бар чыдар аныяк малчын-биле чугаалажып, ооң ажыл-херээн сонуургадым:

— Катя биле бис ол хире хөй хураганны алгапывыс ол. Катя эвес болза, дыка-ла берге турган ийик — дээш, ону болганчок-ла адай бээр болду.

Катя деп кымыл? Ол болза аныяк өг-бүлениң херээжен ээзи, аныяк малчын сакманчык кижи-дир. Оюн Дааваның кадайын Катя-Катюша деп адай берген.

Олар өг-бүле тудкаш, дораан-на алдарлыг малчын адазының аалынче чоруй барган.

— Бис болза, кырган улустур бис. Ада-иезиниң ажыл-херээн ажы-төлү уламчылаар чүве болганда, бистиң-биле кады чурттап, кадарчының ажыл-ижин шиңгээдип алыңар — деп, Дааваның ачазы аңаа сүмелээн.

— А Катя капчаарыл, чүнү кылырыл?—деп, ооң оглу айтырган.

— Бо дугайында сагыш-човаан херекчок. Ол база ажылдаар, сакманчыктеп хураган ажаар...

Катяның күш-ажылчы оруу ынчаар эгелээн. Кырган малчын кенниң ажыл-ишке өөредип, сакманчыктың ажылының нарын талаларын бирден бирээ чок чугаалап берип турган.

Шак ынчаар үш чыл эрткен. Ол үениң дургузунда 225 хураганны Катя-Катюша өстүрүп каан. Совхозтуң дирекция чери, партия организациязы, херээжеңнер чөвүлели ону каш удаа мактап шаңнаан. Ол ам база-ла сакманчык.

Аныяк малчыннарның аалында оолдаан 150 хойларның хураганнарының 75-жи ооң ажаалдазында.

— Эрткен чылын кырый берген хойларывысты үзүп, өске аалдарже бергилепкеш, колдуунда-ла бир дугаар оолдаар 690 баш хойну хүлээп алган бис. Дунгуш хойдан хураган алыры дыка берге. Ынчангаш кызып ажылдавас болза, хоржок. Баштай оолдаан хойларның төлү хорамча чок менди-чаагай—деп, ол чугаалааш, бо чылгы олча-омааи көөрүнче бисти чалады.

Сайгылгааныг делгем кажааже кире бээривиске хөй көзенектер көстүп келди. Сакманчык ында көзенек бүрүзүн биске тайылбырлап эгелээн:

— Баштай төрээн бо хойларнын хураганнары дешки лежип эгелээн көрбес силер бе. Ам боларнын дугайында онза сагыш-човаан херекчок. А бо дээрге, чоокта чаа төрүттүнген хураганнар-дыр. Шору улгады берген. Мырыңай чаш малды маңаа тургузар улус бис. Дүн-хүн чок карактап, хайгааравас болза, берге. Иезиниң эмиин безин тып албас кээргенчиг амытаннар бо. А чамдыктарын нелери тоттурбас, чагыштырар ужурга таваржыр. Бир дугаар төрээн хойлар хураганнарын тоовас болгулаар. Оларны хураганы-биле кады тускай көзенекке тургузар херек...— дээш, улаштыр тайылбырлап-ла ор.

Ооң соонда ында булуңда тургузуп каан стол чанынга келдивис. Ханада хааржак азып каан. Катя олче айыткаш:

— Мында эм бар. Сакманчык кижи малдың чамдык аарыгларын, оларны эмнээриниң аргаларын билир ужурлуг. Мында хураганнарга баштайгы дуза көргүзериңге чугула эмнер бар—диди.

Ынчаар чугаалажып турувуста ооң сакманчыктеп турар эжи Оюн Көк-кыс бир ырымза хураган эккелгеш:

— Моон ишти аарып турар-дыр. Эмнеп кагаа эки боор — диди.

Катя ханада хааржактан эмнер ужулгаш, шприц эккелгеш, ол-ла дораан сыккыртып кагды.

— Партияның XXIV съездизинге алдар болдурган хүлээлгени ап тура, бо чылын баштай төрээн 75 хойнуң хураганын хүлээп алгаш, хорамча чок бүрүн доруктурар хүлээлге алган кижи мен. Бөгүнгү байдал езугаар алырга, сөглээн сөзүмге ээ болуп шыдадым. Мээң холумда 75 хураган менди-чаагай доругуп тур —деп, сакманчык кажаадан үнүп ора чугаалады.

А. ЧАРАШ-ООЛ.

ЧУРУКТА: Сакманчык Катя Оюн. Фотозу авторнуу.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң
комиссияларында

МЕДИЦИНАНЫҢ ДҮРГЕН ДУЗА ЧЕДИРЕРИН САЙЗЫРАҢГАЙЖЫДАР

— Капиталистиг чурттарның чаңгызында-даа чонга бараан болур халас медицина дузаламчызы чок. Ындыг турда, бисте, Совет Эвилелинде ол дузаламчының черле бар турары чаңчыл болу берген. Россия Федерациязының кадык камгалалының министриниң бирги оралакчызы А. В. Сергеев РСФСР-ниң Дээди Совединиң Кадык камгалалының болгаш социал хандырылга талазы-биле комиссиязының хуралынга илеткелин ынчалдыр чугаалап эгелээн. Депутаттар «РСФСР-ниң чонунга медицинаның дүрген дуза чедирип турар байдалының дугайында» айтырыгны комиссия хуралынга чугаалашкан.

Хуралга кол илеткелден аңгыда, Мари АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы А. И. Казакованың илеткелин болгаш Комиссияның кежигүннери депутаттар Н. М. Дьяченчонуң, Г. Я. Натарованың эдеринчи илеткелдерин чугаалашкан. Чонга шалыпкын бараан болур медицина дузаламчызының чайгылыш чок экижип турарын херечилээн хөй-хөй чурагайлар биле фактылар адаттынган. Эмнелге-профилактиканың өске албан черлериниң составында турар, тускайлаң ажылдаар шалыпкын дузаламчы станцияларының болгаш салбырларының четкизи 1965—1969 чылдарның дургузунда РСФСР-ниң хоорайларынга 18,7 хуу, небээ черлеринге — ийи чартык катап көвүдээн. Россия Федерациязында бо чылдың январь 1-ден эгелээш 1760 станция ажылдап турар. Оларга эмчилер саны бүдүн чартыктан ажыг катап, ортумак эртемниг ажылдакчыларның саны —45 хуу көвүдээн. Станцияларның ажылының шынар көргүзүглери экижээн, аарыг кижилерни эмнелге черлеринге тургусканакта оларга мергежилдиг дуза чедирери калбарган, келдириишкиннерге бараан болурунуң хуусаазы кызырылган.

Хөй-хөй республикаларга, край болгаш область төптеринге, улуг-улуг хоорайларга тускайлаттынган бригадалар органзастаттынган, олар мага-бодунуң амыдыралга чугула ажыл кылып бээр аргазы оскундурганнарны эмнелге черинге тургусканакта оларга мергежилдиг медицина дузазын чедирип турар. Ол ажылды Москвада, Ленинградта, Горькийде, Уфада, Красноярскиде, Барнаулда, Кемеровода, Иркутскиде, Свердловскиде онза эки чорудуп турар. Россия Федерациязының 18 хоорайында медицинаның дүрген дуза чедирер эмнелге черлери тургустунган, оларны станциялар-биле каттыштырган.

Санитария ужар чүүлүнүң ажылының хемчээли чылдың-на улгадып турар. 1966—1970 чылдарның дургузунда ол ужар чүүл 424 муң ажыг ужудуушкун кылырын күүсеткен. Чүгле 1969 чылда безин эмчилер чер-черге барып соңгаарлатпайн дуза чедирер 9335 ужудуушкунну кылган.

Хуралга чүгле чедиишкиннерни эвес, харын ам-даа четпестер барын база чугаалашкан. Медицинаның чамдык албан черлериниң эмчи кадрлары четчелеттинмээн. Чер-чер Советтериниң чамдык күүскомнары дүрген дуза чедирер медицина станцияларының болгаш салбырларының материал-техниктиг баазазын быжыглаар айтырыгларны кошкак шиитпирлеп турар.

Комиссия дүрген медицина дузаламчызының ажылдаарын экижидеринче угланган саналдарлыг доктаал үндүрген.

(СЭТА).

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ХҮНДҮЛЕЛ БИЖИИ-БИЛЕ А. Н. ДОРЖУНУ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Кадык камгалал органнарынга үр чылдарда үре-түңнелдиг ажылдааны дээш база төрүттүнген хүнүнден бээр 60 харлааны-биле холбаштыр персоналдыг пенсионер Анна Намбыраловна Доржуну Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы
Б. ДОЛЧАҢМАА.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары
К. БУДУК-ООЛ.

Кызыл хоорай.
1971 чылдың март 6.

ДЕЛЕГЕЙ бо ХҮННЕРДЕ

Болгарияда эрте частың бо өөрүшкүлүг байырлалын херээженнерниң байырлалы дээр. Ам үлетпүрнүң, кодээ ажыл-агыйның, культураның болгаш эртемниң хөй адырларында херээженнер ажылдап турар. Олар боттарының күш-ажылы-биле улуг салымышкының социалистиг тургузуушкунуң херээнге киирип турар.

ЧУРУКТА: Спаска Димитрова биле Галя Васнлева—Софияда аргыг кылыглар фабриказының эң эки ажылдакчылары. Оларның бүдүрүлгезиниң коллективи БКП-ның Х съездизинге алдар кылдыр алган бүдүрүлге даалгаларын чедиишкинниг ажыр күүседип турар.

БТА-СЭТА-ның фотозу.

Польша херээженнер боттарының байырлалын күш-ажылчы улуг чедиишкиннер-биле уткуп турар. Улусчу эрге-чагырга бүгү талалыг сайзыралдың аргаларын оларның мурнунга калбаа-биле ажыдып берген. Кажан чуртка дайын соолгүндеги 1945 чылда бүдүн чартык миллион херээженнер бижик билбес турган ындыг үе дедир ээлбес кылдыр ыраан.

ЧУРУКТА: башкы Ирена Гельмуг Ольштын воеводствозунуң Вожлоги суурунуң эге школазының ийиги клазында башкылап тур. Ооң ажылының стажы чээрби чыл.

ЦАФ—СЭТА-ның фотозу.

ВДР-ниң Национал хуралының сессиязы

ХАНОЙ. (СЭТА). Ханойга ВДР-ниң Национал хуралының сессиязы боол эрткен. АКШ-тың агрессиязынга удур вьетнам улустуң демиселин күштелдирериниң болгаш социализм тургузуушкунунуң сорулгаларын сессияга чугаалашкан, а ол ышкаш органзастыг чамдык айтырыглар талазы-биле шиитпирлерни хүлээп алган.

ВДР-ниң Премьер-министри Фам Ван Донг чазактың политиктиг илеткелин кылган. Вьетнамда болгаш Индий-Кыдатта байдалды анализтеп, вьетнам улустуң демиселге болгаш күш-ажылга сорулгаларының дугайын чугаалаан.

Фам Ван Донг АКШ-тың даштыкы политиказының дугайында президент Никсонунуң америк конгресске бижиин шүгүмчүлээн. Тайбыңны дилеп тывар дугайын чугаалан-мышаан, Никсон шынында Индий-Кыдатта дайынын узамдыктырар, күштелдирерин болгаш калбартырын чорудуп, ВДР-те удур чаа дайын авантюралары-биле кыжаныл турар деп, Фам Ван Донг чугаалаан.

Дайынны «вьетнамчыдарының» планы аштырышкынга таваржып турар болгаш бүрүн буураашкынга ыяап-ла таваржыр: Камбоджаже болгаш Лаосче агрессии дайынны калбартканы АКШ-тың империалистерин камгалап ап шыдавас болгаш улам аар аштырышкыннарга чедирер дээрзин Фам Ван Донг оон ыңай чугаалаан. «Шыңгыы чугаалажылышкыннар» дугайын чугааланмышаан, херек кырында америк империалистер вьетнам улусту чагырып алырынга кордалын салып, дайынын күштелдирип, вьетнам айтырыын шын таарыштыр шиитпирлээр дугайында Мурнуу Вьетнам Республиканың Революстуг түр чазааның угаазылалдыг саналдарындан улам ойталап турар.

Чоокку үениң сорулгаларының дугайын чугаалап тургаш, Фам Ван Донгтуң демдеглээни: Вьетнам Демократтыг Республика политика, экономика, шериг болгаш культура талазы-биле улам дүрген, бүгү талалыг хөгжүүр ужурлуг. Соңгу чүкте социалистиг тургузугнуң артык күштерин улам хөгжүдер. Мурнуу чүкке хамаарыштыр Соңгу чүктүң ыдыктыг хүлээлгелерин улам эки күүседир ужурлуг. Ооң-биле кады Вьетнам Демократтыг Республика ВДР-ниң тускай догуннаашкынынче болгаш айыыл чок чоруунче халдап турар дайзынның бүгү бодалдарын болгаш үүлгедиглерин үе шавары-биле дайынчы белен байдалга турар ужурлуг, америк агрессорларны бүрүн чылча шаварынга, Мурнуу чүктү хостаарынга, Соңгу чүктү камгалап алырынга, «чурттуң тайбың каттыжарын» чедип алырынга бодунуң эң улуг салымышкынын киирер ужурлуг.

Америк агрессорларны болгаш оларның чалчаларын ажар бүрүн тиилелге дээш демиселге Лаостуң болгаш Камбоджаның акы-дуңма улустары-биле эп-сеткил каттыштырылгазын хөгжүдеринге вьетнам улустуң шиитпирлиин илеткелде илергейлээн. «Демиселдиң болгаш тиилелгелерниң чорудулгазында бистиң улузувустуң чөптүг болгаш тиилелгелиг демиселинге боттарының эп-сеткил каттыштырылгазын доктаамал илергейлеп, шиитпирлиг болгаш күчүлүг деткимчени база дузаламчыны көргүзүп турар акы-дуңма социалистиг чурттарның, делегейниң улустарының дугайын доктаамал бодап чоруур ужурлуг бис. Индий-Кыдатта дайынын күштелдирер болгаш калбартыр талазы-биле АКШ-тың империалистериниң политиказынга харыы кылдыр бо эп-сеткил каттыштырылгазы, деткимче, дузаламчы улам шиитпирлиг болгаш күчүлүг болуп бар чоруур. Вьетнам улус акы-дуңма чурттарның улустарынга болгаш делегейниң улустарынга, ооң иштинде АКШ-тың дээшилгелиг кижилеринге — бодунуң дайынчы өңнүктеринге сеткил-сагыжының ханызындан өөрүп четтирип-кириин илергейлеп турар» деп, Фам Ван Донг демдеглээн.

Сессия элээн документилерни хүлээп алган, ооң иштинде чазактың политиктиг илеткелиниң дугайында, ВДР-ниң Национал хуралының үшкү тыжының бүрүн эргелериниң хуусаазының доозулган дугайында шиитпирлер болгаш ВДР-ниң Национал хуралының медеглели бар.

Агрессорларга согуушкуннар

ХАНОЙ. (СЭТА). Мурнуу Вьетнамны хостаарының Улусчу чепсектиг күштери февраль 28-те Дакто хоорайдан мурнуу-барыын талаже 25 километр ырак турар сайгон чалча шериглериниң чадаг шеригниң батальонун бузааваан, ийи хүн үргүлчүлээн тулчуушкуннарның түңнелинде патриоттар дайзынның шериглерин чылча шапкан болгаш 70 солдадын тудуп ап, хөй санныг боо-чепсекти хунаап алган деп, Парлалганың хосталга агентилели дыңнаткан.

Март 1-ден 3-ке чедир мурнуу-вьетнам патриоттар Биньдинь, Биньтхуан болгаш Куангчи можуларда америк-сайгон армияның кезектериниң турушталарынга күштүг согуушкуннарны каш удаа таварыштырган. Ок-чемзек шыгжаан элээн каш-каш складтарны буза тевискен, хөй санныг техниканы болгаш чепсекти чок кылган.

Кассан Патет-Лао агентилелдиң дыңнатканын езугаар алырга, февраль 28-те болгаш март 1-де Лаостуң Улусчу-хосталга армиязының кезектери № 9 оруктуң девискээринде сайгон интервентилерниң турушталарынче халдаашкыннарны соксаал чокка чорудкан. Аңаа ийи хүн дургузунда дайзын 300 кижизин өлүртүп база балыглаттырып когараан, 5 шериг машиназын болгаш бир вертолётун оскунган.

Февраль 20-ден 26-га чедир үеде Камбоджаның национал хосталгазының Чепсектиг күштери мурнуу-вьетнам чалчаларының үш батальонунга аар чидириглерни таварыштырган: дайзынның 650 солдадын чыскаалдан үндүрген деп, Кхмер информас агентилели (АКИ) дыңнаткан.

ПАРИЖ. (СЭТА). Март 3-те лаос патриотчу күштер Мурнуу Лаоста 7 америк вертолётту дүжүр аткан. Франс Пресс агентилелдиң дыңнатканы-биле алырга, ында «берге байдалга» таварышкан сайгон кезектерге дузалажыр кылдыр Лаосче чаа бөлүк вертолёттарны чорудар деп дужаалды америк командылал берген соонда дораан-на интервентилер бо чидирикге таварышкан.

ПАРИЖ. (СЭТА). Бо неделяда Камбоджаның патриоттары Компонгсомда нефть ажылдап кылыр заводка согуушкунну ийи удаа таварыштырган деп, Франс Пресс агентилел дыңнаткан. Чурттуң тереҢ суглуг бо портунче транспорт болгаш пассажир самолёттарының ужудары «тодаргай эвес хуусаада» соксаткан.

Цейлонунуң херээженнери чурттуң ниитилел болгаш политиктиг амыдыралынга идепкейлиг киржип турар. Чоокта чаа Ратнапур хоорайга профэвилелдериниң область конференциязы болуп эрткен. Ооң делегаттарының аразында херээженнер хөй болган.

ЧУРУКТА: бөлүк херээженнер конференция соонда Ратнапурга болган митингиже чоруп тур.

В. ШКАЛЯБИНИҢ фотозу (СЭТА-ның фотохрониказы).

Польша чазактың медеглели

ВАРШАВА. (СЭТА). АКШ-тың шериг-агаар күштериниң улуг каттыжышкыннарының деткимчези-биле америк-сайгон шериглериниң Лаосче халдааны ол чуртка улам халаптыг шылгалданы таварыштырып турар деп, польша чазактың ында парлап үндүрген медеглелинде чугаалаан.

Мынчангаш Индий-Кыдатта дайын чорудулгаларының калбарышкыны чаа, улам айыылдыг чадаже шилчээн дээрзин медеглелде демдеглээн. Бо бүгүнү делегейге сагышсыраашкынның болгаш килеңнээшкинниң сеткил-сагыжы-биле көрген.

АКШ-тың дайын чорудулгаларын калбартырының оруундан чайлаар күзел чогун болгаш бо дайынга шериг күжү-биле шиитпирлээр дээр бодалын сагыштыы-биле догээрин оралдажып турар дугайын Индий-Кыдатта болуушкуннарның чорудулгазы херечилеп турар деп, польша чазак медеглээн.

Медеглелде оон ыңай демдеглээни болза, ВДР-ниң девискээрин бомбалаарын АКШ-тың катап эгелээни чер бөмбүрзээниң тайбыңга ынак шылдыг бүгү күштеринге чөңгээ-дир. Польша акы-дуңма социалистиг чурт болур ВДР-биле быжыг харылзааларлыг.

Индий-Кыдатта халаптыг уржуктарны үндүрүп болур болуушкуннарның онза айыылдыг эргилдезинче бүгү күрүнелерниң, хамыктың мурнунда 1954 болгаш 1962 чылдарда Женева дугуржулгаларынга ат салган күрүнелерниң кичээнгейин көрүндүрерин польша чазак бодунуң хүлээлгези кылдыр санап турар деп, медеглелде чугаалаан.

ЧССР-ниң чазааның медеглели

ПРАГА. (СЭТА). Чехословак чазак Чоокку Чоот чүкте байдалды улуг дүвүрээзин-биле хайгаарап турар. Эжелеткен араб девискээрлерден бодунуң шериглерин үндүрериндеп ойталаан израиль чазактың буруузу-биле ында байдал база катап чидиглеңген болгаш бүгү делегейде тайбыңга шыңгыы айыылды тургузуп турар деп, ЧССР-ниң чазааның медеглелинде чугаалаан.

Чехословак чазак бо чылдың февраль 27-де Совет чазактың медеглелинге илергейлээн туружунга бүрүнү-биле каттыжып, кризисти тайбың арга-биле таарыштыр шиитпирлээринге сонуургалдыг күрүнелерниң талазындан шиитпирлиг болгаш соңгаарлаттынмас хемчеглерни алырын Чоокку Чоот чүкте тургустунган байдал негеп турар дээрзин медеглеп тур.

Америк «дузаламчы»

ЛОНДОН. (СЭТА). Рейтер агентилелдиң корреспондентизиниң Пномпеньден дыңнатканы-биле алырга. Каттышкан Штаттарның Камбоджага 18,5 миллион доллар түңнүг «дузаламчыны» көргүзер дугайында дугуржулгага ат салышкыны Пномпеньге болган. Ол чурттуң эрге-чагыргалары бо түңнерни «эргежок чугула бараанларны» даштын каартан киирериңге чарыгдаар дээн. Амгы дугуржулга болза, «соңгаарлаттынмас херегледерге» 70 миллион долларны кыска хуусааларда Пномпеньге тыпсыр дугайында Вашингтонуң планының кезии болур. Январьда АКШ-тың чазааның негээниниң езугаар бо түңнү америк конгресс бадылаан. АКШ-тың чазаа бо сан-хоо чылында камбоджа эрге-чагыргаларга 250 миллион долларны тывсырын бодап турар, ооң иштинден 185 миллион долларны шериг херегледеринге чарыгдаар.

Эрткен чылда Пномпеньге Тон разведка эргелелиниң холгаарлаашкыны-биле аңаа күрүне эргилдези болган соонда Камбоджага америк «дузаламчының» хемчээлдери аажок өскен.

ИРАКТА СОВЕТ НОМ

Иракның ном садыглаар магазиннеринде совет номнар хөй. Ирактың чону совет номнарга ынак болгаш күзелдии-биле садып ап турар. Араб, англи болгаш француз дылдарже очулдурган янзы-бүрү совет номнарны ном садыглаар чүс ажыг магазинден, ооң иштинде Багдадтың 45 магазиннинден садып ап болур. Магазиннерде марксизм-ленинизмниң классиктериниң чогаалдары, совет чечен болгаш эртем-техниктиг литератураның чаа чүүлдери делгеренгей.

Бистиң чуртувуска үндүрген политиктиг литератураға сонуургал сөөлгү чылдарда ирак номчукчуларның ортузунга улгаткан. В. И. Ленинниң национал болгаш колония айтырыгларының талазы-биле ажылдарынга сонуургал онза улуг. Космосту шиңгээдип алыр дугайында номнар база магазиннерге үр чытпас. 1969—1970 чылдарда Иракка саткан 70 муң совет номнуң 70 хуузу политиктиг болгаш эртем-техниктиг литература болган.

Ирактың эң улуг дээди өөредилге чери — Багдад университединге совет эртем-техниктиг литератураны сөөлгү чылдарда улам калбаа-биле ажыглап турары база кайгамчыктыг. Совет эртемденнерниң араб дылдарга очулдурган физика, химия болгаш ылаптыг эртемнер талазы-биле ажылдарын ирак студентилерниң шагдала холдан салбас номнары болу берген.

Чоокта чаа Багдадка органзастаан совет ном делгелгези ирак калбак хөй-ниитиниң улуг сонуургалын болдурган. Араб, англи, француз, армян болгаш орус дылдарда 900 ажыг янзы-бүрү совет номну аңаа делгээн.

Делгелгениң бүдүн бөлүүн В. И. Ленинниң чогаалдарынга болгаш Ленин дугайында бижээн номнарга тураскаал болдурган. Ол номнарның аразында араб дылга очулдурган «Күрүне болгаш революция», «Империализм — капитализмниң дээди чадазы», «Совет эрге-чагырганың ээлчеглиг сорулгалары», «Чөөн чүктүң улустарының национал-хосталгалыг шимчээшкининиң дугайы» деп, улуг баштыңчының генийалдыг чогаалдары болгаш өске-даа хөй ленинчи ажылдар ол номнарның аразынга бар болган.

Орус классиктиг болгаш совет литератураның бөлүктеринге М. Лермонтовтуң, А. Чеховтуң, Н. Гогольдуң чогаалдары, М. Горькийниң «Ава», Н. Островскийниң «Кан канчап катканыл», Н. Погодинниң «Кремль курантылары», Л. Леоновтуң «Орус ээзим» деп чогаалдары, чоокта чаа араб дылга очулдурган өске-даа чаа хөй номнар бар. Ирак чурттакчылар үстүнде айыткан номнарга аажок ынак, сонуургалы улуг.

Совет Эвилелинге эртемнерниң кандидаттар болгаш докторлар чадазын чедип алган иракчыларның эртем ажылдарын делгелгениң тускай бөлүүнде делгээн.

Өңнүг хөй-хөй фото-чуруктар болгаш фотоальбомнар совет кижилерниң амыдыралын болгаш күш-ажылын делгелгениң көрүкчүлеринге таныштырган.

Ирак-совет найырал ниитилелиниң даргазының оралакчызы, күрүне министри болгаш Курдистанның Демократтыг партиязының Политбюрозунуң кежигүнү Салех Юсуфиниң делгелгениң ажыдышкынынга чүве чугаалааш, эртемниң, техниканың, литератураның болгаш уран чүүлдүң бүгү адырларынга Советтер чуртунуң чедиишкиннерин магадап, ленинчи чогаалдар дешпилге болгаш социал чаартылга дээш ирак улустуң демиселинге удуртулга болур, совет ном Ирактың болгаш Совет Эвилелиниң аразында найыралдың көвүрүү болу берген деп демдеглээн.

Багдад. З. МАТЮШИНА (СЭТА).

АННА СОДУНАМ БОЛГАШ ООҢ ЭШТЕРИ

Кызылдың Октябрьская кудумчузунда, чоокта чаа туттунган, үш каът шевергин бажың чүгле кызылчыларга эвес, харын республиканың районнарынга билдингир апарган. Бо дээрге Тываның чиик үлетпүрүнүң хөгжүлдезинге база бир көскү базымны кылып турар бүдүрүлге чери—даараныр фабриказы ол. Бир эвес ол бажыңның бүгү-ле үш каъдында зал, өрээл, кабинет бүрүзүн баккылап көөр болзуңарза, бо-даа черле ёзулуг херээженнер тергиидээн оран-дыр деп бодай бээр силер. Шынап-ла кайнаар-даа көөрге херээженнер-ле. Ынчанмайн канчаар, даараныр дээрге-ле оларның ажылы-ла болгай. «Каям, херээжен кижи-дир сен, таптыг көрүп берем, мээң бо костюмум, азы тонум меңээ таарышкыр-дыр бе?»—дээн айтырыгларны эр кижилерден бо-ла дыңнап болур бис. Ол база-ла таварылга эвес.

Даараныр фабриказында кандыг шеверлерни чок дээр. Дыка хөй чылдарда ажылдаан, дуржулгалыг-даа даараныкчылар, ол мергежилди шиңгээдип алырының баштайгы базымын кылып чоруур аныяк кыстар-даа ында бар. Бистиң чоннуң культура, эртем-билии бедээн тудум, оларның чуртталгазы улам чаагайжып, хевир-сыны-даа аянныг чараш апар чыдарын эскерип, өөрүп чоруур бис. А хевир-сынны хеп база көдүрер болгай.

Бодунга таарышкыр, аянныг хепти даараттырып алган кижиниң сеткили ханып, арнында өөрүшкү чайнап бээр. А ындыг өөрүшкүлүг хүлүмзүрүгнү бир хүн иштинде хуу-да чагыг-биле хеп даараар «Чечек» дээр дааранылга фабриказының салоннарынга чежени көрбес дээр. Эки кылдынган чагыглар дээш чагыкчылар өөрүп четтиришкиниң чылыг сөстерин мастерлерге илередип, оларның ажыл-ижинге улуг-улуг чедиишкиннерин күзеп чанар.

Фабрикада ажыл-ижинге кызымак, мурнакчылар-ла хөй. Оларның бирээзин Анна Содунам дээр.

— Анна Хүрен-ооловна бисте элээн үр ажылдап турар. Томаанныг, бүдүштүг, ажылынга кызымак кижи—деп, цех начальниги Нина Ивановна Кураева чугаалаан чүве. Ынчангаш ол кандыг кижил дээрзин Анна Содунам-биле ужуражыр мурнунда-ла билип апкан мен. Ол бодунуң дугайында шоолуг-ла чугаалаксавайн, харын өске эштериниң дугайын хөөрей-дир.

— Галина Огородникова, Светлана Бичe сутлар бистиң бригадавыста база-ла эки ажылдап турар улус. Ылаңгыя Галина Огородникова-биле дыка үр кады ажылдап келдивис. Ол ам бистиң бригадиривис, дуржулгазы-даа улуг, ажылынга кызымак, эш-өөрүнге дузазын көргүзүксээр, эвилең-ээлдек кижи. Света Бичe—бригадавыста эң аныяк даараныкчы. Ол хиреде ажылынга сундулуг, ол мергежилдн дыка дүрген шиңгээдип алган. Черле ынчаш бистиң бригадавыстың кыстарында ажыл планы күүсетпейн баар кижи чок ийин. Ай санында-ла планывыс ажыр күүседир улус бис—дей-дир. Төлептиг, биче сеткилдиг кижилер, бодунуң дугайында мактанывксавас болгулаар. Анна Содунам ындыгларның бирээзи-дир деп билип алдым.

1953 чыл. Кызылдың даараныр комбинадының эжиин ынчаарда Анна эң-не баштай ажыдып кирген. Ындыг бүдүрүлге черинге ажылдап чорбаан аныяк кижиге дувүренчиг-даа, берге-даа болган. «Үрей кылыптар ирги мен бе?»—деп сестип-даа турган. Ынчалза-даа ажылынга сундулут, дыңнангыр томааннын уругнуң чаңынга бригадир бо-ла чедип келир, айтып бээр, сүмезин кадар. Дуржулгалыг эштери А. Содунамның багай эвес мастер болурун билип турганнар. Олар часпаан-даа. Оон бээр ам он сес чыл эрткен. Ол үениң дургузунда ооң холун дамчып чеже тоннар, платьелер, костюмнер эртпээн дээр. Анна Хүрен-ооловна ам улуг дуржулгалыг мастер апарган. Кандыг-даа нарын бижиглыг хепти тудуп алза, ону даарай тыртып каар. Ынчангаш аңаа фабриканың эң баштайгы шиңгээдип ап турар чаа нарын кылыгларын безин бир дугаарында дагзып турары таварылга эвес. Ийи чыл бурунгаар «Болонья» дээр материалдан чаа кылыгларны фабрика шиңгээдип эгелээн. Эр, херээжен плащтар, улуг, биче кижилерге янзы-бүрү курткалар фабриканың марказы-биле хоорайның магазиннеринге үнүп келген. Оларны база-ла Анна Содунам эштери-биле бир дугаарында даарап үндүргени ол. Чоннуң материалдыг хандырылгазы улам экижээни-биле кады, фабрика чагыгны хөйү-биле хүлээп алыр апарган. Оларны үе-шаанда күүседир дээш коллективтиң ажыл-ишчилери кызымак ажылдап турар. Ай нормазын ажыр күүседип турарларның саны өскен. Оларның бирги одуруунда А. Содунам база кирип, ай планын доктаамал 120—130 хуу күүседип турар.

Ак сеткилдиг кызымак ажыл-ижи-биле, төлептиг аажы-чаңы-биле Анна Хүрен-ооловна коллективиниң хүндүткезин чаалап алган. Ону Кызыл хоорай Совединиң депутадынга соңгуп алганы-даа таварылга эвес. Төлептиг ажыл-ишчи бодунуң албан хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседиринден аңгыда, хөй-ниитиниң ажылынга киржип, депутат хүлээлгезин эки күүседип турар. Депутадынга соңгукчулар янзы-бүрү айтырыгларны тургузуп, оон дуза дилеп бо-ла келир. Оларның чаңгызын-даа Анна Хүрен-ооловна аңаа эртирбес. Уруттарыгны школаже бүрүн хаара тудары, оран-суур, кудумчу чаагайжыдылгазы дээш хүн бүрүде депутаттың мурнунга тургустунуп келир амыдыралчы айтырыглар-ла хөй. Оларны шиитпирлежирде ажыл-иштиң кижизинге үе-шак херек. Анна Хүрен-ооловна күш-ажылдың кижизи болгаш ооң үнезин эки билир.

Ону таарыштырбааже, ажыл улуг-даа, биче-даа болза, кижи чай тыппайн барып болур. Хөй-нитти ажылы хамааанчок, бажың ажылынга безин күш четпейн баар болгай. Херээжен кижиниң бажыңга ажылы-ла хөй. Уруг-дарыгның аъш-чеми, идик-хеви, оларның өөредилгези болгаш кижизидилгези — ол бүгү не кижиниң дорт хүлээлгези. Анна Хүрен-ооловна алызындан ажыл-ишчи болгаш уруглары база-ла ындыг бүдүштүг кыдыр кижизидип турар. Бешки класстың Света, ийиги класстың Люда — адазының ёзулуг-ла дузалакчылары. Олар идик-хевин чуп, бажың иштин аштап, биче дуңмазы Витяны садикке чедирип, бажыңга кыдбас-ла чүвези чок. Олар база-ла үе-шакты шын чарыгдаарын авазындан өөренип ап турарлар. Ынчангаш оларга кинчээл кылыр, ойнаар, ном номчуур, кино көөр үелер четчир. Ол, уругларының өөредилгезинче доктаамал сагыш салып, оларның кичээлдеринге үргүлчү олуржуп башкылар-биле харылзааны тудуп турар. Ынчангаш ооң уругларының өөредилгези база эки.

— Анна-биле кады он чыл ажыр ажылдап келдим. Бо үениң дургузунда ооң ажылдан озалдаан, азы бүдүрген чүүлүн багай кылыпкан деп чүвени дыңнап көрбээн—мен деп, мурнунда ооң бригадири турган, ам цех начальниги Нина Ивановна Кураева чугаалай-дыр. Бодунуң бодуун болза-даа херектиг ажыл-ижи-биле чонунга ачы-дузазын көргүзүп, өөрүшкүнү берип чоруур кижи, мурнакчы даараныкчы, төлептиг не, чоннуң айбычызы Анна Содунамга аш-өөрү чоргаарланыр. Мурнакчыларының иштинден ону бир дугаарында адаары-даа таварылга эвес. Ол, мактал бижиктерин, өртектиг белектерни үргүлчү ап келген. Эрткен чылын күш-ажылчы чедиишкиннерин барымдаалааш ону «Эрес-Маадырлыг күш-ажылчы чорук дээш» деп Ленинчи юбилейниң медалы-биле шаңнаан.

Ам фабриканың коллективи партияның XXIV съездизинге улуг чедиишкиннер-биле ужуражыр дээш цехтер, бригадалар аразында социалистиг чарышты калбарткан. Анна Содунам болгаш ооң өөрү чарышка багай эвес түңнелдиг болур дээрзин оларның бөгүнгү ажыл-ижи көргүзүп турар. Бригада февраль айның планын дыка ажыр күүсеткен.

Бир эвес Кызылдың дааранылга фабриказының марказы салдынган аянныг чараш хеп көрзүңерзе, Анна Содунам болгаш ооң эштериниң бүдүргени ижи-дир деп билип алыр силер. а кым «болоньядан» кылган чараш курткалар, азы плащтар кедиксей-дир. «Чечек» фабриказы кайы сен дээш базыптыңар. Анна Содунам болгаш ооң эштери силерниң чагыыңарны саадатпайн кыла шаап бээр.

Е. ТАНОВА.

БАЙЫРЛАЛ ХҮННЕРИНДЕ НАЙЫСЫЛАЛГА

МАРТ 7-ДЕ

Хоорайның культура ажылдакчыларының дыштанылга кежээзи Политчырыдылышның бажыңынга кежээ 19 шакта болур. Пионерлер бажыңынга хүндүс 11 шакта **аваларга болгаш кырган-аваларга** концертти көрүп болур силер. «Совет Тываның 10 чылы» база «Энергетик» культура бажыңнарынга дыштанылга кежээлери болур.

Ипподромнуң хаак баазазынга школачыларның хаак маргылдаазы, а «Хүреш» стадионга «Урожай» ниитилелиниң бирги чери дээш мячилиг хоккейге маргылдаа болур. Маргылдааларның эгелээри 10 шакта.

Ийиги болгаш үшкү разрядчыларның аразынга хоорайның бирги чери дээш **шыдыраа маргылдаазын чорудар.** Маргылдаа эртен 11 шакта эгелээр.

МАРТ 8-ТЕ

Кежээкиниң 17 шакта Политчырыдылышкын бажыңынга Делегейниң херээженнер хүнү—Март 8-ке тураскааткан хоорайның хөй-ниитизиниң байырлыг хуралы болур.

«Энергетик», комплекстиг экспедицияның болгаш «Совет Тываның 10 чылы» культура бажыңнарынга **дыштанылга кежээлери** 20 шакта эгелээр. Хоорайның күш-культура бажыңынга өөредилге черлериниң аразынга хоорайның бирги чери дээш **баскетбол маргылдаазы** 12 шакта эгелээр. Ийиги болгаш үшкү разрядчыларның аразынга хоорайның бирги чери дээш маргылдаа 11 шакта эгелээр.

АК-КӨК ЭКРАНГА

МАРТ 7-ДЕ
МОСКВАДАН

12.00—Сөөлгү медээлер. 12.05—**«Дээрги Метелица»** Уран-чечен кино. «Дефа» киностудиязының үндүрүлгези. ГДР. 13.05—Школачыларга **«Чоокку болгаш ыраккы Арктика»** Арктиканы шинчилээриниң болгаш шиңгээдириниң төөгүзүнүң талазы-биле олимпиаданың 1-ги туру. 14.05—**«Терем-теремок»** Улут улуска тоол. 15.10—Музыкалыг шии.

КЫЗЫЛДАН

18.00—«Адрес: Кызылдың телестудиязы». Дамчыдылга.

МОСКВАДАН

19.30—Уралдың орустуң улустуң хөйнүң ырының концерти. 19.55—Мячилиг хоккей талазы-биле делегей чемпионады. Швеция—ССРЭ. Швециядан дамчыдылга. 21.45—**«Партияның планы—улустуң планы»**. Экономиктиг эртемнерниң доктору профессор Б. И. Золотарев чугаалаар. 22.00 — Сөөлгү медээлер. 22.05—22.15—Чапсар. 22.15 **«Тии гралус турда ынакшыл»**. Уран-чечен кино. 23.40—01.30—«Кайгамчыктыг чүүлдерниң ээзи». Останкинодан байырлалдыг кежээ.

МАРТА 8-ТЕ
КЫЗЫЛДАН

13.30—Бүгү-делегейниң херээженнерниң Хүнү Март 8-ке тураскааткан дамчыдылга.

МОСКВАДАН

14.45—«Бистиң хүннеривистиң маадырлары». 15.30—Хензиглерниң телетеатры. **«13 сандай»**. 16.55—**«Кайгамчыктыг чүүлдерниң ээзи»**. Останкинодан байырлалдыг кежээ. 18.35—18.45—Чапсар. 18.45—Сөөлгү медээлер. 18.50 — **«Дипээшкин»**. «Улуу-биле четтирдим». ССРЭ-ниң М. Э. А-ның академиги В. П. Бисарина дугайында рассказ. Дамчыдылганы чогаалчы С. Смирнов чорудар. 19.30—Фигурлуг чүңгүлээшкин талазы-биле делегей чемпионадының тиилекчилериниң болгаш киржикчилериниң көргүзүү. Ленинградтан дамчыдылга. 22.20—22.30—Чапсар. 22.30—Дириг чурук. 22.45—«Дүүн, бөгүн... болгаш келзеде». Уран-чечен телекино. 23.45—**«Үе»**. Информастыг программа. 00.15—01.40—**«Отчугашта»**.

МАРТ 9-ТА
КЫЗЫЛДАН

19.00—Телемедээлер. 19.15—**«Партия бистиң башкарыкчывыс»**. Дамчыдылга. 19.45—«Чигирь кушкаш чүнү ыжыраанын». Эртем-тайылбырлыг кино. 20.00—Бижи болгаш хоойлу. Дамчыдылга (орус дылга). 20.30—Кыска кино. 20.40—Телемедээлер. 20.50—Чарлалдар, рекламалар. 21.00—22.20—**«Өскеринге»** уран-чечен кино.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

МАРТ 7-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: **«Довранның ужуралдары»** 9.40, 11.05, биче залга **кыска фильмнер** 14.30, **«Яла»** 12.30, 14.20, 16.10, 18, 19.50, 21.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Сарыг чемоданчыгаштың ужуралдары»** 10, 11.40, 18.45, **«Солдат уруг»** 13.20, **«Хан төрел»** 15.15, 17, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: Уругларга кино-чуруктар 9, 12.10, **«Кызыл даштар» заставада»** 10.20, 13.30, 15.20, **«Үнү чок кижи болгаш ынакшыл»** (улуг кижилерге) 17.10, 19.10, 21.20 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Амфибия кижи»** 10.50, 12.35, **«Виннету — апачаларның баштыңчызы»** 14.20, **«Часпа, Асунта»** 18.40, **«Ынакшыл делгерезин»** (1 болгаш 2-ги кинолар) 16.10, 20.30 шактарда.

КОМПЛЕКСТИГ ЭКСПЕДИЦИЯНЫҢ КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: **«Бистиң бирээвис»** 14, 16 шактарда.

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 10 ЧЫЛЫ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: **«Хол дүвүнде шыгжаныр»** 13, **«Кара автомобиль»** 15, 17 шактарда.

«ЭНЕРГЕТИК»: КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: **Киночыынды** 12, **«Төлгелеп каан кафтан»** 14, 16 шактарда.

МАРТ 8-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: **«Довранның ужуралдары»** 10, **«Яла»** 11.30, 13.20, 15.10, 17, 18.50, 21.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Сарыг чемоданчыгаштың ужуралдары»** 11, 15.20, **«Аннушка»** 13, 17, **«Хавын ажаакчызы болгаш кадарчы»** 18.45, 20.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: Уругларга кино-чуруктар 9, 12.30, **«Хлебти деңге»** 10.40, 14, 15.50, **«Журавушка»** 17.40, **«Үнү чок кижи болгаш ынакшыл»** 19.30, 21.20 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Амфибия кижи»** 10.15, 12.15, 14.15, **«Хөлдер»** (1 болгаш 2-ги кинолар) 20, **«Заречная кудумчуда час»** 16.15, 18.15 шактарда.

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 10 ЧЫЛЫ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: **«Хайлып турар хааларның эртинези»** 14, **«Цыган»** 16 шактарда.

КОМПЛЕКСТИГ ЭКСПЕДИЦИЯНЫҢ КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: **Уруг адазын дилеп чор»** 13, **«Кызыл шол»** (1 болгаш 2-ги кинолар) 15 шактарда.

«ЭНЕРГЕТИК» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: **«Мексиканың күш-ажылчы эгелээшкиннери»** 12, **«Херээжен кижи»** 15 шактарда.

МАРТ 9-ТА

«НАЙЫРАЛ»: **«Дээрги Никто»** 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30, 21.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Үнү чок кижи болгаш ынакшыл»** 15, 16.55, 18.50, 20.45 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Хлебти деңге»** 9.40, 11.40, 13.40, **«Спартак»** (1 болгаш 2-ги кинолар) 15.40, **«Яла»** 19, 21.30 шактарда.

«ВОСТОК»: **Киночыынды** 10.30, **«Мазандаранның пары»** 15.15, **«Иениң ынакшылы»** (1 болгаш 2-ги кинолар) 17.15, 20 шактарда.

«ЭНЕРГЕТИК» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: **Киночыынды** 16.30, **«Бистиң хоорайдан оол»** 18.20, 20.10 шактарда.

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 10 ЧЫЛЫ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: **«Кызыл шол»** (1 болгаш 2-ги кинолар) 17.30, 20.30 шактарда.

КОМПЛЕКСТИГ ЭКСПЕДИЦИЯНЫҢ КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: **«Төлгелеп каан кафтан»** 18.30, 20.20 шактарда.

АВАЙ, ДЫҢНАМ!

Оглум, кызым кандыг чурттап
чорлар дээнзиг,
Оруум уткуй хүлүмзүрүп
келдиң, авай.
Кыстарның дег карактарың
оду чайнаар,
Кылаң кара бажың дүгү
буурарган-дыр.
Авам ынаа хүнүм ышкаш
чылдып чорда,
Ада-чурт дээш, тайбың иш
дээш, турушкан мен!
Амыдырал кокпа оруун
чоргаар эртип,
Аас-кежиин базым бүрү
бүдүржүр мен!
Кадык, шыырак, эки чурттап
чорам, авай.
Кайа-даа мен сеңээ мону
сөглээр дээн мен:
Оглуң, кызың ынакшылы
сени йөрээр.
Октаргайта, чамбы-диптке
амывыс сен!
Авай, дыңнам! Чүге кырып
кижи боор сен?
Аккан суг дег, үе дүрген
эрткени ол бе?
Чымыш ижиң хайыразын
төлээр туржук,
Чымчак сөстү эвээшти ээ
сөглээн-дир мен.

Ондар АЛДЫН-ООЛ.

СААНЧЫ

Кежээкиниң кызыл хүнү
Херел тыртып ойнап турда,
Кедек хемде фермага
Херилдирип түтсүп четтим.
Саглан сүттүң даажы-биле
Сагыжымны часкарганзыг.
Чалыы кыстың артын орта
Чашпал баштап чеде бердим.
Дуңгуш инек эзерип каап,
Думчуун менче чыдыыртайдыр.
Ынчалза-даа болчаан кызым
Ынаар безин көрүнмейн-дир.
Сагынганым улам деңдеп,
Чалыы чүрээм улам хайнып,
Эриндиве ошкаптар дээш,
Ээге бердим—ирей болду.

О. СУВАКПИТ.

СТОКГОЛЬМГА ТИИЛЕЛГЕ

СТОКГОЛЬМ. (СЭТА). Швецияның стадионнарынга мячиктиг хоккей талазы-биле делегей чемпионадының үшкү ээлчег маргылдаазы эгелээн. Анаа ССРЭ-ниң шилиндек командазы март 5-те Лидчениң хоорайга Норвегияның спортчуларын бүзүрелдиг — 8:1 (7:0) санга тиилээн. Гетеборгка база ынчан делегейниң бирги чери дээш маргылдааның шөл ээлери — шведтер Финляндияның шилиндек командазын 3:2 (1:1) санныг тиилээн.

Маадыр-иелерге изиг байыр

ХҮНДҮЛҮГ АТТАР

Он болгаш оон хөй уругну төрээн, кижизиткен иелерге «Маадыр-ие» деп хүндүлүг атты ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң 1971 чылдың март 4-те Чарлыы-биле тывыспышаан, «Маадыр-ие» орден-биле болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң бижик-биле шаңнаан. Оон иштинде Тыва АССР-ден шаңнатканнар:

1. Максыр Шыыраповна **Лоовай**—«Чаа орук» колхозтуң колхозчузу, Эрзин район.

2. Данчыт Чымбаевна **Монгуш**—Өвүр районда ажылчын.

3. Кара Шаңмак **Монгуш**—«Тыва» совхозтуң ажылчыны, Чөөн-Хемчик район.

4. Семис-Кара Алдын-Херел **Ондар** — «Сүт-Хөл» совхозтуң ажылчыны, Чөөн-Хемчик район.

5. Хүва Чымбаевна **Ооржак** — «Чыраа-Бажы» совхозтуң ажылчыны, Чөөн-Хемчик район.

6. Кимаа Кыргысовна **Пакуме** — «Торгалыг» совхозтуң ажылчыны, Өвүр район.

7. Сенди-Сүрүң Дамбаевна **Сат** — Чөөн-Хемчик районда ажылчын.

8. Норламаа Ипровна **Сөгбе** — «Коммунизмче орук» колхозтуң колхозчузу, Эрзин район.

9. Хомушку Дамбаевна **Сешмин** — «Кара-Хөл» колхозтуң колхозчузу, Бай-Тайга район.

10. Мария Маргыевна **Чымбалан** — «Торгалыг» совхозтуң ажылчыны, Өвүр район.

11. Анна Анзыковна **Шойла** — «Саян» совхозтуң ажылчыны, Бии-Хем район.

АЖЫКТЫГ СҮМЕЛЕР

Эъттиң мүнзүг, чаагай амданы читпезин дээш, ону хоорайның мурнунда дузап аар.

• • •

Хайындырып турда чуургалар чарылбазын дээш, сутже баш бурунгаар биче дус каап алыр.

• • •

Идиктиң чогуур дугаарын билип алырда, таваңгайның узунун сантиметрлеп хемчеп алыр, ол санны ийиге үлептер болгаш ону таваңгайның узунунга кадыптар, оон үнген түң идиктиң чогуур дугаары ол болур. Чижээ: таваңгай 26 см. дийик: 26:2=13; 26+13=39; ынчангаш ук бутка 39 дугаарлыг идик херек.

• • •

Бир эвес инени саван-биле чаап аар болза, кылын чүвеже өдүүчел кирер болгаш белен даараттынар.

• • •

Кадагга ора алыскан, дүктен кылган чүвүрнүң орулган черинин, кыдыгларын чыпшыр иткеш, ол-ла пестүң быжындызын алгаш, ону дагаа чуургазының ак чери-биле аки чаггаш, орулган черниң иштинге чамай салгаш, изиг илиир-биле базыптар.

Комсомолчу ырлар конкурузу

ШИЛИНДЕКТЕР ШЫЛГАРААН

Эрткен чылдың октябрь, декабрьда районнарга, хоорайларга комсомолчу ырларның конкурузу болуп эрткен. Аңаа шилиттинген эң эки номерлер комсомолчу ырларның республика конкурузунга киржир эргени чедип алган. Ук конкурс март 4-те найысылалдың уран чүүл училищезинге эрткен.

Чөөн-Хемчик районнуң телээлериниң номерлери-биле концерт эгелээн. Уран чүүлге мергежилдиг чөөн-хемчикчилер мандаа бала багай эвес белеткенген. Ол районнуң ыраажылары Мария Ондар, Дамба-Доржу Сат оларның күүсеткен номерлерин көрүкчүлер ханы сонуурган, адыш часкаашкыны-биле хүлээп алган. Ылангыя «Октябрь 30 чылы» колхозтуң тудугжузу Дамба-Доржу Сат композитор Б. Терентьевтиң «Деп-деңге чыскаалыңар!», Ю. Сундуйнуң «Төрээн черим» деп ырларын хостуг, дем үн-биле бедик мергежилдиг күүсеткен.

Бии-Хем, Тожу районнарның, Ак-Довурак, Кызыл хоорайның ыраажылары мандаа база шудургу белеткенип, конкурстуң негелдезинге таарышкан ырларны шилип ап, оларның күүседиглери бедик шынарлыг болганын жюри кежигүннери демдеглээн.

Конкурстуң түңнелинде шилиндектер шылгарап, тодараттынган. Чөөн-Хемчиктиң телээзи Дамба-Доржу Сат бирги черге чедип, Тожудан Наталья Соколова ийиги черге, Кызылдың медицина училищезиниң сургуулу Александр Лубошников, Ак-Довурак ортумак школазының сески классчызы Лида Ховалыг үшкү черге дипломнары-биле шаңнаткан.

ЧУРУКТА: Чөөн-Хемчиктиң ыраажылары (солагай талазында) **МАРИЯ ОНДАР** болгаш бирги черни алган **ДАМБА-ДОРЖУ САТ** күүселде үезинде.

О. ОНДАРНЫҢ фотозу.

МЕРГЕЛДЕЙГЕ СӨСТЕН БЕРЭЭЛ

1. Ашаанга чүгле чигир-боова дег болур дей бербейн, харын аъш-чемниң чогум дээжизи хлеб болурун бода. Чигир-боова чежемейнин-даа чаагай болза, кижи оон эриге бээр чоор. Кезээде херек чүве хлеб болбас ийикпе! Ынчанмыже кижиге херек чүве чаңгыс хлеб эвес, ону база бодап чор!

2. Эвилең, өөрүшкү-маңнайлыг чор. Ундаргай-хөлүгүр чоруурга, кижилер чектей бээр чоор, ашаан дээрге база кижи болбас ийикпе!

3. Ашааныңын кем чок оюн-тоглаазын (шыдыраалап, аңнап, балыктаарын) таан дыка чемелей бербейн, өнемчилип каап чор. Хөлүн эрттириптер болзунза, ашаан удурлангаш, харын күзенчиг эвес чорукка сундуга берип болур, ону утпа.

4. Өдүрээн часса-даа, холун часпайн, ашааңга шынчы бооп, аңаа оон артык нетелде салбайн чор. «Актыг-шынчы чорурга — амыранчыг, аас-кежиктиг болурга — оон-даа таалаанчыг!» хээр болгай, ону бода.

5. Акша-көпеекке хамаарыштыр ажыл хуваалдазының чурумун шыңгыы сагып чор. Акша ажылдап тывар хүндүлүг эргени ашааңга тывыскаш, ону чарыгдаар чымыштыг, чугула ажылды бодуңга хүлээнип ал.

• • •

ШООДУГЛАР

1. Херээженнерге ынакшывас, таакпылавас, арага ишпес миллион-миллион кижилер бар. Кымнарыл ол? Херээженнер-дир ийин.

2. Бүгү-ле кыстар коңчуг эки. Ынчаарга, оларга багай ашактар кайын тывылып турар чоор?

3. Ашаам мээң дугайымда бодавас кижи. Ынчалза-даа мээң дугайымда чугаалаарын билир деп-даан....

— Бөгүн, март 9-тур, дүрген чаныл кел!

— Телефоннап каның эки болду. Стол долдур белеткеп алган, манап тур мен.

— Рая, сеңээ мен бөгүн чүвени кылып кагдым.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3, ТЕЛЕФОННУ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының болгаш пропаганда килдизиниң 35-24, харыысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа база совет тургузуг килдизиниң 41-27, информация килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

ТЫВА АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер черинин республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1.). ТС—23034.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндүрүлүп эгелээн

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1971 чыл МАРТ 10 СРЕДА № 58 (8518).

Өртээ 2 көп.

1971 ЧЫЛДЫҢ ЧАА ТУДУГЛАРЫ

Новополоцкиниң Белоруссияның 50 чылы аттыг химия комбинадында полиэтилен бүдүрер талазы-биле заводтуң ийиги ээлчээниң тудуу эгелээн. Заводка технологтуг чорудулгаларны башкарарын электроннуг-санаалга техниказының дузазы-биле боттандырар.

* * *

Тоску беш чылдың төнчүзүнде комбинатка полиэтилен бүдүрери ийи ажыг катап көвүдээр.

Брянскиниң цемент заводунуң чаа цеги ам ажылдап турар бүдүрүлгеден элээн улуг болур. Аңаа дөрт технологтуг шугумну тургузар. Цехтиң тудуу ам эгелээн.

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин ёзугаар чуртка цемент бүдүрерин беш чыл төнчүзүнде чылда 122—127 миллион тонна чедирер дээн, оон иштинден 5 миллион хире тонназы Брянскиге бүдүрер.

(СЭТА).

МУРНУВУСТА УЛУГ АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕР

Эрткен неделяда республиканың хамдык районнарынга СЭКП райкомнарының пленумнары болгаш партия активиниң хуралдары болуп, оларга чаа беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелиниң база партияның XIV область конференциязының түңнелдериниң дугайын чугааланып эртпилээн дээрзин дыңнаткан болгай.

* * *

СЭКП-ниң Таңды райкомунуң пленумунга бо айтырыгның талазы-биле партия Тыва обкомунуң ийиги секретары эш В. Н. Филиппов илеткел кылган. Аңаа олурушкан калбак партийжи актив болгаш бүдүрүлгениң мурнакчылары чаа беш чыл планының Директиваларының төлевилелин бүгү талалыг чугаалапшышаан, районнуң кодээ ажыл-агый болгаш үлетпүр бүдүрүлгезиниң хөгжүлдезинге чедиишкиннерни шүгүмчүлекчи ёзу-биле апализтеп көрген.

Пленум улуг кичээнгейин партияның XXIV съездизинче угландырбышаан, районда чорудуп турар ажылдарга доктааткан. Таңдының ажылчы чоннары күрүнеге эът садарының квартал планын хуусаа бетинде күүсеткен, сүттүүн — марттың ортаа үезинде күүседир. Тараажылар часкы күжениишкиниң белеткенин, техника септелгезин болгаш үрезинни съездиниң ажыттынар хүнүнде белеткеп доозарын шиитпирлээн. Хову бригадаларын механизатор кадрлар-биле четчелээр талазы-биле хемчеглерни ап турар.

Партияның Таңды райкомунуң пленуму тоску беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин база партияның область конференциязының шиитпирин бир үн-биле чүүлдүгзүнүн көрген болгаш ол документилерни практиктиг ажыл-херекке хажык чонка удуртулга болдурарын шиитпирлээн.

* * *

Партияның Барыын-Хемчик райкомунуң пленумунга ол айтырыгның талазы-биле райкомнуң бирги секретары эш В. М. Чернов илеткел кылган. Илеткелчи болгаш санал берген эштер партияның съездизинге уткуштур районнуң ажыл-ишчилериниң күш-ажылчы болгаш политиктиг улуг көдүрлүүшкүнүн демдеглээн. Эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге районда сүт саалдазы болгаш инектиң база хойнуң, өшкүнүң баш саны өзүп турар. Күрүнеге эът садарының квартал планы күүсеттинген, сүттүүн база удавас күүседир.

Съезд мурнунуң күш-ажылчы ээлчээ «Тыва даг-дүгү» комбинатта болгаш Ак-Довурактың хөй-хөй коллективтеринде күжениишкиниң чорупп турар. Ылаңгыя комбинат бо чылдың ийи айларында пландан ажыр 200 тонна сорттуг даг-дүгүн берген.

Боттарының аргазындан кудуу деңнелдиг ажылдап турар коллективтерни пленумга шыңгыы шүгүмчүлээн. Оларга «Шекпээр» совхоз, «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелиниң үлетпүр бүдүрүлге комбинады болгаш Кызыл-Мажалыктың туүйбу заводу хамааржыр.

Чаа беш чыл планының талазы-биле Директиваларның төлевилелин пленум бир үн-биле чүүлдүгзүнген.

* * *

Улуг-Хем районнуң партия активиниң хуралынга партия обкомунуң эртем болгаш өөредилге черлериниң килдизиниң эргелекчизи эш П. Т. Кишеев илеткел кылган. Санал берген эштер хүннүң чугула сорулгаларынга доктаатканнар. Чамдык ажыл-агыйларның коллективтери съезд мурнунуң күш-ажылчы ээлчээн экп эрттирип турарын демдеглээн. Чижээ, «Х Улуг хурал» колхоз күрүнеге эът, сүт садар квартал планын хуусаа бетинде күүсеткен.

Четпестерни болгаш хожудаашкыннарны аңаа чидиг-биле шүгүмчүлеп, илереткен. «Улуг-Хая», «Найырал» совхозтар мал кыштаглаашкынын кошкак чорудуп турар. Мал ажылының продуктуларын күрүнеге садарын, ылаңгыя сүт планын олар күүсетпезинге чедирген. Чамдык ажыл-агыйларда районда ниитизи-биле эрткен чылдың ол үезинге бодаарга, чыл эгезинден бээр малдың өлүп хораар чоруу көвүдээн.

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң чаа беш чыл планының талазы-биле Директиваларының төлевилелин актив хуралы бир үн-биле деткээн.

* * *

Партияның Бии-Хем райкомунуң пленумунга бо айтырыгга холбаштыр СЭКП обкомунуң бюро кежигүнү эш И. А. Ситяев илеткел кылган. Районнуң ажыл-ишчилери съезд мурнунуң күш-ажылчы ээлчээн экп эрттирип турарын санал бергеннер демдеглээн. Чижээ, «Өөк» совхоз күрүнеге эът садарының квартал планын 129, сүттүүн— 101 хуу күүсеткен. «Саян» совхоз эът планын 172 хуу күүсеткен. Район ниитизи-биле эът садар планын хуусаа бетинде күүсеткен болгаш сүт планын чоокку хүннерде күүседир.

Партия организацияларының болгаш кодээ коллективтерниң кичээнгейин ам мал кыштагладыышкынын болгаш часкы тарылгага белеткелде чедиишкиниг чорударынче угландырган. Ол сорулгаларны шиитпирлеп турарында четпестерни пленум илередип, ылаңгыя техника септелгезиниң чавыс шынарлыг болуп турарын айыткан.

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң чаа беш чыл планының талазы-биле Директиваларының төлевилелин пленум бир үн-биле чүүлдүг деп көрген.

* * *

СЭКП райкомнарының пленумнары болгаш партия активтериниң хуралдары Тээлиге, Самагалдайга, Тоора-Хемге, Мугур-Аксыга база эрткилээн. Чурттуң улус ажыл-агыйының хөгжүдериниң тоску беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин оларга бир үн-биле деткип, чүүлдүгзүнген.

СЭКП-ниң XXIV съездизинге уткуштур

ДЕҢ-ДЕСКИ АЖЫЛДА

Тываның баштайгы улуг бүдүрүлгелериниң бирээзи — автосептелге заводу бо хүннерде кайы хире ажылдап турарының дугайын сонуургап көөрүвүске, оон план килдизиниң начальниги Александр Иванович Томилинниң бистиң корреспондентивиске чугаалааны болза:

— Бистиң заводтуң коллективи партияның ам болур съездизинге эки белектиг ужуражыр дээш, хей-аът кирип, чаа чылдың эгезинден деңдески ажылдап кирипкен. Оон барымдаазы январь-даа, февраль-даа айларда завод планын бүгү көргүзүглер талазы-биле күүседип келген. Эрткен ийи ай дургузунда ниити продукция сайгарар планын 102 хуу күүсеткен, а күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 104,2 хуу чедир өскен. Ол-ла үеде 1500 рубль орулганы алган.

Завод янзы-бүрү автомашиналарның капитал септелгезин кылыр сорулгалыг. Ол дээрге чүгле машинаның хөделдирикчи-шимчедикчи кезээн септеп солууру эвес, харын чаа кузов, фургон, прицептерни-даа кылып үндүрүп турар. Ниити продукция бүдүрүп үндүрер планывысты 108,5 хуу, хереглекчилерге садып сайгарар талазы-биле планны 117,5 хуу күүсеткен бис.

Чедиишкиннер чайгаар-ла келбээн. Бистер бүдүрүлгеге камналганы эки чорудуп, чаа-чаа аргаларны хереглеп, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүг чоруун бедидип турарывыстың түңнелинде болган. Бо ийи айда алган орулга-биле «ЗИЛ-164» деп маркалыг ийи автомашинаны бүрүн септээш, үндүрер аргалыг.

— Съезд мурнунуң социалистиг чарыжының мурнуку одуругларында кандыг цехтер, бригадалар кирип турарыл?

— Ындыг цехтеривис, бригадаларывыс хөй. Черле ындаш, цехтер, бригадаларның доктаамал деңдески ажылдаарынче онза сагыш салып турар бис. Прицеп-биле кузов кылыр цех январь биле февральдың ай планнарын ажыр боттандырып, ийи айның дургузунда ниити планын 123,3 хуу күүседип, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 139,5 хуу чедирген. Яков Гордеевтиң удуртканы фургон септээр бригадазы 7 фургон орнунга 9-ту белеткээн. Коммунист Илья Карпенконуң бригадазы 22 прицеп орнунга 24-тү септээн.

Шуткуга цеги (начальниги Н. Дьяков) ийи ай дургузунда 98 тонна шуткаан каң берип, планын 110,7 хуу чедирген.

Съезд мурнунуң күш-ажылчы ээлчээнге туржуп, заводтуң кол цехтери квартал планын марттың 22—25 хүннеринде күүседип шыдаар дээрзинге бүзүрелдиг бис.

АНЫЯК МУРНАКЧЫЛАР СЛЁДУ

Бүдүрүлгениң аныяк мурнакчыларының болгаш коммунистиг күш-ажылдың шалыпчыларының республика слёду Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга чоокта чаа болуп эрткен. Оон байырлалдыг хуралы эгелээриниң мурнуу чарыында, мал, чер ажылының, үлетпүрнүң, транспорт, харылзаа, амыдырал хандырылга черлериниң аныяк мурнакчылары адырлар аайы-биле үстүп алгаш, тус-тус секцияларны тургузуп, революцияның, дайынның, күш-ажылдың хоочуннары-биле солун, уттундурбас ужуражылгаларны эрттиргилээн.

Ол алдар-сураглыг кижилерниң аразында Совет Эвилелиниң Маадыры Л. И. Ефимов, күрүне шаңналының лауреады К. Х. Хойтпак-оол, Тыва АССР-ниң алдарлыг геологу Г. Я. Угрюмов, Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу О. Л. Калзан, Тыва АССР-ниң алдарлыг механизатору Б. М. Хомушку, Социалистиг Күш-ажылдың Маадырлары М. Д. Чола, О. Ч. Лопсанчап, Д. Эрестол, Тыва АССР-ниң харылзааазының алдарлыг ажылдакчызы М. Г. Мамаева болгаш өскелер-даа бар.

Слёттуң кирживчилериниң байырлалдыг хуралын ВЛКСМ обкомунуң бирги секретары Д. К-Х. Ооржак ажыткан. Хуралдың хүндүлүг президиумунга СЭКП ТК-ның Политбюрозун бир үн-биле соңгаан соонда, байырлыг хуралдың президиумунуң даргазы эш Ооржак Владимир Ильич Ленинге сөс берген. «Совет эрге-чагырга деп чүл?» деп баштыңчыының магнитофонга бижиткен чугаазын хуралдың киржикчилери улуг кичээнгей-биле дыңнаан. Оон соонда, «Эрткен ажыл-агый чылының түңнелдериниң болгаш чаа беш чылда комсомол организацияларының сорулгаларының дугайында» илеткелди ВЛКСМ обкомунуң ийиги секретары эш А. Ромашов кылган.

Республиканың улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында 18 муң комсомолчулар ажылдап турар. Оларның үш кижиниң бирээзи-ле коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы деп бедик атты чедип алган. Партия обкомунуң IX пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырарынга идепкейлиг киржири комсомолчуларның болгаш аныяктарның харысаалгалыг болгаш хүндүлүг хүлээлгези болуп турар.

«Сүт-Хөл» совхозтуң, Кызыл аэропортунуң, Кызылдың № 1 автотранспорт бүдүрүлгезиниң, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың даг-дүгү арыглаар фабриказының комсомол организациялары аныяк-өскенниң коммунистиг кижизидилгезинге, оларны бүдүрүлгеге ажылче хаара тудар херекке көскү чедиишкиннерни чедип алган.

«Көк-Тей» совхозтуң саанчызы О. Бичии-Урут, «Улуг-Хая» совхозтуң комсомолчу хойжузу М. Дуңгар-оол, Мөңгүн-Тайга районнуң «Малчын» колхозунуң хойжузу А. Серен, «Совет Тыва» совхозтуң механизатору Д. Биче-оол, Кызылдың № 1 АТБ-ниң чолаачылары В. Уланов, Л. Елизаров олар республиканың аныяк-өскенниң чоргааралдары болуп турар.

Күш-ажылдың хоочуну А. Гавриленко республиканың күш-ажылының хоочуннарының шилчиир Кызыл тугун Күш-ажылдың Кызыл туг орденниг «Сүт-Хөл» совхозтуң комсомол организациязынга тывысып тура, республиканың бүгү аныяк-өскенинге күш-ажылдың хоочуннарының Чагыын номчаан.

Слёттуң байырлыг хуралы мурнакчы аныяктар коллективтериниң рапорттарын хүлээп алган. Мурнакчы коллективтерге шилчиир Кызыл туктарны, а тус-тус мурнакчыларга вымпелдерни тывысып, ВЛКСМ Тыва область организациязының Хүндүлел дептеринге кирип бижээн.

Бүдүрүлгениң аныяк мурнакчыларының болгаш коммунистиг күш-ажылдың шалыпчыларының республика слёду республиканың бүгү аныяк-өскенинге Кыйгырыгны хүлээп алган.

Слёттуң ажылынга СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары, СЭКП-ниң XXIV съездизиниң делегады С. К. Тока киришкен болгаш чүве чугаалаан.

А. ДАРЖАА.

ЧУРУКТА: слёттуң киржикчилери делегеге көрүлдезинде.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

МАЛЧЫННАР ТАНЫЖЫП, ХҮЛЭЭНИП ТУР

Барыын-Хемчик районнуң «Дөң-Терезин» совхозунуң Ак салбырының малчыннары зоо-ветеринарлыг өөредилге эрттирери-биле салбыр төвү Булуң суурга чыглып келгеннер.

Өөредилге эгелээриниң мурнунда чыылган малчыннар болгаш суурнуң чурттакчылары 1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле партияның XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин таныпкан. Ында айыткан чүүлдерни чоң кончуг сонуургап, кичээнгейлиг дыңнаан. Төлевилелде чоннуң амыдырал деңнелин улам чаагайжыдып, чедиишкиннерни сайзырадырынче кол угланыышкынны салганын малчыннар өөрүп хүлээп ап, боттарынга бедиткен хүлээлгелерни ап турган.

Өшкү кадарчызы эш О. Калдар-оол саналынга Директиваларның төлевилелин деткип хүлээп албышаан, бо чылын төрүүр 100 өшкүге оваалдыр 105 анайны, өшкү бүрүзүнден 500 грамм чөөк дүктү алырын, бодунуң күжү-биле 12 тонна сигенни, 10 тонна кургаг ødекти, 12 кубометр одаар ыяшты белеткээрин хүлээнген. Өшкү кадарчызы эш Далар-оолду социалистиг чарышче кыйгырган Сарлык кадарчызы эш М. Тараачын сөс алгаш, төрүүр 100 сарлыкка оваалдыр 95 бызааны, 12 тонна сигенни, 12 кубометр одаар ыяшты белеткээрин болурга хүлээнген. Төрүүр 100 бе бүрүзүнден 88 кулунну алырын чылгычы эш М. Даглаа-оол чугаалаан.

Салбырның малчыннарының 100 баш төрүүр малга оваалдыр чаш төл алыр талазы-биле алган хүлээлгези совхозтуң ниити планныг оваалдазындан бедик болган.

О. ПАПЫН.

КҮШ-АЖЫЛЧЫ ҮЛҮГ

Партияның XXIV съездизинге алдар болдурган бүгү улустуң социалистиг чарыжынга кирипшишаан, «Улуг-Хая» совхозтуң № 1 хову-трактор бригадазының механизаторлары (бригадири М. Хуурак-оол) часкы тарылгага белеткелди күштелдирген.

Юбилейлиг чылдың часкы хову ажылы доостуру-биле чергелештир, трактор болгаш кодээ ажыл-агый машиналарын септээри-биле графикти тургузуп, дуржулгалыг механизаторларны үзүп тургускан. Бо хүннерде механизаторлар аңгы-аңгы маркалыг 9 тракторну, 8 андазынны, 21 сеялканы, 86 илгирни септеп доозкан. Септелгеге трактористер А. Чаш-оол, М. Күнден-оол, Б. Шивит, Д. Шевит олар мурнакчы киришкен. Техниканың септеттинмээн арткаaнарын болгаш кожуг машиналарының септелгезин март 25-ке чедир доозар деп хүлээнге алгап ажылдап турар.

О. ТАВАА.

Е. Г. АКСЕЛЬРОДКА ТЫВА АССР-НИҢ КУЛЬТУРАЗЫНЫҢ АЛДАРЛЫГ АЖЫЛДАКЧЫЗЫ ДЕП ХҮНДҮЛҮГ АТТЫ ТЫПСЫР ДУГАЙЫНДА

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Республиканың культуразын хөгжүдеринге ачы-хавыяазы дээш Тыва күрүне филармониязының хеп каасталга талазы-биле чурукчузу Елизавета Григорьевна АКСЕЛЬРОДКА Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы деп хүндүлүг атты тывсыр.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Б. ДОЛЧАҢМАА.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары К. БУДУК-ООЛ.

Кызыл хоорай.
1971 чылдың март 3.

МЕТАЛЛУРГТАР СӨЗҮН ЭЭЛЭЭН

ЧЕРЕПОВЕЦ (СЭТА-ның корр.). Череповец заводунуң металлургтары СЭКП-ниң XXIV съездизинге алдар кылдыр алган бүгү хүлээлгелерин март 3-те бүрүн күүсеткен. Бо чылдың эгезинден бээр планга немей бүдүрген шой 12 муң тонна, мартен баңы 15 муң тонна, прокат 7 тонна ажыг болган.

Техниктиг дешпилгениң болгаш күш-ажылды эртем ёзугаар организастаарының планнарын боттандырганы чедиишкинниң болурунга ажык дугуу болган. Ийи ванналыг мартенни кезиктээмдыктап чаартырга, ээлдириг бүрүзүнүң дензизин үш тонна улгаттырар болгаш оон бүдер үе-шагын кызырар арганы берген.

Бүдүрүлге черинде ажылдапкы камналгалыг болур каң болгаш прокат аймаан бүдүрүп үндүрерин шиңгээдип алдынган. Сөөлгү үениң дургузунда чүгле Волганың автомобиль заводунга безин 85 янзы чаа продукцияны бүдүрүп бээри эгелээн.

Каң ээлдирикчилери — Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Л. Глуховтуң, Е. Невантың, Н. Кохтуң саналын ёзугаар Череповецтиң металлургтары партия съездизинге алдар болдурган немелде хүлээлгелерни ап турар.

Директивалар төлевилелин чугаалашпышаан

МЕЛИОРАЦИЯ УЛАМ КАЛБАРАР

СЭКП ТК-ның июль (1970 чыл) Пленуму черни мелиорастаарының улус ажыл-агыйжы улуг ужур-дузазын база катап демдеглээн. Бистиң республикада сөөлгү чылдарда мелиоративтиг ажылдарның темпизи болгаш хемчээли дыка өскен. Үнүш-дүжүткүрүн бедидери негеттинмес чер Тывада чок болганы-биле бо ажыл кандыг-бир чергеап-биле барык бүгү районнарны хаара туткан.

Эрткен беш чылда мелиорацияга тускайлап үндүрген капитал салыышкыннарның хемчээли мурнуку беш чылдынга деңнээрге, 3,2 катап өскен. Мурнуку беш чылда 3,0 млн. рубльди шиңгээдип ажыглаан болза, сеңки беш чылда ол 9,6 млн. рубль болган.

Бистиң тараажыларывыска мелиораторлар чүнү кылып бергенил? 6,5 муң га планныг тургаш, 8,2 муң га суггарылгалыг черни ажыглалга кирген, оон иштинде чаштырып суггарары 1,6 муң га. Үш муң гектар суггарылга системаларын чаартып кылыр деп планнаан болза, ону херек кырында 5,5 муң гага күүсеткен. Одарларны суггаттыг болдурар, культура-техниктиг ажылдар талазы-биле планныг ажылдар дыка ажыр күүсеттинген. Суггарылгалыг шөлдерниң планнаашкынны 100 хуу күүсеттинген.

Бүдүрүлге күштерин ажыглалга кирер талазы-биле беш чылдың оваалдаларын чедиишкиниг күүседиринге гидротехника инженерлери В. Сургутанов, Ю. Землянов, гидротехниктер А. Шамрин, Н. Трусов, П. Лузянин, А. Орлова, бүдүрүлгениң мурнакчылары: А. Дубинков, Д. Куулар, А. Селезнев, Н. Казаков, А. Сидоркин, В. Кокоулин болгаш оон-даа өскелер улуг салыышкынны киирген.

Беш чылдың дургузунда суггарылга системазының эргелелдери механизастаттынган отрядтарның күжү-биле ажыл-агыйларда эрги каггынган бүдүн чартык муң га бугаларны катап тургускан. Алды муң гектар черниң дажын, дөрт муң гектарның чадаң үнүштерин аштаан. Оон аңгыда, суггарылга системазының эргелелдери керээ ёзугаар, ажыл-агыйларның акша-хөреңгилериниң күзели-биле суггарылга четкилерин септээр, аштаар талазы-биле 700 муң рубль түңнүг ажылдарны күүсеткен.

1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелинде: «Беш чыл дургузунда лиманныг суггарылга-биле катай 3 миллион гектар суггарылгалыг чаа черлерни ажыглалга кирер. 41,2 миллион гектар шөлдүг одарларны суггаттыг болдурар, суггарылгалыг амгы черлерниң суг хандырылгазын бедидер талазы-биле ажылдарны чорудар» деп айыткан.

Бо беш чылда Тываның мелиораторлары СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелинде айыткан чүүлдерни күүседирин барымдаалааш, черниң мелиорациязын хөгжүдер талазы-биле тодаргай хемчеглерни төлевилээн. 1971—1975 чылдарда дараазында мелиоративтиг ажылдарны кылыры көрдүнген.

Чүгле суггарылгалыг черлерниң мелиоративтиг байдалын экижидерин 9 муң гектарга чорудар. Суггарылга системаларын эде чаартыр, оларның суун көвүдедир талазы-биле ажылдарны 7 муң гектар хемчээлге, капитал планнаашкынны 9 муң гектар шөлге чорудар. Колхозтарда суггарылгалыг черлерниң мелиоративтиг байдалын эде чаартылга болгаш планнаашкын-биле холбашкан ажылдарны күүседирин Мелиорация министерствозунуң үндүрүп берген акша-хөреңгизиниң күзели-биле боттандырар. Оон-биле кады колхозтарның удуртукчулары күрүнениң талазындан көргүзер бо улуг дузаламчы эң үре-түңнелдиг ажыглаттынган турарынче кичээнгей салза чогуур.

Беш чылдың иштинде улуг хемчээлдиг бедик продуктуглуг шынааларны, одарларны тургузарын Директиваларның төлевилели айтып турар. Колхозтарның бо талазы-биле чарыгдалын күрүне бодунга ап турар. Бистиң республикага 1975 чылга чедир ындыг ажылдарны 15 муң гектар шөлге чорударын төлевилээн. 150 муң гектар одар черлер өрүмнеп казар кудуктарның дерилгезиниң күжү-биле суг хандырылгалыг болган турар.

Республикага бо беш чылда мелиоративтиг ажылдарның онза демдеглеңдиг чүүлү болза, эрги суггарылга системаларын эде кылыры, оларны суггарылганың чаштырар аргазы оске-даа дешпилгелиг аргаларынче шилчидери болур. Бистиң мелиораторларывыс беш чылда 20 миллион рубльди мелиорацияны хөгжүдеринге чарыгдаан турар. Бо болза, 1970 чылдыы-биле деңнээрге, 1975 чылга чедир суггарылгалыг черлерге тарааны бүдүрерин ийи катап, кукурузаны үш, ногааларны беш, картофельди дөрт катап көвүдедирин хандырар.

Республикада мелиоративтиг ажылдарның шынары сөөлгү чылдарда плеан-биле экижип турар. Чижээ, суггарылга бугаларын бетоннаар, демир-бетон конструкцияны тудуутга ажыглаарын калбартыр. Торгалыгның суггарылга системазы ышкаш нарын тудуг ажылын бир дугаарында күүседип апаар. Аңаа 2300 гектар шөлдү суг-биле хандырар болгаш ону бүрүнү-биле чаштырып суггарары болур. Дуржулга станциязынга суггарылга системазынга суг шыгжамырын кылырын төлевилээн.

Чамдык эки түңнелдер-биле чергелештир четпестер база хөй. «Востоксибгипроводхоз» деп комплекстиг төлевилел институдунуң бистиң республикада кылдызы амга чедир төлевилел ажылының шынарын экижиттээн, төлевилелдин саададыр. Бот-үнени чиңгедириниче чамдыкта сагыш салбайн баар.

Чер-черде суггарылга четкилерин ажыглап турары четпес. Ажыл-агыйларга суггарылганы өй-шаанда чорутпайн турарындан дүжүт куду болуп турар. Эрткен чылын «Найырал», «Барлык», «Кара-Хаак» совхозтар шоолуг эвес дүжүт алган. Бо ажыл-агыйлар хову ажылындан улуг каражалыг болган.

Суггарылгалыг черлерден бедик дүжүт албаан турар бис. Оон кол чылдагааны суггарылганы эки чорутпаан турары болур. Ындыг черлерни звеноларга бижыглааш, тодаргай даалгаларны бээри ажыктыг дээрзин практика көргүзүп турар. «Улуг-Хая», «Тэли» совхозтарга, Чөөн-Хемчиктиң «Октябрь 30 чылы» колхозунга чамдык звенолар суггарган черлериниң га бүрүзүнден 20—25 центнер дүжүттү алгылаан.

Ажыл-агыйларның удуртукчулары суггарылга бугаларының септелгезин боттарының күжү-биле, чок болза суг ажыл-агый организацияларының күжү-биле керээ ёзугаар чорудар дээрзин билзе чогуур.

Ам часкы хову ажылдары эгелээринге чедир каш хонук арткан. 36 муң гектарга тарылга мурнунуң 26 муң гектарга чайгы суггарылганы республикага чорудар. Бо чылын суггарылгалыг черлерге га бүрүзүнден 15 центнер тарааны, 180 центнер кукурузаның ногаан массазын алыр арга бар. Ону чедип алыр дээш, Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министерствозу кодээ ажыл-агый органнары-биле кады ээлээп каш организастыг хемчеглерни боттандырары чугула. Суггарылга эгелээринге чедир четчир саныг суггарыкчыларны, чер суггарарынга хереглээр чүүлдерни белеткеп алыр. Суггарар шөлдерниң дажын эштаары, чемишчидилге төгерилээш кылыр ажылдар-ла хөй.

Бо чылын Тывага мелиоративтиг ажылдарга дөрт миллион ажыг рубльди чарыгдаары көрдүнген. 1300 га чаа суггарылга черлерни машина-биле чаштырып суггарар кылдыр ажыглаарынга, 100 муң гектар одарларны суг-биле хандырарынга, 1200 га чаа черге культура-техниктиг ажылдарны чоруткан соонда оларны ажыл-агыйларга дужаарынга бо хөреңгини ажыглаар.

Тываның кодээ ажыл-агыйын улам ындай хөгжүдер талазы-биле бүгү ажылдарның эң чугула кезээ болур черни мелиорастаарының планын күүседири күрүне ужур-дузалыг улуг ажыл дээрзин суг ажыл-агый организацияларының ажылдакчылары болгаш кодээниң ажыл-ишчилери хамызы-биле билип турар.

М. ДОСТАК-ООЛ,
Тыва АССР-ниң мелиорация болгаш суг ажыл-агый министри.

ПОЛИТИКТИГ АЖЫЛДЫҢ ДУРЖУЛГАЗЫНДАН

ПАРТИЙЖИ СӨСКЕ СОРУК КИРГЕН

Совхоз бүдүрүлгезинге коммунистерниң удуртукчу ролю өскен. Ажыл-агыйының салбырлар, бригадалар аайы-биле тургускулаан шупту беш партия эге организацияларында хаара туткан коммунистерден 28 кижи мал, 40 ажыт кижи чер ажылында доктаамал ажылдап турар.

Эге организацияларның нийти хуралдарын өй-шаанда эрттирип, хүлээп алган доктаалдарның күүселдезин үргүлчү хынап, ооң түңнелдерин коммунистерге дыңнадып келген чорук маңаа улуг салдарлыг болган. Партийжи даалгаларны тус-тус коммунистерниң канчаар күүседип турарының дугайында айтырыгны шыңгызы-биле тургускан.

Элегес салбырның партия эге организациязының нийти хуралынга трактор-хову бригадазының бригадири коммунист Илья Черняевтиң аңаа дааскан партийжи даалганы ооң канчаар күүседип келгениниң дугайында айтырыгны чоокта чаа чугаалажып көргеш, часкы тарылгага белеткел ажылында бар четпестерни коммунистер илередип, принципиалдыг саналдарны бергилээн.

Малчыннарның партия эге организациязының нийти хуралынга коммунист эш Түлүш Белек-оолдуң Кулузуннуң хойжуларынга агитас-массалыг ажыл чорудар даалганы ооң канчаар күүседип турарының дугайында айтырыгны чугаалашкан. СЭКП ТК-ның партияның XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин таныштырар ажылды дээштиг, хөй талалыг чорударын аңаа хүлээткен.

Организас-массалыг ажылды калбартыры-биле чергелештир, бүдүрүлгеге ак сеткилдиг ажылдап, хөй-нийти ажылынга идепкейлиг киржип, эки үлегер-чижекти бүгү тала-биле көргүзүп турар мурнакчы ажыл-ишчилерин партия хүрээлеңинче хаара тудар ажылды чорудуп турар бис. Бо талазы-биле чамдык ажылдарны кылган. Мурнакчы хойжу Бавуун-оол Уйнук-оол, саанчылар Монгуш Чечек, Темир-Хая Кара-Кыс оларны партия кежигүнүнге кандидатка хүлээп алган бис. Идепкейлиг, мурнакчы бүдүрүкчү комсомолчулар Майынды Май-оол, Доңгак Сембий-оол, Петя Ховалыг олар база партия кежигүнүнүң кандидаттарынга киргилээн.

Уставтың негелдезин бугаар аныяк коммунистерниң өөредилге, кижизидилгезинче улуг кичээнгейни салып келген. Ийи ай болгаш-ла оларның нийти хуралын эрттирип, Уставтың негелделерин оларга делгерeңгей-биле таныштырып турар.

Коммунистерниң, комсомолчуларның, кежигүн эвес активчилерниң марксистиг-ленинчи кижизидилгезинге кол черни политиктиг өөредилге ээлеп турар. Амгы үеде бисте 2 теоретиктиг семинар, 3 политшкола, коммунистиг күш-ажылдың бир школазы ажылдап турар. Совхозтуң кол экономизи М. Халимуллин экономиктиг семинарның, А. Тырышкина башкыларда теоретиктиг семинарның, Л. Кабзицкая марксизм-ленинизмниң үндезиннерин өөренир школаның, М. Юндеш-оол аныяктарга «Кругозор» деп политбөлгүмнүң кичээлдерин ханы утка-шынарлыг, бедик өөредилге-кижизидилгелиг деңнелге эрттирип келген.

Программада көрдүнген материалдардан аңгыда, дыңнакчыларның билиин байыдар соруглга-биле чуртта болган чаа-ла болуушкуннар, СЭКП ТК-ның Директиваларының төлевилелинге хамаарышкан материалдарны совхозтуң амыдыралы-биле холбаштырып тайылбырлап турар бис.

Фермаларда, бригадаларда, агитквартираларда быжыглаан агитколлективтерниң бөлүктериниң ажылынга башкылар О. Куштаараң, М. Алдын-оол, Т. Мөңгүн-оол олар идепкейлиг киржип, чон ортузунга суртаал ажылы чорударынга байлак дуржулгалыг кижилер апарган.

Политинформаторларның ажылы сөөлгү үеде көскүзү-биле экижээн. Башкы Л. Мануилова, мал эмчизи Ш. Ховалыг, зоотехниктер Х. Чаш-оол, К. Кызыл-оол олар бо чугула ажылга хандыкшып, мергежилин чүткүлдүг бедидип, ажыл-ишчилерге сонуургаарлыг, хөй янзы, системажыткан политиктиг информацияны кылып турар. Неделяның вторник хүнүн фермаларга, бригадаларга политинформация эрттирер хүн кылдыр доктааткан.

Чон ортузунга боттуг политмассалыг ажыл көдээ ишчилерниң политиктиг, күш-ажылчы идепкейин көдүрүп, бүдүрүлгеге, культура айтырыгларын шиитпирлээринге хөй нийти организацияларының бот-идепкейин көдүрген. Совхозта партия организациялары оларның ажылын кичээнгейге ап, аңаа удуртулганы дээштиг боттандырарын чедип ап турар. Элегес, Каък салбырларның комсомол эге организациялары (секретарьлары Камаа Оюн, Вера Хууракпан) мурнунда хомудангай ажылдыг организациялар болуп турган болза, ам оларның органзас-массалыг, кижизидилге ажылы экижээн. Каък, Кулузун суурларының хереэженнер чөвүлелдери ажылын идепкейжиткен.

Совхозтуң төп суурунда 20, малчыннарда үш кезек черде агитквартираларны тургускулаан. Малчыннарда хойжулар Долаан Шагдыр, Татьяна Сапаа олар даргалаан агитквартираларның төп бажыңнарын дерээни эки, культурлуг чурттаарга, эки аажы-чаң дугайында беседаларны аңаа кылып, шевер кылыглар, амданныг аъш-чем делгелгелерин эрттирип турар. Совхозтуң төп суурунуң херээженнер Чөвүлелиниң даргазы Лидия Калова ооң ажылын экижидер дээш идепкейлиг ажылдап турар. Суурнуң херээженнери март 8-ти таварыштыр солун программалыг концертти көргүскеш, шевер кылыглар, амданныг аъш-чем делгелгезин эрттирген.

Совхозтуң херээженнери ол байырлалдыг хүнну чүгле культурлуг амыдырал-чуртталгага чедиишкиннер-биле эвес, а база ол ышкаш ажыл-ишке чаа-чаа чедиишкиннер-биле уткуур дээш кызымак ажылдаан. Саанчылар Олимпиада Вьюжанина, Оюн Шаңмак, Клара Долаат, Таисия Монгуш олар тус-туста инек бүрүзүнден чылда 2000 литрден хөй сүттү саап алыр дээш соруктуг ажылдап турар.

Совхозтуң ажыл-ишчилери СЭКП ТК-ның Директиваларының төлевилелиниң калбаа-биле таныжып, партийжи съездини төлептиг уткуур дээш соруктуг ажылдап турар.

Д. МОНГУШ,

«Элегес» совхозтуң партком секретары.

ИДЕОЛОГИЯ АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫ ЧУГААЛАП ТУР

ПРОПАГАНДИСТ М. ЮНДЕШ-ООЛ:

— Коммунистиг партияның төөгүзүн өөренип, чон ортузунга ооң алдарлыг эрткен оруктарын болгаш моон соңгаар-даа салып турар политиказын хажык чокка тайылбырлаар чорук пропагандистерге харыысалгалыг хүлээлге. Партияның бо чугула ажыл-херээн күүседир хүлээлге меңээ база таварышкан. Ам барык он дөрт чыл ажыг пропагандист болуп ажылдап келдим.

Сөөлгү чылдарда аныяктарга «Кругозор» деп политбөлгүмнү удуртуп келдим. «Элегес» совхозтуң Каък салбырының төвү бичежек суур, совхозтуң семиртир мыйыстыг бода мал ажылының улуг салбыры.

Аныяктарның билиг-мергежили аңгы-аңгы болганындан политкичээлди тускай план ёзугаар, эки белеткелдиг эрттирери негеттинер.

Баштайгы кичээлдерден эгелеп, ном-биле канчаар ажылдаарының методиказын дыңнакчыларга таныштырып келдим. Оларның сонуургалын бир дугаар хүнден эгелеп хаара тудуп алыр чорук пропагандистиң бүдүн чыл иштинде ажылдаарынга кончуг чугула. Политкичээлдерниң бедик деңнелге, ханы аналистиг эрттирери чүгле пропагандистиң могаг чок белеткелинден, ооң кызымак чоруундан улуу-биле хамааржыр.

Мээң пропагандист ажылымга хууда библиотекам улуг дузаны чедирип турар. В. И. Ленинниң чогаалдарының шупту 55 тому мында бар. Ол ышкаш СЭКП төөгүзүнүң талазы-биле номнарны, очерктерни болгаш пропагандистиң ажылынга дузалаар методиктиг литератураны үргүлчү чагыдып ап, ону ажыглап келген мен. Ол ышкаш төп журналдарны, солуннарны кичээлдерге ажыглап турар мен. Ооп аңгыда, көргүзүг материалдарын, диафильмнерни, киноларны, грампластинкаларны ажыглаарга, тус-тус темаларны хөй талалыг шиңгээдип алырынга улуг дузалыг.

Мээң башкылап турар бөлгүмүмде 22 кижи бар. Оларның аразында коммунистер база бар. Дыңнакчыларым Ондар Төгүс, Вера Хуурен, Анна Аракчаа, Дагбалдай Каң, Кыргыс Хемчикхей, Галина Дадар-оол, Чамзы Хүлер-оол болгаш Оюн Саара олар эки өөренип турар.

ПОЛИТИНФОРМАТОР Х. ЧАШ-ООЛ:

— Красноярскиниң көдээ ажыл-агый институдунуң сөөлгү курузунга өөренип турумда, 1966 чылдың чазынында күрүне практиказы эрттирер кылдыр мени «Элегес» совхозче чорудупкан. Ук практиканы чедиишкинниг эрттиргеш, институтту доозупканымда, мени аңаа ажылдаары-биле чоруткан.

Ам мээң кол мергежилим — хой ажылының зоотехник-селекционери. Эрткен чылын ол талазы-биле бир чыл хуусаалыг өөредилгени Ставрополь крайга эрттирдим. Хой болгаш өшкү ажылының талазы-биле Бүгү-Эвилелдиң Эртем-шинчилел институду мында бар. Ооң чанында бонитёрларның дээди школазынга бистиң чурттуң эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларындан, крайларындан, областарындан, Моол болгаш өске-даа социалистиг чурттардан келгилээн 70 ажыг кижи аңаа өөренип. Совет Эвилелинде бо ажылдың талазы-биле эң дээре мал ажылдыг заводтарга барып практика эрттирип, бонитировка, тарып боозадылга талазы-биле билиг-мергежиливисти бедиткен бис.

Ол өөредилге мээң ажылымга улуг дузалыг болган. Хой класстаашкынының талазы-биле мурнакчы дуржулга-биле ол крайда «Советское Руно» уксаажыдылга заводунга таныжыкан бис. Ставрополь крайның районнарынга чиңге дүктүг, а Соңгу-Кавказка, бисте ышкаш, чартык кадыг дүктүг уксааның хойларын эң продуктулуг деп санап, ук уксааларның хойларын өстүрүп, сайзырадып турар.

Тарып боозадылганы бисте ышкаш эвээш санныг хойлар-лыг коданнар аайы-биле эвес, а он-он муң хойларлыг уксаажыдылга заводтарының аайы-биле крайда чорудуп турары дыка солун чорду. Чаңгыс үеде тарып боозаткан хойларны тус-тус коданнарга үскеш, хой ооллдаар үеге чедир оларны ук коданнарының аайы-биле ажаап, кадарып, чаш төлүн алыр. Ындыг коданның шупту хойларының оолдаар үези бир неделядан эртпес болур. А чаш хураганнарны, бисте ышкаш, оолдаваан болгаш чаш хойларны холуштур тургуспас, хөй үе-шак иштинде пелерииге ыдып тывыштырып турбас, а бир шак хире үениң иштинде ыдып эмзиргеш, аңгылап каар кылдыр ажылды ынчаар таарыштыр тургускан.

Совхоз амгы үеде бот-орулга-чарылгаже шилчээн. Ол дээрге, эвээш чарыгдалды үндүргеш, хөй продукцияны бүдүрер дээни ол. Баштай чамдык хойжулар ону чедир билбейн, биске таарышпас негелде-дир деп санап турганнар. Ынчалза-даа Долаан Торлаа, Оюн Болат-оол болгаш өске-даа малчыннар ооң ажыктыын билип, ийи-биле деткээн. Бот-орулга-чарылга дээрге, мал чемиериниң белеткелинге, чарыгдалынга, кажаа-хораа септелгезинге болгаш өске-даа ажылдарга шыңгыы камналга, күш-ажылдың бедик бүдүрүкчүлүг болуру, мал ажылының центнер продукциязының бот-үнезин чиигедир дээш демисел-дир деп чүвени ам совхозтуң хойжулары угаазылап биле берген.

Совхозтуң кол мал эмчизи И. Зверев Каък, Кулузун, Элегес фермаларының малчыннарынга зооветеринарлыг өөредилгени башкылап турар, мени ооң дузалакчызынга быжыглаан. Хойжуларга, кадарчыларга, саанчыларга эргежок чугула зооветеринарлыг билиглерни өөредириинден аңгыда, оларның мергежилин бедидеринче улуг кичээнгейни салып турар бис.

Малчын кижиниң онаашкан ажылынга мергежилин бедик билиг ныырак болурга, ооң ажылы бүдүрүкчүлүг болур.

АГИТКОЛЛЕКТИВ УДУРТУКЧУЗУ М. КЫСТАЙ:

— Чурттакчы чон ортузунга агитас-массалыг ажылды дээштиг калбартыр соруглга-биле Каък суурга 3 агитквартираны тургускан. Оларның төп бажыңнарының адрестерин бижээш, аскылаан. Уруглларның өөредилгезинге болгаш кижизидилгезинге, санитар-чырыдылгакының, медицина булуңнарын мында дерээш, ай санында чорудар ажылдарның планын аскан.

Кайы-бир агитквартирага хамаарышкан өг-бүлелерниң нийти хуралдарын чыгааш, арага-дарыже суңдугуп, ажыл шагы үзер, хөй-нийтиниң корум-чурумун үрээр, бүдүрүлгеге ажылдаарынга идепкей чок ийи-чаңгыс кижилерни эде кижизидер дугайында айтырыгларны чугаалажып көөрү эки чаңчыл апарган. Школага оттулар ыяш белеткээр шефти организастаан. Агитквартира концерттерни тус-туста көргүскен.

№ 1 агитквартираның ажылын эки деп демдеглээн. Аңаа чыыш-хуралдарны ай санында эрттирип, В. И. Лениниң намдарын болгаш ажыл-чорудулгазын өөренип турар. «Ульяновтарның өг-бүлезинге уруглар кижизидилгези» болгаш өске-даа темаларга лекцияларны номчаан.

Партийжи съездиге төлептиг ужуражыр дээш агитквартиралар аразында чарыштыг ажылдап турар.

АГИТАТОР О. КУШТААРАҢ:

— Школаның башкыларындан агитбөлүктү четчелээш, оларны тус-тус участоктарга быжыглап, чурттакчы чон, ажыл-ишчилер ортузунга суртаал ажылы чорудар хүннерниң доктаамал графиин тургускан.

Бир участокта-ла ийи кижини быжыглаан. Мен башкы Х. Куулар-биле ийлээн совхозтуң төп Кулузун сүт-бараан фермазынга агитас-массалыг ажылды чорудуп турар бис. Агитатор кижиниң ажылы хөй янзы: хана солуннар, агит-хуудустар, бюллетеньнер үндүржүр, янзы-бүрү темаларга беседалар кылыр, лекция номчуур, чаа солуң, сеткүүлдер номчулгазын организастаар, шефтер организастажыр, мурнакчы кижилер-биле ужуражылгаларны организастаар.

Амгы үеде СЭКП ТК-ның Директиваларының төлевилелин таныштырып турар бис. Партияның чоокта чаа болуп эрткен область конференциязының материалдарын аңаа холбаштырып, чүгле республиканың эвес, база ол ышкаш бистиң районнуң, совхозтуң эрткен беш чылда чүнү чедип алганын, чаа беш чылда кандыг чаа сорулгалар туруп турарын фермаың ишчилеринге делгереңгей-биле таныштырдывыс.

Саанчылар, кадарчылар зооветеринарлыг, экономиктиг бөлгүмнерде өөренип турар болганда, олар экономиктиг көргүзүглерни эки тайылбырлап билир, оларның өзүлдезин аажок сонуургап турар болур-дур. Ынчангаш көдээ ишчилерниң күш-ажылчы көдүрлүүшкүнү, политиктиг идепкейи бедик, партийжи съездиге төлептиг ужуражыр дээш соруктуг ажылдап турар.

Аныяк коммунист Хертек Чаш-оол Красноярскиниң көдээ ажыл-агый институдун доосканш, «Элегес» совхозта ам дөрт чыл зоотехниктеп ажылдап турар.

Шилип алган ажылынга ооң хандыкшылдыын өөренип көргеш, мергежилдиг специалисти совхозтуң хой ажылының зоотехник-селекционеринге быжыглаан. Хертектиң бо ажылга мергежили ам бедээн.

Кол ажылындан аңгыда, совхозтуң малчыннарында зооветеринарлыг школада ол пропагандистевишаан, политинформатор болур партийжи даалганы ак сеткилдиг күүседип турар.

ЧУРУКТА: Х. Чаш-оол.

Д. АНАЙ-ООЛДУҢ фотозу.

Р е п о р т а ж

ПАРТИЯНЫҢ ПЛАННАРЫ — БИСТИҢ ПЛАННАРЫВЫС

Хой ажылдыг «Элегес» совхозтуң төвүнде Культура бажыңының делгем залынга мында партия организациязының чоокта чаа болган ажык хуралынга коммунистер, комсомолчулар, специалистер, ажылчыннар чыглып келген. Оларның арыннарында өөрүшкү, хүлүмзүрүг долган. Ындыг болур ужурлуг-даа: совхозтуң коллективи эрткен чылды эки күш-ажылчы чедиишкиннер-биле үдээш, мал болгаш чер ажылындан чүгле ол чылда безин 500 ажыг муң орулганы ап, орулгалыг ажылдап турар болгаш чаа чылдың эгезинден эгелеп бот-орулга-чарылгаже шилчээн.

Ол өөрүнчүг өскерилге-биле чергелештир, партияның удавас болур XXIV съездизинге чурттуң бурунгаар хөгжүлдезиниң өндүр чаагай перспективаларын чугаалажып көөрүн саналдаан Директиваларының төлевилелин бүгү чуртта таныштырып турар. Ажыл-ишчилерниң күш-ажылчы көдүрлүүшкүнү болгаш политиктиг идепкейи өскен.

Партия райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизи С. А. Тушков аңаа Директиваларының төлевилелиниң дугайында илеткел кылгаш, мынча дээн:

— Ол документиниң парлап үндүргени чурттуң амыдыралынга политиктиг чугула болуушкун болган. Ол дээрге ленинчи идеяларның тодаргай илереэшкини-дир.

Чурттуң, республиканың, районнуң, ук совхозтуң беш чыл планнарын кол көргүзүглер талазы-биле чедиишкинниг күүсеткениниң, чаа беш чылда перспективтиг сорулгаларының дугайында тодаргай сан-чурагайларны илеткелчи адап, партияның иштики болгаш даштыкы политиказын аналистеп чугаалап турда, хуралдың киржикчилери ону улуг кичээнгей, сеткил ханымышкыны-биле дыңнаан.

«Бүгү чүвени кижиге, ооң чаагай чоруунга» деп лозуң бистиң партиявыстың программныг лозуңу болуп турар. Директиваларның төлевилелиниң үндезининде ол лозуң сиңниккен.

Элегес ортумак школаның башкызы эш О. Куштаараң илеткел соонда сөс алгаш, мынча дээн:

— Чурттуң улус ажыл-агыйының хөгжүлдезиниң Директиваларының төлевилели кончуг солун болгаш чугула документ болуп турар. Бистиң чурттуң чедиишкиннерин мында көргүскен. Партия келир беш чылда улус өөредилгезиниң талазы-биле чаа сорулгаларны салган.

Ортумак школаның доозукчулары ам нийти билиглиң аттестады-биле кады тракторисчиң болгаш чолаачының шынзылгазын алыр, бүдүрүлгеге ажылдаарынга белеткелдиг кижилер болуп турар. Ол чорук оларның бүгү талалыг белеткелин хандырар талазы-биле харыысалгалыг сорулганы школаның башкылар коллективиниң мурнунга салып турар.

Ону чедиишкинниг боттандырарынга школа бүрүзү өөредилге херекселдери-биле эки дериттинген болуру чугула. Бисте амгы үеде 500 ажыг өөреникчи 300 олуттуг, эргижирээн школада өөренип турар. Ынчангаш келир беш чылда биске чаа школаны тудары негеттинип келген.

Каък салбырда партия эге организациязының секретары М. Юндеш-оол:

— Бүгү совет улустуң беш чыл иштинде чедип алган чедиишкиннерин илеткелчи маңаа тодаргай көргүстү.

Директиваларның төлевилелин бистиң салбырның ажыл-ишчилери калбаа-биле таныжып турар. Агитаторлар чурттакчылар ортузунга суртаал ажылын калбарткан. Бистиң районнуң, совхозтуң чаа беш чылда чедип алыр сорулгаларын фермада кызыл-булуңда бижип көргүскен. Агитаторнуң булуңун дерээн. Хана солуннарны, агитхуудустарны үндүрүп турар. СЭКП-ниң XXIV съездизинге делегат Ф. М. Зверева-биле чурттакчылар ужурашкан. Бистиң совхозтуң директору эш Фатима Макаровна Зверева ажыл-агыйының экономиктиг байдалын, чаа беш чылда ооң чедип алыр сорулгаларын аңаа тодаргай чугаалаан. Партия обкомунуң бирги секретары С. К. Токаның бо чылдың февраль 6-да үнген «Экономическая газета» солунга парлаан чүүлүн агитаторлар суртаал ажылынга ажыглаан.

Совхозтуң кол агрономy А. Адамов черниң камналгалыг, ажыктыг ажыглаарының, ооң культуразын бедидериниң дугайын чугаалаан соонда, башкы А. Тырышкина сөс алгаш, мынча дээн:

— Эштер, коммунистер! Бүгү совет улустуң бо хүннерде чугаалажып көрүп турар Директиваларның төлевилели дээрге, бистиң партиявыстың ажыл-чорудулгазының программазы болур. Бистиң эчис сорулгавыс коммунистиг нийтилелди тургузары болганда, Директиваларның ужур утказын хандыр тайылбырлаары, ону амыдыралга боттандырары улуг социал-экономиктиг сорулга болур.

Партияның чоокта чаа болуп эрткен область конференциязы бистиң совхозтуң директору Ф. М. Звереваны СЭКП-ниң XXIV съездизиниң делегадынга соңгааш, биске улуг идегелди көргүскен-дир. Фатима Макаровна бистиң чурттуң коммунистериниң ол улуг чыышкынының ажылынга киржип, коммунистиг тургузуушкуннуң өндүр чаагай перспективаларын чугаалажып көөрүнге киржир.

Школаның доозукчулары дээрге, совхозтуң келир үедеги ажылчыннары-дыр. Оларны канчаар белеткеп алыры — бистиң бүгү талалыг деткимчевистен улуу-биле хамааржыр. Школаның эрткен чылдарда доозукчулары ам совхоз бүдүрүлгезинде эки ажылдап, тускай эртем-билиглге өөренип алгаш, төрээн совхозунга ээп кээп турар.

Партия организациязының ажык хуралы Директиваларның төлевилелин изии-биле деткип, чонга ону калбаа-биле таныштырар, ажыл-ишчилерниң күш-ажылчы, политиктиг идепкейин көдүрүп, партийжи съездини төлептиг уткуур дээш ажыл-ишче оларны мобилизастаар доктаалды хүлээп алган.

Кижи бүрүзү хуралга, эш-өөрүнүң мурнунга саналын берип, бодунуң бодалдарын, планнарын чугаалаар сеткили хайныышп орган. Ындыг болбастың аргазы чок, чүге дээрге, партияның планнары — чоннуң планнары болуп, ооң көдүрлүүшкүнүн болдурган.

А. ДАРЖАА.

(Бистиң тускай корр.).

КАЖАН БЕЛЕТКЕНИР ИРГИ?

Эрзин районнуң колхозтары мал ажылдыг. Ынчалза-даа мал ажылын хөгжүдерде чер ажылын уттуп болбас. Чыл бүрүде чашкан үрезин шаа четпес дүжүт алыр, азы тарылганың 70—80 хуузундан дүжүт албайн турар чорук часкы тарылгага багай белеткелден дыка хамааржыр.

Ам часкы хову ажылдары эгелээринге чедир ай хире үе арткан. «Мөрен», Ленин аттыг колхозтарда часка белеткелди көргеш, дүвүреэзиннииг байдалда деп чугаалаза чогуур. Бо колхозтарның тракторларын Самагалдайның «Сельхозтехника» мастерскаязында септедип турар. Ынчалза-даа оларның септелгези кандыг байдалда турары билдинмес. Көдээ ажыл-агыйының өске кожуут чепсектериниң септелгези эгелевээн. Оларның чамдыктары эрткен чылын ажылдап турган шөлдеринде октагылапкан хевээр чыткылаар.

Тарылга шөлдеринче, ылангыя ногаалар олуртур шөлдерже чаңгыс-даа тонна өдек сөөртпээн. Көдээ ажыл-агый машиналарын бөлүп, септээр болгаш тарылга шөлдеринче өдек сөөртүр дугайында чугаалар хүн бүрүде болуп турза-даа, херек кырында боттанмайн турар.

«Мөрен» колхоз 240 тонна тараа үрезиннерин өске черлерден садып, сөөртүп алыр тургаш, ам чүгле 20. тоннаны эккеп алган. Ленин аттыг колхоз 283 тонна үрезинден 40 тоннаны садып алган. Бо колхозтарда килограмм-даа үрезин арыглаттынмаан. Өске колхозтарда байдал моон дээредевес.

Колхозтарның баштаар черлери, райкүүскомнуң көдээ ажыл-агый эргелели, агрономнар часкы тарылганы канчаар чорудар деп тураты билдинмес.

Д. МОНГУШ.

• • •

Шуурмактың тудуг ыяжы белеткээр участогунуң ишчилери съезд мурнунуң күш-ажылчы хүннеринде тудуг материалдарын четчири-биле белеткээринче кичээнгейни күштелдирген. Чадып хар эрип, орук-чирикти бергедедириниң мурнунда көдээ тудугларга херегээр ыяш материалдарын белеткеп, октаддыр үндүр сөөртүрүн улам дүргедеткен. Ыяш белеткээр бригадалар аразында социалистиг чарышты калбарткан. Бүгү коллективтер бедик көргүзүглерни чедип алыр дээш арга-курлавырларының ажыглалын экижиткен. Хоочун ажылчын А. П. Кабановтуң удурткан бригада чарышка эң дээре түңнелдерни чедип ап турар. Ол коллектив тракторну бедик бүдүрүкчүлүг ажыглаап, планны ажыр күүседип турар.

ЧУРУКТА: мурнакчы бригаданың ажыл үези.

В. ФУНТИКОВТУҢ фотозу.

• • •

СОҢГУКЧУЛАРНЫҢ ЧАГЫГЛАРЫ

Соңгукчуларның чагыглары дээрге, социалистиг демократияның боттанышкынының, Советтерниң ажыл-чорудулгазынга чоннуң шууд киржилгезиниң бир чугула хевири. Ол болза чоннуң культурлуг амыдыралын улам бедик чадаже көдүрериинче угланган тодаргай санал, Советтерниң отчёттуг үе иштинде кылыр ажылының программазы болур.

Ажылчы чоннар депутаттарының Чыргакы көдээ Советиниң бирги организастыг сессиязынга 15 санныг улуг, биче чагыгларны күүседири-биле хүлээп ап, ол дугайында хемчегни бадылаан. Ол чагыглардан эрткен ийи чылдарның дургузунда барык 12 чагыг шуптузу күүсеттинген. Чижээ: Чыраа-Бажы суурда даш чувар-бажыңны, кижи эмнелгезиниң 30 оруннуг участогун, аъш-чемниң чаа даш магазинин, Шык-Бажы сүт-бараан фермазында 200 баш инек кирер механизастаан кажааны, ногаа шыгжаар складты туткан, бөдүүн хевириниң спорт шөлүн дерээн, оон-даа өске чагыглар кылдынган болгаш чамдыктары кылдынып турар. Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры эш М. Чоланың бригада төвүнде, Мажалык болгаш Шык-Бажы сүт-бараан фермаларында электри чырып турар, радиожуттунган. Көдээ Советте 453 бажың радиолуг болгаш 41 телефон бар.

Участоктуң кижи эмнелгезиниң, Культура бажыңын, рабкоопта автомашина гаражын, аъш-чем база ажыл-агый бараанының магазиннерин, совхозтуң болгаш рабкооптуң контораларын бус-биле изидер дугайында чагыглар күүсеттинген.

Соңгукчуларның чагыгларын күүседиринге Чыраа-Бажы совхозтуң дирекциязы улуг күженишкинни салган. Көдээ Советтиң күүскому, чаагайжыдылга талазы-биле доктаамал комиссиязы чагыглар күүселдезин кичээнгейге ап, чамдык органзакчы ажылды чоруткан. Чагыглар күүсединге боттарының улуг үлүг-хуузун киирип турар депутаттарга эштер В. Ч. Куулар, Д. М. Доңгак, Г. Ч. Канчыыр-оол оларны хамааржыр болур.

Соңгукчуларның чагыгларында бир кол чүве болза чурттакчылыг суурларны, сүт-бараан фермаларын чаагайжыдары болгай. Бо талазы-биле эрткен ийи чылдарда 5 чаа кудуктарны каскан, 12 көврүгну септээн болгаш кылган, суурларга чыл бүрүде ыяштарны олуртуп турар.

Ындыг болза-даа чамдык чагыглар күүсеттинмээн. Чижээ: совхозтуң Чыргакы салбырынга уруглар яслизин, Чыраа-Бажы салбырга уругларның музыка школазының салбырын тургузарын дилээн чагыглар күүсеттинмээн. Чыргакы сес чыл школазының башкылар чурттаар бажыңнары эргижирээн. Школаларның чаа программаже шилчээни-биле холбаштыр эртемнер аайы-биле өөренир апарганындан школаны алгыдары негеттинип турар.

Чагыгларны долузу-биле күүседир дээш көдээ Советтиң күүскому, депутаттар, ажыл-агый удуртукчулары бүгү күжүн мөөңнеп, бар курлавырларны тывар, социалистиг чарышты калбартыр, инициативтиг ажылдаар ужурлуг. Партияның ам болур XXIV съездизинге төлептиг белээни ол болур.

О. КАРА-САЛ,

Чөөн-Хемчик районда Чыргакы көдээ Советтиң күүскомунуң даргазы.

Специалистиң сүмези

ООЛДААШКЫННЫ ЧЕДИИШКИННИГ ЭРТТИРЕР

Бистиң республиканың мал ажылында кол черни шээр мал ажылыээлеп турар. Эрткен беш чылда ооң баш саны 22,2 хуу немешкен, азы өзүлде 175 муң баш болган. Сес-ки беш чылда түңнээ совхозтарга хой ажылы 15530 муң рубль арыг орулганы берген. Ындыг болганда, шээр малдың баш санын өстүрер, продуктулуун бедидер дээш демиселди хүн бүрү чорударын чугула.

1970 чыл бистиң малчыннарывыска күш-ажылчы тиилелгелерниң чылы болган. Ол дугайын төрүүр чүс хойга онаапштыр 256 хойжу 100-тен 135 чедир хураганны алганы херечилеп турар. Ынчалза-жок, республиканың ниитизи-биле эрткен чылын хой ажылының хөгжүлдези чогуур деңнелге четпээн. Хорамча хөй.

Ам 1971 чыл чаа беш чылдың баштайгы чылы болганы-биле бүгү малчыннарга онза харысалгалыг. Ынчангаш эрткен чылдарның багай практиказын катаптавас дээш болдунар хемчеглерни алыр херек. Амгы үеде республиканың барык ажыл-агый бүрүзүнде шээр малдың оолдаашкынын массалыг апарган. Хөй чаш малды алыры бо хүннерде ол ажылды канчаар организастаанындан онза хамааржыр. Февральдың сөөлгү он хонуунуң медээзин ёзугаар алырга, республиканың колхозтарында болгаш совхозтарында 163705 баш хой оолдаан, оон 164348 баш чаш мал менди камгалап алдынган. Бо кыштың бейдалы чаш мал бүрүзүн чидириг чокка алырынга таарымчалыг, мал чемнери четчир. Ындыг болза-даа массалыг оолдаашкынның баштайгы айындан-на чаш малдың хорамчазы бар апарган. Чижээ, Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Бии-Хем районнарда чаш малдың хорамчазы өскелерден хөй. Колхозтарда, совхозтарда боос хойларны ажаарынче кичээнгей кошкак. Февраль 20-ге чедир байдал-биле алырга, республикада 1812 баш хой ара салган. Бүгү төрээн хойга хамаарыштыр алырга, ол 11,0 хуу болур. Ооң иштинде Чөөн-Хемчик районда — 460 баш, Мөңгүн-Тайгада — 379, Барыын-Хемчикте — 217 баш хой ара салган. Төрүүр четкен хойларны ынчандыр четпес хайгаарап турар чорук төрүүр 100 башка онаапштыр чаш мал алырының хуузун кудуладыр болгаш ажыл-агыйларга улуг когараңды чедирер апаар.

Малдың ара салыр чоруу колдуунда багай ажаалда, чемгерилгеден болгаш чамдык бертиниишкиннерден база болуп турар. Чижээ, эртен кажаадан үндүрүп азы кежээ кажаалап турар өйде боозу улгаткан хойларны, хөй хой кажаа аксынга сыңмарлашкаш, кызыштар таварылгалар бар.

Ам үеде хой малдың массалыг оолдаашкынының үезинде колхозтарга, совхозтарга чаш малды камгалап алыры-биле тодаргай хемчеглерни алыр:

Бирээде, чаш мал кажааларын, мал төрүдер оран-саваларны немей чылыглаар, төрээн хойларның болгаш хураганнарның дегдирип өкпе аарыыр, оорган өлүп хораар чоруктан чайлаар төлээде, кажааларга, клеткаларга кургаг чадыгны дөжээр. Аргалыг болза нургаг шалага ажаары чугула. Бир эвес чаш малдың чылыг кажаазы чок болза, хой кажаазының ортузунга хураганнар ажаап тургузаар үзүктер, клеткалар тургузар.

Ийиде, база бир эң чугула хемчег болза ижин-шөйүндү аарыгларын болгаш өлүмчидимин болдурбас төлээде, хойжу болгаш сакманщик бүрүзү чаш хураганны баштайгы үеде шын чемгерерин билири чугула. Хураган төрүттүнгеш, чартык шак болган соонда иезинге эмзирер. Баштай эмгиин долгандыр дүктерин кыргып каалтар, ында дунуккан хөөг, хирлиг сүттү саай тудар болгаш эмгиин, ооң дошкуларын чылыг суг-биле чуур. Хойнуң аа сүдү хураганның организмин быжыглаар болганда, баштайгы каш хонукта хураганны ие-биле кады тургузары чугула. Ол үеде хойжулар болгаш сакманщиктер боттарының арыг-шеверин сагыыр: хураганы иезинге эмзирерининң мурнунда холдарын саваңнап чуур болгаш халаттыг ажылдаары чугула.

Баштайгы ындыг үе эрткен соонда, хураган иезин эмеринге, ону тып, кады турарынга чаңчыга бээр. Ындыг аарыычал үе эртип, хураган чемге кире бергенде, ону эки чемгерер, суггарар болгаш ажаар херек.

Хой төрүүрү билек чаш хураганның шаразын аштаары, кургадыры, пес-биле чодуп аштаары чугула. Иезин чылгааш туруп бээр, эдекке, довуракка боражыр чорукту болдурбас. Хойнуң соңгузу дүжерге ону дораан өскээр ап каaптар.

Чаа төрээн хойну эки сүттелзин дээш эки шынарлыг сигенн-биле, концентраттар-биле чемгерери, доктаамал суггарары чугула.

Баштайгы 2—3 хонукта хураганның болгаш иезиниң солагай талакы быктын кесиг будук-биле демдектээр. Ылангыя чаңгыс аай ак чүзүннүг хойнак, нарын дүктүг хойларны ынчаар демдектээри чугула болгаш оларны дораан тывыштырып алыры белен. Ооң-биле кады хураган бүрүзүн 2—3 хонуктан эртирбейн дугаарлаар. Төрүттүнген хураган бүрүзүн кодаңга, бригадага болгаш нииити ажыл-агыйга ол-ла дораан тускай акт ёзугаар киир даңзылаар.

Баштайгы хүннерде иелери-биле кады турган хураганнарны 5—7 хонуктан соңгаар сакман кыдыр тургузуп агелээр. Баштай бир сакманга 10, 20 хураган турар, а 20 хонук четкен соонда 70—80 баш чедер.

10 хонуктан соңгаар эки сиген, зеленка, концентрат чиринге, минералдыг чемгерилгеге, суг ижеринге хураганны өөредир. Бо бүгү чемнер эки шынарлыг, а суг арыг болур болгаш чаш мал дидирей бээр хире соок эвес болуру чугула.

Чаш малдың чидириин болдурбас болгаш аңаа чогуур үезинде дуза чедирери-биле массалыг оолдаашкынның чоруун турда, дүн-хүнниң дежурнайлаашкынын тургузары чугула. Тускай эртемниглерниң, бригадирлерниң, кол хойжуларның талазындан дүнеки үеде контрольду күштелдирер.

Ооң-биле кады хойжуларның, сакманщиктерниң ортузунга хураганнарны доруп турарының мурнакчы методтарының дугайында беседаны, лекцияны чорудар, бо ажылга мурнакчы хойжуларның боттарын киириштирери, оларның дуржулгазын дыңнаары чугула.

Бистиң республиканың байдалынга кышкы үеде төрүүр хойларны колдуунда одарладыр болгай. Ол үеде 10-дан 30 хонук чедир назылыг хураганнарны хүнде 3—4 катап иелеринге эмзирген турарын таарыштырып алыр. Ветеринар-зоотехник талазы-биле хураганнарны өй-өйде шинчип көрүп турарын организастаар.

Республиканың кодээ ажылчыннарының 1971 чылда, СЭКП-ниң XXIV съездизинге алдар кылдыр алган социалистиг хулээлгелери мал ажылында бүгү аннымдарны эки-жидерип, хой ажылынга чаш болгаш улуг малдың баш саның камгалап алырынга чаа-чаа чедиишкиннерниг болуп, беш чылдың бирги чылының онаалдаларын күүседириниң херевинге чогуур салдыышкынны киирерин негеп турар.

П. УШАКОВ,
Тыва АССР-ниң Кодээ ажыл-агый министерствозунуң улуг зоотехниги.

ӨӨРЕДИЛГЕНИҢ ШЫНАРЫН БЕДИДЕР

Барыын-Хемчик райкүүскомнуң улус өөредилге ажылдакчылары район школаларында өөредилге-кижизидилгелиг ажылды экижидер талазы-биле практиктиг ажылдарны кылып чорудкан. Школаларга инспектор хуралдазын каш удаа чорудуп, башкылаашкынга болгаш өөредилге-кижизидилгелиг ажылдар талазы-биле боттуг дузаны башкыларга көргүскен. Ооң түңнелинде районнуң школаларының өөредилге хуузу, эрткен чылдыынга бодаарга кескүзү-биле экижип, 90 хуу четкен. Ол ышкаш школа директорларының, өөредилге эргелекчилериниң информацияларын, отчёттарын районо чөвүлелинге дыңнап, аңаа илерээп келген четпестерни чайладыры-биле тодаргай хемчеглерни алгылаан. Чижээ, шак ындыг хемчеглер сөөлүнде Ак-Довурак хоорайның сес чыл, ортумак школаларында, Барлык сес чыл школазында байдал экижип, районда дээре ажылдыг школаларның санында кирген. Ук школалар (директорлары эштер П. Сундукова, Б. Комбу-Сүрүң, В. Попова) быжыг, билиг дээш чарышты бедик деңнелге организастап, партия, комсомол, пионер организацияларының бо ажылга улуг ролюн чедип алган.

Башкылаашкынга бедик мергежилди чедип ап турар башкы кадрларның саны чыл келген тудум өзүп олурар. Чижээ, өөредилгениң чартык чыл түңнелинде 28 башкы, 42 класстар чүс хуу өөредилгени чедип алганы өөрүнчүг. Башкылар Тамара Ондар, Севил Ооржак, Анна Козлова, Зоя Тасаа болгаш өскелер-даа боттарының башкылап турар эртемнеринге чаа-чаа аргаларны ажыглап, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап турарлар.

Ындыг болза-даа районнуң школаларында өөредилге-кижизидилгелиг ажылдың шынары ам-даа чавыс деңнелдиг боор турар. Эрткен чылгы 120 доозукчудан 15 кижи дээди өөредилге черинче кирген.

Шекпээр, Эрги-Барлык, Кызыл-Мажалык ортумак школаларында байдал дүвүренчиг. Бо школаларда чартык чылдың өөредилге хуузу ниити районнуундан безин оранчок чавыс болган. Ооң кол чылдагааны чамдык башкыларның амгы негелдеге дүүштүр ажылдавайн, ада-иелер-биле харылзааны кошкатканында дээрзин инспектор хуралдазы тодараткан. Чамдык башкылар кичээлдерге кошкак белеткелдиг кээп, көргүзүг материалдарын безин ажыглавайн турарының фактылары илерээн.

Өөреникчилерниң чылдагаан чок черге кичээл үзер, өөредилгезин ара-каар чоруу кайы-даа школаларда бар. Чижээ, районнуң бүгү школаларындан 20 өөреникчи кандыг-даа чылдагаан чокка өөредилгезин ара каггаан. Ону чайладыр талазы-биле хемчег багай алдынып, чамдык удуртукчу эштерниң ындыг байдал дүвүретпейн турар.

Школага өөредилге-кижизидилгелиг ажылды экижидеринге ооң материалдыг баазазы база улуг рольдуг. Ынчалза-даа Дон-Терезин, Хөнделең, Аянгаты школаларында стол, сандай болгаш интернаттарда орун-дөжек херекселдери чедишпес. Районнуң болгаш ол школаларның удуртукчулары маңаа үндүрээ чогуур акша-хөреңгини чөп ажыглап шыдаавазын айтыр херек.

Районнуң чамдык кодээ Советтери школаже багай кичээнгей салып, школа назылыг уругларның даңзызын эки тургуспайн турар. Ылангыя Аксы-Барлык кодээ Соведи (даргазы К. Казак-оол) башкыларның негелде, дилээнге дыңнаныр эвес, ада-иелерни школаже хаара тударынга кандыг-даа дуза көргүспээн. Ол ышкаш «Большевик» колхозта, «Барлык», «Шекпээр» совхозтарның Аянгаты, Хөнделең салбырларында башкылар бичии, тар бажыңнарда чурттап турар. Мында башкылар чурттаары-биле туткан тускай бажыңнар чок.

Кодээ садыгларның аъш-чем аймаа, өөредилге херекселдери-биле хандырылгазы кончуг четпес. Оон уржуундан башкылар аъш-чем садып алыры-биле район төвүнче чоруп турар таварылгалар хөй. Ону дарый чайлатсын дээш, райпо даргазы эш Г. Елисеевти партия райкомунуң бюрозундан сагындырган.

Эрткен чылын одаар чүүлдү магадылалдыг курлавырлап албаанындан Шекпээр, Аксы-Барлык, Аянгаты школаларында хөмүр-даш төнүп эгелээн. Шак ындыг байдалдарны келир чылын катаптавазы-биле одаар чүүлдү бүрүн белеткээри—школа бүрүзүнүң кол сорулгазы.

Партияның ам болур XXIV съездизинге чедиишкиннерлиг ужуражыр, өөреникчилерге быжыг билиглерни бээр дээш районнуң башкылары, хөй-ниити организациялары бүгү күжүн үндүрер ужурлуг.

Х. МОНГУШ,
СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң ажылдакчызы.

Чөвүлел хурал

Эрткен күзүн дүжүт ажаап алырынга «Союзсельхозтехниканың» 68 муң хире чүък автомобили ажылдаан. Оларның 48 муңу бурунгу чылын тургустунган «Трансельхозтехника» организацияның составынга турган. Элеваторларга болгаш белеткел черлеринге чедирип берген тараа, свёкла болгаш өске-даа кодээ ажыл-агый культуралары — 1969 чылдаазындан бүдүн чартык катап ажыг —55 миллион тонна.

Кодээнин транспорт ажылын улам сайзырангайжыдарының сорулгаларын ССРЭ-ниң УАЧД-ынге бүгү-эвилелдиң семинар чөвүлел хуралынга чугаалашкан.

Колхоз, совхозтарга бараан болур ажылга шывар талазы-биле улуг өскерлиишкиннер болган. Моон мурнунда техниканы, чемишчидилгелерни болгаш өске-даа чүъктерни ажыл-агыйлар боттарының транспорту-биле чедип ап турган. Ам ол ажылды Бүгү-эвилел каттыжышкынының автоколонналары үргүлчү күүседип турар. Ооң-биле чергелештир ол сөөртүлгелерниң төлевир шүүдели черниң ыраандан шоолуг хамаарышпас, ынчангаш ыракы ажыл-агыйлар немей чарыгдалдар үндүрбес апарган. Ам ол дуржулганы чурттуң бүгү республикаларынга, областарынга, крайларынга нептеределириниң белеткел ажылын чорудуп турар деп, чөвүлел хурал демдеглээн.

Кодээге транспорт ажылының ажыктыын бедидеринге диспетчержи радио болгаш телефон харылзаазын ажыглалга улам калбаа-биле нептередири, автоколонналарны шалыпкын удуртуру эргежок чугула деп, санал бергеннер демдеглээн.

Семинар чөвүлел хуралдың киржикчилери кылдынган ажылдың түңнелдерин чугаалажып, дуржулгазын солчур, эртемденнер оларга дыңнадыгларын чугаалап бээр.

(СЭТА).

ДЕЛЕГЕЙ БО ХҮННЕРДЕ

Демиселдиң болгаш делегей эп-сеткил каттыштырылгазының тугу-биле

ЛОНДОН. (СЭТА). Англи ажылчы чоннар делегей херээженнерниң хүнүн херээжен, эр кижилерниң күш-ажылының деӊ төлевири, эртемни чедип алырының бир дөмей аргалары дээш лозуңнар-биле эрткен чыскаалдар-биле демдеглээн.

Бо үеде британ ортулуктарда ажылчы херээженнер бүгү ажылчын күжүнүң 30 ажыг хуузу болуп турар.

Ынчалза-даа тос миллион херээженнерниң чүгле он хуузу эр кижилер-биле бир дөмей төлевирни ап турар. Чижээ, үлетпүрде херээженнер эр кижилерниинден ийи катап эвээш ажыл төлевирин ап турары чурум болган. Амгы лейборист чазактың хүлээп алган хоойлузун ёзугаар англи херээженнер күш-ажылдың бир деӊ төлевирин чүгле 1975 чылдың декабрь 31 соонда негээр эргени эреңгей ёзу-биле алган.

Дээди өөредилге черлеринге өөренип кирер үезинде херээженнер ылгай көөр чорукка база таваржып турар. Үлетпүрде ажылдап турар муң-муң инженерлерден чүгле чаңгыс кижи херээжен боор турар. Бо талазы-биле Англия АКШ болгаш Франция ышкаш, Барыын таланың ындыг индустриалдыг чурттарындан хожудап турар.

ПАРИЖ. (СЭТА). Француз херээженнерниң эвилели делегей херээженнерниң хүнүн— март 8-ти найыралдың болгаш тайбың дээш демиселдиң лозуңу-биле эрттирген.

Парлап үндүрген медеглелинге Француз херээженнерниң эвилели бодунуң хосталгазын болгаш хамаарышпас чоруун камгалап, америк агрессияны ойтур шаап турар Вьетнамның маадырлыг улузу-биле эп-сеткил каттыштырылгазының шимчээшкинин калбартыр деп кыйгырган. Бүгү делегейниң херээженнеринге бо эп-сеткил каттыштырылгазының тодаргай илерели болза, Ханойда иелерниң болгаш бичии чаштарның институдун тургусканы болган. Оон тудуунга француз херээженнер 50.000 ажыг франкты чыгган.

Француз херээженнерниң эвилели «Вьетнамның төлээлекчилериниң киирген тайбың саналдарындан үргүлчү ойталап турары» дээш АКШ-тың чазаан буруу шапкан.

Бо чылын Кубаның эге школаларынга бүдүн чартык миллион ажыг уруглар өөренип эгелээн. Оларның саны революция мурнундаазындан ийи чартык катап хөй.

Күрүне өзүп олурар салгакчыларны кижизидеринче улуг кичээнгейни салып турар. Чырыдыышкынның херегледеринге үндүрүп бээр акша-хөреңги үргүлчү көвүдеп турар. Чуртка улусчу эрге-чагырга чылдарының дургузунда муң-муң чаа школаны, училищелерни, интернаттарны тудуп тургускан, чүс-чүс башкыны белеткээн.

ЧУРУКТА: эге школаларның биржээнинде кичээл.

Пренса Латина-СЭТА-ның фотозу.

ХЕРЭЭЖЕННЕР— тайбың дээш демиселчилер

ОТТАВА. СЭТА-ның корреспондентизи В. Никитинниң дамчытканы:

Дайынга удур хуудустар көрүкчүлер олурар галереядан Канада парламентиниң общиналар палатазының кежигүннериниң баштарынче урдунуп турган. АКШ-тың Индий-Кыдатта агрессиязынга болгаш аңаа Канаданың киржилгезинге удурланыышкынның үннери дыңналып турган.

Бо чорук общиналар палатазының ээлчеглиг хуралының эгезинде болган. 52 харлыг буурул баштыг херээжен, Монреальдың чурттакчызы Клейр Колхейн көрүкчүлер галереязында сандайга бодун илчирбе-биле бектевип алган. «Мурнуу Вьетнамның тайбың чонунга удур октап турар бомбаларны канада американнарга бээрин соксадыр ужурлуг» деп, ол негээн.

Үш чыл мурнунда Клейр Колхейн Мурнуу Вьетнамга чораан болгаш тайбың чонга удур америк солдаттарының араатанзыг кара туразында аажылаашкыннарын көрген херечи болган. Канадага ээп чанып келгеш, Клейр Колхейн Оттавага, Монреальга, Торонтога, Ванкуверге болгаш Канаданың өске-даа хоорайларынга дайынга удур кодүрлүүшкүннериниң өскерилге чок киржикчизи болу берген. 1968 чылдың күзүнде канада найысылалга удурланыышкынның он хонук ажын ол организастаан. Тайбыңның өске-даа талалакчылары-биле кады ол химиктиг болгаш бактериологтуг чепсекти ажылдап кылырынга удурланган. Эрткен чылдың кыжында бодунуң эштери-биле кады Клейр Колхейн Оттаваның төп кудумчуларының биржээнинге чайгы майгыннарга үш неделяда чурттаан.

ДАЙЫНГА УДУР

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). АКШ-тың болгаш ооң сайгон чалчаларының Лаосче халдаазынга киленнээн чүс-чүс херээженнер Индий-Кыдатта агрессияның калбарганынга удурланыышкынның митингизинге болгаш чыскаалынга киришкен.

«Мурнуу-Чөөн Азияда дайынны соксадыр!», «Бистиң оолдарывысты чандырыңар!» — ындыг плакаттарны туткан чыскаалдың киржикчилери Нью-Йорктуң төвүнге болган митингиге киришкен. «Херээженнер, тайбың дээш демисежикчилер» деп, сураглыг организация митинг, чыскаалды организастаан.

«Бо чурттуң чонунуң бежен беш хуузу болуп турар херээженнер, бистер дайын «чок» болзун деп чугаалап, бо чылдың ортан үезинде ону соксадырын чазактан негеп тур бис» деп, АКШ конгрезиниң төлээлекчилер палатазының кежигүнү Белла Абзуг медеглээн.

«Никсон дайынны соксадыр деп аазаашкын берген ачызында президентиге соңгуткан. Аазаашкынның орнунга бис Лаосче шургуп кирип, Камбоджаже халдаан-дыр бис» деп, чүве чугаалааннар киленнээшкин-биле демдеглеп турган.

Митинг соонда кашнаш кварталдарже шөйлүп чоруткан херээженнер колоннназы Индий-Кыдаттан бүгү америк шериглерни үндүрериниң тодаргай хуусаазын доктаадыр ужурлуг хоойлу төлевилелин деткиирин оортан негээри-биле сенат кежигүнү Дж. Баклиниң резиденциязынга чеде берген.

ҮҮЛГЕДИКЧИНИ ШИИТКЕН

БАРЫЫН БЕРЛИН, март 9. СЭТА-ның корреспондентизи Е. Башмачниковтуң дамчыдып турары болза:

1970 чылдың ноябрьның 6-дан 7-же дүнезинде Тиргартенде совет дайынчыларының тураскаалынга таңныылдап турган совет солдат И. И. Щербакты ийи удаа боолааш, аар балыглаан 22 харлыг неонацист Эккехард Вайль карабажыңга 6 чылда олурар кылдыр шииттирген.

Ындыг шииткелди англи шериг эрге-чагыргазының Барыын Берлинде хамааты суду үндүрген.

Сес хонук иштинде үргүлчүлээн суд истелгезиниң түңнелинде илерээни болза, Барыын Берлин чурттуг неонацист фашизмниң идеологиязынга алыскаш, Совет Эвилелинге удур, ГФР-ниң болгаш ССРЭ-ниң арязында Керээге удур база ГФР-ниң болгаш Польшаның арязында ынчаарда чарар деп турган керээге удур бодунуң киленнээшкинин илередири-биле совет тураскаалдың таңныылынче халдаашкын кылырын баш удур бодап ап, боттандырган болган. Кем-херек үүлгедикчизи халдаашкын кылыры-биле биче араалыг, дуран хараалдыг, автоматтыг боону ГФР-ден садып алгаш, Барыын-Берлинче экксерген. Кем-херек үүлгедикчиниң фашист идегел херек үүлгеткен черинге «сөөлгү чепсек — узуткаашкынны ажыглаарынче» кыйгырган хуудусту арттырып каан болган.

Судка Вайльды камгалап турган болчукчунуң туружу алдептиг болган. Олар боттарының чугаазынга Совет Эвилелиниң болгаш ГДР-ниң арязынга өжээнзирек чорукту кыпсып үндүрерин оралдажып турган. Ылангыя болчукчу Хейнс бодунуң чугаазынга неофашистерни агартыырын оралдашкан.

Болчукчу Хейнстиң моон мурнунда чүнү кылып чорааның ГДР-ниң «Нойес Дойчланд» солуну сойгалап, оон 1932 чылда СС отрядка киргенинин дугайында фото-документини парлаан. Кажан ол материалды Хейнске көргүзерге, ол агартынып шыдаваан.

Барыын Берлинниң демократтыг хөй-ниитизи судтуң шииткелин чүүлдүгзүнүүшкүн-биле уткаан.

МООЛДУҢ ЫЯШ ҮЛЕТПҮРҮ

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). Эрткен беш чылда Моолга улус ажыл-агыйының чаа бот-тускайлаң адыры— ыяш ажылдап кылыр үлетпүр шапкын хөгжүп келген. МОНЦАМЭ агентилелдиң дыңнатканы-биле алырга, беш чылдың чүгле сөөлгү чылында безин ыяш ажылдап кылыр бүдүрүлгелерниң, ыяш ажыл-агыйының продукциязының ниити хемчээли 20,9 хуу өскен. Ону чаа күчүлерни ажыглалга киирериниң, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң болгаш тудуг ыяжын чөп ажыглаарының күсели-биле чедип алган.

Бо адырның хөгжүдеринге улуг рольду Совет Эвилели ойнаан. Бо чылын Совет Эвилелиниң деткимчези-биле Селенгиниң комплекстиг-механизастаан ыяш ажыл-агыйының тудуу эгелээр, Сухэ-Батор болгаш Тосонценгел ыяш ажылдап кылыр бүдүрүлгелерни алгыдар болгаш чаартыр. Польшаның дузазы-биле Улан-Баторда тудуп турар ыяш ажылдап кылыр улуг комбинат ажылдалга кирер.

—⊙—

КАЖАР АРГА

ВАШИНГТОН. (СЭТА). АКШ-тың күрүне секретары У. Роджерс сенаттың даштыкы херектер талазы-биле комиссиязының хуралынга чүве чугаалаан. Химиктиг болгаш бактериологтуг чепсекти ажыглаарын хоруп турар 1925 чылдың Женева протоколун сенаттан бадылаарының эргежок чугулазын ол айыткан. Ынчалза-даа Каттышкан Штаттар дайынга гербицидтерни болгаш карак чажы төгүлдүрер газтарны ажыглаар эргени бодунга хевээр арттырган байдалдарда Женева протоколун бадылаар ужурлуг деп, Роджерс демдеглээн. Женева протоколунуң киржикчилери күрүнелерниң хөй нуруузу кандыг-даа химиктиг бүдүмелдерни дайын чорудуулгаларынга ажыглаарындан ойталап турар дээрзин күрүне секретары миннир ужурга таварышкан. Ынчанмыжежок, күрүне секретарының сөзү-биле алырга, АКШ «гербицидтерни болгаш карак чажы төгүлдүрер газтарны дайынга ажыглаарын протокол хоруваайн турар деп санап турар».

Чурттуң хөй-ниитизи америк чазактың ындыг янзылыг туружунга шыңгыы удурланып турар. Америк эртемденнерниң федерациязының медеглелинде чугаалааны болза: «Женева протоколунга хамаарыштыр АКШ-тың айтып турар чылдаа моральга чөрүшкек хоозун бодал-дыр».

„ТЫВА-70“

ССРЭ-ниң чурукчулар эвилелиниң делгелге залынга москвачылар «Тыва—70» деп чуруктар делгелгези-биле таныжып эгелээн. 1970 чылда күзүн Тыва АССР-ниң хоорайларынга болгаш суурларынга аян-чорук кылып чораан чурулга мастерлериниң чогаадыкчы ажылының отчёду ол. Эвилелдешкен 11 республикадан 26 автор найысылалдың чурулгага сонуургалдыг хөй-ниитизинге чураан чүс ажыг чуруктарын сонуургадып көргүскен. Делгелгени Москваның чурукчулары, уран чүүл шинчээчилери, чурулгага ынакчылары аажок сонуургаан.

СЭТА-ның корреспондентизи **А. Яковлев** ол делгелгеге чораан, боттарының бодалдарын чугаалап бээрин Москваның чурулга уран чүүлүнүн мастерлеринден дилээн.

В. И. ВОЛОДИН, ССРЭ-ниң чурукчулар эвилелиниң башкаар черинин секретары:

— Бо делгелге — амгы социалистиг Тываның, ооң улузунуң дугайында сонуургаачыг, уран чурумалдыг, тайылбыр болур улуг ажыл кылдыр билдинер-дир. Республиканың үлетпүр амыдыралын сонуурган чурукчулар хөй болган. А. И. Кубаревтиң (Киев) «Тыва даг-дүгү комбинат», В. В. Хрусловтуң (Баку) «Чер чыры» деп чурукту чураа. РСФСР-ниң алдарлыг чурукчузу С. К. Лаңзыныңын (Кызыл) «Тыва кобальт» деп чурумал ажылы ону херечилеп турар. Кишинёвтуң чурукчузу Б. А. Поляков биле Москвада В. Ф. Денисов сонуургаачыг аян-шинчилиг кылдыр ажылчыннарның, колхозчуларның портреттерин чураашделгелгеге киирген.

Ол аян-чоруктуң түңнелинде Тываны чуруп көргүзери аныяк хөй-хөй чурукчуларның чогаадылгазынга кол черни ээлээр деп бодаар-дыр мен. Оларның эң баштай көрген чүүлдерин чуруп кааның бо делгелгеден көрүп турар ышкажыл бис. Тывага чораан чурукчулар сонуурганчыг хөй материалдарны чыып алган болгай. Олар Тыва автономнуг республиканың амыдыралынга тураскааткан чаа-чаа чуруктарны тургузарынга үндезин болур.

Н. Н. ВОЛКОВ, ССРЭ-ниң чурукчулар эвилелиниң чанында өниүг чурулга комиссиязының даргазы:

— Бо чурукчуларның чогаадыкчы ажыл-чорудулгазының база бир талазын чугаалаксаар-дыр мен. Чурукчулар колхоз, совхозтарга, «Тыва даг-дүгү» болгаш «Тыва кобальт» деп үлетпүр комплекстеринге чораан, ажылчыннар-биле, кодээниң ажыл-ишчилери-биле ужурашкан. Олар совет чурулга болгаш шевер чаязылга мастерлериниң чогаадылгазының дугайында беседалар эрттирген, дыңнакчыларга чурулга уран чүүлүнүн айтырыгларының дугайында он-он лекцияларны номчуп берген. Эрткен чылдың сентябрьда Кызылга ол аян чоруктуң үезинде тургустунган чогаалдарның делгелгези организастаттынган. Ону республиканың хөй-хөй хоорайларының чурттакчылары, колхоз, совхозтарның ажылдакчылары кээп көрген.

Совет чурулга уран чүүлүн идепкейлиг, үре-түңнелдиг пропагандалааны, Совет Тываның социалистиг чаартылгаларын, амыдырал-чуртталгазын көргүскен чогаалдарны тургусканы дээш ССРЭ-ниң чурукчулар эвилелиниң акварелистериниң чогаадыкчы бөлүүнүн коллективи Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижиии-биле шаңнаткан.

ЧАҢЫҢ ЧАҢНА, ЭРГЕЛИГ ЧАС!

Сооксуммаар-даа бол, хүн каразының чаагайы кончуг. Бажыңнар кырының хары дамдылап, кудумчулар карарып, оларның хары чымчай берген. Частың чылыг тынныжы чоорту улгадып кел чыдар. Кыштың ааттанып шаа келген. Эрткен кыш магалыг чылыг, кур болганы дээш малчыннар

өөрүп, мал-маганың менди чыл ажырганынга канчап амыравас боор. Ылангыя Таңды-Ууланың өвүр эдээнде аалдар харның барык көрбээн чылы. Ындыг кышты үдээри өөрүнчүг. Кызылчылар эрткен субботада кыштың чаңчыл болган үдээшкинин эрттирген.

Хоорайның база бир хүндүлүг дыштанылга чери — парк сесиниң дожунуң кырын кижилер кизирген кылдыр дола берген. Хөй-хөй аъш-чем, шай-суксун делгээн столдарны долгандыр улус сыңышпас, частың баштайгы изиг шайын улуг күзел-биле аартап, мында одагда шиштээн аъттың быжарын-даа манаан турганнар. Байырның эгелээр шагы чоок-шулаан. Улус ол-бо чүгле сектүвүшаан.

...Дүштекиниң он ийи шак. Чер-черде аскылап каан репродукторлардан «Бээр-бээр, моорлап келиңер!» дигилээн, медээчилерниң өткүр үннери чаңгыланып-ла эгелээн. Көрүкчүлер көңгүлүүрлар ыңының ыңнап кааш, көрнүп кээрге,

хоштуг куду үш аът кошкан шанакта ийи кижини эскерип каан. Ылавылап көөрүвүске Кыш-ирей биле Час-кыс болдулар. Шанак индир баарынга турувуткан, хамык улус оларны магадап, байыр чедирип, өөрүшкүзүн илередип, долгандыр бүзээлеп алгаш, хүндүлүг-биле кедүргеш, индирниң микрофонунга эккелдилер.

— Мээн үем келди, аъттаныштар дей бердим. Чалыы кызыннар Частың силерге бараалгалып тур мен-дээн соонда өңгүр ягаан сарафанныг, Алма-Аганың яблогу ышкаш, эңгиске дег кызыл чаактыг аныяк Час-кыс үнүп келгеш, чоңга бараан болуп сегүргүледи.

Доспес манап турган Чазывыс бо-ла болгай. Час...

Чуртувусту шыва, кырын дуглаар,
Часкы салгын сырынналып тур.
Чурттаглавыстың, чаагай байырлалы.

Шак-ла тудум улам өзүп тур, — дээн ыр-шоорлар чүкчүктен чаңгыланып, баян, гармоньнарның, каргыраа, хөөмейниң үннери чүректи хөлзедип кирипти.

Кышты үдээн, Часты уткаан байырлалдың оюн-тоглаазы хайнытып-ла эгелээн...

Чыылганнарның сонуургалы бедик чагы бажында өрүттүг хааржак иштинде азып каан дагааны чедип алыр дээннерге кончуг шевер чорук каан, он метр шивиже үнери ындыг-ла амыр эвес. Ынчалза-даа дидимнер база хөй болду: кызыл бут-даа, янзы-бүрү хол хаптары кедип алган, резин уллунуң идиктерлиг-даа улустар үнерин кызып-ла турганнар. Ынчалза-даа кысканнарның хөй кезии чагының бажынга чедир үнер арганың «чажыт техниказын» билбес болдулар. Бир көөрүвүске кижи ортузу чедип чоруур кижи демги дагааны чагы бажындан дүжүрүп алды.

Дөө ында хөй улус чыглы берген. Баарывыска эш-эш болуп алган алды кижи «токпак мөөрейин» дижип, ыяшты хирээлеп, чарышкан турлар.

Оон ындында бир кезек кижи бар-ла күжүн көргүзүп, «Ам-даа база, ам-даа база» дижип, чоон хендирни чая тырттыжып турлар. Адаан-мөөрей алган дээш, адыш часкап, Час-кыс келгеш, «Чараш оолдар, моге-ле-дир силер, частың байырынга чаалап алган күжүңер» дээш, ойнаарактарны тиилекчилерге тывысын берди.

Байыр болгаа шөлдүң ындыы кыдыында динамочулар биле спартакчылар баг хап, маргыжышкан, ында Павел Шишин, Виктор Скобеев болгаш өскелер-даа аар-аар мергелерин чиңги-биле октап турганнар.

Хенертен тыылган чөө ортузундан тоолда магачын маадырлар дег узун-узун улус көстүп келди. Олар шыварданк кедип алган, оолдар болган.

Шоодай кедип алгаш, маңнаары дег эпчок чүүл турбас. Ындыг чарышты база аажок сонуургап, аңаа киржикчээннер ээлчег манап, четтикпейн турлар.

Каңдыг хөглүг оюннар чок дээр, кижи магадап ханмас. Хүнзедир арыг агаарга, хүн чылыынга даамчырай бергеннер чанарынга шоолуг далашпайн, улам-на хөглеп, дошка массалыы-биле таңдылап эгеледилер.

...Байнаар-даа көөрге, кижиле, кижи. Хөглээннер хөөрежип, каттырышкан, баштактанышкан, частың баштайгы хүлүмзүрээшкинин алзыпкан, байырлап-найырлап турлар.

Кызылчылар кышты шак ынчаар үдеп, Часты уткуп алганнар.

Час-даа келди. Экии, моорла, шаг-үениң чаражы!

Улавайн чериниң шуглаа харны эргилипкеш, чечектиг хевизинниң чадыптар сен. Ынчангаш, Час-биле чечек чарылбас кады чоруур ужушкилер болгай силер. Хуулгаазын чаңын чаңна, эргелиг Час!

О. Иргит.

ЧУРУКТА: Кыш биле Час үдежип, уткужуп турлар.

ЭШТИП ЧОРУУР ЛАБОРАТОРИЯЛАР

1921 чылдың март 10-да далайның эштип чоруур эртем институдун тургузар дугайында Улус Комиссарлар Чөвүлелиниң декредин В. И. Ленин ат салган. Ол декрет далай шинчилелдериниң улам сайзыралынга, совет эртем флодун тургузарынга улуг рольду ойнаан. Оон бээр далай шинчилелдеринче чугула кичээнгейни салып келген. Амгы үеде бойдус курлавырларын улус ажыл-агыйының херегледдеринге ажыглаары бирги ээлчегниң эргежок чугула сорулгазы апарган. Бо дугайын СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелинде база айыткан.

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Президиумунуң далай экспедиция ажылдарының килдизиниң бо репортажын совет эртем флодунуң 50 чылынга, оон ээлчеглиг пленнарынга тураскааткан.

Москва, Вавилова кудумчузу, 44... Бажыңда бүгү-ле чүве далайны сагындырып келир: океан судноларының модельдери, далай атластары, чаа радиограммаларның состери. Мында ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Президиумунуң далай экспедиция ажылдарының килдизи ажылдап турар. Ону сураглыг поляржы, география эртемнериниң доктору, Совет Эвилелиниң ийи дакпыр маадыры И. Д. Папанин удуртуп турар.

— Чугаавысты эгелээр мурнунда мен силерни бир карта-биле таныштырып көрейн — деп, Иван Дмитриевич чугаалады. Бо дээрге аңаа-ла географтыг карта-дыр. Ынчалза-даа кичээнгейлиг топтап көрүңер даан, ынчан силер корабльдерниң адын бижээн тукчугаштарны эскерип каар силер. Олар судноның амгы үеде турар черин айтып турар.

Бөгүн кызыл тукту болгаш ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының ак-көк вымпелин эдилээн 15 корабль делегей океанының сугларында орук ажыдып чорул турар. Сөөлгү болуушкуннардан эгелээйн. 1971 чылда «Академик Сергей Королёв» деп эртем кораблиниң бодунуң баштайгы эжиндиришкинин үнүпкен. Ону ракета-космиктиг техника талазы-биле шылтараңгай совет конструкторнуң ады-биле адаан. Ол дээрге делегейде эң-не улуг эртем суднозу болур. Ооң узуну—182 метр, калбаа—25 метр. Ур үениң иштинде эжиндиришкинге херек эргежок чугула курлавырлар-биле катай ооң суглаар ишкири 21.250 тонна.

Ынчалза-даа корабльдың хемчээли эвес, а лабораторияларда эртем аппаратуразы кижини кайгадыптар — деп Иван Дмитриевич чугаазын уламчылады. Олар мында 1.200 ажыг. Бир эвес корабльдиң кырынче үне бээр болзуңарза кылымал эдеринчилерниң болгаш космос объектилериниң шимчээшкин траекториязын хемчээр лабораторияны көрүп каар силер. Суднода телеметриктиг дыңнадыгны хүлээп алыр болгаш ону ажылдап кылыр эргежок чугула бүгү-ле чүүлдер бар. Аппаратуралардыг делгем өрээлдерде кижилер барык көзүлбес. Автоматизацияны чедиишкиниң ажыглааның түңнелинде лаборатория бүрүзүнде ийи-үш-ле кижи ажылдап турар.

«Академик Сергей Королев» эжиндиришкин үезинде черниң кылымал эдеринчилерин болгаш космиктиг аппараттарны башкарар талазы-биле сорулгаларны боду тускай шиитпирлеп шыдаар. «Космонавт Владимир Комаров», «Невель», «Кегостров», «Моржовец», «Долинск», «Риста», «Бежица» болгаш «Боровичи» деп суднолар база шак ындыг шинчилелдерни чорудуп турар. Бо суднолар космос делгемин, атмосфераның үстүкү каъттарын өөренир болгаш радиочалгыгларны тарадыр талазы-биле улуг хемчээлдиг ажылдарны чорудуп турар. Эштип чоруур лабораторияларны тургузары чүге эргежок чугула апарганыл?

— Чыл келген тудум-на космиктиг шинчилелдерниң программазы улам калбарып турар—деп, И. Д. Папанин чугаалаан. Атмосфера ындынче үндүрген дыка хөй объектилер чер бөмбүрзээниң аңгы-аңгы районнарындан оларны доктаамал хайгааралга алырын негеп турар. Ынчангаш бистиң академияның экспедиция флодунуң мурнунда Совет Эвилелиниң девискээринде чер кырының пунктуларындан радиокөрүлдениң ындында туруп турар космос объектилериниң болгаш черниң кылымал эдеринчилериниң дугайында дыңнадыгларны чыыр сорулга салдынып турар.

Бирги совет эртем корабли «Персейни» 1922 чылда далайның эштип чоруур институдунга тудуп тургускан. Ону «эштип чоруур дээди өөредилге чери» деп адааны тарылга эвес. Комплекстиг океанография шинчилелдериниң талазы-биле далайның эртем школазын чамдык физиктер, гидрологтар, химиктер, биологтар «Персейга» эрттирген.

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязы 1945 чылда далайларны болгаш океаннарны ханызы-биле шинчилээр сорулга-биле океанология институдун органиазастаан. А 1948 чылда «Витязь» деп эртем-шинчилел кораблин тудуп тургускан.

Дараазында чылдарда «Михаил Ломоносов» деп корабль, оон соонда «Академик Курчатов», «Академик Вернадский», «Дмитрий Менделеев» деп суднолар океанга эртем шинчилелдерин чедиишкинниг чорудуп келген болгаш океанның байлак курлавырларын мобилизастаар талазы-биле чаа-чаа аргаларны ажыдып турар.

ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйының хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелинде океанология, атмосфера физиказының талазы-биле эртем ажылдарын хөгжүдер, далайлар болгаш океаннарның курлавырларын калбаа-биле чөп ажыглаар харысалгалыг сорулганы совет эртемденнерниң мурнунда салган деп И. Д. Папанин түңнелинде чугаалаан.— Ынчангаш бистиң далай шинчилекчилеринге көргүскен улуг идегелди шынзылар дээш экспедиция ажылын таарыштыр планнаар ужурлуг бис.

Академиктиг флодтуң кол күжү чаа-чаа походтар баарынга кезээде белен.

В. МИНОВСКАЯ.
(СЭТА-ның корр).

ЭМЧИЛЕРНИҢ ЧЕПСЭЭ

Чүс-чүс чылдарда тыдынган арга-дуржулганы ажыглап тургаш, аарыгны шинчилеп, эмнээринге лабораторияның чаа шинчилээр аргалары, болбаазыраңгай аппараттары болгаш херекселдери кижилерни хөй-хөй аарыглардан адырып алыр күчүлүг чепсек апарган. Бөгүнгү эмнелге чери эртем болгаш техниканың чаа-чаа чедиишкиннерин ажыглап турар.

Совет Эвилелиниң кадык камгалал албан черлери медицинаның чаа-чаа техниказы-биле калбак хандыртынып турар. Сөөлгү чылдарда ону улам чедиишкинниг шиитпирлээр сорулга-биле медицинаның база бир албан адыры болур «Медтехника» деп организациязын беш чыл бурунгаар тургускан.

Бистиң республикавыста «Медтехника» конторазы бодунуң мурнунда салдынган хүлээлгезин күүседип, медицина аппараттары, херекселдери, дериглери-биле эмнелге болгаш аптеканың херегледин хандырып, ону бодунуң Кызылда тускай магазинин дамчыштыр садып келген. Ону чүгле садар эвес, харын чаа кирип турар медицина техниказын эптеп, эки шиңгээдип, чөп ажыглап алырынга методиктиг болгаш техниктиг дузаны эмнелге черлеринге көргүзүп турар. Ооң-биле чергелештир эргижирээн, үрелген техниканы септээри — база бистиң хүлээлгевис.

«Медтехниканың» республика конторазының улуг эвес коллективи эрткен чылда багай эвес ажылдап, планын магадап 118,8 хуу азы 220—250 муң рубльдиң херекселдерин саткан, а септелге-эптелге мастерскаязы 106,6 хуу күүсеткен. Чагыкчыларның херегледин бүрүнү-биле хандырып, харын-даа чаа техниканы пландан ажыр садып, ам бо чылдың чогуур контроль саннарын күүседириvис ырак эвес.

Сөөлгү ийи чылда кирген чаа техникадан чүгле кабинетке тургузар эвес, харын ырак-узак черлерде аарыг улусту эмнээри-биле таарыштырган, бисте кончуг ажыктыг чаа техниканың чижээ кылдыр Ак-Довурак хоорайның эмнелгезинде диш аарыын эмнээр, кая-даа сөөртүп чоруур, бодунда суглуг, тускай агаар бээр, электроэнергиялыг тургузугну айтып болур. Санитар-эпидемиология станцияларны күштүг машинада тургузуп каан ийи дезинфекция кылыр камераны алган.

Чаа бешки чылдың бирги чылында бистиң мурнувуста улуг сорулгалар тургустунуп келген. Ол чүл дээрге, бирги ээлчегде найысылалда тудуп, бо чылдың төнчүзүнде ажыглалга киирер деп турар улуг эмнелге комплекизиниң медицина техниказы-биле деринири болур. Аңаа тургустунар чаа аппаратуралар болгаш херекселдерни сонуургап көрээли.

Аарыгларны шинчилээринге хереглээр кабинетке тургузар, үш кижи ажылдаар «РУМ-10» деп ийи рентген аппарады ажыглалга кирер. Ооң эки шинээн — аарыг кижиниң мага-бодун тургузу, чыда болгаш ийленип турда эки шынарлыг чуруун тырттыргаш, ылангыя ижип болгаш чүрек аарыгларын тергиин шын шинчилеп болур. База ол ышкаш «АРД-2» деп чаңгыс кижи ажылдаар, ажыглаары белдүүн, эптиг рентген аппарады телечуруктар болгаш баш сөөгүнүң чуруун тырттырар тускай херекселдиг.

Шинчилеп каан иштики аарыгларны рентгенниң херекселдерин ажыглап эмнээр «РУМ-13» деп аппаратты онкология диспансеринге тургузар.

Уролог деп тускай эртемниг эмчилерге улуг дузалыг болгаш кара-бүүрек аарыгларын шинчилээр, кезиишкин кылырда хереглээр рентгеноурология столун ажыглап эгелээр.

Чүрек аарыгларын шинчилээр, 4 кг деңзилиг, ап чоруурунга эптиг бичии чемоданда электрокардиографтар база келир. Ооң шинчилээн бижиглелин күүседирде электроэнергияны болгаш батареяларны ажыглаары эптиг болуп турар.

Янзы-бүрү нарын кезиглер кылыр үеде кижиге тускай эмни тындырыпкаш, билинместедиринге чаа «Полинаркон» деп эптиг аппарат база келир.

Хенертен угаанын оскунупкан азы билинместээн кижиниң тынын киирип алырынга чугула, кабинетке-даа, сөөртүп-даа ажыглап болур, тынып киирер «Ро-1 м» деп респиратор база көстүп келир.

Үстүнде аныткан чаа медицина техниказындан аңгыда, бичии уруглар эмнелгезиниң каттыжышкынынга эм сыкыртыр, хевниг «Пчелка-1» деп инъектор чедип келген. Шинээзиниң эки көргүзүү—адындан-на билдине бээр. Ол эмни сыкыртырда аът-кешке кандыг-даа аарышпышкын шуут болдурбас (уруглар ам оон корттпас), халдавыр турбас.

1971 чылдың төнчүзүнде ажыглалга кирер, Бай-Тайга районнуң эмнелгезин хандырар сорулга база бистиң мурнувуста туруп турар. Ол талазы-биле хемчеглерни ап эгелээн.

Чаа медицина техниказы-биле кадык камгалал черлерин хандырар айтырыгны дүүштүр чугаалап барза чогуур чүүл дээрге аарыгны шын шинчилеп, ону түңнелдиг эмнээрде техниканы ажыглап билиринге эмчилерни тускай белеткээри болур. Бир эвес олар техниканы ажыглаарынга өөренмес болза, ол аңаа «артык чүък» болур ийикпе азы дораан үрелир. Ындыг таварылгалар ам-даа барын демдеглээри чугула. Эмнелгелерниң кол эмчилери ол талазы-биле кадрларны белеткээри негеттинип турар.

Бистиң «Медтехника» конторавыстың ажылдакчылары партияның Директиваларының төлевилелинде «Кадык камгалал черлерин эң чаа медицина дериглери, аппаратура, херекселдер-биле хандырарын экижидер» дээн сорулгаларны херек кырынга боттандырар херекке боттарының салыышкынын киирериниң харысалгазын билип, ажылдап турар.

А. ЛИТВИНОВ,
«Медтехниканың» рескоторазының начальниги.

ЧӨӨН-ХЕМЧИКТИҢ ХОККЕЙЖИЛЕРИ ЧЕМПИОН

Март 2-ден 7-ге чедир республиканың «Урожай» эки тура спорт ниитилелиниң бирги чери дээш мячиктиг хоккей талазы-биле маргылдаа Кызылдың «Хүреш» стадионунга болуп эрткен.

Алды хүн үргүлчүлээн маргылдааның байдалындан алгаш көөрге районнарда спорттуң бо хевири дыка сайзырап турарын көргүскен. Ылаңгыя Мөңгүн-Тайганың командазы киржип, багай эвес ойнааның демдеглээри чугула. Бо районнуң хоккейжилерин маргылдаага белеткээринге ВЛКСМ райкомунуң бирги секретары В. Х. Суге-Маадыр улуг күжүн үндүргенин мактаар ужурлуг.

Чөөн-Хемчик районнуң чыынды командазы кымга-даа уттурбайн «Урожай» эки тура спорт ниитилелиниң чемпиону атты чедип алган. Оларга шилчиир кубокту, вымпелди, ойнакчыларынга Хүндүлел бижиктерин тывыскылаан. Бо команда чылдың-на республика маргылдааларынга кириш-кеш, эки түңнелдерлиг болуп келген. Маңаа команданың капитаны Ш. Далгижектиң ролю улуг. Ол чээрби чыл хире хоккей-биле ойнап, аңаа хандыкшылы берген. Чөөн-Хемчиктиң хоккейжилериниң аразында Ооржак Мөңгүн-оол, Сат Хеймер-оол, Куулар Дадар-оол ышкаш шыырак ойнаар эштер хөй.

Эрткен чылгы республика чемпиону Бай-Тайганың командазы ийиги черни ээлээн. Олар боттарының бар аргаларындан куду, кошкак ойнаан. Үшкүзү — Барыын-Хемчиктиң хоккейжилери алган.

«Урожай» эки тура спорт ниитилели янзы-бүрү маргылдааларны сөөлгү үеде үргүлчү организастап турарын мактаар ужурлуг. Ынчалза-даа районнарны шуптузун хаара тудар хемчегни кошкак боттандырып турар. Бо маргылдаага Таңды, Бии-Хем, Өвүр, Тес-Хем районнарның чыынды командалары киришпээни четпес. Каа-Хемниң хоккейжилери маргылдаа доозулбаанда чана бергени чүрүмге таарышпас.

Х. АЛАШ-ООЛ.

ШКОЛАЛАРГА ОДААР ЫЯШ БЕЛЕТКЕЛИ

Улуг-Хем районнуң Хендергэ сес чыл школазының келир өөредилге чылында одаар ыяжын Ак-Тал суурнуң ажыл-ишчилери шеф-биле белеткээрин хүлээнген. Школага бо чылын 200 кубометр токпак белеткээри планнаттынган турган. Чоокта чаа суурнуң чону шеф-биле 300 кубометр токпакты белеткээн болгаш школа чанынче сөөртүп эгелээн.

Малчыннар Д. Беган-Хуурак, О. Комбу, С. Суге-Маадыр болгаш өскелер-даа шефке идепкейлиг киришкеннер. Ак-Тал клувунга одаар 50 кубометр ыяшты суурнуң чону чаңгыс хүн белеткээн. Ол дээрге СЭКП-ниң XXIV съездизинге ажылчы чонуң күш-ажылчы белээ-дир.

О. ТАВАА.

* * *

Чоокта чаа «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң ажыл-ишчилери Торгалыг сес чыл школазының 1971—1972 өөредилге чылында одаар ыяжын белеткээриниң шеф ажылын организастаан. Аңаа совхозтуң ажылчын, албан хаакчылары кедээ Советтиң, эмнелге, школа коллективтери киришкен.

Ол хүн 148 кубометр ыяшты тайгага белеткээш, автомашиналар-биле сөөртүп, школа чанында дүжүрген. Шеф ажылынга Р. Железкин, чүдүрүкчүлер эштер Сарыг-Шыыр, Сагаан-оол, Нава-Ширп, чолаачы М. Чыдараа, трактористе В. Грецкий олар идепкейлиг киришкеннер.

Совхозтуң партком секретары Х. Кунгаа дүштеки чем үезинде СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин шефчилерге таныштырган.

Т. ОЧУР-ООЛ.

* * *

Үрбүн сес чыл школазының дирекциязы чери болгаш ында төрелдер комитеди февраль айның бир дыштаныр хүнүнде школаның одаар ыяжын белеткээри-биле шеф организастаан. Аңаа ада-иелер болгаш башкылар коллективи, үстүкү класстарның өөреникчилери идепкейлиг киришкеннер. Олар чартык хүн дургузунда 101 кубометр ыяшты кезкеш, школа чанында эккеп дүжүрген. Үрбүн салбыры шефчилерни машина-техника-биле хандырган. Ол хүнүң ажылынга ада-иелер К. Сарбаакай, К. Дошкут, өөреникчилерден 7-ги классчылар эки ажылдааннар. Шефке 50 ажыг кижи киришкен. Дараазында дыштаныр хүннерде бо ышкаш шеф ажылын организастап тургаш, школаның одаар ыяжын чоокку хүннерде доозарын хүлээнген.

К. ОДЕГЕП.

МАЛЧЫННАРГА КОНЦЕРТ

Эйлиг-Хем сес чыл школазының башкылары Улуг-Ойнактың малчыннарынга концертти аалдап чорааннар. Ында беш коданның малчыннары чаңгыс черге чыглып кээп, аалчыларның концертин кончуг сонуургап көргеннер. Ылангыя «Белорусс вальсы» деп ырны башкы З. Санчының ырлааны малчыннар сонуургап, катап дилеп, адыш часкап турган. Ол ышкаш О. Дадар-оолдуң «Сөзүм үнла» деп ырны күүсеткенин база оолдар ансамблиниң ырлааның көрүкчүлер оңза сонуургаан.

Концерт соонда О. Кечил-оол делегей байдалының дугайында лекцияны допчузу-биле номчаан. Малчыннар лекторга болгаш концерт көргүскен аалчыларга өөрүп четтиргенин илереткен.

О. ДАЖЫ.
Улуг-Хем район.

РЕДАКЦИЯГА

Бистиң ааллывыстың ээзи болгаш ынак ачавыс Анатолий Шудакович Агбанның мөчээни-биле холбаштыр бисте таварышкан ажыг-шүжүгнү бистиң-биле үлежип, ачы-дузазын биске чедирген албан организация черлеринге, эш-өөрлерге, өңнүктерге чүректиң ханызындан өөрүп четтиргенивисти солун дамчыштыр илередирин чөпшээреп көрүңер.

АГБАННАРНЫҢ ӨГ-БҮЛЕЗИ.

АК-КӨК ЭКРАНГА

МАРТ 10-ДА

19.00—Телемедээлер. 19.15—«Сылдысчыгаш». Дамчыдылга. 19.50—Уругларга дириг чуруктар. 20.00—«Кадын-шын». Дамчыдылга. 20.20—«Академик Тарасевич». Эртем-тайылбырлыг кино. 20.30—Телемедээлер. 20.40—Чарлалдар, реклама—20.45—21.45—«Итальяннар-биле чалаттырган мөөрей». Телешии.

АГААР

Бөгүн булут чок, хар чагбас, бичии салгынныг хүн болур. Агаарның температуразы даглыг черлерге 8—13, өскелеринге — 14—19 градус соок болур.

Кызылга сырынныг, аяс хүн болур, агаарның температуразы 16—18 градус соок.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

МАРТ 10-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Дээрги Никто» 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30, 21.30.

«ПИОНЕР»: «Хлебти доңге» 9.40, 13.40, «Амфибия-кижи» 11.40, 15.40, «Недээге ужуралдар» 17.20, «Яла» 19.10, 21.30.

«КАА-ХЕМ»: «Үш чеп кижи болгаш ынакшыл» 15.00, 16.55, 18.50, 20.45.

«ВОСТОК»: «Мазандаранның пары» 15, 16.45, 18.30, «Ызыгуурткан Коссель» (делгем экранныг, 1, 2 серия) 20.25.

«ЭНЕРГЕТИК» Культура бажыңы: «Солдатка» 18.20, «Кыстар сулчээзи» 20.10.

ХАМААТЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Соок дыңзыг үелерде газ дамчыдар хоолайларда газтың базыышкыны чавызаар таварылгалар турар. Базыышкын чавызаанда хып турган газ өже берип болур. Ынчангаш ажылдадып каан газ херекселдерин хайгаарал чокка арттырып болбас.

Даштын агаарның хенертен өскерлии, бирде чылып, оон соонда каан турарындан, тууйбу ханаларның доңуп, эрип каан турарындан ыш болгаш агаар тыртар хоорзалар үрелип, муңгаштазы бээр таварылгалар бар. Газ-биле суг изидер херекселди ажылдадырда, ыш үндүр тыртар черни ийи удаа хынаары чугула. Эго баштай газты кыпсыр мурнунда, ооң соонда 3—5 минута эрткенде хыварын утпаңар.

«ТЫВА ГАЗ» КОНТОРАНЫҢ ТЕХКАБИНЕДИ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ:
Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының болгаш пропаганда килдизиниң 35-24, харыысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, кедээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа база совет тургузуг килдизиниң 41-27, информация килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

ТЫВА АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер чериниң республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1.), ТС—23098.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылдан үндүрүлүп турар

ШЫН

1971 чыл
МАРТ
11
ЧЕТВЕРГ
№ 59 (8519).

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

Өртээ 2 көп.

ЛУНОХОД БАЗА КАТАП АЖЫЛДАП ЭГЕЛЭЭН!

ЫРАККЫ КОСМОС ХАРЫЛЗААЗЫНЫҢ ТӨВҮ. (СЭТА). Хүн Чаъстыг далай кырының девискээринде база катап хүн нээрептеп келген. Автоматтыг аппарат «Луноход-1» кылыр ажылдың программазын долузу-биле күүседип кааш, Айның кырынга эртем шинчилелдериниң болгаш шинчээшкин шенелделериниң уламчылаарынче эгелеп кирипкен.

Шинчээшкинниң эгелээриниң мурнуу чарында оон кырында эптеп тургускан системаларның байдалын хынаар сорулгалыг Луноход-биле харылзажырының сеансызын чорудукан. Оон ангыда март 7-де телевизия камераларын ажылдадып киирген болгаш оларның дузазы-биле Ай кырынга Хүннүң херлин хайгаарап көрген болгаш чурукка тырткан.

Март 8-те чорудукан ийи сеансыларының бирээзиниң үезинде Айның беш хүнүнге доктааткан программаны ёзугаар ажылдаарынга аппаратты белеткээн. Ол үеде хүн батареязын ажыткан.

Оон соонда, Москваның-биле 23 шак 30 минутада эгелээн сеанс үезинде Луноход Ай кырын шинчилээрин база катап эгелээн. Ынчангаш автоматтыг станция Ай хүнүнүң үезинде турганы улуг кратерниң чалының иштин талазы-биле оон чорудукан. Шинчээшкинниң иштин угланыышкынын соңгу-барыын талаже чорудукан. Оруктта таварышкылаан элээн орай бүдүрүлгениң улуг эвес кратерлерин, а ол ышкаш хөй санныг даштарлыг оар болгаш таварын эртер шинчээшкиннерин кылгылаан. Шимчеп эртер оруун айым-биле Ай хөрзүнүнүң физика-механиктиг шынарларын чаштыг эвес удаа хемчээген. Сеанс дургузунда 272 метрни эрткен.

Радиометрден болгаш рентген телескобундан чаа медээлерни алган.

Телеметриктиг хемчээшкиннериниң сандааны ёзугаар алырга, боду чоруур аппараттың прибор кезээнде температура цельсийниң-биле 21 градус, базылганың мөңгүн-суузун деңнели-биле 745 миллиметр болган.

ГЕОЛОГТАРНЫҢ ТУГУНДА ОРДЕН

Бо чылдың февраль 14 Тываның геологтарынга уттундурбас хүн болган. Республиканың минерал-чиг-эт баазазын тургузуп, калбартырынга ачы-хавыяазы, эрткен беш чылда үре-түңнелдиг ажылы дээш Тываның комплекстиг геология экспедициязының коллективин «Хүндүлелдиң демдээ» орден-биле шаңнаан дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыын солуннарга парлаан.

Бистиң геологтарывыстың, берге болгаш буянныг иштиң кижилериниң, күжениишкиннинг, эрес-сорукку ажылының ачызында бурунгу Тыва чер бодунуң чажыттарын биске ажыдып берип турар апарган. Бойдус байлаан кижиге бараалгадып, республикага даг үлетпүрүн хөгжүдеринге геологтарның киирген үлүү улуг. Чүгле сөөлгү чылдарда безин «Тыва даг-дүгү», «Тыва кобальт» комбинаттар, Дерзиг-Хаяның мөңгүн-суу бүдүрүлгези, Кызылда тудуг материалдарының комбинады, Чадааның, Каа-Хемниң хөмүр-даш разрезтери продукциязын берип, ажылдап турарларының одуруунда кирген.

Дүүн кежээ, республиканың хөгжүм-шии театрынга, комплекстиг экспедиция коллективинге «Хүндүлелдиң демдээ» орденин тывыскан.

Хуралды Тываның комплекстиг геология экспедициязында партия организациязының секретары В. А. Поздрухин ажыткан. Хуралдың хүндүлүг президиумун СЭКП ТК-ның Политбюро составын соңгуур дугайында чолаачы Н. И. Пижиечуктуң саналып чыылганнар бир үн-биле деткээн. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары К. Д. Будук-оол бистиң геологтарывысты «Хүндүлелдиң демдээ» орден-биле шаңнаар дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыын номчуурга, зал иштинге адыш часкаашкыны долган.

СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары эш С. К. Тока орденни геологтарның тугунга кадап берген. Кызыл тук улам аян кирип, чоргаадыкчы тургузукчу ажыл-ишке чаа-чаа чедиишкиннерни чедип, улам кадыр бедиктерни чаалап алырынче залда олурганнарны кыйтырып тургаазы! Эш Тока байыр чедирип, чүве чугаалаан.

Бедик шаңналга чалгыналган сеткил-сагышты, Коммунистиг партияга, Совет чазакка өөрүп четтиргениин илередири. моон соңгааргы сорулгаларны чедиишкинниг күүседиринге тыва геологтарның шинчилекчилериниң белеин дыңнадып, чүве чугаалаары-биле хоочун мастер, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады С. М. Туменко (Хову-Аксы) индирже үнүп келген.

— Ак-Довурак, Хову-Аксы, Дерзиг-Хая, хөмүр-даш уургайлары — бо бүгү геологтарның оруг ээп, казымал байлактың курлавырларын тыпкан черлери-дир — деп, чоргаарал-биле ол чугаалаан.

Шаңнал дээрге чүгле эрткен үедеги ажылды түңнээни ол эвес, а моон соңгаар улам эки ажылдаарының кыйгырыгы болур дээрзин хуралдың киржикчилери демдеглеп турган.

Коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузарының херээнге, совет кижилерниң амыдырал деңнелин бедидеринге, экономиканы, чурттуң камгалал күчүзүн быжыглаарынга геологтар улуг салыышкынын киирер ужурлуг дээрзин, амгы геологтут шинчилелдерин эртем-техниктиг депшилгениң деңнелинге чорударының чугулазын СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелинде айыткан.

Тываның казымал байлаазының шинчилекчилери улам эки ажылдаар, шаңналга төлептиг, ожыгдаттынмаан курлавырларны дилеп тывар, чаартыкчы сеткилдиг болурунга бүзүреддиин байыр чедирип чүве чугаалаан эштер ССРЭ-ниң геология министриниң оралакчызы А. Д. Щеглов, РСФСР-ниң геология министерствозунуң коллегия кежигүнү Е. А. Козловский, Красноярскиниң геология эргелелиниң начальниги В. Д. Челышев, кол инженер И. М. Селезнёв, Минусинскиниң экспедициязының начальниги А. В. Печерский илереткен.

Тарданның шинчилел бөлүүнүң геологу Л. В. Копылова, инженер-геолог Я. В. Сарбаа олар өөрүп четтиргениниң сөстерин чугаалаан.

Минерал чиг-эттиң баазазынга ажылдап турар бүдүрүлгелерниң өмүнээзинден чылыг сөстерни «Тыва даг-дүгү» комбинаттың кол инженери Б. М. Касаев, «Тыва кобальт» комбинаттың кол инженери Д. С. Монгуш, Каа-Хемниң хөмүр-даш разрезиниң кол технологу С. Ф. Остроухов байыр чедирген.

Экспедицияның начальниги И. Н. Коржуев чугаазын чыылганнар сонуургап дыңнаан. СЭКП-ниң XXIV съездизиниң бүдүрүнде геологтарга тывыскан бедик шаңнал дээш улам кужениишкиннинг ажылдаарынче коллективтерни ол кыйгырган.

Хуралдың киржикчилери СЭКП ТК-га, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунга, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге байырлыг телеграмманы чорудукан.

М. ДҮЛҮШ.

БИБЛИОТЕКАЛАРНЫҢ КӨРГҮЗҮГЛЕРИН — БЕДИК ДЕҢНЕЛЧЕ!

Библиотекалар ажылының деңнелин бедидеринге партия болгаш совет органнарының удуртулгазы, дуза көргүзери кол рольду ойнаар. Бистиң республикага хамаарыштыр алырга, Совет эрге-чагырганың 50 чыл оюнга болгаш ленинчи юбилейге уткуштур ажылдар үезинде СЭКП-ниң Бии-Хем, Каа-Хем, Улуг-Хем болгаш чамдык өске-даа райкомнары бо айтырыгже улуг кичээнгейни салып турган. Оон түңнели кадеӊ: ол районнарга ном пропагандазы экижээн, оон харразында чүгле эрткен чылын ол районнарга номчукчуларга ном бээри 1969 чыл-биле деңнээрге 27 муңга көвүдээн.

Республикада хөй-хөй библиотекаларның ажылдакчылары коммунистиг кижизидилге ажылын партия, комсомол организацияларын-биле чаңгыс аай пландыг чорудуп турар, чижээ, чоннуң мурнунга библиотекаларның отчёт кылырын партия организацияларының контрольдап турары ажылга эки идигни берип турар. Харын-на оон харазында Улуг-Хем районунуң Ийи-Тал, Торгалыг, Баян-Кол; Эрзинниң Бай-Даг; Каа-Хемниң Бүрен-Бай-Хаак, Бүрен-Аксы; Бии-Хемниң Хадын, Өөк; Чөөн-Хемчиктиң Кара-Чыраа, Алдан-Маадыр библиотекаларының ажылынга эки түңнелдер чедип алдынган.

Ылангыя Чөөн-Хемчик районуң Сүт-Хөл кодээ библиотеказының ажылдакчыларының ажылчыннар ортузунга кодээ ажыл-агый билиглериниң номнарының талазы-биле пропаганданы экижиткенин демдеглээр херек. Аныяктар ортузунга ном пропагандазын чорудар талазы-биле Ак-Довурактың хоорай библиотеказының ажылдакчылары улуг ажылды кылган. Чүгле албан черлериниң аайы-биле эвес, харын-даа аныяктарның иштиг чурттаар бажыңнарының аайы-биле, чижээлээрге, В. И. Ленинниң аныктар эвилелиниң сорулгаларының дугайында ажылынга хамаарыштыр база ленинчи зачёттар дугайында комсомол комитеди-биле сырый холбаалыг тургаш, чугаалажыышкыннарны чорудукулаан. Оон түңнели — иштики политиктиг номнарны номчукчуларының ап номчаазының ленинчи юбилей чылында 2 муңга көвүдээни болур.

Маңаа хамаарыштыр Хову-Аксында библиотеканың ажылы көңгүс өске болуп турарын айтыр херек. Суурнуң библиотеказында ном фондузу эки четчелеттинмээн. Ындыг турбуже, Ак-Довурак хоорайда номчукчуларга ном бээри эрткен чылын ковудээн турда, Хову-Аксында эвээжээн. Чылдагааны — Хову-Аксында библиотеканың материалдыг баазазынче кошкак сагыш салып турарында, тодаргайлаарга библиотеканың бажыңы эрги болуп турары-биле кыжын мында соок, ынчангаш номчукчуларга таарымчалыг байдал тургустунмаан. Чүге ындыгыл? Ында партия организациязының, суур Совединиң талазындан библиотека ажылынче четче сагыш салбайн турарының түңнели ол-дур.

А Таңды районну ниитизи-биле алырга, мында библиотекаларның көргүзүглери элээн кудулаан. Чижээ, эрткен чылын районда номчукчуларга ном бээри 30,5 муңга, а номчукчулар саны — 1,5 муңга эвээжээн. Бир номчукчу чылда ортумаа-биле 15 номну ап номчуп турган болза, ол сан эрткен чылын 14 болган. Ынчангаш Таңды районнуң ажыл-агыйларында, албан организация, бүдүрүлге черлеринге партия организациялары бо байдалды көргеш, кижизидилге ажылынга улуг ужур-дузалыг библиотекалар ажылынче кичээнгейин моон соңгаар күштелдирери күзенчиг.

Барыын-Хемчик районнуң «Барлык» совхозта библиотеказы көрээли. Оон ном фондузу үр үе иштинде будалган турган. 1967 чылдан эгелээш, ном фондузу немешпейн келген. Партияның болгаш чазактың эң чугула доктаалдарынга хамаарышкан номнар библиотекада чок. ол болза партия болгаш комсомол тырыдыышкынының шугуму-биле өөредилгеге холбашкан номнар-дыр. Ында партия организациязының, кодээ Советтиң талазындан контроль чок болганы-биле четпестер бар болуп турар-дыр.

Тожу районнуң библиотекаларының көргүзүглери база четпес болуп турар. Районда номчукчуларга ном бээриниң саны эвээжээн. Оон кол чылдагааны — библиотека ажылдакчыларының ажылдаан үнер, кирериниң хөй болуп турарында. Ажылдакчызы чогу-биле Ырбанда библиотека дөрт ай иштинде хагдынчак турган. А Хам-Сыраага библиотека ажылдакчызының халажып турганы-биле чылда ол үш удаа үр хагдынгылаан, ол ышкаш Ийде библиотека үр үе иштинде ажылдавайн турган. СЭКП райкомунуң пропаганда болгаш агитация база райкүүскомнуң культура килдистери библиотекалар ажылында ындыг четпестерни чайладыр талазы-биле хемчеглерни дарый албаан. Бай-Тайга районнуң библиотекаларында байдал база дээредевес.

Бо барымдаалардан мындыг түңнелди кылып болур: библиотекаларның ажылының дугайында кайда-да партия организациялары, ажылчы чоннар депутаттарының Советтери доктаамал сагыш салып, контрольду дыңзыдып турар болдур, мында байдал эки болгаш үре-түңнелдиг болур-дур. Ол дугайын үстүнде айыттынган чижектер тодаргайы-биле херечилеп турар.

Моон мурнунда эрткен библиотекалар ажылының көрүлдезинден илерээн эки чүүлдерни практикага ажыглап, партияның ам болур XXIV съездизинге төлептиг уткуржур дээш чорудуп турар ажылдарының эки чижектерин, ол талазы-биле ажыктыг дуржулганы нептередип тургаш, тоску беш чылдың баштайгы чылында библиотекалар ажылынга чаа-чаа көргүзүглерни чедип алыры дээш ажылдаары — республиканың библиотека ажылдакчыларының хүндүлүг хүлээлгези болур.

З. СТРЕЛКОВСКАЯ,
республиканың А. С. Пушкин аттыг библиотеказының методкиниддиниң эртелекчизи.

КАЙДА-ДАА БЕДИК КӨДҮРЛҮҮШКҮН

Аңчылар айыткап тур

Күскү болгаш кышкы аңныыр сезону Каа-Хем районнуң аңчылары чедиишкиннинг дооскан. Каа-Хемниң аңныыр ажыл-агый черинин медээзин ёзугаар алырга, сезоннуң баштайгы чартында өлүк тывыжының, черлик аңнар эъдин дужаарының болгаш өске-даа белеткелдериниң планын районнуң аңчылары ажыр күүсеткеш, респотребсоюзтуң күрүне садыының болгаш херечилекчилер кооперациязының ажылдакчыларының профэвилелиниң Тыва область комитединиң шилчиир Кызыл тугун алган.

Бирги кварталда районнуң аңчылары 10 муң рубльдиң өлүүн күрүнеге дужаар деп съездиге аадар болдурган социалистиг хүлээлгезинде айыткан. ОНУ БАРЫК-ЛА 150 ХУУ КҮҮСЕТКЕН. МУҢ АЖЫГ ДИИН, 345 КИШ КЕЖИН БОЛГАШ ӨСКЕ-ДАА ҮНЕЛИГ ӨЛҮКТҮ АҢЧЫЛАР БЕЛЕТКЕЛ ЧЕРИНГЕ ДУЖААГАН. ОЛАРНЫҢ АРАЗЫНДА ЭШ ГРИГОРЬЕВ 1540 РУБЛЬДИҢ ӨЛҮҮН, ООҢ ИШТИНДЕ 266 ДИИН, 24 КИШ КЕЖИН ДУЖААП, ЧАРЫШТЫҢ ТИПТЕКЧИЗИ БОЛГАН.

К. МААДЫ.

Бир заводта

Кызылдың хлеб заводунуң коллективи бо хүннерде съезд мурнунуң күш-ажылчы аалчээнге туржуп, хоорайның чурттакчыларынга даштандан янзы-бүрү чем-аъш аймаан бүдүрүп берип турар. Завод хлеб аймаанга хамааржыр чүс бежен аттыг продуктуларны бүдүрүп турары безин хөйнү тайылбырлаар. Оон цехтери деңгдески ажылдап, февральда ай планын ниитизи-биле чүс ийи хуу күүсеткен.

Бо заводтуң хлеб бүдүрер цеги эрткен айда пландан дашкаар чээрби дөрт тонна хлебти, батонну, а кондитер цеги пряник, торт, өске-даа амданныг чемнерни он тонна артыкка кылып үндүрген.

Бирги кварталдыын күүседипкен

САМАГАЛДАЙ. (Телефон-биле). Районнуң тудуг септелге участогунуң тудугжулары СЭКП-ниң XXIV съездизинге аадар болдурган социалистиг чарышка кирипкеш, алган хүлээлгезин алдарлыы-биле күүседип турар.

Монгуш Быстан-оолга удуртурган тудугжулар бригадазы ийи аал иштиг чурттаар бир бажыңны март 20-де ажыглалга киирер тургаш, хуусаа бетинде, март 1-де тудуп ажыглалга дужааган. Олар ам съезд ажыттынарынга чедир пландан ажыр база ийи аал иштиг чурттаар бажыңның доозун салып эгелээн.

Тоску беш чыл планының баштайгы чылының бирги кварталында тудуг септелге участогунуң тудугжулары планда көрдүнген хүлээлгелерин ажыр күүсеткеннер.

Тудугжулар пландан ажыр база бир ийи аал иштиг чурттаар бажыңны март 25-те ажыглалга киирер сорулга салгаш кужениишкиннинг ажылдап турар.

КУРЛАВЫРЛАРНЫ АЖЫГЛАВЫШААН

«Кара-Хөл» колхозтуң экономиказының кол адыры мал ажылы. Ындыг болганда ферма, бригада аайы-биле партия организациязы амгы кичээнгейин кышкы мал ажылынче угландырбышаан, ниитиниң малын өстүрериниң, оон продуктулуун улам бедидеринге холбаалыг курлавырларны чеп ажыглаарынче, малчын кадрларның билиин бедидеринче, оларның ажыл-ишке мергежилин байыдарынче онза сагыш салып турар.

Сукпакта партия эге организациязының бо талазы-биле ажылын чижекке көргүзер бодадым. Сукпак. Оовачы ол ынчаар шээр малдың ийи бригадазы, он кодан мыйыстыг бода мал бар. Амгы байдал эки, мал менди болгаш хүр кыштаглап турар. Сөөлгү үеге чедир оолдаан 2365 хойнуң хураганы, сүт-бараан фермаларында бызаалар база менди.

Бо чылдың эгезинде парторганизацияның ажык хуралынга эрткен юбилейлиг чылдың түңнелин база бо чылдың сорулгаларын чугаалашкан. Аңаа санал берген коммунистер мал ажылынга холбаалыг курлавырларны четче ажыглаарын сүмелеп, чаа беш чылдың баштайгы чылында улам бедиткен хүлээлгелерин илередип турган. Мал ажылында кол негелде аңаа таарымчалыг кажаа туралганы хандырары, быжыг чем-суурну белеткээри болур. Ол ышкаш малдың уксаазын экижидеринче чугула кичээнгей салыр.

Шеңнелигниң шөлүн суггарарынга үш километр суггат буламын казып үндүрер. Бай-Дыт, Борбак-Тал ол ынчаар шөлчүгештерни база суггат-биле хандырар. Ол ышкаш Даштыг-Хөл малчыннарынга хамаарыштыр Көзерниң болгаш Мойналыктың шөлдеринге көк суланы тарыырын организастаар. Ниитиниң малынга чем курлавырын тургузар сорулга-биле өске-даа хемчеглерни ап чорудар.

Сукпактың болгаш Оовачының малчыннары бо чылын төрүүр кодан бүрүзүнге оңаалтыр 30 тонна, төрүвес кодаңнарга 15—20 тонна мал чемнерин белеткээр сорулга салган. Ниитизи-биле алырга бүдүрүлге планында көрдүнген 477 тонна мал чемин 597 тоннага чедирер.

Бригадаларның девискээри оңзагай, кыжын хар улуг, час орай, күс эрте болур, чайын безин шуурганнай бээр. Ындыг болганда кажаа туралганы, ылангыя төрүүр коданнарга хынамчалыг белеткээри чугула. Бо чылын элээн каш немелде кыштагларны кылыр. Ажык-Аксы, Боъш-Даг, Өзен, Оовачы база өске-даа чамдык эрги кыштагларда кажааларны алгыдар, септеп-ээп экижидер.

Үндүрген шиитпирниң, алган хүлээлгениң күүселдезин организастаар, социалистиг чарыштың түңнелин ай-айда доктаамал үнзүрүп турары чаңчыл болган.

Кара-Хөлдүң малчыннары, коммунистер, чурттуң бүгү черлеринде ышкаш, СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин сеткил ханыышкыны-биле бүрүн деткип, аңаа улам сорук кирген ажылдап турар. Мал ажылынга курлавырларны чеп ажыглавышаан, моон соңгаар улам бедик көргүзүглүг болурунга олар бүзүреддиг.

С. БЕЛЕК.

Бай-Тайга район.

ЧУРУКТА: «Коммунизмче орук» колхозтуң хойжузу Монгуш Доржу хойларын оъдарладыры-биле аъттаныл тур.

А. АИР,
авторнуң фотозу.

КЫШТАГЛААШКЫНДА БАЙДАЛ

Өвүр районнуң ажылчыннары СЭКП-ниң XXIV съездизинге күш-ажылчы белектерлиг ужуражыры-биле кужениишкиннерлиг ажылдап турар.

1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин районга ниитизи-биле 45 коллективке, партияның 16 хуралынга таныжып, ол тоогу-лугдокументини бүгү совет кижилер-биле бир демей, улуг өөрүшкү-биле чүүлдүгзүнүп, деткээн. Хуралдарга 70 ажыг кижи санал берип, съездиге уткуштур белеткел үезинде ажыглап болур арга-курлавырларны илередип, ажылда бар четпестерни чиди-биле тургузуп ону чайладырының хемчеглерин айтып турган.

Өвүржүлер тоску беш чылдың баштайгы чылының бирги кварталында күрүнеге эът садарының планын 108,3 хуу күүсеткен, а сүт садары 72 хуу ашкан. Мал бажы өстүрериниң планы күүсеттинип турар. Бо хүннерде районда ниитизи-биле 108 муң ажыг мал бар, азы эрткен чылын бо үезинде бодаарга барык 7 муң баш хөй.

Ниитиниң малының кыштагладыышкынын хүр эртирип, малдың чаш төлүн менди ажаап ап турар малчыннар эвээш эвес. «Коммунизмче орук» колхозтуң Улаатайда хойжу бригадазының хойжузу Монгуш Доржу төрээн 200 хойдан 200, «Торгалыг» совхозтуң Кадый-Бажы бригадазында Түлүш Шаңмак-оол 301 хойдан 301, ол-ла бригадада Ховалыг Кара-оол 300 хойдан 310 хураганны камгалап ап, менди доруктуруп турар. Кыштаглаашкынны ниитизи-биле хүр эртирип турар малчыннар өске-даа ферма, бригадаларда бар.

Оон-биле кады ажыл-агыйларда мал кыштагладыышкынның чогуур деңнелде эвес болуп турарын дорту-биле айтыр херек. Бо чылын кыш таарымчалыг болуп, чылыг, чуга харлыг болза-даа кыштагладыышкында элээн берге байдал бо хүннерде тургустуна берген. Совхоз, колхозтарда мал чемнериниң курлавыры эвээжээн, малдың, ылангыя чаш төлдүң өлүр чоруу эрткен чылдың бо үезинден көвүдээн.

«Коммунизмче орук» колхозта 5 муң ажыг хой төрээн. Оон чаш төлүн камгалап ап турарында четпес бар. Кадарчылар Калбак-оол, Санчат-оол, Дагба болгаш өскелериниң-даа кодааннарында хураганнар хораан, а мал чемниң курлавыры барык төнген. Ылангыя колхозтуң Хам-Дыт фермазында ажыл дүвүренчиг. Бригаданың чамдык кежигүннери ажылга харысаалга чок чорукту болдуруп, хурал чыылдыраргаа безин келбес таварылгалар бар, оон туржук сес хире кижи оор чорук кылган.

«Кызыл тук» колхозка «белеткээн» 500 тонна сигенни ажыглаттынмаан, а ону кылган кижилерге акшаны төлээн. Ол хире сиген канчап барганыл? Мал чиген бе, оор аппарган бе? Маңаа харыы бээри берге эвес: карак ажыттап, күрүне мегелеп, меге медээ бээр чоруктуң түңнели болган. Ол дугайы ам каэп, кыштаглаашкынның түлүк үезинде, сиген херек аларганда илереп келген. Моон ужурунда колхоз «Саян» совхозтан саваң сөөртүр ужурга таварышкан.

«Торгалыг» совхоз эрткен чылын сиген кезериниң планың чүгле 39 хуу күүсеткен, а Торгалыг болгаш Сарыг-Хөл салбырлар (эргелекчилери Т. Дамбажык, Т. Балган) план күүсеткен деп меге медээ берген. Хынап көөрге, муң тонна ажыг сиген четпээн. Мегечилерге харысаалга хүлээткен.

Ол-ла совхозтуң Кара-Талда хойжу бригадазының кадарчылары Чодур-оолда 13, Санчатта 22, Дамчатта 31, а Чоза бригадазында Иван Донгакта 30 хураган өлген, Донгактың кодаңындан 16 хой ара салган. Оон чылдагааны хынап көөрге, ол чаш мал аарыгга-даа, кандыг-бир онзагай таварылгага таварышпаан, а малчыннарның харысаалга чогуннан өлгени илерээн.

Мал кыштагладыышкынның организастыг эртиериниң хемчеглерни эрткен чылын-на ажылдап кылган турар ужурлуг, а Өвүр районда ындыг эвес: «думчукка туларга бызаа сугжур» дээн ышкаш, байдал бергедеп кээрге, ам-на холдеп үнер. Торгалыгжылар Ак-Чыраадан елең сиген кезерин ам организастаар деп турар. Ол эки херек-тир, ынчалза-даа ону эрткен чылын боттандырып алган болза, оон-даа эки болуру билдингир-дир.

Район беш чыл планын ёзугаар мыйыстыг бода малды 300, шээр малды 45 кг чедир семиртеш, күрүнеге садар сорулганы салган. Бо чылдың январьда саткан инектерниң ортумак деңзизи 188, а хойларның чүгле 29 кг болган. Өскээр чугаалаарга, чыл аппас хире апарган хураганнарны чүдүрүп алгаш, эът комбинадынга дужаапкан. Бир эвес оларга четчир санныг чемни белеткеп ап, эки ажаап-кадагалаан болза, оларның ортумак деңзизи бедик болуру маргыш чок, ажыл-агыйлар-даа болза карылгага таварышпас турган ийик.

Бо хүннерде «Торгалыг» совхозтуң Чалааты салбырында бүгү малдың 40 хуузу төрээн. Совхозтуң парткому болгаш комсомол комитеди чүгле 49 кижини сакманчыктедип чорудукан. Ынчангаш чамдык коданнарда сакманчыктер чедишпес. Салбырда мал чемниң курлавыры эвээш: 80 тонна сиген, 26 тонна арбай, сула, комбикорм арткан, а салбырда нити малдың саны 20 муң. Ол канчап-даа четпес.

Мал ажылдыг районга сиген тарылгазын чорудары чугула негелде болгай. Ол хиреде «Кызыл тук», «Коммунизмче орук» колхозтарда, «Торгалыг» совхозта сигеннер үрезини четпес, ону сөөртүр машина-техниканы кыштаглаашкында бергедээшкинни чайладыры-биле мобилизастаан. Оларны ажылдадыр солярка районда барык чок, ынчангаш техника турупкан.

Мал кыштагладыышкынында өске-даа четпестер бар. Бир эвес кыштаглаашкынга белеткелди чогуур-биле чорудуп, аңаа контрольду хүн бүрүнүң кичээнгейиниң төвүнге тургускан болза мындыг чорук болбас турган. Кыштаглаашкынның төнчүзү — чаа эгелээн час узун. Ынчангаш бар күштү, курлавырны чеп ажыглап, кыштаглаашкын айтырын шак, хүн бүрүзүнүң кичээнгейинге ап, хемчеглерни алыры чугула сорулга ол.

БҮГҮ ЧҮҮЛДҮ КИЖИЛЕРНИҢ ЧААГАЙ АМЫДЫРАЛЫНГА

1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин чуртувустуң бүгү ажылчы чоннары изиг-биле деткип турар.

«Беш чылдың кол сорулгазы болза, социалистиг бүдүрүлгениң хөгжүлдезиниң бедик темпилеринге, оон ажыктыг чоруун бедидеринге, эртем-техниктиг депшилтеге болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезин дүргедедиринге үндезилээш, улустуң материалдыг болгаш культурлуг амыдыралының деңнелиниң улам ыңай көдүрлүүшкүнүн хандырары болур» деп, Директивалар төлевилелинде демдеглээн.

Чаа беш чылдың кол сорулгаларын барымдаалааш, социал хемчеглерниң делгереңгей программазын боттандырарын партия айтып турар дээрзин масса чөп эки билир.

Тоску беш чыл планының төлевилелинде чурттуң националорулгазын 37—40 хуу өстүрерин, оон-биле кады хөй-ниитиниң хереглел фондузу 40 хуу өзерин айыткан. Ол фондуву чоннуң кадык камгалалынга, социал хандырылгага, улус өөредилгезинге, шалың база пенсия дузаламчызынга, сургуулдарны стипендиялар-биле хандырарынга хереглээр.

Эртиен сески беш чылда социал-амыдыралдың хөй айтырыглары чедиишкинниг шиитпирлеттинген. Чижээ, дайынның болгаш күш-ажылдың инвалидтериниң, инвалид колхозчуларның, тус черниң персоналдыг пенсиязының хемчээлин өстүрген. Чажындан инвалид болганнарга күрүне дузаламчызын тывсыры, дайынның инвалидтериниң болгаш колхозчуларның назылап кырааш пенсияже киреринин хуусаазын 5-5 чылга кызырар айтырыг шиитпирлеттинген.

Социал хандырылга ажылдакчыларының ортумак болгаш адакы хемчээлдиг шалыңы өске адырлар-биле бир дөмей өскен.

Кырганнар болгаш инвалидтер чурттаар интернаттарның калбаа-биле туткан. Ында чурттап турарларга аъш-чемни болгаш эм чарыгдалын өстүрген. Хол-буттуң протезтарындан эгелээш автомашиналарга чедир халас дузаламчыны инвалидтерге тывсып турар. Оларның хоорайлар, районнар аразынга самолёттарга, демир-оруктарга, пароходтарга, автобустарга олурары чеди ай иштинде 50 хуу чиигелдеипт. Ажылчын, албан хаакчыларны пенсияже үдээрде документизин ооң ажылдап турар чери кылып бээр. Өске-даа хөй-хөй хемчеглерни шиитпирлээн. Социал хандырылгага ажылын механизастап, пенсия болгаш дузаламчы төлевирин чаңгыс ай төпчүткен черден төлээриниң чаа аргаларын организастап эгелээн.

Совет хамаатылары назылап кырааннда, күш-ажыл кылыр аргажок инвалид апарганда база азырадыкчызын оскунганда күрүнениң, колхозтуң материалдыг дузаламчызын алыр эргелиг деп Үндезин хоойлуда айытканы херек кырында боттанып турарының херечизи ол.

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болгап оюнга алдар болдурган «Ленинниң херээ чурттап база тиилеп турар» деп илеткелинге СЭКП ТК-ның Чиигине секретары Л. И. Брежнев мынча дээн:

«Социализмниң база бир улуг чаалап алышкыны болза, совет кижи бүрүзү бодунуң келир үезинге бүзүрелдиг. Ол, ооң ажылы, мергежили, энергиязы кажан-даа хүлээн алдынар болгаш эртемниг деп билир. Ооң ажы-төлү өртек чокка эртемни чедип ап, боттарының мергежилдерин сайзырадып болур аргалыын ол билир. Аарый берзе, халас эмнедиишкинни алырын, а инвалид апарза, кырый берзе, пенсиялыг болурун, ону ниитилел кажан-даа берге байдалга кааптазын ол билир».

Совет Эвилелинде 41 миллион ажыт кижи 20 ажыг миллиард рубльдин пенсия дузаламчызын ап турары ооң бир барымдаазы-дыр. 1969 чылдааны-биле алырга, чүгле РСФСР-де бээни 16 миллион 855 муң кижи күрүнениң, 5 миллион 38 муң кижи колхозтуң пенсиязын ап турар. РСФСР-де 175 муң кырганнар, инвалидтер база утааны багай уруглар чурттаар 854 интернат-бажыңнар бар.

Амгы үеде бистиң Тыва АССР-де 14 муң кижи күрүне пенсиязын, 4738 кижи колхоз пенсиязын, хөй уруглуг 11533 хөй уруглут болгаш бот пелер күрүнеден дузаламчы ап турар. 4 чурттаалга-интернаттарда 300 ажыт кижи күрүнениң долу хандырылгазында кирген. Кызылда карак чоктарның 60 кижи ажылдаар бүдүрүлгези ажыттынган.

Төрээн чуртун камгалаар дээш өзал-ондакка таварышкан хамаатыларга янзы-бүрү чуузадан эгелээш автомашинага чедир күрүне халас дузалап турар.

Сооңгу беш чылда бистиң республикада 80 ажыг инвалидтер «Запорожец» деп машинаны халаска алган. Ынчангаш республиканың социал хандырылга чарыгдалы сес миллион ажыг рубль боол турар.

Амгы 9-ку беш чыл планының төлевилелинде шалың болгаш пенсияның хемчээли өзери, кырганнар, инвалидтер чурттаар бажыңнарны хөй-биле тударын көрдүнген. Инвалидтерге янзы-бүрү транспорт дузаламчызын калбартыр. 100 кижи чурттаар интернатты Элегес аксынга тудары көрдүнген.

Чамдык кырганнар кады чурттап турар ажы-төлү эп чок кылынган болза, «силерге шаптык болбас мен, кырганнар бажыңынче чорүй баар мен, күрүнем мени азыраар» деп чоргаарланып чугаалап тургулаар болгай. 300 ажыг кырганнары болгаш инвалидтерни ажаары-биле 190 хире кижи бистиң республикада ажылдап турар.

Тыва АССР-де 12 кижи бүгү эвилел девискээринге ачы-хавыязы дээш пенсиялыг. Оларның иштинде Совет Эвилелиниң Маадырлары Л. Ефимов, Н. Кабак, Социалистиг күш-ажылдың Маадырлары О. Лопсанчап, Ү. Кандан дээш оон-даа өскелер бар. РСФСР-ниң талазы-биле бүгү чуртка хавыязы дээш 83 кижи пенсиялыг. Партия, советтерниң хоочун ажылдакчылары М. Самбу, С. Танов, А. Агбаан, О. Ензак, С. Сарыг-оол, М. Часкым, Я. Колодей, Д. Давзын-оол, С. Шалчима, колхоз тургузуушкунунуң организакчылары М. Шожуң, К. Кудажы, Х. Кудурукпай, Ф. Казанцев, эмчи К. Балчий-оол, Хову-Аксының кобальтызын ажытканнарының бирээзи К. Хойтпак-оол, улус өөредилгезиниң алдарлыг ажылдакчылары М. Бичо-оол, З. Сапогова, культураның алдарлыг ажылдакчызы В. Көк-оол дээш оон-даа өскелерни адап болур.

Хоочун коммунистер С. Билчир, К. Айыжы, М. Дамдың-оол, кызыл партизаннар Г. Новицин, К. Кудрявцев, О. Кочетова, М. Елупахин, К. Чамзы, культураның алдарлыг ажылдакчылары С. Самбу, К. Эренчина, улус өөредилгезиниң алдарлыг ажылдакчылары Х. Таржаа, С. Сердобова, кадык камгалалының хоочун ажылдакчылары А. Торжу, Д. Ензак, колхоз тургузуушкунунуң организакчылары К. Оваатты, В. Иргит, Д. Дамдынчап, советтер ажылдакчылары К. Бора-Кежe, С. Куулар, М. Чупарев, М. Филимонов, садыгның алдарлыг ажылдакчылары О. Наксыл, Н. Юнеевич олар болгаш шупту 125 кижи Тыва АССР-ниң талазы-биле пенсиялыг.

Партияның, совет күрүнениң социал хандырылга политиказын хажык чокка боттандырар, чоннуң ортузунга бо ажылды экижидериниң чаа аргаларын тывары бистиң республиканың социал хандырылга ажылдакчыларының чугула сорулгазы боор турар. Сесии беш чылда, ылаңгыя юбилейлиг 1970 чылда бүгү чоннуң хайныышкынныг социалистиг чарыжынга кириштиваан, социал хандырылга ажылдакчылары багай эвес түңнелдиг болган.

Пенсия, дузаламчы тывсырда частыглар ажээжээн. Бо ажыл Кызылда, Каа-Хем, Таңды, Бии-Хем районнарында экижээн.

Социалистиг чарышка бирги черни Каа-Хемде Ф. Габышева, ийиги черни Бии-Хемде аш Семёнова эргелекчилээн инадистер ээлээш, шилчиир Кызыл туттар болгаш хүндүлүг бижиктер-биле шаңнаткан.

Байырлалдыг чылда ики ажылдаан Ф. Габышева (Каа-Хем), Г. Семёнова (Бии-Хем), Е. Губанова, Н. Гладких (Кызыл). олар болгаш өске-даа эштер профэвилелдериниң төп комитеди болгаш РСФСР-ниң Социал хандырылга министерствозу «Шылгарал» деп херек демдектери-биле шаңнаткан.

Бүренниң, Хөндергейниң кырганнар бажыңнарының, Бай-Сөөтте, Сесерлигде тускай бажыңнар коллективтериниң ажылы эки экижээн. Күрүне хандырылгазында турарларның хандырылгазын экижидери-биле дузалал ажыл-агыйны калбартыр хемчегни алган, малдыг шуптузу картошка-биле бүрүн хандыртынган. Хөндергейде, Бай-Сөөтте кырганнар бажыңнары эът, сүт-биле 40 хуу, Бүренниң кырганнар бажыңы эът-биле 30 хуу хандыртынган.

Хөндергейниң В. Доржу директорлаан кырганнар бажыңының коллективи 60 хаванны азырап, 1 тонн 500 кг хаван эъдин күрүнеге дужаар арганы чедип алган.

Бо бүтүүнү чедип алырынга социал хандырылга системазында хөй-ниитичи 636 активчи пенсионерлер улуг рольдуг болган.

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин, бүгү чуртта ышкаш, бистиң республиканың социал хандырылга ажылдакчылары таныышкаш, изиг-биле чүүлдүгзүнүп, ам болур съездиге уткуштуур чарышты хайныктырган.

Дайынның инвалидтериниң барык 50 хуузу, кырганнарның 30 хуузу, күш-ажыл инвалидтериниң 36 хуузу ам-даа күш-ажыл фронтузунда ажылдап, коммунизм тургузуушкунунга боттарының үлүүн киириштирип турар.

А. ДАВАА,

Тыва АССР-ниң социал хандырылга министри.

БАШТАЙГЫ ДООЗУКЧУЛАР

Тыва АССР-ниң Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозу эрткен юбилейлиг чылда Кызылга өөредилге-бүдүрүлге комбинадын ажыткан. Ооң сорулгазы: республика төвүнге болгаш районнар төптеринге, суурларга ажылчы чонга ачы-дуза чедирер бүдүрүлге комбинаттарынга ажылдаар тускай мергежилдиг кадрларны белеткеп, быжыкчылар, даараныкчылар, идик даараар болгаш септээриниң мастерлерин белеткээри болур. Мынчангаш ол бүгү адырларның аайы-биле өөредилге комбинады тускай салбырларлыг. Ындыг калбак мергежилдиг кадрларын белеткээрде баштайгы удаада районнарда амыдырал хандырылга комбинаттарының бүдүрүлге цехтеринге ажылдаар кижилерни негеттинип турар саны ёзугаар чагыгны кол барымдаалаан.

Курстуң дыңнакчылары мергежилиниң аайы-биле баштайгы үеде идик-хевти быжып, даараарының теориязын өөренип доосканының соонда практика кырынга боттары быжып, даарап, септеп, кыска хуусаада дыка хөйнү шиңгээдип алганнар. Курсантыларның бир онзагай чүүлү практика үезинде чоннуң чагыгларын дидими-биле хүлээп ап, быжып, даарап, янзы-бүрү сезоннуң идиктерин даарап септээш, 2000 рубльдиң орулгазын киирген болур.

Өөредилге комбинадының иштинче кире бээрге чылыг, чырык курсантыларның өөредиринге өөн өрээлдери делгем, көргүзүг материалдары-биле четче хандыртынган. Ол бүгү курсантыларның быжыг билиг чедип алырынга улуг идиглиг болганы билдингир.

Эр улустуң даштыкы хевин даараар салбырның доозукчуларының сөөлгү экзаменин дужаап, доозуп турган үезинде аңаа чеде бердим. Экзамен хүлээп ап турар өрээлдиң ожиннин аскында боттарының бышкан, даараан хептерин туткулаан, ооң хемчег схемазын, бедер үезин, модазын, хевиринин аразында бүдүү чугаалажып, экзаменни эки дужаар дээш, кижи бүрүзүнүң сеткил-сагыжы хайныгып, дүвүреп турары илдең болду. Өөредилге-бүдүрүлге комбинадының баштайгы доозукчулары 56 кижи тускай мергежилиниң аайы-биле экзаменин дужаап, түңнелинде аңгы-аңгы разрядтарга дужааган. Доозукчулардан Таңды райондан келген быжыкчылар О. Бичелдей, А. Оглезнева олар VI разрядты, А. Анай V разрядты чедип ап, даараныкчылардан З. Актанга, Н. Воротникова, З. Бокей, идик септеп, даараарынга А. Медведов, комсомолчу кыс О. Ковыймаа олар эки өөренип, IV разрядтың мастерлери болганнар. Идик даарап, септээриниң мергежилин чедип алган аныяк 6 кыстар Кызыл хоорайның чонга ачы-дуза чедирер комбинадынга ажылдаар болгаш олар идик быжып, даараарының талазы-биле аныяктарның тускай бригадазын организастап тургузарын шиитпирлеп алганнар — деп, өөредилге-бүдүрүлге комбинадының директору М. Ф. Григорьева чугаалап орар.

Бо хүннерде комбинатка өөренир ийиги доозукчуларның чыылдазы эгелээн. Чаа өөредилге чылында маңаа 115 кижи 6 аңгы мергежилди шиңгээдип алыры планнаттынып турар.

Комбинаттың коллективи болгаш өөреникчилери тоску беш чыл планының талазы-биле Директиваларының төлевилелин таныжып, ону изиг-биле деткээн.

Директива төлевилелинде ачы-дуза чедирериниң бүгү-ле хевирлеринге ажылчы чоннуң негелделерин эң-не долузу-биле хандырар, чонга дуза көргүзериниң культуразын болгаш шыныарын бедидер, чагыгларның күүселдезиниң хуусааларын кызырар, беш чыл дургузунда амыдыралга ачы-дуза көргүзер хемчээлин чуртка ниитизи-биле 2 катаптан эвээш эвес, кодаа черлерге 2,8 катап улгаттырар — деп айыткан чүүлдү удуртулга болдурун ажылдаары-биле доозукчулар районнарынче аъттаныыпканнар.

Ч. САТ.

Чадааның «Сельхозтехника» каттыжыышкынында септелгеге мергежээн ишчилер эвээш эвес. Ооң чижээнге Ооржак Донаасовна Херенти адап болур. Ол тракторларның одалга аппаратуразының кезектерин септеп, ажылдадырынга таарыштырып белеткеп турар. Бо слесарь ай нормазын 120—130 хуу күүседип, ажылын бедик шынарлыы-биле доозуп келген.

Дарганнаар цехте Ховалыг Адар-оол база мурнакчыларының бирээзи. Ол ам ында 23 чыл иштинде дарганнап, тракторларның аңгы-аңгы кезектерин белеткеп турар.

ЧУРУКТАРДА: слесарь Ооржак Херек (солагай талазында). Ооң чанында аныяк септекчилер тракторлар септелгезинде.

Часкы тарылгага белеткелди дүргендоозуп, партияның XXIV съездизинге төлептиг уткуштурар социалистиг чарыжы бо септелге черинин ишчилерин сорук киирип турар.

О. ОНДАРНЫҢ фотолары.

АМЫДЫРАЛЧЫ ПЛАННАР

Чөөн-Хемчик районнуң «Большевик» совхозунуң партия организациязының хуралынга «1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин» партия райкомунуң секретары эш С. Куулар таныштырган.

— Чаа беш чылда улуг ажылдарның программазының төлевилели — бистиң планнарывыстың өндүр-чаагайын. Төрээн чурттуң хөгжүлдезиниң коммунизмче күчүлүг бурунгаар базымын көргүзүп турар чугула документини ханызы-биле өөренири, ону ажылчы чонга калбаа-биле таныштырары коммунист бүрүзүнүң чугула сорулгазы болур — деп, илеткелчи айыткан.

Совхозтуң чаа беш чыл планының төлевилелинде бода малды 17 хуу, хой, өшкүнү 13 хуу өстүрерин, күрүнеге садар кодээ ажыл-агый продукцияларын — тарааны 35 хуу, мал продуктуларын 8—10 хуу көвүдедирин көрген. Ону чедип алырда күш-ажылдың организациязын экижидер, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер, камналга чурумун сагыыры болур. Бо талазы-биле санал берген коммунистер тодаргай фактыларга доктаап, ажыглаттынып болур аргаларны, курлавырларны дилеп тывары айытканнар. Совхоз эртиен чылдарда хой ажылындан өске адырларга орулга чок, карыгалыг ажылдаан.

Чаа беш чылдың бирги чылында 2652 га тараа, 805 га мал чеми культураларны тарыыр. Чер ажылының культуразын экижидеринге, дүжүттү бедидеринге хамаарыштыр кол агроном Моңгуш Болат бодалдарын чугаалаан. Бо чылын тараа культураларының гектар бүрүзүнден 9 центнер, ооң иштинде суггаттыг черден 16 центнер дүжүттү алырын большевикчилер шиитпирлээн. Часкы тарылгага белеткел — тракторлар, кожуг машиналарының септелгези доозулган, үрезин культураларын арбайдан өскезн чамар шынарынга чедир арыглаттынган. Кукуруза, могаа шөлүнге 1700 тонна органиктиг чемишкидиялгени белеткеп төгер. Ооң севртүлгезинде үш тракторлуг 12 кижи составтыг 3 звено ажылдап турар. Механизатор кадрлар четчир. Оларның калбак мергежилин бедидери-биле 30 кижини совхоз бодунуң баазазында өөредип турар.

Директивалар төлевилелинде өөредилге-кижизидилге чорудулгаларын сайзыраңгайжыдарын айытканын удуртулга болдургаш, бодунуң саналынга Шеми сес чыл школазының өөредилге эргелекчизи Д. Намажап школада өөредилге-кижизидилгелиг ажылга доктааган.

— Совхозтуң ажыл-ишчилери улус өөредилгезиниң херээнге улуг дузаны чедирип, чыл бүрүде школаның одаар ыяжын улусчу арга-биле белеткээри чурумчаан. 1971—1972 өөредилге чылында оттулар 570 кубометр токпакты хап белеткээн. Бисте өөредилге-кижизидилгелиг ажылда четпестер чок эвес. Өөредилге чылының бирги чартыында бөзим 41 өөреникчи багайлыг болган. Өөредилге кижизидилгелиг ажылдың деңнелин бедидер дээш башкылар коллективи, ада-иелер-биле харылзааны экижидип, коммунизм тургузуушкунунуң төлептиг салгакчыларын белеткээринге күштерин салып турар — деп, ол чугаалаан. Ол ышкаш санал берген И. Күдер-оол, Д. Маныын-оол, К. Очур-оол, Д. Хертек болгаш өскелер-даа партияның XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин чүүлдүгзүнүп, ону амыдыралга боттандырарының хемчеглерин ап турарын тодаргайлап чугаалааннар.

Кодээ ажыл-агыйны улам ыңай сайзырадыр талазы-биле партияның амыдыралчы планнарын күүседир дээш ажылдаарын коммунистер хүлээнген.

М. СЕВЕН,

«Шынның» корр.

СЕССИЯЛАРНЫ БЕЛЕТКЕП ЭРТТИРЕРИН ЭКИЖИДЕР

Сессияның белеткел ажылдары чүгле депутаттарның, доктаамал комиссияларның болгаш активтерниң идепкейлиг киржилгези-биле чедиишкинниг чоруттунарын мурнакчы Советтерниң дуржулгазы амыдыралга бадыткаан. Олар белеткээр айтырыгларның талазы-биле бүгү байдалдарны чер-черге ханызы-биле өөренип көрүп, илерээн четпестерниң чылдагааннарын тодаразын, ол четпестерни эдер хемчеглерни ол-ла дораан ап, практиктиг дузаны чедирип, ажыл-херекти моон соңгаар канчаар, кандыг тодаргай хемчеглерни ап турганы экижидериниң боттуг хемчеглерин алыр дугайында боттарының саналдарын сессияның шиитпиринге киирип турарлар.

Маңаа чижек кылдыр Каа-Хем район Советиниң бир ээлчеглиг сессиязын канчаар белеткээнин ап көрээлинер. Район Советиниң күүсекчи комитеди ээлчеглиг сессияга чоннуң амыдырал хандырылгазының байдалы болгаш ону экижидер хемчеглериниң дугайында айтырыгны чугаалажып көөр шиитпирни хүлээп алган. Шиитпирни хүлээп алганының соонда район Советиниң күүсекчи комитединиң секретары эш Б. Ф. Бондаренко сессияның айтырыын белеткээриниң планын чогаадып кылгаш, хуралда үезинде ажыглаар кол-кол айтырыгларны чыскаап бижээш, доктаамал комиссияларның кежигүннеринге, депутаттарга, активке үлеп берген. Хуралда материалдарын болгаш доктаал төлевилелин күүсекчи комитетке кажан киирип көөрүнүң хуусаазын тускай хуралга дугуржуп чугаалашкан.

Чугаалажыр айтырыг талазы-биле илеткелдиң төлевилелин баш бурунгаар бижип этээн болгаш күүсекчи комитеттиң секретары сессияга келир депутаттарга болгаш чалатканнарга чалалга бижиктерин тараткан. Ооң-биле кады чоннуң амыдырал хандырылгазын экижидеринге хамаарышкан айтырыгларга саналдарын район Советиниң күүсекчи комитединге киирерин чуртак-

Советтер ажылының дуржулгазындан

чы чонга дыңнаткан. Депутаттар район Советиниң күүсекчи комитединден сессияга чугаалажыр айтырыг дугайында дыңнадышкынны хүлээн алгаш, бо дугайында боттарының соңгукчуларынга чедип, оларның-биле ужуражып, оларның саналдарын барымдаалап, сессияга боттарының тодаргай саналдарын кииргеннер.

Депутаттарга, доктаамал комиссияларның даргаларынга сессияны чыырдырар дугайында чогуур өй-шаанда дыңнадырга, олар соңгукчулар-биле, ажылчыннарның, албан хаакчыларның коллективтери-биле ужуражып, оларның санал-оналдарын дыңнап, боттарының бодалдарын солчур аргазын өй-шаанда хандырып турар.

Депутаттарның сессияларга берген саналдарының талазы-биле боттуг хемчеглерни дарый хүлээп ап, шиитпирлерниң күүселдезиниң дугайында депутаттарның мурнунга дыңнадыгларны Кызыл хоорай, Таңды, Каа-Хем, Бии-Хем, Улуг-Хем болгаш Эрзин район Советтериниң күүсекчи комитеттери доктаамал илеткеп турары чаңчыл апарган. Ындыг болза-даа Барыын-Хемчик, Мөңгүн-Тайга, Тес-Хем район Советтериниң күүсекчи комитеттери 1970 чылда сессияларга депутаттарның киирген саналдарының дугайында кандыг хемчеглерни ап чорутканының болгаш Советтиң сессияларга хүлээп алган шиитпирлериниң күүселдезиниң турарының дугайында чаңгыс-даа катап дыңнадыгларны кылбааннар.

Кызыл хоорай Советиниң депутады А. И. Барков Черби суурун хоорайның электри шугумунче улаар дугайында бодунуң саналын сессияга берген. Ол саналды хоорай Советиниң күүсекчи комитеди өөренип көргеш, Черби суурну электри-биле хандырар дугайында хемчег алырын «Тыва коммунэнергонуң» баштаар черинге дааскан болгаш ооң күүселдезин контрольга алган. Ооң түңнелинде кыска хуусаада Черби суурну электри-биле бүрүн хандыртынган.

Республиканың чамдык кожээ болгаш суур Советтериниң практиктиг ажыл-чорудулгазындан ап көөрге, сессияларны бүгү тала-биле белеткел чок эрттирер, айтырыгларны ажыл-херекчи ёзу-биле чугаалажып көрбес чоруктар ам-даа бар. Ындыг сессияларга хүлээн алдынган шиитпирлер эреңгей, организакчы уткашынар чок болганының уламындан күүсеттинмейн, аңаа-ла саазын кырынга артып каары кымга-даа билдингир болгай. Чижээлээрге, Чөөн-Хемчик районнуң Хөндергей, Хорум-Даг кожээ Советтери сессияларны, орта тургустунган айтырыгларның талазы-биле хүлээп алган шиитпирлерин кошкак белеткеп, сессияның материалдарын райкүүскомче чорутпайн турарлар. Тес-Хем районнуң Берт-Даг, Самагалтай кожээ Советтери сессияларны чогуур хуусаазында чыылдырып турар болза-даа, ооң организастыг белеткелдерин баш бурунгаар хынамчалыг чорутпайн турары-биле чамдык сессиялар кудуку деңнелде эртип, сессияларга айтырыглар белеткээринге активтерни, тускай эртемниглерни чыыны киириштирип турар.

Советтер үнүүшкүнүг сессияларны район, хоорай, кожээ болгаш суур Советтериниң төвүнге эвес, а шуут-ла колхозтарга, совхозтарга, хову бригадаларының төптеринге, фабрикаларга, заводтарга, садыгның, азы хөй-ниитиниң чемненилгелериниң бүдүрүлгелеринге болгаш өске-даа черлерге эрттирип болур. Сессияның хүн айтырыының талазы-биле илеткелчи чок сессияларны база эрттирерин практиказы ажыглап турары солун. Сөөлгү үеде илеткелчилер чок сессиялар, ол ышкаш үнүүшкүннүг сессиялар чорударының практиказы нептерээн. Үнүүшкүнүг-даа, илеткелчилер чок-даа сессияларның чугула ужур-дузазы чүлел дизе, ажылчы чоннар депутаттарының Советтериниң массалар-биле харылзааларын калбартып быжыглаарын, дээре бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның, ол ышкаш бүдүрүлге мурнакчыларының, чаартыкчыларының эң мурнакчы аргаларын, мергежилдерин түңнеп, нептередиринге таарымчалыг байдалы болдуруп турар. Маңаа чижек кылдыр Каа-Хем районда үнүүшкүннүг сессияларны канчаар эрттирип турарын көрээлинер.

Каа-Хем районнуң Ильинка кожээ Советиниң үнүүшкүннүг сессияларны чүгле 1970 чылда 3 катап эрттирген. Бүрен-Бай-Хаак суурга «Бүрен» совхозунуң ажылчыннарының болгаш албан-хаакчыларының В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл оюн таварыштыр алган социалистиг хүлээлгелериниң канчаар күүсеттинип турарының дугайында болгаш кожээ Советтиң мурнунда ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң талазы-биле салдынып турар сорулгаларны шиитпирлээринге депутаттарның ролюн күштелдирер дугайын үнүүшкүннүг сессияларга чугаалашкан. Октябрь айда ол-ла кожээ Совет ажылчы чоннарның амыдырал хандырылгазын экижидер дугайында айтырыгны үнүүшкүннүг сессияга база чугаалашкан. Бо айтырыг талазы-биле илеткелди район Советиниң күүсекчи комитединиң даргазының оралакчызы эш Анатолий Павлович Дмитриев кылган.

Бо үнүүшкүннүг сессияларның материалдарын белеткээринге доктаамал комиссияларны, депутаттарны болгаш өске-даа активтерни калбаа-биле киириштирип турганының түңнелинде сессиялар организация талазы-биле бедик деңнелге эртип турар болгаш хүлээп ап турар шиитпирлер амыдыралда боттанып турар. Ындыг болза-даа бо ажыктыг мурнакчы аргаларны бистиң республиканың өске кожээ, суур, хоорай болгаш район Советтеринде кончуг ховар ажыглап турар.

Бистиң республиканың ажылчы чоннар депутаттарының чер-чер Советтериниң доктаамал комиссиялары ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунга, ажылчы чоннуң амыдырал хандырылгазын экижидеринге хөлбашкан, улус өөредилгезин, кадык камгалал, социал-хандырылганың, садыгның, тудугнуң болгаш социалистиг хоойлу-дүрүмнү сагыырын хандырарынга хамаарышкан болгаш өске-даа янзы-бүрү айтырыгларны белеткээринге идепкейлиг киришкеннер. Ол доктаамал комиссиялар 586 айтырыглар талазы-биле илеткелдерин болгаш эдеринчи илеткелдерин Советтерниң сессияларынга болгаш күүскомнарның хуралдарынга эрткен чылын кылганнар.

Республиканың чер-чер Советтери боттарының организастыг-массалыг ажылын улам сайзыраңгайжыдып, партияның ээлчеглиг съездизин чедиишкиннерлиг уткуурунга төлептиг үлүүн киирип турар.

А. КӨШКЕНДЕЙ,

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң канцелярия начальниги.

Улусчу контроль

ҮРЕЗИН—БЕДИК ДҮЖҮТТҮҢ ҮНДЕЗИНИ

Тыва республиканың кодээ ажыл-агыйының ажыл-ишчилери тоску беш чыл планының бирги чылының даалгаларын чедиишкинниг күүседиринче кичээнгейни күштелдирип, чаа сорулгаларны салган. Республиканың колхозтары, совхозтары бо чылын гектар бүрүзүнден ортумаа-биле 11 центнер, суггаттыг черлерден 15 центнер дүжүттү өстүрүп ап, күрүнеге 80 муң тонна эки шынарлыг тарааны садарын хүлээштен.

Ынчаарга, тараа культураларының дүжүүн бедидеринге өске агротехниктиг хемчеглерден аңгыда, сорттуг, райончуттунган, чажар шынарынга четкен бедик шынарлыг үрезин улуг ужур-дузалыг. Эң ылаңгыя тараа культураларының таарышкан сорттарын Тываның ажыл-агыйларынга шын шилип алыры агрономнардан негеттинип турар. Сөөлгү үеде колхозтар, совхозтар оларга таарышкан сорттарны алган, эвээш ол-шык дүжер районнарга кызыл-тастың «Саратовская-29», «Мильтурум-553», суггаттыг черлерге «Скала» база «Кзыл-Бае», чаъстыг черлерге «Скала» база «Восток» деп сорттар багай эвес дүжүттү берип турар. Ооң-биле кады арбайның, суланың, чиңге-тарааның сорттары шилиттинген.

Сөөлгү үеде тараа культураларының сорттуг үрезинниң бүгү тарылга шөлүнүң 82,2 хуузунга, а кызыл-тастың сорттуг үрезинниң 92 хуузунга чажып турар апарган. Совхозтарда, колхозтарда үрезиннерниң 86,9 хуузу райончуттунган сорттар болуп турар. Үрезинниң чажар шынары чыл келгеш тудум-на экижип турар. 1969 чылда бүгү тарылга шөлүнүң чүгле 60 хуузунга үнер шынары бедик үрезиннер чашкан болза, 1970 чылда ол 80 хуу чедир көвүдээн.

Колхозтарга, совхозтарга үрезин ажылын экижидеринге ында ажылдап турар улусчу контролёрлар боттарының эвээш эвес улуг-хуузун киирип турар. Таңды районнуң «Коммунизмниң херели», «Революцияның чалбыыжы» колхозтарының, «Элегес», «Межегей», «Саян», «УТКА 25 чылы» совхозтарда, Каа-Хем районнуң «Тиилелге» колхозунда улусчу контрольдуң бөлүктери, постулары үрезин ажылагыйын экижидеринче кичээнгейни салып келген. Ооң түңнелинде бо ажыл-агыйлар бүгү тарылга шөлүнүң 90—92 хуузунга тараа культураларының сорттуг, райончуттунган, чажар шынары бедик үрезиннерни чажып турар. Чер ажылының культуразын бедидип, сорттуг, чажар шынары бедик үрезиннерни ажыглап тургаш, бо ажыл-агыйлар чыл-чылдала тараа культураларының ортумак дүжүдүн 14—15 центнерден кудулатпайн келген. Бо чылдың тарылгазынга үрезиннерин белеткеп ап турарлар.

Таңды районнуң «Коммунизмниң херели» колхозунда кызыл-тас үрезини бирги класстыг. «Саян» совхозта 1020 тонна кызыл-тас үрезинниң 800 тоннаазы ийиги класстыг болуп турар. Сорттуг үрезиннерни ажыглап, үрезиннерни негелдезинге чедир арыглап турар ажыл-агыйлар бедик дүжүттү өстүрүп ап турар. Бо колхозта, совхозта улусчу контролёрлар үрезин ажыл-агыйынга хыналдаларны үргүлчү кылып, четпестер көзүлгенде дораан хемчеглерни ап турар. Контролёрлар үрезинниң чүгле арыглаашкынынче, кадагалалынче кичээнгей салып турар эвес, харын сортунче, чедер, четпезинче, үнер шынарының хынаттынган, хынаттынмаанынче сагыш салып турар. «Коммунизмниң херели» колхозта, «Саян» совхозта үрезин ажылының дептерлеринге ол шаанда демдеглеглерни кылып турар.

Республиканың чамдык совхозтарында, колхозтарында үрезин ажылында эптежир аргажок четпестер бар болбушаан. «Чыраа-Бажы», «Бушажылдың хостуу», «Совет Тыва» совхозтарның, Эрзин районнуң «Чаа орук», «Мөрен», Өвүр районнуң «Коммунизмче орук» колхозтарының агрономнары, удуртукчулары үрезин ажылынче кичээнгей салбайн, сорттуг, райончуткан үрезиннерни шиңгээдип албайн, арыглаашкынны багай чорудуп, чажар шынары куду үрезиннерни чажып, эвээш дүжүт ап келген. Ажыл-агыйларда улусчу контрольдуң бөлүктери, постулары үрезинниң шынарынче кичээнгей салбайн, анализтиг хыналдалар кылбайн келгенин айытса чогуур.

Сөөлгү үеде чоруткан хыналдаларда совхозтарның, колхозтарның бүгү үрезиннерниң 35,7 хуузу чажар шынарындан куду, арыглаашкын сөөлгү 15 хонукта чүгле бир хуу өзүлделиг болган. «Тээли» совхозтуң үрезинниниң 46,5, «Чыраа-Бажының» — 48,6, «Суглактың» — 63, «Совет Тываның»—75,8 хуузу чажар шынарынга четпес болганы хыналдадан илерээн. Куду шынарлыг үрезиннерни солуп алыр талазы-биле ажыл-агыйларның удуртукчулары, агрономнары организастыг хемчеглер албайн турар. Совхозтарда улусчу контролёрлар үрезинниң шынарынче кичээнгейни салып, шыңгыы хемчеглерни алыры чугула апарган.

Үрезинниң арыглаашкынындан, шынарындан аңгыда, херелеттиннер хемчээлинче контролёрлар кичээнгей салза чогуур. Чамдык ажыл-агыйларның агрономнары, удуртукчулары үрезин четчир дээш аңаа олурган, тарылга үезинде дүвүреп үнер чоруктар тургулаан болгай. Чижээ, эрткен чылын «Тиилелге» совхозка 700 тонна үрезин четпейн барган, хову ажылы түлүктээн турда, тыптынар ужурга таварышкан. Ындыг таварылгаларны болдурбас төлээде, үрезин ажылынга хыналданы каш катап чорудары чугула.

Республикада чок чамдык үрезиннер төп областардан кээп турар. Чамдык ажыл-агыйлар садып алган үрезиннерин ажыглавайн турарын улусчу контролёрлар илереткен. «Барлык» совхоз 1969 чылда Омск областан садып алган, тарымал неде үрезинин тарывайн 2 чыл шыгжаан. «Найырал» совхоз тараа баглыг оъг үрезини садып алгаш, ажыглавайн складта чыттырбышаан. Тываның кодээ ажыл-агый Дуржулга станциязындан 1968 чылда сорттуг кызыл-тастың 50 тонна үрезинин «Чыраа-Бажы» совхоз садып алгаш, чажып тарываан хыналдадан илерээн. Анализ кылырга үрезинниң чажар шынары чүгле 53 хуу болган. Шак ындыг ажыл-агыйжы эвес чорукта-биле эптежип болбас. Улусчу контролёрлар ындыг чүүлдерни сойгалап илередир, буруулугларга хемчег хүлээдир ужурлуг.

СЭКП-ниң XXIV съездизин төлептиг белектер-биле уткуур дээш республиканың кодээ ажыл-агый ажылдакчылары бедик хүлээлгелерни алган. Ооң бирээзи тоску беш чылдың баштайгы чылының часкы хову ажылынга белеткел болгай. Ындыг болганда үрезин ажылынче улусчу контролёрлар онза кичээнгей салып, үрезинниң четчир хемчээлинге, шынарынга контрольду күштелдирер ужурлуг.

А. СОТПА,

Тыва АССР-ниң улусчу контроль комитединиң инспектору.

ДАШТЫКЫДА

АКЫ-ДУҢМА ПАРТИЯЛАРНЫҢ СЪЕЗДИЛЕРИНГЕ УТКУШТУР

БЕРЛИН. (СЭТА). ГДР-ниң болгаш ССРЭ-ниң улустарының амыдыралында ийи чугула болуушкунну — ГСЧП-ниң VIII съездизин болгаш СЭКП-ниң XXIV съездизин төлептиг уткуур — бо кыйгырыг ам ГДР-ниң чер болганында — партия хуралдарында, бүдүрүлге чөвүлел хуралдарында, ажылчыннарның, албан-хаакчыларның, чурттуң кодээ ажыл-агый кооперативтер кежигүннериниң солуннарда парлаан хөй санныг чагааларында дыңналып турар.

ГДР-ниң ажылчы чоннары бо ийи чугула болуушкунга белеткелди боттарының хан-дамырындан тудуш херээ кылдыр хүлээп алган. Ам ГСЧП-ниң VIII съездизинге болгаш СЭКП-ниң XXIV съездизинге алдар болдурган социалистиг чарыш улам калбарып турар.

ГДР-ниң чону тоску беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин онза улуг сонуургал-биле уткаан. Чер болганда партия организацияларында Директиваларның төлевилелин өөренип турар. Төлевилелди төп болгаш чер-чер парлалгазында калбаа-биле чырыдып турар.

—◆—

ВАРШАВАНЫҢ ЧАА ТУДУГЛАРЫ

ВАРШАВА. (СЭТА). Польша найысылал өзүп, каастальп бер чоруур. Дайын соонда хүл, ыйбадан кодурлуп үнген найысылал ам безин дайын мурнундагы бодунуң кызыгаарын эрте берген. Бо чылын хоорайның чүк-чүгүнге чеди улуг чуртталга кварталының туңуу хары угда эгелээр. Ол кварталдарның эң улуу найысылалдың Висла хемниң эриинде мурнуу талазында «Стегны» дээр квартал болур. Бо кварталдың бүгү бажыңнарын Варшаваның тудуг комбинадынга белеткээн чымп эптээр кезектерден кылыр.

Варшава-Прага барыын эрик талазынга үш улуг чуртталга кварталын тудар. Оларда хөй үлетпүр бүдүрүлгелер мөөңнеттинген. Ол кварталдарның бирээзинге автомобиль тудугжулары чурттаар.

Чаа бажыңнарны колдуунда ийи болгаш үш өрээлдиг квартиралар кылдыр төлевилээн, оларда таарымчалыг бүгү чүве бар. Чоокку ийи чылдар дургузунда бо чеди чуртталга кварталынга он ийи муң хире квартираны ажыглалга киирер. Магазиннерни, кафелерни болгаш столоваяларны, амыдырал хандырылганың бүдүрүлгелерин тударын база бөш бурунгаар көрген.

—◆—

АНЫЯК МАЛЧЫННАРНЫҢ СОРУЛГАЛАРЫ

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). Эртнен беш чылда моол арәвечилер малдың 11,4 миллион ажыг баш чаш төлүн өстүрүп, доруктурган. Ам МАРП чурттуң кодээ ажыл-агыйының кол адыры — мал ажылының туруштуг хөгжүлдезин чедип алыр сорулганы салган үезинде аныяк малчыннар улуг хемчээлдиг ажылдарны күүседир ужурлуг. Оолдар, кыстар мал ажылын аныяк кадрлар-биле быжыглаар деп партияның кыйгырыын өзиң-биле хүлээп алган. Бо чылын ниити эртемнер школаларының 7,5 муң доозукчулары хойжулар болгаш саанчылар, чылгычылар болгаш кадарчылар болуп ажылдаары-биле кодээже чоруптар. А беш чыл дургузунда республиканың кодээ ажыл-ишчилер отрядтарынга 50 муң аныяк ажылдакчылар немежир.

Бо беш чылда арәвечилерниң болгаш бүгү аныяктарның күжү-биле 500 ветеринария пунктузун, 21 муң баш мал киирер кажааларны тудар, суг хovар районнарга 2.500 кудукту казар дээн. Моолдуң арәве ТК-ның аңаа болган алдыгы пленумунга ындыг программаны хүлээп алган.

—◆—

ЧАҢГЫС ЭПТИ БЫЖЫГЛААР ДЭЭШ

БУЭНОС-АЙРЕС. (СЭТА). Чоокта чаа Аргентинаның база бир улуг үлетпүр төвү — Кордова хоорайга Аргентиналарның национал ужуражылгазының шимчээшкининиң үшкү чөвүлел хуралы болган. Ооң 1.200 киржикчизи өске-даа организациялар-биле харылзааларны калбартыр болгаш боттарының хүрээлеңинге Аргентинаның депшилгелиг күштерин улам ыңай хандыдып киирер дээш демиселди күштелдирерин шиитпирлээн.

Аргентиннерниң национал ужуражылгазын шимчээшкинин чуртка демократтыг чаартылгалар дээш демиселди чорудар сорулга-биле 1970 чылдың ноябрьда тургусаан. Ында Коммунистиг партия, социалистиг болгаш христиан-демократтыг партиялар, а ол ышкаш чамдык профэвилелдери, тараачыннар болгаш студентилер организацияларын киирген.

ШЫЛГАРАҢГАЙ ЧЕДИИШКИННЕР

КАРАКАС. (СЭТА). Эртнен үеде совет улустуң шылгараңгай чедиишкиннери болгаш тоску беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелинде айыткан өндүр чаагай сорулгалар Ленинниң Төрээн чуртунуң коммунизмче тиилелгелиг базымының дугайын херечилеп турар деп, Венесуэланың ажылчы чоннарының Чаңгыс аай төвүнүң даргазы Ирус Вильегас СЭТА-ның корреспондентизинге медеглээн. Хөгжүлдениң бүгү адырларында ССРЭ-ниң чедиишкиннери чер бөмбүрзээниң бүгү улустарының магадаашкынын болдуруп турар деп, ол демдеглээн.

Чаа беш чылдың кол сорулгазы болза, чоннуң материалдыг чаагай амыдыралын болгаш культурлуг деңнелин бедидери, совет экономиканы болгаш эртемни улам ыңай хөгжүдери болурун Ирус Вильегас онзалап демдеглээн. Совет Эвилелиниң чедиишкиннери империализмге удур, национал хосталга дээш демисежип турар улустарга база аажок улуг ужур-дузалыг дээрзин түңнелинде ол чугаалаан.

—⊙—

ИДЕОЛОГИЯ АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫНЫҢ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

БРАТИСЛАВА. (СЭТА). Словакияның Коммунистиг партиязының Братислава хоорай комитединиң чыылдырганы идеология ажылдакчыларының конференциязы бодуунуң ажылын ында доосkan.

ЧКП-ниң 50 чыл оюнга болгаш партияның ам болур XXIV съездизинге холбаштыр идеология талазы-биле кол сорулгаларның дугайында илеткелди ЧКП ТК-ның секретары О. Швестка кылган.

Барыын оппортунизмге удур, марксчи-ленинчи мировоззрениениң ёзузунга бүгү ажылчы чоннарны кижизидер дээш демиселди доктаамал чорудар ужурлуг деп, илеткелчи медеглээн. Чоруткан беседаларның үезинде партиядан барыын оппортунистерни үндүрген бис, ам оларның идеологиязынга удур демисежир, ЧКП-ниң амгы политиказының шынынынга кижилерни бүзүредир ужурлуг. Чогум-па харын бо үеде идеологтуг ажылдың кол үтка-шынары ында болуп турар.

Бүгү делегейге социализмниң тиилелгези дээш демиселге делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң кол чепсээ болур пролетарлыг интернационализмниң политиказының ужур-дузазын О. Швестка онзалап демдеглээн.

Боттарының ажыл-чорудулгазын идепкейжидерин, марксчи-ленинчи мировоззрениениң бүрүн тиилелгези дээш улам шиитпирлиг демисежирин идеология талазы-биле ажылдап турар коммунистерге конференция хүлээткен.

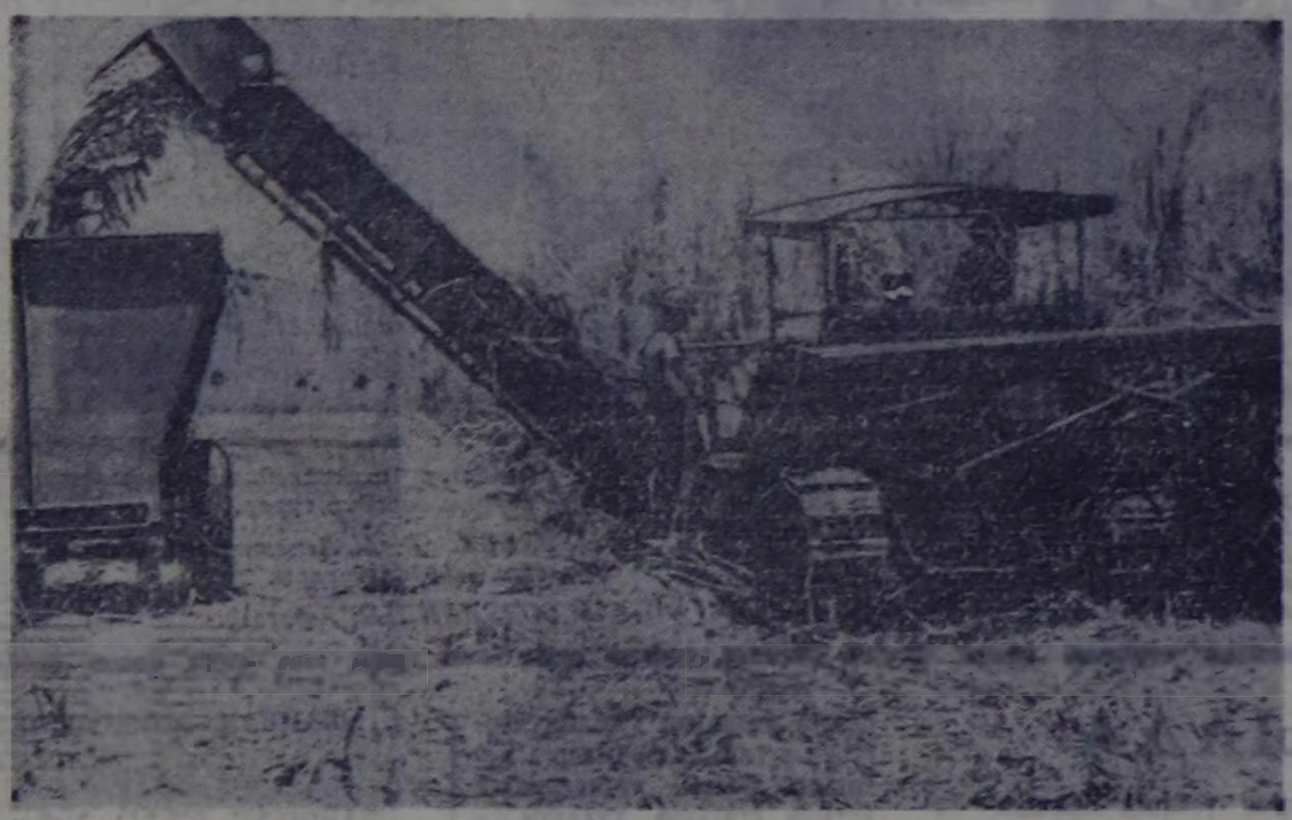

Чаа дүжүттүң чигир үнүжүнүң ажылдан кылыышкынын Кубада калбак фронт-биле чорудуп турар. Чурт ийиги миллион тонна чигирни бүдүрүп үндүрген. Ажылчы чоннарның бот-идепкейжиниң,күш-ажылдың организациязының экижээниниң, чамдык чигир бүдүрүлгелерниң чаарты эде дерээниниң ачызында болгаш эки турачыларның дузазы-биле ийиги миллион тонна чигирни бирги миллионундан барында ийи катап дүрген бүдүрген.

ЧУРУКТА: чигир үнүжүн механизаттынган арга-биле ажаап турары.

Пресс Латина-СЭТА-ның фотозу.

Анджела Дэвисти камгалаар

НЬЮ-ЙОРК. Аңаа массалыг митингини «Анджела Дэвисти хостаар» деп лозуң-биле эрттирген. Нью-Йорктуң Анджела Дэвисти хостаар дээш комитеди митингини организастаан. АКШ-тың Коммунистиг партиязының, америк комсомолдун, профэвилелдериниң, дайынга удур организацияларның болгаш өске-даа организацияларның төлээлери митингиге киришкен. Митингиге чүве чугаалааннар АКШ-та политика талазы-биле хоругдаттырганнарны доп-дораан хостаарын негээн.

БОНН. Штутгартка хуралынга чыылган чүс-чүс барыын-германа херээженнер америк коммунист, кара кежиг чоннуң эргелери дээш шылгараңгай демиселчи Анджела Дэвисти камгалаар дээш боттарының үнүн кодурген. Герман коммунистиг партия бо хуралды организастаан.

АКШ-тың Боннда элчин черинге чоруткан чагаазынга барыын-герман херээженнер А. Дэвиске удур суттуң кара турасында аажылаашкынын организастаар дээр оралдажыышкыннарга боттарының килеңнээшкинин илергейлээн.

КАНБЕРРА. Сиднейниң далайжыларының болгаш судно тудуушкун үлетпүрүнүң ажылчыннарының профэвилелиниң удуртукчулары Каттышкан Штаттарның президентизи Никсонга телеграмма чоруткан. Австралияның ажылчы чоннарының өмүнээзинден олар Анджела Дэвиске удур полицейжи кара туразында дуржок аажылаашкынга удурланыышкынын илергейлээн.

ЛОНДОН. Анджела Дэвисти камгалаар комитетти британ ортулуктарда тургусаан. Бо комитет америк коммунисти доп-дораан хостаар дээш ниити национал калбак кампаниязын баштаар дээрзин Лондонга болган массалыг митингиге чарлаан. (СЭТА).

КАР-ның туружун чайгылыш чок деткиир

КАИР. (СЭТА). КАР-ның президентизи А. Садаттың радио болгаш телевидение дамчыштыр чугаазынга холбаштыр Азия болгаш Африка улустарының эп-сеткил каттыштырылга организациязының (ААУЭО-нуң) Каирге парлап үндүрген медеглелинде чугааланы болза: «Каттышкан Араб Республика Чоокку Чөөн чүкке тайбыңны болгаш чөптүг чорукту камгалаарынга бодунуң белени база катап көргүскен».

Чоокку Чөөн чүктүң кризизин политика талазы-биле таарыштыр шиитпирлээрин болгаш израиль агрессиязының уржуктарын узуткаарын чедип алырын оралдажып турар КАР-ның туружун ААУЭО деткип турар дээрзин медеглелде демдеглээн.

КАР-ның тайбың талалакчыларының Национал чөвүлели, КАР-ның Күш-ажыл федерациязы, бодунуң хүрээлеңинде 160 муң ажыг кежигүннүг араб ажылчыннар-нефтичилер профэвилелдериниң Федерациязы болгаш өске-даа организациялар КАР-ның чазаасының боттуг туружун деткип турар дугайын база медеглээн.

Индира Гандиниң чугаазы

ДЕЛИ. (СЭТА). Индияның премьер-министри Индира Ганди боттуг социал-экономиктиг чаартылгаларның оруу-биле чурттуң бурунгаар шимчээшкинин моондактап турар реакцияның күштеринге удур шиитпирлиг демисежир деп, соңгукчуларны кыйгырган. Асансолга (Барыын Бенгалия штат) болган соңгулда мурнунуң митингизинге чүве чугаалап тургаш, премьер-министр ядараңгай болгаш ажыл чоктаалыр чорукту узуткаар, улус массаларының байдалын экижидип шыдаар аргалыг турум чазакты тургузарының эргежок чугулазын демдеглээн.

Помещиктерниң черин хавырар

САНТЬЯГО. (СЭТА). Бо чылдың майга чедир ийи муң хире помещиктиң чер ажыл-агыйын хавырар дээн чазактың шиитпириниң дугайын кодээ ажыл-агый министри Жак Чончоль дыңнаткан. Аңаа болган парлалга конференциязынга чүве чугаалап тургаш, ооң медеглээни болза, аграр реформазының дугайында хоойлуну ёзугаар чүгле ийи ай дургузунда безин 212 помещиктиң чер ажыл-агыйын хавырган, ооң ниити шөлү 800 муң гектар хире болган. Ам ол чер ажыл-агыйларында 3200 ажыг ажылчын ажылдап турар. Бо ажыл-агыйларның девискээринге кооперативтер тургустунган соонда ажылчыннарның саны үш катап көвүдээр.

Кодээ ажыл-агый министри мапуче дээр индийлерниң амыдырал байдалын экижидерниң айтырыгларынга улуг кичээнгейни салган. Индийлерниң хөгжүлде кооперациязын тургузарының төлевилелин ажылдап кылыры дооступ турар, ынчангаш ук төлевилелди президентиге көрдүрери-биле март төнчүзүнде киирер деп, ол дыңнаткан.

Тель-Авивтиң кажарлаашкыннары

ЛОНДОН. (СЭТА). Эжелекчи политиказы Чоокку Чөөн чүкте дүшкүүрлүг чоруктуң кол чылдагааны болуп турар израиль чагырыкчы бөлүктер ол девискээрде байдалдың чидиглеңгенин дээш харысалганы Чоокку Чөөн чүктүң кризизин политика талазы-биле тайбың таарыштыр шиитпирлээрин чедип алырын оралдажып турар күштерже чууй каарын шырбайып турар.

Израильдиң премьер-министриниң оралакчызы Игал Аллон Эйлат хоорайга чүве чугаалаан. КНО-нуң Чиңгине секретары У Тан болгаш КНО-нуң Чиңгине секретарының тускай төлээлекчизи Гуннар Ярринг тайбыңны чедип алырын чүгле дүргедедип шыдаваан эвес, «харын-даа Чоокку Чөөн чүкке чаа дайын чорудулгаларының айыылын улгаттырарынга дузалаан чадавас» дээр чүвени Игал Аллон чугаалаан.

Араб девискээрлерин эжелээрин боттарының үргүлчүлээр бодап турар дугайын израиль удуртукчулар моон-биле кады медеглеп турар. 1967 чылдың июньда араб чурттарга удур агрессияга чедир догунааан кызыгаарже бодунуң шерииглерин үндүрерин Израильдиң ойталааның премьер-министр Г. Меир база катап бадыткаан.

Патриоттарның чедиишкиннери

ХАНОЙ. (СЭТА). Индий-Кыдаттың патриоттары америк-сайгон агрессорларының болгаш интервентилерниң шериглеринге боттуг согуушкуннарны таварыштырарын үргүлчүлеп турар.

Кассан Патет-Лао агентилелдиң дыңнатканы-биле алырга, март 4-те Лаостуң Улусчу-хосталга армиязының дайынчылары Бандонг хоорайның соңгу талазынга дайзынның колоннаазын доза шапкан болгаш 13 танк, бронетранспортёрну узуткаан, дайзынның хөй солдаттарын чыскаалдаан үндүрген.

Ол-за хүн патриоттар сайгон парашютчуларының кезектеринче болгаш танкылар колоннаазынче халдаан. Дайзынның 60 солдадын өлүрген болгаш 7 танкызын узуткаан.

Февральда Камбоджаның патриоттары чаа чедиишкиннерни чедип алган. Февраль 4-тен 28-ке чедир үеде чүгле Компонгтям болгаш Кратие мужуларга безин патриоттар сайгон чалча армиязын 5,5 муң солдадын өлүрген, балыглаан болгаш тудуп алган, дайзынның 300 танкыларын, бронетранспортёрун узуткаан болгаш ажыглалдан үндүрген. 50 утер-боону узуткаан, 32 самолётту дүжүр аткан, 13 шериг суднозун суг дүвүнче киирген, кывар чүүлдүг ээзен каш складтарны буза тевискен, хөй санныг боо-чепсекти хүлээп алган деп, АКШ агентилел дыңнаткан.

Мурнуу Вьетнамда хосталга армиязының дайынчылары Кхесанның девискээрде идепкейлиг дайынчы чорудулгаларны чорудуп турар. Кхесаниден АКШ-тың ужар чүүлүнүп деткимчези-биле сайгон интервентилерниң шериглерин Лаосче, а ол ышкаш чурттуң өске-даа районнарынче чорудуп турар. Март 2-де патриоттар мурнуу-вьетнам армиязының 44-кү полугунуң штавынче, артиллерия турушттарынче болгаш ок-чемээк складынче халдаан. Ол-ла хүн АКШ-тың парашют дивизиязының Буангчи можуда туружунче халдаан.

КУЛЬТУРА ОДАГЛАРЫН—ЧОНГА

Бии-Хем районнуң ажыл-ишчилери партияның XXIV съездизин төлептиг уткуп, күш-ажылчы белектерин бараалгадыр дээш күженнишкининг ажылдап, ажыл-агыйның аңгы-аңгы адырларының айы-биле эвээш эвес чедиишкиннерлиг болган. Культура фронтузунуң ажылдакчылары бо ажылга үлүүн киирип келген деп чугаалап болур.

Амгы хүннерде бүгү-ле культура албан черлеринде съездиге уткуштур планнаан хемчеглерни боттандырып эгелээн. Клубтарның, Культура бажыңнарының каасталга шимелдеенинче болгаш көскү агитацияже сагыш салдынган. Бот-тывынгыр уран чүүл бөлгүмнериниң ажылы байырлалдыг хүннерни болгаш партияның съездизин уткуурунга тураскааттынган концерттерни белеткээринче угланган.

Район библиотеказындан эгелээш, шупту кодээ библиотекалар партияның XXIV съездизинге уткуштур делгелгелерни организастаарын, чечен чогаал допчулалын, янзы-бүрү темаларга беседаларны, ыткыр номчулгаларны эрттирерин, темалыг кежээлерни, аас журналдарын чорударын чугула көрген.

«Съездиден съездиге чедир», «СЭКП-ниң XXIV съездизинге уткуштур», «Съездиге төлептиг ужурашкылга» деп ном делгелгелерни библиотекалар организастаан. «Совет улус коммунизмни тургузуп тур», «Коммунизм — бистиң эчис сорулгавыс», «ССРЭ —коммунизмниң улуг тудуг шөлү», «Чаа беш чылдың бедиктери», «Съезд мурнунуң залчаалдар» дээш өске-даа темаларга номнар допчулалдарын организастааны солун болган. «Комсомолчу адыңны ажыл-херээң-биле бадыткa» деп темалыг кежээни Сушь библиотеказынга чоруткан. Хадыңның кодээ Культура бажыңы библиотека-биле кады партияның XXIV съездизинге уткуштур солун хемчеглерни организастап чоруткан. Аржаан суурда Культура бажыңы тускай план ёзугаар аас журналын эрттирген. Кызыл партизан чораан С. Беспаловтуң төрүттүнгенден бээр 75 чылы болганынга ук журналды тураскааткан.

Севи, Хүт ышкаш ырак суурларже районнуң Культура бажыңының агиткультбригадазы чораш келген. Ол ышкаш Эрбектиң, Сесерлигниң агитбригадалары ол чооккаазында малчыннарга барып, оон концерттерни көргүзүп турар.

Тураннын улусчу театры көрүкчүлерниң кичээнгейинге алгон ажылдарны бараалгадып келген. «Ынакшыл дээш он хонук», «Чиндиг кызыл чечекчигеш» деп шиилерни ук коллектив белеткээн.

Бии-Хемниң культура ажылдакчылары партияның XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилели-биле таныжып, оу нийи-биле деткип чүүлдүгзүгеннер. СЭКП-ниң съездизинге чедир эвээш хуусаа арткан. Бо арткан үениң хүн бүрүзү культура амыдыралынга чаа болуушкуннарның, бот-тывынгыр уран чүүл бөлгүмнериниң, агиткультбригадаларының чонга бараалгаткан солун көргүзүглериниң үези болган турар ужурлуг.

А. ПЕТРОВА,

культура килдизиниң эргелекчизи.

Чагааны парлаваза-даа...

Чогуур хемчеглерни алган

Мөңгүн-Тайга районда «Малчын» колхозтуң төп кудумчуларында кызыл-булуң, гостиница, чунар-бажың, парикмахерская, столовая чогуур негелдезинге чедир ажылдавайн турарының дугайында кодээ бижикчиниң чагаазы редакцияга келген.

Ажылчы чоннар депутаттарының район Совединиң күүсенчи комитединиң секретары О. Масный-оолдуң бистиң редакцияга дыңнатканы болза:

Материалдың истелгезин чоруткан. Авторнуң бижээни чамдык четпестерниң турганы шын. Колхозта столовая, чунар-бажың, гостиница амгы үеде ажылдап турар. Ылангыя хүлээлгезин багай күүседип турган гостиница эргелекчизин ажылындан үндүрген, өске кижини киирген. Ындыг янзылыг чунар-бажың эргелекчизи Опекти доңгуткаш, ажылын экижидерин сагындырган.

Колхоз төвүнде районнуң Культура бажыңының барып өөренип көрген, кызыл-булуңнуң эргибажыңын амыдырал хандырылгазы бажыңы кылдыр эде кылыр. Бажыңны таарыштыр кылган соонда парикмахерская болгаш чурук тырттырар чер кылдыр ажыглаар.

БО АЙДА КӨӨР СИЛЕР

РЕСПУБЛИКАНЫҢ КИНОЭКРАННАРЫНГА

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXIV съездизи ажыттынарынга чедир каш-ла хонук арткан. Бүгү чон партияның бо төөгүлүг съездизинге күш-ажылчы ажыл-херектерлиг ужуражып турарлар. Совет кинематографистерниң съездиге бараалгаткан эки чогаалдары-биле көрүкчүлер март айда таныжар.

Ада-чурттуң Улуг дайынының төөгүзүн көргүскен «Хостаашкын» деп киноэпопеяның уланчызы «Кол согуннуң угланыы» деп кинофильм фашистиг Германиядан Европаны совет шериглерниң хостаарының оруу—«Багратион» операциязындан эгелээн.

«Багратион» операциязы дээрге, дайзынны ойтур шаварынга совет командылал черниң халдаашкынны чорударының чажыт планы. Ол операцияның дугайын чүгле Сталин, Жуков, Рокоссовский, Василевский, Антонов — бо беш кижи билир турган. Гитлер совет шериглерниң Белоруссияже бурунгаарлаашкыны болдунмас деп бодап турган. Тулаалыг берге оруктту аар чепсектиг күштер, чадаг шериг чаңгыс хонук иштинде эрткеш, дайзынның кол төвүн буза шапканы-биле дөрт чыл иштинде үргүлчүлээн дайын болдуу доостур.

Алексей Салтыковтуң тургусканы **«Кежээ-даа, эртенги хаяа-даа турган...»** деп кинозу 1917 чылдың Октябрь хүннерин чугаалап турар. Фильмниң кол маадыры—большевик Гудун. Хоочун большевик, эрес-дидим далайжы Совет эрге-чагырга дээш тулчуушкунче матростарны баштап, оларның ынакшылын чаалап алыр.

Фильмниң сюжеттиг угланыышкыны революцияның болгаш реакцияның үскүлежиишкиннери болур. Бо ийи күштерниң бирээзи чайлаш чок өлүмден уштунуп шыдаваан. Ынчангаш фильмниң ады орай кежээ биле эртенги хаяа кылдыр адаттынган ужуру-даа ол.

Октябрьның кадыг-дошкун бир дүнезиниң болуушкуну «Бедээ меңгениң теләәлери» деп кинофильмде көргүстүнген. Делегей культуразының шыгжамыры Петроград Эрмитажынга Түр чазактың министрлери , чашты бээр. Кинода кол черни ээлеп турар маадыр—Дмитрий Оленский чөвүлежип турган министрлерниң аразынга кирип келгеш, Эрмитажты каапкаш, өске ордуга туруңчуп алырын сүмелээр. Угааны баксыраандыр дээш ону министрлер үндүр сывырыптар.

Октябрь тура халыышкынының баштыңы В. И. Ленин биле князь Оленский ужуражып, Эрмитаж үрелип бузулбазын дээш, Кышкы ордуже халдаашкынны кылбас, Түр чазак большевиктер-биле тайбың чугаалажыышкынны дөмей-ле кыла бээр деп турар.

Кышкы ордунуң бузаалаашкыны большевиктерниң тиилелгези-биле доостур. Эрмитажта шыгжамыр үрелиишкин чокка артар болгаш князь Оленскийниң салым-хуузу шиитпирлеттинип, Эрмитажтың директорунга ону томуйлаарын Ленин-биле Луначарский дугуржур.

1970 чылдың апрель 22-нин хүнүн бүгү делегей бир дептге байырлап эрттирген. Делегей пролетариадының баштыңы Владимир Ильич Ленинниң чүс хар харлаан бо хүнүн Европа, Азия, Африка, Америка дипттерниң депшилгелиг кижи төрелгетенни канчаар байырлап уткааның Документалдыг фильмнерниң Төп студиязының ажылдакчылары, Төп телевидение болгаш «Известия» солуннуң редакциязы **«Делегей бо хүннерде»** деп документалдыг кино кылдыр тургускан.

Бүгү кижи төрелгетенниң үштүң бир кезии бо хүн социализм үезинде чурттап турда, капиталдың чурттары миллион-миллион долларны чепсегленииишкинге чарыгдап турар. А 15 чурттуң ажылчын чону, демократия болгаш социализм, хамаарышпас чорук, дең эрге дээш демиссежип турар.

Экранга болуушкуннар, коммунизм тиилеп турар Советтер чуртунуң чүрээ—Москва хоорайны, социализм чурттарында тайбың амыдыралды көргүспүшаан, Чили, Испанияда ажылчыннарның ажыл соксадыышкыны чорудуп турарынче шилчиир. Улуг Ленинниң бодалдары, Октябрьның идеялары диптер аразынын кызыгаарын эртип, кижилерниң салым-хуузун шиитпирлеп турары көрүкчүлерге көстүр.

89 чурттарның коммунистиг партиялары 50 миллион коммунистерни каттыштырып, улуг күштүг тудуштуруп каңналдырган. Коммунизмниң тиилелгелиг базымнары кайда-даа боттанып турарын экрандан көөр бис. Берлинде, Будапештиде, Бухарестиде, Улан-Баторда, Гаванада, Прагада, Хельсинкиде, Каирде, Амстердамда, Мюнхенде, Баготада, Мехикада улуг юбилейни демдеглеп турар.

Көрүкчүлерниң сонуургалын хайныктырар документалдыг фильмниң сценарийиниң автору Е. Яковлев, режиссёру В. Лисакович.

Амгы үениң кижилери — аныяктар, оларның ынакшылын көргүзери кинематографистерниң база бир темазы. Одесса киностудияның бүдүрүп үндүргени **«Хоорай романызы»** деп уран-чечен кинода чогум-на моон дугайын чугаалап турар.

Рентгенолог-эмчи Женя педучилищениң сургуулу Машага таварылта бооп ужуражы бээр. Баштайгы чугаадан эгелээштиг Машаның бодунуң биче сеткилдиин, сагыш-сеткилиниң арыг-чаагайын Женя эскерип каар. Ийи, үш хире кыска ужуражылгаларның соолунде, аныяк кижилер бот-боттарын билгип, кайы-кайызынга ынакшыыр. Амыдыралчы дуржулгазы авааш, чаа-ла назы четкен уруг бодунуң бодалдарынга бузуреп, Женяның кадайы болу бердим деп өөрүнге безин дыңналыптар...

Петр Тодоровскийниң тургусканы бо уран-чечен кинофильмни аныяктар көргеш, ынакшыл деп чүл, ону канчаар көөрүл деп айтырыгларга таваржыр.

Март айның киноэкраннарынга **«Семундемер»**, **«Коцюбинскийлерниң ег-бүлези»**, **«Мээң эргим ачам»** деп уран-чечен болгаш өске-даа дашиткы фильмнер үнгүлээр.

О. УСПЕНСКАЯ.

СОВЕТ КИЖИЛЕР ЫНДЫГ БОЛУР

Ак сеткилдиг чорук

Даараныр цехке хеп даарадып чораш, чанып бар чыдырымда соомдан аныяк оол келгеш: «Бо силерниң эвес бе? деп, акша хавы көргүскен. Ам сактып келдим, карманымга чораан акшам хавында алдан беш рубльдиг кижи мен, оону комбинаттың иштинге адып каггганымга чегендим.

Ол акшаны меңээ экип берген, ак сеткилдиг оол Эрзин районуң амыдырал хандырылга комбинадының кочегары, комсомолчу Витя Тлюмбетеев болду.

Бистиң совет кижилер ындыг эки деп чувени сактып, аңаа өөрээнимни илередип тур мен.

Н. УЯНУК.

Кызылдың ийи дугаар ясли-сады хоорайда дээре ажылдыг черниң бирээзи. Ында 140 ажыг уруглар хаара туттунган. Ясли-садта Лариса Алексеевна Лепехина эвээди уруглар-биле ажылдап турар. Оларга янзы-бүрү чуруктар чурубуп, шүлүктер, рассказтар шээжилледип, таныылгаарынга оларны өөредип турар.

ЧУРУКТА: Л. А. Лепехина уругларны чурулгага өөредип турары.

А. СОДУНАМНЫҢ фотозу.

АНЫЯКТАР ЫРААЖЫЗЫ

Александр Чаш-оолович Дамбы-Сүрүңнүң мөчүй бергенин дыңнааш, эге-ле бүзүреведим. Мээң чаңгыс назыным Тываның революстуг шүлүк чогаалынга дадыгып өскен кижи мен. Та кайы час чүве ыйнаан, бир-ле мениң кээримге, мынчаар ырлап чоруур апарган оол чоржук мен:

Дезү-ле чок феодалдарның
Дөгерезин ажып тиилээш.
Төөгүнүң шыңгыт херээн
Дозеп салгаан аныяктар.

Кувасказдың ол кайгамчык ырызын чогааткан кижи Дамбы-Сүрүң чогаалчы дээрзин дыка сөөлзүредир билип каан мен. Ол шүлүкчү-биле эң-не баштап Чадаанага ужураштым. «Ленинчи оруу» солуун үнүп эгелээн. Ооң редакторунуң мандган ак өө бичии борбак бажыңның чанынга турган. Бодунуң өөнге чурттавышаан, хевлиг бажыңның иштинге кээзден келген чагааларның оос-домаан хоюглааш, бир талазынга хол-биле бир-ле кижиге өрүдүп турар чораан. Мен ооң албан кылып органг өрээлиинге кире бээримге, чук-биле хырбалап каан чагаалар хавы чыткылаар. Тос сыптыг тыва бижекбиле бүдүктүг карандашты ортузундан чара кагыпкаш, ооң бүдүүн сиирип-сиирип, иштинде аастыг бүдүк шилинче уруупкаш, ооң кырынче сугну ымчуг хынамчалыг кудупкан. Оон соонда шиш баштыг демир-ужүүн ынаар сугкаш, саазынга дыйланнадыр шелгилээш, мендиве көрүптерге, карактары каттырымзап, мени чанындыва улам чоокшуладып тургазыг болган. Мен дерниң ченим-биле чодупкаш, ол акыйның эктинден даянып-каш, чанынга кожалаштыр туруп алган мен...

Мээң авай-кара чажымдан тура шээжи билир шүлүктеримниң, ырлап өскен ырларымның чогаадыкчызы Александр Дамбы-Сүрүң—хоочун комсомолчу, төлептиг коммунист, биче сеткилдиг акый, ёзулуг-ла шүлүкчү кижи чораан.

Бойдус агаар соой берди,
Бора-хөкпеш чемней берди.
Арыг иштиг түлей берди.
Аңгыр куштар чана берди.

Мал-маган чазын түлээр боор, ынчаарга бойдустуң ынжы чүгле күзүн түлээрин шүлүкчүнүң кескү карак көрүп кааны ол ышкажыл! Бо одуругларда бойдус биле ниитилелдиң амыдыралын төрелдештирип турар философтуг хавы утка бар. Сесту кажак, канчаар шиимп аарыл, ону шын ажыглаарының нарын аргазын бо строфадан үлегер ап өөренип ап болур:

Шинек погаан чайывыс
Шинель кеткеш, чаңынты.
Орай күстүң аъттангаңын ынчаар чуруmалдай бижип чораан-дыр.
Шээр малды семиртирде
Шеми-Бажы серинн чайлаг...
Чалбак Шеми араттары
Салган соруун уттур эвес—

сут-сут деп ырлажып келирге, ынчаның сеткили хаңмайн чораан деп, ону ам-даа ырлап турар.

Шүлүкчүвүс бистен кажан кезээде чарлып чоругту, ынчалза-даа ооң революстуг ырлары, чечен-мерген шүлүктери Тываның уран чогаалының үнелиг байлаа боор артар, ооң ады—аныяктар ыраажызы болганы ол-дур.

М. КЕНИН-ЛОПСАҢ.

Тываның чурт-шинчилел музейиниң эртем ажылдакчызы.

Солун чүүлдер

Чоннуң төөгүзү ырларда

БО КИЖИНИҢ кирбээн бажыңы, чорбаан суур чок. Хей чүс чылдар мурнунда чоннуң чогаадып тургускан ырларын ол бодунуң кылын кыдырааштарында бижип алган. Улустуң ырларын ол чыып эгелээнинден бээр чээрби беш чыл эрткен. Латви кижилер ол ырлары-биле аалчыларны уткуур болгаш үдээр, ажыл болгаш байырлал үезинде оларны ырлаар. Ындыг ырларның чыыкчызы «Гайзиньш» совхозтуң ары өстүрүкчүзү Янис Круминь болу берген.

Чоннуң сагыш-сеткилинде камныг кадагалаттынып чоруур 8 муң ажыг ырыны, каш-каш муң тывызыктарны, чечен чугааларны, үлегер домактарны ол чээрби беш чыл дургузунда чыган. Мадона районнуң уран-чечен чүүлдерниң чурт-шинчилел музейинде делгелге ажыттынган, Я. Круминьниң чыган чүүлдерниң чамдызын ында делгээн.

Эртем, шажын, бурунгу болуушкуннар, өөрүшкү болгаш човулаң дугайын чугаалап турар бурунгу латви ырларны чоннуң архиви дижип турар.

Улустуң бурунгу ырларын чыыры эрткен чүс чылдың ортан үезинде эгелээн болгаш латви национал оттуушкунунуң үези-биле ол кансырлашкан. Аас чогаалының эң улуг чыыкчызы болгаш системачыдыкчызы чогаалчы болгаш бижикчи Кришьян Барон апарган, чон ону «бурунгу ырларның адазы» деп адаан. Чурттаалгазының 40 чылының дургузунда ол кижи орус эртем ниитилелдериниң деткимчези-биле сес томнуг ном болган 200 муң бурунгу ырларны чыгаш, системачыдып сайзыраткан.

Ам Ригада Кришьян Баронуң кудумчузунда дыл болгаш литература институдунуң латви фольклор сектору турар. Совет эрге-чагырганың чылдарында ол сектор улустуң аас чогаалын чыырының болгаш сураглыдарының төвү апарган.

К. Бароннуң эгелээн чаңчылдарының үргүлчүлекчилери бурунгу ырларны, тоожуларны, чечен чугааларны оолче чорудуп турар, фольклор секторунуң хөй-ниитичи ийи муң корреспондентилериниң бирээзи — ары өстүрүкчүзү Я. Круминь база чорудуп турар.

П. МОРА.

Мадона — Рига.
Латви ССР.

ЧАДАГ 7319 ВЕРСТА

МООЛ-БИЛЕ кызыгаарлашкан Кяхта хоорайдан Петербург чедир ындыг ырак хемчээлдиг черни бир дугаарында кылаштап эрткен сибирьжи кижи—орус казак А. Л. Назимов болган. Нева хемниң эриктеринче ол чадаг 1840 чылдың март 2-де чорупкан. Чыл эрткен соонда сорулгага чедип алдынган: «Соңгу Пальмирага ол чеде» берген.

Ол фактыны бурят чурт шинчээчизи болгаш журналист В. Зоркин катап тургускан. «Казак Назимовтуң амыдырал-чурттаалгазы болгаш ооң аян-чоруунуң тодарадылгазы» деп В. Беккерниң бичии номун ол тып алган. Ол ном библиография талазы-биле шагда-ла ховар дээн чүүл апарган.

Андрей Лаврентьевич Назимов Забайкальениң казак полказынга үжен чыл албан эрттирген. Орус болгаш дашкыкы төөгү талазы-биле номнарны ол хандыкшылдыг номчуп чораан, а бежен харлыында халажып үнгеш, Россияны болгаш ооң найысылалын караа-биле көөрүн ол күзей берген.

Ол чиик чүъктээшкинниг чорупп турган. Сесин айда Назимов Казаньга чедип келгеш, Иван Грозный үезинде туттунган кремльди, дуганнарны көрген. Ол аян-чорукчу бурунгунуң тураскаалдарын дыка сонуургаар чораан. Ындыг тураскаалдар дугайында медээлерни, дамчыыр чугааларны ол бодунуң хүн демдеглелдеринге быжырымчалыы-биле киирип ап чораан. Ынчангаш ооң хүн демдеглелдери Россияның солун черлерин барып көөрүнүң бир янзы орук айтыкчы бижии апарган.

Ол казак Петербургка баргаш, бүдүн чартык ай болган. Ол Москвага болгаш Киевке база чораан.

Бо быжыг тура-соруктуг кижиниң солун аян-чоруунуң дугайында В. Беккерниң номчук ол-ла чылын найысылалга парлап үндүрген.

Ю. БУДАЕВ.

Улан-Удэ.

ҮЖЕН ЧЫЛДА

Доржу Дагырович Монгуш 1936 чылда Кызылдың өөредилге комбинадының (амгы № 2 школа) эмчи кадрлар белеткээр салбырынга өөренип келгеш, 1940 чылда дооскан. Оон бээр-ле ажылчы чоннуң кадыкшылынга бараан болуп келген.

Коммунист эмчини Сүт-Хөлде таныбас, эмнетпээн кижи ховар деп хөөремче чокка чугаалап болур. Үжен чыл иштинде үзүктелиишкин чок Сүт-Хөлге ажылдап келген. Ам Чөөн-Хемчик районнуң Ишкин суурунда эмнелге пунктузунда ажылдап турар.

Эмнелгеге келген кижилерни хүлээп ап, шинчип эмнээринден аңгыда малчыннарны кезип, медицина дузазын көргүзүп, арыг-шевер, культурлуг чурттаалга, аарыглардан баш бурунгаар камгаланыр дугайында чон ортузунга тайылбыр ажылын чорудуп турар. Доржу Дагыровичини чон хүндүлээр, мактаарлар.

Янзы-бүрү аарыгдан аараан кижилерни шинчип, эмневишаан, нелерни божудуп, бичии чаштарны хүлээп алырынга улуг дуржулгалыг. Доржу Дагырович-биле чоокта чаа ужурашкаш, ажылдап келген үезинде нелерни божуткаш, чеже хире уруглар хүлээп алганын айтырарымга, столдан эргижирей берген демдеглел дептери уштуп экелгеш, ур-даа болбайн, «1704 уругнуң кинин кезип, хүлээп алган-дыр мен» диди. Божуп чиигээн нелер буянныг эмчиге четтиргенин илергейлеп чоруурлар.

Доржу Дагырович чалалгага чайын-даа, кыжын-даа үргүлчү барып турар. Суурдан дыка ырак Ишкиннерде, Улуг-Уруда, Шом-Шуйда кадарчыларның чалалгазынга барып, оларга медицина дузазын көргүзүп турар. Кадарчыларга медицина дузазы чедиреринден аңгыда агитатор хүлээлгезин база күүседип чоруур. 1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле партияның XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин малчыннарга таныштырган. Суурда хөй-ниитиниң ажылынга идепкейлиг киржип, партийжи даалгаларны ак сеткилдиг күүседип турар. Доржу Дагырович Ленинчи юбилей медалы-биле шаннаткан.

М. МОНГУШ.

ШАҢНАЛ — ӨӨРҮП ЧЕТТИРИИШКИННИҢ БОЛГАШ ЧАЛАЛГА

ТАШКЕНТ. (СЭТА). Узбек национал угуулзалар аразында хоккейжилер сиилип чураан шаажаң сава-биле Москваның «Спартак» командазы шаңнаткан. Ташкентиниң «Юбилейный» деп спорт ордузунуң дожунуң кырынга болган маргылдаага ол команда удурланыкчыларын шуптузун удуп алган. Ол ышкаш спартакчылар баштай киирген шайба дээш база мерген техника дээш ийи чүүл шаңналдарны база алганнар.

★ **МОТОЦИКЛ СПОРТУ.** Уфа чурттуг Габдрахман Кадыров дош кыры-биле мотоциклдиг чарышка делегей чемпиону деп адын база катап эгидип алган. Барыын Германияның Инцеле хоорайынга болуп эрткен делегей маргылдаазының шүүдезинге ол алза чогуур 30 сайының 29-зун чаалап алган. Кадыров ооң мурнунда делегейниң 1969 чылда чемпиону турган.

ДИЗЕНТЕРИЯ ДУГАЙЫНДА АЙТЫРЫГГА ЭМЧИНИҢ ХАРЫЫЛАРЫ

1. Дизентериядан кижи канчап аарый бээрил? Дизентерия халдавырлыг аарыг. Оортан аараан кижи албаны-биле кады дыка хөй санныг микробтарны үндүрер. Аъш-чемге, аяк-савага аарыг кижи чунмаан холдары-биле дегтенде азы сээктер хонганда, оларга микробтар чыпшынар. Дизентерия микробтары агым сугга киргеш азы өске-даа чүүлдерни дамчып, ижер сугже (кудукче, хемче) кирип болур. Аъш-чем-биле азы ижер сут-биле кады кадык кижиниң ижин-шөйүндүзүнче дизентерия микробтары киргенде кижи аарый бээр.

2. Кандыг-даа янзы-биле куду олуртур апарган кижи эмчиге барза эки бе азы боду эмнензе эки бе? Кандыг-даа янзылыг куду олуртуушкун болганда, эмчиге азы фельдшерге ылап-ла баар херек. Дизентерия чиик хевирлиг эртип турар болза, чижээ, багай шынарлыг чемден өскээн куду олуртуушкундан, ону аарыг кижи боду ылгап шыдавас. Аарыгны чүгле медицина ажылдакчызы тодаргайлааш, оортан шын эмненирин айтып болур.

Амгы үеде дизентерия нургулайында чиик хевирлиг эртип турар. Ынчаар аараан кижилерниң албаны хан чок, ол чүтле суук шараларлыг боол болур, ону аараан кижи боду чамдыкта эскерип шыдавас. Дизентерияның чиик хевири-биле аараан кижи ооң аар хевири-биле бир дөмей эки эмненири, шеверлениири, аъш-чемин шын таарыштырары негеттинип турар. Ынчангаш дизентериядан аараан кижи бүрүзү эмнелгеге чыдып эмнедир ужурлуг. Дизентерияның аар-даа, чиик-даа хевирлери дегтени хамаарылга чокка, оортан аарый берген кижи кажан-даа халдавырлыг: бир эвес ол бодунуң бажыңынга турар болза, ооң аарыы чанында кижилерге чыпшынып болур.

3. Хоочуралдыг дизентерия деп чүл? Хоочуралдыг дизентерия — ол дээрге дыка хөй айлар азы каш-даа чылдар дургузунда узамдыгар дизентерия аарыы болур. Кижи ынчаар аараанының үезинде аарыын үргүлчү-ле миннип чорбас болгулаар. Аңга-ла кадык ышкаш чорда-ла, оон ишти дойлур: куду олуртур, ишти хевериш, аарып туруп бээр. Чамдыкта кижи куду олуртуп тура-ла тырыктаар-даа апаар.

Хоочуралдыг дизентериядан бичии уругларның аараашы үр үе дургузунда доктаамал эвес пакалаарындан илерээр. Чамдыкта оларның паказы анаа, боттары эрес шоваа турда, аарыг база катап кирип эгелээр.

4. Хоочуралдыг дизентерия халдавырлыг болур бе? Ийе, ылангыя кадыннаашкын үезинде аарыг кижи дизентерия микробтарын албаны-биле кады үндүрер чүве болганда, ол халдавырлыг.

Ынчалза-даа бир эвес аарыг кижи эмчиниң айтыышкыннарын күүседир, арыг-шевериниң чурумун сагыыр болза, халдавыры ол нептеретпес, ынчангаш ооң чанында кижилерге айыыл чок болур.

5. Дизентерия аарыгны хоочуралдыг хевирже шилчитпес төлээде, чүнү кылза чогуурул? Дизентерияның чиик хевиринден аарый бергеш, улуг эвес куду олуртуушкунну тоовайн, эмчиге чогуур үезинде барбайн турган кижилер ол аарыгны хоочурадып алырлар. Чамдык кижилер янзы-бүрү чүүлдер хереглеп, эмненирин оралдажып турарлар. Ынчангаш ол чүүлдер-биле олар боттарынга хораны чедирип турар. Ындыг таварылгада аарыг экирбейн узамдыгар болгаш нургулайында-ла хоочуралдыг хевирже шилчээн болур.

Ооң ужурундан дизентерияның хоочуралдыг хевирже шилчиирин болдурбазы-биле куду олуртуп аараан кижи эмчиге баргаш, болдунар-ла дүргени-биле эмнедип эгелээр ужурлуг.

6. Хоочураан дизентерияны экиртир эмнеп болур бе? Ийе, болур, ону экиртирде, үргүлчү эмнедир херек. Аарыг кижи эмчиниң айыткан чемин чиир, хүн чурумун сагыыр, эмчиниң бүгү сүмелерин ылаптыг шын күүседир ужурлуг. Аарыг кижи боду сегий берген ышкаш апарза-даа, эмнедирин ара соксадып болбас. Когун үзе эмнеттинмээн хоочуралдыг дизентерия база катап кадыннап болур, ынчан эмнээшкинни катап эгелээр апаар болгай.

7. Кижи боду болгаш уругларын дизентерияның халдавырындан камгалаарда чүнү кылза эки? Чемнениринин болгаш чаш урутну чемгерериниң мурнунда база арыгланыр черге барганының соонда холдарны саваңнап чуурy эргежок чугула. Бичии уругларның холдарын хүнде каш катап чуур, а элээди уругларны, ылангыя чемнениириниң мурнунда холдарын доктаамал чуур кылдыр өөредир ужурлуг.

Чурттаар бажың иштинде сээктерни узуткаар, олардан аъш-чемни, аяк-саваны, ылангыя бичии уруглар чиир чемнерни дуглаар херек. Уругларның эмискиин хереглээр санында-ла сутта хайындырып, мунгаш сава иштинге шыгжап турза чогуур. Бичии уругларга чүгле чугдунар ойнаарактарны тутсуп болур.

Чиг ногааларны болгаш чимистерни чемге хереглээр мурнунда шак хынамчалыг чуур ужурлуг. Уругларның чугдунмаан ногаа, чимистер чиир чоруун хоруур херек. Сүттү, ылангыя рыноктан садып алганда, хайындыргаш ижери чугула. Сутну хоорайның сут дамчыдылгазындан албаан болза, ону база-ла хайындырып, сооткаш ижер. Сүттү болгаш сугну аскы хааглыг савалар иштинге кудуп тургусса чогуур.

8. Уругларның кыжыктаар аарыглары айыылдыг болур бе? Кыжыктаар аарыглар нургулайында-ла бичии урутларга таваржыр болгаш оларга кончуг айыылдыг болур. Чаш урутта кыжык илерел келзе, ону эмчиге дораан көргүссе чогуур.

Ижин-шөйүндүзү аараан кижилерни чедиишкинниг эмнээринге херектиг күчүлүг эмнер совет медицинада бар. Чүгле аарыгны үгдеретпес херек.

9. Дизентерияга удур тарылга кандыг болурул? Кайы-бир аарыгга удур камгалал тарылганы кылганының соонда, кижиниң мага-боду ол аарыгны халдатпас апаар. Элээн каш ижин тиинге, паратифостуг аарыгларга удур тарылганы нургулайында-ла бир угда чорудуп турар. Тарылганы кылганының соолунде, кижиниң мага-боду ол аарыгларны 1 1/2—1 чыл дургузунда халдатпас. Тарыткан кижилер-даа аарый бээр таварылгалар хаая плерей турар, ынчалза-даа ол аарыг тарытпаан кижилерге дегтеннинден оларга дыка чиик эртип турар.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 11-ДЕ
МОСКВАДАН

16.30—Москваның Маяковский аттыг Академиктиг театрының чогаадыкчы кежээзи. Чапсарда телемедээлер. 18.50—«Партияның планы—чоннуң планы».

КЫЗЫЛДАН

19.00—Телемедээлер. 19.15—«Шолбанчыгаш». Уругларга программа. 19.30—«Мээң бажыңым — Тываның найысылалы». Дамчыдылга. 20.00—«Дашпыкы чурттарда». Хроника, медээ, тайылбыр. 20.15—Чырлалдар.

МОСКВАДАН

20.30—Чаа медээлер. 20.35—«Раиса Немчинская—цирк артизи». Документалдыг телекино. 21.05—А. Островский. «Боттарывыс дугуржуп аптар бис». Телешии. (1 кезээ). 22.05—22.15—Техниктиг чапсар. 22.15—Миллионнарның ленинчи университеди. «Партия дугайында беседа». 22.45—00.00—А. Островский. «Боттарывыс дугуржуп аптар бис». Телешии (11 кезээ).

АГААР

Бөгүн республиканың болгаш Кызылга шокар булуттаар, хар чагбас, хат кошкак болур.

Агаарның температуразы хүндүс дагларга 9—14, арткан черлерге 15—20, Кызылга 18—20 градус соор.

КИНО

МАРТ 11-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Дошкунну томаартканы» (1-ги, 2-ги кезектери) 11.30, 13.50, 16.10, 18.30, 20.50, «Кызыл даштар» заставада» эртенгиниң 10 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Александр Невский» 9.40, 11.40, 13.40, «Баштайгы ынакшылдың хоорайы» 15.10, 17.30, 19.20, 21.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Яла» 15, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Бистиң хоорайның оглу» 15, «Үну чок кижи болгаш ынакшыл» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының болгаш пропаганда килдизиниң 35-24, харыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, кодээ ажыл-агыйы килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа база совет тургузуг килдизиниң 41-27, информация килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн баргаңда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

ТЫВА АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер черниң республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1.). ТС—23098.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1971 чыл МАРТ 12 ПЯТНИЦА № 60 (8520).

Өртээ 2 көп.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң комиссияларында

«Ниитиниң чемненилге черлерин улам ыңай калбартып хөгжүдер болгаш экижидер талазы-биле хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1967 чылдың март 7-деги доктаалын күүседири-биле Волгоград областың ажылчы чоннар депутаттарының Советтери чүнү кылганыл? РСФСР-ниң Дээди Совединиң Садыг, ниитиниң чемненилге черлериниң болгаш чоннуң амыдырал хандырылгазының талазы-биле комиссиязынга ол айтырыгны март 10-да чугаалашкан.

Ниитиниң чемненилге черлериниң бүдүрүлгелериниң материал-техниктиг баазазы областа калбарган болгаш бымыкан деп, санал бергеннер демдеглээн. Үлетпүр бүдүрүлгелериниң дыка хөй столоваяларында хандырылганың чаа хевирлерин нептереткен, кодээ ажыл-агыйның ажыл-ишчилериниң чемненилгезин организастаары база экижээн.

Волгоград обласка ниитиниң чемненилге черлериниң ажылын улам ыңай экижидер талазы-биле тодаргай сүмелерлиг доктаалды комиссия хүлээп алган.

Ленинград болгаш Кострома областарның колхозтарында болгаш совхозтарында кургадып кевирген черлерни ажыглап турарының дугайында айтырыгны ол-ла хүн РСФСР-ниң Дээди Совединиң Кодээ ажыл-агый талазы-биле комиссиязының хуралынга көрген. СЭКП ТК-ның май (1966 чыл) Пленумунуң соонда мелиоративтиг тудугнуң хемчээли өскен деп, депутаттар онзалап демдеглээн. Ол үениң дургузунда Ленинград обласка кедергей шык 79 муң гектар, а Кострома обласка — 18,5 муң гектар черни кургадып кевирген. Мурнакчы колхозтар болгаш совхозтар ол черлерге бедик дүжүттерни өстүрүп ап турар.

Ынчалзажок Ленинград болгаш Кострома областарның колхозтарында база совхозтарында кургадып кевирген черлерни ажыглап турарында ам-даа хөй четпестер бар. Чамдык ажыл-агыйлар дүжүткүр черукту бедидер дээш чүткүлдүг демиселди чорутпайн турар, чамдык бир демниг чорудар үжүрлүг агротехниктиг эргежок чугула хемчеглер күүсеттинмейн турар.

Кургадып кевирген черлерни эки ажыглаарынче угланган хемчеглер төлевилеттинген доктаалды комиссия хүлээп алган.

(СЭТА).

ЧАС КЕЛГЕН-ДИР, СЕПТЕЛГЕ КАНДЫГЫЛ?

Часкы хову ажылдарының эгелээр үези ам чоокшулаан — чүгле ай ажыт үе арткан. Кодээ ажыл-агыйда бо улуг кампанияны өй-шаанда болгаш бедик шынарлыг чорудары кодээ ажыл-агый техниказын эки белеткеп алганындан кол хамаарлыр.

Республиканың колхозтары болгаш совхозтары часкы тарылгага кол техника болур тракторларының база өске кодээ ажыл-агый машиналарының септелгезин СЭКП-ниң XXIV съездинге чедир доозар сорулга-биле социалистиг хүлээлгелерни ап, чарышты калбартыкан. Ылангыя тоску беш чыл планының талазы-биле съездиниң Директиваларының төлевилели парлалгага үнген соонда, бүгү чон-биле бир демей, кодээ ажыл-ишчилерниң ортузунда политиктиг болгаш күш-ажылчы көдүрлүушкүн улам хайнышкан.

Республикада ниитизи-биле алырга, техника септелгезиниң темпизи багай эвес. Март 1-ге чедир тракторларның 71,4, трактор эндазыннарының 78,5, сеялкаларның 71,1 хуузу септеттинген. Ооң иштинде Чөөн-Хемчик районда трактор септелгези чүс хуу болган. Ажыл-агыйлардан «Элегес», «Межегей» совхозтарда септелгениң темпизи-даа, шынары-даа эки чоруп турар. Олар тракторлар-биле кады өске кожуут чепсектерниң септелгезин катай хаара чорудуп турар.

Ниити байдалды көөрге, септелгениң темпизи чүгээр кыдыр көстүр, а чамдык районнарны, тус-тус ажыл-агыйларны алырга, байдал хирелиг апаар. Кол тараалан район болур Таңдыда ам-даа 90 хире трактор септеттинмээн. Бо районнуң «Тиилелге» совхозунда тракторларның чүгле 56 хуузу, сеялкаларның 39 хуузу септеттинген. Септелгениң шынары кудуу. Септелгеден үнген техниканы чурум ёзугаар тургуспаан, кодээ ажыл-агый машиналарының чамдык кезектерин септевээн, харын күзүн ажаап алышкын соонда оларны аштап арыглаваан хевээр. Эрткен чылын бо совхозтуң септелгезинге 100 ажыт кижи ажылдап турган болза, ам чүгле 70 шаа кижи ажылдап турар.

Эрзин район септезе чогуур тракторларның чүгле 56,3 хуузун, Тес-Хем 64,2 хуузун, Бай-Тайга 65 хуузун септээн. Эрзинниң колхозтарында кодээ ажыл-агыйның чамдык машина чепсектерин амга чедир болуп албаан, эрткен күзүн ажаап алышкын үезинде ажылдап турган черлеринде кагылааниан хевээр.

Илиирлерниң, культиваторларның, картофель олурттур техниканың септелгезинге хөй ажыл-агыйлар кирбээн. Каа-Хем районнуң чамдык ажыл-агыйларының удуртукчулары баштай тракторлар септелгезин доосаш, арткаарын тарылганың бүдүүзүнде септеп алгай аан дээш оларга хол дегбейн турар. Септелгени хары үгде чорутпас, чаңгыс талалар чорук алызы барып багай түңнелге чедирер апаар. Часкы хову ажылдарынга, белеткелде «аар-саар» чүве турбас дээрзин олар билзе чогуур.

Республикада часкы хову ажылдарының үезинде ажылдаар автомашиналарның чүгле 39,4 хуузу септеттинген. Бир эвес «Сельхозтехниканың» болгаш ажыл-агыйларның мастерскаяларынга септээн тракторларын, өске-даа техниканың септелгезин күрүне комиссиязы хынап көре бээр болза, чедир кылдынмаан чүүлдер хөй апаарын эрткен чылдарның практиказы көргүскен болгай. Оон аңгыда, колхозтарда, совхозтарда ам үеде эвээш эвес тракторлар өске ажылдарда ажыглаттынып турар. Оларның септелгезин, техниктиг ажаалдазын база чорудар апаар.

Моон ан көөрге, ажыл-агыйларда септелге талазы-биле кылыр ажылдарның хемчээли ам-даа улуг, а шаг-үе эвээш арткан-дыр. Тракторларның капитал септелгезиниң талазы-биле кол ажыл «Сельхозтехника» органнарынга онаажып турар. Оларның септелге мастерскаяларында септелгениң темпизин дүргедедир, шынарын бедидер херек.

СЭКП-ниң XXIV съездиниң тоску беш чыл планының талазы-биле Директиваларының төлевилелинде мынча деп айыткан: «МАШИНАЛАРНЫҢ БОЛГАШ ДЕРИГЛЕРНИҢ СЕПТЕЛГЕЗИНИҢ БАЗА ТЕХНИКТИГ ХАНДЫРЫЛГАЗЫНЫҢ ШЫНАРЫН БЕДИДЕР. СОЮЗСЕЛЬХОЗТЕХНИКАНЫҢ ХАНДЫРЫШ ТУРАРЫ КОЛХОЗТАРНЫҢ БОЛГАШ СОВХОЗТАРНЫҢ ИНЖЕНЕР-ТЕХНИКТИГ БАЗА БҮДҮРҮЛГЕ ХАНДЫРЫЛГАЗЫН ЭКИЖИДЕР».

Маңаа үндезилээш «Сельхозтехника» органнары колхозтарның, совхозтарның техниктиг хандырылгазын, ылангыя артык кезектер талазы-биле оларның негелделерин харыылаар хүлээлгелиг.

«Сельхозтехниканың болгаш колхозтарның, совхозтарның боттарының мастерскаяларында септелге ажылынче күшту мооңнээри, ийи ээлчег-биле ажылдаарын организастап турташ, ажылдың чорудулгазын дүргедедир херек. Чүгле тракторларның эвес, харын часкы хову ажылдарынга кирер бүгү машина чепсектиң септелгезин хары угда чорударынга үе таарымчалыг апарган. Хүн дургузу узап, чылып келгенде, кожуг чепсектериниң септелгезин хүндүс ажык черлерге чорудуп болур.

Септелгеде киржип турар бүгү кижилерниң, бригадаларның, звенолардың араазынга социалистиг чарышты улам күштелдирер, ооң үре-түңнелдерин бедидер. Партия болгаш профэвилел организациялары съезд мурнуунуң социалистиг чарыжының түңнелдерин үндүрер өй ам келген. «Сөглээн сөс, кертеп ыяш» деп чугаа бар болгай. Алган хүлээлгезин өй-шаанда күүседири совет кижилерниң ажыл-ишчи чаңчылы, арын-нүүрү, харыысалгалыг херээ болур.

МОСКВА ХООРАЙНЫҢ XX ПАРТИЯ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

МОСКВА. (СЭТА). Март 11-де Эвилеалер бажыңының Колонналыг залынга Москва хоорайның XX партия конференциязы ажыттынган.

Конференцияның хүн айтырыында: СЭКП-ниң Москва хоорай комитединиң отчёду, СЭКП-ниң Москва хоорай организациязының ревизия комиссиязының отчёду, «1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездиниң Директивалары» деп СЭКП ТК-ның Төлевилелиниң дугайы, СЭКП-ниң МХК-ны болгаш ревизия комиссиязын соңгууру, партияның XXIV съездинге делегаттар соңгуур.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүнүнге кандидат, СЭКП-ниң МХК-ның бирги секретары В. В. Гришин партияның Москва хоорай комитединиң отчёт илеткелин кылган.

Конференцияның ажылында элтер Л. И. Брежнев, Г. И. Воронов, А. П. Кириленко, А. Н. Косыгин, К. Т. Мазуров, А. Я. Пельше, Н. В. Подгорный, Д. С. Полянский, М. А. Суслов, А. Н. Шелепин, Ю. В. Андропов, П. Н. Демичев, Д. Ф. Устинов, И. В. Капитонов, К. Ф. Катушев, Ф. Д. Кулаков, Б. Н. Пономарев, М. С. Соломенцев олар киржип турар. Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың удуртукчуларын конференцияның президиумунуң составынга чаңгыс үн-биле соңгаан.

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНГЕ БАЗА РСФСР-НИҢ АЖЫЛЧЫ ЧОННАР ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ КРАЙ, ОБЛАСТЬ, ОКРУГ, РАЙОН, ХООРАЙ, КӨДЭЭ БОЛГАШ СУУР СОВЕТТЕРИНГЕ СОҢГУЛДА ЧОРУДАР ДУГАЙЫНДА

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

РСФСР-ниң Дээди Совединиң чедиги чыыжының бүрүн эргелериниң база РСФСР-ниң ажылчы чоннар депутаттарының край, область, округ, район, хоорай, көдээ болгаш суур Советтериниң он ийиги чыыжының бүрүн эргелериниң хуусаалары төнери-биле холбаштыр РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаадыры болза:

РСФСР-ниң Дээди Совединге база РСФСР-ниң ажылчы чоннар депутаттарының край, область, округ, район, хоорай, көдээ болгаш суур Советтеринге соңгулданы 1971 чылдың июнь 13-те воскресеньеде чорудар.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. ЯСНОВ.
РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Х. НЕШКОВ.

Москва, 1971 чылдың март 11.

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНГЕ БАЗА ТЫВА АССР-НИҢ АЖЫЛЧЫ ЧОННАР ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ РАЙОН, ХООРАЙ, КӨДЭЭ БОЛГАШ СУУР СОВЕТТЕРИНГЕ СОҢГУЛДА ЧОРУДАР ДУГАЙЫНДА

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң ийиги чыыжының бүрүн эргелериниң база Тыва АССР-ниң ажылчы чоннар депутаттарының район, хоорай, көдээ болгаш суур Советтериниң он ийиги чыыжының бүрүн эргелериниң хуусаалары төнери-биле холбаштыр Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаадыры болза:

Тыва АССР-ниң Дээди Совединге база Тыва АССР-ниң ажылчы чоннар депутаттарының район, хоорай, көдээ болгаш суур Советтеринге соңгулданы 1971 чылдың июнь 13-те воскресеньеде чорудар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Б. ДОЛЧАҢМАА.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары К. БУДУК-ООЛ.

Кызыл хоорай. 1971 чылдың март 11.

Дадар-оол Михайлович Чагар-оол «Россия» совхозтуң Кескап бригадазынга 5 чыл иштинде инек кадарып келген. Бо хүннерде ол, үскен бызаалар эмзирер 108 инекти менди кадарып турар. Ооң инектериниң күжү эки. Сиген, силос болгаш өске-даа хелуманттыг чемнер четчир. Инек кажаазының ишти арыг, саваң дежекти үргүлчү солуп турар.

Хоочун кадарчы беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездиниң Директиваларының төлевилели-биле ханы таныжкан болгаш коммунизм тургузуушкунунуң ол улуг сорулгазын амыдыралга боттандырар улуг херекке бодунуң үлүг-хуузун киирер дээш бар арга-күрлавырларны ажыглап, ажылдаарын хүлээнген.

ЧУРУКТА: Д. Чагар-оол. А. АИРНИҢ фотозу.

МОСКВАГА ЧӨВҮЛЕЛ ХУРАЛ

Эрткен беш чылдың дургузунда Россия Федерациязының колхозтарынга болгаш совхозтарынга 1.600 муң гектар суггаттыг болгаш кургаттынган чер немешкен. Мелиорацияны чоруткан черлерге дүжүт улам улгаткан, тарааның,ногааларның, мал чемин болгаш өске-даа культураларның бүдүрүлгези дыка көвүдээн. Эң ылангыя рис тарып өстүрер талазы-биле улуг чедиишкин чедип алдынган. 1965 чыл-биле деңнээрге, рис ажаап алышкыны ийи дакпыр ажыг катап көвүдээн.

Ынчалза-даа экижидип болбаазыраткан черлерниң чамдык шөлдери ам-даа чогуур дүжүттү бербейн турар. Оон түңнелинде калбак-делгем шөлдерни ажыглаалга киирер дээш үндүрген акша-хөреңги чамдык районнарда ооржум агыттынып турар.

Марттың 10-да Москвада ажыттынган Бүгү-россия чөвүлел хуралынга суггарылгалыг болдурган болгаш кургаттынган черлерниң ажыглалын экижидер талазы-биле суг ажыл-агый организацияларының болгаш көдээ ажыл-агый органнарының сорулгаларының дугайын чугаалашкан.

Чөвүлел хуралды РСФСР-ниң көдээ ажыл-агый министри Л. Я. Флоренттьев ажыткан. Россия Федерациязының мелиорация болгаш суг ажыл-агыйының министри К. С. Корнев болгаш республиканың көдээ ажыл-агый министриниң оралакчызы С. Д. Рындин олар илеткелдер кылган.

ССРЭ-ниң мелиорация болгаш суг ажыл-агыйының министри Е. Е. Алексеевский, СЭКП ТК-ның көдээ ажыл-агый килдизиниң эргелекчизиниң оралакчызы С. В. Засухин, Эвилелдиң болгаш республиканың министерстволарының база төп албан черлериниң удуртур ажылдакчылары чөвүлел хуралдың ажылында киржип турар.

Украин дылда

КИЕВ. (СЭТА). СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Л. И. Брежневтиң чугаааларының болгаш чүүлдериниң ийи томнуг «Ленинчи угланыышкын-биле» деп чыындызы украин дыл кырында парлаттынып үнген.

Украинаның политиктиг ном үндүрер чери ону хөй тираж тыг кылдыр парлап үндүрген.

ПАРИЖ КОММУНАЗЫНГА ТУРАСКААТКАН

Москвага эртем сессиязы

Алдарлыг хүнге — чаа ниитилелдиң баштайгы медээчизи Париж Коммуназының 100 чыл болурунга холбаштыр СЭКП ТК-ның чанында Марксизм-ленинизм институдунуң, Делегейниң ажылчын шимчээшкининиң институдунуң база ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының өске-даа институттарының каттышкан эртем сессиязы болган.

Коммуна болза XIX чүс чылдың францув болгаш делегей пролетариадының революсчу чоруунуң дээди илерели болган деп, Марксизм-ленинизм институдунуң директору академик П. Н. Федосеев эге сөзүнге онзалап демдеглээн. Париж Коммуназының хүнү бүгү чурттарның пролетарийлериниң баштайгы байырлалы болу берген. Коммунаның революсчу ужурдузазын, кижи төрелгетенниң салым-чолунга оон салдарын төөгүнүң бүгү хөгжүлдези тодаргай көргүзүп турар. Париж Коммуназы ажылчын ангының революсчу демиселиниң эң-не баштайгызы болган, а чаа үе-чаданың эгелээнин айтып берген Октябрьның социалистиг Улуг революциязы эң-не шылгарангай тиилелге болган.

Париж Коммуназының 100 чылын демдеглевишаан, француз пролетариаттың болгаш оон дайынчы баштыңчызы — Францияның Коммунистиг партиязының революсчу чаңчылдарын бистиң хүндүткеп турарывысты илергейлеп турарывыс ол деп, академик онзалап демдеглээн. Коммунаның сорук кииргижизи — I Интернационалдың база оон тургузукчулары К. Маркстың болгаш Ф. Энгельстиң идеяларынга, оларның херээниң уламчылакчызы — Ленинниң идеяларынга бистиң бердингенивисти илергейлеп турар бис. Коммунистиг акы-дуңма партиялар-биле, империализмге удур, тайбың болгаш улустарның хосталгазы дээш, социализмниң болгаш коммунизмниң тиилелгези дээш ажылчы чоннарның демисели-биле эп-сеткиливисти каттыштырып турарывысты илергейлеп турар бис.

«Париж Коммуназы болгаш Россияга ажылчын шимчээшкини» деп илеткелди академик П. Н. Поспелов кылган. Париж Коммуназының идеяларын Россияның аныяк, ынчалзадаа долу революсчу күш кирген ажылчын ангызы, оон баштайгы революсчу организациялары боттуу-биле үнелеп болгаш кузээшкин-биле көргени кайгамчык болган деп, ол онзалап демдеглээн. Париж пролетариадының маадырлыг демисели Барыын Европада революсчу шимчээшкинге, I Интернационалдың ажыл-чорудулгазынга орус ажылчыннарның сонуургалын күштелдирген. Большевиктерниң партиязы коммунарларның херээниң салгакчызы болгаш уламчылакчызы болган. Коммунаның дуржулгазын В. И. Ленинниң гениалдыг ёзу-биле анализтээни марксизмниң хөгжүлдезинге үнелеп четтинмес салышкын болган.

«Париж Коммуназының дуржулгазының ужур-дузазы болгаш ажылчын шимчээшкининге марксизмниң идейлиг тиилелгези» деп темага илеткелди төөгү эртемнериниң доктору В. З. Кунина кылган. «Париж Коммуназының салгалы болгаш делегейниң ажылчын шимчээшкининде идей-теоретиктиг демисел» деп илеткелди төөгү эртемнериниң кандидады Ю. М. Гарушянц кылган.

(СЭТА).

„ЛУНОХОД-1“: АЙНЫҢ БЕШКИ ХҮНҮ ЧОРУП ТУРАР

ЫРАККЫ КОСМОС ХАРЫЛЗААЗЫНЫҢ ТӨВҮ. (СЭТА). Март 9-туң кежээзинде чоруткан харылзааның ээлчеглиг сеансызының үезинде ооң мурнунда Ай хүнүнүң дургузунда шинчилеп эгелээни долгандыр 500 метр хире хемчээлдиг улуг кратерни хайгаарарын үргүлчүлээн. Кратерниң ниити хевирин чурукка тырттырганының соонда луноход ооң ийин куду баткаш, элээн орайтады тывылган база бир өске кратерге чоокшулап чеде берген. Ол долгандыр 200 метр хире хемчээлдиг кратер харылзааның ооң мурнундагы сеансыларының үезинде көстүп турган. Ийиги кратерниң стереоскоптуг ниити хевири алдынган. Ооң-биле чергелештир хөрзүннүң химиктиг анализин кылып чоруткан. Сеансының төнчүзүнде боду шимчээр аппарат улуг кратерниң унну-биле база катап көдүрлүп үнгеш, ооң кырынга барып доктаай берген.

Сеанс беш шак үргүлчүлээн. Ай кырында ажыл ам-даа үргүлчүлевишаан.

ҮРЕЗИННЕР БОЛГАШ ЧЕМИШЧИДИЛГЕЛЕР

БИСТИҢ ИНТЕРВЬЮВУС

Республиканың чер болгаарында шинкаш, Каа-Хем районнуң ажыл-агыйларында часкы тарылгага үрезин белеткели амгы үеде хүннүң чугула айтырыы болу берген. Бо талазы-биле районда байдалды чугаалап бээрин кодээ ажыл-агый эргелелиниң начальнигиниң хүлээлгезин түр күүседип турар эргелелдиң кол агроному Дмитрий Дмитриевич СИРОТАДАН «Шынның» корреспондентизи дилээн.

Районнуң колхозтарынга, совхозтарынга бо чылдың часкы тарылгазы чаа беш чылдың баштайгы чылының болганы-биле онзагай. Ынчангаш аңаа бүрүн белеткелдиг ужуражыры ажыл-агый, ажыл-ишчи бүрүзүнүң кол сорулгазы дээрзин эш Сирота онзалап демдеглээн.

1971 чылдың часкы тарылгазында районга ниитизи-биле 71419 центнер үрезин, ооң иштинде тараа культураларының 63290 центнер үрезини херек. Амгы байдалдан алырга бар 63178 центнер үрезинниң 87 хуузу чажар шынарынга чедир арыглаттынган. Районнуң байдалынга райончуттунган болгаш сөөлгү каш чылдарда кол тарып өстүрүп турарывыс кызыл-тастың «Скала», «Саратовская-29», «Мильтурум-553» сорттарының бешки репродукциязының үрезиннери барык ажыл-агый бүрүзүнде четчири-биле үргүнган. Ынчалзажок, оларның класстыын, сорттуун барымдаалап көөр болза, ам-даа 9630 центнер тараа үрезиннери чогуур сорт шынарынга чедир белеткеттинмээн.

Мал чемнери культураларның бар үрезиннериниң ниитизи-биле 14017 центнерин чажар шынарынга чедир арыглап сорттаары негеттинип турар. Ооң-биле чергелештир белеткеттинген үрезин материалынга күрүне инспекцияларының чогуур документациязын кылдыртыры бо хүннерде дарый чорудар хемчеглерниң бирээзи.

Ажыл-агыйлардан «Октябрь 30 чылы», «Октябрь 14 чылы», «Ленинчи орук» колхозтар болгаш «Бурунгаар» совхоз үрезин арыглаашкынын чылы бүрү организастыг чорудуп, ылаңгыя ам эрте чажар тараа культураларының үрезиннерин I болгаш II класстың негелдезинге дүүштүр арыглап белеткеп алган. Бо ажыл-агыйларның тускай эртемниглери бедик дүжүттүң үндезини болур үрезинниң чогуур үеде, шынарлыг белеткеп алырынче онза кичээнгейни салбышаан, турумтуг дүжүттү ап келген. Бо хүннерде олар үрезин арыглаашкынын үлегерлиг чорудуп, бо ажылга шефтээшкинниң ажыглап турары дээре түңнелдерин берип турар.

Районнуң ажыл-агыйларынга үрезин орнаашкынын бо чылдың эгезинден бээр чорудуп келген. Ооң түңнелинде элээн хөй ажыл-агыйлар орнап алза чогуур үрезиннериниң хөй нуруузун орнап апкан. Сөөлгү хүннерге чедир «Ленинчи орук» колхоз — 40 тонна, «Коммунизмче орук» — 68 тонна, «Октябрь 14 чылы» — 20 тонна кызыл-тас үрезинни орнап алган болгаш бар үрезиннерни I база II класстыы кылдыр белеткээрин үргүлчүлеп турар.

Часкы тарылгага үрезин белеткелинде четпестер база бар. Районнуң ажыл-агыйларында тараа арыглаар машиналар чедишпес. Ол чорук бо чүгүла ажылдың темпизин саададып турар. «Кызыл тук», «Бүрен» совхозтар үрезин арыглаашкынын четпес организастаан. Бо ажыл-агыйлар үрезин арыглаар бригадаларны, звеноларны тургуспайн, аңаа хүн бүрү аңгы-аңгы кижилерни ажылдадып турар.

Районнуң ажыл-агыйлары чаа беш чылдың баштайгы чылының часкы тарылгазынга үрезин белеткелин партияның XXIV съездиниң ажыттыр хүнүнге чедир доозар сорулгалыг. Белеткеттинген үрезин материалдарын чогуур үеде хораннап алыр сорулга-биле районнуң үнүш камгалал станциязы тараа хораннакчыларының ийи хүннүг семинарын чоокта чаа район төвүнге организастап эрттирген. Ол ажылга ажылдаар кижилер-биле сургаалданы колхоз, совхоз бүрүзүнде амгы үеде организастаан.

Бедик дүжүттүң бир кол үндезини чемишчидилге болур. Ону чугулалап көргеш, районнуң байдалынга шөлдерже өдек сөөртүлгезин чылдың ийи кол үелеринде боттандырып келген. Элээн хөй ажыл-агыйлар дүжүт ажаап алышкыны доостур билек чазын аңдарар шөлдерже өдекти чедирип төп турар. Оон аңгыда часкы тарылганың бүдүүзүнде бо ажылды организастаарын үргүлчү практикалап келген бис. Ындыг сорулга-биле ажыл-агый бүрүзүнге тускай планны берип, ооң күүселдезин доктаамал контрольдап турар бис.

Тарылга эгеэнге чедир районга 22294 тонна органиктиг чемишчидилгени шөлдерже тарадып төгер ужурлуг. Сөөлгү хүннерге чедир 1,5 муң тонна өдекти шөлдерже чедирип тэккен. Чылдың бо үезинде ол ажылды ылаңгыя апрель айда колдап чорударын практикалап келген болгаш, амгы үеде кылдынган ажылдың хемчээли планга удур шоолуг эвес боор турары ол. Ынчалзажок, районнуң чамдык ажыл-агыйлары ам безин планныг онаалдазын күүседир чоокшулай берген. «Коммунизмче орук», «Тиилелге» колхозтар шөлдерже өдек сөөртүлгезинге ажылдаар тускай хандырылгалыг звеноларны организастап, оларның ажылын доктаамал хынап турар.

Шөлдер өдекшидилгезин мурнуку чылдардан бээр эки чорудуп келген ажыл-агыйларның дуржулгазын ёзугаар, шөлдерже өдек төгер звеноларны амгы үеде барык ажыл-агый бүрүзүнде организастааш, оларга тускай онаалгаларны берген. Ам ажылдап турар звенолар өдекти чүгле шөлдерже чедирип төп каары-биле кызыгаарлаттынмайн, ону шөлге тарадырын база боттары холга алганнар.

Шөлдерже өдек сөөртүлгезинде кол бергедээшкин амгы үеде өдектиң доң, белен алдынмас боор турарында. Ону хол-биле машинага чүдүрүп алыры чамдык бергелерни болдуруп турарын барымдаалааш, звеноларга дузалажыр трактористерни бульдозер тракторлар-биле кады бижыглаан. Моон соңгаар оларга «Сельхозтехника» органнызацияларын база дузалаар. Үрезин арыглаашкынын, шөлдерже өдек сөөртүлгезин чогуур үеде чоруткаш, часкы тарылганы кыска агротехниктиг хуусааларда доозары районнуң ажыл-агыйларының кол сорулгазы.

Гаркушев Николай Федорович — нийти автобудурулгениң мурнакчы чолаачызы. Бодунуң беш чыл оналгазын хуусаа бетинде чедиишкиннииг доосканы, он муң литр бензинни ол камнап алган. Республиканың орун тудуунга болгаш сеп-телгезинге ай санында бүдүн чартык болгаш ийи норманы ол күүседип келген. Ол ам 1973 чылдың үлүүнде ажылдап турар. Ооң эрес-шудургу ажылын Ленинчи юбилей медалы-биле болгаш РСФСР-ге социалистиг чарыштың тергиини деп хөрек демдээ-биле демдеглээн.

ЧУРУКТА: коммунистиг күш-ажылдың шалыңчызы, мурнакчы чолаачы ГАРКУШЕВ Н. Ф.

В. РАЧКОВСКИЙНИҢ фотозу.

КУЛЬТУРА ХӨГЖҮЛДЕЗИНИҢ ЧЫЛДАРЫ

Партияның XXIV съездиниң Директиваларының төлевилелин Тываның культура болгаш уран чүүл ажылдакчылары бүгү совет улус-биле бир демей чүүлдүгзүнүп хүлээп алган. Чаа беш чылда үлетпүрнү болгаш кодаа ажыл-агыйны улам ынай сайзырадыры, аңаа үндезилээш, чоннуң материалдыг чаагай чоруун улам бедидери, литература болгаш уран чүүлдүң чечектелиишкинин, культура албан черлериниң материалдыг баазазын быжыглаары, номнарны үндүрерин көвүдедири кордунген.

Партийжи документини хандыр таныжып көөрге, бистиң планнарывыстың боттуу болгаш өндүр чаагайы кижи бүрүзүнүң сеткилин хайындырар. Ооң база бир көскү херечилели беш чылдың планнарының амыдыралга боттанганы болур. Эрткен беш чылда бистиң чедиишкиннеривис улуг. Социалистиг культураның чечектелиишкинин дээш партия болгаш чазактың хүн бүрүдеги сагыш салыышкыны көскү. 1966—1970 чылдарда культураның болгаш уран чүүлдүң хөгжүлдезиниң талазы-биле улуг чедиишкиннерни бистиң республиканың амыдыралындан тодаргайы-биле көрүп болур. Ынчан биске филармония ажыттынган, күрүнениң ыры болгаш танцы ансамбли тургустунган, киноның чуруктарын очулдурар пунктуну организастаан. Кызылдың телевидение студиязы ажыттынга-ла беш чыл болган. 1969 чылдан эгелеп «Орбита» системазын дамчыштыр дамчыдылгаларны көрүп турар болу берген.

Эрткен үениң дургузунда культура-чырыдыышкын албан черлериниң ажылында шынар болгаш сан талазы-биле улуг чаартылгалар болганы өөрүнчүг. Библиотекалар четкизи 21, клубтарның—8 сан чедир немешкен. Ук саннарны бистиң республикага хамаарыштыр бодаарга, хөй эвес ышкаш сагындырар. Херек кырында ол дээрге улуг чедиишкин-дир. Ам бистиң республикада клуб, библиотека болгаш турум кино чок чурттакчылыг черни тыппас бис. Республиканың чурттакчы бүрүзү чаа кинону азы шинни көөр аргалыг, күрүнениң болгаш профэвилелдиң библиотекаларында ном фондузу элбек.

Эрткен беш чылда ыяңгыя кодаа черлерге культура албан черлериниң четкизин калбартырынче улуг кичээнгейни салып келген. Ооң түңнелинде кодаа культура бажыңнарының саны беш катап, музыка школаларының, улусчу театрларның саны ийи катап өскен. Кодээниң культура одагларынга боттут дузаны республиканың үрүглар библиотеказы, профэвилелдерниң область чөвүлелиниң боттывыңгыр уран чүүл бажыңы чедирип турар апарган. Оларның кайызын-даа эрткен чылын ажыктыг номчукчу билир.

«Уран чүүл чонну болур» деп ленинчи сургаалдыг тезис культура тургузуушкунунга, чон массаны уран чүүл болгаш литератураже хаара тударынга СЭКП-ниң политиказының кол үндезини болган. Совет Тываның чонунга совет эрге-чагырганың чүнү бергенин, ооң кайы хире өндүр чаагайын моон адаанда каш сандан көрүп болур. Бо чылын бистиң республиканың социал-культура хемчеглеринге 37,5 миллион рубльди чарыгдаарын көрген. Ук хемчеглерге акша салыышкыны чыл келген тудум өзүп турарын айтыылы. Республиканың культура албан черлеринге дериг-херекселдер садарынга эрткен беш чылда 441 муң рубльди чарыгдаан.

Совет эрге-чагырганың 50 чылын база В. И. Ленинниң төрүттүнгенден бээр 100 чыл болган оюн байырлааны чогаадыкчы энергияны хайныктырган. Тываның композиторлары, чурукчулары хөгжүм болгаш чуруктар Ленинианазынга боттарының чогаалдарын киирип, чаа утка-шынар, аян-шинчи дээш сагыш салганнар. Бистиң төрээн чуртувус дээш өөрүшкү, чоргааралды ырлап турар «Өөрүшкүнүң шулуглаели» (симфониялыг) композитор Алексей Чыргал-оол бижээн. Оглга автор Л. Чадамбаның сөзүнге «Ленин—партия», С. Козловаңың сөзүнге «Октябрьның ыры» болгаш «Күш-ажылдың өөрүшкүзү» деп ырларның аялгазын тургускан. Композитор Ростислав Кенденбиль О. Суванпиттиң сөзүнге «Партия делгерезин» дээш өске-даа аялгаларны чогаадып, хөйге бараалгаткан.

Тываның чурукчулары күш-ажыл темазынче сагыш салып турар апарган. Республиканың амыдыралында болган көскү чаартылгалар чурукчуларның чогаалдарында илереттинген. Сергей Ланзының «Даг-дүгү карьери», «Тыва кобальт» комбинаттың тудуу», Михаил Петровтуң — «Хой кыргылдазы», «Малчын», Татьяна Левертовскаяның — «Үргүл Кандаиның портреди», Иван Салчактың — «Малчынның портреди» дээш өске-даа ажылдарда тургузукчу күш-ажыл көскү черни ээлей берген. Каасталга талазы-биле уран чурулганың мастерлери Монгуш Черзи, Хертек Тойбу-Хааның кылган чүүлдери бистиң чуртувуска болгаш даштыкыга бедик үнелелди чедип алган.

Бисте театр уран чүүлү өзүп сайзыраан. Хөгжүм-шии театрының хөй-хөй шиилери артистерниң күүселдези болгаш режиссёрнуң ажылдап кылганының талазы-биле көрүкчүлерни өөртүп турар. Штейнниң «Революцияның ады-биле», Тренёвтуң «Неваның эриинде», Симоновтуң «Орус кижилер», Корнейчуктуң «Сеткилдиң тураскаалы» дээш өске-даа шиилерни чон сонуургал-биле хүлээп алган. Бистиң драматургтарывыс С. Тока, В. Көк-оол, С. Пюрбю, О. Саган-оолдуң шиилери көрүкчүлерниң сонуургалын чаалап алган.

1968—70 чылдарда Тываның культура болгаш уран чүүл ажылдакчылары Якут АССР-ге, Хакасияга, Моол Арат Республикага барып чораан, а Якутияның чечен чогаал, уран чүүл ажылдакчылары биске аалдап чораан. Совет Эвилелиниң эвилелдежиккен республикаларының чурукчулары бистиң республикага чогаадыкчы аян-чорукту эрттирип, республиканың амыдыралынга, ажыл-ишчилеринге хамаарышкан ажылдарны кылганнаан. Совет Эвилелиниң хөй националдыг улустарының национал хевирлиг социалистиг утка-шынарлыг культураларының аразында харылзаазын быжыглап, оларны улам ынай хөгжүдеринге ол ужур-дузалыг болган.

Партияның планнары — улустуң планнары, ынчангаш бистиң культура болгаш уран чүүл ажылдакчыларының мурнунда улуг сорулгалар салдынган, хөй-аът киирикчи ажыл-иш-биле партияның улуг планнарының боттанылгазы дээш бараан болур ужурлуг бис. Чогаадыкчы ажылдакчылар боттарының мурнунда эчис сорулгаларын хандыр билип турар. Тыва черге ленинчи идеяларның боттанылгазы, тургузукчу күш-ажыл, патриотизм, улустарның кайыралының темазы тыва чечен чогаалды, уран чүүлдү тодарадып турар.

СЭКП-ниң XXIV съездиниң Директиваларының төлевилелинде мынча деп бижээн: «Чоннуң культура хандырылгазын сайзырангайжыдарынче онза кичээнгей салыр». Ук сөстерниң ужур-уткалынче бистер, культура ажылдакчылары, кичээнгейни улгаттырып, театрның, филармонияның дээш өске-даа албан черлериниң ажылын улам экижидер хемчеглерни алыр, ажыл-ижинисче чаа арга-хевирлер дээш күжениишкинниг ажылдаары негеттинип турар.

Партияның XXIV съездинге тураскааткан, республиканың культура албан черлериниң база бот-тывынгыр уран чүүлдүң көрүлдези чорул турар болгай. Чогаадыкчы чарышка белеткел чер болганда хайныккан. Бо талазы-биле чоон-кемчикчилерниң идепкейи бедик. Районнуң оргкомитеди кодээниң уран чүүл коллективтеринге боттуг дузаны чедирип турар. СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң Культура бажыңында ажыл эки чорупт турар. Кодаа коллективтериниң чогаадыкчы отчёттары шагда-ла эгелээн. Бот-тывынгыр уран чүүлдү удуртуп турары эки. Элээн хөй агит-квартиралар бактаап киргей кварталдар концерттери мыйыла нептерээн. РСФСР-ниң Культура министерствозунуң агитбригадазы бистиң республикага чораш, агитквартиралар талазы-биле ажылды таарымчалыг арга деп санаан, ону моон соңгаар улам сайзырадыры чугула.

Съезд мурнунуң социалистиг чарыжы чер болганда калбарган бо хүннерде культура албан черлериниң хөй кезииниң ажылы хүннүң чугула сорулгаларынче угланган, политиктиг утка-шынарлыг болу берген. Съездиге тураскааткан хемчеглер хөйү-биле эртип турар. Өвүрнүң «Кызыл туг» колхозка аас журналын чыылганнар сонуургаан. Журналдың арыннарын XXIV съездиниң Директиваларының төлевилелинге, ук колхозтуң перспективтиг хөгжүлдезинге тураскааткан.

Бистиң ажылывыста эки талалар-биле чергелештир моон соңгаар кылыр чүүлдер хөй. Культура албан черлериниң материалдыг баазазынче кичээнгей салыры чугула айтырыг.

П. САМОРОКОВ,
СЭКП обкомунуң культура секторунуң эргелекчизи.

БУРУНГААРЛААШКЫННЫҢ ПРОГРАММАЗЫ

1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдерениң талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин районнуң чурттакчы чоннарының ортузунга тайылбырлаар, чугула документиниң ужур-уткасын таныштырар дээш партия организацияларының пропаганда ажылын калбарткан.

Тандының колхоз, совхозтарынга, бүдүрүлге, транспорт, тудуг организацияларынга, албан черлеринге бүдүрүлге хуралдары, лекция беседалар болгулаан. Аңаа партия ажылдакчылары, пропагандистер, политинформаторлар Директиваларның төлевилелин ажыл-ишчилерге тайылбырлаан. Бо беш чылда партияның экономика, культура, социал чаартылгалар талазы-биле политиказының кол-кол угланыышкынын түс черниң ажылы, амыдыралы-биле холбап тургаш тайылбырлаан. Тайбың чаагай амыдыралдың тургузукчу иштиң программазы болур документини бүгү тандыжылар сеткил ханыышкыны-биле деткип, чүүлдүгзүнген.

Таныжылга хуралынга чүве чугаалап, санал берген ажылчын, колхозчу, интеллигенцияның төлээзи — кижи бүгүдезиниң демдеглээни болза: «Директиваларның төлевилелиниң одуруг бүрүзү чоннуң чаагай амыдыралының дугайында сагыш салыышкынының илерели. Ажыл-ишчи кижиниң сонуургалдарынга негелде-херегледеринге, сеткил-бодалынга дүгжүп турары-биле ол күштүг».

Директиваларның төлевилелин чугаалажыры-биле 127 бүдүрүлге хуралын, 43 ажык партия хуралын эрттирген, ол хуралдарга 6300 хире кижи киришкен. Шуптузу 559 кижи санал берген. Түс-түс коллективтерге 60 удаа лекция номчаан, бирээ 3 муң чыгам беседаны организастаан.

Беш чылда совет улустуң мурнунда салып турар сорулгалар бистиң улузувусту хей-аът киирип, улам чаа бедиктерже кыйгырып турар. Тараалаң Тандының кодаа ишчилери бедиткен хүлээлгелерни ап, партияның шиитпирлерин амыдыралга тодаргайы-биле боттандырарының сорулгаларын салып турар. СЭКП-ниң XXIV съездизинге уткуштур бүдүрүлге планнарын ажыр күүседиринче, ажыл-агый, культура тургузуушкунунга чаа-чаа чедиишкиннерни чедип алырынче бүгү кижилерни хуралдарның киржикчилери кыйгырган.

Төлевилелде Тыва дугайында тускай одуруг кирбээн-даа болза, ооң иштиги үг-шиин, сан-чурагайлары бистиң шуптувуска дорт хамаарылгалыг. Салдынган сорулганың күүселдезин станок чанында ажылчынның, комбайнда механизаторнуң, фермада саанчының, одарда малчынның үлегерлиг ажылдаарындан хамааржыр болганда, кижи бүгүдези каш дакпыр күжениишкин-биле бурунгаарлаар ужурлуг. Күш-ажылды организастаарын экижидер, бүдүрүлге мурнавырын улам долу ажыглаар дугайында тодаргай саналдар болгулаан.

«Коммунизмниң херели» колхозтуң кежигүннери бирги кварталда 20 тонна эътти, 6 тонна сүттү пландан ажыр садар деп мурнундагы хүлээлгезин улам бедиткен. «Тиилелге», «Элегес» совхозтарның машина-трактор мастерскаяларының шаңнарның коллективтери часкы хову ажылдарын бедик деңнелге эрттирериниң магадылалын тургузар хемчеглерни улам тодараткылаан. Районнуң ажыл-агыйлары күрүнеге кодаа ажыл-агый продуктуларын садырының планын март 15-те күүседир ужурлуг. Планга немей 150 тонна эътти, 115 тонна сүттү садар ужурлуг бис. Амгы байдалдан алырга ук сорулга күүсеттинери илдең.

«Межегей» совхозтуң хойжузу Ховалыг Дамбаның: «Эрткен беш чылдың сорулгаларының бүрүн күүсеттингениниң херечилери-дир бис. Амыдыралывыс кайы хире бай-шырак апарган-дыр че! Мээң кодамымда электри чырыы бар, телевизор көрүп тур бис. Ам мурнувуста салдынган сорулгалар база күүсеттинер дээрзинге быжыг бүзүрелдиг бис. Бодум чүс хойга оваашты 105 хураганны, бир хойдан-на 3,6 кг дүктү алырын хүлээнип тур мен» дээнинге, кым чоргаарланмазыл!

«Межегей» совхозтуң Алаак сүт-бараан фермазында коммунистиг күш-ажыл бригадазының саанчызы Мария Молчанова саналынга ажыл-агыйның бүгү адырларынга социалистиг чарыштың дээштиин бедидериниң чугулазын демдеглээн.

«Коммунизмниң херели» колхозтуң малчыны Моңгуш Алдай-оол чүс хойдан-на 110 хураганны алырын хүлээнген. Мал ажылының продуктулуун бедидер дугайында партияның шиитпирлерин колхозка боттандырып болурун долу барымдаалаарлыг чижектер-биле илереткен. Кодаа черлерде автотранспорт болгаш өске-даа техниканы шын эвес ажыглап турарын ол дуврээзини-биле илереткен.

Директиваларның төлевилелинде кодаа суурларның чаагайжыдылгазының дугайында одуруглар, коммунал хандырылгазын экижидериниң сорулгалары бистиң улузувустуң сеткил-сагыжын өөртүп турар. «Тиилелге» совхозка, Хову-Аксынга болгулаан хуралдарга бо талазы-биле тодаргай саналдарны ажылчыннар үндүртен.

Ам үеде төлевилелди партия, комсомол четкизиниң политөөредилгениң школаларында ханызы-биле таныжып турар. Чижээ, Хову-Аксының пропагандистери бо документини бөлүктер аайы-биле өөренип, эрткен беш чылдың планының күүселдезин база сайгарып турары таарымчалыг. Ажылчы чоннарның шалыңынга өзүлде, шөлээниң хуусаазын уаткан, беш ажыл, ийи дыштаныр хүннүг неделяже шилчилгеге чергелиг сорулгалар күүсеттинген, ол бүгү бистиң амгы амыдыралывыстың норма-чижээ, чардынмас кезээ болу берген. Эрткен, амгы үелерни келир үе-биле холбап, өөредилгени билдингир, амыдыралчы чижектерге даянып организастаары таарымчалыг.

С. ТУШКОВ.
СЭКП Тандыы райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизи.

Дайынчы арганы бедидер

ВЛКСМ Бай-Тайга райкомунуң пленуму комсомол обкомунуң дөрткү пленумунуң түңнелдери болгаш районнуң комсомол организациязының сорулгаларының дугайында айтырыгны чугаалашкан. Комсомол эге организацияларының ажылын экижидер талазы-биле сөөлгү үеде ВЛКСМ райкому чамдык организастыг ажылдарны чорутkan деп, комсомол райкомунуң секретары Чымба Болат-оол аңаа илеткел кылгаш, демдеглээн.

Районнуң бүгү комсомолчуларын боттарының хүрээлениинде хаара тудуп турар 31 эге организация бар. Комсомолчу-аныяктарның коммунистиг кижизидилгезиниң талазы-биле ажыл элээн экижээн. Районнуң бүгү комсомолчулары улус ажыл-агыйының, культура тургузуушкунунуң адырларынга идепкейлиг киржип, школаларда өөренип турарлар.

ВЛКСМ райкому комсомол активиниң өөредилгезин организастап турар. Культура-массалыг ажылда чаа чүүлдер бар. Ленинчи зачёттарга комсомолчуларның киржилгези идепкейжээн. Ооң 11 кижи составтыг комиссиязы ажылдап турар.

Районнуң кижи эмнелгезиниң, «Тээли» совхозтуң Ээр-Хавак сүт-бараан фермазының, «Мурнакчы» колхозтуң болгаш Тээли, Кызыл-Даг ортумак школаларының комсомол организацияларының ажылы көскүзү-биле экижээн.

Райкомнуң пленуму комсомол эге организацияларының иштики организастыг болгаш кижизидилгелиг ажылын улам экижидеринче, дайынчы аргашинээзин бедидеринче угланган практиктиг сорулгаларын айыткан доктааалды хүлээп алган.

Семинар

Моңгүн-Тайга район Советиниң күүскому Советтерниң харысалгалыг ажылдакчыларының, активтериниң семинарын эрттирген. Райкүүскомнуң килдистерниниң эргелекчилери, кодээ Советтерниң күүскомнарының даргалары, секретарьлары, районнуң административтиг органнарының, хөй-ниитиниң бот-тывынгыр организацияларының удуртукчулары семинарга киришкен.

Советтерниң болгаш хөй-ниити организацияларының ажыл-чорудулгазын улам ынай сайзырангайжыдар, ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунга удуртулганы экижидер дугайында илеткелдерни, лекцияларны семинарның киржикчилери дыңнап, ажыл-дуржулгазын солушканнар.

Советтерниң болгаш хөй-ниити организацияларының ажыл-чорудулгазының талазы-биле райкүүскомнуң даргазының штаттан дашкаар оралакчызы эш Ч. Ойдуп, доктаамал комиссияларының сорулгаларының дугайында Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң ажылдакчызы эш К. Дапзын-оол, Советтерге партийжи удуртулга дугайында СЭКП райкомунуң килдис эргелекчизи эш Д. Куулар, улус ажыл-агыйынга Советтерниң удуртулгазының талазы-биле райкүүском даргазы эш О. Лопсан-Серен лекциялар номчаан.

Советтерниң болгаш хөй-ниити организацияларының чоруткан ажылдарын, сорулгаларын, кылдынмайн турар ажылдарны лекторлар демдеглээн. 1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин семинарның киржикчилери бедик көдүрлүүшкүн-биле чүүлдүгзүнүп көрген, Советтерниң, хөй-ниити организацияларының ажыл-чорудулгазын улам ынай сайзырангайжыдар хемчеглерни чугаалашканнар.

О. МАСПЫН-ООЛ.

Литва ССР. Паневежистиң электротехника заводунда чугаа дамчыдар «Гарсас-3» деп аппаратты бүдүрерин эгелээн. Чаа аппарат иштики телефон харылзаазының үргезин элээн эвээжедир арганы бээр.

«Гарсас-3» аппаратты үш абонентиниң аразында ийи тала-биле чугаа дамчыдарынга ажыглаар. Ийиниң аразынга чугааны хары үгда дамчыдып болур, үшкүзүнүң пультузунга «хостуг эвес» деп лампочка хып келир. Чаа аппаратты бүдүрүлгелерге, албан черлеринге оперативтиг харылзаага ажыглап болур.

«Гарсас-3» аппарат үш абонент пультузундан болгаш автоматиканың блогундан тургустунган.

ЧУРУКТА: монтажник Милда Суркилене «Гарсас-3» аппарат-биле.

А. ДИЛИСТИҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказа).

СЭКП-ниң XXIV съездизинге уткуштур

ЭМ ЭРТЕМНИГЛЕРНИҢ АЖЫЛ-ИЖИ

Ажыл-иштиң чазыг-даа чок бүткенин демдеглээрде, «аптекага-ла деңнилеп каанныг-дыр» дижир болгай бис. Ынчалдыр деңнелге чугаалаары кайын, канчап тыптып келгени? Кижиниң кадыын, аарыг-аржык-биле демисежирин, ону экиртир эмнерни чугаалажы бергенде, «чазыг чок болур», «билиг» деп сөстер чокка үүле бүтпес болган ужурунда ындыг. Ылавылалдыг, билиглиг болуру аптеканың кол ишчизи — эм белеткекчизинге тынар агаар дег, эргежок чугула. Медицинаның дээди өөредилге черин доозкаш, эм белеткекчизи деп мергежилдиг болган кижиге-ле фармацевт атты тыпсыр. Ол чуруунуң дүрүн болу бергенинде ужур-ла бар. Эмчиниң ужурлуу-ла аажок кылдыр латиннеп бижип каан рецептизин аптекага аппаргаш, бичии көзенекче сунуп берип тура, кижиниң кадыын камгалаар даалганың идегелдиг холдарже шилчээнинге бүзүрээр болгай силер.

Кызылдың ындыг албан черлериниң бирээзи — № 1 аптека — 26 дугаар кварталдың хөй каът бажыңнарының бирээзиниң бирги каъдында, чаа, делгем бажыңныг. Республикавыстың эң улуг аптеказы ол. Аптека 600 орунныг эмнелге черлеринге, херээженнер божуур бажыңга, уругларның эмнелгелер каттыжыышкынынга, поликлиникаларга, онкология, кеш-венерология диспансерлеринге, республика найысылалының ажыл-ишчилеринге бараан болуп турар. Аптекага кирип келиринерге, ооң бажың-балгады аалзынчыг. Белен эмнер садар, эм белеткээр, чараш дериттинген салбырларлыг. Санитар-чырыдыышкын айтырыгларын тайылбырлаан делгирлер турар, ханаларда көргүзүг хуудустарын аскылап каан. Ону сонуурган көре бээр силер. Күзээннер бир столга олуруңкаш, медицина номнарын номчуп алыр.

Бистиң аптекавыста 35 кижилиг херээженнер коллективи дем-биле ажылдап турар. Оларның он бежинге коммунистиг күш-ажылдың шалыңчызы деп ат тывыскан. Аптеканы эм белеткекчизи, партия организациязының секретары М. И. Волкова удуртуп турар.

Белен эмнер садар салбырда коммунистиг күш-ажылдың шалыңчызы М. Д. Галацевич, В. Д. Иванченко биле А. П. Пивоварова ажылдап турар. Олар эм сайгарарының оналлазын хүннүн-не ажыр күүседип турар. Аптекавыста Е. Н. Раздумина, К. М. Купиренко, М. Н. Нестеренко чижектиг, хоочун ажыл-ишчилер база бар. Олар аныяктарның ажыл-ишке өөредип турар. Эмнелге албан черлеринге эң арыг эвилдиргилер белеткеп бээр чугула болгаш харысалгалыг ажылды тускай эртемниглер Л. Непроченкова биле З. Чернова кылып турар.

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң ажыттынар хүнү чоокшулаан тудум-на, ону төлептиг уткууру дээш чарыштың оду, коммунистиг күш-ажыл дээш шимчээшкин коллективте улам калбарып турар. Ынчангаш ажыл-ишчи бүгүдези партияның съездизин күш-ажылчы чедиишкиннерлиг уткууруунче бүгү чүткүлүн салган.

Коллектив беш чыл планын хуусаа бетинде күүсеткен. Ам партияның келир съездизинге алдар кылдыр алган хүлээлгелерин чедиишкинниг күүседип турар. Ук хүлээлгелерде найысылалдың чурттакчыларын эмнер-биле хандырарының планын бирги кварталда 105 хуу күүседири төлевилеттинген. Кварталдың ийиги айының планы 108 хуу күүсеттинген. Эмнер белеткээриниң ажыл культуразын, эмнерниң шынарын үргүлчү бедидери, эмнер бээриниден барымдаа чок ойталааышкын кылбазы— партияның XXIV съездизинге алдар кылдыр коллективтиң алган хүлээлгелеринде чугула негелделер болган.

Назылап кырааннарга, инвалидтерге, аарыг кижилерге эмнерни оларның чурттап турар бажыңнарынга чедирип бээри аптеканың ажылында эки дуржулга апарган. Аарыг кижилерге дүрген дуза херек апарган таварылгада, чалалгаларны телефон дамчыштыр-даа хүлээп ап келген бис. Чаа эмнер келгенде оларның дугайын аарыг кижилерге ажык чагаалар дамчыштыр дыңнадыры чанчыл болган.

Поликлиникалар чанында аптека киоскилерин тургускулаан, эмчиге шинчидип чораан кижилерге эмнер херек апарганда, олар ук эмнерни ол киоскилерден садып ап болур. Чүүл-бүрү эмнерниң дээштиинин, оларны солуп болур чүүлдерниң дугайын чурттакчыларга үргүлчү дыңнадып, информастап турарын аптека ажылдакчыларының чугула сорулгазының бирээзи кылдыр санап турар бис. Аптекада эмчиниң болгаш фармацевтиниң (аптека ажылдакчызы) будуңнарын тургускаш, эмнерни көргүскеш, оларны ажыглаарын тайылбырлап бижээн. Ай бүрүзүнүң төнчүзүнде эмчилерни аптекаже чалап, кандыг чаа эмнер келгенин оларга чугаалап берип турар бис.

Бистиң ажылывыста чамдык четпестер база бар. Фармацевтилерниң болгаш эм савалакчыларының ажылынга күш-ажылды эртемге үндезилеп организастаар принципти кошкак нептередип, хол-биле кылыр ажылдарны механизаставайн келген. Эмнер аттарын хол-биле бижип, типографияга парлатпайн турар. Чүүл-бүрү санаашкыннарга хөй үе-шакты чарыглап, ажылга шаптык ужураштырып турар таварылгалар бар.

Аптека ажылдакчылары СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин бо хүннерде ханы өөренип, ол тооглулуг чугула документини изиг-биле деткип турар. Коммунизмниң тургузукчузу болур совет кижиниң кадыының дугайында ыңда сагыш салып турар. Ынчангаш медицина үлетпүрүн болгаш кадык камгалалын тоску беш чылда улам ынай хөгжүдерин көрген. Кадык камгалалының индустриязы продукция бүдүрерин 1,6 катап көвүдедир. Чурттакчы чоннуң эмге негелдезин бүрүн хандырар сорулганы салган. Халдавырлыг аарыгларга удур дээштиг чүүлдер болур витаминнер болгаш антибиотиктер бүдүрери көвүдээр.

Боттарының ажылының деңнелин улам бедидип, партияның съездизинге уткуштур алган социалистиг хүлээлгелерин күүседир сорулга бүгү медицина ажылдакчыларының мурнунда туруп турар.

З. ПОЛЯКОВА.
Кызылдың № 1 аптеказының провизору.

ЧАРЫШТЫҢ ДЭЭШТИИ

СЭКП-ниң XXIV съездизинге уткуштур социалистиг чарыш Каа-Хем районнуң ажыл-ишчилериниң ортузунда улам кглбарган. Районнуң колхозтарының, совхозтарының малчыннары съезд мурнунуң күш-ажылчы ээлчээнге киришпишаан, мал кыштаглаадыышкынын чедиишкиннииг эрттирери, оң продуктулуун бедидери, курунеге эът, сүт садарының квартал планын съезд ажыттынарының бетинде бүрүн күүседир дээш, а механизаторлар часкы хову ажылдарынга техника белеткелин бүрүн доозар дээш демисежип турарлар.

Чарыжып турар ажыл-агыйларның коллективтери кажазы канчаар ажылдап турарын хайгаарап, ында чаа, эки чүүлдерни ажыглаарын оралдажып турар. Ам чарыштың түңнелдерин үндүрерде чер-черге беттарының аразынга хынаашкынының аргазын ажыглаар деп шиитпирлээн. «Тиилелге» колхоз биле «Бүрен» совхоз аразында чарыштыг. «Бүрен» совхозтуң директору, зоотехниктери, малчыннары болгаш таражыкчылары составтыг делегация «Тиилелгеге» чораан. Фермаларга, мастерскаяларга болгаш черле ильинчилерниң ажыл-агыйынга чораш, бүренчилер кой ажыктыг, эки чүүлдерни көрүп, билип алганнар. Хамыктың мурнунда мал ажылын чорудуп турарының культуразы нарапка кеcку болган— дойгандыр кеорге арыг-силиг, саанчылар, бызаа ажаанчылары болгаш хойжулар, санманщиктер халаттарлыг ажылдап турар, бүгү чуртталга черлеринде чунар черлерлиг, арыг аржыылдар болгаш өске-даа чүүлдер бар.

Бүренчилерде амыдырал хандырылганың эки чүүлдери база бар, олар эки бажыңнарда чурттап турар. Ынчалза-даа арыг-шевериниң байдалы четпес, малчыннар, ылаңгыя хойжулар тускай хеп-биле четче хандыртынмаан.

Ильинчилерде эки үлегерлиг чүве болза, янзы-бүрү мал чемнериниң улуг курлавыры болур. Сиген салыр черлерде, хойжуларның кыштагларында болгаш өске-даа черлерде сараат-сараат сигенни, саваңны, ол ышкаш концентраттыг чемнерни көрүп болур. «Агаар-бойдустуң онза таварылгалары болуп, ылаңгыя чазын малчыннарның турлагларынче баар орук бергедей берзе, мал чемнерин үзүктелдирбес төлээде курлавыр херек болгай» деп, «Тиилелге» колхозтуң даргазы эш В. Евтушков чугаалады. Ынчаарга бүренчилерде ындыг ажыл-агыйжы чорук амдызында чок дээрзи билдингир.

Колхозтуң хойжу кодаларында 500 ажыг чаш хураган кемешкен. Чидириг чок. Күрүнеге эът садарының квартал планы күүсеттинген. Сүт планын съездиге алдар кылдыр дыка ажыр күүседириниң аргазы бар.

Колхозта бызаа кажаазы дакпыш, инектер чемгерер кормушкалар чок болуп турарын делегация эскерип каан. Бо чүүлдерни чедип алырын ильинчилер аазаан.

«Тиилелге» колхозта бир эки чүве чүл дизе, часкы тарылгага белеткел болур. Тракторлар болгаш кожуг чепсектери белен, чүгле ам үеде ажылдап турар тракторлар бар. Оларны тарылга эгелээриниң мурнуу чарлында хынаар болгаш техниктиг ажаалданы чорудар.

Колхоз бо чылын тарыыр херзүнүн эрткен чылын белеткеп алган. 6 муң ажыг тонна түс черниң чемишчидиягезин шөлдерде аппарып төккен.

Харылы кыйгырыгны ёзугаар колхозтуң төлээлери Бүрен— Бай-Хаакка база чораан. Совхозта чедер, четпес чүүлдерни олар көрүп, боттарының санал-оналын чугаалааннар. Ында мал чемнери четпес, сигенниң шынары багай, саваңны ырак тараа шөлүнден сөөртүп турар. Бо дээрге кусну үеде мал кыштагларынче, фермаже сөөртүп албаанының түңнели-дир.

Бот-боттарының аразынга ажылын таныжар, хынажыр, дуржулгазын солчур. Бо дээрге чарышты дээштиг болдурарының дээре аргазы дээрзин бо ийи ажыл-агыйларның дуржулгазы херечилеп турар.

П. ПОПОВ.

ЭРГЕ ПРОПАГАНДАЗЫН УЛАМ КАЛБАРТЫР

Сөөлгү чылдарда, ылаңгыя ленинчи юбилейлиг чылда бистиң республикавыска эрге пропагандазын калбарткан. 106 ленинчи лекторий доктаамал ажылдап турган. Совет күрүнениң баштайгы социалистиг хоойлу-дүрүмнерин үндезилеп тургузар талазы-биле В. И. Ленинниң ажыл-чорудулгазын, ленинчи теоретиктиг компалдың коммунизм тургузуушкунунга үнелеп четпес ужур-дузалыын болгаш хоойлу-дүрүмнү хажык чокка боттандырар дугайында Ильичиниң чагыгларын Коммунистиг партия амгы үеде канчаар боттандырып турарын «Билиг» ниитилелиниң дуржулгалыг лекторлары ажылчы чоннга тайылбырлап келген.

Эрге пропагандазының талазы-биле эрткен чылын республикага ниитизи-биле 1409 лекцияны номчаан. «Билиг» ниитилелиниң Чөөн-Хемчик, Бии-Хем, Каа-Хем, Тожу организациялары эрге пропагандазын аазаан калбарткан. Бо чугула ажылга прокуратура, суд болгаш иштики херектер органнарының ажылдакчылары идепкейлиг киришкен. Ылаңгыя прокуратура ажылдакчылары Н. Цыганкова, А. Ооржак, В. Зыков, Ю. Читжит-оол, А. Тимофеев, иштики херектер органының ажылдакчылары Л. Курганский, Э. Маадыр, В. Чирков, О. Оттук-оол, В. Бабушкин олар бо ажылга идепкейлиг киржип турар.

Эрге пропагандазының хевирлери янзы-бүрү апарган. Лекторлар эрге пропагандазын чонга тайылбырлаарда эртем-теоретиктиг конференцияларны, тематиктиг, айтырыг болгаш харыы кежээлерин, ажылчы чон-биле ужуражылгаларны ажыглап турар апарган. Ооң-биле чергелештир ажык суд чорудулгаларын эрттирип, «Кижи болгаш хоойлу» деп радио-тележурналдарны ой-ойде организастаан. Кызыл болгаш Ак-Довурак хоорайларда юридиктиг улусчу университеттер болгаш лекторийлер ажылдап, эрге пропагандазын чон ортузунга калбартып турар.

Чамдык ажылдарны чорудуп турар-даа болза, эрге пропагандазы бистиң республикада чогуур негелдеге чедир тургустунмаан. «Билиг» ниитилелиниң Таңды, Улуг-Хем, Барыын-Хемчик болгаш Кызыл хоорай ышкаш улуг организациялары эрге пропагандазын кошкаткан. Чижээ, Таңды районга 1969 чылда хоойлу-дүрүм талазы-биле 120 лекцияны номчаан болза, эрткен чылын 82, Улуг-Хемге 183-тен 107, Барыын-Хемчик районга 92-ден 79, Кызылга 533-тен 449 чедир эвээжээн, а Мөңгүн-Тайга районда эрге пропагандазы куду деңнелде туруп турар. Ооң түңнелинде республикага 1970 чылда хоойлу-дүрүм дугайында номчаан лекцияларның ниити саны 1969 чылдыындан ыракта кызырылган.

«Билиг» ниитилелиниң республика баштаар чериниң эрге пропагандалаар талазы-биле эртем-методиктиг чөвүлели районнарның «Билиг» ниитилел организацияларының бо талазы-биле тематиктиг секцияларынга органиас-методиктиг дузаны дыка кошкак чедирип келген, юридиктиг улусчу университеттерге практиктиг дуза чедирбейн турар.

Республиканың чамдык районнарында болгаш хоорайларында хөй-ниитиниң корум-чурумун үрээр, кем-буруулуг херектер үүлгедир таварылгаларының чылдан чылче эвээжевейн келгени хоойлу-дүрүм пропагандазының куду деңнелин херечилеп турар. Бисте административтиг эргелер, күш-ажыл эргелериниң болгаш хамаатылыг эргелер дугайында лекцияларны эвээш номчуп, бо талазы-биле консультацияларны ырякта четпес организастаан. Ол ышкаш хоойлу дугайында лекцияларның дыңнакчыларының составын болгаш оларның билиинин деңнелин, ылаңгыя аныяк-өскенниң онаагай байдалын барымдаалавайн, организастаар таварылгалар база бар.

Ажылчы чонну, ылаңгыя аныяк-өскенни хоойлу-дүрүм талазы-биле кижизидери партияның идеологтуг ажылының чарылбас кезээ болгай. Бир эвес чоннуң хоойлу-дүрүм пропагандазын чогуур негелдеге чедир бедиткеш, бо чугула ажылче хөй-ниитиниң күжүн эвилеңдээр болза, хөй-ниитиниң корум-чурумун үрээр, кем-буруулуг херектер кылыр чорук эвээжээр.

Эрге пропагандазын прокуратура, суд болгаш иштики херектер органнарының идепкейлиг киржилгези чокка калбартып шыдавазы черле билдингир. Чүге дизе, совет хоойлу-дүрүмнү албан-дужаалдыгдаа кижилер, хамаатылар-даа кайда, канчаар боттандырып турар дугайында байлак дуржулга болгаш тодаргай материалдар ол органнарда бар болгай. Ооң ужурунда, хоойлу-дүрүм талазы-биле ук органнарның ажылдакчыларының, ылаңгыя куртукчу ажылдакчыларының чонга кылган лекция, беседалары дыңнакчыларга дыка дээштиг болур турары ынчангаш маргылдаа чок. Эрге пропагандазынче ол органнарның ажылдакчыларын калбаа-биле хаара тудары чугула.

Районнарның улус судтарының чанында юридиктиг консультацияларның ажылын улам дээштиг чорутпушаан, оларның күжүнге даянып алгаш, социалистиг хоойлу-дүрүмнү пропагандалаар консультация пунктуларын черчерге тургузары негеттинип турар. Аныяктарны мораль талазы-биле быжыг турушттуг кылдыр кижизидер дээш, дээди болгаш ортумак өөредилге черлериниң чанынга юридиктиг билигниң факультеттерин тургузары ажыктыг.

Ол юридиктиг консультацияларның, улусчу университеттерниң аас факультеттериниң ажылынга прокуратура, суд болгаш иштики херектер органнарының ажылдакчыларындан аңгыда, депутаттарны, прокуратура, суд болгаш иштики херектер органнарынга ажылдап чораан дуржулгалыг, билиглиг эштерни хаара тудар болза, ындыг ажыл бо чугула херекке хөй ажыктыг чүүлдерни чугаажок бээр.

А. БОРБАК-ООЛ,

«Билиг» ниитилелиниң кежигүнү.

ДЕЛЕГЕЙ бо хүннерде

Чуртталга тудуунуң чедиишкини

БРАТИСЛАВА. (СЭТА). Улусчу эрге-чагырганың чылдарының дургузунда ажылчы чоннарның чаагай амыдыралының дугайында партияның болгаш күрүнениң доктаамал сагыш салыышкынының ачызында Словакияда хоорай квартал фондузунуң барык чартык кезии чаартынган. Ол үениң дургузунда 600.000 хире өг-бүле амгы үениң чаагайжыды тудкан бажыңнарын алган.

Эрткен чылда Словакияга 37.000 квартираны ажыглалга киирген. 1971—1975 чылдарда Словакияның улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планын ёзугаар чуртталга фондузун чаартырының темпилери улам бедик болур. Беш чыл дургузунда аңаа ниитизи-биле 187.000 квартираны тудуп, ажыглалга киирер дээн. 1975 чылда-ла чуртталга тудуунуң темпилериниң талазы-биле Словакия ГФР, Италия, Австрия болгаш Европаның өске-даа чурттарын мурнаар, чүгле ССРЭ-ден болгаш Швециядан соңнаар.

Словакияның Национал чөвүлели ындыг шиитпирни хүлээп алган. Бодунуң хуралынга чөвүлел республикада чуртталга тудуунуң байдалының болгаш перспективаларының дугайында айтырыгны чугаалажып көрген.

ШВЕЙЦАРИЯ. Бернде «Аллменд» дээр чаа кышкы стадионнуң бажыңын 1971 чылдың шайбалыг хоккей талазы-биле делегей чемпионадын эрттирери-биле тускай туткан. Ол чемпионат бо чылдың март 19-тан апрель 3-ке чедир маңаа болур. Каток кырында 11 муң көрүкчү олурарынга таарыштыр кылган.

Е. КОРЖЕВТИҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы.).

Шылгараңгай чедиишкин

БОНН. (СЭТА). ГФР-де Бохум обсерваториязының директору Г. Каминский СЭТА-ның Боннда салбырынга телеграмма чорудуп, совет «Луноход-1» автоматтыг аппараттың ай кырында эртем шенелделерин күүседип турарын тайылбырлавышаан, март 9-та автоматтыг аппараттың ай кырындан дамчыткан медээзин Бохум обсерваториязы беш шак дургузунда хүлээп ап келген дээрзин медеглээн. Көргүзүгнүң шынары тергиин эки болган, ынчангаш ону стереоскопиктиг хевирден көрүп болур турган. Бо дамчыдылга тоолда дег сагындырып келир-дир.

Айда байдалдарны — соок, изиг, херелдээшкиннерни, космос метеориттерин барымдаалап көөр болза, «Луноход-1» аппараттың чедип алган түңнелдери эртемниң шылгараңгай чедиишкиннери-дир.

ОЙТУР ШАВЫЫШКЫН

ХАНОЙ. (СЭТА). Америк деткимче-биле Камбоджаже болгаш Лаосче халдап кирген сайгон интервентилерниң шериглери патриоттарның улам шыңгыы удурланыышкынынга таваржып турар.

Кассан Патет-Лао агентилелдиң дыңнатканы-биле алырга, март 7-де Лаостуң Улусчу-хосталга армиязының кезектери № 9 орукка сайгон интервентилерниң шериглеринче чедиишкинниг халдаан. Дайзын 180 кижизин өлүртүп база балыглаттырып когараан, бир вертолётту дужур аткан болгаш он бир шериг машиназын узуткаан.

Камбоджада Снул чоогунга патриоттар мурнуу-вьетнам чалча армияның батальонун чылча шапкан. Февраль 15-тен 27-те чедир тулчуушкуннар үезинде «Балык сыыртыкыжының» девискээринге сайгон интервентилер 2.000 хире кижизин оскунган.

ХАНОЙ. (СЭТА). Мурнуу Вьетнамны хостаарының Улусчу чепсектиг күштериниң кезектери март 2-де Биньтхуан можуга сайгон арменияның 44-кү полугунуң бир батальонун чылча шапкан. Парлалганың хосталга агентилелиниң четче эвес медээлерин ёзугаар алырга, патриоттар дайзынның 550 ажыг солдат, офицерин чыскаалдан үндүрген, ооң иштинде 35 америк шериг чөвүлекчилери бар.

Тулчуушкуннар чорup турда патриоттар 4 танкыны өрттеткен, 20 шериг машиназын узуткаан, ооң иштинде 12 бронетранспортёр бар, хөй санныг боо-чепсекти болгаш шериг херекселин хунаап алган.

ДЭЭДИ СУДТУҢ ШИИТПИРИ

АНКАРА. (СЭТА). Турцияның хомудал хынаар дээди суду эрткен чылдың октябрьда АН-24 совет пассажир самолёдунче чепсек-биле халдаан ийи дээрбечинии кемниг херектеннер болур дугайында шиитпирни үндүрген.

Мынчангаш хомудал хынаар суд ийи дээрбечиниң үүлгеткен херээ кемниг эвес, а политиктиг херек болур дугайында Трабзон хоорайның суд эрге-чагыргаларының шиитпирин күш чок болдурган. Ындыг «барымдаа»-биле Трабзоннуң суду кемниг идегеттерни тудуп хоругдаарының чопшээрел бижиин тыпсыр дугайында күрүне прокурорунуң негелдезинден ойталааның моон мурнунда парлалгага дыңнаткан болгай.

МОНОПОЛИЯЛАРНЫҢ ЫЙЫЫШКЫНЫ-БИЛЕ

ТОКИО. (СЭТА). Япон болгаш америк монополияларның аразынга хөй чылдарда үргүлчүлеп келген кадыг-дошкун «пөс-таавы дайынынга» япон монополиялар дужуп бээр ужурга таварышкан. Пөс-таавы үлетпүрүнүң япон ассоциациязының даргазы Т. Танигути чөрүлдээни шиитпирлээр сорулга-биле АКШ-че пөс-таавы бараанарын үндүрерин «эки-турар»-биле кызырарынче бааринга япон бүдүрүлге ээлериниң чопшаарежип турар дугайын чарлаан. Америк рынокче хөвеңсаазын, синтеэтээн болгаш ЯҮК постерин үндүрериниң немелде өзүлдезин бо чылдан эгелээш үш чыл дургузунда 5—6 хуу кызыгаарлаарынга япон тала чопшээрешкен.

50 чылдарның төнчүзүнде америк рынокту боттарының бараанары-биле долдурган япон компаниялар АКШ-че бараанар үндүрерин кызыгаарлаарынга удурланган, а америк компаниялар чогум-на ону чедип алырын оралдажып турган. Каш удаа болгулаан япон-америк чугаалажыышкыннар АКШ-че япон пөс-таавыны чорударының нормаларын чүгле шоолуг эвес кызыгаарлаарынга чедирип турган. Америк пөс-таавы бүдүрүкчүлери күштүг адаандемиселдеи айыылзынмышаан. АКШ-че пөс-таавы бараанарын киирерин кызыгаарлаар дугайында тускай хоойлу төлевилелин хүлээп алырын конгресстен негеп турган. Америк таланың кадыг-дошкун туружу япон таланы дужуп бээринче албадаан.

Пөс-таавы бүдүрүкчүлери АКШ-че бараанарны киирерин кызыгаарлаар дээн шиитпирге холбаштыр аймаазыраан деп, «Майнити» солун айыткап. Үүрмек болгаш ортумак бүдүрүлге ээлери пөс-таавы бараанарын дашкаар үндүрерин кызыгаарлааны иштики рынокка кандыг салдарны чедирерил, бууралашкыны болдурбас талазы-биле чазак кандыг хемчеглерни алырыл дээрзинге дүвүреп турар деп, солун демдеглээн.

АКШ-ТА АЖЫЛ ЧОКТАЛЫЫШКЫНЫ— НАЦИОНАЛ ХАЛАП-ТЫР

НЬЮ-ЙОРК. СЭТА-ның корреспондентизи Э. Баскаковтуң дамчытканы:

«Дейли уорлд» солунга сураглыг америк публицист Джозеф Норт күш-ажыл кылып шыдаар американнарның 6,2 хуузу ам безин ажыл тып ап шыдавас болганын, а ажыл дилеп ээлчег манааннарның саны көвүдеп турарын айыттышаан, «ажыл чокталыр чорук национал халап болу берген» деп бижээн.

АКШ-тың штаттарының хөй нуруузунда ажыл чоктарның санының айыылдыг өзүлдезиниң дугайын америк парлалга дүвүрээзин-биле дыңнадып турар.

Чурттуң автомобиль үлетпүрүнүң чүрээ дээр Мичиган штатта 314 муң ажыг ажыл чоктар даңзылаткан. Ынчаарга түс черниң профэвилел органнарының демдеглээни-биле алырга, штаттың бетинде дээрге 50 муң чурттакчызы социал хандырылга чок арткан, чүге дээрге олар «кажан-даа ажылдаваан, ооң ужурунда америк хоойлуларны ёзугаар алырга, ажыл чокталыр чорук талазы-биле дузаламчы алыр эргези чок».

Улуг индустрия төвү — Чикагода ажылчыннарны ажылдан массалыы-биле үндүрери үргүлчүлевишаан.

Сөөлгү медээлерни ёзугаар алырга, Аляска штатта ажыл чокталыр чоруктуң деңнели 10,9 хуу четкен болгаш улам көвүдеп турар. Штаттың көдээ ажыл-агыйлыг районнарында байдалды бо медээлерде айытпаан, оларда чоннуң 70 хуудан эвээш эвези доктаамал ажыл чок боор турар.

Коннектикут штатта ажыл чыннарның болгаш албанхаакчыларның 10 хуу хирези ажыл чок болгаш ажыл тып алырынга идегел-даа чок. Ол штатта барык 120 муң кижи эрге-чагыргаларның ажыл чокталыр чорук талазы-биле төлээр чөгенчиг дузаламчызын ап турар. Ынчалза-даа бо чөгенчиг дузаламчы амыдырап чурттаарынга шуут чедишпес. Ол ядыыларның хөй нуруузу — негрлер болгаш өске-даа националдарның төлээлекчилери-дир.

ДАЙЫН БЮДЖЕДИ КӨВҮДЭЭР

ВАШИНГТОН. (СЭТА). АКШ-тың камгалал министри Лэйрд 1972 саң-хөө чылында Пентагоннуң бюджедин 79,2 миллиард доллар түңнүг кылдыр төлээлекчилер палатазының чепсектиг күштер херектериниң талазы-биле комиссиязынга киирген.

Комиссияга киирген илеткелинге камгалал министри АКШ-тың болгаш шериг блоктарының талазы-биле ооң эвилелчилериниң шериг күчүзүн өстүреринге үндезилеттинген «боттуг коргударының стратегиязын» чорудар, «күш көргедир турушттуң» политиказы деп чулчураан. Илеткелден билдингени-биле алырга, ол «стратегияның» база бир кол чүүлү болза, ракетага удур камгалалдың «сейфгард» дээр системазын улам ынай калбартыры болуп турар. Америк хөй-ниити болгаш конгресстиң угаансарыылдыг кежигүннери ол системага шиитпирлиг удурланып турары билдингир болгай. «Сейфгард» системаның тудуун үргүлчүлээринге 1 миллиард 278 миллион долларны үндүрүп бээрин Лэйрд негээн.

Камгалал министри АКШ-тың Индий-Кыдатта дайынын эреңгей ёзу-биле каксы аарак чугаалап, мурнуу Вьетнамда америк чепсектиг күштериниң санын «улам ынай кызырар» дээр чүвезин чулчураан. Ынчалза-даа ол «кызырылда» кандыг темпилер-биле болурун Лэйрд дуюкаа эрттирип каар бодаан.

Политшколаларда, теоретиктиг семинарларда

Политиктиг өөредилге — бүгү ажылчы чоннарның идейлиг кижизидилгезиниң чугула чепсээ. Марксизм-ленинизмниң үндезиннерин ханызы-биле шиңгээдип алырынга, чоннуң тургузукчу күш-ажылынга бодунуң салыышкынын болгаш ролюн улам эки билип, коммунистиг тургузуушкунга идепкейлиг киржиринге дузалаары политчырыдыышкынның чаагай сорулгазы болур.

Бо хүннерде коллектив бүрүзү кылган ажылын түңнеп, СЭКП-ниң XXIV съездизинге уткуштур социалистиг чарышты чаа күш-биле калбарткан. Массаның ортузунга идей-кижизидилгелиг ажылды Хову-Аксыда партком болгаш эге организациялар улам сайзыраңгайжыдып турар. Хову-Аксы суурда идей-кижизидилгелиг ажылдың кол авеозу партийжи өөредилге системазы боор турар. «Тыва кобальт» тудуг эргелелиниң парткомунуң чанында бо өөредилге чылында В. И. Ленинниң намдарын өөренир 4 бөлгүм, марксизм-ленинизмниң үндезиннериниң 15 школазы, 3 теоретиктиг семинар ажылдап турар. Теоретиктиг семинарга амгы үе-чадада СЭКП-ниң экономиктиг политиказын, а ол ышкаш В. И. Ленинниң чамдык чогаалдарын өөренип турар. Политчырыдыышкын системазында шупту 530 кижи хаара туттунган. Оларның 220-зи коммунистер (п р о п а гандистер-биле катай).

Өөредилгени программа ёзугаар тускай хүннерде чорудуп келген. Баштайгы үеде В. И. Ленинниң төрүттүнгеш хүнүнден бээр 100 чыл болган оюнга алдар болдурган байырлал хуралынга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Л. И. Брежневтиң «Ленинниң херээ чурттап болгаш тиилеп турар» деп илеткелин бүгү школаларга өөренген.

Политчырыдыышкын ажылын бедик деңнелге тургузарынга партия активиниң харыысалгазын бедидер дээш партком политшколаларның, семинарларның ажылынче кичээнгейни салган. Парткомнуң болгаш партия эге организацияларының хуралдарынга марксчи-ленинчи өөредилге дугайын удаа-дараа чугаалажып турар апарган. Кичээлдерниң идейлиг, организастыг деңнелин бедидер талазы-биле ажылче ханылап кирген.

«Тыва кобальт» тудуг эргелелинде парткомнуң хуралдарынга политмассалыг ажыл дугайында эге организациялар секретарьларының илеткелдерин доктаамал дыңнап турар. Чижээ, ол айтырыг талазы-биле АТБ-де (секретары И. Шадрин), ТЭЦ-те (секретары В. Ткачев), ГЗЦ-те (секретары И. Перфильев) болгаш өске-даа партия организацияларының секретарьларының илеткелдерин дыңнаан.

Даг цехинде (секретары А. Новосельцев), ГМЦ-те (секретары В. Тихонов), «Тыва кобальт» тудуг эргелелинде (секретары турган И. Кривец), школада (секретары М. Енушкевич) болгаш өске-даа парторганизацияларның хуралдарынга политөөредилге болгаш политмассалыг ажыл дугайында айтырыгларны чугаалашкан.

Бо бүгүнүң түңнелинде политшколаларның, семинарларның кичээлдериниң организастыг, бедик идейлиг деңнелдиг чоруу чедип алдынган.

Үлетпүр бүдүрүлгелер комбинадының участогунда, чуртталга коммунал килдизинде, септелге тудуг участогунда чамдык школаларның кичээлдери чылдагаан чокка бо-ла үстү бээр, органиас чок чоруктар ам-даа бар. Ол четпестерни чайладыр хемчеглерни алыр ужурлуг бис.

Хову-Аксы суурда 900 ажыг кижи СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин таныышкаш, ону-биле чүүлдүгзүнүп деткээнин илергейлээн. Коллективтерге партияның ажык хуралдары график ёзугаар эртилээн. Партияның бо чугула документизин политчырыдыышкынның бүгү четкилеринде ханызы-биле өөренип турар.

М. БЕРЕТАРЬ,

«Тыва кобальт» тудуг эргелелинде парткомнуң инструкторy.

Каттышкан Штаттар чамдык чурттарга экономиктиг дузаламчыны чедирбишаан, оозун америк боо-чепсекти садып алыры-биле холбаштырып турар. (Солуннардан).

— Силерге байыр чедирип тур мен, дээрги. Мындыг белекти кым манап турган боор?

Бо чурукту Австралияның «Эйдж» дээр солуннудан алган. (СЭТА-ның фотохрониказы.).

СОҢГУ ИРЛАНДИЯДА БАЙДАЛ

ЛОНДОН. (СЭТА). Англи чагырга черлери Соңгу Ирландияның чонунуң хөлзээшкиннерин базары-биле чаа-чаа немелде күштерни олче чорудуп турар. Англи армияның 500 хире солдат, офицери Белфастче чоруткан.

«Шериг талазы-биле эргежок чугула» таварылга болганда англи армияның улам күштүг кезектерин Соңгу Ирландияже чорудар бодап турарын Лондоннуң албан кижилери бадыткаан. Маңаа холбаштыр негеттиннер планнарны ам безин ажылдап кылган.

Соңгу Ирландияда массалыг хөлзээшкиннерниң чаа кодурлуушкунну барык ийи неделя дургузунда соксавайн турар. Дүнекиң-не соңгу-ирланд найысылал Белфаст түс чериниң чурттакчыларының болгаш англи шериглериниң аразында кадыг-дошкун тулчуушкуннарның чери боор турар. Дүн эгелээри-биле хоорай бүзээлелдиг байдалга херек кырында таваржып турар.

Англи солдаттар чонга удур боо-чепсекти үргүлчү ажыглап турар. Белфастка чүгле сөөлгү үеде болган мөзилдежиишкиннерниң түңнелинде безин он хире кижи өлүрткен, хөй кижилер балыглаткан, чүс хире кижини тудуп хоругдаан. Ам хөлзээшкиннер Соңгу Ирландияның өске-даа хоорайларында база нептерээн.

Англи армияның Ольстерде «тайбың чогаадыкчы хүлээлгезиниң» дугайында Лондоннуң албан кижилериниң медеглелдерин бо бүгү болуушкуннар бүзүрелдиг буруу шаап турар. Англи шериглерни католик болгаш протестант чүдүлгелиг чоннуң аразынга мөзилдежиишкиннерни болдурбазы биле олче чоруткан чүве дижип чулчуруп турар.

Белфастың католиктер кварталдарында боо-чепсекти дилеп тывар дээр чылдак-биле үжеп-чиндирер чоруктарны кылбышаан, англи шериг эрге-чагыргалары протестант экстремистерни чепсеглээрин өмээржинге-биле көрүп турар. «Санди таймс» солуннуң херечилээни-биле алырга, ам хоорайның хөй протестант кудумчулары «боо-чепсектиң ажык арсеналдары» болу берген.

Лондоннуң иледе чөпшээрели-биле юнионистиг эрге-чагыргалар кедергей барымыг үзелдиг идегеттерни «хоойлу, дүрүмнү болгаш корум-чурумну» эмгелеп тургузарынга боттарының база бир чөленгиижи кылдыр көрүп турары тодаргай-дыр. Шериг күжүнге кордал салбышаан, Соңгу Ирландияның чаза ажыл чокталыр чорукту узуткаары-биле социал-экономиктиг реформаларның программазын боттандырар, чурттанга айтырыын шиитпирлээр, чурттуң католик эвээш нуруузун ылгай көөр чорукту соксадыр дугайында бодунуң берген аазашкыннарын безин сактырын бодавайн турары иле. Чурттуң католик эвээш нуруузун ылгай көөр чорук Ольстерде амгы кризисти болдурганы билдингир болгай.

Канчаарга-даа бо айтырыгларны эң-не соңгаарладыышкын чокка шиитпирлээри негеттинип турар. Чижээ, Ольстерниң эр чонунуң ортузунда ажыл чоктар күш-ажыл кылып шыдаар чоннуң 23 хуу хирези болуп турар.

Коммунист дугайында чугаа

ЧҮТКҮЛДҮГ ТУРА-СОРУК

Эрзин суурнуң кырында кышкы орай дүн дүшкен. Ол-бо кудумчуларның болгаш бажыңнарның чырык соңгаларының оттары чоорту-ла соңнут-мурнут чиненейнип өже берген. Хамыктың сөөлүнге чедир бир бажыңның соңгазы чырывышаан келген. Ынчаарга суурнуң доктаамал чурттакчылары ону пат-ла билир. Назы-хары догуй берген кырганнар-даа, аныяк-чалыы оолдар, кыстар-даа база урут-дарыг-даа «башкывыс Галина Балчыровна даартагы кичээлдеринге белеткенип олурар-дыр эвеспе, онаашкан ажылынга кызымаа ол хирезе болгай» деп бодап каан.

Бо удаада ол база-ла элээн орайга чедир дөрткү класстыларның орус дылга бижээн диктантыларының кыдырааштарын хынап орган. Уруглар шуптузу-ла кызып бижээннер, өөредилге чылының эгеэнинде оларның хөй нуруузу диктант бижээш, хөй частырыглар кылыр турган. Ол база-ла билдингир. Олар чайгы дыштанылгазының үезинде элээн хөй чүүлдү уттутуулапкан болган.

Башкы ынчангаш уругларга катаптаашкыны чорудуушаан, чаа темаларны өөредирин чедишкинниг чорутканы. Ооң түңнели ам эгелээни ол. Бирги чартык чылда дөрт «а» класстың өөредилге түңнели тозан алды хуу болган. Ам келир улдунда уругларны барык ниин чок өөредиринин аргазы бар. Ону чедип алыры ындыг-ла амыр эвес. Ада-иелер-биле ам-даа улам шудургу ажылдаар херек деп, Галина Балчыровна бодангылаан. Уруглар-биле класстан дашкаар ажылды күштелдирери чугула. Чечен чогаалдарны оларга номчудуп, номчаан номнарының алыс утказын, ында маадырларның төлептиг мөзү-шынарын оларга буурередип көргүзер...

Башкы кончут кичээнгейлиг ажылдап орган. Ооң чүгле кыдырааш арыннарын сылырадыр ашкылааны, ында хаан демир-ужук бажын сыыладыр бижиттингени дыңналыр. Башкы кыдырааштарны хынап орган, өөреникчи бүрүзү-биле сагыжында хандыр чугаалажып-даа орган дег болган. Оларның чаптанчыг чараш арын-шырайы, сонуургак карактары ол-ла хевээр чуруттунуп келгилээр.

Башкының ажылы чүгле кыдырааш хынаары-биле кызыгаарлаттынмас. Кичээл бүрүзүнге ооң эки белеткели, аңаа хөй талалыг арга-хевирлерни ажыглаан тудум, утка-шынарлыг, өөреникчилерге сонуурганчыг боор эртер, чаа теманы шиңгээдип билип алыры-даа дүрген болур. Эш Г. Б. Чалдыг эртенги кичээлдерге хүндүс белеткеп алган планын шуптузун база катап хынап көрүп, аңаа ам чүнү немеп болурул дээрзин хынамчалыг көөр. Кичээлге эки белеткел дээрге уругларның чаа материалды, тема бүрүзүн улуг сонуургал-биле хандыр билип алырынга дуззалаар болгай.

Галина Балчыровна орай дүнеге чедир шак мынчаар ажылдаан. Барык бүтү ажылын болду эвеспе дээнинге чедирип алгаш, ам сеткил ханган. Соңгада чырык ам-на өшкен. Чүгле дүжеки дээрде сылдыстарның карактары чивеңейнип тургулаан.

Башкының ажылы хөй талалыг. Ол чон мурнунга харысалгалыг. Бо бүгүнү Галина Балчыровна Чалдыг кажан-даа утпайн чоруур.

— Ооң аңгыда чон ортузунга политмассалыг, кижизидилге ажылынга киржири бистиң хүлээлгевис болгай — деп, коммунист эш Чалдыг чугаалап турар. Дуржулгалыг башкы шынап-ла хөй янзы, солун ажылдарны кылып турар. Ол, Эрзин школазында партия организациязының секретары. Ынчангаш ооң ажылы эң харысалгалыг. Школада өөредилге-кижизидилгелиг ажылдың шынары, башкыларның боттарының өөредилгези, чон ортузунга политмассалыг ажылды чорударынга, ада-иелер-биле харылзааны улам күштелдирип, өөреникчи бүрүзүнүң быжыг билиин дээш янзы-бүрү хемчеглерни чорударынга дээш хөй-ле айтырыглар тургустунуп келир.

Коммунист болгаш комсомолчу башкылар чон ортузунга организастап чорудар политмассалыг ажылдарның эгелекчизи болуп турар.

«Партия дугайында беседа» деп бөлгүм школада ажылдап турар. Ону коммунист башкылар А. Хертек, Ч. Эренчин олар утка-шынарлыг, солун эрттирип турар. Ынчаарта беш башкы партия райкомунуң чанында философияны, В. И. Ленинниң ажылдарын улуг сонуургал-биле чедиишкинниг өөренип турар.

Эрзин ортумак школазының партия эге организациязы коммунистерниң марксистчи-ленинчи өөредилгезинге шынап-ла улуг кичээнгейни салган.

Школада он дөрт коммунист бар. Олар бүтү ажыл-херекке, канчаар ажылдаарының үлегер-чижээн, аргазын өскелерге көргүзүп турар. Школада орус дылдың, математиканың эге класстарның методиктиг каттыжылгалары доктаамал ажылдап турар. Аңаа дуржулгалыг башкыларның кичээлдерин сайгарып көрүп, оларның ажылында ажыктыг, эки чүүлдерин аныяк башкыларга дамчыдып турар. Партия организациязының хуралдарынга коммунист башкыларның санал-оналын ап, оларның дуржулгазында онзагай чүүлдерин нептередип турар.

Бо өөредилге чылының бирги чартыында Эрзин ортумак школазының өөредилгезиниң шынары 96 хуу болган. Бо дээрге башкыларның кызымак ажылының түңнелидир.

Ам барык чээрби чылдың дургузунда башкылап турар Г. Б. Чалдыг партия райкомунуң кежигүнү. Ол — Эрзинниң херээженнер чөвүлелиниң кежигүнү, агитквартиралар аразынга организастаан социалистиг чарышты бүгү тала-биле чедиишкинниг чорударынга идепкейлиг киржип турар.

Х. ОЙДАН-ООЛ.

МОСКВА. Париж Коммуназының 100 чылынга таварыштыр К. Маркстың болгаш Ф. Энгельстиң музейинге делгелге ажыттынар. Ооң делгиирлеринге Париж коммунарларының демиселиниң дугайында чугаалап, Коммунаның аңгы талазы-биле үзелин ажылчын аңгының делегейде баштайгы чазаа деп тайылбырлап көргүзер материалдар кирер. К. Маркстың, Ф. Энгельстиң, В. И. Ленинниң Париж Коммуназының бүгү делегейге улуг түжүр-дузалыг чорууну көргүскен ажылдарын аңаа налбаа-биле делгеп көргүзер. «Париж Коммуназының идеалдары болгаш амгы үе» деп эгелиг материалдар дыка солун. Коммунаның маадырлыг төөгүзүн херечилээн чүүлдер дайынчы тук, коммунарларның эт-херекселдери, чечен чогаалдар болгаш Француз Коммунистиг партияның музейинге белекке бергени эске-даа материалдарын база делгеп көргүзер.

ЧУРУКТА: Тулаяның № 25 школазының 9-ку клазының өөреникчилери Париж Коммуназынга тураскаадтан делгиирлериниң бирээзиниң чанында турлар.

Фото В. ЧЕРЕДИНЦЕВТИҢ (СЭТА-ның фотохроникасы.).

Көдээ ажыл-агыйның ажыл-ишчилеринге тураскааткан ырлар КОНКУРУЗУ

Массалыг болгаш хөйнүң эң эки ырлары дээш конкурсту РСФСР-ниң Культура министерствозу, Бүгү-российиниң ыраажылар ниитилели, РСФСР-ниң Композиторлар болгаш Чогаалчылар эвилели чарлаан.

Конкурстуң сорулгазы болза, **көдээ ажыл-агыйга болгаш ооң ишчилеринге тураскаатнан массалыг ырларны болгаш хөйнүң ырларының чогаалдарын сайзырадып, хөгжүдери болур.**

Конкурска каяа-даа парлаттынмаан болгаш күүселдеге кирбээн массалыг болгаш хөйнүң ырларынга таарыштырган чогаалдарны киирер. Ырларның сөзүнге моон мурнунда парлалгага үнген болгаш чаа-даа шүлүктерни ап болур. Конкурска кирер чогаалдарның сестуг нота бижиин (клавирни), сестуң бодун база ийи хууга бижик машиназынга чара парлаар. Бир эвес чогаалдар оркестрлиг үделгеге бижиттинген болза, партитураның бир хуузун кады чорудар. **Конкурска кирер ажылдарны Тыва АССР-ниң ыраажылар ниитилелиниң баштаар черинче** чорудар болгаш авторнуң адын, фамилиязын, адазының адын, ажылдап турар черин долузу-биле айтыр.

Конкурс ийи ээлчеглиг. Бирээзи АССР-лерге, областарга, ийиги ээлчег Москва хоорайга эртер болгаш ооң түңнелин «Советская Россия», «Советская культура» солуннарга чарлаар.

Тиилекчилерге дараазында шаңналдарны тывсыр:

а) Эң эки массалыг ырлар дээш:

бирги бир шаңнал	500 рубль
ийиги ийи шаңнал	350 рубль
үшкү үш шаңнал	250 рубль

б) Хөйнүң улусчу ырларының эң эки чогаалдары дээш:

бирги бир шаңнал	500 рубль
ийиги ийи шаңнал	350 рубль
үшкү үш шаңнал	250 рубль

в) Хөй кижи ырлаарынга таарыштырган (холушкак, эр улустуң, херээжен улустуң, уругларның) хөйнүң ырларының эң эки чогаалдары дээш:

бирги бир шаңнал	500 рубль
ийиги ийи шаңнал	350 рубль
үшкү үш шаңнал	250 рубль

г) Эвээш кижи киржикчилиг ансамбльдерниң эң эки чогаалдары дээш:

бирги бир шаңнал	500 рубль
ийиги ийи шаңнал	350 рубль
үшкү үш шаңнал	250 рубль

Конкурстуң бирги ээлчээнге кирбээн чогаалдарны ийиги ээлчег хүлээп албас.

Конкурска кирген чогаалдарны авторларга дедир эгиппес болгаш сайгарбас. Ажылдарны бо чылдың май 20-ге чедир хүлээп алыр.

Конкурска хамаарышкан айтырыгларны билип алыр дизе, дараазында адреске келир:

Тыва АССР, Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 59, ыраажылар ниитилели.

СПАРТАКИАДАНЫҢ ТУГУНУҢ АДАА-БИЛЕ

Профэвилелдерниң VII кышкы Спартакиадазының түңнел маргылдаалары Ленинградка, Терсколга Свердловскиге доозулган. Ынчалза-даа Спартакиада уламчылап турар. Бүдүрүлге коллективтери, албан, өөредилге черлери массалыг чаа маргылдааларны эрттирерин уламчылап турар.

Спартакиаданың түңнелин үндүрүп тургаш, маргылдааның кол судьязы, профэвилелдерниң эки тура спорт ниитилелиниң Бүгү-эвилел чөвүлелиниң даргазының оралакчызы Н. И. КУЛИКОВТУҢ СЭТА-ның корреспондентизинге чугаалааны болза:

— Спартакиаданың канчаар-даа аажок улуг хемчээлдиг болганын чүнүң-даа мурнунда демдеглексеп тур мен. Болуп эрткен маргылдааларга профэвилелдерниң 6 миллион ажыг спортчулары киришкен. Оларның ийи муң хирези түңнел маргылдааларга киришкен, ол дээрге эң шилиндек спортчулар болгай. Талантылыг, чүткүлдүг спортчулар чурттуң кайы-даа булуңнарында бар деп чүвени маргылдаалар херечилээн.

Чемпионнарның болгаш шаңналдыг черлерниң медальдарын Рудныйның болгаш Канаштың, Тартунуң болгаш Ярославльдың, Пермьниң болгаш Калининниң, Свердловскиниң болгаш Кемеровонуң, Ленинградтың болгаш Москваның база өске-даа хоорайларның, районнарның профэвилелдериниң спорт коллективтери чаалап алган. Спартакиаданың кол шаңналдары ээлеринде барган. Ынчалза-даа чамдык шаңналдар боттарының ээлерин манап турар.

Спартакиаданың маргылдааларынга ажылчы чоннарның эң массалыг киржилгезин чедип алган профэвилелдер ТК-ларынга, республикаларның, крайларның, областарның профэвилел чөвүлелдеринге шаңналдарны тывсыр апаар.

Спартакиадага бирги чер дээш демисел эң чидиг спортчу демиселге эрткен деп Н. И. Куликов оон ыңай чугаалаан. Чижээ, ленинградтылар маргылдааның сөөлгү хүнүнде ниити бирги черни москвачылардан былаап алган. Оларның коллективинде трамплинден халыырының, боодалгалыг хаактаашкынның шилиндек спортчулары турган, олар сөөлгү бодунуң командазынга 200 санны берген.

Маргылдааларның бир онзагай чүүлү болза аңаа бичии оолдар, уругларны киириштиргени болур деп кол судья уламчылаан. Ол чорук талантылыг аныяк спортчуларны илередир арганы берген. Келир үениң идегели апар чыдар аныяк хаакчылар, конькичилер, трамплин халыкчылары спортчу демиселге ёзулуг дадыгышкынны база алган.

Девискээр аайы-биле маргылдааларны чүгле Россия Федерациязынга безин 22 хоорайга эрттирген. Ол чорук чуртка болуп турар улуг маргылдааларның географиязын алгыткан, бүдүрүлге, албан, өөредилге черлеринге массалыг спортту хөгжүдериниң делгем базымын кылган. Ам дээрезинде эң массалыг маргылдааларны Пермь болгаш Челябинск областарынга, Уралмашзаводка болгаш Норильск комбинадынга эрттирген. Ол черлерге Спартакиаданың тугунуң адаа-биле ажылчы чоннарның сонуургалын болдурган янзы-бүрү маргылдааларны эрттирген.

Ооң-биле кады маргылдаалар чер болганга байырлалдыг, солун кылдыр эртпээн, аңаа эвээш кижилер киржип, маргылдаа түңнелин хуусаадан эрте үндүрүп турган таварылгалар бар. Ынчангаш спартакиада ам-даа уламчылап турар деп чүвени база катап демдеглеп тур мен.

Профэвилелдерниң Спартакиадазы чуртка спорттуң кышкы хевири — шанак спортунуң хөгжүдериниң оруун ажыткан дизе частырыг болбас боор.

Спартакиаданың түңнел маргылдааларын эрттирген черлер ону организастыг, бедик деңнелге чорутканын кол судья демдеглээн. Маргылдааларның киржикчилери доктаамал сагыш човаашкынны, дузаны ап турган. Түңнел маргылдааларга хамаарыштыр чаңгыс-даа удурланыышкын, чаңгыс-даа хомудал кирбээн.

Чаңгыс-ла таарымча чок болган чүве — агаар. Урал Спартакиаданың түңнел оюннарының киржикчилерин чидиг соок-биле уткаан. Ынчалза-даа спорт-биле пайыралдажып турар кижилерни соок-биле коргудуп болбас-тыр деп чүвени кыш билген болгаш «дужуп» бээр, азы чылыыр ужурга таварышкан.

СПОРТЧУЛАРНЫҢ ТИИЛЕЛГЕЗИ

ВАРШАВА. (СЭТА). Курорт чер Крыницага болган шанак-биле чуңгулаарының талазы-биле делегей маргылдаазынга Австрияның, ГДР-ниң, ГФР-ниң, АБШ-тың, Канаданың, Польшаның болгаш Чехословакияның спортчулары киришкеннер.

Чаңгыс олуттуг шанактар-биле чуңгулаашкынга ГФР-ден барган делегей чемпиону Демлейтнер (дөрт старттарның саны — 3 мин. 28, 44 сек) болгаш ГДР-ниң төлээлекчизи Эрнг — 3 мин. 22,15 секунда боол тиилээннер. Ооң-биле чаңгыс чер чурттуг алдарлыг спортсмен, олимпий чемпиону Бонза Эригден 0,34 секунда озалдаан.

База-ла ГДР-ниң төлээлекчилери Хернлейн болгаш Бредов олар ийи кижи олурар шанак-биле чуңгулаашкынга база тиилээннер.

Спорттуң ол хевириниң Польшага нептерелкчизин болгаш чуртка шанак-биле чуңгулаар черни Крыницага эң баштай тудуп тургузарының эгелекчизинге алдар кылдыр адаан «Ромагконуң кубогун» ГДР-ниң командазы база чаалап алган.

ЧАЗАЛГА

Март 11-де үнген № 59 солуннуң 1-ги арнында «Бирги кварталдының күүседишкен» деп эгелиг информацияның бирги абзазының эге одуруун «Хандагайты» деп чазап номчуур.

АК-КӨК ЭКРАНГА

МАРТ 12-ДЕ

КЫЗЫЛДАН

19.00 — Телемедээлер (орус дылга). 19.15 — «Вартан Аджемян». Телефильм. 19.50 — Телемедээлер (тыва дылга). 20.00 — Чарлалдар, рекламалар. 20.05 — Бот-тывынгыр уран чүүл бөлгүмүнүң концерти. 20.40 — 21.30 — «Чарлаттынмаан дайын». Документалдыг фильм.

Биеэде метрога

Амгы үеде хоорайларның чер иштинде аргыжылга оруу метрополитенниң аажок чырык, кылаңнаан каас мрамор шывыглыг, арыг агаарлыг тургарының таарымчалыынга чон чаңчыга берген. Ынчангаш «чер иштиниң аргыжылга демир-оруунга» чораанар вагоннардан хөө аштап турганнар дег, дирт-кара апарган үнүп кээр турган деп чүвеге бүзүрээри бергин берге.

...Чүс чылдан биче-ле ажыг эрткен үеде, 1863 чылдың январьда, Лондонга хоорайның чер иштинге аргыжар демир-оруун ажыткан. Делегейниң эң баштайгы ындыг демир-оруу ол болган. Ол орук барыын болгаш соңгу талакы — ийи улуг вокзалды тудуштурган. Байырлал шайлалгазы болган соонда ойнаан хөгжүмнүң дыңналып турда, Фаррингтон-Род станциязының перронунга ажык платформалар чедирип әккелген. Чоруур кижилер олуттарын ээлептерибилек, поезд чоруптарга, ооң турган черинге ыш, бус дола берген. Сөөлгү станцияга база оркестр ойнап турган. Ооң хоглуг аялга үннери дыңналып турда, платформалардан ышка карартыр хөөлени берген пассажирлер дүжүп келгеш, каас шляпалары-биле шыва тоннарының борашкан ыш-хөөзүн дыка үр кактагылаан.

Оон соңгааргыда платформаларны хаалгылыг вагоннар-биле солуурга-даа, ыш хөөзү база-ла эмгежок болган. «Чер иштиниң аргыжылга оруунуң хөлгезинче электри күжү-биле ажылдаар тыртыг-биле солвааже чедир кижилер ындыг «таарымчалыг» демир-орук-биле он-он чыл дургузунда аргыжылга кылып келген.

Европаның метро тургузуп алган ийиги хоорайы Будапешт болган. 1898 чылда аңаа Дунай эриинден парк девискээринче чоруткан метро шугуму тургустунган. Венгрияның кайызылалының чурттакчылары эрткен чылын чер иштиниң чаа магистралын ажыглалга хүлээп алган. Ону совет үлегер-майык ёзугаар тудуп тургускан. Ында база-ла Москвада дег, ак-көк экспрессттер маңнажып турар.

Будапештиң соонда Париж, Берлин, Мадрид метрополитеннерлиг болу берген. Найысылалдарның онза көрүштүг база бир аян-шимчизи ол апарган. Ынчангаш ооң ады «найысылал оруу» — «метрополитен» болган.

Москвага эң баштайгы метро поездизи 1935 чылдың май 15-те ажылдап эгелээн. Ам Москваның чер иштинде аргыжылга оруктарының узун дургу барык 140 километр четкен. Метрополитен оон өске совет хоорайларда — Ленинградта, Киевте, Бакуда, Тбилиside база бар. Ону Харьковта тудуп эгелей берген, Минскиге, Ташкентиге, Горькийге, Куйбышевке тудар пылдыр төлевилеп турар. Метро бистиң амыдыралывыска улам ижигип турар, чүвле найысылалдар кестур хөвар орук эвес апарган.

В. КАЛИСТРАТОВ, (СЭТА-ның корр.).

Республиканың «Урожай» эки тура спорт ниитилелиниң бирги чери дээш мячиктиг хоккей талазы-биле маргылдаазынга Чөөн-Хемчик районнуң чыынды командазы шылгарап үнүп, кымга-даа уттурбаан. Ынчангаш ниитилелдиң республика чемпиону болган.

ЧУРУКТА: Чөөн-Хемчик районнуң чыынды командазы.

Т. ХЕРТЕКТИҢ фотозу.

М. АЛИ АШТЫРЗА-ДАА...

НЬЮ-ЙОРК, март 9. (СЭТА-ның корр.) Март 8-те, орай кежээ «Мэдисон сквер гарденниң» долдур олурупкан залынга делегейниң тулган чемпиону ат дээш профессионал боксёрларның аразынга маргылдаа доозулган. Ол ат дээш 29 харлыг Мохаммед Алиниң болгаш 27 харлыг Джо Фрэзерниң аразында тулчуушкуну шупту 15 раундунуң иштинде үргүлчүлээн. Тиилелгени Фрэзер чедип алган.

Аар деңнелиг ол боксёрлар чидиг демисепкен. Бирги раундуда удурланыкчылар бот-бодун шенепкен соонда оларның тактиказы билдингир апарган. Фрэзер бодунуң удурланыкчызын үргүлчү булуңче, азы хендирже чыгап, хорекче күштүг-биле шанчып турган. Али удур атаканың тактиказын ажыглап, Фрэзерниң бажынче үстүрүп турган. Ынчалза-даа Алиниң камгалалы быжыг эвес болган. Фрэзерниң ыйылышкыны күштелип, күштүг шанчыглары көвүдеп турган.

Али бодунуң удурланыкчызын чедир үнелевейн барган хире. (Маргылдаа эгелээриниң мурнунда ол алдыгы раундуда тиилелгени чедап алырын аазап турган). Али элээн күштүг-биле үстүрүп турган-даа, ынчалза-даа Фрэзерниң харылзаа чоорту-ла күштелип орган. Фрэзерниң ыйылышкыны чиик болбаан: ооң думчуундан хан аттыгып турган. А онгу раундуда караавының кирбээн чара шаштырган. Он бирги раундуда Али тайып ушкан, даянып тургаш, маргылдааны үргүлчүлээн. Ол, он үшкү раундута аштырза-даа, он дөрткүзүнде ажып алган.

Сөөлгү он бешки раундуда Фрэзер Алини ойтур шашкан. Судьялар Фрэзерни тиилекчи деп санаан.

Демисел соонда Али чаңчыл ёзугаар эрттирер парлалга конференциязынга безин келбээн. Ооң чаагы дыка кемдээн болгаш госпитальче, рентгенге көргүзери-биле далажыпкан.

1967 чылда Али АКШ-тың шериинге албан эрттирип, Вьетнамга удур дайылдажырындан ойталааш, делегей чемпиону адын дужурткен кижи болган. Ооң бокска маргылдажырын үш чыл иштинде хорул келген. Ууктелиишкинин болдурган ол чорук бо маргылдааның түңнелинге салдар чедиргени чугаажок.

Бо дээрге Фрэзерниң 27-ги тиилелгези.

Чыл төнчүзүнде аштырышкынын негээр маргылдаа ыяап-ла болур деп Алиниң төлээлекчизи медеглээн.

Боксёрларның тулчуушкуну бүгү делегейниң сонуургалын болдурган. Ону чиижең садыгжылар дораан-на ажыглааннар. — Маргылдааның киржикчилери Али болгаш Фрэзерниң кайызы-даа 2,5-2,5 миллион доллар гонорарны алыр деп чарлаан. А чиижең организакчылар оон он ажыг катап хөй түңнү алырлар. Ону чылып алыр дээш олар маргылдааның радио, телевидение дамчыдылгазын янзы-бүрү чурттарже организастаан.

Маргылдааны АКШ-ка болгаш Канадага улуг-улуг кинотеатрларга, концерт залдарынга көргүскен. Көрүкчү кижи бүрүзү 20 долларны төлээн, а «Мэдисон сквер гарденниң» залынга көрген кижи бүрүзү 150 долларны төлээн. Боксёрларның хол хаптарын, трусик чүвүрлерин безин садып ап болур дээрзин база чарлаан.

АГААР

Бөгүн республикага болгаш Кызылга эдир булуттаар, хар чагбас, хат кошкак болур. Агаарның температуразы барыын районнарга 7—12, артканнарынга 13—18, Кызылга 15—17 градус соор.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

МАРТ 12-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Дошкунну томаартканы» (1-ги, 2-ги кезектери) 9.30, 11.50, 14.10, 16.30, 18.50, 21.10 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Александр Невский» 9.40, 11.40, 13.40, 15.40, «Дээрги Никто» 17.40, 19.30, 21.20 шактарда.

«БАЙ-ХЕМ»: «Кызыгаарга аргага дүн» 10, «Яла» 15, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Сөөлгү табор» 15, 18.40, «Үнү чок кижи болгаш ынакшыл» 16.50, 20.30 шактарда.

«ЭНЕРГЕТИК» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Коссель кадын» (1-ги, 2-ги кезектери) 17.10, 20 шактарда.

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 10 ЧЫЛЫ»: «Индейжилерниң өңнүү — шынчы хол» 18.30, 20,20 шактарда.

КОМПЛЕКСТИГ ЭКСПЕДИЦИЯНЫҢ КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Шантэилерниң кадыны» 18.30, 20.20 шактарда.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3, ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының болгаш пропаганда килдизиниң 35-24, харысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа база совет тургузуг килдизиниң 41-27, информация килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

ТЫВА АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер чериниң республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1.). ТС—26002.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1971 чыл МАРТ 13 СУББОТА № 61 (8521).

Өртээ 2 көп.

БИСТИҢ ЧУРТУВУСТА

● **АЗЕРБАЙДЖАН ССР.** Каспийде далай иштиниң нефть-биле байлак черлерин ажыглалче кииреринче онза кичээнгейин салырын СЭКП-ниң XXIV съездизиниң беш чыл планының талазы-биле Директиваларының төлевилелинде айыткан. Ынчангаш бүгү улус чугаалажып көрзүн дээш партияның үндүрген программазының талазы-биле улуг тайылбыр ажылдарын агитаторлар, илеткелчилер, политинформаторлар чорудуп турар.

ДИРЕКТИВАЛАР ТӨЛЕВИЛЕЛИН — АЖЫЛ-ИШЧИ БҮРҮЗҮНГЕ

Далай кырында вертолёттар

Далайдан «кара алдынны» казып тып турар хоорайжыгаштың ажыл-ишчилери азербайджан ужудукчуларга — СЭКП-ниң XXIV съездизинге алдар болдурган агитужудуушкуннуң киржикчилери-биле улуг өөрүшкү-биле ужурашканнар. Далайда ажылдап турарларга олар вертолёт-биле ужудуп чеде бергеннер.

Ол-ла агитужудуушкуннуң киржикчилери республиканың кемчээл талазы-биле хинги хоорайы — Кировабадка, Азербайджанның кодээ ажыл-агыйлыг районнарынга база баарлар. Ужудукчулар үлетпүр бүдүрүлгелериниң, колхоз болгаш совхоз шөлдериниң ажыл-ишчилери-биле ужуражып, чаа беш чыл планының дугайында беседаларны кылыр.

• • •

Эртемден—каң эзилдирикчилеринде

● **МАГНИТОГОРСК.** Техниктиг эртемнерниң доктору, Магнитогорскиниң даг-металлургия институдунуң профессору А. М. Бигеев — комбинаттың каң эзилдирикчилериниң эң чоок кижизи. Каң эзилдирер ажылды дүргедедириниң сорулгаларын шиитпирлээр талазы-биле ол 25 чыл дургузунда оларга дузалажып келген. Ынчалза-даа ол эртемден бо удаада үшкү мартен цехинге СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелиниң дугайын чугаалаар дээш келгени ол. Лекция соонда солун чугаа эгелээн. Үшкү цехтиң мартенчилери беш чыл дургузунда чылда-ла каң эзилдирерин миллион тонна чедир көвүдедир ужурлуг.

Өске цехтерге А. М. Бигеевтиң өөрү база чүве чугаалаан. Даг-металлургия институдунуң эртемденнери ажылчы чонга СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин тайылбырлап, оон хапы үткезин чугаалап бергеннер. Ол-ла институтка Магнитогорскиниң лекторларының консультация черин ажыдар деп шиитпирлээн.

• • •

Чаартынган булуң дугайында чугаа

● **ПЕТРОПАВЛОВСК — КАМЧАТСКИЙ.** «Камчатка съездиден съездиге чедир» — деп, мындыг аттыг делгелге область төвүнден ук чартык ортулуктуң чурттакчылыг черлеринче үнүпкен. Ону областың чурт-шинчилел музейи организастаан. Диаграммаларлыг, чуруктарлыг, фотографиялыг каастап кылган делгирлер сээлгү беш чылдың дургузунда Камчаткага болган чаартылгаларның дугайын чугаалап турар.

Суурларга ол делгелгениң аан-чорууну үезинде лекторлар болгаш илеткелчилер беш чылдың түңнелдериниң база чартык ортулуктуң ажылчы чоннарының съезд мурнунуң социалистиг чарыжының дугайында чугаалаарлар.

(СЭТА-ның корр.).

ТЫВАНЫҢ ҮЛЕТПҮРҮ ЭРТКЕН ИЙИ АЙДА

СЭКП-ниң XXIV съездизинге алдар болдурган социалистиг хүлээлгелерин күүседир дээш Тываның үлетпүр бүдүрүлгелериниң коллективтери бо чылдың эрткен ийи айында чедиишкинниг ажылдап, пландан ажыр 500 муң рубльдиң продукциязын бүдүрүп, 300 муң рубльдиң бараанын саарган. 1970 чылдың бо үези-биле дөмейлээрге, үлетпүр бараанннарының бүдүрүлгези 10 хууга өскен. Ийи ай дургузунда электроэнергиязын ажылдап үндүрери, хөмүр-дашты, даг-дүгүн, тудуг материалдарын, даараглыг хептн, хөм идиктерни болгаш өске-даа продукцияны бүдүрүп үндүрери көвүдээн. Эрткен чылдың ол үезинге дөмейлээрге 7,3 миллион киловатт-шак электроэнергия хөйнү ажылдап, хөмүр-дашты 17 муң тоннага, даг-дүгүнүң тывызын 522 тоннага, хөм идиктерни бүдүрерин 3,1 муң эжешке көвүдеткен.

Республиканың районнарының улуг кезии үлетпүр бүдүрүлгелериниң продукциязын сайгарар талазы-биле планын күүсеткен. Чаңгыс ажылдап турар кижиге хамаарыштыр күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң планы 103.6 хуу күүсеттинген. Дыка хөй үлетпүр бүдүрүлгелери партияның XXIV съездизин төлептиг уткууру-биле алган социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг күүсетпишаан, бүгү көргүзүглер аайы-биле планныг онаалгаларын база чедиишкинниг боттандырган. Оларга «Тыва даг-дүгү» комбинат, Каа-Хемниң хөмүр-даш разрези, Кызылдың электростанциязы, автосептелге заводу, чоннуң амыдырал хандырылгазының чамдык бүдүрүлгелери болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Ынчалза-даа республиканың чамдык үлетпүр бүдүрүлгелери чаа ажыл-агый чылында ам-даа башкарлыш шыдавайн турары канчап-даа таарышпас. Эрткен айларда «Тыва тудуг» трест, Кызылдың хлеб, пиво заводтары, Чадааныңтараа хүлээп алыр пунктузу, «Тыва кобальт» комбинат, Дерлиг-Хаяның мөңгүн-суу бүдүрүлгези, чамдык ыяш ажыл-агыйлары болгаш амыдырал хандырылгазының бүдүрүлгелериниң чамдыызы эрткен айларда чедимче чок ажылдаан. Кызылдың пиво заводу, республика типографиязы, Шагаан-Арыгның амыдырал хандырылга комбинаты, Чадааның «Сельхозтехника» каттыжыышкыны, Кызыл-Мажалыктың түүйбу заводу күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн эрткен чылдың деңнелинден кудулаткан. Чамдык бүдүрүлгелер продукцияның бот-үнезин чиигедир талазы-биле даалгазын күүседип шыдаваан.

Чедир кылдынмаан ажылдарны эдип ап болурунуң бүгү аргалары бар. Хемчээп турар бүдүрүлгелерниң партия, профэвилел организациялары болгаш удуртукчулары кварталдың арткан үезинде планныг онаалгаларны күүседир дээш кужениишкинниг ажылдап тургаш, партияның ээлчеглиг съездизин чүгле эки бүдүрүлгечи көргүзүглер-биле уткуурун хандырар ужурлуг.

Хевири чараш, шынары бедик

Чадааның амыдырал хандырылга комбинады сески беш чыл планын күүседиринге улуг үлүг киирип, чонның калбак хереглелиниң продукциязын бүдүрүп үндүрерин элээн шапкынчыдып келген. Эрткен чылдың түңнелдерин алгаш көөрге, кодээниң чонунга ачы-дуза чедирериниң хемчээлин бир кижиге онаалтыр 2 рубль 64 көпеек, хоорай чурттакчыларының бир кижизинге — 1 рубль 12 көпеек чедир өскен. Бистиң коллективтиң цехтеринде, бригадаларында съезд мурнунуң социалистиг чарыжы бисте үзүктел чокка уламчылаваан. Ленинчи юбилей чылында салдынган сорулгаларның кол нуруузун күүседип, район иштиниң бүдүрүлгелеринден дөрткү черде болган бис.

Тоску беш чылдың бирги чылының баштайгы кварталында пландан ажыр 700 рубльдиң бараанын сайгарып садарын февраль айда-ла күүседипкен бис. Бүдүрүлге черинде бөр арга-кураллывырларны чөп ажыглап тургаш, эки шынарлыг тоннарны, костюмнерни, идиктерни болгаш өске-даа чагыглары бедик шынарлыг кылдыр кылыр аргалар бисте тургустунган.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXIV съездизиниң ажыттынар хүнүнге чедир хевиря чараш, шынары бедик идиктерни Карасал Тавай-оол баштаан даарачылар, дүктен аргыыш, бүдаан трикотаж хептерни Нина Бочкареваның бригадазының ишчилери болгаш өске-даа шалыпчылар пландан ажыр хөйнү бүдүрерин чедиишкинниг боттандырып турарлар.

Мурнунда үелерде чыдып калган хожудангай арга-биле ажылдап турганывыстан ам ыштыкуп, эртем-техниканың чаа чүүлдерин калбаа-биле ажыглаарынче чүткүдүп эгелээнивисти демдеглеп болур. Электри күжү-биле ажылдаар чаа машиналар, трикотаж кылыгларны аргыыр станоктарны болгаш дериглгелерни цехтерде тургускан бис. Ол бүгү кашл минута иштинде элээн хөй ажылды дүрген кылырынга улуг идиглн берип, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринче делгем орукту ажыдып турар. Оон ангыда бистиңиде бир онза чүве чүл дээрге, комбинаттың планнаашкынының болгаш экономиктиг идиг бериишкиниң чаа системазынче дүжүми-биле кирипкени болур. Ол системаны ажыглаарынга чедир коллективтиң кижилери акша-биле шаңнап-мактаарының хевирин ажыглавайн келген. Ам бо чылдың январь, февраль айларында элээн хөй даараныкчылар, мастерлер планын ажыр кылган, эки шынарлыг продукцияны бедеткээни дээш, шаңнал-деткимчени алганнар. Ол ышкаш өске-даа хевирниң немелде төлевирлерин олар ап эгелээн.

Комбинаттың ишчилери партияның XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилели-биле таныжып, ону улуг чүүлдүгзүнүүшкүн-биле деткээннер. **Ыңаигыя чоннуң амыдырал хандырылгазын боттуу-биле экижидер. Ачы-дуза чедирериниң бүгү-ле хевирлеринге ажылчы чоннарның негелделерин долузу-биле хандырар, чонга дуза көргүзериниң культуразын болгаш шынарын бедидер, чагыгларны күүседириниң хуусаазын кызырар. Амыдыралга ачы-дуза көргүзер бүдүрүлгелериниң четкизин калбартырынга болгаш оларны амгы үениң машиналары, механизмнери болгаш херекселдери-биле дериирринге, эртем-техниктиг чедиишкиннерин шиңгээдиринге, бүдүрүлге күчүлерин ажыглаарының үре-түңнелдиин бедидеринге үндезилээш, амыдырал хандырылгазын механизастаттынган улуг адыр кылдыр хөгжүдер.**

Беш чыл дургузунда ажылчы чонга ачы-дуза көргүзериниң хемчээлин чурткa иштизи-биле 2 катаптан улгаттырарын айытканы онза-ла өөрүнчүг-дүр. Ол чаагай сорулгаларны бир демниг-биле боттандырары бистиң мурнувуста салдынып турар-дыр.

Ол Директиваларның төлевилелин ажыл-херекке улуртулга болдуруп, хепти бүдүүрүн, химиктиг аштаалганы кылырын бүдүрүлгеде шиңгээдип ап эгелээн бис. Ол ышкаш чоннуң чагыын ёзутаар одаар ылгалы, хөмүр-дашты хоорайның болгаш кодээ черлериниң бажыңнарынга чедирип бээрин боттандырып эгелээр бис. Кодээ суурларга хандырылга дузаазын чедирерин жижидер сорулга-биле «Искра» колхозка, Баян-Тала суурга амыдырал хандырылга салбырларын ажыдар. «Сүт-Хөл», «Чыраа-Бажы», «Большевик» совхозтарның төптеринге амыдырал хандырылга комбинаттарын делгем бажыңнары-биле хандырып, кадрлар-биле быжыглаар хемчеглерни ап турар. Хандырылганың өске-даа хевирлеринде чедир кылдынмаан чүүлдерже кичээнгей салырын утпас ужурлуг бис.

Г. ГЛУХОВ,

Чадааның амыдырал хандырылга комбинадының директору.

Улуг-Хем ыяш үлетпүр ажыл-агый чериниң жебелн цехиниң шеверлери ажылчы чонга чараш, таарымчалыг бажың дериг-херекселдерин кылып бээр дээш сөөлгү үеде бодунуң ажылын экижиткен.

Кылып үндүрүп турар продукциязының шынары экижээн, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедип турар. Бүдүрүлгениң мурнакчыларының саны көвүдээн. Оларның бирээзинге аптекчи В. Н. Ерошенко хамааржыр. Владимир Николаевич хүн нормазын 180 хуу чедирип турар.

ЧУРУКТА: В. Н. Ерошенко.

А. ЮРТАЕВТИҢ фотозу.

ЧАА КОМБИНАТ АЖЫЛДАП ТУР

Кызылда тудуг кезектериниң комбинады ажыглалга киргенин комчукчулар билир болгай. Оон бээр чүгле чээрби хонук эрткен. Ынчалза-даа комбинаттың цехтеринде чаа тургузуп, эптеп кылган янзы-бүрү техника, машиналар, агрегаттар, аппараттар анаа ажылдап келген.

Ээлчег бүрүзүнде үжен үш кубометр суук бетонну тудугларга берип, хүннүң-не белеткеп каан тос плитаны, беш тонна демир арматуразын бүдүрүп турар.

Понедельниктен эгелеп бетон ээлдирип-холуур цех ийи ээлчеглиг ажылче кириптер. Каш хонгаш, бажыңнар тударынга ажыглаар демир-бетоннуң кылыгларын белеткээр тускай хептер чедип келирге, ону шиңгээдип алгаш, партияның съездизи ажыттынар хүн баштайгы ындыг продукцияны бээр бис деп, оон директору Р. Семенов чугаалаан.

ЧУРУКТА: ол улуг комбинаттың кол корпузунуң даштыкы хевири.

Сөзү О. ИРГИТТИИ.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

Колхозтарның эвилел Чөвүлелиниң хуралы

Март 11-де Москвада колхозтарның эвилел Чөвүлелиниң хуралы ажыттынган. Чөвүлелдиң кежигүннери 1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилели-биле колхозтар мурнунга салган сорулгаларны чугаалажып көрүп турар.

Колхозтарның эвилел Чөвүлели чаа беш чылда СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин чаңгыс эп-сеткил-биле чүүлдүг деп көргеш, эвилел болгаш автономнуг республикаларның, крайларның, областарның болгаш районнарның колхозтар чөвүлелдеринге колхозтарның планнарын база алган хүлээлгелерин боттандырып чорударынга эргежок чугула дузаны чедирерин оларга сүмелээн.

Колхозтарның эвилел Чөвүлелиниң дугайында болгаш районнуң, областың, крайның, автономнуг болгаш эвилелдешкен республикаларның колхозтар чөвүлелдериниң дугайында Дүрүмнүң төлевилелин, колхозтар аразының бүдүрүлгезиниң дугайында чижек Дүрүмнүң болгаш өске-даа айтырыгларның дугайын колхозтар Чөвүлели чугаалажып көрген.

СЭКП ТК-ның кодээ ажыл-агый килдизиниң эргелекчизиниң оралакчызы И. К. Капустян, төп министерстволарның болгаш албан черлериниң харыысалгалыг ажылдакчылары колхозтарның эвилел Чөвүлелиниң хуралынга киришкеннер.

Колхозтарның эвилел Чөвүлелиниң хуралы уламчылап турар.

(СЭТА).

Улуг харыысалганы хүлээдип турар

ТОСКУ БЕШ чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин бистиң совхозтуң ажыл-ишчилери сеткил ханыышкыны-биле таныжып, чаңгыс үн-биле чүүлдүгзүнүп көрген, ол төөгүлүг улуг документ оларны чаа-чаа ажыл-херектерже сорук кииргеи. Директивалар төлевилелин 27 агитатор, 12 политинформатор ажыл-ишчилериниң чурттап турар черлериниң аайы-биле, малчыннарның турлагларынга, сүт-бараан фермазынга калбаа-биле таныштырган. Ол ышкаш ону партия чырыдыышкынының политиктиг эге школазынга, ногаажыларның болгаш механизаторларның, малчыннарның билиин бедидер курстарынга өөренип эртип турар.

Ол чугула документиниң чугаалажыры-биле холбашкан суурнуң ажылчы чоннарының хуралы солун, хайныышкынныг болуп эрткен. Оон киржикчилери бистиң республиканың перспективтиг хөгжүлдезиниң дугайында хөй-хөй айтырыгларны салып, янзы-бүрү мергежилдиң кижилери саналдарын берип, бедиткен хүлээлгени алганнар. Чижээ, хойжу коммунист Александр Доржаа хой бүрүзүнден 4 кг дүктү, хойжу Маныкай Көк-оол төрүүр 100 хойдан 96 хураганны, бир хойдан-на 3,5 кг дүктү алырын хүлээнген.

Директивалар төлевилелин чонга таныштырар талазы-биле башкылар К. Д. Монгуш, Н. В. Дроздова, агроном В. И. Демарчук, инженер Е. И. Кузьменко, пропагандист Т. И. Мартсай олар идепкейлиг ажылдаан.

Ажыл-агыйның коммунистери, бүгү ажылчыннары СЭКП-ниң XXIV съездизин төлептиг уткуур, алган хүлээлгезин чедиишкинниг күүседир дээш улуг көдүрлүүшкүн-биле ажылдап турар. Совхоз бо чылдың бирги кварталында план ёзугаар күрүнеге 21 тонна сүттү, 25 тонна эътти садар ужурлуг. Январьда, февральда оон 17 тонна 165 кг сүттү, 13 тонна эътти саткан. Квартал планын март 25-те күүседириниң база ол ышкаш ынчан часкы тарылгага белеткелди доозуп болурунуң аргазы бар.

Амгы үеде бисте часкы тарылгага белеткелдер болгаш малдың чаш төлүн бүрүн камгалап алыр дээш кужениишкинниг ажылдар чорупт турар. Хой төрүп турар 12 одарда малчыннарны эргежок чугула чүүлдер-биле хандырган болгаш оларның шупту-зунда сакманщиктерни четчелээн. Мал оолдаашкынының болгаш часкы тарылганың үезинде бедик көргүзүглерни чедип алган мурнакчыларны шаңнап-мактаар материалдыг болгаш моральдыг идиг бериишкиниң хемчеглерин ажылдап кылган.

Хову ажылдары эгелээже чедир саныг хонуктар арткан. Суггарылга системазын, бугаа-сугунну аштап белеткээр ажылдарже чер-черде улуг кичээнгейни салып турар. Бисте бо талазы-биле чорудар хемчеглер хожудап турар дээрзин шуут чугаалаар херек.

Совхоз чоокта чаа тургустунза-даа оон ажыл-агыйы хөгжүп, малдың бажы өзүп турар. Ынчангаш мында база-ла дарый шиитпирлээри эргежок чугула айтырыглар бар. Чижээ, 1966 чылда-ла кажан Кара-Хаак, Таңды районнуң «Тиилелге» совхозунуң салбыры боол турар үеде сүт-бараан фермазынга 150 инек, 30 бызаа кирер кажааны туткан турган. Ынчаарга инектиң баш саны чыл бүрү өзүп турар, оларның кажаазын алгылар азы чаа кажааны тударын планнавайн турарының түңнелинде, малды кажаалтеинаарынге берге байдал тургустунуп турар. Ол ышкаш хойнуң баш саны база-ла өзүп турар. Бир эвес чогуур хемчеглерни албас болза, 1972 чылда 4 хире одарның хою кажаа чок артар. Бо айтырыгны республиканың Кодээ ажыл-агый министерствозу кичээнгейге алыр ужурлуг.

Совхозтуң дирекциязы, партия, профэвилел органнары малчыннарны ийи ээлчег-биле ажылдаарынче шилчидер талазы-биле СЭКП обкомунуң IX пленумунуң доктаалын күүседир дугайында чамдык хемчеглерни алган. Амгы үеде суурга чурттаары-биле ээлчеглиг ажылче хойжу 4 ог-бүлени шилчиткен. Ынчаарга бо чылын 3 ог-бүлени ынчаар шилчидер. Малчыннарның күш-ажылын чиигедир талазы-биле чамдык хемчеглерни ап турар. Сүт-бараан фермазының өдээн аштаарын, инекти болгаш бызааны суггарар ажылды механизастаарын планнап турар. Бо чылдың октябрь 1-ге чедир малчыннарның кыштаар бажыңнарын септеп доозар болгаш 4 кезек черге чунар-бажыңчыгаштарны тудар.

Бистиң ажыл-агыйда культура болгаш медицина ажылдакчылары малчыннарның культурлуг негелдезин эки хандырарынга оралдажып турар. Ынчалзажок транспорттуң чогу оларның доктаамал ажылдаарынга шаптыктап турар. Сесерлигнин сельпозу малчыннарны керосин болгаш өске-даа эргежок чугула бараанар-биле хандырары негеттинип турар.

Чаа беш чыл планының талазы-биле Директиваларның төлевилели улуг харыысалганы биске хүлээндирип турар, ону таныышкаш, совхозтуң коллективи бодунуң ажыл-херээнде чедир шиитпирлеттинмээн сорулгаларны шугумчулекчи ёзу-биле көрүп, ылаңгыя мал болгаш чер ажылының культуразын бедидер, оон продукциязын көвүдедир талазы-биле хөй чүүлдү кылыр апаар дээрзин ханызы-биле медереп билип турар. Беш чыл планында кодээ ажыл-агый талазы-биле айыттынган сорулгаларны чедиишкиниг күүседиринге төлептиг улуглуг киирер төлээде, ажыл-агый бүрүзү оон баштайгы чылындан эгелеп дең-дески ажылдаар, күрүнениң планныг даалгаларын күүседир дээш шудургу ажылдаар ужурлуг.

А. МАДЫРОВ,

«Кара-Хаак» совхозта партия организациязының секретары.

СӨГЛЭЭН СӨСКЕ ЭЭ БОЛУР, БУРУНГААРЛААР

ПАРТИЯНЫҢ XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилели-биле таныжылга ажылын партияның Каа-Хем райкомунуң болгаш «Билиг» ниитилелиниң 100 лекторы, база ол хире политинформаторлары болгаш 400 ажыг агитатор калбартып келген. Бо улуг ажылга район болгаш кодээ Советтерниң депутаттары база идепкейлиг киришкен.

Районнуң бүгү 9 ажыл-агыйынга, район төвүнүң 20 ажыг албан организация, бүдүрүлге черинге таныдылга хуралдары бедик деңнелге эртирилээн. Кодээ ишчилер төлевилелин бир үн-биле деткип, партийжи съездини төлептиг уткуур социалистиг хүлээлгелерни алган.

«Бүрен» совхозтуң мурнакчы саанчызы Е. Коробейникова, тараа хүлээп алыр чериниң директору М. Елисеев олар болгаш өскелер-даа хөй кижи олуруушкан хуралдарга сеткил-сагыш хайныышкынныг саналдарын берип, эки ажылдаарынче эш-өөрүн кыйгырган.

Директиваларның төлевилелинде айыткан кылза чогуур улуг ажыл-херектер, совет кижиниң амыдырал-чурттаалгазын аас-кежиктиг болдурарынче угланган планнар районнуң малчыннарын болгаш тараажыларын улам сорук кирип ажылдаарынче онза күштүг идигни берген. Каа-Хемниң малчыннары бирги кварталда күрүнеге эът, сүт садар планныг онаалгаларын партияның улуг чыыжының бетинде күүседир дээш шудургу ажылдап турар. Бо талазы-биле бирги черде «Кызыл тук» совхозтуң ишчилери чоруп, сүттүң болгаш эъттиң квартал планнарын бо хүннерде ажыр күүсеткен. Эът садарының квартал планын «Бурунгаар» совхоз 130,5, «Октябрь 30 чылы» колхоз 146,6 хуу күүсеткен, сүт планын удавас күүседир.

«Кызыл тук» совхозтуң ээлчеглиг калатче шилчээн малчыннары Н. Чакей, Г. Йомужап, А. Сидоров, О. Донгалбай олар Директиваларның төлевилели-биле таныжып, бедиткен хүлээлгелерни алган. Оларның коданында 740 хой бар, оларның чаш төлүн менди алырын шиитпирлээннер. Амгы үеде 140 хой оолдаан, хураганнары шупту сиза-менди чоруп турар.

Ол-ла совхозта аныяк хойжу Люда Салчак ачазы-биле кады ажылдап, төрүүр чүс хойга онаалтыр 100 хураганны алырын шиитпирлээн. «Совет Тыва» совхозтуң мурнакчы хойжузу коммунист Ооржак Херел партия болгаш чазактың бедүүн ажылчын кижиниң амыдыралын экижидер дээн сагыш салыышкынынга харыы кылдыр азырап турар 225 баш малын хүр кыш ажырар дээш кызымак ажылдап турар.

Чаа беш чылда тараа бүдүрүлгезин көвүдедири кодээ ажыл-агыйның хөгжүдериниң кол айтырыы болуп турарын барымдаалааш, районнуң колхоз, совхозтарының тараажылары бо чылын гадан-на 12 ц. чедир дүжүттү алырын съезд мурнунуң социалистиг чарыжынга хүлээнген. Ол ышкаш бир гадан-на картофельдиң дүжүүн 90, ногаа аймаан 120 ц. чедирерин көрген.

Ол бедик хүлээлгелерни күүседир дээш районнуң хову ажылдакчылары часкы тарылганы кыска үеде бедик агротехниктиг байдалга эртирер сорулга-биле, техника септелгезин болгаш часка өске-даа белеткелди шапкынчыткан. «Тиилелге» колхозтуң механизаторлары тракторлар, андазын, сеялкалар септелгезин доосkaн, хову-шөлдерже үнүптеринге белен. «Коммунизмче орук» колхоз бо ажылды доозарынга чоокшулаан.

Каа-Хемниң ажыл-ишчилери Директиваларның төлевилелин катап-катап хандыр таныжып, партийжи съездиге уткуштур алган хүлээлгелерин, часкы тарылгага белеткелди, күрүнеге эът, сүт садарының квартал планнарын хуусаа бетинде күүседир дээш ажылдап турар.

С. МОНГУШ.

Партия мынчаар кылып турар

ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйының хөгжүдериниң 1971—1975 чылдарда беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилели бо хүннерде бүгү делегейниң кичээнгейиниң төвүнде туруп турар. Улус ажыл-агыйының болгаш культураның бүгү адырларының хөгжүлдези, пландарның өндүрчаагайы, темпилериниң шапкын хөгжүлдези, чаартылгаларның кайгамчык улуг чаагайы кижилерни кайгадып турар. Бодап көрүңерден: 1940 чылда 48 миллиард киловатт-шактан бичии-ле ажыг электри энергиязын бүдүрүп үндүрүп турган болзувусса, а эрткен чылын 740 миллиард киловатт-шак болган-дыр! Кан 18,3 миллион тонна турган болза, а ам чылда 116 млн. тоннаны бүдүрүп турар-дыр бис. Ол дээрге, дайын болгаш ооң соонда катап тургузуушкуннуң берге чылдары болуп турза-даа, чедип алган чедиишкиннеривис ол хире болган-дыр. А ам келир беш чылда 1030—1070 миллиард киловатт-шак электри энергиязын болгаш 142—150 миллион тонна канны бүдүрерин көрүп турар. Бүгү адырлар талазы-биле ындыг бедик өзүлделер болур.

ДИРЕКТИВАЛАРНЫҢ төлевилелинде көрген өндүр-улуг сорулгаларны чүгле социалистиг ниитилел боттандырып болур аргалыг. Төлевилелдиң политика талазы-биле болгаш делегейге улуг ужур-дузазы, хөй даштыкы тайылбырлакчыларның, экономистерниң, чогаалчыларның демдеглеп турары ышкаш, социалистиг системаның капиталистиг системадан артык күштүүн бүгү делегейге тодаргай көргүзүп турарында болур.

Американың Каттышкан Штаттарын ап көрээлиңер. Он алды айларның дургузунда бүдүрүлгениң үргүлчү, бичиидаа өскерилге чок кудулаашкынны америк үлетпүрнү ийи чартык чыл аткаар, 1968 чылдың бирги кварталының деңнелинче ап октапкан. Металлургия, ниити электротехниктиг, транспорт, кедээ ажыл-агый машина тудуушкуну, тудуг материалдары, химиктиг болгаш резина кылыглар бүдүрер, электроника, даараныл-га, чиик үлетпүр болгаш чурттуң үлетпүрүнүң өске-даа адырларында кризис калбарган.

Англи, япон, итали болгаш өске-даа солуннар Директиваларда төп черни кижи, ооң амыдыралын экижидерн ээлеп турар-дыр деп онзалап айтып турар. Бистиң партиявыс ону кол сорулга кылдыр салып турар-даа. Ол дээрге, «бистиң партиявыстың амыдыралга чайгылыш чок боттандырып турар политиказының кол ужур-утказы болгаш кол сорулгазы-даа ол» деп, Леонид Ильич Брежнев демдеглээн.

ОЛ УГЛАНЫЫШКЫН-биле бисте хөй чүүлдерни ам кылган болгаш келир беш чылда хөй чүүлдерни кылыр. Совет кижилер тодуг-догаа чемненип, чараштыр кеттинип, бажың иштиниң эт-херекселдерин садып ап турар. Ону бистиң республиканың амыдыралындан-на көрүп болур бис. Кижилерниң аъш-чемге болгаш бараанга негелделери колдуунда хандыртынган.

— Ам ●үгле ховар бараан-нарга чагыглар арткан — деп, «Революцияның чалбыыжы» колхозтуң Марачевка фермазында садыгжы Надежда Афанасьевна Федькина меңээ чугаалааш, уламчылады.— Шыырлыг тоннарга, костюмнарга, мотоциклдерге...

Таңды районнуң «Коммунизмниң херели» колхозунда Кочетово суурда садыгжы Ольга Петровна Петрова база ынчаар чугаалап турар.

Хереглел бараанарын бүдүрерин дыка көвүдедирин келир беш чылда көрген. Бүдүрүлгениң эт-херекселдерин бүдүрериниң чылда ортумак немелде өзүлдезиниң темпилерин ол, бистиң совет экономиканың төөгүзүнде бир-ле дугаарында ажар аргалыг болуп турар, «б» бөлүк (хереглел бараанарының бүдүрүлгези) «а» бөлүктү (бүдүрүлге эт-херекселдериниң бүдүрүлгези) 6,4 хуугa ажар. ССРЭ-ниң Күрпланының даргазының оралакчызы Н. Н. Миротворцев «Литературная газета» солунга интервьюзунга чугаалааны болза, телевизор, хеп чуур машина, радиоприёмник, соодукчу, магнитофон, доозун сордурар машина, шак, фотоаппарат болгаш ур ажыглалдыг өске-даа бараанарның амгы маркаларынга негелделер бүрүнү-биле хандыртынар.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ, сеткил-сагыштың кандыг улуг байлакшылын Тывага эккеп турарын көрүп тур бис. Ам чүгле Кызылда эвес, а база ол ышкаш бистиң республиканың кедээ суурларының, чамдык фермаларның, хойжу бригадаларның чурттакчылары Москвадан болгаш бистиң чуртувустуң өске-даа хоорайларындан теледамчыдылгаларны көрүп орар. Хойжу шай аартап оргаш, Москваның Улуг театрындан «Куулуг хөл» деп бүгү делегейге сураглыг балетти көрүп орар болган-дыр.

Бистиң планнаашкынывыс кижиниң негелделерин эртемге үндезилеп көрүп турар. Чижээлээрге, эртемге үндезилеп санаар болза, кижиге чылда ортумаа-биле 3,4 ажеш алгы (хөм) идиктер херек болуп турар. Беш чылдың төнчүзүнде бис бир кижиге онаштыр 3,6 ажеш идикти даараар бис. Капиталистиг чурттарның кол нуруузунда идикке ортумак хандырылгазы ооң дыка эвээш. Үнүш үзүнүң нормазы 7,3 кг турда, бир кижиге онаштыр 9 кг чедер. Балык әъдинден продукт нормазы 18,2 кг турда, 1975 чылда 22 кг чедер. Чурттакчы чонну эът продуктулары-биле хандырарының талазы-биле бисте түр бергелер турза-даа, оларны чедиишкинниг ажып эртериниң хемчеглерин ап турар болгаш ол бүрүн шиитпирлеттинер. Чигирни бисте эртемге үндезилээн норма өзүгаар ажыглап турар, а 1975 чылда ол бир кижиге онаштыр 43 кг чедер.

ЭРТКЕН БЕШ чылда чурттуң эмнелгелеринге барын 0,5 миллион орун немешкен. Бис ам чурттакчы чоннуң муң кижизинге хамаарыштыр эмнелге орнунуң санының талазы-биле АКШ-ты мурнай берген бис. Бисте 10 ажыг, а оларда чүгле 8,5 орун болуп турар. Школа тудугларын 8 миллион өөреникчи олуттуг, уругларның ясли, садтарын 2,5 миллион орунуг кылдыр немей туткан. Халас өөредилге, халас эмчи дузазын, ажыл чок чорук чок болурунуң дугайын капиталистиг чурттарның ажылчы чоннары чүгле күзеп болур.

Амыдырал хандырылгазын дүрген хөгжүдерин Директиваларның төлевилелинде көрген. Амгы үеде 600 ажыг хевирниң ачы-дуза хандырылгазы бар: идик-хепти түс-түс кижилерге даарап бээри, оларны септээри, химиктиг арга-биле аштап-арыглаары, хеп чууру, чурттаалга бажыңнарын болгаш амыдыралдың электри техниказын, эт-херекселдерни септээри, баш таарары, чунар-бажыңнар болгаш өске-даа. Хандырылганы экижидери, ол болза чүгле кижилерниң амыдырал-чурттаалгазын экижидери эвес, а чугула социал айтырыын шиитпирлээри — ажылдап турар херээжен-нерниң өг ажылын чиигедири, оларның бүдүрүлгеге ажылга, хөй-ниити ажылынга киржилгезин идепкейжидери, уругларын кижизидеринге хостуг үени көвүдедири болур.

ДИРЕКТИВАЛАРНЫҢ төлевилелинде бистиң күрүневистиң ленинчи национал политиказы, ооң интернационализмы тодаргай илерээн. Эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның экономиказының хөгжүлдези дүргедээр. Чижээ, үлетпүр продукциязының бүдүрүлгези чуртка беш чыл дургузунда 42—46 хуугa өзер болза, Армян ССР-те 60—63, Казах ССР-те — 57—60, бистиң Тыва АССР-те — 67 хуу өзер. Ооң иштинде, электри ажылдап үндүрери бисте 41, хөмүр тывылжы 47 хуу, даг-дүгү бүдүрери үш, демир-бетон конструкциялар кылыры беш катап өзер, туүйбу, дилиг материалдарын болгаш өске-даа продукцияларны бүдүрери дыка улгадыр. Тарааның чылда ортумак чыылдазы 1975 чылда бистиң республикага 255 муң тонна, эът бүдүрери дириг деңзи-биле 43,5, сүттүү 64 муң тонна, дүк 2587 тонна чедер. Республиката культура тургузуушкуну улам калбарар.

Национал улустарның ындыг шапкын хөгжүлдези чүгле социализмниң байдалынга болуп болур. Африканың, Латин Американың, Азияның хожудаңгай улустары ооң дугайын чүгле күзеп бодап болур.

Чүгле революстуг демиселдиң, ниитилелдиң социалистиг чаартылгаларының оруктары-биле чорааш, олар боттарының национал, экономиктиг, политиктиг айтырыгларын шиитпирлеп, социал талазы-биле дең эвес чорукту, дарлалды, аш-чуттту, аарыг-аржыкты чок кылып болур деп чүвени делегейниң дарлаткан чоннары улам тодазы-биле медерен билип турар апарган. Социализм тургузуушкунунга бистиң чедиишкиннеривис, бистиң чаңгыс эчис сорулгажe угланган өндүр-чаагай пландарывыс оларның революстуг демиселге бүзүрелин быжыглап турар. Бистиң беш чыл планывыстың делегей ужур-дузазын демдеглевишаан, «Отечественен фронт» деп болгар солуннуң кол редакторy Георгий Найденовтуң медеглээни болза: «Чаа беш чыл планы делегей аренazынга күштерниң деңзигүүрүн улам өскертир...».

БИСТИҢ планнарывыстың күчү-күжүн болгаш өндүр-чаагайын бистиң дайзыннарывыстың безин хүлээп көрбес аргазы чок болуп турар. «Нью-Йорк Таймс» деп америк солун Директиваларның төлевилелин «экономиктиг болгаш политиктиг чугула документ» деп адаан. «Ассошиэйтед пресс» деп агентство ССРЭ-ниң камгалал күчүзү улам быжыгарын демдеглээн. Бистиң партиявыстың чаа программазының боттуу болгаш ооң чедиишкинниг болуру кымның-даа чигзиндирбейн турар-дыр. «Морнинг стар» деп англи солун (Англияның коммунистиг партиязының органы) ССРЭ сес-ки беш чыл планын чедиишкинниг күүсеткенин демдеглээш, ооң ынай медеглээни болза: «Директиваларның төлевилели хоозун аазаашкыннар эвес, совет кижилер салган сорулгаларын күүседир дээрзин бүгү делегей билир».

Директиваларның төлевилели дээрге, эртемге үндезилээн, коммунистиг ниитилелдиң тургузуушкунунче бистиң улам ынай бурунгаарлаарывыстың бүгү тала-биле хынамчалыг ажылдап кылган планы-дыр. Ону номчуп таныжып, ооң сан-чурагай болгаш хонук-хуусаа бүрүзүн хандыр бодап тура, совет кижи бүрүзү бистиң чонувустуң эрткен оруун катап-катап эргий бодавышаан, мындыг түңнелге кээп турар: чүгле кара чаңгыс шын болгаш эртемге үндезилээн марксчи-ленинчи мировоззрениени удуртулга болдуруп, бистиң ниитилеливисти аас-кежикче болгаш чечектелиишкинче бүзүрелдиг баштап орар Коммунистиг партия бистиң чуртувусту удуртуп турары кайгамчык улуг аас-кежик-тир.

А. ЕМЕЛЬЯНОВ,
СЭКП обкомунуң лектор бөлүүнүң удуртукчузу.

ТӨЛЕПТИГ УЖУРАЖЫР

САНЫ-ДАА КӨВҮДЭЭН, ШЫНАРЫ-ДАА ЭКИЖЭЭН

★ НОВОПОЛОЦК. Полоцкиниң нефть ажылдап кылыр заводунуң ажылчыннары бо чылын хереглекчилерже пландан ажыр алдан каш эшелон продукцияны чүдүрүп чоруткаш, СЭКП-ниң XXIV съездизинге алдар кылдыр алган хүлээлгезин хуусаазындан эрте күүсеткен.

Оттулар чүүлдүң шынарын экижидер дээш нефть болбаазырадыкчылары хөй чүүлдү кылганнар. Бүдүрүлгениң ниити хемчээлинге хөй холумактыг бензинниң бот деңнээзин хүлээлгеде көргениниң ёзугаар 81 хуу чедирер дээн болза, ону 87,2 хуу чедирген. Ынчангаш ол бүдүрүлге чери бедик шынарлыг, экологиктиг күгүрлүг дизель маслозун болгаш бирги сорттуг бензолду кылып үндүрериниче шилчээн.

ХООЛАЙЛАР УЛАМ БЫЖЫГ АПАРГАН

☆ ДНЕПРОПЕТРОВСК. Чер иштинде ханы нефть казып, дамчыдар дыка быжыг демирден кылган хоолайларның баштайгы бөлүүн Днепропетровскиниң Карл Либкнехт аттыг заводунуң коллективи Черниговта чер үттекчилеринче чоруткан. Ол хоорзалар мурнундагызындан барык ийи катап үр хуусаалыг эдилеттинер.

Металлургтар съезд мурнунуң шалыпчы ээлчээнге киргеш улам эки ажылдап турар. Башкарыкчы вальцовщиктер Л. Бедовский болгаш В. Пляцок олар шөлчег даалгазын бүдүн чартык катап ажыр күүседип турар. Ол ышкаш мастер А. Кунищенконуң бригадазы бешки тонна продукция бүрүзүн пландан ажыр берип турар.

Ол бүдүрүлге чери чыл эгезинден бээр Сибирьниң болгаш Азербайджанның нефтичилеринче пландан ажыр ийи демир-орук эшелону хоорзаларны чүдүрүп чоруткан. СЭКП-ниң XXIV съездизинге алдар кылдыр алган хүлээлге хуусаадан эрте күүсеттинген.

АВТОМАТИКА ДУЗАЛАП ТУРАР

★ МИХАЙЛОВКА. (Волгоград область). Себряковтуң цемент заводунуң коллективи бедик бүдүрүкчүлүг чорукту чедип алган. Ында ай санында-ла бир ажылчынга онаштыр 160 ажыг тонна цементини бүдүрүп үндүрүп турар. Ол болза чурттуң цемент кылып турар бүдүрүлгелеринде ортумак хемчээлден ийи чартык катап хөй боор турары ол-дур.

Ол заводта доланыр суугунуң, цемент дээрбезиниң болгаш өске-даа агрегаттарның ажылын башкарар чуртта эң-не баштайгы автоматтыг системаны ажылдадып киирген. Ону ажыглап эгелээни-биле холбаштыр эрткен чылдың ол-ла үезинге бодаарга январь болгаш февраль айларда цемент бүдүрүп үндүрери барык 20 муң тоннага көвүдээн.

(СЭТА-ның корр.).

Ыраккы Тожунуң делгемнеринде

АҢЧЫЛАРНЫҢ ОЛЧАЗЫ

Тожу районнуң аңчылары боттарының чаңчыл болган чыыжынга чыглып, социалистиг хүлээлгелерни алгандан бээр үр болбаан. Аңнылр сезонунга белеткелдерни ёй-шаанда чорудар талазы-биле тускай штабтыарни райкүүском хүлээп ап, организастыг хемчеглерни чоруткан. Коопаңныыр, кураңныыр ажыл-агый черлери белеткел ажылдарын эки организастаан. Бо сезонда «Тоора-Хем» совхоз хөй аңчыларны база тайгаже аъткарып үндүрген.

Аңныыр сезонунда өлүк планын күүседиринге аңчыларны мобилизастаар херекке партия, совет органнары кичээнгейни күштелдирген. Эн ылангыя «Тоора-Хем» совхоз мурнундагы чылдарда аңныыр-тывыш ажылынче кичээнгейни кошкаткан турган болза, эрткен сезонда коопаңныыр ажыл-агый чери-биле керээ чарып алгаш, шыырак аңчыларны аъткарып үндүрер, 56 муңдан эвээш эвес рубль түңнүг өлүктү дужаар ужурлуг турган. Оон ыңай өлүк аймаанга белеткелдиң садып алыр өртээн эрткен чылдан эгелеп улгаттырган чорук аңчыларның, ажыл-агыйларның материалдыг сонуургалын дыка көдүрген. Аңчы бүрүзү бодунга онаашкан планы, алган хүлээлгелерин күүседир дээш кызып аңнаан.

Аңчылар сезон эгезинде СЭКП-ның XXIV съездизинге уткуштур калбарган бүгү улустуң социалистиг чарыжынга киришкеш, аңнаашкынче ёй-шаанда үнер, өлүктүң шынарын экижидер, аңчы бүрүзү 400 рубльдиң өлүүн дужаарын хүлээнгеннер.

«Тоора-Хем» совхоз шыырак аңчыларны аъткарып үндүргениниң түңнелинде эрткен чылдың дөрткү кварталында-ла 56507 рубльдиң чымчак алдының күрүнеге дужааган. А бо чылдың бирги кварталында 3860 рубльдиң өлүүн немей киирген. Совхозтуң аңчылары Б. Маңзырыкчы, Б. Дагбажык, Б. Дажырган, К. Нагазы, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Д. Эрестол, Б. Чигжит олар боттарынга алган хүлээлгелерин 3-4 катап ажыр күүседип, мурнакчы аңчыларның одуруунга база катап киргеннер. Оон иштинден Б. Маңзырыкчы 68 харлыг болза-даа, сезонда 35 кишти, элээн диңни дужаап, совхоз аңчыларының бирги черин ээлээн. Совхозтуң Совет Тыва салбыры 31.100 хире рубльдиң өлүүн эрткен чылдың дөрткү кварталында дужааган. 30 кижи алган хүлээлгелерин ажыр күүсеткен. Өдүгенниң иви фермазының малчыннары тывыш ажылынга эң идепкейлиг киришкеннер. Ам совхозтуң чамдык ажылчыннары 50 тонна хире тоорукту часкы үеде чыып дужаар дээш белеткенип турар.

Сыстыг-Хемниң кураңныыр ажыл-агый чери (директору В. Монгалбии) квартал планын 3,5 катап күүсеткен. Бо ажыл-агый черинин аңчылары аңнаарының мурнакчы аргаларын калбаа-биле ажыглап турар апарган. Чижээ, 12 кишчилерни вертолёт-биле эң ыраккы аңныг черлерге чедирген. Олар кысканың хуусаазының иштинде каңкалап аңнап тургаш, 7257 рубльдиң өлүүн тыпканнар. А аңчыларны чедиреринге 1673 рубльди чарыгдаан, ол дээрге оларның тыпкан ажыының 23 хире хуузу болуп турар. Кижи бүрүзүнге ортумаа-биле 19 хире киш онаажыр. Ол аңчылардан Виктор Берзин 34, Иван Васекин 31, Владимир Фоварев 25, Владимир биле Николай Доровских алышкылар 24-24 кишти тыпканнар. Аңнаарының мурнакчы аргазын ажыглаары мындыг үре-түңнелдиг болуру бо бичии чижектен-не илдең көстүр-дүр.

Коопаңныыр ажыл-агыйы (директору И. А. Дорофеев) IV кварталда 13 муң рубльдиң өлүүн дужаар тургаш, 15,8 муңну дужааган. Ол черниң аңчызы А. Чепкалов 1700 рубльдиң өлүүн өлүргеш, хүлээлгезин ыракта ажыр күүсеткен. Аңчылар А. Золобов, херээжен аңчы А. Хайныр, К. Дажыжык сезон планының күүселдезинге эвээш эвес үлүүн кииргеннер.

Тожунуң аңчылары бо чылдың бирги кварталында 15,5 муң рубльдиң өлүүн төлээн чуртка бээр тургаш, 25,1 муң рубльдиң өлүүн дужаап, планын март 1-де медээ-биле алырга 164 хуу күүсеткен. Партияның ам болур съездизинге аңчыларның төлептиг белээ ол.

А. КОЛ.

—◆— —◆— —◆— —◆—

ТАЙГАЛАРГА

Иви мал тайга аңнары-биле барык-ла бир дөмей амыдыралдыг. Ынчангаш ону малдап өстүреринге мергежил, эрес-кашпагай чорук негеттинер. Арыг агаарны тынып чорууурга кадыкшылга эки-ле, ынчалза-даа талыгыр ырак тайга, сыннар иштинге үр чылдарда чурттаары ындыг-ла белен эвес. Ажык дээрниң адаанга одаглаңнып хонуп, алыг, бөрүлер-биле демиселжир, эриин ашкан дажыг хемнерни кежер ужурга таваржыр.

Ындыг амыдыралга өскен кижи Меңгир Чаажанович Ак-тыр. Ол ам 68 харлыг. Ажыл-ишчизи, чиик-кашпагайы, омак-хөглүү ам-даа хевээр. Ол ивилерни чүгле эки малдаарындан аңгыда, оларның аарыын танып, чамдык аарыгларны эмнептер апарган. Ол 1950 чылда «Май-1» колхозка кирген. Ынчаарда колхозтуң ниитилештирген эт-хөреңгизи чаңгыс фермаың шаанга безин четпес турган. Ол-ла чылын Ак Меңгир 40 чарыны, 21 мыңдыны кадарары-биле хүлээп алган.

Ажыл-ишчи аныяк кижиниң ниитиниң херээнге ажылы ынчаар эгелээн. Ол 20 чылдарның туругзунда Чабашка, Көгей-Ойнуң, Ийлепенниң, Чадаглыг-Айның Кызыл-Ыттың иви мал одаглыг черлерин эки билир апарган. Ол иви кадарарындан аңгыда аңнаарынга база ынак кижи. Дыка хөй үнелиг аңнарны, адыгларны, бөрүлерни өлүрген.

Адыг кажар болгаш кончуг күштүг араатан. Бир-ле чайын каан хүннерниң бирээзинде кежээликтей хоочун малчын ивилериниң одарын долганып чорууурга ийи даг-иргек (адыглар) бир-ле чүвени былаашкан чораан. Мунуп чораан чарызын ол-ла черинге баглап кааш, овзарымчалыы-биле кедеп чеде бергеш көөрге, бир адыг ийи холу-биле черниң хөрзүнүн соя тырткылап, касканнаан турган.

Бир-ле чүвени хөмер деп турганын аңчы эндевээн. Чаңынга улам чоокшулап чеде бергеш көрүп олурарга, адыг өлүрген ивизин думчуу-биле илип көрбүшаан, хөөп турган. Адыг ажылын доозуптарга, аңчы боолаптарга октуң кайызын келген уун дилеп маңнап тургаш чоорту баксырааш, караган аразынче чашты берген. Соондан чеде бээрге, демгизи бо тура халып келген. Адыгның бажынче боолап өлүргеш, оон «ажылдап» турган черин барып көөрге, бир иви биле адыгны ол хөөп турган болган.

Шак ындыг ужуралдарга аңчы хөй удаа таваржып чораан. Ол ниитизи-биле малдың дайзыны 16 адыгны өлүрген. Ам Меңгир Чаажанович пенсионер болза-даа кадарчылап ажылдап турар.

А. ДОРЖУ.

«Торгалыг» совхозтуң Кадый-Бажы хойжу бригадазында улуг кадарчы Кара-оол Хүр-оолович Ховалыг ол ажылга 1961 чылдан бээр ажылдап келген. Ол бодунга алган социалистиг хүлээлгелерин чыл бүрүде күүседип келген.

Бо хүннерде Кара-оол Хүр-оолович төрүүр 341 хойну хүр кыштагладып, төрээн 300 хоюндан 310 хураганны менди камгалап алган.

Партия кежигүнү, Торгалыг көдээ Совединиң депутады К. Ховалыг депутат хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип турар. Бригаданың делгем девискээринге автолавка садыглаашкынны багай организастаттынган турган. Депутат ол айтырыгны көдээ Советтиң сессиязынга ийи удаа тургузуп тургаш, ажылды экижиткен. Ырак коданнарга эмчилер база ховар чедип турган. Ам олар малчыннарга график ёзугаар кээп, шинчилгелерни кылып, эргежок дузаны чогуур үезинде чедирип турар апарган.

Эрткен күзүн бригадага мал самчыгдаар, сиген кезилдезинге киришпес, ажылга чалгаа кижилер илереп кээрге, оларны бригада хуралынга тургузуп, суртаал ажылын депутат кылган соонда ындыг чорук ам болбастаан. Депутат малчын ам сууржуп, ээлчежип ажылдаарынче шилчииринин белеткел ажылдарын чорудуп турар.

ЧУРУКТА: Кара-оол Ховалыг хойларын кадарып чор.

А. АНРНИҢ сөзү, фотозу.

* * *

Коммунаның 100 чылынга

ПАРИЖ КОММУНАЗЫ

1871 чылдың март он сесте Парижке болган пролетар революциязы тускайлаң чаасклаанзыргай француз болуушкун эвес-тир. Коммуна чер болганга калбаң деткимчени алган. Маркстың бодалы-биле алырга, бүгү делегей пролетарлады ону «хосталганың кайгамчык болуушкуну» дижип байыр чедирип турган.

Тура халышкан француз ажылчыннар-биле эп-сеткил каттыштырылгазының шимчээшкини бүгү делегейге калбарган. Оларны деткээн митингилер, чыскаалдар, ажыл-соксалыышкыннары Германияның, Бельгияның, Австрияның, Венгрияның, Испанияның, Италияның, Англияның, АКШ-тың, Алжирниң болгаш өске-даа чурттарның хөй-хөй хоорайларынга болгулаан.

Буржуазия болгаш оон парлалга органнары коммунарларны херектеннер болгаш ээрбечилер деп нүгүлдеп, Парижке болган ол улуг болуушкунну бар-ла аргалар-биле бактап шоодарын оралдашкан. Европаның чазактары Версальга турган француз чазакты Парижке удур идепкейлиг хөделишкиннерже ыдалаан болгаш версальчыларга дыка улуг политиктиг деткимчени көргүскен.

Хааныг Россия база-ла анаа олурбаан. Оон чазаа Францияда революстуг болуушкуннардан кончуг корткан. Император Александр II болгаш оон министрлери версальчыларның чедишкин чок шүшпең хөделип турарынга таарзынмайн турарын ажыы-биле илергейлеп турган. Реакцылыг болгаш харын-даа либерал солуннар безин коммунаны нүгүлдеп турган Европа парлалгазының хөөнүнге боттарының үнүн каткан.

Францияда болуушкуннар дугайында шын медээлерни Россияга таратпас дээш хаанның цензуразы шыдаар шаа-биле шырбайган. Ынчалза-даа Россияның улустарының шынчы төлээлекчилери — революсчулар, оон-биле кады черле бурунгаар депшилгеге хөөннүг кижилер—1871 чылда, 1863 чылда Польшага хосталга тура халышкынының үезинде ышкаш, Герценниң сөзүн ажыглавышаан, «орус аттың алдар-хүнүзүн камгалап алганнар». Олар Коммунаны чүгле деткип байыр чедирген эвес, а харын оларның дыка хөйү оон шуут киржикчилери тургулаан.

I Интернационалдың Орус секциязының кежигүнү Елизавета Дмитриеваны (Тумановскаяны) тура халаан Парижтиң ажылчыннары эки билир. Парижтиң херээженнериниң революстуг Эвилелиниң организакчыларының бирээзи база ол. Дмитриева башкы Луиза Мишель-биле кады бодунуң эрес-дидими-биле алдаржаан херээженнер батальонун база командылап турган.

Парижте болуушкуннар дугайын Дмитриева Карл Маркска болгаш I Интернационалдың удуртукчу органы—Чингине Чөвүлелге дыңнадып турган. Ол бодунуң чагааларынга хоорайда байдалды, тургустунган бергелерни, ол ышкаш Коммунаның чамдык частырыгларын тодаргай бижип турган. Дмитриеваның ажыл-чорудулгазын Маркс бедии-биле үнелээн болгаш ол «партияга улуг ачы-хавыязын» чедирген деп, Маркс чугаалаан.

Россияның база бир кайгамчык кызы — Анна Корвин-Круковская Коммунаның болуушкуннарынга идепкейлиг киришкен. Оон ажыл-чорудулгазы кайгамчык-ла янзы-бүрү чораан. Ол херээженнер Эвилелиниң Төп Комитединиң кежигүнүнге ажылдап, улусчу клубтарга удаа-дараа чүве чугаалап, Парижтиң округтарының бирээзиниң серемчилел комитединиң кежигүнү база болуп, революсчу чарлалдар үндүржүп, балыглаттырганнарны ажаажып, революстуг солуннуң удуртукчуларының бирээзи болуп турган.

Корвин-Круковскаяның дуңмазы, соолүнде баргаш шылгараңгай математик апарган Софья Ковалевская Парижтиң госпиталдарынга ажылдап турган. Коммуна аштырганының соонда Софья болгаш оон ашаа эртемден — палеонтолог Владимир Ковалевский Корвин-Круковскаяның ашааның болгаш национал гвардияның батальоннарының бирээзиниң командири Ш. В. Жакларның кара-бажыңдан дургуннап чоруптарынга дузалашканнар.

I Интернационалдың Орус секциязы база-ла тура халышканнарның талазынга турган. Оон кежигүннери революцияның киржикчилеринге дуза чедирериниң комитедин тургусканн.

Март он сесте Парижке болган тура халыышкын дугайында баштайгы дыңнадыгны дыңнаан дораан-на, даштыкыга чурттап турган, 60 чылдарда студентилер шимчээшкининиң киржикчизи чораан Михаил Сажин ынаар чорупкан. Ол октуг боону холга туткаш, Коммунаның херээн камгалашкан, коммунарларның чаныш-сыныш чок маадыр чоруктарының дугайында херечи болур чүүлдерни бодунуң сактыышкыннарынга арттырып каан. Национал гвардияның капитаны Валериан Потапенко болза, Коммунаның талантылыг командири генерал Ярослав Домбровскийниң адьютантызы чораан. Парижтиң вокзалдарының бирээзинге гвардейжилерниң отрядын лейтенант князь Багратион командалап турган. Версальчылар ону тудуп алгаш, боолап өлүрген.

«Хосталга» дээр испан

БЕДИК ДҮЖҮТТҮГ СОРТТАРНЫ НЕПТЕРЕДИР

СЭКП-ның XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелинге көдээ ажыл-агыйның ажыл-ишчилериниң мурнунга тодаргай сорулганы салып, чаа беш чылда тараа бүдүрериниң чылда ортумаа-биле 195—205 миллион тонна чедирер дээн. Ындыг деңнелди чедип алыр төлээде, тараа культураларының дүжүүн чылда ортумаа-биле гектардан бети дизе дөрт центнерге бедидери эргежок чугула.

Тараа культураларының нийти чылдаазын көвүдедириниң чер ажылының культуразын бедидип, бедик продуктулуг сорттарны ажыглап, сорттуг тарылгаларже калбаа-биле шилчиир тургаш, чедип алыр.

Үнүштерниң дүжүткүр болуруун алаан каш чүүл-биле тодарадыр: бирээде, тараа четчип үнүп турган үеде бир дески терең болур, ийиде, сывы бедик болгаш тараа бажы база узун бөткүр болур, үште, бир молдурук башта тарааның чеми хөй болгаш деңзизи аар болур.

Таңдының сорт участогундан чижекти ап көрээлиңер. 1969 чылда Саратовская-29 сорт ажаап ап турган үеге чедир оон сывының 93 хуузу. Восток деп сорттуң—78 хуузу бүдүн арткан турган, а дүжүт бир дөмей—гектардан 17,3 центнер болган. Ынчаарга Скала деп сорт ол ийиниң аразында—89 хуу, дүжүдү гектардан 13,6 центнер болган. Гектардан дүжүттүң ылгалы 3,7 центнер. Ортумак дүжүт ындыг ылгалдыг болуп турарын өөренип көрзе чогуур.

Саратовская-29 деп сортка бодаарга, Восток дүрген быжар сорттарның бөлүүнге кирер, деңге тарып чажарга 5—7 хонук мурнай бышкар. Бир молдурук башта тарааның чеми хөй. Кандаашкынга шыдамыккай талазы-биле бо ийи сорттуң кайызылаа дөмей байдалдыг, а Скала болза оларга четпес, кандаашкынныг 1968 чылда гадан чүгле 1,4 центнер дүжүттүг болган, өскелерниң дүжүдү оон үш, дөрт катап хөй.

Дуржулга станциязының үрезин ажылының килдизиниң үш чыл иштинде сан-медээлерин ёзугаар алырга, дүжүт талазы-биле бирги черни Мильтурум-553 ээлээн, оон гектардан ортумак дүжүдү 15,5 центнер. Ийиги черде Саратовская-29, оон дүжүдү гектардан 14 центнер. Востоктуң дүжүдү—11,8 центнер. Сөөлгү черде Скала, оон дүжүдү 4,7 центнер.

Бир эвес, Саратовская-29 биле Мильтурум-553 кандаашкынга быжыг болгаш дүжүт талазы-биле кол черни ээлеп турар болза-даа, сывы быжыг эвес, ужуп чыдыптар талазы-биле районнуткан сорттарның аразында сөөлгү черде. Гектардан дүжүт 25—27 центнер чедерге-ле ужуп чыдыптар апаар. Ол чорук дүжүтке болгаш оон шынарынга багай салдарлыг. Ынчаарга Скала болза ол-шынныг чылда безин гектардан дүжүдү 30—35 центнер турда-даа шыдамык болур.

Амгы үеде сорт шенелдезиниң талазы-биле күрүне комиссиязы Восток сортту тарып өстүрерин сүмелеп турар. Ол сорттуң далган болур шынары эки болгаш алыс перепективтиг дүрген бышкынчаал бөлүкке кирер, агаар-бойдустуң кандаачал байдалынга шыдамыккай, Скалага бодаарга өрттенизэр чорукка эвээш таваржыр.

Үрезин стандартының негелдези-биле алырга, Восток сорттуң үнүүчели 1968—1969 чылдарда ийиги класска, 1970 чылда бирги класска кирген.

Хөрзүннү белеткээри, оон ажылдан кылырының аргалары, аңаа мурнунда тарып турган культура, органиктиг болгаш минералдыг чемишчидилгелер, оларны чеп ажыглаарының аргазы, чажылганың нормазын шын тургузары, үрезин материалының класы болгаш оон салгалы дээн ышкаш агротехниктиг хемчеглер перспективтиг сорттарны ажыглаарынга шиитпирлиг ужур-дузалыг. 1970 чылда тускайлап белеткээн шөлге Саратовская-29 сорттуң гектардан дүжүдү 20,3 центнер болган.

Кандыг-даа сортка хөрзүннү эки белеткээри чугула. Эң дээре сорт Восток дээрзин бистиң ийи чыл иштинде кылган дуржулгавыс көргүскен. Чайын андарган черге ол гадан 19,2 центнер, а күзүн андарган черге 15,6 центнер дүжүттү берген. Скала ол ёзугаар 15,8 болгаш 10,6 центнер дүжүттүг болган. Бижектиг андазыннар-биле андарган болгаш каток-биле дескилей бастырган аңгыс чер болза, часын тарылга мурнуу чарынында андарып белеткээн черге бодаарга, гадан 2,5 центнер немелде дүжүттү бээр.

Бо чүүлдерден ап көөрге, бедик дүжүттү алырынга, үрезиннерниң салгалдыг шынарын арттырарынга агротехниктиг хемчеглерниң бүгү комплектизин ажыглаары, районнуткан культураларның бедик дүжүттүг сорттарын нептередири эргежок чугула.

О. ЕНЗАК.

Тываның көдээ ажыл-агый Дуржулга станциязының үрезин ажылының килдизиниң эргелекчизи.

ДАШТЫКЫДА

СЭКП-ниң дуржулгазын ажыглаар

БЕЙРУТ. (СЭТА). СЭТА-ның корреспондентизинге берген харыызында Ливанның Коммунистиг партиязының ТК-ның Чиңгине секретары Никола Шауниң медеглээни: «СЭКП-ның ам болур XXIV съездизи бүгү делегейде кичээнгейни, хамыктың мурнунда демшилгелиг күштерниң кичээнгейин бодунче хандыдып турар. Делегей байдалының үре-түңнелдиг чаптай хөгжүлдезинге, марксизм-ленинизмниң теория-даа база ону амыдыралга практиктиг боттандырар-даа талазы-биле хөгжүдүп, байыдарынга, делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң стратегиязын болгаш тактиказын тодарадырынга СЭКП-ның съездилериниң ужур-дузазын демдеглээри эргежок чугула деп, ол чугаалаан. Бо бүгү коммунистиг партия бүрүзүнге, делегейниң революстуг шимчээшкининиң отряд бүрүзүнге, антиимпериалистиг демиселдиң нийти чорудулгазынга дыка чугула.

ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң чаа беш чыл планы капиталистиг чурттарда, оон иштинде Ливанда калбак улус массаларның болгаш демшилгелиг бүгү күштерниң чорудуп турар демиселинге чугула идиг болур дээрзин Шауи чугаалаан.

Чаа беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ның XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилели хөгжүп орар чурттар-биле даштыкы экономиктиг болгаш эртем-техниктиг туруштуг харылзааларны хөгжүдерин үргүлчүлээр деп бот бурууңгаар көргенин Никола Шауи күзел ханыышкыны-биле демдеглээн. Бо кады ажылдажылга боттарының хосталгазы дээш демиселди чорудуп турар ол чурттарның улустарынга үнелеп четпес дузаламчы болуру он-он чурттарның практиктиг дуржулгазы көрүзүп турар дээрзин Чиңгине секретарь демдеглээн.

Ленинчи партияның байлак революстуг дуржулгазын ажыглаарын кезээде оралдажып турар Ливанның Коммунистиг партиязы совет улус-биле, оон алдарлыг Коммунистиг партиязы-биле акы-дуңма хайыралдыг болгаш интернационалчы эп-сеткил каттыштырылгазының харылзааларын быжыглаарынга күжениишкиннерин моон соңгаарда салыр деп, Никола Шауи түңнелинде медеглээн.

50 чылынга

БРАТИСЛАВА. СЭТА-ның корреспондентизи С. Шишковтуң дамчытканы:

Дубництиң аар машина тудуушкун заводунуң ажылчын коммунистери чаартынчы саналдарны болгаш чогаадылгаларны бүдүрүлгеге дүрген массалыг-биле нептередир дээш социалистиг чарышты Чехословакияның Коммунистиг партиязының 50 чыл оюнга алдар кылдыр калбартып турар. Оларның инициативазын Словакияның хөй фабрикаларының болгаш заводтарының күш-ажылчы коллективтери деткип турар.

Дубниц заводу — Словакияның база бир улуг бүдүрүлгези. Оон чылда бүдүрер продукциязының өртек-үнези 2 миллиард крон чедип турар. Продукцияның барык үштүң бир кезиин даштыкы чурттарже чорудуп турар.

Бо бүдүрүлге республикага калбаа-биле нептерээн хөй шимчээшкиннерниң эгелекчизи болган. Эртген чылын заводтуң мурнакчы ажылчыннары материалдарны, одаар чүүлдү болгаш электроэнергияны камнаар дээш массалыг чарыштың инициаторлары болган. Бо чарышка хөй муң кижилиг коллективтиң идепкейлиг киржилгези бүдүрүлгениң ажылчыннарының болгаш албан-хаакчыларының чуртталга бажыңнарының тудуунга бүдүн чартык миллион кронну база ол хире түңну дыштанылга төптерин болгаш спорт баазаларын тургузарынга немей үндүрүп бээр арганы берген.

ХАНОЙ. (СЭТА). Каттышкан Штаттарның Лаоста дайынын күштелдиргени 1954 болгаш 1962 чылдарның Женева дүгүржүлгаларын козулдур-ле үрээни болур деп, Лаостуң Патриотчу фронтузунуң ТК-ның медегелинде чугаалаан. Ук медегелди «Патет-Лаонуң үнү» радиостанциязының дыңнадыын барымдаалааш, ВИА агентилел дамчыткан.

ЛАОСТУҢ ПАТРИОТЧУ ФРОНТУЗУНУҢ ТК-НЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

30 муң ажыг сайгон, америк солдаттыы болгаш ужар чүүлдүң улуг күштерин мобилизастааш, Вашингтон Лаоста дайын чорудулгаларын ай ажыг үеде чорудуп турар дээрзин медегелде айыткан. Ынчалза-даа Лаоста интервенциязының эң эгезинден тура агрессорлар патриотчу күштерниң күчүлүг ойтур шавышкынынга таварышкан болгаш 6 муң ажыг солдат, офицерин, чүс-чүс америк самолёттарны болгаш танкыларны оскунган.

Индияда парламент соңгулдазы доозулган

ДЕЛИ. СЭТА-ның корреспондентизи В. Байковтуң дамчытканы:

Индияда чурттуң парламентизиниң адыы палатазынга хуусаа бетинде чорудкан соңгулда доозулган. Соңгулданы март бирден онга чедир, он хүн дургузунда чадалар аайы-биле чорудкан. Бадылаашкын даңзызынга кирген 275 миллион индий хамааты политиктиг янзы-бүрү партияларның болгаш бөлүглелдерниң депшиткен 2.785 кандидадындан 518 кижиниң индий парламентиниң депутаттарынга соңгуур ужурлуг турган. Оон аңгыда Барыын Бенгалия, Орисса болгаш Тамилнаду штаттарга чер-черниң хоойлу-хурал ышкаш суглааларынга соңгулда хары уга болган.

Соңгулда кампаниязы чорудуп турда болгаш соңгулданың үезинде политиктиг чидиг демисел калбарган турган. Ук демисел чурттуң хөгжүлдезинде демократтыг болгаш реакцылыг ийи удурланышкан тенденцияларының мөөңнелдежиишкиниң кажангызындандаа артык кылдыр көргүскен. Индира Гандиниң чазааның демшилгелиг чаартылгаларже угланыышкынынга удур аңгы-биле демисежип турар барык күштер ИНК башкарыкчы партияга аштырыышкынны таварыштырарын болгаш чуртта эрге-чагырганы ажылеп алырын боттарының сорулгазы кылдыр салгаш, соңгулда мурнунуң блогун бөлүглээн турган. Бо реакцылыг альянска чагырыкчы партиядан башкалангаан консервативтиг бөлүглел, улуг капитал-биле сырый холбашкан «Конгресс организациязы», кедергей реакцылыг «Джан сангх» болгаш «Сватантра» дээр партиялар, а ол ышкаш оларга каттышкан социалистиг партия кирген турган.

Парламентиниң хуусаа бетинде соңгулдазынга индий улус бодунуң чуртунуң депшилгези болгаш демократтыг хөгжүлдези дээш шиитпирлиг саналдаан.

Бадылаашкынның баштайгы саналгазының көргүзени-биле алырга, Индий национал конгресс партия бүзүрелдиг мурнап турар. Бадылаашкынның түңнелдерин чарлаан 145 округтан 108 округка ИНК-ның кандидаттары тиилелгени чедип алган. Ынчаарга барыын үзелдиг партиялардан кандидаттар согуушкунун аштырыышкынга таварышкан. «Улуг альянс» дээр чүвезиниң кандидаттары бадылаашкынның чүгле 20 хуузун алган. Бадылаашкынның сөөлгү түңнели март 13-те билдинер.

И. Гандиниң медеглели

ДЕЛИ. (СЭТА). Индияның премьер-министри Индира Ганди парламентиге хуусаа бетинде болган соңгулдага Индий национал конгресс партияның чедиишкини «чоннуң тиилелгези»-дир дээн.

Башкарыкчы партияның кежигүннериниң индий вайысылалга болган митингизинге премьер-министр Индира Ганди чүве чугаалаан. Партияга калбак деткимчени көргүскен аныяктарның ролюн ол онзалап демдеглээн. Соңгулдага Индий национал конгресс партияның чедиишкини бөгүүг социал-экономиктиг чаартылгаларның программазын боттандырарынга делгем оруктү ажыдып турар дээрзин Индира Ганди демдеглээн.

Чурт иштинде «өске үзел бодалдыг кижилерге» удур демисел дугайында чугаа болу бээрге, полицияның, Истелгениң федералдыг бюрозунуң болгаш АКШ-тың шериг разведказының аразынга харылзаа дыка сырый апаар. Кандыг-ла бир чылдагаан-биле Вашингтонnуң эрге-чагыргазының политиказын хүлээп көрбес хамааатыларны ындыг кижилерге хамаарыштырып турар. Үстүнде айыткан органнарның эргезинде аң не сайзыраңгай үн бижиир болгаш дыңнаар херекселдер, дыка ырак черден чурукка тырттырар аппараттар дээш өске-даа чүүлдер бар.

(СОЛУННАРДАН).

Удурланыкчылар чыскаалда: «Индий-Кыдатта дайынны соксадыр»—деп, бижип алган чорлар.

Америк «Дейли Уорлд» солундан алган карикатура.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

Агрессчи үзел-биле

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Президент Р. Никсон америк чазактың даштыкы политиказын тайылбырлап база катап чүве чугаалаан. Чоокта чаа конгресске даштыкы политика талазы-биле чорудкан чагаазының, радио болгаш телевидение дамчыштыр медеглелиниң соон дарый ол «Нью-Йорк таймс» солунга интервью берген.

Ооң даштыкы политика талазы-биле конгресске чагаазын Каттышкан Штаттарда билбейн турар болгаш ында чаа кандыг-даа чүүл чок деп турарын президент боду тайылбырлаан. Америк чазак «күштүг хөме адыышкыннар адаанда кирген болгаш Вашингтоннуң политиказын билиринче кижилерниң албадаары улам бергедеп турар» дээрзин президент билдинген.

Р. Никсоннуң чугаалааны ёзугаар алырга, «делегейге хамаарыштыр АКШ-тың бодунга алган ролюндан америк улус 60 чылдарның төнчүзүнде кээп шагзырап, туруп эгелээн» болуп турар. «Бистер маадырлар чок дайынга кириишкеш, Вьетнамга хол-буттарывысты дужаттырыпкан бис. Бистиң улус дайындан шуут харыксырапкан, ооң даржылгазы боостаага четкен». Президентиниң миннип чугаалааны-биле алырга, дайын болза американнарның аразынга «башкалаашкынныг сагыш-сеткилди» күштелдирген болгаш олар «Каттышкан Штаттар мырынай эгезинден тура-ла Мурнуу-Чөөн Азия-биле холбашпас ужурлуг турган» деп санап турарлар. Индий-Кыдатта дайын дээрге, «билип алыры дыка берге ындыг айтырыг-дыр. Оон аңгыда американнар бистиң амгы иштики айтырыгларывысче шыңгы кичээнгейни салып турарлар...»—деп, Р. Никсон чугаалаан.

Кажан американнар «эртен чүүлдерин долгандыр көрүп, ядыыларның кара кештиг, индей кижилериниң, ак кештиглерниң аразында ядыыларның, наркотиктерни ажыглап турар уругларның айтырыын, хоорайларда казанактарны, долгандыр турар чүүлдерниң хирлениишкинин эскерип көргенде, оларның: «бистер дайындан дон-дорзап үнер болгаш чүгле боттарывыстың чуртувус иштинде тус айтырыгларны шиитпирлээр ужурлуг бис» деп чугаалап турарын президент сагындырган.

Америк улустуң ол күзел-бодалдарынга удурлаашыштыр Р. Никсон бодунуң интервьюзунга ооң чазаа Никсоннуң доктриназы хевирлиг тургускан мурнундагы-ла угланыышкынын үргүлчүлээр апаар деп база катап бадыткаан. Ону президент «АКШ-тың делегейге политиктиг ролюн күш деген турган хевээр арттырарының доктриназы» деп адаан. АКШ болза, чер-ле болганда харысалгадан ойталаар дээр күзел чок — деп, америк президент медеглээн.— Бистиң харысалгавыс чүгле боттарывыстың дивизия-биле кызыгаарланмайн, харын-даа Европаны, Чоокку Чөөн чүктү, Мурнуу-Чөөн Азияны, Чөөн Азияны-даа, өске-даа хөй-хөй районнарны хаара тудуп турар».

Вашингтон моон-даа соңгаар Индий-Кыдатта агрессиязын уламчылаар. Израильдиң Чоокку Чөөн чүкте агрессчи политиказын деткиир, НАТО-ну быжыглаар болгаш Барыын Европада «бодунуң шериглериниң санын кызырбас» деп чүве президентиниң медеглелинден билдинип турар.

Р. Никсон кандыг-ла бир «совет кыжанышкын» дугайында хоозун чүүлге сылдап алгаш, чепсегленишкинниң эндере бүдүрерин уламчылаары, ракета-ядролуг чепсекти улгаттыры, шериг-агаар болгаш шериг-далай күштерин улам күштелдирери чугула деп чугаалаан. «Чижээлээрге, Латин Америка ышкаш ындыг районнарга бистиң роль ойнаарывыска дузалаар күчүлүг аваа флотка бүзүреер мен»—деп, президент чугаалаан.

Луис Корваланның медеглели

САНТЬЯГО. (СЭТА). Вальпараисо хоорайга болган парлалга конференциязынга Чилиниң Коммунистиг партиязының Чиңгине секретары Луис Корвалан чүве чугаалаан. Сальвадор Альендениң чазааның ажыл-чорудулгазы хамыктың мурнунда чили ажылчы чоннарның амыдыралын экижидеринче, акша үнезиниң чокталырын болгаш өртектерниң өзүлдезин соксадырынче, ажыл чокталыр чорукту узуткаарынче угланган деп, Луис Корвалан чугаалаан.

Ынчаарга барыын үзелдиг күштер Улусчу чаңгыс эп блоктуң программазын күүседирин чазакка шаптыктаарын оралдашпышаан, дерзии, өлүрүкчү болгаш вугулдуг кампанияны калбарткан. Реакция хамыктың мурнунда Коммунистиг партияга, нүрүне аппарадында соң кадрларынга согуушкунну таварыштырарын оралдажып турар деп, ол демдеглээн.

Луис Корвалан чили коммунистерни, чурттуң бүгү демшилгелиг күштерин серемчилелче, реакцияның чимзешкиннеринге удур демиселче кыйгырган.

Ойтур шаап турар

РИМ. (СЭТА). Итали социал шимчээшкин дээр организациядан дуржок идегеттер боттарының кемниг үүлгедиглерин үүлгедип, студентилерже, ажылчыннарже, демократтыг хөй-нииттиң төлээлекчилеринче халдап турар.

База бир чөңгээзиниң үезинде неофашистер Римде кинематография институдунуң, телевидение төвүнүң болгаш оптика приборлар бүдүрүлгезиниң ажылдакчыларынче халдаан. Ындыг болза-даа ажылчыннарның, студентилерниң болгаш телевидение төвүнүң ажылдакчыларының сырый каттыштырган хөделиишкиннериниң ачызында неофашистерни-даа база «Сыны ак Италия» дээр кедергей барыын үзелдиг организацияның аңаа чедип келген кежигүннерин-даа тарадыр сывырган.

Чурттуң янзы-бүрү хоорайларында неофашисчи дээрбечилерниң дерзии үүлгедиглериниң деңдеп барганынга холбаштыр демократтыг хөй-нийти удурланыышкын кампаниязын калбартырын үргүлчүлеп турар. Пиза хоорайга школаларның бүгү өөреникчилери антифашистиг күчүлүг чыскаалды организастаан. Олар дерзии идегеттерниң халдаашкыннарын соксадырынче эрге-чагыргаларны кыйгырган лозуңнарны болгаш транспарантыларны тудуп алгаш, хоорайның кудумчулары-биле эрткен.

Сардинияның Альгеро хоорайынга чөөн үзелдиг партияларның болгаш организацияларның төлээлекчилери «доктаамал ажылдаар антифашистиг комитетти» тургузарын шиитпирлээн. Римниң бир районунда бүгү антифашистиг партиялар «демократтыг хосталгаларны камгалаар болгаш хөгжүдер талазы-биле каттышкан антифашистиг комитетти» организастаарын эгелээн.

БОЛГАШ РЕВОЛЮСТУГ РОССИЯ

ажылчын солунуң медээлерин ёзугаар алырга, Коммунаның 89 орус киржикчизин шаажылакчылар хинчектеп өлүрген болуп турар.

Россияның бодунуң мурнакчы хөй-нийтизи Коммунаны улуг сонуургал болгаш кичээнгейлиг хумагалал-биле көрген. Демократтыг солуннар болгаш журналдар — «Отечественные записи», «Дело», «Искра», «Неделя» — Парижке болган революция дугайында публицистиктиг болгаш литературлуг чогаалдарны үндүрүлээн. Оларның авторлары сураглыг литераторлар Николай Михайловский, Петр Боборыкин, Глеб Успенский, Дмитрий Минаев болгаш өскелер-даа версаль чазактың араатанзыг чоруунуң дугайында килеңнээшкин-биле бижип, контрреволюстуг «маадырларны» кыжырып шоотканнар.

Коммуна дугайында бодувун бодалын болгаш ону Россияда нийтилел шимчээшкини-биле холбаштырарын номчукчуларга дыңнадырын Михаил Салтыков-Щедрин 1871 чылдың чайынында оралдашкан. Ынчалза-даа оон очерктерин цензура эрттирбейн барган. 1871 чылдың пролетар революциязының орус киржикчизиниң овур-хевирин алээн сөөлзүреди Николай Чернышевскийн «Хаяаның кызаңнааштары» деп төндүрбээн романынга тургускан.

Орус шүлүкчү Николай Некрасов Париж Коммуназынга «Шын дээш өлгеннер, шыпшың бардылар» деп шүлүүн тураскааткан. Ол шүлүүнге шүлүкчү версаль шаажылакчыларны «ханга покпээн каарганнар», «каргыштыг шулбустар» деп килеңнеп сойгалаан.

Орустуң революстуг шимчээшкининиң хөгжүлдезинге Коммуна улуг салдарны чедирген. Орус революсчулар, ылаңгыя Николай Кибальчич, Вера Засулич болгаш өскелер-даа Коммунаның дуржулгазын кичээнгейлиг өөренип көрген. Оон ынай кандыг оруктап чорууруп шилиг алырынга оларның дыка хөйүнге Парижке болган болуушкуннар дузалаан. Революсчу народник Осип Аптекман мынчап бижээн: «Ийе ындыг, шиитпир тывылган-дыр. Ам дадагалзаашкын-даа, чайгылыышкын-даа турбас. Арыг сеткил-хөөн аныяктарны шыва алды... Чон-биле туттунчур, ол-ла!».

База бир народник Александр Лукашевич 1871 чыл дугайында мынчаар сактып чугаалаан: «Күчүлүг улуг демиселдин чалгыы эгелээн... чаныш чок хөделир... Интернационалчы пролетариаттың күчүлүг «аңгы талазы-биле» патриотизми бисте сиңникти, ынчанмайн, оон-биле кады версальчыларны сагыш-сеткиливистиң ханызындан көөр хоннувус чок турган».

«Париж Коммуназының костүп келгени-биле орус социализм бодунуң хөгжүлдезиниң тергиидекчи чадазынче кирген, азы кабинеттерге олурар чоруктан болгаш бичии хурал-суглаа кылырындан бодаалерже болгаш мастерскаяларже үнгүлээн» деп, сураглыг революсчу болгаш чогаалчы Сергей Степняк-Кравчинский бижээн.

Чамдык таварылгаларда народниктер тараачыннар ортузунга агитация чорударынга Коммунаның үндүрген кыйгыырыгларын ажыглап турган.

Карл Маркстың «Францияга хамааты дайыны» деп ажылында Коммунаның алыс утказын тайылбырлаан база оон алдагдалдарын анализтеп көргүскен. Ол номну 1871 чылда Швейцарияга орус дылче очулдурган. Ол ышкаш Россияга литография аргазы-биле каш-даа удаа үндүрген. Ол кайгамчык чогаалды ажылчын бөлгүмнерге өөренип турган.

Коммунаның аштырыышкыны орус революсчуларны ундаратпаан. Чижээ, 1875 чылда март он сестиң чылынга тураскааткан чүүлүнге Петр Лавров мынчаар бижээн: «Пролетариаттың чаза тевиишкининиң чалбыыжы кайдал? Ол улам-на чалбыышталып тур, банкыларның болгаш биржаларның.., парламентилерниң болгаш министерстволарның адаанче улам-на хөрлээлеп кирип тур... Ол аштап-түреэн кижи бүрүзүнде кыптыгып тур... Самдар ажылчынның олче ыыт-дааш чок кайгап алгаш олурары байларның байыр-найыр бүрүзүнче бодунуң дылчыгаштарын уштуп тур. Ол чалбыышты хөмүрертир өжүрер чүве чогун байлар база билирлер... Чеже кижи октуг боонуң айыылындан өлбээнил деп, ынчалза-даа өлген кижи бүрүзүн солаан чаа демиселчилер өзүп турар... Парижтиң өзалааш кварталдарының бажыңнарының серилериниң кырындан бичии уруглар безин аваларының сөстеринден Коммунаның күчүлүг сүрлүүн катаптап тур».

Париж Коммуназы болза, 70 чылдарда Россияга тыптып эгелээн ажылчын шимчээшкининге үлегер-чижек болган. Оон төөгүзүн болгаш ажыл-чорудулгазын «Ажылчыннарның мурнуу-россий эвилелиниң» киржикчилери 1875 чылда өөренип турган. Коммунаның салдары орус ажылчыннарның Соңгу чүк Эвилелиниң программазында барын шинчилекчилер демдеглеп турар.

1878 чылдың март 18-те Коммунаның оюн демдеглээринге алдар болдуруп чыылдырган Одессаның ажылчыннарының митингизи шуут-ла мынчаар медеглээн: «Одессаның ажылчыннары француз ажылчыннар силерге бодунуң акы-дуңма чалбыыштыг байырын чедирип тур. 1871 чылда ону чедип алыр дээш Парижтиң баррикадаларынга силерниң хөй-хөй акыларыңар, угбаларыңар, адаларыңар, оолдарыңар, кыстарыңар болгаш оңнуктеріңер амы-тынын берген ол улуг сорулганы чедип алыр дээш бодувустуң төрээн черивисте ажылдап тур бис».

Коммунаның төөгүзүн болгаш оон дуржулгазын орус большевиктер кичээнгейлиг өөренип көрген. Марксизмниң хөгжүлдезинге, делегейниң ажылчын шимчээшкининге 1871 чылдың пролетар революциязының төөгүлүг ужур-дузазын В. И. Ленинниң «Карл Маркстың өөредииниң төөгүлүг салым-чолу», «Коммунаның өөредии», «Коммунаның тураскаалы» деп чүүлдеринде кончуг тодаргай көргүскен.

Коммунарларның херээниң эң дээре салгакчылары болгаш уламчылакчылары орус революсчулар-ленинчилер болганын төөгү көргүскен. Коммунистиг партияның удуртулгазы-биле Россияның ажылчын аңгызы күш-ажылчы тараачыннар-биле эвилелдежип алгаш, буржуазияның болгаш помещиктерниң эрге-чагыргазын кезээ мөңгеде дүжүр октаан, делегейде баштайгы Социалистиг күрүнени тургускан.

Феликс РЯБОВ.

төөгү эртемнериниң кандидады.

Парижтиң соонда дарый Коммуналарны Лионга болгаш Марсельге база тургускан, ынчалза-даа олар каш-ла хонук дургузунда бактаан турган.

ЧУРУКТА: Коммунаның плакат-чуруу (чурукчу Молок). «Лионнуң Коммуназы Парижтиң Коммуназынче хол сунуп тур».

(К. МАРКСТЫҢ болгаш Ф. ЭНГЕЛЬСТИҢ музейиниң фондузундан).

(СЭТА-ның фотохроникаэы).

„ШЫННЫҢ“ КОНКУРУЗУНГА

Ончак тураагда

ОЧЕРК

I.

Төгерик кара карактыг, долбаналган кызыл чаактыг, шилгедек мага-боттуг аныяк уруг улуг-ла ак хойну дөңгүнгүле кезик кирип кыргааш, ооң чанында дерин чоттунуп турда, кыдырыкталчак кара карактыг, кырлаң думчуктуг, арганзымаар кара оол семдер сарыг хойну кудуктей аарак көдүрүп эккелгеш, уругнуң брезент чадырының бир ужунга ужур каггаш, хүлүй берген.

— Кандаай оол сен, өске чер тыппаан чүве ышкаш!— деп, кыс хыйлангаш, үрелик, эптеттинмээн хачызын чөге-ни-чөгени сегирип алган. Эр «дүүрээн бот, дүнгүрленген баш» дээнзиг. шуудунга кириш, кыргааш кирипкен. Ийи-үш минута-даа четпээнде, хойну бир чартыынче андара каапкаш, саадавайн-даа доозупкан, оон база бирээни хүлүп алган. Кожазы демги уруг ам-даа чадашкан, дер-бузу шаалаан, ыяткавы арнындан ва илдең турарын көргеш, хорадатпазын бодап, эвилең үн-биле:

— Каям, хачын!—дээн. Оозу сенээ чүү хамааныл дээнзиг, олче тоомча чок хыйыртап көргеш, хачызын ындыг-ла туражок сунган. Оол алгаш, боданмайн-даа, электриниг хачыны чаза эргеш, дөңмэзиниң кырынга але-хере туткулааш, эптепкеш, баштай боду кыргааш, дедир эгиткеш:—Ам кандыг эвес, шенеп көрем— диген.

Хачы хылыргкайнып-ла эгелээн. «Кыргып билир-дир, хачызы багай, аңаа шугулдаан-дыр эвеспе!» деп, эр бодаган.

Чаңгыс черге ынчалдыр үр-ле кады кыргып келгеннер. Үш кодан арлып үнүп турда, дириммирээшкиннииг чаъс кудуп келген. Кыргыырын соңгаарлаткан. Ийи-чаңгыс чугаа солушканыптаа кыргыкчылар боттарының дугайында мындыг чүүлдү билип алганнар: оолду Саша, уругну Зоя дээр. Ийилдирзииниң хары чажыт. Кайызы-даа хой кадарып, ада-иелеринге дузалажып турар. Авыдарының аразы чүгле ийи кырлаң ажылдыр — кажан-даа ужуражып болур. Кол-ла чүве—оларның аразында орук ажыттынган, даартагы хүн-ден эгелээш, ол черинге кады ажылдаарын дугуржуп алганнар.

Кыргылда шыкпарлып чорда, ында ажылдап турар аныяктар ортузунга мындыг кожамык ноптерей берген:

Бо-ла турган Кыргы-ла хем
Борам оъттаар чери болзун.
Бо-ла чыткан Борбак-Арыг
Болчаг кылыр черим болзун.

Дараазында чайын, база-ла кыргылда дооступ турда, ук ырны Саша биле Зоя кады чогааткан деп чүве билдине берген. Ынчап чоруй, ол-ла Борбак-Арыгта оларның кудазы душкен чүве-дир.

II.

Ынчан, 1966 чылдың күскээр кыжын, ийи кошп арга дег, сырый кара чаак салдыг Серен ашак ак өөн, хоочун кыштаан, азыраан малын уругларынга хүлээдип берип ора, кенни үнө бээр аразында Сашага мынча деп чагаан:

— Ада кырыыр — оглу салгаар чүве болгай. Мен-даа назыдап бардым. Дынвап ал, оглум! Шаанда шагда болза, силер ышкаш ээзээди уругларны албадап туруп өглеп каарга, олары сайзанактап ойнай бергеш, мал-маганын таваан карарты ышкынып болур дижир чүве. Ол шаг ам ыраан. Ам үе-даа, кижилер-даа чаа. Ынчаамыже, сагындырайн: Командир кудавыстың уруу бо кенниивис-биле силер баштай билчип тура, ийи аалдын хоюн каттыштыргаш, шуут үндүрген чериңер база-ла бар. Ол-даа харын, ындыг-ла ынаан. Ам боттарынар бир ог-бүле болганыңарда, бүгү-ле харысалга силерде! Баштаар черге дүгүрүшканывыс ёзу-гаар бо коданның кол ээзи ам сен-сен, оглум. Мен-даа база кайын кожээ болуп олуруп бээр деп мен. Кадаржыр, харагалзаарым албан. Мал малдап деп чүл ол? Хар-хөртүкке хөмдүре часкаш безин, коданындан чарылбаан коммунист Салчак Одай-оолду сагын. Чер, дээр аразы көзүлбес шуурганнырда хою-биле кады каттыргаш, кара чааскаан черниң-черинге хонгаш, адыр дуюглуг хураган безин оскунмаан бригадир Донгак Калдарны утпа. Келир чымыштыг амыдыралыңар бо олурган өдээвистен эгелеп турар-дыр. Кандыг ийик, че? Бүгү-ле дөрт чүктен келген хат-шуурганны бо-ла кыштаавыс баштай уткуп алыр — тос халаптың аскында бис дээрзин бо-ла. Кижиниң сөөгүн төрээн агаар-бойдузу быжыктырар чүве, оглум.

Адазының ол сөстери, кармаңында комсомол биледи, чаа туткан ог-бүлезиниң ат-алдары, чер-чурттуң аактыг, дошкун бойдузу Сашага каңдыг-ла бир эгээртинмес улуг харысалганы онаап турган.

Бичежек бажың чанынга чаа ак өг немешкен соонда, ында эрги, ынчалза-даа үлегерлиг кажаага чаңгыс аай чүзүнүг эвес үстүнген 270 баш төрүүр хой үнүп-кирип, ону бирде Саша, чамдыкта Зоя, чок болза Серен ашак боду үдеп чоруур болу берген.

Кадар, өлең, бүрү холумактыг, чайын кескен ситенин шагда-ла эккеп кажаалааш, ыяк базырып алза-даа, адаптыларта ол ам-даа эвээш ышкаш болган. Кажааның хат кагар талаларын кылаар дыдык чок кылдыр сыксып, кырын ширик-биле базырып, довурактааш, чүгле ортузунга улуг ойбак арттырып алган турда: «Шыяада, ам-на белен болдуңар бе!» дээнзиг, хар калбак-калбаа-биле хөме базырып, хат-шуурган улуп, чалдаңган хөртүк дээрге кажаа, бажың, өг ханазы-биле деңнежир чыгап турган.

Халап-биле демисел чидиглентен. Малдыр, хүүрек холдарда кирип, кажаа-хораа аскында овааланган харны хүнүң-не ырадыр октап, өг-оранын баганалап, өртеп, машина оруун дүвү хөмээнде эм, дус, сула, чарба, одаар ыяш даш дээш, адашкылар кыштаг биле суур аразынга чеже катап аргывааш чүве дээр!

Хат-шуурган-биле чаржалаштыр хой база төрүп эгелээн. Баштай ийи-чаңгыстап тураа-турга, чоорту түлүктей берген. Шуурган бирде намдап, бирде күштелип, чамдыкта кажаадан мал хамаанчок, өгден кижи безин үнери берге хүннер, дүннер эртип турган. Малдың утланыр бажын эм кадарчы эвес, а шуурган тодарадыр хире апарган. Ыжык ой-чиктерге апаар дээрге, оът-сигенин хөртүк базып каапкан, шөлче углаарга, ында үргүлчү-ле дүвү —мал дораан-на кактыра бээр. Кырже чеңгээн херээ-даа чок: айгадан, хат-шуурган оруу—мал-даа, кижи-даа шыдашпас. Тургузур азыраар дээрге, байтыгла курлап алганы бар-чок сигенин ынча көвей мал ийи-үш-даа хүн чедирбейн чыткаш, арылдырыптар, ооң соонда төрүдери-биле узуп алган хойларны, доруга берген хураганнарны чүнүң-биле чемгерер боор?

Адашкылар кажарлап турган: хаттың кээр уун доктаамал хайтаараавышаан, биче-ле сеп кадында коданны бирде бир утже, бирде өске утже сүрүп. шуурган күштелип кээрге, ыжык черже аткаарлап, намдай бээрге катап-ла бурунгаарлап, шак ынчалдыр одар дескинин тураа-турза, мал мүнче хырнын дүптеп ап четтигиптер. Аңаа немештир түлүктеп оолдай берген кодан кадарчыларны базым санай шүүдедип турган. Бир хой төрүп четтикпээнде, өскези чыдыннап келир. Дүвү-шуурган кадында хураганын чылгадып, эмиг алзып чыдар чай кайда боор, баштайгызын савалап алгаш, өскезин манап орда, дараазында база бирээ кестүп келир. Инчеекке сыгынышпайн баарга, хойлап, ачазы биле дуңмазы — кулаа кадыг Миша залчо удур-ла алчип-селчип дажыглаар. Ажыл-даа чымыштыг-да.

Боозу улгады берген хойну оъдун күстен тура-ла камнап келгени, ак шөлге кадарар планын хат-шуурган бузуп каан ужурунда. Саша хоюн каш хүн улай ыжык эдерти кадарып келген, ам бо кадыр мээс арнында эккелгени ол. Бектеви берген дүңгүш көк хойдан карак салбайн хүнзээн, ам шуут ызырты манааш орупканда, хою артындан хойдута берген. Хая кээрге, сугдан чап-чаа-ла ушта шелипкен мезил ышкаш, ыгбыргай кара чүве дырбаңнавышаан, чуглуп орган. Хураган! Улуг-ла сарыг хой ооң сээртүвүн баткан нанн чыдыыргап, ишти доглаңайнып, чоруй хар чип, оранып кел чорда, кадарчы олчазын дозуп алган. Саша коданын бөле дайгыргаш, хүннүң олчазын чүъктээш, сарыг хоюн эдертпишаан, додарлыг кара сескииргe тонунуң эдээ эгтеп, бөргүнүң халбаңы далбаңайнып, кыштагже ээпкен.

Хаваанда калдар-калдар черлер тыптып, эвээн аартап кел чыдарын барымдаалааш, бээ, кенни Зояның хой сооптан кылаштаарын шагда-ла шыңгызы-биле хорупкаан. Оозу аар-саар ажылга чардыгып чанчыга берген. Алды ханалыг, ак брезент шывыглыг, баштары кылаңнаан демир оруннарлыг, аптаралыг, үлгүүрлүг, ширтек чадыглыг, радиоприёмниктиг, календарь, шактыг... бо үениң өөнүң бүгү-ле эрыг-шевери, шимелдезе, амдажныг белеткээн аъш-чеми ниргулайында-ла Зоядан хамааржыр.

Төрүдери-биле ап калган хойларны, хураганнарны сигеннедип, сугтарар, эртен, кежээ оларны тыаштырып эмзирер, нелери тоттурбастарын чагыштырар, хураганын хозар хойларны алзыр—ажыл-ла хөй. Ылаңгыя сөөлгүзү дыка шүүттүг: шак-шагы-биле тоот палап кээрге, чүве-даа бүтпес. Арга-ла херек, хураганның коржалайынга дус ургаш чыл-гадыр, ынчан чамдык хойлар чүгле кужурзуреаныя хандырып алыр, дус-биле кады төлүнүң дүгүн безин чулуп чий бээр, харын-даа бир ак дүңгүш хой хураганының кудуруунуң огун үзе соп чипкенин Зоя утпас.

С. МОЛДУРГА.
(Уланчылыг).

Съездиден съездиге чедир

ЧОНГА БАРААН БОЛГАН ЭКРАН

Партияның XXIV съездизиниң бүдүүзүнде совет кинематографистер ажыл-чорудулгазын түңнеп, чаа сорулгаларны салып алган. СЭТА-ның корреспондентизи Е. Хорева ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Кинематография талазы-биле Комитеттиң даргазы А. В. Романов-биле беседалашкан. Эрткен беш чылдың онзагай чүүлдерин аңаа чугаалаан.

Совет социалистиг күрүнени тургузарының талазы-биле маадырлыг чорук болгаш канчаар-даа гажок улуг ажыл-чорудулганы уран-чечен киноленинаның «Ленин Польшада», «Лениң чуруу», «Ленин шынчызы», «Июль ялды», «Кремльдиң курантылары» ышкаш кинолардан көрүп болур. Улуг баштыңчының намдары болган, 12 фильмден тургустунган эртем-документалдыг киноленинаны кылып дооскан.

— Совет кинематографистер эрткен беш чылда боттарының чогаалдарында кандыг теманы илереткеннерил?

Коммунистиг тургузуушкунуң темазы, чаа кижиниң хевирлеттингени, амыдыралдың ол. Совет аажы-чаңның кол шынарларын илередип турар кижиниң амыдыралын болгаш ажыл-чорудулгазын фильмнерде көргүскен. Совет кижилерниң турумтуг, быжыг мөзү-шынарын «Дарга», «Директор», «Журналист», «Хөл кыдыынга», «Онза комиссар», «Журавушка», «Херээженнер», «Площадьта үш терек» дээш өске-даа кинолардан көрген бис.

Бистиң ниитилелдиң келир үедеги тургузукчулары —өзүп олурар салгалдың мировоззрениезиниң хевирлеттингенин элээн хөй кинолар көргүскен. Оларның аразындан «Понедельникке чедир чурттаалы», «Виктор Чернышёвтуң үш хонуу», «Бистиң» соңгаларывыста чырык», «Ынакшааннар» деп фильмнерни адап болур. Моон-биле чергелештир база бир мындыг онзагай кинону адап болур. Ук кинонуң адын «Кижи өлүрген деп буруудаттырганнар» дээн. Эргениң артыышкынны, арагалаашкын, угаан-сарыыл чок чорук-биле бистиң ниитилелдиң демиселин ында хандыр көргүскен.

Төөгү-революстуг болгаш шериг-патриоттуг теманы бистиң кинематографистеривис өпш эртпээн. Чурттуң бүгү-ле киностудиялары Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында совет улустуң маадырлыг чоруун илереткен киноларны тургускулаан болгаш моон соңгаар планнап-даа турар. Ындыг чогаалдарга «Хостаашкын» деп кинооопеяны хамаарыштырар бис. Баштайгы ийи фильмни бистиң чуртувуста болгаш даштыкыда бедии-биле үнелээн. «Кол согуушкуннуң угланы» деп ушку кино удавас үнүп эгелээр.

«Щит болгаш кылыш», «Солдаттың адазы», «Өлүг сезон», «Кадайлар тергиндели», «Сатурнче орук» болгаш «Сатурнуң төнчүзү», «Марианна», «Күштүг соруктуглар» деп кинолардан совет патриоттарның маадырлыг овур-хевирлери илереттинген.

Орус болгаш даштыкы класиктерниң чогаалдарын кино кылдыр тургускан. «Дайын болгаш тайбың», «Карамазов алышкылар», «Анна Каренина», «Гамлет» болгаш өске-даа фильмнерни сөөлгү чылдарның чедиишкиннинг ажылдары деп санап турар бис.

Эртем-популярлыг болгаш документалдыг киноларның аразында «Чехословакия, шылгалдаларның чылы», «Тайфунуң көрүжү», «Чарлаттынмаан дайын», «Лаостуң хүннери болгаш дүннери» деп фильмнер көскү черни ээлей берген.

Барык чурттарның экраны багай салдары-биле демиселди совет кинематографистер чорудуп келген. Ынчалза-даа барык-ла студия бүрүзүнде ортумак чергениң, харын-даа кошкак кинолар барып айтыр апаар.

— Чаа беш чылдың чоокку үезинде чогаадыкчы планнар дугайын чугаалап көрүңерем?

— СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелинде уран чүүлдүң бүгү-ле хевирлерин — ооң иштинде кино уран чүүлүн сайзырадырын чугаалап турар. Кинотеатрлар, турум кинолар четкилерин хөгжүдери көрдүнген. Чурттуң киностудиялары чыл бүрү долу метражтыг 130 уран-чечен кинону база хөй санныг кыска метражтыг болгаш телефильмнерни үндүрер. Бистиң чуртувуска бир чылда көрүкчүлерниң саны удавас 5 миллиард кижи чедер.

Чүгле сан эвес, харын шынар талазы-биле өзүлдени манап турар бис. Партияның съездизин ажыттынар үеде «Мария, менди-ле бе!» «Польшин-биле болган таварылга», «Кезээ мөңгениң төлээлери» «Россияның чуруу», «Аннаның аас-кежии» дээш өске-даа фильмнерни көрүкчүлерге бараалгадыр.

Школачылар янзы-бүрү машина, хөдээ ажыл-агый техниказын башкарарынга-даа өөренип, ооң хевир-дурзузун кылырынга-даа чүткүлдүг. Туранның № 2 школазының өөреникчилери дуржулгалыг башкы **Владимир Иванович КОСТЕНКОНУҢ** удуртулгазы-биле уруглар техниктиг чогаадылга бөлгүмүнде улуг сонуургал-биле кичээлдеп, оңгар казар машина, мелиорация ажылынга херегләэр трактор, ракета салып үндүрер тургузугнуң македин кылып, өөреникчилерниң бо чылгы делгелгезинге киржир дээш белеткенип турар.

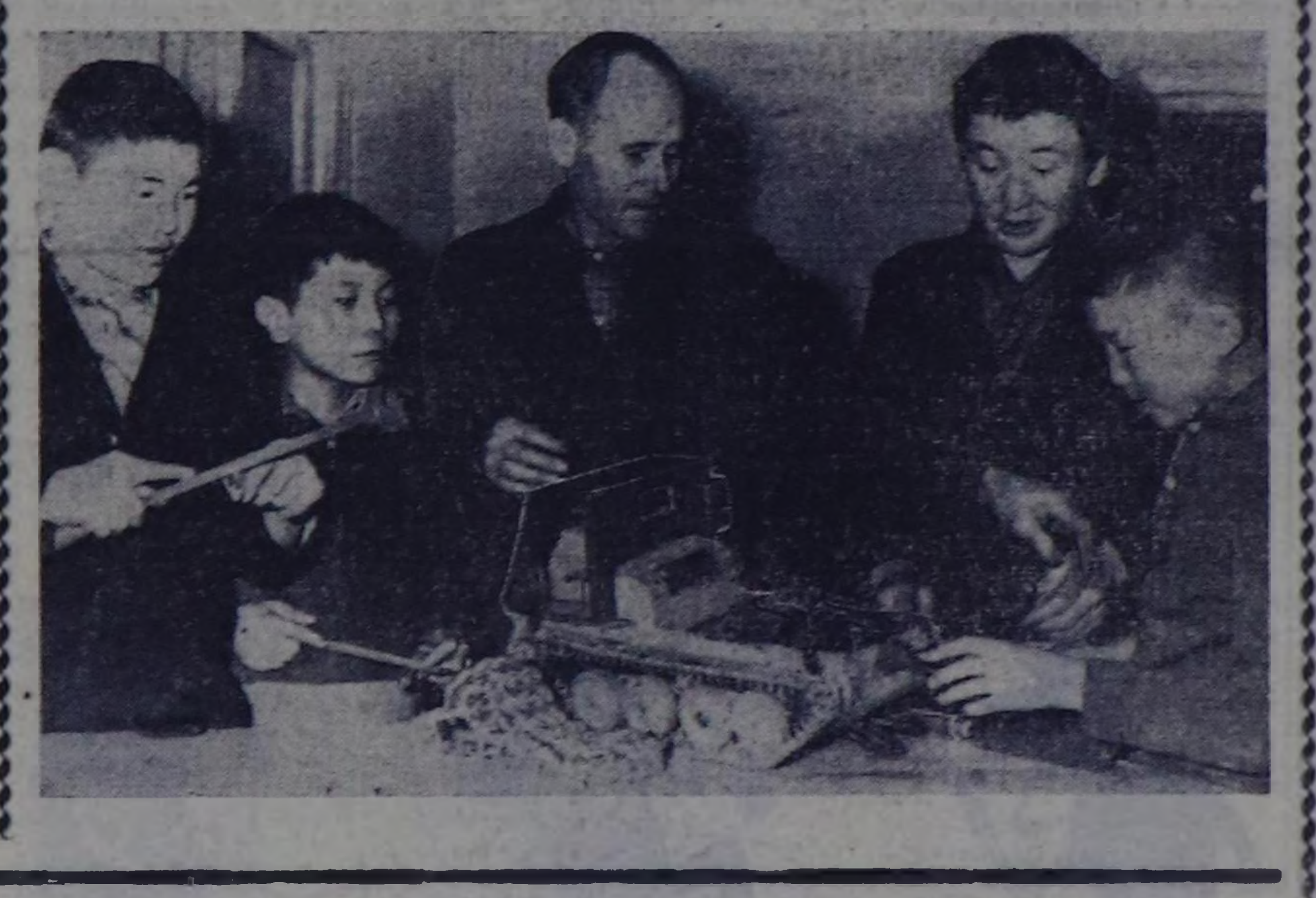

ЧУРУКТА: 7—8 класстың өөреникчилери Дамба Хүрең-оол, Ховалыг биле Ширин-оол Валералар, Володя Байкара башкызы В. Костенко-биле трактор македин эттеп турлар.

А. СОКУРОВТУҢ фотозу.

● Музей ● музей ● музей ●

БАШТАЙГЫ КОСМОНАВКА ТУРАСКААТКАН

КАЛУГА. (СЭТА). Космонавтика төөгүзүнүң К. Э. Циолковский аттыг күрүне музейинге барганнарның кичээнгейин ында чаа делгиир хаара тудуп турар. Ону 1961 чылдың апрельде сылдыстарже баштайгы орукту изээн Юрий Гагаринге тураскааткан.

Сиилип турган каастаан улуг самбырада — октаргайның хайгыылчызының овур-хевирин көргүскен скульптуралыг портрет. Ооң адаанда Гагариниң: «Бистиң амытынывыс сөөлгү тынышка чедир Совет Төрээн чуртка бердинген»—дээн, сөстерин бижээн.

Музейниң делгиирлеринде салган фотографиялар, номнар болгаш өске-даа материалдар делегейде баштайгы космонавтың амыдырал-чуртталгазының болгаш эртем талазы-биле улуг эрес-маадырлыг чоруунуң дугайын чугаалап турар. Планеталар аразының ужудуушкунунуң гениалдыг теоретиги К. Э. Циолковскийниң чурттап болгаш ажылдап турганы Ока хемде эрте-бурун орус хоорайга Ю. А. Гагаринниң чораанының дугайын тускай төөгү бижээн. Орта аңаа Калуганың хүндүлүг аалчызы деп атты тывыскан.

ДЭЭРБЕДЕ

Шауляй хоорайның чоогунда, Бране Янкуте аттыг колхозта, чуруп-ла каанзыг чараш кожагар кырында эрги хат дээрбези бар. Ооң аар дээрбе даштары чүс чыл хире үр үе дүргүзүнда долганып келген. Амгы үениң дээрбе-заводтары тыптып келирге, эрги дээрбе уттундурган. Ооң бажыңының серизи ирип оюлгаш, хүртү чалгыннары хажытылай берген.

Ындыг турган, ол дээрбе чоокта чаа катап «дирлип» келген. Дээрбеде дагган дээрбелээр ажыл-иш музейн тургустунган. Бажыңын чааргкаш, бүгү аян-шинчизин бээзиңде дег кылып каан. Хүртү чалгыннары, дээрбе даштары база-ла долганып турар апарган.

Муң чыл мурнунда ажыглаттынып чораан дээрбе техниказын ол музейден көрүп ап болур. Олар — чевен бүдүштүг чуурткуушкар биле согааштар, хол-биле хөделдирер дээрбе. Ук дериглерни бурунгу суур турган черден казып тыпкан. Ында бурунгу деңзи, арай орай үеде тывылган ыяш хемчээл дериглери, далган, тараа кадагалаар кыдыр ыяш уннарындан чазап, саваңдан өрүп каан доскаар-жыгаштар, дээрбе даштары септээр херекселдер бар.

Литваның автоматтыг чаа дээрбе-заводтарын келгеннерге көргүзүп бээр чуруктар делгеттинген.

В. МАЙЖЮС.
(СЭТА-ның корр).

ШАУЛЯЙ.
(Литва ССР).

ЧУКОТКАДА

МАГАДАН. (СЭТА-ның корр. Е. ДЕНИСОВ). Берингово далайның эриинде Лорино суурда чурт шинчилелиниң Чукоткада эң-не баштайгы колхоз музейи ажыттынган. Эң кыдыкы Соңгу чүктүң чурттакчыларының культуразының болгаш амыдыралының төөгүзүнүң дугайында, ук чартык ортулуктуң дириг амытаннарының база үнүштерниң дугайында чугаалап турар хөй санныг делгиирлерни ында чыгган.

Ивижилерниң амгы хүннерниң дугайын тоожуп турар көргүзүглерни хөй-ниитижи чурт шинчээчилери тургусканнар.

КАЯА, ЧҮҮ БОЛУРУЛ?

МАРТ 13-ТЕ

Политчырдыдышкын бажыңынга хүндүс 11 шакта хоорайның ада-иелер конференциязы болур. «Өөреникчилерниң бот-кижизидилгезинге ада-иелерниң ролю» деп темага чугаалажышкын, арга-дуржулга солчулгазы болур. Конференцияның төнчүзүнде «Хоорай романызы» деп чаа уран-чечен кино болур.

Хоорайның культура бажыңнарынга дыштанылга кежээлери кежээ 20 шакта эгелээр.

Суббота хүнүнүң онзагай болуушкуннарының бирээзи—өөредилге черлериниң спартакиадазы. Хүндүс 11 шакта «Хүреш» стадионга коньки маргылдаазы эгелээр. 13 шактан эгелеп ипподромга хаак маргылдаазы болур. Хоорайның кино-культура комитеди хоорайның бирги чери дээш ийиги болгаш үшкү разрядтыларның маргылдаазын хүндүс 11 шактан эгелеп организастаар.

МАРТ 14-ТЕ

Ол-ла кежээ 20 шакта хоорайның культура бажыңнарынга дыштанылга кежээлери эгелээр.

«Хүреш» стадионга школачыларның коньки маргылдаазы 11 шакта эгелээр. Ипподромда хаак баазазынга хаак эстафетазы база-ла 11 шакта эгелээр. Субботада эгелээн шыдыраа маргылдаазы бөгүн база үргүлчүлээр.

Субботада болгаш воскресеньеде «Чалыы назын» деп эстрада коллективиниң концерттери болур.

Парктың болгаш «Тайга» станциязының хаак баазалары ажылдаар.

Бир хар иштинде уругнуң чемгерилгези

Чаа сүт-биле багай хандыртынган, сүт бүхнялары чок, а ол ышкаш сүттү ырак черден сөөртүп алыр черлерге эмиг эмер уругларны холушкак болгаш кылымал чемнер-биле немей чемгерерин организастаары берге болуп турар. Ол таварылгаларда үлетпүрнүң бүдүрүп үндүрүп турары кадырган сүт болгаш консервилээн продуктуларны уруглар чеминге ажыглаары таарымчалыг.

Ада-иелер дараазында чүүлдерни билип алыры ажыктыг:

КАДЫРГАН СҮТТЕН аңаа сүттү катап тургузаар. ол дугайында кадырган сүт порошокту 1:7 деп хемчээлдиг сүт-биле эзилдирер. 1 стакан (200,0) сүттү кылып алыр дизе, бир столовая омаажы (үстүнде) болгаш бир шай омаажы сүт порошокту салыр.

Сүт порошокту баштай хөй эвес сугга эзилдирер. Ынчаарда ол холуксааны сметана хевирлиг болгуже чедир булгаар, оон дараазында сугну куткаш, үргүлчү булгап тургаш, хайындырар.

Кадырган сүт холуксааларын (В-рис, В-сула, В-кырлыг-кара) лаазаларның даштында бижээн сүмелерин ёзугаар белеткээр.

Кадырган ажыг сүт продуктуларны ажыглаарының мурнунда дораан-на хайындырган сугга эзилдир булгаар. Сүтнүң изиин хайындырган сүттүүнден бичеле ажыг (35—40 градус) болур ужурлуг. Ол холуксааларны хайындырып болбас. Бир стакан (200 гр.) простоквашаны азы ацидофилин алырынга бир столовая омаажы иштиг кургаг порошок негеттинер.

Крупа далганының (рис, кырлыг-кара, сула) хайындырыын, сүт холуксааларын болгаш кашаны белеткээринге ажыглап турар. 200, 0,5 хуу кашаны белеткээринге бир шай омаажы, 10 хуу кашаны белеткээринге 2 шай омаажы иштиг далганны каар. (Далганны хайнып турар сүтче бысканай чажар болгаш соксаал чокка булгап тургаш, 3—5 минутада хайындырар). Кадырган сиропту болгаш саржагны хайындырган кашага холуур.

Кадырган сүт кашаларын амдан шынары бедик болгаш чаа сүттү белеткеп тургаш, чемгерер ол-ла назылыг уругларны немей чемгереринге ажыглап болур. 200,05 хуу кашаны белеткээринге 2 столовая омаажы, 10 хуу кашаны белеткээринге үш чартык столовая омаажы иштиг порошокту каар болгаш соксаал чокка булгап тургаш, стакан иштиниң дөрттүң бир кезиик чылыг сугну кудар. Ооң соонда хайынгыжеге чедир булгап хайындырар болгаш ооң үргүлчүлээри 20 минута болур.

Консервилээн соктарны, натура соктар-биле бир дөмей уругларга чемненген соонда бээр (чартык шай омаажының иштинден эгелеп бээр).

Бүдүн чартык айлыг уругларга яблоко, виноград, инекараа соктарны, 3 болгаш 3 чартык айлыг уругларга слива, вишня. томат, абрикос, морбовь, малина соктарны ижиртир.

Пюрени тускай чем кылдыр бээр азы кашага немээр.

Чаа чем бүрүзүн бээри-биле бир дөмей консервилээн пюрени бээрин хүнде 1—2 шай омаажының иштинден эгелээш чоорту, неделя дургузунда хүнде 100—150 грамм чемнер. Запордан аараан уругларга кара сливадан кылган пюрени хүнде 2-ден 4 шай омаажы иштин бээрин сүмелеп турар. Ынчалза-даа ову уругларның назынындан хамаарыштыр бээр херек (хүнде ийи удаа бергени дээре). Консервилерниң ийи-үш хевирлерин каттыштырары ажыктыг (морковь кабачки-яблоко, оларның децан. чем хоолузу бир дең болган турар ужурлуг). Ынчаарда чемниң шынарын болгаш амданын бедидип турар.

Консервилээн нога болгаш эът-нога мүннерни уругларның чиир чемниң рационунга кивиреринче чаа продуктуларга белеткээри ышкаш ол-ла хуусааларда чорудар.

Рахиттээн уругларга баарлыг мүнну кылымал чем-биле немей чемгерип турар үезинде безин 5 айлыындан эгелеп берип болур.

Мүн-пюрени ажыглаарының мурнунда хайынгыже чедир үргүлчү булгаар херек.

Вегетариен нога мүннерни гарнир кылдыр ажыглап болур, ынчаарда мүнну сугга холаан херээ чок, а чүгле сүт лаазазынга чылыдар. (Консервилиг лаазаны чылыг суглуг кастрюльдуң иштинге салгаш, отка тип каар, сугну хайындырар. консервилиг лаазаны изиг сугга салырын сүмелевейн турар, чүге дээрге, шил лааза бусту берип болур магат чок.) Эрте назылыг уругларга витамин перепараттарны чимис сироптарга витаминнерни немевишаан белеткээр болгаш уругларның чемин витаминчидеринге ажыглап турар.

Поливитамин солод экскарттыны 6—8 айлыындан эгелеп бээрин сүмелеп турар. Ону натуралыг хевир-биле азы хүнде 2 шай омаажының иштин чем-биле кады берип болур.

Кадырган пиво дрожжилерин бир хар чедир назылыг уругларга хүнде 10,0 (2 шай омаажы иштин) бээр. 5—15 грамм чигирлиг эргежок чүгүла савныг дрожжилерни холуур болгаш белен чемге немээр.

Какаолуг А биле Д витамин препарадын 6—8 айлыг уругларга хүнде 1 шай омаажының иштин бээрин сүмелеп турар.

Виноград сироптуг А биле Д витамин препараттарны 6 айлыг уругларга хүнде 1 шай омаажының иштин бээрин сүмелеп турар.

Поливитамин шоколадты чылдан өрү назылыг уругларга хүнде 10 грамм хире деңзилиг ийи бичии шоколадты чемненген соонда берип болур.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 13-ТЕ

МОСКВАДАН

12.00—Сөөлгү медээлер. 12.05—Улусчу телеуниверситет. Эртем болгаш техника факультеди. «Бүдүрүлгени дериг херекселдер-биле хандырары болгаш автоматчыдары». 12.45—Культура факультеди. «Театрның классиктиг салгалы». Даштыкыда театр». Дамчыдылга. 13.30—«Ыры бистиң өңнүүвүс». Концерт. 14.15—Школа назыны четпээннерге болгаш кудуку класстарның өөреникчилеринге. «Кел, тоол». 14.45—В. Медведев—«Баранкин, кижи боол көрем». Телешии. 15.45—Эфирде—«Чалыы назыг». «Че бе, кыстар». Самолёттуң борт-үдекчилериниң конкурузу. 17.15—«Партияның планы—бүгү улустуң планы». 17.30—Кинопанорама.

КЫЗЫЛДАН

19.00—Уругларга дириг чуруктарлыг фильм. 19.10—«Үүлгедикчи». Уран-чечен фильм.

МОСКВАДАН

20.30—Сөөлгү медээлер 20.50—«Дириг амытаннар делегейи». 21.45—21.55—Чапсар. 21.55—«Пушкинге». Бөлүк дамчыдылганың түңнели. 22.40—«Силерниң шуптуңарга музыка». Концертте ССРЭ-ниң улустуң артизи М. Биешу. 23.55—01.00—Б. Лавренев—«Хат». Телешии.

АГААР

Бөгүн республикага болгаш Кызылга шокар булуттаар, хар чагбас, хат кошкак болур.

Агаарның температуразы барык районнарга 5—10, өскелеринге 12—17, Кызылга 13—15 градус соор.

Редактор **В. С. ШАРАВИИ.**

ОЙНААШКЫНГА КИРЖИҢЕР!

1971 чылдың март 30-де Горький хоорайга Күрүнениң 3 хуулуг иштики ойнаашкылыг чээлиңниң талазы-биле 38-ки ойнаашкын тиражы болур.

Тиражка 310.200 ойнаашкын таваржыр, ооң иштинде:

Ойнаашкынның хемчээли	Ойнаашкын саны	Ойнаашкынның түңү (рубль-биле)
5000 рубль	66	330.000
2500 рубль	165	412.500
1000 рубль	660	660.000
500 рубль	3597	1.798.500
100 рубль	24750	2.475.000
40 рубль	280962	11.238.480
Шупту	310.200	
Ойнаашкынның ниити түңү		16.914.480

Ынчангаш ойнаашкынның сес тиражын чыл бүрүде февраль 15-те, март 30-де, май 15-те, июнь 30-де, август 15-те, сентябрь 30-де, ноябрь 15-те болгаш декабрь 30-де чорудуп турар.

Чээлиңниң облигацияларының талазы-биле ойнаашкын тираж санында ковудеп турар, чүге дизе, тираждарга кирер ойнаашкыннарның саны чээли хуусаазының төнчүзүнге чедир өскерилбес, а ойнаашкынга таварышкан облигациялар дараазындагы тираждарга кирипшес.

Чээлиңниң облигацияларын ажаалга кассаларындан хостуг-биле садып база хүлээп ап турар.

Чээлиңниң облигацияларын садып алыңар!
Ойнаашкын тираждарынга киржиңер!

АЖААЛГА КАССАЛАРЫНЫҢ ЭРГЕЛЕЛИ.

КИНО

МАРТ 13-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Мюнхен, 25 чыл эрткенде» — хроника залынга 14.30, «Дошкунну томааткканы» (1-ги, 2-ги кезектери) 9.30, 11.50, 14.10, 16.30, 18.50, 21.10 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Александр Невский» 9.40, 11.40, 13.40, 15.40, хроника сеансызы—«Сегиржип алышкынга тиилээр» 17, «Дээрги Никто» 19.20, 21.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Старт-ла старт»—хроника 14.35, «Баштайгы ынакшылдың хоорайы» 15.35, 20.55, «Кыстарның бирээзи» 17.25, 19.10 шактарда.

«ВОСТОК» «Шыргай арыгларның кокпалары-биле» 15.40, «Яла» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ:

Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажыы № 3, ТЕЛЕФОНЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының болгаш пропаганда килдизиниң 35-24, харыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, кедээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа база совет тургузуг килдизиниң 41-27, информация килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн баргаза 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

ТЫВА АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер черинин республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1.). ТС—28005.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1971 чыл МАРТ 14 ВОСКРЕСЕНЬЕ № 62 (8522).

Өртээ 2 көп.

ДААНДЫРГАН АЖЫЛ-ХЕРЕК ДЭЭШ ХАРЫЫСАЛГА

СЭКП-ниң XXIII съездизин болгаш ТК-ның ооң дараазында болган Пленумнары кадрларга улуг бүзүрелди болгаш хүндүткелди көргүспүшаан, олар партияның болгаш чоннуң мурнунга харысалганы бедик-биле медерел билириниң эргежок чугулазын онзалап айыткан. Партия организацияларынга болуп эрткен отчёттар болгаш соңгулдалар база районнар конференциялары сөөлгү чылдарда бодунуң организациязында, коллективинде ажыл-херек дээш, партияның политиказын амыдыралга хажык чокка боттандырары дээш коммунистерниң идепкейиниң өскенин, харысалгазының бедээнин демдеглээн. Ындыг чижектерни үлетпүрден, тудугдан, транспорттан болгаш кодээ ажыл-агыйдан, культура шугумундан чүс-чүзү-биле көргүзүп болур.

Чижээ, Кызылдың электростанциязының бүдүрүлге-техниктиг килдизиниң начальниги коммунист А. Григорьев он ийи чыл бурунгаар техникум дооскаш, бодунуң күш-ажылчы оруун анаа бедүүн ажылчындан эгелээн. Ол ам ында партия организациязын удуртпушаан, чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның ажылынга эң идепкейлиг киржип турар. Тыва АССР-ниң алдарлыг чогаадыкчызы болгаш чаартыкчызы деп хүндүлүг атты чаалап алган. Ооң секретарьлааны партия организациязы коллективти сырый каттыштыкан, мурнакчы бүдүрүлге кылдыр организастап шыдаан. СЭКП-ниң XXIV съездизин төлептиг уткуур дээш чарыштың эгелекчилерин деткээн коллективтерниң бирээзи болбушаан, энергетиктер съездиге уткуштур алган хүлээлгезин төлептиг күүседип турар, эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге 371 муң киловатт-шак электроэнергияны хөйнү ажылдап үндүрген. Коллективке партийжи-политиктиг ажылды күштелдиргени күш-ажылдың сагылта-чурумун быжыглаарынга, ажыл-херек дээш кижи бүрүзүнүң харысалгазын бедидеринге улуг салдарны чедирип турар. Ол бүгүге ында парторганизациязының секретары А. Григорьевтиң киирген үлүү, инициативазы эвээш эвес.

Өске бир чижек. «Сүт-Хөл» совхозтуң Бора-Тайга салбырында партия бөлүүнүң организакчызы, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Ооржак Дажы-Намчал эрткен сески беш чылдың дургузунда төрүүр чүс хойдан чылдың-на 120 чедир хураганны ап келген, ында партбөлүктүң ажылын мергежилдиг тургускан. Бо дээрге даандырган ажыл-херекти партийжи, бедик медерелдиң ёзузу-биле көөрүнүң чижектери-дир.

Ынчалзажок бо партийжи негелделерни чедир күүсетпес, партияның болгаш чоннуң мурнунга харысалганы медерел билбес чоруктуң, инициатива чок ажылдаарының ийи-чаңгыс фактылары ам-даа бар боор турар. Чоокта чаа Өвүрде «Коммунизмче оруң» колхозтуң хуралынга: —Тускай эртемниглер эртен конторага келгеш, баштай колхоз даргазының кабинединге баар, бир эвес дарга тодаргай даалга бээр болза, күүседип чоруптар, а ону бербес болза, дүшке чедир аңаа ана кылаштажып тургаш, чана бээр бис—деп, оларның бирээзи мынчаш чугаалаан. Бо ажыл-агый сески беш чылда мал өстүрериниң планын чүгле 54,2 хуу күүсеткениниң, 1970 чылда чылгыдан өске ооң чаңгызының-даа баш санын күүсетпээниниң, чүс-чүс баш малдың өлүп-чидип турарының бир чылдагааны ында эвес чүве бе? Бир эвес колхоз баштаар чери, партия организациязы тускай эртемниглерниң, мал ажылында кадрларның ажыл-херек дээш харысалгазын бедиткен, олардан негелделерни күштелдирген болза, ындыг четпестерни чайладып болур аргалар турган ийик.

Ооң аңгыда боттарының харысалга чок, ажыл-агыйжы эвес чоруктарын чажырып-чаар дээш күрүнени, партия организацияларын мегелеп, коммунистиң бедик адын бужартадып чоруур ийи-чаңгыс кижилерниң ам-даа бистиң аравыста бары хомуданчыг. Кызылда хууда чагыг-биле хеп даараар фабриканың директору турган Середкин ындыг кижилерниң бирээзи болган. Ол дыка хөй албан-дужаалды солаан, «Кодээ ажыл-агыйга ажылда» дээрге, «аарыг кижи мен» деп чылдагааннаан. Сөөлүнде барып даандырган ажыл-херекти кара туразында каапкаш, партия үчёлундан-даа үнүп албайн, республиканың девискээриниден чорупкан. Ол ышкаш «Торгалыг» совхозтуң Сарыг-Хөл салбырының эргелекчизи турган Балган дээрзи, агаардан үрдүнчек хөй саннар бижип алгаш, мал чеми белеткээриниң планы күүсеттинген деп меге медээ берип турганы илереэн. Партийжи эвес үүлгедиглерни, харысалга чок чоруу дээш оларның кайызын-даа партиядан үндүрген.

Күрүнениң планныг онаалдаларын болгаш алган хүлээлгелерни күүседиринге коллектив бүрүзүнүң удуртукчулары бүрүн харысалгалыг болур хүлээлгелиг. Бир эвес маңаа холбаштыр алыр болза, бисте ёзу барымдаалаар чоруктар база бар. Чижээ, «Бүрен» совхоз болгаш Кызылдың пиво заводу, Улуг-Хем ыяш ажыл-агыйы, хлеб заводу, «Тыва тудуг» трезиниң үлетпүр бүдүрүлге комбинады болгаш өске-даа чамдык бүдүрүлгелер, ажыл-агыйлар бо чылдың баштайгы ийи айларында планныг онаалдаларын күүсетпээннер. План күүсеттинмээнин чамдык ажылдакчылар янзы-бүрү чылдагааннар-биле бузуредирип оралдажырлар. Бүдүрүлге, ажыл-агый бүрүзүнүң ажылдаар байдалы парын-даа, харысалгалыг-даа деп чүве черле билдинмир. Ынчалзажок бир эвес ындыг удуртукчулар боттарының харысалга чок чоруун бузуредирин оралдашпайн, күрүнениң эрге-ажыын барымдаалап, турушту болгаш шудургу ажылдап, коллективтиң күжүн билдилиг башкарып, күштүг болгаш аргаларны чоп ажыглаан болза, планныг сорулгалар, хүлээлгелер күүсеттинер апаар.

СЭКП-ниң XXIII съездизинге мынчаар айыткан: «СОРУЛГА БОЛЗА КОММУНИСТ БҮРҮЗҮ-ЛЕ БОДУНУҢ ОРГАНИЗАЦИЯЗЫНДА БОЛГАШ БҮГҮ ПАРТИЯДА АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕРНИҢ ЧОГУМ БАЙДАЛЫ ДЭЭШ ХАРЫЫСАЛГАЗЫН БЕДИИ-БИЛЕ МЕДЕРЕП БИЛИРИНДЕ, ПАРТИЯНЫҢ БҮГҮ КЕЖИГҮННЕРИНГЕ НЕГЕЛДЕЛИГ БОЛУРУНДА, ПАРТИЯНЫҢ БОЛГАШ КҮРҮНЕНИҢ САГЫЛГА-ЧУРУМУН ҮРЭЭР, БОДУНУҢ ПАРТИЙЖИ ХҮЛЭЭЛГЕЗИН УТТУПТАР БОЛГАШ ПАРТИЯГА ХАМААРЫЛГАЛЫЫ АҢАА КАНДЫГ-БИР АРТЫК ЭРГЕНИ БЭЭР ДЕП БОДААР КИЖИЛЕРГЕ ХАМААРЫШТЫР ЁЗУ БАРЫМДААЛААШКЫНЫН БОЛДУРБАЗЫНДА» дээн. Ынчангаш кадрларны, бүгү коммунистерни ажыл-херек дээш бедик харысалгалыг база принципчилдиг чорукка кижизидер дээш партия организациялары доктаамал кичээнгей салыр ужурлуг. Ол ышкаш кандыг-даа таварылгада партияның болгаш күрүнениң сагылга-чурумун шыңгыы сагыырын чедип алыры эргежок чугула.

Тоску беш чылда ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң хемчээлдери кажангызындан-даа артык өзер. Ынчангаш планныг сорулгаларны чедиишкинниг күүседиришин хандырарынга бир эргежок чугула чүүл бистиң кадрларывыстың, бүгү коммунистерниң даандырган ажыл-херек дээш харысалгазын бүгү талалыг бедидип, негелдезин күштелдирери болур.

СЭКП-НИҢ XXIV СЪЕЗДИЗИНГЕ УТКУШТУР

КҮШ-АЖЫЛЧЫ ЧЕДИИШКИННЕР

«Тоора-Хем» совхозтуң Совет Тыва салбырының дуржулгалыг хойжуларының бирээзи коммунист Бараан Лузужук төрээн 278 хоюндан 280 хураганны менди камгалап алган. Бо хойжунуң малының азырал, хайгааралы эки. Малга негеттинер чемнер курлавырлары малчында бар.

Б. Лузужук боду болгаш ооң кадайы Лузу Чараш оларның ажылынга дузалажыры-биле келген аныяк комсомолчуларны эки ажылдаарынга, мергежиirinге дузалажып турар. Сакманчыктер П. Чоргаа, З. Обуузай, М. Далайбан, Б. Кацмаа хураганнарны менди ап, эки ажаалгада тургузуп турар.

Таңмалыкта хойжу Самбуу Седип-оолдуң ажылынга дузалажып турар сакманчыктер В. Лопсан, З. Энчейбен, Т. Торлук, Л. Чигжит, З. Намсарай, Т. Маады олар хураганнарны база-ла эки ажаалга-биле доруктуруп турарлар. Эн-Сут аксында алдарлыг хойжу коммунист Кол Севектиң хойлары чаа-ла хураганнап эгелээн, баштай төрүттүнген хураганнары шупту менди.

Күрүнеге эът дужаары-биле социалистиг чарышка алган хүлээлгезин «Тоора-Хем» совхоз база чедиишкинниг күүсеткен. Совхоз квартал планын 148,9 хуу күүсеткен. Ооң-биле чартык чылда эът садарының планын 111,7 хуу күүсеткени ол. Эът планын чедиишкинниг күүседиринге ыраккы Өдүген. Чабашта чурттап турар ивижилер база-ла биче эвес үлүүн киирген. Олар хөй санныг, күштелиг шыырак ивилерин дужааганнар.

ХУУСАА БЕТИНДЕ

Таңдының «Коммунизмниң херели» колхозунга болган партияның ажык хуралынга СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелиниң дугайында илеткелди партия райкомунуң ийиги секретары Н. Б. Тыртык-Кара кылган.

Коммунистер болгаш колхозтуң активи илеткелди улуг кичээнгей-биле дыңнаан. № 2 хойжу бригаданың бригадири О. Биче-оол, хойжу М. Алдай-оол олар санал бергеш, төрүүр чүс хойга онаашпыр 105-тен хөй хураганны алырын хүлээнген. Колхозтуң инженери эш И. Козлов ажыл-агыйның механизаторлары часкы тарылгага ажылдаар техника септелгезин съездиниң ажыттынар хүнүнүң бетинде доозар дээш соруктуг ажылдап турарын чугаалаан. Тараажылар чаа беш чыл планының төнчүзүнде тараа культураларының бир газындан-на 17 ц. чедир дүжүттү ап болур аргалар барын кол агроном эш Г. Таль тодаргай саналгаларга көргүзүп тургаш чугаалаан.

Колхозтуң ишчилери алган хүлээлгелерин күүседир дээш кызымаак ажылдап турар. Күрүнеге эът садар квартал планын 149, сүттүүн — 160 хуу күүсеткен.

О. НАНЗЫН-ООЛ,
Кочетово сес чыл школазының директору.

ХҮЛЭЭЛГЕ КҮҮСЕТТИНГЕН

Мал семиртир «Сукпак» совхозтуң ажыл-ишчилери СЭКП-ниң XXIV съездизинге алдар болдурган социалистиг чарышка алган хүлээлгелерин хуусаа бетинде күүсеткен.

Ниитизи-биле 60 тонна вемелде деңзини бирги кварталда чедип алыр тургаш, 82 тонна чедирген азы планын 136,7 хуу боттандырган.

Күрүнеге дужааган эъттиң 81 хуузу бедик шынарлыг болган. Ооң ачызында эрткен ийи айлар иштинде ук ажыл-агый 71 муң рубльдиң орулгазын киирип алыр аргалыг болган.

Кышкы үеде малды үлегерлиг азырап, ажаап тургаш Ооржак Уаут, Ондар Конгар, Иван Чамба олар эки түңнелдерни чедип ап, чарыштың мурнакчыларының одуруунче кирген.

К. МААДЫ.

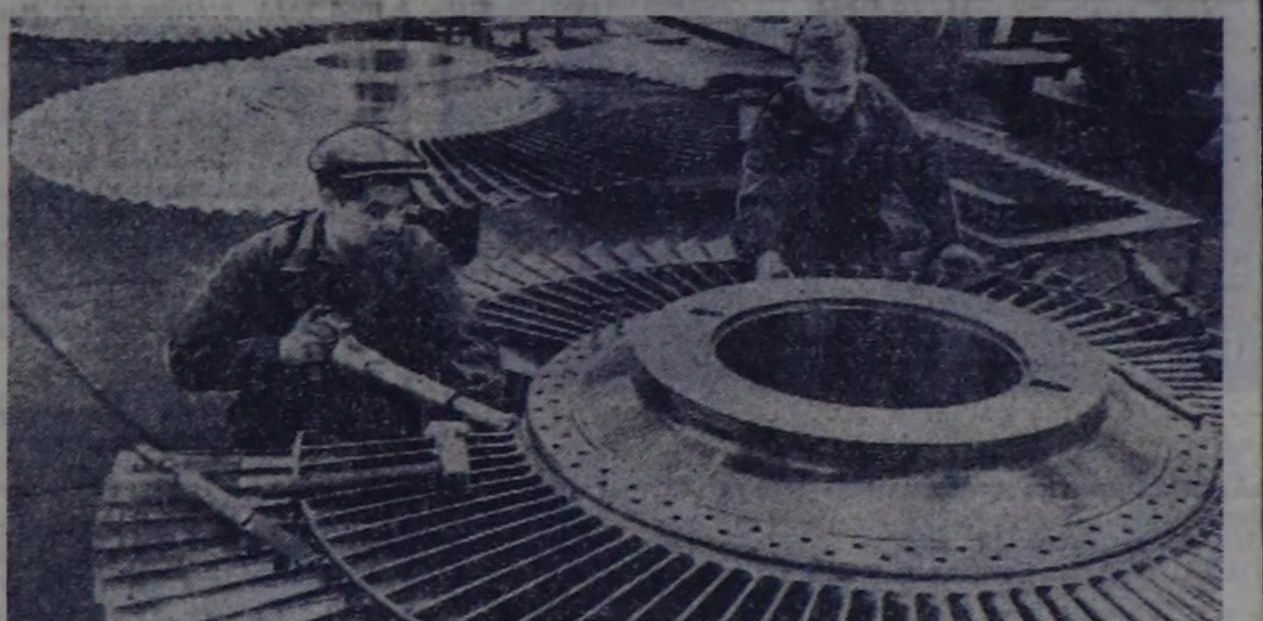

ЛЕНИНГРАД. 1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелинде электроэнергетиканы хөгжүдеринче улуг кичээнгейни салып турар.

Чылыг күжү-биле ажылдаар электри станцияларын тудуп, оларга улуг энергия блоктарын эптеп тургаш, тоску беш чылда 65—67 миллион киловатт хемчээлдиг электри күчүзүн ажыглалга киирген турар ужурлуг.

Ол сорулгаларны шиитпирлээринге Ленинградтың, СЭКП-ниң XXII съездизин аттыг Металл заводу чугула рольду ойнаар. Ол бүдүрүлге чери 200, 300 болгаш 500 муң киловатт күштүг буе болгаш суг-биле хөделир турбиналарны бүдүрүп үндүрерин эгелеп кирген. Аңаа чаа беш чылда буе-биле хөделир, делегейде эң улуг 1 миллион 200 муң киловатт күштүг турбинаны болгаш Саян-Шушенское ГЭС-ке эптээр кайызы-даа 650 муң киловатт күштүг суг-биле хөделир турбиналарны кылыр.

ЧУРУКТА: слесарьлар П. В. Тупицын (солагай талазында) болгаш А. С. Львов олар күчүлүг буе турбиназының роторунуң дескипер дугуйун эптеп турлар.

Фото П. ФЕДОТОВТУУ.
(СЭТА-ның фотохрониказы).

БЕДИК ИДЕПКЕЙ, АЖЫЛ-ИШЧИ ЧОРУК

Москва хоорайның XX партия конференциязы

СЭКП-ниң XXIV съездизин бистиң чуртувус кайгамчыктыг чедиишкиннери-биле уткуп турар. Социал-экономиктиг кол көргүзүглерниң талазы-биле сески беш чыл планы күүсеттинген, совет улустуң чаагай байдалы чайгылыш чок өзүп, социалистиг күрүнениң күчү-шыдалы быжыгып турар.

Ол чедиишкиннер болза партияның XXIII съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның ооң дараазында болгулаан Пленумнарының ажылдап кылган политиктиг угланыышкынының эртем талазы-биле ханы үндезиледдиниин болгаш шынныының, совет ниитилелдиң хөгжүлдезин СЭКП Төп Комитединиң билдилиг удуртуп келгениниң түңнели болган деп, Москва хоорайның XX партия конференциязының делегаттары онзалап демдеглеп турган.

Москва хоорайның XX партия конференциязы март 12-де бодунуң ажылын үргүлчүлээн.

Эштер Л. И. Брежнев, Г. И. Воронов, А. П. Кириленко, А. Н. Косыгин, К. Т. Мазуров, А. Я. Пельше, Н. В. Подгорный, Д. С. Полянский, М. А. Суслов, А. Н. Шелепин, Ю. В. Андропов, В. В. Гришин, П. Н. Демичев, Д. Ф. Устинов, И. В. Капитонов, К. Ф. Катушев, Ф. Д. Кулаков, Б. Н. Пономарев, М. С. Соломенцев оларны делегаттар чылыы-биле уткаан.

Москва хоорай комитединиң болгаш ревизия комиссиязының отчёт илеткелдериниң талазы-биле санал берип тургаш, СЭКП-ниң Калинин райкомунуң бирги секретары Л. И. Греков эртем-техниктиг деңшилгени дүргедедиринге, материалдыг болгаш күш-ажыл курлавырларын эки ажыглаарынга үндезилээш, ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыын бүгү хемчег-биле бедидерин чаа беш чылда Директивалар төлевилелинде онзалап демдеглээнин айыткан. Партияның шиитпирлерин, Москва хоорайның XIX партия конференциязынга Л. И. Брежневтиң чугаазында салдынган сорулгаларны күүседиринче күжениишкиннерин мөөңнеткшаан, СЭКП хоор-кому бүгү айтырыгларны шиитпирлээрин партия организациялары ажыл-ишчи, тодаргай көөрүн чүткүлдүг чедип ап келген деп, ол чугаалаан. Калинин районга планнарны болгаш социалистиг хүлээлгелерни чедиишкинниг күүседирин боттарының коллективтеринге коммунистерниң чорудуп келген организакчы болгаш идей-политиктиг улуг ажылы хандырган. Бүдүрүлгечилерниң болгаш мурнакчы коллективтерниң хөй санныг үнелиг эгелээшкиннерин амыдыралга боттандырарынга чарыш идиг берген. Чижээ, СЭКП-ниң XXIV съездизин аттыг коллективтер кылдыр адалыр эрге дээш чарышты эгелээн «Кадыр болгаш Маска» заводтуң чуга демир прокат кылыр цегиниң ажылчыннарының саналын 120 бригада деткээн.

Март 12-де болгаш ооң мурнунда хүн конференцияга санал берген ораторлар күш-ажылчы болгаш политиктиг көдүрлүүшкүн москвачыларның бедик медерелдииниң, партияның съездизинге бүгү улустуң белеткелинге бодунуң хууда салыышкынын киирер деп оларның тус бүрүзүнүң чүткүлүнүң түңнели болуп турар дээрзин онзалап демдеглээн.

Москваның интеллигенциязының хөй санныг отрядының мурнунда хөй болгаш харысалгалыг сорулгалар туруп турар. Ажылчы чоннуң коммунистиг кижизидилгезинге киноның ролюн чугаалааш, ССРЭ-ниң Кинематографистер эвилелиниң баштаар чериниң бирги секретары Л. И. Кулиджанов чүгле 1970 чылда беазин совет кижилер кинотеатрларга барык беш миллиард катап чораан деп дыңнаткан. Буржуаз пропагандага удурланыштыр идепкейлиг туржуп шыдаар чидиг политиктиг фильмнерни чогаадып тургузар дээш улам идепкейлиг ажылдаарынче Москваның кино ажылдакчыларын оратор кыйгырган.

Өзүп орар салгакчыларны кижизидер дугайында партияның, ооң Төп Комитединиң сагыш салыышкыны сөөлгү чылдарда улам-на күштелген деп, ВЛКСМ-ниң МХК-ның бирги секретары С. А. Купреев чугаалаан. Найысылалдың партия организациялары, коммунистери Москваның комсомолунче аажок улуг кичээнгейни салып турар.

Амгы үениң эртеминиң болгаш техниказының бедиктерин шиңгээдип алыр дээш аныяктарның ёзулуг массалыг шимчээшкинин организастаарының эргежок чугулазының дугайында Москва хоорайның XIX партия конференциязынга Л. И. Брежневтиң сөстерин найысылалдың комсомолчулары, бүгү аныяктары партияның эң чугула чагыы кылдыр хүлээп алган. Аныяктарның техниктиг чогаадылгазының комплекстиг үш муң бригадаларын болгаш отрядтарын, студентилерниң 250 конструктор бюроларын Москвада тургускан. «Аныяктарның мергежилиг болгаш дилеп тывыышкыны» деп көрүлде чорупп турда бөзин чаартыкчы 160 муң ажыг санал киирген. Техниктиг чогаадылганың хөгжүлдезинге аныяктарның эгелээшкиннерин бүдүрүлгелер, эртем-шинчилел институттары болгаш конструктор бюролары, а ол ышкаш министерстволар болгаш кол эргелелдер өй-шаанда деткип келгенин С. А. Купреев демдеглээн.

Москваның кол тудуг эргелелиниң начальниги Е. Н. Сидоров беш чыл планының чылдарында Москва ийи миллион чыгам дөрбелчин метр үлетпүр шөлдерин — чүс-чүс чаа цехтерни алганын дыңнаткан. Москвачы тудугжулар 16 миллион ажыг дөрбелчин метр чуртталга шөлүн ажыглалга дужаап берген.

Отчёт илеткелдер талазы-биле 19 кижи санал берген.

Ооң соонда СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүнүнге кандидат, СЭКП-ниң МХК-ның бирги секретары В. В. Гришин түңнел сөс чугаалаан.

Партияның Москва хоорай комитединиң ажылын чүүлдүг деп көөр дугайында санал берипкиннерниң үезинде каш удаа киирген саналды чаңгыс үн-биле чүүлдүг деп бадылаан. СЭКП-ниң Москва хоорай организациязының ревизия комиссиязының илеткелин база чаңгыс үн-биле бадылаан.

Хоорайның XX партия конференциязы резолюциязын чаңгыс эп-сеткилдиг хүлээп алгаш, найысылалдың партия организациязы моон соңгаарда СЭКП Төп Комитединиң шыңчы чөленгиижи болур, Москваның коммунистери партияның планнарын чедиишкинниг боттандырарынга бүгү күжүн бээр, коммунизмниң тиилелгезин дээш демиселге чаа-чаа тиилелгелерни чедип алыр дээрзин Төп Комитетке бүзүреткен.

«1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директивалары» деп СЭКП ТК-ның төлевилелиниң дугайында илеткелди конференцияның киржикчилери дыңнап, чугаалашкан.

Илеткелчи — СЭКП-ниң МХК-ның секретары Л. А. Борисов амгы беш чылда коммунистиг тургузуушкунунуң делгеренгей программазын бүгү совет улус бүрүнү-биле чүүлдүгзүнүп турарын онзалап демдеглээн. Бистиң чуртувустуң ажыл-ишчи бүрүзүнүң үндезин эрге-ажыктарын илергейлээн Коммунистиг партияның ленинчи чиңгине шугумун чырыткылаңчак боттаныышкыны Директивалар төлевилелинде илергейлеттинген-дир деп чүвени эге организацияларга болган партия хуралдарынга, бүдүрүлге болгаш албан черлериниң коллективтериниң хуралдарынга москвачылар сеткил ханыышкын-биле демдеглеп турган. Социалистиг тургузугнуң эгзэртинмес аргаларлыг болгаш артык күштерлиг Директивалар төлевилелинде илергейлеттинген.

Тоску беш чыл планының талазы-биле Директивалар төлевилелин делегаттар чаңгыс эп-сеткилдиг чүүлдүгзүнген.

Конференцияның киржикчилери доктаал хүлээп алгаш, Коммунистиг партияның чиңгине шугумун ниити-биле чүүлдүгзүнүп турарын Москваның бүгү коммунистериниң мурнундан илергейлеп, Москва хоорайның партия организациязы, найысылалдың бүгү ажылчы чоннары чаа беш чыл планының онаалдаларын күүседир дээш демиселге бүгү күжүн, билиин болгаш энергиязын берип, бистиң чуртувуска коммунизм тургузуушкунунуң херээнге төлептиг салыышкынын киирер дээрзин СЭКП Төп Комитединге бүзүреткен.

Москва хоорайның партия организациязының удуртур органнарын, СЭКП-ниң XXIV съездизинге делегаттарны конференцияның делегаттары соңгаан.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединге байырлыг чагааны делегаттар аажок улуг көдүрлүүшкүн-биле хүлээп алган.

Москва хоорайның XX партия конференциязы оон-биле бодунуң ажылын дооскан.

• • •

Москва хоорайның XX партия конференциязындан соңгуттурган партияның Москва хоорай комитединиң пленуму март 12-де болган. Пленум организастыг айтырыгларны көрген.

СЭКП-ниң Москва хоорай комитединиң бирги секретарынга болгаш бюро кежигүнүнге СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүнүнге кандидат В. В. Гришинни пленум соңгаан.

(СЭТА).

БЕДИК ШАҢНАЛДЫ ТЫВЫСКАН

Республиканың совет органнарынга хөй чылдарның дургузунда үре-түңнелдиг ажылдап келгени дээш база төрүттүнген хүнүнден бээр 60 харлааны-биле холбаштыр Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Хандырылга болгаш сайгарылга эргелелиниң начальниги Иван Игнатьевич **Цевменкону** республиканың Дээди Совединиң Президиуму 60 чылдың март 12-де үнген Чарлыы-биле **Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле** шаңнаан.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары **Н. Д. Будук-оол** бурунгу хүн ол эргелел коллективиниң байырлыг хуралы болуп турда, И. И. Цевменкога ук бедик шаңналды тывыспышаан, изиг байырны, чаагай күзээшкиннерни аңаа дамчыткан.

ПАРТИЯНЫҢ ШИИТПИРИ—КОЛХОЗТАРНЫҢ АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕРИНДЕ

(КОЛХОЗТАРНЫҢ ЭВИЛЕЛ ЧӨВҮЛЕЛИНИҢ ХУРАЛЫНДАН)

Чурттуң 34 муң коллективтиг ажыл-агыйларының төлээлекчилери марттың 11-12 хүннеринде колхозтарның эвилел Чөвүлелиниң хуралынга киришкиннер. Колхоз тургузуунуң өйү келген айтырыгларын аңаа чугаалажып көрген. СЭКП-ниң XXIV съездизин колхозчу тараачыннарның кайы хире улуг көдүрлүүшкүн-биле уткуп турарын аңаа чүве чугаалааннар айыткан. Илеткелчи — ССРЭ-ниң кодээ ажыл-агый министриниң бирги оралакчызы И. П. Воловченко болгаш Чөвүлелдиң кежигүннери — колхозтар даргалары И. И. Кухарь, Н. Н. Головацкий, В. М. Калачик олар кодээ ажыл-агыйның бүгү ажыл-ишчилери-биле кады колхозчуларның мурнунга партия үнүш болгаш мал ажылының продуктулуун бедидериниң улуг сорулгаларын чаа беш чылда салганын демдеглээннер. Ону чедип алырының кол оруу—бүдүрүлгени интенсификастаары, бүгү культураларның дүжүдүн бедидери, малдың болгаш куштуң продуктулуун улгаттыры болуп турар. Күрүнениң колхозтарга берип турар улуг материалдыг дузаламчызын эң-не бодамчалыы-биле, эки ажыглаан турарын демдеглээн.

Колхозтарның эвилел Чөвүлелиниң даргазы, ССРЭ-ниң кодээ ажыл-агый министри В. В. Мацкевич колхозтар Чөвүлелдериниң дүрүмнериниң дугайында илеткелди кылган. Ол ышкаш колхозтарның эвилел Чөвүлелиниң болгаш районнуң, областың, крайның, автономнуг болгаш эвилелдешкен республиканың колхозтар чөвүлелдериниң дугайында дүрүмнерни чугаалажып көргеш, хүлээп алган. Ол дүрүмде колхозтар чөвүлелдерин тургузарының чурумун, оларның кылыр ажылдарын, эргелерин болгаш кодээ ажыл-агый органнары-биле, а ол ышкаш өске-даа организациялар, албан черлери болгаш ведомстволар-биле ооң харылзаазының байдалын тодарадып турар.

Ол ышкаш организастыг айтырыгларны база чугаалашкан. Колхозтарның эвилел Чөвүлелиниң дугайында дүрүмге үндезилээш, колхоз тургузуушкунунуң амгы айтырыгларын шиитпирлээри-биле Чөвүлелдиң Президиумун он бир кижи составтыг кылдыр соңгаан. Президиумнуң даргазы — ССРЭ-ниң кодээ ажыл-агый министри В. В. Мацкевич, ооң оралакчылары—Киев областың Мироново районунуң Жданов аттыг колхозунуң даргазы А. Г. Буавицкий, Тула областың Щекино районунуң «Новая жизнь» колхозунуң даргазы И. М. Семенов олар болган. ССРЭ-ниң Кодээ ажыл-агый министерствозунуң Колхозтар херектериниң талазы-биле Кол эргелелдиң начальниги И. М. Макеевтиң эвилел Чөвүлелиниң Президиумунуң харысалгалыг секретарынга бадылаан.

Колхозтарның эвилел Чөвүлелиниң моон адаанда секциялары тургускан: колхоз болгаш колхоз демократиязының Уставының; экономиканың болгаш колхоз бүдүрүлгезин организастаарының; күш-ажылды организастаарының болгаш төлээриниң; химижидилгениң; черлерни мелиорастаарының: механизастаашкынның болгаш электрижидилгениң; колхоз аразының харылзааларының; дузалал бүдүрүлгелериниң болгаш ус-тывыштарының; колхозтарга төлевилээшкинниң болгаш тудугнуң; культура-амыдырал база социал айтырыгларның болгаш өске-даа адырларның секциялары.

Колхозтар аразының бүдүрүлгезиниң (организациязының) дугайында чижек дүрүмнү болгаш колхозтарның дузалал бүдүрүлгелериниң база ус-тывыжының, колхозтар аразының организацияларының, совхозтарның болгаш кодээ ажыл-агыйның өске-даа бүдүрүлгелериниң дугайында дүрүмнү, а ол ышкаш өске-даа айтырыгларны колхозтарның эвилел Чөвүлели чугаалажып көрген. Дузалал бүдүрүлгелер болгаш ус-тывыш черлери болза, ажыл-агыйның кол бүдүрүлгезинге деткимче болбушаан, тус-тус чериниң чиг-эдин болгаш сезоннар үезинде ажылчын күжүнүң артыкшылын ажыглаар ужурлуг, ол ышкаш ол ажылды кылып турар ажылчыннарның, колхозчуларның ажыл төлевириниң чурумчудары эргежок чугула деп колхозтарның эвилел Чөвүлелиниң кежигүннери демдеглеп турганнар.

Кодээ ажыл-агыйның болгаш белеткелдерниң ажылчыннарының болгаш албанхаакчыларының профэвилелдериниң Төп Комитединиң даргазы И. Ф. Шкуратов колхозчуларның социал камгалалының дугайында информацияны кылган.

Колхозтар даргалары П. А. Малинина, А. В. Горшков, И. А. Егудин, колхоз аразының тудуг организацияларының Бүгү-россия каттыжыышкынының баштаар чериниң даргазы В. И. Полтава, РСФСР-ниң кодээ ажыл-агый министри Л. Я. Флорентьев болгаш өскелер-даа колхозтарның эвилел Чөвүлелиниң хуралынга чүве чугаалаан. «Союзсельхозтехниканың» Бүгү-эвилел каттыжыышкынының даргазы А. А. Ежевский кодээ ажыл-агыйның инженер хандырылгазының дугайын Чөвүлел кежигүннеринге чугаалап берген.

Колхозтарның эвилел Чөвүлелиниң хуралының ажылынга СЭКП ТК-ның кодээ ажыл-агый килдизиниң эргелекчизиниң оралакчызы И. К. Капустян, төп министерстволарның болгаш албан черлериниң харысалгалыг ажылдакчылары киришкеннер.

Б. БАЖАНОВ.
(СЭТА-ның корр.)

Партия амыдыралы

ПАРТИЯНЫҢ ЦЕХ БОЛГАШ БРИГАДА ОРГАНИЗАЦИЯЗЫ

Республиканың колхозтарында болгаш совхозтарында, албан организация, тудуг, транспорт болгаш үлетпүр черлеринде 370 партия организациязы бар. Ол дээрге партияның организакчы болгаш политмассалыг ажылдарын чон ортузунга чорударынга улуг ужур-дузалыг дайынчы организация болур. Партия организациязының шынар талазы-биле екижип, сан талазы-биле өскениниң чоокта болган партия эге организацияларының отчёт-соңгулдалыг хуралдарының болгаш районнарның база областың партия конференцияларының түңнелдери херечилеп турар.

Ажыл-агыйда, бүдүрүлгеде планныг даалгаларны ой-шаанда күүседирде организастыг хемчеглерни бригаданың болгаш цехтиң партия эге организациялары улуг рольдуг болуп турарын амыдыралдан көрүп болур. Бригаданың болгаш цехтиң партия эге организациязы бүдүрүлгениң шуут-ла болуунда турар болганда ажыл-херектиң бүгү талазы-биле чедиишкинниг болуру оон башкарыкчы болгаш организакчы чоруундан дорт хамааржыры черле тодаргай. Отчёт-соңгулдалыг хуралдар эрткилээн соонда бригаданың, цехтиң партия организациязының секретарынга ажыл-херекти ханы анализтеп билир, коммунистерниң хүндүткелин чедип алган эң-не төлептиг кижилер соңгутканы билдингир. Байда партком, райком бригаданың, салбырның, цехтиң партия организациязының ажыл-чорудулгазын сонуурган, аңаа практиктиг дузаны бүгү талалыг чедирип турар болдур, ында ажылдың көргүзүглери-даа бедик, партияның политмассалыг ажылдары-даа эки болуп турар.

Моон чижээнге Барыын-Хемчик районда «Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хая салбырының партия эге организациязының ажылын айтып болур. Ол салбыр—совхозтуң эът, сүт, дүк бүдүрериниң талазы-биле кол черни ээлеп турар чугула участок. Мында ниитизи-биле 22 коммунистер бар. Салбырның партия эге организациязының секретарынга эш Х. Сарыглар ам ийи удаа соңгуткан. Ол партия организациязының башкарыкчы ролюн бедидер дээш организакчы чамдык хемчеглерни ап, хуралдарны Устав ёзугаар эрттирип, аңаа амыдыралга эң чугула айтырыгларны чугаалажып, хүлээп алган шиитпирлерниң хыналда күүселдезин билдилиг организастап турар. Ылангыя мында хөй-нити организацияларының ролю экижээн. Партия организациязы херээженнер чөвүлелин, комсомол организацияларын, эш-хуузунуң судун, улусчу дружинаны хүн бүрү тодаргай удуртуп турар.

Мында коммунистерни бүдүрүлгениң эң чугула участоктарынга таарыштыр тургускан. СЭКП обкомунуң кежигүнү хоочун коммунист эш С. Норбу-Самбуу эрткен чылын төрүүр чүс хойдан-на 107 хураганны менди өстүрүп алган. Ол ышкаш Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады эш С. Идам-Сюрюн, хоочун саанчы эш А. Хертек олар эрткен чылын бир инекке онаштыр 1650—1800 кг сүттү саап, мурнакчыларның санынга киргеннер. Коммунист башкы эш Т. Хомушку комсомол организациязының секретары, аныяк коммунист фельдшер эш Д. Седимаа херээженнер чөвүлелиниң даргазы.

Партияның организас-массалыг ажылдарын эки тургусканының түңнелинде салбыр планныг даалгаларын үргүлчү ажыр күүседип келген. Ынчангаш бо коллективтиң кежигүннери СЭКП райкомунуң болгаш райкүүскомунуң шилчилир Кызыл тугун дөрт чыл улай чаалап ап келгени таварылга эвес.

Бии-Хем районнуң Туранда амыдырал хандырылга комбинадында коммунистер эш А. Ахмадулинни ам үш чыл улай партия организациязының секретарынга соңгуп, аңаа улуг идегелди көргүскен. Ол СЭКП райкомунуң бюро кежигүнү, коллективте хүндүткелдиг кижилерниң бирээзи.

Чөөн-Хемчик районнуң «Октябрь 30 чылы» колхозунда (секретары эш С. Моңгуш), «Сүт-Хөл» совхозтуң Алдан-Маадыр салбырында (секретары эш Д. Ооржак), Бии-Хем районнуң «Кызыл тараачын» колхозунуң Туран сүт-бараан фермазында (секретары эш С. Шырап) партия организациялары партийжи ажыл-херектерни билдилиг удуртуп турарын онзалап демдеглээр чугула.

Ажыл-агый, культура тургузуушкунунга бригаданың, салбырның, цехтиң коммунистерниң мурнакчы ролюн бедидер, партийжи чурумну улам быжыглаарының талазы-биле чер-черлерде партия организацияларының ап чорудуп турар хемчеглери-биле чергелештир ам-даа чедир кылдынмаан ажылдар бисте барын база айтыр херек. Бригаданың партия организациязы партияның хүрээлениңге дээрелерни киирип алыры, ажыл-агыйның мурнакчылары комсомолчу аныяк өскеннерни хаара тударынга дээш кескү өске-даа ажылдарны кылыр хүлээлгелиг. Ынчалза-даа бо талазы-биле чамдык парткомнар четпес ажылдап турар.

Өвүр районда «Торгалыг» совхозтуң Сарыг-Хөл бригадазында, «Коммунизмче орук» колхозтуң Улаатайда партия организациялары эрткен отчёттуг чылда партияга чаңгыс-даа кежигүн киирип албаан. Барыын-Хемчик районнуң «Шекпээр» совхозунуң Аянгаты салбырында, Шагаан-Арыгның № 586 мехколоннада партия организацияларының хуралдары Устав ёзугаар ай санында болбайн, кижилер-биле ажылды кошкак чорудуп турарындан бо коллективтерде арагалаар, күш-ажылдың чурумун үрээр таварылгалар бар.

Бир эвес парткомнуң талазындан партия эге организациязының ажылынче доктаамал кичээнгей салган болза, бо үстүнде адааныывыс эки эвес чижектер турбас ужурлуг.

Политиктиг чугула болуушкун СЭКП-ниң XXIV съездизиниң ажыттынар хүнү чоокшулаан, ону төлептиг уткуур, партияның бригада, цех эге организацияларының ролюн бедидер, ында бар четпестерни дарый чайладыр дээш партийжи-организастыг хемчеглерни алыры колхозтарда болгаш совхозтарда, бүдүрүлгеге, тудуг болгаш транспорт черлеринде парткомнарның соңгаарладып болбас чугула сорулгазы болур.

И. КЕЛИН-СЕНГИ,
СЭКП обкомунуң инструктору.

КҮШ-АЖЫЛ КУРЛАВЫРЫ

Республиканың улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга кижи күжүн таарыштыр тургузар талазы-биле сөөлгү үеде чамдык ажылдарны боттандырган. Күш-ажыл курлавырларының эргелели болгаш оон тус-тус районнарда төлээлери үлетпүр, тудуг черлеринге база кодээ ажыл-агыйга ажылчыннарны болгаш малчыннарны сайгара тургузар ажылды доктаамал боттандырып турар.

Эртен чылын Хову-Аксыда кобальт комбинадынга 150, а «Тыва тудуг» трестиң эргелелдеринге 170 ажыг аныяктар ажылдап кирген. Оларның хөй кезии тускай мергежилдиг ажылчыннар апарган. 1969—1970 өөредилге чылында 8 болгаш 10 класстарны доозкан өөреникчилерден 995 кижи улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында ажылдай берген. Оларның иштинден 400 ажыг кижи кодээ ажыл-агыйда, 200 хирези бүдүрүлге черлеринде болгаш 120 кижи тудуг организацияларында ажылдай берген. Школа дооскан аныяктардан кодээ ажыл-агыйга хөй кижилерниң барып, ада-иезиниң кылып келген ажылын үргүлчүлеп турары өөрүнчүг. Мал азы чер ажылынга ажылдап тургаш, зоотехниктиң, агрономнуң тускай эртемин чедип алыры оларга чиик болур.

Эргелелдиң шугумун дамчыштыр ажылдаарын күзеп келген 609 кижи боттарының мергежилиниң аайы-биле бүдүрүлге черлеринде ажылдап кирген.

Республиканың кодээ ажыл-агыйынга кижилер күжүн таарыштыр тургузары нарын айтырыг. Ылаңгыя хойжулар болгаш кадарчылар чамдык районнарда чедишпейн турар. Таңды, Бии-Хем районнарның совхозтарынче барыын талакы районнардан 60 хире өг-бүлени күрүне күзели-биле көжүрген. Ол районнарда көжүп чеде берген малчыннар ниитиниң малын малдажып, эът, сүт, дүк бүдүрериниң херээнге боттарының төлептиг салыышкынын киириштирип турарлар. Оларның дыка хөйү бүдүрүлгениң мурнакчыларынга саназы бергеннер.

Чурттуң улус ажыл-агыйын хөгжүдер талазы-биле чаа беш чыл планының Директиваларының төлевилелинде күш-ажылдың курлавырларын таарыштыр сайгарарын, эң чогумчалыг ажыглаарын айыткан. Бо талазы-биле кылыр ажылдарын бистиң эргелеливис тодараткан. Чүгле бо чылын безин 500 ажыг аныяктарны үлетпүр, тудуг черлеринче чорудар, малчыннар чедишпейн турар районнарже 50 хире өг-бүлени көжүрерин планнаан.

М. ДАЖИ-НОРБУ,
Күш-ажыл курлавырларын ажыглаар талазы-биле эргелелдиң районнар аразында төлээзи.

АҢЧЫЛАРНЫҢ ҮҮЛЕЗИ

«Хемчик» аттыг күрүнениң аңныыр-тывыш ажыл-агыйы 1971 чылдың социалистиг хүлээлгелерин алгаш бирги кварталдың планын партияның XXIV съездизиниң ажыттынар хүнүнге белек кылдыр хуусаа бетинде ажыр күүсеткен. Март 1-ге чедир түңнел мындыг: «чымчак алдын» белеткелге 21.147 рубль азы 117,8 хуу кылдыр күүсеткен, ниити продукция киирип алыр планы 21.530 рубль турган, а херек кырында алганы 24.322 рубль болган.

Чүс ажыг ырак километр Хан-Хемниң улуг хараллыг, кадыр-берт, бедик тайга-сыннарын кезип чораш, олча тывыштыг ээн келген аңчылардан хоочун М. Шагарин 90 киш, 85 диииң, И. Бирюков 26 киш, 63 диииң, Ондар Мең-оол 12 киш, 45 диииң, Ооржак Даваа баштаан бригада ийи тонна ажыг аң эъдин эккеп дужааган.

О. ХУНА,
Күрүнениң аңныыр-тывыш ажыл-агыйының Сүт-Хөлде участогунуң эргелекчизи.

ХОЙЖУ БРИГАДА

Бай-Тайга районнуң «Кара-Хөл» колхозунуң хойжу бригадаларында мал оолдаашкынның массалыг апарган. Төрээн 4613 ишээр малдан 4592 чаш төл алдынган. Үш бригадада төрүүр 12549 баш хой, өшкүнүң 44,8 хуузу оолдапкан.

Кодан бүрүзүнде чаш төл хүн бүрү немежип, кадарчыларның чымыжы улгадып, улам-на харысалгалыг ажылдаары негеттинип турар апарган. Чамдык кадарчыларның көргүзүглери бедик, чаа төрүттүнген анай, хураганнарны онча-менди доруктуруп турар. Кадарчылар Х. Кондур-оол төрээн 256 хойдан 258, И. Мандак-оол 243 хойдан 245 хураганнарны өстүрүп алган.

Оонаачыда хойжу бригаданың кадарчылары төрээн 1361 хойдан 1356 хураганны камгалап алгаш, бригадалар аразында социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда кирген. Шивилигде бригада ийиги, Сукпакта бригада үшкү черлерде чоруп турар.

Х. ДОЙНУН.

ЧУРУКТА: Кызыл хоорайның даараныкга комбинадында хоочун болгаш мурнакчы даараныкчы Любовь Верещагина.

Чараш платьелерни даарап, херглекчилерни өөртүп турар бо ишчи—коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы. Февраль айда кылыр үлүүн 111 хуу күүсеткен.

П. ГОЛЬЦОВТУҢ фотозу.

Сарлык ораны

Барлык — онза чараш хемнерниң бирээзи. Ооң унунда кандыг ыяштар, чечектер, кат-чимис чок дээрил. Барлыкты Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Мөңгүн-Тайга районнарның чурттакчылары эки билирлер. Ынчанмыже Барлык мөңгүн-тайгажыларга эң эргим, эң чоок хем болур.

Чүге ындыгыл? Барлык болза Мөңгүн-Тайгада ат-суураглыг Кара-Чүрек сындан ункталып баткаш, Хемчикке кээп тудушкан болгай. Барлыкче ооң ол-бо талаларындан Элдиг-Хем, Аразайты, Оонаачы, Тоолайлыг дээш хөй хемчигештер кирген. Барлыктың кайы-даа талаларындан сүүр баштыг тайга-таскылдар, кадыр-берт хая-чалыынар.

Чаа ферма

бизең-бизең бүүрелчиннер, каны ой-чиктер, чоогалар бүзээлээн.

Бүдүжүнден тайга-сынныг, хая-даштыг, чайын сериин болганындан сарлык малды өстүрери аңаа кончуг таарымчалыг. Ынчангаш Барлык сарлык малдың чаяаттынган ораны. Бойдустуң ол бүгү таарымчалыг байдалдарын өөренип көргеш, «Малчын» колхозтуң баштаар чери колхозтуң сарлык малын ышкы үеде Барлыкка доктаамал турлагжыдарын шиитпирлээш, тускай сарлык бригадазын 1971 чылда Барлыкка тускайлап тургускан.

Ол бригадада 2500 баш ажыг сарлыкты үезеш, тускай кадат хайгааралда киирген. Бода малдың чаа бригадазының бригадиринге аныяк коммунист Салчак Дугуржапты томуйлаан. Ол бригадада А. Бады-Очур, С. Чудур, С. Хүлер-оол, С. Өлчей-оол дээн ышкаш сарлык малдаарынга дуржулгалыг кижилер бар.

Кадат-хайгаарал

Сарлык Тываның чер болганынга-ла таарышпас мал. Ону малдап көрбээн кижилер «амыр-ла мал, тайганың тавынче, сынның бедиинче сүрүпкеш, чүтле чазын төрүй бергенде хавырып алыр, ажаалда-хайгаарал барык чок» деп чугаалажыр. Херек кырында арганың аң-мени дег ындыг амыр чүве кайда боор.

Сарлык — кайгамчык адаа чиик мал. Сыннар, берттер теп чоруп турда, шынап-ла, тейлүнмага дөмейлеп болур. Кыжын чүтле хая, чалыынарның чаас арыннарынга, сыннарның улуг хөртүктеринге боогдалыр. Оон өске черлерге ол торулбас. Өөр, кадат сарлыктар бөрүге белен-селен алыспас-даа.

Бо малга кадат-хайгаарал өскаалда база-ла херек. Ынчалза-даа аал кодаанынга турбас, оъттаан черинге катап барбас мал. Кааң хүннерде тайга-таскылдың тастарынга, сыннар сирттеринге, улуг даглар хөректеринге одарлаар. Агаарның байдалы чүдерээп, хадып шуурганнаар, аазы хар, чаъс чаар деп барганда, сарлык шуут эндевес. Дээр чүдерээр дей бээрге, бедиктерден дүжүп баткаш, хемнер, чоогалар, чиктерже кудулап кээрлер.

Сарлык адаа чиик, агаарның өскерлиишкинин эндевес болганда, ону чаңгыс черге доктаадыры берге. Малчын кижи оларны одарже сүрүпкеш, аңаа олурбас. Хүннүң-не хайгаарап көөрүнге шыырак аът херек. Оларны хайгаарап болбас болза, чамдыктары үзүлгеш, тайга-таңды кезип чоруй баар, быдаргай чорда, оларның бичелеринге бөрүлер халдап болур.

Одар-белчиирге тураары ындыг онзагай болганда, сарлык кадарчызынга кыжын шыырак ийи аът безин бырашпас. Кадыр-берт черлерге чоруур болганда, ук аъттарның дагаларын кыжын каш катап солуур. Оон аңгыда, малчыннар боттары база дагалыг болуру чугула.

Сарлык колдуунда мартта оолдап эгелээр. Ынчан малчын кижи барык олут чок ажылдаар. Аныяк сарлыктар паржы-дошкуун, оглунга кижи чагдатпас, харын хөмө халыпдаа келир, үзер болгулаар. Маңаа арга-дуржулга, оваарымчалыг, аваангыр чорук херек. Каржы, үзер инектерни аалга эккеп, кажаалап тургаш, оглун эмзирер. Сарлык бызаазы кезии ээп турган үеде кончуг сергек, доругуучал болур.

Кадат-хайгааралда онзагай байдалдар, бергелер бар болза-даа, мөңгүн-тайгажылар бо солун малды шаандан бээр малдап чаңчыккан, ам ниитиниң малын өстүрүп хөгжүдеринге быжыг тура-соруктуглар.

Шиитпирлээр айтырыглар

Барлыктың чаа организастаан сарлык фермазының малчыннарынга чуртталга тудуун чорудары чоокку үениң сорулгазы. Барлык бажында чазаглар, кыштагаар бар-даа болза, ында хойнуң чадагай мунгаш кажаалары дан өске чүве чок. Чуртталга бажыңнары мынчага чедир туттунмаан. Тудуг материалы ол черде элбек болганда, бажыңнарын бо чылдан эгелээш тударын «Малчын» колхозтуң баштаар чери калбартып чорудары чугула.

Барлыктың малчыннарынга автолавка, чүък автомашиналары амдызында оруун аштаттынмааны дан чедип шыдавайн турар. Ооң түңнелинде малчыннар мал чемин, дустуу чамдыкта шарыларга чүдүрүп, аъш-чем аймаан болгаш херегселдиң чугула бараанарын Мугур-Аксынче чорук кылып, дергилеп ап турарлар. Барлыктың Чолдак-Оруктуң оруун аштаары, аңаа хойнуң шефтээшкинин организастаары чугула.

Сарлык продуктулуг мал болганда, ооң эъдин, судун, дүгүн ажыглаар, күрүнеге садар. Кодан малды күрүнеге үвүп садарда, саарда, дүгүн кыргыырда, аарыгларга удур тарылга чорударда, ханын алырда ук малга быжыг болгаш делгем кажаалар херек. Ынчангаш сарлык малчыннарының кол кыштаа, кол чайлаглары болур Барлыкка, Барлык бажы Кара-Ыяшка, Кызыл-Оюкка, Ак-Адырның Дөрт-Хелге чадагай кажааларны бо чазын тудуп эгелээри негеттинип турар.

Барлыкка сарлык малдың бригадазы тургустунганы-биле саар инектерни, сөөлгү каш чылдарда ышкаш, бызаалары-биле кады салыштайн, харын чайлагаарга кодан-кодан кылдыр үзүп саап тургаш, оон саржаан алырын малчыннар шыи кодуруп турар. Черле ынчаш сарлыкты аал-кодаанга саап, ээзинге чаажыктырып чаңчыктырары база-ла чугула айтырыг болур.

Барлыктың сарлык малчыннарының чоптуг негелделерин өөренип көрзе чогуур. «Тоолайлыг бригадазының малчыннарынга чаа киноларны, солун концерттерни көргүзүп, чаа номнарны чедирип бериp турары ышкаш, бистерни чүге ынчаар көрбезил?» деп негелдени олар салып турарлар. Ооң-биле кады район төвүнден шыырак лекторларны, политинформацияларны олар күзелдиг-биле манап турарлар.

Барлык — сарлык малдың ораны. Оон курлавырын чеп ажыглаан, малдың баш санын, продуктулуун бедидер дээш демисежип турар малчыннарга болур-чогуур дузаны чедирери соңгаарладыттынмас айтырыг болур.

А. БЕГЗИ.
«Шынның» штаттан дашкаар корреспондентизи.

Директивалар төлевилелинде бижээн

НАЦИОНАЛ БАЙЛААВЫСТЫҢ ШАПКЫН ӨЗҮЛДЕЗИ

Экономиктиг депшилгениң ниити көргүзүү болур национал орулга сескен беш чылда 41 хуу өскен. Ооң мурнундагы беш чыл-биле деңнээрге дөрт хуу бедээн. Аңаа бодаарга дөрт хуу дээрге ындыг-ла улуг эвес ышкаш сагындырар. Ындыг-даа болза ыя каш хууда мындыг сан түннер бар. Эрткен беш чылдың сөөлгү чылында ССРЭ-ниң национал орулгазы 275 миллиард рубль болган. Бир эвес 1965 чыл-биле деңнээрге национал орулга 41 хуу эвес, а планда көрдүнгениниң ёзугаар 37 хуу өскен болза, ынчан ол 8 миллиард рубль эвээш болур турган. А сес миллиард рубль дээрге, Братск ГЭС ышкаш он ындыг станцияның өртээнге деңнежир болгаш бо чылын чурттал гатудуунга үндүрер бүгү чарыгдалдан бичии-ле эвээш. Чурттал га бажыңнарын бисте делегейниң кайы-даа чурттарындан хөйнү тудуп турар.

Национал орулганың ындыг өзүлдези канчап чедип алдынганыл? Чүнүң-даа мурнунда ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыын ажыглап турарындан, совет кижилерниң күш-ажылының бүдүрүкчүлүүнүң бедээниниң чедип алдынган. Эрткен беш чылда национал орулганың шупту өзүлдези 80 миллиард рубль ажа берген. Ооң мурнундагы беш чылда 49 миллиард хире турган.

Өске бир чижек. Национал орулганың хөй кезииниң тыптыр чери үлетпүр бүдүрүлгезинде эрткен беш чылда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң ортумак өзүлдези 5,8 хуу болган болгаш мурнундагы беш чылдаазындан 1,2 хуу өскен. Бо дээрге 1966-70 чылдарда ортумак ажылчын дөрт шак иштинде-ле мурнундагы беш чылда беш шак иштинде кылып үндүрүп турган продукцияны кылып турганы олдур. Бо бүгү ажыл-агый тургузуушкунунга партияның стратегтиг шугуму — эртемниң болгаш техниканың чаа чүүлдерин бүгү талазы-биле ажыглаарын, ниитилел бүдүрүлгезиниң индустриалдыг хөгжүлдезин совет улустуң боттандырып чорутканындан чедип алдынган.

Ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыын чугаалап тургаш аңаа кандыг утканы киирип турар бис? Партияның программазында бо айтырыгга тодаргай харыыны берген: «Планнаашкынның болгаш ажыл-агыйны удуртуруунуң бүгү звеноларынга кол кичээнгей материалдыг, күш-ажылчы болгаш сан-хоо курлавырларын, бойдус байлактарын эң таарымчалыг база ажыктыг ажыглаарынче болгаш артык чарыгдалдарны, чидириглерни узуткаарынче мөөңнеттинген турар ужурлуг. Ниитилелдиң эрге-ажыктарынга таарыштыр эң эвээш чарыгдалдарны үндүрүп тургаш, эң эки түңнелдерин чедип алыры—ажыл-агый тургузуушкунунуң чайлаш чок хоойлузу ындыг».

Ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыын бедиткени национал орулганың өзүлдезиниң темпизин көдүрер арганы берген. Оон уламындан чонунуң амыдырал деңнелин бедидериниң темпизи база дүргедээн.

Чеди чыл дургузунда, чижээлээрге, ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның ай санында ортумак ажыл төлевири 18 рубль 70 көпеекке бедээн. Эрткен беш чылда ол өзүлде 25 рубль 50 көпеек четкен. Беш чыл дургузунда ажыл төлевириниң өзүлдезиниң чылда ортумак темпизи чеди чылга бодаарга ийи ажыг катап бедээн.

Колхозчуларның күш-ажыл төлевири дүрген өзүлделиг болган. 1965 чылда ол ажылдаан кижи-хүнүнге онаштыр бүгү чуртка ортумаа-биле 2 рубль 68 көпеек турган. А эрткен чылын 3 рубль 80 көпеектен ажыг азы 42 хуу хөй.

Ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның ажыл төлевирин өстүрер дугайында Партияның XXIII съездизиниң Директиваларында айыттынган чүүлдер ажыр күүсеттинген. Шалыны 20 хуудан эвээш эвес улгаттырары көрдүнүп турган. А херек кырында ол 26 хуу өскен. Ол ышкаш колхозчуларның күш-ажыл төлевири бедидер талазы-биле съездиниң сорулгалары база-ла ажыр күүсеттинген. Ону ортумаа-биле 35—40 хуу көвүдедири көрдүнген турган.

Совет кижилерниң ниити орулгазынга ниитилелдиң херглел фондузу кол черни ээлээр. Эрткен беш чылда ол фондулар кайы хире өскенил?

Чурттакчы чонунуң кижи санынга онаай алырга 80 рубльге көвүдээн. 1965 чылда 182 рубль турганындан 1970 чылда 262 рубль четкен. Маңаа хамаарыштыр партияның XXIII съездизиниң сорулгалары база боттанган. Мурнундагы беш чылда ол өзүлде 55 рубль турган.

Ниитилел фондулары совет өг-бүле, совет кижи бүрүзүнүң амыдыралынга улуг рольду ойнап турар. Чижек-биле алырга ол фондуларның барык чартык кезии совет өг-бүлениң бюджедин көвүдедир янзы-бүрү төлевирлерге чарыгдаттынып турар. Бистиң чуртувуста 41 миллион хире пенсионер бар. Оларга чылда күрүне 16 миллиард ажыг рубльди төлеп бериp турар. Барык-ла 3,5 миллион хөй уруглуг иелер ай санында пособиени база ап турар. Ниитилел фондуларының база бир чартык кезии өөредилге, кадык камгалал, культура болгаш өске-даа херглелдерге чарыгдаттынып турар. Школа назылыг бир уруглу чылда өөредириниң өртээ 100 рубль, а дээди өөредилге чериниң студентизиниң — 850 рубль. Бисте барык 10 миллион хире уруг яслилерде болгаш уруглар садтарында турар. Аңаа бир уругга-ла айда 35 рубльди чарыгдаар. Халас медицина хандырылгазы, дыштаныкга бажыңнарынче, санаторийларже, пансионаттарже чиигелделиг путёвкалар (эрткен чылын аңаа 19 миллион кижи дыштанган), төлевирлиг шөлээлер болгаш өске-даа чүүлдер—бо-ла бүгү ниитилелдиң херглел фондузунуң күзели-биле хандыртынып турар.

Совет кижилерниң боттуг орулгазын чурттакчы чонунуң кижи санынга хамаарыштыр алырга партияның XXIII съездизиниң Директиваларында 30 хуу көрдүнген турганынга удур эрткен беш чылда 33 хуу бедээн.

Чонунуң чаагай чоруун бедидер дээш партияның ажыл-агый талазы-биле политиказының шынныын, эртемге үндезилеттинип тургустунганын амыдырал бадыткаан. СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелинде бүгү чүвени кижиге, ооң чаагай чоруунга дээн сес бүрүзү ленинчи партияның программазы-биле синиккени совет кижилерни хөй-аът киирип турар.

Н. АРТЕМОВ,
СЭТА-ның тайылбырлакчызы.

САДЫГ ХАНДЫРЫЛГАЗЫ ЭКИЖЭЭН

Бараан саарылгазының өзүлдези ажылчы чонунуң материалдыг деңнелиниң хүн бүрү бедип орарын херечилеп турар. Каа-Хем районунга эрткен чылдың бараан саарылгазының планы 103,7 хуу күүсеттинген, азы ооң мурнундагы чылдан 500 муң рубль түңнүг хөй бараанны саарган.

Автомобильдер, соодукчулар, мотоциклдер, телевизорларны сөөлгү чылдарда хөйнү садыглаан. Садыг ажылынга мергежээн, планнарын, хүлээлгелерин ажыр күүседип турар садыгжылар районда хөй. Оларга Күндүстугдан Чернова биле Соловьева, Сарыг-Сепten Булытина, Серен, Комлева Исакова, Коледов, Кузнецова, Деева ышкаш садыгжылар хамааржыр. Ол ышкаш ном садыында Егорова болгаш Кузьминых, кодээ магазиннер садыгжылары Босенко, Рукавицына, Менашкина, Беленкова олар боттарының ажыл-херээнге кызымаккай чоруун көргүзүп турар.

Район иштинге садыгжы кадрларны шилип тывары болгаш быжыглаары экижиткен. Райпо баштаар чериниң аппарадында 16 кижи дээди болгаш ортумак тускай эртемниг болуп турарын, бот-өөредилге-биле 10 кижи өөренип турарын чугаалаарга-ла четчир. Бо чорук садыгның культуразын бедидеринге улуг салдарлыг болган.

Малчыннарның садыг хандырылгазын экижиткен. Бо чылдың баштайгы кварталының планныг онаалгалары чедиишкинниг күүсеттинип турар.

П. ПОПОВ.

Юридиктиг консультация

ХЕРЭЭЖЕННЕРНИҢ КҮШ-АЖЫЛ ЭРГЕЛЕРИ

ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның күш-ажыл дугайында хоойлужудулгаларының үндезиннери бо чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг болган. Күш-ажыл дугайында хоойлужудулгаларының үндезиннеринде херээжен кижилерниң, не-чаштарның эргелеринче улуг кичээнгейни салган.

Ылангыя херээжен кижилерни кадыг болгаш кадыкка хоралыг ажылдарга база чер иштиниң ажылдарынга ажыглаарын хоругдаан. Чүгле чамдык улус ажыл-агыйларынга онза чугула таварылгаларда дээрден башка херээжен кижилерни дүне ажылдадырын база хоругдаан. Бир эвес онза чугула таварылгаларда оларны чүгле түр ажылдадып болур. Бир харга чедир чаш уруглардыг иелерни база сааттыг болгаш уруг эмзирер иелерни дыштаныр хүннерде, дүне база ажыл шагындан дашкаар үеде ажылдадып, оларны сургакчылададып чорудуп болбас. Бир хардан сес харга чедир чаш уруглардыг иелерни сургакчыладырда чүгле оларның чөпшээрели-биле чорудуп болур.

Эмчилерниң шынзылгазын ёзугаар сааттыг кижиниң амгы кылып турар ажылы ол кижиге бергезимээр болза, ону чиик ажылче божуп алгыже шилчидер. Бо таварылгада ооң мурнунда ап турган шалыңы хевээр артар. Бир эвес сааттыг уезинде кылып турган ажылын шыдавайн баар болза, ооң шалыңын хевээр арттыргаш, чаш уруу бир харга четкиже чиик ажылче шилчидер. Сааттыг херээжен кижилерге божууруннуң мурнунда 56, божаан соонда 56 хонук хуусаалыг декрет шөлээни бээр. Бир эвес ийис уруглар божаап болгаш азы бергедеп божаан таварылгада божаан соонда 70 хонукту бээрин чаа хоойлуда айыткан.

Божаан херээженнерниң декрет шөлээзинден аңгыда, оларның чаш уруглары бир хар четкиже төлевир чок шөлээни берип болур. Ол үениң иштинде оларның ажылдап турган чери хевээр артар болгаш оларның орнунга доктаамал кижи киирип ап болбас.

Уруг эмзирер иелерге уруу бир харга четкиже дүштекии чем шагындан аңгы 3 шак болгаш-ла 30 минутадан эвээш эвес шакты уруун эмзирери-биле бээр. Ол шактарын ажыл шагы деп санааш төлеп бээр. Херээжен кижилерниң чаш уруглуг сеп дээш ийикпе азы сааттыг сеп дээш ажылга киирериниден ойталаар чорукту онза хоругдаан. Оон аңгыда бир харга чедир уруглардыг иелерни ажылдан администрацияның чериниң күзели-биле үндүрер чорукту онза хоругдаан. Бир эвес ындыг иелерниң ажылдап турган организациязы көңгүс дүшкен болза, ынчап оларны өске ажылга киирген турар ужурлуг.

Үстүнде айыткан не-чаштарның ындыктыг эргелериниң үрей бээр албан организас черлериниң удуртукчулары тыптып келир чүве болза, күш-ажыл хоойлужудулгаларының үндезиннериниң 20 дугаар чүүлүн ёзугаар профэвилел органнарының негелдези-биле ажылдан үндүрер ийикпе каржызы-биле үрээн таварылгаларда кеземче харыысалгазын хүлээдип болур.

Совет не-херээженнерге күш-ажылдың база чурттаалганың дээре байдалдарын болгаш өзүп олурар салгакчыларны кижизидеринге таарымчалыг байдалдарны тургузарының хемчеглерин боттандырарын Директивалар төлевилелинде көрүп турар. Бистиң чуртувуста боттандырып турар социал хемчеглер аас-кежиктиг иелер болуруун күш-ажылга болгаш ниитилел ажыл-чорудулгазынга улам идепкейлиг киржир арганы херээженнерге берип турар.

Ш. КУУЛАР.

Тыва АССР-ниң Прокуратуразының истелге килдизиниң прокурору.

Хамааты камгалалының өөредилгези чорүп тур

Хамааты камгалалын сайзырадыр болгаш чоп ортузунга шериг патриоттуг ажылды иштередир талазы-биле чамдык ажылдарны бистиң Улуг-Хем районда чорудуп турар. Мооң бир кескү чижээ кижи бүрүзүн ядролуг, бактериялыг болгаш химиктиг чепсектерден камгаланырынга өөредип турары болур.

Тус-тус штабтарга кижилерни болгаш малды камгалаарының талазы-биле өөредилге районга боор эрткен. Өөредилге үезинде малчыннарның 26 бажыңын септээн, 17 кажааны чылыглаан, малдың болгаш кижилерниң чеди хонук иштинде ажыглап болуру аъш-чем айман белеткээн. Дайынчы байдалды чарлашкан үеде боттарының организастыын, дайынчы чоруун Ждабов аттыг болгаш, «Күш-ажылдың хостуу» совхозтар көргүскен. Олар өөредилгениң бүгү негелделерин хажык чокка шалыпкын кылган. Хамааты камгалалының албан черлеринден район эмнелгезиниң коллективи онза шылгараан. Кол эмчи А. Головтуң удуртулгазы-биле кыска үениң дургузунда эмчиниң баштайгы дузазын чедирер 150 кижи составтыг отрядты организастап, «бактериялыг хораннаашкын болган черге» эмчи дузазын органнзастап шыдаан.

Районга штабтар командылалының өөредилгезинден аңгыда тус-тус бригадаларының болгаш салбырларның ажылчыннарының өөредилгези база чорүп турар. Ылангыя Хараганның сүт-бараан фермазынга өөредилге организастыг эрткен. Совхозтуң сүт садар планының 70 ажыг хуузун ол ферма бүдүрүп турар. Өөредилге чорүп турда, олар бүгү кажааларны дыдык чок кылдыр дуглап, инектерни чемгерип база саарын противогастыг күүсеткен. Пенсионер Түлүш Дыртык-Кара, аныяк саанчы Тамара Түлүш болгаш өскелер-даа өөредилге үезинде эрестиин көргүскен. Коллектив бодунуң кылза чогуур даалгазын ой-шаанда бүрүн күүсеткен.

Ындыг өөредилгелерни ажыл-агыйларда чорудуп турар. Ынчалза-даа хамааты камгалалының өөредилгезиниң талазы-биле районда четпес чүүлдер ам-даа бар. Чамдык удуртукчулар өөредилгени организас чок эрттирип, ёзу барымдаалап турган. Мооң чижээнге райпо коллективин ап болур. Ооң чемпенилге пунктузунун командазы противогаз безин кедип билбес болган.

Четпестерни чайладыр, 21 шактыг өөредилгени март айда организастыг доозар дээш боттуг хемчеглерни ап чорудар ужурлуг бис.

К. ЧӨРЕВЕ,

Улуг-Хем районнуң хамааты камгалалының штавының начальниги.

ДАЙЫНЧЫ АЛБАНДА

...Бай-Тайгада малчын Хертектиң оглу Докар-оол Баир милиция органынга кончуг аныяанда ажылдап кирген кижи. Ооң өөрү ону Совет Армияның хүрээлениинче үдеп чоруткан. Бедик идегелди ол алдарлыг-биле шынзыдып, самолёттарның техниктиг хандырылгазының талазы-биле бирги класстың специалист болуп алгаш чанып келген.

Докар-оол Баирниң техникага хандыкшылдыг чоруу милиция органынга ажылдаар арганы аңаа берген. Милицияның сержантызы Докар-оол Хертекович ам Куравтоинспекцияның орук хайгааралының инспектору. Орук-транспортунга озал-ондак болдурбазының хемчеглерин боттандырар чугула сорулганы шиитпирлээринге бодунуң үлүүн киирип турар.

Баирниң албан эрттирип турар подразделениезинде милиция албанынга бердинген, дуржулгалыг болгаш идепкейлиг ажылдакчылар хөй. Ол бөлүк бодунуң албанын колдуунда-ла эң берге участоктарга эрттирип турар. Ук коллективтиң күжениишкинин кескү түңнелди берген: подразделениениң хайгаарап турар девискээринге орук транспортунуң чурумун үрээр таварылгалар дыка эвээжээн.

Милицияга ол албан эрттирип эгелээнинден бээр 10 чыл эрткен. Орук хайгааралының инспектору, сержант Баир чолаачыларның болгаш хоорайның чонунуң хүндүткелин чедип алган.

Орукка кандыг-бир таварылга болганда сержант Баир ооң чылдагаанын ылаптыы-биле тодарадыр. Чижээ, автомобильди тормозтаан үеде машина үрелик эвес турган бе, руль системазының, чырыктың байдалы кандыгыл, таварылга мурнунда автомобильдиң дүргедээшкини кайы хире турганын болгаш өске-даа айтырыгларны тодарадыр.

— Ынчанмас боза хоржок.

херектиң ужуруун тыварынга. транспорттуң чурумун үрээр чорукка удур демисел чорударынга ооң дузазы улуг. Шын шиитпирден чолаачының салым-хуузу хамааржыр болтай — деп, Баир чугаалап

турар.

Хөй-ниитиниң үлегерлиг корум-чурумун, оруктарга озал-ондак чок шимчээшкинни хандырарынга хөй-ниитиниң, чүнүң-даа мурнунда транспорт ажылдакчыларын калбаа-биле хаара тудары чугула. Автотранспорт бүдүрүлгелериниң чолаачылары-биле Докар-оол Баирниң беседа кыла берген турарын бо-ла көрүп болур. Шимчээшкинниң айыыл чок болурунуң талазы-биле автошколалар курсантыларынга, ДОСААФ-тың чолаачылар белеткээр курстарынга лекцияларны номчуп турар.

Орук хайгааралының инспектору Баир бодунуң дузалакчылары — хөй-ниитичи инспекторлар-биле кады оруктарда транспорттуң ажылын хынаар рейдилерни доктаамал чорудуп турар. Оперативтиг даалгазы ол хөй удаа үнген. Болу берип болур турган хөй айыылдыг таварылгаларны Докар-оол Баир баш удур болдурбаан, чурум үрээр, машина оорлап мунар кижилерни туткан.

Хулиганнап чорүп турган бөлүк аныяк кижилер «Тыва тудуг» трестиниң гаражының эжиин үрээш, «Волга» машинаны оорлап, мунупкан. Милицияның сержантызы Д. Баир ол үеде Туран хоорай чоогунга чеди километр хире черге орук ийинге турган «Волганы», оон үнгеш, дезип бар чыткан аныяк кижилерни эскерип, чогуур хемчегни алганы-биле олар туттурганнар. Дүрген маңнадып, айыыл үндүреринге чоокшулай берген турган хөй чолаачыларны ол чогуур үезинде тудуп, оларга хемчеглерни көргүскен.

Докар-оол Хертекович Баир бодунуң хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип келгени дээш каш удаа мактал, шаңналды алган, а 1970 чылда В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болган оюн таварыштыр юбилей медалы-биле шаңнатан.

Бодунуң нинти билиин, техниктиг мергежилин доктаамал бедидип турар. Автооруп техникумунуң бот-өөредилге салбырынга өөренип киреринге белеткенип турар.

— Республиканың оруктарынга автомобильдер моторлары минута-даа соксаал чок диңмиттелип турар. Шимчээшкинниң айыыл чок чоруун хандырар дээш сержант Баир болгаш ооң өөрү хүн-хүн дивейн серемчилелдиг ажылдап турар.

Ш. ХАЙДЫП,

республиканың ИХМ-ниң политкижизидилге ажылдары чорудар салбырының инспектору.

ЧУРУКТА: Д. Баир.

Бүгү делегейге ужур-дузалыг ДОКУМЕНТ

МОГАДИШО. СЭТА-ның корреспондентизи В. Яровойнуң дамчытканы:

Сомали Демократтыг Республиканың планнаашкынның күрүне секретары Ахмед Мохамед Мохамуд, общиналар хөгжүлдезиниң болгаш мал ажылының күрүне секретары Саид Ибрагим Хаджи Саид 1971—1975 чылдарда Совет Эвилелиниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин чүгле Совет Эвилелинге эвес, харын база делегейниң хөй-ниитизинге ужур-дузалыг чугула документ кылдыр үнелеп көрген.

СЭТА-ның корреспондентизинге берген харыызынга Ахмед Мохамед Мохамуд ылангыя «чурттуң ниитизи-биле экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң тодартай перспективаларын айтыр төлээде национал амыдыралдың бүгү айтырыгларын барымдаалап турар совет планнаашкынның бүгүнү хаара туткан утка-шынарынче» кичээнгейни салган. «Ону чүгле социализмниң байдалдарынга чедип ап болуру чигаинг чок. Социалистиг хөгжүлдениң оруунче кирген бистиң чуртувус мурнакчы социалистиг күрүнеден өөренип алыр чүүлдер бар-дыр» деп, ол демдеглээн.

«Директиваларның чиганниг чок ужур-дузазы чүдел дээрге, ооң сорулгазы — Совет күрүнениң ам безин бар экономиктиг, политиктиг болгаш социал үндезиннерин быжыглаары, ССРЭ-ге коммунистиг ниитилелди тургузарын дүргедедири болурунда» деп, Саид Ибрагим Хаджи Саид медеглээн.

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилели Африканың, Азияның болгаш Латин Американың чурттары-биле Совет Эвилелиниң экономиктиг кады ажылдажылгазын калбартырын баш бурунгаар көрген фактыны ол онаалап демдеглээн. Бо документ чүгле национал эвес, харын база интернационалчы утка-шынарлыг дээрзин ол бадыткап турар» деп, күрүне секретары чугаалаан.

Конгрессстиң Делиге тиилелгези

ДЕЛИ. СЭТА-ның корреспондентизи В. Матяштың дамчытканы:

Индий национал конгресс башкарыкчы партия улус палатазынга Делиниң эвилел девискээринден соңгулдага бүзүрелдиг тиилелгени чедип алган. Индий национал конгресс бүгү депутат мандадын алгаш, «Джан сангх» дээр шовинисчи партияга бүрүн аштырышкынны таварыштырган. Бо тиилелге онза чугула, чүге дээрге, улус палатазынга 6 депутат мандаттыг турган барыын үзел-бодалдыг партияның шивээзи кылдыр санаттынып турган эвилел девискээринге ол тиилелгени чедип алган.

Чурттуң кескү депшилгелиг хөй-нинти ажылдакчызы, Индий национал конгресстиң кежигүнү Шаши Бхушан барык 50 муң хөй бадылаашкынны алгаш, «Джан сангх» партияның удуртукчузу Баладж Мадхокту ажып, бүзүрелдиг тиилелгени чедип алган.

Хоралакчы төпту сойгалаан

ВАРШАВА. (СЭТА). Варшавага польша разведканың офицери Анджей Чеховичиниң парлалга конференциязы болуп эрткен. Ол алды чылдың дургузунда Польшага болгаш өске-даа социалистиг чурттарга удур идеологтуг диверсияның төвү — Мюнхенниң «Хостуг Европа» деп радиостанциязынга ажылдааш, даалганы күүсеткен соонда төрээн чуртунче ээп чанып келген.

Варшава университединиң төөгү факультединиң 33 харлыг доозукчузунуң сорулгазы болза, Мюнхенде ол төптүң разведка база диверсия-пропагандалыг үүлгедиишкиниңиң дугайында информацияны алыры, Польшага болгаш өске-даа социалистиг чурттарга хамаарыштыр «Хостуг Европа» радиостанцияның планнары база сорулгалары-биле, ол организацияның хоралакчы үүлгедиишкиннериниң уг-шии-биле, ооң саң-хөөзү, организастаашкыны-биле болгаш даштыкы разведка-биле, хоралакчы сионисчи төптер-биле харылзаазын, ажылдың аргалары болгаш хевирлери-биле таныжары болур деп чугаалаан.

Чехович «Чөөн-Европаны шинчилээриниң болгаш анализтээриниң департаментизи» деп черже шургуп кирер аргалыг болган.

Ол департаментиниң удуртукчулары дээрге-ле, АКШ-тың Төп разведка эргелелиниң офицерлери болуп турарын ол демдеглээн. Чогум-на олар «Хостуг Европа» радиостанцияның тооредикчи болгаш хоралакчы үүлгедиишкиннериниң кол угланышкынын ажылдап кылып турарлар. Мюнхенниң ол төвүнүң бүгү бюджеди болуп турар 34 миллион долларның 33 миллиону төп разведка эргелелинден кээп турар.

Разведчик бодунуң чугаазын Мюнхенден эккелгени документилерни болгаш фото-хоолгалары-биле бадыткап турган. «Хостуг Европа» деп радиостанцияның салбырлары социалистиг чурттарга удур чүгле хоралыг ажылдарны чорудуп турар эвес, харын-даа Барыын чүк чурттарында, чижээлээрге, Австрияда, Швецияда, Францияда америк разведкага ажыглаар шпион ажылын база кылып турар деп А. Чехович чугаалаан. Венада Визентальдың сионисчи төвүнүң дузазы-биле Польшага ат-алдарын ескунган кижилер Мюнхен-биле боттарының сырый харылзаазын тудуп турган болгаш ам-даа харылзажып турар деп ол чугаалаан.

Польша разведканың капитаны «Хостуг Европа» радиостанциязының польша салбыры дээр чүүлдүң үүлгедиишкиннерин тайылбырлааш, ол бүгү польша чүүлдерни дора көөрүнче угланган болгаш соок-азы ылгаарынче, мескидежиишкинни өөскүдеринче, чонну сандарадырынче угланган деп чугаалаан. Ындыг бужарбак нүгүлдээшкиниг ажылды мege моралистерниң болгаш идеологтарның хоозун патриоттарның хевин кедерин оралдашкан кижилер үүлгедип турарлар. Оларның бужар-чүдек үүлгедиишкинин оларга чүгле байырының үндезини боор турар.

ХАФЕЗ АСАД — СИРИЯНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИ

ДАМАСК. (СЭТА). Март 12-де Сирия Араб Республикага чурттуң президентизин соңгуурунуң талазы-биле референдум болуп эрткен. Ол албан хүлээлгеге премьер-министр, араб социалистиг катап тургустунуушкунунуң партиязының түр регионалдыг удуртулгазының кежигүнү Хафез Асадтың кандидатуразын дешпиткен турган.

Референдумнуң баштайгы түңнелдерин ёзугаар мында чарлааны-биле алырга, Хафез Асад САР-ның президентизинге соңгуткан.

ТУРЦИЯНЫҢ ЧАЗАА ДҮШКЕН

АНКАРА. (СЭТА). Турцияның премьер-министри Сулейман Демирель болгаш ооң кабинединиң кежигүннери март 12-де дүжерин дыңнаткан. Ол дугайын чазак хуралының соонда чарлаан. Ол хуралга «чаа болгаш күштүг чазакты» тургузарын негээн Турцияның кол штавының начальнигиниң, армияның, ужар чүүлдүң болгаш флоттуң командылакчыларының ат салганы меморандумну чугаалажып көрген. Март 12-де ол негелдени Турцияның президентизи Д. Сунайга болгаш меджлистиң база сенаттың даргаларынга хүлээткен. Турция Республиканың президентизи Джевдет Сунай Сулейман Демирельдиң чазааның дүжкенин хүлээп алган.

Меморандумда айтып турарын ёзугаар «чурттуң иштинде үй-балай чорукту узуткап шыдаар» ындыг чазакты допдораан тургуспас болза, чурттуң иштинде эрге-чагырганы турци чепсектиг күштерниң дээди офицерлери боттарының холунга алыр деп турарының дугайын Анкара радиозунуң дамчыткан меморандумунда айыткан.

Анкараның кудумчуларында шериглерлиг чүък машиналары костүп келген болгаш Турцияның шериин дайынчы белен чорукче киирген деп Барыын чүктүң информация агентилелдери дыңнаткан.

Вьетнамның Ада-чурт фронтузунуң ТК-зының пленуму

ХАНОЙ. (СЭТА). Вьетнамның Ада-чурт Фронтузунуң ТК-зының XXI калбак пленуму Ханойга болуп эрткен. Аңаа 1970 чылда кылган ажылдың түңнелин үндүрүп, 1971 чылга сорулгаларны чугаалашкан болгаш бо чылын Вьетнамның Ада-чурт фронтузунуң III съездизин чыылдырар дугайында шиитпирни үндүрген.

ВДР-ниң президентизи Тон Дык Тханг пленумга чүве чугаалааш, АКШ-тың агрессиязынга удур дайынны ургулчүлээринге болгаш улам күштелдиреринге база социализмни чедиишкинниг тудуп тургузарынга вьетнам улустуң шиитпирлиин онзалап демдеглээн.

Ол пленумга Вьетнамның Ада-чурт Фронтузунуң Төп Комитединиң Президиумунуң политиктиг илеткелин дыңнап, чугаалашкан. Ында АКШ-тың агрессиязы-биле холбаштыр Индий-Кыдатта амгы үеде байдалды тодарадып, америк агрессияга удур, социалистиг тургузуушкунну хөгжүдер демиселге вьетнам улусту улам сырый мооңнаарының сорулгаларын айыткан. Ол ышкаш Индий-Кыдаттың улузу-биле дайынчы эп-сеткил каттыжыышкынын быжыглаарының, Ада-чурт Фронтузунуң улустар аразынга харылзааларын калбартырының сорулгаларын база аңаа чугаалажып көрген.

Делегей бо хүннерде

Партияның юбилейинге

ПРАГА. (СЭТА). Социалистиг Чехословакияның заводтарының болгаш фабрикаларының коллективтери ЧКП-ниң чооктулап орар 50 чыл оюнга алдар кылдыр күш-ажылчы бедиткен хүлээлгелерин ап турар.

Чехословакияда «ЧКД-Прага» дээр эң улуг машина тудуушкун каттыжыышкынының төлээлери ЧКП-ниң юбилейинге алдар кылдыр бүдүрүлге ажылдакчыларының нинти хуралынга алган социалистиг хүлээлгелерин ЧКП ТК-ның Бирги секретары Г. Гусакка дамчыткан.

Эрткен чылдыы-биле деңнээрге, бүдүрүлгени 7,4 хуу көвүдедирин, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 6,5 хуу бедидерин хүлээлгелерде көрген. Бо чылын Совет Эвилелинче чорудар чүүлдерниң хемчээлин 9,1 хуу көвүдедирин база шиитпирлээн.

«ЧКД-Прага» каттыжыышкын — совет даштыкы садыг организацияларының эң улуг садыг эвилелчизи. Бүдүрүлге бодунуң дашкаар үндүрер продукциязының 40 хире хуузун Совет Эвилелинче чорудуп турар. Ол дээрге, күчүлүг тепловозтар, турбина компрессор агрегаттар, совет химия болгаш транспорт үлетпүрүнге херегleэр дериг, трамвайлар болгаш өске-даа чүүлдер-дир.

ЧКП ТК-ның Бирги секретары Г. Гусак чурттуң экономиказын таарыштыр каттыштырарының ниити херээнге боттарының салдыышкынын кииреринге шиитпирлиг дээш «ЧКД-Праганың» ажылчы чоннарынга изиг өөрүп четтиришкинин илергейлеп, боттарының социалистиг төрээн чуртунуң улам ындайгы тудуушкунунга улуг чедиишкиннерни чедип алырын оларга күзээн.

Совет Эвилелин Барыын Европаның чамдык чурттары-биле харылзаштырар чурттар аразының газ дамчыдар шугумунуң чехословак кезээн тудуп тургузары ЧССР-ниң чаа беш чылында эң улуг тудугларының бирээзи болур. Улуг хемчээлдиг 600 муң тонна хоорзаларны чер иштинге салыр, оларның чамдыызын ССРЭ болгаш ГДР чорудар. Тудугнуң аар дериг-херекселдери болгаш механизмнери — бульдозерлер, оңгар казар машиналар, хоорзалар салыкчылары Совет Эвилелинден мында ам кээп эгелээн. Ол ышкаш он-он чехословак бүдүрүлге черлери чагыгларны күүседип кирипкен.

ЧУРУКТА: пеккен хоорзаларны дужурүп турары.

Фото ЧТК — СЭТА-ның.

Моол тудугжуларның чедиишкиннери

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). Социализмниң материал-техниктиг баазазын тургузарынга болгаш МАР-ның экономиктиг хөгжүлдезиниң темпилерин дүргедедиринге бирги черген ужур-дузалыг капитал тудугнуң талазы-биле чаа улуг чедиишкиннер эрткен беш чылда чедип алдынган деп, тудуг болгаш тудуг материалдар үлетпүр министри О. Телейхан МОНЦАМЭ агентилелдиң корреспондентизиниң салган айтырыгларынга берген харыызынга медеглээн.

Эрткен беш чылда республикага 750 ажыг үлетпүр, кодээ ажыл-агый болгаш коммунал-амыдырал объектизин тудуп, ажыглалга киирген деп, министр чугаалаан. Тудуг-монтаж ажылдарының планы 2,8 хуу ажыр күүсеттинген. Ону бар күчүлерни ажыглаарын экижидеринң болгаш тудуг материалдарын бүдүрер талазы-биле бүдүрүлгелериниң ажылының ажыктыын бедидериниң күсели-биле чедип алган.

Чоннуң чаагай чоруунга

СОФИЯ. (СЭТА). Болгар чазактың иштики садыг талазы-биле амгы политиказының үш кол чүүлү — бараанарның ассортиментизин калбартыр, шынарын экижидер, өртектерин турумчудар. Ажыл-агыйлар өске-даа адырларында ышкаш, садыгда мооңнаашкын болгаш специализацияны база боттандырып турар. Чуртка «Хеп болгаш идик», «Бажың хереглениниң бараанары» болгаш «Чем продуктулар» деп үш улуг садыг каттыжыышкынын тургузуп турар. Чоокку үеде Болгарияга 37 универмагты болгаш садыг төвүн тургузарын планнаан. Бо үеде чуртта универмагты Софияда тудуп турар болгаш 100.000 ажыг хевирлиг бараанарны садар.

Чоокта чаа Толбухин хоорайда ажыттынган улуг универмагтың чылда барзан саарылгазы чеди миллион лев чедер, а чоокку 2—3 чылдарда 10 миллион левке чедир ковудээр.

1971 чылда чурттуң бараан саарылгазы 7 хуу, а чоннуң орулгалары 6 хуу өзер.

★

Хөлезиленикчи бөлүк

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). АКШ-тың Төп разведка эргелели чурттуң патриоттарынга удур демисел чорудары-биле Лаостуң аңгы-аңгы аймактарындан хөлезиленикчилерни чыып, өөредип турар.

«Нью-Йорк таймс» солунуң санаазын ёзугаар алырга, Лаоста Төп разведка эргелелиниң 150—175 агентилери бар. Оларның үүлгедииниң түңнелинде Лаостуң мурнуку районнарында хөлезиленикчилерден тургустунган «лаосчу чажыт шериг» деп адаар бөлүктү тургускан.

Патриоттарның согуушкуннары

ХАНОЙ. (СЭТА). Мурнуу Вьетнамның болгаш Камбоджаның патриоттары сайгон чалча шериглерге согуушкуннарны таварыштырарын ургулчүлеп турар. Мурнуу Вьетнамга марттың баштайгы 4 хонуунда Контум можуга сайгон чалча армияның 700 хире солдадын өлүрген, балыглаан болгаш тудуп алган деп, ВИА агентилел дамчыткан.

АКИ агентилелдиң дыңнатканы-биле алырга, февраль 5-тен март 2-ге чедир үеде Кампонгтям биле Кратие можуларга камбоджа патриоттар сайгон чалча шериглерниң 800 хире солдадын чыскаалдан үндүрген, 74 шериг машиназын, колдуунда танкыларны болгаш бронетранспортёрларны, беш үгер-боону узуткаан, 10 вертолётту дүжүр аткан, хөй санныг боо-чепсекти болгаш өске-даа шериг херекселдерни хунаап алган.

Ольга Михайловна Дамчай 1969 чылда Туранның № 2 школазын дооскаш, анаа пионер вожатыйынга ажылдап арткан. Ол ам биче чаштарның дуржулгалыг кижизидикчизи болуп алыр дээш кызып, тускай литератураны өөренип, ону херек кырында ажыглап турар.

ЧУРУКТА: Ольга ДАМЧАЙ.

А. СОКУРОВТУҢ фотозу.

М. ДОРЖУ.

Деткимче

Анджеланың Дэвистиң
Актыг шынын камгалашкан
Килең үнер диптер сана
Кижилерин кыйгырып тур.
Кедизин чок байлар ыттар
Келир өйлен ону хооргаш,
Тамыдыва шыварларын
Дайзыннар кордап туру.
Ынчалза-жок, меге-хопту
Ыйбаландыр өртедиптер
Кыпкан от дег шынныг
сөстер
Кызыгаарга торлуп дивээн:
Сан-сая чурентерже
Шагда ужуп чеде берген.
Өлүм билбес кыйгы болуп,
Өртемчейде диңмиреди.
Мөңге ногаан Африка!
Меге кужуң чыгдынышкаш,
Чалгып чыдар делай ышкаш,
Чаа бузгаар хунуң келди.
Хосталга дээн эрестерниң
Хоругдалдар хаалгаларын
Бөгүн, даарта үреп үнер
Бөдүүн улус ону деткиир.

Долу харылар

Өвүр районда «Коммунизмче орук» колхозтуң төвүнде үшкү класстың чолаачыларын белеткээр курсту ажыткан. Аңаа өөренириниң хуусаазы дөрт ай. Ону мергежилдиг чолаачы Александр Шүгдүр-оол башкылап турар. Мында янзы-бүрү мергежилдиг 40 кижи кичээлдер үзелейн, улуг сонуургал-биле өөренип, кичээлдерге долу харыыларны берип эгелээн. Эрткен чылын маңаа 20 ажыг кижи өөренгеш, ийиги класстың чолаачызы документилерин алганнар.

М. СУМУН.

БОРА-ТАЙГАНЫҢ „ОТЧУГАЖЫ"

Кызыл-Тайга суурнуң клувун чон - долдур олурушкан. «Аалчылар келген, солун концерт эккелген боор» деп чугаа дыргын. Көжеге-даа ажыттынган, солун көргүзүглер-даа эгелээн. Концерт программазында кол черни Төрээн чурт, партия дугайында ырлар, олут орбас кежээ макталдыг кижилер, чалгаа шушпеңнер дугайында чугаа, күүседиглер ээлээн. Ойнакчыларның көргүзүглерин көрүкчүлер чылыыбиле уткаан. Ийи-чаңгыстың номерлери база көрүштүг болган. Бора-Тайга салбырының хоочун чолаачызы О. Очурнуң күүседкен ырларын кызыл-тайгажылар каш катап дилеп турган. Бөлүк оолдар, кыстар даг-алтай улустуң танцызын аваангыр, кашпагай күүседкен.

Концерт сөөлүнде ийи суурнуң бот-тывынгыр артистери аразында харылзааны моон соңгаар-даа калбартып, бот-боттарынче аалдажырын дугурушкан.

Чөөн-Хемчик район. Т. КАРЫМА.

Мергелдейге булуң

ЭЛДЕПТИГ АЯЛГАЛАР

Чөөн-Хемчикте «Тыва» совхозтуң төвү—Теве-Хая суурга септелгениң бир хүнү доозулган. Ниити чуртталга бажыңынга өөрүм-биле кады чедип келгеш, бо чылын септелгениң эки чоруп турарын, бистерге таарымчалыг байдалды тургусканын, столовая, библиотека ажылдап, солун кинолар, лекция, беседалар болуп, среда, пятница санында «Теве-Хая чугаалап тур» деп аас-биле дамчыдар журнал чоруп турарын сеткил өөрүп чугаалажып, дыштанып олур бис.

Ынчалза-даа экини ака дээш, бакты оюп эртпес-ле болгай. Хөөрежип олурувуста, чугаа аразында бир-ле черде хөй берүлер улушкан-даа ышкаш, хөй малдың эдин мөөрешкени-даа ышкаш, ужуру билдинмес, чиилеме аялгалар дыңналып, оларны бир чүве деткип турган чүве дег, бирде чидип, бирде шоодайнып турар, мындыг болду.

Чүү болганын билип алыксааш, чамдыывыс үне халышты. Оларның бирээзи доразын кирип келгеш, «Аванс акшаны бере берген-дир, контора чанында ийи автолавка турупкан, арага шили шуут кыңгыраар чүве, а акша алган кижи бүрүзү-ле водка ап тур, баштай алганнары эзирээн, ырлашкан, шуугашкан турары ол-дур. Ам халас «концерт-даа» эгелээр чадавас» деп хөөредип аарак чугаалады.

Ында хөөрем кайда боор. Ийи шак хире болганда, ында-мында ыр-шоор, аас-дыл, алгы-кышкы дойлуп үнду. Чамдыктары ыглажыр-даа. Шынап-ла, халас «концерт-даа» эгелээн.

Солун кино көрүп алыр дээш клубка чеде бердивис. Демги «концертчилер» ында чеде бергилээн, чамдыызы боттарын туттунуп чылбыртып чоруп турлар, а өскелери ында улусче чөңгээлеп каап чоруп тур. Кино орту кирип чорда, ийи аныяк эр ачырдачыр сегиржип алгаш, хербектенчип туруп бердилер. Хөй күштүг болганда, оларны клубтан үндүр чалапты.

Кино соонда, барык дүнекиниң 12 шак үезинде демги элдептиг аялгалар оожургай берди.

Кидин удуп эгелеп чорувуста, бистиң чурттап турар черивиске үш аныяк урут:

«Арагалап чорзун-на дээш
Авам кужур төрүп-ле каан.
Катаалап чорзун-на дээш
Кадай авам төрүп-ле каан»

деп ырлажып кирип келдилер.

Ырның бужарын, утказының кончуун деп бодал башка дораан кирип келди. «Бо хөй-ниитиниң чери-дир, улус удузун, чанып дыштанып алыңар, дуңмаларым» деп дуурайладывыс-даа. Ону дыңнаар чүве кайда боор. Алгыржып, шуугажып шаг-ла болдулар. Арай боорда үнерде, бир янзы кожамык, багай ырны ырлап чоруптулар.

Эртенинде садыг ажыттынары билек база-ла бөлүк-бөлүк кижилер бир бажыңдан өске бажыңче шуужуп, садыг, столовая чанынга бөкперлежип, барык арага төнүп, караңгы дүшкүже арагалап хүнзедилер.

Ол арагачыларны сагындырып оожургадып турган чаңгыс-даа дружинник ол хүн көзүлбеди. Харын совхозтуң чамдык удуртукчулары, кодээ Советтиң депутаттары оларны оюп эртип турар болду. Аванс азы үзе санаашкын алганда, совхозтуң кайы-даа салбырынга мындыг арагалаашкын болу бээр. Малчыннар аалдарынга хаая кестүр автолавкалар мындыг хүннерде суурларга бөкперлежип кээри мырыңай элдептиг.

Черле арагалаар чорук-биле Хөндергей кодээ Соведи, салбырларда активтер, дружинниктер кошкак демисел чорудуп турары тодаргай.

Мындыг арагалаар, алгыш-кырыш, шош-содаа кылыр, ажылга шаптыктыг, ниитиниң корум-чурумун хүндүлеп көрбес чоруктарны буруу шавар, мындыг кижилерни билиндирер өй келген! Бо дугайын оваарып көрүңер деп, Мерген Мергенович Силерге дыңнаттывыс.

О. ХЕВЕК-ООЛ.

Өрак туурлагда!

ОЧЕРК

(Төнчүзү. Эгези № 61 (8521) «Шында»).

Ам-даа эмиглерин соолбаан хууда үш сарлыкның сүдүн доңургаш, Зоя баштай хөртүк иштинге шыгжап турган. Ооң-биле хураганнар база эмискиктээр бодаан. Ынчалза-даа ону бир-ле кажар амытан каскаш, уштун чип азы шуут-ла алгаш барып турарын ол эскерип кааш, ыдынга шамнааш, кажаа кырынче дестирэ берген. Бир-ле айдың дүне доңурган сүдүн шыгжаар дээш, кажаа кырынче үнүп ора, канчангаш-ла көөрге, ай чырыынга мөңгүннелип кестүр дүктүг, сарбегер чүве ооң мурнундан үвүреш-авыраш тура халыырга, урут чожуп, алгырышкаш, кажаадан андарылгаш, чаяан боош, хөртүк кырынга кээп дүшкен. Карак чивеш аразында бээ, Саша үне халчып келгеш, коргуп аңгадаанындан хары угда:

— Чүү болду?—дишкеннер. Оозу чугаалап бээрге, истеп көргеш, диңги деп тодаратканнар.

— Баскe сүттен артык—кижи чугула!—деп, Саша арай баштактаны аарак орта чугаалаан.

Бо аразында Зоя та чеже инчеек селиштирген, дааравн чүве, а Сашазының арны карарты ширгиш, артында-ла арыпкан.

Үнген чылдың баштайгы айы эргилеп чорда, хойнун түлүктеп төрүүр бичe үзүктели берген, ынчалза-даа хатшуурганныг, чымыштыг кыш үргүлчүлевишаан.

Чылдың кол берге үелери эрте бергенде, өг-бүле ажылчын түңнээн: адыр дүгүглүг хураган-даа хораваан, ашпаан-даа — өйүнде олча-дыр деп санаапнар. Бир хойдан алыр дүгү харын пландан ажа дүжер болган. Колхозтуң чарлык чыл хуралынга «Хүндүлел самбырызынга» баштай-ла Александр Серенниң, даразында, Октябрь байырлалын таварыштыр, Зоя Командирниң чуруктары немежи берген. Серен ашак өглу, кенииниң баштайгы чедишкиннеринге бүдүү амыраза-даа, оларны дыка ажыы-биле мактавас деп шиитпирлээн. Кыштаглап үнерниң бүдүүзүнде, бир-ле кежээ ашак кымга-даа сөглевээни билдинмес мындыг домак чугаалаан:

— Чугаалаар бетинде хыбан, шуугаар мурнунда—бодан диңир ийикпе, моонар? Бо-ла колхозта Улуг-Аасты билир силер ыйнаан. Эрткен чылын Кызылда солун черинден бир кижи кээп, чугаар түңнелдиг ажылдааны ол ыйнаан, эки кадарчы дээш. солунга чуруун үндүрүп, мактап бижипкен соонда, «ам мени кым-даа бырышпас, көрдүңер бе, кайы хире-дир мен!» деп, оргазын чүктеинпкеш, хөрээ адип, элээн дыңзыг чылбыртыпкаш чоруп турда, ону суурга хөй кижи көрген, дыңнаан чүве-дир. Бо чылын ооң алы үнмейн-дир, арай электен хөөрепкен боор ийин ол—дээн. Саша ачазының чаңын билир, ооң чүнү дуюп олурарын даап билгеш:

— Арай эпчок болган-дыр, аа?—дээн.

— Чүгле «арай» эвес, кончуг эпчок! Кижини көдүрер болза, чон көдүрер, хоозун идээргеш, хоолурган болбас!

— Мени... бисти ынчап бодай бербе, ачай! Бис хөөкүйлерде ынчаар чүү боор, бараан болуп чоруур улуста...

— Бо-бо! Ону билип турар болзунза, эки-дир, оглум. «Чугза ковүдээн, аскак хөй ыраан» эвес-не бо! Зоя биле сен ам көжер машиналап хаптыңар, дем чүү дидинер... совет кичээлиңер эрттиргеш келиңер.

— Зоовет деңер-ваан, кырган-ачай!—деп, кенни эткен.

— Ол-ла! Хойну Миша биле мен кайын дескедир ийик бис.

III.

Дөрт чыл караңнадып эрте берген.

Районнуң Культура бажыңының фойезинде кижилер чаа чыл уткуштур амыр-мендизи солчуп, чамдыктары шыдыраа, теннис ойнаан, атракционнарда киришкен, аныяктарның хөй нуруузу бал-маскарадта, чугаалажыры ышкаш «ушкужа» танцылап, шиви долгандыр ужуктуруп турган. Ханада аскан солун баарында база-ла кижилер үнмерлешкен. Ында аныяк мурнакчыларны ойнай-сыдай аарак дүрзүлээш, кижи бүрүзүнге-ле шүлүк турескааткан.

Районнуң кежигүнү,
Кодээ Совет депутады
Рапортун хүлээтпишаан.
Хөйге мынчаар медеглеп
тур:
«—СЭКП-ниң XXIV-кү
Съездизинге белек кылдыр
100 баш хойдан 107-ни

Чүктеп кээр мен—А. Серен».

— Саша ышкажыл!—деп, ында бир кыс танаан.—Чаңгыс чылын төрүттүнген, чаңгыс класска кады өөренип чораан, чаңгыс чылын комсомолга кирген бис.

— Мен ону чоокта чаа мурнакчы аныяктар слёдунга көрдүм. Душтуу Зоя ынчан президиум столунга олурган, хуралга байыр чедирген пионерлер ол аныяк өг-бүлени алдаржыдып, чаа-ла шүлүктээш барган ийин!—деп, бирээзи ушкажып каан.

— Райком кежигүнү, депутат! Кайы хире-дир че?!—деп, артындан бир эр чоон үнбиле коңгурээн.

— Эр-хей-дир!— деп, баштайгы кыс түңнеп каан.

IV.

«Малчын» колхозтун Каргының Белде № 1 хойжу бригаданың бир турлаа — Серлиг-Дыттыг-Хемге чаа чыл бир янзы байдал-биле эгелеп турган. Кыш бүрүзүнде-ле мындыг болуру ышкаш, курлаанта деңнештир хөртүк чалданган кажаа, бичежек бажың база ак өг, оларны сыртыстыг дээр шуглап алган — кыштагның дүнеки чуруммалы амдыызында бо-ла. Таныырывыс чаак салдыг, хоюг каракгыг Серен ашак өгде аъш-чем белеткээн, оглунуң уруу үш харлыг, бопугур кызыл чаактыг Салбаккан ойнаар-кызы биле хойгашкаштын удуй берген. Чүък баарында хевис кырында школадан дыштаныр чедип келген 9-ку класссчы Олег биле 4-кү класссчы Аня олар кажыктаан органнар.

— Че, оол! Сен улуг кижи ынчап орба! Манчы-мунчудан чий шаап ал! Акың биле чеңгеңни Миша-биле ийилээп хаар силер. Сен база Аня, чөмненип алгаш, дуңмаң чанындан удуп чыдып ал. Орай таан-дыр — деп, ашак айыткалын берип турган.

Чаа төрүттүнген хураганның думчуун сы тудкаш, незинге шараазын чылгадып, эмиг алзып ора, Саша чугаалантан:

— Чүс сес!

Ол үеде чажындан-на кулаа кадыг төрүттүнген, шала сеспегер Миша доруксан, безерек, орай хураганнар үскен үш өрээл кажаа аразында хураганнар бастыктажы бербеин дээш, оларны тарадыр булган чоруп турган. Ынчая кажааның өске бир талазындан херээжен үн дыңналган:

— Думчута бер часты. Аттыг-ла улуг хураган-дыр! Арта-ла мыйыстыг, эр, кара... Саша, сээң олчаң чүү-дүр?—деп кыйгы салган.

— Кара баштыг, ак, кыс чүве-дир, Зой!—дээн харыы ужугун келген:—Ам сээңни биле таптыг-ла чүс тос болган ышкажыл?

— Болар дээрге баштайгызы-даа, сөөлгүзү-даа эвестер болдур ийин. Ам-даа бир, ийи, үш, барык-ла дөрт ай бар-дыр. «Дагаа оглун күзүн санаар дижир, а мал толун чазын санаар чүве ыйнаан мон. эш!—деп, Зоя чаңнай каапкан.

— Ой, эжен, билир эвес, мыдыг чүве-дир аа? А кижи төлүн бажая саваарыы ынчаш?—деп, Саша удур баштактанган.

— Кандаай чүдек оол сен! Өгде ачаң, сургуулдар, бо Миша-даа дыңнап тур ышкажыл!—деп чорда-ла, шынап-ла Серен ашак:

— Ам канчап тур, уругларым?—деп, чорүй, чугааланып кирип келген. Эр, кыс, ак, кара ийи хураган немешкенин илеткээш, ам база ийи хой эдип, чыдыннап турар дээрэни оглу, кенни дыңнаткан.

— Ындыт-дыр. Силерни Миша биле Олег түр халаайлар ваан. Ам барып аштаныш-чемненип, эрги чылды аъткарып, чаа чылды бээрледип, чолукшуп, йөрээжип алыылыңар—дээш үнүптерге, оларны соондан эдеришкен.

Чагыларда аскан дөрт фонарь чырыткыланып, дүндүктен сыдыстыг дээр харап, тудуг кодан аар-аар ышкып, кегжешии: «Чаа чыл-биле, аас-кежиктиг болуңар!» дээп эгт, чыдып калган.

— Өгде чырык болгаш чылыг. Белен манчы, дүлген эът, чаа эскен муя, шай чыды думчукка аакталган. Удуп чыдар Сайлык биле Аняны оттурбас дээш, приёмниктн чугле сымыранып турар кылдыр ажыткаш, Саша самбыңын ала салла, сагыштa шагда-ла ппэжи болган сан-чурагайларын шаккылады берген:

— Адыр ам... алдан чеди чылда—270, алдан сесте—309, алдан-тоста—296—дээш, үнүн дыңзыткаш:—Бо юбилейлиг, ленинчи чeдeн чылда—366, аңгы-аңгы чылдарда төрүүрүн санаваска, колхозка шупту 1241 хураганны өстүрүп берген-дир бис — деп, Саша түңнээш:—ам төрүттүнген каңкадык, онча-менди 109 хураган 1971 чылдың агар санынга кирер—деп немеп каан.

— Ыя ол-ла бе, кай?—деп, Зоя өкпелексээн.

— Ынча дивес боор ийин, уругларым! «Олча хоомайзынмас» дижир эвейикпе!—деп, бээ кенниин чаазан шаап каан.

— Ооо-кодек! Кижи дугайын уттуп болбас!—дээш, Саша база-ла самбыңында берган:

— Ачам, мен, Зоя—үш, школачылар Олег, Аня—беш, сакмавспик Миша—алды, удуп чыдар Салбак-биле—чеди, ийет, кассада—деп чорда, Зоя кээп шымчый каапкаш, таныырывыс домакты ооң кырынче шывадапкан:

— Кандаай чүдек оол сен!

— Аъдың аскын тырт!—деп, ачазы кирипкеш, манталга черле харам кижи болгаш, ээлчеглиг сургаалын эгелээн.—Шуптузун санап, түңнеп орарың бир уунда шынна чүве-дир, оглум. Ынчалза-даа «сөглээн сөс — керткен ыяш» деп чүве бар. 100 баш хойдан 107 хураган, өът-сигенн-биле бойдус хайыраатыкы дыра еришээген бо чер-чуртка 6 тонна сиген деп чүл ол, бодап көрдүң бе? Ол бүгү аңаа-ла кудайдан чааш келбес чүве ыйнаан. Артында-ла «көрбээн чүвели-даа чок, көзүрбээн хонаа-даа чок», депутат Биче-оол сени чарыш-мөөрейге кыйтырган ышкажыл? Ол сени хоомай көрбээн, база-ла депутат, арта-ла комсомол райкомунуң кежигүнү кижи бооруңга, төрелдежип болур деп көрген ол-дур, билдиң бе?—дээш, ашак оглу чүнү чугаалаарын манап, таапылай берген. Шыңап-ла ол дугайын Сашаның бодалынмас аргазы чок.

— Беришкен сөсту дедир алыр эвес, ажылдаар апаар!—деп, Саша кыска, шиитпирлиг харыылаан.

Он ийи шак хапкан. Өгнүн өдектин, даштын малдың үш кол ээлери удур-дедир чолукшуп, йөрээшкен соонда, үш дашка байырлалдыы-биле көдүрүп, кыштырткайны берген. Ортузунда чаак салдыг Серен ирей, оң, солагай талазында—оглу, кенни чаңгыс сөс дээш ыткыпкеннер:

— Ажылдаар!

Салчак МОЛДУРГА.

Сонуургактарга

ЛИТВАНЫҢ УЛУГ НАЗЫЛЫГЛАРЫ

Чүгле кавказ улуг назылыг кижилер-биле сурагжывайн турар. Амгы үеде Литвада 100 хар ажыр назылай берген 325 кижи бар.

Олар колдуунда кодээ черлерде чуртап турар. Эң ыланггыя оларның хөй кезии Литваның чөөн талазында — хадылыг арга-ыяш болгаш хол-сугаут девискээрде турар. Улуг назылыгларның 80 ажыг хуузу — херээженнер, а оларның эң узуу — Марионе Глобене ам 122 харлаан.

КАРМАН ШАГЫ

ССРЭ-ниң улустарының этнография музейинде бир кайгамчыктыг карман шагы кадагалаттынып чыдар. Ону чүмү-биле ыяштан кылган болгаш тергиин уран-шевер, мергежилдиг кижи ону чазаан. Ол шакты Вятка чурттуг үезарган М. С. Бронников 100 ажыг чыл мурнунда кылган.

Ыяштың чүүл-бүрү хевирлериниң шынарын мастер мергежилдии-биле ажыглаан. Шактың бүгү бодун, хавын болгаш сан айтыр согуннарын кадыг хадың ыяштан кылган. Нарын дугуйлары болгаш механизминериниң өске-даа кезектерин пальмадан, дыка чиңге пружинаны — кадырып каан кулузунадан чазаан. Пальма ыяштың бир кезээ-биле тиг чок илчирбени болгаш шак хөделдирер хемзиг дүлгүүрну база тудуштур чазап каан.

Ындыг шак — дыка ховар болур. Оларны Россияга болгаш даштыкыга-даа шагдаандан дыка үнелеп турган. Бронниковтарның дөрт салгалы ыяштан шак чазап кылып чораанаар.

ЭРТЕ-БУРУНГУ ШЫГЖАМЫР

Липецк областың аңгы-аңгы черлеринден сөөлгү үеде акша-копеектерлиг 30 шыгжамырларны тыпкылаан. Бо талазы-биле Добровск районуң эң-не «байлак» болган.

Большой Хомутец дээр суурга ук черниң садыынын дүс склады кылдыр ажыглап турганы эрги бажыңын септеп турган. Ооң шалазы кызыр чадып каан казбак даштарны хоорупкарга, ооң адаанга 1798 чылдың дыка хөй беш-беш копеектери тыткан. Оларның ниити деңзизи 800 килограмм болган.

Оон өске шыгжамырларны Иван Грозныйның, Борис Годуновтуң, Петр Бириниңдаа үелеринде чажырып каан болгулаан.

АҢЧЫЛАРНЫҢ ОЛЧАЗЫ

Сураглыг аңчы Н. Т. Трофимовтуң бригадазы Ыракы Чөөн чүктүң зоология комбинадының баазазынга Иманың үстүү девискээрлерден ийи хиргиг парларны эккеп дужааган. Хар чеде берген ол ийи эр, кыс парларны тудар дээш аңчылар он-он километр тайга-сынны эрткеннер.

62 харлыг Трофимов бодунуң бүгү чурттаалгазын пар тударының айыылдыг ажылынга эрттирген. Ол ниитизи-биле Уссурийниң 50 ажыг парларын туткан болуп турар.

Шинчилелдер, ажыдыышкыннар

ЭРТИНЕНИ ДИЛЕП ТЫВАР

ДУШАНБЕ. Чаа беш чылда Таджикистанга өңнүг металлургия дыка дүрген сайзыраар. Республикага казар байлактарлыг чаа-чаа черлерни ажытканы ооң үндезини болур. Ынчалза-даа дагларда ам-даа тывылбаан чаа-чаа шыгжамырлар билдинмейн чыдып турар. Ынчангаш моон соңгаар Төп Таджикистанга болгаш Памирга оларны дилеп тывары металлогениктиг районнаашкын аргазы-биле чорудар деп турар. Таджикистанның Эртемнер академиизи Р. Бараtовтуң удуртулгазы-биле бөзүк геолог-эртемденнер мындыг райончуткан диләэшкинниң схемазын ажылдап кылган. Ооң ажыы чүдел диве, ак-коргузунчуну, алдынны, вольфрамны, сурьманы болгаш ховар металлдарны чаазыг чокка дилеп тывары мында айыттканы болуп турар.

ЫЯШ ӨРТТЕН КАМГАЛААР

ЛЕНИНГРАД. Чуртталга бажыңнарын өрттен камгалаар дизе, оларны ыяш-биле хаажылап, кылып болур. Шуугайның төп эртем-шинчилел институдунуң сүмелээни бээтаар кылган ыяш хирээндизинден бүткен плитаны бо талазы-биле шенеп көрген. Ынчаар кылган өрээлге бензин төккеш, өрттедипкен, өрттенмээн.

Шывыта ажыглаан ол плиталарны синтетиктиг чук холумактыг вермикулит дээр минералдың далганы-биле чаап каан. Ындыг плиталарны чурттаалга бажыңнарының болгаш культура-амыдырал албан черлериниң өрээлдериниң иштин шывырынга ажыглаар апаар деп шуугай институдунуң директорунуң оралакчызы А. А. Порохин СЭТА-ның корреспондентизинге дыңнаткан.

ТЫВА АССР-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНИҢ ЧАНЫНДА ДЫЛДЫҢ, ЛИТЕРАТУРАНЫҢ БОЛГАШ ТӨӨГҮНҮҢ ТЫВА ЭРТЕМ-ШИНЧИЛЕЛ ИНСТИТУДУ

КОНКУРСТУ ЧАРЛАП ТУР

Дараазында секторларга биче эртем ажылдакчылары херегленинип турар:

дыл болгаш бижик секторунга — үш.

литература болгаш фольклор секторунга — бир.

төөгү болгаш этнография секторунга — бир.

Конкурстуң хуусаазы чарлалды парлаандан соңгаар 20 хонук иштинде күштүг.

Дараазында адрестен тайылбырны ап болур: КЫЗЫЛ ХООРАЙ, КОЧЕТОВ КУДУМЧУЗУ, БАЖЫҢ 4.

АК-КӨК ЭКРАНГА

МАРТ 14-ТЕ

МОСКВАДАН

12.00—Сөөлгү медээлер. 12.05—Школачыларга. «Улчумал хат». 12.30—«Чалыы назын, сеңээ». 13.15—«Часкы аялга». Б. Людвиковскийниң удуртулгазы-биле Бүгү-российның телевидение болгаш радиозунуң концерт-эстрадтыг оркестри күүседир. 14.00—«Дубинының ажыктыы». 14.30 — Музыкалыг киоск. 15.00—З. Чернышева. «Чүрек болгаш селемелер». Телешпи. 17.20—Сөөлгү медээлер.

КЫЗЫЛДАН

17.30—«Сережа». Уран-чечен фильм.

МОСКВАДАН

19.00—«Музыкалыг дамчыдыга». О. Лундустремниң удуртулгазы-биле эстрадтыг оркестриниң концерти. 20.00—Делегей байдалы. 20.30—Чиик атлетикеге Европа чемпионады. Болгариядан дамчыдыга. 22.00—22.10—Чапсар. 22.10—Программаның уланчызы. 22.15—Кино аян-чорукчуларның клуву. 23.10—00.35 — А. Сейфуллина—«Наташа». Телешпи.

АГААР

Бо хүн республикага болгаш Кызылга биче булуттаар, хар чагбас. Хаттың дүргени секундада 5—10 метр чедер.

Агаарның температуразы барыын районнарга дүне 25—30, өске арттканнарынга 30—35, Кызылга 32—34 градус соор. Хүндүс барыын районнарга 5—10, өске арттканнарынга 10—15, а Кызылга 12—14 градус болур.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

КИНО

МАРТ 14-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Кызыл даштар» заставада» 10, Кичочылыгды 12—хроника залынга. «Дошкунну томаартканы» (1-ги, 2-ги кезектери) 11.30, 13.50, 16.10, 18.30, 20.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: Уругларга диирг-чуруктар 9, 12.40, «Александр Невский» 10.40, 14.05, «Дээрги Никто» 21.40, «Спартак» (1-ги, 2-ги кезектери) 15, 18.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Кызыгаарга артага дүн» 10, «Ээлериниң язы» 11.45, 19.05, 20.55, «Деврааттыг ангел» 13.35, 15.25, 17.15 шактарда.

«ВОСТОК»: «Шыргай арыгларының кокпалары-биле» 11.25, «Николай Сличенко» 12.40, 14.05, 15.35, «Яла» 17, 18.45, 20.30 шактарда.

«ЭНЕРГЕТИК» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Эки, бичии кижи» 12, «Үнү чок кижи болгаш ынакшыл» 14, 16.30 шактарда.

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 10 ЧЫЛЫ» Культура бажыңы: «Чапайның ээрлери» 13, «Шантэклериниң кадыы» 15, 17 шактарда.

КОМПЛЕКСТИГ ЭКСПЕДИЦИЯНЫҢ КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Түңнели» 13, «Чанагаш маха» 15, 17 шактарда.

МАРТ 15-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Георгий Саакадзе» (1-ги, 2-ги кезектери) 10.45, 14, 17.15, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Эрги тоол» 9.40, 13.40, «Солдат Иван Бровкин» 11.40, «Өлүг сүнезиннер» 15.40, «Дошкунну томаартканы» (1-ги, 2-ги кезектери) 18, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Дээрги Никто» 14.30, 16.30, 18.30, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Алдын дарыйги «дээш маргылдаа» 15, «Кара тюльпан» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

Садып алыкчыларның кичээнгейинге

Март 15-тен эгелээш, «Саяннар» универмагынга эр, херээжен часкы, күскү пальтоларның делгелгесадыы ажыттынар. Оон аңгыда плаштарның, чолдак тоннарның калбак ассортиментизи делгелгеге база турар.

Март 16-да 13 шактан эгелээш модельдерниң көргүзүлгези болур.

Делгелге-садыгта келиринерни чалап тур.

КЫЗЫЛ САДЫГ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының болгаш пропаганда килдизиниң 35-24, харыысалгазыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа база совет тургузуг килдизиниң 41-27, информация килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн баргаңда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

ТЫВА АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер чериниң республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1.). ТС — 26007.

БУГУ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1971 чыл МАРТ 16 ВТОРНИК № 63 (8523).

Өртээ 2 көп.

ПЛАН АЖЫР КҮУСЕТТИНГЕН

ССРЭ-ниң Төп статистика эргелелиниң дыңнадып турары-биле алырга, продукцияны сайгарар хемчээлиниң болгаш үлетпүр продукциязының чугула хевирлериниң хөй нуруузун бүдүрер талазы-биле 1971 чылдың январь-февраль планы ажыр күүсеттинген.

Бо чылдың январь-февральда үлетпүр бүдүрүлгезиниң хемчээли 1970 чылдың чогуур үези-биле деңнээрге 8,6 хуу, а күнде бүдүрүлге ортумаа-биле (1971 чылдың январьда эрткен чылдың январьдаазындан бир ажыл хүн эвээш болган) 10 хуу өскен. Ол-ла үениң дургузунда күш-ажылдың бүдүрүкчүзү 7 хуу бедээн.

Бүгү эвилелдешкен республикалар болгаш министерстволар продукцияны сайгарар хемчээлиниң талазы-биле январь-февраль планын күүсеткен.

Продукцияның чугула хевирлериниң хөй нуруузун бүдүрериниң планын күүсетсе-даа чамдык министерстволар чамдык кылыглары, ылаңгыя аргыг станоктарын, чүък вагоннарын, хөвең-саавын постерин, чемге херегләэр барык продукцияны бүдүрериниң планын күүседирин хандырбаан.

Минералдыг чемишчидилгелерин, пластиктиг массаларны, синтетазэн чуктарны, химия волокноларын, приборларны, автоматчыдылганың болгаш саналга техниказының херекселдерин, автомобильдерни, цементини, радиопромышленнерин болгаш радиолаларны, соодукчуларны, оозон хөй нол чем продуктуларны болгаш үлетпүр продукциязының өске-даа хөй хевирлерин бүдүрериниле улуг өзүлде чедип алдынган.

(СЭТА).

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНДЕ

АЖЫЛЧЫ ЧОННАР ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ РАЙОННАР БОЛГАШ ХООРАЙЛАР СОВЕТТЕРИНИҢ АЖЫЛЫН УЛАМ ЫҢАЙ ЭКИЖИДЕР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ХЕМЧЕГЛЕР ДУГАЙЫНДА

СЭКП Төп Комитеди ажылчы чоннар депутаттарының районнар болгаш хоорайлар Советтериниң ажылын улам ыңай экижидер талазы-биле хемчеглер дугайында айтырыгны чугаалажып көрген.

СЭКП ТК-ның хүлээп алган доктаалында айтып турары болза партияның болгаш күрүнениң политиказын чер-черге практика кырынга боттандырып чорударын хандырар күрүне органнарының кол адыры болур ажылчы чоннар депутаттарының районнар болгаш хоорайлар Советтериниң ажылынга коммунистиг тургузуушкунуң амгы үези чаа, улам бедик негелделерни салып турар.

СЭКП Программазының айтыышкыннарын, партияның XXIII съездизиниң шиитпирлерин күүсетпишаал, районнар болгаш хоорайлар Советтери боттарының ажылын коскүзүг-биле идепкейжидип, массалар ортузунга ажылды экижидип, ажылчы чонунуң коммунистиг кижизидилгезиниң айтырыгларынче кичээнгейин күштелдирген. Инитилел бүдүрүлгезин хөгжүдери болгаш чер-чериниң ажыл-агыйларын удуртуру, социал-культура пландарын боттандырары дээш Советтерниң харыысалгазы улгаткан. Чоннуң амыдырал хандырылгазын экижидериниң, хоорайларны болгаш суурларны чаагайжыдарының айтырыгларынче Советтер хөй кичээнгейни салып турар апарган.

Районнар болгаш хоорайлар Советтериниң ажыл-чорудулгаларында демократтыг эгелер улам хөгжээн. Советтер сессияларының ужур-дузазы көдүрүлгеп, оларга районнарның болгаш хоорайларның амыдыралының эң чугула айтырыгларын шиитпирлеп турар. Депутаттарның соңгукчулар-биле харылзаалары быжыккан. Күүсекчи комитеттерниң, оларның килдистериниң болгаш эргелелдериниң Советтер болгаш чон мурнунга отчёт бээри элээн доктаамал апарган.

Ооң-биле кады СЭКП ТК-ның демдеглээни болза районнар болгаш хоорайлар Советтери чонну хандырарынга, районнарның болгаш хоорайларның ажыл-агыйларын комплекстиг хөгжүдерин экижидеринге боттарының эргелерин база аргаларын ам-даа долу хемчээлдиг ажыглавайн, экономиктиг реформаны амыдыралга боттандырып чорудары-биле холбашкан ажыл-агый тургузуушкунунуң айтырыгларын шиитпирлээринге чогуур негелдени илеретпейн турар. Чуртталга, коммунал тудуушкунунуң, социал-культура болгаш амыдырал херегселиниң объектилериниң тудуунуң, улустуң херегсел бараанарын бүдүрериниң талазы-биле янзы-бүрү албан черлеринге чагырткан бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның ажылын Советтер ам даа четпес углап-баштап турар.

Районнарның болгаш хоорайларның девискээрлеринде туруп турар үлетпүрнүң, амыдырал хандырылгазының, коммунал ажыл-агыйының, садыгның бүдүрүлгелериниң база өске-даа бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларның хөй кезии нуругулайында-ла оларның чонун хандырып турар. Ынчалза-даа ол бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның дыка хөнү крайлар болгаш областар органнарының, республикаларның министерстволарының база ведомстволарының хорт чагыргазында туруп турар. Ол чорук районнар болгаш хоорайлар Советтериниң боттарының девискээринде турар ажыл-херектиң байдалы дээш харыысалгазын кудуладып, тус чериниң ажыл-агыйын хөгжүдериниң айтырыгларын шиитпирлээринге, чонну хандырып экижидеринге оларның инициативазынга шаптыктап турар.

Дыка хөй кодээ районнарының районнар Советтери ховү болгаш мал ажылының продукциязын бүдүрериниң болгаш күрүнеге садарын көвүдедиринге, ооң бот-үнезин чиигедиринге, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге курлавырларны улам долузу-биле ажыглаарынче колхозтарның болгаш совхозтарның ажылын кошкак угландырып турар. Кодээ ажыл-агыйының ажыл-шынчыларының амыдыралын улам экижидерин, кодээге механизаторжу кадрларны болгаш тускай эртемниглерни быжыглаарының херээнге дыка хөй черлерде Советтер эргежок чугула инициативаны болгаш туруштуг чорукту кылбайн турар. Колхозтарның болгаш совхозтарның саң-хөө ажыл-чорудулгазынга чогуур контрольду хандырбайн, сагылга-чурум чок болгаш ажыл-агыйжы эвес чоруктарга удур демисел сула чоруттунуп турар. Кодээ ажыл-агыйны удуртурунуң бар четпестерин узуткаарының талазы-биле районнар Советтериниң ажылын шиитпирлиг экижидеринге бүдүрүлге эргелелдерин районнар күүскомнарының кодээ ажыл-агый эргелелдери кылдыр эде тургусканы, колхозтарның чаа Уставын хүлээп алганы бүгү-ле таарымчалыг чүүлдерни тургузуп берип турар.

Чуртталга болгаш коммунал ажыл-агыйының хөгжүлдезиниң талазы-биле хоорайлар Советтериниң ажыл-чорудулгаларынга улам бедик негелделерни хоорай чурттакчыларының санының үргүлчү өзүүшкүнү салып турар. Ооң-биле кады ооң барык үштүң ийизи бүдүрүлге, албан болгаш организация черлеринге хамааржып турар күрүнениң чуртталга фондузунуң кол кезээн ажыглаарынга, септээринге болгаш чаагайжыдарынга дорт хамаарылга чок болуп турар.

Чуртталга черлерин, эң ылаңгыя министерстволарның болгаш ведомстволарның шугуму-биле кылып турар социал-культура болгаш амыдырал херегселиниң объектилериниң тудуунуң пландары чамдыкта чедир күүсеттинмейн турар, а хоорайларның болгаш районнарның Советтери, оларның күүсекчи комитеттери ындыг байдал-биле эптежип олурар. Ол херекке тус-тус албан черлериниң кызыгаарлаттынып кывын бүрүү шаап корбейн турар. Үлетпүр бүдүрүлгелериниң, колхозтарның, совхозтарның болгаш өске-даа организацияларның чуртталга, культура-амыдырал болгаш коммунал тудуушка тускайлаан акша-хөреңгилерин каттыштырарының практиказын ам-даа четпес ажыглап турар. Ооң-биле кады күштүг болуп турар хоойлуларга чөрүлдештир тус чериниң херегселинге дедир төлевес хөй хөреңгилерни чарыгдаарынче бүдүрүлгелерни, ажыл-агый организацияларын, колхозтарны албадаптар шиитпирип Советтериниң күүскомнарының хүлээп алыр фактылары база таваржып турар.

Улуг-улуг хоорайларның шапкын хөгжүлдезиниң байдалында ажылчы чоннар депутаттарының районнар болгаш хоорайлар Советтериниң ажыл-чорудулгалары чугула ужур-дузалыг. Ынчалза-даа дыка хөй хоорайларда районнар Советтериниң эргелерин чылдагаан чокка кызыглаткан, районнарның болгаш хоорайлар Советтериниң эрге-хүлээлгелериниң тодаргай аңгылаашкыны чок болуп турар. Хоорайларда районнар Советтери амыдырал албан черлерин, садыгны, ниитиниң чемненилгезин организастаарын шиитпирлээринге боттуг салдарын ам-даа чедирбейн, ниити хоорай ужур-дузалыг айтырыгларны чугаалажып көөрүнге четпес киржип турар.

Районнар болгаш хоорайлар Советтериниң организастыг ажылында шынгыы четпестер бар болуп турар. Советтерге чугаалажып көөрү-биле тургускан айтырыгларны кыры-биле көрүп, четпестерни шынгыы шүгүмчүлевейн турар таварылгалар эвээш эвес. Районнар болгаш хоорайлар Советтериниң практиказында ёзу барымдаалаашкынның хевирлери ам-даа таваржып турар, Советтиң ажыл-чорудулгазын ажыл-агый болгаш социал-культура талазы-биле чедип алган чедиишкиннериниң түңнелдери-биле эвес, а чүүл-бүрү хевирлиг хемчеглерниң, хуралдарның, чөвүлежиишкиннерниң санын барымдаалап көөр чорук ховар эвес.

Дыка хөй Советтер хоойлуларны сагыырын четпес контрольдап, күрүнениң корум-чурумун үрээрлер-биле чогуур демиселди чорутпас, албан-хүлээлгелиг кижилерден оларга даандырган ажыл-херек дээш харыысалгазын бедидерин кошкак негеп турар. Советтериниң күүскомнарының аппаратының, оларның килдистериниң болгаш эргелелдериниң ажылын сайзыраңгайжыдар талазы-биле эргежок чугула хемчеглерни албайн, эргелеп-башкарар ажылды эртемге үндезилеп организастаарының принциптерин шушпен ажыглап турар.

Районнар болгаш хоорайлар Советтериниң ажылынга туруп турар четпестерни ажып эртери, оларның ажыл-чорудулгаларының хевирин болгаш аргаларын улам экижидери Совет органнарга партийжи удуртулганы сайзыраңгайжыдарының эргежок чугулазы-биле холбаалыг деп СЭКП ТК-ның доктаалында демдеглээн. Советтерни холтаарлаар азы хензиг-ле черге чаржалажыр, Советтерниң эрге-хүлээлгезинге долу хамааржыр айтырыгларны оларның киржилгези чокка шиитпирлептер таварылгалар партияның районнар болгаш хоорайлар комитеттериниң практиказында ам-даа эвээш эвес. Чамдык партия комитеттери Советтерни болгаш ажыл-агый удуртукчуларының чагыртып турары ындыг Совет органнарын ойбушаап, ажыл-агый удуртукчуларынга айтыышкын бере бээр чорук бар.

Ындыг практика Советтерге партийжи удуртулганың принциптеринге дүүшпейн, совет ажылдакчыларының инициативазын моондактап турар. Чамдык партия комитеттери совет кадрларны шилиириниң таарыштыр тургузарының болгаш кижизидериниң айтырыгларынче кичээнгейни эвээш салып, Совет органнарда коммунистерниң ажыл-чорудулгаларын контрольдаарын кошкак боттандырып турар. Чамдык районнар болгаш хоорайлар Советтеринде партийжи бөлүктерниң ажылының деңнели ам-даа куду.

Күрүне эрге-чагыргазының төлээлеттирген органнары болганда боттарының девискээрлеринге тус чер ужур-дузалыг бүгү айтырыгларны шиитпирлээри, оларның албан аайы-биле чагыртыры хамаан чокка бүгү бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның ажылын бодунун хамааржыр хемчээли-биле углап-баштаар болгаш контрольдаар ужурлуг ажылчы чоннар депутаттарының районнар болгаш хоорайлар Советтериниң ажылын моон соңгаар экижидер база ролюн бедидер талазы-биле эргежок чугула хемчеглерни алырын эвилелдешкен республикаларның Компартияларының ТК-ларынга, партия крайкомнарынга, обкомнарынга, окружкомнарынга, райкомнарынга болгаш хооркомнарынга СЭКП Төп Комитеди хүлээткен.

Тус чер үлетпүрүнүң, чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлгелериниң, школаларның, эмнелгелерниң, уруглар албан черлериниң, клубтарның, кинотеатрларның, магазиннерниң, столоваяларның, чуртталга-коммунал, септелге-тудуг болгаш район база хоорай чагыргазының өске-даа бүдүрүлгелериниң база организацияларының ажылдарын экижидеринче угланган комплекстиг тодаргай хемчеглерни районнар болгаш хоорайлар Советтериниң ажылдап кылырын хандыргаш, район болгаш хоорай бүрүзүнге амыдыралга боттандырып чорударын ТК-ның доктаалында сүмелеп турар.

Тус районнуң азы хоорайның чурттакчыларын колдуг хандырып турар бүдүрүлгелерни, албан болгаш организация черлерин район азы хоорай чагыргазынга катап хүлээткен турары эргежок чугула деп көрген.

Районнар болгаш хоорайлар Советтери районнарның болгаш хоорайларның ажыл-агыйын комплекстиг хөгжүдеринин, үлетпүр болгаш кодээ ажыл-агый бүдүрүлгелеринин специалистарының база таарыштыр тургузарының, бүдүрүлгенин калбартырынга болгаш ооң ажыктыын улгаттырарынга тус чериниң курлавырларын долузу-биле ажыглаарының айтырыгларынче кичээнгейин күштелдирер, экономиктиг реформаның принциптерин амыдыралга боттандырар талазы-биле бүдүрүлгелерге болгаш ажыл-агый организацияларынга дузалаар дээш бодунуң ажылын идепкейжидер, хоойлуларның негелделерин оларның сагыырын контрольдаарын күштелдирер ужурлуг.

Районнуң болгаш хоорайның ажыл-агыйын хөгжүдеринге бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның киржилгезин улам идепкейжидер, оларның девискээринде турар бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның ажылының түңнелдеринге чер-чер Советтериниң сонуургалын бедидер сорулга-биле республика, край болгаш область чагыргалыг бүдүрүлгелерниң болгаш ажыл-агый организацияларының орулгаларының кезин районнарның болгаш хоорайларның бюджеттеринче кирген турары эргежок чугула деп көрген. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели болгаш эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери районнарның болгаш хоорайларның үстүнде айыттынган бюджетче кирер санаашкыннарның хемчээлин болгаш хүлээдип бээриниң корум-чурумун тодарадыр, а ол ышкаш районнарның болгаш хоорайларның бюджеттериниң орулгалыг кезектерин быжыглаарының, акшаландырылгазының үндезиннерин калбартырының база ажылчы чоннар депутаттарының районнар болгаш хоорайлар Советтериниң эргезинге арттырар хөреңгилерин улгаттырарының өске-даа эргежок чугула хемчеглерни алыр.

Кодээ ажыл-агыйның материал-техниктиг суурун бүгү хемчег-биле быжыглап тургаш шалыпкын хөгжүдер талазы-биле, черлерниң девискээрин камгалаарын болгаш ажыглаарын экижидер, техниканы, чемишчидилгелерни болгаш мал чемнерин ажыглаар, колхозтарга болгаш совхозтарга ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыын бедидериниң талазы-биле, кодээ ажыл-агый продукциязының бот-үнезин чиигедиринин болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн дыка улгаттырарын хандырарының талазы-биле, эртемниң болгаш мурнакчы дуржулганың чедиишкиннерин бүдүрүлгеге ажыглаар талазы-биле партияның айытканы калбак программаны күүседири ажылчы чоннар депутаттарының районнар Советтериниң эң чугула сорулгазы болур деп СЭКП ТК айыткан. Районнар Советтери болгаш оларның күүскомнары кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезин хөгжүдериниң пландарын ажылдап кылырынга идепкейлиг киржир, колхозтарның, совхозтарның болгаш өске-даа кодээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниң пландар күүселдезин база тарааны, эътти, сүттү болгаш өске-даа кодээ ажыл-агый продуктуларын пландан ажыр садар, оларның хоойлу негелделерин сагыыр талазы-биле, колхозтар уставтарын болгаш колхозтуң иштики демократиязының принциптерин амыдыралга боттандырар талазы-биле ажыл-чорудулгаларын контрольдаарын хандырар ужурлуг. Черин, күрүнениң болгаш колхозтуң хөреңгилерин ажыглаарда ажыл-агыйжы эвес, тоттеглекчи чорук-биле, девискээр барымдаалаар болгаш азырадыкчы хевиннер-биле районнар Советтери шиитпирлиг демиселди чорудар ужурлуг.

Чуртталга, коммунал тудуунуң, социал-культура болгаш амыдырал херегселиниң объектилериниң тудуунуң, улусчу херегселдиң бараанарын болгаш тус чериниң тудуг материалдарын бүдүрериниң талазы-биле, районнуң, хоорайның чурттакчыларын хандырары-биле холбашкан өске-даа хемчеглерни ажылдап кылгаш боттандырар, а ол ышкаш ындыг сорулга-биле бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш организацияларның тускайлаав хөреңгилерин каттыштырар талазы-биле оларның девискээринде туруп турар бүгү бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш организацияларның ажылын углап-таарыштырары-биле боттарының ажыл-чорудулгазын районнар болгаш хоорайлар Советтери идепкейжидерин сүмелээн. Ооң-биле кады ТК-ның доктаалында онзалап айытканы болза совет кижилерниң ажылдаарынга, чурттаарынга болгаш дыштанырынга эки байдалдарны тургузары — Советтерниң социалдыг чугула сорулгазы болур, ынчангаш ону күүседири ниитиниң күш-ажылының бүдүрүлгеге кадрларны быжыглаарынга, ажылчы чоннуң коммунистиг кижизидилгезин чайгылыш чок экижидеринге идиг болур.

Хоорайларда болгаш суурларда бүдүрүлгелерге, организацияларга болгаш албан черлеринге хамааржып турар күрүнениң чуртталга фондузун, а ол ышкаш ук хоорайларның болгаш суурларның чурттакчыларын хандырып турар коммунал ажыл-агый объектилерин, чуртталга фондузун ажыглаарын болгаш камгалаарын экижидер сорулга-биле чер-чер Советтеринге моон соңгаар дамчыдып бээрин көрүп турар. Советтерниң материалдыг болгаш септелге-тудуг суурун ооң-биле быжыглавышаан, албан черлериниң чуртталга фондузун болгаш коммунал ажыл-агыйның объектилерин чер-чер Советтеринге чоорту хүлээдип бээриниң негелделеринин айтырыгларын тургусса, Министрлер Чөвүлелдери районнар болгаш хоорайлар ажыл-агыйының айтырыгларын ажылдап кылырының болгаш хуусаазын доктаадырын күрүнениң чогуур органнарынга даашкан.

Чуртталга, коммунал тудуунуң, министерстволарның болгаш ведомстволарның шугуму-биле кылып турар социал-культура база амыдырал хандырылга объектилериниң тудуунуң пландарының күүселдезинге, тудугнуң шынарын болгаш комплекстиг чоруун хоорайларның чаңгыс пландарын сагыырын болгаш өске-даа чурттакчылыг черлерин тудуп тургузарының пландарының күүсеттиңин турарынга Советтер талазындан күрүне контролюн күштелдирери чугула ужур-дузалыг деп айыткан. Тудугнуң бо хевирлериниң талазы-биле районнар болгаш хоорайлар Советтери чагыкчы болур хүлээлгелерин күүседир практиканы калбартырынче, албан черлериниң чуртталга фондузунуң болгаш коммунал ажыл-агыйының объектилериниң байдалы база ону шын ажыглаары дээш Советтерниң талазындан контрольду экижидеринче кичээнгейни угландырган.

Хоорайларда районнар Советтериниң ажыл-чорудулгазын экижидер талазы-биле хемчеглерни алырын, районнарның чонун хандырарының, амыдырал хандырылга черлерин, садыгны болгаш ниитиниң чемненилгезин, культура-чырыдыышкын ажылын организастаарының кол айтырыгларын шиитпирлээринге эң калбак бот-тускайлаң болур чорукту оларга тывсырып, хоорайга нити ужур-дузалыг айтырыгларны көөрүнге болгаш шиитпирлээринге оларның идепкейлиг киржилгезин хандырарын эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге сүмелээн.

Партияның Төп Комитединиң демдеглээни-биле алырга, ажылчы чоннар депутаттарының районнар болгаш хоорайлар Советтери чоннуң культуразын, ооң эртем-билиин бедидерин, коммунизмниң идепкейлиг тургузукчузу — чаа кижини кижизидерин Совет күрүнениң база бир чугула сорулгазы болурун барымдаалаап, чоннуң ортузунга боттарының кижизидилгелиг ажылын улам ыңай бүгү талазы-биле экижидерин хандырар ужурлуг.

Социалистиг демократияның принциптерин шыңгыы сагыырынга, Советтерниң ажыл-чорудулгазынга массаларны калбаа-биле доктаамал киириштиреринге, хей-нити бот-тывынгыр органнарны удуртурунуң деңнелин бедидеринге үндезилээш, районнар болгаш хоорайлар Советтериниң ажылын организастаарын сайзыраңгайжыдарынче онза кичээнгейни салган. Херек кырынга депутат бүрүзү өөң келген айтырыгларны шиитпирлээринге идепкейлиг киржир, четпестерни дидим болгаш принциптиг илередир, шүгүмчүлелди хөгжүдер, Советтиң болгаш аңаа чагырткан органнарның ажыл-чорудулгазын экижидериниң аргаларының дугайында саналдарны киирген турар төлээде Советтерниң сессияларының ужур-дузазын моон соңгаар-даа бедитсе чогуур дээрзин айыткан.

Советтерниң база бир чугула сорулгазы — ажыкта ажык болур чорукту улам ыңай күштелдирери, район, хоорай бүрүзүнүң соңгукчулары, чону Советтиң бүгү практиктиг ажыл-херектерин доктаамал билген турары, оларның чорудуп турар хемчеглеринге идепкейлиг киржири. Ол сорулга-биле күүсекчи комитеттерниң, оларның килдистериниң болгаш эргелелдериниң удуртукчу ажылдакчыларының, доктаамал комиссияларның даргаларының болгаш кежигүннериниң, бүгү депутаттарның чоннуң мурнунга, парлалга, радио болгаш телевидение дамчыштыр чугааларын болгаш илетпелдерин доктаамал хандырза чогуур. Районнар болгаш хоорайлар амыдыралының чугула айтырыгларын бүдүрүлгелер, албан черлери болгаш организациялар, а ол ышкаш хамаатыларның чурттап турар черлериниң аайы-биле ажылчы чоннарның чугаалажып көөрүнге киирериниң практиказын улуу-биле нептередир ужурлуг. Советтер чоннуң негелделерин кичээнгейлиг өөренип көөр, ажылчы чоннарның саналдарынга дыңнангыр болур, оларны боттандырар талазы-биле чогуур хемчеглерни алыр ужурлуг.

Ажылчы чоннарның күрүне эрге-чагыргазының органнарында бүрүн эргелиг төлээлекчилери — депутаттарның идепкейин чайгылыш чокка хөгжүдери база харыысалгазын бедидери эргежок чугула дээрзин СЭКП ТК айыткан. Депутаттар соңгукчуларының чагыгларын күүседирин чедип алыр, соңгулда округунда ажыл-херектерниң канчаар чоруп турар дугайын, ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунда кандыг бергелер тургустунуп келирин, оларны канчаар ажып эртип турарының дугайын оларга дыңнадып турар хүлээлгелиг. Бүгү күрүне органнары болгаш эрге-дужаалдыг кижилер депутаттарның саналдарын кичээнгейлиг көрүп, боттарының хүлээлгелерин күүседиринге бүгү талалыг дузаламчыны депутаттарга көргүзер хүлээлгелиг.

Социалистиг хоойлуну быжыглаары — совет демократиязының хөгжүдериниң, күрүне органнарының ажылын сайзыраңгайжыдарының, хамаатыларның эргелерин болгаш эрге-ажыктарын камгалаарының чардынмас мөзүн болурун билбишаан, совет хоойлуларны шыңгыы сагыыр болгаш күүседири дээш районнар болгаш хоорайлар Советтериниң харыысалгазын бедидер херек. Советтер болгаш оларның күүсекчи комитеттери, доктаамал комиссиялар болгаш депутаттар хоойлужудулганың кандыг-даа үрээшкиннеринге эптешпес чок болур, дүжүметтиг илередиишкиннер-биле демисежир, ажылчы чоннарның саналдарын, билдириишкиннерин болгаш хомудалдарын шын болгаш өй-шаанда шиитпирлээрин чедип алыр, эрге пропагандазын экижидерин хандырар ужурлуг.

СЭКП ТК-ның доктаалында чугаалааны болза, эвилелдешкен республикаларның Дээди Советтериниң Президиумнары болгаш Министрлер Чөвүлелдери чер-чер Советтериниң болгаш оларның күүсекчи-башкарыкчы органнарының ажыл-чорудулгазынга удуртулганы экижидер ужурлуг. Эвилелдешкен республикаларның Дээди Советтериниң Президиумнары күрүне, ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң талазы-биле үргүлчүвүң ажылын чорудары, аңа талалыг дуржулганы хандыр болгаш бүгү талалыг өөренип көрүп, түңнеп байыдар болгаш нептередири, чер-чер Советтериниң органиазас-массалыг ажылын экижидер дугайында сагыш салыры, хоойлужудулганың негелделерин, оларның организациязының болгаш ажыл-чорудулгазының демократтыг принциптерин оларның сагып турарын контрольдаары эргежок чугула. Эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери ажыл-агый болгаш социал-культура тургузуушкунунуң тодаргай участокторынга чер-чер Советтериниң күүскомнарының, оларның килдистериниң болгаш эргелелдериниң ажылынга кичээнгейни улуу-биле салыр, күүсекчи-башкарыкчы органнарының ажылының стилин болгаш арга-методтарын сайзыраңгайжыдар, улус ажыл-агый пландарын күүседир талазы-биле хүн бүрүнүң дузаламчызын оларга көргүзер, эргедел күш-ажылын эртемге үндезилээш организастаарының айтырыгларынга кичээнгейни күштелдирер, чер-чер Советтериниң күүскомнарының материал-саң-хөө баазазын быжыглаарын хандырар ужурлуг.

Советтерниң ролюн болгаш алдар-хүндүзүн бедидер дугайында хүн бүрүнүң сагыш салыышкынын илередирин, Советтерниң хүлээлгелеринге хамааржышкан айтырыгларны шиитпирлээринге олар бүгү бүрүн харыысалгалыг болган турар төлээде оларның бот-тускайлаң чорууң болгаш инициативазын деткип, хөгжүдерин партияның районнар болгаш хоорайлар комитеттеринге СЭКП ТК-ның доктаалы-биле хүлээткен. Советтерни төлептиг мергежилдиг кадрлар-биле быжыглаары, даашкан ажыл-херек дээш бедик харыысалганың ёзузунга коммунистерни, совет органнарының бүгү ажылдакчыларын кижизидери, оларның партия болгаш күрүне сагылга-чурумун чайгылыш чокка сагыырын чедип алыры, Советтерде партия бөлүктериниң салдарын бүгү талалыг күштелдирерин хандырары эргежок чугула. Партияның райкомнары болгаш хооркомнары Советтерниң шиитпирлерин барымдаалавас, оларны күүседиринден ойталаар ындыг коммунистерни — ажыл-агыйжы удуртукчуларны эптежикчи ёзу-биле көөр чоруктарның фактыларын шиитпирлиг узуткаар ужурлуг.

Ленинчи принциптерни удуртулга болдурбушаан, партия организациялары болза, чон Советтериниң ажыл-чорудулгазының деңнелин Совет күрүнениң бүгү политиказының дугайында, ооң демократтыг характериниң дугайында хаая эвес көрүп турарын, Советтер-биле, Совет эрге-чагырга-биле холбашкан бүгү чүве партияның хереэ болуп келген болгаш эртип-даа турар деп чүвени кезээде барымдаалаар хүлээлгелиг дээрзин СЭКП Төп Комитеди демдеглээн.

Ажылчы чоннар депутаттарының районнар, хоорайлар болгаш хоорайларда районнар Советтериниң эргелерин болгаш хүлээлгелерин тодарадып турар чогуур нити-эвилел болгаш республика хоойжудулга документилерин хүлээп алыр дугайында саналдарны, а ол ышкаш бо Советтерниң күүскомнарының материал-саң-хөө баазазын быжыглаар дугайында саналдарны чүүлдүг деп санаар.

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ХҮНДҮЛЕЛ БИЖИИ-БИЛЕ Н. М. КОНГАРНЫ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Партия болгаш кодээ ажыл-агый органнарынга хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажылдааны дээш база төрүттүнгенден бээр 60 харлааны-биле холбаштыр СЭКП обкомунуң кодээ ажыл-агый килдизиниң эргелекчизи Николай Мандуевич КОНГАРНЫ Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң ХҮНДҮЛЕЛ БИЖИИ-биле шаңнаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Б. ДОЛЧАҢМАА.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары К. БУДУК-ООЛ.

Кызыл хоорай, 1971 чылдың март 10.

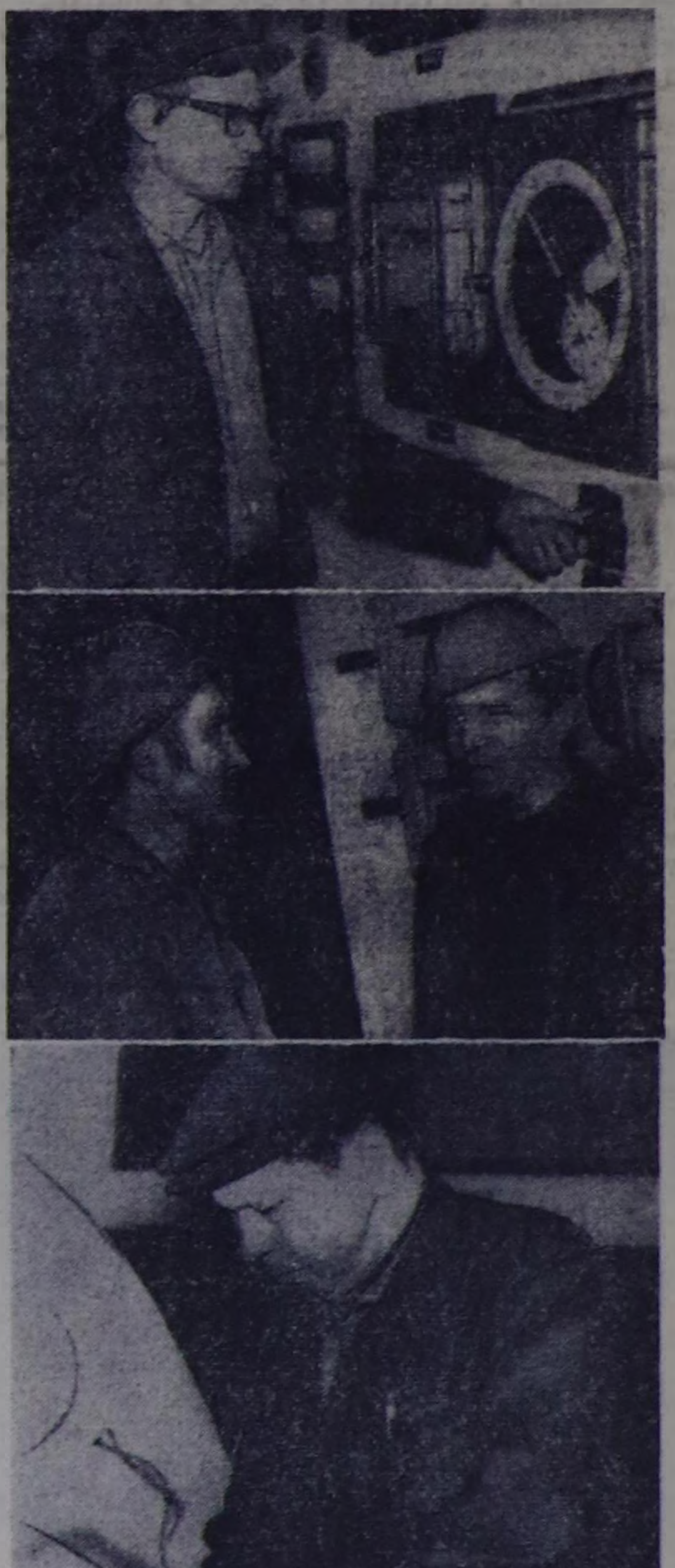

Бүдүрүлге январьның планын 102,7 хуу, февральдың — 100,8 хуу күүсеткен. Эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге электроэнергияны 1,3 миллион киловатт-шак хөйнү ажылдап кылган. Ол дээрге съезд мурнунуң күш-ажылчы эзлчээнге киргеш, аңаа харыы кылдыр алдаржыткан социалистиг чарыштың амыдыралга бадыткалы-дыр.

Кызылдың энергетиктери партияның XXIV съездизинге уткуштур калбарган социалистиг чарышка киришкеш ындыг тиилелгелиг базым-биле чоруп олурарының фактылары бо чедиишкиннер-биле бадыткаттынар.

Күжүн, билиин энергия-биле чарыштырган котёл машинизи, коммунист болгаш партбөлүк удуртукчузу Петр Дурновцевти, дежурный слесарь Николай Дубносовту, комсомолчу, турбина цегиниң машинизи Василий Туревичини, электрик-слесарь хоочун ажылчын Василий Поркинни бүдүрүлге коллективи мурнакчыларывыс деп чоргаарал-биле адап турар.

Электриктер СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин калбаа-биле тывыжып, партияның ээлчеглиг съездизинге уткуштур алган хүлээлгезин күүседир дээш чарышты улам калбартканнар.

ЧУРУКТАРДА: комсомолчу В. ТУРЕВИЧ, партбөлүк удуртукчузу П. ДУРНОВЦЕВ биле Н. ДУБНОСОВКА даалга берип турары (ортузунда чуруктуң солагай талазында). Профком кежигүнү ВАСИЛИЙ ПОРКИН турбина генераторун хынап турда бо чурукту тырттырган.

А. СОДУНАМ.

Авторнуң фотолары.

БҮДҮРҮЛГЕ КҮЧҮЗҮН ДҮРГЕН ШИҢГЭЭДИР

«Тыва кобальт» комбинатты ажыглалга киргенниң актызынга күрүне комиссиязы ат салгандан бээр ам 7 ай ажып тур. Ол аразында комбинатка кандыг өскерлишкиннер болганыл? Комбинаттың четпестери болгаш чединишкиннери чүдел?

Комбинаттың кол продукциязы болза кобальт деп металлдың концентрады. Ону Уралда Уфалей хоорайның никель комбинадынга аппаргаш база катап болбаазырадып, оон кобальт, никель болгаш чес деп үш арыг металлды ылгап үндүрер. Арыг кобальтыны эргискен каңга холуптарга, ол дадарбас, бедик температурага кадыг-бышкын чидирбес. Кобальт немеп турган шынарын экижиткен каңны улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга, ылаңгыя машина тудуушкунунга база камгалал техниказы кылыр бүдүрүлгелерге ажыглап турар.

Чуртка ол хире ажыктыг металлды бүдүрериниң төлевилеп каан күчүзүн дүрген шиңгээдип алыры ам үеде «Тыва кобальт» комбинаттың соңгаарлаттынмас сорулгазы болур. Бис ам-даа кобальт концентрадын бүдүрериниң күрүне планын күүседип шыдавайн турар бис.

Бүдүрүлгениң темпизин дүргедедиринге салдарлыг чүүлдер болза: чиг-эттиң шынары, бүдүрүлгениң дериг-херекселиниң болгаш технологтуг чорудулганың шынарышты, кадрларны четчелеп, өөредири болгаш материалдар, техника-биле бүдүрүлгени хандырары. Бо чүүлдерни сайгарып көөрге, ажыглалга кирген бүдүрүлге күштерин шиңгээдип алырының оожум чоруп, күрүне планының күүсеттинмейн турарының чылдагааны болгаш ам кандыг перспективалар бары билдине бээр.

Кобальтыны бүдүрүп алыр чиг-эт — Хову-Аксының рудазы. Даг цегиниң эрткен чыл иштинде казып үндүрген рудазында кобальтының хуузу төлевилелде көрдүнгенинден ийи катап эвээш болган. Ындыг руданы холуксаазы хөй дээр. Ол рудадан кобальт бүдүрүп алыры ындыг-ла белен эвес.

Руда канчап ындыг болганыл? Ону казып турда, ооң кырынче хээрек даг породалары барып дүжүп турарындан доора холуксаалар ында көвүдээр. Рудниктиң породаларының (даштарының) хээрээн төлевилел кылган «Гипроникель» деп Ленинградтың институду чедир көрбейн, комбинатка таарышпас даг технологиязын бадылап берген.

Амгы үеде комбинаттың ажылдакчылары, кобальт-никель бүдүрүлгезиниң баштаар чериниң ажылдакчылары болгаш «Пригредмет» деп даг институдунуң эртемденнери-биле төлевилелдиң частырыгларын эдип, даг ажылын чорударының чаа аргазын ажыглап эгелээн. Ол арганың эки талазы мындыг. Руданы бузалээн хээрек даг породалары чуурлуп барып дүжериниң бетинде руданы кончуг дүрген казып аптары. Ол арганы даг цегинде А. Шадринге баштаткан мурнакчы бригада ам шиңгээдип апкан.

Комбинаттың чаартыкчыларының саналын ёзугаар холуксаалыг руданы байыдар флотация салбырының төлевилелин кылып эгелей берген. Ол салбыр дөрт дугаар кварталдың эгезинде ажыглалга кирер.

«Тыва кобальт» комбинаттың кобальтыны аңгылап үндүрер аргазы, технологиязы болза аммиактыг суг-биле рудада кобальтыны эзилдирери. Эзилдиришкинни автоклав деп аппаратка чорудуп турар.

Холуксаа кобальт-биле катай никель, чес болгаш мышьяк составтыг болур. Ону руда кудуруундан турнуктурар салбырга аңгылап алыр.

Арыг холуксааны бус-биле хайындырыптарга, аммиак бусталып үне бээр, а кобальт, никель, чес болгаш мышьяк концентрат болуп аңгыланып үнүп кээр. Холуксааны болбаазырадып турар салбырны дистилляция салбыры дээр.

Бусталып үнген аммиакты соок сугга эзилдиргеш дедир автоклавче эккээр. Аммиакты сугга эзилдирер черин абсорбция салбыры дээр.

Дистилляция салбырынга аңгылаан кобальт, никель болгаш чес холуксаазындан бүткен концентратта хөй мышьяк бар. Ук мышьякты концентраттан щелочь-биле эзилдирип, аңгылап үндүрер салбырны — щелочилиг салбыр дээр.

Мышьякты аңгылап каапкан соонда, концентрат болза комбинаттың бараанныг продукциязы болур. Комбинатта мышьякты сууглаар чуурган чугай-биле арыглаар салбыр база бар.

Кобальт-мышьяктыг руданы аммиак-биле автоклавка болбаазырадыр арганы делегейге бир дугаар бистиң комбинатка төлевилээн. Ол технология кончуг нарын. Автоклав, центрифуга, дистиллер дээн ышкаш аппараттар бир дугаарында маңаа ажыглаттынып эгелээн.

Комбинат ажылдап эгелээнинден бээр ол чаа технологияның болгаш ооң төлевилелиниң мындыг кол четпестери илерээн келген:

1. кобальтылыг концентраттан мышьяк ылгап үндүрер салбырның дериг-херексели орта ажылдавас, техниктиг болгаш экономиктиг көргүзүглери төлевилелге көргенинге көңгүс четпес;

2. чамдык кол металлургия аппараттарының бүдүрүкчү күжү төлевилелге саналынындан каш катап куду болган;

3. абсорбция салбырының дериг-херекселин честиг аммиак холуксаазынга эстип эгелээн (ону коррозия дээр).

Төлевилелдиң ол частырыгларын эдер дээш комбинаттың удуртукчулары, инженерлери, техниктери шудургу демиселди эгелээн. Черле бисте бергелер-ле хөй. Ажылчыннар саны-даа, материал-техниктиг курлавырлар-даа амдызында чедишпес. Продукция бүдүрериниң темпизин илеш-биле көдүрүп шыдавайн турарывыстың чылдагааны мында. Чоокку 1—2 чылда төлевилеттинген күчүнү шиңгээдирп алган берге болуп турар.

Инженер-техниктиг ажылдакчылар, чогаадыкчылар болгаш чаартыкчылар ол берге айтырыгны шиитпирлээриниң таарымчалыг оруун шилип алган. Ол дээрге техниктиг депшилгениң оруу-дур.

Комбинаттың химия лабораториязының начальниги М. Л. Поляков баштаан чаартыкчыларның саналы-биле мышьякты кобальт концентрадынга четпейн чорда аңгылап кааарының аргазын шиңгээдип эгелээн. Ол арганы боттандырып кирипкени-биле мышьякты концентраттан аңгылаар щелочилиг салбыр, мышьякты холуксаадан аштаар салбыр, чугай дажы казар карьер, чугай өрттедир цех технологияга херекчок апарган.

Ам шиитпирлеттинмээн бир улуг айтырыг арткан. Ол болза бүдүрүлгениң дериг-херекселиниң холуксаага эстирипин болдурбазы болур. Ол талазы-биле төлевилел ажылын тускай институт доозуп турар. Май айда химиктиг камгалал ажылын доозарын планнаан.

Комбинатка ажылдаар кадрларны четчелээрин 1969 чылда эгелээн. Четчелээшкин кылырда мындыг аргаларны ажыглаан: күзээн кижилерни ажылга хостуг хүлээп алыры, төрел заводтардан ажылчыннар чалаары, халажып турар шериглер чалаары, аныяк специалистер хүлээп алыры болгаш организастыг чыыдда ёзугаар кижилерни ажылга хүлээп алыры.

Оларның иштинден ажылга хостуг хүлээп алыры, ажылчыннарны чалаары, техниктиг ортумак өөредилге черлерин дооскаппарны, ылаңгыя Кызылдың политехниктиг техникумун дооскаппарны, ажылга хүлээп алыры эки түңнелди берген. Бисте амдызында бажың айтырыг берге-даа болза, эрткен чылдың төнчүзүнде-ле комбинатка ажылдаар ажылчыннарны болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларны четчелээрин барык доосган.

Ам кол сорулга болза кадрларны өөредири, мергежилди бедидери. Амдызында өөреткен кижилерниң саны көвей-даа болза, белеткелдиң шынары дыка куду болуп турар. Чылдагааны — ажылчыннар өөредириниң чогуур хевирин ам-даа тыппааны болгаш ажылчыннарны башкарып турар улустуң педагогика талазы-биле мергежилиниң чавызы. Айыткан четпестерни узуткаар талазы-биле ажылды комбинаттың баштаар чери, кол специалистер, хөй-ниити организациялары чорудуп турар.

Материал-техниктиг хандырылга база ам-даа кошкак. Чогуур үезинде бүдүрүлгениң дериг-херекселдеринге артык кезектерин чагыттаанындан коррозиядан үрелген аппараттарны, насостарны, арматураны солуур фонд-даа, курлавыр-даа чедишпес. Сөөлгү үеде бо ажылче кичээнгейни күштелдирип эгелээн.

Бүдүрүлгени хөгжүдериниң кол бызаларын көргеш, ам мындыг түңнелди үндүрүп болур:

Комбинат кадрларны четчелеп апкан, төлевилелдиң четпестерин техниктиг депшилгениң оруу-биле шиитпирлеп турар, технологияның чаартылгазын болгаш дериг-херекселди чаартып солуурун бо айда колдуунда доозар. Чүгле химиктиг камгалал ажылын майда доозар дээн болгай бис. Кобальт бүдүрүлгезиниң темпизин бо айдан эгелээш бедиир ужурлуг. Июньдан бээр күрүне планын күүседириниң бурунгулары бар.

Д. БУЗУР-ООЛ,
«Тыва кобальт» комбинаттың бүдүрүлге-техниктиг килдизиниң начальниги, техника эртемнериниң кандидады.

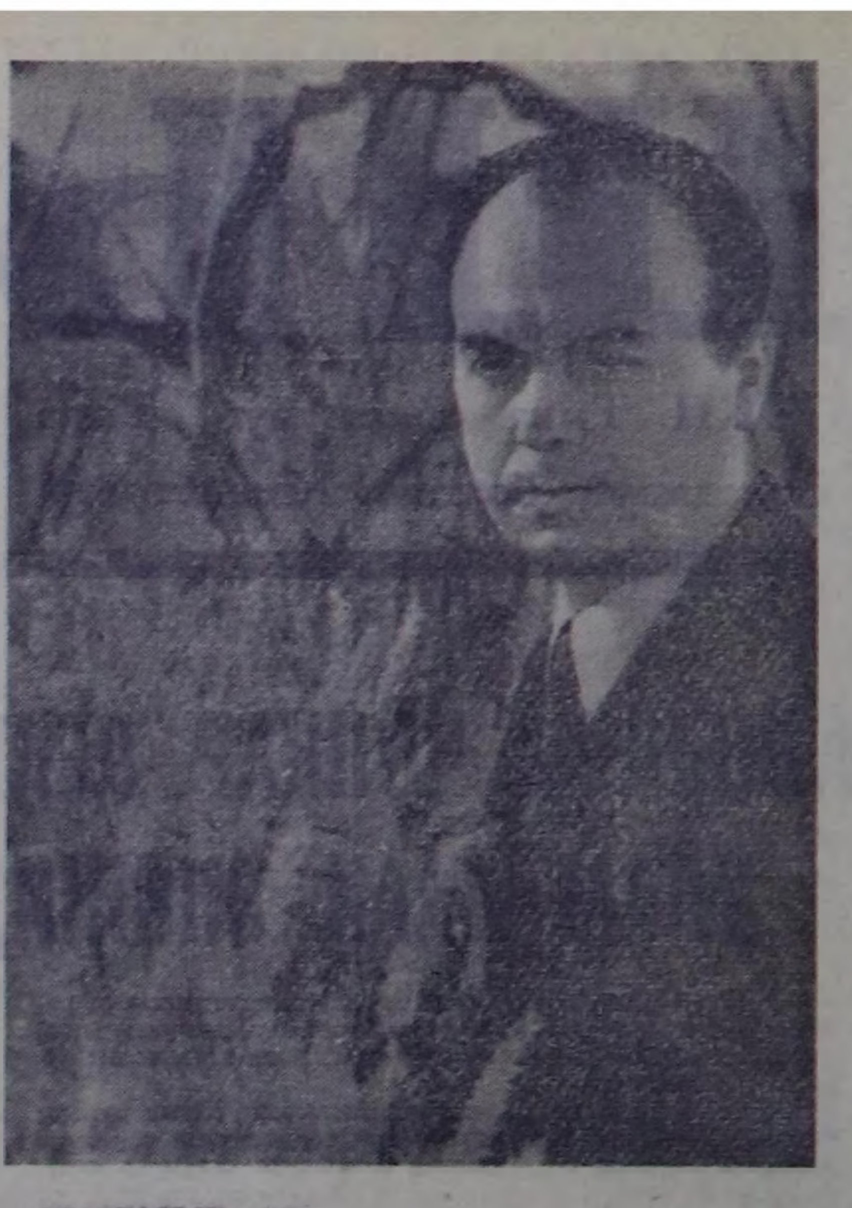

КРАСНОЯРСК. ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының Л. В. Киренский аттыг физика институдунуң тургускан херексели кызыл-тастың болгаш арбайның чаа сорттарын тывар талазы-биле селекция ажылын элээн каш чылдарда кызырар арганы бээр. Ол херекселдин сайгылгаандан бүткен «хүнүнүң» адаанга кызыл-тас-биле арбайның хайнактаан хевири чаңгыс-ла кыш дургузунда (октябрьдан апрельге чедир) ийи-үш удаа чедиштир бышып болур аргалыг. Ынчангаш чаа хевириниң сортун алыры-биле эртемденнер чайгы үеде хайнактаан үнүштүң үшку азы дөрткү-даа салгалын чедиштир өстүрүп ап болур.

Гидропоника-биле холбаштыр кылымал чырык хереглин ажыглаар талазы-биле Сибирьниң эртемденнериниң ажылдап кылган аргазы хайнак үрезиннерин өстүрерипге эки түңнелдерни берип турар. Чурттуң беш селекция албан черлери бо чылдың кыжынында хайнактап каан үнүштерниң чүүл-бүрү салгалдарының ийи чүс хире хевирлерин олче чорутткан.

Красноярскиниң эртемденнери ам чочак-тараазы, тарымал хендирни, кукурузаны болгаш өске-даа культураларны шалыпкын өстүрериниң аргаларын дилеп тып турарлар. Көдээ ажыл-агый талазы-биле эртем-шинчилелдерин улам экижидериниң база бир бурунгаар базымы кылдынган.

ЧУРУКТА: Биосинтези башкарар лабораторияда. Ооң удуртукчузу көдээ ажыл-агый эртемнериниң кандидады Г. М. ЛИСОВСКИЙ.

Фотозу Ю. БАРМИННИН.
(СЭТА-ның фотохрониказы).

АТОМНУГ ЭЛЕКТРОСТАНЦИЯ

Украинаның тудуг картазында чаа шол немешкен. Киевтиң девискээринде Чернобыль чоогунда долу суглуг Припять хемниң кавы-чарыы бойдустуг эриинде ол чаптылган. Ында чурттуң эң улуг атомнуг электри станцияларының бирээзин тудар ажылдар эгелээн. СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелинде айытканын ёзугаар ол улуг станцияның баштайгы ээлчээ амгы беш чылда ажыглалга кирген турар.

Тудугнуң коллективи кол корпустуң болгаш тудугнуң өске-даа кезектериниң таваанга бир миллион кубометр хире быжыг бетонну болгаш чылып аптаар демир-бетон чүүлдерни салыр. Припять хемниң суун өскээр аксып чорудар, 14 дербелчиш километр шөлдүг суг хоолбаан тургузар. 85 муң чурттакчылыг хоорайны тудар ужурлуг.

Тудуг ажылының хемчээли хүнүң-не калбарып турар. Гидро-тудугжулар станцияның кол корпузунче суг дамчыыр каналды казып кирипкен. Бетон заводун болгаш механиктиг мастерскаяны туткан.

Ур-даа үе эртпээнде ийи республикалар — Украинаның болгаш Белоруссияның кызыгаарының аразында арга-ыяштыг девискээр таныттынмас кылдыр чаартынар. Тайбың атомнуң тургусканы электри күжү хоорайларга болгаш суурларга бодунуң энергиязын берип эгелээр.

(СЭТА).

ЧИГИР ҮНҮЖҮН ЧАШТЫРГАН

Узбекистанның мурнуу талазында Денауз совхозунда чигир үнүжүнүң чаштырылгазы доозулган. Ол чылыгга ынак культура эрткен чылдыындан барын ийи катап хей—150 гектар черде тарыттынган.

Денаузтуң совхозу — чигир үнүжүн өстүрер талазы-биле чуртта каре чаңгыс тускай ажыл-агый болур. Ол черниң эртемденнериниң ажылдап кылганы агротехниказының ачызында изиг агаарлыг черниң ындыг үнүжү Узбекистанга өзүп үнер аргалыг болган.

(СЭТА-ның корр.).

(Узбек ССР).

СИБИРЬ ШӨЛДЕРИ УЛАМ БАЙЛАКШЫЫР

Бүгү-эвилелдиң көдээ ажыл-агый эртемнериниң Ленин аттыг академиязының Сибирь салбырының коллективи бодуунуң ажылдап эгелээнинден бээр бир чыл болганының түңнелин кылган. Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң көдээ ажыл-агыйның хөгжүдериниң кол-кол угланыышкыннарының талазы-биле шинчилел ажылдарын Новосибирскиде организастап тургускан институттар калбартып эгелээн. Обь хемниң солагай талазында Бүгү-эвилелдиң көдээ ажыл-агый эртемнериниң Ленин аттыг академиязының академхоорайжыгажын үндезилеп тургускан болгаш ооң чиңгине планын чогаадып кылган.

Аңаа тускай селекция төвүн тургузар деп шиитпирлээн. Шинчилел ажылдарының эң баштайгы чүүлү «Новосибирская-67» деп күзүн чажар кызыл-тастың перспективтиг сорту болур. Ону чоокта чаа ук черниң дуржулга станциязы ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының циттология болгаш генетика институду-биле кады ажылдап тургаш, тып үндүрген.

Урал артының черлеринге минералдыг чемишчидилгелер колдуунда-ла ажык бербес дээр дугайында хоозун бодалды амгы үеде Сибирьниң агрономия эртеми буруу шаап көрүп турар. Минералдыг чемишчидилгелерни ажыглаарының ажыктыг аргаларын калбартып чорудар төлээде, эртемденнер Новосибирск областың Маслянин районун ол чугула айтырыгны эртем болгаш практика кырынга шиитпирлээри-биле бир хевириниң делгем лабораториязы кылыр деп турарлар.

Үнүштерни аарыглардан болгаш хоралакчылардан камгалаары химия-биле холбашкан болгай. Бо талазы-биле эртемденнерге электроннуг санал техниказы дузалап турар, ынчангаш ол чаштырылганың ыяк хуусаазындан эгелээш, халдавырларның эгелээринге чедир бойдустуң болуушкуннарының янзы-бүрү хевирлерин тодарадырынга ажыктыг.

Ол ышкаш электрификаторларда болгаш механизаторларда план база улуг. Олар диспетчер башкарылгазының, техниктиг хандырылганың системазын ажылдап кылып, бүдүрүлгени база мал ажылын планнаарынга санал машиналарын канчаар ажыглаарын сүмелээн болгаш ол бүгүнү Сибирьниң эң улуг чүс ажыл-агыйларында херек кырында ажыглап турар. Совхозтарның болгаш колхозтарның перспективтиг планнарын тургузарынга күш-ажылды эртемге үндезилеп организастаар арганы ажыглаарының бот-орулгачарылгалыг төвүн экономист-аграржылар база тургускан.

Көдээ ажыл-агый эртемнериниң Сибирьде төвүн Бүгү-эвилелдиң ленинчи субботниктиниң акша-хөреңгизи-биле тургузуп турар.

КҮЖҮВҮСТҮ ХАРАМНАНМАС БИС

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң беш чыл планының талазы-биле Директиваларының төлевилелинде бистиң кол сорулгавысты тодаргайы-биле айыткан. Совет өг-бүле бүрүзүнүң, совет кижиниң чаагай амыдыралы болгаш аас-кежии дээш ада сагыш салыышкынын ында илереттинген.

Бистиң коллективтиң кежигүннери — башкылар болгаш ажылчыннар — беш чылда улус өөредилгезиниң талазы-биле салдынган сорулгаларны улуг сонуургал-биле номчуп, таныштывыс.

«Күрүнениң капитал салыышкынының күүсели-биле 6 миллиондан эвээш эвес олуттуг ниити билиг школаларын тудар, көдээде сургуулдарга школа чанының интернаттарының четкизин дыка көвүдээр» деп Директиваларның төлевилелинде одуруглар бистиң Самагалдай ортумак школазының коллективинге дорт хамаарылгалыг. Бо беш чылда бистиң суурувуска чаа школаны тудар.

Беш чылдың кол сорулгазы — бүгү-ниити ортумак өөредилгеже долузу-биле шилчип кирерин боттандырарда улус чырыдыышкынның ажылдакчылары бистерден күжениишкинниг болгаш чогаадыкчы ажылдар онза негеттинер дээрзин бедин-биле медереп билбишаан, партияның күзел-соруунуң дорт күүседикчилери болганывыста, Төрээн чурттуң байлаан болгаш күчүзүн көвүдедир дээш күжүвүстү харамнанмас бис.

Н. ТАРААЧЫ,
Самагалдай ортумак школазының директору.

ХӨЙ УРУГЛАРЛЫГ ИЕЛЕРГЕ ТӨРЭЭН ЧУРТТУҢ КЕЖИИ

Коммунистиг партия болгаш Совет чазак ие-чаштарның камгалалынче онза сагыш салып турар. Ооң чижээнге Чөөн-Хемчик районда хөй уруглуг болгаш бот-иелерге тыпсып турар күрүне дузаламчызын көргүзүп болур.

1970 чылда ие-чаштарга 258498 рубль тывыскан. Районда хөй уруглуг 1429 ие, 696 бот-ие бар. Эрткен чылын хөй уруглуг иелерге 150848 рубль, бот-иелерге 43397 рубль тывыскан. Иелер божаан соонда бир катап күрүне дузаламчызын ап турарлар. Эрткен ленинчи юбилейлиг чылда 706 ие божаан соонда 58820 рубль алган.

Районда божудулга болгаш уруглар албан черлериниң четкизи көвүдээн. Совхозтарда, колхозтарда уруглар садтары, яслилери доктаамал ажылдап, бичии чаштарны доруктуруп өстүргеш, школаларже үдеп турар. Хөй-хөй иелер улус ажыл-агыйында ажылдап, чаагай үүлелерни бүдүржүп турарлар. «Чыраа-Бажы» болгаш СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтарның хойжулары Маадыр-иелер Оржуңмаа Дамдын Монгуш, Чылбар Дамбыевна Ооржак, Сат Шооча Шой база өске-даа хөй уруглуг болгаш бот-иелер көдээ ажыл-агыйда, улус өөредилгезинде, кадык камгалалында, бүдүрүлгелерде, культура албан черлеринде болгаш организацияларда ажылдап турарлар.

М. БАРЫНДАЙ.

Хертек Серен — Кызылда хлеб заводунуң кондитер цегиниң эң дээре ажылчыннарының бирээзи. Бүдүрүлгеге ажылдап келген он чеди чылының дургузунда ол дээрге бодунуң ажыл-херээниң ёзулуг мастери апарган. Ай санында ажыл нормазын 115—120 хуу чедир күүседип турар.

ЧУРУКТА: Хертек СЕРЕН.
А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

БОЙДУС КУРЛАВЫРЛАРЫ ТӨРЭЭН ЧУРТКА БАРААН БОЛУР

> «Чер иштиниң байлактарын геология талазы-биле өөренир болгаш минерал-чиг-эт курлавырларын шинчилеп тывар ажылдарны калбартыр... чурттуң ылаңгыя Европа талазынга нефтини болгаш газты шинчилеп тыварын күштелдирер... ол ышкаш Сибирьниң болгаш Уралдың районнарындан демир рудаларының байлактыг черлерин шинчилеп тывар ажылдарны база күштелдирер».
>
> (Директивалар төлевилелинден).

Бүдүрүкчү күштерни болгаш бойдус курлавырларын өөренип көөр талазы-биле ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Президиумунуң чанында комиссия бойдус курлавырларын 2000 чылга чедир ажыглаарының үлегер майыын тургускан. Үлетпүрнү, көдээ ажыл-агыйны, транспортту, хоорайларны сайгара эки тургузарының янзы-бүрү хевирлерин, байлак бойдус курлавырларлыг чаа девискээрни шиңгээдип алырының аргаларын болгаш оларны үре-түңнелдиг ажыглаарының айтырыгларын чурттуң хөй санныг эртем болгаш төлевилел организациялары каш чылдарның дургузунда өөренип келген.

Эгелей берген беш чылда ССРЭ-ниң бүдүрүкчү күштери кандыг угланыышкын-биле хөгжүп болгаш таарыштыр тургустунарыл? Чурттуң минерал-чиг-эт баазазын быжыглаар дээш чүнү кылып турарыл? Сөөлгү үеде ажыктыг чаа кандыг казымалдар илереттингенил? Чурттуң бойдус курлавырларын ажыглаарының эң чоокку болгаш перспективтиг планнарын адап болур бе? Бүдүрүкчү күштерни болгаш бойдус курлавырларын өөренип көөр талазы-биле ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Президиумунуң чанында комиссияның даргазы академик Н. В. Мельниковтан ол айтырыгларга харылаарын СЭТА-ның корреспондентизи В. Миновская дилээн.

Амгы үеде ССРЭ-ге чыл бүрү үш чүс ажыг улуг үлетпүр бүдүрүлгелерин ажыглалга кирип турар деп, эртемден дыңнаткан. Чаа-чаа девискээрлер шапкын шиңгээттинип, «ак меңнер» чурттуң экономиктиг чуруундан аштаттынып турар. Бүдүрүкчү күштерни сайгара тургузарының болгаш улус ажыл-агыйынга девискээр пропорцияларын экижидериниң талазынга чоокку беш чылда эң чугула сорулга бойдус курлавырларын улам ыңай дүрген шиңгээдип алыры, чурттуң чөөн талакы районнарының экономиктиг күчүзүн өстүрери деп салааа чогуурун XXIV съездиниң Директиваларының төлевилелинде онзалап демдеглээн. Сибирьде, Казахстанда болгаш Ортаа Азияда чиик өртектиг энергетиктиг курлавырларның барын барымдаалааш, хөй хемчээлдиг ажылдар бүдүрериниң чаа улуг үлетпүр бүдүрүлгелерин ол районнарга сайгара тургузары көрдүнген.

Сөөлгү үеде он катап өскен геология албанының күштелгениниң, ону техниктиг чепсектер-биле чепсеглээнинин база геология эртемнериниң хөгжээниниң ачызында Совет Эвилелиниң девискээринден янзы-бүрү ажыктыг казымалдарлыг чаа-чаа черлер илереттинген. Чижээ, Совет Эвилелиниң Европа талазында, Коми АССР-де, Украинада, Оренбург областа, Удмуртияда газ болгаш нефть байлактарлыг чаа черлерин ажыткан.

Ниитизи-биле бистиң бүдүрүкчү күштеривистиң келир үези Соңгу чүктү шиңгээдип алырын организастаарындан болгаш ооң темпилериниң деңпелиндеи дыка хамаарышыр деп чүве ам мырыңай илден. Ынчангаш чоокку беш чылда болгаш улам ыңайгы үеде бистиң экономиктиг политикавыстың чугула угланыышкыннарының бирээзи болза Чөөн Уралдың, ылаңгыя Сибирьниң районнарын дүрген хөгжүдери болур, ол черлерге ам ажылдап турарынга немештир чаа күчүлүг одалга-энергетика баазаларын тургузар, химияның улуг бүдүрүлгелерин болгаш металлургия комбинаттарын, ол ышкаш машина тудуушкунунуң чаа заводтарын тудар болгай.

Чаа районнарны күжениишкинниг темпилер-биле хөгжүдүп тургаш, ССРЭ-ниң девискээриниң эки шиңгээттинген Европа кезээ бодунуң үлетпүрлүг аргаларын доозкан кылдыр санавайн турар бис деп, Н. В. Мельников чугаалаан. Ам Урал чедир районнар каңның 90 ажыг хуузун болгаш электроэнергияның 75 хуузун бүдүрүп турар болгай. Тургустунган үлетпүр районнары моон соңгаар-даа хөгжүүр болгаш оларга чаа районнар немежир. Чижээлээрге, Украинада болгаш Белоруссияда нефтехимияның чаа улуг бүдүрүлгелерин тургузуп турар. Курскиниң магниттиг аномалиязының демир рудаларының эң байлак черлерин улам күжениишкиннииг шиңгээдип алыр. КМА-ның минералдыг курлавырларынга үндезилээш, бо беш чылда ниити Эвилелдиң ужур-дузалыг чаа үлетпүр комплекстизин тургузары төлевилеттинген. Ол районга демир рудазын казып тывары барык 40 миллион тонна чедирер.

Делегейниң амгы экономиказынга нефть биле газ улуг рольдуг. Бүгү-ле херглеттинип турар энергияның 70 хуузун ожик төрелгетенге олар берип турар, химия үлетпүрүнге кол чиг-эт база олар болуп турар. Нефтиниң болгаш газтың курлавырлары, оларны казып тывары болгаш ажыглаары келир үеде-даа күрүнениң экономиктиг күчүзүн тодарадыр. Эрткен чылын ССРЭ-ге нефть тывыжы 350 миллион тонна ашкан, а беш чыл дургузунда ооң немей өзүлдези чүс миллион тонна болган. Ол чүс миллион тоннаның барык дөрттүң үш кезин Барыын Сибирьге онаажыр. Директивалар төлевилели нефть тывыжын улам ыңай хөгжүдерин көрүп турар. Чижээ, 1971—1975 чылдарда Барыын Сибирь нефть үлетпүрүнүң чуртта эң улуг баазазы болган турар ужурлуг. Тюмень областың соңгу чүгүнге күчүлүг газ байлактарлыг черлерни ажылдадып кирерин база дүргедедир. Тобольскиниң болгаш Томскиниң районнарынга нефтехимияның чаа улуг комплекстерин тудуп эгелээр.

Келир үеде чурттуң чаа одалга баазазы нефть болгаш газ тывыжын улам шапкын өзүлделиг болдурар. Доштуг океанның эрик кавызының черлеринден нефть шинчилеп тыварын ам безин эгелей берген.

Ам Барыын Сибирьде шак ындыг байлактыг чүгле төс черни ажыглап турар, а ында ажыткан черлерниң саны он-он чедип турар. Самотлорнуң байлактыг черин геологтар алызындан кайгамчык байлактыг кылдыр санап турар. Бо чылын ол чер барык алды чартык ажыг миллион тонна нефтини чуртка бээр, а беш чыл эрткен соонда чыл бүрүле 50 тонназы бээр. Нефть тывыжының талазы-биле аажок сураглыг Мексика ышкаш ындыг чурттуң тывыжын ол чер чааскаан безин ийи ажыг катап ажып турар. Ол безин кызыгаар эвес-тир.

Казахстанда болгаш Сибирьде хөмүр-даштың кайгамчык байлак черлери бар, оларны чиик өртек-үнелиг ажык арга-биле ажылдап ап болур. Экибастузтуң разрезтеринге хөмүр-даш тывыжы бо беш чылда дыка көвүдээр, Канск-Ачинскиниң эң байлак бассейнин күжениишкиннииг шиңгээдип алыры Кузбасста эгелээн.

Бистиң чуртувус минералдыг курлавырлар-биле кажан-гызындан-даа артык байлак, ынчалзажок ажыктыг казымалдарның курлавырларын кызыгаар чок кылдыр билип болбас. Ынчангаш харын чер иштиниң байлактарын ажыл-агыйжы ёзу-биле ажыглаары, ажылдаашкын, арыглаашкын болгаш сайзырады кылыышкын үезинде оларның чидиринин эвээжедири эргежок. Казып тывыышкын үезинде хөмүр-даштың чидирин амдызында ортумаа-биле 25 хире хуу болуп турар. Кара, өңнүг болгаш ховар металлдарның рудаларының 25 чедир хуузу чер адаанга ажылдаашкын үезинде черниң иштинге артып калып турар.

Бо талазы-биле ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Чер физиказының институдунуң эртемденнериниң ажылып демдеглексей-дир мен. Даг үлетпүрүнге ажыктыг казымалдарның чидириин олар шинчилээн. Чурттуң 30 хире эртем-шинчилел албан чери ол ажылга киришкен. Чидириглерни ооң түңнелинде ылавылап, оларның кол чылдагааннарын илереткен. Болдурун болур чидириглерниң хемчээлин бүдүрүлгениң деңнелинге таарыштыр турар-дыр дээр чылдак-биле шиитпирлеп болбас деп чүве биске билдингир болгай. Чидиригниң экономика талазы-биле үндезилелдиг норма-чижектерин ниити күрүнениң эрге-ажыктарын барымдаалап доктаадыр херек.

Партияның XXIV съездизиниң тоску беш чылда Директиваларының төлевилелин совет кижилер ханы сонуургал-биле өөренип турар. Совет ниитилелди бурунгаар, коммунизмче улам ыңай хөгжүдериниң эртем талазы-биле үндезилелдиг калбак перспективалары ында дээререйгей кирген. Партияның магалыг чаагай планнарынга сорук кирген совет эртемденнер чурттуң бүдүрүкчү күштерин хөгжүдеринге талантыг салыышкынын кирер деп, эртемден түңнелинде чугаалаан.

ХӨЙ УРУГЛАРЛЫГ ИЕЛЕРНИ «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕН-БИЛЕ БОЛГАШ «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээзинден шаңнаары болза:

БАЙ-ТАЙГА РАЙОН

Тос уругларны төрээн болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННИҢ I ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Долзат Өлчетовна Салчак — Тээли 8 чыл школазының ажылчыны.

Чеди уругларны төрээн болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННИҢ II ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Белек Иргитовна Арапчан — Бай-Тал суурда өг-бүле ээзи.

Дыыкпаа Маадыевна Монгуш — район эмнелгезиниң медсестразы.

Серен Эгейовна Салчак — «Тээли» совхозта уруглар садының ажылчыны.

Анчымаа Дүлүшовна Хертек — Тээли суурда өг-бүле ээзи.

Алды уругларны төрээн болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДЫҢ I ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Анай Чылбаровна Кандан — «Тээли» совхозтуң ажылчыны.

Серенмаа Сандыковна Саая — «Кара-Хөл» колхозтуң колхозчузу.

Алгыжы Хертековна Чимит — Тээли суурда өг-бүле ээзи.

Норжунмаа Донгаковна Чүлдүм — «Тээли» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругларны төрээн болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДЫҢ II ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Анна Иргитовна Баавыл — Бай-Тал суурда өг-бүле ээзи.

Сагды Иргитовна Бады — «Тээли» совхозтуң ажылчыны.

Болат Салчаковна Хомушку — Тээли ортумак школазының ажылчыны.

Сентябрь Салчаковна Шагаан — Тээли суурда өг-бүле ээзи.

ЧӨӨН-ХЕМЧИК РАЙОН

Тос уругларны төрээн болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННИҢ I ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Канчыыржап Кунгаажыковна Куулар — «Тыва» совхозтуң ажылчыны.

Хорлуу Көкүнеевна Ондар — «Сүт-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Сес уругларны төрээн болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННИҢ II ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Бучук Санчай-ооловна Донгак — Ак-Даш суурда өг-бүле ээзи.

Көкүр Дываавна Ондар — «Сүт-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Дандагаевна Сезенмаа Ондар — Ленин аттыг колхозтуң колхозчузу.

Сенди-Сүрүн Бады-Баировна Ондар — райпо ажылчыны.

Чеди уругларны төрээн болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННИҢ III ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Долзат Хажытовна Монгуш — Хорум-Даг суурда өг-бүле ээзи.

Чысынмаа Кижаевна Монгуш — «Чыраа-Бажы» совхозтуң ажылчыны.

Конгарова Чанган-ооловна Ондар — «Сүт-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Оюмаа Салыковна Ондар — «Сүт-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Чечек Шужуновна Ондар — Сүт-Хөлде ажылчын кооперациязының ажылчыны.

Александра Кыштеевна Ооржак — «Сүт-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Намчап Лопсановна Холчук — Ленин аттыг колхозтуң колхозчузу.

Алды уругларны төрээн болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДЫҢ I ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Анай-Хаак Эленовна Иргит — «Искра» колхозтуң колхозчузу.

Екатерина Чамбаловна Куулар — «Октябрь 30 чылы» колхозтуң колхозчузу.

Кенден Дөңгүр-ооловна Куулар — «Октябрь 30 чылы» колхозтуң колхозчузу.

Мыкылай Калзановна Куулар — Теве-Хая суурда өг-бүле ээзи.

Чылбак-кыс Дамбаевна Куулар — Теве-Хая суурда өг-бүле ээзи.

Анчымаа Бадыжаповна Монгуш — «Тыва» совхозтуң ажылчыны.

Дииспей Дамбаевна Монгуш — «Октябрь 30 чылы» колхозтуң колхозчузу.

Кара-Күске Күдер-ооловна Монгуш — «Искра» колхозтуң колхозчузу.

Көк Борбак-ооловна Монгуш — «Чыраа-Бажы» совхозтуң ажылчыны.

Кызак Тас-ооловна Ондар — «Сүт-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Кунчуваа Куртуовна Ондар — «Сүт-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Норжунмаа Шыныкпановна Ондар — «Сүт-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Серенмаа Денави-ооловна Ондар — Чадаана хоорайда өг-бүле ээзи.

Хураган-оол Седеновна Ондар — «Искра» колхозтуң колхозчузу.

Севилбаа Оспановна Ооржак — «Тыва» совхозтуң ажылчыны.

Чудур Маштаева Ооржак — «Чыраа-Бажы» совхозтуң ажылчыны.

Анай-Хаак Сундуй-ооловна Сарыглар — «Искра» колхозтуң колхозчузу.

Кара-кыс Давакаевна Сарыглар — «Сүт-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Мотор Кыргысовна Чамзырын — «Сүт-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругларны төрээн болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДЫҢ II ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Антонина Борбак-ооловна Кара-Сал — Чыраа-Бажы школазының ажылчыны.

Доскумаа Вора-Хөөевна Кара-Сал — Чадаанада таңныыл камгалалының ажылчыны.

Өлзеймаа Комбуевна Кара-Сал — «Большевик» совхозтуң ажылчыны.

Өшкү-Саар Сангыспаевна Кара-Сал — «Большевик» совхозтуң ажылчыны.

Үнгек Демиртековна Күжүгет — «Чыраа-Бажы» совхозтуң ажылчыны.

Пилна Дүмен-Өлзейовна Куулар — Чадаана хоорайда өг-бүле ээзи.

Сомуска Чамбаловна Куулар — «Чыраа-Бажы» совхозтуң ажылчыны.

Чозар Ламаевна Куулар — «Сүт-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Мария Монгуловна Мактан — Чадаанада хлеб заводунуң ажылчыны.

Александра Омнамаевна Монгуш — «Сүт-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Сеңдажы Козалаановна Монгуш — «Сүт-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Хензинне Сереновна Монгуш — Чадаана хоорайда өг-бүле ээзи.

Чылбак Агар-ооловна Монгуш — Хөндергей школазының башкызы.

Анзат Алдын-ооловна Ондар — Сүт-Хөлде ажаалга кассазының ажылчыны.

Билимаа Артыпаевна Ооржак — «Чыраа-Бажы» совхозтуң ажылчыны.

Хамааты Балаажыковна Ооржак — «Октябрь 30 чылы» колхозтуң колхозчузу.

Александра Сундуй-ооловна Сарыглар — Хөндергей суурда өг-бүле ээзи.

Дадар-кыс Быйымбаевна Сарыглар — Сүт-Хөлде ажылчын кооперациязының ажылчыны.

Девер Борашаевна Сарыглар — Бора-Тайга суурда өг-бүле ээзи.

Анчымаа Лопсан-Дажыевна Ховалыг — «Октябрь 30 чылы» колхозтуң колхозчузу.

Серен Комбуевна Ховалыг — Чадаана хоорайда өг-бүле ээзи.

Бездир Кара-кысовна Хомушку — «Чыраа-Бажы» совхозтуң ажылчыны.

КАА-ХЕМ РАЙОН

Сес уругларны төрээн болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННИҢ II ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Оруспай Сергеевна Тожу — Бүрен-Аксы суурда өг-бүле ээзи.

Чеди уругларны төрээн болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННИҢ III ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Мөкчүк Лопсановна Сандый-оол — «Тиилелге» колхозтуң колхозчузу.

Бояр Албейевна Тожу — «Октябрь 14 чылы» колхозтуң колхозчузу.

Алды уругларны төрээн болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДЫҢ I ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Кушкашпан Кунгаевна Конгалай — «Совет Тыва» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругларны төрээн болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДЫҢ II ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Агафья Тимофеевна Галадина — Бүрен-Бай-Хаак суурда өг-бүле ээзи.

Александра Григорьевна Есипова — «Коммунизмче орук» колхозтуң колхозчузу.

Кара-Урут Оглугуевна Күвезин — Сут-Бажы суурда өг-бүле ээзи.

(Уламчылыг).

КЛУБКА УЖУРАЖЫЫШКЫН

«Сүт-Хөл» совхозтуң Кызыл-Тайга салбырының төвүнүң чурттакчылары фронтучу чораан О. Кыстаа болгаш совхоз бүдүрүлгезиниң мурнакчылары, Ленинчи юбилей медалының эдилекчилери механизаторлар Т. Шулуу, М. Увек, С. Деспилдей, башкылар Ш. Чылбак, К. Самыяң олар-биле ужуражылганы чоокта чаа эрттирген.

Фронтучу чораан О. Кыстаа Ада-чурттуң Улуг дайынының фронтузунга эки турачы тыва эскадронунуң дайынчыларының маадырлыг демисежип турганының дугайын чугаалаан.

Түңнелинде, оларга эртемниг белектерни тывыскан.

Т. САНДЮ.

Делегей бо хүннерде

ИНДИЙ-КЫДАТ ФРОНТУЛАРЫНДА

ХАНОЙ. (СЭТА). Март 9-та Лаостуң патриотчу күштери № 9 орукту дургаар сайгон шериглерниң турушталарынче хенертен халдаан деп, Кассан Патет-Лао агентилел дыңнаткан. Дайзынның 120 солдадын узуткаан, бир америк вертолётту дүжүр аткан. Март 10-да ол девискээрже интервентилерге дузалажыры-биле чоруткан чаа күштер база улуг чидириигге таварышкан. Патриоттар дайзынның чүс ажыг солдадын сандан үндүрген, бир танкыны узуткаан болгаш вертолётту дүжүр аткан.

Кассан Патет-Лао агентилел 550 бедиктиң девискээринге март 8-те болган тулчуушкуннар дугайында немелде медээлерни дамчыткан. Ол тулчуушкунга 5 америк вертолётту узуткаан. Агентилелдиң медээлери-биле алырга, тулчуушкуннуң эгезинден бээр март 10-га чедир америк-сайгон шериглер 318 вертолёдун болгаш самолёдун оскунган.

Хосталганың Улусчу чепсектиг күштериниң отрядтары Мурнуу Вьетнамның Куангчи можузунда сайгон-америк армияның быжыглал пунктуларынче соксаал чокка халдап турар. Интервентилерниң кезектерин Куангчи можудан Лаосче чорудуп турар. Парлалганың хосталга агентилелиниң дамчытканын барымдаалааш, ВИА агентилелдиң дыңнатканы-биле алырга, аңаа марттың баштайгы сес хүннеринде дайзын 700 ажыг солдадын өлүртүп база балыглаттырып кагараан, ооң иштинде 640 америк шериг албанныглар бар. Оон аңгыда мурнуу-вьетнам патриоттар 14 вертолётту, самолётту агаарга дүжүр аткан болгаш чер кырынга узуткаан, 100 шериг машиназын чок кылган, ооң иштинде 30 танк болгаш бронетранспортёр бар, шериг херекселдери шыгжаан элээн каш складтарны буза тепискен.

Март 5-те Сиул хоорайның девискээринге Камбоджаның патриотчу чепсектиг күштери америк чалча шериглерниң 7 вертолёдун дүжүр аткан деп, Кхмер информас агентилел (АКИ) дыңнаткан.

ПАРИЖ. (СЭТА). Лаостуң улусчу-хосталга армиязының дайынчылары америк «В-52» дээр стратегтиг бомбалакчы самолёттарның агаардан мөөңнеттинген халдаашкыннары турзажок, Чепон хоорайның девискээринге болгаш Боловен шатка шиитпирлиг шавар халдаашкыннарыг дайынчы чорудулгаларын эгелээн. Франс Пресс агентилелдиң корреспондентизиниң дыңнатканы-биле алырга, Чепондан мурнуу болгаш чөөн талада кадыг-дошкун тулчуушкуннар калбарган.

ПАКИСТАНДА ДҮШКҮҮРЛЕНИИШКИН

Индия-биле кожа Пакистанда дүшкүүрлүг байдал олчаан турбушаан. Чурттуң чөөн кезээнде хамааты чонунуң эрге-чагырга тоол көрбес кампаниязы үргүлчүлевишаан. Ында транспорт, телефон болгаш телеграф харылзаазы болур чогууру-биле ажылдап турар, ынчалза-даа Чөөн Пакистандан барык бүдүн чартык муң километр индий девискээр-биле ырак чыдар Барыын Пакистан-биле харылзаа чок.

Чурттуң ийи кол политиктиг күштери — даштыкы херектерниң министри турган Бхуттога баштаткан пакистан улусчу партияның болгаш Рахманның баштап турары улусчу лиганың аразында чөрүлдээлерниң уржуундан ындыг байдал тургустунган. Ол ийи партия эрткен чылдың декабрь 7-де болган парламент соңгулдазынга тиилекчи болуп үнгеннер. Чүгле Бхуттонуң улусчу партиязы Барыын Пакистанга, а Рахманның улусчу лигазы — Чөөн талага тиилээн.

Ол ийи партияларның кабызы-даа соңгулда үезинде депшилгелиг социал-экономиктиг чаартылгалар болгаш империалистиг бөлүглежиишкиннер — СЕАТО болгаш СЕНТО-дан чурттуң үнери дээш кыйгырып турган. Чогум-на ооң ачызында олар тиилелгени чедип алган. Ынчалза-даа Рахманның улусчу лигазының кол негелделериниң бирээзи — Чөөн Пакистанга калбак автономияны тыпсыры Бхуттонуң улусчу партиязы-биле чөрүлдээлиг чорукту болдурган. Ону Бхутто башкаланыжыышкынче чүткүл-дүр деп көрүп турар.

Пакистанның чаа конституциязын бадылаары-биле Чөөн Пакистанның найысылалы Даккага март 3-те Национал хуралдың сессиязын ажыдар деп чурттуң президентизи генерал Яхья Хан доктаадкан соонда мөзилдежиишкин эгелээн. Чурттуң келир үеде конституциязын чугаалажып көрүп турар өйде ийи кол партияларның аразынга шыңгыы чөрүлдээлер үнүп келген.

Ооң соонда Яхья Ханның сессияны элээн узун хуусаа же соңгаарладыр деп шиитпирлээни Чөөн Пакистанга килеңнээшкинниг дүвүрээшкинни болдурган болгаш аңаа хамаатыларының эрге-чагырга тоол көрбес кампаниязын чарлаарынга чедирген. Чурттуң ол кезээнде амыдыралдың сандараашкын байдалын барымдаалааш, президент Национал хуралдың сессиязының ажыттынарын март 25-те деп доктаадкан. Ол базым Чөөн Пакистанда байдалды элээн чогумчудар арганы берген.

Ынчалза-даа ук кризисти туюлунга чедир ажып эртер төлээде, ол политиктиг партияларның бот-боттарын билчир чоруу эргежок чугула. Ынчангаш ол партияларның баштыңнары дугуржулга чедип алыр дээш оралдажып турар. Ол күженишкиннерниң херечизи Бхуттонуң чаңгыс аай шиитпирин үндүрер, чуртта кризисти узуткаар болгаш ооң-биле конституция ажылдап кылыр арганы Национал ассамблеяга бээр дээш Даккага чеде бергеш, Рахман-биле ужуражырынга белеин болур.

(СЭТА).

ДАЙЫНГА УДУР ОРГАНИЗАЦИЯ

Чоокта чаа дайынга удур чаа организация — «Дайынга удур болгаш бүгү-нитти мобилизацияга удур мурнуу вьетнамнарның шимчээшкини» тургустунганын Хосталганың парлалга Агентилели (ХПА) дыңнаткан.

Ооң удуртукчуларының кылган медеглелин ёзугаар алырга, америк агрессияга удур шимчээшкинниң болгаш Мурнуу Вьетнамның хоорайларында чурттакчылардан база аныяктардан шеригге келдиришкинге удур шимчээшкинниң улам күштелип турарының уржуундан ол чаа организацияны тургускан. Америк эргеҗыктарны камгалаары-биле өлзүн дээш миллион-миллион мурнуу-вьетнам аныяктарны Сайгонның чалча шериглеринче кыйгыртып турарын медеглелде демдеглээн. Амгы үеде дайынны соксадыр болгаш чуртту катап тургузары-биле тайбыңны догуннадыр үе келген деп медеглелде айыткан.

Америк империалистерниң болгаш Тхиеу Ки Кхиемниң бөлүүнүң чорудуп турар агрессиг дайынын база америк агрессорларның эрге-ажыктарын ёзугаар ону Лаосче болгаш Камбоджаже улам калбартып турарын медеглелде шыңгыы буруу шапкан.

(СЭТА).

УЛУГ ТИИЛЕЛГЕ

Индияның политиктиг амыдыралында чугула болуушкун болган. Индира Гандиниң баштааны Индий национал конгресс (ИНК) партия чоокта чаа болган хуусаадан эрте соңгулдага парламентиниң улусчу палатазынга олуттарның хөй нуруузун алгаш, улуг тиилелгени чедип алган.

Индира Гандиниң чазааның айытканы депшилгелиг чаартылгаларга удурланып үнген реакцияның күштери-биле дүшкүүрлүг демиселдиң үезинде ол улуг тиилелге чедип алдынган. Чурт иштиниң монополистеринге хамааржып турган улуг-улуг банкыларны эрткен чылын хавырганы болгаш феодалдарның эргелерин чазактың кызыгаарлааны база чер реформазын чорудканы улуг капиталдың болгаш чер ээлекчилериниң онза килеңин болдурган.

Барыын үзелдиглер баштайгы удаа эрткен чылдың августа болган президент соңгулдазынга удурланып үнгеннер. Ынчан ИНК партиязын ийи чарыдыргаш, ол партияның мурнундан барыын үзелдиг бөлүктүң төлээлекчизи Реддини депшидерин чедип алыр аргалыг болган. Ынчап баарга Индира Гандиниң талалакчылары хамаарышпас кандидат кылдыр ажылчын шимчээшкинниң сураглыг ажылдакчызы Гирини депшидерге, ол президентиге соңгуткан.

Реакция аштырыышкынга таварышкаш, бодунуң халдаашкынын Индира Гандиниң бодунче кылып, ооң премьер-министр албан-хүлээлгеден дүжерин кандыг-бир арга-биле чедип алыр деп оралдажып эгелээн. Амгы парламент соңгулдазынга барыын үзелдиг күштер Индира Гандиниң чазааның депшилгелиг чаартылгалар углаңнышкынынга ажыы-биле удурланып эгелээннер. Индий национал конгрестиң кандидаттарынга аштырыышкынны таварыштырар дээш олар бөлүглениишкинни тургусканнар. Аңаа ол партиядан чарлып үнген «Конгресс организациязы» деп бөлүк болгаш «Джан сангх» база «Сватантра» дээр кедергей реакцылыг партиялар кирген.

Индий парлалганың «Улуг альянс» деп шоодуп адааны ол реакцылыг бөлүктү улуг капитал харам чокка деткип турза-даа, олуңнуг аштырыышкынга таварышкан. «Конгресс организациязының» барыын бөлүглениишкиниң чамдык удуртукчуларын, кулак-помещиктерниң «Бхаратия кранти дал» партиязының баштыңы Чаран Сингхти, улуг капиталдың «Сватантра» партиязының төлээлекчизи Масанини болгаш монополиялыг капиталдың болгаш реакцияның өске-даа хөй сураглыг төлээлекчилерин даңзылаан турган.

Парламент соңгулдазының түңнелдерин Индира Ганди «УЛУСТУҢ ТИИЛЕЛГЕЗИ» деп адаан. ОЛ ТИИЛЕЛГЕ ШЫН СОЦИАЛ-ЭКОНОМИКТИГ ЧААРТЫЛГАЛАРНЫҢ ПРОГРАММАЗЫН ЫЯК БОТТАНДЫРЫП ЧОРУДАРЫНГА ОРУКТУ АЖЫДЫП ТУРАР деп ол демдеглээн. Хамаарышпас Индияның мурнунда турар кол-кол сорулгалар — чурт иштинге социал депшилге, делегейге тайбыңның болгаш найыралдың политиказын чорудары ол болур.

(СЭТА).

ТК-НЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

ХАНОЙ. (СЭТА). АКШ-тың президентизи Никсонуң даштыкы политика талазы-биле конгресске чоруткан чагаазында дайынны «вьетнамчыдар» талазы-биле айыткан политиказын Лаостуң патриоттуг фронтузунуң Төп Комитеди буруу шаап көрген болгаш «Никсонуң доктриназы» дээрге «АКШ-тың Индий-Кыдатта болгаш бүгү Азияда кара-сагыштыг эрге-ажыктарын барымдаалааш, азиаттарны азиаттарже болгаш индий-кыдаттарны индий-кыдаттарже ыдалаарының хоралыг политиказы-дыр» деп тайылбырлаан.

ВИА агентилелдиң дамчытканы ТК-ның март 9-тагы медеглелинде «вьетнамчыдар» деп чүл дээрге дайынны соксадыр дээни ол эвес-тир деп демдеглээн.

Дайынны улам калбартырын соксадып, Мурнуу Лаоска удур агрессчи үүлгедиишкиннерин соксадырып, Лаостан бүгү америк шериглерни болгаш оларның чалчаларының шериглерин дол-дораан үндүрерин АКШ-тан Лаостуң патриоттуг фронтузу негеп турар. Ол ышкаш Лаос талазы-биле 1962 чылдың Женева дугуржулгазынга үндезилээш база ол чуртта тургустунуп келген байдалды барымдаалааш, Лаостуң айтырыгларын шиитпирлээри-биле лаос бөлүктер-биле ужуражылганы кылырынга таарымчалыг байдалды тургузар төлээде, Лаостуң бүгү девискээрин бомбалаарын ыяап-ла соксадырын чурттуң патриоттуг фронтузу база шыңгыы негеп турар.

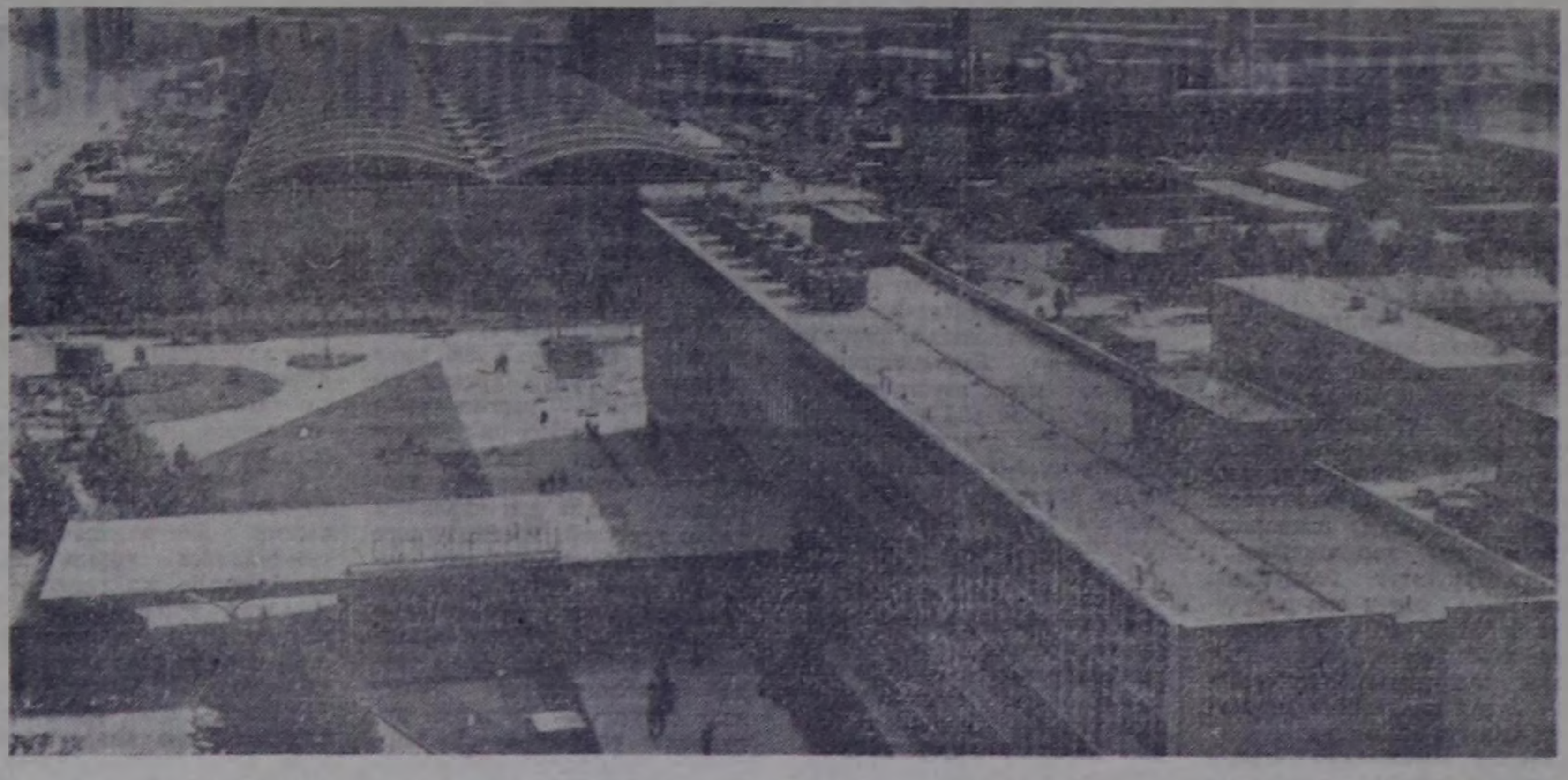

Улусчу Венгрия Совет Эвилели болгаш өске-даа социалистиг чурттар-биле кады ажылдап тургаш, бодунуң алюминий үлетпүрүн улам сайзырадып турар.

Чиик металлдарның Төп Европада эң-не улуг дээн комбинадын Секешфехерварда тудуп тургускан. Ооң дериг-херекселдериниң хөй нуруузун совет бүдүрүлге черлеринге кылган. Ам бо чылын ол комбинаттың бүдүрүлге күчүлерин улам улгаттырарын планнап турар.

ЧУРУКТА: Секешфехерварда комбинат. Венгрияның дой-довураандан ССРЭ-ге хайылдырып тургаш, кылган металл маңаа алюминийниң эге хевиринче хуулуп турар.

Фото МТИ — СЭТА-ның.

Тываның чарыштыг кожазында

ХАКАС ЧЕРНИҢ ЭРТЕМДЕННЕРИ

Хакасияда эртем-шинчилел албан чери болур кодээ ажыл-агый Дуржулга станциязының ады, ажылы чүгле Красноярск крайда эвес, оон өске черлерде-даа база билдингир апарган. СЭКП-ның XXIV съездизиниң чаа беш чыл планының талазы-биле Директиваларының төлевилелин чугаалашпышаан, Хакасияның эртемденнери боттарының мурнунга чаа-чаа сорулгаларны салып турар.

Абакан хоорайдан ырак эвесте бо эртем албан чери 40 чыл бурунгаар үндезилеп тургустунган. Ынчан аңаа дуржулга мелиоративтиг участок ажылдап эгелээн. Ооң штады дөрт-ле кижи: эргелекчи, хайгааракчы, ийи ажылчын турган. Чери чүгле тос чартык гектар.

Ам бөгүнгү кодээ ажыл-агый Дуржулга станциязы — улуг эртем-шинчилел албан чери. Шинчилел ажылын он-он эртем ажылдакчылары, ооң иштинде кодээ ажыл-агый эртемнериниң кандидаттары — беш кижи кылып турар. Станцияның дуржулга ажыл-агыйында хөй шинчилел ажылын харылаар янзы-бүрү техника бар. Аңаа беш муң гектар ажыг черни быжыглаан.

Хакасияның Дуржулга станциязының ажылдап кылганы түр суггарылга бугаларындан чорудар суггарылга системазын чүгле чурттуң хөй-хөй районнарының шөлдеринде ажыглап турар эвес, өске чурттарда-даа ажыглап турар апарган. Ол ажыл дээш гидротехника килдизиниң эргелекчизи А. Г. Турбинге болгаш директор А. Я. Пантелеевке Күрүне шаңналын тывыскан.

Суггарылга талазы-биле эвээш эвес ажыл кылдынган: янзы-бүрү кодээ ажыл-агый культураларын суггарарының ажыктыг аргаларын тывкан, шөлдерни суггарылгага белеткээриниң техниказын болгаш суггарылганың бодун канчаар чорударын тодараткан. Чажылганың чогуур нормаларын болгаш янзы-бүрү кодээ ажыл-агый культураларының тарыыр хуусааларын, а ол ышкаш органиктиг болгаш минералдыг чемиштиглиглерниң төгериниң нормаларын тодараткан.

Станцияның эртем ажылдакчылары бедик дүжүттүг сорттарны өстүрүп үндүрген. Чижээ, станцияның мал чемнери бүдүрер килдизиниң эргелекчизи Е. И. Парасаа тарымал тооруктуң «Красноярский силосный» сортунуң автору. Кукуруза соокка алзыптар черге безин бо сортту тарыырга гектар бүрүзү 400—500 центнер ногаан массаны бээр. Суггарылгалыг черге тарыырга гектардан-на 19 центнер үрезинни алыр. Бо сортту Сибирьниң, Казакстанның болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң он чеди областарында, крайларында болгаш республикаларында райончуткан.

Станцияның ажылдакчылары эрткен беш чылда үре-түңнелдиг ажылдаан. А. В. Фомина ногаарның «Степняк» деп перспективтиг сортун тып үндүрген. 1970 чылда ону Красноярск крайның өске черлеринге райончуткан, а бо чылын ону Тыва АССР-ге, Алтай крайга болгаш чурттуң өске-даа хөй областарынга райончудар. Оон аңгыда, эш Фоминаның тып үндүргени «Хакасский-1» клеверин (меде) ам чурттуң элээн каш областарында, крайларында өстүрүп турар. Ол кижи дүргү хиро бедик өзер. Ооң дүжүдү гектардан чүс центнерден эвээш эвес сиген-биле деңнежир болгаш чемиштиг шыпары аажок эки.

И. Ф. Деморенко бодунуң оору-биле кады он чыл иштинде кызыл-тасты шилип хайнакташтырар ажылды чорудуп келгеш, «Альбирум-73» деп сортту тып үндүрген. Ол гектардан 44 центнер эки шыпарлыг тарааны берип турар.

Станцияның эртем ажылдакчылары хойларның «Красноярская тонкорунная» деп уксаазын тып үндүрген. Ол уксааны 1963 чылда ССРЭ-ниң кодээ ажыл-агый министриниң дужаалы-биле бадыткаан. Ам Хакасияның колхозтарында, совхозтарында бо чаа уксааның хойларының баш саны миллион ашкан. Хакасияның, Тыва АССР-ниң байдалдарынга, Красноярск крайның хову черлиг хой районнарынга, Сибирьниң элээн каш областарынга бо уксаа эки таарыжырын көргүзүп турар. Чаа уксааның хойлары улуг чаагай, эки продуктулуг. Москвада уксаажыдылга заводунда кошкарларының ортумак дириг деңзизи 111 кг, дүгү 11,5 кг, торгуур хойларының деңзизи 51 кг, дүгү 5,3 кг.

Бо уксаа Хакасияның хойжуларынга дүктү, хой эъдин бүдүрерин болгаш дужаарын ковудедирин хандырган.

Хойларның «Красноярская тонкорунная» уксаазы-биле уксаажыдылга ажылын чорудар талазы-биле чөвүлелди тургускан. Алтай районнуң бүдүрүлге эргелелиниң начальниги эртемден-зоотехник Ю. Н. Дреус ол чөвүлелди баштап, улуг ажылды чорудуп турар.

Станцияның малчыннарынга хаван ажылынга уксаалар аразының хайнактаашкынын чорудар талазы-биле сүмени берген. Бо талазы-биле чогуур түңнелдер база көстүп турар.

Дуржулга ажылдарының түңнелдерин пропагандалаар, парлалгага үндүрер талазы-биле улуг ажылды чорудуп турар. Чүгле 1970 чылда эртем ажылдакчылары солуннарга 47, журналдарга 17 чүүлдү бижээн, радиога болгаш телевидениеге 11 катап чүве чугаалаан. Станцияның ажылының бирги томун Красноярскиниң ном үндүрер черинге дужааган, хойларның «Красноярская тонкорунная» уксаазының дугайында ажылды дооскан.

Хакасияның кодээ ажыл-агый Дуржулга станциязының эртемденнериниң кылган ажылы эвээш эвес. Ам СЭКП-ның XXIV съездизиниң беш чыл планының талазы-биле Директиваларының төлевилели үнгени-биле холбаштыр эртемденнерниң мурнунда чаа сорулгалар тургустунуп келген. Кылдынган чүүлдерни шүгүмчүлекчи ёзу-биле көөрүп, шинчилел ажылының аргаларын дилеп тывары бо сорулгалар негеп турар. Партияның съездизинге уткуштур олар бедиткен социалистиг хүлээлгелерни ап, эртем-шинчилел ажылын экижидер, продукция бүдүрерин ковудедир дээш ажылдап турарлар.

Р. КОНЯШКИН, журналист.

Чаа ёзулалдар, чаңчылдар

Совет кижилерниң амыдыралында өөрүнчүг, солун байырлалдар хөй. Календарьның байырлал хүннери—Март 8-и, Май-1-и, ноябрь 7-и, декабрьның беш дээш өске-даа хүннерин хоорай, суурларда байырлап эрттирип турар бис. Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң хүнүн, сонгулдалар хүнүн, ол ышкаш тудугжуларның, көдээ ажыл-агыйның ажылдакчыларының, башкыларының, металлургтарның күш-ажылчы байырлалдарын улус демдеглеп турар.

Бистиң чуртувуска чаа ниитилел харылзааларының тургустунганы-биле чаа совет ёзулалдар, чаңчылдар, улустуң байырлалдары тыптып келгилээн. Ажыл-ижинге сеткил ханган, чогаадыкчы кузел-чуткулдерге сорук кирген совет кижи бодунуң амыдыралын экижидер, хостуг үе-шагын чөп ажыглаар сорулгазыг. Бистиң чуртувус—коллективизмниң чурту. Совет кижилер ниитилел болгаш хууда амыдыралының сорулгаларын бот-боттарындан хоорэ көрбейн турар.

Социалистиг өг-бүлени тударын, чаа кижиниң төрүттүнгенин, бирги класска барганын, паспортту тывысканын, күш-ажылчы базымның эгезин, Совет Армияның хүрээлеңинче үдээнге, күш-ажылдың база өг-бүлениң байырлалдары—бо бүгү чаа байырлалдарның, ёзулалдарның чыдагааны болу берген. Шак ындыг эрга-хевирлерин бистиң клубтарывыс, культура бажыңнарывыс пропагандалаар, нептередир ужурлуг. Бистиң республикада ук ажыл чамдык черлерде нептеревээнин айтыылы.

Бистиң амыдыралывыста тыптып келгилээн чамдык чаа ёзулалдар, байырлалдар дугайын чугаалап көрейн. Совет Армияның хүрээлеңинче үдээшкин республиканың бир чамдык районнарында эки чаңчыл боон бар чыдар. Каа-Хем районга шеригже үдээшкинниң бир-янзы ёзулал кылдыр доктааткан. Хамааты дайынының үезинде чок болганнарга турааскаал бар, шеригже келдирткеннер ооң чанынга чыскаалыптар. Үдээшкинниң түңнелинде районнуң Культура бажыңынга темалыг кежээни эртирер. Бо бүгүнү бай бурунгаар планнаары, белеткенири чугула болбайн аан. Манаа комсомол райкомнары, районнуң шериг комиссарнады, культура ажылдакчылары, дайынның хоочуннары, ат-сураглыг кижилер идепкейлиг киржип, келир үениң солдаттарынга чагыг сөстү сөглээри албан.

Эрткен чылдың октябрында Кызыл хоорайның культура бажыңнары шеригже үдээшкинниң кежээлерин эрттиргилээн. «Энергетик» Культура бажыңынга «Көк-Тей» совхозтуң база электростанцияның шериг назылыглары чыгдып келген. Майор эш Грива, Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуну эш Н. Сухинин болгаш не А. Тюлюш шеригже баарларга чагыг сөстү берген. 1970 чылдың күзүнүнде Бай-Тайганың Тээли суурнуң чурттакчылары чаңгыс чер чурттугларын Совет Армияның хүрээлеңинче үдеп чоруткан.

Малчыннарның, механизаторларның хүнү, пенсияже үдээшкин дээн ышкаш клуб кежээлери бисте элээн нептерээн. Ылангыя Бии-Хем, Таңды, Өвүр, Чөөн-Хемчик болгаш өске-даа районнарда үстүнде хемчеглерни практикалап турар. Каа-Хемниң Бүрен-Бай-Хаак көдээ клувунга солун чүүлдер бо-ла болур. «Соңуургалдар аайы-биле клубту» ында органнзастаан. Мында онзагай чүве чүл? Совхозтуң суурнуң сураглыг кижилери-биле ужуражылгаларны органнзастап келген. Улуг-Хемниң Эйлиг-Хем клувунга мурнакчыларга турааскааткан кежээлер солун эртип турар.

Республиканың районнарынга чамдык ёзулалдарны чорудуп турары эки чаңчыл апарган. 1970 чылдың мартта Чадаана хоорайга өг-бүле болганывның көргүзүглүг ёзулалын эрттиргени солун. Ону семинарга келген культура ажылдакчыларынга сонуургадып көргүскен. Ынчалза-даа чөөн-хемчиктер эки ёзулалды чаңчыл болдурун уламчылаваганы харааданчыг.

Сарыг-Септиң Культура бажыңынга өг-бүле болушканын 4 удаа, а Тураң хоорайга 7 удаа бүрүткээн. Ол-за хоорайга чаа төрүттүнгеннерни байырлалдыг ёзу-биле бүрүткээрин практикалап турар.

Эрзин, Таңды, Бай-Тайга, Каа-Хем районнарының культура албан черлери назы четкеннерниң кежээлерин, паспорт тывысырын органнзастаавын эки деп санаар. «Кышты үдээри» ол районнарда улустуң байырлалы болу берген.

Чаа ёзулалдардан аңгыда календарь байырлалдарын, тус-тус профессиялар аайы-биле хүннерни бисте хөйү-биле эрттирип турар болгай. Культурлуг хөглүг, солун, өөредиглиг чүүлдер-биле чергелештир эргиниң артыышкыны — арагалаашкынче чамдыкта бо-ла хандыкшый бээр таварылгалар бар. Ол болза чаа ёзулалдарга, чаңчылдарга бичии-даа хамаарылга чок багай чаңчыл-дыр. Ындыг таварылганы дыңнаан мен. Бир адырның дыка хөй бөлүк ажылдакчылары кады байырлал демдеглээн. Кежээге болган оюн-тоглаашин көргүзүү-биле чергелештир чыылганнарның аразындан арагаже сундуттуушкун база тургулаан.

Шеригже үдээшкин, школа дооскаңы, диплом алганы, уруглар хар харлааны дээн ышкаш өөрүнчүг болуушкуннарны эки ёзулалдыг эрттирер туржук, үр үеде коллективтиг арагалаашкын, ооң туржук багай чүүлдерге чедире бээр ындыг фактыларга эттеш чок болуру чугула.

Ынчаарга ам сорулга чүл дээрге бүгү-ле эки ёзулалдарны, чаңчылдарны хөй-ниитиниң күжүнге даянып тургаш, нептередири болур. Кым чүнү кылырыл, кандыг сорулгалыгыл дээрзин бодаза эки. Чаа эки чүүлдерни демдеглээри, органнзастаары чүгле клуб албан черлеринге онаажып турар. Херек кырында бо херекке школа, комсомол, паспорт столу дээш өске-даа черлер идепкейлиг киржир ужурлуг.

Ёзулалдарлыг байырлалдарны тарадырының чедимишкиниң хөй-ниитиниң калбак киржилгезинден улуу-биле хамааржыр. Культура ажылдакчыларының аңаа киржилгези эң кескү болуру чугаажок.

С. СКОРЫХ,
улусчу чогаадылга бажыңының директору.

ГРАФИК ЁЗУГААР

Чөөн-Хемчик районнуң культура ажылдакчылары партияның XXIV съездизинге чедиишкиннig ужуражыр сорулганы салып алган. Республикада чарлаттынган бот-тывынгыр уран чүүлдүң көрүлдезиниң баштайгы ээлчээ ажыл-агыйларда эртип турар. Бот-тывынгыр артистерниң көргүзүглерин ажыл-агыйлар төптеринге ойнаан соонда, Чадаана хоорайга отчёттуг концертти көрүкчүлерин шагдаза доктааткан. Коллективтерниң концерттери доктааткан график ёзугаар чорут турар.

Партияның XXII съездизи совхозтуң, «Искра» колхозтуң коллективтери отчёттуг концерттерин көргүскүлээн. Марттың ортан үезинде Баян-Таланың бот-тывынгыр артистери болгаш № 1 школаның башкылар, ажылчыннар коллективи уран талантызын сонуургаткан.

Көрүлдени органнзастыг чорудар, аңаа идейлиг уткалыг номерлерни шилип киирер ажылды партия райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизи база райкүүскомунуң культура килдизи өөренип көрген. Көрүлдени удуртур оргкомитеттиң ажылы багай эвес. Үстүнде организацияларның харыысалгалыг ажылдакчылары тус-тус ажыл-агыйларга барып, практиктиг дузаны бот-тывынгыр артистерге көргүзүп турар.

ТАЛАНТЫЛАР ИЛЕРЕТТИНГЕН

«Тере-Хол» колхозта херээженнер чөвүлели культура-массалыг ажылдарга кошкү рольдуг боор турар. Кунгуртуг суурнуң хөй-ниити амыдыралынга херээжен чон улуун киирип келген. Квартал концерттерин февраль айда-ла көргүзүп эгелээн. Ук концерттерниң түңнелин чоокта үндүрүп, сөөлгү көргүзүглерин эрттирген.

Суурда алды кудумчу тус-туста үстүн алгаш, талантыын бараалгаткан. Тайбың кудумчузу тергиининерниң санынга кирип, бирги черни ээлээн болгаш ыдыкел-биле шаңнаткан. Ол ышкаш бирги черниң дипломун база чаалап алган. Бо кудумчунуң концерти эң органнзастыг эрткен. Назы-хары улгады берген Тошу Дежит моол улустуң ырын эки күүсеткен.

Танцычылар Саяна, Антон Манчыннар танцыларны эки күүседиптээн.

Бо-ла кварталдың чурттакчыларының көргүзүүнден баштак кожамыктарны база чактап болур. Ю. Сандак, В. Калдаң олар сыгытты эки күүсеткеннер. Ниитизи-биле бо кудумчудан 13 хире эки номерлерни көрүкчүлер сонуургаан.

Комсомольская кудумчузунда колдууда ажылчылар, интеллигентилер чурттап турар. Олар ийиги черни ээлээр аргалыг болганнар. Өске-даа кудумчуларның күүсеткен номерлеринде көрүштүг солун чүүлдер хөй болганын жюри кежигүннери демдеглээн.

Я. ИРГИТ.

Спорт

Чеди удаа чемпион

СТОКГОЛЬМ. (СЭТА). ССРЭ-ниң шилиндек командазы Швецияның шилиндек командазын шиитпирлиг маргылдаага 2:1 (1:1) сан-биле тиилээш, мачилиг хоккей талазы-биле делегейниң чеди удаа чемпиону болган. Хабаровск чурттуг Анатолий Фролов-биле москвич Юрий Лизавин бистиң шилиндек командавыстың «алдын» саннарын киирген.

Делегейниң моон мурнунда маргылдаазынга ышкаш, ийиги черни Швецияның хоккейстери алган, үшкү черде — Финляндияның командазы болган.

Порторожке ужуражыр

Совет гроссмейстер, делегей чемпиону чораан Василий Смысловтуң венгр шыдыраачы Лайош Портиш-биле ужуражылгазы югослав хоорай Порторожке март-апрель айда болур. Делегейниң бирги черин дээш Пальма-де-Мальоркага (Испания) болган зоналар аразының маргылдаазынга бо ийи шыдыраачы чедиги болгаш сескн черин үлежип билдингир болгай. Ынчангаш олар шүүлде ойнааш кыннарга сес шыдыраачылардан кым бир кижи кирипшес апаар таварылгада ойнаар бирги курлавыр болур эрге дээш алдын салыг-биле маргыжар апаар.

Смыслов-Портиштиң маргылдаазының баштайгы салыы—март 30-де.

Делегейниң бирги черин дээш ойнаарларының маргылдаазы май—июньде болур.

(СЭТА-ның корр.).

БООДАЛГА

Бай-Тайга районунда ДОСААФ-тың эге организациязы боодалга маргылдаазын органнзастап эрттирген. Аңаа бирги черни районуң садыг килдизиниң эргелекчизи Артём Сарыглар ээлээн. Белекнел конторазының даргазы Хүрүүл Кан-оол ийиги, автолавка садыгжызы Николай Очур үшкү черни алганнар.

«Тээли» совхозтуң төвүнге болган ындыг маргылдаага механик Салчак Чүрүк тергиидээн.

М. КЫРЛЫГ-КАРА.

ЧЕМПИОН ИЛЕРЭЭН

Кызыл хоорайның ийиги, үшкү разрядтың шыдыраачыларының чартык ай ажыг үргүлчүлээн маргылдаазы дооскулган. Аңаа ийиги разрядтың сес, үшкү разрядтың дөрт ойнакчылары киришкен.

Маргылдааның онзагай чүүлү — ийиги болгаш үшкү разрядчыларның аразындан хоорай чемпионнарын илерезири турган. Ийиги разрядчыларның иштинден Курстраттың ажылдакчызы Александр Князев он бир салыгдан тос санны алгаш, а ийиги разрядчыларның бежин утпаш, ийнгиап-биле хаёым иштааш, чемпион болган. Ийиги, үшкү, дөрткү черлерни «Тыва сентезге тудуг» трестиден Юрий Быков, типография ажылчыны Владимир Михненко, пединститутуң студентизи Владимир Калындуу сес сес саннарлыг болуп, аразында үлежкеннер.

Сөөлгү салыгларда үшкү разрядчы Дандар-оол Сарыкай кыгамчалыг ойнааш, тергиидеп турган Юрий Быковту болгаш Александр Князевти утканын көрүкчүлер сонуургаан.

Маргылдааның киржикчилеринден тос кижи разрядтарын бадыткап алган.

«Шалап, тулаң, содап орда, шыдыраа-даа солун оюн» деп шулүкчү, дыка-ла шын чугаалаан ийин. Ол дээрге назы-хар, кыш, чай дивейн ойнаар оюн-на болгай. Ооң чижээн бо маргылдааның киржикчилеринден безин көрүп болур. Ойнакчыларның эң аныы он дөрт, а эң улуу — 47 харлыг.

Маргылдаа төнген. Моон түңнелинге хамаарыштыр чугаалаксанчыг чүве: моон соңгаар чүгле ийиги разрядчыларның бир аңгы, а үшкү разрядчыларның база-ла ынак ынчаар эрттирип турары чугула. Чүге дээрге, холушкак разрядтың шыдыраачыларының аразынга бедик разряд чедип алыры ындыг-ла белен эвес деп чүвени — ойнаан үшкү разрядчылар чаңгыс чада өрү мергежилин көргүспээни херечи болур.

Бо маргылдааны күш-культураның хоорай комитети (даргазы эш Н. Бражников) болгаш бирги разрядтың судьязы, республиканың хоочун, шыырак шыдыраачыларының бирээзи Монгуш Кенин-Лопсаңның эки органнзастап эрттиргенин айтыр херек.

Д. САЛЧАК.

АГААР

Бөгүн республикага булуттаар, чамдык черлерге хар чаар. Хаттың күжү секундада 5—10 метр чедер. Кыжылга булуттаар, хар чагбас.

Агаарның температуразы хүндүс барыын районнарга 0—5, өскелеринге 7—12, Кызылга 8—10 градус соок болур.

«Торгалыг» совхозта ном садыының эргелекчизи комсомолчу Раиса Кыргысовна Бады-Суур ол ажылга ийи чыл ажылдап турар. Аныяк кыс ажылга ак сеткилдиг болуп, көдээ чонунуң ортузунга ном садыглаарын эки органнзастап турар. Ооң ыраккы кодааннарга аалдап чеде бээри чаңчыл болган.

— Черниң байдалы ындыг: тыва чогаалчыларның, ооң иштинде бистиң чаңгыс чер чурттугларывыс С. Сарыг-оолдуң, В. Көк-оолдуң, Т. Кызыл-оолдуң номнарын чүнүнда мурнунда садып апаардыр — деп, ол чугаалап турар.

Раиса Бады-Суур эрткен чылын 3100 рубльдиң ниити-бүрү номнарын садар планын ажыр күүсеткен. Бо чылдың баштайгы ийи айының планын база күүседипкен.

Бүгү-эвилелдиң ном тарадылгазының ам эгелээн айынга ол идепкейлиг киржип эгелээн.

ЧУРУКТА: Р. БАДЫ-СУУР.
А. ПОНОМАРЕВТУҢ фотозу.

АК-КӨК ЭКРАНГА

МАРТ 16-ДА

19.00—Телемедээлер.
19.15—«Найырал» деп альманах. Киножурнал.
19.33—«Партия—бистиң баштыңчывыс» деп дамчыдылга.
20.03—«Ноя конструктор». Эртем-тайбыр тыг фильм.
20.13—«Ак-көк хемниң дээгеннеринде»—литература музыкалыг телеальманах.
20.53—Телемедээлер.
21.03—Чарлалдар, рекламалар.
21.05—22.35—«Чалыы назын» деп ансамбльдиң эстрада ревюзу.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

КИНО

МАРТ 16-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Георгий Саакадзе» (1-ги, 2-ги белектери) 12.15, 15.30, «Тураң аганың чечээ» 10.30, 18.45, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Солдат Иван Бровкин» 9.40, 13.10, 15.40, «Эрги тоол» 11.40, «Хедерни томааштаны» (1-ги, 2-ги белектери) 18, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Дээрги Никто» 15, 17, «Күштүг ынакшылдың аянгазы» 19, 20.45 шактарда.

«ВОСТОК»: «Хар малын» 10.30, 15.30, «Элээди уруглар» 17.20, 20 шактарда.

«ЭНЕРГЕТИК» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: Киночыынды 16.30, «Сайха» (1-ги, 2-ги белектери) 19.30 шактарда.

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 10 ЧЫЛЫ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Уну чок кижи болгаш ынакшыл» 18.30, 20.20 шактарда.

Бир эвес чоокку үеде телевизор херектээр садып алыкчылар бар болза, Кызылдың «Саян» универмагындан ол бараалгаарны садып ап болурун чарлап тур.

«РАССВЕТ», «РЕКОРД», «ВЕСНА», «БЕРЕЗКА»

деп телевизорлар үрелиичел эвес, бүзүреңдиг ажылдаар болгаш үнү кайгамчыктыг эки дыңналыр, көстүрү база тергиин эки. Оларның ортээ 132-ден 230 рубль чедир.

Техника талазы-биле бедик шынарлыг кылып күүсеткен

«ЧАЙКА», «ИЗУМРУД», «КРЫМ»

деп телевизорларны стол болгаш шала-даа кырынга тургузуп ап болур кылдыр таарыштыр үндүрген болгаш хевирлерээзү амгы үеге дүгжүп турар. Ол телевизорларның ортээ —434 рубль.

Ынчаарга «ЧАЙКА», «ИЗУМРУД», «КРЫМ» деп бедик шынарлыг телевизорларны 24 ай хуусаалыг чээп садып ап болур силер.

КЫЗЫЛ САДЫГ ЧЕРИ.

Хоран-химикаттар болгаш оортан камгаланыры

Көдээ ажыл-агый культураларының дүжүдүн бедидериниң бир кол аргазы — тараа шөлдеринге химиждилгени кадбаа-биле ажыглаары болур. Бойдуста бок үнүштерниң хөй янзы хевирлери, хоралакчылар болгаш культурлуг үнүштер аарыглары бар. Олар дүжүтке улуг когарал-дарны таварыштырып турар. Оларга удур демиседиин өске аргалары-биле чергелештир хөй янзы химиктиг бүдүмелдерни ажыглап турар.

Хоран-химикаттар кижилерге болгаш дириг амытаннарга көнгүт хоралыг. Оларны шын эвес ажыглап кадагалаар дикпе, ооң камгалашпырыныц чурумун сагывас чорук кижилерни болгаш дириг амытаннарны ооң хоранныын хоочураар чорукка чедирип болур.

Бистиң республиканың ажыл-агыйлары эрткен беш чылда тараа шөлдерин химиктиг арга-биле сайзырады ажылдап кылырып ооң мурнунда беш чылга деңнээрге барык беш катап улгаттырган. Амгы үеде республикада хоран-химикаттарны ажыглавайн турар ындыг чаңгыс-даа колхоз, совхоз чок. Ону төп черлерден хайыы Эрзин, Өвүр, Бай-Тайга болгаш Барыын-Хемчик районнар бээп ажыглап турар апарган. Эң нептерээн болгаш хөй ажыглаттынып турар хоран-химикат болза, тараа болгаш ногаа культураларын хоралаарынга ажыглаар — гранозан болур. Гранозан дээрге, ажыглаарынга белен болдурган мөңгүн суу холуксаалыг бүдүмел, а мөңгүн суу кижиге болгаш көдээ ажыл-агый амытаннарынга эң хоралыг чүүл.

Республиканың колхозтарында, совхозтарында үрезиннерни чүгле хораннаан соонда чаштырып турар. Хораннаашкын тараа культураларын хоралыг аарыглардан, а кызыл-тасты, көк-тараазы, сулазы, чиңге-тараазы оларның дазылы ирип аарыыр чоруктан камгалап алырынга онза ажыктыг. Тараа культураларының үрезиннерин хораннаан чаштырбас болза, ооң дүжүдү 30—40 хуу куду болурун практика бадыткаан. Өзүп үнери куду шынарлыг үрезиннерни хоралакчыларга удур турушкуг болдургаш, чаштырар чорук ооң өзүүчелин барык 8—10 хуу өрүледир, а ол дээрге, чажар шынары куду үрезиннерни ындыг бедик шынарга чедирериниң бир аргазы болур.

Үрезин хораннаашкынының ажык-дузазының дугайында чүгле тускай эртемниглер эвес, республиканың колхозтарының, совхозтарының ажыл-ишчилери эки билир. Үрезиннерни гранозан-биле хораннаары дүжүттү бедидеринге эң бедик экономиктиг ажык-дузаны берип турары билдингир болза-даа, көдээ ажыл-агыйның тускай эртемниглери база гранозан-биле холбашкан ажылдыглар ооң кадыкшылга айыылдыг хораны чедирип болурун уттуп турарлар. Ооң уламындан гранозан-биле кижилерниң болгаш мал-маганның хораннанып бээриниң таварылгалары республикага тургулаан.

Элээн хөй ажыл-агыйларның удуртукчулары болгаш тускай эртемниглер ылаңгыя гранозанны кадагалап шыгжаарынга, ооң-биле хораннаашкынны чорударынга техниканың айыыл чок чоруун сагывайн, онза харысалга чок чүүлдерни болдуруп турар. Чижээлээрге, «Россия» совхоз хоран-химикаттарны ажык дээр адаанда, аъш-чем кадагалаар черлерден ырак эвесте шыгжап турар. Улуг-Хемде Жданов аттыг колхозтуң хоран-химикаттар шыгжаар склады колхоз төвүнде, чуртталга бажыңнарындан улуг-ла ырак эвесте тургустунган. Элээн хөй ажыл-агыйлар үрезин хораннаашкынын колхоз азы совхоз төвү суурларда чорудуп турары кандап-даа таарышпас. Ол чорук долгандыр турар кижилерге болгаш мал-маганга онза айыылдыг. Ооң аңгыда, үрезин хораннаашкынынга эмчи шинчилгелери, тускай сургаалда эртпээн, аңаа-ла дүш болган кижилерни ажылдадып турарының фактылары база бар. Бо ажылга ажылдаар кижилер тускай сургаалдаңы болгаш хептерни алган турары эргежок чугула. Олар кыска ажыл хүнүг, бедиткен ажыл төлевирлиг турарын барымдаалавас чүүлдер кайы ковей.

1965 чылда ССРЭ-нин Кадык камгалал министерствозу хоран-химикаттарны ажаарының, көдээ ажыл-агыйга ажыглаарының база ону дажыглаарының дугайында чаа саниттар чурумнарын бадылаан. Бо чурумнарның кол сорулгазы хоран-химикаттар-биле холбашкан ажылдыг кижилерниң, ооң хораннанырындан база чурттакчылыг черлерни, суглары, аъш-чем аймаан хоран-химикаттардан камгалаарынче угланган.

Амгы бо хүннерде республиканың ажыл-агыйлары гранозан-биле үрезин хораннаарынче кирген үеде хоран-биле ажылдап турар ажылчыннарга ол саниттар чурумнарының чамдык кол чүүлдерин тайылбырлаары чугула боор турар.

1. Үрезиннерниң куртаг хораннаашкынын ПУ-3, ПЗ-10, РС-100 деп тускай машиналарның дузазы-биле ажык шөлдерге, чуртталга бажыңнарындан, мал кажааларындан, аъш-чем кадагалап турар черлерден, суглардан 200 метр ыракка чорудар. Үрезин хораннаашкыны кылып турар черже өске кижилерни киирбес. Хораннап каан үрезиннерниң пунктуларынга «хораннап каан» деп чарлалды албан тургузар. Үрезиннерниң курган хораннаашкынын чорудуп турар улустар хоран-химикаттарның шынарындан хамаарыштыр тынар органнарын камгалаары-биле тускай противогазтарны ажыглаар ужурлуг. Үрезинни хораннаар үеде РУ-6—«Г» маркалыг холалыг тускай респираторну ажыглаар. Курган хораннаашкын үезинде ажыл шаты 4 шактан эртпес ужурлуг, а арткан үени хоран-химикаттар-биле холбашпаан ажылдарга ажыглаар. Ажылчыннар тускай-хеп-биле хандыртынган турза чогуур.

2. Курган хораннаашкынны тускай машиналарга кылып чорудар. Хораннаашкын үезинде үрелик машиналарның база өске-даа херекселдерни ажыглап болбас. Үрезиннерни хүүрек-биле эжип хораннаарын шуут хоругдаан. Хүннүңне хораннаашкын ажылы төнген соонда белен хораннар артынчылын база хосталган демир банкаларны складка дужаар, а кажан хораннаашкын ажылдары долузу-биле доозулганда ажыглалга турган шупту банкаларны үрей шапкылааш, черже 1 метр хандыр хөөп чок кылыр. Бо херекселдерни узуткаан дугайында тускай актыны тургузар.

3. Чүгле тарылгага херектээр хемчээлдиг үрезиннерни хораннаар херек. Хораннап каан үрезинни чемге ажыглаарын болгаш мал чемгерерин шуут хоруур. Ол ышкаш хораннап каан үрезинни чуггаш кургаткан соонда база өске-даа «арыгдаашкын» аргаларын ажыглап тургаш, чуп алгаш, чемге ажыглаары база хоруглуг.

4. Чугула таварылгаларда, хораннап каан үрезиннерни кылыы материалдан кылган шоодайларга урааш, хоран-химикаттар складтарынга кадагалаан турар ужурлуг. Хораннап каан үрезиннер урган шоодайларга «хораннап каан», «хоралыг» деп бижиир херек. Хораннап каан үрезин дээш харыысалганы кладовщик кижиге онааган турар ужурлуг. Ол кижи ажаан турар үрезинниң база складтан үндүрүп турар үрезинниң учёт-отчёдун кылыр хүлээлгелиг. Ындыг складтарже өске улустарны киирбес.

Хораннап каан үрезиннерни кладовщик кижи колхоз даргазының, азы совхоз директорунуң бижимел айтыышкынын ёзугаар, тарып чажары-биле айыткан хемчээлин барымдаалап үндүрүп бээр. Тарылгага ажыглаттынмайн барган хораннаг үрезин складче дораан эгиттинген турар, а хораннаг үрезин бүрүзү чүгле тарылгага ажыглаттынган, азы чок кылдынган турар ужурлуг.

5. Хораннап каан үрезин шыгжап турган складтар азы ажык шөлдер үрезин хораннаашкынының соонда арыглап аштаттынган, ол пос-биле чоттунган турар чогуур. Төктүп сандараан хораннаг үрезиннерни боле эжикеш, өрттедир ийикпе черге хөөп кааары чугула. Хөмген азы өрттедип чок кылган дугайында актыны тургузар.

6. Хораннаан үрезиннерни тарылга шөлүнче чүгле шоодайларга азы бункерин брезент-биле эки шып каан сеялкаларның автопогрузчиктеринге дажыглаарын чөпшээреп турар. А чүък машиналарының ажык кузовтарынга хораннап каан үрезинни дажыырын шуут хоругдаан.

7. Хоранныг үрезиннерни чаштырарда үрелик эвес сеялкаларны ажыглаар. Чажылга үезинде үрезинниг хааржактың ажы так хагдынган турза эки. Сеялканың кескү черинге «Үрезин хораннаг», «хоралыг» деп бижимелдиг трафареттерни быжыглаар. Сеялкаларда хораннап каан үрезинни хол-биле сайгарып болбас.

8. Хораннаашкын ажылдары доозулган соонда үрезин хораннаарынга ажыглаан машиналарны, чажылга соонда сеялкаларны база үрезин уруп турган өске-даа херекселдерни арыглап аштаар. Саниттар чурумнарын сагыырының дугайында контрольду санэпидстанцияларның, үнүштер камгалаарының станцияларының тускай эртемниглери болгаш ажыл-агыйлар удуртукчулары боттандырар хүлээлгелиг.

Тараа культураларының дүжүдүн бедидеринге болгаш оларны хоралакчылардан камгалаарынга хоран-химикаттарны ажыглаары чугула чүүл. Ынчалза-даа борта бир кол чүве оларны ажыглап билири, саниттар чурумнарын сагыыры.

В. КУЗЫМИНОВ,
республиканың үнүш камгалаар станциязының начальниги.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3, ТЕЛЕФОННУ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының болгаш пропаганда килдизиниң 35-24, харыысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-51, көдээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлегүр килдизиниң 22-64, чагаа база совет тургузуг килдизиниң 41-27, информация килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

ТЫВА АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер черинин республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1.). ТС—25061.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

1971 чыл МАРТ 17 СРЕДА № 64 (8524).

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

Өртээ 2 көп.

СЭКП-НИҢ ЭЭЛЧЕГЛИГ XXIV СЪЕЗДИЗИН ТӨЛЕПТИГ АЖЫЛ-ИШ-БИЛЕ УТКУУЛ!

РСФСР-ниң Дээди Совединге соңгулдага уткуштур

Соңгулда округтарын тургускан

РСФСР-ниң Конституциязының 25-ки чүүлүнге база «РСФСР-ниң Дээди Совединге соңгулдалар дугайында Дүрүмнүң» 25 болгаш 26-гы чүүлдеринге үндезилээш, РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиуму март 15-те бодунуң Чарлыы-биле Россия Федерациязының Дээди Совединге соңгулдалар талазы-биле 894 соңгулда округун тургускан.

РСФСР-ниң Дээди Совединге соңгулдалар дугайында РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыын «Советская Россия» солунда долузу-биле парлаан.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунда

РСФСР-ниң Конституциязының 25-ки чүүлүнге болгаш «РСФСР-ниң Дээди Совединге соңгулдалар дугайында Дүрүмнүң» 25 база 26-гы чүүлдеринге үндезилээш, РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиуму РСФСР-ниң Дээди Совединге соңгулда талазы-биле моон адаанда соңгулда округтарын тургускан:

ТЫВА АССР

864. Кызылдың соңгулда округу (төвү — Кызыл хоорай).

Кызыл хоорай Совединге чагырткан кежээ Советтер-биле кады. Районнар: Каа-Хем, Бии-Хем, Таңды, Тожу болгаш Эрзин.

865. Чадааананың соңгулда округу (Төвү — Чадаана хоорай).

Районнар: Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Мөңгүн-Тайга, Өвүр, Тес-Хем болгаш Улуг-Хем.

(СЭТА).

Луноходтуң шимчээшкини уламчылавышаан

Ыраккы космос харылзаазының төвү. (СЭТА). Март 13-түн кежээзинде кылган харылзааның ээлчеглиг сеансызының үезинде «Луноход-1» оон бүдүүзүнде үнүп келген кратерниң девискээринге шинчилелди ургулчулээн. Автоматтыг аппарат шимчээшкининиң үезинде кратерден тывылган хорзунну чоок-кавызын эрткеш, үнген породаларның химиктиг составын шинчилевишаан, оларның физика-механиктиг шынарын тодараткан. Ол чоок-кавының Ай кырының ниити хевирин чуруукка тырттырган. Луноход сеанс дургузунда 208 метрни эрткен.

Март 14-те Чаъстыг далай девискээринде Хүннүң бедии 51 градус четкен. Хүн ол хире бедик турда хелеглер барык чок болганда Ай кырында чүүлдер телевизия дамчыдылгазынга багай көстүр болгаш луноходту башкарарын дыка берге кылыр. Ооң ужурундан автоматтыг аппарат март 16-да шимчевейн, космос херелдеишкинниң шинчилээрин уламчылаан. Ол үениң дургузунда луноходтан телеметриктиг медээлерни хүлээп алган.

Сорулга, чаңчылывыс

Республиканың аныяк хоорайы Ак-Довуракта Кара-Даш даанын эдээнде даг-дүгү болбаазырадыр кылыр фабрика дүне-хүндүс соксаш дивейн ажылдап турар. «Тыва даг-дүгү» комбинаттың кол цехтериниң бирээзи болур даг транспорт цехиниң рудникте комсомолчу аныяктар бригадазында ажылдап турар бис. Бистиң бригадавыс 1966 чылда тургустунгандан бээр ай, квартал, чыл планын ургулчу ажыр күүседип келген.

Тодаргайлаарга эрткен юбилейлиг чылда 420,1 тонна сорттуг даг-дүгү чыыр турган планывысты 102 хуу күүсеткен бис. СЭКП-ниң XXIV съездизин төлептиг уткуур деп бүгү улустуң социалистиг чарыжынга кирипкеш хоорайда комсомолчу аныяктарның бригадаларының мурнакчыларының санынга кирип, ийи удаа ийиги черге шаңналын алдывыс. 1971 чылдың январь, февральдың планнарын 106, 116 хууларга күүседип, тоску беш чылдың баштайгы чылының айларында бүдүрүкчүлүг ажылдап, хере базымнарны кылдывыс.

Бригадавыста руда чыыкчылары Серен Бугажык, Хертек Тараа болгаш бурильщик Ооржак Көшкендей ышкаш мурнакчыларга чөргаарланып турар бис.

СЭКП-ниң XXIV съездизинге күш-ажылчы белек кылдыр бистиң бригада бедиткен социалистиг хүлээлгезинде чылдың баштайгы кварталының планын март 25-те күүседир, хүн-бүрү норманы ажыр күүседип тургаш, сорттуг даг-дүгүн пландан ажыр 5 тоннаны Торээн чуртка бээр, даг-дүгү арыглаар фабрикаже чүгле эки шынарлыг руданы чорудар деп хүлээнген. Алган хүлээлгелеривисти чогуур үезинде чедиишкинниг күүседир дээш шудургу ажылдап турар бис.

О. ШЕВЕР-ООЛ,
рудникте комсомолчу аныяктар бригадазының бригадири.

Улуг-Хемден медээлер

Механизатор болгаш септелге

Улуг-Хем районда «Жданов» аттыг совхозтуң механизатору А. Кызыл-оол хүлээнген ажылынга ак сеткилдиг болгаш төлептиг кижилерниң бирээзи. Ол хүлээп алганы техниказын камныг болгаш ону билдилиг башкарып, билиг мергежилин бедидип, бодунга негелдезиг болгаш өскелерге үлегерин көргүзүп чоруур. Ол «Беларусь» МТЗ-52 деп маркалыг тракторун 5 чыл дургузунда капитал септелге чокка, туруушкун болдурбайн ажылдап келген. Бо хүннерде ол малчыннарга мал чемин сөөртүр хүлээлгезин үзүктелиишкин чок хандырып турар.

* * *

Ол-ла совхозтуң механизаторлары техника септелгезин СЭКП-ниң XXIV съездизин ажыттынар мурнунда доозар дээш, аразында социалистиг чарыштыг ажылдап турарлар. Септелгеде С. Сумбур-оол, С. Каң-оол ажыл нормазын 100—130 хуу күүседип, социалистиг чарыштың тиилекчилери болуп турар.

Ч. КӨК-ООЛ.

Булуктадыр суггарылга

«ҮТКА 25 чылы» совхозтуң хөй сиген кезер, чайын хевис ышкаш, чечек шыпкан делгем шөлү Ээр-Хавак баары болгай. Совхоз чыл бүрүде тускай казып белеткээн бута упунун дузазы-биле кышкы үеде аңаа булуктаашкынны чорудуп, элбек сигенни өстүрүп ап турар. Ээр-Хавактың кырынга чыл бүрүде хөй сарааттар турарын эрткен-дүшкен кижилер бо-ла көөр болгай.

Совхоз бо чылын булуктаашкынны база-ла чорудуп турар. Ында бир автомашинаны, бульдозерлиг бир ДТ-75 тракторну быжыглаан болгаш суггарыкчылар Тюлюш Агарбаа, Александр Намчан олар ажылдап турар. Совхозтуң хөй чылдарда бульдозерлиг тракторга ажылдап келген дуржулгалыг тракторизи Т. Лопсанчап ол тракторну башкарып турар.

Олар ам 600 га чыгам шөлдү булуктадып суггарган. Бо эштериниң кыштың, частың берге айларында кылган улуг ажылының ачылыг түңнелинде, совхоз бо чылын ол шөлден хөй эки шынарлыг мал чемин белеткеп алыр дээрзинге чигзиниг турбас. Эки суггарарга, сиген үнмейн канчаарыл!

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң ажыттынар хүнүнге чедир 1000 га черни булуктадырар дээн хүлээлгезин бо суггарыкчылар ажыр күүседир дээш ажылдап турар.

К. МОНГУШ.

Септелге доозулган

«Улуг-Хая» совхозтуң Хендерге салбырының механизаторлары механик Бора-Тараа Тараачының удуртулгазы-биле кадээ ажыл-агый машиналарының септелгезин бүрүн доосказ. Механизаторлар 93 илиирни, 8 андазынны, 7 сеялканы, 2 лущильникти септээн. Септелгеге Белекпен Байыр-оол, Тюлюш Байыр-оол олар хүн нормазын доктаамал ажыр күүседип, идепкейлиг ажылдааннар.

Б. ДОНГАК.

Даалгадан ажыр 12 муң тонна

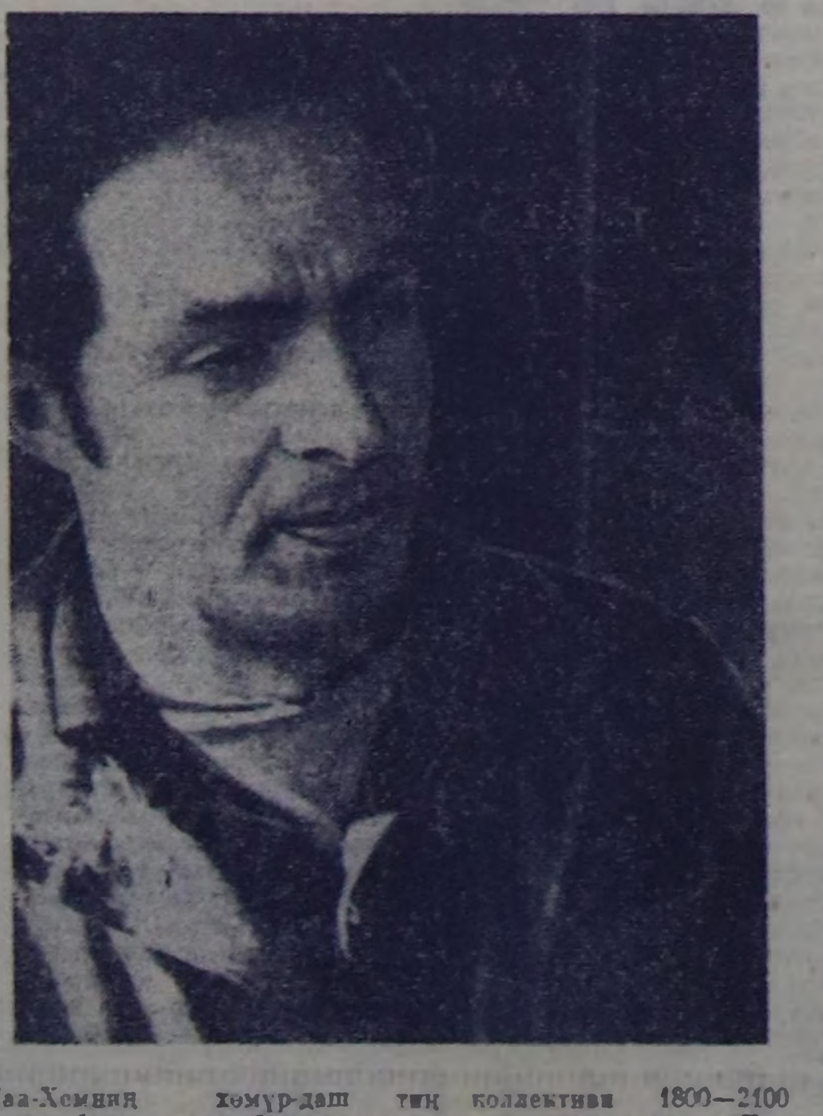

Каа-Хемниң хөмүр-даш разрези бистиң республикада чаа тургустунган аныяк бүдүрүлгениң бирээзи. Ооң ажылчыннары болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылары СЭКП-ниң XXIV съездизинге күш-ажылчы белек-биле төлептиг уткуураар дээш, бир демниг, бедик көдүрлүүшкүннүг ажылдап турар. Ону ажыглалга кииргенден бээр чаа-ла 4 ай ажа дүжүп чоруур. Ол кыска үениң дургузунда коллективтиг күш-ажылчы чедиишкиннериниг болган. Тоску 5 чылдың бирги чылының январь, февраль айларында хөмүр-даш казып тывары разрезтиң коллективи 117 хуу күүсеткеш, пландан ажыр 12 муң тонна хөмүр-дашты берген. Ол дээрге 87 муң рубльдиң продукциязын пландан ажыр бүдүрүп үндүргени ол. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң планы ажыр күүсеттинген.

Хүн бүрүде 1200 тонна хөмүр-дашты чүдүрүп чорудар тургаш, бо хүннерде разрезтиң коллективи 1800—2100 тонна чедирип турар. Чаа тургустунган бүдүрүлгеде күш-ажылга шалыпчы, мурнакчы ап-өөрүнүң саны көвүдеп турар!

Съезд мурнунуң социалистиг чарыжынга аң дээре көргүзүглерни чедип ап турар кижилерден экскаватор башкарыкчылары, коммунист Владимир Коновалов, Николай Андрианов, Николай Дресвянников, «БелАЗ» маркалыг автомашиналар чолаачылары Иван Ведерников, Петр Ермолин, чер үттеп, өрүмнээр станоктуң башкарыкчызы Иван Шевела, Кадыргы Куулар дээш өске-даа он-он мурнакчыларның аттарын адап болур бис. Оларга бистер чоргаарланмас, өөрүвес арга вис чок!

Каа-Хемниң хөмүр-даш разрезиниң бир онзагай чүүлү болза, амгы үениң күчүлүг техниказы-биле бүрүн чепсегленген болуп турары. Разрезте хөмүр-даш тывыжының кол ажылдары — черни өрүмнээри, автомашиналарга хая-дашты, довуракты чүдүргеш, ону өскээр сөөртүп төгери — бо бүгү 100 хуу механизастаттынган. Ону кылырынга бедик бүдүрүкчүлүг улуг экскаваторлар, чер үттээр станоктар, чаңгыс утда 27 тонна чүък сөөртүр «БелАЗ» дээр автомашиналар болгаш өске-даа хевирниң техниказы ажыглаттынып турар.

Ниитизи-биле алырга, мында бүгү кылыр чүүлдерниң 89 хуузу механизастаттынган. Хол-биле кылыр ажылдардан колдуувда разрезтиң складтарынга, янзы-бүрү чүъктер чүдүрери, дүжүрери ышкаш үүрмек, ийиги чергениң ажылдары арткан. Оларны база чоокку үеде механизастаарының хемчеглери алдынып турар.

Амгы үеде разрезте бар техниканы шын ажыглаарын экижидер талазы-биле хемчеглерни ап турар. Коллективтиң инженер-техниктиг ажылдакчылары болгаш ажылчыннары 20 ажыг чаартыкчы саналдарны кииргени. Оларның кол нуруузу техниканы чөп ажыглаарын экижидеринге, бүдүрүлгениң технологтуг чорудулгаларын механизастаарынче болгаш автоматчыдарынче угланган. Эң идепкейлиг чаартыкчыларның санынга инженерлер Дандар-оол Сарыкай, Новиков, Изодринцев, ажылчыннар Кузнецов, Журавлев олар хамааржыр. Оларның бирээзи-ле 3—4 чаартыкчы саналдарны кииргеш, бүдүрүлгеге ажыглаап, шиңгээткен. Күш-ажылды эртемге үндезилеп организастаарының айтырыглары разрезтиң баштаар чериниң, партия болгаш профэвилел организацияларының кичээнгейиниң төвүнде туруп турар. План ёзугаар марттың 15-тен эгелеп даг-ажылдарының комплекстиг бригадаларын тургузар. Аңаа хамааржыр белеткелдерни ам доозбатак. Амга чедир разрезте экскаваторлар, чолаачылар, чер өрүмнекчилери тус-тузунда ажылдап турарлар. Күш-ажылды ынчаар организастааны амгы үеде арай эргижирээн. Ынчангаш ону солуурунуң негеттинип келген. Чаа, комплекстиг арга-биле ажылды организастаары, хамыктың мурнунда бригаданың бүгү кежигүннериниң чедиишкинниг ажылдаарын хандырбышаан, ажыл үезинде ара соксаашкыннарны чок болдурарынга улуг идиглин бээр.

К. КЫЗЫЛ-ООЛ.

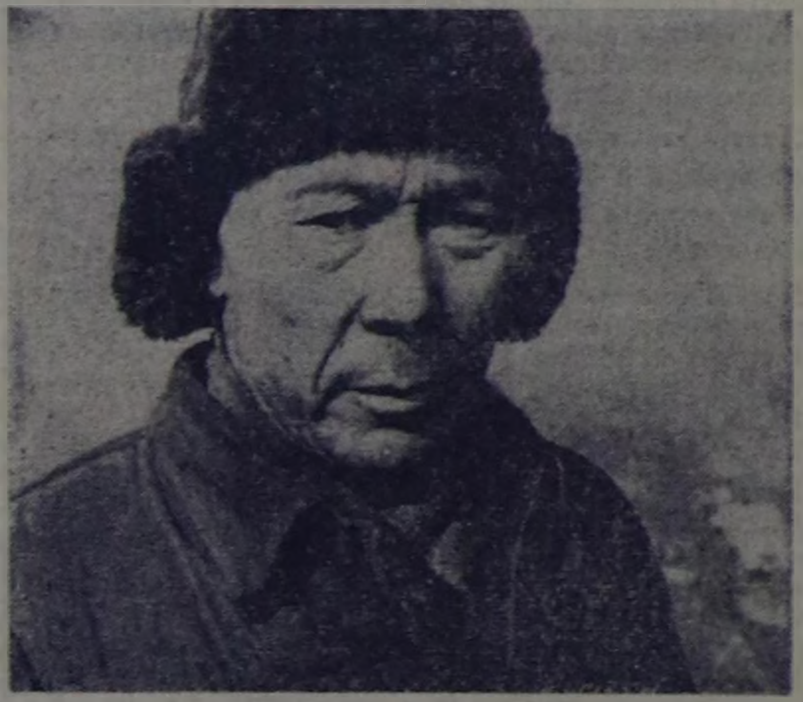

ЧУРУКТАРДА: экскаватор машинизи, коммунист Владимир Коновалов, чер үттээр станоктуң башкарыкчызы, мурнакчы ажылчыннарның бирээзи Кадыргы Куулар. Ол хүнде 104 погон-метр черни үттээр хүлээлгелиг тургаш, 120—130 погон-метр чедир кылып турар.

А. ЗАЙЦЕВТИҢ фотолары.

ХОЙЖУЛАРНЫҢ КОДАННАРЫНДА

«Тээли» совхозтуң Кызыл-Даг салбырының Кудук деп черде хой бригадазында оолдаашкын ургулчулеп турар. Бригаданың 16 кодан хоюндан 46 кижи ажылдап турар. Олардан 15 кижи Коммунистиг күш-ажылдың шалыпчылары.

Чоокку хүннерге чедир 3093 хой төрээн. Оон 3105 хураган алдынган. Чаш малды бүрүн камгалап алыры хамыктың мурнунда хойжуларның боттарындан кол хамааржыр. Бригаданың кодан бүрүзүнде мал чеми четчир бар. Малдың суггалын эки организастаан.

Төрүттүнген хураган бүрүзүн чидириг чокка камгалап алыр дээш хойжулар болгаш сакманщиктер кончуг кызымак ажылдап турар. Хойжулардан Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры болгаш Маадыр-ие Кандан Үрүле 215 хойдан 218 хураганны, Чүльдүм Маңнырыкчы 206-дан 217-ни камгалап алган. Оларның коданнарында арткан хойлар оолдавышаан. Бригаданың аныяк хойжузу Сегбе Комбунуң коданында 223 чаш хураган менди доругуп турар.

И. СЕДИП-ООЛ.

* * *

Улуг-Хем районнуң «ҮТКА 25 чылы» совхозунуң Ак-Түрүг салбырында мал кыштаглалдыышкынның эки хүр эртирер, ооң чаш төлүн чидириг чокка камгалап алыр сорулгаңы кичээнгейниң төвүнге тургусканының түңнелинде марттың бо үезинге чедир кыштаглаашкынның ниити байдалы эки, малдың чаш төлүн менди ап турар.

Шолук-Ховуда хойжу Ш. Седип 300 хойдан 355 хураганны камгалап алган. Хойжуга дузалажып турар сакманщиктер Сат Серенмаа, Иргит Бакыс, Мария Монгуш олар боттарынга онаашкан хураганнарын менди ажаап доруктуруп турарлар. Ол ышкаш К. Даржаа, Г. Оскар-оол, Ч. Сайбуу оларның коданнарында тус бүрү 300-тен өрү хой төрээн. Чаш хураганнар менди.

Хойжу коданнарда сиген, сула болгаш комбикорм аймаа четчир бар болгаш оларны чөп ажыглаар дээш хойжулар болур-чогуур аргаларны ажыглап турар. Ооң-биле чер телепчир оларның чөптүг негелделери база бар. Арыг-Үзүүнде рабкооп даргазы эш А. Кружевский, садыг эргелекчизи эш С. Дондуп олар Ак-Хемде, Шолук-Ховуда, Кучугур-Арт ынчаар малчыннарны бараан-биле хандырарынче шоолуг сагыш салбайн турар. Автолавка ховар баар, харын шуут барбаан-даа черлер бар.

Ол ышкаш малчыннарга почта чедирилгезиниң ажылы шоолуг эвес. Солуннарны, журналдарны, чагааларны олар улуг үзүктелиишкин-биле ап турар, чамдыкта сураг баар.

М. САНЧАЙ.

* * *

«Улуг-Хая» совхозтуң Хайыракан салбырының хой малының оолдаашкыны массалыг болуп турар. Марттың эгезинде чедир төрээн хой беш муң ашкан. Салбырдан 76 сакманщикти хойжуларже чорудкан. Оларның саны амдаа немежир.

Хойжулар болгаш сакманщиктер партияның XXIV съездизинге уткуштур күш-ажылчы ээлчегге кирбишаан, чаш хураганны бүрүн камгалап алыр дээш могат чок ажылдап турарлар.

О. ТАВАА.

1971 чылдың январь-февральда РСФСР-ниң үлетпүрүнүң күрүне планын күүсеткен түңнелдериниң дугайында РСФСР-ниң ТСЭ-ниң дыңнадыы

СЭКП-ниң XXIV съездизин төлептиг уткуур дээш социалистиг чарышка кирипкен, Россия Федерациязының үлетпүрүнүң ажылдакчылары продукцияны сайгарар хемчээл талазы-биле болгаш эң чугула кылыгларны бүдүрүп үндүрер талазы-биле 1971 чылдың ийи ай планын ажыр күүсеткен.

1971 чылдың январь-февральда үлетпүр бүдүрүлгезиниң хемчээли эрткен чылдың чогуур үезинге удур 8,3 хуу, а хонукта ортумак бүдүрүлге (1971 чылдың январьда эрткен чылдың январьнындан бир ажыл хүнү эвээш болган)— 9,7 хуу өскен.

Ол-ла үениң дургузунда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 7,5 хуу бедээн.

Продукцияларны сайгарар хемчээл талазы-биле план күүселдези, тус-тус эвилел-республика болгаш республикалар министерстволарының талазы-биле бүдүрүлгениң болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң темпизи мындыг болган:

	Продукцуларны сайгарар план күүселдезиниң хуузу	1971 чылдың январь-февральды 1970 чылдың январь-февральга деңнээн хуу: Бүдүрүлгениң темпизи	Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү
РСФСР-ниң Тудуг материалдарының министерствозу	102	111	110
РСФСР-ниң Чиик үлетпүр министерствозу	100,7	105	106
РСФСР-ниң Аъш-чем Министерствозу	102	106	106
РСФСР-ниң Эът болгаш сүт үлетпүрүнүң министерствозу	104	115	112
РСФСР-ниң Балык ажыл-агыйының министерствозу	105	109	109
РСФСР-ниң Белеткелдер министерствозу	107	107	108
РСФСР-ниң Чурт иштиниң үлетпүрүнүң министерствозу	100,8	110	108
РСФСР-ниң Оттулар чүүл министерствозу	103	109	109
РСФСР-ниң Ыяш ажыл-агый министерствозу	100,1	115	114

Калмык болгаш Якут автономнуг республикалардан аңгыда бүгү автономнуг республикалар, крайлар болгаш областар продукцияны сайгарар хемчээл талазы-биле январь-февральдың планнарын күүсеткен.

Нефть, газ, хөмүр-даш казар, шой, каң, прокат, тракторларга болгаш кодээ ажыл-агый машиналарынга эртык кезектер, эптеп чыыр демир-бетон, дилиг материалдары, картон, даштыкы хеп трикотажы, аъмдырал шактары, хоюг чигир, консервалар болгаш продукцияның өске-даа хевирлерин бүдүрер талазы-биле январь-февраль планын РСФСР-ниң үлетпүрү ажыр күүсеткен. Ооң-биле кады пөс аргыыр станоктарны, чүък вагоннарын, картофель ажаар комбайннарны, хевең-сааазын постерин, хөм идиктерин, аъш-чемниң балык продукциязын бүдүрер талазы-биле план чедир күүсеттинмээн.

Каң хоорзаларны, минералдыг чемиштиг-жигелерин, синтетиктиг чуктарны база пластиктиг массаларны, приборларны, автоматчыдылга болгаш сапалга техниказын, автомобильдерни, цементини, радиоприёмниктерни болгаш радиолаларны, соодукчуларны, мебельди, чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүнүң база өске-даа хөй-хөй кылыгларны бүдүрүп үндүрер талазы-биле улуг өзүлде чедип алдынган.

Сарлык малчыны

Чоокта чаа «Малчын» колхозтуң Барлык Бажы Кара-Чуруктуң баарында кодан сарлык малдап турар Алексей Бады Очурнуң өг-оранынга кирип, ук малчынның амыдырал-чурталгазы-биле таныштывыс.

Бады-Очур, ооң кадайы Салчак Хандың олар колхозтуң сарлыын 1957 чылдан бээр амга чедир үзүктел чок малдавышаан. Оон бээр үүле-чымыштыг он үш чыл эрткен. Бо аразында сарлык малдаарынга олар улуг арга-дуржулгалыг, хоочун малчыннар болган. Оларның чугаазы-биле алырга, сарлык кончуг шимченгир, көдүр-берт, хаяның черлерге оъттаар мал. Оларның кайы үеде кайда баарын билип албайн, сноо-ла дилээр болза, тывары берге, хей-ле турар, а олар ол черниң байдалын беш салаазы-биле дөмей билир, кайы үеде сарлык кайда баарын, дугурушкан чүве дег, эндевестер.

Бады-Очур бодунуң оожум, хоюг үну-биле сарлык дугайында чамдык солун чүүлдерни биске сонуургадып олурду. Кажан айыылдыг бир бай билдинип келген үеде, одарга тарап оъттаан сарлыктар кончуг дүрген бөлдүнчүп келир. Сарлык думчуу-биле эдер мал болгай, а кажан айыыл келгенде, бызааларның, молдургаларның эдери дүвүренчиг апаар. Улуг инектер, ылаңгыя шарылар болгаш бугалар бичиилерин бүзээлей туруптуп, араатан бөрүлерже үзе көрүпкеш, шимчеш-даа дивестер. Оон кедерезе бугалар кудуруктарын азыпкаш, бөрүлерге халдааш туруптар.

Бо малчын өг-бүле чыл санында төрүүр чүс сарлык бүрүзүнден 80—90 бызааны камгалап ап, төрээн колхозунга кашкааш кодан сарлыкты өстүрүп берген. Чыл санында бир сарлыктан-на ортумаа-биле 400 грамм дүктү кыргыыр планын күүседип келген. Чайгы үеде 4—5 тонна сигенни белеткээрни малчын өг-бүлеге чаңчыл апарган.

Барлык хем бажының малчыны Алексей Арагаачыевич бодулиниң бедидип, солун, сеткүүл номчуп ажыглаарынга база сонуургалдыг кижи. «Шын», «Тываның аныяктары» солуннарны, «Монголия» деп журналды ол чагыдып алган. Оон ыңай радиоприемник дамчыштыр солун чүүлдерни дыңнап орар.

Ооң адазы моол дылды багай эвес билир чораан. Ынчангаш авазындан бичезинде ол дылды өөренген болгаш, ам моол журналды номчуп сонуургап турары ол.

Дуржулгалыг малчын аңнаарынга база ынак. Чыл бүрүде бөрү үнгүрүн дилээр болгаш черле кирүглевес. Эрткен чылын Салчак Кунан-Кара-биле кады берт черде бөрү үнгүрүн тыпкаш, 9 бөрзекти узуткаан. Мал малдап келген чылдарының дургузунда ооң кырып өлүрген улуг, биче бөрүлери 40 ашкан.

1971 чылда төрүүр 100 сарлыкка онаажыр 85 бызааны камгалап алыр, 4 тонна сигенни белеткээр хүлээлгени алган.

А. БЕГЗИ.

Дуржулга солушкан

Улуг-Хем районнуң «Улуг-Хая» совхозунуң Арыг-Бажы, «Күш-ажылдың хостуу» совхозунуң Торгалыг сүт-бараан фермалары аразында социалистиг чарыштыг. Чоокта Арыг-Бажы ферманың эргелекчизи Алексей Дутаржап баштаан төлээлер Торгалыгта барып чораан.

Эрткен чылда социалистиг чарыжының болгаш бо чылдың январьның түңнелин хуралга чугаалашкан. Эрткен юбилейлиг чылда «Улуг-Хая» совхоз «Күш-ажылдың хостуу» совхоз-биле чарышка аштырган болза, «Улуг-Хаяның» Арыг-Бажы фермазының коллективи Торгалыг фермазын бүгү көргүзүглер-биле ашкан дугайында түңнелди кылган.

1971 чылдың бирги кварталының түңнелин үндүрери амдызында арай элек. Ынчалзадаа ийи ферманың эргелекчилери ажылдап турарының байдалын чугаалап, арга-дуржулгазын солушкан. Торгалыгчылар Арыг-Бажынга удавас концерттиг аалдап чеде бээрин аазаан.

О. ТАВАА.

О. К. КЫЗЫЛ-ООЛДУ ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ХҮНДҮЛҮГ БИЖИИ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Совет органнарга, кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажылдааны дээш база төрүттүнген хүнүнден бээр 60 хар харлааны-биле холбаштыр Чөөн-Хемчик районда «Чыраа-Бажы» совхозтуң хойжузу Ондар Келдегеевич КЫЗЫЛ-ООЛДУ Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Б. ДОЛЧАЦМАА.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары К. БУДУК-ООЛ.

Кызыл хоорай, 1971 чылдың март 15.

Партия амыдыралы

КОЛЛЕКТИВТИҢ башкарыкчызы

Беш чылдың баштайгы 1971 чылында бүдүрүлгениң мурнунда салдынган сорулганы чедиишкинниг күүседир дээш Кызылдың дааранылга комбинадының коллективи съезд мурнунуң социалистиг чарыжын улам калбартып, дүүнгүзүнден бөгүн, а даарта оон-даа бедик көргүзүглүг болурунга быжыг бүзүрелдиг ажылдап турар. Бүгү бригадалар, цехтер болгаш коллективтиң кежигүн бүрүзү тодаргай хүлээлгелиг, оон чурагайларын кескү черде аскан. Чарыштың түңнелин ай-шаанда доктаамал үндүрүп, күүселдезин чүгле бригада, цех аайы-биле эвес, харын ажылчын бүрүзүнге хамаарыштыр кылып турар.

Социалистиг чарыштың түңнелин үндүрерде, оон канчаар күүсеттингенин көрбүшаан, кол кичээңгейни бүдүрер продукцияның шынарынче угландырып турар. Ол ышкаш күш-ажылдың чуруму, хөй-ниитичи болуру чарыштың чугула негелделериниң бирээзи.

Дааранылга комбинадында Н. С. Макарова секретарьлаан партия организациязы коллективте организакчы болгаш политиктиг кижизидилге ажылын экижидер, үндүрген шиитпирин, алган хүлээлгениң күүселдезин организастаар талазы-биле тодаргай хемчеглерни ап келген. Парторганизация бүдүрүлгеде коммунистерниң мурнакчы ролюн бедитпишаан, партийжи даалганың күүселдезинче, кижилер, кадрлар-биле ажылче улуг кичээңгейни салып турар.

Партийжи удуртулганың, ажыл-иштиң мергежилдиг башкарганының түңнелинде, коллективте кижи бүрүзүнүң чаңгызы — шуптузу, а шуптузу — чаңгызы дээш демниг ажылдаашкынның түңнелинде комбинат Кызылдың мурнакчы бүдүрүлгелериниң бирээзи болуп келген. Коллективте үш участок, чеди бригаданың беш коммунистиг күш-ажылдың коллективи деп бедик аттың эдилекчилери, бир бригада ол алдарлыг ат дээш демисежип турар. Коллективте күш-ажылдың чуруму улам быжыгып, дааранылга бүрүзүнүң бүдүрүлгечи бот-идепкейи бедип, хөй-ниити ажылынга киржилгези экижип турар.

Ажылында чедиишкинин быжыглавышаан, СЭКП-ниң XXIV съездизин төлептиг уткуур дээш коллектив улам чүткүлдүг ажылдап турар. Чижээ, бо чылдың январьда 151 муң рубльдиң продукциязын сайгарар турган, херек кырында 152 муңнуун сайгарган, кирип алган орулгазы 23,7 муңнуң орнунга 24,3 муң рубль болган. Ол ышкаш продукцияның шынарын бедиткен, кылыг бүрүзүнге онаалтыр продукцияның бот-үнезин ийи көпеекке чиигедирин чедип алган.

Бүдүрүлге талазы-биле февральда алган планныг хүлээлгениң күүселдези база багай эвес болган. Тодаргайлаарга, 144 муң рубльдиң продукциязын сайгарар сорулганы 100,7 хуу чедирген.

Күш-ажылды эртемге үндезилеп организастаар талазы-биле партия организациязы чамдык хемчеглерни база ап чорутkan. Эртен чылын күш-ажылды чиигедиринге идиглиг элээн аргаларны бүдүрүлгеге шиңгээткен, оон ачызында күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү планда көрдүнгенинден 0,6 хуу бедээн. Бо чылын шак ындыг үнелиг хемчеглерни боттандырарын база көрүп турар.

Дааранылга комбинадында коммунистер саны эвээш болзажок, коллективтиң мурнунда салдынган ажылагый, политиктиг айтырыгларны чедиишкинниг шиитпирлээринге ол бүрүн арга-шинээлиг. Коммунистерни бүдүрүлгениң чугула участоктарында быжыглаан. Чижээ, Н. С. Макарованың, Л. А. Монастыршинаның удурткан бригадалар — коммунистиг күш-ажылдың деп атты чедип алган. Ол ышкаш дерип хандырар талазы-биле механиктерде база коммунистер А. Е. Хавратова биле Ф. Ф. Фунтиков, комсомол организациязының секретарында аныяк коммунист Т. П. Скрылева олар партийжи даалганы ак сеткилдиг боттандырып, коллективте мактаддыг ажылдап турар.

Кижилерниң политиктиг билиин улам бедидеринге, ажылчыннар мергежилин байыдарынга парторганизация коллективте хана парлалгазынче болгаш комсомолчу прожекторже чугула кичээңгейни салып турар. Оон арыннарынга коллективтиң амыдыралын, бүдүрүлгениң чедиишкиннерин, мурнакчыларның үлегерин доктаамал чырыдып, четпестерни шыңгыы шүгүмчүлеп турар.

Коллективтиң, ылаңгыя партия организациязының ажылында четпестерни, чедир шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларны база демдеглээр херек. Экономиктиг анализ бюрозунуң ажылын ам-даа экижидип шыдаваан, инженер-техниктиг ажылдакчыларның өөредилгезин четпес организастап, политинформацияны доктаамал эвес чорудуп турар. Ол ышкаш кижилер-биле ажылдың деңнели чавыс, оон уламындан кадрларның үнер база кирер чоруу хөй.

Партияның политиктиг организакчы болгаш идеологтуг ажылын экижидип, мурнакчыларның дуржулгазын калбартып тургаш, илереэн четпестерни дарый чайладыр, моон соңгаар улам бедик көргүзүглүг болур талазы-биле дааранылга комбинадының коллективи, ында коммунистер бүрүн шиитпирлиг. Олар партийжи съездини төлептиг уткуурунга бүзүрелдиг.

А. САГАЛАКОВ,
СЭКП Кызыл хоорай комитединиң инструктору.

КИЖИНИҢ МӨЗҮЗҮ

КОММУНИСТЕР ДУГАЙЫНДА ЧУГАА

Самагалдайдан фермага аалчылар келген. «Лекция, концерт болур» деп чарлалды бичии уруглар саанчыларга чедирер дээш чүгүржүпкен-нер. А Чедей Хурагандаевна бот-тывынгыр артистерни бажыңынга хүлээп ап, каттырган, баштактанган, аъш-чемин белеткээн, чайжок турган.

Таптыг-ла алды чыл бурунгаар бо углбайны бир дугаар көргенин сагыжымга кирип келген. Ынчаарда район солунунга ажылдап турган мен. Редакцияның даалгазы-биле Тес-Хемниң «Чодураа» колхозунуң сүт-бараан фермазының чайлаа Куранга чеде бердим.

«Мурнакчы саанчы Чедей Баткарны чурукка тырттыргаш, дараазында номерге үндүрери-биле белеткээр» деп, меңээ берген даалга ындыг чүве. Чайын июль айда Курандыка чараш көстүр турган. Машина оруунуң хажызында улуг потаан шыкта ийи үш бажың, оң шаа ак өглер. Хемчигенниң ол чарыында суурлугаш, «Ёлочка» деп саалда туртуззуунуң чанынга саанчы ажылдап турда чурукка тырттырып алган мен. Дуржулга чогумдаа ийикве, азы чүгле чурук кылыр даалгалыг болганымдан чүве ийикпе — ол угбай-биле ынчан шоолуг-ла чугаалашпайн барган мен. Бир дугаар ужуражылгадан-на «бо-даа эптиг-залдек, чугаакыр, чымчак сеткилдиг кижи-дир» деп чүве сагышка арткан. Оон бээр бо мурнакчы саанчы-биле чеже-даа катап ужуражып чугаалашкан мен. Ужуражыышкын бүрүзү оон аажы-чаңының, мөзү-шынарының чаа-чаа талаларын тодарадып турду. Ол ёзулуг-ла байлак чуртталгалыг, ак сеткилдиг эки кижи, соглээн сөзүнге ылап-ла ээ болур, четпестерге эптеш чок коммунист деп чугаалап болур. Колхоз турттуунунуп турда, ынчан чээрби ийи харлыг аныяк кижи тергиин идепкейлиг болуп, «Чодурааның» үндезилекчилериниң бирээзи апарган. Ам Чедей Хурагандаевна Баткарның улуг чуруун өске хоочуннарның-биле кады колхозтуң клувунда ажып каан турарын аңаа барган кижи эскерип каар. Ол ажыл-агый турттунгаанындан бээр эрткен чээрби ажыт чылдар иштинде бодунга онаашкан ажылынга бүгү күжүн, билиин, мергежилин бериң, улустуң чугаазы ышкаш, «Кежээниң мурнунда — хүндү» медерен билип келген. Ол ишчи кижиниң билирим үе иштинде эки түңнелдерлиг саанчыларны хойну көрдүм. Ынчалза-даа ол ышкаш доктаамал эки ажылдаар, ажылмергежилинге шуут бердинген өске ындыг кижилер бистиң районда эвээш. Эрткен юбилейлиг чылда бир инекке онаалтыр 1978 килограмм сүттү сагган. Өске аңаа чоокшулаар хире көргүзүг Тес-Хемде чок.

Хүлээлгелиг харылаар ажылы-биле хөй-нииттиниң херээн мурнакчы саанчы биддилиг холбап турар. Район Советиниң депутады хүлээлгезин ол бичии-даа утпас. Колхоз төвүнге келгенде (оон соңгуткан округу ында), ылап-ла соңгукчуларын эргип, оларның амыдыралын сонуурган, уругларның өөредилгезин хайгаараар. Берген чагыгларының күүсеттиниин тударын дыңнадыр. Депутат оларның айтырыгларын кичээңгейлиг өөренип көрүп, хамаарышкан черлерге тургузуп, оларны шиитпирлээр дээш хемчеглерни ап турар.

Бир таварылга сагыжымда арткан. Сөөлгү чылдарның бирээзинде район күрүнеге сүт садар план чок турган. Чылдың-на пландарын күүседип чаңчыккан коммунистиг күш-ажылдың деп атты чаалап алган ферманың саанчылары биеэгизи-биле бир демей шудургу ажылдап-ла турган. Сүт хөй. Ону кымга бээрил? Колхозтуң уруглар албан черлери шуптузун ажыглап шыдавас. Район төвүнче база эвээшти сөөртүп турар. Чонга сүт, саржаг садарын чурумчутпаан. Мынчап кээрге, бызааларга бергенинден артканы колдуунда ирип, үрелип, төктүнер апарган. Саанчылар хомудап үнген: канчап ындыг болду бо, бистиң бүдүрген сүдүвүстүң чамдызы үрелип турар-дыр! Чедей Хурагандаевна бо хомудалды үстүкү черлерге чедирген. Район Советиниң бир сессиязынга ол мынча дээн:

— Бода малды эъткир угаалыышкыныныче шилчидип турары эки-дир. Байыр чедирип турар бис. Сүт база-ла херек. Ийе, харын ферманы муң-не дужурбээн чүве-дир. Ынчалза-даа шуут сагыш салбастаан-дыр, даргалар безин олче барбас апарган. План чок. Түңнелин биддингир — чем үрелип турар. Сүт чок деп шүгүмчүлежип турар бис, ол шын харын. садыгларда чок. Мону садыглаарын организастаза чүл? Сөөлгү үеде хомудаачыг апарды: элээн каш саанчыларны тудуп, оларга колхоз акша-шалыңны төлеп турар, а бистиң кииргенорулгавыс кайыл? Барык-ла чок-тур. Ам чүл, ферманы дужурер бе, азы мурнуувузу ышкаш пландыг, негелделиг ажылдаар бе? Бо айтырыгны таарымчалыг кылдыр шиитпирлээр херек.

Ферманы дужурбээн болбайнаан, ынчалза-даа оон ажылын ажыктыг болдурар дээш хемчеглерни алган. Эрткен чылдың планныг даалгаларын саанчылар эрестиг күүсеткен. Ам ферманың баазазы улам быжыгып, ажылды эртемге үндезилеп организастаарынче кичээңгейни угландырып турар...

Кино, концерт, лекция дээрге бо фермага удаа-дараа болур. Кызыл-булуңнуң дериггези-даа эки. Бо чүүлдүң өгезинде дыңнаткаңывыс аңаа келген аалчыларны үдеп тура, Чедей Хурагандаевна Баткар «Четтирдивис, уругларым!» деп чаазын хүлүмзүрбүшаан чугаалааш, шудургу ажыл-херээн уламчылап туруп калган.

ЧУРУКТА: Чедей Баткар.

А. ДЕМБРЕЛЬ.

ЭРЗИН РАЙОНДА

1971—75 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилели районнуң ажылчы чоннарының кичээңгейин бодунче чүгле хаара туткан эвес, оларның күш-ажылчы болгаш политиктиг көдүрлүүшкүнүн болдурган.

СЭКП Эрзин райкомунуң бюрозунуң болгаш Эрзинниң ажылчы чоннар депутаттар Советиниң күүсекчи комитединиң каттышкан хуралының шиитпирин ёзугаар районнуң ажыл-агыйлар төптеринге партия райкомунуң бюро кежигүннери ону барып таныштырган. Оон-биле чергелештир район төвүнүң албан-организация черлериниң коллективтери ону партия хуралдарынга таныжып чугаалашкан. Аңаа шупту 1377 кижи олурушкан болгаш 121 кижи санал берген. Районнуң хойжу бригадалар, фермалар төптеринге 18 кезек черге хуралдар эрткен, аңаа шупту 429 кижи олурушкан, 18 кижи санал берген.

Партияның 13 эге организациязынга таныжып эрткен, аңаа шупту 268 коммунистер олурушкан, 54 коммунист санал-оналын берген. Район иштинде клубтарда, кызыл-булуңнарда, библиотека бүрүзүнде Директиваларның төлевилелин аскан. Район төвүнде болгаш колхозтар төптеринде тургустунган 32 агитквартира, 9 агитквартал төптеринде Директиваның төлевилелин аскан болгаш таныжкан. Бо ажылга 326 агитаторну, 115 политинформаторну хаара туткан.

Район иштинде кодээ Советтер суур бүрүзүнге ажылчы чоннарның хуралдарын чыылдыргаш, Директиваларның төлевилелин таныжып, кодээ Совет бүрүзү бедиткен хүлээлгени алган.

Партия эге организациязының хуралынга «Коммунизмче орук» колхозтуң даргазы М. Дүгер саналынга мынча дээн: «Колхоз бирги кварталдың планын съезд болур хүнге чедир күүседир сорулгалыг. Бирги кварталда күрүнеге 6 тонна сүт, 33 тонна эът дужаар планывысты күүседипкен бис. Ам-даа 2 тонна сүттү немей дужаар бис. Бо чылын 8 чуртталга бажыңын, 1 кызыл-булуңну кылыр бис. Ам бо хүннерде 6434 хой төрээн, 6451 хураган - меңди камгалап алдынган. Часкы тарылгага белеткел шалыпкын эгелээн».

Чаа беш чылдың бирги кварталының планын болгаш партияның XXIV съездизинге алдар кылдыр алган социалистиг хүлээлгелерни хуусаа бетинде күүседир дээш хайныккан иш районда улам калбарып турар.

Ч. СУЛЬДУМ,
СЭКП Эрзин райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизиниң оралакчызы.

МУРНАКЧЫ механизатор

Дажы Санчаевич Куулар кур черниң «Тиилелге» совхозунуң хоочун механизаторларының бирээзи. Ол, ам техника септелгезинде кызымак ажылдап, улуг-нормазын доктаамал ажыр күүседип турар.

Партияның ээлчеглиг XXIV съездизинге алдар болдурган социалистиг чарышка кирипкеш, техниканы кыска хуусаада эки шынарлыг доозар деп сорулганы салып алган шудургу ажылдап, мурнакчыларның одуруунда чоруп турар. Эш Куулар топ септелге мастерскаязында мотор септээр цехтиң партия бөлүүнүң удуртукчузу хүлээлгезин база ак сеткилдиг күүседип турар.

ЧУРУКТА: Куулар Дажы трактор моторун септеп тур.

УТТУНДУРБАС ЧЫЛ

Таңды районнуң «Межегей» совхозта Бара-Булуң салбырының чолаачызы Алексей Карабаевти чон мактаар. Ол 1964 чылда чолаачылап эгелээн. Хову-трактор бригадазының бензин сөөртүр даалгазын ак сеткилдиг-биле күүседип, хожудаашкын кылып көрбээн. Эш Карабаев ам солярка сөөртүп турар. Оон эккелген солярказы-биле «тоттур чемненген» машиналар малчыннарның кыштагларынче, сүт-бараан фермаларынче, аъш-чемни, сигенни, өске-даа херектиг чүъктерни алгаш чоруптар.

Салбырның бригадазында 20 ажыг трактор, он ажыг комбайн болгаш улуг-даа, бичии-даа машиналар эрткен күзүн дүжүт ажаап алышкынынга үзүктел чок киржип келгенинде ол чолаачының күш-ажылчы үлүү кирген. 1968 чыл аңаа уттундурбас. Бо чылда ону СЭКП-ниң кежигүнүнге хүлээп алган. Аныяк чолаачы салбырда местком кежигүнү.

В. ШОЙЛАА.

Техника тарылгага белен

СУГ-АКСЫ. (Телефон-биле). Орденниг «Сүт-Хөл» совхозтуң механизаторлары часкы хову ажылынга киржир тракторлар септелгезин хуусаа бетинде дооскан.

Олар янзы-бүрү марканың 43 тракторун хуусаа бетинде септеп, партияның ээлчеглиг съездизинге алдар болдурган социалистиг хүлээлгезин күүсеткен. Кодээ ажыл-агыйның кожуг машиналарының часкы тарылгага белеткели база шынарлыг кылдынган.

Механизаторлар Октя Ондар, Кужугет Экер-оол, Михаил Таспаяк, Василий Монгуш, каңнакчы Ондар Кордай-оол болгаш өскелер-даа техника шынарлыг, дүрген, эки септеттинген турзун дээш сагыш салып, кызымак ажылдаан. Оларның кылган ажылы шынарлыг, үрелиишкиннер чок болур.

(БИСТИҢ КОРР.).

Субботник хүнүнде

Апрель 17-ниң хүнүнде коммунистиг субботник эрттирер деп Тес-Хемниң колхозчулары шиитпирлээн.

«Ак-Эрик» колхозтуң кежигүннери ол хүн 130 ажыг кижи ажылдаар. Оларның хөй кезии Тести кежер көвүрүгнүң капитал-септелгезинге хереглээр 150 кубометр дашты чоогунда дагдан белеткеп, сөөртүр. Школа коллективи 60 кубометр одаар ыяшты тайгага кылыр. А хойжу бригадаларның малчыннары ийи чаа хураган кажааларын тудар. Бо бүгү ажылдың төлевирин колхоз субботниктиң агар санынче шилчидер.

Чодураажылар 560 хире рубль түңнүг ажылды субботникте күүседир. Сезен ажыг колхозчу Баян-Кол, Туглуга деп черлерге тудуг ыяжы кезер участокту арыглааш, херегленттинмес ыяшты токпак кылдыр кагар. Аңаа белеткеттинер ийи чүс кубометр ыяшты эмнелге болгаш клубка одаар. Хойжу бригадаларның, бода мал фермазының малчыннары кажаалар арыглап аштаар. Алды тонна кулузунну школа коллективи биле инекчилер кезер.

А. ДЕМБРЕЛЬ.

СПЕЦИАЛИСТЕРНИҢ ХАРЫЫСАЛГАЗЫН БЕДИДЕР

«Коммунизмче орук» колхозтуң отчёттуг хуралынга колхоз даргазы эш К. Шарбый-оолдуң отчёттуг илеткелинде болгаш колхозчуларның саналдарында колхозтуң ажыл-агыйын, ылаңгыя оон кол адыры болур мал ажылын хөгжүдеринге тускай эртемниглерниң ролюн болгаш харыысалгазын база оларның ажылының стилин онзалап демдеглээн. Ол аңаа таварыылга эвес. Амгы үеде колхоз бүдүрүлгезин эргелеп башкарарын, кодээ ажыл-агыйны интенсивтиг хөгжүдериниң айтырыын кара угаан-биле, даап бодаашкыннар-биле башкарары берге. Бо колхозта сөөлгү чылдарда байдалды шак-ла ынчаар көөрүн барымдаалар бадыткап турар.

Ажыл-херектиң чорун турар байдалын экономиктиг саналашкыннарга үндезилеп шинчилээр болгаш тургустунуп келген айтырыгларны эртемге үндезилеп, мурнакчы дуржулганың практиказын ажыглап, тодаргай шиитпирлээрин бо колхозта четпес боттандырып турар.

Ынчалза-даа партия биле чазактың кодээ ажыл-агыйны хөгжүдер талазы-биле ап чоруткан хемчеглериниң ачызында колхозтуң материал-техниктиг баазазы өзүп быжыгып турар. Сөөлгү беш чылдарда 140 муң ажыг рубльдиң машина-техниказын садып алган. Колхозчуларның материалдыг чаагай амыдыралының деңнели бедип турар. Сески беш чылда колхозчуларның шалың төлевири 42 хуу өскен. Эрткен чылын колхоз күрүнеге эът, сүт садар планын күүсеткен.

Колхоз бүдүрүлгезиниң мурнакчыларының саны өскен. Мал ажылы ниити орулганың 98,8 хуузун берип турар. Ындыг турбуже, сөөлгү чылдарда ол чүгле өспейн турар эвес, харын кудулап турар апарган. Ынчангаш отчёттуг хуралга мал ажылында байдалче онза кичээңгейни угландырган.

1970 чылда чылгыдан өске малдарның баш санын өстүрериниң планын күүсетпээн. А сески беш чылда малдың баш санын өстүрериниң планын колхоз чүгле 54,2 хуу күүсеткен азы планга 14690 баш мал четпес болуп, 1966 чылдың январь 1-де турган деңнелден ам 17,9 хууга кызырылган. Беш чыл дургузунда малдың кызыраанындан 502 бызааны, 7711 хураганны, 1511 анайны, 75 кулунну чедир албаан.

Оон чылдагааны чүдел? Колхозта бода малды тарып боозадырын шуут кылбайн турар, шээр малга ону эвээш кылза-даа, таарыштыр дерип кылбаан пункттарга ёзу барымдаалап, шынар чок кылып турар. Эки шынарлыг бүдүрүкчүлерни шилип алырынче, оларның ажаалда, чемгерилгезин экижидеринче, кичээңгей салбас. Мал тарып боозадырының учёт-отчёду сандаргай байдалда.

Төрүүр малдың коданда турар саны кончуг эвээш: инек 35,2 хуу, өшкү 29,4 хуу, бедер чүгле 26 хуу. Төрүүр малдарны садар, иштики херегледерге брактап ажыглаар чорук бар.

Сөөлгү чылдарда колхозтуң девискээринге малдың онза халдавырлыг аарыглары болбаан-даа болза, хорамча хөй. Беш чылдың иштинде чүгле аарыг чылдагаан-биле хораан мал 12 муң баш ашкан. Ол дээрге колхозтуң ам коданда турар малының 71 хуузу-дур. Амгы үеде бода малда кодур, чаш малда аскы ылбыраар аарыг бар. Колхозта дээди болгаш тускай ортумак эртемниг дөрт мал эмчилери ажылдап турар. Эмнер болгаш херекселдер садарынга колхоз эвээш эвес акша-хөреңгини үндүрген. Ындыг турбуже оларның ажылы ажыктыг түңнелди бербейн турар.

Отчёттуг хуралга санал берген колхозчулар мал эмчилери малчыннарга шоолуг барбас, колдуунда колхоз төвүнде турар, кандыг аарыгдан өлгенин тодарадып акт тургузары-биле, доң секти бузуп шинчилеринге өйлежип турарын хуралга шүгүмчүлээн.

Беш чыл иштинде 5613 баш малды ниити чемге, хуу кижилерге садып төтчеглээн. Ол-ла үеде колхоз чоңдан контрактация-биле чүгле 1433 баш малды садып алган. Колхозчуларның хууда малы ниитиниң малындан оранчок хөй болуп турарындан контрактация чуруму-биле хөй мал садып алырының аргазы колхозта чок.

Колхозта малдың продуктуглуу чүгле өспейн турар эвес, харын улам кудулап турар. Эрткен 1970 ажыл-агый чылында колхоз 34 тонна дүк бүдүрер планынга 8 тоннаны чедирбээн, азы 26700 рубль орулганы чедир албаан. Сүт бүдүрер планын база күүсетпээн. Күрүнеге саткан бода малдың ортумак дириг деңзизи 205 кг болган. Чылда бир хойдан чүгле 1,3 кг дүк, бир инектен 875 кг сүт саап турар. Күрүнеге ортумактан куду күштүг мал сатканындан колхоз 18576 рубль карылгалыг болган.

Мал ажылында ындыг четпестерниң туруп турарының кол чылдагааннары чүдел? Харыысалганың мурнунда колхоз баштаар чери, оон даргазы эш К. Шарбый-оол мал ажылы колхозтуң кол экономиктиг адыры болуп турарын чедир үнелеп көрбейн, ону хөгжүдер талазы-биле тодаргай хемчеглер албайн келген. Мал ажылын экономиктиг анализтерге үндезилеп, эртем ёзузу-биле башкарбайн турар. Колхоз баштаар чери бодунуң үндүрген шиитпирлериниң болгаш ажылдап кылган хемчеглериниң база үстүкү органнарның айтыышкыннарының күүселдезин контрольдавайн, оларны күүседирин организастаарын болгаш дорт харыылаар кижилер ерден, ылаңгыя мал ажылының тускай эртемниглеринден негелдени сулараткан. Оон түңнелинде мал ажылының тускай эртемниглери, бригадирлер онаашкан ажылынга харыысалга чок чорууп көргүзүп турар.

Колхозта хостаткан штаттыг дээди болгаш тускай ортумак эртемниг 5 зоотехник, 4 мал эмчизи, 3 бригадир бар. Ол хирезинде зоотехниктиг ажылдарны барык-ла кылбайн келген, мал аарыгларынга удур баш бурунгаар чорудуп турар ажылдарның шынары куду.

— Тускай эртемниглер эртен конторага ажылдап келгеш, баштай колхоз даргазының кабинединге баар, бир эвес дарга тодаргай даалга берген болза, күүседири-биле чоруптар, а онза даалга бербээн болза, дүшке чедир конторага ыңай-бээр кылаштап тургаш, бажыңынче чана бээри чаңчыл болган — деп, кол агроном Доңгак Кичел-оол хуралга мынныш чугаалаан.

— Колхозтуң кол тускай эртемниглери перспективтиг айтырыгларны шиитпирлевейн, ажыл-херекти эртемге, экономиктиг санаашкыннарга үндезилеп чорутпайн, хүн бүрүнүң аар-саар үүрмек ажылдарынга муңчулуп турарлар. Оон түңнелинде мал ажылында механизастаашкынның бодуун аргаларын ажыглаар, малдың уксаазын экижидер, мал чемиинге чаңгыс болгаш хөй чылдыг сиреннерни тарыыр айтырыгларны бисте шиитпирлеттинмейн турары деп, бригадир эш О. Эрес-оол шыңгыы шүгүмчүлээн.

Колхозтуң кол зоотехниги эш М. Балый-оол колхозтуң үжели-биле өөреткен дээди эртемниг үндезин кадр болуп турар хирезинде, ажылынга кызымак эвес, инициатива, харыысалга чок ажылдап турар. Отчёттуг хуралга ону арай боорда «чалап» олурушкан.

Колхозтарда чыл отчёттары

— Мал чемгерериниң рационун тургузаар дээрге, мал чемнери чедишпес боор-дур, ону кылып каарга-даа демейле боттандырбас... Уксаажылга ажылын бистиң колхозта кылбайн турар, хойнуң кандыг уксаалыг болуп турарын билбес мен — деп, М. Балый-оол бодунуң чөгенчиг байдалын ажы-биле илередип чугаалаан.

Колхозтуң селекционер-зоотехниги — М. Минчимаа ол ажылга ур үеде ажылдаан-даа болза, ажылды ам-даа башкарып билбес, зоотехниктиг учёт-отчётту безин кылбайн турары дээш, экономист Ч. Кертик-оол кандыг-даа экономиктиг анализтер кылбайн, бот-идепкей чок ажылдап турары дээш, кол механик М. Анарат каш санныг автомашиналарны башкарып шыдавайн турары дээш отчёттуг хуралга шыңгыы шүгүмчүлеткеннер.

Колхозта чер ажылы колдуунда мал ажылынга дузалаар адыр болур. Агротехниктиг чурумнарны сагывайн турарындан мал чеми культураларының дүжүдү чавыс. Хөрзүннү шынар чок ажылдап кылыр, тарылганы тус черниң байдалынга таарыштыр чорутпайн, эки шынарлыг районнуткан үрезиннер шилип албайн, оларның чажылгазының нормазын барымдаалавайн турар.

Шаанда тарып турган суггарылгалыг черлер ам ажыглалдан үнген. Хөрзүннү чемишчидеринче, хат болгаш суг үрээринден камгалаарынче сагыш салбас. Даш, хараганны, чадаң үнүштерни аштап арыглавайн, суггарбайн турарындан хөй сиген шөлдерни ажыглалдан үнген, азы дүжүдү кудулаан.

Чер ажылын, ылаңгыя мал чемнерин белеткээрин комплекстиг механизастаарынга четчип болур машина-техника колхозта бар. Ынчалза-даа оларның ажылдаачы болгаш эдилели кончуг багай. Илчирбе дугуйлуг бир трактор чымчак аңдарылгага шилчидерге чылда чүгле 220 ганы ажылдап, дугуйлуг тракторлар нормазын чүгле 20 хуу күүседип турарын чугаалаарга-ла байдал билдингир.

Колхозтуң отчёттуг хуралынга илереэн четпестерни чайладыр, ажыл-агыйны хөгжүдер болгаш экономиканы улам быжыглаар талазы-биле тодаргай сорулгаларны айыткан хемчеглерни хүлээп алган.

В. ОЧУР-ООЛ.

Өвүр район.

ХӨЙ УРУГЛАРЛЫГ ИЕЛЕРНИ „ИЕНИҢ АЛДАРЫ" ОРДЕН-БИЛЕ БОЛГАШ „ИЕНИҢ МЕДАЛЫ" МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээзинден шаңнаары болза:

БИИ-ХЕМ РАЙОН

Сес уруглары төрээн болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННИҢ II ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Оюн Айыжиевна Кулуктар — Туран хоорайда өг-бүле ээзи.

Чеди уруглары төрээн болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННИҢ II ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Десиий-Уруг Маадыевна Салчак — «Саян» совхозтуң ажылчыны.

Маады Оруспаевна Чысымаа — Хадың 8 чыл школазының ажылчыны.

Алды уруглары төрээн болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДЫҢ I ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Авзат Терсуевна Анай — «Хадың» колхозтуң колхозчузу.

Беш уруглары төрээн болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДЫҢ II ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Антонина Байкараевна Андреева — «Хадың» колхозтуң колхозчузу.

Анайбан Түлүшовна Коожап — Туран хоорайда өг-бүле ээзи.

Бөрбекей Дадывовна Маады — Тураның № 2 школазының ажылчыны.

Александра Дмитриевна Старцева — Туран хоорайда өг-бүле ээзи.

Өшкү-Саар Наксимовна Янба — Ээрбек суурда өг-бүле ээзи.

ТАҢДЫ РАЙОН

Тос уруглары төрээн болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННИҢ I ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Вера Монгушовна Күжүгет — «Элегес» совхозтуң ажылчыны.

Сес уруглары төрээн болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННИҢ II ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Нинила Анисимовна Кузнецова — Арыг-Бажы суурда өг-бүле ээзи.

Мария Васильевна Нара — Межегей суурда өг-бүле ээзи.

Серин Назытовна Ондар — Кур чер суурда өг-бүле ээзи.

Зоя Санчатовна Шавы — Балгазын суурда өг-бүле ээзи.

Зинаида Акимовна Шарабарина — Арыг-Бажы суурда өг-бүле ээзи.

Чеди уруглары төрээн болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННИҢ III ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Борбак Салчаковна Иргит — Элегес суурда өг-бүле ээзи.

Александра Еморанзаевна Оюн — Межегей суурда өг-бүле ээзи.

Алды уруглары төрээн болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДЫҢ I ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Тамара Григорьевна Зубкова — Балгазын суурда өг-бүле ээзи.

Анна Уазуновна Көк-Сарыг — Дуржулга станциязының ажылчыны.

Галина Петровна Конгар — Кочетово суурда өг-бүле ээзи.

Зинаида Дыртый-ооловна Кунга — «Революцияның чалбыыжы» колхозтуң колхозчузу.

Авчима Чамбаловна Күружеп — «Элегес» совхозтуң ажылчыны.

Долзат Божуровна Монгуш — Дүрген суурда өг-бүле ээзи.

Александра Лопсановна Оюн — Межегей суурда өг-бүле ээзи.

Бичилмаа Тажисановна — Оюн — Дүрген суурда өг-бүле ээзи.

Кызыл-Уруг Соктаевна Оюн — «Коммунизмниң херели» колхозтуң колхозчузу.

Тыртык-Кара Ивановна Оюн — «Межегей» совхозтуң ажылчыны.

Дадар-кыс Кыргысовна Түлүш — «Элегес» совхозтуң ажылчыны.

Сайза Баткаровна Чит — Арыг-Бажы суурда өг-бүле ээзи.

Беш уруглары төрээн болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДЫҢ II ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Натпит Дуктуговна Адыя — Марачевка суурда өг-бүле ээзи.

Саар Калин-ооловна Аракчаа — Арыг-Бажы суурда өг-бүле ээзи.

Делгерма Маламдаевна Арнак — Марачевка суурда өг-бүле ээзи.

Чечек Күскежиковна Бугалдай — Дүрген суурда өг-бүле ээзи.

Анна Тажимбаевна Бумба — Марачевка суурда өг-бүле ээзи.

Устинья Маркеловна Горбунова — Арыг-Бажы суурда өг-бүле ээзи.

Клавдия Кирилловна Ильина — «Революцияның чалбыыжы» колхозтуң колхозчузу.

Екатерина Никитовна Иргит — «Революцияның чалбыыжы» колхозтуң колхозчузу.

Анна Ефимовна Кузнецова — Межегей суурда өг-бүле ээзи.

Мария Никоноровна Логинова — «Тыва кобальт» комбинаттың ажылчыны.

Зоя Ивановна Микина — Межегей суурда өг-бүле ээзи.

Соскар Солдатовна Ондар — «Тинилелге» совхозтуң ажылчыны.

Дайма Чагакпановна Оюн — Межегей суурда өг-бүле ээзи.

Көк-кыс Седен-ооловна Оюн — Межегей суурда өг-бүле ээзи.

Сайгы Сайын-Белековна Оюн — Кочетово суурда өг-бүле ээзи.

Өшкү-Саар Тудажи Оюн — «Революцияның чалбыыжы» колхозтуң колхозчузу.

Мария Федоровна Санникова — «Революцияның чалбыыжы» колхозтуң колхозчузу.

Евдокия Кондратьевна Сапронова — Балгазын суурда өг-бүле ээзи.

Раиса Петяевна Тапылдай — «Россия» совхозтуң ажылчыны.

Клара Күдерековна Тунай — «Революцияның чалбыыжы» колхозтуң колхозчузу.

Дензинмаа Кыргысовна Түлүш — Балгазын суурда өг-бүле ээзи.

Чечекмаа Сүлдүмовна Үремчи — «Россия» совхозтуң ажылчыны.

УЛУГ-ХЕМ РАЙОН

Сес уруглары төрээн болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННИҢ II ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Байыр Ондаровна Хүрбе — Ийи-Тал суурда өг-бүле ээзи.

Чеди уруглары төрээн болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННИҢ III ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Ноябрь Самдановна Монгуш — «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң ажылчыны.

Хураган-оол Монгушовна Монгуш — «Найырал» совхозтуң ажылчыны.

Алды уруглары төрээн болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДЫҢ I ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Даайнык Алдын-ооловна Доржу — «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң ажылчыны.

Биче-кыс Донгаковна Сувак — Ак-Тал суурда өг-бүле ээзи.

Майя Байкараевна Чүльдүм-оол — Баян-Кол суурда өг-бүле ээзи.

Беш уруглары төрээн болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДЫҢ II ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Чадамма Кыргысовна Бай-Кара — «Х Улуг хурал» колхозтуң колхозчузу.

Биче-кыс Монгушовна Донгак — Ак-Тал школазының башкызы.

Апчима Дамбаевна Самдан — «Найырал» совхозтуң ажылчыны.

Антонина Федоровна Сундак — Ак-Туруг суурда өг-бүле ээзи.

Буракай Чамаевна Чаш-оол — «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң ажылчыны.

Бичеңей Тулушовна Шивидек — «Найырал» совхозтуң ажылчыны.

Херел Монгушовна Шойдан — «Найырал» совхозтуң ажылчыны.

КЫЗЫЛ ХООРАЙ

Тос уруглары төрээн болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННИҢ I ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Көк-Уруг Чадамбаевна Оюн — «Кара-Хаак» совхозтуң ажылчыны.

Сес уруглары төрээн болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННИҢ II ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Роза Байыр-ооловна Аюнова — хоорайның харылзаа белдириниң почтачызы.

Чеди уруглары төрээн болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННИҢ III ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Галина Назыновна Шимит — «Тере-Хөл» колхозтуң колхозчузу.

Алды уруглары төрээн болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДЫҢ I ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Лидия Доевна Базыраа — «Тере-Хөл» колхозтуң колхозчузу.

Елена Ефимовна Житникова — Черби школа-интернаттың ажылчыны.

Беш уруглары төрээн болгаш кижизиткен иелерни «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДЫҢ II ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Дадар Чаптуужиковна Карашпай — «Тываның анияктары» солун редакциязының машинакчызы.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Б. ДОЛЧАҢМАА.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары К. БУДУК-ООЛ.

Кызыл хоорай, 1971 чылдың февраль 26.

И Е — Э Р Г И М С Ө С

Аскым кежиин чалап төрээн
Авайымга алдар тудуп...

Бо одуруглар кижиниң сагыш-сеткилин чайгаар-ла өөртүп келир. Ие кижиниң сагыжы ажып, а чаш уругнуң омак-хөглүг арнынга хүлүмзүреп көстүп кээр өөрүшкү-маңнайның ол сөстери ак-көк арыг дээрниң талыгыр ыраанче мөңгези-биле куттулуп турары дээрге, тайбыңның ырыдыр ыяын.

Бодумнуң ажылдап турар бичии коллективимде иелер дугайында бижикседим. Бистиң Кочетово школазының интернадында ажылдап турар кижизидикчилер-даа, ажылчыннар-даа, шупту — херээжен-нер.

Чоннуң өзүп орар салгалы болур бичии чаштарны коммунизмниң тургузукчулары кылдыр кижизидип, оларны чурумнуг, эртем-билиглиг кижилер кылдыр өстүрери ындыг-ла белен эвес айтырыг.

Столоваявыстың повары Папаа Көк-Хунаевна Учунак — Маадыр-ие. Ууругларының өзүп, доругуп келгенинге иениң чоргаарланып орары-ла чөп: чедизи школада өөренип турар, а дөртү амдызында бичии, өөнде ойнап, маңнажып турар.

Папаа Көк-Хунаевна эртенгиниң даң хаяазында тургаш, кежээкиниң 9—10 шакка чедир столоваяга ажылдап, уруг-дарыын хепкерип, чеглигип турар кызымаа, иштчизин, мөгап-шылавазын магадаар мен. Човууун аразынга чурттап, аңаа хөй-ле эки чүүлдерни кылып чоруур ёзулуг буянныг, аас-кежиктиг, эскет чок бөдүүн ишчи бо-дур деп, аңаа чоргаарланыр бис.

Чамдык аныяк иелер ийи-чаңгыс уруун азырап чадап, ажылдан оспаксырап, а чамдыктары урут-дарыын, өг-бүлезин сандарадып чоруур кээргел чок, бистиң нийтилеливистиң кижизиг мөзү-шынарынга төлеп чок иелерни көргенимде, сагыжым саргып келир. Папаа Көк-Хунаевнада ындыг сеткил чок, «ажы-төлге пөкпес кижи боор мен» деп чугаалап, чазык хүлүмзүрүп чоруур.

Коммунистиг партияның, Совет чазактың биске иелерге берип турар шаңнал-макталы дээш, тайбың, аас-кежиктиг күш-ажылывыс дээш өөрүп четтиргенивисти илередип тур бис.

С. Ч. МАСПЫН-ООЛ,
интернат эргелекчизи, хөй уруглуг ие.
Таңды район.

ХЕМЧЕГ АЛЫР ӨЙҮ КЕЛГЕН

Барыын-Хемчик районнуң Кызыл-Мажалык суурда чунар-бажың чоннуң херегледиин четче хандырып шыдавайн турар. Ол чунар-бажыңның тудуун кылып турда көөрге, магалыг-ла турган. Улут-даа, артында тууйбу-биле кылган.

Тудуг доостуру билек, районнуң коммунал бүдүрүлге чериниң конторазы чунар-бажыңның хөй нурузун ээлеп-кен, а бир азында хеп чуур цехти ажыткан. А чунар черлери ийи бичии тар өрээлдер болган. Эргежок чугула херек-селдер ам-даа чедишпес. Буфет-даа, баш таарыыр чер чок. Ооода-чадаарда көрнүр корупчук, ижер суг безин кожулбес.

Чунар-бажыңның өрээлдерин чову-биле ажыглаан болза, бүгү чүүлдер турар ийик. Ээлчег манаан кижилер хензиг коридорда бут кырынга сыңмарлажып турар. Таалар чедишпес, хеп шыгжаар шкафтар чок.

Район төвүнүң чурттакчыларының чунар-бажың талазы-биле херегледиин четче хандырар талазы-биле хамаарышкан черлер хемчег алыр өйү келген.

Т. САРЫГЛАР.

Контролёрларның хайгааралында

Кыштаглаашкынында бергедээшкинни кышкы соокка, кылын харга шаннаар болза, шын эвес. Ол — фермаларның, хойжу бригадаларның, тус-тус малчыннарның кышка удур белеткелинден кол хамааржыр. Бир эвес малдың чайгы семиртилгезин шын организастап, кажаа-хоразын таарымчалыг белеткеп алган болза кыш канчап коргунчугуя, мал-даа хоравас, продуктулуу-даа чавызавас.

Районда улусчу контрольдуң 21 бөлүү, 10 пост бар, ында, 400 контролёр ажылдап турар, оларның 85 хуузу материалдыг бүдүрүлгениң кезээнде — ферма, бригадаларда, мал ажылында үргүлчүнүң ажылдап турар кижилери.

Олар кыштаглаашкынның эртип, чаш малды камгалап ап турарын, мал чеминиң чарыгдалын хынап, көзүлген четпестерни эдер хемчеглерни ап, ону бөлүктерниң, постуларның хуралдарынга чугаалажып, хынамчалыг түңнелдерни үндүрүп турар.

Улусчу контролёрлар М. Донгак, К. Семис-оол, Д. Кызыл-оол, Т. Чамзырай, М. Кечил-оол, Д. Седип-оол

болгаш эскелер-даа бо хүннерде ниитиниң малын малчыннарның тодуг-догаа кыш ажыларынга киржилгезин улгаттырып, арга-сүмелерин кадып, ажылдап турар.

«Торгалыг» совхозтуң Чезада, Кара-Талда, «Коммунизмче орук» колхозтуң Хам-Дытта, «Кызыл тук» колхозтуң Саглы-Бажында хойжу бригадаларының кыштаглаларынга хыналданы улусчу контролёрлар чоокта чаа кылгаш, эрткен чылын мал чеми белеткээриниң планын күүсетпээнинден, кажаа-хоразыны эки чылыглаваанындан малдың күжү арып, төрээн хойлар хураганнарын теттурбайн турарын илереткен. Хойжулар Баадай, Санчай, Даш, Дагба оларның коданнарындан 10—25 чедир хураганнар өлген. Ол — чүгле харысаалга чок чоруктуң түңнелинде болган. Оларның кажааларының ишти өл, хураганнар ажаар аңгы кажаа чок, мал чеминиң курлавыры барык чок болганы илерээн.

Мал чеми каап бээр коошпалар, арыктар чок, бар-даа болза, чамдык малчыннарның харысаалга чогу-биле сиген, ион-сула, эске-даа чемнерни анаа-ла хар ырыңга, норма-чижек чокка каап берип турган таварылгаларны контролёрлар илередип, хемчег алган.

Чамдык харысаалгалыг ажылдакчыларның талазындан күрүне мегелээр, карак ажыттаар таварылгалар турганың хыналдалар көргүскен. «Торгалыг» совхозтуң Сарыг-Хөл, Торгалыг салбырларынга, «Кызыл тук» колхозка белеткевээн сигенни херек кырында бар кылдыр меге медээ берген, кижилерге шыңгыы харысаалганы хүлээткен.

Районда ниитизи-биле бо хүннерде 15 муң ажыг хураган, анайны, бызааларны камгалап алган, оларның 15 хире хуузу ам-даа дугаарлаттынмаан. Чаш малдың учёт-отчёдунда четпестер бар. Мону чайладыр талазы-биле Саглыда, Торгалыгда, Чаа-Суурда улусчу контроль бөлүктери (удуртукчулары М. Нечил-оол, С. Донгак, О. Маадыр-оол) активчилерни эвилелдеп, дээштиг ажылдап эгелээн.

Кижилерниң амыдырал-чуртталгазынче кошкак кичээңгей салып, хуралдарны план ёзугаар эрттирбес, четпестерни чайладырының хемчеглерин албас, дүвүрээшкин үндүреринден чайлаваан бөлүктер, постулар база бар. «Коммунизмче орук» колхозтуң Бора-Шайда, Арыг-Бажында, «Торгалыг» совхозтуң Сарыг-Хөлде улусчу контроль бөлүктери (удуртукчулары К. Монгуш, М. Чигжит-оол, Т. Анай-оол) контролёрлар хуваалдазын багай кылып, оларның күжүн четче ажыглавайн келген.

Ол бөлүктерде контролёрларның ажылдап турар ферма, бригадаларында байдал эки эвес, четпестер базым бүрүзүнде. Күрүнеге садар малдарны үзүп тургузарын чедип организаставаан, оларга хүн бүрүде немелде деңзини бээр тургаш, харын-даа грамм-граммы деңзини чидирип турар.

Аңаа чижек кылдыр бо чылдың бирги кварталының планынга дүшкаан мыйыстыг бода малды киирип болур. Дүжааган 343 бода малдан 114 баш инек ортумак, а артканнары арган күштүг болган. Шээр малды дужаарга база-ла ындыг янзылыг болган, моон ужурунда ажыл-агыйлар карамага таварышкан.

Тосну беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелинде көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин интенсификастаарын, малдың баш санын бүгү чүзүн аайы-биле өстүрерин, чүгле семис-шылырак малды күрүнеге садарын, малга быжыг чем-суурну тургузуп, ону ажыл-агыйжы чарыгдаарын чедип алырын айыткан. Бо бүгү улусчу контролёрларның кичээңгейиниң төвүнге турар ужурлуг, аңаа Өвүрнүң улусчу контролёрлары үлүүн киирер.

И. БАЛДИР,
районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы.

Делегей бо хүннерде

СЭКП-ниң XXIV съездизинге уткуштур

ВАРШАВА. (СЭТА). Варшава воеводствонуң Гура Кальвария суурунуң ортумак школазынга «Советтерниң чурту СЭКП-ниң XXIV съездизиниң бүдүүзүнде» деп байырлыг кежээ болган. Бо кежээни чедишкиниг эрттиргени дээш Совет Эвилели-биле найыралдың школа бөлгүмүнүң активчилери Польша-совет найырал ниитилелиниң алдын демдээ-биле шаңнаткан. Совет Эвилелиниң хоорайларынга чораан ажылчыннар болгаш студентилер. Варшавада өөренип турар совет студентилер кежээге чүве чугаалаан. Совет шүлүкчүлерниң, композиторларның шүлүктери болгаш ырлары аңаа дыңналып турган. Советтер чуртунуң дугайында документалдыг фильмнерни көргүскен.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXIV съездизинге белеткел талазы-биле кампанияны чуртка калбарткан үезинде Польша-совет найырал ниитилелиниң хөй санныг бөлгүмнеринге доозулган беш чылда совет улустуң чедишкиннериниң дугайында ийи муң ажыг беседаны кылган. Бо хүннерде ниитилелдиң организацияларында, найыралдың студентилер болгаш школалар бөлгүмнеринде СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларын өөренири улуг сонуургал-биле эртип турар.

Венгрияга соңгулда болур

БУДАПЕШТ. (СЭТА). Венгрияга Күрүне хуралынга болгаш чер-чер советтеринге бүгү-нити соңгулданың болурунга чедир ай бичее-ле ажыг үе арткан. Соңгулда кампаниязы чаа чугула үе-чадаже шилчээн. Депутаттарга кандидаттарны дэпшидер талазы-биле хуралдар чурттуң чер болганында эгелээн. Депутаттарга кандидаттарны дэпшидер талазы-биле хуралдар сөөлгү соңгулданың үезинден бээр эрткен дөрт чыл дургузунда күрүне эрге-чагыргазының соңгулдалыг органнарының ажыл-чорудулгазының дугайында саналоналдарны сөлүжар талазы-биле чер-черниң шуулганнары база болган турар.

Апрель 25-те болур соңгулдага чурттун хамаатылары дээди хоойлужудулга органнарынга 352 депутатты болгаш чер-чер советтеринге 70.000 хире депутатты соңгуур ужурлуг.

Бадылаашкын түңнелин чарлаан

ДЕЛИ. (СЭТА). Индияның парламентизиниң улус палатазынга соңгулда талазы-биле 518 соңгулда округунуң 514 округка болган бадылаашкынның түңнелдерин чарлаан. Индий национал конгресс партия 350, Параллель компартия 25, Индияның Коммунистиг партиязы 23, «Дравида муннетра кажагам» 22, «Джан сангх» 22, «Конгресс организациязы» 16, «Телленгана праджа самити» 10, «Сватантра» 8, «Мусульман лига» 4, Каттышкан социалистиг партия 3, Революсчу-социалистиг партия 3, Улусчу социалистиг партия 2, эске-даа партиялар болгаш хамаарышпастар 26 олуттарны тус-тузунда алган.

Джамму биле Кашир, Химачал Прадеш болгаш Махараштра штаттарның үш соңгулда округунга соңгулданы чайын чорудар кылдыр соңгаарлаткан. Тамилнаду штаттың бир соңгулда округунга болган соңгулданың үезинде берген бадылаашкынның түңнелин ам үндүрер.

Индий-Кыдаттың фронтуларында

ХАНОЙ. (СЭТА). Парлалганың хосталга агентилелиниң дыңнадыын ёзугаар алырга, март 7-ден 11-ге чедир Кхесань баазаның девискээринге тулчуушкуннар чорып турда, хосталганың Улусчу чепсектиг күштери дайзынның 280 солдадын чыскаалдан үндүрген, олар колдуунда-ла американнар болган, 28 шериг машиназын чок кылган, 6 самолётту дүжүр аткан, дайзынның 3 транспорт шериг судназын суг дүвүнче киирген.

Февраль 28-тен март 6-га чедир үеде Биньдинь можуга хосталганың күштери батальон командылал пунктузун узуткаан, дайзынның дириг күштеринге аар чидириглерни таварыштырбышаан, америк-сайгон шериглериниң 346 солдадын сандан үндүрген.

Март 6 дүнезинде Камау можуга хосталганың Улусчу чепсектиг күштери Ньбе секторда болгаш можу төвүнде дайзынның турушталарынче халдааш, америк-сайгон шериглериниң 200 хире солдадын өлүрген болгаш балыглаан.

Март 13-те 723 бедиктиң девискээринге Лаостуң Улусчу хосталга армиязының артиллериязы дайзынның туружун күштүг-биле боолаан деп, Кхесан Патет-Лао агентилел дамчыткан. Артиллерия-биле боолаан түңнелинде командылал пунктузун, артиллерия, туружун болгаш ок-чемзек шыгжаан складты ажыглал чок кылган, дайзынга техника болгаш дириг күш талазы-биле аар чидириглерни таварыштырган. Ол-ла бедиктиң девискээринге март 13-те лаос патриоттар 3 америк вертолётту дүжүр аткан.

Март 14-те Лаостуң Улусчу хосталга армиязының дээди командылалының дыңнадыында айыткан медээлерни ёзугаар алырга, ай ажыг үеде чорудуп келген тулчуушкуннарга Лаостуң патриоттары дайзынның 7200 ажыг солдадын чыскаалдан үндүрген, 346 самолётту, колдуунда вертолёттарны дүжүр аткан, 210 ажыг шериг машиназын узуткаан — оон чартык кезии танкылар болгаш бронетранспортёрлар болган.

Камбоджаның национал хосталгазының Чепсектиг күштери чурттуң чөөн районнарында дайзынга аар чидириглерни таварыштырган деп, Кхмер информас агентилел дыңнаткан. Бо районнарга пномпень шериглер-биле кады сайгон чалча шериглер АКШ-тың ужар чүүлүнге деткидип алгаш, февральдың баштайгы хүннеринде улуг дайын чорудулгаларын эгелээн турган.

Четче эвес медээлерни ёзугаар алырга, февраль 4-тен март 2-ге чедир үеде Компонгчам биле Кратие можуларга патриоттар дайзынның 6 муң ажыг солдадын чыскаалдан үндүрген, 600 ажыг шериг машиназын өрттеткен болгаш ажыглал чок кылган, оон иштинде 350 ажыг танк болгаш бронетранспортёр бар, 50 вертолёт болгаш самолётту дүжүр аткан, он-он складтарны узуткаан, дайзынның 12 шериг катерин сугже дүжүрген.

Агрессорларның чаа кемниг үүлгедиглери

ХАНОЙ. (СЭТА). Америк-сайгон шериглер Мурнуу Вьетнамның чонун «кезедир» дээр чүвезиниң талазы-биле араатанзыг үүлгедиглерин үргүлчүлеп турар.

Парлалганың хосталга агентилелиниң дыңнатканы болза, бо чылдың февральда чүгле Бенче можуга безин шаажылал хемчеглерин 190 удаа чорудкан, аңаа АКШ-тың ужар чүүлү мөөниээшкин-биле бомбалап, америк артиллерия боолап турган.

Ол үүлгедиглерниң түңнелинде 119 кижини өлүрген болгаш 86 чурттакчыны балыглаан. Можунуң чонунга материал талазы-биле улуг когаралды таварыштырган.

Чаа комитетти тургускан

САНТЬЯГО. (СЭТА). Экономиктиг хөгжүлдениң чаа тургускан комитеди Сантьягода ажылдап эгелээн. Комитет чуртта ажыл чокталыр чорукту узуткаарының планын белеткээр болгаш оон күүселдезин контрольдаар. Комитеттиң составында сан, чуртталга болгаш хоорай тудуунуң, хөй-нити ажылдарының, экономиктиг хөгжүлдениң болгаш чаартылганың министрлери, а ол ышкаш Улусчу чаңгыс эп блоктуң политиктиг партияларының төлээлекчилери кирген. Чилиниң президентизи Сальвадор Альенде комитетти баштаан.

КУДР-га удур чаа чөңгээ

ПХЕНЬЯН. (СЭТА). Америк дайынзырактар КУДР-га удур чаа чөңгээзин үүлгеткен. Март 8-те америк интервентилерниң шериглери Корей улусчу армияның демилитаризастаан зонада таныыл черлеринче угландыр үгер-боолар, миномёттар болгаш автоматтыг боолар-биле муң-муң катап боолаан. Ол дугайын Корейге тайбынчыдылга талазы-биле шериг комиссиязының 313-кү хуралының дугайында ЦТАК агентилелдиң корреспондентизиниң Кэсондан дамчыткан дыңнадыында чугаалаан.

Хуралга корей таланың кол төлээзи генерал-майор Хан Ен Октуң медеглээни болза, АКШ-тың империалистерниң бо чепсектиг чөңгээзин шериг-демаркастаан шугумнуң чоогунга америк-сеул шериглерниң шуугаазынныг чөңгээлиг маневрларын чорударынга капсырлаштырган. Чаа чөңгээлерниң организакчыларынга кеземче көргүзерин болгаш ындыг янзылыг кемниг үүлгедиглерни моон соңгаар болдурбазы-биле хемчеглерни алырын Хан Ен Ок америк таладан негээн.

Вьетнам Демократтыг Республиканың найысылалы — Ханой долу күш-ажылчы амыдырал-биле чурттап турар. Ажылчыннар тайбың чаа объектилерни канчаар тудуп турарын чер болганда көрүп болур.

Бо чурукту хоорайның чаа тудугларының бирээзи — хлеб заводунуң тудуунга тырттырган.

С. АФОНИННИҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы).

Барыын Берлинде соңгулда түңнелдери

БАРЫЫН БЕРЛИН. СЭТА-ның корреспондентизи Е. Бамачниковтуң дамчытканы:

Барыын Берлинниң депутаттар хоорай хуралынга (парламентиге) болгаш депутаттар район хуралдарынга болган соңгулданың түңнелинде барыын-берлин социал-демократтарның партиязы соңгукчуларның бадылаашкынының элээн санын оскунган, ынчалза-даа парламентиде бодунуң хөй нуруузун хевээр арттырып алган. Соңгулданың баштайгы түңнелдерин ёзугаар алырга, ГСДП бадылаашкынның 50,4 хуузун, ХДЭ — 38,2 хуузун, СВДП — 8,5 хуузун, Барыын Берлинниң Социалистиг чаңгыс аай партиязы — 2,3 хуузун, «Хамаарышпас немецтерниң ниитилежилгези» дээр барыын бөлүглел — 0,6 хуузун алган. Ынчангаш ГСДП, ХДЭ болгаш СВДП партиялар парламентиге төлээлээр.

Соңгулда хоойлузун ёзугаар алырга, соңгукчуларның бадылаашкынының 5 хуузундан эвээш эвезин алган чүгле ындыг партиялар депутаттарның хоорай хуралынга төлээлеп болур. Эрткен соңгулданындан 4 муң хөй кижи Барыын Берлинниң Социалистиг чаңгыс аай партиязы дээш бадылаашкынын берген болза-даа, бо антидемократтыг соңгулда системазының чылдагааны-биле парламентиге бодунуң депутаттарлыг болур аргазындан ол база катап казыттырган.

Партия дээш берген бадылаашкыннарның санының көвүдээнин тайбынны болгаш айыыл чок чорукту хандыраарынче оон угландырган чайгылыш чок политиказын чоннуң улам деткип турарының түңнели кылдыр Барыын Берлинниң Социалистиг чаңгыс аай партиязының Даргазы Г. Данелиус демдеглээн.

* * *

Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга найысылалдың ада-иелер конференциязы болуп эрткен. Конференцияга беш чүс чыгам кижи киржип, уругларны кижизидеринге хөй-ниитиниң, ада-иелерниң канчаар киржип турарының талазы-биле санал-онал солчуушкуннары болган.

Конференцияның киржикчилериниң кичээнгейин Кызылда башкы институдунуң башкызы Г. Бажутинаның «Өөреникчилерниң бот-кижизидилгезинге ада-иелерниң ролю» деп солун лекциязы хаара туткан.

Конференцияның киржикчилериниң чамдык чүүлдерин моон адаанда парладывыс.

* * *

Ада-ие, школа, хөй-ниити

УРУГЛАРЫВЫСТЫ КЫЙГЫРДЫВЫС

Улус өөредилгезин болгаш социалистиг культураны бүгү тала-биле улам ынай хөгжүдериниң партияның XXIV съездиниң Директиваларының төлевилелинде айыткан. Бо чүгула сорулгаларны амыдыралга боттандырарда бүдүрүлге коллективи школа-биле сырый харылзаа эргежок чугулазын бистиң чуък сөөртүр № 1 АТБ-ниң ажыл-иштикчилери эки билир. Ынчангаш школа-биле сырый харылзааны моон соңгаар улам күштелдирер сорулганы салдывыс.

Бистиң кожавыс № 10 школаны шефке алганывыстан бээр элээн чылдар эрткен. Ол үениң дургузунда школа-биле бүдүрүлгениң аразында амыдыралчы харылзаа хүн бүрү быжыгып олурар.

Өөредилге чылының эгезинде, партия, профэвилел органиизацияларлары ол школага дуза көргүзериниң планын ажылдап кылган. Ынчангаш бир дугаарында 4—8 класстарны чолаачыларның коммунистиг күш-ажылдың 7 бригадазы база бир цех социалистиг чарышка кыйгырган. Чарыштың түңнелин удуң санында үндүрүп турар бис.

Партия Кызыл хоорномунуң бюрозунуң доктаалын баштаар хоорай школаларынга чоруттунган школа неделязының эгелээни-биле социалистиг чарышты түңнедивис. Ол байырлыг ужуражылга кижилерниң ужур-дузалыг болган деп бодаар мен. Чүге дээрге, школага байырлалдыг шугум чыскаалынга отряд вожатыйлары чартык чылдың өөредилге түңнелин илеткээн. Бүдүрүлгениң бүдүн чылда күш-ажылчы чедиишкиннерин школачылар аңаа сонуургаан болгаш партияның XXIV съездинге уткуштур эки өөренир хүлээлгени алган.

Бистиң ажылчыннарывыс школага доктаамал барып, кичээлдерге олуржур, күш-ажылчы темаларга лекцияларны, беседаларны кылып турарлар. Чолаачының үйгучудун билбейн баргылаар берге ажылын, орукка таваржы бергилээр ужуралдарын шефчилер өөреникчилерге сонуургаткан. Ужуражылгаашкын сөөлүнде школачылар бисче экскурсиялап кээп, элээн хөй доозукчулар бистиң бүдүрүлгеге ажылдаар күзелин-даа илереттилер.

Шефке алганывыс школаның башкылар коллективи педагогикага хамаарышкан айтырыгларның лекция, беседаларны ажылчыннар ортузунга номчуп турарлар. Уругларны өг-бүлеге кижизидеринге хамаарышкан ажыктыг чүүлдерни хөйү-биле билип алдывыс. Ол ышкаш уруг-даларын кижизидеринге харысаага чок чамдык кижилер-биле ажылдыг сөөлүг үеде күштелдирип эгелээн бис.

Мындыг ужур-дузалыг харылзаавыс кескү, ажыктыг түңнелдерни берген. Школаның чартык чылда өөредилгези 98,9 хуу болган. Мону чедип алырынга бистиң улуг-хуувус база бар. Багай өөредилгелиг өөреникчилерге бүгү талалыг дузаны көргүзүп, оларга чаагай салдарны чедирери-биле элээн ажылдарны башкыларның дузазы-биле кылдывыс.

Школаның материалдыг баазазын быжыглаарынга болдувар шаа-биле дузаны АТБ көргүзүп келген. Чайгы дыштанылга үезинде септелгеге киржип, класстарны, кабинеттерни дериптивис. Ол ышкаш Тываның чаа тургустунуп турар тудуг черлеринче, Шушенское суурже экскурсияларны бүдүрүлгениң күсели-биле чорутулаан. Дус-Хөлде бисче хамаарышкан дыштанылга черинге элээн хөй школачы эрткен чайын дыштанган.

Ам удавас социалистиг чарышкаывысты түңнеп, уруглары-биле база катап ужуражырын планнап турар бис.

Н. ЛОБАЧЕВ,
№ 1 АТБ-де профэвилел комитединиң даргазы.

ДООЗУКЧУЛАРНЫҢ ЧАА ОТРЯДЫ

Чаа беш чылдың бирги чазы келген. Кызылдың кодээ ажыл-агый техникумунуң дыка хөй доозукчулары баштайкы күш-ажылчы ажыл-чорудулгазын эгелээр. Оларның аразында Күнгүртүг чурттуг, комсомолчу Лида Тамба база бар. Ол зоотехник салбырын чедиишкиннии доосааш, Мөңгүн-Тайга районунга ажылдаар хуваалдазы алган.

Техникумнуң оолдары болгаш уруглары дуржулгалыг башкыларының удуртулгазы-биле кодээ ажыл-агыйны эртемге үндезилеп хөгжүдериниң база чорудларының чаа билиглерин алган.

ЧУРУКТАРДА: зоотехник салбырының доозукчузу, комсомолчу Л. Тамаа. (Адаанда). Ветеринар салбырының 3 «б» курузунуң сургуулдары башкы Николай Ильич Ермолиниң удуртулгазы-биле анатомиянын өөредилге практиказын эрттирип турары.

В. РАЧКОВСКИЙНИҢ фотолары.

МЕРГЕЖИЛДИ ШЫН ШИЛИП АЛЫР

Кижиниң бүдүштүг аажычаңы өг-бүлеге шын кижизидилгеден дээштиглиг. Ындыг болганда ада-ие уругнуң сагыш-сеткилинче чажындайна хаңылап кирери чугула деп бодаар мен. Бодум дөрт оолду өстүрүп, оларның чамдыктарын чурттаалганың улуг оруунче киирген мен.

Чылдар билдиртпейн шуужуп эрте бээр. Канчангаш-ла көөрүңге уруглар өөе бергеш болур. Уругнуң келир үезин, ооң кандыг кижи болурун ада-ие үргүлчү бодап, ол дээш сагыш салыр ийин.

Мээң таламдан оолдарым эмчи, инженер, башкы болзун дээш чүткүттүнээн мен. Бистиң чуртта кандыг-даа мергежилдиг кижиниң демей-ле үнелиг, хүндүткелдиг. Ынчангаш оолдарымның кайы бирээзин чолаачы, тудугжу азы эмчи-даа болур-ла ыйнаан деп бодап чордум. Ынчалза-даа сөөлүнде барып байдал мээң бодааным ышкаш болбаан. Улуг оглум инженер апарган, а оон бичелери база-ла дээди өөредилге черин удавас доозуп, бирээзи архитектор, өскези экономист мергежилдиг болур. Моон чогум чылдарганы уругларымның күзел, чүткүлүнден болган.

Аңаа хамаарыштыр мындыг чижектерни көргүзейн. Оглувус Вова бичеелинден-не радиоприёмниктер-биле үрелдежир чораан. Чазып, дедир эдер, канчан-даа турар-ла. Үстүкү класстарга баргаш ооң ындыг сонуургалын деткип, радиотехникага хамаарышкан журналдарны чагыдып, номнарны садып бергилээн бис. Вованың ол сонуургалы келир үеде кым болурунче оруну аңаа ажыдып берген. Школаны дооскан дораан-на радиотехник болур күзелин илередип, дээди өөредилгенче кирер дээн деткээн бис.

...Бөрис чуруурунга, шимнырынга хандыкшылдыг чораан. Оолдуң ындыг сонуургалынга шаптыктавайн, башкылары-биле сүмележип, класстың хана солуннар болгаш өске-даа чүүлдерни чуруп, парлаарын аңаа үргүлчү дагзыр турган. Бөристиң черченнерге хандыкшылы архитектор болурунга чогум-на дузалаан.

Үстүнде чугаалаарга хамаарыштыр өске бир чижекти база чугаалаар бодадым. Таныжывыстың оглу Т. музыкага дыка хандыкшылдыг. Ол шынында талантылыг кижи. Т-ның ада-иези оглунуң күзелин деткивейн баргаңнар.

— Кижиге дээди эртем херек. Оглувус доктор болур чүве—деп, авазы чугаалагылаар. Шынап-ла олар боттарының күзээни-биле Т он класс доозуптары билек-ле, эмчи институдунче кирерин албадапканнар. Т бирги курска өөренип турган-ла хөгжүмчү болур дээн күзелин илередип, музыка училищезинге кирер деп турарын ада-иезинге дыңнаткан. Авазы аңаа удурланган. Сөөлүнде барып Т институтту демей-ле ара каапкан. Бир эвес Т-ниң ада-иези оолдуң чүткүлүн деткип, аңаа дузалашкан болза шырак хөгжүмчү үнүп болур турган-дыр.

Шак ындыг, уругнуң күзелин чок черинче албадаар эки түңнелге чедирбес. Ынчангаш уругларның мергежил шилип алырын оон чүткүлүн барымдаалап, быжыг тура-соруктуг болурунга кижизидер сорулгалыг бис.

Дөрт дугаар оглувус ам №7 школаның бешки класында өөренип турар. Оглумнуң өөренип турар клазы өөредилге, чурум талазы-биле школада дээре деп санадып турар. Бодум башкылар-биле үргүлчү харылзажып, кичээлдерге олуржуп, уругларымның культурлуг аажы-чаңга кижизидилгезинден аңгыда. мергежилди шын шилип алырынга канчаар дузалаза ажыктыгыл дээрзин өске ада-иелер-биле сүмележип турар бис.

С. БАПЫР-ООЛ.

Солун ужуражыышкын

Эрткен дыштаныр хүнде Тес-Хемниң бөлүк спортчулары Таңды районнуң «Тиилелге» совхозунга аалдап четкеш, тиилелгелиг ээп чанганнар. Делгем, чараш залга баштай хол-бөмбүүнге маргылдаа эгелээн. Дөрт удаа ойнааныңын ужун аалчылар удуп алган. Баскетболчуларның ужуражыышкыны 72:52 санныг бооп доозулган. Залдың ээлеринин удурланыкчыларынга чээрби сан четпейн барган. Теннистээринге Эрес-оол Сырат, Боста Оруйгу шылтарааннар. Удуну тес-хемчилер чедип алган.

Совхозтуң спортчулары (даргазы А. Опеза) ол ужуражыышкыннарны эки органиизастааның үнелеп, ол дээш өөрүп четтиргенин аалчылар илереткен.

А. ДЕМБРЕЛЬ.

БИСТИҢ ДУЗАВЫС

Кызылдың № 1 школазында ада-ие комитеди башкылар коллективи-биле сырый харылзааны тудуп, бодунуң ажылын элээн дээштиг чорудуп келген.

Школаның кижизидилге, өөредилге болгаш өске-даа ажылдарынга чогумчалыг дузаны чедиртен турары-биле тус-тус класстарда ада-иелер комитеттерниң ажылын күштелдирдивис. Ынчангаш класстар удуртукчуларының баштайгызы-биле ук комитеттерниң активи боттары тускай план ёзугаар ажылдап, өөреникчилерниң бажыңынга, хөй-ниити черлеринге бодун канчаар ап чорууруң хайгааралга алган. Комитеттерниң активчилери неделя санында класстарның кичээлдеринге олуржуп, уругларның бажыңнарынга доктаамал барып турарлар.

Комитет кежигүннери өөреникчилерниң бажыңнарын кезиирде тускай планны тургузуп ап, мындыг сорулгаларны салган. Өөреникчиниң амыдырал байдалы-биле таныжып, бажыңга хүн чурумун күүседири болгаш ада-иениң талазындан ону канчаар чанчыктырып турарын хынаар. Ол ышкаш уругларны кижизидериниң норма-чижектерни хажыда бээр чамдык ада-иелерни шын оруктче киирер сорулгалыг-биле оларга бүгү талалыг дузалажырын болгаш уругларның хайгааралы сулараг бээр чорукту илередири база-ла чугулага көрдүнген.

Ада-иелер комитеттери, башкылар коллективи мындыг хемчеглерни ап чорударда ада-иелерге, шефчи организацияларга даянмышаан, кижизидилгеге хамаарышкан ажылдарның темаларын байыдып, оларны янзы-бүрү болдурган. Ооң чижээнге школаның 2 «б» класста (удуртукчузу Р. Ноговицына, ада-ие комитединиң даргазы О. Зыкова) чорудуп турар ажылдарны көргүзери солун. Класста өөреникчилерниң бажыңнарынга үргүлчү барып, оларның хөй-ниити черлеринге, кудумчуга боттарын канчаар ап чоруурун хыналдага алган болгаш кылдынган ажылдарның түңнелдерин, моон соңгаар чүнү кылырын сүмележип турар. Оон-биле кады байырлалдарга уткуштур концерттерни, монтажтарны, стендилерни болгаш өске-даа хөй солун ажылдарны ада-иелерниң киржилгези-биле кылган. Ол ышкаш класста ада-иелер активиниң демдеглел кыдыраазы кадагалаттынып, мында хөй-ле демдеглелдер бижиттинген. Оларның чамдыызын маңаа көргүзейн:

«Октябрь 19-та школага кээп, С. Коляның кыдырааштарын, өөредилге херекселдерин сонуургап көрдүм. Бар четпестерни чедир кылып алырын аңаа сагындырдым. Ол-ла хүн сам, орус дыл кичээлдерге олуруштум. Кичээлдерге өөреникчилерниң чурумун хынап, чамдык ада-иелер-биле сүмележирин шиитпирлеп алдым.

...Үш хонгаш катап келдим. Коля номнарын, кыдырааштарын арыг саазын-биле даштап, өөредилге херекселдерин четчелеп алган болду. Бажыңнарынга чорааным өөреникчилерниң өөредилгезин сонуургадым. 4—5 демдектерни алгылаан-дырлар.

Р. НОГОВИЦЫНА».

«...Светаның бажыңынга чораан, онаалга күүседип алганын хынааш, четче кылбаан боорга, катап кылырын сагындырдым.

Л. ШУЛЬГИНА».

...Сашаның бажыңынга баарымга кичээлдеп олур. Онаалгазын четче кылбаан. Ачазы-биле беседалаштым.

А. ОСИПОВА».

Шак ындыг янзылыг демдеглелдерлиг дептерлер чүгле 2 «б»-даа эвес, өске-даа класстарда бар. Ында уругларны кижизидеринче кичээнгей салбас ийикпе, боттарының төлеп чок аажы-чаңы-биле бичиилерге багай салдар чедирип турар бистиң аравыста бар чамдык таварылгаларны адап, оларның-биле демиселди канчаар чорудуп турарын айыткан.

Чаа салгалдың кижилерин коммунистиг мөзү-шынарга кижизидеринге ада-иелерниң ролю улуг болуру чугаажок. Ынчангаш бистиң № 1 школада ада-ие комитеди бо талазы-биле элээн эвес ажылдарны органиизастаан. Чижээ, школада автокласс тургустунга-ла элээн үр болу берген. Ооң ачызында хөй санныг чолаачы мергежилдиг кижилери үнүп, улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында ажылдап турар. Ол ышкаш 15 хире бөлгүм, күш-культураның секциялары, уран чүүл улам массалыг апар чыдар. Класстан дашкаар бо ажылдарны чорударынга ада-иелер, шефчи организациялар ачы-дузаны чедирип, боттарының инициативазын көдүрүп келгеннер.

Е. ПОДШИВАЛОВ,
школада ада-ие комитединиң даргазы.

Спорт Спорт · Спорт

Кыш төнчүзүнүң старты

Час дүжүп олур, хүн караа чылып, харны эриндир эгеледи. Кышкы спорттуң мөгейикчилери хар, дош эририпиниң бетин ажыглап, сөөлгү маргылдааларын эрттирип тур...

Эрткен дыштаныр хүннерде республика найысылалының дээди, тускай ортумак өөредилге черлериниң база школаларының хаак болгаш коньки талазы-биле спартакиадазы болгулаан. Ооң хевирлери: хаак-биле херээженнер 5 км, уруглар 3 км, эр улус 10 болгаш 15 км, аныяк оолдар 10 километрге, база херээженнер 4х3, эр улус 4х5-тиң эстафетазынга чарышканнар. Дошка коньки-биле уруглар болгаш херээженнер 500 болгаш 1000 метрга, аныяк оолдар болгаш эр улус 500 болгаш 1500 метрге маңнашканнар.

Маргылдааларның техниктиг көргүзүглеринче хандыкшывайн (ол дугайында кайы өөс моон төнчүзүнде) допчузу-биле команда аайының түңнелдери мындыг. Кызылдың башкы институду биле башкы училищезиниң аразында ниити тиилелгени баштайгызының спортчулары чедип алган. Тускай ортумак өөредилге черлериниң бөлүүнден кодээ ажыл-агый техникумунуң хаакчылары болгаш конькичилери мурнакчы болуп үнген.

Херээженнерден хаак чарыжынга башкы институдунуң студентказы Галя Бахарева, коньки маңынга база-ла ооң талазынчы Таня Машпадай бирги черлерни ээлээн. Эр улустуң хаак-биле он километрниң дистанциязынга политехниктиг техникумнуң башкызы Василий Петров, 15 километрге башкы училищезиниң студентизи Семён Байкара, аныяк оолдарның он километр чарыжынга институттуң студентизи Сергей Филатов олар мурнап келген.

Ниити түңнелдер мындыг. Ынчалза-даа өске түңнелдер база бар. Бирээде, чарышканнарның иштинден спортчу разрядын бадыткээн кижи бөрүк чок. Чүгле хаакчы Семён Байкара 15 километрниң чарыжынга 53,45 минутаны көргүзүп, бирги разрядын бадыткаан. Ол дистанцияга ийиги черни алган башкы институдунуң тренери Виктор Иргашев тиилекчиден 4,33 минута соңдап келген. Ийиде, дээди болгаш тускай ортумак өөредилге черлериниң студентилериниң хаак талазы-биле көргүзүглери школа өөреникчилериниң шактарындан ырак куду болган. Чижээлээрге, № 11 школаның кыстары Люда Матвиенко биле Люда Сафронова беш километрниң чарыжынга ол дистанцияга маңнаачыларны шуптузун эрткен (чүгле школа-интернаттың башкызы Эмма Крыловадан өскезин). Ол-да школаның командазының ниити саны башкы институдунда бөлүн ажыг. А кодээ ажыл-агый техникумунуң командазы (бодунуң бөлүүнге бирги черни ээлээн) олардан 5500 сан куду болган.

Бо түңнелдер ол өөредилге черлериниң хаак талазы-биле тренерлери болбадыгар ужурлуг. Чүге дээрге, үстүнде айыткан школаның сесги классчызы Таня Федченко үш километрге ийиги разрядтың нормазын канчап ажыр күүседипкенин (ооң шагы — 14,05 секунда).

Бистер коньки талазы-биле чугааны шуут кылбадывыс. Аңаа маңнаачыларның көргүзүглери харык чок. Чылдагааны: ону чедип алыр аргаларны бистер тургуспайн турар бис. Маргылдаа болуп турар «Хүреш» стадионнуң дожу маргылдаа санында-ла негелдеге чедир белеткеттинмес. А тренировканы кайда кылырыл?

Спартакиаданы органиизастап эрттиргени четпес. Ол аңаа-ла зачёт дужаар дош, маңнаашкын-биле демей болтай: оруктар айтыр демдектер-даа чок, черле байырлалдыг, өөрүнчүг шинчи көзүлбес.

Студентилерниң болгаш школачыларның спартакиадазының түңнелдерин көргеш, ындыг бодалдар чоорту үнүп келир. Чүге дээрге бистиң илеткевис оларда.

О. ИРГИТ.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 17-ДЕ
КЫЗЫЛДАН

19.00—Телемедээлер (орус дылга). 19.15—«Бичии чаш». Уругларга дамчыдылга. 19.30 — «Аныяк ленинчилер». Дамчыдылга. 20.05—«Шуптузун билип алыксап тур мен». Киножурнал. 20.15—«Кадым-ышга. 20.35—Быска фильм. 20.45 — Телемедээлер (тыва дылга). 20.55 — Чарлалдар, рекламалар. 21.00—«Баштыңчының кайгамчык оюр-хевири». Эртем-тайылбырлыг фильм.

МОСКВАДАН

22.00—Эфирде — «Чалыы назын». 22.30—00.45—Концерт.

АГААР

Бөгүн республикага бүргээр, чамдык черлерге хар чаар. Барыын угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 5-10 метр, а кежээликтей 12—18 метр чедер. Кызылга булуттаар, хар чагбас.

Агаарның температуразы дагларга 0-5, арткаларынга 5—10, Кызылга 3—5 градус соок.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

МАРТ 17-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Турк аганың чагыы» 10.15, 12, 13.45, 15.30, 17.15, 19, 20.45 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Ыдыктыг тоо» 9.40, 11.40, 13.40, «Бопшуурнуң түрээ» (1-ги, 2-ги кезектери) 15.40, «Хедерни тожаартканы» (1-ги, 2-ги кезектери) 18.40, 21 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Георгий Саакадзе» (1-ги, 2-ги кезектери) 15.50, 20, «Хүнге өрттенген» — (хроника залынга) 16, 19 шактарда.

«ВОСТОК»: «Дээрги Никто» 15, 16.55, 18.50, 20.45 шактарда.

ПАССАЖИРЛЕРНИҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Кызылдың аэропортунуң бүгү хамаатыларга дыңнадыры болза:

Моон соңгаар КЫЗЫЛ—СЕВИ—ХҮТ—СЫСТЫГ-ХЕМ — ЫРБАН, КЫЗЫЛ—САРЫГ-СЕП аразынга самолёттар хүннүң ужуп турар.

Марттың 15-тен эгелеп «АН-24» самолёт КЫЗЫЛ—АБАКАН—КРАСНОЯРСК аразынга хүннүң-не үш ужар апарган.

Марттың 20-ден эгелээш, пассажирлер аргыжарының чаа оруу КЫЗЫЛ—ХАНДАГАЙТЫ—САГЛЫ аразынга ажыттынар болгаш Хандагайтыга чедер билет өртээ чиигээн.

Пассажирлер, агаар транспортун ажыгланар.

КЫЗЫЛ АЭРОПОРТУ.

ЧАРЛАЛ

Аъш-чем магазиннеринге ажылдаар садыгжыларны, кассирлерни, аштакчыларны, чүдүрүкчүлерни Кызыл садыг чалап тур. Ажылдаарын күзээннер ажыл шагында кадр килдизинге келир.

КЫЗЫЛ САДЫГ.

ЧАЛАП ТУР

Кызыл садыг үш ай хуусаалыг садыг курузунга болгаш бир ай хуусаалыг кассир курузунга өөреникчилер хүлээп алырын чарлап тур. Курстарга Кызылда чурттап турар, 8—10 класстар доскан, 18 хардан өрү назылыгларны хүлээп алыр. Айда өөреникчилерге 30 рубль стипендия төлээр. Өөренирин күзээннер кадр килдизинге ажыл шагында келир.

КЫЗЫЛ САДЫГ.

БАЖЫҢНЫ ДОЛГАНДЫР АРЫГ-ШЕВЕРНИ ТУРГУЗАРЫ

Чүгле чурттап олурар бажың иштин эвес, харын чаданы болгаш херим иштин база арыг-шевер тургузар херек. Чаданы хүн бүрүде аштап, а неделяда бир катап сода азы ыйба холуктуг чылыг суг-биле чуп турар. Чаданың үнер аксынга идиктиң богун аштаар сиирпиништи, азы демир четкини ийикпе дендирден кылган чадыгны белеткээр, тоң дора дээрге-ле шылба кедениш салыр херек. Шаарапш четкиниң-даа, ооң адаанда шалазының-даа богун хүн бүрүде аштап турар.

Херим иштин арыг-шевер тургузары аажок улуг ужур-дузалыг. Уруглар хүндүскү шаг-үениң улуг кезиинде даштыгаа ойнап чоруур дээрзин бодаар херек. Боктуг херим иштинге уруглар чүгле хирге бораажыр эвес. Харын чуунду хоолбектери агып чыдар, сээктер, ымыраалар ужуп, күскелер маңнажып чоргулаар, антисанитарлыг херим иштин аарыгларның тарап нептерээр чери апаар, база ындыг аарыглар хамыктың мурнунда уругларга таваржып болур.

Оон аңгыда херим иштиниң богу, ымыраалары, бак чыды чурттакчыларның бажыңнарының иштинче чайлаш чок нептерээн кирер.

Ооң ужурундан херим иштин бүрүзүнге бок хааржаан тургузары чугула. Төккен чуунду, бок херим иштин боктаддырар, бак чыт үндүрер, ымыраа-сээк, күске-күжүген чыылдырар чорукту болдурбас херек.

Бок хааржаан шаараш чери чок кылдыр муңгаштаар, ооң аксын эки эптеп кылыр. Бок хааржааның аксын үргүлчү хаап турар херек, ынчалбас болза олче күскелер кирип, сээктер ужуп турар апаар, а ыттар оортан бок сактыг үндүр дажыглап туруп бээр.

Бок хааржаан чогуур үезинде бошудуп, богу көвүдей бээр ге-ле өөртүп чорup турар, неделяда ийиден элээн эвес катап ооң богун аштап ырадыр.

Канализация чок бажыңнарга чуунду төгер оңгарларны кылган турар ужурлуг. Чуунду, тогланчы боктар болгаш өске-даа арыг эвес чүүлдерни херим иштинге чайыпнандыр төгер, тарадыр чашканнаар чорукту болдуруп черле болбас.

Чайгы үеде бок хааржактарын, чуунду оңгарларын, канализастаттынмаан арыгланыр бажыңнарның оңгарларын он хуу хлор чугайының заалдыры-биле неделяда ийиден элээн эвес катап дезинфекцилап турар ужурлуг.

Хөй-ниитиниң арыгланыр бажыңнарының шевергин турарын, арыгланыр бажыңнар болгаш чуунду оңгарларын чогуур үезинде аштап-арыглаап турарын херим иштиниң аштакчызы харагалзаан турар.

Бир эвес херим иштинде күш, мал бажаалары бар болза, оларның одаан чогуур үезинде аштаар дугайында сагыш салыры чугула.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ:

Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының болгаш пропаганда килдизиниң 35-24, харыысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагга база совет тургузуг килдизиниң 41-27, информация килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

ТЫВА АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер черинин республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1.). ТС—25064.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1971 чыл МАРТ 18 ЧЕТВЕРГ № 65 (8525).

Өртээ 2 көп.

УРУГЛАРНЫҢ ЧАЙГЫ ДЫШТАНЫЛГАЗЫНЧЕ САГЫШ САЛЫЫШКЫН

Пионержи чай чоокшулап орар. Уруглар хоорайжыгаштарынга дыштаныр аныяк хамаатыларның саны чыл келген тудум-на улам көвүдеп турар. Эрткен чылын аңаа чеди миллион ажыг школачы дыштанган.

Уругларның дыштанылгазы чүүл-бүрү, хандыкшылдыг, сонуурганчыг болзун дээш дыка хөй чүүлдерни кылган. Профэвилелдерниң чөвүлелдери болгаш ВЛКСМ комитеттери, ажыл-агый организациялары, улуг өөредилгезиниң болгаш кадык камгалалының органнары-биле кады 1970 чылда күш-ажылдың болгаш дыштанылганың лагерьлерниң, шериг-спортчу, турист болгаш аныяк техниктерниң лагерьлерниң четкизин дыка калбарткан. Оларже 1969 чылга бодаарга эрткен чылын 133 муң уругларны хөйнү чоруткан.

Чоокта чаа ВЦСПС-тиң Президиуму уругларның чайгы дыштанылгазын организастаарының айтырыын чугаалажып көрген. Ажылчыннарның, албан-хаакчыларның болгаш колхозчуларның 8 миллион 100 муң уругларын хоорай даштының санаторияның, хоорайның пионер лагерьлеринче болгаш үстүкү класстарның уругларының лагерьлеринче чорудар деп ол хуралга шиитпирлээн.

Профэвилелдерниң республика, край болгаш область чөвүлелдеринге база кодээ ажыл-агый болгаш белеткелдер ажылчыннарының, албан-хаакчыларының профэвилелиниң комитеттеринге кодээниң ажыл-ишчилериниң уругларының ортузунга кадыкшылга ажылын организастаарынга дузаламчыны күштелдирерин сүмелээн. Кодээ школачылар дыштаныр болгаш эмнедир колхозтар аразының база совхозтар аразының пионер лагерьлерин колхозтар, совхозтар-биле кады тургузары чугула.

(СЭТА-ның корр.).

СЭКП-ниң XXIV съездизинге ТӨЛЕПТИГ УЖУРАЖЫР ДЭЭШ

●БИСТИҢ ИНТЕРВЬЮВУС●

АВТОТРАНСПОРТЧУЛАР—СИЛЕРГЕ

Автотранспорт — Тываның амыдыралының судал-дамыры. Бистиң ажыл-агыйывысты бүгү талазы-биле хандырып, чемгерип турар эң чугула адыр ол болгай. Бо хүннерде автотранспортчуларның чедиишкиниг ажылдаарынга кандыг байдалдар тургустунуп турарын билип алыр дээш, чаа организастаттынган «Тыва автоорук транспорт» каттыжыышкынының тудуг-монтаж эргелелиниң начальниги Александр Давыдович ЭНДЕРС-биле бистиң корреспондентивис ужуражырга, ооң чугаалааны:

— Бистиң эргелел чери бо чылдың эгезинде тургустунган чаа тудуг организациязы. Ооң мурнунда, 1967 чылдан бээр тудуг кылыр улуг эвес участок турган. Автотранспорт бүдүрүлгелериниң чагы-биле оларның материалдары-биле өйүнде хемчээлдиг ажылдарны ол күүседип турган.

Автотранспорттуң бүгү адырлары сайзыраан тудум, автопарктың чыл-чылда өзүп турары, аңаа хүүштүр ажылчын, албан-хаакчыларның саны көвүдээнинден оларны бүгү талазы-биле эки хандырар айтырыг чоорту-ла туруп келген. Ол сорулганы шиитпирлээр дээш амгы тудуг-монтаж эргелелин эргиде турган участоктуң баазазынга эде организастаан.

Республиканың автотранспортунга үлетпүр, чуртталга, культура-хандырылга черлери, профилакторийлер, автовокзалдар, эмнелге черлери, гостиницалар болгаш өске-даа тудугларны кылыры — бистиң хүлээлгевис. Ол хүндүлүгдаа сорулга. Оон-биле бүгү автотранспорттуң ажылы улам шуудуудаар, транспортчуларның ажылы чиигээр, пассажирлерге бараан болур чорук экижир.

Оон барымдаазын эрткен чылда күүсеттинген ажылдардан көрүп болур. Бызылдың мурнуу-барыын чүгүнде Транспорт-сөөртүлге операциязының болгаш контейнерлер сөөртүлгезиниң конторазынга (БТЭБ) чаа комплексти тудуп, ажыглалга киирген; Ак-Довурак хоорайда чүс автомашина тургузуп септээр мастерскаяны, Минусинскиде хары улда хөй автомашиналар үзеп-чаар черни, автобүдүрүлге черлеринге ийи-ийи аал ишти чурттаар 7 бажыңны туткан.

Тоску беш чылдың бирги чылында кылыр ажылдарның хемчээли улуг, чүгле акша түңү-биле алырга 1460 муң рубль өртектиг тудуг-монтаж ажылдарын күүседир. Ында көрдүнген кол тудуглар: бирги автотранспорт бүдүрүлгезинге 75, а ийиги АТБ-ге 50 машина тургузар гаражты, үшкү АТБ-ге 50 машина септээр профилакторийни, Бызылга хуу автомашинаның техниктиг ажаалгазын кылыр 5 турушту станцияны, ийи-ийи аал ишти чурттаар 12 бажыңны дээш, өске-даа.

Программавыс улуг, харысалга, хүлээлгелер бедик. Оларны күүседири база белен эвес. Чүге дээрге, улгаттырып каан чаа тудуг эргелелинде бергелер үргүлчү таваржып каар шиитпирлеттинмээн айтырыглар бар. Оларның бир кол чүүлү — кадрлар айтырыы: тускай эртемниг инженер-техниктиг ажылдакчылар, мергежилдиг ажылчыннар чедишпейн турар. Боттарывыстың иштики курлавырывысты, бүгү күштеривисти эки мобилизастап шыдавайн турар бис.

Ынчалза-даа бергелерни ажар дээш, бүгү хемчеглерни алыр бис. Ону чаа чылда ажылдап эгелээнивис бадыткап турар. Январь айда тудуг-монтаж ажылдарының, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң, ажыл төлевириниң фондузун ажыглаарының планнарын ажыр күүсеттивис.

Март дээрге биске база шалыпчы ай болур. Бүгү чурттуң ажыл-ишчилери-биле бир демей, төрээн партиявыстың съездизинге төлептиг белек кылдыр квартал планын күүседир дээш шудургу ажылдап турар бис.

• • •

Кызыл аэропортунуң ийиги ужудукчузу Вадим Мехов бүдүрүлгениң мурнакчызы. Ол СЭКП-ниң XXIV съездизинге алдар болдурган социалистиг чарышка киришкеш, бүдүрүлге планын ай санында 110 хуудан кудулатпайн ажылдап турар.

ЧУРУКТА: ийиги ужудукчу Вадим МЕХОВ.

А. ЧАРАШ-ООЛДУҢ фотозу.

• • •

ХҮЛЭЭЛГЕ КҮҮСЕЛДЕЗИ

Бай-Тайга районнуң ажыл-ишчилери партияның XXIV съездизинге алдар болдурган социалистиг чарышка киришпишаан, чедиишкинниг ажылдап, бо хүннерге чедир күрүнеге сүт садарының квартал планын 114,3 хуу күүсеткен, эътти 80 хуу күүседипкен. Районнуң ажыл-агыйлары эът планын март 30-де санажырын, база ол ышкаш бар курлавырларны ажыглап тургаш, пландан ажыр 20 тонна сүттү, 10 тонна эътти күрүнеге дужаарын хүлээнген.

И. СЕДИП-ООЛ.

ТАРЫЛГАГА БЕЛЕТКЕЛ

Бай-Тайга районнуң «Мурнакчы» колхозунда часкы тарылгага ажыглаар техниканың септелгези доозуп турар.

Септеэн чогуур янзы-бүрү маркалыг 12 трактор, 8 андазын, 48 илиир, 4 сеялка ажылдап кирииптеринге белен.

Тараажылар үрезин арыглаашкынын доозкаш, ам хоранналашкынын чорудуп турар.

ЧАРТЫК ЧЫЛДЫЫНГА КИИРИШТИР

Бии-Хем районнуң «Саян» совхозунуң ажыл-ишчилери күрүнеге мал продуктуларын садарының планныг онаалдаларын эки күүседип турар. Эът, сүт садарының талазы-биле бирги кварталдың планы хуусаа бетинде күүсеттинген болгаш ам бо чылдың бирги чартыында планынга киириштир продуктулар дужаалдазы үргүлчүлеп турар.

Ылаңгыя эът дужаарының планы эки күүсеттинип турар. Совхоз бирги чартык чылда 90 тонна эът садар планныг. Бо хүннерге чедир 74 тонна эът дужааттынган. Интенсивтиг семиртилгеге тургускан бода малдың боданнарындан совхоз хөй эътти ап турар. Бо неделяның эгезинде Сушь салбырның кадарчызы эш К. Барактайның азырап турган 44 шарыжыктарын эът планынга дужааган. Оларның бирээзиниң дириг деңзизи 385 кг болган болгаш хөй кезии семис, ортумактан өрү күштүг деңгелге хүлээп алдынган. Ол шарыжыктарны эш Барактай эрткен чылдың бо үезинде, 6 айлыында хүлээп алгаш, чыл дургузунда азыраан. 18 ай болган шарыжыктардан оол хире хөй деңзини алыры — малды интенсивтиг арга-биле семиртир азыраарының ажыктыын маргыш чок бадыткап турар.

(БИСТИҢ КОРР).

Кыштагдан репортаж

СОРУКТУГ МАЛЧЫННАР

Хүн чүгүрүүнде кирип, Ак-Кожагарның бажында олуруптааш Дагдан баткан хойлар диипп каан чинчи дег чинге оруктa шууужуп алган аалдың коданынче кирип орган. Дорут аъттыг, ак тонннут кадарчы тарап оъттап чораан хойларже көрүп алгаш дайгырып, аалче киирерин оралдажып чор.

Ол үеде хойжунуң коданынга чедип келдивис.

Улуг кажаазының иштинде хөй санныг хурагаларның, хойларның үзүктел чок үнүн дыңнааш, ынаар углаптывыс.

Кажаазының аксын ажыдыптарывыска алгы-кышкыдан кулак уюк. Ооң ишти куруг, чылыг, корум-чурумнуг болду. Ийи холунда хураган тудуп алган, делгем эгиннерлиг, оргумак сынныг кижи биске утпужуп келди. Амыр-менди солушкувус. Ол Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады «Сүт-Хөл» совхозтуң мурнакчы кадарчыларының бирээзи Долуука Кара-Хуваевна Бады-Назын-дыр.

Малдың кышкы байдалын сонуургап айтырдывыс.

— Дыка-ла ширин, хар улуг кыш болду. Туда-ла туттунуп тур бис. Амдызында улуг баксыраан чүве чогулу. Хойнуң төрүүрү адакталып тур — дээш, хураганнарын иелеринге ыдып берди. Олары амыраанындан кудурууп чайбышаан эме бердилер. Хойларны даштындан көөрге ам-даа күжү арбаан. Ындыг хойларның төлү шырак болур ужурлуг-даа.

Кажааже ханылап кылаштааш бээривиске хураганнарны төрээн үелериниң аайы-биле бичии кажааларда тус-тус ажаап, азырап турарын көрдүвүс. Оларның чиир сиген, суулазын, пжер суун, чылгаар дузун белеткеп каан. Шак ындыг ажаалдага «эпейлеткен» хураганнар омак, семис болбайн канчаар.

— Бөгүнге чедир чеже хире олчалыг болдуңар, Долуука Кара-Хуваевна?—деп айтырдывыс.

Дүүн, бөгүн дег карактарын өрү-куду борбаңнадып бодааш, иштинде бүдүү санааш:

— Мында 323 хураган бар—диди.

— Каш хойдан мынча хураганны алганыңар ол?

— Бисте 320 хой төрээн, ооң ужу нйистээн. Хорамча болбазы — деп, хойжу доңчу, тодаргай чугаалады.

Малчыннар хой арга-дуржулгазын ажыглап тургаш, ниитиниң хөөн өстүрүп турар болгай. Ынчангаш кадарчыдан бо талазы-биле ап чорудуп турар хемчеглерни кысказы-биле тывыжып көрдүвүс.

— Кандыг-даа малды доруктуруп, ажаары ээзинден хамааржыр. Бир талазында, хүлээнген ажыл-иш дээш хууда харысалганы бедидер, ийиде, болуңуң херээнге сагыш сеткилинден бердинери чугула — деп, хойжу санап турар болду.

Ол черле шын, амгы үениң негелдезин-даа ындыг болгай. Кадарчының ажылынга кайы хире харысалгалыг: оон-на тодаргай.

Шывап-ла, Долуука Кара-Хуваевна чаш малды доруктуруп, өстүрериниң мергежилдиг кижилериниң бирээзи. Кажан хураган төрүттүнүп келирге ооң кадыының байдалын эдевес. Бир эвес кошкак болза эмнеп, чогуур кичээнгейге алыр. Чаш хураганнарны дүне, хүндүс ээлчежип, хайгаараарын чуруумчуткан.

Бо кодаанда бижиглээн мин сакманшиктиң ажылын эш Долуука удуртуп, ажыктыг сүмелерин берип келген.

Амгы үеде оларның ажаалдазында хураганнар кадык, шырак, менди доругуп орар. Хүнде үш удаа чемгерип, суггарып, агаарладып турар.

— Тоску беш чылдың баштайгызында төрүүр чүс баш хойга онааштыр 98 хураганны алырын хүлээнген бис. Амгы байдалдан алгаш көөрге ажыр күүседип болурунуң аргалары бар. Ону боттандырар ужурлуг бис — деп, Долуука Кара-Хуваевна дидими-биле чугаалады.

Шак мындыг ажыл-ишчи, кежээ, тура-соруктуг улустар турда, сөглээн сөс амыдыралга боттанмыры албан.

Дагдан хөй бадырып чораан кижи улуг кадарчы Ховалыг Өткен-оолович Бады-Назын болду.

Арны хүлер ышкаш хүрере додуга берген, дөртен хар чаала ажып чоруур хире назылыг, хөглүг, шытаакыр кадарчы-биле иичээгин эктиинден дүжүрүп турда, ужуражы бердивис.

Хойжу бажыңынга келгеш, чемненип орда, чугаа база-ла ажыл-иш дугайында эгеледи.

— Кышкы үеде оларны шын таарыштыр кадарары биче эвес рольдуг. Кодан чанын, ыжык черлерин камнап алыр. Аңаа хойнуң боозу улгадып, төрүй бергенде кадарар. А ыжык, мээс черлерни хаттыг азы соок хүннерде ажыглаар бис—деп, бистиң айтырывыска малчын харылады.

Дуржулгалыг кадарчылар сес беш чылда багай эвес түңнелдиг болган. Совхозка 1710 хураганны өстүрүп берген, 4100 килограмм дүкү дужааган. Эрткен юбилейлиг чылда чүс баш төрүүр хойга онааштыр 104 хураганны доруктурган.

— Тоску беш чыл планының талазы-биле партияның XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелинде бистиң кылыр ажылывыстың программазын айыткан. Ылаңгыя совет улустуң амыдыралының деңнелин улам бедидеринче улуг кичээнгейни угландырганын кичээнгей-биле номчудувус. Орта хары кылдыр бөгүн дүүнгүзүндеп, а дааргa бөгүнгүзүнден артык эки ажылдаар бис—деп, малчын чугаалап турар.

Ниитиниң малының баш санын өстүрер, продуктулуун бедидер дээш шудургу ажылдап турар тура-соруктуг хойжулар Бады-Назыннарның ажылынга чедиишкиннерни, амыдыралынга аас-кежикти күзээш, байырлашкаш, чоруптувус.

Т. ХЕРТЕК.

(«Шынның» корр.).

ДИЛЕП ТЫВЫЫШКЫННАР ҮРГҮЛЧҮЛЕВИШААН

«Тыва кобальт» комбинаттың коллективи продукция бүдүрериниң эптиг аргазын тывар, металл ылгаарының нарын технологиязын шиңгээдип алыр дээш чогаадыкчы дилеп тывыышкыннарны үргүлчүлевишаан. Гидрометаллургия практиказынга рудадан металл аңгылаарының автоклав аргазын, центрифуганы эге баштай бо бүдүрүлгеге ажыглап эгелээн. Ынчангаш автоклавтар (ында деритгелер, хынап-хемчээр херекселдер хөй) нарын, оларның чогумчалыг ажылдаарының аргазын тывары чугула. Центрифуга деп нарын тургузуглуг машиналарның ажылдаарын база Хову-Аксында шенеп турар.

Комбинаттың гидрометаллургия цехиниң кол салбыры болза автоклав болур. Бо салбыр эки ажылдавас болза, продукция бүдүрери шуулудавас.

Автоклавтарны эптеп, дериг-херекселдериниң ажылдаарын шенеп, эдиктирип турар үеде-ле төлевилел институду пульпа-биле аммиак суун холуштурар бышкы дег тургузулганы конструкция, ажыглал талазы-биле чедир кылбааны илерээн. Комбинаттың инженер-техниктиг ажылдакчылары ук тургузулганы эде кылган. Ынчалза-даа чаа бышкылар (шынында ол херексел хойтпак бышкызы дег бөдүүн эвес, а улуг, нарын херексел) база ындыг-ла эки ажылдап шыдаваан. Ооң чамдык кезектери пульпага элээчел болган.

Москвада «Химмаш» деп эртем-шинчилел институдунуң эртем ажылдакчызы, техника эртемнериниң кандидады В. А. Зайцевтиң удуртказы конструкторлар болуу «Тыва кобальт» комбинатка ажыглаар чаа бышкыны чогааткан. Ооң баштайгы хевирин «Урал химмаш» заводка белеткээн.

Эрткен айның сөөлгү хүннеринде автоклав салбырынга чаа херекселдиң ажылдаарын шенээн. Автоклавче пульпаны насос-биле чайып киирипкеш, чаа тургузулганың ажылдаар чурумун хынаан. Бо херекселди чогаадырда эрги хевирлериниң четпес чүүлдерин кичээнгейге ап, ооң тургузуун ниавылыг кылдыр бодап таарыштырган. Шенелде үезинде безин чаа аппарат эрги тургузулгадан барык ийи катап бедик бүдүрүкчүлүг болганы илерээн.

...Чаа чүүл бодунга орукту ажыдары ындыг-ла амыр эвес. Бо удаада база ындыг болган. Баштай долу эвес күчүге, параметрлерге эки ажылдаар шынарлыын көргүзүп турган аппарат хенертен шак дүшкен. Кол конструктор В. Зайцев, гидрометаллургия цехиниң начальниги В. Худяков, технолог В. Самойлов, салбырның начальниги В. Сметанин ооң чылдагаанын тывар сорулга-биле шак-ла үе-даа дивейн, ажылдап кирипкен.

Шенелде, септелге, эдиктирилге, черле бүдүрүлгениң ажылын шулуудадырының берге үезинде кол чүък механика албанында онаажыр. Механик Г. Пивоваровтуң болуун комбинаттың коллективи мактаар. Ында слесарьлар гидрометаллургия үлетпүрү, ооң технологиязы-биле таныш, дериг-херекселдерни эки билир. Чаа деритгелер, шенелде, аппараттар... Бо бүгүнү өөренир, оларның чаңын билип алыр апаар. Механик боду бедик мергежилдиг специалист, ында слесарьлар бригадири Г. Шерстобитов, слесарь Н. Степанов центрифуга, насостар ышкаш нарын машиналарны септээриниң мастерлери...

Автоклавтың чаа бышкызы катап ажылдап эгелээн. Шенелде амдызында чедимчелиг болуп турар. Бо тургузулганы шенеп, ооң чедер, четпезин тодараткаш, комбинатка чаа аппараттарны четчирип-биле белеткээр.

М. ДУЛУШ.

БАЛАНС КОМИССИЯЗЫНЫҢ ХУРАЛЫ

1970 ажыл-агый чылында республиканың совхозтарының саң-ажыл-агый чорудулгазының дугайында баланс комиссиязының хуралы март 16-да Кызылга. Кодээ ажыл-агый министерствозунуң хуралдаар залынга болган. Аңаа совхозтар директорлары, кодээ ажыл-агый эргелелдериниң начальниктери болгаш республиканың үнүш камгалаар, мал тарып боозадыр станцияларының удуртур ажылдакчылары база өске-даа тускай эртемниглер киришкен.

Совхозтарның эрткен ажыл-агый чылында саң-ажыл-агый чорудулгазының дугайында илеткелди республиканың кодээ ажыл-агый министри Т. Т. Лаасол кылган. Мал болгаш чер ажылын орулгалыг болдурарынга республиканың совхозтары 1969 чылга деңнээрге 1970 чылда канчаар ажылдааанынга ол доктаал, бо талазы-биле тодаргай анализти берген. Мурнунда чылга бодаарга эрткен чылын элээн хөй совхозтар орулгалыг ажылдаан-даа болза, 27 совхозтарның 9-ау ниитиниң малының баш санын база кодээ ажыл-агый культураларының дүжүдүн өстүрер талазы-биле карылгалыг болганын демдеглээн болгаш мал-даа, чер-даа ажылының талазы-биле чамдык ажыл-агыйларның улуг карылгалыг боор турарының кол чылдагааннарын, чаа беш чылдың баштайгы чылында ажыл-агый сорулгаларын ол айыткан. Илеткел соонда элээн хөй эргелелдер начальниктери, совхозтар директорлары болгаш тускай эртемниглер сөс ап чүве чугаалаан.

Баланс хуралынга СЭКП обкомунуң ийиги секретары **В. Н. Филиппов**, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даргазының бирги оралакчызы **В. Е. Серяков**, СЭКП обкомунуң кодээ ажыл-агый килдизиниң эргелекчизи **Н. М. Контар** болгаш РСФСР-ниң Кодээ ажыл-агый министерствозунуң Чөөн-Сибирь районнарының талазы-биле Кол эргелелиниң начальниги **В. А. Волков** олар киришкен болгаш совхозтарның саң-ажыл-агый чорудулгазының амгы байдалынга, ол талазы-биле моон соңгаар сорулгаларынга хамаарыштыр база долчу чүве чугаалааннар. Эш Волков түңнел сөс алгаш, Тываның совхозтарының саң-ажыл-агый чорудулгазында шыңгыы четпестер барын, ону 1971 чылда болдурбазын онзалап айыткан.

ЭП-СЕТКИЛ КАТТЫШТЫРЫЛГАЗЫ

Вьетнам черде өлүмчүдүмнүг болгаш үрелишкиннерни үүлгедип турар империалистерге кандыг-даа өршээл турбас ужурлуг! Москваның хөй-ниитизиниң төлээлекчилериниң март 16-да болган хуралынга чүве чугаалаанпар шуптузу ынчаар айтып турган. Америк агрессорларның Вьетнамда кем-буруулуг үүлгедиышкиннеринге удурланырының делегей хүнүнге, америк агрессияга удур демиселдиң вьетнам хүнүнге болгаш АКШ-тың агрессиязынга удур вьетнам улустуң демиселинге эп-сеткил каттыштырылгазының неделязының Совет Эвилелинде эгелээнинге ол хуралды турасклааткан. Москвачылар-биле кады ол хуралга ВДР-ниң Совет Эвилелинде элчини Нгуен Тхо Тян, Мурнуу Вьетнам Республиканың ССРЭ-де элчини Данг Куанг Минь, акы-дуңмалышкы улустуң өске-даа төлээлекчилери база олурушканнар.

СЭКП-ниң МХК секретары Л. А. Борисов вьетнам өңнүктерге чүректиң ханызындан байыр чедирген. Бистиң чурттуң пролетаржы интернационализминиң принциптеринге шынчы ажылчы чоннары маадырлыг вьетнам улуска бүгү талалың дузаламчызын көргүзер дээш моон соңгаар-даа эргежок чугула чүүлдерни кылыр деп ол чугаалаан.

Метро тудуунуң № 5 тудуг-монтаж эргелелиниң чер казыкчыларының бригадири Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры И. Д. Филимонов демисежип турар Вьетнамга акы-дуңманың дайынчы байырын чедирген.

— Америк империализм өске улустарның суверенитедин кара туразында ажылап, АКШ-тың чагырыкчы бөлүктери делегей кержээлеринде болгаш дугуржулгаларында хүлээлгелерин үреп турар— деп ол медеглээн.—Соңгма сууруун ады Лидица болгаш Орадура ышкаш Вашингтоннуң «хосталга дээш демисел» деп авыяастап адап турары кем-буруулуг дайынның соңгалакчызы болу берген.

Вьетнам — чоргаар болгаш дидим улустуң чурту, ынчангаш ооң девискээринден аң сөөлгү интервентини үндүр сывырыптар ындыг шактың келиринге ыяк бүзүрээр бис.

Азия болгаш Африка чурттарының эп-сеткил каттыштырылгазының Совет комитединиң даргазының оралакчызы чогаалчы А. В. Софронов болгаш Москва университединиң бешки курузунуң студентизи А. Б. Поляков олар Торээн чуртунуң хосталгазы болгаш хамаарышпас чорук дээш акы-дуңмалышкы вьетнам улустуң шынныг демиселин бызыы-биле деткип турарының дугайын чугаалааннар.

Элчин Нгуен Тхо Тяның чугаазын чыылганнар чыны-биле уткаан.

Вьетнам улустуң болгаш Индий-Кыдаттың өске-даа улустарының шынныг демиселин шиитпирлиг-биле деткип турарын илереткен хөй телеграммалар Совет чурттуң бүгү булуңнарындан ВДР-ниң болгаш МВР-ниң элчин черлеринде бо хүннерде кээп турар деп ол чугаалаан. Ол дээрге Совет чазактың медеглелинде билдингир болгаш тодаргайы-биле илереткен акы-дуңмалышкы совет улустуң тура-соруунуң боттуг херечизи болур.

Коммунистиг партияга болгаш Совет чазакка, акы-дуңмалышкы бүгү совет улуска ол уениг деткиишкин дээш чалбыыштыы-биле өөрүп четтирип турарын Нгуен Тхо Тян илереткен.

Эп-сеткил каттыштырылгазының неделязы Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXIV съездизиниң бедугзуула ажыттынып турарын демдеглээш, элчин москвачыларга, бүгү совет улуска чаа-чаа кайгамчыктыг чедиишкиннер болурун күзээн.

Хуралдың киржикчилери вьетнам улуска удур америк агрессияны, Камбоджада болгаш Лаоста чепсектиг интервенцияны шыңгыы буруудапкан резолюцияны хүлээп алган. Америк агрессияны соксадырын, АКШ-тың ат-шерлин Индий-Кыдаттан долузу-биле үндүрерин совет кижилер делегейниң хөй-ниитизи-биле кады шиитпирлиг негеп турар. Совет хөй-ниити Индий-Кыдаттың патриоттарының шынныг херээнге деткимче кылып, оларга бүгү талазы-биле дузалаарынга шиитпирлиг.

(СЭТА).

ТЕХНИКА СЕПТЕЛГЕЗИНИҢ ШЫНАРЛЫГ ЧОРУДАР

Мал болгаш чер ажылының продуктуларын бүдүрериниң планын чедиишкиниг күүседиринге техника улуг рольду ойнаар. Ону кодээ ажыл-агый сезоннарынга кайы хире белеткээнинден, ооң ажыглалын канчаар организастаанындан кодээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрери болгаш оларның шынары база бот-үнези онза хамааржыр. Республиканың хөй-хөй ажыл-агыйлары ол чүгүла сорулганы эки билир болгаш техниканы хову ажылдарынга шынарлыг кылдыр, чогуур үеде белеткеп турар. Ындыгларга Чөөн-Хемчиктиң «Искра», Каа-Хемниң «Тиилелге», Таңдының «Коммунизмниң херели» колхозтарын болгаш «Сүт-Хөл», «Өөк», «Саян», «Межегей» совхозтарны база өске-даа хөй-хөй ажыл-агыйларны хамааржытырып болур.

Бо чүгүла ажылдың чедиишкини ону чорударынга септелге мастерскаяларын кайы хире белеткээнинден, оларны артык кезектер-биле канчаар хандырганындан, септелгеге киржир дуржулгалыг механизаторлар-биле канчалдыр четчелзээнинден, күш-ажылды чүү хире организастаанындан болгаш моральдыг база материалдыг идиг бериишкинниң хемчеглерин ажыглавышаан, септелгеде ажылдап турар кижилер ортузунда социалистиг чарышты кандыг янзылыг тургусканындан кол хамааржыр. Техника септелгезин дүжүт ажаап алыышкыны доостур билек чорудуп турар ажыл-агыйларның дуржулгазын демдеглээри чүгүла. Чижээлээрге, «Межегей» совхоз күскү-кышкы септелгениң ырак мурнунда-ла сеялкаларының хөй кезиин белен кылдыр септээш, чурум ёзугаар чыскаай тургузуп алган. Ынчалзажок, ындыг практиканы чер болганда ажыглавайн турарын четпес деп көөр херек.

Ажыл-агыйларның хөй кезии часкы хову ажылдарынга техника талазы-биле четпес белеткелдиг ужуражып, ол чүгүла кампанияның агротехниктиг хуусааларын узамдыктырып келген чүүлдер бар. Часкы хову ажылдарынга план ёзугаар республикага ниитизи-биле 1714 тракторну, 1210 андазынны, 1549 сеялканы, 300 культиватор болгаш өске-даа хөй-хөй техниканы септээр ужурут турган болза. бо чылдың март 1-ге чедир байдал-биле алырга септелгениң чорup турары мындыг: тракторларның — 71,4, андазыннарның — 78,5, сеялкаларның — 71,1 хуузу септеттинген. Эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге ам-даа 104 трактор, 30 культиватор болгаш сеялка санынга хожудаашкынныг боор турар бис, а ынир чылдың апрель 1-де республикага 80 трактор, 250 ажыт андазын болгаш сеялка белен эвес турган. Машина-трактор парыгының белеткелинде ындыг четпес байдал дүвүрээзинни болдурбас арга чок.

Күскү-кышкы септелге үезинде (октябрьдан февральга чедир) айда ортумаа-биле 232 трактор, 183 андазын, 209 сеялка септеттинип турган болза, ам херек кырында арткан чаңгыс ай дургузунда 493 тракторну, 297 андазынны, 496 сеялканы септеп кылыры негеттинип турар. Оон аңгыда ам-даа 500 ажыг тракторга техниктиг парын эдилгени кылыр ужурлут.

Ылаңгыя тракторлар септелгези Эрзин, Тес-Хем, Өвүр, Бай-Тайга районнарда четпес тургустунган. Бо черлерде септелге планы чүгле 56—65 хуу күүсеттинген. Тараалаң районнар — Таңдының, Бии-Хемниң, Улуг-Хемниң ажыл-агыйларының хөй кезии мынчага чедир тракторлар септелгезиниң планын күүседип албаан. Олар техника септелгезиниң бүгү дургузунда хожудап келген болгаш ындыг байдалдан ам-даа уштунмайн турар. Таңды районнуң ажыл-агыйларында бо хүннерде 150 сеялка, Улуг-Хемниң ажыл-агыйларында 71, Кызыл хоорай Советиниң ажыл-агыйларында 49 сеялка белен эвес.

Септелге планының мынчаар үстүп турарының бир кол чылдагааны бо черлерде кодээ ажыл-агый эргелелдериниң начальниктери, кол инженерлери, колхозтарның, совхозтарның удуртукчулары болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылары техника септелгезин чогуур контрольга албаанында, бүдүрүлгениң сагылга-чурумун быжыг тутпаанында, септекчилерден негелдени кошкатканында, оларның ажылын чөп организаставаанында дээрзин айытса чогуур.

Бии-Хемниң «Хадың» колхозунда, «Совет Тыва», «Чыраа-Бажы» совхозтарда болгаш өске-даа ажыл-агыйларда тракторлар септелгезиниң технологтуг негелделери четпес. Техниктиг хыналда херекселдери-биле мастерскаялар хандыртынмаан. Кезектерни ылаптап хынавайн турарындан чамдык үрелик кезектер тракторларга салдынып, а септеп ап болур хире кезектерни бракталп турар чүүлдер бар. Ол ышкаш септээр тракторларның кезектерин эки арыгаап чүтбас ийикпе, адырган черинге олчаан октаптар чоруктар үргүлчүлеп келген. Оон ужурунда септелгениң шынары куду болуп, темпизи кошкап турар. Ылаңгыя кабиналар септелгезиниң база слесарь-эптээге, каңнаашкын ажылдарының шынары кончут багай.

Часкы тарылгага белеткел ажылдарын бо хүннерде «Сельхозтехниканың» Кызыл-Мажалык, Бии-Хем салбырларының коллективтери үлегерлиг чорудуп турар. Чижээлээрге, «Сельхозтехниканың» Кызыл-Мажалык салбырының мастерскаязының септекчилери пландан ажыр 48 тракторну, Бии-Хем салбыры — 27 тракторну септээн. Ниити план күүселделиинде чамдык чедиишкиннер бар-даа болза, «Сельхозтехниканың» эзээн хөй район салбырлары ам-даа чогуур негелдезинге чедир ажылдап шыдавайн турар. «Сельхозтехниканың» Улуг-Хем салбыры, Кызылдың «Сельхозтехника» каттыжышкыны планныг онаалдазындан 8 тракторну, 15 трактор шимчедикчилерин чедир септевээн.

«Сельхозтехника» мастерскаяларында септелгениң шынары ындыг кончуг өөрүнчүг эвес дээрзин база айытса чогуур. Чадаана салбырынга септеттинген тракторларның хөй кезииниң кабиналарының шилдери салдынмаан, мотошак санакчылары чок, чамдык тракторларның кардан валының ээрингелери таарыштыр дээктеттинмээн болган. Ол чорук ажылды катап кылырынга чедирип, артык шүүделдерни болдурган. Бо салбырның инженер-техниктиг ажылдакчылары тракторлар септелгезин контрольдап көрбээнин ол фактылар бадыткап турар-дыр.

Күрүне ужур-дузалыг чүгүла кампания — часкы тарылганың эгелээринге чедир барык ай хире үе арткан. Ол үеге бүгү техниканы белен болдурар талазы-биле, чер-черде септелге мастерскаяларынга арткан техниканың септелгезин ийи ээлчег-биле чорударын организастаары чүгүла. Септелгеге немелде күштү тургузуп, ам-даа 400 хире септекчи механизаторларны ол ажылга киириштирзе чогуур. Амгы үеде капитал септелге негеттинип турар бүгү тракторларны «Сельхозтехника» мастерскаяларынче дүргеп чедирер болгаш түс черлерде хөй-ниити организацияларының дузаламчызы-биле ажылды суббота база воскресенье хүннеринде чорударын организастаары чүгүла.

Бо хүннерде чер болганда ышкаш, республиканың «Сельхозтехника» каттыжышкынының бүгү ажылчыларының мурнунда СЭКП-ның XXIV съездизинге төлептиг ужуражыр улуг сорулга туруп турар. Ол үеге чедир кол септелге ажылдарын доозуп, пландан ажыр 38 муң рубльдиң продукциязын бээр дээн социалистиг хүлээлгени чедиишкинниг күүседири септекчи бүрүзүнүң кол сорулгазы. Ону чедип алырда арткан үени септелге ажылдарынга чөп ажыглавышаан, бедик шынар, дүрген темп дээш демисежирин коллектив бүрүзүнден кол негеттинер. Септекчи бүрүзү хүнде ажыл нормазын ажыр күүседип болурунга таарымчалыг байдалдарны тургускан түдүм-на часкы хову ажылдарынга белеткел чогуур үеде доостур болгаш чаа беш чылдың баштайгы чылының часкы тарылгазының планының күүселдезин хандыртынар.

М. АБРАМОВ,
республиканың «Сельхозтехника» каттыжышкынының даргазы.

Бир бүдүрүлгениң ажыл-херектери

ЭРТЕМГЕ ҮНДЕЗИЛЭЭН ЧААРТЫЛГАЛАР

Бүдүрүлгениң ажыл-херээн эртемге үндезилеп башкарарын Кызыл хоорайның № 3 автотранспорт бүдүрүлгези боттандырып киириштеринче эге базымнарын кылып эгелээн. Партияның XXIV съездизинге уткуштур алган социалистиг хүлээлгелеривисте күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң аргаларын бүрүнү-биле ажыглаарынче кол кичээнгейни утлаан бис. Бо сорулганы боттандырганындан машиналарның кандыг-бир чылдагаан-биле ааа турар чорууп каш катап эвээжеткенин херек кырында эскерип турар бис.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерин чедип алырынга гаражтарга машиналарны септээрин механизастаашы эки салдарлыг болган. Ооң түңнелинде аңгы-аңгы кезектерни, моторларны, белдирлерни септээри элээн шапкынчаан. Ынчангаш техниктиг хандырылганың ишчилериниң автомашинаны дүрген ажыглалче киирип, рейстерже техниканы чорудуп турарындан чүъктер сөөртүлгезиниң онаалга-даалгаларын ажыр күүседиринче биске делгем оруктү ажыдып берип турар. Бо чылдың январь, февраль айларында улус ажыл-агыйының 30 муң ажыг тонна чүъктерин сөөртүрүн бистиң чолаачыларывыс 39.800 тонна кылдыр күүсеткени бүдүрүлгени эртемге үндезилеп башкарарының эң-не ажыктыын бадыткап турар. Бо талазы-биле ажыктыг, үлегер-чижектиг чогум чүнү кылыпкан силер деп айтырар аваар. Аңаа хамаарыштыр чүнү кылганывысты чугаалап берейн.

Бисте ажылды эртемге үндезилеп организастаарының чөвүлели бар. Ол чөвүлелдиң кежигүннери — слесарьлар, токарьлар, инженер-техниктиг ажылдакчылар сорулгазын бүдүрүлге планын ажыр күүседиринче углап, септелге, эптелге кылыр өрээлдерни механизастаарынче кирипкеннер. Холбиле кылыр чүүлдерин эвээжедип, цехтерде, участоктарда кижи бүрүзүнүң ажыл кылыр черлерин арыг-шевергин, үлегерлиг тургузарының хемчеглерин ап турар.

Бо хемчеглерде бүдүрүлге чериниң культуразын бедидериниң айтырыглары база кирип турар. Улуг-даа, бичии-даа өрээлдерниң иштин малгаштап чугайлааш, ханаларны дозулап каастааш, оларның адакы талаларын акыр болгаш өске-даа чараш өңнүг, кылаңгыр плиталар-биле шыпкан бис. Өрээлдерже агаар кирер черлерни кылып, изиндер батареяларны немей тургузуп, электри лампаларын немей киирген. Кылдынган эки чүүлдерниң ачызында мурнунда чылдарда ишти соок, караңгы, ыштыг, бустут, хирлиг өрээлдер көрүштүг чараш кылдыр аян кире берген.

Ол ышкаш агрегаттар, аккумуляторлар, карбюраторлар болгаш өске-даа цехтерниң өрээлдерин кыска үениң дургузунда эде кылып, чаа-чаа дериглелерни, механизмнерни тургускан бис. Машина кезектерин болгаш детальдарны салыр верстактарны, херекселдер шыгжаар шкафтарны ажыглаарынга таарымчалыг кылдыр белеткээн. Ылаңгыя электри негизинде «Элкон» дээр электри дериглезин тургузуп, ажыглап эгелээн. Ол херекселге автомобильдиң хөделдирер системазының приборларының канчаар ажылдаарын хынап, ону шын ажылдаар деңнелинге чедир таарыштырып алыр. Чамдык черлерде бичии хемчээлдиг көдүрер краннарны тургускан. Оон аңгыда тормоз кезээниң колодказының плёнказын салыр шүүтүт ажылды механизастаан. Цехтерниң бирээзинде автомобильдиң септээр кезектерин чуур чуулда аппаратын ажыглап эгелээнивистен ажылдаар шөлдер арыг силиг апарган.

Кол гаражтың ортузунда өрээлде техниктиг хандырылганың складын эккеп тургустувус. Ону ында тургусканы дашкаар үне маңнап, складче барып, оон херек чүүлдерни алыр дээш шак-үе чидирбезин хандырганы ол. Оон өске-даа хевириниң үүрмек дериглелерин тургусканы септелгени болгаш эптелгени шалыпкын кылырын хандырар, чылда 3500 рубльдиң камналгазы алдынары баш бурунгаар саналгалардан тодаргай турар.

Автотранспорт бажыңнарының болгаш өрээлдериниң аразы ырак болганындан инженер-техниктиг болгаш өске-даа ажылдакчылар-биле дүрген харылзажырын чедип алыр дээш бүдүрүлгениң иштинге технологтуг харылзааны тургузуп алган бис. Эрткен чылда ол сорулганы күүседири-биле «УАТС-50» деп телефон станциязының монтажын доозкан. Оон уламындан бүгү цехтер, участоктар чай кадында удуурдедир чугаалажыр аппараттар-биле дериттинген. Амгы үеде гаражта демир чондурар становта токарь-биле-даа харылзаа тударгы сагыш ышкаш белен апарган.

Г. ШАМОМИН,
№ 3 автотранспорт бүдүрүлгезиниң кол инженери.

Кызылдың үш дугаар автотранспорт бүдүрүлгезиниң кол гаражынга кире бердим. Чаа септээн моторну кран эккел чор. Чанывыста машинаның хорзээнче ону эккеп салыры-биле чолаачылар моторну сегирип алды. Ону кранга кодүртпүшаан, турар туружунга эптей бердилер.

— Бертен чаа машинадан уштуп, септелгеже киирген мотор чүве — деп, автослесарь Василий Затулин тайылбыр берди. Ооң цилиндрлерин соруп, өске-даа черлерин чаарткан.

— Абакандан бээр тудуг материалдарын сөөртүп кел чорумда моторнуң ажылдаары баксыраанын билген мен. Оожум чортуп чоруп чедип келдим — дей чолаачы Владимир Селдемешев дыңнаткаш, ону кылырынга ийи шак хире үе чарыгдааны ол магадай-дыр.

Аар кезектерни ыңай-бээр дажыглаарын механизастаанындан хол-биле кылыр чүүлдер кызырылганың, септелгениң шалыпкын кылырынга дузалаар өске-даа дериглелерниң эки ажыглаттынын турарын мында ажыл-ишчилер үнелеп чугаалап турду.

Бүдүрүлге чериниң шалыпчылары-биле бисти таныштырып чораан мастер, үрелген машинаны кыска үеде ажыглалче катап киирипкен эптер АТБ-де доктаамал мурнакчылар чүве дээрзин демдеглээниш ёзугаар оларны чурукка тырттырып алдывыс.

ЧУРУКТА: (солагай таладан) чолаачылар Петр Сайдагачев, Владимир Селдемешев биле автослесарь Василий Затулин.

О. ОНДАРНЫҢ
фотозу.

ӨӨРҮШКҮ БОЛГАШ ЧОРГААРАЛ-БИЛЕ

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының ээлчеглиг XXIV съездизи ажыттынарынга чедир каш хонук арткан. Ол улуг болуушкунга төлептиг ужуражырының бүгү ниити чарыжынга № 3 автотранспорт бүдүрүлгези киржири-биле бедиткен хүлээлгелерни алган. Бо бүдүрүлгеде ажыл-ишчи бүрүзү бирги кварталдың планын март 28-те күүседир дээш, күженииш-киниг, сорук кирипшкин-биле ажылдап турар. Эрткен январь, февраль болгаш март айның бирги чартыы күш-ажылчы чедиишкиннер-биле долдунган.

Ниитизи-биле 239 санныг автомобильдер үзүктелиишкин чокка ажылдап, Кызылдан Абаканга чедир 2935 тонна үрезинни чедирип, оон бээр Кызылдың болгаш районнарның ажыл-агыйларынче улус ажыл-агыйынга херегләэр тудуг материалдарын, чүгүла хереглелдиң бараанңарын хожудаашкын чокка чедирген. Ийи айның планындан ажыр 6800 тонна чүъкту сөөрткен.

Съезд мурнунуң чарыжынга коммунистиг күш-ажылдың бедик адын чедип алган Иван Предверовтуң, Василий Жбановтуң, Петр Шуберттиң бригадалары эң-не хөй-хөй тонна үнелиг чүъктерни ол-бо черлерже дажыглаарын шалыпкын үргүлчүлеп турар. Коммунистиг күш-ажылдың бедик адын чедип алыр дээш демисежип турар Виктор Решетниковтуң, эш Витюдинниң бригадалары үстүнде шалыпчылардан чыдып калбайн, ийи ай планын база-ла ажыр күүсеткен.

Эрткен беш чыл планын барык үш чыл ажыт үениң дургузунда күүседипкеш, ам 1972—73 чылдарның үлүүнде ажылдап турарлардан Иван Предверовтуң бригадазында 10 чолаачы бар. Олар январьның даалгазын 136,4 хуу күүсеткен. Бригадир боду хуузунда алган хүлээлгезинден январьның 214,9 хуу, февральдың 152,3 хуу чедир күүседипкен. Ол ышкаш Василий Жбановтуң, Петр Шуберттиң көргүзүглери оон-даа бедик.

Бо чылдың эгезинде чолаачылар болгаш септекчилер съездиге тураскаадып, бедиткен хүлээлгелер ап турда, Василий Лосев бир дугаарында санал берип, бирги кварталдың планын март 30-ге чедир 150—160 хуу күүседип, 120 муң тонна-километрниң чүъгүн сөөртүрүн хүлээнип алган. Ол сөглээн сөзүнге ээ болган. Эш Лосев бирги кварталдың планын март 10-да ажыр күүседипкен. Бистиң оон өске-даа чолаачыларывыс күш-ажылга дадыгып, орукка тургустунуп келир бергелерни ажып эртип, алган даалгазын үргүлчү ажырып, бедик мергежилдиин, кызымаккайын бадыткап келгеннер. Хоочун болгаш дуржулгалыг чолаачылардан эштер Шуберт, Предверов, Жбанов, Порошин, Крывцов база-ла тоску беш чылдың баштайгы үш айының планын бо хүннерде ажыр күүседип эгелей бергенин өөрүшкү болгаш чоргаарал-биле чугаалап, партияның төөгүлүг улуг хуралынга дайынчы ажыл-херектеривисти рапорттап эгелээнивисти эскерип турар бис.

Кызылда № 1 автотранспорт бүдүрүлгези-биле чарыжывыстың базымнарын улам-на дүргедедиринче улуг идигни бистиң септелге херээниң ишчилери утпайн, шалыпчы ёзу-биле бурунгаарлавышааннар. Хөй-хөй тонна чүъкту сөөртүр машиналарның үрелиишкин чокка ажылдаарын хандырар дээш оларның башкарыкчыларынга дузазын чедирип турар септекчилерниң саны өскен. Олар шупту съездиге алдар болдурган онаалгаларны алган. Машина бүрүзүн бедик шынарлыы-биле септеп, рейсче үнерин дүрген хандырып турар септекчилерге Виктор Моисеевке удурткан № 1 участок хамааржыр. Олар эрткен чылдың төнчүзүнде бирги чериниң вымпелин болгаш 40 рубльдиң шаңналын алган. Бо хүннерде база-ла бир дугаар черде. Ол участоктуң мурнакчы кижилеринден. Иван Моисеенкову, Семен Черенковту, ийиги участокта коммунист Василий Макаренкову, электрик Петр Марковту, токарь Алексей Князевти бо хүннерниң маадырлары деп дидими-биле адап болур бис. Болар үрелген машиналарның кезектерин адырып, эде кылып, дедир эптеп, шимчедип үндүреринге төлептиг үлүүн киирип турарлар.

Ушкү автотранспорт бүдүрүлгезиниң бүгү ишчилери демниг чоруун бадыткап, бо чылдың бирги кварталында алган онаалгаларын марттың сөөлгү хүннеринге чедир ажыр кылырының кырында келген. Оон-биле черге-гелештир СЭКП-ның XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелинде транспорттуң хөгжүлдезинге хамаарышкан сорулгаларны амыдыралга боттандырарының бүзүрелдиг ээлери болур ужурлут бис. Ылаңгыя, транспорт ажылының ажыктыын бедидер, ооң чепсек-херекселдериниң ажыглалын улам ыңай экижидерин чедип алыр, транспорттуң бүгү хевирлериниң ажылының харылзаа-холбаазын экижидер. Улуг контейнерлерни шиңгээдип алвышаан, чүъктерни контейнерлиг болгаш савалыг сөөртүрүн калбартыр. Аңаа туруушкуннарны болгаш халас чорууш-куннарны болдурбас Чүдүрер дүжүрер ажылдарның комплекстиг механизастаашкынының деңнелин бедидер, транспорт херекселдериниң септээриниң технологиязын сайзырангайжыдар, ону специализастаарын калбаа-биле боттандырарын чүгүлалап айытканы бисге дорт хамааржыр. Бистиң чогаадыкчы болгаш бедик бүдүрүкчүлүт ажылдаарывыска делгем орукту ажыдып турар программавыс болур.

Н. ЧЕРНОУСОВ,
№ 3 АТБ-де местком даргазы.

Кызымак тура-сорук

«Сүт-Хөл» совхозтуң Иштиин салбыры төптен ыракта турар болганындан аргыжары элээн бергедей бээр таварылгалар тургулаар. Ынчалза-даа суурда киномеханик коммунист Ооржак Сүрүң-оолга кышкы, чайгы үелерде орук-чириктиң ындыг бергелери моондак боор шыдавас. Ол киноларны район төвүнден ой-шаанда чедип ап, суурнуң чурттакчыларынга хүннүң-не үзүктел чокка көргүзүп турар.

О. Сүрүң-оол киномеханиктериниң курузун дооскан дораан-на төрээн чери Сүт-Хөлге ажылдап эгелээнинден бээр он чыл ашкан. Бо үениң дургузунда Ооржак Майдыр-ооловичи чоннуң культурлуг дыштанылгазын хандырып, киноларны шынарлыг үндүрүп, хүндүткелди чедип алган.

Дуржулгалыг киномеханик чонга кино пропагандазын улам экижидер сорулга-биле тайылбыр ажылдарын болгаш көскү агитацияның шынарын экижиткен.

Кино эгелээриниң мурнуу чарыында хостут үени ажыглап, үнер кинонуң утказын көрүкчүлерге тайылбырлап, кинолардан алгылаан реклама-чуруктарны суурнуң кудумчуларында азып, оларны үргүлчү чаартып турар.

О. Сүрүң-оол ай, квартал планнарын үргүлчү күүседип, районнуң киномеханиктериниң аразында социалистиг чарыштың тиилекчизи боор келген. Кызымак, ак сеткилдиг күш-ажылы дээш ол каш удаа шаңнаткан. Ооң хөрээн Ленинчи юбилей медалы, «Дээре киномеханиги» деп хөрек демдээ каастаан.

Партияның ам болур съездизинге уткуштур киномеханик О. Сүрүң-оолдуң көргүзүглери эки. Январь, февраль айларының планын 140 хуу күүсеткен. Улус ажыл-агыйының хөгжүдериниң тоску беш чыл планының талазы-биле партияның XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелдерин таныжкаш, аныяк коммунист улам сорук кирип, ай планын ырак ажыр күүседирин хүлээнген.

С. БИЧЕ-ООЛ.
Чөөн-Хемчик район.

ПРОЛЕТАР РЕВОЛЮЦИЯЗЫНЫҢ

ФРАНЦИЯНЫҢ найысылалын бүзээлээн прусс шериглерден ону камгалап турган национал гвардияның артиллериязын — ажылчыннарның болгаш ус-дарганчыларның артиллериязын хунаап алыр дээш чазак шериглериниң отрядтары 1871 чылдың март 18-те даң бажында оралдажыышкын кылган. Солдаттар ажылчын херээженнер-ниң болгаш национал гвардейжилерниң удурланыышкынынга таварышканнар. Киленнээн чон боттарының үгер-боолары бербейн, камгалалды тургузуп эгелээн. Франц-прусс дайынынга аштырыышкынның үргезин ажылчы чоннуң кырынче чууй каар деп оралдажып турган буржуаз эрге-чагырга удур күш-ажылчы Париж тура халыышкынны үндүрген. Тьер болгаш ооң министрлери Версальче деже берген. Төөгүде эң-не баштайгы пролетар революциязы тиилээн.

Улусчу депутаттарның хуралы — Париж Коммуназы — үгер-боолярның диңмирээшкининиң адаа-биле чаа чазак кылдыр чарлаттынган. Парижке өскээн революцияны бүгү Францияга деткээн болгаш эп-сеткил каттыжышкынын алган. Улустуң тура халыышкыны Лионга, Марсельге болгаш өске-даа хоорайларга база кыптыгып үнген. Ынчалза-даа ол харылзаа чок тура халыышкын бастырган болгаш Париж херек кырында прусс интервентилерниң болгаш версальчы реакционерлерниң шериглеринге бүзээлеттирген, үзе кирдирипкен турган. Ынчалза-даа Парижтиң ажылчыннары эрес-дидим, кодурлуушкуннуг чоруун көргүскен. Ажылчы массалар версальчыларга удур аар-берге дайылдажыышкыннарны кылып тура-ла, бүгү-ле сагыш-сеткилиниң ханызындан чаа ниитилелди тургузарынче чүткүп турган.

Париж Коммуназының политиктиг чаартыышкыннары шиитпирлиг ужур-дузалыг турган. Бодуун ажылчыннар эң-не баштай ол үеге чедир тергиидекчи аңгыларның «ыдыктыг» эргезин — эргелеп баштаарының эргезин холга алганнар. Эрги күрүне аппаратын дүжүр октаттырган, дээди эргелиг дүжүметтер үндүр сывыртаан. Доктаамал аг-шериглерни тарадып, полицияны дүжүрген. Реакцылыг дүжүметтиг суд соңгулдалыг, улусчу суд-биле солуттунган болгаш хүрээ-хиитти күрүнеден аңгылаан. Эргелеп баштаарынга эң калбак массаларны хаара тудуп турган.

Коммунарларның угаан-бодалдарынга болгаш ажыл-чорудулгаларынга улустарның найыралының акы-дуңмалышкы чоруу сиңниккен турган. «Коммунаның тугу дээрге-ле бүгү делегей республиказының тугу-дур» — деп, олар медегээннер. Чогум-на оон ужурундан Коммуна наполеончу тиилелгелерге алдар кылдыр тургускан «Вандом колоннаазын» каржы күштүң болгаш хоозун-мегe алдарның демдээ деп көргеш, ону үрээр деп шиитпирни үндүрген.

КОММУНА ёзулуг улусчу эрге-чагырга болганда, ажылчы чоннарның байдазын чиигедир социал-экономиктиг хемчеглерни боттандырып чорударынче кирипкен. Оларның аразында күш-ажылды хоойлу ёзугаар камгалаары, ажылчыннарның ажыл төлевиринден торгаалды хорутдаары, ажыл чокталыышкыны-биле демисел, квартира төлевиринден өрелерни күш чок болдурары, чедиместээннерге дузаламчы көргүзери дээш оон-даа өске чүүлдер турган. Улус массаларының чаагай чоруун экижидеринче углаттынган бодувуң практиктиг ажыл-чорудулгазы-биле Коммуна буржуаз демократиядан пролетаржы демократияның шиитпирлиг артык күштүүн херек кырынга көргүскен.

Париж Коммуназы культура чаартыышкыннарының калбак программазын айыткан турган. Ол кижилериниң ынап-ла өөренирин доктаадып дүрүмчүдер деп белеткеп турган болгаш школачыларга өөредилге номнарын база чемин халаска берип, башкыларның шалыңын өстүрүп, музейлерни улустуң эргезинге киирген. Театрларны болгаш концерттер залдарын чаа көрүкчү — ажылчыннар болгаш оларның өг-бүлелери долдур олурупкан.

КОММУНАНЫҢ социалистиг хевир-байдалдыг декреттери онза чүгүла ужур-дузалыг болган. Ол болза: ээлери каггаш барган фабрикаларны ажылчыннар каттыжышкыннарынга хүлээдириниң дугайында, күрүне бүдүрүлгелеринге ажылчын контролюн тургузарының дугайында шиитпирлер турган. В. И. Ленинниң чугаалааны-биле алырга, ол демократтыг хемчеглер «капитализмден социализмче шилчилгениң көвүрүү боор турган» (Чогаалдарының долу чыындызы, т. 33, арын 44). Ынчалза-даа Парижтиң пролетариады орук ара соксай берген. Биче буржуазтыг прудонистиг теорияларның хоралыг салдары француз банкыны ооң канчаар-даа аажок хөй ончу-хереңгизи-биле катай хавырып, күрүнени болдурарынга шаптыктаан.

Эргежок чүгүла санныг акша-хереңгиниң чогу социал-экономиктиг чаартыышкыннарны чорударын бергедедип, Коммунаның шериг талазы-биле күженниишкиннерин шыңгыызы-биле кошкадып турган. Ооң шериглеринге четчир санныг үгер-боолар чок турган. Шериг херээн организастаарынга шүшпен чорук, чаңгыс-аай шыңгыы төп удуртулганың болгаш сагылга-чурумнуң чогу Версальга бердинген кезектерни чыыр арганы буржуаз чазакка берген. Ол ышкаш Парижтиң ажылчыннарындан француз армиядан артык коргуп-сүртеп турган немец эжелекчилер бо талазы-биле Тьерге база дузалааннар. Версальчылар Парижче чаза таварып кирип келгеннер. «Майның ханныг неделязы-даа» (1871 чылдың майның 21—28) эгелээн.

Версальчыларга кымны-даа кээргевес деп чажыт дужаалды берген турган. Кадыг-дошкун тулчуушкуннуң соонда Пер-Лашез хөөрүнге хөй санныг туттурган коммунарларны ханага чыпшыр тургускаш боолап өлүргеннер.

30 муң ажыг коммунарлар тулчуушкуннарга маадырлыы-биле өлген, 40 муң хире кижи боолаттырган, он-он муң кижилерни кара-бажыңнарже киир октаан, албадалдыг ажыл лагерьлеринче шөлүгүлээн.

Коммунаның аштырганы таарымча чок объективтиг байдалдар-биле болгаш ооң ажылдакчыларының частырыглары-биле база тайылбырлаттынар. Франция эрткен вектиң 70 чылдарның эгезинде колдуунда бичии буржуаз чурт болуп, ооң пролетариады тускайлаң политиктиг демиселге четчири-биле белеткеттинмейн турган. В. И. Ленинниң чугаалааны-биле алырга, чамдык «казылдалыг чүүлдер» коммунарларның боттарынга база тургулаан. Олар буржуаз чазакты буза шаварының-биле ооң турар черинче халдаваан болгаш боттарының камгалал тактиказы-биле дайзынга быжыглавышаан, удур шаап халдаашкынче кирер арганы берген.

* * *

КОММУНА чүгле 72 хүн-нүк дургузунда бактаап турган, ынчалза-даа ол бодунуң херээниң кедизинде барып тиилээринге ажылчын аңгының идегелин быжыктырып, бүгү делегей төөгүзүнге ханы салдарны арттырган. Парижтиң ажылчыннарын араатанзыг ёзу-биле шаажылап турарының кидин үезинде чажыт байдалче шилчээн коммунар Эжен Потье келир үеде тиилелгени алган-йөрээген «Интернационалды» бүгү делегейге чаңгыландырып үндүрген. Ол Коммунадан тывылгаш, ооң идеязын чырык өртемчейге тараткан.

«Коммунаның принциптери мөңге болгаш кажан-даа узуткаттынмас: ол ажылчын аңгы бодунуп хосталгазын чедип албаан шаанда бодувуң дугайын катап-катап сагындырып кээр» — деп ол хүннерде I Интернационалдың Чиңгине чөвүлелиниң хуралынга К. Маркс чугаалаан. Коммуна дээрге, Интернационалдың үзел-бодал талазы-биле толу, ооң принциптериниң херек кырында боттаныышкыны болган. Делегейниң пролетариады бодунуң Париж чурттуг ха-дуңмазынга чаңгыс эп-сеткилдиин бөйырын чедирип турган. Коммунаның адынга англи, бельги, немец, швейцар ажылчыннардан байыр чедириишкиннери кээп турган. «Силер бүгү делегейниң хостаары дээш демисежип турар армияның мурнуку одуруунда силер» — деп, Ганноверден ажылчыннар бижээннер. «XIX чүс чылдың ол маадырларының мурнунга бөрттеривис уштуп мөгейиилиңер!» — деп,

БӨГҮН—ПАРИЖ КОММУНАЗЫНЫҢ 100 ЧЫЛ ОЮ

«Ратуша мурнунда шөлде Коммунаны чарлап турары». (К. Маркстың болгаш Ф. Энгельстиң музейиниң фондузундан чурук).

(СЭТА-ның фотохрониказы).

Баштайгы революсчу демисел

XIX вектиң 60 чылдарының төнчүзүнде Францияга III Наполеоннуң чазааның иштики болгаш даштыкы политиказынга таарышпас чорук улгатканының ужурундан ук чазактың ат-алдары кудулап баткан. Чурттуң иштинге бодунуң байдалын быжыглап алыр, революстуг шимчээшкинни базар дээш III Наполеоннуң чазаа Пруссия-биле эжелекчи дайынны эгелээш, ону чылча шапкаш, Германияның каттыжарынга шаптыктап, ооң Рейнден барыын талаже черлерин эжелеп алыр деп бодааш, дайынга белеткенип берген.

Бисмаркка удурткан Пруссияның хааннығ чазаа Германияны ооң удуртулгазының адаанга каттыштырар херекке моондак болган Францияны чайладып алыр, чурттуң иштинде демократтыг шимчээшкинни базып каар сорулга-биле Францияга удур дайын чорудар дээш база белеткенип берген.

1870 чылдың июль 19-та Францияның чарлааны-биле дайын кыптып үнген. Ону төөгүде француз-прусс дайыны деп адаан. Ол дайынга француз империя белеткели кошкак болганының хараазы-биле аар аштырышкынга таварышкан. Ол-ла чылдың сентябрь 2-де Седан деп шивээге III Наполеон 100 муң шерии-биле бүзээлеттирген болгаш дайзынга дүжүп берген. Ол медээ Парижке чедип келирге билек найысылалдың ажылчы чону тура халышкын үндүргеш, сентябрь 4-те Францияны республика кылдыр чарлаан. Бир эвес ол үеге чедир дайын Германияның талазындан чөптүг, деңнелгелиг болган болза, сентябрь 4-түң соолунде ук дайын Францияның талазындан чөптүг, а Германияның талазындан чөптүг эвес, эжелекчи дайын болу берген.

Седанның соолунде пруссактар чурт иштинче дүргени-биле ханылап кирген болгаш сентябрь 17-де Парижти кээп бүзээлепкен. Парижтиң чону Национал камгалалдың чазаандан Төрээн чуртту камгалаарын, бүгү чонну чепсеглээрин негээн. Чоннуң патриотчу көдүрлүүшкүнү буржуазияны коргудупкан. Революсчу чон пруссактарны чылча шапкаш, боо-чепсээн бодунуң дарлакчыларынга удурландырар бээр деп тергиидекчи аңгылар сезиигеннер. Бодунуң чонунга удур демисежир дээш, буржуаз чазак эжелекчилер-биле дугуржуп эгелээн болгаш 1871 чылдың январь 28-те оларга дүжүп берип, түр тайбыңны чарган. Ооң соонда буржуаз чазак Национал хуралга соңгулданы далаш-биле чоруткаш, калчаалыг реакционер Тьерге баштаткан чазакты тургускан.

Чедиишкин чок дайын, тергиидекчи аңгыларның эжелекчилер-биле демисежир хөөн чогу, бүзээлээшкин үезинде аштыг, ажылчыннарның ажыл чок чоруу болгаш оон-даа өске хөй-хөй чидиг айтырыглар ажылчы чонну революстуг демиселче өөскүдүп турган. Ооң-биле чергелештир Тьерниң чазаа революстуг шимчээшкинни базар деп оралдажып, ажылчыннарның баштыңчыларын тудуп хоругдап, национал гвардейжилерниң чепсээн хураар деп турган.

1871 чылдың март 18-че дүнезинде буржуазия национал гвардейжилерниң үгер-боолаарын хураап алыр дээш шериглерин чорутхан. Ынчалза-даа ол оралдажышкындан чүү-даа бүтпейн барган. Чазактың шериглери чонче боолаар деп боттарының офицерлериниң дужаалын күүсетпейн, национал гвардейжилерниң болгаш чоннуң талазынче кирген. Ол болза, Парижке пролетар революциязының эгези болган. Ол хүн тура халышканнар бүгү хоорайның эң чугула черлерин ээлеп алган болгаш буржуаз чазак Версальче дезип чоруткан, Национал гвардияның Төп Комитеди пролетар революциязының чазаа болу берген. Март 18-тиң хүнү делегейге бирги пролетар революциязының хүнү болган: төөгүге эң-не баштай буржуазияның эрге-чагыргазы дүжүр октаттырган.

Национал гвардияның Төп Комитеди эрге-чагырганы холунга алгаш, Париж Коммуназынга соңгулда чорударын дедижыпкан. Ол чорук март 18-тиң революциязының тиилелгезин төнчүзүнге чедир ажыглап шыдавайн барган. Буржуаз чазак бодунуң шериглерин Парижтен Версальче үндүрүп турда, аңаа шаптыктавайн барган, база буржуаз чазактың дезипкениниң соонда Версальче национал гвардейжилерни чорутпайн барганы кончуг улуг частыг болган. Национал гвардияның Төп Комитединиң ол частыгларын контрреволюция бодунуң шериин мөөңнээринге, ооң чурумун быжыглап алырынга, Коммуна-биле демиселге белеткениринге ажыглаан.

Март 26-да Париж Коммуназының Чөвүлелинге бүгү-ниитиниң соңгулдазы болган болгаш март 28-те Национал гвардияның Төп Комитеди улуг байырлал кылып, Коммунаның Чөвүлелинге бодунуң эрге-хүлээлгезин дамчыдып берген. Коммуна кежигүннеринге хөй кезиинде ажылчыннарның төлээлекчилери кирген. Ажылчын аңгы эрге-чагырганы холга алгаш, күрүнениң эрги аппаратын хевээр ажыглап шыдавас турганындан Коммуна бодунуң ажыл-чорудулгазын чаа күрүне аппаратын тургузарындан эгелээн. Коммуна эрги шеригни таратпаш, ооң орнунга бүгү чонну чепсеглээн, национал гвардияны тургускан. Полицияның орнунга чоннуң чепсектиг милициязын киирген. Ол чорук дарлаашкынның кол чепсээн узуткаар эң чугула базымнарының бирээзи болур. Эрги буржуаз парламентаризмниң орнунга боду хоойлу үндүрер болгаш күүсекчи эрге-чагырганы боттандырып турар органны — Коммунаның Чөвүлелин тургускан. Ооң бүгү кежигүннерин соңгукчуларның негелдези-биле халаар, солуур база харыысалгага көргүзер. Ол чорук пролетар демократиязының буржуаз демократиядан артык күштүүн көргүзүп турар.

Париж Коммуназы эвээш үениң иштинде—чүгле 72 хонуктуң иштинде туруп келген. Ындыг-даа болза, ол бодун өзулут ажылчын аңгының, ажылчы чоннуң чазаа кылдыр көргүскен. Ажылчыннарның болгаш өске дарлаткан чоннуң эрге-ажыынга таарыштыр хөй санныг хемчеглерни ол ап чоруткан. Парижтен дезип чоруткан буржуазияның үлетпүр черлерин хавыргаш, ону ажылчыннарның холунга дамчыдып бергени Коммунаның ап чоруткан чугула хемчеглериниң бирээзи. Ээлери Парижке артып калган үлетпүр черлеринге күрүнениң болгаш ажылчыннарның контролюн тургускан. Ядыыларның квартира өртээн төлээрин соңгаарлаткан. Парижтен дезип чоруткан байларның бажыңнарынче ажылчыннарны көжүрүп киирген. Күрүнеден хүрээ-хиитти аңгылаан. Школаларга шажын суртаалын өөредирин хоруан болгаш чаа школаларны ажыдып, эге школага өөренирин халас болдурган. Коммуна тараачыннар-биле харылзажырын оралдажып, 100 муң хуудустарны тараткан.

Ындыг-даа болза, ол бүгү ажылдарны Коммуна версальчылар-биле кадыг-дошкун демисел үезинде чорудуп турган, чүге дээрге версальчылар апрель 2-ден эгелээш хамааты дайынны эгелээн. Контрреволюция пруссактарның дузазын ажыглааш, шерииниң санын 100 муң кижи чедир өстүргеш (түр тайбың керээзи өзутаар мынчаар өстүрер эргеге чок-даа тура), Коммунаның камгалакчыларынга удур үргүлчүнүң шавар халдаашкынын кыла берген. Апрель 20-де версальчылар Парижче шинти штурмну эгелээш, чүгле 21-де хоорайже чаза буулап кирип келген. Коммунарлар квартал бүрүзү, кудумчу бүрүзү, бажың бүрүзү дээш эрес-маадырлыы-биле тулчуп турза-даа, күш шуут-ла деңи эвес болганындан аткаарлаар ужурга таварышкан. Коммунаның аштырганының сөөлгү хүннерин «майның каннығ неделязы» деп адаан. Парижтиң ажылчын кварталдарынга версальчылар онза күштүг удурланышкынга таварышканнар. Аңаа оларга удур эр-улус-биле кады херээженнер болгаш бичии уруглар безин тулчуп турган, коммунарларның сөөлгү талалакчыларын араатанзый берген версальчылар Пер-Лашез деп хөөрнүң ханазының чанынга боолап кааннар. Ол хананы ам «Коммунарларның ханазы» деп адаар. Май 28-те коммунарларның сөөлгү баррикадазы бастырган. Контрреволюция тиилээн. Тиилеп алган буржуазия коммунарларны калчаалыы-биле шаажылап эгелээн. Версальчылар 30 муң коммунарларны кандыг-даа суд истелге чокка боолап өлүрген болгаш 40 муң кижини кара-бажыңнап, ырак колонияларже кадыг-дошкун ажыл кылдыртыры-биле [illegible]дупкен.

Париж Коммуназының кылган хөй частырыгларының, а хамык ужур ону баштап турган чаа хевирниң ажылчын партиязының чок турганының, тараачыннарның ажылчын аңгыны деткивейн барганының болгаш француз ажылчын аңгының чедир хөгжүвээниниң ужурундан коммунарлар аштырып каан.

Ынчалза-даа бүгү делегейниң революстуг шимчээшкининге, ооң революстуг өөредииниң улам сайзырадырынга коммунаның чедирген салдары улуг. Коммунаның салып турган сорулгазы ам ССРЭ-де болгаш социализмниң өске-даа чурттарында тиилээн болгаш боттанган.

Париж Коммуназының эгелээн хүнүнден бээр чүс чыл боон турар. Ооң лозуну бүгү деңнелгелиг кижи төрелгетен кажан-даа уттупас болгаш ооң сорулгаларының бүгү делегейге тиилээри чайлаш чок.

Д. ОНДАР,
республиканың ном үндүрер черииниң политиктиг литература редактору.

ТӨӨГҮЛҮГ ХҮННЕРНИҢ ДОКУМЕНТИЛЕРИ

«Коммунаның херээ — социал революцияның херээ болур, ажылчы чоннуң политика болгаш экономика талазы-биле долу хосталгазының херээ, ол дээрге бүгү делегейниң пролетариадының херээ болур. Бо утказы-биле ол өлүм чок». В. И. Ленин Париж Коммуназының дугайында мынчаар бижээн. «Коммунаның херээ өлбээн: ол бо үеге чедир бистиң кижи бүрүзүнде чурттап турар» дээн Ильичиниң сөстери сорук киирип, таңмыланып турар.

Чогум-на ооң ужурунда Коммунаның ажыл-чорудулгаларынга хамаарышкан документилерниң улуг ужур-дузазы долузу-биле билдингир. Дыка хөй ындыг документилер — Коммунаның дуржулгазын үнелеп бижээн марксизм-ленинизмниң классиктериниң ажылдары, Коммунаның бодунуң, ооң маадырлыг хүннериниң материалдары — декреттер, айтышкыннар, дыңнадыглар, чагаалар, хуудустар — СЭКП ТК-ның чанында Марксизм-ленинизм Институдунуң Төп партия архивинде кадагалаттынып чыдар.

Ук институттуң хоочун ажылдакчызы, Төп партия архивинде К. Маркстың болгаш Ф. Энгельстиң документилериниң секциязы эргелекчизи О. К. Сенекина ол эртинелерниң дугайын чугаалап турар. К. Маркс болгаш Ф. Энгельс Парижтиң пролетариадының маадырлыг демиселин улуг кичээнгей-биле хайгаарап, коммунарларның маадырлыг чоруун дыка бедик-биле үнелээн турганын ол чугаалаан.

К. Маркстың бисте кадагалаттынып чыдар ийи кыдыраажтары дыка үнелиг чүүлдер болур деп Ольга Константиновна чугаалаан. Ооң бирээзинде — К. Маркстың баштай хол-биле бижээни I Интернационалдың Чиңгине Чөвүлелиниң «Францияда хамааты дайын» дугайында кыйгырыы, а ол ышкаш Париж Коммуназының дугайында англи болгаш француз парлалгадан ушта бижээн чүүлдер кирип турар.

Маркстың ол үеде чурттап турганы Лондонга француз демократтыг солуннарны алыры берге турган, ынчалза-даа оларны ол тып ап шыдаптар турган. Ийиги кыдыраашта чүгле Парижтиң солуннарындан ушта бижээн чүүлдер кирген.

К. Маркстың Коммунаның түс-түс кежигүннеринге чагаалары институтта база бар. Францияның бүзээлээшкин ортузунда кирген найысылалы-биле харылзааны улуг бергелерге таваржып турган туткаш, Маркс тура халаан пролетариатка сүмелерин кадып, частырыгларын эдип турган. Чижээ, Коммунаның сураглыг ажылдакчылары Луи Эжен Варленге болгаш Лео Франкельге ооң бижээн чагаалары Төп партия архивиниң шыгжамырында чыдар. Коммунаны базар сорулга-биле француз реакцияның болгаш пруссактарның сулчээзи туруп кээп болурун Маркс сагындырган.

«А. Дээрги Уошберн. Парижте америк элчин» деп хуудус—делегейниң аңгы-аңгы чурттарында тергиидекчи аңгыларның революсчу Парижтен кайы хире сүртеп турганын көргүскен документ болур.

О. К. Сенекина бийиргин, тодаргай хол үжүү-биле бижип каан бичии саазынны бисте көргүзү. Ол болза, Карл Маркстың бодунуң өңнүктериниң бирээзи— Л. Кугельманга чагаазы-дыр: «Бир эвес мээң «Он сески Брюмериниң» сөөлгү эгезин көөр болзуңза, француз революцияның дараазындагы оралдажышкыны — бюрократтыг-шериг машиназын ооң мурнунда боон турганы ышкаш, бир холдан өскезинче дамчытпайн, а ону үрей шавары болур, чүге дээрге бистиң диптке кандыг-даа өзулут улусчу революцияның баштайгы негелдези ындыг — деп, бижээнимни көөр сен.

«Бистиң маадырлыг парижчи эштеривистиң оралдажышкыны чогум-на шак ында болдур ийин».

Сөөлүнде ээп В. И. Лениниң көргени-биле алырга, К. Маркстың 1871 чылдың апрель 12-де бижээни ол сөстери «...революция үезинде пролетариаттың күрүнениң канчаар көөр сорулгаларының дугайында айтырыг талазы-биле марксизмниң допчу, кол түңнели» кирип турар.

Бистиң мурнувуста — Коммунаның бодунуң документилери.

Күш-ажылчы тараачыннарга коммунарларның кыйгырыындан мынчаар номчуур бис: «...сени негелеп турар-дыр, бистиң эрге-ажыктарывыс кара чаңгыс. Мээң негеп турар чүүлдеримни, сен база күзеп турар сен; мээң негеп турар хосталгам сээң база-ла хосталгаң болур... Кедизинде барык тараачыннарга черин, ажылчыннарга күш-ажылдың чепсек-херекселдерин, бүгүдээге ажылды Париж күзеп турар...»

Парижтиң кудумчу камгалалдарынга эр кижилер-биле кады херээженнер база тулчуп турганы билдингир болгай деп О. К. Сенекина уламчылаан. Башкы болгаш чогаалчы, алдарлыг революсчу Луиза Мишель Коммунаның маадырларының бирээзи турган. Бисте ооң шүлүктери, чагаалары, бижиктери база бар.

Кайгамчыктыг орус херээженнер — Анна Корвин-Круковская (Жаклар) болгаш Бирги Интернационалдың орус секциязының үндезилекчилериниң бирээзи Елизавета Дмитриева (Тумановская) Коммунаның киржикчилери болганнар.

Ынчаарда уттундурбас хүннерниң чамдык төөгүлүг чүүлдери база бар: француз коммунистерниң Совет Эвилелиниң ажылчы чонунга белекке бергени Париж Коммуназының 67-ги батальонунуң өзулуг тугу, коммунарның пастору, бүзээлеттирген хоорайдан үнер эрттирилге, хлеб карточкалары, национал гвардияның холга баглаар демдээ, революстуг болуушкуннарның херечилери, харын-даа киржикчилери чурукчуларның кылганы — чуруктары болгаш литографиялары. Оларны К. Маркстың болгаш Ф. Энгельстиң музейинден көрүп болур.

В. КНЯЗЕВ.
(СЭТА-ның корр.).

ТЫВАГА ДЕМДЕГЛЕП ЭГЕЛЭЭНИ

Март 18—Париж Коммуназының болгаш Революсчу демиселчилерге дузалаарының делегей организациязының (МОПР) байырлал хүнү.

Парижтиң ажылчыннары 1871 чылдың март 18-те эрге-чагырганы кижи төрелгетенниң төөгүзүнде бир-ле дугаар боттарының холунга алган турган. Ынчалза-даа Париж Коммуназының тиилелгези үр болбаан: коргуп-девидээн буржуазия революцияны шериг күжү-биле базып каан.

Коммунарларның тураскаалы кезээ-мөңгеде арткан. «Ажылчыннар Парижи ооң Коммуназы-биле чаа ниитилел тургузуунуң алдарлыг медээчизи болуп кезээде алдаржыыр. Ооң маадырлары ажылчын аңгының маадырлыг чүрээнге кезээ-мөңгеде арткан. Оларның шаажылакчыларын бурган-шажынның кандыг-даа чүдүт-сүзүү оон хостап шыдавас кылдыр төөгү оларны шак ынчалдыр сойгалап ялалаан» деп, Карл Маркс бижээн. (К. Маркс, Ф. Энгельс. Шилиттинген чогаалдар. Москва—1949, 1 том, 499—500 арыннар).

Тыва Арат Республикага Париж Коммуназының хүнүн байырлап эртирер дугайында айтырыгны РКП(б)-ның район бюрозунуң хуралынга эң баштай 1922 чылдың март 16-да чугаалашкан. Туранның, Кызылдың коммунистеринге шериг кезектери-биле кады байырлалдыг митингилер болгаш чыскаалдар эртирерин дааскан.

Париж Коммуназының хүнүнүң бүдүүзүнде МОПР-нуң баштаар черииниң район комитеди, МОПР болгаш партия үүрлери бо талазы-биле тайылбыр ажылын чурттакчы чон ортузунга калбартып, бүгү делегейниң ажылчы чоннары аңгы талазы-биле дайзыннарынга удур чаңгыс ээй фронтуну тургузарынга МОПР-нуң ажык-дузазының дугайын тайылбырлап, ук организацияның чаа үүрлерин тургузуп, революсчу демиселчилерге дузалаар эт-хөреңги чыырын организастап турган.

Ол бүгү ажылдың түңнелин ТАР-га турган МОПР организациязының 1936 чылдың июнь 17-де болуп эрткен I съездизинге чугаалашкан.

Г. КУРБАТСКИЙ,
Кызылдың педагогика институдунуң улуг башкызы, төөгү эртемнериниң кандидады.

НОМ АМ-ДАА ЧУРТТААР

Он беш коммунарларның, оларның аразында баррикадаларга маадырлыы-биле өлген Шарль Делеклюзтуң болгаш версальчыларның боолап өлүргени Рауль Ригонуң портреттерин Париж Коммуназының 100 чыл болурунга тураскаадып Узбекистанның Алишер Навои аттыг күрүне библиотеказында март 10-да ажыттынган делгелгеден көрүп болур. Ол портреттерни 1871 чылдагы «Салон» деп немец литературадыг альманахтың апрель номеринден алган. Ховар болгаш шаандакы номнар киндиппиниң эргелекчизи Е. Киткович чоокта чаа ол альманахты библиотеканың архивинден тыпкан.

Ол журналдың библиотекага кестүп келгени дээрге, «Крамоланы» парлаан өске-даа хөй-хөй номнарның төөгүзү-биле дөмей болуп турар. Ооң таңма кагар ужурлуг черинде демдеглел-даа кылдынмаан болгаш бир-ле арыннар аразында хүлээп алдынган үезин: «1905 чылдың июнь 21»—деп, бижип кааны бүлүрттүң кылдыр костүп турар. Ол журнал библиотекага канчап чедип келгенил? Кым ону көрүп турганыл? Ол дугайы ам-даа билдинмейн турар.

1871 чылда Парижке болуушкун делегейге улуг сонуургалды болдурган. Ол дугайын архивтен тывылган өске-даа номнар база херечилеп турар. Оларның аразында Россельдиң «Өлүр мурнунда демдеглелдери. Чогаалдары болгаш чагаалары» база бар. Ол 1872 чылда Петербургка парлаттынып үнген. Француз армияның хоочун офицери Луи-Натаниэль Россель болза, Коммунаның талазынче шилчип киргеш, 1871 чылдың ноябрь айда версальчыларга боолаттырып өлүрткен. Ооң архив өңнүктериниң холунга кирген болгаш удатпаанда оларның бирээзи ону тыпташ, бодунуң өңнүүнүң «Өлүрүнүң мурнунда демдеглелдерин» кылдыр парлап үндүрүпкен. Ол «Демдеглелдер» чүгле Францияга чедимчиннииг болган эвес. Ону орус дылче база очулдуруп үндүрген. Орус очулганың автору болгаш парлап үндүрген кижи — Николай Павловский народниктерге чоок турган. Ынчалза-даа Россельдиң «Демдеглелдерин» чүгле парлаптарга ону Россияның Иштики херектер министриниң докладын өзутаар өрттедипкен, а очулдурукчуну—судка киирген.

Коммунар мынчаар аттырып өлүрткен, ооң ному өрттеттинген. Ынчалза-даа Эжен Потье мынчаар бижээн: «Ону араатаны өзу-биле ок болгаш чыдалар-биле өлүрген... Ынчалза-даа мээң сүнезиним, коммунаның сүнезини диргиг, Коммуна өлбээн-даа!». Ынчангаш ол ном база-ла өлбээн—ооң алган каш экземплярларының бирээзи от-кестү, жандармнарны чаштынып эрткеш, номчукчуже оруун тыпкан. Париж Коммуназының соонда эрткен чүс чылдарның соонда ол ховар дээн номнарны делгелгеге барганнар улуг сонуургал-биле көрүп турарлар.

С. ФРОЛОВА.
(СЭТА-ның корр.).
Ташкент хоорай.

КҮЧҮЛҮГ ЧАҢНЫЫ

австри ажылчын солун «Фольксвилле» магадап бижээн.

К. Маркс болгаш Ф. Энгельс Коммуна болуушкуннарынга шуут дорт кириишкеннер. Олар Интернационалдың Парижте төлээлекчилери-биле харылзааны тургускаш, коммунарларның ажыл-чорудулгазын кичээнгейлиг хайгаарап турганнар. Маркс 1871 чылдала Европаның элээн каш дылдарынга, ооң иштинде орус дылче очулдуртунган «Францияга хамааты дайыны» деп алдарлыг ажылынга пролетариаттың политиктиг тергиидээшкининиң баштайгы дуржулгазын бергени — Коммунаның төөгүлүг ужур-дузазы ол болур деп ажылчын аңгыга тайылбырлаан. Марксизмниң үндезилекчилери Коммунаның дугайын өске-даа чогаалдарынга чаңгыс эвес удаа үнелеп көрген. Олар ооң сорулгазының бүгү делегейге тиилээрин бүзүрел-биле баш удур билип чугаалаан болгаш «российжи Коммунаның» тургустунуп кээрин-даа баш удур өттүр көргеннер.

(К. Маркс болгаш Ф. Энгельс. Чог., т. 19, арын 252).

В. И. Ленин Париж Коммуназының дуржулгазын шиңчилеп өөренииринге, делегейниң ажылчын шимчээшкининге ооң салдарын анализтээринге дыка улуг салымышкынын киирген. Ол 1895 чылда-ла, Францияга бодунуң эң баштай чеде берген үезинде Пер-Лашез хөөрге коммунарларның тураскаалынга мөгеер дээш барган. Лениниң ажылдарында Коммунаның өөредиглерин сайгарган, ооң дуржулгазын Россияның болгаш делегейниң пролетариадының революстуг демиселиниң сорулгалары-биле холбаштыр көргүзээн.

Париж Коммуназының өөредиглеринге ленинчи анализ болза, марксизмниң эртинезинге үнелеп четпес улуг салымышкын болур. Ол анализ Россияга социалистиг революцияның тиилелгезиниң теоретиктиг болгаш практиктиг белеткелинге чугула рольду ойнаан.

• • •

СОВЕТ Эвилелиниң Коммунистиг партиязының эгелеп каан оруу-биле делегейниң дыка хөй чурттарының коммунистиг болгаш ажылчын партиялары амгы үеде чоруп турар. Олар марксизм-ленинизмге шынчызы, Париж Коммуназының болгаш Октябрь революциязының революстуг чаңчылдарынга бердингени шынчызы-биле күштүг.

1871 чылдың болуушкуннарындан бээр хөй-хөй чылдар эрткен тудум-на, делегейниң хосталга шимчээшкининге Коммунаның салдары улам-на долу болгаш хөй талалыы-биле билдинип кел чыдар. Коммунаның дуржулгазы совет улустуң чедиишкиннеринде, социализмниң делегей системазының чедиишкиннеринде каш дакпыр байлакшаан болгаш боттанган. Коммунаның, Улуг Октябрьның болгаш пролетариаттың ооң соондагы-даа революстуг тулчуушкуннарының маадырларының дуржулгазы делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң стратегиязынга болгаш тактиказынга чарылбас кезек боол сиңнип кирген. Бо талазы-биле ап көөрге, Лениниң чугаалааны ышкаш, Коммуна «бистиң кижи бүрүзүнде-ле чурттап чоруур».

Париж Коммуназы үениң чогум-на дириг болуушкуну болуп кезээде артар. Ооң идеяларын долгандыр, ооң салгалдарын долгандыр идея талазы-биле демиселдиң соксавайн турарының ужуру-даа ында.

Капиталдың эрге-чагыргазындан ниитилелдиң хостакчызы болур пролетариаттың төөгүлүг хүлээлгезиниң дугайында марксисчи өөредигниң амыдыралчы күжүн баштайгы пролетар революциязы — Коммуна долузу-биле бадыткаан. Ажылчын аңгы мурнундагызы дег хевээр-ле бистиң үевистиң төвүнде турбушаан, ынчангаш ол 1969 чылда Коммунистиг болгаш ажылчын партияларның Чөвүлел хуралының Документизинде чугаалааны ышкаш, «революстуг демиселдиң, бүгү демократтыг, антиимпериалистиг шимчээшкинниң кол шимчедикчи болгаш мобилизакчы күжү» болуп турар.

Буржуазияның эрге-чагыргазын дүжүргеш, социалистиг революцияны өөскүдүп үндүргеш, пролетариаттың эрге-чагыргазын догуннадып тургузуп болур арга барын Парижтиң ажылчыннарының тургусканы Коммуна көргүскен. Ооң улуг ачы-хавыязы болгаш ооң төөгүлүг өөредии ол болган. 1871 чылда Парижтиң ажылчыннары тараачыннардан деткимче дилээрин оралдашкан-даа болза, ажылчын аңгының ниитилелдиң бүгү демократтыг кезектери-биле сырый эвилелдежирининиң эргежок чугулазын түңнелге чедир олар медереп билбейн барганнар. Эрткен үениң ол өөредиглери ооң соонда уттундуртунмаан. Ленинге баштаткан большевиктер партиязының удурткан ажылчыннарның болгаш тараачыннарның кады дег кылдыр быжыккан эвилелиниң ачызында Октябрь революциязы тиилээн болгай. Өске-даа чурттарның социалистиг революцияларының үезинде ындыг эвилелди база тургускулаан.

Ол үеде медереңгей болгаш организастаттынган пролетарийжы авангардтың — ажылчын аңгының политиктиг партиязының чок турганы-биле Коммуна аштырган, ооң кол чылдагааннарының бирээзи ол деп марксизмниң үндезилекчилери Коммунаның ажыл-чорудулгазын өөренип, шиңчилеп тургаш, шын түңнелди үндүрген. Ынчангаш 1871 чылдың соонда I Интернационал Европага ажылчын шимчээшкинин марксисчи партияларны тургузарынче угландырган. Пролетариаттың аңгы талазы-биле эң чугула чепсээ болур революстуг партия дугайында В. И. Лениниң улам хөгжүткен өөредии Октябрьның тиилелгези-биле, өске чурттарга-даа социалистиг революцияларның тиилээни-биле, делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң улуг калбарышкыны-биле херек кылдыр бадыткаттынган.

ПРОЛЕТАР диктатуразы төөгү талазы-биле эргежок чугула дээрзиниң дугайында ооң мурнунда-ла Маркстың кылган түңнелин Коммунаның ажыл-чорудулгалары база бадыткаан. Маркс Коммунаның түңнелдерин «Гот программазының шүгүмчүлелинге» сайгарбышаан, пролетар диктатуразының дугайында өөредиин ниитилелдиң капитализмден социализмче шилчииринин үезинде эргежок чугула чүүл деп көрген. В. И. Ленин ол өөредигни улам сайзырадып тургаш, пролетар революциязының хөй хевирлиг болуп болурун баш удур көрген. Делегейниң ниитилел хөгжүлдезин ол ленинчи баш удур көрүүшкүнү база бадыткаан.

Чыгча шаптырган күрүне машиназын чогум чүнүң-биле солуурул деп айтырыгны Ленин Коммунаны ханызы биле өөренип көргенинге үндезилээш, мынчаар харыылаан: «Парламентаризмден үнер арга дээрге, төлээлеттирген албан черлерин болгаш соңгулдалыг чорукту узуткаарында эвес, а төлээлеттирген албан черлерин шуугаазын чугаа-соот черлерин «өзулут ажылдаар» албан черлери болдурары болур» (т. 33, арын 46). Социалистиг революцияның тиилээниниң соонда парламентаризмниң чамдык институттарын ажыглаап болурунуң дугайында ол ленинчи бодалдарны амгы үениң политиктиг практиказы долузу-биле бадыткаан.

Коммунаның шериг талазы-биле өөредиглери база-ла ажыктыг. Кандыг-даа революция бодун боду камгалап шыдаар болза, чүгле ынчан ам сорулгазын чедип алыр деп Ленин чугаалаан. Октябрь тура халышкынның оруунга-даа, хамааты болгаш Ада-чурттуң дайыннарының тулчуушкуннарынга-даа Коммунистиг партия Коммунаның өөредиглерин барымдаалап тургаш, совет улусчу тиилелгеге чедирген. Социализм тургузуушкунунуң оруунче кирген бүгү чурттарның сорулгазы чүү дээрге, социалистиг дем каттыштырылгазының камгалалын бүгү хемчеглер-биле быжыглаары, революстуг патриотизмниң болгаш пролетарийжы интернационализмниң идеяларын улам хөгжүдери болур.

• • •

ВЛАДИМИР ИЛЬИЧ ЛЕНИННИҢ төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болганынга тураскааткан илеткелинге эш Л. И. Брежневтиң чугаалааны: «1871 чылда планетаның девискээринге пролетар революциязының баштайгы чалгыы чырыдыпкан: Париж Коммуназының кызыл тугун киискидип үндүрген. Коммунарлар аштырышкынга таварышкан. Ынчалза-даа оларның чедип алыр дээш тулчуп турган хереэ тиилеттирбес болган». Чаа делегейниң баштайгы медээзи—Париж Коммуназының тураскаалы— өлүм чок.

Совет улус коммунизм тургузуушкунунуң чаа-чаа сорулгаларын айтыр СЭКП-ның XXIV съездизиниң бүдүүзүнде Октябрьның баштайгы айларында-ла В. И. Лениниң чугаалаан сөстерин сактып турарлар: «... Бистер Париж Коммуназының эгиннериниң кырында турар бис...» (т. 36, арын 50). 1871 чылдың маадырларының херээниң салгакчылары болгаш уламчылакчылары амгы үеде бүгү делегейниң хөй миллион коммунистери болуп турар. Баштайгы пролетар революциязының соонда эрткен чүс чыл ооң идеяларының тиилелгелиг базымнарының чүс чылы болу берген.

С. ВОЛК,
төөгү эртемнериниң доктору.

1971 чылдың март 1-деп апрель 1-ге чедир ном тарадырының шалыпчы айын чарлаан болгай. Бо чүгула ажылга комсомолчулар, школачылар, бүдүрүлгелерде, албан черлеринде эки тура ном тарадыкчылары улуг рольду болуру чүгаажок.

Барыын-Хемчик районнуң Кызыл-Мажалык суурунга ном тарадылгазын багай органзастаан. Райпо баштаар чери, ооң садыг килдизи ном тарадылгазынче комсомолчуларны, школачыларны, эки тура тарадыкчыларны мынчага чедир организаставаан.

Кызыл-Мажалык суурда ном магазининиң садыгжылары Вера Моңгуш биле Рая

НОМНУ—МАССАЖЕ

Кажүгет январь, февраль айларның планнарын ажыр күүсеткен. Аныяк садыгжылар ажылчы чонну ортузунга ном тарадыр талазы-биле эвээш ажылды чорудкан. Магазин март, апрель айларда 1400 рубльдиң номун садар планныг. Ону боттандырарынга шалыпчы ай улуг ужур-дузалыг.

Чүгле Кызыл-Мажалык суурга эвес, кедээ суурларның, Ак-Довурак хоорайның чурттакчы чонунуң ортузунга номнарны база тарадыр. Шалыпчы ай дугайында көскү агитация болур плакаттар, лозуңнар, кыйгырыглар районда көзүлбес. «Номну массаже» деп кыйгырыглар-биле шалыпчы айны эрттирери чугула. ВЛКСМ райкому, райпо баштаар чери ажылчы чонун ортузунда тайылбыр ажылын чорутпайн турар. Бүдүрүлгелерде, ажыл-агыйларда, албан черлеринде, школаларда комсомол организациялары ном тарадырының айын организастыг эрттирериnге садыг черлеринге дуза көргүзери негеттинип келген.

Райпо баштаар чериниң даргазы эш Елисеев, садыг килдизиниң эргелекчизи эш Кан-оол олар ном тарадылгазынче сагыш салбайн, ону садыгжыларның хереэ кылдыр көрүп келгенин Кызыл-Мажалыкта ном магазининиң эргелекчизи эш Моңгуш хомудап чугаалап олурар. Эргелекчиниң чугаазы-биле алырга, организациялардан ном тарадыкчыларының даңзызын берген боордан башка, чаңгыс-даа кижи чорутпаан боор турар.

С. ТАВА-САМБУ.

ЧОГААДЫКЧЫ УЖУРАЖЫЛГА

Партияның XXIV съездинге белеткениг ужуражыр дээш ажылчы чоннарның кедурлуушкунныг үезинде чогаалчылар боттарының ажыл-чорудулгазының дугайын чонунга таныштырып, ужуражылгыннарны кылып турар. Бистиң сураглыг чогаалчыларывыс Степан Сарыг-оол, Сергей Пюрбю болгаш өске-даа эштер хоорай, кедээниң номчукчулары-биле үргүлчү ужуражып, боттарының чогаадылга ажылдарын таныштырып турар.

Шүлүкчү Леонид Чадамба Чөөн-Хемчик районну кезип, бодунуң чогаадылга ажылынга материалдар чыып, ужуражылгыннарны кылган. Ооң түңнелинде мурнакчы малчын Ооржак Дажы-Намчалдың дугайында «Коммунист» деп очерк бижээн.

Салим Сюрюн-оол Таңды районнуң Бай-Хаак, Кочетово. Каък суурларынга чораан. Материалдар чыып, бодунуң бижээн чүүлдерин радиога дамчыткан.

Олег Саган-оол, Юрий Кюнзегеш олар Тес-Хемниң Самагалдай, Берт-Даг суурларында ажылчы чон-биле солун ужуражылгаларны кылган. Тыва литератураның хөгжүлдезиниң, республиканың ном үндүрер чериниң үндүрүп турар номнарының дугайын чонга таныштырган болгаш боттарының чогаадылга ажылдарын, планнарын чугаалавышаан, чамдык чогаалдарын номчаан.

Чөөн-Хемчик районда «Чыраа-Бажы» совхозтуң ажылчыннары-биле Тываның чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы О. Саган-оол база ужурашкан. Аңаа бодунуң «Тергиин кижилер» деп романының дугайын чугаалаан.

Бистиң корр.

Чаа чыынды дугайында

Номчукчуларда—„Идегелдиң отчугажы“

Ындыг ат-биле Алексей Арапчорнуң шүлүктер чыындызы көстүп кээп, номчукчуларның холунга кирген. Авторну билир бис, ооң шүлүктери «Улуг-Хем» альманахка, солуннар арыннарынга чырыттынып, «Сеткилдиң ыры» деп чыындызы парлаттынып, чүректерже кокпаны тыва бергилээн. Алексей Дүгеровичиниң номчукчуларга чогаадыкчы үүжези —«Идегелдиң отчугажының» сүүзүнүн ап четтиргеш, арынны хаап олура, ооң «амдан-чимдениниң» дугайында каш сес чугаалаксадым.

Автор шүлүк бижиириңге мергежий берген кижи болгаш, номда кирген чогаалдарда уткалы ханы, хевири чаа, аяны чараш шүлүктер, улуг темага бижээн шүлүглелдер-даа бар-дыр. Мергежилдиң өзүлдезин мында кирген «Ленинниң тугу», «Чырыдып тур», «Чадаганның хылдарындан» база «Араттың салымы» деп шүлүглел тода бадыткады.

Таныжаалы:

Дарлал чүктеп турганнарнын
Лаң дег чыраан идегели —
Ленинниң улуг тугу
Делегейде,
Ленинниң шыныг херээ
Демиселде.

(«Ленинниң тугу»).

Мында, каш одуругларда безин, Ленинниң өндүр херээн тода сиилбээн чурумал чурективе сиңе бээр-дир.

Өртемчейде күчүлүг күш
Өнүук-төрел найыралды —
Кремльдиң сылдыстары
Кижилерже чырыдып тур

(«Чырыдып тур»).

Ындыг, чиге сөглээн шүлүктерге тайылбырның хереэ-даа чок боор. «Араттың салымы» деп шүлүглелди ооң, херексевейн бээр арга чогул. Баштайгы коллективтиг ажыл-агыйның оруун изеп, ходасуурнуң тавааң салып, хөгжүлдениң базымнары көстүп кээри шүлүглелде эки көргүзүлген. Мында кижи бүрүзү тода көстүп, ажыл-иш хайнып, демиселдиг чидиглелип, амыдырал тода илереттинген. Шүлүглелдиң база бир эки талазы: чогаалдың тургузуун тывызык, чараш кылып, аас чогаалындан кожамыктарны ажыглап, чаа хевирге тургускан солун. Чамдык чогаалдарывыста дег, алгал-йөреэл мында эскертинмес — амыдырал бодунуң оруу-биле хөгжүп-мандып орар.

Булуң орта изиг-демир салып
алган
Бургурадып, ыыттадырып
одап турган.
Кара шайлыг, тараа соктап,
далган хаарып
Калдык-моддук хоюун үепейн чурттап кирген.

Кедээге суурже амыдырал ппак-ла мынчаар эгелээш, ам бөгүнгү «сайгылгааны чайыннаган, чалымнар дег тудугларже» хөгжүп келген. Демиселдиң чорудуглаан чештинишкинге чедир бүдүреничиг көргүстүнген. Каржы дайзыннар — дайзыннар болбайн аан, угаан-сарыылдыг кижилер «ирик чудук безин бир аңдарлыр» дээр ышкаш, чүвениң уг-шиин тып, ышкаа бүдүреп, чоннуң чоон оруунга кирип кээр. «Амыдырал улуг, биче чөрүлдээлер-биле албек» дээрзин шүлүглеп бадыткап, «тарлан-шокар» кыдыр хооредип, каастаан-даа чүве чок. Амыдыралчы шүлүглел болду.

Дузу четпес чем болза, чедиштир дуаантарга, сүзүү кирип келир болгай. Авторнуң шүлүктеринде сеткилди хандырбайн барган чамдык чүүлдер база бар. Номчукчуларны бодумнуң таламче кыйгырбас мен, ынчалза-даа «сүме сесте хор чок» дижир болгай. «Улуг-Хемниң сырынынга» деп шүлүкте:

Азияның алдын чүрээ
Агым чалгыы суглалдаңган

«Агым чалгыы» дивейн: «агымнары, уңу, боду» дээн чижектиг болза эки ышкаш. «Алдын» деп тодарадылга ындыг-ла эки эвес.

Эртинелер доженишкен
Эглиш дивес күштүг агым

Сугну чүве доженишкен дээрге дыка-ла эпчок-тур. «Шыгжап алган» дизе кандыгыл? «Эглиш дивес агым»— эглир агым бар бе? Бо шүлүктүң үшкү строфазы шуут артык. Ында эмгежок чүве аттары чыып каан. Бүгү делгемнерин туран ышкаш чыыра тыртып кээр, уран-чечен одуруглар турган болза

«Чүге мындыг ажык боор мен»— ол дег шүлүктер-даа, ырлар-даа бар. «Буюмнарыр унраксаар, ырлай каапта» ол-ла сөстер мындыг хевирлиг шүлүктерде эңмежок. «Кыстың ыры», «Ол-ла хевээр артып калды» деп шүлүктер дөмей.

Сагыжымда артып калды.

(«Кыстың ыры»).

Сеткилимде артып калды
(«Ол-ла хевээр артып калды»).

Кайы-даа шүлүктүң сөөлгү одуруглары ол-дур. Утказы-даа дөмей. Чеди катап хемчээш, чаңгыс катап кезер турган-дыр.

Автор шүлүктеринге сөсче улуг кичээнгей салыр турбуже, хемчээл, чурумал сагааш, сылдыс, чечек, чаңнык, шуурган, аян, уян дээн чижектиг сөстерин хейну бир черде чыып каап. Номчуурга ол сөстер бо-ла таварышкылап кээр. Ол чижектиг (чүгле бо номда эвес), тыва шүлүк чогаалдарында «чүтло чүрек», «ынчалза-даа, ынакшыл» черлиг аянмажылгалар солуттунмастааш туруп берген. Оларны улуг хемчээлдиг чогаалдарга эскертинмес кылдыр ажыглаза кандыгыл?

Тыва дылдың сөс курлавырларын «чиңгерлеп», таарыштыр ажыглаар болза, чечен, мерген аяннарлыг, четчип, бышкан шүлүктер чаа тывыш-биле тывып, чаа чыт-биле чыттанып келбес деп бе?

Н. ООРЖАК.
Барыын-Хемчик район.

Делегей бо хүннерде

БКП-ниң Программазының төлевилели

СОФИЯ. (СЭТА). Болгарияның Коммунистиг партиязының Программазының төлевилелин бүгү улус чугаалажып көөр кылдыр болгар солуннарга парлап үндүрген. 1971 чылдың март 12-де БКП ТК-ның пленуму ук төлевилелди чүүлдүг деп санаан. Төлевилелди бүгү улус чугаалажып көрген соонда БКП-ниң X съездинге бадыладырыбиле кирер.

Болгарияның Коммунистиг партиязы СЭКП-ниң теоретиктиг эртинезин болгаш байлак дуржулгазын, социалистиг өске-даа чурттарның партияларының, бүгү коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкининиң дуржулгазын чогаадыкчы ажыглавышаан, сайзыраңгай социалистиг ниитилелди тургузар талазы-биле бодунуң программазын хүлээп алыр деп, документиде чугаалаан.

Социализмниң материал-техниктиг баазазын тургузарынче, бүдүрүкчү күштерниң хөгжүдериниң бедик болгаш быжыг темпилерин хандырарынче, экономиканы интенсификастаарынче кол кичээнгейни салыр. Кижи дугайында сагыш салыышкын — партияның кол сагыш салыышкыны, ол ооң политиказының алыс бодалы болгаш утка-шынары боор турар деп, Программаның төлевилелинде чугаалаан. Бүдүрүкчү күштерниң шалыпкын хөгжүлдезн, бүдүрүлге харылзааларын сайзыраңгайжылары, ниитилелдиң бүгү талалыг дээшкилгези дээш демисел «Бүгү чүвени кижиге, бүгү чүвени кижиниң чаагай чоруунга!» деп лозуңга бүрүн чагырткан.

Социалистиг күрүнениң хөгжүлдезинде кол угланыышкыны болза демократияны доктаамал хөгжүдүп, сайзыраңгайжылары, күрүнени, ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунун эргелеп башкарарынга ажылчы чоннарның идепкейлиг киржилгези, күрүне аппарадының ажылын экижидери болгаш ооң ажыл-чорудулгазы дээш улустуң контролюн күштелдирери болгаш турар.

Делегей харылзааларының талазы-биле БКП-ниң политиказы болгар ниитилелдиң ниитилел харылзааларының социалистиг характери-биле, партияның марксист-ленинчи мөзү-бүдүжү-биле моон соңгаар-даа тодараттынар дээрзин Программаның төлевилелинде чугаалаан. Ол болза чайгылыш чок интернационалчы, ёзулуг демократтыг болгаш тайбыңга ханы ынакшылдыг политика-дыр. Ооң эгес сорулгазы — социалистиг революцияның чаалап алыышкыннарын камгалаарынга, чуртка сайзыраңгай социалистиг ниитилелди тургузарынга, делегейниң социалистиг системазын болгаш бүгү чурттарның коммунистериниң аразында дайынчы акы-дуңмалышкы чорукту быжыглаарынга, ажылчы чоннарның хосталга демиселин күштелдирерине, делегейниң революстуг шимчээшкининиң хөгжүдеринге болгаш ханыладырынга, национал хамаарыштыгнас чорук дээш, империализмге удур демиселге бүгү революстуг күштерни сырый каттыштырарынга, улустар аразынга тайбыңны болгаш кады ажылдажылганы быжыглаарынга, бүгү делегейге социализмниң тиилээринге эң улуу-биле дузалаары болур.

Болгарияның Коммунистиг партиязы СЭКП-биле акы-дуңмалышкы чорукту, үзел-бодалдарының болгаш ажыл-чорудулганың чаңгыс эвин моон соңгаар-даа бүгү хемчег-биле хөгжүдүп, ханыладыр. Совет Эвилели-биле БУР-нуң бүгү талалыг чоокшулаашкынынче угланыышкынны чорудар деп, төлевилелде айыткан. БКП социалистиг дем каттыштырылгазының партияларының болгаш чурттарының чаңгыс эвин база сырый каттыжыышкынын улам ыңай быжыглаар дээш, акы-дуңма социалистиг чурттар-биле ийи талалыг болгаш хөй талалыг үндезинге кады ажылдажылганы болгаш биллчиишкинни хөгжүдер дээш, оларның аразында экономиктиг интеграцияны ханыладыр дээш үргүлчү демисежир.

Сайзыраңгай социалистиг ниитилелди тургузарының үе-чадазы улуургукчу болгаш башкарыкчы күш болур Коммунистиг партияның ролюнуң болгаш ужур-дузазының улам өөрн-биле тодаргайлаттынып турар деп, төлевилелде чугаалаан. БКП марксист-ленинчи теорияның арыг болурунуң дугайында, ону чогаадыкчы хөгжүдер болгаш ажыглаар дугайында сагыш салыышкынын моон соңгаар-даа салыр. Маркстың, Энгельстиң болгаш Ленинниң улуг идеяларын чүткүлдүг болгаш бүзүрелдиг нептередир, улус массалар-биле партияның харылзааларын хөгжүдер болгаш быжыглаар.

Делегейниң коммунистиг системазының чарылбас кезии болур Болгарияга коммунизмни тургузары — Болгарияның Коммунистиг партиязының эгес сорулгазы ол деп, Программа төлевилелиниң түңнелинде демдеглээн.

Коммунистиг идеяларның тиилелгезиниң, болгар уруглар тайбың аас-кежиктиг келир үезиниң, Болгарияның бүгү талалыг чечектелишкининиң эрге-ажыктарынга сайзыраңгай социалистиг ниитилелди тургузар талазы-биле партияның программазын күүседир дээш марксизм-ленинизмниң болгаш пролетарлыг интернационализмниң тугунуң адаа-биле, улуг Совет Эвилели болгаш социалистиг өске-даа чурттар-биле акы-дуңмалышкы найыралдыг, эрес-маадырлыг, соруктуг кииржикчи ажылдаар болгаш демисежир деп, Болгарияның Коммунистиг партиязы ажылчыннарны, тараачын кооператорларны, улусчу интеллигенцияны, аныяктарны, херээженнерни, бүгү болгар улусту кыйгырган.

ПАРИЖ КОММУНАЗЫНЫҢ 100 ЧЫЛЫНГА ТУРАСКААТКАН

ПАРИЖ. (СЭТА). Пер-Лашез хоорле коммунарларның ханаазы, Париж Коммуназының маадырларынга мөңге тураскаал. Парижтиң эр, херээжен чурттакчылары бо часкы хүннерде боодал чечектерлиг аңаа кээп турар.

Баштайгы пролетарлыг революцияның кавайы—Париж Коммуназы бистиң үевистиң төөгүзүнге улуг рольду ойнаарын үргүлчүлеп турар деп, Париж Коммуназының чүс чыл оюн байырлаарын эрттирер талазы-биле Национал инициативтиг комитеттиң кыйгырыында чугаалаан. Париж Коммуназының дуржулгазын ажыглавышаан, Ленин болгаш большевиктер Карл Маркстың өөредиин хөгжүткен болгаш 1917 чылдың тиилелгелиг Октябрь революциязын боттандырган.

Француз ажылчын аңгы, Францияның улузу француз болгаш делегейниң ажылчын шимчээшкининиң төөгүзүнде бо алдарлыг хүнну байырлалдыы-биле демдеглээр дээш белеткенген.

Коммунаның 100 чылынга тураскаатган бүгү-улусчу ассамблея март 18-те болур. Март 23-те «Мютюалите» залга делегей митингизи Францияның Коммунистиг партиязының Чиигиже секретарының оралакчызы Жорж Маршениң даргалаашкыны-биле эртер. Пер-Лашез хоорде коммунарларның ханазынга массалыг чыскаал май 28-те болур.

Национал инициативтиг комитет ол хүнге тураскааткан чыскаалдарга болгаш байырлалдарга эң идепкейлиг киржириnче бүгү массалыг организацияларны кыйгырган.

Коммунаның 100 чыл оюнуң байырлалының белеткелинге кол роль Францияның Коммунистиг партиязынга, Күш-ажылдың бүгү-ниити конфедерациязынга, француз демократтарга хамааржыр.

Ай санында үнер теоретиктиг болгаш политиктиг «Кайе дю коммюнисм» журналдың юбилей хүнүнге бүрүн тураскааткан март номери парлалгадан үнген.

Морис Торезтиң институдунуң административтиг чөвүлели ажылчын шимчээшкининиң болгаш социал бодалының талазы-биле эртем ажылдарын демдеглээр дээш чыл бүрүде тыпсыр шаңналды тургускан. Париж Коммуназының төөгүзүнүң талазы-биле ажылды демдеглээри-биле ук шаңналды 1971 чылда эң баштай тыпсыр.

ВЬЕТНАМ ДЕМОКРАТТЫГ РЕСПУБЛИКА. Вьетнам улустуң улуг оглунуң ады-биле адаан —«Хо Ши Мин» совет теплоход чоокта чаа Хайфонда чеде берген. Совет далайжылар маадырлыг улуска хөй дузаламчыны чурттуң ол улуг портунга чедирген.

ЧУРУКТА: «Хо Ши Мин» теплоход Хайфон портунуң ортаалынде.

С. АФОНИННИҢ фотозу.
(СЭТА-ның фотохрониказы).

ДЕРЗИИ ҮҮЛГЕДИГЛЕР ҮРГҮЛЧҮЛЕВИШААН

ХАНОЙ. (СЭТА). Үш чыл мурнунда, 1968 чылдың март 16-да, Мурнуу Вьетнамның Сонгми общиназынга америк шериглер 502 тайбың чурттакчыны, ол дуунда херээженнерни болгаш бичии уруглар ны араатанныг ёзу-биле боолап өлүрген.

Сонгминиң халавы бүгү делегейни дүвүредип үндүрген болгаш бөгүн депшилгелиг кижи төрелгетен-биле кады вьетнам улус америк агрессорларның база оларның чалчаларының вьетнам черде араатанзыг үүлгедиглерин база катап килеңнээшкин-биле сойгалап турар. Үш чыл дургузунда Сонгминиң халавы Мурнуу Вьетнамның янзы-бүрү районнарынга каш-каш удаа катаптап келген. Мурнуу-вьетнам чонну массалыы-биле кырып өлүрериниң өске-даа хөй он-он фактылары делегейниң хөй-ниитизинге билдинип апарган.

Бо маргыш чок фактыларны Вьетнамда америк кемниг дерзии үүлгедиглерни истеп хынаар талазы-биле комиссияның документилеринде чыып киирген. Ук документилерни Ханой парлалгазынга үндүрген.

АВААНГЫРЛАР ИЛЕРЭЭР

Кызыл хоорайның хууда болгаш команда аайы-биле ажык бирги чери дээш хостуг хүрешке маргылдаа март 20—21 хүннеринде хөгжүм-шии театрынга болур.

Аңаа Ак-Довурактың, кедээ ажыл-агый техникумунуң, башкы институдунуң, «Спартак», «Динамо», «Күш-ажылдың курлавырлары» спорт ниитилелдериниң, Н шериг кезээниң, башкы училищезиниң, Таңдының «Тээлелге» совхозунуң командалары киржир.

Маргылдаага 100 хире мөге хүрежип, боттарының спортчу кужун шенежир. Оларның аразында «Урожай» эки тура спорт ниитилелиниң Төп Чөвүлелиниң үш дакпыр чемпиону, ССРЭ-ниң спорт мастери Федор Ондар (Ак-Довурак), спорт мастери Ондар Өргелээр, спорт мастерлеринге кандидаттар Николай Мумба, Болат Чөкпек (шуптузу Кызыл) болгаш өске-даа шылырак мөгелер бар.

АГААР

Бөгүн республикага булуттап, аязып каап турар хүн болур. Чамдык черлерге биче хар чаар. Кызылга шокар булуттаар, хар чагбас. Мурнуу-барыын угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 5—10 метр чедер.

Агаарның температуразы мурнуу-барыын районнарга 3 градус чылыгдан 2 градус чедир соор, өскелеринге 3—8, Кызылга 3—7 градус соок болур.

АК-КӨК ЭКРАНГА

МАРТ 18-ТЕ
МОСКВАДАН

16.45—Телефильм. 18.00—18.10—Чагсар. 18.10—Сөөлгү медээлер. 18.15—«Өнчүлүг куда». Шии-фильм.

КЫЗЫЛДАН

20.30—Телемедээлер (орус дылга). 20.45—«Чурукчу болгаш ном». Эртем тайылбырлыг фильм. 12.05—«Экономиктиг билиглерниң университеди». Дамчыдылга. 21.35—«Даштыкы чурттарда». Хроника, медээ, тайылбыр. 21.50—Чарлалдар, рекламалар.

МОСКВАДАН

22.00—Сөөлгү медээлер. 22.05—«Кыштың хөй чылы». Документалдыг телефильм. 22.30—Миллионнарның ленинчи университеди. «Ажыл-агыйны баалап өөрен». Дамчыдылганы техниктиг эртемнерниң доктору Б. И. Сисыков чорудар. 23.00—«Амыдыралдың арыннары». Телеочерк. 23.30—00.30—Композитор А. Островскийниң чогаадыкчы ажылынга тураскааткан концерт.

Редактор В. С. ШАРАВИП.

КИНО

МАРТ 18-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Париштиң хаяалары» 15.20, «Турн агының чагыы» 10, 11.50, 13.35, 17.15, 19, 20.45 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Бонивурнуң чүрээ» 9.40, 17.40, 19.30, 21, «Павел Корчагин» 11.05, 15.40, «Париштиң хаяалары» 12.55 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Бистиң үениң маадыры» (2-ги кезээ) 14, «Хедерни томаартканы» (2 кезээ каты) 15.40, 18.10, 20.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Дээрги Никто» 14.15, 16.10, 18.05, «Фараон» (1-ги, 2-ги кезектери) 20 шактарда.

«ЭНЕРГЕТИК» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: Киночыынды 16.30, «Мазандаран пары» 18.30, 20.20 шактарда.

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 10 ЧЫЛЫ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Айыылдыг гастрольдаар» 18.30, 20.20 шактарда.

КОМПЛЕКСТИГ ЭКСПЕДИЦИЯНЫҢ КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Хар надын» 11, «Алдын сыргалар» (1-ги, 2-ги кезектери) 19 шактарда.

АБАКАН — МОСКВА — МИНСК — БРЕСТ — ВИЛЬНЮС — КАУНАС — КАЛИНИНГРАД

хоорайлар таварыштыр туристиг поезд-биле чоруурунуң путёвкаларын колхозтарга, совхозтарга болгаш организацияларга садып турар.

Ол туристиг поезд Абакандан 1971 чылдың октябрь 9-та үнгеш, ол айның 28-ке чедир чоруур.

Билет өртээ 210 рубль (Кызылдан үнериниң, хүнде үш удаа чемнениринин, айыткан хоорайларга экскурсияларының чарыгдалы-биле катай).

Туристер ол хоорайларның шаандагы болгаш амгы үелери-биле, архитектурлуг тураскаалдары болгаш агаар-бойдузу, сонуурганчыг черлери-биле таныжар.

Путёвкаларны туризм болгаш экскурсия талазы-биле Тыва чөвүлелден (акшаны курбанкыда 70020 дугаар агар санче шилчидипкеш азы туда төлээш-даа) садып ап болур.

Тыва туризм чөвүлелиниң адрези: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузунуң № 30 бажыңда. Телефон дугаары 23-52.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының болгаш пропаганда килдизиниң 35-24, харыысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, кедээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа база совет тургузуг килдизиниң 41-27, информация килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

ТЫВА АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер чериниң республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1.). ГС—25067.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1971 чыл МАРТ 19 ПЯТНИЦА № 66 (8528).

Өртээ 2 көп.

СЭКП-ниң XXIV съездизинге уткуштур

УЛУГ АЛДАР, БЕДИК ШАҢНАЛ

РСФСР-ниң Кодээ тудуг министерствозунуң коллегиязы болгаш тудугнуң, тудуг материалдар үлетпүрүнүң ажылчыннарының профэвилелиниң Төп Комитединиң бо чылдың февраль 25-те үндүргени доктаалын ёзугаар, 1970 чылдың ниити чартыында кол ажылдар бригадаларының база механизаторларның аразында социалистиг чарыштың тиилекчилери болганы дээш «Тыва кодээ тудуг» трестиниң бир бызанчы бригадазынга база бөлүк механизаторларга хүндүлүг атты болгаш шаңналдарны тывыскан.

Ол — бистерге өөрүнчүг медээ, бистиң кодээ тудугжуларывыстың иштинде мурнакчыларның ажыл-ижинге бедик үнелээшкин.

А кымнар ындыг алдарны чедип алганыл?

«Дээре бызанчы бригада» деп хүндүлүг атты Шагаан-Арыг хоорайда А. Ширин удурткан № 586 кежүп чоруур механколоннаның Петр Гаврилович Гнездиловка удурткан бызанчылар бригадазы чедип алган. Ында он кижи ажылдап турар. Эрткен чылдың ниити чартыында бригада ниити ажылдап чурттаар 6 бажыңны туткан болгаш улуг инек кажаазын доозарынга киришкен. Ол үениң иштинде бүдүрүп үндүрер ажыл нормазын ай санында ортумаа-биле 243 хуу күүседип келген. Ол бригадага чүгле хүндүлүг ат тывыскан эвес, ооң кежигүннерин Хүндүлел бижиктер болгаш акша-биле шаңнааш, кижи бүрүзүнге дыштанылга чериниче баар путёвка база үндүрүп берген.

Механизаторларның иштинде «Дээре механизатор» деп ат дээш чарышка тресттиң механизация участогунуң экскаваторщиги Георгий Терещенко чылдың сөөлгү алды айында авария чок, бедик бүдүрүкчүлүг ажылдап, ай санында ажыл нормазын 152,5 хуудан эвээш эвес күүседип, хөй кывар-чаар чүүлдерни камнап алган. Бедик демнелдиг күш-ажылды Александр Манов база көргүскен. Оларның өөрү бульдозерист Михаил Еков — хөй машиналарның специализи, ажылынга харысалгалыг, техниканы шын ажыглап, ооң бүдүрүкчүлүг болурун үргүлчү чедип ап турар.

Бо үш механизатор министерство коллегиязының болгаш профэвилелдер Төп Комитединден акша шаңналдарын алган. Оларга бо удаада бедик атты тывыспаан. Чүге дээрге олар чарышка бир дугаар кирипкен, а чарыштың негелделерин ёзугаар ийи удаа тиилекчи болурга, «Дээре механизатор» деп атты тыпсыр.

Бистиң тресттиң бүгү участоктарының удуртукчулары моон түңнел үндүрүп, бригадалар болгаш кол чугула ажылдарның ажылчыннарының аразынга социалистиг чарышты улам калбартып, коммунистиг күш-ажыл дээш шимчээшкинни күштелдирер апаар.

В. ГУЗИК,

«Тыва кодээ тудуг» трестиниң инженери.

Каа-Хемден медээлер

«Кызыл туг» совхозтуң төп сүт-бараан фермазының коллективи СЭКП-ниң XXIV съездизинге алдар болдурган хүлээлгезин чедиишкинниг күүседип турар.

Инектерниң ажаалда чемгериилгезин экижиткениинден сүт саалдазы кудулаваан. Ол чорук күрүнеге сүт садарының бирги кварталының хүлээлгезин хуусаа бетинде бүдүн чартык катап ажыр күүседирин хандырган.

Саанчылардан Наачат Демен-оол бедик көргүзүглерин чедип ап, быжыглаан инек бүрүзүнден хүнде 6 литр чедир сүттү саап ап турар.

• • •

Күрүнеге эът садарының бирги кварталының онаалдазын «Октябрь 30 чылы» колхоз 146,6 хуу, «Бурунгаар» совхоз 130,5 хуу күүседип, өске ажыл-агыйларны мурнай берген. Сүт дужаарының планын съезд ажыттынар хүнүнге чедир доозар сорулганы ажыл-ишчилер салган.

Эртем — чурттуң кодээ ажыл-агыйынга

ОДЕССА. Бүгү-эвилелдиң селекция-генетика институдунуң эртемденнери эрткен беш чыл дургузунда тараа болгаш өске-даа культураларның чаа 28 сорттарын болгаш хайнактарын күрүнениң сорттар шенелдезинге дужааганнар.

62 областарның, крайларның болгаш республикаларның колхоз болгаш совхозтарында ол институтка өстүрген кодээ ажыл-агыйның чүүл-бүрү 38 сорттарын болгаш хайнактарын райончуткан. Оларны тараан шөл 5 миллион гектар ажып турар.

Бүгү-эвилелдиң кодээ ажыл-агый эртемнериниң Ленин аттыг Академиязының корреспондент-кежигүнү, Ленинчи болгаш Күрүне шаңналдарының лауреады Профессор Фомич Гаркавый арбайның эзээн кааш бедик дүжүттүг сорттарының тургузукчузу. Украинада күрүнениң сорт участоктарынга конкурстуг шенелделерге чаа сорттарының бирээзин (244 дугаарлыг) бирги черин алган. Мурнуу чурттуң кандааштыг болгаш арга-ховулуг черлеринге ооң дүжүдү гектардан-на 58-60 центнер болган.

СОЛАГАЙ ТАЛАЗЫНДА ЧУРУКТА: селекционер-эртемден П. Ф. Гаркавый болгаш улуг эртем ажылдакчызы А. А. Линчевский — арбайның дыка хөй чаа сорттарының тургузукчулары.

Фото И. ПАВЛЕНКОНУУ. (СЭТА-ның фотохрониказы).

АИГА АЖЫЛДЫҢ ДӨРТ АЙЫ

ЫРАККЫ КОСМОС ХАРЫЛЗААЗЫНЫҢ ТӨВҮ. (СЭТА). «Луноход-1» деп автоматтыг аппараттың шинчилел ажылдарының бешки айы эгелээн. Март он сестиң дүнезинден эгелээш, дөрт чартык шак үргүлчүлээн харылзааның ээлчеглиг сеансызының үезинде ооң мурнунда ай хүнүнде эгелээн улуг кратерниң шинчилели доозулган. Сеанс дургузунда 417 метрни эрткен. Кратерниң шын хемчээлин болгаш конфигурациязын, ооң ийлериниң хевир-дүрзүзүн, ооң иштинде чамдык онзаланчак чүүлдерниң хевирин база хемчээлдерин тодарадып, а ол ышкаш шинчилеп турар девискээрниң морфологтуг тайылбырын кылыр арганы алдынган телевизия болгаш телеметриктиг медээлер берген.

Сеансының төнчүзүнде автоматтыг аппарат кратерниң чалының кырынче үнгеш, шинчип алганы оргу шөлүнде доктаай берген. Ол черден долгандыр турар чүүлдерниң ниити хевирин чурукка тырттырган.

Автоматтыг аппараттың иштинде системалар болгаш эртем аппаратуразы бөлүр чогууру-биле ажылдап турар. Айның бешки хүнүнге тургускан программа ёзугаар ажыл үргүлчүлевишаан.

ЭРГИМ ЭШТЕР КЫЗЫЛЧЫЛАР, ШУПТУ СУББОТНИКЧЕ!

Бистиң чурт партияның XXIV съездизинче уткуштур бар чоруур. Күш-ажылга болгаш хөй-ниити амыдыралынга чаа-чаа чедиишкиннер-биле аңаа ужуражыр дээш совет кижи бүрүзү, коллективтер, бүдүрүлгелер, албан черлери бүгү күжүн салып турар.

Съезд — коммунизмче бистиң оруувустуң ээлчеглиг үе-чадазы, бистиң кушувустуң кеэргүзүү болгаш бүгү улустуң улуг байырлалы болур.

Бүдүрүлге, организация болгаш ажыл-агый черлериниң удуртукчуларының СЭКП хооркомунга болган чөвүлел хуралынга республиканың найысылалының коллективтери съездиге канчаар белеткенип турарының дугайын чугаалашкан.

Хоорайның коллективтери боттарының хүндүлүг даалгаларын болгаш хүлээлгелерин шупту алдарлыы-биле күүседип шыдаар арганыг дээрзин аңаа демдеглээн.

Ол ышкаш хоорайның даштыкы хевириниң дугайында айтырыгны чөвүлел хуралдың киржикчилери база улуг кичээнгей-биле чугаалажып көрген. Найысылалдың шөлдерин, кудумчуларын, парктарын, сесерликтерин, бүдүрүлгелерниң, организацияларның болгаш чурттакчыларының даштын чаагай шинчи кирер арыглаар дээш март 20-де хоорайның ниити субботниингинге үнерин бүгү кызылчыларны кыйгырган.

Ол субботник бистиң төрээн хоорайывыстың чурттакчыларының партияның XXIV съездизин бүгү улустуң улуг байырлалы кылдыр уткуурунче чаңгыс эп-сеткилдиг чүткүлүнге база бир херечи болур.

Хоорайның бүгү коллективтери болгаш чурттакчылары бо кыйгырыгны деткиир дээрзинге идегелин партияның хоорай комитеди болгаш хоорчүүсполкому илередип тур.

ХООРАЙНЫҢ ЧУРТТАКЧЫЛАРЫ, ШУПТУ СУББОТНИКЧЕ!

ЭРТЕМ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

НОВОСИБИРСК. (СЭТА). Бүгү-эвилелдиң кодээ ажыл-агый эртемнериниң Ленин аттыг академиязының Сибирь салбырының, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының эртемденнериниң, Новосибирск, Кемерово, Курган, Тюмень, Омск, Томск областарының, Алтай, Красноярск крайларының колхозтар, совхозтарының, районнарның кодээ ажыл-агый органнарының удуртукчуларының, специалистериниң эртем конференциязы ажыттынган. Беш чыл дургузунда эртем шинчилелдериниң түңнелдерин, чаа беш чылда сорулгаларны чугаалажып турар.

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ХҮНДҮЛЕЛ БИЖИИ-БИЛЕ Т. Ч. НОРБУНУ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ

ЧАРЛЫЫ

Республиканың партия, профэвилел органнарынга хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажылдааны дээш база төрүттүнгени хүнүнден бээр 50 харлааны-биле холбаштыр профэвилелдериниң область Чөвүлелиниң даргазы Тамара Чашоловна НОРБУНУ Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Б. ДОЛЧАНМАА.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары К. БУДУК-ООЛ.

Кызыл хоорай.
1971 чылдың март 17.

Сөзүн ээлээр

Чөөн-Хемчик районнуң «Чыраа-Бажы» совхозунуң Хорум-Даг салбырының ажыл-ишчилери СЭКП-ниң XXIV съездизинден Директиваларының төлевилелин таныжып тургаш, боттарынга социалистиг хүлээлгелерни алган. 1971 чылда салбыр төрүүр 100 баш малга онаалдыр 95 хураганны, 100 анайны, 80 бызааны камгалап алыр болгаш хой бүрүзүнден 2,5 кг дүктү кыргыыр.

Ам үеде салбырда хойнуң 55 хуузу төрээн болгаш бүгү төрүттүнген 2189 хураган ам бодунга менди чорууп турар. Инектээн хой 19. Хойжулар М. Шыдаа-оол, О. Сарык, О. Кызыл-оол, М. Эргекпен оларның хойларының 80 ажыг хуузу оолдаткан.

Сүт-бараан фермазының коллективи бирги кварталда 277 центнер сүттү күрүнеге садарын планнаан. Ону март 25-те 300 центнер чедирер дээш саанчылар, кадарчылар бүгү чүүлдерни кылып турар.

Салбырның механизаторлары часкы хову ажылынга шудургу белеткенип, кол септелгени доозуп алган. Үрезин арыглаттынган. Чыраа-Бажы салбыр-биле социалистиг чарышка бирги черни алыр, сөглээн сөстү ээлээр сорулга-биле салбырның малчыннары, тараажылары улуг кодурлүүшкүннүг ажылдап турар.

О. ДУДЕРАА,
салбыр эргелекчизи.

ПРОЛЕТАР РЕВОЛЮЦИЯЗЫНЫҢ БАШТАЙГЫ ЧАҢНЫЫ

Париж Коммуназының 100 чылынга холбаштыр Москвага байырлыг хурал

Партия, совет, хөй-ниити организацияларының болгаш Совет Армияның төлээлекчилериниң март 17-де Москвага болган байырлыг хуралын Париж Коммуназының 100 чыл оюнга тураскааткан. Ону СЭКП-ниң Москва хоорай комитеди, СЭКП ТК-ның чанында Марксизм-ленинизм институду, ВЦСПС болгаш ССРЭ-ниң Эртемнер академиязы эрттирген.

Улуг театр байырлал шинчи киирген. Сцена дөрүнде — К. Маркстың, Ф. Энгельстиң, В. И. Ленинниң портреттери. «1871—1971» деп саннар алдыннандыр чайнап турар. Чечектер аразында — Совет Эвилелиниң коммунистеринге француз коммунистериниң белекке бергени коммунарларның 67-ги батальонунуң эзилеп турган ёзулуг тугу.

Президиумга эштер Л. И. Брежнев, Г. И. Воронов, А. П. Кириленко, А. Н. Косыгин, К. Т. Мазуров, А. Я. Пельше, Д. С. Полянский, М. А. Суслов, А. Н. Шелепин, В. В. Гришин, П. Н. Демичев, Д. Ф. Устинов, И. В. Капитонов, К. Ф. Катушев, Ф. Д. Кулаков, Б. Н. Пономарев, М. С. Соломенцев, а ол ышкаш аалчылар — ФКП-ның Политбюро кежигүнү Г. Бесс болгаш ФКП ТК-ның кежигүнү А. Роль-Танги составтыг Францияның Коммунистиг партиязының делегациязы, КБК-ның секретары А. Аллами баштаан Францияның күш-ажылдың бүгү-ниити конфедерациязының делегациязының кежигүннери костүп келирге, чыылганнар адыш часкаашкыннары-биле уткаан.

Хуралды СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, СЭКП-ниң Москва хоорай комитединиң секретары В. В. Гришин ажыткан.

— Коммунаның 100 чыл ою делегейниң ажылчын аңгызының, делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң ниити байырлалы болур. Ынчангаш совет кижилер бистер ол юбилей-биле холбаштыр сеткил-сагыжывыс улам хайныгып турар. Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы коммунарларның эгелээн херээниң баштайгы тиилелгелиг уламчылакчызы болган. Ол пролетар революциязының тугун, социализмниң тугун бедик туткан. Совет эрге-чагырга-биле Коммунаның аразында ханы төрелдешкээн Владимир Ильич Ленин чаңгыс эвес удаа демдеглеп чораан. Коммунарларның күзел-соруу болгаш эчис сорулгалары Октябрьның социалистиг Улуг революциязы-биле, совет улустуң маадырлыг тиилелгелери-биле илергейлеттинип турар.

«Париж Коммуназының революстуг дуржулгазы болгаш амгы үе» деп илеткелди кылыры-биле СЭКП Төп Комитединиң секретары Б. Н. Пономарёвка сөс берген.

Социализм дээш демиселдиң бүгү өөрүшкүзүн болгаш бүгү бергелерин бодунуң дуржулгазындан көрүп билген болгаш коммунизм тургузуушкунунуң кым-даа чорупкөрбээн оруу-биле бурунгаарлап бар чоруур ССРЭ-ниң ажылчы чоннарынга ылаңгыя 100 чыл бурунгаар бүгү эргиделегейге удур дидим кыйгызы чаңгыктаадырып үндүрген кижилерниң төөгүлүг эрес-маадыр чоруу эргим болгаш чоок. Шынап-ла Октябрьның чуртунуң ажылчын аңгызы революстуг пролетар демиселиниң эстафетазын коммунарлардан хүлээп алган. Ажылчын аңгы ленинчи партияның удуртулгазы-биле коммунарларның чедип алыр дээш демиселжип турганы улуг идеяларын амыдыралга боттандырар дээш Коммунаның дуржулгазын өөренип көрүп, бүгү-ле шыдаттынар чүүлдерни кылган.

Коммуна бастырган, ынчалза-даа ооң дугайында, ооң идеяларының, дуржулгазының, ооң өөредиглериниң болгаш чаңчылдарының дугайында тураскаал делегейниң революстуг шимчээшкининиң бүгү амыдыралчы ажыл-чорудулгазының чарылбас кезии болу берген. Маркс болгаш Энгельс Коммунаның дуржулгазынга үндезилээш, эртемниг коммунизмге, революстуг ажылчын шимчээшкининиң стратегиязынга болгаш тактиказынга хамааржыштыр ханы түңнелдерни кылганнар. XIX болгаш XX чүс чылдарның аразында Париж Коммуназының, ооң төөгүлүг ужурутказының, делегейниң революстуг чорудулгазынга ооң салдарының үнелели В. И. Ленинниң ажылдарында бижиттинген.

Коммунаның дуржулгазының чаа-чаа хевирлерин тодаратааш, чогуур төөгүлүг үеде большевиктер партиязының практиктиг демиселинге ону ажыглаар дээш Ленин революстуг шимчээшкинниң шынгыы эргиделери болу бээр бүрүзүнде-ле Коммунаны өөренип көрүп турган. Чогум-на ооң ачызында Коммунаның ролюн Ленинниң үнелеп көргени социалистиг революцияның теориязын боттуу-биле байлакшыткан болгаш ол бистиң үевисте-даа бодунуң эргиптевес чоруун болгаш чугулазын чидирбейн турар.

Коммунаның шиитпирлээр дээш эң-не баштай оралдажып турганы ындыг үндезин социал айтырыгларын чогум канчаар шиитпирлээрин үлегер-чижээн Октябрьның социалистиг Улуг революциязы делегейге көргүскен деп, Б. Н. Пономарёв чугаалаан. Коммунаның олум чок чоруу — боттуг социализмниң ажыл-чорудулгаларында. Социалистиг келир үе дээш делегейниң ажылчын аңгызының демиселинде, Коммунаның херээниң уламчылакчызы — делегейниң коммунистиг шимчээшкининге баштаткан делегейниң революстуг шимчээшкининиң тиилелгезинде. Ооң дараачы отрядтарының бирээзи Парижтиң коммунарларының салгакчылары — француз коммунистер боop турар. Октябрьның салдары-биле болган революстуг кодурлээшкиннуң байдалынга чартык чүс чыл мурнунда тывылган Францияның Компартиязы амгы үеде улуг политиктиг күш болуп берген. Ол Францияның ажылчын аңгызының болгаш ажылчы чонунуң ортузунда хүндүлүг ат-алдарлыг бооп турар. ФКП биле СЭКП-ниң аразында марксизм-ленинизмниң, пролетаржы интернационализмниң принциптеринге үндезилеттинген ёзулуг акы-дуңмалышкы харылзаалар турган болгаш туруп-даа турар. Францияның Коммунистиг партиязы кажан-даа Совет Эвилелиниң болгаш бистиң ленинчи Коммунистиг партиявыстың шынчы өңнүү болуп келгенин совет коммунистер, бистиң чурттуң ажылчы чоннары бедик-биле үнелеп көрүп турар.

Амгы үеде делегей чүс чыл мурнунда турганындан шуут өске кылдыр көстүп турар деп илеткелчи демдеглээн. Ынчан Коммуна мөлчүгдел болгаш дарлал ниитилелиниң кыдыг-кызыгаары чок далайынга чалбыышталган бичии ортулукчугаш турган болза, ам социализм боттуг чүүл апарган.

Ийи системаларның удурлдедир демиселиниң үезинде делегей ареназынга күштерниң деңзигүүрү социализмге ажыктыг кылдыр чайгылыш чок өскерлип турар. Коммунаның шаажылакчыларының амгы салгакчылары Индия-Кыдатта болгаш Мурнуу Африкада-даа, Чоокку Чөөн чүкте болгаш Испанияда-даа, Грецияда болгаш амгы үениң капитализминиң шивээзиниң бодунда — Каттышкан Штаттарда-даа деңиз чүве чок араатанныг кем-буруулуг үүлгедиишкиннерин кылып, канчаар-даа калчаараза, Коммунаның херээн амгы үеде 1871 чылдың федераттарының эргин боо-чепсээнден артык чүүлдер камгалап турар дээрзин олар барымдаалап көөр ужурга таваржып турарлар. Делегейниң хосталга дээш шимчээшкиннериниң камгалалында социалистиг чурттарның күчүлүг дем каттыштырылгазы, делегейниң социалистиг системазы туруп турар.

Интернационалдыг эп-сеткил каттыштырылгазының шимчээшкинин Коммунаның соонда Октябрьның социалистиг революциязы-биле холбаштыр онза күш-биле калбарган деп, Б. Н. Пономарев чугаалаан. Бистиң үевисте пролетаржы интернационализм Совет Эвилелиниң, өске-даа социалистиг чурттарның улустар аразында ажыл-чорудулгазында, акы-дуңма марксчы-ленинчи партияларның чаңгыс эвиде, ниити эчис сорулга дээш, ниити дайзынга удур оларның демниг демиселинге делегейге ужур-дузалыг улуг күш болуп турар. Амгы үениң бүгү антиимпериалистиг күштерин сырый каттыштырары дээш демиселге ол улам улуг ужур-дузалыг боoп бар чоруур. Массаларга революсчу бүзүредилерни хевирлеп тургузарының чугула болгаш чавлаш чок чүүлү — оларның боттуг социализм-биле эвилели болгаш эп-сеткил каттыштырылгазы болур. Бөгүн чаңгыс-даа ылаптыг революционер бодунуң чуртунуң ажылчы чоннарының алыс чаагай күзел-сорулгаларын делегейниң социалистиг системазы-биле холбаа чокка боттандырыптар бис деп бодавайн турар.

Париж Коммуназы дээрге чүгле капиталдың экономиктиг болгаш политиктиг дарлалынга эвес, харын база Францияның болгаш Германияның чагырыкчы бөлүктериниң өскүдүн үндүрген дайынның болдурган качыгдал-түреглерлеринге удур улус массаларының харыызы болган. Парижтиң ажылчын аңгызы бодунуң мөлчүкчүлеринге удур хамааты дайынче кодурлүп үнгеш, бодун тайбыңның болгаш улустар аразынга акы-дуңмалышкы чоруктуң талалакчызы кылдыр ажыы-биле, бүгү-дээге чарлаан. Бистиң үевисте ажылчы чоннар тайбыңның чүгле чарлакчызы болбайн турар. Ынчангаш оларда империалистиг агрессорларны ыңчыктырбас күш бар апарган. Совет Эвилелиниң, социалистиг дем каттыштырышкынның шериг күчүзүн империалистер оваарып көөр ужурга таваржып турарлар. Ол ышкаш олар капиталистиг чурттарның ажылчын аңгызының, бүгү антиимпериалистиг шимчээшкинниң өзүп турар күжүн барымдаалавайн баар арга чок боoп турар.

1971 чылдың мартының төвүзүнде улуг ленинчи партияның XXIV съездизи чыглыр деп, Б. Н. Пономарёв түңнелинде чугаалаан. Ооң удуртулгазы-биле бистиң чуртка пролетаржы эрге-чагырганы тургускан болгаш социализм база коммунизм дээш демиселге делегейге төөгүлүг ужур-дузалыг тиилелгелерни чаалап алган.

Бөгүн, кажан 1871 чылдың мартта баштайгы пролетаржы эрге-чагырганың тургустунган хүнүнден бээр 100 чыл оюн демдеглеп турар үевисте, оон бээр эрткен оруктуң өндүр чаагайы-даа, Коммунаның эгелээн ажыл-херээниң ужур-дузазы-даа онза көскү-дүр. Бистиң партиявыстың съездизи баштайгы социалистиг чурттуң коммунизмче улам ыңай шимчээшкинин тодарадыр. Ооң шиитпирлерин боттандырары ол эчис сорулгалар дээш Париж Коммуназының маадырлыг демиселчилериниң дайылдажып турганы, бистиң чуртувустуң болгаш өске-даа чурттарның хөй миллион коммунистериниң ол-ла эчис сорулга дээш ажылдап, дайылдажып, угаан-бодалының болгаш сеткил-сагыжының эң эки күштерин берип келгени өндүр чаагай эчис сорулгаларже бурунгаар база бир базым болур.

Б. Н. Пономарёвтуң илеткелин улуг кичээнгей-биле дыңнаан болгаш адыш часкаашкыны каш удаа үзе кирип турган.

Ындыг соонда — Францияның Коммунистиг партиязының Политбюрозунуң кежигүнү Ги Бесс.

Бөгүн бис, коммунарларның салгакчылары — француз коммунистер коммунарларның салгакчылары — Совет Эвилелиниң коммунистериниң аразында турар-дыр бис деп, ол чугаалаан.

Мында бистер шуптувус — коммунарларның оолдар, кыстарының уруглары болгаш Ленинниң уруглары кады-дыр бис. Коммунаның херээн алдаржыдары, ооң дуржулгазын өөренип көөрү-биле чыылган бис:

1917 чылдың Октябрь болза Париж Коммуназының ужун бүгү делегейниң версальчыларындан революсчуларның чайынмапчак өжээн негеп алыышкыны болган. Коммунарларның ол дээш демиселжип, амы-тынын оскунган херээниң бүгү диптерде тиилеп турары бөгүн эки көскү-дүр. Коммунистиг болгаш ажылчын партияларның делегей Чөвүлел хуралының демдеглээни-биле алырга, бистиң үевисте кижи төрелгетенниң хөгжүлдезиниң кол оруун реакцияның күштеринге алгырышкыны таварып турар делегейниң социалистиг системазы, делегейниң ажылчын аңгызы, бүгү революстуг күштер тодарадып турар.

Бистиң хүннеривисте демиселдиң нацонал болгаш делегей байдалдары чүс чыл мурнунда турганы ышкаш эвес. Ол болза хамыктың мурнунда В. И. Ленинниң удуртулгазы-биле, аажок улуг когараалдарга таваржып тургаш, революстуг демиселди тиилелгеге чедирип шыдаан силерниң партияңарның болгаш силерниң улузуңарның ачызында болган; бүгү делегейниң улустарының хоралыг дайзыны, өлүрүкчүзү — фашизмге шиитпирлиг согуну Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде таварыштырган ол партияның болгаш ол улустуң ачызыдыр.

Францияның Коммунистиг партиязы пролетаржы интернационализмниң принциптерин чайгылыш чокка барымдаалап, бодунуң ажыл-чорудулгазынга оларны удурттуг болдуруп турар. Ооң ужуруунда эң янзы-бүрү байдалдарда ажылдап турар коммунистиг партиялар дуржулганың деңэргелиг солчулгазы чорупп турда боттарының эп-сеткил каттыштырылгазын улам улуу-биле быжыглаан тудум-на, боттарының мурнунга тургусттунган сорулгаларны улам чедиишкинниг шиитпирлеп шыдаар дээрзинге ханы бүзүрелдиг бис. Ооң ужурунда антисоветизмниң кандыг-даа илерээшкиннери-биле шиитпирлиг демиселжип, империализмге удур демиселге Совет Эвилелиниң шылгараңгай ролюн бедии-биле үнелеп турар бис.

Ооң ужурунда силерниң партияңарның ам болур XXIV съездизиниң ажылын аажок улуг кичээнгей-биле хайгаарап, ооң шиитпирлерин бистиң чуртувуска калбаа-биле пропагандалаар бис.

Ги Бесстиң түңнелинде чугаалааны:

Эргим эштер, силерниң бүгү чедиишкиннериңер бисти өөртүп, биске дузалап турар. Бистиң ниити демиселивисте акы-дуңмалар болур силерге эзиг байырны чедирип, Коммунаны силер-биле кады алдаржыдып, йөрээлеринге кирээрипчээ чалааны дээш өөрүп четтиргенимни илергейлеп тур бис.

Ги Бесстиң чугаазының үезинде адыш часкаашкыны каш-даа удаа дыңналып турган.

Париж Коммуназының 100 чылынга тураскааткан байырлыг хурал «Интернационал» ырлап күүседири-биле доозулган.

(СЭТА).

Кызылга байырлыг кежээ

Париж Коммуназының чүс чыл оюнга тураскааткан кежээ найысылалга дүүн болуп эрткен. Ону СЭКП Кызыл хоорай комитединиң бирги секретары В. Б. Добромыслов эго сөс-биле ажыткан.

«Париж Коммуназының херээ өлүм чок» деп илеткелди төөгү эртемнериниң кандидады Ю. Л. Аранчын кылган.

Кежээге Кызылдың пассажирлер АТБ-зиниң чолаачызы К. Оолак биле ВЛКСМ хооркомунуң секретары В. Виноградова Коммунаның херээ ажылчы чоннарының чүрээнде кезээде артып болгаш бүгү делегейниң пролетарийлериниң ону үргүлчүлеп турар деп чугаалааннар.

ПАРТИЙЖИ ПРОПАГАНДАДА КОЛ ЧҮҮЛ

Тожунуң ажыл-ишчи кижилери—Өдүген, Кадыр-Өөстүң ивижилери болгаш Хамсыраның, Олбуктуң балыкчылары, тоорукчулары, Ырбаның ыяш кезикчилери болгаш «Тоора-Хем» совхозтуң аңчылары — чаа беш чылда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң Директиваларының төлевилелин бир эп-сеткил-биле чүүлдүгзүнүп, ында айыттынган чүүлдү күүседиринге долу шиитпирлиин илергейлеп турар. Ол сөстерниң алыс ханы утказы—Төрээн чурттуң чаагай чоруу дээш моон соңгаар-даа улам күжениишкинниг ажылдаары, ол улуг херекке кижи бүрүзү төлептиг үлүг-хуузун киириштирери, бодунуң бот-харысалгазын бедидери болур.

«Тоора-Хем» совхозтуң Май 1 салбырының ажылчыны коммунист Ак Сайылганың чугаалааны мaңаа тодаргай херечи болур.

— Бо беш чылда бистиң чурттуң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң Директиваларының төлевилелин номчуп таныштым, хуралдарга ону чугаалажырынга база кириштим. Ынчангаш мээң сеткил-сагыжым хайныгып, өөрүшкүмнү илергейлеп тур мен. Партия чүү дээн-дир, ол ыяп-ла амыдыралга боттаныр ужурлуг... План улуг, кылыр ажыл-иш хөй-дүр. Ынчалза-даа бис чамдыкта харысалгазы чок ажылдап, план-даалгазы күүседирде, олутпай чоруувусту көргүзүп турар-дыр бис. Бистиң салбырны ап көрээл: мал кыштаглаашкынын чедиишкиннниг эрттирер талазы-биле ажыл кошкак, фермаларга шефтээшкин организас чок боор турар, часкы тарылгага белеткел дыка оожум, орук тудуу, оттулар ыяш кагар дээн ышкаш ажылдар база чылыш чок. Бүгү ажыл-херек дээш чаңгыс кижи дег, организастыг ажылдаар ужурлуг бис.

Районнуң улус өөредилге килдизиниң инспектору эш Дорофеева бистиң-биле беседага Директивалар төлевилелинде «...Башкы кадрларның белеткээриниң болгаш мергежилиниң деңнелин бедидер... Школаларның өөредилге-материалдыг баазазын быжыглаар»... деп сөстерге онзагай доктааган. Бо талазы-биле районга боттандырар ажыл-херек хөй. Ылаңгыя башкыларның билиин бедидеринче улуг кичээнгейни салыры, Тоора-Хем ортумак школазының чаа тудуун чыл төнчүзүнде ажыглалга киирери чугула. Оон ыңай, школачыларның билиин бедидериниң айтырыы районнуң школа амыдыралында бир чугула черни ээлеп турар. Ындыг болганда, эш Дорофееваның сөзү-биле алырга, «Директивалар төлевилели улус өөредилгезин сайзыраңгайжыдарының бүгү талаларын хапызы-биле көрүп турар».

Бо улуг документини таныжып, ону чугаалажып турган ажылчы чоннарның болгаш партия организацияларының хуралдарынга-даа, оон сооңдагы үеде-даа чоннуң сеткил хайныышкынының ындыг чугаалары аажок хөй болган. Ынчаарга Директивалар төлевилелин пропагандалаарының талазы-биле бисте чүү кылдынганыл?

Агитаторларның болгаш политинформаторларның семинарлары чурттакчылыг суурларның хөй кезиинге болуп эрткен. «Тоора-Хем» совхозтуң салбырларынга ындыг семинарлар организастыг болган. «СЭКП-ниң XXIV съездиниң Директиваларының төлевилели болгаш ону пропагандалаарының аргазы», «Амгы үе-чадада делегей амыдыралының кол-кол айтырыглары» деп лекцияларны аңаа дыңнааннар.

Партия организацияларының агитаторлары чон ортузунга партийжи ол улуг документини пропагандалаарынче улуг кичээнгейни салып турар. Ырбаның ыяш белеткээр черинде Леонова, Козырева, районнуң ыяш ажыл-агыйында Разыграев, «Тоора-Хем» совхозта Хожунай, Сайылга, Очур болгаш өске-даа агитаторлар боттарынга быжыглаттынган черлеринге барып, беседаларны, солун номчулгаларын организастап, ылангыя Директиваларның төлевилелин таныштырып турарлар.

Бо улуг документини пропагандалаарынга лекторлар болгаш илеткелчилер кол черни ээлеп турар. СЭКП райкомунуң илеткелчилер бөлүүнүң кежигүннери база «Билиг» ниитилел организациязының лекторлары тускай план ёзугаар ол дугайында илеткелдерни, лекцияларны кылып турарлар. Оларның ажылында кол чүүл болза, эрткен беш чылда бистиң чуртувуска кандыг улуг чаартылгаларны чедип алганын, чаа беш чылда улуг сорулгаларның амыдыралга боттанырынга бүзүрелин, районнуң тус ажыл-агыйларының экономиктиг хөгжүлдези-биле, ылангыя четпестерни увуткаар дээш демисел-биле холбаштырып турары болур.

Бистиң илеткелчилеривис болгаш лекторларывыс фермаларга, бригадаларга баргаш, ажылчыннарның билиг-мергежилиниң аайы-биле тодаргай, билдингир тайылбырларны оларга кылып бээринче кичээнгейни салып турар. «Билиг» ниитилелиниң кежигүннери эштер Маады, Хойдыр, Эзирикпей, Тамдын-оол, Уртувай, Тарабрина, Дорофеев, Байыр-оол болгаш өскелер-даа аңаа холбашкан лекция пропагандазынга идепкейлиг киржип турарлар. Оларның кижи бүрүзү бо талазы-биле 2—4 лекцияларны номчааннар.

Районнуң радио дамчыдылгазының редакциязы амгы үеде бодунуң ажылының кол кезиин бо документини пропагандалаарынче угландырган. Дамчыдылга бүрүзү ол дугайында кандыг-бир информация-биле эгелеп турар. Оон ыңай, районнуң удуртур ажылдакчылары, үлетпүр бүдүрүлгелерниң, албан организацияларның төлээлекчилери радио дамчыштыр Директивалар төлевилелинге хамаарыштыр неделя санында-ла чүве чугаалап келген. Ындыг дамчыдылгаларны моон соңгаарда организастаар сорулгалыг бис, оларның тематиказы калбарар болгаш ялзы-бүрү болур.

Директивалар төлевилелин чоннуң кижи бүрүзүнге чедир тайылбырлаары — партия организацияларының чугула сорулгазы. Ынчалза-даа чурт девискээри улуг, чурттакчылары тарамык болгаш аразы ырак бистиң районнуң чамдык черлеринде ажылчы чонга бо документини чедир таныштырбайн турар. Хамыктың мурнунда, ырак-узак Өдүгенниң, Хамсыраның болгаш Кадыр-Өөстүң ивижилерниң ортузунга партийжи-политиктиг ажылды калбартыры чугула.

Районнуң ыяш ажыл-агыйының, районнуң, Ырбан ыяш ажыл-агыйының, Хамсыраның болгаш «Тоора-Хем» совхозтуң Май 1 салбырының партия эге организациялары (секретарьлары эштер Стрельцов, Сапина, Тарасова, Дажыжык, Бирияпей) Директивалар төлевилелин пропагандалаарының тодаргай планын кылбаан, агитаторларның ажылын контрольдавайн турар, съездиге уткуштур көскү агитацияны дерип кылбаан, хана солун үнместээн. Үстүнде организациялар партийжи пропаганда болгаш агитация ажылының дугайын партия хуралдарынга чүтле ындазаая чугаалажып турган болгаш моон соңгаар чугаалажырының тодаргай планын кылбаан. Ажыл-херекке ындыг эреңгейлээшкинден уштунар ужурлуг.

Чурттуң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң чаа беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин чоннуң кижи бүрүзүнге чедир пропагандалаары, партийжи съездиге чедиишкиннниг ужуражыр дээш ажыл-ишчилерниң күжениишкинин организастаары — амгы үеде партия организацияларының хүндүлүг хүлээлгези болур.

А. НУГУУРАК,

СЭКП Тожу райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизи.

БҮРЕН-ХЕМНИҢ ШОЛБАНЫ

1954 чылда Аңчы Ложаң шериг албанындан чаа халажып келген, хып дээн аныяк эр турган. Амгы «Бурунгаар» совхоз ынчаарда колхоз турда, ол мал ажылынга бодунуң күзели-биле ажылдап кирген. Баштай ферма инээ кадарып, оон соонда хаван фермазынга ажылдап, а 1962 чылдан эгелеп 1967 чылга чедир, өскен-төрээн Бүрен-Хемиңин ховуларынга колхозунуң чылгызын кадарып келген. Чыыштыг ол беш чылдар Аңчы Ложаңның бодунга-даа, өг-бүлезинге, совхозунга-даа халас барбаан. «Бурунгаар» совхозтуң чылгы малының баш саны эрткен беш чыл дургузунда оон мурнунда турганы-биле деңнээрге, барык бүдүн чартык катап өскен. Совхозтуң малчыннарында болгаш өске-даа ажылдарда бо хүннерде ажыглаттынып турар ажыл аъттарының хөй кезии Ложаңның чылгычы шаанда өөредип каанн аъттары.

Шаанда тыва улус эмдик аъттар өөредир кижилерни эрес-дидимнер деп санап чораан. Эш Ложаңны шынап-ла ындыгларга хамаарыштырып болур, дидим-даа, кежээ-даа кижи. Эмдик мал мунупканда оон аңдарылбаан болза, бүдүн хүн-даа дургузунда дүшпес, ону ыяап-ла өөредип алгаш амыраар. Совхоз аъттарын ол чүгле мунуп болур кылдыр өөредири-биле кызыгаарлаттынмайн, оларны шанактап, тергелеп, харын-даа чүък чүдүрүп болурунга өөредип чораан. Чылгычының база бир онзагай талазы бергелерге торулбас, быжыг туруштуг, кандыг-даа ажылга кызымаккай, ак сеткилдиг, ниитиниң херээ дээнде кайнаар-даа баарынга кезээде белен.

Шак-ла ындыг мөзүлүг-биле ол 1967 чылдан бээр совхозунуң хоюн кадара берген. Ынчаарда Ложаң биле Өшкү-Саар Аңчыларның өг-бүлезиниң ийи уруглуг турган. Чаш уруглуг улуска чылгычылаарынга бодаарга хойжулаары элээн берге-даа турган болза, олар совхозтуң дирекциязының, партия организациязының идегелин, ажылдың чугулазын барымдаалааш, ол чылын 435 баш хураганны хүлээп алганнар. Оон мурнунда кылып чорбааны чаа ажылга чамдык бергелер турза-даа, аныяк хойжу өг-бүле аңаа торулбаан. Мурнакчы хойжулар Аяң-оол Дамбыл, Кара Намчан-оол болгаш өскелерниң-даа дуржулгазын өөренип ап, кыска үениң дургузунда хөй ажылының чажыдын тыва бергеннер. Хойжулаавыйның ийиги чылы —1968 чыл оларга онза харысалгалыг турган үе. Чүге дээрге ынчан хойлары бир дутвар оолдаар ужурлуг.

Дуңгужун төрүүр хойнуң оолдаашкынын бодамчалыг эрттирбес болза, оон чаш төлү чылыг үеде безин хорамчага таваржып болур деп, өөрү малчыннарның болтап чок-ла чугаалай бээрин ол ыяк билип алган болгаш массалыг оолдаашкын эгелээриниң ырак мурнунда-ла кыштааның кажааларын чылыглап, кышкы үеде чарыгдаар чем курлавырларын бодунуң күжү-биле тургузуп алган. Оон түңнелинде кодаңга оолдаашкын чедиишкиннниг эрткен. Ол чылын төрүүр 100 хойга онаашкыр совхозтуң планы 82 хураган турда, Аңчылар 90 хураганны менди камгалап албышаан, чазын хой бүрүзүнден-не 2,2 кг дүктү кыргаан. Аныяк малчын өг-бүлениң баштайгы чедиишкини оларны улам сорук кииргенн. Чаа мергежилинге чыл келген тудум-на кажарап, хой ажылының бүгү чажыттарын тыва берген өг-бүлеге хойжулаашкынның үшкү чылы —1969 чылда улуг бергелер болбаан. Ындаарда алган социалистиг хүлээлгезин чедиишкиннниг күүседип, 100 хойдан-на 95 хураганны, бир баштан-на 3 кг дүктү кыргып алган.

Совхозтуң бүгү малчыннарынга ышкаш, ленинчи юбилейниң чылы — 1970 чылда онза к ү ж е н и и ш к и н-биле ажылдаар улуг сорулга Аңчы Борбакшынович Ложаңның мурнунга турган. Ынчаарда ол бодунуң бедиткеп социалистиг хүлээлгезинге төрүүр 100 хойдан-на 100 хураганны, хой бүрүзүнден 3 кг дүктү кыргып алырын айыткан. Чайлаглаашкын үезинде 16 тонна сигенни бодунуң күжү-биле белеткээн, соок дүжер мурнунда хоюнуң кажаазын ыяк септедип алган. Улуг-даа, чаш-даа малдың кышкы үеде чиир чемин баш бурунгаар кыштаанга чедиртип, кыштың эң берге үезинде немелде чемгерилгени ажыглаан. Массалыг оолдаашкын эгелээриниң бүдүүзүнде бодунга ажылдаар сакманщиктер-биле боду дүгүржүп алган, кажан олар кыштагга чедип келирге тускай чыгташ, оларга кадайы Өшкү-Саар биле ийилээ чогуур сүмени берген. Кыштагга бүгү-ле ажылды бодунуң удуртулгазынга ап, малдың кышкы ажаалда, чемгерилгезин күштелдирген чорук экп түңнелди берген. Барык бүгү кыш дургузунда чаңгыс-даа чаш мал хоравааан. Кыш чедиишкиннниг ажып эрттирген. Улуг Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болганынга хойжу өг-бүлениң белээ—төрүүр чүс хой бүрүзүнге онаштыр 113 хураган, бир хойдан-на 3,1 кг дүк болган. Ол түңнел «Бурунгаар» совхозка оон мурнунда кажан-даа чедип алдынмаан бедик көргүзүг. Ынчангаш 1970 чылда ажыл-агыйның бүгү хойжуларының ортузунга калбарган социалистиг чарышка Аңчы Борбакшынович Ложаң тиилекчи боор үнген.

Ленинчи юбилей байырлалының тоогуге мөңгезн-биле артып калыры ышкаш, Ложаң биле Өшкү-Саар Аңчыларга ол база кажан-даа уттундурбас. Чүге дизе, олар төрээн совхозунга хөй орулганы берген болгаш Ложаң боду юбилей медалы-биле шаңнаткан. Совхозтуң дирекциязы, партия болгаш ажылчын комитеттери Аңчы Ложаңның экп ажылын каш удаа демдеглеп, өртектиг белектерни тыпсып келген. Аныяк хойжу бодунуң ажылынга чедип алган чедиишкиннеринге менээргенмейн, хойнуң хүндүткелин быжыг сагылга-чурумнуу, экп ажылы-биле харылап чоруур.

Бүрен-Хемниң малчыннар коллективиниң эң аныяа бо өг-бүле. Чаа-чаа чедиишкиннери-биле моон соңгаарда чаңгыс чер чурттугларын өөртүр, совхозтуң мал ажылынга үнелиг салыышкынын киирер күш-шыдал, тура-сорук оларда бар. Ындыгларга чон чоргаарлаңыр.

В. МОЛЬБИ.

ЧУРУКТА: совхозтуң мурнакчы хойжузу А. Б. ЛОЖАҢ. Авторнуң фотозу.

ПЕРМЬ ОБЛАСТЬ. Каманың целлюлоза-саазын комбинады Күш-ажылдың Кызыл Тук ордени-биле шаңнаткан. Беш чыл планын хуусаа бетинде күүсеткени, мурнакчы технологияны чедиишкиннниг ажыглааны болгаш ажылдың бедик техник-экономиктиг көргүзүглерин хандырганы дээш типография саазынының чуртта кол бүдүрүлгезинге ол шаңналды тывыскан.

Беш чылдың дургузунда бүдүрүлгениң чаа күчүлерин киирбейн тургаш, саазын бүдүрерин көвүдеткен, саазын кылыр машиналарны боттарының күжү-биле чаарткан. Орулга хемчээли 27 хуудан хөй катап өскен.

Саазын бүдүрүлгезиниң ордениг коллективи СЭКП-ниң XXIV съездизин шалыпчы ажыл-биле уткуп турар.

ЧУРУКТА: Каманың целлюлоза-саазын комбинадының № 2 саазын цегинде. Пландан дашкаар саазынны кылып турары.

Фото Е. ЗАГУЛЯЕВТИИ. (СЭТА-ның фотохроникаазы).

Индустрияга үндезилээш

ЛЕНИНГРАД. «Пашекий» совхозта аныяк мыйыстыг бода малды азыраар талазы-биле Соңгу-Барыын талада эң улуг комбинаттың тудуу эгелээн. Ол продукцияны келир чылдан берип эгелээр.

Комбинат чылдың-на 4500 тонна инек эъдин бүдүрүп үндүрер.

Хөй чылдың культурлуг мал одарын болгаш сиген шөлдерин тургузар дээш малгоштыг 500 гектар черде кургадылга ажылын мелиораторлар кылып эгелээн.

КИШИНЕВ. Кишиневтан 35 километр ырак черде «Берёзовский» деп совхозта Молдавияның эң улуг сүт-бараан фермазын тудуп турар. Аңаа 2.200 инектерни болгаш бызааларны азыраар, орта колдуунда-ла сүт саап, кара-шокар укезаның аныяк малдарын өстүрер.

Орта малды ажаап-тежээри, чемгерери, инекти саары, а ол ышкаш сүт соортурү долузу-биле механизастаттынар болгаш автоматчыттынар.

Ферманы СЭКП-ниң XXIV съездизиниң ажыттынар хүнүнге чедир дужаар деп тудугжулар шиитпирлээн. Молдавияда хоорай чурттакчыларын сүт-биле хандырар тускай угланыышкынныг 20 ажыг улуг совхозтарны тургускан.

ШЕКИ. (АЗЕРБАЙДЖАН ССР). Шеки районда колхозтар аразының мал ажылдыг (баштайгы) комплекстизин тургускан. Ол — аныяк мыйыстыг бода малды өстүрер талазы-биле республикада баштайгы бүдүрүлге каттыжышкыны 12 ажыл-агый оон хуучулары болган.

(СЭТА-ның корр.).

Тарылгага белеткел

Часкы хову ажылдарынга белеткел ажылдарын партияның ээлчеглиг съездизи ажыттынар хүнүнге чедир доозар хүлээлгени Чөөн-Хемчик районнуң «Сүт-Хөл» совхозунуң Кара-Чыраа салбырының механизаторлары болгаш тараажылары күлээнгэн.

Сөглээн сөс ажыл-херек-биле карышпайн турар. Янзы-бүрү марканың 17 тракторун септеп доосказ. 85 тонна кызыл-тас болгаш өске-даа тараа культураларын чажар шынарынга чедир арыглап алган. Ийи хову турлаанда столовая, чунар-бажың, чуртталга бажыңнарын септеп, чутайлаан болгаш өске-даа дериглерни четчелээн.

Д. ОНДАР.

ХООЧУН МАЛЧЫННЫҢ СҮМЕЗИ-ДИР

Амгы үеде 85 харлыг пенсионер, мал ажылынга үр үеде ажылдап чораан В. НИКОЛАЕВ бодунуң дуржулгазындан малчын эш-өөрүнге ындыг чүүлдерни сүмелеп турар.

Ылаңгыя чылдың бо үезинде улуг-даа, чаш-даа малдың ажаалда-тежээлдезинге улуг бергелер туруп болур. Часкы кавыскалар өл-шык-биле холбаалыг болгаш кышкы улуг сооктардан дора болгулаар. Ынчангаш малдың өкпе, хөрек аарыыр чоруу колдуунда чазын боор турарын чүгле хойжулап 12 чыл ажылдаан дуржулгамдан экп билир апарган мен. Түр хуусаалыг зоотехниктер курузунга өөренип чораан болгаш, бодумнуң билир чамдык чүүлдеримни малчын эш-өөрге сүмелекседим.

Чазын чылып келгенде ажырбас дээш, чамдык малчыннар улуг хойлар хамаанчок, хураганнарны безин соок суг-биле суггарар чаңчылдыг. Ол кончуг багай. Хүн караа чылыг-даа болза, часкы кавыскадан малдың шыырныкпазын болдурбас төлээде, улуг-даа, бичии-даа малга сугну чылбай кылдыр чылдыып бээри онза чугула. Чемгерилгени чогуур ой-шаанда организастаарындан чаш малдың дүргөн мандып өзери онза хамаарылгалыг. Ындыг болганда чемни шуут чер кырынга топ бербейн, кыжын ажыглап турган коошпаларны чер кургагыже чедир ажыглаары ажыктыг. Мунгаш кажаалар кырының харын хүн караа чылып эгелээр мурнунда дүжүр эжип каапкаш, кажааның иштин талазының дожаңнарын хоорары чугула. Кажаа иштиниң өде бээрин болдурбас болза экп.

Часкы кавыскага алыскан хойлар дораан-на чөдүрүп эгелээр. Ындыг хойларны өскелерден аңгылап үзер херек. Ынчаар аараан хойлар белен билдинмес. Ону тодарадып алырда, коданны мунгаш кажаага кажаалааш, бүдүн чартык шак хире үе эрткенде кажаа иштинге кирип алгаш, дыңнаалаар. Чөдүл хойлар хүндүс соокка чорукп-чорукп, кежээ чылыг кажаа иштинге чылыкпаш дораан чөдүрүп эгелээрлер. Оон чаңгыстап тургаш үзүп алыр. Оон соонда оларны тускай доктааттынган ветеринарлыг чурум ёзугаар ажаап чемгерер. Ол чорук ындыг дегдиришкинден бүдүн коданның аарый бээрин болдурбас болгаш ажыл-агыйга улуг ажыкты бээр.

Ындыг аарыгдан аараан чаш мал тура берзе, оларны база-ла тускайлааш, ногаан ыяш бүрүзү ийикпе, будук-бүрү-биле чемгерзе чогуур.

Чаа квартал

Барыын-Хемчик районнуң төвү—Кызыл-Мажалык суурда бүдүрүлгениң, чуртталганың, культура албан черлериниң тудуглары ажыглалга кирип, чаа кварталдар немежип, чурттакчылар чаа квартираларны ап турар.

Суурнуң мурнуу барыын талазында «Новая» деп адаан кудумчулуг чаа квартал тыптып келген. Ында бирээзи 2 квартиралыг 20 ажыг чаа чуртталга бажыңнары сөөлгү чылдарда ажыглалда киргилээн. Ол бажыңнарда ажылчыннар, механизаторлар, башкылар, эмчилер, пенсионерлер чурттап турарлар.

Чаа кварталда чурттакчыларның хандырылгазында таарымча чок байдал сөөлгү үеде көстүп турар апарган. Кварталда кудук, магазин мынчага чедир чок, чурттакчылар сугну өске кварталдардан ап турар. Аъш-чем магазини азы ларёк тургузуп ажыдар болза, чурттакчыларга таарымчалыг болур. Чаа кварталдарны тудуп кылырда чоннуң хандырылгазын өөренип көрүп, чамдык хандырылга черлерин өске тудуглар-биле кады кылыры чугула.

Хүн бүрүнүң хандырылгазынга чугула кудук дугайында айтырыгны коммунал бүдүрүлгези (начальниги эш В. Баранов) өөренип көөрүн чурттакчылар күзеп турар апарган.

С. ТАВА-САМБУ.

СЭКП-ниң XXIV съездизинге уткуштур

СЪЕЗД—ПАРТИЯНЫҢ ДЭЭДИ ОРГАНЫ

Владимир Ильич Ленин партияның съездилерин ооң эң харысалгалыг хуралдары дээн. Чурттуң ниитилел амыдыралының бүгү чорудулгаларынга салдар чедирер күштүүнүң талазы-биле партияның съездилеринге деңнежип болгу дег политиктиг өске болуушкунну айтыры берге-ле боор. Съездилер бүрүзү совет ниитилелдиң хөгжүлдезинде чаа үе-чадаңы демдеглэп, коммунистерни, бүгү ажылчы чоннарны ажыл-херектиң дайынчы программазы-биле чепсеглеп турар. Бүдүрүкчү күштерниң хөгжүлдезинде чедип алдынган чедиишкиннерге, улустуң коммунистиг медерелинге даянмышаан, Лениниң партиязы ажылчы чон массаларының үндезин эрге-ажыктарын илергейлээн, иштики болгаш даштыкы политиканы бодунуң дээди шуулганнарынга ажылдап кылып, организастыг удуртулганың арга-методтарын сайзыраңгайжыдып турар.

1971 чылдың март 30-де ажыттынар СЭКП-ниң XXIV съездизи XXIII съездиниң сөөлүнде үениң дургузунда партияның болгаш улустуң кылган ажылының түңнелдерин чугаалажып, коммунистиг тургузуушкунуң ээлчеглиг сорулгаларын тодарадыр, чаа беш чыл планының кол угланыышкыннарын болгаш көргүзүглерин бадылаар. «Бистиң бүгү планнарывыстың эчис кол сорулгазы — ол дээрге, улустуң амыдыралын улам ыңай экижидери, совет ниитилелди бүгү талалыг хөгжүдери-дир. Чаа беш чыл планын ажылдап кылбышаан, ону база барымдаалап турар бис» деп, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Леонид Брежнев 1970 чылдың июньда Москвага соңгукчулар хуралынга чугаалаан.

СЭКП-ниң Уставын ёзугаар ээлчеглиг съездилерни дөрт чылда бирден эвээш эвес удаа чыылдырар. Съездилер партияның Төп Комитединиң, Төп ревизия комиссиязының отчёттарын дыңнаар болгаш бадылаар, СЭКП-ниң удуртукчу органнарын соңгуур.

В. И. Ленин съездилерни чогуур-биле белеткээриниң, партияның шын политиказын, стратегиязын болгаш тактиказын ажылдап кылырын хандырарының, ажылдың тодаргай программазын хүлээп алырының улуг ужур-дузазын кончут үнелеп көрүп чораан. «Бистиң партиявыста ажыл-херектериниң ёзулуг байдалының ылап шынныының, четчезиниң, бүгү талалыының, байлааның, боттуувуң талазы-биле солуттунмас амыдыралчы аян-шинчизин, үзел-бодалдарының, сагыш-сеткилдиң болгаш планнарның чаңгыс аайын...» чүгле съезд берип шыдаар. (Чогаалдарының долу чыылдазы, т. 8, арын 189). Чажыт ажылдың революциязының, хамааты дайынның берге байдалдары турзажок, партия В. И. Ленин дириг турда, 26 чыл дургузунда партияның 12 съездизин болгаш 13 конференциязын эрттирген. РСДРП-ниң бирги съездизин чыылдырганының үезинден бээр бистиң хүннеривиске чедир, тодаргайлаарга, 70 ажыг чыл дургузунда 23 съезд, оон иштинден алдызы Октябрьның социалистиг Улуг революциязының мурнунда, оон чедизи октябрь сөөлүндеги үеде болган.

Съездилерни доктаамал чыылдырары партияның политиказын ажылдап кылырынга болгаш ону боттандыразынга коммунистерниң киржирин хандырып турар. Боттарының коммунистерниң омунээзинден болгаш оларның күзел-соруктарынга дүүшкен шиитпирлерни хүлээп алыр бүрүн эргелиг, бүгү партия организацияларындан төлээлекчилер съездилерге олуржур. Съездилер делегаттары,—партияның бүрүн эргелиг төлээлекчилери, чурттуң хөгжүлдезиниң болгаш иштики партийжи амыдыралдың айтырыгларын коллективтии-биле чугаалажып база шиитпирлеп турар.

Октябрь революциязының тиилээниниң сөөлүнде, кажан Коммунистиг партия совет ниитилелдиң башкарыкчы, удуртукчу күжү болу берген үеде, партия съездилериниң ужур-дузазы онза өскен. В. И. Ленин социалистиг ниитилелди тургузарының үндезиннериниң үндезини болур экономиказе партия съездилери онза кичээнгей салырының эргежок чугулазын демдеглеп турган. Партияның IX съездизиниң бүдүүзүнде партия организацияларының кичээнгейин угландырбышаан, ооң бижээни болза: «бурунгаарлаар херек, бурунгаар көөр херек, ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунуң практиктиг дуржулгазын партияның бүгү кежигүннериниң ниити ажыл-ижи-биле, ниити күжениишкиннери-биле бодамчалыг болгаш кичээнгейлиг сайзырады ажылдааш, съездиге эккээр херек». (Чогаалдарының долу чыылдазы, т. 40, арын 142).

Партия съездилериниң ылгалдыг онзагай чүүлү болза, оларга чүгле партия боду эвес, харын база бүгү чурт белеткенип турары болур. Съездилерге белеткелдиң канчаар чорун турарын СЭКП-ниң ам болур XXIV съездизиниң чижээнден көрүп болур. Ооң хүн чурумун эрткен чылдың июльда-ла чарлаан. Съездиге белеткелдиң дугайында айтырыгны партияның Төп Комитединиң Пленумунга тускай чугаалашкан.

Партияның XXIV съездизиниң тоскy беш чылда Директиваларының төлевилелин партия чарлаан болгаш совет кижилер ону идеп-биле чүүлдүгзүнгеш, аңаа боттарының тодаргай саналдарын киирип турар. «Партия съездизинге шынныы белеткенир төлээде, резолюцияларның төлевилелдерин баш бурунгаар парлаары база оларны чогуур-биле сайгарары эргежок чугула» деп, В. И. Ленин бижээн. (Чогаалдарының долу чыылдазы, т. 15, арын 91).

Партияның съездизинге шиитпирледири-биле киирер документилерниң төлевилелдерин ой-шаанда парлалгага үндүрүп, бүгү улус чугаалажып көөр. Бо төлевилелдерниң талазы-биле съезд мурнунуң делгерэңгей чугаалажылгазын калбартып турар. Коммунистерниң киирер сүмелерин, саналдарын, немелделерин съездиниң шиитпирлерин белеткээр үезинде барымдаалап турар. Чижээ, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының амгы күштүг болуп турар чаа (үшкү) Программазын ындыг арга-биле белеткээн болгаш СЭКП-ниң XXII съездизи хүлээп алган.

Совет кижилер партияның болгаш чурттуң амыдыралында шылгараңгай болуушкуннарны коммунистиг тургузуушкунда чаа-чаа чедиишкиннер-биле демдеглээр экп чаңчылдарлыг. Ам база-ла, СЭКП-ниң XXIV съездизин төлептиг уткуурунга белеткенмишаан, ажылчын аңгы, колхозчу тараачыннар, совет интеллигенция партияны долгандыр улам сырый каттыжып, медерелдиг күш-ажылга боттарының күжениишкиннерин көвүделиин, бүдүрүлгени өстүрериниң немелде курлавырларын дилеп тып турар. Оларның чаа бүдүрүлге сорулгаларын айтып ап, күш-

Дүвүрээзинниг медээ

ХОРАМЧАНЫ АРА СОКСАДЫР!

Хой малдың массалыг ооддаашкынының үезинде хойжу, сакманщик бүрүзү чаңгыс-даа хураганны чидирипте таварыштырбас дээш демисежип турар. Хойжулар түс-түс баш чаш хураганны меңди ап турар дугайында өөрүнчүг медээлер редакцияга чер болгандап хүн бүрүде кээп турар.

Ооң иштинде бир дүвүрээзинниг медээ база бар болган. Ол мындыг: Кызылдың чоогунда Дөгээ дагның одарларында хойжуларның кодаңнарында хойнуң массалыг ооддаашкыны чорупп турар. Ынчалза-даа чаш малдың хорамчазы барык аал бүрүзүнде болуп, улам көвүдеп бар чыдар. Ындыг турбуже Бии-Хемде «Саян» совхозтуң дирекциязы, Сесерлиг салбырның баштаар чери, мал эмчилери, зоотехниктер боттуг хемчеглер албайн турар.

Мындыг дүвүрээзинниг медээни истеп хынаары чугула. Республиканың Кодээ ажыл-агый министерствозунуң мал эмчизи эш Н. Исаков-биле кйилээ Дөгээ дагда хойжуларже чорупкаш, дөрт кыштагның байдалы-биле таныжып көрдүвүс.

Бир дугаарында эрткен чылын төрүүр 100 хойга онаашты 100 хураган алган хойжу С. Кенденниң кыштаанга баардывыс. Ында 500 ажыг хойнуң 90 хуу хирезин оолдапкан. Демги дүвүрээзинниг медээниң бадыткалы бо кыштагдан-на көстү берди. Ында 8 хой арасалган, 10 ажыг хураган өлген.

— Мал чеми үргүлчү үзүктелип келген, ылаңгыя сула чок, ам шуут куруглаан, хураганнар, хойлар азаанга дожээр хамаанчок, оларга чиртир безин саваң чок. Сүт баа үш-дөрт хонукта үзүктели бээр. Дузувус шуут төне берди. Азырзар чем чок болурга, чаш хураганныг хойларны одарже үндүрүптүвүс. Хураганнары мында чем чок турары бо-дур. Ат болган чүве, бүгү-ле чүве чедишпес, куруглап турар. Немелде чем чок болганда, чамдык хойларның сүдү хураганын тоттурбас, оларны эмнистиктээр сүт база чорутпас улус-тур бо — деп, дузалакчы хойжу, өг-бүлениң херээжен ээзи М. Чолдак-Кара, дыка хөлзеп, бо байдалды биске хомудап билдирген хевирлиг чугаалады.

Кол хойжу С. Кенден ооң мурнунда хүн «Саян» совхозтуң төвүнче мал чеми айтырып чорупткаш, келбээн болду.

— Мындаа чаа өртең сула экиеп берген. Ону улуг хойлар безин чиввес. Өске чемнер-биле холуп чиртивис — деп чугаалааш, бир сакманщик чадагай кажаа иштинде сула артыын биске көргүстү. Саргарты изип өрттенип калган дүдүк сула болду. Совхоз директорунуң хүлээлгезин күүседип турар агроном эш В. Винниковка чер ажылының дүжүдүн сайгарып алыры таарымчалыг-ла ыйнаан, ынчалза-даа ындыг суланы мал чеминге ажыглап болбас, хоралыг болур дээрзин ол билир болгаш харылаар ужурлуг.

Кажааның ишти өл-шык, чадар өдек-даа, саваң-даа чок. Хураганнарда аскы кемдиг шивишкилээр, өтпектээр, шыңган эъттери тыртар аарыглар бар.

Даараазында мурнакчы хойжу, эрткен юбилейлиг чылда төрүүр 100 хой бүрүзүндөн 125 хураган алган М. Эртинениң аалынга бардывыс. Хойжулар, сакманщиктер хой кажаазында ажылдаан турлар.

— Төрүүр 100 хойга онааштыр чыл санында 100-тен эвээш хураган албаан мен. Бо ышкаш мындыг чаагай кыш көрбээн мен, а бо ышкаш чедимес чорукту база көрбээн мен. Мал чеми чок ат болду. Улусту телефоннап дүвүредип көрүңер, даргалар. Бо чылын чүстен чүс он хураган алыр хүлээлгелиг мен. Амгы байдалды алырга, чүстен чүстү-даа алыры берге ышкаш-тыр.

Артында 40 ажыг хой кызыр болганын илередиптивис — деп, хойжу хомудап чугаалады.

Ол кодаңда мал чеми үзүлген, база-ла дүвүреп турар. Чаш хураганнарның диштери, эриннери шивишкилээр аарыг база бар. Эм чок.

Хойжу М. Шойлааның кыштаа. Хойжу боду эмчиде барган. Кол ажылды ооң кадайы Анна Шойлаа башкарып турар. Кодаңда хойларның хөй кезии—300 ажыы оолдапкан. Мал чеми чок дээш пегелде, хомудал база улуг. Чаш хураганнарның хорамчазы мында хөй. Өлген хураган биле ара-салган хойларның хураганнары 50 ажып турар.

Хойжунуң кажаазын, сакманда хураганнарны барып көрген. Бар хураганнарның байдалы чүгээр, сергек. Анна Шойлаа боду сакманщиктерниң ажылын башкарып, карак кызыл ажылдап, байдалды биске аажок хөлзеп чугаалады.

Хой кажаазының ханазы кырлайты туткан дээвирн аажок бедик, инек кажаазы дег. Ынчангаш сооп, хыраалап, дамдылап турар. Өл-шык. Калааның ийн ужунда булуңнар шуут ак хыраа. Хураганнарның дегдирип, аарып турары болдуунда ында.

Чаңгыс кодаңдан бежен ажыг хураган караан, өске кодаңнарда дора-бүрүн он шаа! Дүвүрээзинниг байдал деп саваар ужурлуг. Дем чаа, оон бир бөлүк ажыр аалга келгеш, хойжу бригаданың бригадири Долаат Маңган-оолга ужураштывыс. Ооң сеткилинде кандыг-даа хөлзээшкин чок, харын байдал чүгээр, хорамча эвээш, мал чеминиң үзүктелип турары транспорттуң чедишпезинде, сөөлгү бир хүнде машиналарга техниктиг көрүлде болгаш, оларны аңаа турупупкан чүве деп чугаалады.

Мал ажылынга бо хире таарымчалыг, чаагай кыш турда 10, 50 хамаан чок. Чаңгыс-даа хураган ышкынар болза, ону улуг каража, дүвүрээзинниг айтырыг деп көрбес чүве бе? Ол аңаа келирде, Шойлааның аалын таварып келген. Ында байдалды айтырарывыска, «Чүгээр» деп харылаан. Херек кырында «чүгээр» чүве ол бе ынчаш. Бригадирниң ол харыызын кайгадывыс, азы чудун чажырары ол бе?

Малчыннар шыдаар шаабиле ажылдап турар. Хамык ужур совхозтуң удуртукчуларының мал ажылын кыдыра көөр, тускай эртемниглерден негелде салбас чоруунда.

«Саян» совхоз эрткен чылын чаагай дүжүттүг болган, мал чемнерин эгээртинмес кылдыр белеткээн дижип турдувус. Ам мал чемнери кайдал? Шынында, кыжын херегзээр мал чемнерин кыштаг бүрүзүнге күзүн сөөртүп чедирер, а часкы айларда херегзээрин кыштың айларында сөөртүп алыр болгай. Өске черлерде ындыг. Совхозтуң удуртукчулары мал чемнерин оскээр садыглаарынга өйлешкеш, бодунуң малчыннарынче чедирерин уттупкан. Күзүн эгээртинмес силосту «үүжелээн» деп турган. Ам хойларже силос сөөртпээн. Ол «үүжени» кажан бузары билдинмес, азы малдың өлүмү тыртылып, арган-доорган хойлар семирий бергенде бузар бе? Ону олар харылаар ужурлуг!

Совхозтуң Сесерлиг салбырының эргелекчизи эш Х. Шаравии, ветеринария ажылдакчылары эштер О. Ондар, О. Алдын-кыс оларның бичиилдаа хөлзевейн турары билдинмес. Олар ында-кандаа келгенде бичии эм берип кааш, чоруй баар деп, малчыннар хомудап турар.

Кол айтырыг— мал чемнерин малчыннарже хүн-дүн чок дажыглаар, дүс болгаш сүт-биле оларны үзүктел чок хандырар. Чаш-даа, улуг-даа малдың өлүр чоруун соксадыр дээш шиитпирлиг демиселди чорудар ужурлуг.

М. ЛЮНДУП.

ДЕЛЕГЕЙ *бо хүннерде*

АЛДАРЛЫГ АРЫН

ПРАГА. (СЭТА). Француз ажылчын шимчээшкининиң төөгүзүнде алдарлыг арын—1871 чылдың март 18-тиң революциязы бүгү чурттарның ажылчын аңгылының байлаа болур, чүге дээрге, ук революция буржуаз күрүне аппаразын сый шавар болгаш ону боттарының эрге-чагыргазы-биле солуур дээн ажылчы чоннарның баштайгы медерелдиг оралдажыышкыны-дыр. Париж Коммуназының 100 чылынга холбаштыр Профэвилелдерниң бүгү-делегей федерациязының медеглелинде ол дугайын чугаалаан. Париж Коммуназы пролетариаттың эрге-чагырганы холга алырының баштайгы дуржулгазы, баштайгы социалистиг чазак болган деп медеглелде демдеглээн.

1917 чылда Октябрьның социалистиг Улуг революциязы коммунарларның революстуг күзел-соруктарын Россияга тиилелгелиг боттандырган дээрзин медеглелде айыткан. Амгы үениң шиитпирлиг чүүлү болу бергени социализмниң күчүлүг делегей системазын тургусканының үндезининде Коммунаның идеялары салдынган. Париж Коммуназының идеялары капиталистиг чурттарда монополияларның болгаш буржуаз чазактарның эрге-чагыргазынга удур демиселге ажылчын аңгылы сорук киирип турар, империалистиг агрессияга удур, бүгү хевирлериниң колониализминге, неоколониализминге, расизмге удур демисежип турар кижилерни ол идеялар сорук киирип турар.

Профэвилелдерниң бүгү-делегей федерациязы Париж Коммуназының демиселчилеринге — социалистиг революцияның баштайгы маадырлыг медээчилеринге хүндүткелдиң ёзулалын кылып турар деп, медеглелдиң түңнелинде чугаалаан.

УЛУГ УЖУР-ДУЗАЛЫГ ДОКУМЕНТ

КАРАКАС. (СЭТА). СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседазынга Венесуэланың Коммунистиг партиязының ТК-ның кежигүнү Антонио Гарсиа Понсениң медеглээни: «Улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилели өндүр-чаагай сорулгаларны салып турар. Бо план ССРЭ-ниң улам ыңай хөгжүлдезинге, бүгү совет кижилерниң амыдыралынга аажок улуг ужур-дузалыг. Оларның чаагай амыдыралын, культурлуг болгаш материалдыг деңнелин улам ыңай бедидерин план хандырып, коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузарынга чаа салыышкын болган турар».

«Марксизм-ленинизмниң болгаш пролетарскы интернационализмниң принциптеринге үндезилээн коммунистиг партияларның болгаш делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң хүрээлениң быжыглаан, сырый каттыштырарынче СЭКП-ниң XXIV съездизиниң угландырган шугуму ол харылзааларны быжыглаарынга болгаш ханыладырынга чаа арганы ажыдып турар» деп, Гарсиа Понсе түңнелинде чугаалаан.

САНТЬЯГОГА МИТИНГ

САНТЬЯГО. (СЭТА). Чили найысылалга Чилиниң Социалистиг партиязының ТК-ның пленуму бодунуң ажылын доосkан. «Чиле» дээр хаалчак стадионга болган массалыг митингиге республиканың президентизи Сальвадор Альенде чүве чугаалаан. Улусчу чаңгыс эп блоктуң чазааның эрге-чагырганы холга алганының делегейге ужур-дузаазын. чурттуң төөгүзүнде эң-не баштай соңгулдага тиилээн чоннуң чазаан эрге-чагыргага тургусканын ол демдеглээн.

Чили өске-даа чурттарның иштики херектеринге холгаарлашпас дээш туржуп, бүгү күрүнелер-биле өй-тавында харылзааларны тударын күзеп турар дээрзин Сальвадор Альенде медеглээн.

Чурттуң иштики байдалының дугайын чугаалап турганш, президент чазактың төлээлекчилериниң нүгүлдээрииче реакцияның угландырган чимзениишкиннерин сойгалаан. Апрель 4-те болур соңгулдага соңгукчуларның бадылаашкынының хөй нурунзун Улусчу чаңгыс эп блоктуң чаалап алтарындан реакция коргуп, аңаа кандыг-даа янзы-биле шаптыктаарын оралдажып турар деп, Альенде айыткан.

Стадионга митинг үезинде ам дээрезинде билдинмес чылдагааннар-биле өрт болган. Өрт өжүрер үезинде митингиниң бир киржикчизи балыглаткан.

Чилиниң Социалистиг партиязының чиңгине секретары Карлос Альтамирано бо өрттү реакцияның чөңгээзи-дир дээн.

Моол улусчу армияның 50 чылы

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). Моол Улусчу армияның 50 чылынга тураскааткан байырлыг хурал Улан-Баторга болган. Хуралга МАРП ТК-ның Бирги секретары, МАР-ның Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Ю. Цеденбал, МАР-ның Улустуң Улуг хуралының Президиумунуң Даргазы Ж. Самбу олурушкан. Акы-дуңма социалистиг чурттарның чепсектиг күштериниң юбилей байырлалынга келген төлээлери хуралга база олурушкан.

Ю. Цеденбал МАРП ТК-ның, МАР-ның Улустуң Улуг хуралының Президиумунуң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң Моол улусчу армияның дайынчыларынга байырлыг чагаазын номчаан.

МАР-ның камгалал министри армия генералы Б. Доржи Моол улусчу армияның 50 чыл оюнуң дугайында илеткелди кылган.

И. Ганди катап соңгуткан

ДЕЛИ. (СЭТА). Индира Ганди чурттуң башкарыкчы партиязы—Инзий национал конгрессиң удуртукчузунга база катап соңгуткан.

Төп парламентиниң үстүү болгаш алдыы палаталарының депутаттары — конгресс кежигүннери каттышкан хуралынга Индира Гандини боттарының удуртукчузунга чаңгыс үн-биле соңгаан. Ынчангаш конституцияның чүүлдерин болгаш парламентиниң корум-чурумун ёзугаар Индира Ганди беш чыл хуусаада Индияның премьер-министри болуп артпышаан, чурттуң чаа чазаан тургузар эргени алган.

Индира Гандиге көргүскен бүзүрел оон чорудуп турар иштики болгаш даштыкы политиктиг угланыышкынының сураглаажының дугайын херечилеп турар.

Амгы үеде Лейпциг (ГДР) улустар аразынга садыгның улуг төвү кылдыр бүгүниитиниң кичээнгейин хаара тудуп турар. Ында ажыттынган чаңчыл болган часкы ярмаркада делегейниң 65 чурттары киржип турар.

ЧУРУКТА: Лейпцигтиң төвүнде. Ындыында Эрги ратушаның бажыңы көстүп тур. Фото АДН—СЭТА-ныы.

СОҢГУЛДА ТҮҢНЕЛДЕРИ

ПАРИЖ. (СЭТА). Муниципалитеттер соңгулдазының баштайгы ээлчээниң бадылаашкын түңнелдерин ында үндүрген.

Муниципалитет чөвүлелдеринге 465.000 кандидаттан 388.187 чөвүлекчи азы 83, 48 хуузу бадылаашкынның баштайгы ээлчээнде соңгуткан. Соңгуттурганнарда 16.684 коммунист, 35.655 социалист, өске-даа чөөн күштерниң 73.415 төлээлекчизи бар болган. ЮДР болгаш «Хамаарышпас республиканчылар» дээр чагырыкчы партиялар боттарының 62.800 талалакчызын, янзы-бүрү мөөреңгей үзелдиглер 117.800 кижизин муниципалитеттер чөвүлелдеринге киирген.

Баштайгы түңнелдерни үндүрбүшаан, иштики херектер министри Марселлениң демдеглээни болза, ЮДР-ның «хамаарышпастарның» болгаш төптүң талалакчылары эртпен соңгулдазындан хөй бадылаашкынны алган.

Оппозицияга хамаарыштыр кандыг дизе. компартия 1965 чылдыындан база хөй олутту алган (ынчаарда 14.897 олуттуг турган). Өске-даа чөөн күштер боттарының турушун хевээр арттырган. Мөөреңгей үзелдиглер хөй санныг олудун оскуткан.

Соңгулдага киришкен бүгү соңгукчуларның 22,7 хуузу компартияның киирген ат даңзылары болгаш коммунистер база кирген чөөн күштер эвилелиниң ат даңзылары дээш, өске-даа чөөн ат даңзылар дээш 13,2 хуузу, оппозициядан төпчүлер болгаш мөөреңгей үзелдиглер-биле калы чөөн күштерниң ат даңзылары дээш 7,4 хуузу хөй нуруунуң ат даңзылары дээш 40,3 хуузу, өскелер дээш 16,4 хуузу бадылаан.

ФКП-ның Чиңгине секретарының оралакчызы Ж. Марше медеглелди кылган. Демократтыг эвилелдиң ат даңзыларының чедиишкинин, хөй хоорайларга олар дээш эң хөй санныг бадылаашкынны бергенин ол демдеглээн. Бо үеде кол сорулга болза, бадылаашкынның ийиги ээлчээнде реакцияның кандидаттарынга аштырыышкынны таварыштырар төлээде бүгү демократтыг күштерни каттыштырары болур дээрзин Ж. Марше айыткан.

Март 21-де болур бадылаашкынның ийиги ээлчээнде муниципалитеттерниң 76.230 чөвүлекчизин соңгуур ужурлуг.

ГЕНЕРАЛ АМИННИҢ МЕДЕГЛЕЛИ

КАМПАЛА. (СЭТА). Уганданың чазааның баштыңы генерал Иди Амин медеглелди кылып, чаа уганда чазактың даштыкы политиктиг угланыышкынын тайылбырлаан.

Мурнуу-африка расистерге боо-чепсекти садар дугайында англи чазактың шиитпирин Уганда буруу шаап турар деп, ол чугаалаан. Уганданың чазааның бодалы-биле алырга, Англия Мурнуу Родезияга африка хөй нуруунуң эрге-чагыргазын тургузары-биле күштүг ажыглаар ужурлуг. Португали колонияларга африка хөй нуруунуң эрге-чагыргазын тургузар сорулга-биле баш бурунгаар ап турар кандыг-даа күжениишкиннерни Уганда Африка чаңгыс эп организациязын болгаш КНО-ну дамчыштыр деткиирин үргүлчүлээр.

Африка черде колониализмниң болгаш неоколониализмниң когун үзе узуткаарының эрге-ажыктарын барымдаалааш, Уганда Африка чаңгыс эп организациязының хүлээп көрген хосталгалыг бүгү шимчээшкиннерге мораль болгаш материалдыг дузаламчыны көргүзерин хүлээнип турар.

Уганданың шериг чазаа КНО-нуң Нацияларның каттыштырылгазының болгаш Чөөн-африка ниитилежилгезиниң принциптеринге бодунуң бердингенин бадыткап турар деп, Амин медеглээн. Шериг чазаа мурнундагы чазактың бодунга алган бүгү делегей хүлээлгелерин болгаш дугуржулгаларны сагыыр, каттышпастың болгаш найыралдың политиказын бүгү чурттар-биле, ылаңгыя кожазы күрүнелер-биле чорудар болдуг.

Чоокку Чөөн чүкке тайбыңны КНО-нуң Айыыл чок чөрүк Чөвүлелиниң 1967 чылдың ноябрь 22-де резолюциязынга үндезилээш тургузар ужурлуг, ынчангаш ол сорулга-биле Уганда КНО-нуң чиңгине секретарының тускай төлээлекчизи Г. Ярингиниң төлээ хүлээлгезин деткиир дээрзин Уганда чазааның баштыңының медеглелинде база демдеглээн.

ПРЕЗИДЕНТ СУНАЙНЫҢ ЧУГААЗЫ

СТАМБУЛ. (СЭТА). Чепсектиг күштерниң дээди командылалының төлээлекчилери болгаш политиктиг партияларның удуртукчулары-биле сүмелешкен соонда Турцияның президентизи Джевдет Сунай чазакты дүжүрер дугайында шериг төлээлекчилериниң негелдезиниң түңнелинде тургустунуп келген кризис-биле холбаштыр радио дамчыштыр чонга угуулганы үндүрген.

Президент армияның хөделиишкиннерин деткээн болгаш турк армияның дээди офицерлериниң боттарының меморандумунга негээнин ёзугаар «чаа күштүг чазакты» тургузарының эргежок чугулазының дугайын сагындырган. Сунайның сөөү-биле алырга, кедергей чөөн болгаш кедергей барыын үзелдиг идегеттерниң болдура бээр кандыг-даа «анархияны» «аң кыска хуусаада базар апаар» дээрзин ол баш бурунгаар база сагындырган.

Иштики турушту эвес чорук, ооң медеглээни-биле алырга, «кемалистиг реформаларның янзы-бүрү адырларының талазы-биле чурттуң хөгжүлдезинге шаптыктаан кол моондак» болган деп, турк чазактың баштыңы база демдеглээн.

Анджела Дэвисти судтап турар

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Март 17-де Калифорния штаттың Сан-Рафел хоорайынга американ коммунист Анджела Дэвистиң «херээн» албан ёзузу-биле дыңнаарын эгелээн. Аңаа олурушканнар судтуң залынга Анджела Дэвис кирип кээрге, ону үр адыш часкаашкыны-биле уткаан.

Прокурор А. Гарристиң кыска болгаш будулчак чугаазы жюриниң кежигүннеринге кандыг-даа салдарны чедирбээн. Ынчангаш судтуң ээлчеглиг хуралын белеткээринге «немелде үени» далаш-биле дилээн.

Анджела Дэвистиң болчукчуларының бирээзи чүве чугаалааш, коммунисте удур суд истелгезин доп-дораан соксадырын негээн. Анджела Дэвистиң ажыл-чорудулгазында болгаш аажы-чаңнарында кемниг херектиң утка-шынары чок деп, ол демдеглээн.

Цейлонда онза байдал

КОЛОМБО. (СЭТА). Чурттуң премьер-министри Сиримаво Бандаранаикениң саналын ёзугаар Цейлонда онза байдалды чарлаан. Шериглер Коломбода кол объектилерни камгалап, полиция найысылал кудумчуларында таңныыл албанын эртирип турар. Үжээшкин үезинде полиция боо-чепсекти, бомбаларны тыпкан.

Радио дамчыштыр чонга үндүрген угуулгазынга премьер-министр С. Бандаранаике бүтпес идегеттер чуртка «будулгаазынны болгаш хан төгүушкүнүн» өөскүдерин оралдажып, орук харылзаажылганы, хандырылганы үрээрин, херекселдиң эргежок чугула бараанарының чедишпезин сагыштыы-биле болдуруун планнап турган ужурунда онза байдалды чарлаан деп медеглээн.

ажылчы ээлчегде ажылдап турар. Ол болза, совет улустуң күш-ажылчы болгаш политиктиг көдүрлүүшкүнүнүң, ооң инициативазының болгаш идепкейжилпиниң, хөй-ниитичи хүлээлгезиниң, коммунисчи медерелиниң бодунуң амыдыралынга партияның болгаш съездилерниң ойнап турар ол бедик ролюн билип турарының база ёзулуг херечизи-дир. Чогта бараан болурундан, ооң чаагай чоруунуң дугайында сагыш салырындан артык эң бедик эчис сорулга СЭКП-де чок дээрзин совет кижилер билир. Социалистиг күрүнениң күжү болгаш быжыы партияның болгаш улустуң быжыг чаңгыс эвинде.

СЭКП-ниң съездилериниң шиитпирлери — партия организацияларынга, коммунист бүрүзүнгэ хоойлу. Шиитпирлерни эъзүстуң амыдыралчы эрге-ажыктарын барымдаалап, партияның, ооң удуртукчуларының, аңаа коммунистерниң коллективтиг угаан-бодалы-биле ажылдап кылып турар болгаш партияның коллективтиг ханы-мерген угаанныының эң-не долу илерели болуп турар. «Айтырыгларны чугаалажып көөр, янзы-бүрү бодалдарны чугаалаар болгаш дыңнаар, органиsastattынган марксисчилерниң хөй нурунзунуң үзел-бодалын билип алыр, ол үзел-бодалды шиитпирге илергейлээр, ол шиитпирни ак сеткилдиг-биле күүседири — делегейниң чер болганында, угаан-сарыылдыг бүгү кижилерниң ортузунда чаңгыс эп деп адаар чүүл ол-дур» деп, В. И. Ленин бижээн. (Чогаалдарының долу чыындызы, т. 24, арын 192).

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы съездилерниң шиитпирлерин күүседири партийжи амыдыралдың сынын дивес дүрүмү болур дээрзин бодунуң догуннап келгениниң баштайгы хүннеринде-ле чарлаан.

Партияның сөглээн сөстери ажыл-херектен кажан-даа карышпаан, ооң айыткан бүгү чүүлдери амыдыралга боттанып турар дээрзин бодунуң хөй чылдарда практиктиг бүгү ажыл-чорудулгазы-биле бадыткаан.

СЭКП-ниң эрткен XXIII съездизи (1966 чыл) СЭКП-ниң төөгүзүнде эң-не хөй төлээлекчилерлиг съездилерниң бирээзи болган. Аңаа бадылаар эргелиг 4619 делегат болгаш чөвүлээр эргелиг 323 делегат олурушкан. Делегаттарның ортузунда 1141 ажылчын, 554 колхозчу болгаш совхозтар ажылчыны, 704 ажыл-агыйжы ажылдакчы. партия райкомунуң, хоорукомунуң болгаш округкомунуң 744 секретары, партияның эге, цех организацияларының болгаш партбөлүктериниң 408 секретары, а ол ышкаш эртемденнер, литератураның болгаш уран чүүлдүң ажылдакчылары, культураның болгаш улус өөредилгезиниң ажылдакчылары бар болган

Съездиниң ажылы ажылгыр чоруктуң, эш хуузунуң болгаш шынгыы негелдениң, партияның болгаш чурттуң амыдыралының чугула айтырыгларын шиитпирлээрин чогаадыкчы көөрүнүң ёзузу-биле сиңниккен турган. Съезд СЭКП-ниң марксичи-ленинчи бузулбас чаңгыс эвин, ниитилел амыдыралынга ооң өскээ ролюн көргүскен. Бүгү партияның болгаш улустуң күзел-соруун илергейлевишаан. съезд партийжи амыдыралдың ленинчи норма чижектериниң болгаш коллективтиг удуртулганың принциптерин шынгыы сагыырынче шугумну бадыткаан. Съездиниң документилеринде демдеглээни болза «...коммунистиг тургузуушкунну удуртур, Совет күрүнениң иштики болгаш даштыкы политиказын чорудар талазы-биле Төп Комитеттиң ажылының стилинде быжыккан эртем ёзузу-биле көөрү, коллективтиг болгаш ажылгыр чорук ооң бүгү ажыл-чорудулгазының үндезининге моон соңгаар-даа салдынган турар ужурлуг» («СЭКП-ниң XXIII съездизиниң материалдары», арын 196).

Коммунистиг тургузуушкунга партияның ролюнуң дугайында айтырыг СЭКП-ниң XXIII съездизиниң кичээнгейиниң төвүнге турган. Бо айтырыгже улуг кичээнгейни СЭКП ТК-ның отчёт илеткелинде болгаш съездиниң шиитпирлеринде салган. Республикаларның болгаш областарның партия организацияларының хөй төлээлери үнелиг сүмелерни болгаш саналдарны киирген.

Партияның бодунуң хөгжүлдезинде чаа, эң бедик үе-чада болза, коммунизм тургузуушкуну-биле бүрүн дүгжүп турар дээрзин съезд демдеглээн. Совет ниитилел амыдыралының бүгү адырларынга удуртукчу болгаш башкарыкчы күш болур ооң ролю болгаш ужур-дузаазы, делегей аренаазынга ооң алдар-хүндүзү болгаш салдары улгадып турар.

Совет Эвилелинде партияның ролюнуң бедээни хамыктың мурнунда коммунистиг тургузуушкуннуң сорулгаларының хемчээлиниң улуу болгаш нарыны-биле тодараттынар. Ам, кажан совет ниитилел күчүлүг бүдүрүкчү күштерге даянган турда, кажан үлетпүрде, тудугда, транспортта, кодээ ажыл-агыйда эртем-техниктиг революция боттанып турда, кажан коммунистиг тургузуушкуннуң бежен чылдыг дуржулгазы бар турда, ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыын бүгү хемчег-биле бедидериниң аргаларын шын тодарадыры онза чугула. Эргижирээн үзел-бодалдарны сый шаап, чаңчыга берген байдалдарны эде көөрүн бодаммышаан, массаларның инициативазынга даянган ажыл-агыйны ээлеп башкарарының чаа системазын калбаа-биле Совет чуртта нептередип турар. Бүдүрүлгелерниң, тудугларның, министерстволар коллективтерниң ажыл-чорудулгазын бүгү материалдыг курлавырларны, бойдус байлактарын чөп ажыглаарынче, эртем шинчилелдерни хөгжүдүп база нептередиринче, социалистиг тургузугнуң капиталистиг тургузугдан артык шынарлыын долу илередиринче угландырып турар.

СЭКП-ниң XXIII съездизиниң Директиваларын чедиишкинниг күүсеттинген. Чурттуң национал орулгазы 1965 чылда 193,5 миллиард рубль турганындан 1970 чылда барык 275 миллиард рубль четкен, тодаргайлаарга, 42 хуу өскен. 1965 чылдыы-биле деңнээрге, эрткен чылда ниитизи-биле национал орулганың немелде өзүлдези аажок хөй-дүр — 80 миллиард рубль болур. Ол дээрге, 1954 чылда чурттуң бүгү национал орулгазының түңү-биле деңнежип турар дээн ол.

Сөөлгү беш чылда үлетпүр бүдүрүлгези бүдүн чартык катап хире өскен. 1970 чылда үлетпүрнүң ниити продукциязы 366 миллиард рубль түңге четкен. Ылаңгыя бүгү улус ажыл-агыйының техниктиг дептилгезин тодарадып турар электроэнергетика, машина тудуушкуну, химия болгаш нефть-химия индустриязы ышкаш, үлетпүрнүң ындыг адырлары онза дүрген темпилер-биле хөгжүп келген. Күрүнениң бүгү хемчеглиг дузаламчызының болгаш хоорайның ажылчы чоннарының идепкейлиг деткимчезиниң ачызында ССРЭ-ниң кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезин уламна индустрия шинчилиг бооп бар чоруур болгаш ооң техниктиг чепсегленишкинин өзүп, чер ажылының болгаш мал ажылының культуразын бедидериниң үр үеде программазын боттандырып турар.

Ам оларны шиитпирлээринче партияның күжениишкиннерин мөөңнеп турар кол сорулгаларда улуг черни ажылчы чоннарның коммунистиг кижизидилгези, чаа кижини кижизидери ээлеп турар. Коммунизм тургузуушкунунуң сорулгалары массаларның политиктиг медерелиниң болгаш күш-ажылчы идепкейжилпиниң улам бедик деңнелдин шуут негеп турары-биле тайылбырлаттынар. Делегей аренаазында капитализм биле социализмниң аразында идеологтуг демиселдиң аажок чидиглелгени-биле холбаштыр коммунистиг кижизидилге база эргежок чугула бооп турар. Совет кижиниң коммунистиг бүзүрели хамыктың мурнунда ниити чаагай чорук дээш күш-ажылда, бодунуң хамааты хүлээлгезин бедик-биле медерел билиринде илереп турар.

Совет улус партияның XXIII съездизиниң Директиваларын амыдыралга боттандырар дээш демисешпишаан беш чыл планының кол даалгаларын чедиишкинниг күүсеткеш, коммунистиг тургузуушкунга чаа-чаа улуг чедиишкиннер-биле Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXIV съездизин төлептиг уткууру-биле социалистиг чарышты чуртта улам калбартып турар. XXIV съезд ленинчи партияның төөгүзүнге, коммунизм дээш демиселдиң чыл демдеглелинге чаа арынны ажыдар.

Иван СЛОБОДЯНЮК,
профессор, төөгү эртемнериниң доктору.

(ПМА).

МЕДИЦИНАДА ЧАА ЧҮҮЛДЕР

НАРЫН БОРМАШИНА

ВОЛГОГРАД. Хоорайның медицина дериг-херекселдери кылыр заводунда нарын бормашинаның баштайгы хевирлерин кылып үндүрген. Ону 25 ваттыг электри мотору-биле хөделдирер. Ооң деңзизи 3,5 килограмм. Чаа бормашинаны улуг эвес пластмасс чемоданга суп ап болур, ажылдаары эптиг болгаш орук-суурга, бажыңга аараан кижилерни эмнээринге таарымчалыг.

КАРДИОЛОГТАРНЫҢ ТҮҢНЕЛИ

КИСЛОВОДСК. Миокард инфарыгындан аараан кижилерни Кисловодскиге санаторкурорт аргазы-биле эмнээри таарышпас деп чоокка чедирге санап турган. Ынчалза-даа ындыг сарыг кижилерни курортка эмнээр болза эзээн ажыктыг деп чүвени Кисловодскиниң эмчилериниң хөй чылда кылган хайгааралдары бадыткап турар.

Кисловодскиге бо талазыбиле шинчилел ажылдарын ССРЭ-ниң Медицина эртемнериниң академиязының кардиология институду-биле кады кылып турар. Ам миокард инфарыгындан аарып турган кижилер институтка эмнеткен соонда Кисловодскиже чоруп турар апарган. Бүгү тала-биле шинчилге болгаш үе-үе аайыбиле эмнээр чорук оларны кадыкшыл талазы-биле элээн сегидер аргазын эмчилерге берип турар.

СОВХОЗ—«АПТЕКА»

ГРОДНО. «Большое Можейково» совхоз беш чылдың дургузунда чурттуң эм кылыр бүдүрүлгелеринче бир эшелон чиг-этти чүдүрүп чоруткан. Ында эмге херегллээр ромашканы, зверобойну, валерьянны, левкеяны болгаш өске-даа эм культураларын барык 700 гектарда тарып турар. Ол черде оргаадайны (женьшень) безин өстүрүп турар. Ында ооң чүгле дазылын эвес, харын-даа үрезинин база ап турар. Оларны Украинаже, Поволжьеже, Приморье крайже чоруткулаан.

«Большое Можейково» дээрге ол талазы-биле Белоруссияда кара чаңгыс тускай ажыл-агый. Эмге херегллээр үнүштерни өстүрери болгаш ажаап алыры ында калбаа-биле механизастаттынган.

КАДЫКШЫЛДЫ... СООРТУП АП ТУРАР

ДЖАЛАЛ-АБАД. (Кыргыс ССР). Ортаакы Азияда сураглаан Джалал-Абадтың эмниг халагжын Фергана шынаазындан беш чүс километр ырак оруктап тускай автомашиналар-биле шахтерларның Сулюкта хоорайынга соортуп чедире берген. Хөмүр-даш үлетпүрүнүң ажылдакчыларының Киргизияда девискээр талазы-биле комитеди ол малгашты соортурун организастаан.

Ам Тянь-Шаньның эдектеринде ол черниң малгаш-биле эмнээр тускай эмнелгези тывылган. Ынчангаш бааары, нерви системазы аараан кижилер ам Ессентукиже азы Пятигорскиже ызап-ла чорбайн барып болурлар. Эмнелгени мергежилдиг медицина ажылдакчылары хайгаарап турар.

Республиканың өске-даа эмнелге черлери эмнениг малгашты соортурун организастаан болгаш оларга чылдыңда муң ажыг кижи дыштанып ап турар.

ЭМНЕЛГЕНИҢ ЧАА ТӨВҮ

КРАСНОДАР. Краснодарның электри-хемчээшкин херекселдери кылыр заводунуң клиниктиг эмнелгезиниң чанында «кылымал бүүректиг» чаа эмнелге төвү тургузуптаан. Соңгу Кавказта дыка хөй районнардан бүүрек болгаш баар аараан кижилер аңаа барып эмнедип болур.

«Кылымал бүүректиң» ачызы-биле кадыкшаан кижилерниң баштайгылары клиникадан экирип чана бергеннер.

(СЭТА-ның корр.).

ПАРИЖ КОММУНАЗЫНЫҢ ПРИНЦИПТЕРИ МӨҢГЕ!

К. Маркстың болгаш Ф. Энгельстиң музейинде делгелге.

Тура халыышкын үнген Парижтиң бажыннарының ханаларынга чүс чылдың мурнунда азып турган хуудустар болгаш чарлалдар. 67-ги батальоннуң отка-көске каннаттынган тугу. Коммунаның киржикчилериниң болгаш ону көрген кижилерниң чураан ховар чуруктары болгаш литографиялары... Чаа ниитилелдиң алдарлыг медээчизи — Париж Коммуназының 100 чылынга тураскаадып, К. Маркстың болгаш Ф. Энгельстиң Москвада музейинде март 16-да ажыттынган делгелге 1871 чылдың кайгамчыктыг болуушкуннарын тодаргайы-биле көргүзүп турар.

Пролетар диктатуразының баштайгы дуржулгазының төөгүлүг ужур-дузазын тайылбырлап турар документилерни болгаш К. Маркстың база Ф. Энгельстиң ажылдарын ында кажангызындан-даа артык долузу-биле делгээн. Эртемниг коммунизмниң үндезилекчилери «дээрни штурмнап турар» коммунарларга дузалаарының херээнге боттарының бүгү күжүн берип турганнар. К. Маркстың пролетариаттың шынныынга болгаш кедизинде барып ыяап-ла тиилээринге долузу-биле бүзүреп чугаалаан оттур көрген сөстерин ында бижип каан: «Коммунаның принциптери мөңге болгаш канчап-даа узуткаттынмас; олар ажылчын аңгы хосталганы чедип албаан шаанда боттарының дугайын катап-катап сагындырып кээр».

Коммунарларның маадырлыг чоруктарының дугайын, оларның чагааларын номчуурга хыка солун. «Өлүртүп шиитирген мен деп баш удур чугаалап болур!... Мээн бүзүрелим кажан-даа өскерилбес, ынчангаш боо аксының мурнунга-даа моон мурнундагызы ышкаш: «Чаңгыс аай болгаш чарылбас республика делгерезин!» — деп, алгырар мен» — деп, Шарль Амуру кара-бажындан бижээн. Сураглыг француз революционер Теофиль Ферренин кара-бажынга чыткаш бижээн чагаазы база бар: «Мен, Париж Коммуназының кежигүнү, ону тиилээннерниң холунда тур мен... олар мээн бажымны алыр деп негеп турарлар, ону харын алзыннар! Амы-тынны өскерликчи чорук-биле камгалап алырынга кажан-даа чөпшээрешпес мен. Хостуг чурттап чораан-даа мен, хостуг болуп өлүр-даа мен».

Коммунаның интернационалчы хевирин айтып, ооң орус киржикчилериниң дугайын чугаалап турар материалдарны делгелгеде база көргүскен. Париж Коммуназының болгаш аңгы-аңгы үелериниң дугайында теманы ында калбаа-биле чырыткан. Ында В. И. Ленинниң ажылдары, Россияга 1905 чылдың революциязының болгаш Октябрь революциязының дугайында, совет улустуң бо хүнгү амыдыралының дугайында-даа документилер болгаш номнар бар. В. И. Ленинниң ап чораан К. Маркстың портреди, Париж Коммуназының 1964 чылда космоска четкеш келген тугу база бар. ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтары В. Комаров, К. Феоктистов болгаш Б. Егоров оларның космоска ужудуушкун кылган «Восход» корабльинге ол чораан.

Маркс коммунарлар «дээрни штурмнап турар» деп бижээн. Ол кончуг чечен сөс болган. Бистер ам совет улустуң космоска маадырлыг чоруунуң дугайын, ленинчи партияның удуртулгазы-биле Парижтиң коммунарларының идеяларын делегейге эң баштай боттандырган улустуң дугайын чугаалап тура, ооң ол сөстерин дорт утказы-биле ажыглап турар апарган бис. **В. КНЯЗЕВ.**

(СЭТА-ның корр.).

ЧУРУКТА: «БАРРИКАДАНЫҢ КАМГАЛАЛЫНДА». (К. Маркс болгаш Ф. Энгельстиң музейиниң фондузундан чурук).

(СЭТА-ның фотохрониказы).

КУЛЬТУРА АМЫДЫРАЛЫНДАН ОДУРУГЛАР

Хову-Аксының көрүкчүлеринге солун белекти бот-тывынгыр уран чүүлдүң артистери белеткээн. «Орус актёрнуң уруу» деп шоодутлуг шиижигеңти Москваның театрларының артизи чораан пенсионер Вера Николаевна Арбатскаяның удуртулгазы-биле тургускан. Ында кол рольду режиссёрнуң уруунуң уруу эмчи сестразы Людмила Мальцева күүседип турар.

* * *

Музыка школазының башкылары Олег Федерович Мацепура биле Анатолий Иванович Подбуртный үш чүс кижи киржикчилиг хөйнүң ырын байырлал саңында чыып, көрүкчүлерни магадаткан турар. Ооң киржикчилери — школачылар, уруглар садының кижизидикчилери болгаш кижизиттиргеннери, эмнелге ажылдакчылары дээш суурнуң өске-даа чурттакчылары. Сеткил-сагыш талазы-биле көдүрлүүшкүннүг хөй-ниитичи музыкантылар ам комбинаттың Культура бажыңынга ниити ыр капеллазы болгаш улустуң хөгжүм херекселдериниң оркестрин тургузары-биле ажылдап турарлар.

* * *

Шыгарангай музыка чогаадыкчызы Бетховенниң музыказы дагжылар, тудугжуларның бажыңнарында тааланчыг дыңналып турар... Ол дээрге, музыка школазының аныяк кижизиттирикчилериниң ачызы. Элээди болгаш аныяк музыкага хандыкшылдыглар мергежилдиг башкыларының удуртулгазы-биле боттары билиг чедип ап, чурттакчы чонга үргүлчү солун концертти көргүзүп, музыканы улуска сурталдаарынга, школаның алдар-хүндүзүн бедидеринге ажыктыг чүүлдерни кылып турар.

Чыл тудуш ол школада өөреникчилерниң саны өзүп, музыка херекселдеринге ойнаарының дуржулгазы бедип, республиканың музыка школаларының ам болур көрүлдезинге белеткенип эгелээн.

В. БАРМИН.

„Аныяандан адың камна" деп чүүлге хамаарыштыр

Сайгарып көргеш...

Коммунистиг партия бүгүле түвенп кижиге, кижиниң чаагай чорууунга бараалгадып турар. Ооң чайынналчак херечизин амыдыралдың бүгү адырларындан, кадык камгалал, культура чырыдыышкын, өөредилге черлеринден көрүп болур. Мындыг магалыг чаагай үеде, ылаңгыя аныяк өскенниң иштинден арагалап чурум үрээр, бот-тогдунар, ниитиге ажыктыг ажыл-иштен хоорук ийи-чаңгыс кижилерниң бары хараадаанчыг.

Кызылда уран чүүл училищезиниң бөлүк сургуулдары, чогаалчы Степан Сарыг-оолдуң «Шын» солунга парлаан «Аныяандан адың камна» деп чүүлүн номчааш, кижи бүрүзү амыдыралды сайгарып, бодунуң саналын илереткен. Аныяктарның аразында частырыгны кылдынтар, эштериниң өрнүнга, харын ону уламчылаар, эштериниң, улуг назылыг кижилерниң, харын ада-иезиниң безин үнелиг савал сүмезин херекке албас чоруктар бар. Маңаа чаңгыс чижек көргүзер бодадым.

Школаны дооскандан бээр он чыл чоокшулаан. Бир өөредилге черинге кирип алгаш, чартык чыл безин четпээнде «ооскээр шилчиир бергеп» болур, аңаа үр-даа болбайн база бирээже «шилчиир» бээр. Шаг-үе ынчаар эртип-ле турган, а ооң «ужугун» эрткен ортумак өөредилге черлери дыка хөй. Күрүнениң аңаа чарыгдаан акша шүүделинден аңгыда, ооң ада-иези база-ла аңаа олурбаан дээрзи билдингир.

«Оглувус ам удавас дээди эртемниг болур» — деп идегел хоозун арткан. Хамыктың соонда ол аныяк эп адазынга азырадыры-биле аалынче чанып кап. Мындыг чижектер бисте эвээш болзажок, кээргечел, биче сеткилдиг дузазын үргүлчү ажыглаап чор мен. Ол дугайында мен ышкаш чеже инвалидтер, кырганнар болгаш иелер боттарының өөрүшкүзүн сеткилиниң ханызындан илередип турарын санап четпес. Кижи бүрү аныяктарның аразында ындыг багай чаңчылдарның бүрүн чайлаттынмайн турары канчап-даа таарышпас.

Бодун тогдунар, кижилерни куду көөр, арагалаар, оорланыр, ниитиниң бору-чуруму үрээр, өске-даа шак ындыг моон соңгаар ындыг таварылга бүрүзүн анаа эрттирип болбас деп саналдыг бис.

Р. БИРИСАПАА.

* * *

Бүгү-ниитиниң херээ

Бистиң совет чуртта ышкаш, кырганнары хүндүлүг, аныяктарының оруу ажык, ындыг күрүне делегейде чок. Назыны улгаткан азы ажылдаар аргазын ышкынган хамаатылар күрүне дузаламчызын ап турар. Аарыг ужуруундан инвалид болган мен. Үе-шак эртип, кадыымның байдалы быжыгып турар.

Каяа-даа чорууурга, хөй-ниитиниң бүгү-ле черлеринде совет кижилериниң эвилеңруйун, ылаңгыя аныяк өскенниң ындыг эки үнелиг моральга кижизидери — күрүнениң, бүгү улустуң чугула херээ.

«Шын» солунга парлаттынган «Аныяандан адың камна» деп эгелиг, чогаалчы Степан Сарыг-оолдуң чүүлүн, ону журналист Н. Келин-Сентиниң болгаш өске-даа эштерниң деткип бижээнин номчааш, аңаа бодумнуң санал-оналымны база немей киириштирип олур мен. Эвээш-даа бол, аныы үүлгедиглер шуптузу эргиниң артынчызы. Коммунистиг ниитилелди калбаа-биле тургузуп турар бистиң чуртувуска ындыг четпестер туруп болбас.

Чаа үе-салгалдың кижилериң бүгү тала-биле культурлуг, бедик мөзүлдиг, интернационалчы ёзуто. Төрээн чуртунга, Коммунистиг партиязынга бердинген патриоттулар кылдыр кижизидери — бүгү-ниитиниң херээ болур.

О. СИРИП-ООЛ.

Кызылчылар, силерни чалап тур бис

Часкы чылыг хүннерде дыштаныгланың хүннерин чөп ажыглап, шаг-үени культурлуг эрттирерин кым күзевес боор. **Март 20-де, субботада** дараазында хемчеглерге киржип, сонуурган болур силер. **Март 19-та, № 1 АТБ-ниң клувунга ук бүдүрүлгениң тускай хүну** эртер.

Субботада Политчырыдыышкын бажыңынга **үстүкү классчыларның конференциязы** болур. Конференцияның темазы — **«Чалыы назын империализмни сойгалап тур»**, эгелээри хүндүскүнүн 15 шакта. № 1 АТБ-ниң клувунга **автотранспортка эртем-техниктиг депшилгениң улусчу университединиң ээлчеглиг кичээли** эртенгиниң 10 шакта.

Ол-ла хүн эртен 11 шакта **хөгжүм-шии театрынга Кызыл хоорайның хууда болгаш команда зайы-биле ажык бирги чери дээш хостуг хүрешке маргылдаа** эгелээр. «Энергетик», «Совет Тываның 10 чылы» база комплекстиг экспедицияның Культура бажыңнарынга **дыштаныгга кежээлери 20** шакта эгелээр. Күш-культураның хоорай комитеди **2-ги болгаш 3-кү разрядчыларның аразынга хоорайның бирги чери дээш шыдыраа маргылдаазын эрттирер.**

«Спартак» эки тура спорт ниитилелиниң **хаак талазы-биле хоорайның бирги чери дээш маргылдаа «Тайга» стадионга болур**, эгелээри эртенгиниң 11 шакта. **«Хүреш» стадионга катокка массалыг** чуңгулаашкын эгелээр эртенгиниң 10 шакта.

Воскресеньеде кандыг массалыг хемчеглер болуруп?

Хөгжүм-шии театрынга **хостуг хүреш талазы-биле хоорайның ажык бирги чери дээш маргылдаа** 11 шакта эгелээр.

ВЛКСМ хоорномунуң шаңналы дээш волейбол маргылдаазы 11 шакта эгелээр. «Тайга» станциязынга башкы институттуң бирги чери дээш **хаак маргылдаазы 11 шакта** эгелээр. Ол-ла станцияга «Спартак» эки тура спорт ниитилелиниң бирги чери дээш маргылдаа үргүлчүлээр.

Редактор **В. С. ШАРАВИИ.**

ЧАРЛАЛДАР, рекламалар

«ӨӨК,» «ШИВИЛИГ,» «САЯН» СОВХОЗТАРЖЕ СИЛЕРНИ ЧАЛАП ТУР.

Күш-ажыл курлавырларының албан черлери республиканың барыын талакы районнарындан Бий-Хем районнуң «Өөк», «Саян» болгаш «Шивилиг» совхозтарынче 1971 чылда кодээ чонну сайгара көжүрер ажылды организастап эгелээн. Организастыг көжүрүлгени кижилериң эки тура күзелин база чурттап турган черинге ниитиниң ажыл-агыйынга идепкейлиг киржип турганын барымдаалап көжүрер.

Кешкен өг-бүлелерге күрүнениң дедир эгитпес дузаламчызын тыпсыр болгаш оларны күрүнениң күзели-биле көжүрер.

Ол дузаламчылар мындыг: өг-бүлениң кол ээзинге 20 рубль, а өске кежигүннериниң кижи бүрүзүнге 10-10 рубль түңнүг дедир эгитпес дузаламчыны көжүп четкен черинге тыпсып бээр.

Көжүп келген черге чурттаар оран-бажың белен болур болгаш доктаатынан норма ёзугаар ногаа тарыыр черни, сиген кезип алыр шөлдү бээр. Ийи чыл иштинде бажың хөлезизин төлээринден хостаар, норма ёзугаар одаар чүүлү база өске-даа коммунал хандырылгазы халас болур.

Көжүп четкен черинге хууда бажың тудуп алырын күзел турарлар болза, совхоз дамчыштыр 3,5 муң рубльдиң узун хуусаалыг чээлизин ап болур.

Көжерин чөпшээрел каан өг-бүлелер көжериниң мурнунда артыкшылдыг мал-маганын болгаш эт-херекселин сайгарып, ажылдап турган черинден санажып үнүп алган турар. Паспорт болгаш шериг учёдундан үндүр бижидип алыр. 16 хардан өрү назылыг кижилер паспорттуг болур ужурлуг, школачыларга өөредилгезиниң дугайында шынзылганы кылдырып алыр.

Бо талазы-биле Чөөн-Хемчик болгаш Барыын-Хемчик райкүүскомнарының күш-ажыл курлавырларының төлээлекчилеринге билдириишкинни киирер.

ТЫВА АССР-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНИҢ КҮШ-АЖЫЛ КУРЛАВЫРЛАРЫН АЖЫГЛААР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ЭРГЕЛЕЛИ.

АГААР

Бөгүн республикага булуттаар, чамдык черлерге хар чаар. Хаттың күжү секундада 5—10 метр, а барыын районнарга 20—25 метр чедер.

Кызылга шокар булуттаар, хар чагбас. Хаттың күжү секундада 7—12 метрден 15—21 метр чедир күштелир.

Агаарның температуразы барыын районнарга 2 градус чылыгдан 3 градус чедир соок, өскелеринге 1—6 градус соок, Кызылга 0 градус болур.

АК-КӨК ЭКРАНГА

МАРТ 19-ТА

КЫЗЫЛДАН

19.00—Телемедээлер (орус дылга). 19.15—**«Ада-чурттуң шынчы оолдары»**. Дамчыдылга. 19.35—Телемедээлер (тыва дылга). 19.45—Чарлалдар, рекламалар. 19.50—**«Ниитуш кадын»**. Тываның хөгжүм шии театрының шиизи.

МОСКВАДАН

22.00—00.15—Шайбалыг хоккейге делегей чемпионады. **ССРЭ—ГФР.** Швейцариядан дамчыдылга.

КИНО

МАРТ 19-ТА

«НАЙЫРАЛ»: **«Чүрээм туткан кижи»** 9.40, 11.35, 13.30, 15.25, 17.20, 19.45. **«Даг кижиге чүге чугулал»**, **«Угаан-сагыш атаказы»**, **«Чүрээм туткан кижи»** 21.10 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Бовиивурнуң чураа»** (1-ги, 2-ги кезектери) 9.40, 11.40, **«Эдуард Виральд»**, **«Караван»** 21, **«Турк аганың чагызы»** 13.40, 19.20, **«Гамлет»** (1-ги, 2-ги кезектери) 15.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Кызыл даштар заставада»** 10, **«Хедерин томаартканы»** (1-ги, 2-ги кезектери) 15.40, 18.10, 20.40 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Георгий Саакадзе»** (1-ги, 2-ги кезектери) 14.30, 20, **«Солдат Иван Бровкин»** 18.10 шактарда.

«ЭНЕРГЕТИК» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ»: **«Дээрги Нинто»** 18.30, 20.20 шактарда.

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 10 ЧЫЛЫ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: **«Яла»** 18.30, 20.20 шактарда.

КОМПЛЕКСТИГ ЭКСПЕДИЦИЯНЫҢ КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: **«Дзю-до гений»** (1-ги, 2-ги кезектери) 19 шактарда.

ЧАГЫКЧЫЛАР БИЛИП АЛЗЫН

Тываның автосептелге заводу 1971 чылдың марттан эгелээш «ЗИЛ-130» деп автомашинаны, ооң шимчедикчизин база агрегаттарын капитал септелге кылыры-биле хүлээп ап турар. Республиканың бүгү организациялары, бүдүрүлгелери, совхозтары болгаш колхозтары септелгеге машиналарын дужаап болур.

Чагыгны киирериниң, септелге фондузун бээриниң хуусаазын завод-биле баш удур доктаадып, дугуржуп алыр апаар.

ЗАВОДТУҢ ДИРЕКЦИЯЗЫ.

Садып алыкчыларның кичээнгейинге!

Бо чылдың март 22-ден эгелеп Кызылдың аъш-чем магазини — **ГАСТРОНОМГА** садып алыкчыларның

ЗАОЧНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

болур. Садыгга келгеннерге тускай анкеталарны бээр.

Анкетаның айтырыгларынга долу харыыны берип, херэглекчилерниң негелделерин долузу-биле хандырып, садыгны үлегерлиг организастап чорударынга боттарының дузааргны чедирерин улуу-биле диле тур бис.

КЫЗЫЛ САДЫГ.

ПАССАЖИРЛЕРНИҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!

Кызылдың аэропортунуң бүгү хамаатыларга дыңнадыры болза:

Моон соңгаар **КЫЗЫЛ—СЕВИ—ХҮТ—СЫСТЫГ-ХЕМ — ЫРБАН, КЫЗЫЛ—САРЫГ-СЕП** аразынга самолёттар хүннүң ужуп турар.

Марттың 15-тен эгелеп «АН-24» самолёт **КЫЗЫЛ—АБАКАН—КРАСНОЯРСК** аразынга хүннүң-не үш ужар апарган.

Марттың 20-ден эгелээш, пассажирлер аргыжарының чаа оруу **КЫЗЫЛ—ХАНДАГАЙТЫ—САГЛЫ** аразынга ажыттынар болгаш Хандагайтыга чедер билет өртээ чиигээн.

Пассажирлер, агаар транспортун ажыгланар.

КЫЗЫЛ АЭРОПОРТУ.

ЧАРЛАЛ

Аъш-чем магазиннеринге ажылдаар садыгжыларны, кассирлерни, аштакчыларны, чүдүрүкчүлерни Кызыл садыг чалап тур. Ажылдаарын күзээннер ажыл шагында кадр килдизинге келир.

КЫЗЫЛ САДЫГ.

ЧАЛАП ТУР

Кызыл садыг үш ай хуусаалыг садыг курузунга болгаш бир ай хуусаалыг кассир курузунга өөреникчилер хүлээп алырын чарлап тур. **Курстарга Кызылда чурттап турар, 8—10 класстар дооскан, 18 хардан өрү назылыгларны хүлээп алыр.** Айда өөреникчилерге 30 рубль стипендия төлээр. Өөренирин күзээннер кадр килдизинге ажыл шагында келир.

КЫЗЫЛ САДЫГ.

САДЫП АЛЫКЧЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!

Бо чылдың март 20-ден эгелээш Кызылдың уруглар магазини **«ДЕТСКИЙ МИР»** бараанпар делгеп садарын организастаар.

Часкы болгаш чайгы үеде кедер янзы-бүрү хевириниң, калбак ассортиментилиг идиктерин аңаа кээп садып ап болур силер.

Уруглар идиктерин делгеп садары Кызылдың Кочетов кудумчузунда **«ДЕТСКИЙ МИР»** чемынга 11 шакта эгелээр.

Аңаа кээриңче садып алыкчыларны чалап тур бис.

КЫЗЫЛ САДЫГ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННУ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының болгаш пропаганда килдизиниң 35-21, харыысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-51, кодээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа база совет тургузуг килдизиниң 41-27, информация килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

ТЫВА АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер черниң республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1.). ТС—25069

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1971 чыл МАРТ 20 СУББОТА № 67 (8527).

Өртээ 2 көп.

РСФСР-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ БОЛГАШ ВЦСПС-ТЕ

Улус ажыл-агый планнарын чедиишкиниг күүседир дээш демисэлге ажылчы чоннарның чогаадыкчы идепкейин улам калбаа-биле хөгжүдер, көдээ ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунга Советтерниң база оларның күүсекчи комитеттериниң ролюн улам бедидер, «РСФСР-ниң ажылчы чоннар депутаттарының кодээ, суур Советтериниң дугайында» Хоойлуда айыткан оларның эргелерин болгаш хүлээлгелерин улам долузу-биле боттандырып чорудар сорулга-биле, ол ышкаш ажылчы чоннар депутаттарының кодээ база суур Советтериниң Бүгү-россия Чөвүлел хуралының киржикчилериниң саналдарын өөренип көргеш, кодээ болгаш суур Советтериниң Бүгү-россия социалистиг чарыжын организастаар дугайында доктаалды РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели болгаш Профессионалдар Эвилелдериниң Бүгү-эвилел Төп Чөвүлели хүлээп алгаш, ол чарыштың негелделерин бадылаан.

Советтиң девискээринде турар ук чер үлетпүрүнүң бүдүрүкчүлери, совхозтар, колхозтар болгаш организациялар саң-хөө планнарын база күрүне мурнунга алган хүлээлгелерин күүседирде ниитиниң бүдүрүлгезиниң ажыктыын бедидеринге, чурттакчыларның культура-амыдырал, коммунал хандырылгазын болгаш садыгны организастаарынга, кадык камгалалының болгаш улус өөредилгезиниң херээн тургузарынга, хоойлуларны база эрге-чуруннарын Советтиң девискээринге сагыырынга, чурттакчылыг черлерни чаагайжыдар болгаш сапитарлыг культуразын бедидер талазы-биле ажылдарга эң дээре түңнелдерни чедип алган ындыг кодээ, суур Советтери Бүгү-россияның социалистиг чарыжынга киржикчилер болур.

Бүгү-россияның социалистиг чарыжынга тиилээн кодээ болгаш суур Советтерин шаңнаары-биле РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң шилчиир 100 Кызыл туктарын акша шаңналдары-биле катай доктааткан.

Автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң, ажылчы чоннар депутаттарының крайлар, областар Советтериниң, профэвилелдериниң край, область чөвүлелдериниң киирип келгезин ёзугаар чыл дургузунда ажылдың түңнелдерин барымдаалап тургаш, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели болгаш ВЦСПС кодээ болгаш суур Советтериниң Бүгү-россия социалистиг чарыжының түңнелдерин үндүрер, шилчиир Кызыл туктарны болгаш акша шаңналдарын тывыскаар.

Кодээ болгаш суур Советтериниң республика (АССР), край, область социалистиг чарыжының негелделеринге эргежок чугула таарыштырылгаларны хүлээп алдынган доктаалдарга дүүштүр киирерин. Бүгү-россияның социалистиг чарыжынга бүгү кодээ болгаш суур Советтериниң киржиринхандырарын, чарыштың база социалистиг хүлээлгелериниң күүселдезин доктаамал хынаарын, кодээ болгаш суур Советтериниң мурнакчы дуржулгазын болгаш чарыштың түңнелдерин парлалгага, радиога болгаш телевидениеге калбаа-биле чырыдарын Автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге, область (край) күүскомнарга, профэвилелдериниң чөвүлелдеринге сүмелээн.

Бүдүрүлге болгаш албан черлериниң, совхозтарның, колхозтарның коллективтери, улус эрге-чагыргазының күрүне эргелелиниң органнары болгаш профэвилел организациялары суур болгаш кодээ Советтериниң Бүгү-россия социалистиг чарыжынга киргеш, ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң талазы-биле партияның сорулгаларын улам улуг күженишкин-биле шиитпирлээр, тоску беш чыл планының онаалгаларын чедиишкиниг күүседиринге төлептиг салыышкынын киирер дээрзинге РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели болгаш ВЦСПС бүзүрелин илереткен.

МООЛДУҢ УЛУСТУҢ ШЕРИИ 50 ХАРЛААН

Москва гарнизонунуң дайынчылары, найысылалдың хөй-ниитизиниң төлээлекчилери Моолдуң улустуң шериниң 50 чыл болганын демдеглээр дээш Совет Армияның М. В. Фрунзе аттыг Төп бажыңының Кызыл туктуг залынга март 17-ниң кежээзинде чыглып келгеннер.

Камгалал министриниң бирги оралакчызы генерал-полковник Б. Цогка баштаткан моол шериг төлээлери, МАР-ның ССРЭ-де элчизи Н. Лувсанчултэмин чыылганнар чүректиң ханызындан уткаашпар.

Моол өңнүктер-биле кады Президиумге ССРЭ-ниң Камгалал министри Совет Эвилелиниң Маршалы А. А. Гречко, ССРЭ-ниң Камгалал министриниң бирги оралакчылары И. И. Якубовский, М. В. Захаров, Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң Кол Политиктиг эргелелиниң начальниги армия генералы А. А. Епишев, СЭКП ТК-ның килдис эргелекчизи И. П. Савинкин, ССРЭ-ниң Камгалал министриниң бирги оралакчызы армия генералы С. Л. Соколов, ССРЭ-ниң Камгалал министриниң оралакчызы Совет Эвилелиниң Маршалы Н. И. Крылов, Совет Эвилелиниң Маршалдары И. Х. Баграмян болгаш П. К. Кошевой, шериг кезектериниң маршалдары, генералдар, адмиралдар болгаш офицерлер, дайынның хоочуннары, Совет-моол найырал ниитилелиниң активчилери, партия болгаш совет организацияларының төлээлекчилери олурганнар.

Социалистиг чурттарның элчин черлериниң чаңгызы шериг төлээлери залга база олурганнар.

Хуралды армия генералы А. А. Епишев ажыткан. Ол моол улустуң шериниң Чепсектиг Күштериниң 50 чылы-биле акы-дуңма моол улуска изиг байырны чедирген.

Совет Эвилелиниң ийи дакпыр Маадыры армия генералы И. И. Гусаковский илеткел кылган.

РСФСР-ниң Дээди Советиниң депутады, «Калибр» деп инструменталдыг заводтуң эптекчи слесарьлар бригадири А. М. Карпов моол дайынчыларга Москваның ажылчы чоннарының мурнундан байыр чедирген. Москва гарнизонунуң шериглериниң мурнундан гвардия анаа дайынчы Е. П. Кулемин моол өңнүктерге чүректиң ханызындан дайынчы байыр чедирген.

Генерал-полковник Б. Цогтуң чугаазын чыылганнар улуг кичээнгей-биле дыңнаганнар.

(СЭТА).

АГИТПУНКТУЛАР АЖЫЛДАП ЭГЕЛЭЭН

Алтайның хоорайларында болгаш суурларында РСФСР-ниң Дээди Советинге болгаш ажылчы чоннар депутаттарының чер-чер Советтеринге соңгулдага белеткелдер эгелээн. Чуртталга кварталдарында, ажылчыннар клубтарында болгаш кодээ культура бажыңнарында агитпунктуларның оттары чырып эгелээн. Оларда айтырыг столдарын ажыдып, радиоприёмниктерни болгаш телевизорларны тургузуп, аныяк соңгукчуларның библиотекаларын четчелеп салып турар.

Чоокку хүннерде агитпунктуларга чаа беш чылда Алтайның үлетпүрүнүң болгаш кодээ ажыл-агыйның хөгжүлдезиниң дугайында беседаларны болгаш лекцияларны кылырын, эртемниң база культураның ажылдакчылары-биле ужуражылгаларны организастап эртгирерин планнап турар.

Барнаулдуң, Бийскиниң болгаш Рубцовскиниң аныяктар общежитиелеринге соңгукчулар-биле беседаларны эрттирген. Аңаа чаа беш чыл талазы-биле директиваларның төлевилелин болгаш «Ажылчы чоннар депутаттарының район болгаш хоорай Советтериниң ажылын улам ынай экижидер хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалын чугаалажып көрген.

БАРНАУЛ. (СЭТА-ның корр.).

„ЛУНОХОД-1"-НИҢ 120 ХОНУУ

Ырактыы космос харылзааларының төвүнде кыдымал лунодромда хек-дававнар часты даладтырган чүве дег бакылап келген.

Айның 5 дүннериниң болгаш хүннериниң дургузунда Чер кырынга 120 хонук эрткен. Ол үениң дургузунда күстүг кыш солааш, ам часка чайлап берип турары ол-дур. Луноход ол-ла хуусаа дургузунда чеди километр хире орукту эртип, Чаъстыг далайның 50 хире гектар шөлүн ыяк шинчилээн.

«Луноход-1» дээрге Айның аар-берге бойдус байдалдарынга дыка таарышкан, идегелдиг болгаш ажылгыр машина болган. Үш ай дургузунда доктааткан программаны доосканы соонда безин ол боду чоруур аппарат ам бир ай ажылдап турар. А машинаның курлавыр күжү ам-даа хөй.

Айның ээлчеглиг бешки дүнүн эрттиргеш, «Луноход-1» бодунуң бешки шинчээшкининиң дургузунда ийи хире километрни эрткен. Ол маргта ажылының үезинде чартык километр хире хемчээлдиг эрги кратерни база шинчилээн. Ол үеде машина бодунуң тергиин эки шынарларын база катап бадыткаан.

Улуг кратерниң иштинде долгандыр хемчээли 200 метр ажыг элээн аныяк болгаш чаңгы кратер база бары хенертен билдинип келген. Ынчангаш ону кыдыы-биле ооп эрттириптер деп шиитпирлээн. Ооң соонда Айның кырынче метеориттиң ээп дүшкениниң түңнелинде тывылган дыка аныяк кратер база таваржып келген. «Дээрден дүшкен даш» Айның хаваны иштинге барып чазылгаш, дыка хөй даштарны дашкаар үндүр октапкан болган. Аныяк кратерниң долгандыр хемчээли 60 хире метр.

«Луноход-1»-ниң Чаъстыг далайга ажылдап келгениниң бүгү дургузунда ындыг чаа кратерлер бир-ле дугаарында тывылганы ол болган. Эртем талазы-биле дыка чугула материалдар алдынган. Ынчангаш ооң дузазы-биле эртемденнер шинчилеттинген бүгү шөлдүң кырында чүүлдериниң тывылганының геологтуг төөгүзүнүң талазы-биле чугула болуушкуннарны тодарадып көөрүнге идегеп турарлар.

Март айның 18-те, Айның беш дугаар хүнү дооступ турар үеде, бот-боттарынга каътташкак кратерлерниң нарын системазын шинчилеп көөрү доозулган. «Луноход-1» база катап дески участокче үнүп келген болгаш бодунуң ажылын үргүлчүлээринге белеткенипкен турар. 120 хонуктуң эртем шинчилелдерин оон-биле доозулган.

Ай кырында үр болгаш нарын эртем шинчилелин чедиишкининиг үргүлчүлеп турар.

Д. ДМИТРИЕВ. (СЭТА-ның тускай корр.).

ХӨЙ КАЪТ БАЖЫҢНАР

АМУРДА КОМСОМОЛЬСК. (СЭТА-ның корр. Г. Хлебников). Ленин кудумчузунда 260 квартиралыг тос каът бажыңның дөжээн салган. Амурнуң эриктеринге ындыг чуртталга бажыңын моон мурнунда туттпаан. Бажыңны улуг-улуг кезектерден эптеп тургузар.

Амгы үеде Ленинградтың архитекторларының төлевилелин ёзугаар ол хоорайның төвүнде чаа тудуглар эгелээн. Чаа кудумчулар — Амур болгаш Интернационал проспектилеринде 3,5 муң кижи чаа квартираларда кожуп кирген.

СЭКП-ниң XXIV съездизинге уткуштур

КВАРТАЛ ПЛАНЫН КҮҮСЕДИПКЕН

КАА-ХЕМНИҢ хөмүр-даш разрезиниң коллективи СЭКП-ниң XXIV съездизин төлептиг уткуур дээш социалистиг чарышты калбартгкаш, бедик түңнелдерни чедип алган. Кызылдың дагжылары хөмүр-даш казарының квартал планын хүлээлгеден 13 хонук мурнап, март 12-де күүседипкен. Пландан ажыр 5,5 муң тонна хөмүр-даш тывар сорулганы күүседип, ам безин март 18-ке чедир 9 муң тоннаны планга немей каскан.

Продукцияны сайгарарының, орулгага алырының планнары база ажыр күүсеттинген. Разрезке калбарткан чарышка Н. М. Дресвянниковтуң, Л. Н. Кузнецовтуң удуртуулаан экскаватор экипаждары эң бедик түңнелдерлиг болган.

Коллектив съезд мурнунуң шалыпчы ээлчээн үргүлчүлевишаан, март төнчүзүнге чедир ам-даа 4 муң тонна хөмүр-дашты казып болурунуң аргазы бар.

«ВОСТОКСАНТЕХМОНТАЖ» тресттиң Кызылда мехколоннаазы база бирги кварталдың планын күүседипкенин СЭКП Кызыл хоорикомунга, хоорсоветтиң күүскомунга рапорттаан. Тудугжуларның найыралдыг коллективи 960 уруг өөренир школаның, Кызылдың 12-ги кварталында 96 өг-бүле чурттаар бажыңның, 80 өг-бүле чурттаар бажыңның чылыдыылга системазының дериглелерин эптеп тургускаш, ынаар чылыгны киирген. Хоорай эмнелгезиниң тудугларынче база чылыгны киирип, ажылды доосқан.

Мехколоннада участоктар, бригадалар, тус-тус кижилер аразынга съездиге уткуштур чарыш чогаадыкчы бедик көрүлдүүшкүнну болдурган. Николай Ульянченко удурткан бригада чарыштың мурнуку одуруунда чорул орар. Эмнелге комплексизинге ажылдап турган Виктор Казанцевтиң бригадазы база оон дудак чок түңнелдерлиг болуп келген. Сантехник тудугжулар Н. Лаукс, И. Тюмкин, В. Магда, Н. Овчинников, Д. Хомушку шалыпчы ажыл-ижи-биле коллективке хүндүткелдиг кижилер болган.

(Бистиң корр.).

ХУУСАА БЕТИНДЕ

ЧАДААНА. Ордениг «Сүт-Хөл» совхозтуң малчыннары СЭКП-ниң XXIV съездизинге аддар болдурган социалистиг хүлээлгелерин күүседир дээш кызымак ажылдаан түңнелинде, ону хуусаа бетинде ажыр боттандырган.

Күрүнеге 1123 центнер сүттү дужаагаш, бирги кварталдың онаалгазын 102 хуу күүсеткен. Ферма ажылдакчылары март айның төнчүзүнге чедир пландан ажыр 500 центнер сүттү садарын шиитпирлээн.

Совхоз күрүнеге 670 центнер эът садар даалгазын 687 центнер чедирген, бирги квартал планынга немей 190 центнер эътти ам-даа дужаар.

• • •

ХАНДАГАЙТЫ. Өвүр районнуң ажыл-агыйлары тоску беш чылдың баштайгы чылының бирги кварталында күрүнеге эът дужаарының планын 122 хуу күүседип, эки ажылдаан. Сүт садарының даалгазын база ажыр боттандырган.

«Кызыл тук» колхозтуң малчыннарының көргүзүглери эки. Олар күрүнеге эът садарын 124 хуу, сүттү—114 хуу күүсеткен.

ХҮЛЭЭЛГЕ

Кызылдың үлетпүр бүдүрүкчелер комбинадының Хову-Аксында участогунуң коллективи тоску беш чылдың баштайгы ийи айында күш ажылчы чедиишкиниг болган. Январьның бүдүрүлге планын 102 хуу, февральдыын —110 хуу күүсеткен. Күш ажылдың темпизи өзүп турар. Ажыл-ишчилер партияның ээлчеглиг съездизи ажыттынар хүнүнге чедир 30 муң рубльдуң продукциязын онаалгадан ажыр бээрин хүлээнген.

• • •

«Тыва кобальт» комбинадының чаартыкчылары эрткен чылын чогаадыкчы саналдарны бүдүрүлгеге шиңгээдип тургаш, ийи чүс муң рубльдиң камналгазын алган. Ол планда көрдүнгенинден 40 муң рубль хөй.

Бо чылын чогаадыкчыларның саны дыка көвүдээн. Комбинаттың дөрт ажылчынының бирээзи чаартыкчы болуп турар. Оларның ажыл-ижи съезд мурнунуң хүннеринде улам күштелген. Бирги кварталда бүдүрүлгеге чаа саналдарны шиңгээткеш, 30 муң рубльдиң камналгазын алыр хүлээлгезин күүседиринге ажылчылар бүзүрелдиг.

В. БАРМИН.

Найысылалывыс чыдап чылче чаагайжыды туттунуп, ай, квартал санында чаа-чаа тудуглар бедип үнүп, уруглар албан черлери болгаш чуртталга бажыңнары немежип турар. Маңаа чижек кылдыр «Кызыл тудуг» тудуг эргелелиниде 48 дугаар тудуг участогун хамаарыштырып болур. Бо участоктуң тудугжулары СЭКП-ниң XXIV съездизинге уткуштур алган бедиткен социалистиг хүлээлгезинде 140 олуттуг уруглар садын март 1-ге чедир, 120 өг-бүле чурттаар бир бажыңның чедир туттунмаан чартыын 20-ге чедир ажыглалга киирер деп шиитпирлээннер.

Соглааны сөс ажыл-херек-биле карышпайн турар. 12-ги кварталда 120 өг-бүле чурттаар беш дугаар бажыңның чедир туттунмаан чартыын тудугжулар хуусаа бетинде — март дөрте-ле комиссияга хүлээдипкеннер. База ол ышкаш ол-ла кварталда 140 олуттуг уруглар садын бо хүннерде ажыглалга кирер. 48 дугаар тудуг участогунуң тудугжулары партийжи съездиниң төлептиг күш-ажылчы белектер-биле уткуп турарлар.

Чаа беш чылдың баштайгы кварталын Михаил Фокинге удурткан бригада бедик темпилер-биле эгелеп, социалистиг чарыштың мурнуку одуруунга чорул келген. Бригада эрткен ийи айның планын 125 хуу, а эргелел —115 хуу күүсеткен.

Үе-шагны мурнап турар шалыпчы мурнакчыларга бирле дугаарында ТӨМҮР ХЕРТЕК (ЧУРУКТА ОҢ ТАЛАЗЫНДА) биле МИХАИЛ ВАСОВСКИЙ олар хамааржыр. Хоочун тудугжу, бызанчы Төмүр Кок-ооловичиниң ады чүгле найысылалда эвес, республикада сурагжаан.

— Күрүне мурнунга бодунуң хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседиринден артык чүве турбас, ол партияның XXIV съездизинге күш-ажылчы рапортувус болур — деп, Төмүр Кок-оолович чугаалап, хууда үлегери-биле коллектив кежигүннериниң хей-аъдын көдүрүп турар.

Сөзү Д. САЛЧАКТЫЫ. Фотозу А. СОДУНАМНЫЫ.

ЫРАК ЧЕРНИҢ МАЛЧЫННАРЫ

СЭКП-ниң XXIV съездизинге төлептиг ужуражыр дээш ырактыы Мөңгүн-Тайга районда «Малчын» колхозтуң малчыннары онза күженишкининиг ажылдап, шээр малдың массалыг олдаашкынын чедиишкининиг эрттирип турар. Колхозтуң № 1 хойжу бригадазының төрүүр хойлар коданы 11, а төрүвези—6 кезек кылдыр үстүнген. Ол кодаңнардан эпитиин-биле марттың эгезинге чедир 2457 хой оолдаан болгаш оон 2445 хураганы камгалап алдынган. Ооң иштинде Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутады хойжу Доңгак Биче-оолдуң коданында 220 хой төрээн болгаш хой бүрүзүнүң хураганы мендилеп доругуп турар. Ол ышкаш Салчак Метпээ, Хертек Дадар-оол, Дейик Дамдын, Салчак Бады сугларның коданнарында улуг-даа, чаш-даа малдың байдалы хүр. Чылдың берге үези часкы доңаттарга чаңгыс-даа чаш мал алыспас дээш, олар чаа төрээн болгаш төрүүр четкен хойларның ажаалда-тежээлдезин онза кичээнгейлиг чорудуп, немелде чемгерилгени ажыглап турарындан кодан бүрүзүнде массалыг олдаашкынны организастыг эртип турар.

Бо колхозка малчыннарның зоовеңтеоредилгези барык бүгү кыш дургузунда үргүлчүлеп келген. Хойжулар ындыг кичээлдерге билип алган чүүлдерин практиктиг ажылынга ажыглап, малга ийи-чаңгыс таваржы бээр чиик аарыгларны боттары эмнеп ап келген.

Ырак тайгаларда одаларда чурттап турар колхозтуң малчыннарын Мөңгүн-Тайга райпозу садыг биле эки хандырып турарын хойжулар мактап чугаалажыр. Саадак деп чер талазында малчыннарны автолавка садыгжызы С. Чимит чогуур үеде хандырып келген. Кыштың берге үелеринде безин ол кавыга садыг хандырылгазы үзүктелбээн. Ылангыя малдың массалыг олдаашкынының үезинде колхоз баштаар чери кодан бүрүзүнге эргежок чугула мал чемнерин чедирип берип, мында ажылдап турар кижилерниң амыдырал-чуртталгазынче чогуур кичээнгейни салган.

Б. ДАНЗЫ.

КҮҮСЕЛДЕНИҢ ХЫНАЛДАЗЫ

«ШЫННЫҢ», ТЕЛЕВИДЕНИЕ БОЛГАШ РАДИО ДАМЧЫДЫЛГА КОМИТЕДИНИҢ КАТТЫШКАН РЕЙДИЗИ

Бөгүнгү каттышкан рейдиге СЭКП Тыва обкомунуң IX пленумунуң шиитпирин күүседир талазы-биле Тес-Хем районнуң совхозунда, колхозтарында байдал кандыг болуп турарын чугаалап көрээли. Хой ажылы колдаан районда хойжуларның хөй кезии өглерде чурттавышаан. Ынчалза-даа оларның өглериниң шынары эки, мында культурлуг байдал мурнукузундан дыка экижээн.

Малчыннарны чурттакчылыг черлерге чурттадып, ээлчеглиг ажылче шилчидер дугайында чугаа районга эгелээнден бээр ийи чыл ашкан. Бо чугула ажылды районнуң болгаш ажыл-агыйларының удуртукчулары тоомчага албаан. Бо талазы-биле хемчеглерни совхозта болгаш колхозтарда ажылдап кылган. Ол ёзугаар чоокку чылдарда 254 малчын өг-бүлелерни, ооң иштинде 180 хойжуларны сууржудуп, ээлчеглиг ажылче шилчидерин планнаан.

Район сеслп беш чылдың соолгу чылында 24 өг-бүлени ээлчеглиг ажылче шилчидер ужурлуг турган. Ам херек кырында 8-ле өг-бүле шилчээн аттыг. «Тес-Хем» совхозта ат-сураглыг хойжулар А. Монгалбии биле А. Карма оларны Берт-Даг суурда чурттап, малды ээлчежип кадарып турар деп медээде айыткан болган. Херек кырында олар эрги-ле кыштагларында ажы-төлү-биле өгде болгаш бажыңнарда чурттап турары илерээн.

А. Монгалбииниң өөнүң херээжен ээзи Маадыр-ие С. Монгалбии мал ажылынга сес чыл иштинде ажылдап, хой малды өстүргеш, чонунуң чаагай макталын чедип алган. Бо өг-бүле чыл санында бедик көргүзүглерни чедип ап келген. Олар бо хүннерде төрээн 306 хоюндан 330 хураганы камгалап алгаш, онча-менди доруктуруп турар.

С. Монгалбии сууржуп амыдыралче шилчииринге хандыкшылдыгларының бирээзи. Олар эрткен чылдың августа бажың тудуп бээр дугайында совхозтуң дирекция черинге билдиришкин киирген. Оон үре-түңнели чүү болганын ол мынчаар чугаалап орар.

— Суурга чурттап, ээлчег-биле ажылдаары дег эки чүве малчыннарда кайда боор. Совхоз бажыңывысты мынчага доозуп бербээн. Иштики каалгалары болгаш ийи каът рамалар кылдынмаан. Соңгаларын четче шилдевээн. «Уламас болур-ла» деп чугаа-биле чылдып-ла турар-дыр. Четтикпейн манап тур бис.

Бо өг-бүлениң сууржуп, ээлчежип ажылдаар деп тударының планы солун. Ам 3 кижи олурар мотоциклди садып алган. А «Москвич» деп машинаны бирги кварталда алыр дээш ээлчег манап олурар. Үш оглу-биле кады 600 баш хойну хүлээп алыр. Үстүнде машиналары-биле ээлчег солуурда, ынай-бээр улуг дажыглаарын планнап алган.

«Ак-Эрик» колхоз эрткен чылын Т. Маадыр-оол, Н. Балчыр оларны ээлчеглиг ажылче шилчиткен. Оларның алган бажыңнары төлевилел ёзугаар туттунмаан, эрги. Черле ынчаш бо колхоз малчыннарны эки шынарлыг чуртталга бажыңнары-биле хандырарынче кичээнгей салбайн келген. Хойжуларның кыштагларында чуртталга бажыңнарында кижилер чурттавайн турар. Ооң кол чылдагааны тудугнуң шынарының багайында, кандыг-ла бир чүвезин чедир кылбаанында. Ол бажыңнар ам хойжуларның складтары болу берген.

Ээлчежип ажылдаарын күзээн малчыннар «Ак-Эрик» колхозта хөй.

— Теве малды ээлчежип кадарар, суурга чурттаар күзелимни илередип, эрткен колхоз баштаар черинге билдиришкин киирген кижи мен. Баштаар черниң хуралынга мээң ол билдиришкинимни бадылап каан дээрге, дыка-ла өөрээн мен. Ооң соонда сураг барган — деп, колхозтуң сураглыг малчыны Михаил Тончуп хомудап чугаалады. Бодаганнар өстүрер кажаа тудкап, аңаа шаг салып бээр дугайында колхоз баштаар черинден малчын хөй катап негедле салган. Ынчалза-даа түңнел чок. Бодаганнарны өөвүң иштинде ажаап турар. Олар кижилерге дыш бербес, дүне неаин дилеп эдер.

Малчыннарны ээлчеглиг ажылче шилчидер дугайында «Чодураа» колхозта байдал база четпес. Эрткен чылын беш өг-бүлени чурттакчылыг черлерже шилчидер планныг турган, чүгле үштү шилчиткен. Ындыг ажылче шилчээн тос уруглуг А. Адыштың Бедир-Арыг суурда бажыңын база чедир кылбаан. Шалазын будуваан, оонаң кыдыглар хөй.

Эрткен чылдың ноябрьдан чыл төнчүзүнге чедир он өг-бүлени сууржудуп, ээлчеглиг ажылче шилчидер деп, партия райкомунуң бюрозунуң үндүрген шиитпири күүсеттинмейн барган. Малчыннарга чуртталга бажыңнары тудары-биле Тес-Хем районнуң ажыл-агыйларынга эрткен чылын он беш муң рубльдиң чиизиня берген турда, оон чүгле «Чодураа» колхоз ийи муң рубльди ажыглааны хыналдадан илерээн.

Ээлчеглиг ажылче кирип, суурларга чурттаар өг-бүлелерниң херээжен эштеринге ажыл бээр талазы-биле белеткел ажылдарын багай организастап турар. «Ак-Эрик» колхоз херээженнерниң саман бүдүрер, «Чодураа» колхоз тудуг кылыр звеноларын тургусса-даа, ажыл ам-даа шуудаваан.

Совхозтарның болгаш колхозтарның малчыннарын суурларга турум чурттаарының болгаш ээлчеглиг ажылче шилчидер талазы-биле Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1970 чылдың июнь 25-те үндүрген доктаалы Тес-Хем районнуң ажыл-агыйларында канчаар күүсеттинип турар дугайында республиканың Министрлер Чөвүлелиниң хуралынга райкүүском даргазы эш Байыр-оолдуң илеткелин чугаалажып көргеш, доктаалды хүлээп ап, бо чугула ажылда бар четпестерни дарый чайладыр, 1971 чылда кылып чорудар ажылдар талазы-биле тускай хемчеглер ажылдап кылырын Тес-Хем райкүүскомга, ооң кодээ ажыл-агый эргелелдеринге дааскан турган. Ооң күүселдезин үстүнде чиңгектер көргүзүп турары ол.

Ээлчеглиг ажылче мурнакчы, хөй уругларлыг өг-бүлелерни, назы-хары улгаткаңнарны бир дугаар ээлчегде, оон ынай аныяктарны малды ээлчеглиг кадарарынче хөөн-биле чорудуп, оларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары негеттинип турар. Чуртталга тудугларының планын күүседир сорулга-биле немелде тудуг бригадаларын, звеноларын организастаар, оларның аразынга социалистиг чарышты дээштиг чорудар, колхозтарның болгаш «Тес-Хем» совхозтуң бригадаларында база кыштагларында чуртталга бажыңнарының септелгезин эки шынарлыг чорудар, малчыннарның культурлуг хандырылгазын экижидеринче районнуң амыдырал хандырылга комбинады, райкүүскомнуң культура килдизи улуг кичээнгейни угландырар ужурлуг.

КАТТЫШКАН РЕЙД БРИГАДАЗЫНЫҢ КИРЖИКЧИЛЕРИ: «Тес-Хем» совхозтуң хойжузу, район Советиниң депутады С. МОНГАЛЬБИИ, радионуң корреспондентизи К. ХЕРТЕК, «Шынның» корреспондентизи А. ДЕМБРЕЛЬ.

Удуртукчу. Харыысалга. Инициатива.

Үлетпүр бүдүрүлгелериниң планнаашкынның болгаш экономиктиг идиг бериишкинниң чаа системазынче шилчиткени бистиң чурттуң индустриязын улам көдүреринге, ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыын бедидеринге шиитпирлиг рольду ойнап турар.

Экономиктиг реформаның чедиишкининиң бир кол чылдагааны болза, бүдүрүлге черлериниң бот-тускайлаң чоруувуң деңнели бедээнинде. Ооң-биле чергелештир коллективтерниң чогаадыкчы идепкейи бедээн, коллективтиң мурнакчы дуржулгазын нептередири, удуртулганың стилин болгаш методун хөй-ниитиге таныштырары ажыл-агый реформазының чугула негелделериниң бирээзи болу берген. Ынчангаш чаа система бүдүрүлге удуртукчуларындан негелдени болгаш харысалганы мурнундаазындан каш дакпыр улгаттырган.

Кызыл — бистиң республиканың улуг үлетпүр төвү. Мында хөй янзы үлетпүр бүдүрүлгелери, тудуг, транспорт организациялары ажылдап турар. Оларны тускай эртемниг болгаш партийжи билиглиг коммунистер удуртуп турар. Хоорайның партия комитеди удуртур ажылга кадрлар шилип алырда, СЭКП-ниң XXIII съездизиниң резолюциязының: «Коммунистиг тургузуушкунуң улам өзүп орар хемчээлдери болгаш ооң нарыны кадрларны шилип алырының, дешпиндерниң болгаш кижизидериниң талазы-биле улам бедик негелделерни тургузуп турар» дээн айтыышкынын удуртулга болдуруп келген.

Кызылдың бүдүрүлгелериниң хөй кезии экономиктиг реформаже шилчээн. Ынчангаш директор болгаш реформа деп айтырыгның чамдык талаларын сайгарып көрээли. Айтырыг хөй талалыг болгаш нарын. Удуртукчу эштер-биле беседа үезинде мындыг айтырыгны бо-ла салаар бис: «Планнаашкынның чаа системазынче шилчээн соонда бүдүн коллективти удуртуру чиигээн бе? Азы бүгү чүве улам нарыыдаан бе? Бөдүүнчүдүн чугаалаарга, директорнуң ажылының эки, багай, аар, чиик талаларын үр үеде дуржулгазынга көрүп каапкан, көрбээн чүвези, көдүрбээн хонээ чок кижилер безин ол айтырыгны чаңгыс аай кылдыр харыылаарын оваарымча чок чорук кылдыр көөрлер. Директорларның харыызы вургулайында-ла мындыг: «Реформа бистиң эргелеривисти-даа, бот-тускайлаң чоруувусту-даа калбартып, күштелдиртен... Ынчалза-даа ажылдаары элээн бергедээн, чок, ылавылаарга, бергедээн эвес, а нарыдаан. Ам бүдүрүлгениң ажыл-чорудулгазын экономика талазы-биле анализтеп, шаанда чүгле план, экономика, техника кижилериниң харыылап турган айтырыгларын ам оларның деңнелиндев куду эвес билип, ол бүгүнү каттыштыр сайгарып, харыылаар апарган».

Ол мындыг болур-даа ужурлуг: инициативаны үндүрер арга тургустунган, эргелер калбарган. А ол дээрге харысалганы бедиткени ол. Ам директор кижи бүгү барымдааларга үндезилеттинген, объективтиг шиитпирни үндүрер ужурлуг. Ынчангаш бүдүрүлгениң удуртукчузу бодунуң херээн ылак билир апаар. Ажыл-херекти ханы билбес кижилерни, ылангыя удуртур ажылдыгларны оларның чагыргазында турарлар дораанна эскерип каар. Ындыг кижилерниң аддар-хүндүзү чавыс болуру билдингир.

Ажыл-чорудулганы эртемге үндезилеп организастаарынче кол кичээнгей салып турар бистиң үевисте удуртулганың стили чижектиг айтырыглар өзек черни ээлээр апарган. Кандыг-бир айтырыгны объективтиг чорудулгага, практиктиг дуржулгага даянып, тодаргай шиитпирлээри чогумчалыг деп, В. И. Ленин өөредип чораан. Удуртукчу чежемейниң-даа угааныг, таланттыг болза, масса-биле сырый харылзаа чокта, оларның деткимчезин албаанда, ооң кандыг-даа чайынналчак шиитпири амыдыралга боттанмас. Ажыл-агыйның коллективтиг удуртурун дагдынган херек дээш хууда харысалганы бедидери-биле холбаштырарын үе негей берген.

Коллективтиң чедип алган түңнелдерин шын үнелээри, бот тогдунар чорукка аптешпези, бүдүрүлгениң янзы-бүрү участоктарынга кадрларны шын шилип ап, кижизидери, өстүрери — бо бүгү директордан негеттинип турар. Удуртукчу кижи-биле коллективтиң аразында харылзаа, оларның бот-бодунга бүзүреддиниринде бузулбас күш бар. Чон-биле харылзаадан ооң мерген угаанын дөзеп салгаан, ооң деткимчезинден улам быжыккан кижилерни ажылчыннар хүндүлээр.

Республика найысылалында билдингир, аддар-хүндүлүг удуртукчулар хөй. «Тыва тудуг» трестиң эргелекчизи Ч.-Д. Б. Ондар, Каа-Хемниң хөмүр-даш разрезиниң начальниги Р. Х. Шагнахметов, тууйбу заводунуң директору С. Г. Красноперов, пассажирлер автотранспорт бүдүрүлгезиниң директору Р. М. Шмидт болгаш өскелери-даа адап болур.

Бо эштерниң удуртулга стилинде онзагай чүүлдер кандыгыл? Хүн бүрүнүң үүрмек айтырыгларынга үглетпейн, келир үени бодап перспективтиг айтырыгларны кичээнгейге ап, ындаар арга-курлавырларны мөөңнеп турарында. Ам директорнуң оруунга удуртур органнар бодавас. А бот-тускайлаң эргелерни бодунга алган бүдүрүлге амгы, келир үени бодап, продукцияга хереглелди, ооң шынарын, орулга бээр аргазын кичээнгейге ап, перспективтиг планнаашкын ёзугаар ажылдаарын директордан негеп турар.

Планнаашкынның болгаш экономиктиг идиг бериишкинниң чаа системазы бүдүрүлгеде кижи бүдүүзениниң инициативалыг, чогаадыкчы энергиязын ажылдаарын негээр. Күжениишкинниг ажылдаарын негээр боттуг планны күүседип, продукцияның шынарын экижидери — ам кол айтырыг ол. Мындыг байдал үстүнде адаанывыс бүдүрүлгелерде тургустунган-даа.

Кызылдың тууйбу заводу ажылдаа-ла үр болу берген. Аңаа элээн каш директор солушкан. Ажыл-агый, техниктиг, экономиктиг көргүзүглер, сан-хөө байдалы-даа аңаа берге турган. Сөөлгү үеде аңаа Станислав Григорьевич Красноперов ажылдап эгелээн соонда, ажыл-агый быжыгып, бүдүрүлгениң өзүлдези көскү болу берген. Директор боду өөренип, тууйбу бүдүрериниң мурнакчы дуржулгазы-биле таныжып, реформага хамаарышкан чүүлдерни заводка шиңгээдириниң хемчеглерин дидими-биле ап кирипкен.

Заводтуң ажыл-чорудулгазын ол боду чааскаан башкарып турар эвес. Кижи бүдүүзениниң харысалгалыг участогун тодарадып, ында байдал дээш долузу-биле оон айтырарын чурумчуткан. Бүдүрүлгениң специалистери, инженер-техниктиг кадрлары түс-түс ажылды харыылап, айтырыгларны оперативтиг шиитпирлеп турар апарган.

Коммунистер, ол удуртукчулар, бүдүрүлгеде партия болгаш өске-даа хөй-ниити организацияларынга даянып турары-биле олар күштүг болгаш принципиалдыг.

Удуртукчунуң ажыл-чорудулгазын чүгле бүдүрүлгениң көргүзүглери-биле үнелээр бе? Бо чүүл кол-даа болза, ол эвээш. Реформаже шилчээн дораан бистиң чамдык бүдүрүлгелеривис ажыл-агыйның, ооң кижилериниң социал-культура талазы-биле хөгжүлдезиниң планнарын тургускан.

Экономиктиг реформа биле коллективтиң политиктиг, культурлуг өзүлдезиниң аразында харылзаа сырый. Бүдүрүлге черлери орулгазын көвүдедип, бүдүрүлге чорудулгазын сайзырадырынче база социал-культура хемчеглерин боттандырарынче хөй херекчини үндүрүп турар. Тууйбу заводу бодунуң ажылчыннарын бажың-биле хандырарын экижиткен. Хөмүр-даш разрези чуртталга шөлүн болгаш уруглар албан черлерин тударынче эвээш эвес херекчини үндүрүп турар.

Азы Кызылдың № 1 АТБ-зинде социал хөгжүлдениң планын тургускаш, ону дес-дараалаштыр боттандырып эгелээн. Инженер кижиниң ажылының ажыктыг болурун бедидер хемчеглерни тускай шинчилел соонда ап эгелээн. Башкарылганың автоматтыг системазын ында ажыглап кирипкен. Ол-ла план ам болгаш келир үеде бүдүрүлге коллективинге чеже оруннуг уруглар албан чери херегил, профилакторийниң, амыдырал хандырылга албанының, стадионнуң, пионер лагериниң талазы-биле байдал кандыг болурун тодараткан.

Экономиктиг реформа бүдүрүлге коллективтеринге социал чаартылгаларны болдурган. Кижи бүдүүзениниң билиг-же чүткүлү улам күштелген, бүдүрүлгени эргелеп-башкарарынга оларның киржилгези идепкейжээн. Кадрларны таарыштыр, оларның ажылдааарынга таарымчалыг байдалды тургускаш, олардан негелдени чогуур деңнелге органнаастаар херек. Үндүрген шиитпирниң күүселдезин контрольга ап, эгаарже халас сөстер эдер практикадан уштуварын бистиң үе негеп турар.

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелинде тоску беш чылда кол сорулгаларның бирээзи болза ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыын бедидери дээн. Ону чедиишкинниг шиитпирлээр төлээде, ажылдап турар кижи бүдүүзени экономика айтырыын чугулалап, ону хандыр өөренип, практиктиг ажылга ажыглаар апаар. Ынчангаш экономиктиг билиглерни калбаа-биле нептередип тайылбырлаарының, ажыл-агый кадрларының чогаадыкчы, эртем талазы-биле белеткелин, деңнелин бедидериниң чугулазын амыдырал көргүзе берген.

Совет ажыл-агый удуртукчулары, бүдүрүлгелерде директорлар коллективтерни чогумчалыг удуртуп, оларга даянып, партияның салган сорулгаларын чедиишкинниг күүседип турар.

Ю. ПУТИНЦЕВ.
СЭКП Кызыл хоорккомунуң секретары.

Чуртта эң күчүлүг — Барыын-Сибирь металлургия заводунуң үшкү домна суугузу ажыглалда кирген. Ада-чурт металлургиязының үш муң кубометр ишкир күчүттенн хонукта чеди муң тонна шойну бээр. Конструкциязының-даа талазы-биле, автоматика болгаш электроника-биле дерээниниң-даа талазы-биле чаа суугуга деңнежир чүве чок.

ЧУРУКТА: А. Черкашин баштаан ээлчегиниң херүкчүлери күш-ажылчы ээлчегде. (Оң талазында кыдыында А. Черкашин).

А. КУЗЯРИННИҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы.).

Лекция пропагандазы

ДЭЭШТИГ АРГА-ХЕВИР ДЭЭШ

Бистиң районда «Билиг» ниитилел организациязы идей-кижизидилгелиг ажылдың дээштиг арга-хевирлерин ажыглап турар. Оларның иштинде лекция пропагандазы, темалыг, айтырыг-харыы кежээлери, диспуттар кол черни ээлээн.

«Сут-Хөл» совхозта Д. Сарыглаар, О. Доржу, «Чыраа-Бажы» совхозта Г. Кавчыыр-оол Х. Алдын-оол, Ленин аттыг колхозта М. Хунажык, Д. Самдан, «Искра» колхозта Д. Биче-оол, И. Конгар, «Большевик» совхозта Х. Дөлээ, М. Дөрбет-оол олар ышкаш он-он лекторлар лекция пропагандазын идепкейлиг чорудуп турар. Чонну коммунистиг медерелин хевирлеп, күш-ажылды ак сеткилдиг көөр, сагылга-чурумнуг, харысалгалыг болур чорукка чонну кижизидеринге бо ажыл улуг рольду ойнап турар. Районда «Билиг» ниитилелиниң 268 кежигүннүг 20 эге организациязы бар. Олар эрткен чылын чон ортузунга янзы-бүрү темага 1573 лекцияны номчаан.

«Билиг» ниитилел эге организациялары лекцияларның санын сүрбейн, шынарынче кол кичээнгейни салыр сорулга-биле ажылды калбарткан. «Сут-Хөл» совхозта «Билиг» ниитилелиниң Ондар Чалзык даргалаан эге организациязы янзы-бүрү темаларга лекция пропагандазын дээштиг чоруткан. Лекция чорударының планын партком-биле кады тургускаш, көскү черге азып ап турар. Ында лекторлар кандыг-бир тускай темага лекция номчуурунга мергежээн. Чоокта чаа лекторларның семинар хуралын база эрттирген. Олар СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилели парлалгага үнери билек фермаларда, хойжу бригадаларда ишчилерге ону таныштырган.

Ленин аттыг колхозта лекторлар коллективиниң кол өзээ — коммунистер болгаш комсомолчулар. Ында партком (секретары Донгак Самдан) лекторлар бөлүүнүң удуртукчузунуң илеткелин бюрога дыңнап чедер-четпестерни илередип турар. «Большевик», «Чыраа-Бажы» совхозтарда партком-нар «Билиг» ниитилел организацияларының ажылынче хүн бүрү кичээнгейни салып келген.

Районда кадыкшылдың культураның «Келир үениң дайынчызының» деп улусчу университеттери ажылдап турар. Чадаананың № 1 ортумак школазында 187 дыңнакчылыг «Келир үениң дайынчызының» университеди эки ажылдыг. Бо өөредилге чылының эгезинден бээр 8 теоретиктиг кичээлдер эрткен. Дайынчы чепсектерниң тургузуун өөренип, тактиктиг өөредилгени чорудуп келген.

«Билиг» ниитилелиниң район организациязының баштаар чериниң президиуму эки ажылдыг лекторларга шаңнал-мактадды тывсып турар. Эрткен чылын 680 акшаның шаңналын тывыскан болгаш 35 лекторга 1971 чылда 135 рубль түңнүг журналдарны, брошюраларны чагыдып берген.

Партияның политиказын ханы болгаш тывынгыр тайылбырлаар, массаның негелде-хереглелинге дыңнангыр болуру, чонну культуразының, билииниң деңнелин өөренип көөрү — лекторларның чугула сорулгазы. СЭКП-ниң XXIII съездизиниң салган бо сорулгазын күүседири лекторларның белеткелинден, мергежилинден улуу-биле хамаарыжыр.

Ол сорулга-биле эрткен чылын 6 лектор Улан-Удэ, Новосибирск хоорайларга, 22 кижи Кызылга, 28 кижи район төвүнге болган семинарларга мергежилин бедидип чораан.

Район организациязының баштаар чериниң президиуму чамдык эге организацияларның даргаларының отчёдун ап, оларның ажылында бар чамдык четпестерни эдер талазы-биле тодаргай хемчеглерни ап келген. Чижээ: «Чыраа-Бажы» совхозта, райкүскомда эге организацияларның даргалары эштер Өлзей, К. Куулар оларның отчёттарын дыңнап, көдээ ажыл-агый талазы-биле билиглерни пропагандалап турарының байдалын хынаан. Үениң негелдезин ёзугаар түс-түс лекторларга тодаргай даалгаларны берип турар.

«Билиг» ниитилелиниң район организациязының ажылында улуг четпестер бар. Ниитилелдиң кежигүннериниң чүгле чартык кезии лекция номчуп турар, а чамдык лекторлар чыл чылы-биле лекция номчуваан, чүгле кежигүн ат эдилеп келгилээн. Маңаа хамаарыштыр Ю. Чульдум, О. Очур-оол, П. Пирлей болгаш өске-даа чамдык эштерни адап болур.

Тематиктиг секциялар план чок ажылдап турар. Хоойлу-дүрүм таныдылгазының секциязы (удуртукчузу М. Достай-оол) шагдаа, суд, прокуратура ажылдакчыларын чурттакчы чонуң ортузунга эрге пропагандазын калбартыр ажылче четпес хаара тудуп, кем-херек үүлгедир чорукту болдурбазынче, хөй-ниитиниң корум-чурумун үрээрлерге, хулиганнарга удур дээштиг пропаганда чорударынче дыка кошкак углап келген. Ооң түңнелинде, районда хулиганнаар, айыылдыг кем-херек үүлгедириниң таварылгалары бар болуп турар.

Көдээ ажыл-агый секциязы (удуртукчузу, райкүскомнуң көдээ ажыл-агый эргелелиниң кол агроному эш С. Метелица) көдээ ажыл-агый темазынга лекцияларны ажылдап кылбайн келген. Оон туржук, эргелелдиң тускай эртемниглери лекция номчуурундан чүүл-бүрү чылдагааннар-биле ойталап турар.

Шажын-чүдүлгеге, эрги шагның чыдып калган чаңчылдарынга удур атеистиг пропаганда кошкак болганындан кижи өлгенде 49 хонук эрттирер, аңаа «караң көрнүр», өлген кижилер-биле «чугаалажыр» кижилерни чалаар чорук бар апарган. «Билиг» ниитилелиниң республика баштаар чери атеистиг темага, эң ылангыя тыва дылга лекцияларны эвээш ажылдап кылып турар.

Лекция пропагандазын күштелдирер дээш район организациязының баштаар чери чогуур хемчеглерни ап, СЭКП-ниң XXIV съездизинге чедиишкинниг ужуражыр дээш ниитилелдиң эге организацияларының ажылын идепкейжиткен.

М. ДУГУРЖАП.
«Билиг» ниитилелиниң Чөөн-Хемчик район организациязының баштаар чериниң харысалгалыг секретары.

АЖЫЛ-ИШЧИ САЛЫЫШКЫН

Съезд мурнунуң социалистиг чарыжынга алган хүлээлгелеринге салыг кылдыр Тожу районнуң амыдырал хандырылга комбинадының идик даараар цеги март айның планын он хонук иштинде 119 хуу кылдыр ажыр күүсеткен. Аңаа мастерлер Семен Каминский биле Иван Терехов мергежилдиг, доктаамал эки ажылдааш, күш-ажылчы үлүгүн киирген.

Даараныр цехтиң ажылчыннары Дарья Кол, Анна Кочага хүн нормазын 110—180 хуу күүседип, мурнакчы болуп келгеннер. Дааранықчы Нина Нугуурак олардан дудак чок ажылдап, съездиге белек кылдыр бо айның планын хуусаа бетинде күүседирин хүлээнген.

• • •

«Тоора-Хем» совхозунуң Көк-Чар сүт-бараан фермазының саанчызы Ажыма Колдуң адын чүгле совхоз эвес, харын бүгү район билир. Хоочун саанчы он чыл иштинде кыштың соогундан, чайның изиинден чалданмайн чыл бүрүде кызымак ажылдап, бодунга быжыглаттынган инектериниң бызааларын менди доруктуруп, хөй сүттү саап ап келген. Бо чылын быжыглаттынган он ийи инек бүрүзүнден 1450 литр сүт саап алыр хүлээлгелиг ажылдап турар.

А. ДОРЖУ.

Мурнакчы малчын

Ыракты Мөңгүн-Тайганың «Малчын» колхозунуң хойжузу Салчак Метпээде 310 төрүүр хой быжыглаттынган. Оларның ийи чүс ажыы хураганнапкан. Хойжунуң болгаш ооң өөнүң ээзи Салчак Кулактың кежээ, шудургу күш-ажылының ачызында чаш хураганнар менди дорууп турар.

А. БЕГЗИ.

Каа-Хемде «Бурунгаар» совхозтуң механизаторлары бо хүннерде часкы тарылгага техника белеткелин организастыг үргүлчүлеп турар. Олар септелгени бригада аайы-биле чорудар арганы ажыглап чорутпушаан, бот-боттарының аразында социалистиг чарышты организастаан. Аразында чарыштыг №№ 1, 2 бригадалардан бир дугаар бригаданың тракторнстери мурнап турар. Олар септезе чогуур 21 тракторунуң 17-зин холдан үндүрүп алган. Септелге ажылының эгезинден бээр чаңгыс-даа хүн үспейн үлегерлиг ажылдап келгеннерге тракторнстер И. Боргундоеов (солагай талазында), Н. Весёлов олар хамааржыр. Бо эштер хүн нормазын 125—130 хуу күүсетпишаан, боттарының тракторларын хамыкты мурнай дооскаш, ам өске өөрүнде дузалажып турарлар.

ЧУРУКТА: мурнакчы механизаторлар И. Боргундоеов биле Н. Веселовтуң ажыл дугайында сүмележип турары.

В. МОЛЬБИНИҢ фотозу.

Сакманщик угбай

Улуг-Хем районнуң «ҮТКА 25 чылы» совхозунуң Ак-Туруг салбырында Анай Санчыевна Артаа мында хоочун хойжуларның бирээзи болгаш дуржулгалыг сакманщик. Уруттарының адазы Моңгуш Хөлчүкович Артаа-биле кады ол ам 22 чыл иштинде мал малдап келген.

Оларның коданында 414 баш төрүүр хойларның оолдаашкыны барык доозулган. Чыл бүрүде хой оолдаашкынының үезинде Артаа угбайның боду сакманщиктевишаан, аныяк сакманщиктерниң ажылын башкарып кириптер. Эрткен сес-ки беш чылдың иштинде чыл бүрүде 80-ден эвээш эвес хураганны ажаап, доруктуруп келген.

Бо хүннерде дуржулгалыг сакманщик 100 ажыг хураганны доруктуруп турар. Ооң кыштаанда сиген, сула, ногаан будук-бүрү, чарба, дүс дээн ышкаш мал чеминиң курлавыры четчир. Хураганнар ажаар өрээлдер иштинге төгер кургаг өдектиг.

Ортун уруу Артаа Сендиңмаа-биле кады эртен даң бажындан орай дүнеге чедир хураганнар ажаар чымыштыг ажылды чалгаа чокка кылып турар. Уруунуң ажаалдазында хураган саны 120 чедип турар. Кажаада хураганнарны иштиилер дүне ээлчежип көрүп, от салып, кажааны чылыдып турар. Артаа угбай аныяк сакманщиктерни ам база өөредип турар.

Д. ШЫНАРАП.

ЛЕНИНЧИ КОМСОМОЛДУҢ ТӨЛЭЭЛЕРИ

Аныяктар организацияларының кады ажылдажылгазының Бүгү-польша Комитединиң чалааны ёзугаар Ленинчи комсомолдуң ВЛКСМ ТК-ның секретары Б. К. Пугога баштаткан төлээлери Польшага чеди хүн чораан келген. Аалчылар Варшавага болгаш Быдгощка, Гданьскиге болгаш Гдыньга барып, аныяк ажылчыннар, студентилер, тараачыннар болгаш башкылар-биле ужурашканнар. Ол ужурашкыышкыннарның болгаш түректиг ханызындан беседаларның үезинде бузулбас совет-польша харылзааларын быжыглаарының, ВЛКСМ биле польша аныяктар организацияларының аразынга кады ажылдажылганы калбартырының айтырыгларынче улуг кичээнгейни салган.

Совет төлээлериниң кежигүннери ПУР-га чорааның түңнелинде журналистер-биле ужурашкаш, польша аныяктар-биле ужуражыышкынналарының база совет аныктар СЭКП-ниң XXIV съездизинге төлептиг ужуражыр дээш канчаар белеткенип турарының дугайын чугаалааннар.

(СЭТА).

СЭКП обкомунуң IX пленумунуң шиитпирин амыдыралга

КОЖА-КОЖА АЖЫЛ-АГЫЙЛАРДА

Малчыннарны суурга чурттадып, ийи ээлчег-биле ажылдаарынче шилчидер дугайында СЭКП обкомунуң IX пленумунуң шиитпири республиканың колхозтарының, совхозтарының малчыннарының ажыл-амыдыралында боттанып эгелээн. Ажыл-агыйлар боттарының байдалын өөренип көрбүшаан, чамдык боттуг чүүлдерни кылып, моон соңгаар үелерде планнарын тургузуп турар. Ооң тодаргай чижээн Каа-Хем районнуң чамдык ажыл-агыйларындан көрүп болур. Мал ажылын улам ынай хөгжүдер, малчыннарның амыдырал-чуртталгазын экижидер талазы-биле социал-экономиктиг ол чугула хемчегни амыдыралга боттандырарынга «Кызыл тук» совхоз эрткен үеде чамдык практиктиг хемчеглерни ап чоруткан.

Мал ажылы совхозка хөй орулганы берип турар кол адыр. Районнуң өске-даа ажыл-агыйларында ышкаш, ооң бүгү шээр малы чылдың дөрт эргилдезинде түс-түс коданнарга сула кадатка турар. А кышкы үеде төрүүр кодан бүрүзүн кол болгаш дузалакчы ийи хойжу харыылаар. Кажан массалыг оолдаашкын эгелей бергенде оларга сакманщиктер дээн ышкаш, өске-даа дузалакчы кижилерни база быжыглап турар. Совхозтуң малчыннарының амгы амыдыралында чогум чаа, солун чүве чүл?

Ылангыя шээр мал ажылынга ээлчежип ажылдаар чоруктуң ажыктыын берымдаалааш, ону боттандырарының баштайгы базымын совхоз төвү суурга малчыннар чурттадыр бажыңнар тудтурарындан эгелээн. Бүрен-Аксы суурда барык чыл хире үе иштинде «Көдээ тудуг» трезиниң тудугжулары чүгле малчыннарга безин ийи аал иштин чурттаар ийи бажыңны тудкаш, бирээзинге-ле чаңгыс өг-бүле олурар база ийи бажыңның капитал септелгезин кылып берген. Ол бажыңнарны 1970 чылдың августан эгелеп, моон мурнунда Улуг, Биче-Ажыктар эдээнге чурттап турган хойжулар: Николай Чикей, Александр Сидоров, Георгий Юмужап, Владимир Долчунмай оларның өг-бүлелери ээлепкен. Ам мында сууржун амыдыралдың ажыын көрүп, эки чурттап орарлар.

Малчыннарны сууржe көжүрүп алыры барыктыг болбайн аан. Берге чүве — оларның ээлчежип хой кадарарын организастаары. Чүге дээрге, шээр мал кажааларын чүгле 360—400 хой киреринге өйлеп кылганындан, кышкы үеде чаңгыс кыштагга оон хөй хойну тургузуп алыр арга чок турган. Ындыг, бергелер турза-даа, совхозтуң удуртукчулары, тускай эртемниглери малчыннарның боттары-биле сүмележип тургаш, ажыл-агыйда бар аргаларның хире-шаа-биле ол айтырыгны дидим шиитпирлеп, чамдык чаартылгаларны кылып чоруткан.

Совхоз ол коданнарны 800-800 баш кылдыр ийи түс бөлүктээш, оларны ээлчежип кадарар кылдыр демги дөрт өрегеге быжыглаан. Хой кажааларын үе чылыг турдала, таарыштыр улгаттырып каан. Кыштагларда ооң мурнунда оларның чурттап олурган бажыңнары база бар. Ам мындыг: Н. Чикей биле ооң эжи А. Сидоров олар суурда бажыңнарындан таарыштыр хүнезиннениң алгаш, ийилээн 7 хонук кадарып чорда, өске ийи хойжу оларны солуп чеде бээр. Малчыннар мындыг ээлчежилге-биле массалыг оолдаашкын эгелээриже чедир ажылдаар. Ооң соонда, ол кампанияны өске хөй дузалакчылары-биле демнежип эрттиржипкеш, база-ла чаа чурум ёзугаар ажылдап, чурттаар.

Шынап-ла, хостуг бажыңнар-ла бар болза, малчыннарны суурга эккеп чурттадып алыры белен. База бир кол чүве — оларның урут-дарыын ада-иелериниң ажылынга шаптыктавазын дээш ясли-садик, а аваларны суурга ажыл-биле хандырары болур. Совхозтуң тускай эртемниглери бо айтырыгны база шиитпирлеп шыдаан. Бүрен-Аксы суурнуң Набережная кудумчузунда дөрт өрээл чаа бажыңда чурттап орар хойжу Николай Чикейниң бажыңынга чеде бээривиске, бажыңның кол ээлери чок, Николайның авазы Ольга Чамыяновна чааскаан олур. Оглу ээлчээн эрттирип чоруй барганын, а кенни совхозтуң ясли-садигинде ажылдап турарын биске тайылбырлады. Уруунуң ийизи түс черин ладыг. Хойжу өг-бүлениң үш школазында, а эң бичези Чечек—авазының ажылдап турар ясли-садигинде дээрзин база-ла Норбу угбайдан билип алгаы бис.

Бүрен-Аксы көдээ Совет чамдык организастыг хемчеглерни ап чоруткан. Эрткен чылдың сентябрьда суурга чаа ясли-сад ажыткан. Ында чүгле ээлчеглиг ажылдарже шилчээннерниң эвес, өске-даа хөй-хөй мал ажылдакчыларының уругларын хаара тудкан. Антонина Жидеевага удурткан ол көдээ Советтиң күүскому болгаш совхозтуң партия организациязы, дирекциязы малчыннарны ээлчеглиг ажылче шилчидериниң болдунар аргаларын ап, бо талазы-биле келир үениң планнарын база тургузуп турар. 1971 чылда ажыл-агый база бир дөрт хойжу өрегени ээлчежип ажылдаарынче шилчидерин көрүп турар. Борта хамаарыштыр совхоз бүгү бар аргаларны ажыглаар дээрзин партия эге организациязының секретары Степан Кириллович Якименко чугаалап берди.

Бо чугула айтырыгны Каа-Хем районда эки шиитпирлеп турар ажыл-агый чүгле «Кызыл тук» совхоз дизе чазыг болбас. Ооң-биле барык чаңгыс аай байдалда турар элээн хөй ажыл-агыйларда бо айтырыг четпес шиитпирлеттинип турар дээрзин айтыр херек. «Октябрь 30 чылы» колхозтуң база «Бурунгаар» совхозтуң суурларында малчыннар чурттадырынга туттуруп турар бажыңнар чок деп болур. Партия райкомунга, райкүскомга болгаш көдээ ажыл-агый эргелелинге оларның херек кырында ээлчеглиг ажылга кирген бис деп медээ берип турар малчыннарының хөй пуруузу боттары эки угразы-биле малчыннарда барып дузалакчылай берген кижилер. Чижээлээрге, «Бурунгаар» совхозтуң хойжузу А. Ложанда амгы үеде суур чурттуг Я. Аяа түр када дузалажып ажылдай берген. Оларның ажылында ээлчежилге бар-даа болза, ол чүгле малдың массалыг оолдаашкынын эрттирерибге кол хойжунуң дуза дилээнин хандырганы дыр. «Октябрь 30 чылы» колхозтуң баштаар чери, «Бурунгаар» совхозтуң дирекциязы, партия организациязы болгаш мал ажылының тускай эртемниглери боттуг эвес медээ бээри-биле кызыгаарлаттынып турбайн, бо талазы-биле чогуур хемчеглерни алыр, бар аргаларын ажыглаар ужурлуг.

Чогаалчы С. Токаның «Депутат Корженоол» деп очеркинде малчыннарны суурже байдалче шилчидип, ээлчештир ажылдадыр дугайында социал-экономиктиг чугула айтырыгны көдүрүп турар. Бо чаа эгелээшкинни СЭКП обкомунуң IX пленумунуң доктаалында айыткалынга дүүштүр чоорту боттандырарда ажыл-агыйның онзагай байдалын өөренип көрбүшаан, ону өскертип болбас перспективтиг план ёзугаар амыдыралга боттандырып уламчылаары эргежок чугула. Кол-ла сорулга болза, бо айтырыгны амыдыралга боттандырары дээш боттуг ажыл-херекти кылып чорудары болур.

В. МОЛЬБИ,
(«Шынның» тускай корр.).

ШЕРИГ-ПАТРИОТТУГ КИЖИЗИДИЛГЕ

Дайынчының төлептиининң көргүзүү

«Бүгү-нинти шериг хүлээлгезиниң дугайында» хоойлуга үндезилээш, оолдарны шериг албанынга чазып болгаш күзүн келдирип турар. Муң-муң аныяк оолдарның амыдыралынга чугула болгаш харысалгалыг үе-чада эгелээр. Улуг Октябрьның революсчу чаалап алыышкыннарын камгалаар дээш В. И. Ленинниң, Коммунистиг партияның тургусиан шериниң дайынчылары олар апаар.

Төрээн чурт дээш кадыг-дошкун тулчуушкуннарның одунга каңналган Совет Чепсектиг Күштер бистиң чонувустуң тургузукчу күш-ажылын болгаш айыыл чок чоруун идегелдиг камгалап турар. Чоннуң ынакшылы сиңниккен армияга албан эрттирери улуг алдар. Республиканың аныяктары ону медереп билип, тиилелгелерниң алдары-биле бүргеттинген дайынчы туктарның адаанга, чоргаарал-биле туруп турар.

Тываның партия, совет, хөй-нийти организацияларының болгаш шериг комиссариаттары аныяктарны шериг албанынга белеткээрин экижидер дээш хөй чүүлдерни кылып, оолдарны бижик-билиглиг, бедик үзел-чүткүлдүг, күш-дамыр талазы-биле сайзыраңгай кижилер кылдыр кижизидеринче улуг кичээнгейни салып турар.

Ол ажыл Улуг-Хем районда канчаар чоруп турарын ап көрээли. Шериг назылыг оолдарның хөй нуруузу сес класстан өрү билиглиг, олар шупту Төрээн чурт камгалалынга белен деп программаны дужааган дөрт кижиниң бирээзи-ле ДОСААФ-тың өөредилге курстарынга чолаачы тускай мергежилди чедип ап, бүдүрүлгелерниң болгаш школаларның өөредилге пунктуларынга эге шериг белеткелиниң өөредилгезин эрткен. Райондан шеригге келдирткен оолдар албан хүлээлгезин төлептиг эрттирип турар.

1953 чылда төрүттүнген, келдиртилге участогунга демдеглээн оолдар күш-ажылга болгаш камгалалга белен деп программаны дужааган.

Шериг-патриоттуг болгаш камгалал-массалыг ажылга чедип алган чедиишкиннери дээш СЭКП Тыва обкому, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели Улуг-Хем районну шилчиир Кызыл тук-биле шаңнаан.

Аныяктарны шериг албанынга белеткээринге шериг-патриоттуг ажыл дээштиг салдарны чедирип, Төрээн чуртту камгалаар херекке оларның харысалгазын бедидип турар. Бо талазы-биле Каа-Хем районнуң партия, комсомол, хөй-нийти организациялары демниг ажылдап, ол чугула ажылга курлавырда болгаш халашкан офицерлерни, сержантыларны, күш-ажылдың мурнакчыларын, революцияның хоочуннарын черлери-биле харылзаалыг, оларның-биле үргүлчү чагаалажып турар. Дайынчы алдарның комнаталарын, булуңнарын бүдүрүлгелерде, школаларда, көдээ клубтарда тургускан.

Барыын-Хемчик болгаш Улуг-Хем районнарга «Шеригге келдиртикчиниң хүнүн» шериг албанынга келдиртилгеге тураскаадып, аңаа төлептиг белеткелдиң көргүзүү кылдыр чыл бүрүде эрттирип турар. Дайыннарның болгаш күш-ажылдың хоочуннары, партия, совет ажылдакчылар, хөй-нийти ону белеткээринге болгаш эрттирерinге идепкейлиг киржип келген. Шериг албанынче үделгелерни эрттирери шынаржаан.

Тес-Хем, Өвүр болгаш өске-даа чамдык районнарда аныяктар ортузунга шериг-патриоттуг ажылдың деңнели партияның область комитединиң салган негелделеринге ыракта четпейн турар. Ооң түңнелинде ол районнарда шериг назылыг оолдар бүдүрүлгеге ажылдавайн чуруун үреп тоңар, шериг учётузун негелделерин күүсетпес чоруктар бар.

Бо четпес ажылды эдериниң аргалары бисте бүрүн бар. Чижээ: Каа-Хем район сөөлгү ийи чылда шериг албанынче 90 ажыг хуузу сес класстан өрү билиглиг оолдарны чоруткан. Тожу, Бай-Тайга, Чөөн-Хемчик районнарда ол ажыл элээн экижээн. Хөй-нийтиниң калбак кир килгезин чедип ап турган, чүгле ынчаарда ук ажылды чедиишкинниг боттандырып болурун дуржулга бадыткап турар. Шериг назыны четпээн болгаш шериг назылыг оолдарның ортумак ниити билиин бооттандырар талазы-биле Каа-Хемде район комиссиязының ажылының дуржулгазында эки чүүлдер бар. Партия, совет, профэвилел, комсомол организацияларның төлээлеринден ону тургускан.

Аныяктарны шериг албанынга белеткээринге кадыкшыдылга болгаш эмнелге-профилактика ажылы чугула черни ээлеп турар. Бо ажыл шериг назылыг оолдарның кадыын экижидип, шериг албаны эрттиреринден соңгаарладыр таварылгаларны эвээжедир. Улуг-Хем районда камгалал-массалыг организациялар ол ажылды эрткен чылын элээн экижиткен. Кадыы кошкак шериг назылыг оолдарны ында шуптузун экирти эмнеп дооскан.

Республиканың ДОСААФ организациялары аныяктарны шериг албанынга белеткээринге хөй чүүлдү кылып турар. Олар эрткен чылын шеригге хөй техниктиг специалистерни белеткеп берген. Бистиң республикадан армияга болгаш флотка албанга барган шериг назылыг оолдарның үш кижиниң бирээзи-ле чолаачы тускай мергежилдиг, «Төрээн чурт камгалалынга белен» деп программаны олар шупту дужааган, кол нуруузу разрядтыг спортчулар болуп турар. Кызылдың автомото болгаш Шагаан-Арыгның спорт-техниктиг клубтары оолдарны шериг-техниктиг мергежилдерге эки өөредип келген.

Аныяктарны шериг албанынга белеткээр ажылга чугула рольду бүдүрүлгелерниң, колхоз, совхозтарның өөредилге пунктулары ээлеп турар. Шеригге белеткелдиң эге билиглерин аңаа алыр. Чадаана АТБ-ниде өөредилге пунктузунуң кичээлдерин инструкторлар А. Немков, Н. Зобальцев олар шынарлыг эрттирип турарындан дыңнакчылар хөй чыглыр.

Бүдүрүлгелерниң, колхоз, совхозтарның комсомол организациялары ортумак школаларда эге шериг белеткелинге боттуг дузаны чедирип, шериг назыны четпээн болгаш шериг назылыг оолдарны өөредилге пунктуларынче хаара тудар хүлээлгелиг.

П. ГРИГОРЕНКО,
Тыва АССР-ниң шериг комиссары.

ООЛДАРГА ТҮР КУРС

«Тээли» совхозта шеригниң эге белеткелиниң өөредилге пунктузу каас-чараш кылдыр шиметтинген. Ханада «Совет Чепсектиг Күштер» деп стендини, Совет Эвилелиниң Маршалдарының чуруктарын, ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң шериг уставын, лозуңнарны аскан.

Чоокта чаа ол өөредилге пунктузунга чартык ай хуусаалыг чылда болган. Аңаа шериг назылыг оолдар 140 шактыг өөредилге курузун эрткен. Олар хамааты камгалалының чамдык хевирлерин, шериг уставтарын, чамдык дайынчы бооларның, автомашина тургузуунуң талазы-биле билиглерин шиңгээдип алган. Иргит Мачар-оол, Хертек Хүлер-оол, Владимир Салчак олар шылгалдаларны чедиишкиниг дужааган.

Районнуң шериг комиссарының оралакчызы офицер С. Бүчүте, «Тээли» совхозтуң автопарк эргелекчизи М. Нуржут, инженер-техник А. Кек олар хамаарышкан артемнерин ак сеткилдиг башкылап, дыңнакчыларынга ханы тайылбырны берген. Өөредилгени доосхан шериг назылыг оолдарга тускай шынзылгаларны тывыскан. «Тээли» совхозтуң директиязы өөредилгениң организастыг эртеринге чогуур дузаны көргүскен.

М. КЫРЛЫГ-НАРА,
ДОСААФ-тың Бай-Тайга район комитединиң даргазы.

Шеригниң Н кезээнде улуг лейтенант Виктор Воробьевтиң командылаан мотоадыгжы рота тергииннерниң бирээзи. Ооң тергииннери сержант Александр Дмитриев, анаа дайынчы Юрий Пилипчук олар тактиктиг өөредилге үезинде.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

СЕМИНАР; УЖУРАЖЫЛГА

Тес-Хем район Совединиң күүскому көдээ Советтерниң күүскомнар даргаларының, секретарьларының, улусчу дружиналарның командирлериниң, эш хуузунуң судтарының даргаларының семинарын эрттирген. Семинарның киржикчилери лекцияларны дыңнап, дуржулгазын солушкан.

Улус ажыл-агыйынга Советтерниң удуртулгазын, масса-биле харылзаазын сайзыраңгайжыдар, хөй-ниитиниң корум-чурумунуң камгалалын күштелдирер, социалистиг хоойлу-дүрүмну сагыыр дугайында лекцияларны олар дыңнаан.

Хоойлу-дүрүм, хөй-ниитиниң корум-чурумунуң дугайында райкүүскомнуң шагдаа килдизиниң начальниги эш Давааның, район прокурору эш Мижиттиң лекциялары өөредиглиг болган. Улусчу дружинаның болгаш эш хуузунуң судтарының хөй-ниитиниң корум-чурумун тударынга, күрүнениң болгаш күш-ажылдың корум-чурумун быжыглаарынга, ажылга харысалга чоктарны, эрге-чурум үрекчилерин эде кижизидеринге улуг рольдуг болуп турарын лекторлар онзалап демдеглээн.

Д. ДИРЧИН.

Делегей бо хүннерде

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ЧАРЫШТЫҢ ТҮҢНЕЛДЕРИ

ПРАГА. Совет Армияның Чехословакияны немец-фашистиг эжелекчилерден хостааны-ның 25 чыл оюнга алдар кылдыр чехословак металлургия комбинаттарының болгаш заводтарның аразында социалистиг чарыштың түңнелдерин үндүрген. Бо чарыштың сорулгазы — продукцияны бүдүрүп үндүрерин көвүдедир, бүдүрүлге курлавырларын калбаа-биле ажыглаар болгаш чехословак металлургтарының ортузунга күш-ажылчы инициативаны хөгжүдер.

Остравта Клемент Готвальд аттыг металлургия комбинадының коллективи чарышка бирги черни алган. Чурттуң бо эң аныяк металлургия комбинадын дайын сөөлүндеги чылдарда тудуп, ажыглалга киирген. Эрткен чылын комбинаттың ажылдакчылары хөй продукцияны бүдүрүп үндүрген болгаш хосталганың юбилейинге алдар кылдыр боттарының алган хүлээлгезин элээн ажыр күүсеткен. Олар чуртка барык 3 миллион тонна каңны берген.

Бо чылын чехословак металлургтар Чехословакияның Коммунистиг партиязының 50 чыл оюнга алдар болдурган социалистиг чарышка база киржип турар.

ОРУККА ШЕНЕЛДЕ

ВАРШАВА. Гдань тудуг организацияларының автотранспорт трезиниң бүгү болуктери автобаазалар аразында радио харылзаазын тудар аппаратура-биле чепсегленип алгаш, неделя дургузунда орукка чоруп турган. Автомашиналарның чолаачылары чоогунда кайы-даа бааза-биле харылзажып, орук аайы-биле чүък сөөртүрүнүң чагыын алыр аргалыг болган. Бо шенелде бүрүн чедимчелиг болган. Машиналарның куруг маңнаары ийи катап кызырылган. Тудуг материалдарын херелээн черинге дораан чедирип турар апарган. Шенелдени чоруткан болгаш транспорт баазаларын радиожударының төлевилелин белеткээн бөлүк инженерлер аппаратураны садып алырынга холбашкан чарыгдалдарының орну ук аппаратты ажыглаазының баштайгы чылында-ла эгиттинер дээрзин санап көрген.

ВЕНГРИЯДА МЕЛИОРАЦИЯ

БУДАПЕШТ. Үерлеп ашкан сугну моөңнээр тос улуг сут шыгжамырын бо чылын Венгрияга Дунай биле Тиса хемнерниң аразынга тударын шиитпирлээн. Сут шыгжамырлары часкы үеде үерлээшкинден чүгле муң-муң гектар көдээ ажыл-агый черлерин камгалаар эвес, харын база сут ховартаар айларда шөлдерни суггарарын хандырар.

Сут шыгжамырларының системазының тудуу — Венгрияның чөөн талазында чоруп турар гидротехниктиг ажылдарның делгереңгей программазының чүгле кезии-дир.

Тисада гидротехниктиг комплекстилерниң келир үеде каскадының эң улуг тудуун ам Тисалектен чүс километр ырак алдыы агымында кылып турар. «Тиса-2» деп адаан бо комплекст Венгрияның чөөн талазының бойдузун чаартыырынга кол салыышкынын киирер.

КОМБИНАТТЫҢ 50 ЧЫЛ ОЮ

БЕЛГРАД. Хорватияның Словонски-Брод хоорайында Джуро Джакович аттыг югослав машина тудуушкун комбинадының ажылчыннарының, инженерлериниң болгаш техниктерниң хөй муң кижилиг коллективи бүдүрүлгезиниң 50 чыл оюн демдеглээн. Шаанда вагон тудуушкунунуң бичии заводу ам улусчу эрге-чагырганың чылдарының дургузунда улуг комбинат болу берген. Комбинат амгы үениң күчүлүг дизель локомотивтерин, трамвай вагоннарын, көвүрүг конструкцияларын, комплекстиг дериглерни бүдүрүп турар. Бо үеде комбинат Югославияның элээн каш хоорайларында чигир заводтарын дериглер-биле хандырып турар. Джуро Джакович аттыг комбинаттың тудуунга азы чаартылгазынга киришпээн чаңгыс-даа металлургия заводу чуртта чок.

«Джуро Джакович» маркалыг конструкциялар-биле тудуп кылган көвүрүглер Дунай, Сава, Драва, Неретва болгаш өске-даа югослав хемнерниң эриктерин тудуштурган.

ЧАСКЫ ТАРЫЛГАГА БЕЛЕТКЕЛ

ПХЕНЬЯН. Бүгү чуртта часкы тарылгага белеткел доостур четкен. Бо чылын КУДР-нуң көдээ ажыл-агыйның кооперативтери каңдаачал черлерниң суттадынче онза кичээнгейни салып турар. Пхеньянның чоогунда Садон районнуң көдээ ажыл-ишчилери каңдаачал 100 гектар шөлдү бүлгүртүп суггарар талазы-биле амгы часкы ажылды бүрүн доозарын хүлээвиген. Ол сорулга-биле сут сордурар 80 ажыг станцияны ам безин туткан, хоорааларны салыр болгаш янзы-бүрү механизмнерни ээтеп кылыр талазы-биле ажылдар дооступ турар.

Каңдаачал шөлдерни суггарарының системазын бүгү талалыг шептередирип суттаттыг рис ажылынга турум дүжүттерни хандырар болгаш тараа культураларын бүдүреринге чаа көдүрлүүшкүнү чедип алыр арганы бээр.

ВДР-НИҢ ТРАНСПОРТЧУЛАРЫНЫҢ ЧЕДИИШКИННЕРИ

ХАНОЙ. Вьетнам Демократтыг Республиканың транспортунуң ажылдакчылары улуг көдүрлүүшкүн-биле ажылдап турар.

Бо хүннерде Хайфоннуң далай транспортунуң эргелели күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер болгаш бирги кварталдың планын хуусаазындан беш хонук эрте күүседир сорулга-биле шалыпчы айыы чарлаан.

Хайфон портунуң коллективи февральдыындан бээр чартык катап ажып турар хемчээлдиг ажылдарны мартта күүседирин шиитпирлээн.

Куангбиньможунуң автотранспорт организациялары чүък сөөртүлгезиниң хемчээлин доктаамал көвүдедип турар.

(СЭТА).

АНДЖЕЛАНЫ ХОСТААР!

НЬЮ-ЙОРК. СЭТА-ның корреспондентилери А. Бобиков биле Г. Зиборов оларның дамчытканы:

Эрес-маадырлыг америк коммунист Анджела Дэвисти камгалаар чыскаалдар болгаш митингилер Американың хөй-хөй хоорайларынга болган. Нью-Йоркта хоорай судунуң бажыңынга чеде берген чыскаалчылар «Политика талазы-биле бүгү хоругдаттырганнарны хостаар!», «Анджела Дэвиске хосталга!», «Политика талазы-биле дерзии үүлгедиглерин соксадыр!» деп бижээн плакаттарны тудуп алгаш чораан.

Чыскаалдың киржикчилери — аныяк болгаш кырган, кара болгаш ак кештиг американнар «Анджела Дэвис — буруулуг эвес!», «Истеп-сүрүүшкүнну соксадыр!» деп кыйгырыгларны салган.

Анджела Дэвисти хостаар дээш комитеттиң инициативазын ёзугаар эрес-маадырлыг америк коммунисти камгалаан митинг суд бажыңының баарында шөлге болган.

«Анджеланы болгаш политика талазы-биле бүгү хоругдаттырганнарны хостаарын негээри-биле бөгүн мында чыылган бис» деп, «Хосталга дээш аныяк ажылчыннар эвилелиниң» удуртукчузу Джарвис Тайнер медеглээн. Эрге-чагыргалар Сан-Рафелдиң кара-бажыңынга Анджеланы корунчуг аар-берге байдалдарда олуртуп турар деп, америк комсомолчуларның удуртукчузу демдеглээн. «Бис, америк комсомолчулар, америк хоойлуларны ёзугаар истеп-сүрүүшкүнге таваржып турар-дыр бис. Анджеланы хостаары — политика талазы-биле дерзии үүлгедиглерден бистиң база хосталгавыс-тыр» деп, ол демдеглээн. Сураглыг америк юрист Джон Абт Анджелага онааган буруудадыышкын дүрүм ёзугаар эвес болгаш үндезин барымдаа шуут чогунче митингиниң киржикчилериниң кичээнгейин салган. «Анджеланың буруузу чок, эрге-чагыргалар ону хостаар ужурлуг!» дээрзин Абт медеглээн. АКШ-та дерзии үүлгедиглерниң кедереп барган байдалында А. Дэвистиң амы-тыны айыылда доктаамал турарын ол сагындырган.

АКШ-тың Коммунистиг партиязының төлээлекчизи Джил Герт Грин АКШ-ка макартизмниң дерзии үүлгедиглериниң үезиниң дугайын бодунуң чугаазынга сагындырган. «Ам чагырыкчы Америка аныяктар шимчээшкинин, дайынга удур көдүрлүүшкүннерни коргудар болгаш базар, соок дайынның үезин катап эгелээр дээш, бо кысты судтаары ол-дур» деп, Грин медеглээн.

• • •

ВАШИНГТОН. (СЭТА). «Аджела Дэвисти хостаар!», «АКШ-та политика талазы-биле бүгү хоругдаттырганнарны хостаар!» — ындыг негелделер-биле америк аныяктар АКШ-тың юстиция министерствозунуң Вашингтонда бажыңынга чеде берген.

Америкада «өске бодалдыгларны» базарының планын ажылдап кылып турар юстиция министерствозунуң бажыңының чанынга чыскаалды кем-херек үүлгеткениниң кандыг-даа барымдаазы чок болган ужурунда Анджела Дэвисти хостаар дугайында болчукчуларның негелделерин деткиири-биле организастаан.

«Анджела Дэвисти хостаар дээш комитеттиң» төлээлекчилери хуудустарны тараткан. Америк коммунисти хостаары «Каттышкан Штаттарда политиктиг болгаш расисчи дерзии үүлгедиглерниң айыылынга таварышкан буруу чок өске-даа кижилерни хостаарын дүргедедир» деп, ол хуудустарда чугаалаан.

Бүдүрүлгени көвүдедири — кол сорулга

САНТЬЯГО. (СЭТА). Чонну ажыл-биле хандырарының деңнелин элээн бедидериниң эргежок чугула чүүлү болур бүдүрүлгени улуу-биле көвүдедирип чедип алыры — 1971 чылда Чилиниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң планының база бир кол сорулгазы ол. Планнаашкын талазы-биле «Одеплан» күрүне организациязы ук планны чурттуң хөгжүлдезиниң Национал чөвүлелинге киирген.

Улусчу чаңгыс эп блоктуң чазаа планның кол чүүлдерин ажылчы чоннарның калбаа-биле чугаалажып көөрүнге киирген. Ол кол чүүлдерни тус черниң «Насьон» биле «Сигло» солуннарынга парлаан.

Мурнундагы чазактың башкарылгазының үезинде чили экономиканың аар берге байдалын — экономиктиг буураашкынны, ажыл чокталыр чоруктуң болгаш акшаның үнезиниң чокталырының дендеп барган турганын документиде демдеглээн. Ооң ужурунда 1971 чылда хамыктың мурнунда бүдүрүлгени улуу-биле көвүдедирип, орулгаларны эде хуваарын, чурттаглга тудуувуң, кадык камгалалының болгаш өөредилгениң, акша үнезиниң чокталырын соксадырының эң чугула айтырыгларын шиитпирлээрин чедип алырын айыткан.

Ылаңгыя даг-руда үлетпүрүнге хөй капитал салыышкыннарны киирерин планда көрген. Ол чорук келир үеде чуртка чесги бүдүрерин элээн көвүдедир арганы бээр. Эрткен чылда селитраны бүдүрери 650 муң тонна турганынга удур 1 миллион тоннага чедир көвүдедир, хөмүр-даш болгаш демир руда тывыжы өзер. Кадык камгалалының болгаш улус өөредилгезиниң талазы-биле делгереңгей программаларны база айыткан.

Сөөлгү каш чылдарның дургузунда Германияның Федеративтиг Республиказынга 600 муң ажыг үүрмек болгаш ортумак тараачын ажыл-агыйлар хоозураан. Бүдүн-бүдүн өг-бүлелер ажыл дилеп хоорайже кирер ужурга таварышкан. «Унзере пайт!» солуннуң дыңнатканын ёзугаар алырга, сезен чылдарның эгезинге чедир «ам-даа бир миллион ажыг тараачын ажыл-агыйлар» ындыг салымга таваржыр деп турар.

Аар өртектиг техниканы болгаш чемишчидилгелерни садып алырынга тараачыннарның чарыгдалдары өзүп турар.

ЧУРУКТА: Вестфалияның Хаген хоорайында Рынок шөлде тараачыннар митингизи. Олар өртектерни эде көөрүн негээр дээш аңаа чыылганнар.

Фото АП — СЭТА-ның.

Судтаарын соңгаарлаткан

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Анджела Дэвистиң «хероэн» судка сайгарып көөрүн база катап соңгаарлаткан. Бо «херектиң» талазы-биле база буруудаттырган Р. Маджиниң шиитпкекчи Макмаррей «чөптүг шииткекчи болуп шыдавас» болган ужурунда ону чайладыр дугайында негелдезин судту соңгаарладырынга чыдагаан болган. Маджиниң негелдезин судту аймааратккан. Суд хуралының чапсарыының соонда Макмаррей «херекти» сайгарып көөрүнден ойталап түр мен деп медеглээн. Ам Калифорния штаттың юридиктиг чөвүлели өске шииткекчини томуйлаар ужурлуг.

ИНДИЯНЫҢ ЧАА ЧАЗАА

ДЕЛИ. (СЭТА). Премьер-министр Индира Ганди баштаан Индияның чаа чазааның составын ында чарлаан. Индира Ганди иштики херектер; планнаашкын; атомнуг энергия; информация, радио дамчыдылга болгаш телевидение министрлериниң албан-дужаалын база күүседир.

Аъш-чем болгаш көдээ ажыл-агый министринге Фахруддин Али Ахмед, саң министринге Я. Б. Чаван, камгалал министринге Джагдживан Рам, даштыкы херектер министринге Сваран Сингх олар томуйлаттырган. Эвилел кабинединде оон аңгыда база сес министр кирген.

ДОПЧУЗУ-БИЛЕ

ЛОНДОН. Англияда ажыл чокталыышкын сөөлгү 30 чылда турбаан деңнелде четкен. Чуртка бо чылдың мартта 793.000 ажыл чоктар санаттынып турган, азы эрткен айда турганындан оон 32 муң кижи хөй болуп турар.

БАРЫЫН ҮЗЕЛДИГ КҮШТЕРНИҢ СҮЛЧЭЭЗИН ИЛЕРЕТКЕН

РИМ. (СЭТА). Ында билдингени-биле алырга, республиканың прокуратуразы болгаш полиция кедергей барыын үзелдиг күштерниң сүлчээзин илереткеш, ол дугайын чазакка дыңнаткан. Сүлчээчилер Италияның демократтыг албан черлерин дүжүрерин боттарының сорулгазы кылдыр салган турган. Белеткеп турган сүлчээниң дугайы суд болгаш полицейжи эрге-чагыргаларга март эгезинде-ле билдинген, ынчалза-даа ол дугайында медээлер чүгле март 17-де парлалгага костүп келгилээн.

«Национал фронт» дээр фашистиг организация сүлчээни белеткээринге идепкейлиг киришкен боор деп бодалды айтып турар. Муссолиниң база бир чоок эжи чораан хаан Валерио Боргезе «Национал фронтуну» баштап турар.

Эрге-чагыргалар чер-черде неофашистиг организацияларның 700 секциязынга ужээшкинни кылган. Ооң түңнелинде хөй документилерни хавырган.

РИМ. (СЭТА). Италияның Министрлер чөвүлелиниң даргазы Э. Коломбо иштики херектер министри Ф. Рестивону хүлээп алган.

Белеткеп турган сүлчээниң дугайында дыңнадыгны Ф. Рестиво сенатка кылыр дээн.

• • •

РИМ. (СЭТА). Чуртка кедергей барыын үзелдиг күштерниң белеткеп турган сүлчээзин илереткен дугайында дыңнадыгга холбаштыр Италияның Коммунистиг партиязының пленумунуң ажылын арада соксаткаш. Италияның Компартиязының Удуртулгазының далаштыг хуралын чыылдырган.

ЧАЗАП СИИЛБИИР УРАН ЧҮҮЛДҮҢ МАССАЛЫЫ ДЭЭШ

Чонар-даш — алдынналчак сарыг, хар ышкаш ак, дас-кара, кызылдыр алы көк кожааларлыг дээш, хөй янзы өңнерлиг. Уран чазаныкчы туралааны-биле кандыг-даа өңнүг шилип алгаш, кижиниң овур-хевирин, кандыг-даа оң-чуъвенүг мал, аң, куш, өске-даа амытаннарны өөн чазап кылыр. Ынчангаш ус-шевер кижилер чонар-дашты эрте тееrүден бээр ажыглап келген.

Чоннуң уран шеверлериниң аразындан эң шевер чазаныкчылар чагыгларны шагдан бээр күүседип келген. Чижээ, Хертек Тойбу-Хаа 1934 чылда ТАР-ның Культура министерствозунуң чагыыл ёзугаар 30 хол-шыдыраазы чонар-даштан чазап кылган. Ол өйде Тываның кожууннарынга албан черлериниң танмаларын чонар-даштан сиилбиир ажылды күрүнениң тускай чагыыл ёзугаар күүседип турган.

Тывага чазап сиилбиир уран чүүлдүң сөөлгү үеде канчаар хөгжүп келгенин ол талазы-биле мастерлерниң кыска намдарындан көрүп болур бис. РСФСР-ниң алдарлыг чурукчузу Хертек Каштанович Тойбу-Хааны алыылы. Малдың, аң-меңниң мага-бодунуң дүрзүзүн, аажы-чаңын, шимчээшкинин — ол мал эмчипп тускай эртеми-биле-даа, аңчы мергежили-биле-даа эки билир. Ол бүгүге хамаарыштыр ажылды кылганда, оларны харын-даа тоолчургузудуп турташ, кижиниң караан өөртүр келир аян-шинчизин тып келир. Чижээ, чалбыыш «дылын уштуп» алган, чиртими алжок, чылбыртып кел чоруур. тоолда узуну чонар-даштан чазааны кымга-даа солун. Азы араатан хаалап келириндев сестип, чыт тырттып, кулактарын сүүрертипкеш, дыңнаалавышаан, бызаазын эмзирип турар мыйгакты сиилбип каапы тыва уран чүүлдүң символ-демдээ болу бергенин таварылга эвес-ле болгай.

Бо чүүлдерге тыва хаалерни, утулаалары ол база чараш ажыглап билир. Чижээ, мончуктарын, кулак, кудуруун, дүгүн янзы-бүрү национал хээлер-биле сиилбип кылган «каас өшкү-даа» дижик. Чоннуң эдилел-херекселдеринге хамаарышкан чүүлдерни, аңчы кижиниң кезээдо көрээнүн, дыңнаалап чоруурун, даап үндүрбес дээш кедеп, чыт кактырбас дээш хатсалгының кабыя келирин хайгаарап чоруурун безин кедергей тода көргүзүп келири черле онза.

Чонар-даштан, ыяштан сиилип, ояр, демир-биле дарганваар, шуткуп кудар шеверлерниң бирээзи Кандан Довукаевич Хертек база-ла Бай-Тайгага чурттап чораан. Революция мурнунда, феодалэрге-чагырга турар шагда-даа, сөөлзүредир үеде-даа, өг-бүлезин аштатпас, сөөктап доңурбас төлээде, турамык дүжүметтерге ээр-чүгенни, оттук-бижекти, дага-шоптуну, байларның кадайларынга сырга, чүстүктү, чадаарда каас чарап хачы, хаарыылды ол сиилбип берип чораан, чонар-даштан, чес-холадан хол-шыдыраазы сиилбип, кудуп турганы база билдингир.

Шак бо мастерниң болгаш ол ышкаш өске-даа хөй мергежилдиглерниң уран-чечен салгаан сөөлгү үеде чоннуң эстетиктиг сонуургалынга хандыкшыл кылдыр ол хевээр көргүзүп берип турарывыста четпестер хөй дээрзин чугаалаксаан мен. Моңгуш чүтенчүларны, аэрниң десне, төрепчилерин, утулаалыг ээнгини база сырга, чүстүк болгаш өске-даа херекселдерни кудар, дарганнаар, тос, сөөк сыптыг бижектерни, оттуктарны, коңгулуурларны дээш, эдилелдиң хөй чүүлдерин кылыр хоочун мастерлер ам эвээжеп турар, а аныяктарның иштинден оларны кылыр дээрге, оларны аңаа өөредир, чаңчыктырар, маңаа салгакчыларны көвүдедир талазы-биле хемчеглерни четче албайн турарывыс хомудантыг. Бо бүгү чүүлдерже кичээнгей салыр өй келген. Келир үениң салгакчылары боттарының өгбелериниң уран шевер кылыгларын сонуургаар, оларның эки чүүлдерин амыдыралга ажыглаар эдилээр ужурлуг болгай.

Тыва национал скульптураны көөр болза, төөгү темаларынга тоолчургу дүрзүлер тургулаан. Ол ылаңгыя чоннуң аас чогаалының маадырларынга хамаарышкан. Ийи ак тайга дег дөңмектерлиг, кып сарыг хову дег ооргалыг арзылаң мөгениң алды адыр баштыг сыр чыланны алы амырга кара моостү тиилеп каары дээн чергелиг сюжеттерге сиилээн чүүлдерни кижи көөрге солун эвес деп бе? Бо чүүлдерде кара сагышты алы дайзын хораны ак сагыштың болгаш өнүк найыралдың тиилээни тоолдаттывып турар болгай.

Ол чаңчылдарны уламчылап турар уран шевер бистиң мастерлеривистиң чогаадыкчы арыннары боттарынга катаптаттынмас, тускай мөзүлүг болуп турары өөрүнчүг. Тойбу-Хааны чугааладывыс. А улуг мастер Моңгуш Черзиин ап көөрге, ол боду онзагай оруктуг. Аңаа кол тема — бугалар. Буганың быражыр чуве чок мөге күштүүн, ооң өжеш, содаачы, чоргаар байдалын көргүскени черле шыпчы. Ынчаарга Хертек Хуваның тевезинден өске малдарның онза ылгалдыын, кижи дег утаанныг чүве ышкаш чаңын көөр бис. Оларда шыйыг бүрүзү онза демдектиг. Ынчангаш тыва чазаныкчы мастерлерниң кижи бүрүзүнүң хол «ужуу» боттарынга дөмейлешпес, дашкырлашпас болуп турары, кижи бүрүзү боду стильдиг, темалыг, сюжеттиг болуп турары уран сиилбилгениң байлак аргалыын чугаалап турар-дыр.

Бо бүгүден аңгыда, бистиң мастерлеривистиң бо үеже шилчип турарында солун чүүлдер барын көөр бис. Уран мастер М. Черзи бир-ле дугаарында революсчу Оюн Күрсединиң овур-хевирин чонар-даштан сиилбээн. Алдан-маадырларның баштыңы Самбажыктың, ооң шериглериниң селемелерин чайбышаан, тулчуушкунче дидими-биле хап бар чыдарын сиилип кылганы черле солун. А Хертек Тойбу-Хаа мырыңай чоокта чаа фронтучу, бодунуң чаңгыс чер чурттуу С. Данзын-оолдуң овур-хевирин улуг хемчээлдиг кылдыр хаш даштан кылганын автономнуг республикаларның Москвага ажыттынар делгелгезинче апаш барганы өөрүнчүг.

Тыва национал хевирлиг, социалистиг утка-шынарлыг скульптураның хөгжүлдезинге хоочун шеверлер С. Норбу, С. Чаңзан, Х. Мижит-Доржу, Х. Монгальбии, Х. Хуна, Д. Окаанчык, Б. Байынды, бирги херээжен сиилбирлекчи, ССРЭ-ниң Чурукчулар Эвилелиниң кежигүнү Р. Аракчаа, С. Котел болгаш өскелерниң-даа чогаадыкчы салыышкынын чон үнелээн.

Харын-на ындыг мастерлерниң ачызында оларның уран чогаадылгазы бистиң улуг Төрээн чуртувустуң улустарынга болгаш даштыкы-даа көрукчүлерге эстетиктиг сонуургалды чедиргенин мактаар бис. Чижээ, бистиң мастерлеривис М. Черзи биле Х. Тойбу-Хааның кылган ажылдары баштай 1960 чылда Бүгү-эвилел делгелгезинге, ооң соонда Канадада Монреаль хоорайга болган делегей делгелгезинге киргилээнин билир бис. Ол ышкаш эрте-бурунгу тываларның тураскаалы болур бир көжээни база Монреальга Совет Эвилелиниң уран делгелгезиниң чүүлдериниң аразынга киирген турганы биске билдингир.

Бо бүгүнү мында чүге чугаалап турар бис? Бо солун уран чүүлдү улам сайзырадыр талазынче кичээнгей салыр дээш ынчап турарывыс бо. Мында чамдык дештигге бисте бар. «Ада көрбээнин оглу көөр». Х. Тойбу-Хааның оглу Дондук Тойбу-Хаа бо хүннерде Чурукчулар эвилелиниң кежигүнү, мергежилдиг мастер болу берген. 1966 чылда Америкага болган уругларның хол-биле кылыр ажылдарының болгаш техниктиг модельдер талазы-биле делегей делгелгезинге сески классчы Д. Тойбу-Хааның чонар-даштан кылган ажылдары киришкен, шаңнал макталга четкен. А Кандан Хертектиң оглу Хертек Хуна адазының уран шеверин база салгаан.

Ам бо хүннерде Бай-Тайганың уран шеверлериниң салгалы улам көвүдеп, ылаңгыя Кызыл-Даг школазында уран шеверлерниң болгуму тургустунган, ону Д. Тойбу-Хаа удуртуп турар. Ооң киржикчилери школачыларның чонар-даштан кылган ажылдары Москвага бичиилерниң делгелгезинге эрткен чылын кирген салгакчыларның өзүп турарының херечизи-дир. Ынчалзалаа чүгле бай-тайгачылар кызыдып турар болганда, сиилбилге уран чүүлү оон-даа калбак, бүгү республика хемчээлдиг хөгжүүр болза эки деп бодалды илередир дээш, бо чүүлдерни мында бижээн. Бо чүгула чүүл массалыг болзун дээш сагыш салып турарывыс ол. Ынчангаш хамаарышкан организациялар, уран шевер мастерлер боттары-даа ханы боданып, бо уран чүүлдүң улам массалыг чечектелиринге дилеп тывыышкыннарны кылыры эң-не чугула.

Республиканың Кызылда уран чүүл училищезинде уран чурулганың салбырын 1960 чылда ажыткан. Ынчангаш чурууруңга, чазап сиилбиринге салым чаяанныг аныяк оолдар, кыстар боттарынга ынак мергежилдиң аайы-биле тускай ортумак эртемни аңаа чедип алыр аргалыг.

Тыва АССР-ниң Чурукчулар эвилели база бар болгай. Ындыг болганда, бо адаттынган черлер хоочун-даа, чаа өзүп орар-даа чурукчуларның, чазаныр шевер мастерлериниң, уран шевер даараныкчыларның чогаадыкчы деңнелин бедидер талазы-биле кол төптер болур ролюн улам бедидер апаар дээрзин кижи бүрүзү манап турар.

Ленинниң юбилей чылында бистиң чурукчуларывыс зона аайы-биле-даа, Россия Федерациязының хемчээлинге-даа улуг делгелгелерге киржип турган. Оларга кымнарның кандыг ажылдары киргенин парлалгага калбаа-биле чырыткан. Моон соңгаар республиканың Культура министерствозу, Чурукчулар эвилелиниң баштаар чери, Улусчу чогаадылга бажыңы болгаш чогаадыкчы өске-даа организациялар үстүнде чугаалааныывыс чүүлдерден аңгыда, чоннуң уран шевер даараныкчыларының, аргыкчыларының алгы, хөмге хептеп, оюп кылырларының, чижээ, идик-хепке, эдилелге утулаа, чараш хээлерни кылып турган ажылдаарларының сонуургалын көдүрер. Ындыг чүүлдерниң делгелгелерин ажылдар хемчеглерин доктаамал ап турган, ооң сайзыралынче онза кичээнгейни салза чогуур.

Чоокта чаа Таңды районнуң Кочетово суурга авалар кежээзин организастаан. Аңаа харын-на ындыг ажылдарның делгелгезин кылганы онза солун болган. Аңаа херээженнер чевүлели, агитквартиралар штуму-биле кылган ажылдар чедишкиннииг болган. Ындыг кежээлер Эрзинде, Улуг-Хемде, Бай-Тайгада, Чөөн-Хемчикте чамдык кодээ клубтарга болгулаан. Мындыг үлегерни чер болганга нептередир, ооң ажылынга идиктиг бээр дээш культура албан черлери улуг күштүг салып ажылдаары күзенчиг.

Бо чылдың март-апрель айларда колхозтар, совхозтарга, июнь-август айларда — район төптеринге, хоорайларга, а октябрь-ноябрьда — республика төвүнге болур культура албан черлериниң хөй-ниити көрүлдезинге холбаштыр улуг ажылдар чоруттунар болганда, ол хемчеглер бо чүүлде көвүдеп турар айтырыгларның талазы-биле база улуг идиглиг болган турар кылдыр ажылдаары чугула. Салдынган сорулгаларны чедиишкиннииг күүседир талазы-биле культура албан черлериниң ажылы ээлчеглиг кампаниялар хевирлиг эвес, харын доннаамал болур ужурлуг. Ынчангаш чоннуң сиилбилге уран чүүлүнүң херээн чогуур белик деңнелге чедир хөгжүдери — бистиң чугула сорулгавыс.

А. САЛЧАК,
Тыва АССР-ниң Культура министерствозунуң улуг инспектору.

ЭРГИ РЕССОРЛАР

(Рассказ)

Бистиң черде бир-ле ирей бар. Ооң чогум адын, шыны херек, дыңнаваан мен. Кырган, чалыы арат чону «дарган» деп шагдан тура шолалап каан. Шоланы ол атеыының, таныываз кижилер адын айтырарга Дарган дээр. Билбес кижилер ол атты дыңнааш, ат-сураа үнс берген дарган кижи деп бодаарлар. Харын-даа бир ындыг таварылга болган дээр.

— Шолаң «дарган» болганда, шору-ла дарганнаар турган болбааже. Хоюнну хүлээдип бериптекеш, суурга кээп дарганнап көрбес силер бе? Дарган кижи тывылбайн туру — деп, Базыр дарга баштай келген чылында санал киирген.

— Төрүмелимден дожу, хорук тудуп көрбээн, бажым көгерткиже мал эдерип келген кижи мен, дарга — дээш, ирей ындыг атка канчап четтикенин тайылбырлаан. Чүвениң ужуруп ам-на билген дарга бааpы каткыже каттырган.

Дарган ирей шаандан тура ла демир-дес аймаан бөле-хаара тудуп, кыштаамның чанында куңга, ол-чаашкындан дадарбазын дээш кадагалап, шыгжап каар. А ынчан демир-дес аймаа ындыг-ла белен тывылбас турганындан ырак-чооктан кожалары ыыт дагазы, кыскаш болгаш өске-даа херектиг чүүлдер кылдырар демир дилеп алыр дээш үргүлчү аңаа келир. А чаc дүжүп турда «үүжезин» мырыңай куруглап каар.

Кыштагдан чаагаар деп турган, кажаа-хораазының иштн-даштын арыглап, херектиг чүүлдерни эңмелей каап, өдекти бир кылдыр дескинген. Сут дажыглаар улуг доскаар чанында, ийи хире калбатары сыңгылай берген машина рессору чыткан.

— Шаанда шаг болза, кожуп тургаш, шапак-даа оектеп, хачы, бижек соп алыр болза эки-ле демир-дир. Чүве элбээн-не дээш ынчаарга кайын боор. Ам-даа ажыглап болур ыраасыр-ла-дыр — деп, кады кырган Дыылаа утбайга ол чугаалааш, рессорну уул чадай-чалай аңмаарга суп каан.

...Колхозтуң чолаачызы Маңган-оол Дарганның кыштаанче сиген чедирип келген. Сиген кажаазының чанында оңгарга машина киргеш, оон ушта чүткүп, дедир дүжүп-ле турган. Арай деп үнүп келгеш көөрге, соңгу рессору сына берген болган. Чолаачы кончуттунуп-ла үнген.

— Чоруу чогувас, кулугурлар! Чазып суг сөөртүп турумда, машинам рессору база сынды. Машина чорууруңга эптиг кылдыр, оңгул-чиңгилдерни чүге дескилеп албас чүвел?

Дарган ирей машинаның адаанче баккылап көргеш, ыт-даа чокка сигеник дүжүре берген. Маңган-оол машина адаанче киргеш, сыңгылай берген калбак демирлерни каңгырады баккылааш, таалайын таккыладып халактаан.

— Ажырбас, оглум! Ылгаш кыла тыртып аар сен! — деп, ирей ону оожургаткан.
— Ындыг амыр чүве кайда чүвел? Рессорну кайын тывар сен? Азы колхозта септелге мастерскаязындан барып эккээрин ол бе? — дээн.

— Эрткен чазын сээң маңаа каапкаш барган ыраасырыңны мында шыгжап каан кижи мен, оглум. Көрүп көрейн! — дээш, ирей аңмаарынче кылаштапкан. Удаткан чок чүгле ийи калбаа сыйлы берген будун рессорларны ол каңгырады сөөртүп келген. Маңган-оол рессорларны тынып кааш арны кызып, ыттажы чидип, аңдара-дүңдере туткулааш, ээрлигелерин адыра бертее...

Вл. СЕРЕН-ООЛ.

• • •

Кызылчылар дыштаныышкының янзы-бүрү хевирлерин ажыглап турар. Суббота, воскресенье хүннеринде кышкы дөш алдындан баалыктаарынга ынак кижилер оруктуң ыраккузаачыдан далдаравас, машиналыг, мотоциклдиг, чадаг-тергелиг күзелдиг черинче чоруй баар.

Бир ындыг үнүүшкүнну бо чурукта көрүп тур силер. Кааң аяс хүнде Улуг-Хемниң севиниң дожун ойгаш, карыш хире сыыртыышдарын сугже салып киирип алгаш, балык чемнээрин манаалнар хөй-ле болур. Та тудуп турар чүве, та тутпайн турар чүве... Олдаа канчаар, арыг агаарга дыштаныры дег эки чүве кайын турар.

Фотозу А. СОКУРОВТУУ.

• • •

АЖЫЛГА-ДАА, СПОРТКА-ДАА

«Сут-Хөл» совхозтуң ажылчыннары, албан-хаакчылары сески беш чыл планының салган сорулгаларын алдарлыы-биле күүсеткен. Сут-хөлчүлерниң күш-ажылчы чедиишкиннерин партия болгаш чазак бедии-биле үнелеп көргеш, Күш-ажылдың Кызыл тук ордени-биле шаңнаан.

Ажыл-агыйның партия, комсомол, профэвилел организациялары болгаш дирекция черии совхоз бүдүрүлгезинге ажыл-ишчилерни калбаа-биле хаара тудары-биле чергелештир, оларның ортузунга кижизидилгениң янзы-бүрү хевирлерин чорудуп келген. Ылаңгыя күш-культура болгаш спорт ажылынче улуг кичээнгейни салган.

Ажылды чонну спортка калбаа-биле киириштирери-биле ооң баазазын тургузарының чугулазын көргеш, совхоз төвүнге база салбырларга спорттуң бөдүүн шөлдерин кылырынче баштайгы үеде кирген. Бөдүүн стадионну, шөлдүгештерни тударынга тускай көрдүнген акша-хөреңги чок болгандан, ону бүгү улустуң күжү-биле кылырын шиитпирлээн. Бо херекти кылырынга совхозтуң комсомолчулары болгаш аныяктары улуг рольду ойнаан. Ону комсомол комитеди, ооң салбырларда эге организациялары кылып чоруткан. Амгы үеде совхоз девискээринде 1 бөдүүн стадион, 6 спорт шөлү бар. Ында хол, бут бөмбүүнүң, баскетболдуң шөлдери, чиик атлетиканың дериглелери кылдынган.

Суг-Аксында «Хемчик» стадионун каш чыл мурнунда шеф күжү-биле кылган. Совхозтуң күш-культура маргылдаалары эрттирер төвү ол болу берген.

Спортту сайзырадыр, массалыг болдурарынга таарымчалыг массалыг ажыл, дериг-херекселдерниң четчири база база биче эвес рольдуг. Ынчангаш комсомол комитеди, спорт чөвүлели ону экижидерниң хемчеглерин ап чоруткан.

Совхоз төвүнде болгаш салбырында секцияларны организастаан, аңаа күзелдиг кижилер кирип, албан өөренип, мергежилин доктаамал бедидип турар. Суг-Аксында болгаш чамдык салбырларда тыва, хостуг хүрештиң, хаактың, хол, бут бөмбүүнүң, баскетболдуң, чиик атлетиканың, хоккейниң секциялары ажылдап, спортчу мергежилдиглерни бедиктеп үндүрген. Ооң удуртукчуларында спортка сундулуг, ол дээш хостуг шактарын харамнанмас хөй-ниити тренерлерин быжыглаан. Оларның саны ам 16 четкен. Суг-Аксы ортумак школазында күш-культура башкызы Хүрең-оол Сарбагарович Ондар, Бора-Тайга ортумак школазы башкы Борбак Аныянович Ооржак болгаш өске-даа хөй-ниитичи тренерлер даалганы ак сеткилдиг күүседип турар. Шак мындыг идепкейлиг эштерниң совхоз девискээринге кылган үнелиг херээн мактаар, моон соңгаар улам эки ажылдаарын күзээр бис.

Күш-культура ажылын экижидер дээш ап чоруткан чамдык боттуг хемчеглерниң түңнелинде совхозта «Урожай» эки-тура спорт ниитилелиниң кежигүннериниң саны 1108 четкен. Спорттуң янзы-бүрү хевирлеринге 94 кижи бирги болгаш ийиги разрядтыг чедип алган.

Совхозта спорт чөвүлели бодунуң ажылын баш бурунгаар бодамчалыг тургускан план ёзугаар чорудуп келген. Ону партия, комсомол, профэвилел организациялары болгаш дирекция-биле чөпшээрежип, дугурушкан соонда бадылап алыр. Ажыл-агыйның удуртукчулары боттарындан хамааржыр дузаларны чедирип, күзелдиг-биле деткип турар. Ынчангаш көрдүнген хемчеглер күүсеттинип, маргылдаалар шынарлыг эртип келген. Партком секретары Токпак-оол Шодук-оолович Сарыглар, совхоз директору Базыр Дavaaeвич Моңгуш, профэвилелдиң ажылчын комитединиң даргазы Дмитрий Дамбаевич Таспаяк маргылдааларга чүгле көрүкчүлер болбайн, харын боттары база киржип турар.

Совхоз төвүнге болгаш салбырларга чайгы, кышкы үелерде янзы-бүрү спортчу маргылдааларны эрттирери сөөлгү чылдарда доктаамал болу берген. Тиилекчилерге тыпсыры-биле дөрт кубокту, элээн каш вымпелдерни тургускан. Ол ышкаш өртектиг белектерни тыпсып турар.

Совхозка шериглиткен эстафетаны чоруткан. Аңаа дөрт команда киришкен. Ооң программазынга дагдан хаактыг бадары, маңнаары, граната октаары, боо адары, балыгланган кижини 100 метрге дажыглаары болгаш өске-даа хевирлер кирген. Бо эстафетага Киров салбырының спортчулары белеткелдииин көргүскеш тиилээн, хөр-тайгажылар ийиги черни алган.

Хоккей ойнаары эң-не нептереңгей болу берген. Ында аныяктар болгаш школачылар калбаа-биле киржип, мергежий берген. Боду бүткен дошта катоктарны салбырларда кылган. Орта дыштаныр хүнүнүң ужуражылгазын организастап турар.

Чадаана хоорайга болган профэвилелдериниң VII кышкы район спартакиадазынга сут-хөлчүлер багай эвес түңнелди көргүскен. Хоккейжилер бирги черни алгаш, районнуң спорт ниитилелиниң шилчиир кубогу-биле шаңнаткан.

Национал спортту сайзырадыр хемчеглерни ап турар. Тыва хүреш, чедер, маңнаар аъттар чарыжын, ча адарының маргылдааларын байырлалдарда салбырлар аразынга чорулдуп келген. Чайгы үеде аныяктар слёдун эрттиргеш, аңаа тыва национал спорттуң маргылдаазын чорударын чурумчуткан.

Тыва хүреш мында нептерээн. Республиканың шыырак мөгелери Сут-Хөлден илереп үнген. Бо дээрге мергежилдиг, хоочун эштерниң келир үениң мөгелерин өөредир дээш бот-идепкейин үндүрүп, кызымак ажылдааның херечизи-дир. Ооң ачызында тыва хүрешке шыырак аныяк кижилерниң илереп үнүп, чүгле совхозка эвес, харын республикага шаңналдыг черлерни ап турар. Тыва АССР-ниң каш дакпыр чемпиону чораан Сарыглар Семис-оол, шыырак мөгелер Ооржак Алыш-оол, Николай Чамзырын болгаш өскелер-даа тыва хүрешке аныяктарны күзелдиг-биле өөредип келген. Кылдынган хемчеглерниң түңнелинде Олег Сат, Александр Моңгуш ышкаш мергежилдиг мөгелер илереп үнген.

Олег Сат Суг-Аксы ортумак школазының оңгу клазының өөреникчизи. Ол чоокта чаа Кызылга болуп эрткен республиканың «Урожай» эки тура спорт ниитилелиниң тыва хүрешке бирги черни дээш маргылдаага бир-ле дугаар киришкеш, мергежилдиин көргүзүп, аазаангыр, дидими-биле оргаларны ажыглаан. Чараш девээн дээш маргылдааның тускай шаңналын алган.

Күш-культурага хандыкшылдыг, ону масса чонга нептередир дээш бодунуң эки туразы-биле хөй-ниитиге бараан болуп чоруур кижилер совхозта эвээш эвес. Ылаңгыя кодээ интеллигенция аңаа кол күш болуп келген. Оларга башкылар Балган Ламаш-оол, Ооржак Биче-оол, Ондар Даш-оол, Куулар Моңгун-оол болгаш өскелер-даа хамаарыр.

Совхозтуң салбырларының удуртукчулары спорт ажылын база чугулага көрүп, маргылдаага киржикчилерни чогуур үезинде хостап, белеткээринче кичээнгейни салып турар. Ылаңгыя Ишкин салбыры (эргелекчизи эш Тадар-оол) бо ажылды үнелеп көрүп турар.

Сут-хөлчүлер бо чылдың эгезинден бээр районнуң үш кубогун республиканың «Урожай» эки тура ниитилелиниң хоккей талазы-биле колхозтар болгаш совхозтар аразынга шилчиир кубогун чаалап алган. Спортчу чылдың баштайгы чедиишкиннери ол. Ону улам быжыглаары-биле күш-культура болгаш спорт ажылының деңнелин улам экижидер хемчеглерни ап турар.

Күш-культура ажылын совхозка экижидер дээш комсомол комитеди (секретары Ч. Ондар), спорт чөвүлели (К. Кара-оол) боттуг хемчеглерни ап турарын мактаар ужурлуг.

«Сут-Хөл» совхозта спорт ажылын бүгү-ле талазы-биле эки деп санап болбас. Чамдык кылдынган ажылдарның хөлегезинде четпестер бар. Алдан-Маадыр, Ак-Даш суурларда күш-культура ажылын нептередиинге чедир тургуспаан. Материалдыг баазаа ам-даа кошкак. Дериг-херекселдер чедишпес. Күш-культуражыларның мергежили куду.

Тоску беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелинде айыткан хемчеглерни амыдыралга боттандырар дээш, четпестерни чайладып, боттуг хемчеглерни алырын спортчулар хүлээп турар.

Т. ХЕРТЕК.
«Шынның» корр.

Чөөн-Хемчик район.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 20-ДЕ

МОСКВАДАН

12.00 — Сөөлгү медээлер. 12.05 — Улусчу телеуниверситет. Эртем болгаш техника факультеди. «Математиканың амгы айтырыглары». 12.50 — Культура факультеди. «Театрның классиктиг салгалы». «Даштыкы театр». Ийиги дамчыдылга. 13.45 — «Төрээн алгалар». 14.30 — Улусчу уран шеверлерниң мастерлери. «Златоустовтуң мастерлери». 15.00 — Школачыларга. «Аян болгаш күш». 15.45 — «Партияның планы — чоннуң планы». Белеткелдерниң болгаш кодээ ажыл-агыйның ажылчыннарының болгаш албан-хаакчыларының болгаш профэвилелдериниң ТК-ның даргазы И. Ф. Шкуратовтуң чугаазы. 16.00 — Кыска көргүзүглер театры. «Бистиң кожаларывыс». 16.40 — Шайбалыг хоккей талазы-биле делегей чемпионады. ССРЭ — ГФР. Швейцариядан дамчыдылга. Бижидилге.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — «Хамнааракчылар бир дугаарында ужуп келир» деп уран-чечен фильм.

МОСКВАДАН

19.30 — Сөөлгү медээлер. 19.45 — Эфирде — «Чалыы назын». «Турисчи кокпаларда». 20.15 — И. Штраустуң Оперетталы. «Цыган барон». 21.40 — 21.50 — Чапсар. 21.50 — «Якут этюдтар». Документалдыг фильм. 22.00 — Сөөлгү медээлер. 22.05 — «Мээң уйгу-чыдым чок аас-кежиим». Телефильм. 23.00 — Улустар аразының программазы. 23.30 — «Артлото». Эстрада программазы. 00.30 — 01.00 — «Үе». Информастыг программа.

Кинотеатрларга

МАРТ 20-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: Хроника залынга — «Аңы-дуңмалышкы чорукттуң оруктары-биле» 13.40, «Чүрээм тутпан кижи» 9.40, 11.35, 13.30, 15.25, 17.20, 19.15, 21.10 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Бонивурнуң чурээ» (1-ги, 2-ги кезектери) 9.20, 14.10, «Турк аганың чагыы» 12.20, 17.10, 19.10, «Эдуард Виральда», «Караван», «Турк аганың чагыы» 21.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Арена» 15, 16.50, «Чанагаш маха» 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Кайгаткан ортулуктар» 14.50, «Зээриниң изи» 16.15, «Хедерни томаартканы» (1-ги, 2-ги кезектери) 18, 20.30 шактарда.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

АГААР

Бөгүн республикага бүргээр, чамдык черлерге хар чаар. Хаттың күжү секундада 7—12 метр чедер. Кызылга бүргең, аязып каап турар агаар болур. Хар чагбас.

Агаарның температуразы даглыг районнарга 4 градус чылыгдан 1 градус чедир соор, өскелеринге 4, Кызылга 1—3 градус соок болур.

АБАКАН — МОСКВА — МИНСК — БРЕСТ — ВИЛЬНЮС — КАУНАС — КАЛИНИНГРАД — РИГА — ТАЛЛИН — ЛЕНИНГРАД

хоорайлар таварыштыр турисчи поезд-биле чорууруңуң путёвкаларын колхозтарга, совхозтарга болгаш организацияларга садып турар.

Ол турисчи поезд Абакандан 1971 чылдың октябрь 9-та үнгеш, ол айның 28-ке чедир чоруур.

Билет өртээ 210 рубль (Кызылдан үнериниң, хүнде үш удаа чемнениринин, айыткан хоорайларга экскурсияларының чарыгдалы-биле катай).

Туристер ол хоорайларның шаяндагы болгаш амгы үелерн-биле, архитектурлуг тураскаалдары болгаш агаар-бойдузу, сонуурганчыг черлери-биле таныжар.

Путёвкаларны туризм болгаш экскурсия талазы-биле Тыва чөвүлелден (акшаны күрбанкыда 70020 дугаар агар санче шилчидипкеш азы туда төлээш-даа) садып ап болур.

Тыва туризм чөвүлелиниң адрези: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузунуң № 30 бажыңда. Телефон дугаары 23-52.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННУ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының болгаш пропаганда килдизиниң 35-24, харыысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа база совет тургузуг килдизиниң 41-27, информация килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн баргаш 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

ТЫВА АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер черниң республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1.). ТС—25070.

ВҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1971 чыл МАРТ 21 ВОСКРЕСЕНЬЕ № 68 (8528).

Өртээ 2 көп.

СЭЭҢ-БИЛЕ КАДЫ БИС, ВЬЕТНАМ!

МОСКВА. ССРЭ-ниң Харылзаа министерствозунуң Төп телеграфынга вьетнам улустуң АКШ-тың агрессиязынга удур демиселинге эп-сеткил каттыштырылгазының неделязынга холбаштыр митинг болган. Ол бүдүрүлге чери — Совет-вьетнам найырал ниитилелиниң коллективтиг кежигүнү.

Чыылганнар Мурнуу Вьетнам Республиканың элчини Данг Куанг Миньни болгаш өске-даа вьетнам эштерни чылыы-биле уткаан.

— Америк империализминиң агрессиязын чедиишкинниг ойтур таап турар вьетнам патриоттарының туруштуг болгаш эрес-маадырлыг чоруун магадап турар бис. Совет Эвилелиниң, социалистиг чурттарның, бүгү демниилелиг кижилерниң оларны деткип турары шынныг херээ тиилээринге бүзүрээр бис — деп, залчет начальниги, совет-вьетнам найырал ниитилелиниң бюрозунуң даргазы Ф. И. Колтунова чугаалаан.

Вьетнам улустуң, Лаостуң болгаш Камбоджаның ажыл-дууңма улустарының бүгү чедиишкиннери Совет Эвилелиниң, социализм чурттарының, делегейниң хосталгага ынакшылдыг бүгү улустарының өзүп турар деткимчези болгаш дузаламчызы-биле сырый холбаалыг деп элчин Данг Куанг Минь чугаалаан. Бүгү талаының үре-түңнелдиг деткимчези болгаш дузаламчызы дээш СЭКП-ге, Совет чазакка, бүгү совет улуска ханы өөрүп четтиргенин ол илеретken.

ЭСТЕТИКТИГ КИЖИЗИДИЛГЕ

Чонар-даштан сиилбип кааан дүрзүнү стол кырынга салгаш, чурукчу чугаалаан:

— Үнелеп көрүңерем. Моңгуш Черзиниң ажылы-дыр.

Өрээлде олурганнар дүрзүнү сонуургап көре берген. Сонуургал, үнелел чаңгыс аай болбаан. Бир чамдык кижилер дүрзүнү холга алгаш, суйбап, ол-бо талазындан ырадыр-чоокшуладыр тудуп, магадап шаг болган. «Амыдыралда дег-дир!», «Дириг-биле домей-дир!», «Кайгамчык-ла-дыр!» — дишкен. А өскелери олудундан безин шимчеш дивээн. «Ында кижи магадаар чүү боор. Ойнаарак көрбээн эвес» деп хевирлиг, дүрзүже далаш кылчаш кылдыр көрүнгеш, чүгле хаваан дүйгүлеп каапкан.

Ол дүрзү — анаа-ла бир ойнаарак эвес, ханы уткалыг ёзулуг чогаал-дыр. Ону кылырда Моңгуш Черзи дыка хөй боданып, улуг күштү үндүргени чугаажок. Ук дүрзүнү үнелеп, сонуургап көөрде, чараш, эки чүвени эскерип, ылгап билиптер кижи долу үнелелди бээр апаар. Ону билбес кижи көөрге, шынап-ла «ойнаарак» — хой артып алган аъттыг кижи. А ында онзагай чүү деп?!

Чараш, экини үнелеп, сонуургап билир кижи ооң дугайында дыка хөйнү чугаалап болур. Дүрзү — кылын номда бижээн чогаал ышкаш. Хой артып алган аъттыг кижи — анаа-ла бир кижи эвес: эргиниң чыдып калган ажырымчы-чилби багай чаңын салбаан, өскениң күжү-биле чурттаксаар, ажыл кылбас, ындыр арын чок оор-дур.

Дүрзүнү ылавылап, топтап көре бээрге, оорнуң корткан, дүвүрээн арын-шырайы, шимчээшкини ооң төлеп чок үүлгедиишкин херечилеп турар. Байдал дүвүреңниг: казыра дег улуг ыт доза халып келген, оорнуң дүвүрээзи-биле хап көрүп келгенин бодаарга, кадарчы ону аъдындан чая соп алыр деп келген хире. Ол дүрзү дугайында хөйнү чугаалап болур.

Ажыл-иживисте, амыдырал-чуртталгавыста, долгандыр турар бойдуста чеже хире солун, чараш, эки чүвелер чок дээр! Үстүнде айытканывыс дүрзүнү чамдык кижилерниң херекке албаны, эскербээни ышкаш, ол бүгүнү база-ла эскербейн баргылаар бис. Ону эскерер хамаан чок, үреп, будап, үш-үдүрүм кылып каггылаар төлеп чоктар бистиң аравыста ам-даа бар. Ол чүнү көргүзүп турарыл дээрге, ындыг кижилерниң эстетиктиг культуразының чавызы-дыр. А ол культура эстетиктиг кижизидилгеден эгелээр. Ындыг кижизидилгениң ханы дөзү ада-иеден, уруглар садындан, школадан, ортумак, дээди өөредилге черлеринден, кижиниң ажылдап турар коллективинден, ында хөй-нити организацияларының бо талазы-биле ажылындан улуг хамаарылгалыг болур.

Эстетиктиг кижизидилге дээрге — хамыктың мурнунда, чараш, эки чүвени эскерип билир кылдыр кижилерни кижизидери, чүгле үнелеп билири-биле кызыгаарлаттынмайн, а харын ону тургузуп, кылып, күүседип билири-дир. Эстетиктиг кижизидилгеде кол чүве — чараш, экини үнелеп билири-биле чергелештир, ооң тургузукчузу, чалакчызы болуп, ону нептередири база ажыл-иште, амыдырал-чурттталгада чараш эвес, бүдүрүмче чок, үш-үдүрүм, өөде чок чүүлдерни өскүдүп турар эргиниң чаңчылдарынга удур эптешпес демиселчини кижизидери болур. Буржуаз идеологияга удур демиселге шын эстетиктиг кижизидилге болгаш билиг черле эргежок чугула.

Эстетиктиг кижизидилгеге кол черни уран чүүл ээлээр. Уран чүүл — кижилерниң сеткил-сагыжынга, угаан-медерелинге эң-не четкир, эң-не дээштиг, бүзүреңниг, сонуургаңныг онзагай чүүл. Амыдыралды дириг овур-хевирлерге холбаштырбышаан, ол овур-хевирлерни дамчыштыр кижилерни: номчукчуларны, көрүкчүлерни, дыңнакчыларны — бодандырар, өөртүр, дүвүредир — оон оларны кандыг-бир түңнелдиг үндүреринче албадаптар.

Эстетиктиг кижизидилгениң бир чугула чепсээ — ЧОГААДЫКЧЫ, ЧААРТЫКЧЫ чорук — ону бир янзы тайылбырлаарга: чоннуң бот-тывынгыр уран чүүлү, күш-ажылга, амыдырал-чурттталгага, кижилерниң аразында харылзааларынга эки, чараш чүүлдерни идепкейлиг нептередири.

Эң болбаазын, бүгү талазы-биле сайзырангай чаа кижини кижизидерин марксизм-ленинизмниң үндезилекчилери сагыш-сеткилдиң эң байлак культуразын тургузары-биле холбай көрүп номнааны анаа таварылга эвес. Коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузары-биле чергелештир чоннуң культурлуг амыдыралын бүгү тала-биле бөдүрер дээш, партияның болгаш чазактың хүн бүрүнүң ала сагыш салыышкынын эки билир бис. Ол бүгүнү бистиң республиканың амыдыралындан тодаргай көрүп болур. Тываның девискээри клубтарның, библиотекаларның четкизи-биле бүрүн шыптынган. Хөгжүм-шии театрының болгаш филармонияның артистери чүгле Кызылдың эвес, а харын республиканың чурттакчылыг бүгү-ле суурларынга чедип, оларның культурлуг негелдезин хандырып турар.

Тыва чечен чогаал шапкыны-биле сайзырап, сөөлгү чылдарда улуг хемчээлдиг роман, тоожулар кестип келген. Композиторларывыстың чогааткан таалаңныг аялгалары Тывадан ырakта чаңгыланып турар апарган. Радио, кино чокта чаңгыс-даа хүн олуруп шыдавас бис. Араттарның культурлуг амыдыралынче телевидение база кирипкен. Бот-тывынгыр уран чүүл коллективтери суур бүгүдезинде бар деп чугаалап болур. Ол бүгү чүүлдер — чоннуң эстетиктиг кижизидилгезиниң баазалары-дыр.

Үлетпүр бүдүрүлгелерде, албан черлеринде, колхозтарда, совхозтарда, өөредилге черлеринде партия болгаш хөй-нити организациялары чоннуң эстетиктиг кижизидилгезинче кичээнгейни доктаамал угландырып, бисте бар турар материалдыг баазаны база арга-дуржулганы ажыглаар ужурлуг. Кайда, кандыг коллектив кижи бүгүдезиниң эстетиктиг кижизидилгезинче сагыш салып турарыл, ында күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедик, сагылга-чурум үрээр кижи ховар. Маңаа театр, кино, делгелге көөрүнче болгаш бойдустуң чурумалдыг черлеринче походтарны коллективтиг-биле кылырындан аңгыда, кижи бүгүдезиниң амыдырал-чурттталгазын сонуургап көөрү чугула. Кинолап, ном номчуп, бот-тывынгыр уран чүүл бөлгүмүнде киржип турар бе? Сагыш-сеткилин чотум чүнүң-биле байыдып ап турарыл? Бо айтырыгларны салып, билип албайн тургаш, эстетиктиг кижизидилге дугайында чугаа чорудары берге.

Партияның XXIV съездизи коммунизм тургузукчузунуң чаагай мөзү-шынарының, кижизидилгезиниң дугайында айтырыгны чаа бедикче идип үндүрер дээрзи билдингир. Ынчангаш партия организацияларының ажылынга эстетиктиг кижизидилгениң айтырыглары чугула черни ээлээн турар ужурлуг.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинде

Ажылчы чоннар депутаттарының район болгаш хоорай Советтериниң күүскомнарының материал-саң-хөө баазазын быжыглаар талазы-биле хемчеглер дугайында

Ажылчы чоннар депутаттарының район болгаш хоорай Советтериниң ажылын улам ыңай экижидер хемчеглер дугайында СЭКП ТК-ның Доктаалынга дүүштүр ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели ажылчы чоннар депутаттарының район болгаш хоорай Советтериниң күүскомнарының материал-саң-хөө баазаларын быжыглаар талазы-биле хемчеглер дугайында доктаалды хүлээп алган.

Ажылчы чоннар депутаттарының районнар болгаш хоорайлар Советтериниң күүскомнарын 1971—1975 чылдарның дургузунда чаагайжыды туткан бажыңнар-биле, а ол ышкаш транспорт херекселдери-биле, оргтехника чүүлдери, дериг-херекселдер, мебель болгаш инвентарь-биле хандырарын чазак эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге дааскан.

Районнар болгаш хоорайлар бюджеттериниң орулгалыг кезээн быжыглаар, тус черниң ажыл-агыйын хөгжүдеринге болгаш чоннуң культура-амыдырал хандырылгазын экижидеринге ажылчы чоннар депутаттарының район болгаш хоорай Советтериниң күүскомнарын акшаландырарының үнер дөзүн калбартыр болгаш оларның эргезинге артар хөреңгилерни улгаттырар сорулга-биле моон адаанда айтырыгларны чугаалажып көргеш, шиитпирлээрин эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге дааскан:

тус чер үлетпүрүнүң, чоннуң амыдырал хандырылгазының, коммунал ажыл-агыйының, садыгның бүдүрүлгелерин база колдуунда тус районнуң, хоорайның чонун хандырып турар өске-даа бүдүрүлгелерни болгаш ажыл-агый организацияларын ажылчы чоннар депутаттарының район болгаш хоорай Советтериниң күүскомнарының эргезинге немей дамчыдып бээр дугайында;

бюджеттиң күүседириниң үезинде немей алдынар орулгаларны, а ол ышкаш чыл төнчүзүнде орулгаларны ажыр күүсеткениниң азы чарыгдалдар талазы-биле камналганың күзели-биле тургустунар орулгаларның чарыгдалдардан ажып турар түңүн ажылчы чоннар депутаттарының район болгаш хоорай Советтериниң күүскомнарының эргезинге арттырар дугайында;

чоннуң амыдырал хандырылгазының, тус чер үлетпүрүнүң болгаш коммунал ажыл-агыйының ук күүскомнарга хамааржып турар бүдүрүлгелериниң орулгаларының чамдыызын ажылчы чоннар депутаттарының район болгаш хоорай Советтериниң күүскомнарының эргезинге арттырар, а ол ышкаш республика база область (край) чагыргазының бүдүрүлгелериниң болгаш ажыл-агый организацияларының орулгаларының чамдыызын районнарның болгаш хоорайларның бюджеттеринге дамчыдар дугайында;

республика болгаш тус чер чагыргазының бүдүрүлгелериниң пландан ажыр кылып үндүргени чоннуң хереглел бараанарының талазы-биле сайгарылга үндүрүглериниң чамдызын, а ол ышкаш тончүткен корум-чурум-биле тускайлаан чиг-эттен болгаш материалдардан немелде оваалгалар-биле бүдүрген бараанарны сайгарганындан эвилелдешкен республиканың бюджединге кирер санаар сайгарылга үлүрүнүң чамдызын ажылчы чоннар депутаттарының район болгаш хоорай Советтериниң күүскомнарының эргезинге арттырар дугайында.

Ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң айтырыгларын шиитпирлээрде немелде эргелерни ажылчы чоннар депутаттарының район болгаш хоорай Советтериниң күүскомнарынга бергеш, тодаргайлаарга, бүдүрүлге, албан черлери-биле болгаш организациялар-биле (оларның чагырткан албан черлери хамаарылга чокка) чурттаалга, коммунал, орук болгаш культура-амыдырал тудугларынга, чырыдыышкын, кадык камгалалы, садыг болгаш ниитиниң чемненилге черлери тударынга тускайлаан хөреңгилерни кады ажыглаар дугайында айтырыгны шиитпирлээр: тус албан черлеринге чагырткан бүдүрүлгелерниң, организацияларның болгаш албан черлериниң ажылдакчыларын шаңнаары-биле холбашкан чамдык айтырыгларны шиитпирлээр, а ол ышкаш хереглекчилер кооперациязының организацияларының түрмектеп садар бараан саарылгазының планын бадылаар.

Оон аңгыда ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң чамдык айтырыгларын боттарының эрге-хүлээлгелериниң хемчээли-биле шиитпирлээрин ажылчы чоннар депутаттарының район болгаш хоорай Советтериниң күүскомнарынга немей дамчыдып бээр дугайында айтырыгны көөрүн эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге сүмелээн.

Эргелелдиң район болгаш хоорай аппарадын улам сайзырангайжыдар талазы-биле хемчеглерни боттандырып чорударын эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге дааскан. Ынчангаш эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери ажылчы чоннар депутаттарының район болгаш хоорай Советтериниң күүскомнарының аппарадының тургузуун тодарадыр нормативтерни ажылдап кылыр, күүскомнарның килдистериниң болгаш эргелелдериниң эргелерин тодарадыр дүрүмнерни бадылаар. Ооң-биле кады район болгаш хоорай күүскомнарының болгаш оларның килдистериниң (эргелелдериниң) тургузуун болгаш штаттарын ажылчы чоннар депутаттарының чогуур район азы хоорай Советтери бадылаар апаар.

Ажылчы чоннар депутаттарының район, хоорай Советиниң күүскомунуң даргазының, дарганың оралакчызының болгаш секретарының албан хүлээлгезинге турган үени күш-ажыл стажынга оларның Советке соңгуткан мурнунда ажылдап турган тускай эртемниң талазы-биле киир санаар деп доктаалда айыткан.

Ажылчы чоннар депутаттарының район Советтериниң кол эргелериниң болгаш хүлээлгелериниң дугайында

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң ЧАРЛЫЫ

Күрүне, ажыл-агый болгаш социал-культура тургузуушкунунуң сорулгаларын боттандырарынга ажылчы чоннар депутаттарының район Советтериниң ролюн улам ыңай бедидер, план, саң-хөө болгаш чер айтырыгларын шиитпирлээри дээш, көдээ ажыл-агыйны, чурт үлетпүрүн болгаш тудугну хөгжүдери, чоннуң амыдырал болгаш социал-культура хандырылгазын экижидери, социалистиг хоойлужудулганы быжыглаары дээш оларның инициативазын болгаш харысаалгазын күштелдирер сорулга-биле, а ол ышкаш ол Советтериниң ажыл-чорудулгазының демократтыг принциптерин улам ыңай хөгжүдер сорулга-биле ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаадыры болза:

1 чүүл. Күрүне эрге-чагыргазының районда органы болур ажылчы чоннар депутаттарының район Советтери ниити күрүне эрге-ажыктарын болгаш районнуң ажылчы чоннарының эрге-ажыктарын барымдаалааш, районга ужур-дузалыг бүгү айтырыгларны хоойлу-биле тывыскан эргелериниң хемчээлдерин ёзугаар шиитпирлээр.

2 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының район Советтери районнуң девискээринге күрүне, ажыл-агый болгаш социал-культура тургузуушкунунуң Советке чагырткан эргелел органнарының, районга чагырткан бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң болгаш организацияларының ажыл-чорудулгазын удуртур.

Колдуунда-ла район чагыргазынга районнуң чонун хандырып турар бүдүрүлгелер, албан черлери болгаш организациялар турар. Айыткан бүдүрүлгелерни, албан черлерин болгаш организацияларны район чагыргазынга шилчидип бээриниң чурумун ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгазын ёзугаар доктаадыр.

Ажылчы чоннар депутаттарының район Советиниң күүсекчи комитеди районга чагырткан бүдүрүлгелерни, албан черлерин болгаш организацияларны удуртурун бодунуң килдистерин болгаш эргелелдерин дамчыштыр азы шуут боттандырар. Район Советиниң күүсекчи комитединиң килдистери болгаш эргелелдери, а ол ышкаш күүсекчи комитеттиң шуут удуртуп турары албан черлери, бүдүрүлгелер болгаш организациялар боттарының ажыл-чорудулгазының талазы-биле район Советинге болгаш ооң күүсекчи комитединге-даа, күрүне эргелелиниң чогуур үстүкү органынга-даа чагыртыр.

3 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының район Советтери районнуң девискээринде турар бүгү бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң болгаш организацияларының чурттаалга, коммунал тудуунуң, социал-культура болгаш амыдырал ужур-дузалыг объектилериниң тудуушкунунуң, улустуң хереглел бараанарын болгаш тус черниң тудуг материалдарын бүдүрер талазы-биле, чаагайжыдылга, садыг болгаш ниитиниң чемненилгези, улус өөредилгези, кадык камгалалы, культура болгаш районнуң чонун хандырары-биле холбашкан өске-даа адырларның талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылып база боттандырар дугайында ажыл-чорудулгазын таарыштыр каттыштырар база контрольдаар; районнуң девискээринде турар колхозтарның болгаш өске-даа бүдүрүлге каттыжыышкыннарының, а ол ышкаш үстүнге чагырткан совхозтарның, бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш өске-даа организацияларның ажылы дээш база оларның хоойлужудулганы сагып турары дээш контрольду Советке тывыскан эргелерниң хемчээлдерин ёзугаар боттандырар.

Район Советтери бо чүүлде айыткан айтырыгларның талазы-биле колхозтарның, совхозтарның, бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш өске-даа организацияларның удуртукчуларының илеткелдерин дыңнап, оларның дугайында шиитпирлерни хүлээп алыр, эргежок чугула таварылгаларда чогуур үстүкү органнарга бодунуң саналын киирер.

4 чүүл. Районнуң ажыл-агыйын хөгжүдеринге көдээ ажыл-агый болгаш үлетпүр бүдүрүлгелерин, а ол ышкаш организацияларны эң идепкейлиг киириштирер, бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның ажылының түңнелдеринге ажылчы чоннар депутаттарының район Советтериниң сонуургалын бедидер сорулга-биле чогуур районнарның девискээринде турар республика болгаш область (край) чагыргазында турар бүдүрүлгелериниң болгаш ажыл-агый организацияларының арыг орулгаларының кезиин (районнарның девискээринде хоорайларда турар бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның арыг орулгаларындан шилчилгелерден аңгыда) районнар бюджеттеринче шилчидер.

Бо чүүлде айыткан шилчилгелерниң хевирлерин болгаш хемчээлдерин база оларны бюджетке киирериниң чурумун ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгазы-биле доктаадыр.

5 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының район Советиниң болгаш ооң күүсекчи комитединиң оларга тывыскан эргелериниң хемчээлдерин ёзугаар шиитпирлери болгаш айтыышкыннарын районнуң девискээринде турар бүгү колхозтарның, совхозтарның, бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш организацияларның, а ол ышкаш албан-дужаалдыг кижилерниң болгаш хамаатыларның күүседири албан болур.

Район Советиниң болгаш ооң күүсекчи комитеди үстүнге чагырткан бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш организацияларның удуртукчулары оларның шиитпирлерин күүсетпээн таварылгада оларны эдилеп турар эрге-дужаалдарындан дүжүрериинге чедир сагылга-чурум хемчеглерни ол удуртукчуларга онаар дугайында саналдарны чогуур үстүү органнарга киирер. Ол саналдарны хынап көргениниң түңнелдерин бир ай хуусаадан орай эвесте район Советинге азы ооң күүсекчи комитединге дыңнадып турар ужурлуг.

6 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының район Советиниң ажыл-чорудулгазынга удуртулганың коллективтиг чоруунга ажык болурунга, депутаттарның соңгукчуларының мурнунга, күүсекчи комитеттиң, ооң килдистериниң болгаш эргелелдериниң, Советтиң болгаш чоннуң мурнунга доктаамал отчёттуг болурунга, Советтиң ажылынга ажылчы чоннарны калбаа-биле киириштиреринге үндезилээш тургузаар.

Район Советтери хөй-нити организацияларының район органнары-биле сырый харылзаалыг ажылдаар.

7 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының район Советтери ажылчы чоннар депутаттарының көдээ, суур болгаш хоорай (районга чагырткан хоорай) Советтериниң ажыл-чорудулгазын удуртурун хоойлу-биле тывыскан эргелериниң хемчээлдерин ёзугаар боттандырар.

8 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының район Советтери болза:

1) районнуң ажыл-агыйын хөгжүдериниң болгаш районнуң культура тургузуушкунунуң ниити перспективтиг болгаш чыл пландарын бадылаар, оларның күүселдезин организастаар болгаш контрольдаар; колхозтарның, совхозтарның болгаш өске-даа көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниң бүдүрүлге-саң-хөө пландарын хынап көөр; районга чагырткан бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш организацияларның перспективтиг болгаш чылда кылыр планныг оваалгаларын, а ол ышкаш айыткан бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш организацияларны сайгара тургузарының, хөгжүдериниң болгаш специализастаарының пландарын бадылаар;

2) үстүнге чагырткан, көдээ ажыл-агый продуктуларын хүлээп алыр бүдүрүлгелерни болгаш пункттарны, көдээ ажыл-агый продукциязын ажылдап кылыр талазы-биле бүдүрүлгелерни, чурт үлетпүрүнүң, амыдырал хандырылганың, садыгның болгаш ниитиниң чемненилгезиниң бүдүрүлгелерин, культураның, улус өөредилгезиниң болгаш кадык камгалалының организацияларын болгаш албан черлерин сайгара тургузарының, хөгжүдериниң болгаш специализастаарының пландарын хынап көөр, эргежок чугула таварылгада бодунуң саналдарын чогуур үстүкү органнарга киирер;

3) үстүнге чагырткан, районнуң девискээринде турар бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш организацияларның ылаңгыя чурттаалга болгаш коммунал ажыл-агыйын, оруктар, социал-культура болгаш амыдырал ужур-дузалыг объектилерниң тудуун, улустуң хереглел бараанарын болгаш тус черниң тудуг материалдарын бүдүрерин, чаагайжыдылганы, садыг, ниитиниң чемненилгезин, улус өөредилгезин, кадык камгалалын, культураны хөгжүдеринге болгаш чонну хандырары-биле холбашкан өске-даа айтырыгларга хамаарышкан пландарының төлевилелин хынап көөр, эргежок чугула таварылгаларда бодунуң саналдарын чогуур үстүкү органнарга киирер, бо айтырыгларның талазы-биле ниити планныг көргүзүглерни районнуң ажыл-агыйын хөгжүдериниң болгаш районнуң социал-культура тургузуушкунунуң планынга оларны киирбишаан, бадылаар;

4) күш-ажылчы курлавырларны, тус черниң тудуг материалдарын болгаш одаар чүүлүн ажыглаарының баланстарын, чер баланстарын, чоннуң акша орулгаларының болгаш чарыгдалдарының балансызын база районнуң ажыл-агыйын комплекстиг хөгжүдериниң пландарынга эргежок чугула өске-даа баланстарны чогаадып кылырын хандырар; минерал-чиг-эт, арга-ыяш, суг болгаш энергетиктиг курлавырларны чөп ажыглаары дээш контрольду боттандырар;

5) районнуң бюджедин бадылаар болгаш ооң күүселдезин организастаар; бюджеттиң күүселдези чоруп турда эргежок чугула апарган таварылгаларда районнуң бюджединиң акша-хөреңгизин бир бөлүктен өске бөлүкке шилчидип эде хуваар, а ол ышкаш ажыл төлевириниң бадызаттынган фондузунуң хемчээлинге ажыл төлевиринге акшаландырыышкыннарны эде хуваар; районнуң бюджединиң күүселдезиниң дугайында отчётту бадылаар;

6) район бюджеди күүсеттинип турда алдынган немелде орулгаларны, а ол ышкаш орулгаларның ажыр күүсеттингениниң азы чарыгдалдар талазы-биле камналганың түңнелинде чыл төнчүзүнде чарыгдалдардан орулгаларның ажыр тургустунуп келген түңнерин, капитал салыышкыннарны киириштирбишаан, районнуң ажыл-агыйын болгаш социал-культура хемчеглерин акшаландырарынга, район, көдээ, суур болгаш хоорай (район чагырганың хоорайларга) Советтериниң күүскомнарынга, административтиг бажыңнар тударынче болгаш транспорт херекселдери тыптып алырынче, күүсекчи комитеттерниң, оларның килдистериниң болгаш эргелелдериниң, суд органнарының бажың-балгаттарының капитал септелгезин чорударынче, оларга херек-лээр эт-хөреңгини болгаш дериг-херекселди тыптып алырынче углаар (төнчүттүнген капитал салыышкыннар талазы-биле планны болгаш социал-культура албан черлериниң четкизин хөгжүдериниң планын күүсетпээни-биле холбаштыр ажыглаттынмаан акшаландырыышкыннардан аңгыда үстүнде айыттынган акша-хөреңгини район бюджединден казып болбас);

7) күрүне болгаш тус чер үндүрүглерин база чыылдаларын хоойлужудулгада көрдүнген чурум ёзугаар оваар болгаш хавырар талазы-биле ажылды удуртур; күрүне каайлызының дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыының 3 чүүлүнге база чоннан олча-ажык үндүрүүнүң дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыының 4 чүүлүнге дүүштүр аңгы-аңгы төлекчилерге немелде чиилгелделерни доктаадыр; хуторлардан болгаш эвээш чонут черлерден улуг-улуг суурларже көжүп чурттаар хамаатыларның ажыл-агыйларын көдээ ажыл-агый үндүрүүн төлээринден доктааттынган чуруму ёзугаар хостаар.

8) бойдустуң чайгаар болур айыыл халаптарынга таваржып качыгдаан колхозтарның олча-ажык үндүрүү төлээриниң хуусаазын колхозтардан олча-ажык үндүрүүнүң дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыының 8 болгаш 9 чүүлдеринге дүүштүр ук чыл удаазында соңгаарладырын айтыр, а ол ышкаш ындыг колхозтарны үндүрүг төлээринден чогуур бюджеттиң күзели-биле элээн үзүн хуусаа-

(Уланчызы 2-ги арында).

Өвүрде «Коммунизмче орук» колхозтуң Улаатайда хойжу бригадазының кежигүннери боттарының ажаап турар хойларын хүр кыштагладып турар. Бо чугула ажылга дузалакчы кадарчыларның үлүү улуг.

Дузалакчы кадарчы Мөге-Шулуу Седен-оолович Моңгуш (солагай талада) хой ажылынга алды чыл иштинде ажылдап, ниитиниң малын ажаарынга дуржулгалыг апарган кижи. Ол, бо хүннерде, торлээн 200 хойдан ол хире хураганы меңги камгалап алырынга идепкейлиг киришкен.

1932 чылдан бээр партия кежигүнү, ам 80 харлыг Серен Долчанмаевич Моңгуш (ортузунда чуруктуң оң талазында) бодунуң дуңмазы 70 харлыг Тырлаа Долчанмаевна Моңгуш-биле база-ла анаа олурбайн, хураганнар ажаап алырынга, өдек-кыштагны арыглаарынга, от-сес салырынга бо-ла киржип бээр.

Кадарчы Намбар-оолдуң дузалакчызы Дамдын-оол Дээрбеевич Моңгуш 717 хунан хойларны эдчежип кадарып турар. Хойларның кужу экп, кыштагда сиген, дус болгаш өске-даа чем четчир.

А. АИРНИН фотолары.

Ажылчы чоннар депутаттарының район Советтериниң кол эргелериниң болгаш хүлээлгелериниң дугайында

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң ЧАРЛЫЫ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

та үзадыр дугайында азы оларны бүрүн нийикле кезиктамдыктап хостаар дугайында дилегни чогуур үстүкү органнарга киирер;

9) күрүнениң ыяап чорудар страхованиезиниң талазы-биле чигелделерни тус-тус хамаатыларга хоойлужудулгага дүүштүр тыпсыр;

10) ССРЭ-ниң күрүне банкызының салбырларының кварталда касса планнарын чугаалажып көөр болгаш оларны күүседириниң хемчеглерин алыр; капитал тудуг чорудар, техника тыптынып алыр болгаш кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезин хөгжүдериниң өске-даа хемчеглерин боттандырар талазы-биле колхозтарга үр хуусаалыг чээли дугайында оларның боттарының чагыгларын чугаалажып көөр болгаш тыпсырының планнарын бадылаар, чээлилерин чөп ажыглап турарынга контрольду боттандырар;

11) кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезин хөгжүдериниң болгаш ооң материал-техниктиг баазазын быжыглаарын удуртур; күрүнениң садып алыышкыннарының талазы-биле колхозтарга, совхозтарга болгаш өске-даа кодээ ажыл-агый бүдүрүлгелеринге планныг даалгаларны бадылаар; колхозтарның чыл отчёттарын чугаалажып көөр: планнарны болгаш күрүне мурнунга хүлээлгелерни колхозтарның, совхозтарның болгаш өске-даа кодээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниң чогуур өйүнде күүседирин, тарылгаларны болгаш тарып олурткан үнүштерни камгалаар, кодээ ажыл-агый культураларының дүжүттүүн болгаш мал ажылының продуктулуун бедидер, бүдүрүп турар продукцияның бот-үнезин чиигедир болгаш материал, күш-ажыл база саң-хөө курлавырларын ажыктыг кылдыр ажыглаар талазы-биле хемчеглерни чорударын хандырар; колхозтарда, совхозтарда болгаш өске-даа кодээ ажыл-агый бүдүрүлгелеринде экономиктиг ажылды сайзырангайжыдар, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер, ажыл-агый иштинге бот-орулга-чарылгалыг болур чорукту нептередир, колхозчуларның болгаш совхоз ажылчыннарының материалдыг сонуургалының принциптерин сагыыр талазы-биле хемчеглерни ап чорудар; кодээ ажыл-агый техниказын, минералдыг чемишчидилгелерни болгаш хоран-химикаттарны чөп ажыглап база кадагалап турарының байдалын контрольдаар; районга ветеринар хайгааралын боттандырарын удуртур.

12) колхозтарның Уставтарын, а ол ышкаш Уставтарның өскерилгелерин болгаш немелделерин бүрүткээр; колхозтарны эргелеп башкарарының демократтыг үндезиннерин сагыыр турарынга, колхозчуларның боттарының хуу болгаш ниитиниң эрге-ажыктарын шын дүүштүрүп турарынга контрольду боттандырар; колхоз кежигүнүнден үндүрген дугайында колхозчуларның хомудалдарын көөр болгаш шиитпирлээр;

13) районнуң девискээринде турар колхозтар арасының болгаш күрүне-колхозтуң бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының дүрүмнерин (уставтарын), а ол ышкаш дүрүмнериниң (уставтарының) өскерилгелерин болгаш немелделерин бүрүткээр; колхозтар арасының база күрүне-колхозтуң бүдүрүлгелериниң ажыл-чорудулгазын контрольдаарын хандырар;

14) районда бүгү черлериң ажыглаашкынынга күрүне контролюн боттандырар; чер участоктарын тыпсыр болгаш хавырар, ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгазында доктааттынган таварылгаларда болгаш чурум ёзугаар чер талазы-биле маргылдааларны шиитпирлээр; черни ажыглаар эрге дугайында актыларны колхозтарга, совхозтарга болгаш өске-даа чер ажыглакчыларынга тыпсыр; черниң үнүш-дүжүткүрүн бедидер, ону суггарар болгаш кургадыр, хөрзүнүң үрелиишкинин-биле демисежир, шөл камгалаарының ыяш олуртулгаларын чорудар талазы-биле хемчеглерни чер ажыглакчыларының боттандырып турарын контрольдаар; чер хуваап таарыштырарының талазы-биле ажылдарны чорударын организастаар, нииты нептереңгей ажыктыг казар байлактарны ажыглап кылырының эргезин тыпсыр;

15) хоойлужудулга-биле доктааттынган хемчээлдерге болгаш чурум ёзугаар районнуң девискээринде суг объектилерин эргелээр, сугларның ажыглалынга болгаш камгалалынга күрүне контролюн боттандырар; арга-ыяштарны тарып өстүрер, камгалаар болгаш чөп ажыглаар, арга-ыяш мелиорациязын болгаш таарыштырып хуваар талазы-биле хемчеглерниң боттандырылгазын, бойдус камгалалының дугайында хоойлужудулганы сагыыр турарын контрольдаар;

16) район чагыргалыг үлетпүр бүдүрүлгелерни удуртур, оларның саң-хөө-ажыл-агый ажыл-чорудулгазының түңнелдерин, алдынган ажык орулгаларның доктааттынган чурум ёзугаар хуваалдазын бадылаар; район чагыргалыг үлетпүр бүдүрүлгелериниң тус черниң чиг-эдинден, бүдүрүлгелериниң боттарының артынчыларындан болгаш чиг-эдинден бүдүрген продукциязын хуваар;

17) районнуң девискээринде турар бүдүрүлге черлериниң бүдүрүлгезиниң төпчүттүнген чурум ёзугаар хуваттынмас артынчыларын ажыглап турганы, тус черниң чиг-эдиниң баазазынга улустуң хереглел барааннарын болгаш тус черниң тудуг материалдарын бүдүрерин хөгжүдер талазы-биле, а ол ышкаш кодээ ажыл-агыйның продуктуларын ажылдап болбаазырадыр талазы-биле хемчеглерни ап чорудар; тус черниң чиг-эдиниң, оттулар чүүлүнүң немей илередип тыпкан курлавырларын болгаш үлетпүр база кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң артынчыларын ажыглаар дугайында айтырыгларны шиитпирлээр;

18) районнуң девискээринде турар үстүкү органнар чагыргалыг үлетпүр бүдүрүлгелерге бүдүрүлгениң ажыктыг чоруун бедидер, материалдыг, күш-ажыл болгаш саң-хөө курлавырларын ажыглаар, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер, ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның социал-культура болгаш амыдырал хандырылгазын экижидер талазы-биле дуза көргүзер; ажылдап турар үлетпүр бүдүрүлгелерин, бажыңнарны болгаш тудугдериглелерин калбартыры-биле болгаш чааларын тудары-биле холбашкан айтырыглар талазы-биле ынап-ла чугаалажып көрзе чогуур түңнелдерни кылыр, эргежок чугула апарган таварылгаларда районнуң девискээринде турар үстүкү чагыргалыг үлетпүр бүдүрүлгелерни организастаар, эде организастаар азы дүжүрер талазы-биле саналдарны киирер;

19) районнуң девискээр таарыштырылгазының схемазын чугаалажып көөр болгаш ону күрүне эргелелиниң чогуур үстүкү органынга бадыладыры-биле киирер; девискээр таарыштырылгазының болгаш чурттакчылыг черлер тударының төлевилелдерин доктааттынган чурум ёзугаар бадылаар азы дугуржур; районнуң девискээринде чоруттунуп турар тудугну контрольдаарын боттандырар; хамаатыларга хереглелдиң объектилериниң хоойлужудулганың негелделеринге чөрүштүр чоруттунуп турар тудугларын хоруур азы түр соксадыр;

20) район чагыргалыг тудуг-септелге организацияларын удуртур; чурттаалга, коммунал, орук, культура-амыдырал тудуушкунун, чырыдыышкын, кадык камгалал, садыг, ниитиниң чемненилге объектилерин болгаш өске-даа объектилерни чер-чер Советтеринге үндүрүп берген акша-хөреңгиниң күзели-биле тударын организастаар; районнуң девискээринде турар колхозтарның, совхозтарның, бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш өске-даа организацияларның чөпшээрежилгези-биле чурттаалга, коммунал, орук, культура-амыдырал тудуунга, чырыдыышкын, кадык камгалал, садыг болгаш ниитиниң чемненилге черлериниң объектилериниң тудуунга оларның үндүрүп берип турар акша-хөреңгизин кады ажыглаар дугайында, а ол ышкаш эргежок чугула апарган таварылгаларда акша-хөреңгини кадар дугайында айтырыгны шиитпирлээр, тудугнуң ол хевирлериниң талазы-биле чагыкчы боор хөделир азы чагыкчызы тодарадыр;

21) чурттаалга-хамааты хереглелдиң тудуу доозулган объектилерин ажыглаалга хүлээп алыр дугайында күрүнениң хүлээп алыышкын комиссиязын доктааттынган чурум ёзугаар томуйлаар, хүлээп алган дугайында актыларны чугаалажып көөр болгаш бадылаар, а ол ышкаш районнуң девискээринде турар тудуу доозулган өске-даа объектилерни ажыглаалга хүлээп алырынга киржир;

22) районнуң девискээринде тус чер ужур-дузалыг автомобиль оруктарын тударын болгаш септээрин удуртур, нииты-күрүне, республика болгаш область ужур-дузалыг автомобиль оруктарын тударынга болгаш шын ажыглаарынга деткимче көргүзер; хоойлу ёзугаар тургускан чурумга дүүштүр колхозтарны, совхозтарны, үлетпүр, транспорт, тудуг болгаш өске-даа бүдүрүлгелерни болгаш ажыл-агый организацияларын тус черниң автомобиль оруктарын тударынга база септээринге киржиринче хаара тудар; район чагыргалыг транспорт бүдүрүлгелерни болгаш организацияларын удуртур; үстүнде турар чагыргалыг транспорт бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының, районнуң чурттакчыларын хандырар талазы-биле харылзаа бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының ажыл-чорудулгаларын контрольдаарын боттандырар;

23) чурттаалга болгаш коммунал ажыл-агыйны, а ол ышкаш чурттакчылыг черлерни чаагайжыдып тударын удуртур; чурттаалга фондузунуң, бүдүрүлгелерге, албан черлеринге болгаш организацияларга хамааржыр коммунал ажыл-агыйларының болгаш тудугларының байдалын база шын ажыглаарын контрольдаарын боттандырар; үстүнде турар чагыргалыг бүдүрүлгелерни, албан черлерин болгаш организацияларны чурттакчылыг черлерни чаагайжыдар талазы-биле ажылга киржиринче доктааткан чурум ёзугаар хаара тудар, районда турум турар бүгү бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының девискээрлериниң чаагайжыдылгазынга контрольду боттандырар;

24) Советке хамааржып турар чурттаалга фондузун хуваар; күрүне, кооператив болгаш өске-даа хөй-нийти организацияларының бажыңнарының чурттаалга шөлүн шын хуваарын контрольдаар; чурттаалга-тудуг организацияларын организастаарының дугайында шиитпирни үндүрер болгаш оларның ажыл-чорудулгазын контрольдаарын боттандырар; тургустунган таварылгаларда хамаатыларга чурттаалга шөлүн алыр чаңгыс аай ордерлерни тыпсыр; районнуң девискээринде турар бүдүрүлгелерни болгаш организацияларны оларның чөпшээрели-биле улус өөредилгезиниң, культураның, кадык камгалалының болгаш социал хандырылганың албан черлерин оттулар чүүл болгаш коммунал хандырылгазының өске-даа хевирлери-биле хандырар дугайында хемчеглерге, оларның бажыңнарын септээр ажылга болгаш ол албан черлериниң ажылдакчыларынга эргежок чугула чурттаалга-амыдырал байдалдарын тургузарынга киржиринче хаара тудар;

25) күрүне болгаш кооперация садыын, а ол ышкаш район девискээринде ниитиниң чемненилгезин, район чагыргалыг садыгның болгаш ниитиниң чемненилгезиниң бүдүрүлгелерин болгаш организацияларын удуртур; үстүнде турар чагыргалыг садыг болгаш ниитиниң чемненилге черлериниң бүдүрүлгелериниң база организацияларының ажылын контрольдаарын хандырар; район чагыргалыг садыгның болгаш ниитиниң чемненилгезиниң бүдүрүлгелериниң база организацияларының бараан саарылгазының талазы-биле планныг онаалгаларын бадылаар; хереглекчилер ниитилелдериниң уставтарын, хереглекчилер кооперациязының херектерин эргелээриниң демократтыг үндезиннерин сагыырын контрольдаар; колхоз садыын хөгжүдер талазы-биле хемчеглерни алыр; колхоз рыноктарынга садар чүүлдер дээш бир угда төлээр чылдаының болгаш ачы-дуза чедирериниң холезиниң хемчээлин хоойлужудулгада доктааткан чурум-биле болгаш хемчээл-биле доктаадыр;

26) чоннуң амыдырал хандырылгазын, район чагыргалыг амыдырал хандырылга бүдүрүлгелерин болгаш организацияларын удуртур, оларның саң-хөө-ажыл-агый ажыл-чорудулгазының түңнелдерин, алдынган орулгаларны доктааткан чурум-биле хуваарын бадылаар; үстүнде турар чагыргалыг амыдырал хандырылга бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының ажылын контрольдаарын боттандырар;

27) улус өөредилгезиниң, урутларның школа мурнунуң болгаш школадан дашкаар кижизидилгезиниң херээн удуртур; бүгү-ниитиниң ыяап-ла өөредилгезин хандырар; район бюджединде кирбейн турар урутлар бажыңнарының, урутларның школа мурнунуң болгаш школадан дашкаар албан черлериниң ажылын контрольдаарын боттандырар; школа-интернаттарга, школалар чанында интернаттарга урутлар тургузар талазы-биле, а ол ышкаш узатылган хүннүг школаларга (бөлүктерге) урутларның чеми дээш төлевир талазы-биле хамаатыларга чиигелде тыпсыр дугайында айтырыгларны хоойлужудулгада доктааткан таварылгаларны болгаш чурумнарны ёзугаар шиитпирлээр; бүгү-нийти өөредилгезиниң фондузун доктааткан чурум ёзугаар хуваар; урут азыраарының айтырыгларын шиитпирлээр; назы четпээннерни карактап камгалаарының болгаш хайгаараарының херээн удуртур;

28) культура-чырыдыышкын ажылын, район чагыргалыг культура-чырыдыышкын организацияларының болгаш албан черлериниң ажылын удуртур, чагыртылга черлерни хамаан чокка культураның өске-даа организацияларының болгаш албан черлериниң ажыл-чорудулгаларын контрольдаар; колхозтарның, совхозтарның, бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң болгаш өске-даа организацияларының культфондулар хөреңгизин ажыглаарынга контрольду боттандырар болгаш эргежок апарган таварылгаларда оларның чөпшээрели-биле айыттынган акша-хөреңгилерни төпчүткен арга-биле ажыглаарының хемчеглерин алыр; чонну кино-биле хандырарын удуртур;

29) районда кадык камгалал херээн, район чагыргалыг кадык камгалал албан черлерин удуртур; үстүнде турар чагыргалыг кадык камгалал албан черлериниң ажылын контрольдаарын боттандырар; иелериниң болгаш урутларның камгалалын организастаар; чурттаалга болгаш хөй-нийти бажыңнарының санитар дүрүмнерин болгаш чурттакчылыг черлерниң чогуур санитар байдалын сагыырын хандырар талазы-биле хемчеглерни чорудар; халдавырлыг аарыгларның нептерээрин болдурбас, а ол ышкаш оларны узуткаарының талазы-биле хемчеглерни чорударын хандырар;

30) атмосфера агаарын, сугларны, хөрзүннү болгаш бойдус чүүлдерин камгалаарының дүрүмнерин сагыырынга күрүне контролюн боттандырар;

31) күш-культура болгаш спорт херээн удуртур; районнуң девискээринге чагыртыры черн хамаан чокка спорт бажыңнарын болгаш тудугларын тургузарының планын бадылаар; массалыг дыштанылганың зоналарын хөгжүдериниң, оларны дериириниң болгаш чаагайжыдарының талазы-биле хемчеглерни алыр, ол зоналарны ажыглаарынга контрольду боттандырар;

32) районнуң девискээринге күш-ажыл курлавырларының учёдун кылыр болгаш оларны хуваарын таарыштырар, оларны ажыктыг кылдыр ажыглаар талазы-биле хемчеглерни алыр; нииты билиг школаларын дооскан аныяктарны ажылга таарыштыр тургузарының планнарын бадылаар, бүгү бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш организацияларының ону күүседирин хандырар; күш-ажыл дугайында хоойлужудулганы: бүдүрүлгелерге, албан черлеринге болгаш организацияларга күш-ажылды камгалаарының, техниканың айыыл чок чоруунуң дүрүмнерин сагыырын контрольдаарын хандырар; районнуң чонун хандырары-биле холбашкан бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның ажылдаар хүннерин болгаш шагын доктаадыр;

33) социал хандырылга херээн удуртур; хоойлу ёзугаар тургускан пенсияларны болгаш дузаламчыларны чогуур үезинде, шын доктаадып, төлээрин хандырар; колхозчуларның социал хандырылгазының төпчүткен эвилел фондузунче болгаш колхозчуларның социал страхованиезиниң төпчүткен эвилел фондузунче колхозтарның салыр акша-хөреңгилерин чогуур өйүнде киирерин контрольду боттандырар, колхозчуларның социал хандырылгазының район чөвүлелин тургузар болгаш ооң ажыл-чорудулгазын контрольдаар;

Кадыкының байдалының ужурунда бодунуң эргелерин хууда боттандырып база бодунуң хүлээлгелерин күүседип шыдавас назы четкен кижилерни карактап, камгалаарының херектерин удуртур; эмнелге-күш-ажыл экспертизазының органнарының ажылынга контрольду боттандырар;

34) улусчу контрольдуң район комитедин тургузар болгаш ооң ажыл-чорудулгазын удуртур; ССР Эвилелиниң, эвилелдешкен, автономнуг республикаларның хоойлуларын база күрүне эрге-чагыргазының өске-даа үстүкү органнарының болгаш күрүнени эргелеп-башкарар органнарының дүрүмнерин сагыырын, күрүнениң хөй-нийти корум-чурумун, социалистиг өнчүнү, хамаатыларның күрүне албан черлериниң, бүдүрүлгелериниң, кооператив болгаш хөй-нийти организацияларының эргелерин база хоойлу ёзугаар камгалаан эрге-ажыктарын сагыырын хандырар; чонга хоойлу дүрүмнү таныштырарын организастаар;

35) эргежок чугула апарган таварылгада Советке чагырткан эргелел органнарының, а ол ышкаш районга чагырткан бүдүрүлге, албан болгаш организация удуртукчуларының дужаалдарын болгаш айтыышкыннарын күш чок болдурар; колхозтар кежигүннериниң нииты хуралдарының (төлээлекчилер хуралдарының), хереглекчилер ниитилелдериниң хуучуларының нииты хуралдарының (төлээлекчилер хуралдарының), районнуң девискээринде тургускан колхоз арасының болгаш күрүне-колхоз бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының, колхозтар баштаар черлериниң, райпотребсоюзтуң болгаш кооперативтиң өске-даа организацияларының, колхозтар арасының болгаш күрүне-колхоз бүдүрүлгелериниң база организацияларының хоойлу-дүрүмге чөрүшкек шиитпирлерин күш чок болдурар; чер ажыглалының, чурттакчылыг суурлар тудуунуң, чаагайжыдылганың, чурттаалга, коммунал болгаш культура-амыдырал тудугларының, бойдус камгалалының болгаш культура тураскаалдарының, чоннуң социал-культура болгаш амыдырал хандырылгазының айтырыгларының талазы-биле үстүкү черлерге чагырткан бүдүрүлгелер, албан черлери болгаш организациялар удуртукчуларының хоойлу-дүрүмге чөрүшкек дужаалдарын болгаш айтыышкыннарын күүседирин соксадыр болгаш ол дугайын чогуур үстүкү органнарга дыңнадыр;

36) хамаатыларның саналдарын, билдириишкиннерин болгаш хомудалдарын чогуур үезинде болгаш шын көөрүн база шиитпирлээрин хандырар; районнуң девискээринде колхозтарда, совхозтарда, бүдүрүлгелерде, албан черлеринде болгаш өске-даа организацияларда хамаатыларның саналдарын, билдириишкиннерин болгаш хомудалдарын көрүп турарының талазы-биле херектерниң байдалын хынаар, бо айтырыглар талазы-биле ооң удуртукчуларының отчёттарын дыңнаар;

37) ону хажытканы дээш тургускан хемчээлге дүүштүр административтиг харысалганы онаар шиитпирни хоойлуда көрдүнгениниң ёзугаар чамдык таварылгаларда хүлээп алыр;

38) паспорт системазының чурумун сагыырын хандырар;

39) эргежок чугула апарган таварылгада бойдустуң айыылын болгаш ооң уржуктарын узуткаар демиселче колхозтарны, совхозтарны, бүдүрүлгелерни, албан черлерни болгаш өске-даа организацияларны, а ол ышкаш чонну хаара тудар;

40) бүгү-ниитиниң шериг хүлээлгезиниң дугайында ССРЭ Хоойлузун бүгү албан дужаалдыг кижилериниң болгаш хамаатыларының, а ол ышкаш бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш организацияларының күүседип турарын хандырар; районнуң девискээринге хамааты камгалалын удуртур;

41) ССРЭ-ниң орденнери болгаш медальдары-биле шаңнаар, «Маадыр-ие» деп хүндүлүг атты тыпсыр, а ол ышкаш эвилелдешкен, автономнуг республикаларның шаңналдары-биле шаңнаар дугайында айтырыгны көөр болгаш дилегни кылыр.

9 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының район Советиниң сессиязынга район Советиниң ажылынга хамааржып кандыг-даа айтырыгны көөр болгаш шиитпирлээр, ындыг болганда, сессияларга дараазында айтырыгларны көрүп база шиитпирлеп болган турар:

Депутаттарның бүрүн эргелерин хүлээп көөрү: депутаттарның хууда билдириишкиниин ёзугаар оларны депутат хүлээлгезинден дүжүрери; күүсекчи комитетти соңгууру болгаш ооң составын өскертири; доктаамал комиссияларны тургузары, соңгууру болгаш ооң составын өскертири, күүсекчи комитеттиң болгаш доктаамал комиссияларының ажылының дугайында отчёттар;

күүсекчи комитеттиң кылдыстерин болгаш эргелелдерин тургузары, оларның удуртукчуларын бадылаары болгаш албан-дужаалындан хостаары; улусчу контрольдуң район комитедин тургузары, ооң составын бадылаары, улусчу контроль комитединиң даргазын томуйлаары болгаш эрге-дужаалындан хостаары; административтиг болгаш хайгаарал комиссияларын, күүсекчи комитеттиң чанынга назы четпээннер херээниң талазы-биле комиссияларны тургузары; районнуң улус судунуң даргазын бадылаары;

районнуң ажыл-агый хөгжүлдезиниң болгаш районнуң социал-культура тургузуушкунунуң нииты перспективтиг болгаш чыл планнарын бадылаары; колхозтардан, совхозтардан болгаш кодээ ажыл-агыйның өске-даа бүдүрүлгелеринден күрүнениң садып алыышкын талазы-биле планныг онаалгаларын бадылаары;

соңгукчуларның чагыгларын күүседир талазы-биле хемчеглерниң планнарын бадылаар;

депутаттарның негелделериниң талазы-биле шиитпирлерни хүлээп алыр;

районнуң бюджедин болгаш ооң күүселдезиниң отчёдун бадылаар; район бюджединиң күүселдезиниң үезинде алдынган немелде орулгаларның, а ол ышкаш орулгаларны ажыр күүсеткениниң азы чарыгдалдар талазы-биле камналганың түңнелинде чыл төнчүзүнде тургустунуп келир орулгаларның чарыгдалдарындан ажып турар түңнерниң угланыышкынының дугайында күүсекчи комитеттиң шиитпирлерин бадылаар;

район планировказының схемазын хынап көөр болгаш ону күрүне эргелелиниң чогуур үстүкү органнарынга бадыладыры-биле киирер.

Ажылчы чоннар депутаттарының район Советтериниң чүгле сессияларынга көрүп, шиитпирлээр өске-даа айтырыгларны эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның хоойлужудулгазын ёзугаар база көрген туруп болур.

10 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының район Советиниң күүсекчи комитеди Советтиң чүгле сессияларынга көрүп, шиитпирлээр ужурлуг ол айтырыглардан аңгыда, Советтиң эргезинге киирген айтырыгларны хынап көрүп, шиитпирлээр.

Ажылчы чоннар депутаттарының район Советиниң күүсекчи комитеди болза:

Советтиң сессияларын болгаш оларның белеткелин хандырар; сессияларның аразында Советтиң доктаамал комиссияларының ажылын таарыштыр башкарар;

депутаттарның депутат хүлээлгелерин күүседир талазы-биле эргежок чугула дузаламчыны оларга көргүзер;

Районнуң ажыл-агыйын хөгжүдериниң болгаш районнуң социал-культура тургузуушкунунуң нииты перспективтиг болгаш чыл планнарын, районнуң бюджедин болгаш бюджеттиң күүселдезиниң дугайында отчётту Советке бадыладыры-биле киирер;

соңгукчуларның чагыгларын күүседир талазы-биле хемчеглерниң планнарын Советке бадыладыры-биле киирер болгаш оларның күүселдезин организастаар, чагыгларның күүселдезиниң чоруп турар дугайын депутаттарга болгаш чонга дыңнадып турар;

күүсекчи комитеттиң кылдыстерин болгаш эргелелдерин, район чагыргазында бүдүрүлгелерни, албан черлерин болгаш организацияларны удуртур;

дараазының ээлчеглиг сессиязынга бадыладыры-биле сессиялар аразында үеде күүсекчи комитеттиң кылдыстериниң болгаш эргелелдериниң удуртукчуларын хүлээлге күүседир кылдыр томуйлаар болгаш албан-хүлээлге күүседиринден чайладыр, дүжүрер;

күүсекчи комитеттиң өске-даа удуртукчу ажылдакчыларын, районга чагырткан бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң болгаш организацияларының удуртукчуларын томуйлаар болгаш эрге-дужаалындан хостаар (күрүне эргелелиниң үстүкү органы-биле чөпшээрешкениниң ёзугаар район Советиниң күүсекчи комитеди бадылаар эрге-дужаалдарының ат данзызын ёзугаар).

Район Советиниң күүсекчи комитеди ооң кылдыстериниң болгаш эргелелдериниң эргезинге киирген айтырыгларны бодунуң көргени-биле хүлээп ап болур.

11 чүүл. Үстүнде чагыргалыг, район девискээринде турар болгаш ооң чонун хандырарынга чугула ужур-дузалыг садыгның, ниитиниң чемненилгезиниң болгаш амыдырал хандырылганың бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының, кадык камгалалының, социал хандырылганың болгаш культураның организацияларының болгаш албан черлериниң удуртукчуларын томуйлаарын болгаш эрге-дужаалындан хостаарын ажылчы чоннар депутаттарының район Советиниң күүсекчи комитеди-биле чөпшээрешкениниң ёзугаар чорудар.

12 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының район Советиниң күүсекчи комитединиң кылдыстерин болгаш эргелелдерин эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның хоойлужудулгазын ёзугаар тургузар болгаш олар бюджетке азы бот-орулга-чарылгага турар.

Районнар Советтериниң күүсекчи комитеттериниң кылдыстериниң болгаш эргелелдериниң хүлээлгелерин эвилелдешкен автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң бадылаар дүрүмнери-биле тодарадыр.

13 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының район Советиниң депутадын сессияның составынга оон соңгутканы күүсекчи комитеттиң болгаш доктаамал комиссияның хуралының үезинде доктаамал ажылдап турар черинде ортумак шалынын (ажыл төлевирин) кевээр арттырбышаан, бодунуң бүдүрүлге болгаш албан-ажыл хүлээлгелерин күүседиринден хостаар.

Район Советиниң депутады бодунуң депутат хүлээлгелерин боттандырбышаан, районнуң кызыгаарының иштинге нииты ажыглалдың тус черниң транспортунуң бүгү хевирлеринге халас чоруур эргелиг.

Ажылчы чоннар депутаттарының район Советиниң депутадын администрацияның инициативазын ёзугаар бүдүрүлгеде, албан черинде, организацияда ажылындан азы колхозтан үндүрүп болбас, а ол ышкаш район Советиниң чөпшээрели чокта, сессиялар аразында — ооң күүсекчи комитединиң чөпшээрели чокта район девискээринге кеземче харысалгазынга киирип азы хоругдап болбас.

14 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының район Советтери тус черниң болгаш нииты-күрүне ужур-дузалыг айтырыгларны шиитпирлээринге хамаатыларны калбаа-биле киириштирерин организастаар.

Район Совети бодунуң ажыл-чорудулгазының, доктаамал комиссияларның, күүсекчи комитеттиң, ооң кылдыстериниң болгаш эргелелдериниң ажылының дугайын Советтиң депутаттарының, күүсекчи комитеттиң, ооң кылдыстериниң болгаш эргелелдериниң ажылдакчыларының ажылчы чоннар мурнунга илеткелдерин болгаш чуве чугаалаарын доктаамал кылырының аргазы-биле, а ол ышкаш парлалга, радио болгаш телевидение дамчыштыр чонга информастаарын хандырар.

Район Совети районда күрүне, ажыл-агый болгаш социал-культура тургузуушкунунуң эң чугула айтырыгларын колхозтарның, совхозтарның, бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш өске-даа организацияларының аайы-биле, а ол ышкаш хамаатыларның чурттап турар черлериниң аайы-биле ажылчы чоннарның хуралдарынга чугаалажып көөр кылдыр киирер.

Район Совети районнуң эки тура ниитилелдериниң ажылын углап-башкарып, чоннуң хөй-нийти бот-тывынгыр органнарының ажылын удуртур.

15 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының район Совети бо Чарлыкта көрдүнген эргелер болгаш хүлээлгелерден аңгыда ССР Эвилелиниң, эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның хоойлужудулгазынга дүүштүр өске-даа хүлээлгелерни болгаш эргелерни база боттандырар.

16 чүүл. Бо Чарлыкка дүүштүр ажылчы чоннар депутаттарының район Советтериниң дугайында эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгазын чогаадып үндүрерин эвилелдешкен республикаларның Дээди Советтериниң Президиумнарынга дагзыр.

17 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының район Советтериниң ажыл-чорудулгазын таарыштыр башкарып турар шиитпирлер бо Чарлыкка чөрүшпейн турар болганда оларны бо Чарлыкка дүүштүр ССР Эвилелиниң, эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның күштүг болуп турар хоойлужудулгазын боттандырып чорударынга чедир моон соңгаар-даа ажыглаарын доктаадыр.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы
Н. ПОДГОРНЫЙ.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары
М. ГЕОРГАДЗЕ.

Москва, Кремль.
1971 чылдың март 19.

ЧАЛЫЫ НАЗЫН ИМПЕРИАЛИСТЕРНИ СОЙГАЛАП ТУР

Мындыг аттыг конференция дүүн СЭКП обкомунуң болгаш Кызыл хоорбомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга болуп эрткен. Ооң киржикчилери — пайысызал школаларының үстүкү класстарының өөреникчилери. Школа бүрүзүнге болуп эрткен конкурс кежээлериниң тиилекчилери — илеткелчилер, бот-тывынгыр артистер конференцияга база киришкен. Чалыы назының төлээлекчилери бодалдар солчуушкунун аңаа кылган.

Конференцияның баштарыкчызы Сережа Ковенский баштайгы кижиге сөс берди. Оозу — № 2 школаның доозукчузу Маша Сагаан-оол. Ол «Америк империализм — Вьетнамда» деп темага кыска чүве чугаалааш, аңаа хамаарыштыр аныяктарның киленнээшкинин илередип, агрессорнуң айыылдыг, хоралыг үүлгедиинге удурланыышкынын илередип, Вьетнам улустуң маадырлыг, сыныш чок чоруун каракка көстүп турар ышкаш кылдыр илереткен.

«Аныяктар тайбың дээш демиселде», «Сөөк-язы ылгаар политика — империализмниң база бир чепсээ» болгаш өске-даа темаларга илеткелдерни Люда Чепрасова, Александр Гурков, Надя Махова, Люда Воронцова болгаш өскелер-даа кылган.

Илеткелчи бүрүзүн ооң өөрү бот-тывынгыр көргүзүглер-биле үдеп, янзы-бүрү шүлүктер, интермедияларны күүседирге өткүт сөстер дыңнакчыларның бодалын чоорту дүвүредип, ону улам хайныктырып турган.

Конференцияның кол-ла сооруулгазы — келир үениң өзүп орар аныяк салгакчыларының илей талазы-биле кайы хире дадыгып турарын, оларның патриотчу болгаш интернационалчы кижизидилгезиниң деңнелин илередири.

Конференцияны кижизидилге ажылының көрүлдезиниң бир чаа хевири кылдыр эрттиргени солун болган.

Конкурс хевирлиг эрткен бо конференцияга солун болгаш бедик утка-шынарлыг илеткелдерни кылганы дээш М. Сагаан-оол, А. Гурков, Л. Воронцова олар «Артек» болгаш «Орленок» деп лагерьлерге халас дыштаныр путевкалар-биле шаңнаткан.

ВЛКСМ-ниң Кызыл хоорбомунуң секретары Б. Виноградова конференцияның түңнелин үндүрүп, ону бедик деңнелге, утка-шынарлыг организастааны дээш ооң киржикчилеринге өөрүп четтиргенин илереткен.

О. ИРГИТ.

„АГИТАТОР" № 6

СЭКП ТК-ның «АГИТАТОР» деп журналының ээлчеглиг номери «ПАРТИЯНЫҢ УДУРТУЛГАЗЫ-БИЛЕ ЧАА-ЧАА ЧЕДИИШКИННЕРЖЕ» деп мурнуку чүүл-биле ажыттынган.

«СЭКП-НИҢ XXIV СЪЕЗДИЗИНИҢ ДИРЕКТИВАЛАРЫНЫҢ ТӨЛЕВИЛЕЛИН ЧУГААЛАЖЫП ТУР БИС» деп рубриканың адаанда Москвада Г. В. Плеханов аттыг улус ажыл-агый институдунуң политэкономия факультединиң эргелекчизи Л. Абалкинниң «КОЛ ПОЛИТИКА» деп чүүлүн парлаан. Москваның Владимир Ильич аттыг электромеханика заводунуң мастери Б. Журавлев, техниктиг эртемнерниң доктору В. Дорошук, Үстүү-Исеттиң металлургия заводунуң улуг вальцовщиги М. Финогенов, Туркмен ССР-де колхоз даргазы Г. Анналиев болгаш өскелер-даа боттарының бодалдарын болгаш саналдарын база солчуп турар.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, Грузияның КП ТК-ның бирги секретары В. Мжаванадзе Грузияга совет эрге-чагырганы тургусканының болгаш республиканың Компартиязының 50 чылынга тураскааган чүүлдү бижээн.

«ИЛЕТКЕЛЧИЛЕРГЕ» деп бөлүкте В. И. Лениниң төрүттүнгенинден бээр 101 чыл юбилейинге болгаш бүгү делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Май 1-ге тураскааган материалдарны парлаан.

«АГИТАТОРНУҢ АТЛАЗЫ» деп рубриканың адаанда Литваның КП ТК-ның секретары А. Ференсастың «Литваның экономиказы быжыгып турар» деп чүүлүн киирген. «БЕСЕДА КЫЛЫРЫНГА» деп бөлүкте Бүгү-эвилел субботнигинге болгаш Геологтуң хүнүнге тураскааган материалдарны парлаан.

Партияның Винница обкомунуң секретары А. Олейниктиң чер-черде болуп турар информацияларның дуржулгазын өөренип көрүп турарының дугайында дуржулгазын «Агитацияның практиказы» деп бөлүкте парлаан.

Журналдың ол номеринде Германияның социалистиг чаңгыс аай партиязының ТК-ның секретары Курт Хагерниң, Венгр Улус Республиканың долу болгаш бүрүн эргелиг элчизи Дьюл Рапайниң болгаш өскелериниң-даа чүүлдерин парлаан.

Варшава Керээзиниң киржикчилери курунелерниң Каттышкан чепсектиг күштеринде

Каттышкан командылалдың планын ёзугаар 1971 чылдың март 15-тен 19-ка чедир үеде Будапештиге Варшава Керээзиниң киржикчилери курунелерниң армияларының кол штабтарының начальниктериниң чөвүлел хуралы боол эрткен.

Каттышкан чепсектиг күштерниң штавының начальниги армия генералы С. М. Штеменко чөвүлел хуралды удурткан.

Чөвүлел хуралга Каттышкан чепсектиг күштерниң дайынчы белениниң улам ыңай бедидериниң айтырыгларын чугаалажып көрген.

Чөвүлел хуралдың киржикчилери Венгр улус армиязының шериглериниң болгаш штабтарының өөредилгелеринге база кичээлдеринге олурушкан.

ХОСТАЛГАНЫ ЧЕДИП АЛГАН УЛУС КАЖАН-ДАА КУЛДАНДЫРБАС!

Вьетнамның патриоттарының хосталга болгаш хамааржышпас чорук дээш демиселинге Совет Эвилелиниң кызыгаар чок дузаламчызы дээш Совет чазакка, бүгү совет кижилерге мээң чуртумнуң улузу ханызы-биле өөрүп четтиргенин илередип тур мен деп, Мурнуу Вьетнам Республиканың элчини Данг Куанг Минь медеглээн.

Америк агрессорларга болгаш оларның чалчаларының үүлгедиишкиннеринге удур бодунуң чуртунуң улузунуң маадырлыг демиселиниң дугайын элчин март он сес-те болган парлалга конференциязынга совет журналистерге чугаалап берген. Эжелекчилер улам кедерээн тудум-на, Вьетнамның патриоттары улам күштүг удурланып турар деп, ол демдеглээн.

Бистиң демиселивистиң баштайгы хүннеринден эгелээш Совет Эвилелиниң, социалистиг чурттарның улустарының чер бөмбүрзээниң бүгү демдигелиг күштериниң деткимчезин үргүлчү ап келген бис деп, Данг Куанг Минь медеглээн. Ол чорук бистиң соруувуң кииргбишаан, америк шериглерни болгаш АКШ-тың чалчаларының шериглерин удаа-дараа тиилээр арганы биске берип турар.

Хосталгага ынакшылдыг Вьетнамның кырында дайын ортү моон-биле 11 чыл чалбыыштанып турар. АКШ-тың монополияларынга баштаткан империализм чүгле Вьетнамда эвес, харын-даа бүгү Индий-Кыдат чартык ортулукта улустуң хосталга дээш демиселин боой тударын оралдажып турар. Ынчалза-даа хосталганы херек кырында көрген улусту кулданып алыры берге. Ооң чайынначак чижээ — маадырлыг вьетнам улустуң демисели.

Америк агрессорларның Вьетнамда кем-буруулуг үүлгедиишкиннеринге удурланырының делегей хүнүнге, а ол ышкаш америк агрессияга удур демиселдиң вьетнам хүнүнге холбаштыр америк агрессиянга удур вьетнам улустуң демиселинге эп-сеткил каттыштырарының неделязы Совет Эвилелинде март 16-дан эгелеп чорул турарын элчин демдеглээн.

Совет улустуң мээң чуртумнуң улузунга көргүзүп турар деткимчезин кижи санап четпес деп, Данг Куанг Минь чугаалаан. Бүдүрүлге черлеринге хөй санныг митингилер, тус-тус кижилерниң чагааларды, совет кижилерниң, социалистиг чурттарның улустарының, бүгү демдигелиг кижилерниң харам чок дузаламчылары кедизинде барып вьетнам улус тиилеп үнер деп чугаалаарының үндезини болур.

Элчин түңнелинде Вьетнамның, Камбоджаның болгаш Лаостуң шыныг хе-рээ тиилээр дээрзинге быжыг бүзүрелин илереткен.

(СЭТА).

Бельгияның Компартиязының X съездизи

ШАРЛЕРУА. (СЭТА). Аңаа. Бельгияның улуг үлетпүр болгаш ажылчын төвүнге Бельгияның Коммунистиг партиязының X съездизи ажыттынган. БКП-ның 20 федерациязын төлээлээн 220 делегат партияның ажылының түңнелдерин үндүрүп, Бельгияның Коммунистиг партиязының 50 чыл оюнга белеткенип турар бо үеде ооң мурнунга тургустунган сорулгаларны чугаалажыр.

Съездиниң хүн чурумунда кирген айтырыглар: БКП ТК-ның отчёт илеткелин чугаалажып көөрү, партияның удуртукчу органнарын соңгууру.

Акы-дуңма 20 коммунистиг болгаш ажылчын партияларның төлээлери, ооң иштинде СЭКП-ның төлээлери съездиде олуржуп турар. СЭКП-ның төлээлериниң составы: СЭКП ТК-ның кежигүнү, СЭКП Москва обкомунуң бирги секретары В. И. Конотоп, СЭКП ТК-ның Делегей килдизиниң эргелекчизиниң оралакчызы А. С. Черняев.

Эртенги хуралга Бельгияның Коммунистиг партиязының Даргазы Марк Дрюмо БКП ТК-ның отчёт илеткелин кылган.

ТАЙЫЛБЫРЛАКЧЫНЫҢ БУЛУҢУ

Чоннуң күзел-соруун сый шаап шыдавас

Делегейниң хөй-ниитизи америк империализмниң кемниг үүлгедиглерин шыңгыы буруу шаап, Индий-Кыдатта дээрбечи дайынны соксадырын шиитпирлиг негеп турар. Вьетнам улустуң чөптүг хереэн деткээн шимчээшкин улам калбарган. АКШ-тың агрессиязынга удур вьетнам улустуң демисели-биле эп-сеткил каттыштырылгазының бо хүннеринде митингилер, чыскаалдар болгаш өске-даа массалыг хемчеглер, хөделиишкиннер ол дугайын бадыткап турар.

Индий-Кыдатта АКШ-тың агрессиязының калбарганын делегей килеңнээшкин болгаш дүвүрээзин-биле хайгаарап турар. Сөөлгү айларда делегейниң хөй-ниитизи «тайбыңны дилеп тывар» болгаш дайынны калбартырын соксадырынче чүткүлдүүнүң дугайында америк удуртукчуларының шуугаазыннарының ары-нүүр чогун болгаш мегезин база катап бүзүрел көрген. Лаосче интервенция болгаш ВДР-ни дээрбечи ёзу-биле бомбалап турары америк удуртукчуларының ол бүзүредиглерин шуут сойгалап. Хөй ниитиниң санал-оналын, тускай дорушпаан күрүнелерниң аразында харылзааларның ниитиге хүлээп кордуңген норма-чижектерин, делегей керээлериниң болгаш дугуржулгаларының талазы-биле боттарынга алган хүлээлгелерин АКШ-тың чагырыкчы бөлүктериниң барымдаалаар күзел чогун көргүзүп турар.

«Мынчангаш бүгү чүве Азияда бистиң аразында агрессиявыстың чылдарының дургузунда чүну-даа өөренип албаан Никсон, Лэйрд, Киссинджер болгаш өскелер-даа ышкаш боон турар дыр» деп «Нью-Йорк пост» солун чоокта чаа бижээн. Мону медерен билир чорук бүгү делегейде. Ооң иштинде АКШ-та улам хөй санныг кижилерни дүвүредип турар. Харристиң албан чериниң чоруткан хөй-ниитиниң санал алышкынының түңнелдери ол хооннерниң база илерели болур деп санаар ужурлуг. АКШ-тың амгы президентизиниң алдар-хүндүзү эрге-чагыргага бодунуң туруп келгениниң бүгү үезиниң дургузунда эң куду деңнелге чедир буурап батканын ол түңнелдер көргүскен.

Чоокта чаа ВДР-ниң Национал хуралының Ханойга болган сессиязы вьетнам улустуң болгаш Индий-Кыдаттың улустарының удурланыышкын дайынынга деткимчези болгаш дузаламчызы дээш акы-дуңма социалистиг чурттарга, пайыралдыг күрүнелерге, делегейниң улустарынга, АКШ-та демдигелиг кижилерге чүректиң ханызындан өөрүп четтиргенин илергейлээн. АКШ-тың Индий-Кыдатта дайын авантюраларын соксадыр талазы-биле чогуур хемчеглерни ой-шаанда алыр деп, сессия делегейниң улустарын кыйгырган. Бо кыйгырыгны калбаа-биле чүүлдүгзүнген. Ол дугайын ылаңгыя Вьетнамда америк агрессорларның кемниг үүлгедиглеринге удурланыышкынның делегей хүнү, вьетнам улустуң демисели-биле эп-сеткил каттыштырылгазының амгы неделязы херечилеп турар.

Маадырлыг вьетнам улус-биле эп-сеткил каттыштырылгазының митингилери бо хүннерде Совет Эвилелиниң хөй-хөй хоорайларында эртип турар. Совет хөй-ниитиниң төлээлекчилери агрессияны калбартырын соксадырын болгаш Индий-Кыдаттан америк шериглерни бүрүн үндүрерин шиитпирлиг негеп турар. Патриотчу күштерге бүгү талалыг дузаламчыны болгаш деткимчени көргүзер талазы-биле боттарының беленин дугайын олар медеглеп турар.

Социалистиг чурттарның болгаш бүгү делегейниң демдигелиг күштериниң деткимчези маадырлыг вьетнам улустуң талазында. ВДР-ге удур чөңгээлерин үргүлчүлээри, Индий-Кыдаттың улустарынга хамааржыштыр чаа дайын кыжаныгларын боттандырар дээр оралдажыышкыннар Мурнуу-Чөөн Азияда байдалды улам улуу-биле нарыыдадырынга чедирер дээрзин Совет Эвилели болгаш социалистиг өске-даа чурттар америк агрессорларга баш бурунгаар сагындырган. Совет чазактың февраль 25-те медеглелинде чугаалааны: совет улус акы-дуңма Вьетнам Демократтыг Республикага боттарының дүрүм ёзугаар эргелери дээш туржуп, боттарының амыдыралчы эрге-ажыктарын болгаш күзел-сорукталарын боттандырар дээш демисежип турар Индий-Кыдаттың патриоттарынга бүгү-ле эргежок чугула дузаламчыны моон соңгаар-даа көргүзеринге белен.

Индий-Кыдатта кемниг дайынның чалбыыжын хорээлендирерин ожегээр үргүлчүлевишаан, Вашингтон аар харысалганы бодунга ап турар. Вьетнам улустуң күзел-соруун сый шавар, коргудар, ону дискек кырынга согуртур дээр америк империалистерниң чаа оралдажыышкыннары мурнундагы ышкаш, база-ла буураашкынга таваржыр. И. ОРЛОВ, СЭТА-ның тайылбырлакчызы.

ВЬЕТНАМ УЛУСТУҢ ДЕМИСЕЛИН ДЕТКИИР

УЛАН-БАТОР. Америк дайынзырактар Индий-Кыдат чартык ортулукта агрессиязы империалистиг дайынын калбартып, делегей байдалын улам чидиглендирип, улустарның айыыл чок чоруунга болгаш тайбыңга шыңгыы кыжаныгны тургузуп турар деп, Тайбың камгалалының моол комитединиң медеглелинде чугаалаан. Мурнуу Вьетнамда хан төгүүшкүннүг үүлгедиглер, ВДР-ниң девискээринче араатанзыг халдаашкыннар, Камбоджаже болгаш Лаосче шериг интервенциязы — бо бүгү ам безин буураашкынга таварышкан авантюристиг политиказындан америк империалистерниң салдыкпайн турар дугайын херечилеп турар-дыр. Моол улус акы-дуңма вьетнам улуска деткимчени болгаш дузаламчыны көргүзүп келген болгаш моон соңгаар-даа көргүзер.

БУЭНОС-АЙРЕС. Аргентинаның Коммунистиг партиязының Топ Комитеди медеглелдин парлалгага үндүрүп, ВДР-ге удур америк агрессияның бүгү делегейде тайбыңның херээнге шыңгыы уржуктарының дугайын Каттышкан Штаттарга баш бурунгаар сагындырган. Индий-Кыдаттың улустарының америк агрессорларга удур маадырлыг демисели боттарының тиилелгеже чаныш-сыныш чок күзел-соруун бүгү делегейге көргүскен деп, медеглелде чугаалаан. Аргентинаның Компартиязының ТК-зы америк агрессчи политикага удур демиселге хөделиишкиннериң чаңгыс эвинче делегейниң бүгү улустарын кыйгырган.

ПХЕНЬЯН. Корейниң каттышкан профэвилелдериниң ТК-зы Азия болгаш Африка чурттарының эп-сеткил каттыштырылгазының корей комитеди, Корей-вьетнам найыралы ниитилели болгаш өске-даа хөй-нииты организациялары вьетнам улустуң антиамериканчы демиселин деткииниң неделязын март 19-тан 25-ке чедир эрттирерин шиитпирлээн.

(СЭТА).

КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА БЫЖЫГЫП ТУРАР

ЛЕЙПЦИГ. СЭТА-ның корреспондентизи М. Никиточкинниң дамчытканы:

Социалистиг дем каттыштырылгазының күрүнелериниң Лейпцигте делегей ярмарказынга делгээн үлетпүр продукциязының хевирлери оларның индустриязының, эртемниң болгаш техниказының чүгле улуг чедиишкиннериниң дугайын эвес, харын база бүдүрүлгени кооперастаарынга, күш-ажылдың делегей хуваалдазынга болгаш улус ажыл-агыйы планнарын таарыштыр каттыштырарынга үндезилээш, оларның аразында кады ажылдажылганың ажыктыынып дугайын херечилеп турар.

ГДР-ниң даштыкы политиказының кол принциптери болза, Совет Эвилели болгаш социалистиг өске-даа чурттар-биле күрүне-политиктиг, садыг-экономиктиг болгаш эртем-техниктиг харылзааларны улам ыңай хөгжүдүп, ханыладыры боол турар. Делегейниң социалистиг системазының күрүнелери-биле республиканың бараан саарылгазы 1949 чылда 1,755 миллиард маркадан 1969 чылда 25,240 миллиард маркага чедир көвүдээн. Чүгле сөөлгү беш чылда (1966—1970 чылдар) бараан саарылгазы 20 хуу өскен. 1971—1975 чылдарда Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң чурттарының аразында садыгның хемчээли 165 миллиард марка —чылда ортумаа-биле 35 миллиард марка чедер.

ГДР-ниң болгаш ССРЭ-ниң аразында садыг кончуг дүрген хөгжүп турар. 1971—1975 чылдарда ийи чурттуң аразында даштыкы садыг саарылгазы чүс миллиард маркадан ажар, азы 1966—1970 чылдарнындан 56 хуу хөй болур. Боттарының аразынга солужар бараанарның структуразы база боттуу-биле чаартынып турар. 1965 чылда ГДР-же үндүрген совет барааннарда машиналарның болгаш дериглериң үлүү чүгле 10 хуу турган болза, 1970 чылда 25 хуу болган, а 1975 чылда 45 хуу болур.

Социалистиг дем каттыштырылгазының күрүнелериниң аразында кады ажылдажылганы хөгжүдүп, ханыладырының перспективаларынга ол хире улуг кичээнгейни Лейпцигке эрткен ярмаркаларның чаңгызынга-даа амгызы ышкаш салбайн келген. ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң чаа беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин парлап үндүргени болгаш совет коммунистерниң делегейге аажок улуг ужур-дузалыг болуушкун болур дээди шуулганынга белеткел аңаа бичче эвес хиречергелиг-биле дузалаан. Ярмаркага чүве чугаалаан ГДР-ниң төлээлекчилери Директиваларның төлевилелиниң амыдыралчы чугулазын чаңгыс эп-сеткил-биле демдеглеп турган. ГДР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. Штоф совет павильон дугайында бодунуң бодалын илеретпишаан, СЭКП-ниң XXIII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар талазы-биле совет улустуң чедип алган кайгамчыктыг чедиишкиннерин айтып, СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларында салган сорулгаларның өндүр чаагайын демдеглээн.

ИНДИРА ГАНДИНИҢ ЧУГААЗЫ

ДЕЛИ. (СЭТА). Индий национал конгресс партияның парламент бөлүүнүң удуртукчузунга соңгуткан соонда чүве чугаалап тургаш, Индира Гандиниң медеглээни: «Чоннуң мандадын алгаш, социализмче оруқ-биле бурунгаар чоруур ужурлуг бис».

Индияның парламентизинге соңгулдага соңгукчулар Индий национал конгресс дээш чүгле бадылаан эвес, харын база бистиң партиявыстың программазы — боттуг социал-экономиктиг чаартылгаларның программазынга боттарының шынчызын көргүскен деп, премьер-министр айыткан. Бистиң чуртувус ёзулуг демдилгени чедип алзын дээш шиитпирлиг болгаш күжениишкинниг бурунгаарладыр ужурлуг бис.

Бодунуң баштааң партиязы аңаа дааскан харысалганы күүседир, түреңги чорукту узуткаар, социал болгаш экономиктиг чөптүг эвес байдалды чайладыр талазы-биле айыткан сорулгаларны амыдыралга боттандырарынга чедиишкиннерни чедип алыр дээрзинге бүзүрелин Индира Ганди илергейлээн.

Чүүлдүгзүнген

КАИР. (СЭТА). Ам КАР Суэц каналдың зоназынга дайынны соксадыр дугайында кандыг-даа дугуржулгалар-биле бодун холбашкан деп санавайн турар дугайында президент А. Садаттың медеглелин КАР-ның Национал хуралы чүүлдүгзүнген.

Албан ёзузунуң медеглелинге Национал хурал араб девискээрниң ээжек-даа базым черин бербес дугайында президент Садаттың сөстерин бадыткаан.

Национал хурал КАР-ны деткип турар Совет Эвилелин баштадыр тайбыңга ынакшылдыг курунелерниң туружунга байыр чедирген.

Ирланд Республиканың ажылчы чоннары ажыл төлевирин бедидер болгаш күш-ажылдың байдалдарын экижидер дээш демиселди соксатпайн турар.

ЧУРУКТА: Дублинде «Бриттэн» фирманың заводтарының ажыл соксаткан автомобиль тудугжуларының чыскаалы.

Ю. УСТИМЕНКОНУҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохроиказы).

Индий-Кыдаттың фронтуларында

ХАНОЙ. (СЭТА). Кхесань фронтузунга дайын чорудулгаларының 45 хонуунуң дургузунда Мурнуу Вьетнамның хостаарының Улусчу чепсектиг күштери дайзынның үш муң ажыг солдадын сандан үндүрген, ооң иштинде ийи муң америк шериг албанныглар бар. Патриоттар дайзынның 100 солдадын тудуп алган, 100 самолётту дүжүр аткан болгаш бертип үрегдээн, 350 шериг машиназын узуткаан, ооң иштинде 100 ажыг танк болгаш бронетранспортёр бар, 23 транспорт суднозун суг дүвүнче кииргени, ок-чемзек, кывар чүүл болгаш шериг херекселі шыгжаан 20 складты буза тевискен. Хосталганың Улусчу чепсектиг күштериниң Кхесань фронтузунда командылалының дыңнадыында бо саннарны айыткан.

Касан Патет-Лао агентилелдиң дыңнатканы-биле алырга, Лаостуң патриотчу күштери март 15-те Мурнуу Лаоска 17 америк самолётту болгаш вертолётту дүжүр аткан. Март 16-да Лаостуң Улусчу хосталга армиязының дайынчылары 723 бедиктиң девискээринге сайгончу чалчы шериглерниң батальонун бүрүн чылча шапкан болгаш дайзынның оон өске үш батальонунга аар чидириглерни таварыштырган.

Мурнуу Лаоста америк-сайгон шериглерниң аар аштырыышкыннарының түңнелинде интервентилерниң ортузунда ундараашкын болгаш сандараашкын күштелип турар. Марттың чүгле баштайгы хүннеринде безин сайгончу далай чадаг шериг дивизиязының бирги болгаш үшкү бригадазындан 900 ажыг солдат, офицер ырбап дескен деп, Парлалганың хосталга агентилели дыңнаткан.

ПАРИЖ. (СЭТА). Америк-сайгон интервентилер Лаоста боттарының шериглерин Мурнуу-вьетнам кызыгаарже чайладып үндүрер ужурга аргажоктан таварышкан. Франс Пресс агентилелдиң дыңнатканы-биле алырга, олар күзээни ышкаш тактиктиг бодалдар-биле эвес, а лаос патриотчу күштерниң ыйыышкыны-биле аткаарлап турар. Чепоннуң мурнуу-чөөн талазында 14 километр ырак «Лоло» артиллерия баазазындан 1000 сайгон солдатты тургустунуп келген «бергелерге» холбаштыр чайладып үндүрген деп, сайгон командылал билинген.

ДАККАДА ЧУГААЛАЖЫЫШКЫННАР

КАРАЧИ. (СЭТА). Парлалганың дыңнатканы-биле алырга, чугаалажыышкыннарның ийиги ээлчээнде Пакистанның президентизи Яхья Хан биле Улусчу лиганың даргазы Муджибур Рахман чуртта байдалды болгаш Муджибур Рахманның дөрт негелдезин чугаалажып көрген. Муджибур Рахманның негелделери: дайын байдалын күш чок болдурар, эрге-чагырганы улустуң соңгуткан төлээлекчилеринге шилчидип бээр, шериглерни казармаларынче дедир чорудар, хамаатыларга удур шериглерни ажыглаанының таварылгаларын истеп хынаар.

Барыын-пакистан национал улусчу партияның президентизи Вали Хан ам Даккада чоруп турар болгаш Пакистанның президентизи Яхья Хан-биле ужуражып, чуртта амгы политиктиг байдалды чугаалашкан.

Чөөн Пакистанда топ эрге-чагыргаларга хамаатыларның чагыртпазының тайбың шимчээшкини үргүлчүлеп турар. Магазиннер, транспорт, бичии бүдүрүлгелер, коммунал албан черлери ой-тавында ажылдап турар. Ынчалза-даа бүгү можуларда чазак болгаш чартык чазак албан черлери мурнуку хевээр хаалчак. Митингилер болгаш чыскаалдар хүн бүрүде боол турар.

АПП агентилелдиң Даккадан дыңнатканы-биле алырга, Чөөн Пакистанның шериг администратору болгаш губернатору генерал-лейтенант Тикка Хан «хамааты чонга удур шериглерни ажыглаарынга чедирген байдалдарны» истеп хынаар дугайында дужаалды берген.

Демократтыг Италия удурланып турар

РИМ. СЭТА-ның корреспондентизи Степанченконуң дамчытканы:

Барыын үзелдиг күштерниң сүлчээзин илереткен дугайында медээ демократтыг Италияда удурланыышкыннарның чалгыын хайныктырып үндүрген. Чурттуң үш улуг профэвилел каттыжыышкыны — Күш-ажылдың бүгү-ниити итали конфедерациязы, Ажылчы чоннарның профэвилелдериниң итали конфедерациязы болгаш Күш-ажылдың итали эвилели кыйгырыгны парлап үндүрүп, республиканы болгаш ооң албан черлерин камгалаар талазы-биле серемчилелди күштелдириринче чурттуң ажылчын аңгызын, бүгү ажылчы чоннарын кыйгырган. Хоралакчы ажылды белеткээни дээш харысалга хүлээр идегеттерни шыңгыы шаажылаарын болгаш кедергей барыын үзелдиг күштерниң чартык шериг организацияларын дүжүрерин кыйгырыгда шиитпирлиг негээн.

Бриндизи можуунуң база Трани хоорайның ажылчы чоннары барыын үзелдиг күштерниң хөделиишкиннеринге удурланыышкынның демдээ кылдыр бүгү-ниитиниң ажыл соксадыышкынын чарлаан. Демократтыг хөй-нииты бүгү неофашистиг организацияларны дүжүрерин негеп турар.

Өлүрүкчү чорук

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Шериг албанныг чораан, Вьетнамга албан эрттирген дээш үш шериг шаңналын алган Майкл Хантер бодунуң өчүүн мынчаар эгелээн: «68 харлыг вьетнам кижини өлүргеп мен. Ону өлүргеним дээш шаңналды болгаш үш хонук хуусаалыг шөлээни алган мен. Вьетнамнарны өлүрүп-ле турар болза, шөлээни дораан алыр чүве болгай».

Мурнуу Вьетнамга америк солдаттарның үүлгеткен кемниг дерзии үүлгедиглериниң он херечизиниң болгаш киржикчизиниң өчүктерин Саут-Ориндж хоорайга (Нью-Джерси штат) хөй кижилерниң дыңнаарын организастаан. Шериг албанныг чораанарның, Вьетнамда агрессияның киржикчилериниң өчээни болза, америк солдат үш хонук хуусаалыг шөлээни алырып күзезе «бир хереэжен кижини азы кырганы өлүрерге-ле болур». «Кижи өлүргениниң бадыткалы кылдыр өлүрткен вьетнам кижиниң кулаан кезип алгаш экеп көргүзер ол-ла» деп, М. Хантер өчээн.

База бир херечи Джон Макгуинесстиң өчээни: «Бистиң бир солдадывыс ашаа кайда чоруп турарын билип алырын оралдашпышаан, сааттыг вьетнам хереэжен кижини байысаап эгелээн. Байысаалга испан болгаш англи дылдарга болган. Ашааның кайда чоруп турарын билбезин бодунуң дылы-биле харыылап, ыглап турда, солдат ону болгаш ооң бичии оглун автомат-биле боолап эгелээн. Оларны өлүрүп каан. Бо хереэжен кижини чүге өлүрдүң деп, солдаттап айтырарынга, «вьетнам хереэжен ышкажыл» деп ол харыылады.

Америк солдаттар өлүрткен вьетнам чурттакчыларының баштарын одура кескеш, кодээ суурну долгандыр ыяштарга бо-ла азып каан турар чүве болгай деп, М. Хантер чугаалаан.

Чүък машиналарының чолаачылары кодээ суурларга чеде бергенде «чүнүң-даа мурнунга машиназын доктаатпас, хоме тавартыр: кылаштап чораан азы чадаг тергелиг кижилерни үргүлчү бастырар, ынчалза-даа машиназын безин доктаатпас, халдып эрте бээр чүве болгай» деп, шериг чолаачызы чораан Джефф Джарспс медеглээн.

Шериг албанныг чорааннарның болгаш Вьетнамда агрессияның киржикчилериниң өчүктерин дыңнаарын организастаанар шеригниң тускай төлээлекчилерин, ылаңгыя Форт-Дикс шериг баазазындан офицерлерни Саут-Ориндж хоорайже чалаан, ынчалза-даа олар аңаа келиринден шуут ойталаан.

Эргим номчукчулар! Тываның ном үндүрер чери Моңгуш Кенин-Лопсанның чогааткан «Херээженниң чоргааралы» деп романын түскай ном кылдыр белеткеп дооскан. Ол чогаалда феодалдыг эрги Тываның үезинде «херээжок» дыртып, байларга базымчалаттып, хелечиктедип, түрээриниң могаазы-биле түреп чораан ие кижиниң салым-чолун «Базымча» деп кезээнде тоогуп турар. Кувусхаалдың шуурганы молчүкчү идегеттерин чылча шапкан соонда ядыы араттарның эрге-ажыын камгалаан араттың чазаа доктааган хүнүден эгелээш, тыва херээжен ниң эр кижилер-биле дең эргелиг апарганын, ооң күрүнениң кандыг-даа ажылынга киржип турар ёзулуг маадыр болу бергенин ук номнуң «Чоргаарал» деп кезээнден номчуп ап болур. Романның херээжен маадыры Кулчаның чурталганың кандыг бергелерин ажып эртип чорааны номчукчуларга каксы-даа бол, таныштырып көрээли. Ук номнуң өске маадырлары-биле номчукчулар боттары төрелдежип, боттарының санал-оналын берзин, редакцияже чагааларын бижизин деп күзеп каалы. Эгелерден шилип алган одуругларга үтказынга таарыштыр аттарын бердивис.

Херээженниң чоргааралы

„БАЗЫМЧА“ деп бирги кезектен

Моңгуш КЕНИН-ЛОПСАН.

• Кырган авазының мөчүй бергени •

БЕШКИ ЭГЕДЕН

Беш хонган. Кежүрүп алыр кижи келбээн. Шокарның караа хапыя берген. Ийи буду дискек караанга чедир хаваншаан. Тыныштаар. Сукгаар. Соок кара шайдан хөңнү каагаан. Бичии болгаш аксынче хар ургулаар. Деттип келгеш, даады ажикче көөр, бир манагзаан кижизиниң көстүп кээрин четтиклейн чыдар хире болган.

— Будум доңарын, уруум! —деп, Шокар урууже ховудур көргеш, бодунуң түрегделинге чалынмайн, харын кыс чүвезинге чоргаарланган аянныг чугаалаан.

Кулча изиг хүлдү чуга хап хапка долдур урган, кырганның буттарының бажынга чиңней салыпкан. Ооң таваңгайы чылызажок, чодалары доштальп турар апарган. Изиг хүлге чиңнеңирге эки болган. Бир хап хүл соой бээрге, база бирээни Кулча улаштыр салып турган.

— Кандыг-дыр сен, кырган-авай?—деп, Кулча хөөн чазап айтырган.

— Ол чүү дээриң ол, тенек пейим. Улуг аараан эвес мен. Думаалааш, каланнай бергеним ол-дур. Бурундаа хүн кончут аарып турганымга бодаарга, шору-дур мен. Шагзыраанын кончуг. Удавас сегий бээр мен. Сени өглеп кагзымза-ла, хомудалым чок.

— Өлүп-даа чыткаш ашакка барбас мен!—дегкеш, Кулча баскылажы берген кезектерин эде сайгарыштарга, казырткайны бергилээн.

— Кижи канчаар-даа баксырай бергеш, өлүм дугайын бодавас чоор. Сээң душтуун оол бир черде хөөмейлеп ор болгай аан—деп, Шокар кадай чазамыктап каан.

— Мен ышкаш өскүс уругну кым алыр боор. Бир шагда баксырай бээримге, аза-четкер алыр ыйнаан.

— Өскүзүнден өлбес чоор! Кырган-авазының сеткил сергедир састерин дыңнааш, Кулча кадыглаңы берген. Аал артында дагда бөрүлерниң улужары безин кулак даштыбиле эртип турган. Ырак эвесте бир кырган койгун алганы берген. Ооң соонда өг мурнунда шивилер аразындан кызыл-үгү, чаш урут чугаалааны дег, чулчургулап эгелээн. Чадар от хып турда, өгге кайын ареатан кирип кээрил дээш, Кулча чоон-чоон курган будуктарны өжегээр салгылап каан. Хараачадан, кызыл-кызыл дилгилер дег, чалбыраашттар дээрже согунналдыр үне шурагылаан.

Шокар кадай көксү-хөрээ чеже-даа сыртылап аарыырга, черле човууртаваан — урууя коргутпас бодаан. Тангыг-ла даң бажы хаялап дорда Кулча шай хайындыргаш, саарып олура бажын согаңналдыр удуп олурарын көрүп каап, карэ бээры ажып дитен.

— Уруум! Шайың хайны берди!—деп, Шокар кадай сагыш човап чугаалаан.

Кулча хола хымыш-биле шайының чемин үндүр сааргылааш, ыяш хуунга куда каапкан. Хадың уруундан ооп кылган кара хуваага изиг шайны куткаш, кырганынга сунуп берген. Оозу аас дилеш, хуваны дедир сунган.

— Чемге хөңнүң чогул бе?

— Хөөнүг мен, анайым! Ынчаш шайлаайн, шаг-шиизэм эки-дир, сегиирим ол боор. Сен, анайым, оода бичии када күп кынып ал.

— Кырган нем-не сегип орза, мен удааш чоор мен. Бис ам ээн черде ийилээ-дир бис. Бистиң чүү дыңнаар боор, чүгле сенээ чугаалап берейн шуңме—дээш, Кулча база катап хөмүрерин чыткылаан кезектерин чүшкүрүп каарга, чалбыраашттар дазырткайны бергилээн.

Шокар аап-саап чүве дыңнаар хөңнү чок болган. Бодап олурарга, бир-ле ырак черже чындыраарын бар тылар ышкаш болган. Харын ол болу ажаап-тежээп турар чүвезинге бир чүве чагыыр дээш, таарымчалыг арга тыппайн, арай шугуулдаксап олурган. Шокар бодунуң аартап баксыраанын чажырар дээш база оозунуң кузээн чүвезинге доктар болбас дээш:

— Чугаала даан, тенек пейим!—деп каан.

— Че-че ындаа. Эртken-барган чүвени чугаалааш чоор мен ай—деп, Кулча арай дедирленген аянныг апарган.

— Улустан сүт дилеп, эмискиктеп чораан азырап каан кырган-аванга чугаалаваан чүвениң кымга чугаалаар сен —деп, Шокар кадай мырай кадык тоонут чугаалаан.

Кулча отче көрүп алгаш, херек иштинге шыгжап чораан чүвезин допчулай аарак тө каап берген.

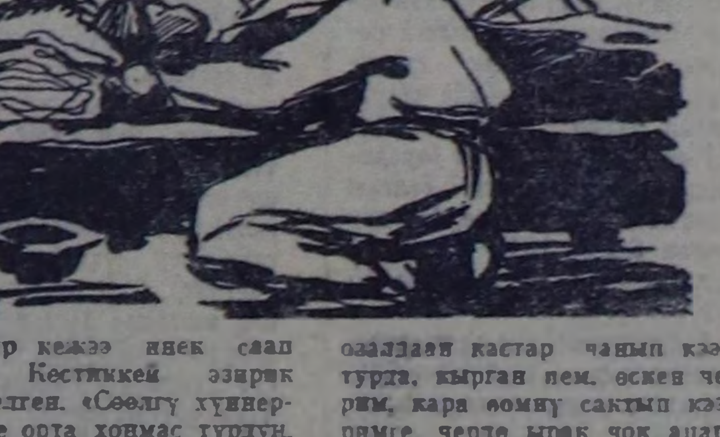

— Бир кежээ инек саап орумда, Кестиккей ээрик шаап келген. «Сөөлгү хүннерде өөнге орта хонмас турдуң. Өг ажылы черле кылбас канчап барган кижи сен? Оода сүт өремелээр, шай хайындырар ыяштан чыып кааш, чер кезип чорауңза. Ам артында грагалап эгелээниң ол ышкажыл але»—деп чорумда, аъдындан дүже халаан. Бызаа тудар, дузалажыр дээни ол боор деп бодаан мен. Катка-

вын ындыг боор. Келген дораан хуунда тургузуп каан судумну кымчызы-биле тө шаачыпкан. Чутауп бар чыткан хуунумну халып баргаш, сегирип ап чорумда, кадыг холдар мени эспактапкан. Холдарымны кымчы баа-биле хүлээш, хорээмден аргамчы-биле шарзааш, мени төрепчилеп алгаш, коданны бир кылдыр сөөртүпкен. Моорап калган мен. Мииниш кээримге, урут дүжүрүпкен болган мен. Ооң соонда оорган ааараш, ол часкан мен. Оттулар ышты Тодугбан акый чыып берип турган. Ол дораан дургунналтар бодаан мен. Хар чаап, соок дүжүп келген. Чогум кижын мээң кударалым, түрегделим, өөм ээзинге базындырып чоруурумну кылын хар дуй базырып алган ышкаш болган. Шала часкаар озаалдаан кастар чанып кээп турда, кырган нем, өскен черим, кара өомну сактып кээримге, черде ырак чок апарган. Каш удаа дургуннап чоруптар часкаш, орук-чирик билбезимден хорун олурган мен. Эрзиниң ховулары ковчуг! Ашаам хорам кижи болза, Эрзин биле Теве-Хаяны чоп ылгаар мен. Чаяан боол, Тодугбан акый өгге кирип келир, ижин-кара чок чугаалажыр. Ол хелечик тылгычы асшас орукту айтып берген, ынчаарга ооң мээң дугайымда чүнү бодап турганын билбес мен. Чонаада өг бакылавас күнчүүм кадай бир катап кээстү хонуп келгеш: «Бо оолдун кончуун але! Чырык-ла хүндүс орун кырында тамчыктаным удуп чыдар»—дегкен. «Дүне уйгум келбес, хүндүс удуур апарган болбазык мен бе?»—дээш, Кестиккей шугулдай бээрге, авазы үнүп чоруй барган. Мен ооң кайнаар чидип чораанын, каяа хонганын шуут айтырбастай берген мен. Бичии-ле сес эдеримге, мээң өскүс ядыымга чедер, эттээрсогар, үнгүр-кинир ойладыр апарган. Чүү-даа канчаар, апыяк назынында дүржок ашакка кымчыладып чораан, канчап чурттаар оңу деп кадыынга кире бергеп мен. Бир кежээ Кестиккей аъттангаш, ойтулаашттаан уруглар сүрүп чорупкан. Даң аткан— сураг. Хиреан, дыка ырак чердиве тоянап чораан байдалдыг. Имиртиңнеп чорда, неан кадай чедип келгеш, ыглагылаар болду. Ыя аразында Кестиккей көстүп келген. Өгге кирген дораан орун кырындыва өзди берген. Саан-савам саап, мал-маганым кажаалап кааш, аал иштии удууже олурган мен. Ооң ашаамның чавынга кожа чыдып алгаш, кулаандан шымчыктаарымга безин чүгле улаарап дырбацнаар боордан башка, харбан холдары өлүг эът болду. Менде дэгерир чүү боор. Ак өгнү, өңчү малды, каас-кой эт-септи чуртунга тургузу каапкааш, хөңнү чок ашаамны чыгыг чоорганның адаанга удуур каапкааш, бөглааштан тургаш чүгүрүк Караны хөлге чылгаш, дургуннап чаныпкап мен...

Шокар кадай манагзаның чыткан. Кулча ооң ындай чүнү-даа чугаалавайн барган. Бодунуң көрүп эрткен төөгүзүнден ооҗа чаңгысты орлан кызыга чугаалап бээр дээрге, херек иштин ойбаннадыр кагылгаш, кыска-кыска тыныштадыр апарган.

— Чалыы кижи-дир сен, кырган-аваңның белэз-дир, эдилеп каг!—дааш, Шокар бир кыдыы чаңдыйтыр элей берген мөңгүн билзээн уштуп берген.

— Ынчангай-ла мен—деп каапкаш, Кулча билзекти ортаа-салаазынга суп аарга, өг иштинге бичии-бичии быйыргын чайынаштар чүгүржү бергилээн. Кулча кырган-авазынче көөрге, оозу мырыңай кадык кижи ышкаш болган.

— Хуунда шайдан кудуп бээйт, авайбаным!—деп, кончуг ээтгде кагаан ышкаш, кырган-авазы дилээр болган.

Кырган-авам сөөлгү каш хонукта аксынга аяк туттаан кижи болгай, ам-ва чем чиир хөөн кирип олурары ол-дур деп, Кулча амырай берген. Даштында он ийи чылдың дириг амытаннарының дүрзү-хевирин чурутулап каан шала эргижирей берген хуваага кара шайны куткаш, сураадей аарак тутсуп берген.

—Ма, кызым, мону сен баштай иживит!—дээш, кырган-авазы чүстери чоржайгылай бергилээн узун салаалардыг холу-биле демги хуваны дедир сунган.

Кулча ужур деп бодааш, орту кирип ижип бер чорда, кырган-авазы база катап дилеп алган, ооң суудур аартагылап чоруй, хуваның дүвүнге бичии сырганды арттырган. Оозун чалбыраашттыг оттуваа тө чажыпкаш, маңажып шай ижер хуваазын черге азар тургузуп каан.

— Шай хайындырарың тергиин-не-дир, кызым! Кырган нең шай хайындырарын ол-ла олчаан билип ап-тыр сен. Сээң сартыың иштим, суксунум ханды. Бичии дыштаным чыдайн. удавас сегий бээр ышкаш-тыр мен. От-ла өжүрүп болбас, кызым!—деп, кырган-авазы мырыңай кадык тоонут чугаалааш, шып-ла шыпшың барган.

Кырган-авазының чугаазын дыңнай сал-ла, Кулча оттут кезектерин шушкүре каапкаш, дискектенип олурган. Уйгузу токтуп, бажы согаңнавын, карак кирбиктери сыйбалып бар чорда, кызып-кызып карек шиммээн—аарыг кижиниң карактаар дээн. Өг кедээзинде ак хаяда эртенги херел шокун келген— хараачадан кыйгак чырык хонңнадыр харап келген. Кулча көрүп олурарга кажан-даа хүнну мурнай турун чораан кырган-авазы тамчыктыы ковчуг чыдар болган. Элдеп-ээн чүве сагыжынга кираажок, үш хондур удуваан кырган-авам күп кыныып чыдары ол боор деп бодаатан. Өг иштин кедергей ыржым. Кулча оожум тургаш, сезиктелип дыңнаалаарга, кырган-авазы тынмас хире болган. Кулчаның чүрээ чым-сырт кылынгаш, кырган-авазының мойнундан бир кужактай каапкаш, холун тударга, судазы какпастаан — эъди соой берген болган. Кадыг-бергени көрүп чораан кырган-авазы чаңгыс кыс чүвезин черниң чериннге коргутпас, дүретпес, мөгүдетпес бодааны ол ыйнаан. оода бир катап безин үе дүвейн, тын девичеп шуравайн, так ызыртынып кааш, өске өртемчейдиве аъттанып чоруй барганы ол болган.

— Кырган-авай! Шайдан кудуп бээйн бе?!—деп, Кулча демберээн хевирлиг алгырган. Чонаада болза ол уруунуң кыйгырган үнүн дыңнаан дораан шала часкызы аарак шедиргеленилир алгырып каар кырган нези чүнү-даа чугаалавас, чүнү-даа дыңнавас болган. Эргелениш, чоргааралдыгын, часкып чоруур кырган-авам чок апарганы ол-дур деп билип кааш, Кулча мөөредир ыглай берген.

— Күзүр нем! Кырган нем! Оода сени чаңгыс чыхын чыттыр азыраарым кай але! Кандыг кончуг аас-кежик чок амытан боор мен? Оода мээң уддуруп берген ходут идииминиң үзе кедип каар чүвеңни але? Ам мени хойтарып удувас апарганың ол-ла бе кай, кырган-авай? Оода мени эълим аартыр быржыыл-биле эгге бир баклаан кижи боор сен? Ыяда-хаая хыныыр байның бызаазы ээлкен болза, чугле ынчан мени аттынып чораан сен, кырган-авай. Ол душта сээң үнүң дыңнааш, саан-саарым улам шалыпкын ашаар чоржук. Дүүн кежээ безин удавас сегий бээр мен деп чугаалап ордуң. Бүгү назынында мени чаңгыс катап мегелээвиң ол-ла бе кай, кырган нем! Бисти көжүрүп кээр деп идеген ордуң, чүү багай кижи кырган нем мегелеп кааны ол? Сен ышкаш ак сеткилдиг кижини ыыаарган барасканы оран-делегей ээзи черле кайын кээргээр! Чугаалап бээр болган тоол-домаак кайыл, ол-ла хевээр бажы-биле барганың ол бе?!—дигилеп, сагыжынга кирген-не бодалын чугаалаттынгаш, Кулча база катап шаан төндүр ыглап-ыглап алгаш, кежүй берген олурган.

(Уламчылыг).

Александр ЖАРОВ

СОРУУ ЧАҢГЫС

Ол-бо чүктен Москвеже
Оккур ушкан айыткаалдар
Съездиге бисти кирип.
Чедиишкинниң изеткен тур

Кымның-даа бол, кирген үүжү
Кыдыг көрбес, бедик йөрээр.
Кремльдиң улуг чыыжы
Кижи бүгээ эң-не эргим.

Чедиишкинниг ажыл-даа,
Шериивистиң күчүзү-даа.
Хей-аът кирген, улам маңнаан!
Хере баскан. бурунгаарлаан!

Баар углуу айтыр, шаар
Партийжи угаан чиге.
Ада Ленин айтып берген
Аспас орук мурнувуста!

Харлыг ой-дур. Ынчалза-даа
Хаяалыг час чуртта хуннээн!
Чонувустуң, партияның
Соруу чаңгыс, чолу туушу.

Очулдурган С. ТАМБА.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 21-ДЕ

МОСКВАДАН

12.00—Сөөлгү медээлер. 12.05—«Дириг амытаннар делегейи». 13.00—«Грузияның эстрада ырылары». 13.25—Шайбалыг хоккейге делегей чемпионады. АКШ — Швейцария. Үшкү чаңгар. 14.00—Дириг чуруктуг фильм. 14.30—В. Лавренев «Хат». Телешпиг. 15.35—Уругларга дириг чуруктуг фильм. 15.45—Школачыларга «Алдын шайба», «Клубтуң шаңналы». 16.10—«Кадын болгаш хулиган». Балет фильм. 17.15—Сөөлгү медээлер.

КЫЗЫЛДАН

17.30—Уругларга «Оттуг ыяш хавындан оол». Телефильм. 18.45—Уругларга дириг чуруктарлыг фильм.

МОСКВАДАН

19.00—«Цирктиң оттугаш». 19.45—«Дужут дээш». Кодээниң ажыл-ишчилери СЭКП-ниң XXIV съездинге. 20.15 — Музыкалыг ужуражылга. 20.45—«Агаар салгынның кандыг-даа үезинде». Уран-чечен телефильм. 21.50—22.00—Чапсар. 22.00—Шайбалыг хоккейге делегей чемпионады ЧССР —Швейцария. Швейцариядан дамчыдылга.

МАРТ 22-ДЕ

КЫЗЫЛДАН

20.00—Телемедээлер (орус дылга). 20.15—«Камчатка меридианында». Эртем тайылбырлыг фильм. 20.25—«Бистер комсомолчулар». Дамчыдылга (орус дылга). 21.00—«Тергиинерге деңнежиңер». Кыска фильм. 21.05—«Кижи болгаш хоойлу». Дамчыдылга. 21.30—Телемедээлер (тыва дылга). 21.40 — Чарлалдар, рекламалар. 21.45—Бичии концерт.

МОСКВАДАН

22.00 — Сөөлгү медээлер. 22.05—Будуругленниң мурнакчыларынга концерт. 23.00—Чогаалчылар «СЭКП-ниң XXIV съездинге». Эвилеңдер бажыңының колонналыг залынга литература кежээзинден тырткан дамчыдылга. 01.00—«Үе». Информастыг программа. 01—0.30—«Чажыт эртинениң дажы». Концерт. 02—00—04.15—Шайбалыг хоккейге делегей чемпионады. ССРЭ—АКШ. Швейцариядан дамчыдылга.

Шайбалыг хоккей талазы-биле делегей чемпионады 1971 чылдың март 19-тан апрель 3-ке чедир Берн болгаш Женева хоорайларга (Швейцария) болур.

ЧУРУКТА: 1971 чылдың шайбалыг хоккей талазы-биле делегей чемпионадының эмблемазы.

(СЭТА-ның фотохроникаазы).

ОЙНАП АЛГАН

Сөөлгү үеде чон ортузунда лотерея билеттери кончуг делгеренгейн-биле тарап, ооң садып алыкчылары кандыг-ла бир өртектиг, солун чүүлдерниң тавархы бээрин күзеп, садып ап турар. Чамдык садып алыкчыларның ындыг күзели боттанып-даа турар.

Бо чылдың лотерея биледи-биле Таңды районнуң Тоора-Хадың суурнуң чурттакчызы А. Ашак-оол 177 рубль өртектиг хевис ойнап алган. Кызыл хоорайның чурттакчылары А. Шумкин 550 рубль өртектиг пианино, И. Кошеваров, Г. Пришвицын олар 250 рубльдин «Бирюса» деп соодукчуларын, пенсионер Н. Кузубова 100 рубльдя ойнап алган.

Март 5-те ойнаткан байырлалга тураскааткан акша-бараанның лотерея билеттерин-ден бистиң республиканың чурттакчылары база-ла янзы-бүрү чүвелерни ойнап алгылаан. Кызыл хоорайның № 15 магазининиң садыгжызы Зоя Чиркова 330 рубль өртектиг телевизорну, найысылалдың чурттакчызы Яков Витнер 250 рубльдиң соодукчузун, өөреникчи Петя Верзилов 82 рубль 60 кепеектиң хевисин ойнап алган.

Чурттакчы чоң чер-черде ажаалга кассаларынга бо хүннерде удаа-дараа кээп, билеттериниң дугаарларын шуушгурүп, чамдык «аас-кежиктиглер» 30 көпеек-биле ойнап алганы белектерниге ээрүп чоруп турар.

К. ПОДСАДНИКОВА.

ЧАСКЫ ДЫШТАНЫЛГА

Өөредилге чылының үшкү улдуну төнүп турар.. Школачылар чеди айларның дургузунда хөйнү өөренип, хөй-хөй чаа, солун, чугула чүүлдерни билип алганнар. Олар өөредилге дээш шыңгыы ажылдап, а чамдыкта дыка хөлзеп, дүвүреп-даа келген: бир эвес бөгүн контроль ажыл азы самбыра чанынга туруп харыылаар апарганда, кижи бүрүзү тавында болуп шыдавас-ла болгай.

Шынын чугаалаарга, уруглар шагзыраан, ынчангаш оларга амгы часкы дыштанылга күзенчиг болгаш эргежок чугула.

Часкы дыштанылга кыска. Школачылар эки дыштанзын дээш ону канчаар ажыглаар чогуурул?

Бирги, эң кол чүүл болза— уруглар болдунар-ла шаа-биле арыг агаарга селгүүстээр херек. Өөренип турган үезинде оларга четпейн турган чүве ол-ла болгай.

Арыг агаарга селгүүстээр. ойнаары—медерелдиң ажылдаар аргазын катап тургузарының эң эки аргазы, ынчан ниити шаг-шиизээн сергээр, аъш-чемге хөлчок туралыг апаар.

Селгүүстээшкин үезинде уруглар хүннүң агаар байдалынга таарыштыр шын кеттинген болурун хайгаараар херек. Уругларның организминиң чылыг таарыштырар механизми улуг кижилерниинге бодаарга кошкак болур, ынчангаш уруглар дүрген эмии эртир изиргениш болур. Идикче база оңза сагыш салыр херек—ол уругну ол-шыктан камгалаар ужурлуг.

Дыштанылга үезинде школачыга хандыкшылдыг байдалды тургузарда, олар арыг агаарга селгүүстээшкин-биле холбашкан кылдыр таарыштырары чугула.

Киноларга, театрларга, концерттерге баар дээш коллективтиг походтарны школаларга доктаамал чорудуп турар. Ол чорук уругларга ажыктыг, өөрүнчүг болбайн аан. Ынчанмыже ындыг походтар арай көвүдеп турар эвес ирги бе? Дакпыы залга элээн каш шакта олургаш, уруглар шагзырап човаары хаая эвес, ындыг таварылгада олар кандыг-даа дыш албастар.

Чамдыкта ада-иелер безин уругларының чедиишкинин дээш «шаңнал кылдыр», дыштанылга үезинде барык-ла хүн бүрү киноладып турар. Ол дээрге чедир бодавайн чорук-тур.

Дыштанылга үезинде школачының чаңчыл болган хүн чурумун үреп болбас. Хүн чурумун чаңгыс неделяда үрээр болза, соонда барып берге апаар. Бирги болгаш ийиги эл чегиниң өөреникчилери эртен 7 шакта турар ужурлуг. Бичии уруглар — 21 шактен орай эвесте, элээн уруглар — 22 шак 30 минутадан эртпейн удаан турар.

Ол ышкаш, анаадаазы ышкаш, чаңгыс-даа хүн эртирбейн эртенги сула шимчээшкин гимнастиказын кылыр херек. А бир эвес, школачы мурнунда ону кылбайн турган болза, ам часкы дыштанылга үезинде эртенги сула шимчээшкин гимнастиказын кылып эгелээри таарымчалыг болур.

Бир эвес дыштанылганы чоп эки ажыглап эртирер болза, школачы өөредилгеже чаа күштүг, омак-сергек эгелеп киргеш, өөредилге чылын чедиишкинниг доозар. Арыг агаарже, уруглар!

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

КИНО

МАРТ 21-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Хлебти бир деңге» 10, хроника залынга—«Хлебти бир деңге» 13.35. «Чүрээм туткан кижи» 11.35, 13.30, 15.25, 17.20. 19.15, 21.10 шактарда.

«ПИОНЕР»: «От, суг болгаш чес хоолайлар» 9, 10.40. «Түрк аганың чагыы» 12.25, 14.10, 16, 17.50, 19.40, 21.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Кызыл даштар заставада» 10.50, 12.20, «Ак бөрттээр» 13.50, 14.40, «Алдын сыргалар» (1-ги, 2-ги кезектери) 18, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Кайгаткан ортуктар» 10, «Ээриниң изи» 11.30, 13.30, «Хедерни томааартканы» (1-ги, 2-ги кезектери) 15.30, 18, 20.30 шактарда.

МАРТ 22-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: Хоорай романызы» 9.45, 11.40, 13.35, 15.30, 17.25, 19.20, 21.15 шактарда.

«Пионер»: «Узун чаштыг чараш кыс Варвара» 9.20, 11.20, 13.40, 15.20, «Чүрээм туткан кижи» 17.20, 19.10, 21.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Түрк аганың чагыы» 15, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Шулбустуң чалчалары» 15.30, 17.10, 18.50, 20.30 шактарда.

Чарлал

Күш-ажыл курлавырларының албан черлери республиканың барык талакы районнарындан Бии-Хем районнуң «Өөк», «Саян» болгаш «Шивилиг» совхозтарынче 1971 чылда кедээ чоннү сайтара көжүрер ажылды организастап эгелээн. Организастыг көжүрүлгени кижилерниң эки тура күзелин, база чурттап турган черинге ниитиниң ажыл-агыйынга идепкейлиг киржип турганын барымдаалап көжүрер.

Көшкен өг-бүлелерге күрүнениң дедир эгиттес дузаламчызын тывсыр болгаш оларны күрүнениң күзели-биле көжүрер.

Ол дузаламчылар мындыг: өг-бүлениң кол ээзинге 20 рубль, а өске кежигүннериниң кижи бүрүзүнге 10-10 рубль түңнүг дедир эгиттес дузаламчыны көжүп четкен черинге тывсып бээр.

Көжүп келген черге чурттаар оран-бажың белен болур болгаш доктааткан норма ёзугаар ногаа тарыыр черни, сиген кезип алыр шөлдү бээр. Ийи чыл иштинде бажың хөлезинин төлээринден хостаар. норма ёзугаар одаар чүүлү база өске-даа коммунал хандырылгазы халас болур.

Көжүп четкен черинге хууда бажың тудуп алырын күзеп турарлар болза, совхоз дамчыштыр 3,5 муң рубльдиң узун хуусаалыг чээлизин ап болур.

Көжерин чөпшээреп каан өг-бүлелер көжериниң мурнунда артыкшылдыг малмаганын болгаш эт-херекселин сайгарып, ажылдап турган черинден санажып үнүп алган турар. Паспорт болгаш шериг учедундан үндүр бижидип алыр. 16 хардан өрү назылыг кижилер паспорттуг болур ужурлуг, школачыларга өөредилгезиниң дугайында ышназылганы кылдырып алыр.

Бо талазы-биле Чөөн-Хемчик болгаш Барыын-Хемчик райкүүскомнарының күш-ажыл курлавырларының төлээлеринге биддирбишкинни киирер.

ТЫВА АССР-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНИҢ КҮШ-АЖЫЛ КУРЛАВЫРЛАРЫН АЖЫГЛААР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ЭРГЕЛЕЛИ.

ОЙНААШКЫНГА КИРЖИҢЕР!

1971 чылдың март 30-де Горький хоорайга Күрүнениң 3 хуузуг иштики ойнаашкынның чээлизиниң талазы-биле 38-ки ойнаашкын тиражы болур.

Тиражка 310.200 ойнаашкын таваржыр, ооң иштинде:

Ойнаашкынның хемчээли	Ойнаашкын саны	Ойнаашкынның түңү (рубль-биле)
5000 рубль	66	330.000
2500 рубль	165	412.500
1000 рубль	660	660.000
500 рубль	3597	1.798.500
100 рубль	24750	2.475.000
40 рубль	280962	11.238.480
Шупту	310.200	
Ойнаашкынның ниити түңү		16.914.480

Ынчангаш ойнаашкынның сес тиражын чыл бүрүде февраль 15-те, март 30-де, май 15-те, июль 30-де, август 15-те, сентябрь 30-де, ноябрь 15-те болгаш декабрь 30-де чорудуп турар.

Чээшкинниң облигацияларының талазы-биле ойнаашкын тираж санында көвүдеп турар, чүге дизе, тиражтарга кирер ойнаашкыннарның саны чээли хуусаазының төнчүзүнге чедир өскерилбес, а ойнаашкынга таварышкан облигациялар дараазындагы тиражтарга кирбишпес.

Чээшкинниң облигацияларын ажаалга кассаларындан хостуу-биле садып база хүлээп ап турар.

Чээшкинниң облигацияларын садып алыңар!

Ойнаашкын тиражтарынга киржиңер!

АЖААЛГА КАССАЛАРЫНЫҢ ЭРГЕЛЕЛИ.

Бир эвес чоокку үеде телевизор херелгээр садып алыкчылар бар болза, Кызылдың «Саян» универмагындан ол бараанпарын садып ап болурун чарлап тур.

«РАССВЕТ», «РЕКОРД», «ВЕСНА», «БЕРЕЗКА»

деп телевизорлар үрелбечел эвес, бүзүрелдиг ажылдаар болгаш үнү кайгамчыктыг эки дыңналыр, көстүрү база тергиин эки. Оларның өртээ 132-ден 230 рубль чедир.

Техника талазы-биле бедик шынарлыг кылып күүсеткен

«ЧАЙКА», «ИЗУМРУД», «КРЫМ»

деп телевизорларны стол болгаш шала-даа кырынга тургузуп ап болур кылдыр таарыштыр үндүрген болгаш хевирлүрзү амгы үеге дүгжүп турар. Ол телевизорларның өртээ—434 рубль.

Ынчаарга «ЧАЙКА», «ИЗУМРУД», «КРЫМ» деп бедик шынарлыг телевизорларны 24 ай хуусалыг чээли садып ап болур силер.

КЫЗЫЛ САДЫГ

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3, ТЕЛЕФОННЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының болгаш пропаганда килдизиниң 35-24, харысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетүр килдизиниң 22-64, чагаа база совет тургузуг килдизиниң 41-27, информация килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

ТЫВА АССР-ның Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер чериниң республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1.). ТС—25072.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылдан үндезилеттинген

ШЫН

1971 чыл МАРТ 23 ВТОРНИК № 69 (8529).

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

Өртээ 2 көп.

СЭКП-ниң съездизинге уткуштур

КВАРТАЛ ПЛАНЫ КҮҮСЕТТИНГЕН

«Сибирь» техмонтажтың» Тывада участогу тускай-жыттынган тудуг организациязы болур. Ооң кылыр ажылдары өскелерге дөмейлешпес. Улуг бүдүрүлгелерниң, культура болгаш амыдырал хандырылга объектилериниң дериг-херекселдерин, механизмнерин бистиң участоктуң ажылчыннары эттеп тургузуп турарлар.

Участок тургустунгандан бээр чаа-ла 12 чыл чедип турар. Ынчалзажок ооң кылган ажылы хөй. Тываның бүдүрүкчү күштериниң хөгжүдериинге улуг салыышкынны киирген. Үүрмек объектилерни санаваска безин Ак-Довурак комбинаттың бирги ээлчээзи, Хову-Аксыңда кобальт комбинадын. Деранг-Хаяда мөңгүн суунуң бүдүрүлгезин болгаш оон-даа өске республика ужур-дузалыг объектилерни ажыглаалга киирген, олар боттарының продукциязын берип эгелээн.

Ниитизи-биле чугаалаарга, коллектив эрткен беш чылдың бүдүрүлге планын 112,7 хуу күүседип болуп турар. Бир эвес бо хуууну тодаргай көргүзер болза, ооң кайы хире салдыгбы тодаргай апаар. Беш чылдарның дургузунда коллективтиң ажылчыннары ижи-бүрү тудуглларга 20 муң тонна технологтуг дериг-херекселдерин, станоктарны эттеп тургускан, а металл конструкцияларның хемчээли 8,5 муң тонна ажа бээр. Бүдүрүлгелерде болгаш цехтер аразында салып эттээн ууттың-биче хоолайларны чаңгыс угже шөер болза, ооң хемчээли 450 км (Кызылдан Абакан аразының хемчээли хире) ажа бээр.

Бистиң коллектив чаа беш чылда база-ла бедиткен хүлээлгени алган: Ыланнын бирги кварталдың бүдүрүлге планын март 20-де күүседир дээн хүлээлге күүсеттинген. Эштер Л. Малышевич, Н. Жолоб, Л. Курганов, Н. Щука болгаш оон-даа өскелерге удурткан бригадалар чыл эгезиниң бээр күжениишкинниг ажылдап турар.

А. ПОРУЧНИК,
участоктуң начальниги.

—●—

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Пленумунуң дугайында

ИНФОРМАСТЫГ ДЫҢНАДЫГ

1971 чылдың март 22-де Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Пленуму боор эрткен.

Пленум Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXIV съездизинге СЭКП Төп Комитединиң отчёдун чугаалажып көрген. Пленумга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш **Л. И. Брежнев** бо айтырыгның талазы-биле илеткел кылган.

Пленум Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXIV съездизинге Төп Комитеттиң отчёт илеткелин чаңгыс үн-биле бадылаан.

Пленум «1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйының хөгжүдериниң тоску беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының дугайы» деп илеткелдиң төлевилелин база көрген. Пленумга ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы эш **А. Н. Косыгин** бо айтырыгның талазы-биле илеткел кылган.

Пленум «1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйының хөгжүдериниң тоску беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының дугайы» деп илеткелди чаңгыс үн-биле бадылаан.

СЭКП ТК-ның Пленуму моон-биле бодунуң ажылын дооскан.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXIV съездизинге СЭКП Төп Комитединиң отчёдунуң дугайында

СЭКП Төп Комитединиң Пленумунуң 1971 чылдың март 22-де доктаалы

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXIV съездизинге СЭКП Төп Комитединиң отчёдун бадылаар.

„1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйының хөгжүдериниң тоску беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының дугайында“ СЭКП-ниң XXIV съездизинге илеткелдиң дугайында

СЭКП Төп Комитединиң Пленумунуң 1971 чылдың март 22-де доктаалы

«1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйының хөгжүдериниң тоску беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының дугайында» СЭКП-ниң XXIV съездизинге илеткелди бадылаар.

СЭКП-ниң Төп ревизия комиссиязында

1971 чылдың март 22-де СЭКП-ниң Төп ревизия комиссиязының хуралы болган. СЭКП-ниң XXIV съездизинге комиссияның отчёттуг илеткелин хуралга бадылаан.

—●—

ХҮЛЭЭЛГЕЛЕРИН КҮҮСЕТКЕННЕР

Коммунар заводунуң металлургтары (Ворошиловград обласы) прокат бүдүреринин талазы-биле съезд мурнунуң хүлээлгезин күүсеткен. Ону пландан дашкаар тос муң тонна хирени бүдүрүп үндүрген. Пйи дугаар калбак прокат цехинде мастер А. Зубовтуң ээлчээ графикти мурнап ажылдап турар. М. Рожков, В. Бутенко, В. Киричек дээш мышкаш алдарлыг мастерлер ажылчыннарның чарыжының мурнунда чоруп турар. Ол-ла заводтуң өске-даа цехтериниң коллективтери база-ла съезд мурнунуң хүлээлгелерин күүсеткенинин дугайында айыткап турарлар.

Днепропетровсктиң «Строймаш» заводунуң ажылчыннары Тюмень болгаш Одесса областарының кодаа тудуттарынче он-он чиик крантарны болгаш дүрген чоруктуг транспортёрларны чудуруп чорутткан. Бүгү продукцияны олар пландан дашкаар кылган болгаш оларның чамдызы камнаттынган демирден кылдынган. Оон-биле заводтуң ажылчыннары болгаш инженерлери партияның XXIV съездизинге алдар кылдыр алган социалистиг хүлээлгезин күүседипкеннер.

Кара далайның судно кылыр заводунуң коллективи съезд мурнунуң чарыжының шалыпчы күш-ажыл ээлчээн база чедиишкинниг чорудуп турар. «Николаевский комсомолец» деп балык шыгжаар соодукчулуг траулерни хуусаазындан бир ай бурунгаар тудуп тургускан. Ол судноону Николаево обласның комсомолчуларының болгаш аныяктарының чыгган демирлеринден кылган.

Иссык-Куль чоогунуң «Джергалан» шахтазының кырында беш сылдыстар чырып турар. Ол болза партияның XXIV съездизинге алдар кылдыр алган хүлээлгезин ёзугаар беш эшелон хөмүр-дашты казып үндүрген деп чүвени көргүзүп турары ол-дур. (СЭТА).

Улуг тудуг ажыгылалда

Улуг-Хемче халашкан дег агып баткан чылдар Хемчик хемниң делгемнеринде Кара-Даштың чүс-чүс чылдар дургузунда шыгжап келген даазының дүгүп арыглаарынга улуг идигни бээр чаа бүдүрүлге чериниң тудуун кылыры бо хүннерде доозулган. Ол дээрге, Ак-Довуракта «Тыва дагдүгү» комбинаттың үүрмектеп сорттаар комплекези-дир.

Үш кол корпустан тургустунган бо улуг тудугну күрүне комиссиязының кежигүннери көрүп, ооң канчаар ажылдаарын хынааш, ажыгылалга киирер дугайында акты ат салган. Март айның чоокку эрткен хүннеринде ону ажылдадырының баштайгы шенелделери чедиишкиниг эрткен. Ооң баштайгы продукциязы алдынган.

Тудуп кылырынга хөй чылдар, хөй күш үнген бо бүдүрүлге чери чылда 4 миллион ажыг тонна руданы үүрмектээр төлевилел күчүзүн долузу-биле шиңгээдип алганда даг-дүгү арыглаар фабрика бир чыл дургузунда амгы күчүзүнге немештир 5 муң тонна руданы белеткээр апаар. Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу Данзырын Калдар-оолдуң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады Сергей Сендажиның, Очур Арапайның болгаш «Сибирь техмонтажтың» тудугжу бригадаларының бызанчылары, дашчылары, монтажниктери күш-ажылчы улуг тиилелгени чедип алырынга төлептиг үлүүн киирген.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының удавас ажыттынар XXIV съездизинге улуг белекти сөңнеп, чедиишкинниг ажылдаан Ак-Довурак хоорайның тудугжуларының өөрүшкү-маңнайы канчаар-даа эвес, бо хүннерде ол арыглап сорттаар комплекстиң үүрмектелге болгаш кургадылга, арыглаалга корпустарында тургускан хамык механизмнер, дериглелер чүректиң согары дег деңдезин ажылдап эгелээн. Аңаа ажылдаар ажылчыннар, инженер-техниктиг ажылдакчылар болгаш өске-даа мергежилдиң кижилери дериг-херекселдерин башкарып эгелээн. Мында ийи ээлчегниң кижилери хүнде 150 тонна даг рудазын үүрмектеп, кургадып турар, ол көргүзүг чоорту 300 тонна чедер.

О. ОХЕМЧИК.

АЖЫЛЧЫ ЧОННАР ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ ХООРАЙ БОЛГАШ ХООРАЙЛАРДА РАЙОН СОВЕТТЕРИНИҢ КОЛ ЭРГЕЛЕРИНИҢ БОЛГАШ ХҮЛЭЭЛГЕЛЕРИНИҢ ДУГАЙЫНДА

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң ЧАРЛЫЫ

Күрүне, ажыл-агый болгаш социал-культура сорулгаларын боттандырарынга ажылчы чоннар депутаттарының хоорайлар болгаш хоорайларда районнар Советтериниң ролюн улам бедидер, план болгаш сан-хөө айтырыгларын шиитпирлээринге, ук чериниң үлетпүрүн, тудуун, чуртталга болгаш коммунал ажыл-агыйын хөгжүдеринге, оларның инициативазын болгаш харыысалгазын күштелдирер, чонунуң амыдырал база социал-культурлуг хандырылгазын экижидер, социалистиг хоойлузу быжыглаар сорулга-биле, а ол мышкаш ол Советтерниң ажыл-чорудулгаларының демократтыг принциптерин улам сайзырадыр сорулга-биле ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң **ДОКТААДЫРЫ** болза:

1 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының хоорай, хоорайда район Соведи хоорайда, хоорай районунда күрүне эрге-чагыргазының органы болуп, хоойлу ёзугаар берген эргелерниң хемчээли-биле, күрүнениң ниити эрге-ажыктарын база хоорайның ажылчы чоннарының эрге-ажыктарын барымдаалавышаан, ук чер ужур-дузалыг бүгү айтырыгларны шиитпирлээр.

2 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының хоорай Соведи хоорайның девискээринде күрүне, ажыл-агый болгаш социал-культура тургузуушкунун Советке чагырткан органнарның, бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң болгаш хоорай чагыргалыг организацияларның ажыл-чорудулгаларын удуртур.

Колдуунда хоорайның чурттакчы чонун хандырып турар бүдүрүлгелер, албан черлери болгаш организациялар хоорай чагыргазынга хамааржып турар. Айыттынган бүдүрүлгелерни, албан черлерин болгаш организацияларны хоорай чагыргазынга дамчыдып бээриниң корум-чурумун ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның хоойлулары-биле доктаадып тургузар.

Хоорай чагыргазының бүдүрүлгелерин, албан черлерин болгаш организацияларын ажылчы чоннар депутаттарының Совединиң күүсекчи комитеди бодунуң кирдистерин дамчыштыр азы шууштур дорт удуртур. Хоорай Совединиң кирдистери болгаш эргелелдери, а ол мышкаш күүсекчи комитеттиң дорту-биле удуртуп турар бүдүрүлгелер, албан черлери болгаш организациялары бодунуң ажылын чорударда хоорай Советтеринге болгаш ооң күүсекчи комитединге-даа, ол мышкаш күрүне эргелелдериниң үстүнде турар чогуур алыр талазы-биле органынга-даа чагыртыр.

3 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының хоорай Соведи хоорайның девискээринде турар бүгү бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш организацияларның чуртталга, коммунал тудуунуң, социал-культура болгаш амыдырал хандырылга тудуунун, улус херегленииниң бараанныларын болгаш тус черниң тудуг материалдарын бүдүрер талазы-биле, чаагайжыдылгазының, садыгның болгаш ниитиниң чемненилгезиниң, улус өөредилгезиниң, кадык камгалалының, культураның болгаш хоорайның чонун хандырары-биле холбашкан өске-даа адырлар талазы-биле ажыл-чорудулгаларын углап-баштаар болгаш контрольдаар. Хоорай девискээринде турар үстүнде чагыргалыг бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш организацияларның ажылын, оларның хоойлуну сагып турарын Советке тывыскан эргелерниң хемчээли-биле контрольдаарын боттандырар.

Хоорай Соведи бо чүүлде айыткан айтырыгларның талазы-биле бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш организацияларның удуртукчуларының илеткелдерин дыңнаар, ол талазы-биле шиитпирлерни хүлээп алыр, эргежок чугула таварылгаларда үстүнде турар чогуур органнарже бодунуң саналын киирер.

4 чүүл. Хоорай ажыл-агыйын хөгжүдеринге бүдүрүлгелерни болгаш организацияларны оң идепкейлиг киириштирер, бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның ажылының түңнелдеринге ажылчы чоннар депутаттарының хоорай Советтериниң сонуургалын бедидер сорулга-биле республика болгаш область (край) чагыргалыг, чогуур хоорайларның девискээринде турар бүдүрүлгелерниң болгаш ажыл-агый организацияларының арыг орулгаларының кезиин хоорайлар бюджеттеринге шилчидип турар.

Бо чүүлде айыткан шилчидилгелерниң хевирлерин болгаш хемчээлдерин, оларны хоорайларның бюджеттеринге киирериниң чурумун ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгазы-биле доктаадыр.

5 чүүл. Күрүнениң чуртталга фондузун болгаш хоорайларның чонун хандырып турар коммунал ажыл-агыйының объектилерин ажылчы чоннар депутаттарының хоорайлар Советтериниң эргезинге мооңзээр, оон-биле кады хоорайлар Советтериниң күүсекчи комитеттериниң материал болгаш септелге-тудуг баазазын быжыглаар.

Хоорайларда бүдүрүлгелерге, албан черлеринге болгаш организацияларга хамааржыр чуртталга фондузун, а ол мышкаш ол хоорайларның чонун хандырып турар коммунал ажыл-агыйының объектилерин шилчидип бээриниң негелделерин болгаш хуусааларын ССР Эвилелиниң Министрлер Чөвүлели болгаш эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери доктаадыр.

6 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының хоорай Совединиң эргелери болгаш хүлээлгелерин республика (эвилел азы автономнуг республика), край, область азы район чагыргазының хоорайларының категориязынга хоорайны киирген-биле хамаарыштыр ССР Эвилелиниң эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларының хоойлужудулгазы-биле тодарадыр. Чагырганың категориязынга хоорайны киирерин эвилелдешкен республиканың хоойлужудулгазы-биле доктааттынган чурумну ёзугаар, хоорайның чонунуң санын, ооң политиктиг, экономиктиг болгаш культура ужур-дузазын барымдаалап тургаш, чорудар.

7 чүүл. Республика, край, область чагыргазының хоорайның ажылчы чоннар депутаттарының хоорай Соведи болза:

1) хоорайның ажыл-агыйын хөгжүдериниң болгаш социал-культура тургузуушкунунуң ниити перспективтиг болгаш чыл планнарын бадылаар, оларның күүселдезин организастаар болгаш контрольдаар; хоорай чагыргазының бүдүрүлгелеринге, албан черлеринге болгаш организацияларынга перспективтиг болгаш чыл планнарын, а ол мышкаш айыткан бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш организацияларның сайгара тургузарының, хөгжүдериниң болгаш специализастаарының планнарын бадылаар;

2) чурт үлетпүрүнүң, амыдырал хандырылгазының, садыгның болгаш ниитиниң чемненилгезиниң бүдүрүлгелериниң, культураның, улус өөредилгезиниң болгаш кадык камгалалының үстүнге чагырткан организацияларын болгаш албан черлерин сайгара тургузарының, хөгжүдериниң болгаш специализастаарының планнарын хынап көөр, эргежок чугула таварылгаларда бодунуң саналдарын чогуур үстүү органнарга киирер;

3) үстүнге чагырткан, хоорайның девискээринде турар бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш организацияларының, чуртталга болгаш коммунал ажыл-агыйын хөгжүдеринге, оруктар, социал-культура болгаш амыдырал ажы-дузаның объектилериниң тудуунга, улустуң херегленииниң бараанныларын болгаш тус черниң тудуг материалдарын бүдүреринге, чаагайжыдылгага, садыгга, ниитиниң чемненилгезинге, улус өөредилгезинге, кадык камгалалынга, культурага болгаш чонну хандырарынга холбашкан өске-даа айтырыгларга хамаарышкан планнарының төлевилелдерин хынап көөр, эргежок чугула таварылгаларда бодунуң саналдарын чогуур үстүү органнарга киирер, бо айтырыгларның талазы-биле ниити план көргүзүглерин хоорай ажыл-агыйын хөгжүдериниң болгаш хоорайның социал-культура тургузуушкунунуң планынга оларны киирбишаан, бадылаар,

4) күш-ажылчы курлавырларны, тус черниң тудуг материалдарын ажыглаарының балансыларын, чонунуң акша орулгаларының болгаш чарыгдалдарының балансызын база хоорайның ажыл-агыйының комплекстиг хөгжүдериниң планнаарынга эргежок чугула өске-даа балансыларны чогаадып кылырын хандырар, минерал-чиг-эт, арга-эзим, суг болгаш энергетиктиг курлавырларны чөп ажыглаарын контрольду боттандырар;

5) хоорайның бюджедин бадылаар болгаш ооң күүселдезин организастаар; бюджеттиң күүселдези чоруп турда эргежок чугула таварылгаларда хоорай бюджединиң акша-хереңгилерин бир бөлүктен өске бөлүкче эде хуваар, а ол мышкаш ажыл төлевириниң дээвилелдерин ажыл төлевириниң бадылаттынган фондузунуң хемчээлдерин ёзугаар эде хуваар; хоорай бюджединиң күүселдезиниң дугайында отчётту бадылаар.

6) хоорай бюджеди күүсеттинип турда немей алдынган орулгаларны, а ол мышкаш чыл төнчүзүнде орулганы ажыр күүсеткениниң азы чарыгдалдар талазы-биле камналганың түңнелинде чарыгдалдардан орулгаларның ажып турар түңнелерин хоорайның ажыл-агыйын болгаш капитал салыышкыннар-биле кады социал-культура хемчеглерин акшаландырарынче, административтиг бажыңнар тударынче болгаш хоорай, хоорайда районнар, кодаа болгаш суур Советтериниң күүсекчи комитеттеринге транспорт херекселдери тып-тывып алырынче, күүсекчи комитеттериниң, оларның кирдистериниң болгаш эргелелдериниң, суд органнарының бажыңнарының капитал септелгезин чорударынче оларга херегләр инвентарь болгаш дериг-херекселдер тып-тывып алырынче угланыр (төптүттүнген капитал салыышкыннар талазы-биле планны болгаш социал культура албан черлериниң четкизин хөгжүдериниң планын күүсетпиниң-биле холбаштыр ажыглаттынмаан акшаландырыышкыннардан аңгыда айыттынган акша-хөреңгилерни хоорай бюджединден уштуп болбас);

7) күрүне база тус чер үлетпүрүнүң болгаш чылдаларын санап опаар талазы-биле ажылды удуртур; хоойлужудулгада көрдүнген чурум ёзугаар чамдык төлекчилерге немелде чиигелделерни күрүне каайлызының дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыының 3 чүүлүнге база чон-дан олча-ажык үндүрүүнүң дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыының 4 чүүлүнге дүүштүр доктаадыр;

8) ССРЭ-ниң Күрүне банкызының салбырларының кассаларының квартал планнарын чугаалажып көөр болгаш оларны күүседир талазы-биле хемчеглерни алыр; хуузунуң чуртталга тудуушкунунга, хамаатыларга хууда өнчү боол хамааржып турар бажыңнарны септээр кылдыр акша чээлилерин доктааттынган лимит ёзугаар ССРЭ-ниң Күрбанкызының болгаш ССРЭ-ниң Тудуг банкызының албан черлериниң тывысырының дугайында шиитпирлерни хүлээп алыр; күрүнениң нялап чорудар страхованиезиниң талазы-биле чиигелделерни тус-тус хамаатыларга хоойлужудулга-биле дүүштүр тывыскыр.

9) хоорай чагыргалыг үлетпүр бүдүрүлгелерин удуртур, оларның сан-хөө-ажыл-агый ажыл-чорудулгазының түңнелдерин бадылаар, доктааттынган чурум ёзугаар алдынган ажык орулгаларының хуваалдаазын бадылаар; хоорай чагыргалыг үлетпүр бүдүрүлгелериниң тус черниң чиг-эдиниден, артыкчылардан болгаш бүдүрүлгелериниң боттарының белеткеп алган чиг-эдиниден бүдүрген продукциязын хуваар;

10) хоорайның девискээринде турар бүдүрүлгелерниң төптүттүнген чурум ёзугаар хуваттынмас бүдүрүлге артыкчыларын ажыглап тургаш, тус черниң чиг-эт баазазынга улустуң херегленииниң бараанныларын болгаш тус черниң тудуг материалдарын бүдүрерин хөгжүдер талазы-биле, а ол мышкаш кодээ ажыл-агыйының продуктуларын болбаазырадыр талазы-биле хемчеглерни алыр; тус черниң чиг-эдинин, оттулар чүүлүнүң болгаш үлетпүр база бөлээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң артыкчыларының немей ишерештинген курлавырларын ажыглаар дугайында айтырыгларны шиитпирлээр.

11) хоорайның девискээринде турар үстүүртен чагыргалыг үлетпүр бүдүрүлгелерге бүдүрүлгениң ажыктыг чоруун бедидер, материал, күш-ажыл болгаш сан-хөө курлавырларын ажыглаар, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер, ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның социал культура болгаш амыдырал хандырылгазын экижидер дугайында дуза көргүзер; ажылдап турар үлетпүр бүдүрүлгелерни, бажыңнарны болгаш дериглелерни калбартыры-биле база чааларын тудары-биле холбашкан айтырыгларның талазы-биле ыяап чугаалашса чогуур түңнелдерни бээр, хоорайның девискээринде үстүүртен чагыргалыг үлетпүр бүдүрүлгелерни организастаар, эде организастаар азы чок кылыр дугайында саналдарны эргежок чугула болган таварылгаларда киирер.

(Төнчүзү 3-кү арында).

Пландан ажыр

Пенза областа Сердобтуң заводу Москваның, Ульяновскиниң, Ивановонуң болгаш өске-даа хоорайларның магазиннеринче дыка хөй шактарны чорудткан. Оларның дыка хөйү — пландан дашкаар кылдынган. Ол дээрге, массалыг херегленииниң электроннуг хронометрлери, алдаржаан «Кукушкалар» болгаш өске-даа шактар-дыр. Ол заводтуң коллективи СЭКП-ниң XXIV съездизиниң ажыттынар хүнүнге чедир ам-даа беш муң шактарны кылып үндүрерин хүлээнген.

Ферганаың химиктиг пөс заводунда СЭКП-ниң XXIV съездизинге алдар болдурган чарыштың чүс-чүс ниржикчилери апрельдиң даалгазын күүседип кирипкеннер. Ол чорук коллективтиң алган хүлээлгезин улам улгаттырар арганы берген. Съездиниң ажыттынарынга чедир ол завод хүлээнгенин 70 эвес, а 150 тонна ныльмал торгуну бээр деп турар.

(СЭТА-ның корр.)

Директивалар төлевилелин таныжкаш...

ӨВҮРЖҮЛЕР СӨГЛЭЭН СӨЗҮНГЕ ЭЭ БОЛУР

— Сески беш чылдың эгезинде колхозтуң бүгү малының баш саны 16460 турган болза, ооң төнчүзүнде азы 1971 чылдың январь 1-де 27573 баш четкен. Бо дээрге ниитиниң малының баш саны беш чыл дургузунда 68 хуу, чылда ортумаа-биле 13,6 хуу өзүлделиг болганы ол. Ажыл-агый беш чыл планындан ажыр 150 тонна эътти, 83 тонна сүттү күрүнеге саткан—деп, «Кызыл-Тук» колхозтуң даргазы коммунист эш Саная Дочунович Ооржак районнуң партия конференциязының индиринден бодунуң саналынга чоргаарал-биле чугаалаан. Ол-ла үениң дургузунда анаа эът бүдүрери 24 хуу, дүктүү 23 хуу өскен. Төрүүр чүс баш малга онаажтыр чыл бүрү 72 бызааны, 90 анай, хураганны болгаш 71 кулунну ап келген.

Колхозтарның болгаш совхозтарның материалдыг базаларын быжыглаарынче угланган партияның болгаш чазактың тодаргай хемчеглериниң база колхозчуларның карак кызыл күш-ажылының түңнелинде беш чылда колхозтуң ниити акша орулгазы 25, а арыг орулгазы—118 хуу өскен. Ооң түңнелинде ажыл-агый 1965 чылда 1 кижи-хүнге 1 рубль 67 копеекти төлеп турган болза, эрткен чылын ол сан 3 рубль ашкан.

Бо бүгү эки чүүлдерни чедип алырынга ында коммунистерниң болгаш партия организациязының ролю аажок улуг дээрзин эш Ооржак бодунуң саналынга демдеглээн. Ылаңгыя бүгү коммунистерниң 65 хуузу колхоз бүдүрүлгезиниң чугула участоктарында быжыглаттынган. Ажыл-агыйның тудуг бригадазы эрткен беш чылда эки шынарлыг 45 бажыңны колхозтуң малчыннарынга, тускай эртемниглеринге тудуп берген болгаш культураның база бүдүрүлгениң дыка хөй тудугларын кылган. Ол үениң иштинде 3 чунар-бажың, 2 кызыл-булуң туттунган.

Чыл санында малчыннарның кыштагларында бажыңнарын септээр, бүдүүр, чугайлаар ажылдарны хереженнерден тургустунган тускай звено кылып турар. Ону Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады, коммунист Маадыр не Монгуш Байыровна Серен билдилиг-биле удуртуп келген. Сарлык кадарчылары коммунист Агбаан Саая, Буулар Санчы Бидий олар чүгле социалистиг чарыштың эгелекчилери болуп турар эвес, чыл санында күш-ажылчы бедик түңнелдери-биле өскелерге үлегер-чижекти көргүзүп турар. Оларның кайызы-даа эрткен юбилейлиг чылда төрүүр чүс баш инек бүрүзүнден 90-90 бызааны менди доруктуруп алган.

«Кызыл-Тук» колхозтуң коммунистери съезд мурнунуң социалистиг чарыжының эгелекчилери болган. Олар боттарының ниити хуралынга эрткен беш чылдың түңнелдерин үндүрбүшаан, ажыл-чорудулгазын шүгүмчүлекчи ёзу-биле үнелеп, курлавырларны ажыглап, күш-ажылдың бүдүрүкчүүзүн улам бедидип тургаш, тоску беш чылда оон-даа бедик түңнелдерни чедип алыр дээш бедиткен хүлээлгелерни ап, районнуң бүгү ажылчы чоннарын соцчарышче кыйгырганнар.

1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйның хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле партияның XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилели районнуң бүгү коммунистериниң, ажылчы чоннарының күш-ажылчы болгаш политиктиг көдүрлүүшкүнүн хайныктырган. Анаа холбаштыр болуп эрткилээн ажылчы чоннарның болгаш коммунистерниң хуралдарынга 8100 кижи киришкен болгаш оларның хөй-хөйү санал-оналдарын берип, съездиниң Директиваларының төлевилелин чаңгыс үн-биле чүүлдүтзүнүп, ону күүседиринге долу шинтпирлиин бадыткап турар.

Манаа «Торгалыг» совхозта хойжу коммунист Тюлюш Калзаң-оолдуң саналын чижекке киирип болур:

— Бистиң Төрээн чуртувустуң моон соңгааргы экономиктиг хөгжүлдезинче, улустуң материалдыг болгаш культурлуг деңнелин улам бедидеринче угланган партияның улуг планы-биле таныжып көөрге өөрүнчүг-дүр. Ол план коммунист бүрүзүнүң, ажылчы бүрүзүнүң идепкейлиг киржилгези чокка анаа-ла боттаны бербес деп чүвени эки билир бис. Эрткен сески беш чылда мээн үлүүм —ортумаа-биле төрүүр 100 хойга онаажтыр чыл бүрү 102 хураган, 1 хойдан-на 2,5 кг дүк болган. Тумат Осур-оол, Кыргыс Херел, Степан Санчат-оол, Тюлюш Минчей-оол, Ховалыг Кара-оол, Маадыр Сюрюң-оол ышкаш доктаамал эки түңнелдерни чедип ап келген коммунистерни бистиң совхозтан хөйнү адап болур. Мен съезд мурнунуң социалистиг чарыжынга киржип, беш чылдың баштайгы чылын чедиишкинниг доозар дээш бодумга быжыглаан 100 хойдан 107 хураганны, хой бүрүзүнден 2,5 кг дүктү кыргып алырын хүлээнмишаан, совхозтуң бүгү ажыл-ишчилерин кыйгырып тур мен.

Коммунист Калзаң-оол чүгле бодунуң совхозунда, районунда эвес, республикада сураглыг хойжуларның бирээзи. Ооң чуруун чайгы үеде республиканың найысылалы — Кызылдың парыгының аллеязындан көрүп болур турган.

Коммунистерниң эгелээшкиниң деткээн районнуң бүгү ажыл-ишчилери боттарынга бедиткен хүлээлгелерни алгаш, ам ону амыдыралга боттандырар дээш ажылдап турар. «Торгалыг» совхозтуң хой, өшкү кадарчылары эштер: Тумат Осур-оол, Тюлюш Минчей-оол, Кыргыс Херел, Донгак Анай-оол, Буулар Санчат-оол, Кыргыс Шаңмак-оол, Ховалыг Кара-оол, Даваа Шыырап, Маадыр Сюрюң-оол, Эрелчин Кыргыс, Николай Натпит-оол олар бо чылын кадарган 100 баш хой, өшкүзүнден 100-120 анай, хураганны камгалап алырын хүлээнген. Ол-ла совхозта инек кадарчылары коммунистер Донгак Кызыл-оол, Саара Санаа олар бызаа бүрүзүнден дүн, хүн дургузунда 700—800 грамм немелде деңзини алырын хүлээнген. Бо коммунистер хүлээлгелерин черле күүседип шыдаар дээрзинге идеген болур.

Хандагайтының тудуг-септелге участогунда болгаш коммунал конторазының чанында партия организациязының коммунистери Директиваларның төлевилелин таныжкан хуралынга чыл эгезинде алган хүлээлгезин улам бедиткен. Съездиниң ажыттынар хүнүнге чедир ийи өрөге чурттаар ийи бажыңны эвес, үш бажыңны ажыглалга киирер. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 5 эвес 6 хуу өстүрер болгаш чыл планын декабрь 15-те эвес, декабрь 1-де күүседип турарын хүлээнген. Олар ам ушку бажыңның тудуун доозар дээш ажылдап турарлар.

Ниитизи-биле районнуң ажыл-ишчилери съезд мурнунда улуг хүлээлгени алгаш бо хүннерде аажок күжениишкинниг ажылдап турар. Ам бүгү партия, комсомол организациялары кижи бүрүзүнүң алган хүлээлгелерин амыдыралга боттандырып турарын хандырар дээш ажылдап турарлар. Март 1-де байдал-биле алырга район күрүнеге эът садарының квартал планын 108 хуу, сүттү 72 хуу күүседип алган. Чарыштың эгелекчилери «Кызыл-Тук» колхозтуң коллективи кварталда эът садар планын 125 хуу, сүттү 100 хуу күүседип, боттарының сөзүн бүзүрелдиг-биле ээлеп турар.

Бол чүүл—сөс-биле ажылхеректиң карышкак чок, тудуш болуру болгай. Ынчангаш СЭКП райкому, партия эге организацияларга кол кичээнгейни олче угландырып турар. Ажыл-агый чылын эки доозарында, оон эгезинден-не деңдески ажылдаар, бо хүннүң байдалын шын анализтеп көөр ужурлуг. Манаа холбаштыр алыр болза, бисте чедир шинтпирлеттинмээн айтырыглар, кылыр чүүлдер дыка хөй. Амгы үеде кол сорулга кыштаглаашкынны организастыг эрттирери, малдың чаш төлүн менди камгалап алыры болгаш часкы тарылгага эки белеткенири болур. Бо чылын кыштаглаашкынның байдалы бистиң районда кажангызындан-даа берге болуп турар. Ону ажык эртер, съезд мурнунуң хүлээлгелерин чедиишкинниг күүседир дээш демиселче бүгү коммунистерниң, ажылчы чоннуң күжүн мобилизастаары бистиң бир эң чугула сорулгавыс болур.

Тоску беш чылдың Директиваларының төлевилелинде партияның айытканы өндүр улуг сорулгаларны боттандырары улам күжениишкинниг ажылдаарын биске хүлээндирип турар. Ынчангаш ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң бүгү талаларынга партийжи удурттулганы күштелдирер, даандырган ажыл-херек дээш кадрларның, коммунистерниң харыысалгазын улам бедидер ужурлуг.

К. ШУЛУУ,
СЭКП Өвүр райкомунуң бирги секретары.

ЧУРУКТА: Ершовонуң кедээ ажыл-агый дуржулга станциязында суггаттыг чөрлерге тарыыр чүүл-бүрү культураларның шилилгези дооступ турар. Лаборантылар Т. Зуева болгаш Л. Копынева олар кукуруза үрезининиң шынарын тодарадып турары.
Ю. НАБАТОВТУҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы).

УЛУГ СОНУУРГАЛ-БИЛЕ

ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйның хөгжүдериниң тоску беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин Чөөн-Хемчик район библиотеказының ажылдакчылары улуг сонуургал-биле номчааш, ону сеткилиниң ханызындан чүүлдүтзүнүп, деткээн.

Бо чугула партийжи документини ажылчы чоннуң ортузунга тайылбырлап, таныштырарын чугулаазап көрүп турар бис. Ынчангаш номчукчулар ортузунда ажыы мурнукузундан күштелген. Номнар делгелгезин доктаамал организастап келген. Номчулга залында «Бедик сорулгаже чаа базымнар» деп ном делгелгези бар. Ында Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң үндезилекчизи В. И. Ленинниң чогаалдарын бирги одурутда салган, дараазында «Коммунист» журналдан «Эртем болгаш техника чоннуң эргезинде» деп чүүлдү, колхозчуларның III Бүгү-эвилел съездизинге СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Л. И. Брежневтиң чугаазы болгаш өскелерда бар.

«Партияның XXIV съездизинге уткуштур» деп тemaлыг делгелге библиотекада кылдынган. Ооң материалдары байлак. «Съездиден съездиге чедир» деп эгениң адаанда эрткен сески беш чылда бистиң күрүнениң ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунда чедиишкиннеривисти, улуг чаартылгаларны көргүзүп турар. Ол ышкаш Чөөн-Хемчик районда кандыг улуг ажылдар кылдынганын, съездиге төлептиг ужуражыр дээш ажыл-ишчилер чүнү кылып турарын тодаргай оон билип ап болур.

Республика солуннарында парлаттынган ам болур съездиге хамаарышкан материалдарны ап алгаш, тускай папкаларда кадагалап, номчукчуларга бараан болдурган.

Район библиотеказының номчукчуларының колдуу аныяктар, ынчангаш оларның ортузунга ажылды улам экижидери бистиң сорулгавыс. Оларга таарышкан номнар делгелгезин доктаамал тургускан, ону үргүлчү чаартып турар.

Районнуң кедээ библиотекаларының ажылдакчылары колхозчуларга, совхозтар ажылчыннарынга партияның XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин тайылбырлаар ажылда калбаа-биле хаара туттунган. Бо талазы-биле Ийме кедээ библиотеказы (эргелекчизи М. Маңмаа) эки ажылдарны кылган. Номнар делгелгезин организастаары чаагай чаңчыл болу берген. Ыраккы одарларда малчыннарга беседа, номчулга чорудары, номнар чедирип бээри сөөлгү үеде экижээн. Бо ажылды колхозта партия организациязының деткимчезиниң ачызында чедиишкинниг чорудуп турар.

Район библиотеказының абонент эргелекчизи Н. Хабарова бодунга онаашкан ажылды база хөй-нити даалгазын ак сеткилдиг күүседип келгенин, макталды чедип алган.

Район библиотеказының ажылдакчылары партияның ээлчеглиг съездизинге төлептиг ужуражыр дээш социалистиг хүлээлгени алган. Ол бо хүннерде чедиишкинниг боттанып турар.

Т. УРТУН-НАЗЫН,
район библиотеказының эргелекчизи.

ПАРТИЙЖИ СӨСТҮҢ ДЭЭШТИИ ДЭЭШ

Бай-Хем районда «Октябрь 30 чылы» колхозтуң колхозчулары 9-ку беш чылдың бирги чылында күрүнеге 116 тонна тарааны, 218 тонна эътти, 385 тонна сүттү, 20 тонна дүктү садар хүлээлгелиг. Бирги кварталдың планының онаалгаларындан эътти күрүнеге садарын март 1-ге, сүттү — март 25-ке, тракторлар септелгезин март 25-ке чедир доозар деп бедиткен хүлээлгени алгаш, колхозтуң ажыл-ишчилери ол бедик сорулганы чедиишкиннинг күүседип турарлар. Эът планы февраль 20-де күүсеттинген.

Колхозтуң сүт-бараан фермазының коллективи күрүнеге сүт садарының планын чогуур үеде күүседир дээш, боттарының аразында социалистиг чарыштыг ажылдап келгеннер. Ооң түңнелинде саанчы В. Парфёнова баштайгы ийи айда бир инектен-не 246, Дамба Ончума — 211, Даваалай Долума — 208 кг сүттү саап алгаш, амгы үеде коллективтиң мурнуку одуруунда чоруп турар. Ферма эрткен ийи айда 45 тонна сүттү бүдүрер планын 55 тонна кылдыр күүсеткен. Мурнакчы саанчыларның аттарын ферманың күш-ажыл тугунда 10 хонгаш-ла демдеглеп, азып турар.

Эрткен чылдарга бодаарга колхозта мал кыштаглаашкынының элээн организастыг эртип турар. Колхозтуң хоочун хойжузу С. Коваа, ооң оглу К. Бадыкоо, мурнакчы хойжу Я. Чигжит база Д. Дондуп оларның коданнары хүр. Бо хойжулар коданнарынга массалыг ооддаашкынны чедиишкинниг эрттирбишаан, төрүүр 100 хойга онаажтыр 100 хураганны менди камгалап алыр социалистиг хүлээлгелиг.

Колхоз бүдүрүлгезинде хөй чылдарда ажылдап, боттарының ак сеткилдиг күш-ажылы-биле эш-өөрүнүң, колхоз баштаар чериниң хүндүткелин чаалап ап келген херээжен ишчилер эвээш эвес. Оларга хөй ажылында Б. Кокейлең, Д. Бүске, Е. Бөгелбей, комсомолчу кыстар С. Момбадан, П. Дончай-оол болгаш өске-даа хөй-хөй мурнакчыларны хамаарыштырып болур. Бо эштер боттарының эки ажылы-биле өскелерге үлегер болуп турарлар.

СЭКП-ниң XXIV съездизин төлептиг уткуурунче угланган, хөй янзы организас-массалыг хемчеглерни партия организациязы боттандырып, бо хүннерде партияның XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин масса чоннга таныштырары-биле 17 лектор, 9 политинформатор, 13 агитатор бөлүктерин организастаан. Партия организациязының бюрозу ол бөлүктерниң ажылын партия хуралдарынга, ээлчеглиг бюрога үргүлчү дыңнап чугаалажып, оларның ортузунга партийжи удурттулганы күштелдирбишаан, боттуг дузаны чедирип турар. Лекторлар, политинформаторлар, агитаторлар квартал аайы-биле ажыл планныг.

Лектор бөлүүнден Л. Каликулина, К. Москаленко, Т. Смелых, политинформаторлардан М. Белевский, П. Шишулин, П. Москаленко, В. Оюн, агитаторлардан М. Сапчак эки ажылдап келген. Агитколлективти школада өөредиге эргелекчизи Е. Берестеникова эки удуртуп турар. Коллектив лекцияларны, беседаларны малчыннарга, сүт-бараан фермаларының ажылдакчыларынга доктаамал кылып берип келген. Ооң кежигүннериниң инициативазы-биле агитатор бүрүзү бодунуң участогунга айда ийиден эвээш эвес удаа барып турарын организастаан. Ол үеде агитаторларга чоннуң талазындан кирген санал-оналды, дилеглерни, чагыгларны, хомудалдарны колхозтуң партия организациязы кедээ Совет-биле кады сайгарып көрүп, ооң күүселдезин 10 хонук хуусаада чедип алырын чурумчуткан. Агитколлективтиң ажылында бир онзагай чүве болза, олар боттарының быжыглаттынган участогунда чурттакчыларынга культурлуг амыдырал-чуртталга дугайында чагыг сургаалда хевирлиг беседаларны база кылып чоруур.

Мурнунда чылдарга бодаарга, бо чылын колхозта лекторлар ажылы элээн экижээн. Лекция, беседалар чон ортузунга доктаамал боор турар апарган. Ооң колдуу кедээ ажыл-агыйже, экономикаже, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринче болгаш культураже, коммунистиг кижизидилгеже, күш-ажылдың сагылгачурумун быжыглаарынче угланган.

Партийжи сөс дээштиг болзун дээш колхозтуң партия организациязы колхозчу ишчилер ортузунга организас-массалыг ажылды хүннүң негелдезинге дүүштүр тургузуп, ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйының хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларын пропагандалаарынга идеологтуг ажылдың бүгү чедингир аргаларын ажыглап турар. Ол чорук ажыл-агыйга 1971 чылдың бүдүрүлге планнарын күүседиринге көску идигни бээри чугаа чок.

С. УШЛУУ,
колхозта партия организациязының секретары.

Автолавка

Эрзин районнуң «Коммунизмче орук» колхозунуң шээр малының кыштагларының эң ыраактары төп суурундан 60 ажыг километр. Ол кыштагларда 70 ажыг өреге бар. Чолаачы-садыгжы ол хүн № 4 хойжу бригаданың кадарчыларын хандырар планныг кижи-дир. Бригадада 26 өреге бар.

Колхоз төвүнден 25 километр черде аныяк кадарчы Ш. Быштак-оолдуң кыштаанга эртенгиниң тос шакта хап келдивис. Аныяк өг-бүле радиоприёмникти, демир оруң, сыртык, матрац, чоорган, аъш-чем садып алды. Быштак-оолдуң чагыгларын садыгжы демдеглей тыртып алды, оон ыңай чоруптувус.

Дараазында хойжу Х. Аракчааның аалынга бардывыс. Сес чыл хой кадарып келген, № 4 хойжу бригаданың мурнакчы кадарчызы болду. Ооң кадады́нда төрүүр 400 хойнуң хөй кезии оолдапкан, чаш хураганнары онча-менди доруглуп турар. Алды тонна кургаг өдек, 12 тонна көк сула бар. Чаш хураганнары сакман аргазы-биле өстүрүп турар. Колхозтуң хойжу бригадаларынга клеткалыг кажааны Аракчаа бир дугаарында кылып ажыглаан. Сакманчыктер күжениишкинниг ажылдап, чаш хураганнарны доруктуруп турарлар.

Чолаачы-садыгжы-биле ол хүн 9 коданга чораан бис. Кадарчылар херегледерин садып алгаш моон соңгаар херегээр бараанарын чагыгылаан. Кодан бүрүзүнде оолдаашкын түлүктээн, кадарчыларда, сакманчыктерде чай чок апарганын көрүп чордувус. Малчыннар садыгжыга четтиргенин илергейлеп, партияның XXIV съездизин төлептиг белек-биле уткуурун күзеп турдулар. Барган коданнарывыста мал хүр кыштап, онча-менди турар болду.

Коммунист С. Дамчак № 4 хойжу бригаданы билдилиг удуртуп, кадарчыларның күш-ажылын эки организастап турарын кадарчы бүрүзү мактап турарын чорук чоргааш дыңнаан бис. Бригадада 1600 хой оолдапкан, чаш малда чидириг чок. 1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин бригаданың кадарчылары таныжып көргеш, беш чылда боттандырар ажылдарын тодарадып алган.

Автолавканың чолаачы-садыгжызы-биле таныжа каапталыңар. Чолаачы-садыгжы Ш. Содунам Эрзин райпозунуң база бир мурнакчызы, «Коммунизмче оруу» колхозтуң малчыннарын 1970 чылдың сентябрьдан бээр бараан-биле хандырып келген. Кадарчыларның чагыгларын кол барымдаалап, бараанарны үндүрүп ап турар. Бажың иштиниң эт-херекселдеринге малчыннарның негелдези улгаткан. Ол бараанар райпога эвээш кээп турарын Ш. Содунам хомудап чугаалап чоруур болду.

Ол хүн барган кадарчыларывыстың амыдырал-чуртталгазы-биле таныжып көөрүвүске, материалдыг болгаш культурлуг деңнели бедик, ниитиниң херээ дээш чүткүлдүг ажылдап турарын билип чордувус. Бистиң барганывыс өг-бүле бүрүзү айда 160—200 чедир рубльди ап турар болду. СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелинде беш чыл иштинде колхозчуларның орулгазы 30—34 хуу өөрени көрдүнген болгай. Директиваларның төлевилели колхозчу ажыл-ишчилерни улам-на сорук киирип турар.

Н. ДАКАА.

Коммунал ажыл-агый министерствозунуң автотранспорт бүдүрүлгезинде аныяк чолаачы Юрий Шестаков СЭКП-ниң XXIV съездизинге уткуштур чарышка киржип, күш-ажылчы бедик көргүзүглерни чедип алган. Машина башкарарының талазы-биле бедик мергежилдиг, техникага камныг чолаачыны бо кыжын харыысалгалыг ажылды күүседиринге, Тожуже кывар-чаар чүүлдер сөөртүрүнче чорудкан.

Бүдүрүлге даалгазын Шестаков ак сеткилдиг күүседип, норманы үргүлчү ажырып келген. АТБ-ниң коммунистери ону СЭКП кежигүнүнүң кандидадынга хүлээп алган.

ЧУРУКТА: коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы Ю. М. Шестаков.

В. РАЧКОВСКИЙНИҢ фотозу.

Реформаже шилчииринге белеткенир

СЭКП ТК болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели капитал тудугну планнаарын сайзыраңгайжыдар, тудуг бүдүрүлгезинге экономиктиг идиг бериишкинни күштелдирер дугайында доктаалды 1969 чылдың майда хүлээп алган. Тудугну дүрген болгаш эки шынарлыг кылырын хандырары-биле төлевилел-смета херээн экижидериниң хемчеглерин база тодараткан. Партияның болгаш чазактың ол хемчеглери тудугну ажыл-агый реформазынче шилчидериниң калбак программазы болган. Чаа системаның боттуун амыдырал бадыткай берген.

Улус ажыл-агыйының кайызын-даа адырының дүрген хөгжүлдези тудугдан хамааржыр. Эрткен беш чылда бистиң чуртувус капитал тудуг талазы-биле улуг чедиишкиннерлиг болган. Тываның тудугжулары база элээн каш бүдүрүлге черлерин, чуртталга, культура бажыңнарын, школаларны ажыглалга киирген.

Ынчалза-даа тудуг бүдүрүлгезинде, ону организастаанында болгаш планнап турарында четпестер хөй. Кандыг-бир тудуг комплекизин планнаарда капитал салыышкыннарны ам ажыглалга киирер болгаш бирги чергениң объектилеринге мооңнаар дугайында принципти бо-ла хажыдып турар бис. Ол ышкаш тудугну чорударының, ону материал-техниктиг курлавырлар-биле хандырарының база тудуг организациязының күчүзүн өстүреринин планнары бот-бодунга дүүшпейн баар чүүлдер бар. Тудугнуң хуусаазын узамдыктырар бир чылдагаан болза, төлевилел документациязын оваалдадып белеткээри болгаш бадылааттынган төлевилелди каш дагын эде кылып турары болур. Кандыг-бир объектиниң смета өртээн тодарадырда частырыглар болдурар, а чамдыкта ону ээзэжедикеэр хөөннер база бар. Чаа реформа бо бүгүге эптеш чок демиселди чарлаар.

Тудуг ажылында чедиишкиннер-биле чергелештир четпестер хөй. Чижээ, чамдык объектилерни планга көргенинден ийи катап узун хуусаада тудуп турар. Ак-Довуракты алыылы. Мында 14 объект планнаан хуусаазында ажыглалга кирбээн. Оларның чамдыктарын харын-даа он чыл иштинде тудуп келген. Ол дээрге планнаганындаа ийи катап эвес, а 8—10 катап узун хуусаа-дыр! «Тыва даг-дүгү» комбинатта сепарация болгаш кургадылга корпузун ам ажыглалга киирериңге белеткеп турар, а төлевилел-смета документация ам-даа бисте келбишаан. Ол тудуг узамдыкканындан корпусту чаартырының документациязын ам база белеткеп эгелей берген.

Фабриканың ийиги ээлчээниң кол корпузун ам тудуп кирипкен. Ынчаарга төлевилелде чедир кылдынмаал чүүлдер дыка хөй, сметада чамдык ажылдарны киирбээн. Ындыг хевирлиг четпестер тудуг ажылынга дыка шаптыктыг.

Капитал тудугнуң ажыктыын бедидерде, тудуг индустриязының бүгү звеноларының ажылын чогумчалыг чорударда планнаашкынның болгаш экономиктиг идиг бериишкинниң чаа системазынче шилчиири чугула. Республиканың тудугжулары келир чылдан бээр ол чуруму ёзугаар ажылдаарын планнап турар. Ынчангаш реформаже шилчииринге ыяк белеткенири чугула. Ылаңгыя бо чыл тудугжуларга харыысалгалыг.

Тудуг организацияларының экономиктиг баазазын быжыглаарының чамдык хемчеглерин алдынган. Чижээ, тудугну бедик мергежилдиг кадрлар-биле быжыглаарының айтырыглары кичээнгейниң төвүнде. Кадрларның материалдыг сонуургалынга дүүштүр шалынны база өстүрген. Бистиң республиканың тудугжулары кол шалыңынга немей район коэффициентизин ап турар. Смета өртээнге киирер планныг чылдаңның чаа нормазын бадылаан, оон хемчээли мурнукузундан 2,5 катап көвүдээн. Ооң ачызында ажылхеректи таарыштырып, үргүлчү орулгалыг ажылдап болур арга тургустунган.

Байдал бо хире таарымчалыг турда безин бистиң организацияларывыс, бистиң эргелел база ажыл-агыйжы эвес чоруун көргүзүп, чогуур деңнелден куду түңнелдиг болуп келген. Трестиң бүдүрүлге техниктиг четчелээшкин эргелели материалдарны болгаш өске-даа чүъктерни транспорт схемазын ёзугаар эвес, а доктаадып бадылаан оруктан үш катап узун орукту эрттирип, биске чедирип турарындан «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелел 1970 чылда 104 муң рубльдиң каражазын болдурган.

Бистиң эргелел сөөлгү үеде тудуг-монтаж ажылдарының темпизин көскүзү-биле дүргедеткен. Съезд мурнунуң социалистиг чарыжынга киржип, планныг сорулгаларны болгаш хүлээлгелерни чедиишкинниг күүседип турар. Эртиен айда Ак-Довуракты тудугжулары планны 114 хуу күүсеткен. Мартта база ажыл деңдески. «Тыва даг-дүгү» комбинатта руданы үүрмектеп сорттаар комплексти ажыглалга киирдивис. Ам каш хонуктан 80 аал чурттаар бажыңны база дужаар бис. Ниитизи-биле съездиге уткуштур алган хүлээлгелер ылап-ла күүсеттинер.

Күш-ажылды таарымчалыг организастаар, тудугну индустриалдыг үндезинге чорудар, механизастаашкынны калбартыр талазы-биле ажыл экижип турар. Чаа реформаже шилчилгеге белеткенири-биле тускай хемчеглерни тодараткан. Оларның чамдыызы мындыг:

Бирээде, ур үеде тудуп келген, «кырааш» тудугларның санын эвээжедип, оларны ажыглалга киирер. Чижээ, клуб, уруглар сады, чунар-бажың, магазин болгаш чамдык чуртталга бажыңнарының тудуун бо чылын доозарын шинтпирлээн бис.

Ийиде, арыглаар фабриказының ийиги ээлчээн тударының комплекстиг хемчеглерин тодарадып, ук объектини чогуур хуусаазында ажыглалга киирер.

Үште, эргелелдиң бодунуң баазазын хөгжүдериниң тодаргай планын тургузар. Тудугга БЭО-ну, чаа техниканы шиңгээдип, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер болгаш орулганы көвүдедириниң хемчеглерин алыр.

Дөртте, эргелелдиң бүгү ажылдакчыларын, инженерлерни, техниктерни, ажылчыннарны планнаашкынның болгаш экономиктиг идиг бериишкинниң чаа системазының негелделери-биле таныштырып, чаа ёзу-биле ажылдаарынга белеткээр.

Бо сорулгалар күүсеттинип эгелээн.

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилели бо беш чылда тудугга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 36—40 хуу бедидерин айыткан. Ону боттандырарда тудуг организацияларын планнаашкынның болгаш экономиктиг идиг бериишкинниң чаа системазынче шилчидери чугула. Ынчангаш тудугга чаа реформаның чамдык негелделерин тайылбырлаан.

Ажылдың үре-түңнели дээш харыысалганың бедээни-биле чергелештир материалдыг идиг бериишкин база күштелир. Реформа бо талазы-биле база чамдык чүүлдерни көрүп турар, оон чөптүүн, амыдыралчы күштүүн дуржулга бадыткаан. Бүдүрүлге черин тударының ортумак хуусаазы 5,3 чыл болуп турарын анализ илереткен, а доктааткан норма болза үш хире чылга деңнежир.

Ак-Довуракта ажыглалга чаа киирген УСК-ны 2,5 чыл иштинде тудуп доозар турган, ынчалза-даа ону 6 чыл ажыр туткан бис. Ол таварылга эвес. Объектилерниң барык хөй нуруузу узамдыгып турар болгай. Ажылды үе-чада аайы-биле кыска хуусаада доозар болза, материалдыг деткимчени, шаңналды ап болур. Объектини ажыглалга кииргени дээш шаңналды ооң өртээниң 2,2 хуузу чедирген (амдыызында ол 1,1 болгай). А хуусаа кызырылган тулуум шаңналдың хемчээли улгадыр. Харын объектини чогуур хуусаазында дужаавас болза, шаңналды эвээжедирип көрген.

Ак-Довурак ам-даа өзүп, хөгжүүр хоорай. Оон хөгжүлдези, моон соңгааргы перспективазы тудугжулардан дыка хамааржыр. Ынчангаш чаа негелделерге дүүштүр ажылдаарын партия биске хүлээндирип турар.

В. ЖУК,
«Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелдиң начальниги.

АЖЫЛЧЫ ЧОННАР ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ ХООРАЙ БОЛГАШ ХООРАЙЛАРДА РАЙОН СОВЕТТЕРИНИҢ КОЛ ЭРГЕЛЕРИНИҢ БОЛГАШ ХҮЛЭЭЛГЕЛЕРИНИҢ ДУГАЙЫНДА

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң ЧАРЛЫЫ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

12) хоорайның кол планының төлевилелин болгаш хоорай чаны зонаның таарыштырылгазының төлевилелин ажылдап кылырын организастаар, ол төлевилелдерни чугаалажып көөр болгаш күрүне эргелелиниң чогуур үстүкү органнарынга бадыладыры-биле доктааттынган чурум ёзугаар киирер; районнарның, микрорайоннарның болгаш өске-даа хоорай тудуушкун комплекстериниң девискээр таарыштырылгазының делгеренгей планировказының төлевилелдерин, инженерлиг тудугларның болгаш хоорай чаагайжыдылгазының төлевилелдерин бадылаар; хоорайның девискээринде чоруттунуп турар тудугну контрольдаарын боттандырар; хоойлужудулга негелделерин барымдаалавайн чоруттунуп турар хамааты чуртталга тудуунуң объектилеринге тудугну хоруур азы түр доктаадыр;

13) хоорай чагыргалыг тудуг организацияларын удуртур: чуртталга, коммунал, орук, культура-амыдырал тудуушкунун, чырыдылгакынның, кадык камгалалының, садыгның, ниитиниң чемненилге черлериниң болгаш өске-даа объектилерниң тудуушкунун чер-чер Советтеринге тускайлап берген акша-хөреңгиниң күүсели-биле чорударын организастаар; хоорайның девискээринде турар бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш организацияларның чөпшээрели-биле оларның чуртталга, коммунал, орук, культура-амыдырал тудуушкунунга, чырыдылгакын, кадык камгалал, садыг болгаш ниитиниң чемненилге черлериниң объектилериниң тудуушкунунга тускайлаан акша-хөреңгилерин кады ажыглаар дугайында, а ол ышкаш эргежок чугула апарган таварылгаларда акша-хөреңгилерин каттыштырар дугайында айтырыгларны шиитпирлээр, тудугнуң ол хевирлериниң талазы-биле чагыкчы боор үнер, азы чагыкчыны тодарадыр; доктааттынган чурум ёзугаар күрүнениң хүлээп алыышкын комиссиязын томуйлаар, тудуу доозулган хамааты чуртталга объектилерин ажыглалга хүлээп алыр талазы-биле актыларны чугаалажып көөр болгаш бадылаар, а ол ышкаш хоорайның девискээринде турар тудуу доозулган өске объектилерни ажыглаалга хүлээп алырынга киржир;

14) хоорайның девискээр кавызында турар бүгү-ле черлерин эргелээр; чер участоктарын тыпсыр болгаш хавырар, ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгазында доктааттынган таварылгалар база чурум ёзугаар чер талазы-биле маргылдааларны шиитпирлээр, черлерни ажыглаарынга күрүне контролюн боттандырар; ниити ниптеренгей ажыктыг казымалдарны ажылдап кылырының чөпшээрелин бээр; бойдус камгалалының дугайында хоойлужудулганы сагып турарын контрольдаар;

15) хоойлужудулга ёзугаар доктааттынган хемчээлдер болгаш чурум ёзугаар хоорайның девискээринде суг объектилерин эргелээр, чурттарны ажыглаарынга болгаш камгалаарынга күрүне контролюн боттандырар;

16) хоорайның чуртталга болгаш коммунал ажыл-агыйын, а ол ышкаш чаагайжыдылгазын удуртур; чуртталга фондузун, бүдүрүлгелерге, албан черлеринге болгаш организацияларга хамааржып турар коммуналдыг бүдүрүлгелерниң болгаш тудугларның байдалын болгаш шын ажыглалын контрольдаарын боттандырар; үстүүртен чагыргалыг бүдүрүлгелерни, албан черлерин болгаш организацияларны хоорайның чаагайжыдылгазының болгаш орук тудуушкунунуң талазы-биле ажылга доктааттынган чурум ёзугаар киириштирер; хоорайның девискээринде турар бүгү бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның девискээрлериниң чаагайжыдылгазынга контрольду боттандырар;

17) Советке хамааржып турар чуртталга фондузун хуваар: чуртталга шөлүнүң хуваалдазының шынныын контрольдаар, а ол ышкаш хоойлужудулгада көрдүнген таварылгалардан аңгыда, күрүне, кооператив болгаш өске-даа хой-нинти организацияларының бажыңнарында чуртталга шөлүн тыпсыр дугайында администрацияның болгаш профессионалдар эвилелдериниң фабрика, завод болгаш тус чер комитеттериниң кады үндүрген шиитпирлерин бадылаар; чурттал-га-тудут болгаш өске-даа кооперативтерни организастаар дугайында шиитпирлерни хүлээп алыр, оларның ажыл-чорудулгазынга контрольду боттандырар; чуртталга шөлүн алган хамаатыларга чаңгыс аай ордерлерин бээр;

18) хоорай транспортун удуртур; үстүүртен чагыргалыг транспорт бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының, хоорайның чонун хандырар талазы-биле харылзаа бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының ажыл-чорудулгазынга контрольду боттандырар;

19) хоорайның девискээринде күрүне болгаш кооператив садыын, а ол ышкаш ниитиниң чемненилге черлерин, хоорай чагыргалыг садыг болгаш хой-нинти чемненилгезиниң бүдүрүлгелерин болгаш организацияларын удуртур; үстүүртен чагыргалыг садыг болгаш ниитиниң чемненилге бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының ажылынга контрольду боттандырар; хоорай чагыргалыг садыг болгаш ниитиниң чемненилге бүдүрүлгелериниң база организацияларының бараан саарылгазының талазы-биле планныг онаалгаларын бадылаар; хоорайның девискээринде колхоз рыноктарын удуртур; колхоз рыноктарында көргүстүнүп турар ачы-дуза дээш чаңгыс удаа чыылданың болгаш төлевир алырының хемчээлдерин хоойлужудулгада тодараттынган чурум болгаш хемчээл ёзугаар доктаадыр;

20) чонунуң амыдырал хандырылгазын, хоорай чагыргалыг амыдырал хандырылга бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының ажылын удуртур, оларның саңхөө-ажыл-агый чорудулгазының түңнелдерин, доктааттынган чурум ёзугаар алдынган ажык орулганың хуваалдазын бадылаар; үстүүртен чагыргалыг амыдырал хандырылга бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының ажылынга контрольду боттандырар;

21. улус өөредилгезиниң, школа назыны четпээннерниң болгаш уругларның школадан дашкаар кижизидилгезиниң херээн удуртур, бүгү-ниитиниң ыяавы-ла өөредилгезин хандырар, хоорай бюджединде кирбейн турар уруглар бажыңнарының, школа назыны четпээн болгаш школадан дашкаар уруглар албан черлериниң бюджедин контрольдаар, школа-интернаттарга, школалар чанында интернаттарга, уруглар тургузар талазы-биле, а ол ышкаш узаткан хүннүг школаларга (бөлүктерге) уругларның чемин дээш төлевир талазы-биле хамаатыларга чиигелделер тыпсыр дугайында айтырыгларны хоойлужудулгада доктааткан таварылгаларны болгаш чурумнарны ёзугаар шиитпирлээр; бүгү-нинти өөредилгезиниң доктааткан фондузун чурум ёзугаар хуваар; урут азыраарының, а ол ышкаш назы четпээннерни карактап, камгалаарының болгаш хайгаараарының айтырыгларын шиитпирлээр;

22) культура-чырыдылгакын ажылын, хоорай чагыргалыг культура чырыдылгакын организацияларын болгаш албан черлерин удуртур, чагырылгазы хамаан чокка өске-даа организацияларның болгаш культура албан черлериниң ажыл-чорудулгазын контрольдаар, бүдүрүлгелерниң албан черлериниң болгаш организацияларның культфондулар хөреңгизин ажыглаарынга контрольду боттандырар болгаш эргежок апарган таварылгада оларның чөпшээрели-биле айыттынган акша-хөреңгини төпчүткен арга-биле ажыглаарының хемчеглерин алыр, чонну кино-биле хандырарын удуртур;

23) хоорайда кадык камгалалының херээн, хоорай чагыргалыг кадык камгалал албан черлерин удуртур; үстүүртен чагыргалыг кадык камгалал албан черлериниң ажылын контрольдаарын боттандырар; иелерниң болгаш уругларның камгалалын организастаар; чуртталга болгаш хой-нинти бажыңнарының санитар дүрүмнерин база чурттакчылыг черлерниң чогуур санитар байдалын сагыырын хандырар талазы-биле хемчеглерни чорудар; халдавырлыг аарыгларның нептереэрин болдурбас, а ол ышкаш оларны узуткаарының талазы-биле хемчеглерни чорударын хандырар.

24) агаарны, сугну, хөрзүннү болгаш бойдустуң чүүлдерин камгалаарының дүрүмнерин сагыырынга күрүне контролюн боттандырар;

25) күш-культура болгаш спорт херээн удуртур; чагыргазы хамаарылга чокка хоорайның девискээринде спорт бажыңнарын болгаш тудугларын тургузарының планын бадылаар; хоорай даштынга массалыг дыштаныылганы хөгжүдериниң, оларны дериириишиң болгаш чаагайжыдарының талазы-биле хемчеглерни алыр, ол зоналарны ажыглаарынга контрольду боттандырар.

26) хоорайның девискээринге күш-ажыл курлавырларының учёдун кылыр болгаш хуваалдазын таарыштырар, оларны ажыктыг кылдыр ажыглаар талазы-биле хемчеглерни алыр; ниити эртем школаларын дооскан аныяктарны ажылга таарыштыр тургузарының планнарын бадылаар, бүгү бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш организацияларның ону күүседирин хандырар; күш-ажыл дугайында хоойлужудулганы бүдүрүлгелерге, албан черлеринге болгаш организацияларга күш-ажылды камгалаарының, техниканың айыыл чок чоруунуң дүрүмнерин сагыырын контрольдаарын хандырар; хоорайның девискээринде чонну хандырары-биле холбашкан бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш организацияларның ажылдаар хүннерин база шагын олар-биле дугуржуп тургаш тодарадыр;

27) социал-хандырылга херээн удуртур; хоойлу ёзугаар тургускан пенсияларны болгаш дузаламчыларны чогуур үезинде шын доктаадып, төлээрин хандырар; кадыының байдалының ужуруңда бодунуң эргелерин хууда боттандырып база бодунуң хүлээлгелерин күүседип шыдавас назы четкен кижилерни карактап камгалаарының айтырыгларын шиитпирээр, эмнелге күш-ажыл экспертизазының органнарының ажылынга контрольду боттандырар;

28) улусчу контрольдуң хоорай комитедин организастаар болгаш ооң ажыл-чорудулгазын удуртур; ССР Эвилелиниң, эвилелдешкен, автономнуг республикаларның база күрүне эрге-чагыргазының өске-даа үстүкү органнарының болгаш күрүнени эргелеп башкарар органнарның дүрүмнерин сагыырын, күрүнениң база хой-ниитиниң корум-чурумун, социалистиг өнчүнү, хамаатыларның, күрүне албан черлериниң, бүдүрүлгелериниң, кооператив болгаш хой-нинти организацияларының эргелерин база хоойлу ёзугаар камгалаан эрге-ажыктарын сагыырын хандырар; чоңга хоойлу-дүрүм таныштырарын организастаар;

29) эргежок чугула апарган таварылгада советке чагырткан эргелел органнарының, а ол ышкаш хоорайга чагырткан бүдүрүлге, албан черлериниң, организацияларның удуртукчуларының дужаалдарын болгаш айтыышкыннарын күш чок болдурар, чуртталга коммунал болгаш культура амыдыралдың тудугларының, чаагайжыдылгазының, чер ажыглалының, бойдус камгалалының болгаш культура тураскаалдарының, чонунуң социал-культура хандырылгазының айтырыгларының талазы-биле үстүкү черлерге чагырткан бүдүрүлгелер, албан черлери болгаш организациялар удуртукчуларының хоойлу-дүрүмге чөрүшкек дужаалдарын болгаш айтыышкыннарын соксадыр болгаш ол дугайын чогуур үстүкү органнарга дыңнадыр;

30) хамаатыларның саналдарын, билдиришкиннерин, хомудалдарын чогуур үезинде болгаш шын көөрүн база шиитпирлээрин хандырар; хоорайның девискээринде бүдүрүлгелерде, албан черлеринде болгаш организацияларда хамаатыларның саналдарын, билдиришкиннерин болгаш хомудалдарын көрүп турарының байдалын хынап көрүп, бо айтырыгларның талазы-биле оларның удуртукчуларының отчёттарын дыңнап турар;

31) ону хажытканы дээш доктааткан хемчээлге дүүштүр административтиг харыысалганы онаар шиитпирни хоойлуда көрдүнгенин ёзугаар чамдык таварылгада хүлээп алыр;

32) паспорт системазының чурумун сагыырын хандырар;

33) эргежок чугула апарган таварылгада бойдустуң айыылдыг болгаш ооң уржуктарын узуткаар демисел бүдүрүлгелерни, албан черлерин болгаш организацияларны, а ол ышкаш чонну хаара тудар;

34) бүгү-ниитиниң шериг хүлээлгезиниң дугайында ССРЭ Хоойлузун албан-дужаалдыг бүгү кижилерниң болгаш хамаатыларның, а ол ышкаш бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш организацияларның күүсеткен турарын хандырар: районнуң девискээринге хамааты камгалалын удуртур;

35) ССРЭ-ниң орденнери болгаш медальдары-биле шаңнаар, «Маадыр-ие» деп хүндүлүг атты тыпсыр, а ол ышкаш эвилелдешкен, автономнуг республикаларның шаңналдары-биле шаңнаар дугайында айтырыгны көөр болгаш дилегни кылыр.

8 чүүл. Район чагыргалыг хоорайның ажылчы чоннар депутаттарының хоорай Соведи хоорай ажыл-агыйын хөгжүдериниң болгаш хоорайның социал культура тудуунуң ниити перспективтиг болгаш чыл планнарын бадылаар, оларның күүселдезин организастаар болгаш контрольдаар, хоорайның бюджедин база ооң күүселдезиниң дугайында отчётту бадылаар, а ол ышкаш бо хоойлунуң 7 чүүлүнде көрдүнгенинге, ССР Эвилелиниң, эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның доктааткан хоойлужудулгазының хемчээлдеринге өске-даа эргелерин болгаш хүлээлгелерин боттандырып болур.

Район чагыргалыг хоорайларның ажылчы чоннар депутаттарының хоорай Советтериниң ажыл-чорудулгазының удуртулгазын ажылчы чоннар депутаттарының район Соведи хоойлуда оларга тывыскан эргелерниң хемчээлинге боттандырар.

9 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының хоорайда район Соведи районнуң девискээринде күрүне, ажыл-агый болгаш социал-культура тургузуушкунунуң айтырыгларын, Советке чагырткан эргелел органнарының ажыл-чорудулгазын удуртур.

Хоорайда район Соведи районнуң ажыл-агый хөгжүлдезиниң болгаш социал-культура тудуунуң ниити перспективтиг болгаш чыл планнарын бадылаар, оларның күүселдезин организастаар болгаш контрольдаар, районнуң бюджедин база ооң күүселдезиниң дугайында отчётту бадылаар, районга чагырткан амыдырал хандырылга бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының, садыгның, ниитиниң чемненилгезиниң ажыл-чорудулгазын, районнуң коммунал ажыл-агыйының, чуртталганың болгаш чаагайжыдылганың херээн, культура албан черлериниң ажылын, улус өөредилгезин, кадык камгалалын, социал хандырылганы болгаш күрүнениң база хой-ниитиниң корум-чурумун камгалаар херекти удуртур.

Ажылчы чоннар депутаттарының хоорайда район Соведи чуртталга, коммунал тудуунуң, социал-культура болгаш амыдырал хереглединиң объектилериниң тудуунуң, чоннуң херегжээл бараанарының болгаш тус черниң тудуг материалдарының бүдүрүлгезиниң талазы-биле, чаагайжыдылга, садыг болгаш ниитиниң чемненилгезиниң, улус өөредилгезиниң, кадык камгалалының, культураның болгаш районнуң чонун хандырары-биле холбашкан өске-даа талаларга хемчеглерни ажылдап кылыр болгаш чорудар талазы-биле районнуң девискээринде турар бүгү бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш организацияларның ажыл-чорудулгазын таарыштырып башкарар болгаш контрольдаар; районнуң девискээринде турар үстүүртен чагыргалыг бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш организацияларның ажылын база оларның хоойлужудулганы сагып турарын контрольдаарын Советке тывыскан эргелерниң хемчээлдеринге боттандырар.

Хоорайда район Соведи бо чүүлдүң үшкү кезээнде айыттынган айтырыгларның талазы-биле бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш организацияларның удуртукчуларының илеткелдерин дыңнап, ол талазы-биле шиитпирлерин хүлээп алыр, эргежок чугула таварылгаларда үстүнде турар чогуур органнарга бодунуң саналдарын киирер.

Ниити хоорай ужур-дузалыг айтырыглар талазы-биле болгаш хоорайның ажыл-агыйын хөгжүдеринге чаңгыс аай болур чорукту хандырар талазы-биле ажылчы чоннар депутаттарының хоорай Совединиң боттандырып чорудуп турар ындыг эргелеринден болгаш хүлээлгелеринден аңгыда бо Чарлыктың 7-ги чүүлүнде айыткан өске-даа эргелерни болгаш хүлээлгелерни ажылчы чоннар депутаттарының хоорайда район Соведи база боттандырып чорудуп болур.

10 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының хоорайда район Советтериниң ажыл-чорудулгазын удуртуруун ажылчы чоннар депутаттарының хоорай Соведи хоойлу ёзугаар берген эргелерниң хемчээли-биле боттандырып чорудар.

Район чагыргалыг бүдүрүлгелерни, албан черлерин болгаш организацияларны ажылчы чоннар депутаттарының хоорайда район Соведи бодунуң килдистерин болгаш эргелелдерин дамчыштыр азы шууд дорту-биле удуртур. Хоорайда район Совединиң килдистери болгаш эргелелдери, а ол ышкаш күүсекчи комитеттиң дорт удуртуп тураары бүдүрүлгелер, албан черлери болгаш организациялар бодунуң ажыл-чорудулгазынга ажылчы чоннар депутаттарының хоорайда район Соведиге болгаш ооң күүсекчи комитединге-даа азы күрүне эргелелиниң адыр талазы-биле үстүнде турар органынга-даа чагыртыр.

11 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының хоорай, хоорайда район Совединиң сессиязынга Советтиң эргезинге хамааржып турар кандыг-даа айтырыгны, ооң иштинде чүгле сессияларга мооң адаанда айтырыгларны шиитпирлеп көрген туруп болур:

депутаттарның эрге-хүлээлгелерин хүлээп көөрү; депутаттарның хууда билдириишкиннерин ёзугаар депутат эрге-хүлээлгелерин дүжүрери; күүсекчи комитетти соңгууру болгаш ооң составын өскертири; доктаамал комиссияларны тургузары, соңгууру болгаш оларның составтарын өскертири; күүсекчи комитеттиң болгаш доктаамал комиссияларның ажылының дугайында отчёттар;

күүсекчи комитеттиң килдистерин болгаш эргелелдерин тургузары, оларның удуртукчуларын бадылаары болгаш хостаары; улусчу контрольдуң хоорай, район комитедин тургузары, ооң составын бадылаары, улусчу контроль комитединиң даргазын томуйлаары болгаш эрге-хүлээлгезинден хостаары; административтиг болгаш хайгаарал комиссияларны, күүсекчи комитет чанында назы четпээннерниң херектериниң талазы-биле комиссияларны тургузары; хоорай судун соңгууру; районнуң (хоорайның) улус судунуң даргазын бадылаары;

хоорай, район ажыл-агыйының болгаш социал-культура тудуунуң каттышкан перспективтиг болгаш чыл планнарын бадылаары;

соңгукчуларның чагыгларын күүседир талазы-биле хемчеглерниң планнарын бадылаары;

депутаттарның негелделериниң талазы-биле шиитпирлерни хүлээп алыры;

хоорайның, районнуң бюджедин болгаш ону күүсеткениниң дугайында отчётту бадылаары; хоорай, хоорайда район бюджедин күүсеткенинден немештир алган орулгаларны, а ол ышкаш орулгаларны ажыр күүсеткенинден азы чарыгдалдар талазы-биле камналгадан чыл төнчүзүнде тургустунган түңнерни шилчидер дугайында күүсекчи комитеттиң шиитпирлерин бадылаары;

хоорайның кол планын болгаш хоорай чоогунуң девискээриниң планының төлевилелин көөрү болгаш оларны күрүне эргелелиниң үстүнде турар чогуур органынче бадылаары-биле чорудары.

Ажылчы чоннар депутаттарының хоорай болгаш хоорайларда район Советтериниң чүгле сессияларынга көөр болгаш шиитпирлээр өске-даа айтырыгларын эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның хоойлужудулгазы-биле көрген туруп болур.

12 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының хоорай, хоорайда район Совединиң күүсекчи комитеди чүгле Советтиң сессияларынга көрдүнер болгаш шиитпирлеттинер ужурлуг айтырыглардан аңгыда Советтиң эрге-хүлээлгезинге хамаарышкан айтырыгларны база көөр болгаш шиитпирлээр.

Ажылчы чоннар депутаттарының хоорай, хоорайда район Совединиң күүсекчи комитеди:

Советтиң сессиязын чыылдырар болгаш оларның белеткелин хандырар; сессиялар аразында үеде Советтиң доктаамал комиссияларының ажылын углап таарыштырар; боттарының депутат эрге-хүлээлгелерин күүседирде депутаттарга эргежок чугула дузаны көргүзер;

хоорайның азы районнуң ажыл-агыйының болгаш социал-культура тургузуушкунунуң каттышкан перспективтиг болгаш чыл планнарын, хоорайның, районнуң бюджедин болгаш бюджетти күүсеткениниң дугайында отчётту Советке бадылаары-биле киирер;

соңгукчуларның чагыгларын күүседир талазы-биле хемчеглер планнарын Советке бадылаары-биле киирер болгаш оларны күүседирин организастаар. чагыгларның күүсеттинип турарының дугайын депутаттарга болгаш чонга дыңнадыр;

күүсекчи комитеттиң килдистерин болгаш эргелелдерин, хоорай, район чагыргалыг бүдүрүлгелерни, албан черлерин болгаш организацияларны удуртур;

күүсекчи комитеттиң килдистериниң болгаш эргелелдериниң удуртукчуларын Советтиң сессияларының аразында үеде дараазында ээлчегиг сессияга бадылаары-биле хүлээлгге күүседир кылдыр томуйлаар болгаш хүлээлгге күүселдезинден дужүрер;

күүсекчи комитеттиң килдистериниң болгаш эргелелдериниң, хоорай, район чагыргазының өске-даа удуртукчу ажылдакчыларын (күрүне эргелезиниң үстүнде турар органы-биле чөпшээрешкенин ёзугаар Советтиң күүсекчи комитединиң бадылааны албан-хүлээлге даңзызын барымдаалап) томуйлаар болгаш хостаар.

Хоорай, хоорайда район Совединиң күүсекчи комитеди бодунуң көргенин ёзугаар ооң килдистеринге болгаш эргелелдеринге хамаарышкан айтырыглар талазы-биле шиитпир үндүрүп болур.

13 чүүл. Үстүнде чагыргада турар турар садыгның, ниитиниң чемненилгезиниң болгаш амыдырал хандырылгазының бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының, чуртталга болгаш коммунал ажыл-агый органнарының хоорайның, районнуң девискээринде туруп турар, ук хоорайның, районнуң чонун хандырар талазы-биле чугула ужур-дузалыг кадык камгалалының, социал хандырылганың болгаш культураның организация база албан черлериниң удуртукчуларының эрге-хүлээлгезинге томуйлаарын болгаш оон хостаарын хамааржып турары ажылчы чоннар депутаттарының хоорай, хоорайда район Совединиң күүсекчи комитеди-биле чөпшээрежип тургаш кылыр.

14 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының хоорай, хоорайда район Совединиң күүсекчи комитединиң килдистери болгаш эргелелдерин эвилелдешкен, автономнуг республикаларның хоойлужудулгазынга дүүштүр тургузар болгаш бюджетке азы бот-орулга-чарылгага турар.

Хоорайның болгаш хоорайда район Советтериниң күүсекчи комитеттериниң килдистериниң болгаш эргелелдериниң хүлээлгелерин эвилелдешкен, автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң бадылаар дүрүмнери-биле тодарадыр.

15 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының хоорай, хоорайда район Совединиң болгаш ооң күүсекчи комитединиң оларга тывыскан эргелериниң хемчээлдерин ёзугаар хүлээп алган шиитпирлери болгаш айтыышкыннары хоорайның, районнуң девискээринде турар бүгү бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш организацияларның, а ол ышкаш дужаалдыг кижилерниң болгаш хамаатыларның күүседири албан болур.

Хоорай, хоорайда район Соведи болгаш ооң күүсекчи комитеди оларның шиитпирлерин үстүнге чагырткан бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш организацияларның удуртукчулары күүсетпээн таварылгада оларны албан-дужаалындан хостаарынга чедир сагылга-чурум хемчеглерин ол удуртукчуларга онаар дугайында саналдарны чогуур үстүү органнарга киирип турар. Киирген саналдарны хынап көргениниң түңнелдерин ай хуусаадан орай эвесте хоорай, хоорайда район Соведиге азы ооң күүсекчи комитединге дыңнадып турар ужурлуг.

16 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының хоорай, хоорайда район Совединиң депутадын сессияның болгаш составынга ооң соңгутканы күүсекчи комитеттиң хуралының үезинде доктаамал ажылдап турар чериниң ааны-биле ортумак шалыңын (ажыл төлевирин) хевээр артырбышаан, бодунуң бүдүрүлге азы албан хүлээлгелеринден хостаар.

Ажылчы чоннар депутаттарының хоорай, хоорайда район Совединиң депутады бодунуң депутат хүлээлгелерин күүсетпишаан, хоорай транспортунга (метро, автобус, трамвай, троллейбус) халас чоруур эргени ажыглаар.

Ажылчы чоннар депутаттарының хоорай, хоорайда район Совединиң депутадын администрацияның иниприативазын ёзугаар бүдүрүлгеде, албан черинде, организацияда ажылындан азы колхозтан үндүрүп болбас, а ол ышкаш хоорай, хоорайда район Совединиң чөпшээрели чокта, а сессиялар аразында ооң күүсекчи комитединиң чөпшээрели чокта Советтиң девискээринге кеземче харыысалгазынга киирип азы хоругдап болбас.

17 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының хоорай, хоорайда район Совединиң ажыл-чорудулгазын удуртулганың коллективтиг болурунга, ажык болурунга, соңгукчуларның мурнунга депутаттарның, Советтиң болгаш чоннуң мурнунга күүсекчи комитеттиң, ооң килдистериниң болгаш эргелелдериниң доктаамал отчёттуг болурунга, Советтиң ажылынга ажылчы чоннарны калбаа-биле киириштирериниге үндезилээш тургузар.

Хоорай, хоорайда район Соведи хоорайның, хоорайда районнуң хой-нинти организацияларының органнары-биле сырый харылзаалыг ажылдаар.

18 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының хоорай, хоорайда район Соведи тус черниң болгаш ниити күрүне ужур-дузаның айтырыгларын шиитпирлээринге хамаатыларны калбаа-биле киириштирерин организастаар.

Хоорай, хоорайда район Соведи бодунуң доктаамал комиссияларының, күүсекчи комитеттиң, ооң килдистериниң болгаш эргелелдериниң ажыл-чорудулгазының дугайын ажылчы чоннарның мурнунга Советтиң депутаттарының, күүсекчи комитеттиң, ооң килдистериниң болгаш эргелелдериниң ажылдакчыларының илеткелдерин, чуве чугаалаарын доктаамал кылырының аргазы-биле, а ол ышкаш парлалга, радио болгаш телевидение дамчыштыр чонга информастаарын хандырар.

Хоорай, хоорайда район Соведи хоорайда, районда күрүне, ажыл-агый болгаш социал-культура тургузуушкунунуң эң чугула айтырыгларын бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш организацияларның аайы-биле, а ол ышкаш хамаатыларның чурттап турар чериниң аайы-биле ажылчы чоннарның хуралдарынга чугаалажып көөр кылдыр киирип турар.

Ажылчы чоннар депутаттарының хоорай, хоорайда район Соведи хоорайның экинтура ниитилелдериниң ажыл-чорудулгазын углап-башкарар болгаш чоннуң хой-ниитичи бот-тывыныгыр органнарының ажылын удуртур.

19 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының хоорай, хоорайда район Соведи бо Чарлыкта көрдүнген эргелер болгаш хүлээлгелерден аңгыда өске-даа эргелерни болгаш хүлээлгелерни ССР Эвилелиниң, эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның хоойлужудулгазынга дүүштүр база боттандырар.

20 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының хоорай, хоорайда район Соведи ажылчы чоннар депутаттарының хоорай, хоорайда район Совединиң каттышкан девискээриниң составында девискээри кирген ажылчы чоннар депутаттарының кожээ болгаш суур Советтериниң ажыл-чорудулгазын удуртуруун хоойлу-биле тывыскан эргелерниң хемчээлдерин ёзугаар боттандырар.

21 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының хоорай болгаш хоорайда район Советтериниң дугайында эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгазын чогаадып кылырын эвилелдешкен республикаларның Дээди Советтериниң Президиумнарынга дагзыр.

22 чүүл. Ажылчы чоннар депутаттарының хоорай болгаш хоорайда район Советтериниң ажыл-чорудулгазын таарыштыр башкарып турар шиитпирлер бо Чарлыкка чөрүшпейн турар болганда оларны бо Чарлыкка дүүштүр ССР Эвилелиниң, эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның күштүг болуп турар хоойлужудулгазын боттандырып чорударынга чедир моон соңгаар-даа ажыглаарын доктаадыр.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы

Н. ПОДГОРНЫЙ.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары

М. ГЕОРГАДЗЕ.

Москва, Кремль.
1971 чылдың март 19.

„ЛУНОХОД-1" БЕШКИ АЙ ХҮНҮНҮҢ ПРОГРАММАЗЫН БҮРҮН КҮҮСЕТКЕН

ЫРАККЫ КОСМОС ХАРЫЛЗААЗЫНЫҢ ТӨВҮ. (СЭТА). Совет автоматтыг аппарат «Луноход-1» бешки Ай хүнүнүң дургузунда эртем-техниктиг шенелделерниң немелде программазын күүсеткен. Айның дөртку хүнүнүң төнчүзүнде боду чоруур аппараттың чоокшулап чеде бергени ийи кратерлерниң тургузуун ол программа ёзугаар ыяк шинчилээр ужурлуг турган. Ажыл үезинде бо кратерлерниң хемчээлдерин тодарадыр, оларның хевирлерин өөренир, оларның ийлеринде болгаш ай хөрзүнүн үндүр октаан черниң девискээринде хөй санныг ийиги кратерлерни шинчилээр, а ол ышкаш хөрзүннүң химиктиг составын болгаш ооң физика-механиктиг байдалдарын ыяк анализтеп көөр ужурлуг турган.

Айыткан программаны болгаш Ай кырын хүннүң канчаар чырыдар байдалын барымдаалап тургаш, автоматтыг аппараттың шимчээр оруун болгаш кылыр шинчилелдериниң программазын тодараткан.

Кратерлерниң системазын шинчилээрде чартык километр хемчээлдиг кратерниң кыдыгларының соңгу-чөөн талазын таварты шимчээшкинден эгелээн. Ооң соонда луноход улуг кратерниң кадыр эриин таварты баткаш, ол ийи чүс метр хемчээлдиг кратерниң дүвүн, иштики-даштыкы ийлерин стереоскоптуг чурукка тырттырган. Оон боду чоруур аппарат чартык километр хемчээлдиг кратерни соңгу талазындан таварып эрткеш, ооң барыын талакы кызыгаарынче үнгеш, ай хөрзүнүнүң аттыгып үнген черинче ханылап кирген.

Луноходтуң шимчээшкининиң үезинде кратерниң ийлерин болгаш ооң иштинде ийиги кратерлерниң нинти хевирин чурукка тырттыргылаан. Улуг кратерниң соңгу-барыын кезээнден долгандыр хемчээли 30 метр дыка чаа кратер база тывылган. Ооң чалы 20—40 сантиметр хемчээлдиг даштардан бүткен, а оон үнген чүүлдер кратерниң ийиинден тодаргай көстүп турган. Чаа кратерлерниң үндүр октаан чүүлдерин шинчилеп көөрү ооң тывылганының байдалын билип алырынга ужур-дузалыг. Аппараттың эрткен оруунуң элээн каш точкаларынга хөрзүннүң химиктиг анализин кылган болгаш оруктуң бүгү дургузунда ооң механиктиг тургузуун хемчээген.

Айның бешки хүнүнүң ийиги чартыында улуг кратерниң мурнуу талазын ыяк шинчилеп көрген. Улуг кратерниң диаметри 540 (кадар-казыыр 20 метр), а бичиизиниң —240 (кадар-казыыр 10 метр) болганын телевизия болгаш телеметриктиг информацияны ажылдап кылганындан илерээн. Улуг кратерниң чалының ийленчээ 15 градус, а бичиизиниң — 20 градус болганы хайгааралдан илерээн.

Улуг кратерниң долгандыр чалының бедии 3—4 метр, чоокта тывылган ийи чүс метр кратерниң чалы 5—6 метр бедик.

Луноход дыка берге байдалга шимчеп чоруп турган. Ооң оруун дыка хөй санныг даштар болгаш ийиги кратерлер шаптыктап турган. Чамдык кратерлерни таварып эртип турда, черниң байдалы оюп эртиниң апаарга, луноход 25—30 градус ийлениишкинниг бадыышкыннарны болгаш көдүрлүүшкүннерни кылып турган. Айның бешки хүнүнүң дургузунда шимчээшкинниң нинти үе-шагы мурнундагы хүннерниңинден дыка эвээш болган болза-даа, боду чоруур аппарат 2004 метрни эрткен, тодаргайлаарга, ооң мурнунда ай хүннериниң дургузунда эртип турганындан хөй болган.

Луноходтуң шимчээриниң ортумак дүргедээшкинин шаптыкчыдары өөң экипажының болгаш башкарылга бөлүүнүң мергежээн дуржулгазының ачызында чедип алдынган. Чижээ, хүнну, хүн хөлегелерин, ай кырында үг-шиг тывар чүүлдерни телевизия-биле көргүскенин, а ол ышкаш луноходтуң кырында тургускан аппараттың ээр булуңнарын тодарадыр херекселдериниң, дорт угланыышкынныг антенназының болгаш хүн хереллиниң фотоэлектриилиг дамчыдыкчызының көргүзүглерин катай-хаара санап көрүп тургаш, автоматтыг станцияның чоруур уг-шиин тодарадып апаар турган. Ооң ачызында ооң мурнундагы хүннерге деңнээрге шимчеп эрттирер үени кызырып, эртем шинчилелдеринге эртер үени улгаттырып тургаш, сеанс санында-ла эртер орукту узадыр аргалыг болган.

Ынчангаш айның бешки хүнүнге планнаан эртем-техниктиг шенелдениң программазы долузу-биле күүсеттинген.

Март 20-ден апрель 6-га чедир үениң дургузунда автоматтыг аппарат шимчевес байдалга турар.

Херээженниң чоргаарлы

„Базымча" деп бирги кезектен

Кинчини узуткаар шаг келген

(Чедиги эгеден үзүнду)

(Эгези № 68 (8628) солунда)

Кулча кайы-даа аалга баарга, Саша Чер-Каскан деп ат дыңналыр болган. Ус-Аксындан тоңап келген орус чер казып турган, эрги чуртка үнгү казанак тудуп алырга, тывалар ону ынчаар шолалай бергенин Кулча билип каапкан. Доктаап саанчылапкы дег огулуг бөй тывылбас болган. Бир удаа Мезилдейниң аалындан базыптар бодааш, таптыг-ла дал дүъш турда, ынаар баар орук белдиринге чедип кээрге, дөңгү кеткен кижи олурган. Кулча ол кижиже чоокшулаарындан эгеле дидинмейн, келген уунче чоруптар эптиг арга дилеңип турган. Дөңгүлүг кижи ковайып кел чыткаш, калбара берген. Уяп сеткилдиг уруг болгаш, Кулча маңнап келгеш, ушкан кижиниң эктинден туткаш, олуртуп каан. Ол амытан Кулчаже көргеш, бурганга чүдээн чүве дег, сөгүрүп каан, оон ынай чүнү-даа чугаалаваан, хиреани бодаарга, ону таныптурганзыг болган. Ооң чаактары, боо огу оя дээпкен дег, үттүг-үттүг болгулаан, олардан ханныг ири сарыг чуккулаштыр сыстып тургулаан. Кеткен хевин: өшкү кежи херекгээш, холак кур, идиктерин камнаары-ла ол чүве ыйнаан, ооргазында так астыпкан. Бөргү

чок. Ой хой кежи чувурлуг.

— Мени таныптур сен бе? —деп, дөңгүлүг кижи багайтыыр чугаалааш, кайда кижи кел чор дээнзиг ынаар-мынаар көргүлээн.

Кулча ол кижини кончуг таныыры хире болбажок, төрүмелинден үнү чок амытан дег, ыыт чок кайгап турган.

Дөңгүлүг кижиниң бажы халап дигеш, хола баштыг даңзазын хоюндан уштуп кээрге, Тодугбан акыйның эрги эди болган.

— Меңээ дургуннап чанар орук айтып берген акый сен бе?—дээш, Кулча оон ынай харлыккан чүве дег, кожайып турган.

— Кестиккейниң аксынга киргеш, дөңгү кедер салымныг болдум.

— Канчап?

— Баштай меңээ адазының читкен аъдын шамнаан кижи. Мени оорлапкаш, бир эжинге бүдүү берипкен деп карадаан кижи. Ооң адазы ашак кожуун-чызаан чыыжынга мени чула шаажылаттырып каавы бо-дур ийин.

— Бээр канчап чедип келгениңер ол?

— Мени ол черге, Эрээн хемниң унунга аан, чурттавас кылдыр шөлүпкени ол-дур ийин.

— Кончуун аа! Чаңгыс аът ужунда кижини кемдедир шаажылааш, өске черже шөлүптер.

Кулча оон ынай чүве дыңаар болгаш чүве айтырар хөңнү чок болган, чүгле мынча дээн:

— Силерни көөр хүннүг кижи-дир мен аа!

— Дириг чораан улус душчу бээр дийин, уруум. Болаада кижи хоргадап хонупку дег, чиир чүве дилеп чипки дег өг бар ирги бе?

— Бо чылын бо черге кончуг улуг чут болган. Ядыы кижилер барык хоозурап калган. Шыдалдыг кижилер мүн-не балдырлыг арткан. Олар эрги чурттардан ойлап, орук аксынга хонмастап, ыраадыр көжүп турар апарган. Бо кокпа силерни Мезилдейге чедирип болур. Ол-даа кайын силерге аяк эрпи ызыртыр. Мынаар бир чер казанак тудуп турар тоянчы орус бар ийин. Чип органы хлевин безин кезип бээр кижи.

— Кижиңг-ле болза —орусту, тывазы хамаан бе. Мени ол кижиге чедирип шыдаар сен бе?

— Шыдаар мен!— дээш, Кулча дөңгүлүг кижиниң холундан чедип алган.

Чер-Каскааның одаанга чедип келгеннер. Оозу чок болган. Серемчиде хор чок деп бодааш, Кулча дөңгүлүг кижини чоогунда чочак тал баарынга чааскаандырзып олуртуп кааш, боду өжегээр көскүлеңнеп, ыңай-бээр кылаштап турган. Хүн чүгүрүүнче кирип чорда, манагваан кижизи бо чедип келген.

— Сени мындаа чоруткан оруундан коруп турдум. Бараанын көргеш, маңнап келдим!— деп, Сашаның ындазында амыраары кончуг болган.

— Мен сеңээ келир дивээн кижи мен. Сеңээ херектиг бир кижи эккелдим. Улустан чаштыр дээш падып барадывыс — деп, Кулча едечара чугаалаан.

— Ол кижиң кайдал?

— Бээр кел, акый!— деп, Кулча кыйгырыптарга, Тодугбан одагга кылаштап келген.

— Ой дадайым. Аът эвес, сени кым хомууттап каапты?—деп, Саша дөңгүлүг кижини көрген дораан айтырган.

—О, бо шагда бай кижиниң чүгүрүк аъды ядыы кижиден ыракта эки чурттаар болдур ийин!—деп, Тодугбан кара чаңгыс билир эртемин чугаалап берген.

Саша оон ынай чүве айтырбаан. Ооң сагыжынга элдеп-эзин бодалдар, боралгак дег, хайнып туруп берген. Орус бай биле тыва байның сагыжы дөмей. Орус ядыы биле тыва ядыының салымы дөмей. Саша ол ашакты эш тырта берген.

— Суксаарымны. Соок чүве бар бе?—деп, Тодугбан диленген.

Ооң ол дилээн Саша кончуг угаангыр ажыглай каапкан.

— Мен сарыг шай тыпкан. Кулча тулган шай хайындырар. Мен сээң хомудуң уштур—дээш, удуң шайны тыва кыска тутсуп берген.

Кулча бир удаа хедерлеп бодаан, ынчалза-даа эрткен чайын ооң амы-тынын алган улуг кижи дыңнап турда, элдеп-эзин чүве чулчурбас деп бодаан. Кулча кара саппынга шайны хайындыра берген. Ол-ла үеде ол ийи чалыы кижиниң аразында бир-ле харылзажып турар удазын барыын Тодугбан эскерип каан.

— Мээң мойнумдан дөңгүнү шуут уштуп болбас—деп, өгбегер кара салдыг ашак удурланы берген.

— Чүге?

— Дөңгүлүг чоруур салымныг арат мейнаан.

— Сен мээң чанымга чурттаар. Мен сээң хомудуң уштур. Улус барааны көөр, сеңээ ону дедир кедирер мен.

Улус барааны чок—сен хостут сен. Мен сени бичии сегидир азыраар—кадык болур сен. Оон кайнаар баар—бодуң шилип аар сен. Мен шын чугаалап тур мен бе, кырган?—деп, Саша кижизин сүргей санал каткан.

— Силерге бачыдым халдатпас ирги мен бе? Бак кижи балалыг, өртең ыяш хөөлүг деп чугаа бар болгай.— Ынча депкеш, Тодугбан улуг тынып каан. Хирези оон ынай база бир чүве чугаалаар аянныг болган, та корткан, та сезинген, та уттупканы ол, ылым-чылым барган, ооң кажан-даа ынчаар тывалап өөренип алганын айтырар дээш, арай эгеп берген.

— Севде кандыг-даа бак чүве чок. Харын сеңээ «хомут» кедирген кижилер — дайзыныңар ол-дур! — дээш,

Саша хедели берген. Дөңгүнүң кылганын Саша суйбап көөрге, ону кедиртип каан кижи чүгле олура удуур: ортузунда моюнга ой калбак ыяш. Ийи ыяштың бир талакы тудуштурган черин ийи чартыындан калбак демир-биле чаткыштааш, так кадап каан,—ооң кадагларын тыва дарган соккан иле болган. Дөңгүнүң бир чартыында дадарык сенчилерни хола честен кылган тыва шооча так ызырып алган боор тур. Саша көрүп турарга, «хомуттуң» кыдыын долгандыр бичии-бичиилеп, эдирээ наани дег, кертиглеп каттылаан, ону сымыраныл санай берген.

— Лама кижи сен бе, бо канчап баардың? Амдыызында дириг амытан-дыр мен, маанай номчувайн көр!—деп, Тодугбан удурланы берген.

— Менден кортпа. Сен ышкаш, ядыы кижи мен. Чоп сээң «хомудуң» долгандыр кертип каан чүвел, санаарымга алдан беш болду.

— А! Ол болган болза, дөңгү кеткенден бээр алдан беш хонганым ол-дур. Мен чер кезип тоңап чорааш, бир өгге хонарымга-ла, бир кертип каар чүве. Үш ай дөңгү кедер кылдыр шаажылаткан кижи мен. Оор, меге-даа кылбаан, актыг кижи мен, оглум. Аът шамнатпаш, шаажылаткан амытан-дыр мен ийин.

— Кинчини узуткаар шаг келген!— деп кыжанып чоруй, тура халааш, Саша ону тура кагыпкан. Хорадаанындан ызыртынынтарга, ийи сааны бырлаңнадыр сога берген, оон Тодугбанның мойнундан дөңгүнү аяар адыргаш, ак талдың ыргак будуунга халаңнадыр азып каан.

— Мойнум сергыырын!— деп, Тодугбан мынчанган.

— Балыгны — деп, Саша корткан янзылыг алгыра берген.

— Курт-чажар чажыпса ат боор-дур мен, а!— деп муңгаргай үн үнген.

— Менде эм бар — дээш, Саша балыг черге хумагалап чорааны йодун тавайыс чаай каапкан.

— Эве!— деп, Тодугбан бедиңнеп тура халааш, Сашаны чудуруу-биле үстүрүптер часкан.

— Балыг хуулбас — дээш, Саша чаптап каан.

— От-биле кижи эъди чиртпе. Даңзам куйумнаптайн. Бичии мана. Балыг бажын куэум билир чүве— деп, Тодугбан чөрчүр болган.

Кулча дыңнап турарга, дем чаа-ла таныжып алгаш, эптиг-найыралдыг апарган ийи кижизи, сөс кагжып турганзыг болган. Тодугбаны бир-ле чүве каргаңып турар, Сашазы чүнү-даа чугаалавайн, чүгле каттырарынга өй болган.

— Йод ок балыын хуулдурбас. Йод дөңгү балыын база хуулдурбас, күш эм — деп, Саша чугаалаан соонда, шимээн намдай берген.

Хорутайндыр каргыраалап чыдар саарыгга ийилээ болдунар шаа-биле арыгланып чунуп алгаш, одагга кээрге, Кулча чиң шайын хайындырыпкан болган. Харалаан, аяк чаңгыс болган. Ак стаканга шайны Кулча доллур куткаш, баштай-ла улуг назылыг кижиге — Тодугбанга сунган. Хапта сухарайны ооң баарынга салып берген. Тодугбан сухарайны ёзу барымдаалап, хензиг борбакты бирде кыжырады дайнап, бирде шайынче артыын суга каап, колдуунда-ла шай аартаарынга өй болган.

Монгуш КЕНИН-ЛОПСАН

Спорт

ЧАСКЫ ХАР ЭРИП ТУРДА

Бо-даа хаакчыларның кышкы сезонда сөөлгү катап күжүн көргүскен маргылдаазы боор. Ол чоруктуң спортуң бо хевиринге ынактарны хаак оруунче кыйгырыпкан.

...Тайга станциязы. Редакцияның «саралазы» бисти хүн биче дүъш четпээнде-ле маңаа эккеп каапкан. Долгандыр арга-ыяш бүзээлээн, тавак аскы ышкаш оймакта дыштанылга баазазынга автобустар доктаап-ла тур. Ооң иштинден үнген-не кижи хаак туткан. Маргылдаа эгележиже үе бар болганын ажыглап, арыг агаар тынып, селгүүстеп кылаштажып тур бис. Маңаа «Спартак» эки тура ниитилелиниң хаак талазы-биле хоорай маргылдаазы болур. Ында тергиидээн командалар киржип турар. Олар — Кызылдың башкы институдунуң болгаш училищезиниң, № 11 школаның командалары база хоорайның хоочун хаакчылары. А хоочун деп кымнарыл ол? Таныштырып каал. Республиканың эң дээре хаакчыларының бирээзи турган бирги разрядчы Донгак Март-оол. Ооң хары ам 39, ол хиреде-ле ам-даа маргылдааларга киржип, багай эвес түңнелди көргүзүп турар. Анатолий Щедагубов — «Динамонуң» чемпиону чораан, 33 харлыг. Өскелер-даа, шупту беш кижи бир команда болуп алган.

Тайгада хат хадып тур. Эрткен дүне быскан хар чаап, дүвүлээни-биле мурнуу хүн белеткеп каан хаак оруун дуй хадып кааны маргылдааның киржикчилери хомудап турлар. Чүге дээрге, ол эки түңнелдиг маңнаарынга шаптык болуру билдингир.

Ынчалза-даа хаакчылар маргылдажып кирипти. Бир дугаарында он беш километрге чээрби үш кижи маңнап үнүпту. Оларның аразында он үш хаакчы бирги разрядтың спортчулары. Семён Бай-Кара биле Юрий Зыряновка аас-кежиктиг болган: олар эң сөөлүнде маңнап чорутту. Болар маңнажып турда, өске старттың чарыжын көрүптээл.

Беш километрге херээженнер болгаш аныяк уруглар (юниоркалар маргылдаазынга 21 харга чедир киржир) 20 кижи кирипкен, аразында дөрт бирги разрядчылар база бар. Баштайында дөрт дугаарында халып үнген башкы институдунуң студентизи Мария Тамдың-оол келди. Ынчалза-даа эки түңнелди башкы институдунуң төлээлекчизи Вера Грибачёва көргүзүп, 26,51 минута маңнааш, бирги черни алган. Дараазында ооң эжи Галя Бадарева болган 27,17 м. Аныяк уруглар чарыжынга бирги черни башкы училищезиниң сургуулу Галя Трубицына ээлээн.

Кыстарның маргылдаазы доозулду. Команда талазы-биле бирги черни башкы институдунуң хаакчылары алган. Бо дистанцияның техниктиг түңнели куду болган. Үстүнде айыткан чылдагааннар чугаажок, шаптык болган (5 километрге бирги разрядтың нормазы 21,55 минута).

Эр улустуң болгаш элээди оолдарның он беш километрни эрткеш, доозар финижинге бирги разрядчылар удаа-дараа халыжып келдилер: Виктор Иргашов, Василий Манеев, Владимир Глушков дээш... Чээрби бир кижиниң соонда маңнап үнген башкы училищезиниң сургуулу Семён Бай-Кара хамык улусту эрткеш, алды дугаарында халып келди. Ооң шагы 1 шак 05 секунда. Ол дээрге бо дистанцияга эң эки көргүзүг болган, ынчангаш бирги черни ап, чемпион атка четкен. Ийиги черни башкы институдунуң төлээзи Виктор Иргашов ээлээн (1.02.01), үш дугаарында база-ла училищениң хаакчызы Юрий Зырянов болган.

Командалардан тиилелгени Кызылдың башкы институдунуң спортчулары чедип алган. Оларның составында беш бирги разрядчылар бар.

Маргылдааның баштайгы хүнү ооң-биле доозулган.

Дараазында эр улустуң 10 километрге, херээженнерниң 5 километрге дөрт-дөрт кижи киржикчилиг эстафедазы болган.

Хүн караа чылдып, хат чок, ынчалза-даа дүүнгү маңнап каан хаак оруун база-ла кезек-кезек черлерде дуй хадып каан.

Эр улустуң эстафедазын башкы училищезиниң командазы (Владимир Чуруто, Толя Комендант, Юрий Зырянов болгаш Семен Бай-Кара составтыг) ойнап алган. оларның ниити шагы — 2 шак 39 минут 40 секунда. Ийиги черни институттуң хаакчылары алган.

Башкы институдунуң кыстары Вера Грибачева, Мария Тамдың-оол, Галя Андросова, Галя Бадарева өске өөрүнден дүрген маңнааш (2 шак 08 минута 15 секунда) тиилелгеге четкен.

Мооң-биле «Спартактың» хаак маргылдаазы доозулган.

Ам каш сөстен тренерлерге бээр-дир:

№ 11 школаның күш-культура башкызы Юрий Козлов: «Хаакчыларның техникалыг түңнелдери ам-даа бедик эвес. Бо хүнгү маргылдаага хаттыг болгаш хаак оруу дуй дүвүлеттингени шаптыктыг болду».

Кызылдың башкы институдунуң тренери Виктор Иргашов: «Белеткеливис четпес-тир, тускай үе, дуржулгалыг тренерлер база чок».

Башкы училищезиниң төлээзи Юрий Зырянов: «Хаак талазы-биле чүгле бистиң «Спартак» ниитилелинде эвес, харын республиканың спорт комитединде тускай федерация чогу хаакчыларның мергежип, өзеринге шаптык болуп турар. Чүге дээрге ындыг федерация спортчуларны үргүлчү, доктаамал белеткээр болгай».

«Спартактың» Кызыл хоорай чөвүлелиниң даргазы Виктор Андреев: «Маргылдаага киржири-биле аазаан улуг бүдүрүлге черлериниң, ылангыя «Тыва тудуг» трезиниң, комплекстиг геология экспедициязының хаакчылары келбээни четпес болган».

Спорттуң кышкы сезону дооступ тур. Келир күске чедир байырлыг, хаакчылар!

ЧУРУКТА: бирги разрядчы Юрий Зырянов хаак оруунда. **С. ФЕОКТИСТОВТУҢ** фотозу.

Институттуң чемпионнары

Кызылдың башкы институдунуң бирги чери дээш хостуг хүреш маргылдаазы болуп эрткен. Аңаа 26 мөге киришкен.

Физика-математика факультединде Александра Кундан, Николай Монгуш, Алексей Сат, биология-химия факультединде Лайдып Кызыл-оол, филология факультединде Вячеслав Нара-Тоннуг олар боттарының деңзилеринге бирги черлерни ээлегилээш, институттуң 1971 чылда хостуг хүреш талазы-биле чемпионнары болган.

К. МААДЫ.

«Спартак» мөгелери тиилээн

Кызыл хоорайның аныяк бирги чери дээш хостуг хүрешке маргылдаа март 20—21-де болур дээн чарлалдар хоорайга кестүп келгилээн. Хүрештиң сонуургакчылары бо маргылдааны четтикпейн манап турган. Чүге дизе хоорайның күш-культура болгаш спорт комитеди Ленинград, Кемерово, Красноярск хоорайларның мөгелерин база чалаан турган. Ынчалза-даа чалаан мөгелериивис чай чогу-биле келбейн барганы биске хомудавчыг болду. Үстүнде айыткан хоорайларның мөгелери Россия Федерациязының шыырак мөгелериниң бирээзи болгай, ынчангаш бо мөгелер келген болза республикага хостуг хүрештиң сайзыралы ам-даа шуудаар ийик.

Шупту саны 106 мөге, оларның иштинде ССРЭ-ниң ийи спорт мастери, спорт мастеринге беш кандидат, бирги-ийиги разрядтыг 42 мөгелер бар. Хоорайның каш дапкыр чемпиону «Спартак» эки тура спорт ниитилелиниң командазы, ооң соонда башкы институдунуң, башкы училищезиниң, № 3, 35 профтехучилищелерниң, көдээ ажыл-агый техникумунуң, Н шериг кезээниң болгаш Таңды районнуң «Тиилелге» совхозунуң, Ак-Довурак хоорайның командалары парадка кирипкен.

Деңзи аайы-биле чиңг демисел баштайгы салыгларда эгелээш сөөлүнге чедир кошкаваан. Ылаңгыя чиик деңзиниң (57 кг) мөгелериниң хүрежи көрүкчүлерни хаара тудуп. Бо деңзиге Өргелээр Ондар болгаш Федор Ондар баштайгы салыгларда кымга-даа октатпайн адак сөөлүнде боттары туттунуп алганнар. Мөгелерниң кайызы-даа удаа-дараа аргаларны ажыглап, дидим, эвээңгир хүрештилер. Хүреш хайым боол доозулган, ынчалза-даа өске салыгларда Федор удурланыкчыларын эвээш үе иштинде октааның барымдаалааш, чемпион атты алган. Ийиги черде Өргелээр Ондар, үшкү черде башкы институдунуң аныяк мөгези Сергей Монгуш. Бо мөгелер республика маргылдаазынга киржир эргени чаалап алган.

Безерек эң чиик деңзиге (48 кг) башкы училищезиниң мөгези Николай Хертек шүүлген. Башкы институдунуң төлээзи Валерий Саая үжүүрлешкен. Өзүп олурар мөге Саша Бартан тиилекчилер аразынга кирбезе-даа, бо деңзиге оназаланып көзүлдү.

Арткан деңзилерге Семён Бедарев (90 кг), Георгий Галип (82 кг), Сергей Самбуу (68 кг), Александр Чульдук (62 кг), Сергей Ооржак (52 кг), Вячеслав Кара-Тоннуг (74 кг) хоорай чемпионнары болганнар. Бо мөгелер шупту «Спартак» эки тура спорт ниитилелиниң төлээлери ынчангаш бо команда маргылдааның тиилекчизин боол үнгеш, хоорайның шилчип чоруур кубогуң, вымпелин чаалап алган.

Тиилээн мөгелерге хоорайның күш-культура болгаш спорт комитединиң Хүндүлел бижиктерин тывыскан.

Апрель 3—5 хүннеринде хостуг хүреш талазы-биле республиканың бирги чери дээш маргылдаа Кызылга болур. Аңаа бо маргылдааның тиилекчи үш командазы найысылалдың спортчу адын камгалаары-биле киржир.

Н. МУМБА,
хостуг хүреш талазы-биле спорт мастеринге кандидат.

ЧУРУКТА: хүреш үезинде. **А. МЕЛЬНИКОВТУҢ** фотозу.

Хол бөмбүү

ВЛКСМ Кызыл хоорай комитединиң шаңналы дээш хол бөмбүүнүң маргылдаазы эртпен дыштаныр хүнде эгелээн. Ында эр улустуң 12, херээженнерниң 5 командазы киржип турар.

Эр улустан башкы училищезиниң бирги, «Динамо»-1, башкы институдунуң, Н шериг кезээниң, херээженнерден башкы институдунуң, көдээ ажыл-агый техникумунуң командалары баштайгы хүннерде кымга-даа уттурбаан.

Н. КУВЕЗИН.

Күш-культурага мергежиилиңер

Кадыкшыл—кижиге кончуг дузалыг. Чамдык кижилерниң кадыкшылын быжыглавайн, күжүн сайзыратпайн чорууруң элдепсиник, кайгап чоруур кижи мен.

1929 чылдан бээр радио дамчыдылгазы-биле гимнастика мергежилдерин кылып келген мен, ол чаңчылымны ам-даа үргүлчүлеп чор мен. Эртенги гимнастика кылырым, чунары, диш аштаарым, хүн бүрүде агаарлаарым-биле дөмей чаңчылым болган. Мергежилдерни кылырымга меңээ аажок таарымчалыг. Гимнастика кылганымның сөөлүнде соок сугну бажымче куттунуп чоруур мен.

Бүгү-ле амыдыралымда конькилеп, велосипед-биле маңнадып, хаактыг кылашка чорупкелдим. Амдыгаа чедир суга эштип, арга иштинге хөй удаада агаарлап, каттап, мөөгүлеп, чечектеп чоруп турар мен.

Харым ам 62 четкен. Ынчалза-даа шивээ кончуг эки. Грипп, ангинадан аарааннымны билбес мен. Сеткилим үргүлчү-ле сергек, өөрүшкүлүг. Башкы ажылымны үргүлчүлеп-шаан мен.

Мени көрген кижилер харымны 62 четпээн, элээн аныяк боор сен дижирлер. Мен ышкаш улгады берген болгаш меңгилештир үргүлчү күш-культура мергежилдерин кылып чоруур таныштарымны көөрүмге база-ла шимчеңгир, тынывы дапкыжап ышкамавас, аваангыр, байдалы мурнуку хевээр.

Мээң үлегер-чижээмни эдерип, күш-культура мергежилдеринге хандыкшыырынче бүгү номчукчуларны силерниң солуну дамчыштыр кыйгырарын күзедим деп, Кызылдың бир чурттакчызы биске бижээн.

Кадык, сергелең болур чорук — социалистиг Төрээн чуртувуска дыка кырыыже чедир ажыктыг ажылдарны кылып бээрин хандырар.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

Ийи салыг соонда

Февраль, март айлар Кызылга шыдыраа маргылдаалары-биле бай болган. Чоокта чаа ийиги болгаш үшкү разрядчыларның маргылдаазы эрткен. Ол доостуру-биле ам «Тываның аныяктары» солунунуң шаңналы дээш, чаңчыл болган маргылдаа найысылалдың дээре шыдыраачыларын хаара тудуп. Ында мастерге ийи кандидат, чеди бирги болгаш үш ийиги разрядчылар күш-шыдалын, арга-мергезин көргүзүп эгелээн.

Бирги хүннүң салыгларында аныяк ийиги разрядчы башкы институдунуң студентизи Владимир Калындуу мастерге кандидат Николай Шишигин-биле ойнааш, шору шаап-халдап, камгаланып турган хиреэнде, дуржулга чогу-биле уттуруп каап. База бир аныяк шыдыраачы Владимир Бичиш хоочун бирги разрядчы Георгий Конев-биле хайымнаар аргалыг болган. Матпа Хомушку ийиги разрядчы студент Максим Монгушту, Оюн Чыртак-оол шыдырак ойнакчы Кан-оол Саяны, Белек Ооржак удурланыкчызы Клим Тугаржикти уткулап алгылаан. Александр Князев чартык саны Петр Берковичиден алган.

Ийиги салыгда Ч. Оюн—Бичишти, К. Саян — П. Берковичини, В. Калындуу —Г. Коневти, М. Монгуш — Князевти уткулаан. К. Тугаржик тергиин ойнааш, хоорай чемпиону М. Хомушкуну хайым чарарынга албадаан. Б. Ооржак биле Н. Шишигинниң оюну хайым болур байдалда соңгаарлаттынган.

Үшкү салыг средада болур.

А. ДҮГЕРЖАА, Б. ООРЖАК.

АК-КӨК ЭКРАНГА

МАРТ 23-ТЕ

КЫЗЫЛДАН

19.00—Телемедээлер (орус дылга). 19.15—«Шеригжи аалдарның салганчылары». Эртем тайылбырлыг фильм. 19.25—«Партия бистиң башкарыкчывыс». Дамчыдылга. 19.55—«Алмазтыг крайның эртени». «Телефильм. 20.19—Симфониялыг оркестрниң концерти. 20.53—Телемедээлер (тыва дылга). 21.03—Чарлалдар, рекламалар. 21.05 — 22.20 —«Бамунуң оттары». Уран-чечен фильм.

АГААР

Бөгүн республикага булуттаар, чамдык черлерге биче хар чаар. Барыын угланыышкынныг хат секундада 5—10 метр чедер. Кызылга шокар булуттаар, хар чагбас. Чөөн угланыышкынныг хат секундада 3—7 метр чедер.

Агаарның температуразы даглыг черлерге 3 градус сооктан 1 градус чедир чылыыр, өскелеринге 1—6 градус соор, Кызылга 0 градус болур.

Редактор **В. С. ШАРАВИИ.**

КИНО

МАРТ 23-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Хоорай романызы» 9.45, 11.40, 15.35, 17.25, 19.20, 21.15 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Узун чаштыг чараш кыс Варвара» 9.20, 11.20, 13.40, 15.30, «Чүрээм туткан кижи» 17.20, 19.10, 21.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Турк агаарын чагыы» 15.00, 16.50, 18.40, «Дактар» 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Мальчиш-Кибальчиш дугайында тоол» 10.30, «Шулбустуң чалчалары» 15.30, 17.10, 18.50, 20.30 шактарда.

«ЭНЕРГЕТИК» Культура бажыңы: Киночыынды 16.30, «Ыпакшылдың серенадазы» 18.30, «Хедерни томаартканы» (1-ги, 2-ги кезектери) 20.00 шактарда.

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 10 ЧЫЛЫ» Культура бажыңы: «Георгий Саакадзе» (1-ги, 2-ги кезектери) 19.00 шакта.

СЭКП Чөөн-Хемчик райкому болгаш райкүүском районнуң улусту контроль комитединиң даргазы чораан коммунист

Николай Лопсан-Серенович КАВАЙ-ООЛДУҢ

ур аар аарааш мөчээнин дыңнатпышаан, ооң өг-бүлезинге, төрелдеринге ханы кажыыдалын илергейлеп тур.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының болгаш пропаганда килдизиниң 35-24, харысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлегүр килдизиниң 22-64, чагаа база совет тургузуг килдизиниң 41-27, информация килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларының 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

ТЫВА АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер черинин республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1.). ТС—26012.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1971 чыл март 24 СРЕДА № 70 (8530).

Өртээ 2 көп.

ЧОЛААЧЫЛАРНЫҢ БАШТАЙГЫ ЧЕДИИШКИНИ

Кызылдың № 1 автотранспорт бүдүрүлгезиниң чолаачылар бригадалары партияның XXIV съездизинге күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражыры-биле бүгү улустуң социалистиг чарыжынга киришпишаан, бедик бүдүрүкчүлүг ажылдап, эки көргүзүглерлиг болуп келген. Коммунист Юрий Зиданың удуртканы коммунистиг күш-ажыл бригадазының чолаачылары амгы үеде чарыштың мурнуку одуруунда чоруп турар. Олар съезд ажыттынар хүнүнге чедир 4 тонна кывар-чаар материалды камнап алгаш, ооң-биле киши бүрүзү Кызыл — Абакан — Кызыл аразынга бир-бир рейсти кылырын аазаан. Бригада сөөлгү хүннерге чедир 2900 литр бензинни камнап алган. Ооң-биле амдызында беш чолаачы Кызыл — Абакан — Кызыл аразынга бир-бир рейсти кылган.

Чолаачылар Ю. Зюзин, В. Завалин, Ю. Верзилов, В. Березненко, П. Сайгутин олар алган хүлээлгезин бо хүннерде күүседириниң кырында келген.

Партияның съездизинге алдар болдурган күш-ажылчы ээлчег эң-не шиитпирлиг үе-чадазында келген. Чолаачылар боттарының сөзүнге ээ болуп шыдаарын бо хүннерниң көргүзүглери бадыткап турар.

Н. ЛОБАЧЕВ,
бүдүрүлгеде профэвилел комитединиң даргазы.

СОЦИАЛИСТИГ ЧАРЫШ БОЛГАШ БИЖИКЧИ

Бистиң чурттуң амыдыралында эң улуг болуушкуннарның бирээзи — Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының ээлчеглиг XXIV съездизиниң ажыттынар хүнү улам чоокшулап кел чоруур. Совет кижилер съездиге алдар кылдыр алган социалистиг хүлээлгелерин амыдыралга боттандырар дээш социалистиг чарыштың чалгынын улам калбартып, тос беш чылдың баштайгы чылында ууле ажыл-агыйының бүгү адырларынга чаа-чаа чедиишкиннер дээш бар күрлавырларны, аргаларны болгаш эртемниң чедиишкиннерин, мурнакчы дуржулганы чер болганда калбаа-биле ажыглап турар.

Ажыл-агыйжы чугула сорулгаларны боттандырарынга социалистиг чарыштың кол фактор болуру билдингир. Чурттуң мурнакчы бүдүрүлгелериниң болгаш тудугларының үлегерин ёзугаар бистиң республиканың ажыл-ишчилери съездиге алдар кылдыр бедиткен хүлээлгелерни ай, продукцияны бүдүрүп үндүрерин көвүдедир. оларның тынарын улам акижидер, бот-үнезин чиигедириниң оруктарын дилеп тып турар.

«Шын» солуннуң редакциязынга хүннүң-не республиканың бүзүн бүрүзүнден социалистиг чарыш дугайында бижикчилериниң хөй санныг чагаалары кээп турар. Олар солунче боттарының ажылдап турары бүдүрүлгелериниң, черчерде мурнакчыларның дугайын бижип, оларның чедиишкиннеринге чоргаарланып турарлар. Ынчангаш совет кижилериниң алдарлыг ажыл-херектериниң дугайында чүүлдерниң, очерктерниң, янзы-бүрү чагааларның «Шын» солуннуң арнынга үргүлчү үнүп турары ооң херечизи.

Чоокта чаа редакцияда «Тыва даг-дүгү» комбинатта рудниктиң комсомолчу-аныяктар бригадазының удуртукчузу О. Шевер-оолдуң чагаазы келген. Ол мынчаар дыңнадып турар: «Бистиң бригадавыс 1966 чылда тургустунган. Ооң бээр-ле бистер ай, квартал планнарын үргүлчү ажыр күүседип келген бис. Эң ылангыя эрткен чылын 420.1 тонна эки шынарлыг даг-дүгүн чыыр планывысты 102 хуу күүсеткен бис». Аныяктар бригадазы партияның съездизинге алдар болдурган социалистиг чарышка киришкеш, тос беш чылдың баштайгы айларында база-ла чедиишкиннинг ажылдап турарын чагааның автору бижээн.

Тожу районда бижикчи А. Доржунуң солунга дыңнатканы болза: районнуң амыдырал-хандырылга комбинадының коллективи бүгү улустуң социалистиг чарыжынга киришкеш, съездиге алдар кылдыр алган хүлээлгезин күүседир дээш кызымаккай ажылдаан: январьда, февральда продукция сайгарар планын 100—148 хуу күүсеткен. Комбинаттың идик кылыр цегиниң мастерлери С. Каменецкий, Н. Терехов олар бо чылдың бирги кварталының планын март 10-да-ла күүседип социалистиг чарыштың мурнакчылары болганнар. «Кызыл тудуг» тудуг эргелелинде дашчылар бригадири С. Сандан съездиге уткуштур дашчыларның алганы социалистиг хүлээлгелериниң күүсеттинип турарын редакцияже бижээш, хоорайның 12 кварталында 60 ог-бүле чурттаар бажыңны ажыглалче кииргеш, бирги кварталдың планын күүседипкенин дыңнаткан.

Бистиң солун хүннүң-не ындыг он-он чагааларны ап турар. Олар съезд мурнуу чарыштың хүннеринде республиканың ажыл-агыйының бүгү адырларында хайныккан социалистиг чарышты көргүзүп турар. Редакция чыл эгезинден бээр 1500 ажыг чагааны алган. Чер-черде колхозтарның, совхозтарның болгаш үлетпүр, бүдүрүлге черлериниң ажылчыннарның съезд мурнунуң шалыпчы ээлчээнде ажылдап турарын ол чагааларның барык дең кезиинде бижип турар. Социалистиг чарыштың дугайын парлалгага чырыдары-биле чагааларын чорудуп турар бижикчилер чаагай херекти кылып турарлар. Олар чарыш дугайын бижиирде мурнакчыларның дуржулгазын, күш-ажылдың дээштиглериниң аргаларын бүгү улуска болдурар хүндүлүг сорулганы боттарының мурнунга салып келгеннер. Ол болза совет кижилерниң база бир чаагай сагыш-сеткилиниң, ниитиниң херээнге салышкынның киирерин улуг чүткүлдүүнүң херечизи болур.

Чогум-на ооң ужурунда солунга социалистиг чарышты бижикчилерниң дузазы-биле чырыдары — чугула сорулгаларның бирээзи болуп турар. Олар боттары-биле чарыштың киржикчилери болганда ооң улуг ужур-дузазын, херек кырында берип турар түңнелдерин кымдан-даа артыкка медереп билирлер.

Социалистиг чарыш дээрге совет ниитилелдиң коммунизмче баар оруунга күчүлүг шимчедикчи күш болур деп Владимир Ильич Ленин көрген. Чарыштан күш-ажылды чаа, коммунистиг ёзу-биле көөрүнүң шынарлары төрүттүнер. Коммунизмниң миллион-миллион тургузукчуларының ол улуг патриоттуг шимчээшкинин ажылчын, бедээ корреспондентилерниң, бижикчилерниң чагааларын дамчыштыр солун улам калбаа-биле чырыттынар ужурлуг. Ынчалза-даа республиканың чамдык үлетпүр бүдүрүлгелеринден, колхоз болгаш совхозтарындан кээп турар чагааларның авторлары чүгле социалистиг чарыштың, хүлээлгениң алдынганын бижип турар боордан аңгыда ооң чогум күүселдезин кандыгыл, тиилекчилери кымнарыл деп чүвени тодаргай айыттпаан болгулаар.

Чарыштың тиилекчилериниң дуржулгазын, ооң берген ажыктыг түңнелдериниң сан-түңүн биживээн чагааларны солунга үндүрериниң ажыы чок деп чүве билдингир. Ынчангаш бо талазы-биле чагаа бижиир эштер боттуг фактыларны көргүзүп тургаш, чарыштың кол кужу — кижилерни ылап-ла айтып, оларның дугайында бижиири чугула. Ындыг чагааларга үндезилээш, солун съезд мурнунуң социалистиг чарыжын долу хемчээлдиг-биле чырыдып шыдаар.

Бижикчи бүрүзү социалистиг чарышты калбартырынга, ону ажыктыг болдурарынга чүү шаптыктап турарын ажыы-биле бижиир болза улам эки. Республиканың чамдык бүдүрүлгелеринде, тудугларында, колхоз болгаш совхозтарында чарышты ёзу барымдаалап организастаар, ооң түңнелдерин чогуур үезинде үндүрбес, мурнакчыларны илередип, оларның дуржулгазын нептереттпес тавырылгалар ам-даа бар. Ол бүгүнүң дугайын бижикчилер шынныы шүгүмчүлээр ужурлуг. Ол чорук дыка хөй четпестерни чогуур өйүнде чайладыр арганы бээр ийик.

Социалистиг чарыш ёзулуг-ла бүгү улусчу болуп турар үеде массалыг информацияның янзы-бүрү хевирлери улуг рольдуг болур. А бижикчилерниң бо талазы-биле чагаалары — ооң эң кол чүүлү. Ынчангаш бижикчилерниң медээлеринден номчукчулар бистиң хүннеривистиң маадырлары — мурнакчы ажылчыннарның, колхозчуларның, тудугжуларның, транспортчуларның аттарын тывып ап, оларның дуржулгазын боттарынга ажыглап, бистиң чуртка коммунизм тургузарының чаагай херээнге улам боттуг салышкынын киирерлер.

СЭКП-НИҢ XXIV СЪЕЗДИЗИНГЕ УТКУШТУР

КҮШ-АЖЫЛЧЫ ЭЭЛЧЭЭНДЕ

Республиканың ыяш ажыл-агыйы чериниң ажыл-ишчилери СЭКП-ниң XXIV съездизинге төлептиг ужуражыры-биле алган хүлээлгелерин чедиишкиннинг күүседип, тос беш чыл планының эрткен ийи айында продукция сайгарарының болгаш кол кылыгларны бүдүрүп үндүрериниң онаалгазын ажыр күүсеткен.

Үлетпүр продукциязының хемчээли эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге 35 хуу өскен. Тудуг ыяжын белеткээр, аргадан үнүүр сөөртүрүнүң болгаш дилгеп материалдарны бүдүрериниң планнарын онаалгаларын күүсеткен.

Каа-Хемниң, Чадааның, Шагаан-Арыгның, Кызылдың ыяш ажыл-агыйы черлери эки түңнелдерин бо чылдың эрткен айларында чедип алган.

Күш-ажылчы чедиишкиннерниң үндезиниң кижилерниң онаашкан херээнге харысаалгалыг болуп, ону күүседир дээш шудургу ажылдап турарында. Мурнакчы ажылчыларга Каа-Хемде чолаачылар В. Трегубов, В. Нелюбов, пилорамщик Н. Мельников, Чадаанада пилорамщик Б. Донгак, тракторист Н. Маковкин, чолаачы К. Эрес-оол, Шагаан-Арыгда тракторист К. Доржу, чолаачы Н. Вяткин болгаш өске-даа хөй-хөй кижилер хамааржыр.

Ыяш ажыл-агыйы черлери марттa онаалгазын багай эвес күүседип турар. Бо айда 1800 кубометр ыяшты белеткээр болгаш сөөртүп үндүрер тургаш, 20-ге чедир 1585 кубометр чедиргэн. Дилгеп материалдар бүдүрер планы 724 кубометр турда, 756 кубометр кылыр ажыр күүсеткен.

Тываның ыяш ажыл-агыйы чериниң ажылдакчылары СЭКП-ниң XXIV съездизинге алдар кылдыр алган социалистиг хүлээлгелерин күүседиринге долу бүзүрелдиг.

П. ПЕШКОВ,
эргелелдиң ыяш белеткели болгаш болбаазырадылга килдизиниң начальниги.

Бо хүннерде республиканың агрохимия лабораториязының ажылдакчыларының кичээнгей салыр айтырыглары-ла хөй. Часкы тарылга чоокшулап келген, бедик-дүжүттүг кандаар алырын, чер ажылдарын кандыг арга-биле сыын чорутса экии деп саналдарын ажыл-агыйларга берип турар.

ЧУРУКТА: лабораторияның мурнакчы ажылдакчызы улуг агрохимик Тамара Фунтикова.

А. ЮРТАЕВТИҢ фотозу.

СӨЗҮН ЭЭЛЭЭННЕР

Таңды районнуң «Элегес» совхозунуң малчыннары партияның XXIV съездизин төлептиг уткуур дээш күжениишкиннинг ажылдааннар. Олар бирги кварталдың планын март 15-те күүседип, 210 тонна сүттү бээр тургаш, 220 тонна кылдыр, эът садар планын 110 хуу күүсеткен. Мал продуктулары садары үргүлчүлеп турар.

Саанчылардан Амаранза Чыдым, Зоя Пар-оол, Монгуш Чечек, Нина Какай-оол, Алимпия Влижанина, Байкара Бичө-кыс боттарынга быжыглаан инектерниң бирээзинден-не 325—560 кг сүттү сагганнар. Сүт-бараан фермаларының аразынга социалистиг чарышка бирги черни Кулузун фермазы алган. Ол коллективти совхозтуң Хүндүлел самбыразынга киирген.

Кулузунчулар бирги кварталдың даалгазын март 8-те күүсеткеш, ам ийиги кварталдың үлүүнде ажылдап турар. Олар 700 центнер сүт садар тургаш, ол санны 710 чедиргеннер.

Тос беш чылдың баштайгызында чаа-чаа бедик көргүзүглерни чедип алыр дээш Элегестиң малчыннары моон соңгаар-даа улам күжениишкиннинг ажылдаарлар.

Д. МОНГУШ,
совхозта партком секретары.

УЛАМ СОРУК КИРГЕН

Чөөн-Хемчикте Ленин аттыг колхозта партия комитеди СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин чонга билдиңгири-биле таныштырар сорулганы чедиишкиннинг боттандырар дээш 32 агитаторнуң сургаалдалыг хуралын эрттиргеш, харысаалгалыг участоктарны агитатор бүрүзүнге быжыглап, Директиваларның төлевилелин таныштырар хуралдарның графиин тургускан. Ындыг хуралдар № 1 сүт-бараан фермазында, Хараганныг-Ховунуң Сарыг-Сигенде хойжу бригадага, колхоз төвүнге дээш 5 кезек черлерге бедик деңнелге эрткилээн. Ук хуралдарга ниитизи-биле 1070 ажыг кижи олуруушкан.

Оларның иштинден бригадир Ховалыг Опал-оол, саанчы Өндар Алажык, тудуг бригадири Д. Монгуш, хойжулар Сат Беган, Өндар Өлзей-оол, хову ажылчыны Өндар Сарыг-оол болгаш өскелер-даа ниитизи-биле 19 кижи санал берип, боттарынга бедиткен хүлээлгелерин алгылаан.

Ылаңгыя хойжу Сат Беган саналынга:

— Мен коммунист кижи мен, салган сорулгам халас барбас. Бо чылын бодумга быжыглаан төрүүр хойларымның хураганнарын мензи доруктуруп тургаш, 100 бажка онааштыр 105 хураганны, база 2,8 кг дүктү кыргып албышаан, бодумнуң кужум-биле кыштаамның септелгезин чогуур үезинде эки шынарлыг чорудуп, 10 тонна кургаг одекти белеп алыр мен. 15 тонна сиген кезип, кыштаамга чедирип алган турарымны хүлээдим. Социалистиг чарышка мурнакчы хойжу Ховалыг Монгуш-оолду кыйгырып тур мен — деп чугаалаан.

Трактор-хову бригадазында учетчик С. Өндар бодунуң саналынга Директиваларның төлевилелинде айтып турарынга дүүштүр агротехниктиг негелделерни шын сагып, минералдыг болгаш органиктиг чемижигилерлер-биле чергелештир шарзаның сутталыы чаагай үене 2—3 чедир чорудуп тургаш, 1 гадан 15—20 центнер чедир дүжүттүг алырының аргазы бисте бар деп түңнээш, социалистиг чарышты калбартырын, кызымаккай ажылдаарын чаа сорулгалар бистеп неген келгеп деп айыткан.

Ленин аттыг колхозтуң девискээринде хар мурнуунда чылдардан дудак чок хөртүктээн, ылаңгыя. Сессенниң малчыннарынга берге байдалдар тургустунган, ынчангаш далбыйны үзүктелдишкин чокка ажыглап турар. Ындыг берге байдалдар турза-даа, баштаар чер баш удур серемчилелдиг хемчеглерни алганындан колхозтуң 6300 баш төрүүр хою 17 кожаңда хүр кыш ашкан. Хойнуң массалыг олдаашкыны колхозта үргүлчүлеввишаан. Март 5-ке чедир төрээн 4981 хойдан 4847 хураган алдынган. Аныяк хойжу Х. Дазар-оолдуң кодаңында хойлар хүр, чаш төл мендн доруктуп турар. Малчын бо хүннерде 100 бажка онааштыр 97 хураганны камгалап алган. С. Беган. О. Байыр-оол, Т. Дарын-оол, С. Базыр-Сат олар төрүүр чүс бажка онааштыр бо хүннерде 80—90 чедир хураганнарны камгалап ап база-ла мурнакчыларның олуруунда санаттырып турарлар.

Колхозта мал чеми четчир, малчыннарны суг-биле доктаамал хандырып турар. Малдың тускай эртемниглери болгаш парткомнуң агитаторлары малчыннарны үргүлчү кезип, «Делегей бо хүннерде» деп темага мыткыр номчулгаларны доктаамал кылып турарлар. Агитаторлардан Х. Опал-оол, М. Дакпай, О. Сайын-оол, М. Маңмаа, М. Хунажык, С. Донгак, зоотехник М. Кызыл-оол олар онаашкан участоктарында эки ажылдап турарлар.

О. АРАКЧАА.

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНГЕ СОҢГУЛДА ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ТӨП СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ СОСТАВЫНГА КАНДИДАТТАР ДЕПШИДИЛГЕЗИ

РСФСР-ниң Дээди Совединге соңгулда талазы-биле Төп соңгулда комиссиязының составынга кандидаттарны депшидери Россия Федерациязында эгелээн. Ол үлетпүр болгаш кедээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниң коллективтериниң хуралдарында, хөй-нийти организацияларының болгаш ажылчы чоннар ниитилелдериниң удуртур органнарының хуралдарында чоруттунуп турар.

Куруниниң найысылалында бир дугаар подшипник заводунуң ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары болгаш албан-хаакчылары Төп соңгулда комиссиязынче слесарьлар бригадири Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры С. С. Минаевти ниити хуралынга депшиткен. Профессиональдар Эвилелдериниң Бүгү-эвилелдиң Төп Чөвүлелиниң Президиумунуң калбак хуралынга комиссияның составынче ВЦСПС-тен төлээлекчи кылдыр ВЦСПС-тиң секретары А. П. Бирюкованы депшидер деп шиитпирлээн.

Москва областың коммунистиг организациязындан РСФСР-ниң Дээди Совединге соңгулда талазы-биле Төп соңгулда комиссиязының составынга СЭКП-ниң Москва обкомунуң секретары А. В. Гоголев депшиттирген. «Кызыл Сормово» заводтуң эптекчилер бригадири партия кежигүнү эвес ажылчын Л. Е. Котельниковту комиссияже Горькийниң ол бүдүрүлге чериниң ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары болгаш албан-хаакчылары депшиткен.

РСФСР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң секретары М. Н. Алексеевти Төп соңгулда комиссиязының составынче Россия Федерациязының чогаалчыларындан депшиткен. Ленинград хоорайның коммунистиг организациязындан комиссияже СЭКП-ниң Ленинград хооркомунуң бирги секретары Б. И. Аристов депшиттирген.

Кемерово областа Кузнецкиниң В. И. Ленин аттыг металлургия заводунуң ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары болгаш албан-хаакчылары Төп соңгулда комиссиязының составынче ийиги мартен цегиниң каш заиндирикчизи партия кежигүнү эвес ажылчын Г. Ф. Бызовту депшиткен. Кабардин-Балкар АССР-ниң Баксан районунуң Шогенцуков аттыг колхозунуң ажыл-ишчилери ниити хуралынга комиссияның составынга кандидат кылдыр боттарының колхозунуң даргазы Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Х. Г. Бгажноковтуң адын адааннар.

(СЭТА).

СУРГААЛДАЛЫГ СЕМИНАР

СЭКП Тыва обкомунуң партийжи-организастыг ажылдар килдизи болгаш Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму районнарның райкүүскомнар, хооркүүскомнар секретарьларынын, партия райкомнарының болгаш Кызыл хооркомунуң оргкилдистер эргелекчилериниң сургаалдалыг семинарын дүүн Кызылга эрттирген.

«РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң Дээди Советтеринге, район, хоорай, кедээ болгаш суур Советтеринге ам болур соңгулдалар дугайында» Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының оралакчызы Н. А. Сердобов, «Советтерниң сессияларының ролюн бедидер талазы-биле районнар болгаш хоорайлар Советтериниң күүскомнарының сорулгаларының дугайында» Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары К. Д. Будук-оол олар аная илеткелдер кылган.

«Соңгулдаларны белеткээр болгаш эрттирер талазы-биле хемчеглер дугайында» Дээди Советтиң Президиумунуң орг-килдис эргелекчизи К. Е. Кошкаров, «Ажылчы чоннар депутаттарының чер-чер Советтеринче кандидаттарны шилип алырының дугайында» партия обкомунуң килдис эргелекчизиниң оралакчызы А. А. Зайцева олар семинарның киржикчилеринге чүве чугаалаан.

(Бистиң корр.).

ШАЛЫПЧЫ ИШ

Шяуляйның «Вайрас» заводу моnedтиң миллион дугаарлыг моторун кылып үндүрген. Ооң-биле коллектив партияның съездизинге алдар кылдыр алган хүлээлгезин күүседипкен. Ындыг эң баштайгы агрегатты ааа сес чыл мурнунда эптеп үндүрген. Ооң бээр заводка эвээш эвес чаа чүүлдерни кылып турган. Амгы үеде минута санында-ла бир мотор кылдынып үнүп турар.

Чурттуң дыка хөй бүдүрүлгелериниң коллективтери съезд мурнунуң шалыпчы ажыл-ижиниң чаа-чаа тиилелгелериниң дугайын хүннүң-не айыткан турар. Крымда Камыш-Бурунунуң демир-руда комбинадының коллективи пландан ажыр алды муң тонна агломератты белеткээш, онаалгага немештир дөртен муң тонна металлургия чуулдарын чудурун чорутканш, алган хүлээлгезин база күүседипкен.

«Кызыл профинтерн» фабриканың (Иваново область) бөс-таавычылары планын дыка ажыр күүседип турар. Чыл эгезинден тура херглекчилерже чээрби миллион метр бөстү чудуруп чорутқан. Ооң чартык миллионун пландан ажыр бүдүрген. Марководжек хоорайда (Марий АССР) «Марбумкомбинаттың» коллективи база-ла графикти дыка мурнап чоруп турар. Бирги кварталдың онаалгазынга немештир үш чүс тонна целлюлозаны, чүс тонна ажыг саазынны, 70 тонна картонну кылган.

Воронежтиң экскаватор кылыр Коминтерн аттыг заводунда А. Курбатовтуң слесарьлар бригадазы съезд мурнунуң чарыжынга бүдүн ай дургузунда мурнап келген. Оларның эптеп кылган кылыгларын шуптузу бедик шынары-биле онаалап турар.

Партияның съездизинге алдар болдурган хүлээлгелерин күүсединкени чүгле тус-тус бүдүрүлгелер эвес, харын-даа бүдүн-бүдүн индустриалдыг төптер безин айыткан турар. Баштайгы квартал дургузунда чүс ажыг хевирниң чаа кылыгларын бүдүрүлгеже киирген. Алтайның машина тудукчулары алгаш ынчирбе дугуйлуг тракторларны, он-он моторларны болгаш дизельдерни, кедээ ажыл-агый машиналарынга болгаш тракторларга артык кезектерни барык алды чүс муң рубльге онаалгага немештир кылып үндүрген. Чыл эгезинден бээр күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү он хуу улгаткан.

(СЭТА-ның корр.).

Луноход — ССРЭ-ниң УАЧД-де

„КОСМОС" ПАВИЛЬОННУҢ ЧАА ДЕЛГЕЛГЕЗИ

Айның шинчилээрин чедиишкиннинг үргүлчүлеп турар бодуу чоруур совет аппараттың — «Луноход-1»-ниң македи март 30-де ССРЭ-ниң УАЧД-де чаа делгег боол кирген. Ол делгег СЭКП-ниң XXIV съездизинге болгаш космосче кижиниң баштайгы ужудуушкунунуң 10 чыл оюнга тураскааттынган.

Макет — ак будук-биле чайынналып турар машина. Ону Айның хөрзүнүн Черге автоматтыг ёзу-биле эң баштай чедирерин боттандырган «Луна-16» станцияның македи-биле кожа тускай бедиктелде салган. Луноходтуң хүн батареязының халывы ажык, телефотокамераларының «караактарын» бурунгаар көрүндүрген. Автоматтыг лабораторияя хөделип киргеш, бодунуң оруун уламчылап чорутарынга белеткенип алган ышкаш сагындырар.

Луноход — нарын машина. [illegible] телевизия «караа», рентгенниг телескоп болгаш өске-даа аппаратура — эдл-чурт эртеминиң болгаш техниказының бедик деңнелиниң тодаргай херечизи. Луноходтуң шаарап дугуйларын көргеш, ковчуг хээрек ышкаш сагындылар ындыг нарын дугуйлар Айның ол хире берге рельефин канчап шыдап эртер чоор деп, кижи кайгаар.

— Дугуйлуг болурунуң херээн шилип алганы таварылга эвес — деп, космос техниказының специализи тайылбырлаан турар. — Ынчаар шиитпирлээн чорук вакуум байдалынга машинаның чо- [illegible] рин, кадыр кедүрээшкуннерни болгаш оңгар кратерлерни ажыы эртерин хандырар.

Автоматиканың болдувар аргаларында кызыгаар чок. «Луноход-1»-ниң кылып күүседип каан чүүлдерин үезин көргеш, ындыг түңнелди кылып болур. 1970 чылдың ноябрь 17-де Айга шинчээшкинин эгелээш, ол чеди километр ажыг орукту эрткен. Бодуу шимчеп чоруур лаборатория Черниң чайгаар бүткен эдеринчизинге үнелиг шинчилелдерни кылган. Луноходтуң ажылдаар үези болгаш байдалдары ооң аажок ынавыштыын болгаш техник- [illegible] хуулулаар бис.

Ол чок дээн нарын дуржулганы хөй-хөй кижилер магадап турар. Черден башкартыын, боду чоруп турар автоматтыг аппарат ай хөрзүнүнүң лабораторлуг анализин ооң мурнунда кылып тургаанын космонавтиканың төөгүзү билбес турган. А «Луноход-1» ону кылып турар-дыр.

Аппараттың чораан оруунга рентгенниг спектрометриниң дузазы-биле породаларның химиктиг составын тодарадып, а прибор өрээлиниң артында тургустунган штамп — лунитиң физика-техниктиг сайгарылгазын кылып турар. [illegible] дап болбаазыраткаңы көргүскен.

Луноходтуң македи бөгүн — делгелгениң көрүкчүлериниң кичээнгейиниң төвүнде. «Средазнипроцветмет» институттуң ажылдакчызы В. Ильенко Ташкенттен бо дугайты мынча деп чугаалаан: «Луноход — кайгамчыктыг машина. Боду чоруур ындыг аппаратты тургусканы — бистиң эртемденнеривистиң, конструкторларывыстың, ажылчыннарывыстың чайынналчак чедиишкини. «Космос тергезин» бодум караам-биле көөр аас-кежиктиг болдум.

Петрозаводсктан келген [illegible] ынаар далажыптым. Ону ком-чуг-ла көрүкседим. Бистиң автоматтыг төлээлекчивис Черниң чайгаар бүткен эдеринчизиниң кырын Айның беш-ки хүнүнде шинчилеп чорууп тур. Луноходтуң чаа-чаа чедиишкиннерлиг болуруң күзээлинер!».

«Луноход-1» — Айның болгаш хүн системазының планеталарының кырын өөренип шинчилээр автоматтыг транспорттуң баштайгызы. Чаа беш чылда, XXIV съездиниң Директиваларының төлевилелинге дүүштүр космоска спутниктер, автоматтыг болгаш башкартынар корабльдер дузазы-биле эртем ажылдарын улам ылайладып чорудары көрдүнген. Ынчалза-даа планетоходтарга баштайгы орукту совет луноход — бистиң эртемденнеривистиң болгаш техниказынын кайгамчыктыг чедиишкиннериниң дээжизин ажыткан деп чүвени кижи [illegible]

Ю. НОВОКШОНОВ,
(СЭТА-ның корреспондентизи).
Москва.

АКЫ-ДУНМА КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА

Март 22-де Кремльге ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы М. Т. Ефремовтуң МАР-ның Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы Д. Гомбожав-биле чугаалажыышкыннары доозулган.

Экономиктиг болгаш эртем-техниктиг харылзааларны улам калбартырының айтырыглары чугаалашкан. [illegible] бартыр дугайында протоколга болгаш министерстволар база төп албан черлериниң аразынга кады ажылдажылганы улам калбартыр болгаш хайныладыр дугайында ниити дугуржулгага ат салган. Үре-түңнелдиг харылзааларның хевирлерин сайзырадырынга болгаш быжыглаарынга ол документилер чаа базым болурун ийи тала [illegible]

(СЭТА).

КЫЛДЫНГАН ЧҮҮЛДЕРНИ ШҮГҮМЧҮЛЕКЧИ ЁЗУ-БИЛЕ ҮНЕЛЕВИШААН

СЭКП-ниң XXIV съездизинге чедир санныг хонуктар арткан. Парторганизация база коллектив бүрүзү эрткен чылдарда чоруттунган ажыл-херектерниң түңнелин үндүрүп, ооң анализин кылып, чыгдынган дуржулганы ниитилештирип, байыдып, тоску беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелинге дүүштүр боттарының чаа сорулгаларын тодарадып турар.

Районнуң партия организациязы ажылчы чоннарның авангарды болбушаан, бодунуң практиктиг ажыл-чорудулгазын хамыктың мурнунда кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезин хөгжүдериниң айтырыгларынче угландырып, олче кол кичээнгейни салып келген. СЭКП райкомунуң бюроларынга, пленумнарынга база актив хуралдарынга бо талазы-биле айтырыгларны чогуур өйүнде чугаалажып, оларга хүлээп алган шиитпирлерниң күүселдезин организастап турган.

Мурнундагы эрткен беш чылга деңнээрге сески беш чылда районга кодээ ажыл-агыйның ниити продукциязының хемчээли 27 хуу көвүдээн, ол-ла үеде ниитиниң малының баш саны өскен, ооң продуктулуг чоруу база бедээн. Беш чылда күрүнеге тараа садарының планын каа-хемчилер 117,5 хуу, (планда ажыр 13141 тоннаны), дүктү—129,4 хуу, сүттү —104 хуу, эътти—98 хуу күүсеткен.

Малдың продукциязын бүдүрериниң болгаш күрүнеге садарының беш чыл планын күүседир талазы-биле «Тиилелге» колхоз бедик көргүзүглерни чедип ап, пландан ажыр 60 тонна эътти, 235 тонна сүттү, 6 тонна дүктү саткан. Ол ышкаш «Кызыл тук», «Бурунгаар» совхозтар база «Октябрь 14 чылы» колхоз болгаш өске-даа ажыл-агыйлар мал ажылының талазы-биле чамдык эки көргү-зүглерни чедип алган.

Каа-Хемниң ажыл-ишчилери бо үстүнде чедиишкиннерни партияның болгаш күрүнениң эгээртинмес дузаламчызын чөп ажыглавышаан, партия эге организацияларының боттарының дайынчы арга-шинээзин бедиткениниң, организакчы болгаш политиктиг ажылын күштелдиргениниң түңнелинде чедип алган. Ылангыя «Тиилелге» колхозтуң баштаар чери болгаш партия организациязы (даргазы эш В. Евтушков, парторганизация секретары Н. Д. Монгуш) чер ажылын хөгжүдер талазы-биле хемчеглерни эртемниң чедиишкиннеринге болгаш мурнакчы дуржулгага даянып, тодаргай байдалдыг кылдыр чорудуп турар. Партия организациязы чер ажылының культуразын бедидер талазы-биле хемчеглерни бодунуң доктаамал контролюнга ап, коммунистерни болгаш комсомолчуларны колхоз бүдүрүлгезиниң шиитпирлиг участогунда тургускан, мында часкы, күскү чер андарарының планын чыл санында күүседип, сорттуг үрезинни чажып, ховуларже четчир санныг чемиштидилгени сөөртүп турар.

Бо ажыл-агыйның тараажылары чер ажылының бедик культуразының дипломун чаалап алган. Эрткен ленинчи юбилейлиг чылда ол колхоз тарааны бүдүрериниң болгаш күрүнеге садарын көвүдеткени дээш РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң шилчиир Кызыл тугун болгаш акша шаңналын алган.

Даандырган ажыл-херекти бедик харысалга-биле медереп билир, күш-ажылга үлегер-чижээн көргүзүп турар мурнакчы кайгамчык кижилер районда он-ону-биле өзүп үнген. Оларга «Кызыл тук» совхозта хойжу С. Мижит-оолду, «Октябрь 14 чылы» колхозта саанчы Л. Селиманы, «Тиилелге» колхозтан К. Кудрявцеваны, а ол ышкаш механизаторлар Д. Дойбанны («Тиилелгеде»), коммунистер А. Никифоровту, («Ленинчи оруk» колхозта), С. Куңгааны («Бүрен» совхозта) болгаш оон-даа өске хөй-хөй эштерни хамаарыштырып болур.

Эрткен беш чылдың дургузунда бистиң районга ажылчы чоннарның амыдыралының деңнели, культуразы бедээн, аңаа эргежок чугула рольду ойнаар тудуг ажылы, садыг, харылзаа, кадык камгалал, улус өөредиглге, культура-чырыдыышкын албан черлери улам бурунгаар хөгжээн.

Бистиң партиявыс чедиишкинге оожургавас, кол кичээнгейни чедир шиитпирлеттинмээн сорулгаларже, аргаларны база курлавырларны чөп ажыглаарынче, камналганы күштелдиреринче угландырар деп айтып турар болгай. Бир эвес маңаа холбаштыр алыр болза, бисте кылыр ажылдар, шиитпирлээр айтырыглар эвээш эвес. Бо бүгүнүң дугайында партия эге организацияларының отчёт-соңгулдалыг хуралдарынга, партияның район конференциязынга партийжи принципиалдыг чугаалар болгулаан.

Малдың баш санын өстүрериниң беш чыл планын хаваннындан өскезин район таңгызый-даа күүсетпээн. Чамдык ажыл-агыйларда мал бажы өзерден, харын кудулаан. Төрүүр чүс малга онаашттыр ап турар чаш төл дыка эвээш: хураган 76, бызаа 68 бооп турар. «Октябрь 30 чылы», «Коммунизмче орук» колхозтарда ол саннар оон-даа куду. Оон аңгыда малдың өлүр, чидер чоруу амдаа хөй болуп артпышаан.

Чер ажылының культуразын, ооң үнүш-дүжүткүр чоруун бедидер база механизатор кадрларның ажылын шын организастаар талазы-биле хемчеглерни бисте ам-даа дыка кошкак боттандырып турар.

Даандырган ажыл-херек дээш харысалганы чамдык удуртукчулар кошкадып турарындан оларның удуртканы ажыл-агыйлар күрүнениң план-чагыын күүсетпес, көргүзүглери куду болур таварылгалар база бар. Ажылдаар аргазы, агаар-бойдустуң байдалы бир дөмей болза,-даа, оларның кодээ ажыл агый продуктуларын ап турар деңнели аңгы-аңгы болгулаар. Чижээ, эрткен чылын районга тарааны ниитизи-биле бир гадан 10 центнерни алган болза, «Совет Тыва» совхозка чүтле 7,6 центнер четкен. Олла үеде «Октябрь 14 чылы» колхоз бир инектен-не 1186 кг сүттү саган болза, а «Бүрен» совхозка ол сан 1748 кг четкен. «Тиилелге» колхоз күрүнеге эът садарын беш чыл планындан ажыр 56 тоннаны киирген, а «Коммунизмче орук» колхоз 100 тонна эътти чедир бербээн. Ол дег өске-даа чижектерни көргүзүп болур. Бо дээрге хамыктың мурнунда чамдык ажыл-агыйларның удуртукчуларының база туска эртемниглерниң харысалганы кошкатканы, ол черлерде партийжи организастыг ажылдың деңнелиниң кудузу-биле тайылбырлаттынар.

Амгы үеде районнуң партия организациялары чаа беш чылдың талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин чонга калбаа-биле таныштырган, планныг сорулгаларны күүседиринче, партияның XXIV съездизин төлептиг уткууруnче ажыл-ишчилерниң күжүн мобилизастап турар. 1971 чылда каа-хемчилер күрүнеге 20.000 тонна тарааны, 2550 тонна сүттү, 2380 тонна эътти, 130 тонна дүктү күрүнеге садар социалистиг хүлээлгени алган. Эътти, сүттү күрүнеге садарының бирги кварталда планын март 25-те күүседир. Эът садар планын «Октябрь 30 чылы» колхоз бо кварталда 146 хуу, «Бурунгаар» совхоз 130 хуу күүсеткеш, мурнап турар. Ол ышкаш «Тиилелге» колхозтуң ажыл-ишчилери часка уткуштур кодээ ажыл-агый техниказының септелгезин бүрүн дооскан.

Планныг сорулганы долдур күүседир дизе, чылдың эгезинден эгелеп дең-дески ажылдаар ужурлуг. Ынчалза-жок чамдык ажыл-агыйлар алган хүлээлгезин багай күүседип, сөглээн сөзүн ээлеп шыдавайн турар. Чижээ, «Бүрен» совхоз (директору эш А. Беленков, парторганизация секретары эш М. Полежаев) март эгезинге чедир күрүнеге чаңгыс-даа тонна эът сатпаан, сүттүң — чүтле 52 хуузун күүсеткен. Ол-ла ажыл-агый болгаш «Кызыл тук» совхоз часка белеткелди оожум чорудуп турар.

Бо беш чылда кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезин районга хөгжүдериниң перспективтиг планында малдың бүгү чүзүннериниң аайы-биле ооң баш санын дыка көвүдедирин, эът бүдүрерин 37, сүттүүн 28 хуу өстүрерин планнап көрүп турар. Ол ышкаш чоннуң амыдырал-деңнелин бедидериниң, чаа тудугларны кылып, суурларны чаагайжыдарының талазы-биле аажок улуг ажылдар чоруттунар.

Бо бүгү болза ажыл-агый чорудулгазының бүгү талаларынга партия организацияларының удуртулгазын күштелдирерин, оларның дайынчы арга-шинээзин бедидерин, бүгү партийжи политиктиг болгаш организакчы ажылды улам сайзыраңгайжыдарын негеп турар. Ол ышкаш кадрларның, бүгү коммунистерниң даандырган ажыл-херек дээш харысалгазын бедидери эргежок чугула. Районнуң партия организациязы бо угланыышкын-биле ажылдаар. Чедип алдынган чедиишкиннерни быжыглавышаан, чаа беш чылдың перспективаларынга сорук кирген каа-хемчилер партияның айыткан улуг сорулгаларын амыдыралга боттандырарынга төлептиг үлүүн киирерлер.

Н. ФЕДОРОВ,
СЭКП Каа-Хем райкомунуң бирги секретары.

Кандыг-даа хепти эде-хере тыртып, изиг илиир-биле баскан тудум улам аян-хевир кирерин билир болгай бис, Е. И. Борбак-оол Кывылдың дааранылга комбинадынга ажылдаа-ла сески чылче кирген. Бо аразында ол хеп базыкчызы болуп, ажылга киргениниң баштайгы үелеринде-ле хеп базарының нарын аргаларын шиңгээдип алган. Ынчангаш Екатерина Иргитовнаның баскан хевиниң шынары эки, чогум-на моон ужурунда ол мастерлерге мактадып, ай, квартал планын үргүлчү ажыр күүседип келген.

Шынарлыг кылган эки ажылы дээш мактал бижиктер, өртектиг барааннар болгаш акша шаңналын ол чаңгыс удаа эвес алган. Коммунистиг күш-ажыл бригадазының кежигүнү Е. Борбак-оол өске өөрү ышкаш коллективтиң хөй-нииты ажылынга идепкейлиг киржикчилериниң бирээзи.

ЧУРУКТА: хеп базыкчызы Е. Борбак-оол ажыл үезинде.

И. ГОЛЬЦОВТУҢ фотозу.

ЧАРЫШТЫҢ ДЭЭШТИИН БЕДИДЕР

Күрүнениң планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүседириниң бир чугула хевири болза социалистиг чарышты үре-түңнелдиг калбартышаан, күш-ажылды шын организастаары болур. Бо талазы-биле негелденн республиканың Коммунал ажыл-агый министерствозунуң бүдүрүлгелери багай эвес боттандырып турар. Моон чижээнге чамдык черлерни айтып болур.

Улуг-Хем ыяш үлетпүр ажыл-агыйы (директору Л. М. Башкирцев) социалистиг чарышты багай эвес организастаан. Цехтер болгаш бригадалар, ыяш белеткээр пунктулар тус бүрү тодаргай хүлээлгелиг, социалистиг чарышта кижи бүрүзүн хаара туткан. Ол болза коллективте партия организациязының (секретары эш Пестерева), ажылчын комитединиң (даргазы эш Блинов) организакчы болгаш кижизидикчи масса политиктиг ажылының көргүзүү, материалдыг кежиктерниң тургузукчулары кижилер, кадрлар-биле ажылдың түңнели болур.

Бригада, цех болгаш ыяш белеткел пунктуларының аайы-биле ажылдап кылган чарыштың негелделерин квартталдап, айлап тургускаш, ону коллективтерде көзүлдүр аскан. Алган хүлээлгениң күүселдезин кажан түңнээрин, тиилээннерге тывсыр шаңнал, макталды база баш бурунгаар айыткан болгулаар. Бо болза ажылга идиг бээриниң чүгле эгези, а хамык ужур үндүрген шиитпирин, алган социалистиг хүлээлгезин амыдыралга чедиишкинниг күүселдезин шын организастаары болур.

Бүдүрүлге онаалдазын болгаш алган хүлээлгени чогуур өйүнде күүседиринге материалдыг шаңнал мактал биче эвес ужур-дузалыг. Планнаашкынның болгаш экономиктиг идиг бериишкинниң чаа аргазынче шилчээн Улуг-Хем ыяш үлетпүр ажыл-агыйы юбилейлиг чылда эки көргүзүглүг болган ажылчыннарга, инженер-техниктиг ажылдакчыларга 13 дугаар шалың төлевирин ёзугаар ниитизи-биле 29 муң рубльди тывыскан. Эрткен чылдың дөрткү кварталында социалистиг хүлээлгениң күүселдезиниң талазы-биле бедик көргүзүглүг болганы дээш коллектив СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш облпрофчөвүлелиниң шилчиир Кызыл тугун чаалап алган.

Социалистиг чарыштың түңнелин ёзугаар алырга план күүселдезиниң-даа, бүдүрген продукцияның шынарының-даа талазы-биле ыяш белеткел пунктуларындан Черби-ниң (цех начальниги П. Ф. Лошкарев), бригадалардан Ырбанның (бригадири Д. С. Грахов) коллективтери бедик көргүзүглүг болуп, мактадыг ажылдаан, олар ам дирекция черниң, партия, профэвилел организацияларының тывысканы Кызыл туктарны быжыг тутпушаан. Бо чылдың баштайгы айларында Ырбандан 13, Чербиден 6 кижи коммунистиг күш-ажылдың шалыпчыларында немешкен.

Улуг-Хем ыяш үлетпүр ажыл-агыйында ниитизи-биле 124 кижи коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы атты чедип алган, ол ат дээш 115 кижи демисежип турар. Коммунистиг күш-ажылдыы деп атты чедип алган цех, бригада ам бүдүрүлгеде көвүдээн. Чүтле мебель фабриказының чижээнден безин алырга, ында ол атты чедип алган беш бригада бар. Ол ышкаш коллективте мергежил аайы-биле чарыш база үре-түңнелдиг калбарып, аңаа тиилээннерге «Мурнакчы тракторист», кандыг-бир ажылга «Мергежилдиг мастер», «Дуржулгалыг чолаачы» дээн ышкаш аттарны тывыспышаан, кызыл вымпелдерни шилчидип турары чаңчыл болган.

Чадаананың хөмүр-даш разрезиниң (начальниги А. А. Осип, профком даргазы А. З. Ирха) коллективинде социалистиг чарышты база дээштиг организастаан. Ооң түңнелинде шахта бүдүрүлге онаалдазын квартал, ай санында ажыр күүседип келген. Коммунистиг күш-ажылдың коллективи деп бедик атты 1 цех, 3 бригада чедип алган. Коллективтиң шупту кежигүннери социалистиг чарышта хаара туттунган, ооң иштинден 70 кижи коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы. Коммунал ажыл-агый министерствозунуң автотранспорт коллективиниң көргүзүглери база өөрүнчүг. Тоску беш чылдың ийиги, үшкү чылдарының үлүүнде ажылдап турар чолаачылар, токарьлар хөй. Мындыг чижектерни өске-даа бүдүрүлгелерден көргүзүп болур.

Моон-биле кады четпестерни база оюп эртип болбас. Ажыл-агый удуртукчуларының, ылаңгыя профэвилел организацияларының четпес ажылдаанындан, коллективке организакчы болгаш кижизидикчи хемчеглерни кошкак чоруткаанындан чамдык черлерде социалистиг чарыштың дээштии чавыс болбушаан. Моон чижээнге Каа-Хемниң ыяш ажыл-агый бүдүрүлгезин, Тожунуң коммунал ажыл-агый черин, Шагаан-Арыгның амыдырал хандырылга комбинадын, Кызылдың сүт заводун айтып болур. Бо коллективтерде күш-ажылдың организастыы багай, бүдүрген продукцияның шынары куду, ооң бот-үнези бедик. Кадрлар-биле ажыл багай, ооң уламындан кижилерниң ажылдан үнер-кирер чоруу хөй. Мындыг байдал-биле моон соңгаар эптежип болбас.

Бо хүннерде, чурттуң бүгү черлеринде ышкаш, Тываның коммунал ажыл-агый бүдүрүлгелериниң коллективтери СЭКП-ниң ээлчеглиг XXIV съездизин төлептиг уткуур дээш улам сорук кирген ажылдап турар. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн эрткен чылдындан 1,5 хуу бедидер; ооң күсели-биле пландан ажыр чылда 20 муң рубльдиң орулгазын алыр; чылдың бүдүрүлге онаалдазын декабрь 25 бетинде, а бирги кварталдыын март 28-ке чедир күүседирин коллектив бүрүзү плередип турар. Олар алган хүлээлгезин амыдыралга чедиишкинниг боттандырып шыдаар.

М. ЧОДУЙ,
Чурт үлетпүр болгаш коммунал хандырылга ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң даргазы.

Улусчу контроль

ХЫНАЛДАНЫ ШЫНАРЛЫГ ЧОРУДАР

Тожу районнуң улусчу контролёрлары улус ажыл-агыйынга контрольду боттандырып, мурнакчы дуржулганы нептередиринге, четпестерни чайладырынга партия, совет органнарынга болгаш ажыл-агый черлеринге дузаны көргүзүп, күрүне ужур-дузалыг улуг ажылдарны кылып келген.

СЭКП райкомунуң, партия организацияларының удуртулгазы-биле районнуң улусчу контроль комитеди, черлерде бөлүктер, постулар бүдүрүлгелерге, ажыл-агыйларга хыналдаларны кылып, түңнелин хуралдарынга көргеш, илерээн четпестерни чайладырының хемчеглерин ап турар. Камналга чурумун күштелдиреринче, күрүнениң болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарынче контролёрлар кичээнгейни салып, ажыл-агыйжы эвес, төтчеглекчи чоруктарны сойгалап турарлар.

Мурнунда чылдарда Систыг-Хемниң күрүне аңныыр ажыл-агый чериниң ажылы сандаргай, планныг даалгаларны күүсетпейн, карылгалыг ажылдап келген. Районнуң улусчу контроль комитеди, Систыг-Хемде улусчу контроль бөлүү ажыл-агый чорудулгазынга хыналдаларны үргүлчү чорудуп, четпестерни чайладыр хемчеглерни ап келгени-биле мурнакчы ажыл-агый болу берген. Эрткен чылын планныг даалгаларны болгаш социалистиг хүлээлгелерин ажыр боттандыргаш, СЭКП райкомунуң, райкүүскомнуң шилчиир Кызыл тугу-биле шаңнаткан. Партияның XXIV съездизин ажыттынарынга чедир бирги кварталдың планын күүседир хүлээлге алгаш, март 1-де 3, 6 катап ажыр күүсеткен.

Күрүнениң аңныыр ажыл-агый черинде улусчу контроль бөлүүнүң даргазы, мурнакчы аңчы коммунист эш К. Хуваалга контролёрларның ажылын эки удуртуп, хыналдаларны анализтиг кылып турар. Контролёрларның киржилгези-биле садыг ажылында турган улуг четпестерни чайлаткан, ажылчыннарның хандырылгазы экижээн.

«Тоора-Хем» совхозтуң малынга чоруткан хыналдалардан улуг четпестер илерээн. Кадарчыларның, зоотехниктерниң харысалга чогу-биле 300 ажыг баш мал, ооң иштинде 200 баш иви читкен. Эрткен чылын совхоз төрүүр 100 баш малга онаашттыр чүтле 48 бызаа, 51 анай, хураган алгап, мал бажы өстүрер, күрүнеге дүк садар планнарын күүсетпээн. Өдүгенде иви фермазында улусчу контрольдуң постузу (даргазы мурнакчы малчын, коммунист Б. Балбыр) хыналдаларны чорудуп, харысалга чок ажылдап турар кадарчыларны илередип келгенинден ында байдал эки болуп турар.

Совхозтуң машина-техниказының кадагалында, эдилелинде улуг четпестер сөөлгү хыналдада көвүлгеен. Чамдык автомашиналарны, тракторларны чазып каапкан, артык кезектери читкен. Кол инженер эш С. Дутурну контролёрлар сагындырып келзе-даа, машина-техниканы эмгелеп, септедир хемчег албаан. Ажыл-агыйжы эвес, ажылга харысалга чок чоруктар совхозтуң ажыл-агыйының участок бүрүзүнде бар. Кол агроном К. Ангырбаның харысалга чогу-биле 14,8 тонна картофель доңуп калган, ам үрезин чок болган.

Совхозка контролёрларның чоруткан хыналдаларының түңнелин районнуң улусчу контроль комитединиң хуралынга көргеш, харысалга чок чамдык кижилерни ажылдан дүжүрерин шиитпирлээш, чамдыктарынга администрация талазы-биле хемчег хүлээткен.

Районнуң септелге-тудуг участогунга, ыяш ажыл-агый черинге, кооперация аңныыр-тывыш, культура-албан черлеринге контролёрлар хыналдаларны чорудуп келген. Бүдүрүлгелерге, ажыл-агыйларга эрткен чылын 21 катап массалыг хыналда чоруттунган, түңнелдерин комитеттиң, бөлүктерниң, постуларның, коллективтерниң хуралдарынга тургузуп, четпестерни чайладыр хемчеглерни ап келген бис. Ажылдакчыларның харысалгазын бедидеринге, күрүнениң болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарынга, ажыл-агыйжы эвес чоруктар-биле демиселди күштелдиреринге хыналдаларның түңнелин чугаалажып көрген хуралдар идигни берип келген.

Бүдүрүлге курлавырларын ажыглаарын экижидер болгаш улус ажыл-агыйынга камналга чорумун күштелдирер дугайында СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң, ВЛКСМ ТК-ның чагаазын удуртулга болдуруп, контролёрлар улус ажыл-агыйынга хыналдаларны чорудуп келген. Улусчу контролёрларның эрткен чылын чоруткан ажылының түңнелин февральда улусчу контроль комитединиң хуралынга чугаалажып көргеш, хыналдаларны өй-шаанда, шынарлыг чорударын шиитпирлээн. Контролёрларның кол сорулгазы болза, күрүнениң болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаар, ажыл-агыйжы эвес, харысалга чок чоруктарны болдурбас дээш хыналданы улам күштелдирери болур.

С. ХИРЛИГ-ООЛ,
районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы.

Малчынның бир эртени

Хүн улуг-ла бедивезе-даа, чылыы холчок. Чуга хар хүн херелинге караты чылчырыктады берген. Хар улам-на чавызап, сениш чыдар. Ооң-биле кады ховунуң оъду улам бедип келген ышкаш сагындырар. Оруктар конгүс карарган. Машина соондан довурак булутталдыр шөйлүп орар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады Севилбаа Тавааның бажыңының чанында эртенги ажыл хайныккан тур. Хой үнер бетинде чаш хурагаңнар эмзирип турары ол.

— Ой, оолдар! Шалыпкын кылаштажып көрүңер, хой одарлаары орайтады — деп, малчын ийис хураганнарны иезинге эмзирбишаан, сакманщиктерже алгырды.

Улуг сакманщик Сады тура:

— Виктор, дуу хойну тут! Хураганын каапкаш, халып чорук кагды—дээрге, оозу карманындан бичии баг үзүндүзү уштуп алгаш, демги оглун каггаш хойну туткаш, ийи холун кылаштай албас кылдыр дужап кааш: «Ол-дур көрем» дээш, өске бир хураган эккээри-биле халып чорупту. Хураган иезин ам-на амырап эме берди. Сакманщиктерниң бирээзи Джамбул Мартыгыр чаражы холчок, ийи дөмей ак хураганнарны маңнап келгеп хойга салып берди. Ыя ол хостуг үени ажыглап, айтырдым:

— Хөй хураган ажаап тур сен бе?
— 35 чедип тур ийин.
— Эжиңиниң кажыл?
— База-ла ол хире.
— Суурга чүнү кылып турган силер?
— Аар-саар ажылдыг улус бис. Хой төрүп эгелээрге, комсомол комитеди сакманщиктедип чорутканы бо.

Севилбаа Далай-Хөөевна эртенги чымыштыг ажыл адакталы бээрге, бис-биле хөөрежир аргалыг болду:

— Хоювус бо айда шупту оолдаптар. Ам 120 хой төрээн, төлү шупту менди. Харын-даа он беш ийис хураганнарлыг бис. Партияның съездизинге белээвис — бүгү чаш малды чидириг чок алыры болур. Социалистиг хүлээлгени ап тура, чүс хойга онаашттыр чүс хураганны камгалап, хой бүрүзүнден 3, 4 килограмм дүктү кыргыыр деп аазаан улус бис, ону күүседиривис чигзиниг чок.

Удаваанда ийи аъттыг кижи халдып келди. Кирип келзеле, учётчик биле колхозта комсомол комитединиң секретары, мал эмчизи Суртаал Серот болду.

— Барык-ла хойжу бүрүзүнде бистиң аныяктарывыс дузалажып турар. 32 комсомолчу, 40 аныяктар үнген чүве. Ам-даа немей аъткарар бис — деп, секретарь дыңнатты. Малчын-биле элээн чугаалажып ора, эмчи далажы берди: «Че, оолдар, меңээ дузалажыңар. Хойга тарыышкын кылыр херек...»

Хойлар кажаазындан үнгеш, чаңчыккан аайы-биле одарже шуужупту. Хүн элээн өрүлей берген. Депутат малчынның ажылчы хүнүнүң бир эртени ынчаар эрткен.

А.ДЕМБРЕЛЬ.

Тес-Хем район.
«Ак-Эрик» колхоз.

Кажан келирил?

Балгазында кедээ ажыл-агыйның профтехучилищезиниң коллективи лекция, беседа дыңнаарынга улуг сонуургалдыг. Суббота болгаш воскресенье хүннерин училищениң сургуулдары халас эрттирбес. Дыштанылга кежээлерин, концерт көргүзерин организастап, чок болза лекция, беседаларны дыңнап турар. СЭКП обкомунуң болгаш партия райкомунуң ажылдакчылары А. Емельянов, А. Алдын-оол база эмчи А. Момбулдайның биске номчуп берген лекциялары кончуг солун болган. Ынчалзажок районнуң суд, прокуратура болгаш шагдаа органнарының ажылдакчылары лекция номчуп бээр дугайында бистиң дилээвисти хандырып бербейн турары хомудаңчыг.

И. ЧУЧЕВ.

Кичээлден репортаж

АЖЫК ЧУГАА

Кежээкиниң беш шак. Хоорайның пассажир автотранспорт бүдүрүлгезиниң кол инженери Валентин Афанасьевич Пономарчуктуң кабинединге марксизм-ленинизмниң үндезиннерин өөренир школаның дыңнакчылары чыглып келген. Шупту 18 кижи, чүтле бир дыңнакчы кичээлге келбээн. Кичээлге оларның идепкейлиг кээп турарын республиканың Политиктиг чырыдыышкын бажыңының консультантызы эш В. В. Тимофеев база демдегледи.

Дыңнакчылар шупту партия кежигүннери, назы-хар-даа, эртем-билиг-даа талазы-биле аңгы-аңгы кижилер: экономистер, бухгалтерлер, автоколонна начальниктери, инженерлер, слесарьлар, чолаачылар...

Пропагандист эш Пономарчук «Социалистиг бүдүрүлгениң экономиказы» деп теманы эрткен кичээлдерге таныштырганын, партияның ам болур XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилели-биле ону холбаштырып, ук теманы бажынга катаптаар онаалга бергенин чугаалады.

Бо кичээлдиң темазы: «Социалистиг бүдүрүлгени эргелеп-башкарары. «Квалификацияны бедидери» болгаш Директиваларның төлевилели-биле таныжылганы уламчылаары. Чурттуң чаа беш чылда хөгжүлдезиниң перспективаларының, бистиң республикага боттанып чаартылгаларның дугайын Валентин Афанасьевич тодаргай сан-чурагайларга көргүзүп, тайылбырлааш, социалистиг бүдүрүлгени эргелеп-башкарарынга хамаарышкан теоретиктиг айтырыгларбиле ону холбап чугаалады.

Партия болгаш чазак чурттуң улус ажыл-агыйының бүгү адырларының техниктиг дериглгезин экижидип, ооң күсели-биле ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыын, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер сорулганы салып турар. Чүтле бистиң республиканың улус ажыл-агыйынга безин беш чыл дургузунда капитал салыышкыны 147 миллион рубль болур. Ооң түңнелинде «Тыва даг-дүгү» комбинаттың ийиги ээлчээ ажыглалга кирер. «Тыва кобальт» комбинаттың бүдүрүлгезиниң ажылы улам шуудаар, кодээ ажыл-агый бүдүрүлгези шапкынчыыр болгаш өске-даа улуг чаартылгалар болур.

Бистиң чурттуң амгы үе-чадазының шапкын хөгжүлдези, коммунистиг тургузуушкунуң өндүр-чаагай планнары кижи бүрүзүнүң сеткил-сагыжын хайныктырып турар. Ынчангаш дыңнакчыларның аңаа сонуургалы улуг.

— Бистиң бүдүрүлгевиске чүү болурул?—деп, бир дыңнакчы айтырды.

— Чаа маркалыг машиналар немежир. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң хемчеглерин ап эгелээн бис. Автобус бүрүзүнүң ийи ээлчег дургузунда ажылдаарын чедип алыр. Слесарьларның ажылын механизастаар...

Айтырыг, харылар токтуп-ле турду. Кичээл ындыг янзылыг ажык чугаалажылгаже шилчип, дыңнакчыларның идепкейин, сонуургалын хайныктырган. Өөредилге-кижизидилгелиг ажылдың талазы-биле ол школа найысылалда дээре школаларның бирээзи болуп турары ынчангаш таварылга эвес. Пропагандист эш Пономарчук ук партийжи даалганы ам дөрт чыл ажыг ак сеткилдиг күүседип, ол ажылга мергежээн.

Бүдүн чартык шак үргүлчүлеп келген кичээл бедик деңнелге эрткен. Дараазында кичээлге «Социалистиг бүдүрүлге» деп теманы сайгарарын башкы сагындырып кагды.

Пропагандист ажылының дуржулгазындан каш сөстен чугаалап бээрин дилээривиске, Валентин Афанасьевич мынча диди:

— Чаа теманы тайылбырлап турагаш, ону бистиң бүдүрүлгевистиң амыдыралы-биле холбап турар мен. Чижээ: бистиң бүдүрүлгевисте күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң бедип турарының дугайында тодаргай чижектерни көргүзүп турар мен. А катаптаашкын үезинде, айтырыгларны бүгү дыңнакчыларга хамаарыштыр салыр. Бир дыңнакчы харылап турда, өскелери аңаа немээр, ынчангаш долу, шын харыыларны дем-биле тургузуп турар бис.

Дыңнакчыларның билии, ажылга практиказы аңгы-аңгы болганда, чамдык эштер теория, а чамдыктары практика талазынга шыырак болур-дур. Ынчангаш олар бот-боттарының харыыларын немеп турар. Ылаңгыя дыңнакчылардан Галкин, Макаров олар теория-даа, практика-даа талазы-биле шыырак, билии хөй талалыг, быжыг.

Берге темаларны өөренип бергенивисте, көргүзүг херекселдерин ажыглап турар мен. Ынчан дыңнакчыларга солун-даа, билдингир-даа болур-дур.

А. ДАРЖАА.

ХҮЛЭЭЛГЕГЕ САЛЫЫШКЫННАР

— Аазаан белектеривис, алган хүлээлгевисти хуусаа бетинде күүседирин чедип алыр дээш ажылдап турарывысты, аңаа салыышкыннар кандыгыл деп чүвени хүнүң түңнеп, ооң хыналдазын кылып турар бис—деп, Кызылдың алгы заводунуң улуг экономизи Валентина Марковна Прохорова чугаалады.

Заводтуң цехтеринде бригадаларның ажылын сонуургаарывыска идик даараар цехтиң Галина Виндерлых баштаан бригадазы хүнүң-не, неделя санында, ай бүрүзүнде доктаамал, деңдески ажылдап турар. Ам бригадада бажың иштинге кедер тапочкаларны кылып, февральдың планын 169 хуу күүсеткенин демдеглевишаан, эрткен чартык ай иштинде кылза чогуур планныг ажылын ажыр күүседип, хүнде 236 эш чиик майыктаал даараар турагаш, 240—260 эшти дужаап турар.

Ооң-биле бир дөмей Варвара Демьянова Марковнаның бригадазы эки шынарлыг хол хавын даарап, чартык айда беш муң хире чугула барааны берген.

Идик даараар цех мурнакчы болуп, бо хүннерде көдүрлүүшкүнүг ажылдап, өскелерге үлегерин көргүзүп турар.

(Бистиң корр.).

Парлалга нептередикчилериниң сорулгазы

УЛЬЯНОВСК. (СЭТА). Эрткен беш чыл дургузунда бистиң солуннарывыс тиражы 40 хуу, а журналдарының—80 хуу өскен. «Союзпечать» ажылдакчыларының Ульяновскиге болуп эрткен Бүгү-россия чөвүлел хуралынга ол саннарны адап турган. Ооң киржикчилери эрткен беш чылда боттарының ажылының түңнелдерин үндүрүп, парлалга нептередикчилериниң мурнунда боттуг сорулгаларны айыткан.

ССРЭ-ниң харылзаа министриниң оралакчызы Д. И. Мантельдинден ол чөвүлел хуралдың түңнелин чугаалап бээрин СЭТА-ның корреспондентизи Б. Баблюк дилээн.

— СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының күүселдезин ёзугаар парлалганы үндүрерин улам көвүдедир деп айыткан. Аңаа холбаштыр «Союзпечать» ажылдакчыларының мурнунда улуг болгаш харысаалгалыг сорулгалар туруп турар. Парлалга нептередикчилери амдыгааштан эгелеп шыңгыы ажылдап кирипкенин чугаалаар херек. 1971 чылга парлалга чагыдылгазын чедиишкинниг чорудуп каан. Эрткен чылдыңындан 10 миллион экземпляр хөй солуннарны болгаш журналдарны чагыткан. «Правда», «Известия», «Сельская жизнь», «Комсомольская правда», «Труд», «Литературная газета» солуннарының, республикалар болгаш областар солуннарының хөй нуруузунуң чагыкчыларының саны дыка көвүдээн. Беш чыл дургузунда партия журналдарының тиражы 2 миллионга өскен.

Солун, журналдарга хереглелдиң кедээ черлерде дыка улгатканын демдеглээри өөрүнчүг. Ынчангаш ам бир муң кедээ чурттакчыларга-ла бир муң ажыг солуннар болгаш журналдар онаажып турар апарган. Тускай кедээ ажыл-агый журналдарын чагыдары барык 2 катап өскен.

Эки тураның кайгамчыктыг дузалакчылары — хөй-ниитиниң нептередикчилери «Союзпечать» ажылдакчыларынга улуг дузаны көргүзүп турар. Бо хүннерде олар 1,5 миллион чедир санаттынып турар.

Көдээниң мурнакчы кижилери

АДАЗЫНЫҢ САЛГАЛДЫГ ОГЛУ

Таңды районда «Коммунизмниң хереги» колхозтуң аныяк хойжузу коммунист Моңгуш Алдай-оолду ында чон «адазының салгалдыг оглу» деп чугаалажып турары анаа эвес. Ооң адазы Моңгуш Баян-оол хой ажылынга байлак туржулгалыг малчын чораан. Тываның төөгүзүнге алдар-сураглыг Суг-Бажы (амгы Кочетово) суурга 1938 чылда тургустунган колхозка ол киргеш, 250 баш хойну кадарып эгелээн.

Колхозтуң хой ажылын хөгжүдер, ооң баш санын өстүрер херекке ол малчын 30 ажыг чыл иштинде доктаамал ажылдап келген. Амгы үеде «Коммунизмниң хереги» колхозтуң орулгазынга улуг үлүг-хуузу киирип турар ында хой ажылының өзээ Моңгуш Баян-оолдуң кадарып эгелээн кодан хою болуп турарын чон чугаалажып, колхоз баштаар чери демдеглеп турар.

Ур чылдарның иштинде хой ажылынга улуг туржулгалыг хойжунуң улуг оглу Моңгуш Алдай-оол бичиизинде школага өөренип турган, дыштанылгазында адазынга дузалажып, хой малды кадарып, ажаарынга чаңчыгып өөрени берген.

М. Алдай-оол 1960 чылда шериг албанындан халажып келген дораан төрээн колхозунга кодан хураган малдап, адазының ажылын салгап, угун уктап кирипкен. Ажылынга ак сеткилдиг, бергелерге торулбас аныяк коммунист Алдай-оолга 1965 чылда колхоз баштаар чери төрүүр хой кадарарын сүмелээн. Бичезинден тура адазының туржулгазын өөренип, сөөлгү дөрт чылда хой малдап, практиктиг туржулгалыг апарган хойжунуң ажылы улам шуудап, төрүүр хойларның чаш төлүн менди ап, чыл бүрүде хойнуң баш санын өстүрүп келген. Төрүүр чүс хойга онаалтыр колдуунда 100-тен хөй хураганны чыл бүрүде ап келген.

Эрткен юбилейлиг чылда малчын төрүүр 100 хойга онаалтыр 112 хураганны, хой бүрүзүнден 2,8 кг дүктү ап, республикада дээре көргүзүглүг хойжуларның бирээзи болган, а колхозтуң хойжуларының арасында социалистиг чарышка база бир тиилекчи боол үнгеш, 18 хураганы немелде төлевирге алган.

Моңгуштарның өг-бүлезиниң чыл бүрүде бо эки көргүзүглерни чедип ап келгенинге өг-бүлениң херээжен ээзи Моңгуш Көк-кыстың эрес-кежээ күш-ажылының ачызы улуг дээрзин демдеглээр чогуур.

Боттарының онаашкан харысаалгалыг ажылындан аңгыда, олар хөй-нииттиң амыдыралынга база идепкейлиг киржип турар. Малчыннар ортузунга тайылбыр ажылын чорудар, хөй-нииттиң корум-чурумун быжыг тударынга дузалажыр талазы-биле партийжи даалгаларлыг. Малчын кижи бодунуң политиктиг болгаш зооветеринарлыг билиин бедидер дээш оралдажыр ужурлуг. Моңгуштар бот-өөредилге-биле билиин үргүлчү бедидип ап турар. М. Алдай-оол хой ажылынга бирги класс мергежилди чедип алган, ол дээш ай санында шалыңының кырынга 20 хуу немелдени ап турар. М. Алдай-оол 1966 чылда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйы чедиишкиннериниң делгелгезинге чораан. М. Көк-кыс 1970 чылда туристиг путёвка-биле солун черлерни көрүп чораан.

Эрткен чылын бо малчын өг-бүле бодунуң кужу-биле 16 тонна сигенни белеткеп алган. Ам үеде оларның ажаалдазында 624 баш төрүүр хойлар кышты хүр ажып турар. Кыштагда мал чемиинин курлавыры четчир, бар. Марттың 20-ден соңгаар хой оолдаашкынны эгелээр. Бо чугула ажылга малчыннар ыяк белеткенип турар.

Аныяк малчынның күш-ажылын Совет күрүне бедии-биле үнелеп көрүп турар. М. Алдай-оол — «Хүндүлелдиң демдээ» орденниң болгаш Юбилей медалының эдилекчизи. ВЛКСМ ТК 1965 чылда аңаа «Бүдүрүлгениң аныяк мурнакчызы» деп демдекти тывыскан. Ооң бажыңының ханазында шилдиг рамада хүндүлел, шаңнал бижиктер 10 чедир бар.

О. СИРИИН-ООЛ.

ЧҮГЕ ТҮҢНЕЛ ЧОК БОЛГАНЫЛ?

Чуртка механизатор кадрларны чыл бүрүде немей белеткеп турары өөрүнчүг. Улуг-Хем районнуң Чодураа болгаш Арыг-Бажы суурларынга Балгазында № 11 профтехучилищениң база бир салбырын ажыткан. Чангыс «Чодураа» суурда безин 30 кижи өөренип турар. Олар келир үениң механизаторлары болурлар.

Күзел чүл дизе, өөредилге програмазын дооскаш, өөредилгениң шынарын хынаап соонда кижилерге чогуур шынзылганы тыпсыры болур. Маңаа түңнел чок болган бир таварылганы чугаалаксап тур мен. Кызылдың № 3 профтехучилищезиниң бир салбыры «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң Торгалыг суурунга 1969—70 өөредилге чылында ажылдап турган. Аңаа Торгалыг, Эйлиг-Хем, Чодураа суурлардан 35 хире аныяктар өөренген.

Ол курстуң түңнели чүүдаа болбаан. Аңаа өөренип турган аныяктарга чогуур документ тывыспаан. Курстуң эргелекчизи эш Н. Медведев бо дугайында Кызылче каш катап чораан. Кызылда кедээ профтехучилищениң директору эш В. Шишигин кандыгдаа хемчег албаан. Ам ол аныяктар өске ажылдар кылып турар. Мындыг чорукту ам катаптавайн, механизатор кадрларны улам өстүрер херек.

С. СЕДИП.

Биске бижип турары

Бөдүүн ишчилер

Улуг-Хемниң Чодураа суурда ортумак школа бар. Ында хөй-ле уруглар өөренип турар. Башкылар коллективи уругларның өөредилге-кижизидилгезин дээш сагыш салган. Шынында школа иштин арыг-шевер тургузарынга, уругларның корум-чурумун хайгаарарынга ажылчыннар база рольдуг болгай. Мен маңаа ук школада бөдүүн ажылчылар дугайында чугаалап көрейн. Кымнарыл ол?

Чааты школазында техниктиг ажылчын Кара-кыс, ооң аалының иштиш, школада таңныыл Амар-оол оларның дугайында чугаалаксаан мен. Оларның кайызы-даа бо школага он ажыг чыл дургузунда ажылдап келген. Колла чүве — онаашкан ажылынга харысаалганы ыяк билири. Кара-кыс Донгаковна уругларга эптиг-ээлдек, школа иштин доктаамал арыг-силиг тургузуп келген. Амар-оол Балчый-оолович таңныылдавышаан, 14 чыл дургузунда от одап, школаның септелгезинге киржип чоруур. Эрткен чылын ону Ленинчи юбилей медалы-биле база шаңнаан.

А. ЫЯҢМАА.

• • •

Бистиң интернатта

Тээли ортумак школазының интернадында 110 уруглар, оолдар чурттап турар. Бистиң аравыста малчыннарның, инвалидтерниң уруглары, өскүстер бар.

Интернатта эң эки өрээл дээш чарыш калбарган. Бисте ажылды план ёзугаар чорудуп турар. Янзы-бүрү солун чүүлдер хөй. Ажыктыг ажыл-иштиң кылырынга уруглар хандыкшылдыг. Ээр-Хавак сүт-бараан фермазынга оюн, концерт көргүзүп, саанчыларга дузалажып турар бис. Хоочуннар болгаш ажыл-иштиң мурнакчылары солун кижилер-биле ужуражылгалар эртип турар.

Бистиң интернадывыска уругларның төрүттүнген хүнүн база демдеглеп турар. Эш-өөрүнүң сагыш човаашкыны, байыр чедиришкини кижиниң сеткилин өөртүр.

Чоокта чаа Ленин орденниң эдилекчизи Салчак Дүү-Дарый болгаш маадыр ие Салчак Седип-биле ужуражылга эрткен. Олар биске солун чүүлдерни чугаалап берген. Аңаа харыы кылдыр солун концертти көргүскен бис.

С. КҮЖҮГЕТ.

Бай-Тайга район.

• • •

Хадыңчылардан дора бис бе?

Тарлаг суурда делгем клуб бар. Маңаа аныяктарның оюн-тоглаазы, солун кежээлер черле дыңналбазын кижи кайгаар. Культураның одаан чеп ажыглап, аңаа дыштанылганы бир янзы организастаарын чүге бодавазыл? Клубту холга алырын аныяктардан дилендим.

Чоокта чаа бистиң суурга «Хадың» колхозтуң аныяктары концерт көргүзүп аалдап чораан. Програмазы солун, көрүштүг улус болган. Ыр, танцы көргүзүглерни суурнуң чурттакчылары сонуургаан. Бистиң аныяктарывыс хадыңчылардан үлегер ап, клувунга солун чүүлдерден организастаар болза эки-дир.

М. КУРТУГБАЙ.

Бии-Хем район.

ЧОННУҢ НЕГЕЛДЕЗИН ӨӨРЕНИП КӨӨР

Сесерлигниң кедээ хереглел кооперациязы Таңды, Бии-Хем, Каа-Хем, Тожу районнарның чамдык суурларының чурттакчыларын, ажыл-агыйларының малчыннарын, Кызыл хоорай кавызында совхозтарның ажылчыларын үлетпүр болгаш аъш-чем барааннары-биле хандырып турар. Ажылчы чоннуң садыг хандырылгазын таарымчалыг болдурар дээш сельпонуң коллективи организастыг хемчеглерни чорудуп, бар аргаларны, курлавырларны ажыглап келген.

Эрткен беш чыл дургузунда кооператорлар күжениишкинниг ажылдааш, садыгның кол көргүзүү болур үүрмектеп садар бараан саарылгазының беш чыл планын ажыр күүсеткеш, ажылчы чонга 1117 муң рубльдиң бараанын артыкка саткан. Ленинчи юбилей чылында социалистиг чарыштың бүгү негелделерин ажыр күүсеткен. Үүрмектеп садар бараан саарылгазының планын эрткен чылын ажыр күүсеткеш, 100 муң ажыг рубльдиң бараанын артыкка саарган.

Тоску беш чылдың баштайгы чылының эрткен айларының саарылга планы ажыр күүсеттинген. СЭКП-ниң XXIV съездизи ажыттынарының бетинде бирги кварталдың планын күүседир дээш сельпонуң коллективи ажылдап турар. 1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелинде чоннуң орулгалары өскенинге болгаш хереглел чүүлдериниң бүдүрүлгезиниң калбарганынга дүүштүр, үүрмектеп садар бараан саарылгазын 1,5 катап көвүдедири көрдүнген. Партияның XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелинге үндезилээш, үүрмектеп садар бараан саарылгазын улам көвүдедир сорулганы Сесерлигниң кооператорлары салып алганнар.

Сельпонуң саң-хөөзү быжыккан, кооперация хөреңгизин самчыгдаар, тотчеглээр, ажыл-агыйжы эвес чорук-биле бараан үрээр, хөй түң үндүр бижиир чоруктар эвээжээн. Эргилде чарыгдалының планда көрдүнген хемчээли 78 көпеекке, белеткелдии—88 көпеекке, ниитиниң чемнениилгезиниң талазы-биле чарыгдал 0,8 көпеекке кудулаан. Эргилде чарыгдалдарын кызырар талазы-биле сельпонуң баштаар чери, саң-план аппарады чугула хемчеглерни ап турар.

Садыгның материал-техниктиг баазазын калбартырынче, культуразын бедидеринче кичээнгей салдынган. Чүгле эрткен чылын чылда ортумак саарылгазы 350 муң рубль хемчээлдиг магазинни, 300 тонна бараан шыгжаар складты, хонукта 5,8 тонна хлеб быжырар черни ажыглаалдага киирген. Малчыннар хандырар 6 автолавка доктаамал ажылдап турар. Сөөлгү чылдарда технологтуг дериилгелерни садыг бүдүрүлгелеринге калбаа-биле ажыглап турар апарган.

Ажылчы чоннуң хандырылгазынга үлегерлиг бараан болуп, планныг даалгаларны, социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг боттандырып чоруур мурнакчы садыгжылар сельпода хөй. Сесерлигде магазинниң садыгжызы К. Рабяк, автолавкаларның чолаачы-садыгжылары И. Чеботарев В. Ковалев, белеткелчи О. Чылбак-оол болгаш өскелаа мурнакчыларны хөйү-биле адап болур. Сельпонуң баштаар чери, партия, профэвилел организацияларны садыгжылар, магазиннер, столоваялар аразында социалистиг чарышты эки организастаан, түңнелин ай, квартал санында үндүрүп, мурнакчыларны мактап, шаңнап, четпестерни чайладыр хемчеглерни ап турар.

Сесерлигниң кедээ кооперациязының ажылчы чоннарның садыг хандырылгазын экижидер талазы-биле ап турар хемчеглеринде ам-даа четпестер хөй. Сельпонуң баштаар чери, садыг килдизи садып алыкчыларның негелде хереглелдерин ханы өөренип көрбейн турар. Чамдык магазиннерде бараанның ассортиментизи кызыы, үе-үениң чугула хереглелдери үстү бергилээр. «Совет Тыва» совхозта, Кара-Хаак болгаш Черби суурларда магазиннерге аяксава, бажың иштиниң херекселдери, ажылчын хептер, уруглар идик-хеви, трикотаж ховар барып турар. Сельпонуң складтарында бар барааннардан Кара-Хаакта магазинде 50, Чербиде магазинде 27 чүүл барааннар чок болганы хыналдадан илерээн. Барааннарны хуваап, магазиннерже чорударда садып алыкчыларның чагыгларын барымдаалавайн, сельпонуң удуртукчулары боттарының көргени-биле чорудуп турар. Оларны магазиннерже чорударда хереглекчилерниң чагыгларын садыгжылар дамчыштыр өөренип көөрү чугула.

А. НАМЗЫН.

Делегей бо хүннерде

Индий-Кыдаттың фронтуларында

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Лаостуң девискээринче шургуп кирген сайгон шериглериниң арткан солдаттары патриотчу күштерниң согуушкуннарынга таварышкаш, амы-тынныг артарын оралдашпышаан, карак-кулак чок дезип үнүп турар. Америк ужар чүүл оларның амы-тынын камгалаар дээш кызыл-шудургу оралдажып турар. Америк агентилелдериниң дыңнатканы-биле алырга, АКШ-тың вертолёттары интервентилерниң аштырышкынга таварышкан отрядтарын Мурнуу Вьетнамче дедир «чайлаадып үндүрери-биле» хүнде чүс-чүс ужудуушкунну кылып турар.

«Сайгонуң солдаттары вертолёттардан бар-ла шаа-биле халбактанып турар». «Бар турар бүгү вертолёттарны барык шуптузун камгалал хемчеглерни чорударынга мобилизастаан»—ындыг улуг эгелер-биле Нью-Йорктуң солуннары Лаосче халдап кирген болгаш аңаа кадыг-дошкун аштырышкынга таварышкан интервентилерниң дезип чоруп турар дугайын дыңнаткан. Беш хүн дургузунда америк вертолёттар Лаоста тулчуушкуннар боop турар черлер биле Мурнуу Вьетнамда Кхесань баазаның арызынга соксаал чокка ужудуп, корум-чурум чок дезип ойлаан сайгон солдаттарны аргалыгла болза хөйнү үндүрүп алырын оралдажып турар деп, «Нью-Йорк таймс» солуннуң корреспондентизи Петерс бижээн.

Америк вертолёт кээп келири билек-ле чалча шериглерниң отрядтары олче карак-кулак чок маңнажыр болгаш вертолётче мурнун былаашкан, сыңмарлашкан турар.

Мурнуу-вьетнам солдаттарының вертолёттуң хондурар шассиинден, чададан тудуп алгаш, агаарже көдүрлүп үнүп турарының хөй санныг фактылары бар. Оларның чамдыктары дыка бедикке вертолёт ужудуп чорда халбактанган шассиден салдынгаш, черге чуурулдур дүжүп турар.

«Нью-Йорк дейли ньюс» солун Лаостан интервентилерниң карак-кулак чок дезип чоруп турарының дугайын херечилээн чуруктарны парлаан. Ол чуруктарның бирээзинде — вертолёттуң кабиназында олут чедишпес болганда хондурар шассиден халбактанып алган мурнуу-вьетнам солдат. Намгы артиллерия баазазының чоогунда вертолёттар ховар шөлче патриоттарның салып үндүрген ракетазының чазылдырышкынындан коргуп-сүртээш, карак-кулак чок дескен чалча шериглерниң солдаттарын база бир чурукта көргүскен.

«Нью-Йорк таймс» солуннуң дыңнадыгларындан билдингени-биле алырга, Лаосче халдаан сайгон шериглериниң 21 муң солдадындан ам ында 9 муң хирези арткан, олар база-ла патриоттарның соксаал чок күштүг согуушкуннарынга таваржып турар. Ынчаарга сайгон интервентилерниң дезип чоруп турарын «чурумчуткан аткаарлаашкын»-дыр деп бүзүредирин Ак бажыңның тускай төлээлекчилери үргүлчүлеп турар деп, солун айыткан.

ХАНОЙ. (СЭТА). Бандонг девискээринде дайзынның туружунче Лаостуң Улусчу-хосталга армиязының күштериниң март 20-де халдаан дугайында немелде медээлерни Кассан Патет-Лао (КПЛ) агентилел дыңнаткан. Ол тулчуушкуннарга лаос патриоттар 200 хире шериг машиназын, колдуунда танкыларны, бронетранспортёрларны узуткаан болгаш хунаап алган, 80 ажыг вертолётту дүжүр аткан, дайзынның хөй санныг шериг херекселин сандан үндүрген.

Дөрт хүн дургузунда, март 17-ден 20-ге чедир, 660 бедиктиң девискээринге болган тулчуушкуннарга Лаостуң Улусчу-хосталга армиязы Сайгонуң бүдүн чартык муң ажыг солдадын чыскаалдан үндүрген, 90 вертолёт, самолётту дүжүр аткан, 450 үгер-боону хунаап алган.

Парлалганың хосталга агентилелиниң дыңнатканы-биле алырга, март 18-тен 20-ге чедир үеде хосталганың Улусчу чепсектиг күштериниң артиллериязы Кхесань девискээринде дайзынның Таконда шериг баазазын боолаан. Командылал пунктузун, баазаның тыл албан чериниң секторун болгаш аэродромун узуткаан. Баштайгы медээлерни ёзугаар алырга, хосталга күштери үш транспорт самолёдун болгаш 12 вертолётту бертен, 37 шериг складын буза тевискен болгаш америк-сайгон чалча шериглерниң 80 хире солдадын чыскаалдан үндүрген.

Сөөлгү неделяның дургузунда Кхесань девискээринде фронтуга америк-сайгон шериглер 435 солдадын, 46 шериг машиназын, 18 вертолёт, самолёдун оскунган деп, Парлалганың хосталга агентилели дыңнаткан.

ХАНОЙ. (СЭТА). Камбоджаның Национал чаңгыс аай фронтузунуң материалдарын Ханойга тараткан. 1970 чылдың март 18-тен 1971 чылдың февраль төнчүзүнге чедир үениң дургузунда Камбоджаның национал хосталгазының Чепсектиг күштери дайзынның 168 муң солдадын чыскаалдан үндүрген, ооң иштинде сайгон чалча армияның 56 муң солдады бар. Ол-ла үениң дургузунда патриоттар дайзынның 850 самолёт, вертолёдун дүжүр аткан болгаш бертен, 5.200 шериг машиназын узуткаан, ооң иштинде 3.200 танк болгаш бронетранспортёр бар, 230 шериг суднозун суг дүвүнче киирген.

Чехословакияның эң улуг чаа тудуу — Левицкийниң В. И. Ленин аттыг пөстээвы комбинадының бир цеги. Ооң дериг-херекселдерин дөгерезин ажылдадып кирипкенде комбинат чылда-ла 40 миллион метр чедир хөвең-саазындан кылган пөстерни үндүрер апаар.

ЧТК — СЭТА-ның фотозу.

Агрессорну деткип турар

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Израильдиң даштыкы херектер министри А. Эбан АКШ-та «албан ужурунда эвес» аян-чорук кылып чоруп турар. Күрүне секретары У. Роджерс болгаш национал айыыл чок чорук талазы-биле президенттиң тускай дузалакчызы Г. Киссинджер ону хүлээп алганнар. Эбан АКШ-тың күрүне секретары-биле бодунуң чугаалажыышкыннарынга сеткил ханганын илереткен. Яррингтиң миссиязынга удур хөделиишкиннерни соксадырынче албадаар дээш Каттышкан Штаттар Тель-Авивке «ыйыышкын кылыр» дугайында америк парлалгага үнген медеглел шуут шын эвес чүүл-дүр деп ол буруу шапкан.

Аңаа болган парлалга конференциязынга израиль министр Тель-Авивтиң араб чурттар талазы-биле аннексиялыг бодалдарын база катап ажы-биле бадыткааш, Айыыл чок чорук Чөвүлелиниң резолюциязын күүседирин Израильден негеп турар делегейниң хөй-ниитизин тоор көрбес чоруун илереткен.

1967 чылдың июнь айга чедир турган кызыгаарларже бодунуң шериглерин эжелеттинген араб девискээрлерден аткаар тыртпас деп Эбан медеглээн. «Шаандакы кызыгаарже бисти черле дедир эгидип шыдавас» деп ол чугаалаан.

Вашингтонче бар чыда орук ара Эбан Нью-Йоркка доктаагаш, сионистиг организацияларның тургускан шайлалгазынга олурушкаш, Израильге ам-даа 35 миллион долларны доп-дораан тывсырының дугайында бүзүредилгени олардан алган. Чагырыкчы республиканчы партияның удуртукчу ажылдакчыларының бирээзи Нью-Йорк штаттың губернатору Рокфеллер ол шайлалгага чүве чугаалааш: «Бистер силерниң демиселиңерге кажан-даа силерниң талаңарда бис» — дээн.

Ооң-биле чергелештир Израильди Вашингтоннуң кызыгаар чок деткип турарынга таарзынмас сагыш-сеткил АКШ-та тыптып турар апарган. Чижээ, «Уолл-стрит джорнэл» солун бодунуң чүүлүнге Израильдиң политиказын кызыгаар чокка деткип турарынга удурланыышкынны илереткен.

ИКП-ниң кыйгырыы

ДЕЛИ. (СЭТА). Америк агрессияның халдаашкынынга таваржып турар Вьетнамның, Камбоджаның, Лаостуң улустары-биле эп-сеткил каттыштырарының калбак кампаниязын «Индий-Кыдаттан холуң ырат!» деп кыйгырыгның адаа-биле эрттирериче чурттуң хөй-ниитизин Индияның Коммунистиг партиязы кыйгырган.

Делегейниң ол девискээринде америк аг-шеригниң агрессчи үүлгедиишкиннерин шыңгыызы-биле буруу шаап, Мурнуу-Чөөн Азиядан америк шериглерни шуптузун соңгаарладыышкын чокка үндүрерин партияның Төп Күүсекчи Комитединиң хүлээп алганы тускай резолюциязында айыткан. «Бодунуң хосталгазы дээш демиселче көдүрлүп үнген болгаш агрессорларга шиитпирлиг ойтур шавыышкынны берип турар Камбоджаның болгаш Лаостуң улустарынга Индияның Коммунистиг партиязы байыр чедирип тур. Индияның Коммунистиг партиязы Вьетнам Демократтыг Республиканың чаныш сыныш чок улузунга болгаш чазаанга база байыр чедирип тур» деп резолюцияда демдеглээн.

Апрельдиң 2-ни Мурнуу-Чөөн Азияның улустары-биле эп-сеткил каттыштырарының хүнү кылдыр демдеглээрин болгаш ол хүн Индий-Кыдатта америк агрессияга удурланыышкынның массалыг митингилерин болгаш чыскаалдарын эрттирериче партияның бүгү эге организацияларын болгаш чурттуң калбак хөй-ниитизин Индияның Коммунистиг партиязының Төп Күүсекчи Комитеди кыйгырган.

Японияның КП ТК-зында парлалга конференциязы

ТОКИО. (СЭТА). Японияның Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Президиумунуң Доктаамал бюрозунуң кежигүнү Т. Нисидзава Японияның Коммунистиг партиязының Төп Комитединге болган парлалга конференциязынга чүве чугаалаан. Ол Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының төлээлери-биле чугаалажыышкыннарга Японияның Компартиязының төлээлерин баштап чораан. Т. Нисидзава чугаалажыышкыннарның түңнелдериниң дугайын дыңнаткаш, Японияның Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Президиумунуң Доктаамал бюрозу төлээлерниң ээп чанып кээриниң мурнунда болган хуралынга СЭКП-ниң чалалгазын хүлээп алгаш, Японияның Коммунистиг партиязының төлээлерин СЭКП-ниң XXIV съездизинче чорудар деп шиитпирлээнин медеглээн. Нисидзава журналистерниң айтырыгларынга харылаараш, ийи партияларның аразынга эп-найыралчы харылзааларны улам калбартырынга Японияның Коммунистиг партиязының беленин демдеглээн.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы-биле Японияның Коммунистиг партиязының төлээлериниң аразында кады кылган медеглелин Японияның Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң органы «Акахата» солун бирги арнында долузу-биле парлаан.

Турцияның чаа премьер-министри

АНКАРА. (СЭТА). Турция республиканың президентизи Джевдет Сунай премьер-министрниң албан хүлээлгезинге Нихат Эримни томуйлаан. Ол дугайын анатолийниң информация агентилели дыңнаткан.

Нихат Эрим 1912 чылда төрүттүнген. Ол — делегей эргелериниң профессору, 1945 чылдан эгелээш Национал палатаның депутаты. Улустар аразының чүүл-бүрү чугаалажыышкыннарынга турк төлээлерниң составынга кирип чораан.

Турцияның чаа премьер-министри чурттуң улуг политиктиг партияларының бирээзи — 1968 чылдан бээр улусчу-республиканчы партияның Төп удуртукчу чөвүлелиниң кежигүнү. Чазактың чаа баштыңы партия кежигүнү эвес болзун деп президент Сунайның күзелин ёзугаар Нихат Эрим улусчу-республиканчы партиядан үнер дугайында билдириишкин киирген.

ТБЧ-ниң медеглели

ХЕЛЬСИНКИ. (СЭТА). «Апартеидке удур демиселдиң Бүгү-делегей хүнүн» март 21-де эрттирери-биле холбаштыр Тайбыңның Бүгү делегей Чөвүлели медеглел кылган.

Намибияның улузун хостаары дээш, Португалияның тергииделиниң адаанда турар девискээрлерге колониалдыг дээрбени соксадыры дээш демиселди улам күштелдиреринче тайбыңның бүгү-ле национал комитеттерин, шынныг чорук болгаш хосталга дээш демиселчилерни Тайбыңның Бүгү делегей Чөвүлели кыйгырган.

Мурнуу Африкага боо-чепсек бээрин соксадырын, Мурнуу Африка-биле бүгү харылзааларны үзерин, Мурнуу Африкаже баар болгаш Мурнуу Африкадан кээр бүгү самолёттарны болгаш судноларны Судан ортаалыг таварыырын чөпшээрежезин негээри эргежок чугула деп Тайбыңның Бүгү делегей Чөвүлели санап турар. Африканың Национал конгрезиниң удуртулгазы-биле чоруп турар хосталга дээш шимчээшкинге моральдыг, политиктиг болгаш материалдыг дузаламчы көргүзери чугула деп медеглелде айтып турар.

Херэжжеенниң Чоргаарлы

„Чоргаарал“ деп ийиги кезектен

Үлегерлиг станцияның саанчызы

(Тоску эгеден үзүндү)

(Эгези № 68, 69 «Шынга»).

Бода малдың эъткир чоруун, ылаңгыя сүткүр болуун Тываның агаар-бойдузунга таарыштыр өстүрерде, чүс-чүс чылда малчын араттарның кылып келген дуржулгазынга үндезилеп даяныр дээрзин совет эртемден Рубов билгеш, ол бурунгу арганы бодунуң чаа дуржулгазынга кончуг дидим ажыглай берген. Тыва инекке, чер оъткарарындан аңгыда немелде чем берип турган, шагның дөрт эълчээнде ооң турар кажаазын эки туткаш, база одарладыр, дыштандырар, суггарар, саар шагын шыңгыы сагып ажылдаарын Виктор Викторович бодунуң кадарчыларындан, саанчыларындан негээр турган. Бир кезек ынчаар үскеп тыва инектерни Кулча саап турган. Тывалар хой, өшкүнү үргүлчү кадарып чораан, инекти туда кадарып чорбаан болгаш ындыг ыйнаан, баштай инек кадарчызы тып чадаан. Виктор Викторович бадын бараан. Саанчыларга бир ыяң аныяк уруглары шилип алгаш, бир ай ак-ак халаттарны, ак-ак довуржактарны чүгле инек саарда кедер кылдыр бергилеп каан. Харалаан, бир чамдыкта инекти ол-ла өйүнде албан саар чаңын үреп тер чоруктар болза таваржы бээр турган. Бир чаа чүве болза инек саарда саанчы кижи дугуруг сандайга олуруп алгаш, саанын саары болу берген.

Кулчаның ажыл углаар шагы чүгле хүн чораан.

Хүн хөөреп чорда, инекти саар. Ооң соонда бызааны челезинге баглааш, инекти кодаңындан үндүр ай дептер. Ол инек хүннү бадыр бажының уу-биле оъттап чоруур. Ооң соонда бызааны челезинден салыптар, ону ында-хаая карактап көөр. Хүн чүгүрүүнге кирип чорда, бызааны дилеп тыпкаш, челеэнге баглап каар. Саар инектиң кээр үүнче бараанныг каап, бүдүү манап орар. Ынчаалдыр чай шаг эрте бээр, ооң эң эки олчазы болза өг ээзи кадай кижиниң кадырып каан ааржы, ээжегей, курут, чөкпээ, саржаа болур, ынчаарга алдар ат, шаңнал-хавыяа херээжен кижиге турбаан болгаш турун-даа көрбээн. Кыжын болза инекти кажаалап хондурар, эртен кажаазын ажытташ, одарынче сүрүптер, ооң соонда кажаа иштин кургаглап аштаар. Улуг хар чааш, эрги одар төнүп келген болза, база бир кыштагже көжер, ындаан тояап турда, хар ага бээр. Чазын инек төрүүр деп барганда ону үргүлчү карактаар— ону колдуунда өгнүң херээжен ээзи таарыштырар: элээди урут-дарыынга эълчештирип кадартыр. Чаңгыс инек бызаалаптарга, өг иштин амыраан ол — херээжениниң уран холу хууң долдур таракпай бээр. Теве-Хаяга Үлегерлиг станция турггустунмаан чүве болза, ол та чеже чылын хүн эдерип, чыл иштинде кылыр ажылы байтык, хонук иштинде бүдүрер чымыжын дуюкаа кылып чоруур ыйнаан.

Үлегерлиг станцияның саанчызы апарганы — Кулчаның чоргаарланыр ады болгаш херээ болу берген. Чайгы саалданы алды, чеди, сес, тос айларда чорудуп турган. Ооң кол-ла чүвези—саап турар инектерниң хүн чуруму шыңгыы сагыыры турган. Ындыг чурумну Кулча боду даап бодап албаан. Виктор Викторович Рубов турузуп каан— эртемге ажыглаар шенелде ажылының бир ёзулуг өзээ ол турган.

Чүвени хандыр билбес чорук шоодуг кылыр. Кулча шак барымдаалап саанчылай бээрге, ону холун эрттир болбаазыраан кадай деп хоп-кожу чугаа база тарай берген. Шынын сагылаарга, баштайгы дээрезинде инектерни шак барымдаалап кажаалаар, саар, оъткарар, суггарар үш түүл вегелдениң алыс ажык-дужуун эжаинге чедир угаап шыдавас турган.

Бир кончуг буужурганчыг ажыл болза, инек бүрүзүн аңгылап саар, ол сүттү үргүлчү деңзилээри боор турган. Ындыг хевирлиг ажылды чүгле Үлегерлиг станцияда эвес, чап-чаа тургустунган совхозтарга болгаш инекти шенедип сагдыртткан болумчалыг хуу араттарга база чорудуп турган.

— Деңзи чокка ажыл кылдынмас чүве бе?—деп, бир эртен Кулча орус эртемденден өжегээр айтырган.

— О-о хоржок!—дээш, Виктор Викторович бажын чайгаан.

— Бистиң Үлегерлиг станцияда ийи чүс беже бээ инек, ийи чүс чээрби беш чылгы мал, ийи чүс чээрби баш хой болгаш чеден баш хире өшкү бар дээр-дир. Олардан сагтан сүттү, оларның чаш төлүн черле деңзилеп азыраар чүве бе? Черле чүл бо, деңзи чокка мал азырап болбас апарган шаг бе?—дээш, Кулча хүлүмзүрүп каан.

— Кулча, дыңна даан, сарылмчык. Мен чүгле бодумга онаашкан ажылымның үгшиин чугаалап берейн шинме. Эртемниң кол сорулгазы болза, соң даарта кижиниң кылыр, көөр чурттаар үезин баш удур тывары болгай. Ынчангаш бистер моон соңгаар араттар канчаар ажылдаар болза, улуг дүжүт алырын, оранның эгээртинмес байлаан чөп ажыглаарын, мал болгаш чер ажылын болбаазын ёзуга чедирип болурул дээрзинге дуза кадар дээш, шенелде кылып турар болгай бис. Чүгле инек мал дугайын чугаалап көрейн. Инекти үргүлчү тургузу азыравайн, таарыштыр чер оъткарып турган, аралаштыр азыраар ажылды хыван турар бис.

— Ойт, адырам, тургузу азыраар деп чүнер боор?

— Ол дугайын соонда чугаалаар бодаан мен. Ча, ам канчаар дээр, ооң допчу утказы мындыг. Шагның дөрт эълчээнде, ылаңгыя харлыг болгаш соок турда, инекке сиген, сула каап берип турган, чылыг кажаа иштинге тургузу азыраар, ону ырадыр кылаштатпас.— Кулча анаа дораан удурланыр часкаш, хевзигден соксаан. Кезек үеде Виктор Викторовичтиң шору тывалаар апарганын пат кайгааш, алаңзып олурган.

— Хей чүве!—депкеш, Кулча дүрген-не ырап чоруур дей берген.

— Ол чүү дээриң ол?—деп, Рубов кайгай берген.

— Тыва кижи кажан-даа малын тургузу азырап чорбаан чүве.

— Кедизинде баргаш, доңдора дээрде, хүннүң бир кезиинде тургузу азырадыр саар инектер бо черге бар апаар. Ам дээреде кандыг-даа малды чер одарладыр. Ынчаарга канчаар одарладыр болза, сүдү сүткүр, эъди эъткир дээрзин бистиң дуржулгавыс көргүзүп эгелей берген. Бодап көрдаан, Кулча! Бис келген чылывыста бир тыва инек улуг-ла дээрге беш чүс литр сүттү бир чылын бээр турду. Бистиң таарыштыр кадарып, саап турар тыва уксаалыг инек бир чылын алды чүс чедир литр сүт бээр апарган, ол дээрге черле шымбай чедиишкин-дир.

— Силерни мен улуг эртемден деп бодаан мен. Хей кижи-дир силер, тыва инектерни бактаар дээш келгениңер билдиве берди.

— Бичии манаар, Кулча. Соора угаап болбас. Бир чамдык тыва инектерден бир чылын ийи муң литр сүттү саап ап болур. Ынчаарга ол-ла инекти кыжын хоолулуг чем-биле чемгерер болза, бир чылын харын-даа ийи муң беш чүстен үш муң литр чедир сүттү берип шыдаар. Мен тыва инекти черле бактавааан мен, харын мактаар мен. Тываның кадыг-дошкун агаар-бойдузунга дадыккан инек-биле симменталь уксааны хайнакташтырар болза, онзагай болур, мырыңай чаа уксаа үндүрүп ап болур!— деп, Виктор Викторович Рубов кайы хамаан чок улуска чугаалавас бодалын Кулчага чугаалаан.

Моңгуш КЕНИН-ЛОПСАН

«Симменталь уксаа» деп сөс дыңнааш, Кулча бичии эгениксей берген, ооң соонда арткан-барган төөгүнү сактып олурган. Бир күзүн, та кайы черден чүве, чүү-даа болза Совет Эвилелинден үрелиг буга эккелген. Ынчан Теве-Хаяга феодалдардан хавырып алган инек малдың тергиинерин үскеш, күрүнениң ажыл-агыйы чери кылып каан турган. Ол буганың адын Шой-Хөрек дээр, үк шоланың тывылганы болза утказыг болдур ийин. Ол буга эмин эрттир улуг, хөрээн ууп албас амытан болган. Таптыг-ла ийи чыл дургузунда ол Шой-Хөрек дээскүнеп келген болгаш ону канчаар чөп ажыглаарын орта билир зоотехник ынчан чок турган. «Кыш боорга, аксынга сиген суктуруп чиир дииштиг тулуп. Чай боорга, уйгу хавы кулугур» деп каргаттырар апарган. Хензиг черден тынныг үнер таварылгалар турар. «Буга мүнү мүнчүг, будук оду отчуг» деп үлегер чугааны хары утда чиртилдир чугаалашкан эрлерге Виктор Викторович таваржы берген. Оларның чанында, майгын дег, кедергей улуг, калчан хавактыг, шилги буганы ак тал дөзүнде баглап каан турган. Машина кежер көвүрүг чудуу чоңган эрлерниң балдылары чазылаан соонда ак-ак чагаа хаптары ынаармынаар эстеңнеди ужутуп тургулаанннар.

— Бо буганы чүге баглап алдыңар, ооддар?— деп, Рубов элдепсинне берген.

— Ук шаанда Саян артындан үрелиг буга дээш, сөөртүп эккелген чүве. Ажы чок амытан-дыр. Харын-даа өртээн ажыр чемненипкен боор. Диштиг тулупту чеже алыраар боор ону. Хөрээн уун албас, шупшен амытан-дыр оң—деп, улустуң улуу Дембил мынчанган.

— Ол чүү дээриң ол боор— деп, Виктор Викторович алаң кайгай берген.

Оюн-баштак, шоодут-кыжырымак чүве чугаалаар дизе, алдеп эзин тоол-домак ыдар дизе, аадамнаар аът дег, амырай бээр Дембил таарымчалыг чыдак тыртып кезтегинге амырай берген.

— Чуданы буга-дыр ийин. Та хөрээн уун албас чүве, та азымал чүве. Сураан дыңнаарга, силерни улуг эртемден кижи диңмр-дир. Шой-Хөрек кыраан боор, ону чалыыткадыштар эм-дан бар бе?—дигеш, Дембил караан сыгдыатыр көргүзээш, ходугур кара сегел салын сыйбаттылаан.

«Бо-даа чугаалаар чүвеге амырай бээр амытан-дыр. Бо кончут тоолчу ашак бир хоктеп эгелээзе, бо хамык оолдар ону дыңнааш, алаагып олуруптар. Машина, терге кежер көвүрүг айыткап хуусаада туттунмайн баар» деп, Виктор Викторович шыңгыы-шыңгыы бодангылаан.

— Бо кончут эки уксаалыг буга-дыр — депкеш, ыдыы чиде берген.

— Чок, ийи чыл иштинде ажык чокка турду. Сөөлүнде чер кезип чораан. Көвүрүг туткан кижилер эъдин чизин, согар деп тур бис.

— Соксаңар. Бо буганың үрезин алыр тускай арга бар —дээрге, хамык эрлер Виктор Викторовичиже көрбү бергеннер. Дембил тура халааш, Шой-Хөректи адырып салыпкан.

ХОККЕЙЖИЛЕРНИҢ ЧЕДИИШКИНИ

«Сүт-Хөл» совхозтуң төвүнде болгаш салбырларында хоккейге ойнаарынга ынак, мергежилдиг кижилер сөөлгү үеде көвүдээн. Ону улам нептередир сорулга-биле чайгаар бүткен доштарны аштааш, шөлдерни тургускулаан. Ында школачылардан эгелээш улуг кижилерге чедир улустар массазы-биле ойнап турар.

Школа, салбыр бүрүзүнде элээн каш командалар бар. Олар бот-боттарының аразында эш хуузунуң ужуражылгаларын доктаамал чорудуп келген. Ону барымдаалааш, салбырлар аразынга хоккей талазы-биле тиилекчи командага тывсыр кубокту тургускан. Ол шаңналды Бора-Тайганың спортчулары алган.

Районга болгаш республикага мячиктиг хоккей маргылдааларынга киржири-биле совхозтуң чыынды командазын тургускан. Ооң кежигүннери мергежилин доктаамал бедидип, багай эвес түңнелдерни сөөлгү үеде чедип ап келген.

Республиканың «Урожай» эки тура спорт ниитилелиниң колхозтар болгаш совхозтар аразында Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры О. Ч. Лопсаңчап аттыг шаңнал дээш мячиктиг хоккей маргылдаазы Чадаана хоорайга болуп эрткен. Аңаа «Барлык» совхозтуң, Сарыг-Септиң, Кызылдың кодээ ажыл-агыйы техникумунуң болгаш совхозтуң спортчулары киришкен. Шыңгыы демиселдиң түңнелинде бистиң командавыс тиилээш, шаңналды алган.

Совхозтуң болгаш районнуң чыынды командазында кирип турар Юрий Ооржак, Моңгуш Шыдар, Моңгуш Калдар-оол ышкаш бирги разрядтыг шывыргак хоккейжилери бар. Олар элээн каш чылдар дургузунда совхозтуң, районнуң спортчу алдарын камгалап, аныяктарга мергежилин күзелдии-биле дамчыдып берип турар.

Машина четпес, ыракты одарларда малчыннарже хаактыг походту партком секретары Т. Сарыгларның удуртулгазы-биле чоруткан. Ооң составынга лектор, кижи эмчизи, садыгжы чораан. Чугула херегледиң барааннарын, эмнерни походтуң киржикчилери чүъктеп алгаш, чогуур херегленкчилеринге чедирген, делегей байдалының, чурт иштинде болуушкуннар дугайында беседаларны кылган. Ийи хүн иштинде 130 километр хемчээлдиг черни эрткен.

Бистиң спортчуларывыс партияның ээлчеглиг съездинге күш-ажылчы белектерлиг ужуражыр дээш амгы үеде боттарының хамаарышкан черлеринде кызымак ажылдап турарлар.

М. ООРЖАК,
хоккей командазының киржикчизи.

Чөөн-Хемчик район

ССРЭ-нің шайбалыг хоккей талазы-биле шилиндек командазы.

Солагай талазындан оң талазынче: 1-ГИ ОДУРУГДА: тренер Анатолий Тарасов, Валерий Харламов, Борис Михайлов, Владимир Шадрин. Виталий Давыдов. Виктор Коноваленко, Владислав Третьяк, Евгений Зимин, Александр Мальцев. Владимир Викулов, улуг тренер Аркадий Чернышев; 2-ГИ ОДУРУГДА: Владимир Лутченко, Евгений Мишаков, Виктор Кузькин, Геннадий Цыганков, Вячеслав Старшинов, Александр Рагулин, Игорь Ромишевский, Юрий Ляпкин, Владимир Петров, Анатолий Фирсов, Александр Мартынюк.

Фото В. Ун Да-синнин.

Эмчи келди

Район төвүнүң Культура бажыңынга Эрзинниң мурнакчы херээженнерин алдаржыткан байырлал кежээзи кидин-тулук чорун турган. Хөглүг музыканың, уранчыг ырларның аяны сагыш-сеткилди чайгаар көдүрүп, сорук кирип келген.

Сценага ийи кыс уңун келгеш ынакшылды, аас-кежиин ырлап бадырыпкан. Зал иштии ыржым-на барган. Ол өйде эжиктен бир-ле кижи кыйгырган:

— Норбу эмчи, бээр үнүңер.

Күүседикчилерге бедик үнелелдиң демдээ адыш часкаашкыны диңмирэп турда, мурнуну олуттан бир аныяк кижи турган, далаштыы-биле үне берген.

Эмчини телефонга келдирткен болган.

— Дүргедевес болза хоржок. Мария Сухачёва дээр аныяк ажылчын кижи божаан соонда бергедеп тур— деп, дежурный сестра Мажаа Өнермаа дыңнаткан.

Эмнелге биле Культура бажыңының аразы ырак эвес. Каш-ла минута болгаш чеде берген. Район эмнелгезиниң кол эмчизи Роман Имажапович Калдар-оол баштаан бичии эмнелге ажылдакчылары чүнү кылырын сүмелешкен турган.

— Донорнуң ханы херек. Чүгле ооң-биле ненниң амытынын камгалап ап болур. Кымның ханының бөлүү тааржыры? — деп, Роман Имажапович айтырган.

— Менден эгеленер. Мээң ханым бир дугаар бөлүкке хамааржыр чүве — деп, аныяк эмчи Сыдам-оол Сандыевич Норбу чугаалааш, операция өрээлинче далажыпкан. Сестра Мажаа Өнермаа ооң соондан кирген.

Аныяк ие Мария Сухачеваның амы-тыны айыылдан чайлаан. Эртенинде Кызылдан санитар самолёду келгеш, ону республика эмнелгезинче аппарган.

Сибирьниң хоочун өөредилге чери Томскиниң медицина институдун ийи чыл мурнунда дооскаш, төрээн районунга ажылдап чеде берген Норбу Сыдам-оолдуң күш-ажылчы амыдыралындан чаңгыс чижек бо.

Бир эвес эмчи-биле кады хүн бүрү ажылдап, ажылчын хайгаараар чүве болза, ол хүнүң чыгыы чаагай үүлени бүдүрүп чоруур.

Неделяның четверг хүнүнде—малчыннарже үнүүшкүн. Педиатр Сыдам-оол база-ла малчыннарже аъттаныптар. Хүндүлүг ажыл-ишчилерге чогуур дузаны чедирер, консультацияны бээр, медицина темазынга беседаны эртирер. Бай-Дагга, Нарынга, Мөреңге, Сылдыска-даа чеде бээрге чон ону шупту таныыр. «Эмчи келди» деп, улуг хүндүлел-биле хүлээп алыр.

Сыдам-оол Норбу эмнелгеде бот-тывынгыр уран чүүл бөлгүмүнүң идепкейлиг киржикчизи, «Билиг» ниитилелиниң ында эге организациязының даргазы.

— Бистиң эге организациязында 14 кежигүн бар. Олар эрткен чылын медицина темазынга 65 лекцияны номчаан. Ылаңгыя Роман Калдар-оол, Клара Танова олар эң эки лекторларывыс —деп, ол чугаалаар.

— Кедизинде барып шыырак эмчи оон үнер. Чалааргал чажам дээр эвес. Ажылынга кызымаа аажок ийин — деп, эрзинчилериң чугаазы-биле эмчи дугайында корреспонденцияны доозуп каайын.

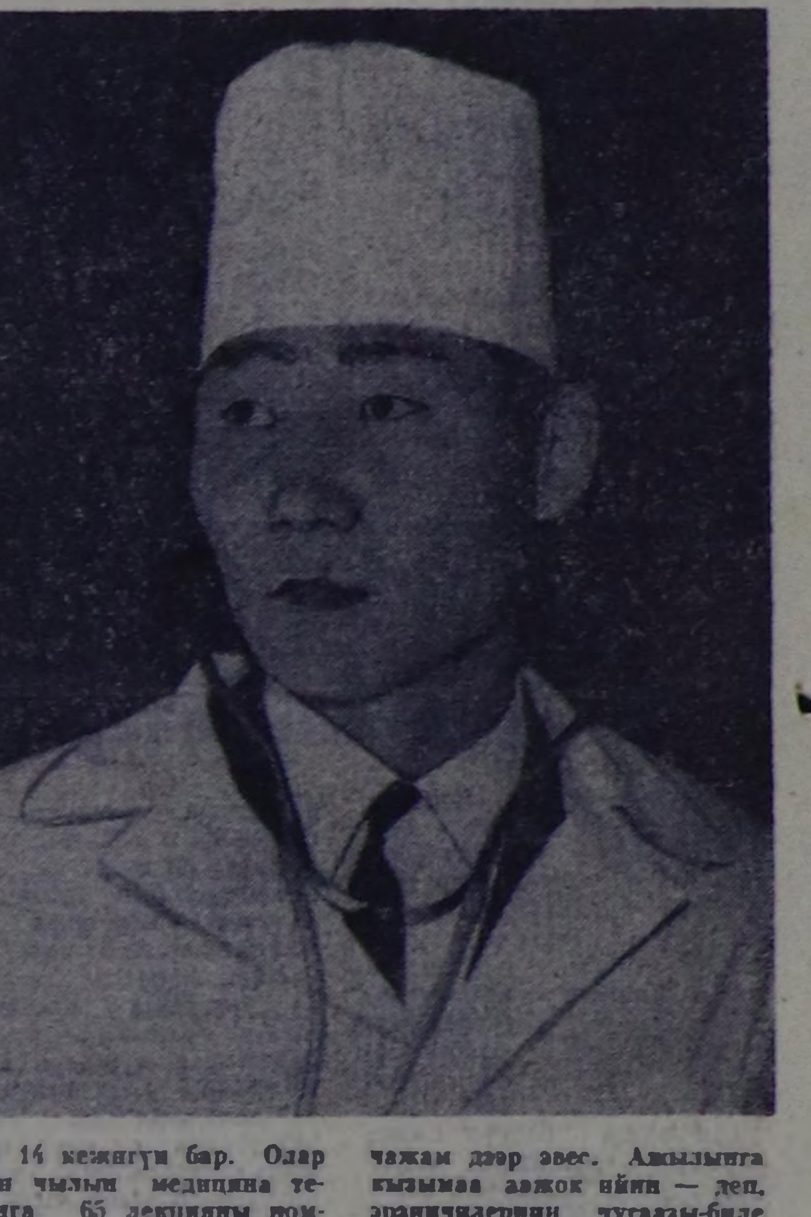

ЧУРУКТА: Эрзин эмнелгезиниң педиатору С. С. Норбу.

А. ЧАРАШ-ООЛ.

Мергелдейге булуң

УТТУНДУРГАН ГАРАЖ

Даштындан агарты чугайлап каан, саман-биле бүдүрүп кылган улуг гаражты «Улуг-Хая» совхозтуң Хайыракан салбырының төвүнден көрүп болур. Ону ажыглалга кииргенден бээр хөй чылдар эрткен. Бир эвес чыл бүрүде септеп-селип, ажыглалын экижиткен болза, ону дыка үр үеде ажыглаар болгай.

Тудугнуң боду улуг делгем, чырык, трактор, машина тургузарынга дыка таарымчалыг. Ол бо кыжын чүге ажыглалга кирбээнил? Салбырга эрткен чылдың эгезинде 12 трактор, 4 автомашина ажылдап турган болза, ам чүгле 4 трактор, 2 машина ажылдап турар. Бир эвес салбырның баштаар чери эрткен чылдың чайынында бусту берген гаражты септеп алырынче сагыш салган болза, бо кыжын тракторлар, машиналар четче ажылдаар турган.

1970 чылдың кыжынында-ла гаражтың ажинниң бир талазы буступ бады барган, а бо кыжын ол хаалга шуут үрелген. Тракторларнын, машиналарның турар чылыг ораны чок болганы ол. Механизаторлар техниканы кышты кыштадыр бажыңнарының чанынга тургузуп, эртен ажылга үнерде от салып изидер дээш, ыштап өрттедир ужурга таваржып келген болгаш ам-даа ындыг.

Бир эвес гараж анаа турган болза, салбырның тракторлары, автомашиналары шупту ажыглаттынар турган. Малчыннар мал чемнери негеп чедип келирге, салбыр эргелекчизи эш Николай Серен трактор чедишпес-тир дээш, бажын суйбап олурар апарган. Эжим, Демир-Сутнуң малчыннарынга сугну четче чедирип бербейн турар.

Салбырның чылыш чок ажылдакчыларын шимчедип, гараж дугайында айтырыгны бо чылын шиитпирлээринге дузалажып бээрин Мерген Мергенович Силерден механизаторлар дилеп тур.

Т. КУНЗЕН-ООЛ.

КИНО

МАРТ 24-ТЕ.

«НАЙЫРАЛ»: «Алдын» 9.45, 11.40, «Хоорай романызы» 13.35, 15.30, 17.25, 19.20, 21.15 шактарда.

«ВОСТОК»: «Заставада кызыл даштар» 11.00, 13.15, «Турб агының чагы» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Хостуг болуп төрүттүнген» 11.30, 13.15, шактарда. «Чүрээм туткан кижи» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: Уругларга кинечымынды. 9.00, 12.15 шактарда. «Узун чаштыг чараш кыс Варвара» 10.30, 13.40, 18.00, 19.40, 21.20 шактарда. «Туттурбастарның чаа ужуралдары» 15.40 шакта.

«ЭНЕРГЕТИК»: Культура бажыңынга: «Чемин деңге үлежип...» 12.00, 18.30, шактарда. «Гитаралыг бот-адалыкчы» 20.30 шактарда.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

АК-КӨК ЭКРАНГА

МАРТ 24-ТЕ

КЫЗЫЛДАН

20.00—Телемедээлер (орус дылга). 20.15 — «Шолбанчыгаш». Уругларга программа. 20.30—«Шуптузун билип алыксаар мен». Киножурнал. 20.40— «Хамаатыы камгалалының билиглерин кижи бүрүзүнге». Дамчыдылга. 20.55— «Кызыл чонар-дашта портрет». Телефильм. 21.15—Телемедээлер (тыва дылга). 21.25—Чарлалдар, рекламалар.

МОСКВАДАН

21.30—«Соңгу хемнерниң тоолдары». Музыкалыг телефильм. 22.00—Сөөлгү медээлер. 22.05— «Съездилер съезд чедир. 1966 чыл». Документалдыг телефильм. 22.55—Шайбалыг хоккей-биле делегей чемпионады. Швеция — Финляндия. Ийиги болгаш үшкү кезээ. Швейцариядан дамчыдылга. 00.15—«Үе». Информастыг программа. 00.45—«В. Липатов. «Егор Сузаннын хүнү». Телешии. 02.00—04.15—Шайбалыг хоккей-биле делегей чемпионады. ССРЭ—ЧССР. Швейцариядан дамчыдылга.

АГААР

Бөгүн республикага бүргээр, хаар чаар. Барыын уттаныышкынныг хаттын дүргени секундада 5—10, Кыдынга 7—12 метр чедир.

Агаарның температуразы дағлыг черлерге 1—6 градус чылыыр, өскелеринге 2 градус сооктаан 3 градус, Кызылга 1—3 градус чылыыр.

ТУРИСЧИЛЕРНИҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

№ 65 «Шынга» парлаттынган Тыва туризм чөвүлелиниң чарлалын март 20-де үнген № 67 солунга парлааанын барымдаалаар.

ИНВАЛИДТЕРГЕ ДЫҢНАДЫГ

Красноярск протез-ортопедия бүдүрүлге чериниң комиссиязы 1971 чылдың март 24-тен 27-ге чедир Кызылга ажылдаарын Тыва АССР-ниң Социал хандырылга министерствозу инвалидтерге дыңнадып турар.

Социал хандырылга министерствозунуң адрези: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 15 дугаарлыг бажың.

«ӨӨК», «ШИВИЛИГ», «САЯН» СОВХОЗТАРЖЕ СИЛЕРНИ ЧАЛАП ТУР.

Күш-ажыл курлавырларының албан черлери республиканың барыын талакы районнарындан Бии-Хем районнуң «Өөк», «Саян» болгаш «Шивилиг» совхозтарынче 1971 чылда кодээ чонну сайгара көжүрер ажылды организастап эгелээн. Организастыг көжүрүлгени кижилерниң эки тура күзелин база чурттап турган черинге ниитиниң ажыл-агыйынга идепкейлиг киржип турганын барымдаалап көжүрер.

Көшкен өг-бүлелерге күрүнениң дедир эгитпес дузаламчызын тывсыр болгаш оларны күрүнениң күзели-биле көжүрер.

Ол дузаламчылар мындыг: өг-бүлениң кол ээзинге 20 рубль, а өске кежигүннериниң кижи бүрүзүнге 10-10 рубль түңнүг дедир эгитпес дузаламчыны көжүп четкен черинге тывсып бээр.

Көжүп келген черге чурттаар оран-бажың белен болур болгаш доктааткан норма ёзугаар ногаа тарыыр черни, сиген кезип алыр шөлдү бээр. Ийи чыл иштинде бажың хөлезизин төлээринден хостаар, норма ёзугаар одаар чүүлү база өске-даа коммунал хандырылгазы халас болур.

Көжүп четкен черинге хууда бажың тудуп алырын күзеп турарлар болза, совхоз дамчыштыр 3,5 муң рубльдиң узун хуусаалыг чээлизин ап болур.

Көжерин чөпшээреп каан өг-бүлелер көжериниң мурнунда артыкшылдыг мал-маганын болгаш эт-херекселин сайгарып, ажылдап турган черинден санажып үнүп алган турар. Паспорт болгаш шериг учёдундан үндүр бижидип алыр. 16 хардан өрү назылыг кижилер паспорттуг болур ужурлуг, школачыларга өөредиизиниң дугайында шынзылганы кылдырып алыр.

Бо талазы-биле Чөөн-Хемчик болгаш Барыын-Хемчик районнарының күш-ажыл курлавырларының төлээлекчилеринге билдиришкинни киирер.

ТЫВА АССР-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНИҢ КҮШ-АЖЫЛ КУРЛАВЫРЛАРЫН АЖЫГЛААР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ЭРГЕЛЕЛИ.

ПАССАЖИРЛЕРНИҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!

Кызылдың аэропортунуң бүгү хамаатыларга дыңнадыры болза:

Моон соңгаар КЫЗЫЛ—СЕВИ—ХҮТ—СЫСТЫГ-ХЕМ — ЫРБАН, КЫЗЫЛ—САРЫГ-СЕП аразынга самолёттар хүннүң ужуп турар.

Марттың 15-тен эгелеп «АН-24» самолёт КЫЗЫЛ—АБАКАН—КРАСНОЯРСК аразынга хүннүң-не үш ужар апарган.

Марттың 20-ден эгелээш, пассажирлер аргыжарының чаа оруу КЫЗЫЛ—ХАНДАГАЙТЫ — САГЛЫ аразынга ажыттынар болгаш Хандагайтыга чедер билет өртээ чиигээн.

Пассажирлер, агаар транспортун ажыглаңар.

КЫЗЫЛ АЭРОПОРТУ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОНЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының болгаш пропаганда килдизиниң 35-24, харыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа база совет тургузуг килдизиниң 41-27, информация килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

ТЫВА АССР-нии Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер чериниң республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1.). ТС—26014

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1971 чыл МАРТ 25 ЧЕТВЕРГ № 71 (8531).

Өртээ 2 к өп.

СЭКП-ниң XXIV съездизинге уткуштур

ЧАСКА БЕЛЕТКЕЛ ДООЗУЛГАН

Репортаж

ЧАСКЫ ТАРЫЛГАГА Улуг-Хем районунуң «Найырал» совхозу белен деп бөдүүредиг чугаалап болур. Ооң мастерскаязында күш-ажылдың судалы кидин тулук турда, чеде берген бис. Мотор цегинде ажылчын хептиг бөлүк оолдар маска, кыскаш, дүлгүүр туткулаап, септээн моторларны ээрген, ууээн, дартаннаалта петиниде ак-көк оттар сырылаан, өскелерп ховунуң корабльдери — комбайннарда ажылдаан турлар.

Даштың шөлде чыскааб тургускан тракторлар-ла хөй. Мастерскаяның ажинге чолдак кара тоннуг, холунда хүлээп алыр болгаш дужаар акт саазыннары туткан кижиге ужуражы бердивис.

Совхозтуң кол инженери эш Кокорев ол хүн септээн аң сөөлгү тракторну комиссия кежигүннери-биле хынап, хүлээп ап турганы ол.

— СЭКП-ниң XXIV съездизинге алдар болдурган социалистиг чарышка кирипшаан, механизаторлар, бүгү септекчилер, инженер-техниктиг ажылдакчылар эрткен чылдың дөрткү кварталындан бээр кужениишкиниг ажылдаан — деп, кол инженер биске чугаалады.— Совхоз юбилейлиг чылдың дөрткү кварталында «ДТ-54» маркалыг чээрби ийи база дугуйлуг сес тракторну септээр турган, бүрүн күүседип шыдаан. Ооң ыңай, бо чылдың бирги кварталында «ДТ-75» маркалыг чээрби тракторну септеп доозар хүлээлгелиг турдувус, ол даалга база күүсеттинген. Өске арткан «ДТ-20» деп тракторларның септелгезин март 20-де доостувус. Ынчангаш тракторлар септелгезин доозулган. Март 20-ден эгелээш, техниканы салбырларже тарадып чоруткан. Тракторларга, кодээ ажыл-агый машиналарынга механизаторларны хуваап, быжыглаарын база доостувус.

— Чамдык ажыл-агыйларга механизатор кадрлар чедиишес болгулаар-дыр, силерде бо талазы-биле кандыгыл, Юрий Афанасьевич?

— Ол айтырыг бисте шиитпирлеттинген. Механизаторлар четчир. Оларның чотчелээшкинин, өөредилгезин багай эвес организастаан. Бисте механизаторларның хөй нуруузу турушкут, доктаамал ажылдап келген болгаш дуржулгалыг эштер түве.

ЦЕХТИҢ ДӨРҮНДЕ ийи кижи тракторда септээш салган моторну хынаан турлар.

— Септелге адакталган, чүгле хар агарын манаар апаар. Чаңчыл болган чурум ёзугаар, ол-шык бусталып үнгелекте шык базырыышкынын ой-шаанда эгелээр бис. «Час чылды чемгерер» дижир. Тракторларывыс-даа белен, андазыннар, плиирлер, сеялкалар болгаш өске-даа кодээ ажыл-агый техниказы бүрүн септеттинген. Чүгле кол агрономнуң командазын манап турар бис—деп, септекчи механизаторлар Тулуш Сума биле Иргит Найдан-оол олар биске чугаалады.

Кылбазы чок, туткан соонда ыап-ла бүрүн бүдүрер кижилерниң бирээзи — Михаил Глухих ол. Эш Глухих слесарь, дарган, токарь, фрезеровщик деп мергежилдерни шиңгээдип алган, бүгү талалыг механизатор.

— Ажыл дээнде амыр кижи болгаяан. Мактаашчоор, шын чүвениң шынын чугаалаар апаар. Бо келген эштерге ажылың дугайын кысказы-биле сонуургадып көрем—дээш, Юрий Афанасьевич совхозтуң сураглыг механизатору Михаил Глухих-биле бисти таныштырды. Ооң ажылхерээн база-ла сонуургап айтырдывыс.

СОВХОЗ ЧАСКЫ тарылгага белен, андазыннар, плиирлер, сеялкалар бүрүн септеттинген. Совхозтуң механизаторлары күш-ажылчы улуг тиилелгени чедип алган. Мааа ында партия, профэвилел организацияларының рөлю улуг болганын демдеглээр херек.

Цехтерни кезип доозуп турувуста, совхозтуң кол инженери эш Кокорев комбайннар септеп турар эштерниң дугайын чугаалап берди. Улуг залда ийи комбайнны шуушттур тургузупкан, ында үш-үш механизаторлар ажылдаан тур.

Күш-ажылдың судалы ам-даа үргүлчүлевишаан. Хүнээректээн часкы хүнүң херели даштыв кудумчуже, шөлдерже ал-бээ-биле куттулуп турган. Хар мышпайтыр эрип эгелээн. Тараажыының чазы келгени бо. Чаа-хонччулер ааа бүрүн белеткелдиг ужуражып турар.

ЧУРУКТА: мурнакчы комбайнер Пачыл САНДАП.

Д. ЕНДАН.

А. АНАТОЛИЕВТИҢ фотозу.

ПОЛИТИНФОРМАТОР

Партияның чон ортузунга идеологтуг ажылының бир чугула болгаш дээштиг хевири политиктиг информация болур. Ол харысалгалыг ажылче партия организациялары ажыл-агый, совет органнарының удуртукчу болгаш харысалгалыг ажылдакчыларын, специалистерни хаара тудуп турар. Партия, чазактың доктаал, шиитпирлериниң күүселдезинин, чуртта болгаш даштыкыда болуушкуннар, эртемтехникада чаа чүүлдер дугайын чонга калбаа-биле таныштырары — оларның кол сорулгазы ол.

СЭКП Кызыл хоорком унуң агитация болгаш пропаганда килдизи (эргелекчизи эш С. Шуклин) сөөлгү үеде бо ажылды элээн идепкейжиткен. Амгы үеде найысылалдың албан организация, бүдүрүлге черлеринде ниитизи-биле 450 ажыг политинформатор ажылдап, партияның ам болур XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелиниң талазы-биле хөй талалыг тайылбыр ажылын калбарткан. Оларның ажылын системажыдып, улус ажыл-агыйының бүгү адырларының, культураның, экономика, политика талазы-биле оларны шынарлыг материалдар-биле хандырып, оларның семинарларын квартал санында эрттирип келген.

Аэропорттуң, «Тыва тудуг» трестиң үлетпүр бүдүрүлгелер комбинадының, «Сельхозтехника» каттыжыышкынының Кызылда районнар аразының салбырының ажылчыннарынга, инженер-техниктиг ажылдакчыларынга политиктиг информацияны удуртукчу ажылдакчы эштер Макаров, Бехтарев, Рудольф боттары эрттирип, ооң шынарын бедиткен.

«Элегес» совхозта эш Монгуш Дүктүг-оол секретарьлаан партия комитеди ажыл-агыйның удуртукчуларындан, кол специалистеринден 6 кижи составтыг политинформаторлар бөлүүн тургускан. Политиктиг информацияны ажыл-ишчилерге вторник санында кызыр кылдыр доктаадып алган, ол ёзугаар чорудуп турар.

Совхозтуң директору, СЭКП-ниң XXIV съездизинге делегат эш Ф. Зверева ажыл-агыйның экономиктиг байдалын хандыр анализтээн илеткелди совхоз төвүнүң, Кажык, Элегес салбырларының ажылчыннарынга кылгызаан. Ол ажыл-агый сескн беш чыл планын чедиишкинниг күүсеткеш, орулгалыг ажылдап, бо чылдың эгезинден эгелеп бот-орулга-чарылгаже шилчээн. Бар курлавырларны илередип, перспективтиг адырларны хөгжүдеринче ажыл-ишчилерни мобилизастаарынга ындыг тайылбыр ажылы ажыктыг болгаш дээштиг.

Политинформатор — партияның идепкейлиг дайынчызы. Ук совхозта партком Красноярскиниң кодээ ажыл-агый институдунуң доозукчузу, ында зоотехник-селекционер азыяк коммунист Хертек Чаш-оолдуң ацаа онаашкан ажылга хандыкшылдыг, хой-ниитп ажылынга идепкейлиг чоруун өөренип көргеш, Элегес, Кажык, Кулузун салбырларының хой-жу бригадаларынга ону политинформатор кылдыр быжыглаан. Эш Хертек ол харысалгалыг партийжи даалгага хынамчалыг белеткенип, совхоз бүдүрүлгезиниң ажыктыын, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер, сагылга-чурумну быжыглаар дээш демисел-биле бодунуң чугаазын доктаамал холбаштырып турар.

Чонга политиктиг информация ажылын партия организациялары тодаргай удуртур ужурлуг. Ол ажылды ала-чайгаарлаашкынче киирбес дээш парткомнар чанынга тускай бөлүктерни тургузуп, оларның ажылын дээштиг удуртур херек.

Бо талазы-биле СЭКП Каа-Хем райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизи (эргелекчизи эш Ыырянд Одонов) ажыл-агый, бүдүрүлге, албан организация черлеринге политинформация эрттирер ажылды системажыдып, ол ажылдың угланыышкыннарын тодараткаш, удуртукчу ажылдакчыларны, специалистерни ацаа киириштирип, политинформаторларның семинарларын эрттирип келген. Районнуң партия, ажыл-агый, совет органнарының удуртукчу ажылдакчылары-биле ажылчы чоннарның ужуражылга хуралдарын эрттирери эки чаңчыл апарган. Амгы үеде районнуң ажыл-ишчилериниң ортузунга политиктиг информация ажылын 100 ажыг кижи СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелинге хамаарыштыр чорудуп турар.

Чер болгаанда палбак деткимчени ап турар апарган идеологтуг ажылдың бо солун, дээштиг хевириниң ужур-дузазын партияның чамдык район комитеттери, тус-тус парткомнар чедир үнелеп көрбейн турар чижектер бар. СЭКП Улуг-Хем райкому тус-тус ажыл-агыйларга, бүдүрүлге, организация черлеринге политинформаторлар бөлүктерин харысалгалыг ажылдакчылардан четчелеп тургузар, ону боттуг удуртур талазы-биле кошкак ажылдап турар. Доктааттынган хүнде политинформация эртпес, эртсе-даа эрңгей болур таварылгалар кайы хөй. Ылаңгыя «ҮТКА-ның 25 чылы», «Найырал» совхозтар ышкаш улуг ажыл-агыйларда парткомнар чанында политинформаторлар бөлүктерин тургускан-даа болза, оларның ажылы шуудавааа. «Х Улуг хурал» колхозта, «Улуг-Хая» совхозта партия комитеттери ындыг бөлүктерни чогуур деңнелге чедир четчелеп тургузуп албаан.

Сорулга болза, политинформаторлар доктаамал ажылдазын дээш, оларның бөлүктерин чаартып, политинформаторлар бөлүктеринге партийжи удуртулганы күштелдирип, партия хуралдарынга оларның отчеттарын алыр, политинформаторларның өөредилгезинче кол кичээнгейни салыр ужурлуг.

Амгы үеде чер-чер Советтеринге соңгулдага белеткел ажылы калбарып турар. Бо харысалгалыг болгаш политиктиг кампанияга политинформаторларның идепкейлиг киржилгезин партия организациялары чедип алыр сорулгалыг.

ЧАА СОВХОЗТА

Чөөн-Хемчик районда «Алдан-Маадыр» совхоз тургустунга-ла каш хонук эрткен. Ам ооң ажыл-ишчилери часка белеткел ажылдарын хайнышкынныг чорудуп турар.

Бо талазы-биле совхозтуң Бора-Тайга салбыры мурнуку одуругда чоруп турар. Ооң механизаторлары партияның XXIV съездизинге төлептиг ,белек-биле ужуражыр дээш чарыштышаан, боттарынга алган хүлээлгелерин күүсеткен.

Ам салбырда янзы-бүрү маркалыг 9 трактор, 50 плиир болгаш андазын, кодээ ажыл-агыйның өске-даа техниказы бүрүн септеттинген. Үрезинге херглээр 190 тонна тараа культураларының арыглаашкынын дооскаш, ону хоргннаарын эгелей берген.

Салбырның шөлдеринге чемиштидилгени ооң мурнунда чылдарда-даа тып турган. Бо чылын ол ажылды база чорудуп турар. 10 тонна суперфосфатты сөөртүп аккеп алган.

Салбырның тараа тарыыр шөлдери суггаттыг. Ындыг болганда суггарылга системазының ашталгазын чорударын эргежок чугула. Бо талазы-биле ажыл-даа хайнышкынныг чоруп турар. Ховалыг Очурга удурткан звено буга, сумук ашталгазында кирген. Ол звено МТЗ-50 деп трактор-биле Хову-Аксының, Дөң-Сайның, Көк-Чыраның, Бай-Талдың бугаларының дөстерин тырттырып ашташ, 180 кубометр дашты буга дөстеринде төккүлээн. Даш белеткээринге Монгуш Сүүр-оол, Ховалыг Чыргал болгаш өскелер-даа эки ажылдааннар.

Механизаторларның хову турлаанда столовааның болгаш чурттаар бажыңының септелгезин кылган.

Тоску беш чыл планының талазы-биле партияның XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилели-биле салбырның ажыл-ишчилери таныжкан. Чер ажылының культуразын бедидер, тарааның чаагай дүжүдүн өстүрер талазы-биле бистерниң, тараажыларның мурнунда улуг сорулгалар туруп турар. Чаа беш чыл планының баштайгы чазын чедиишкинниг эрттиреринге салбырның механизаторлары ынчангаш ыяк белеткенип турарлар.

О. ХУНА.

Хандагайтыда амыдырал хандырылга комбинадының дааранылга цегиниң мастери Александра Монгуш чоннуң чагыгларын чүгле эки шынарлыг күүседиринге чаңчыккан, ооң кылган хептерин эде кылыр таварылга турбаан.

Мурнакчы мастер 1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин таныжып тургаш, бо чылдың баштайгы кварталының даалгазын март 25-те күүседирин хүлээнген. Ол, алган сөзүнге ээ болуп, ам квартал планын күүседипкен.

ЧУРУКТА: А. Монгуш.

А. ПОНОМАРЕВТУҢ фотозу.

ХУУСАА БЕТИНДЕ

Барыын-Хемчик районнуң «Большевик» колхозунуң ажыл-ишчилери партияның съездизинге белек кылдыр алган хүлээлгелерин хуусаа бетинде ажыр күүсеткен. Кварталдың эът садар планын 217 хуу, сүттү — 100 хуу кылдыр марттың 16-да күүсеткен. Эът бүдүреринге улуг салыгны сарлык кадарчылары Саая Марвы биле Доңгак Белек кылганнар. Ол ышкаш чылгычылар Саая Чамыян, Саая Минчимаа 70 центнер эът бүдүрер турган, 110 центнерни бүдүрген. Сүт садары үргүлчүлеп турар.

Т. САЛЧАК.

Ленин аттыг колхозтуң күрүнеге продукция садар квартал планнары чартык ай бурунгаар күүсеттинген. 29.277 килограмм эът саткаш, планын 108 хууга күүсеткен, сүттү 9 тоннаны дужааган. Съезд ажыттынар хүнге чедир ам-даа 5 тонна эът болгаш 2 тонна сүттү садарын колхозтулар хүлээнген.

Бо хүннерге чедир төрээн 4341 хойдан 4376 хураганы менди камгалап алган. Хойжу Александр Сенди малдап турар 310 төрээн хоюндан 314 хураганны, Сотнам Сотпа — 307 хойдан 312 хураганны алган.

Д. САМДАН.

Эрзин район.

ЧҮСТЕН ЧҮС ДЭЭШ

Чөөн-Хемчик районнуң «Искра» колхозунуң чылгычызы М. Деспил-оол болгаш ооң дузалакчызы М. Дачын-оол чылгы малдаарынга мергежилдиг улус.

Чылгычылар чайын Чадаана хемниң бажында чүм оъттуг чайлагларже үне бээрлер, кыжын әлбек оът-сигенниг ховуларга чылгызын одарладыр. Деспил-оол чылгычылаандан бээр колхозтуң чылгызы өзүп турар апарган. Чыл бүрү хой кулунну өстүрүп келген, колхозта ажыл аъттары сөөлгү үеде көвүдеп турар. Колхозтуң кадарчыларында аъттар быжыглаттынган, ол чорук мал кадарарынга, чем сайгарарынга таарымчалыг апарган.

Эрткен чылын Деспил-оол эки түңнелдиг болган. Төрээн белериниң кулуннарын бүрүн камгалап алган. Партияның XXIV съездизин төлептиг белек-биле уткуур, тоску беш чылдың бирги чылында бе бүрүзүнүң кулунун чидириг чокка алыр дээш ол бедик хүлээлге алган ажылдап турар. Чылгычының сорулгазы — төрүүр 100 бедеп 100 кулун.

М. МАЖАА.

Немежип турар

Каа-Хем районда «Тиилелге» колхозтуң хойжулары малдың чаш төлүн хүлээп алырынга баш удур ыяк белеткенип алган турган. Оларда ам «дужут алыышкыны» түлүктей берген. Чаш хураганнарның саны хүн бүрүде улам-на немежип турар.

Төрүттүнген хураган бүрүзүн менди камгалап алыры ам-не чугула сорулга. Малчыннар болдунар-ла бүгү чүүлдерни кылып турар. Ынчангаш хойнуң чаш төлү бүрүн менди. Хойжулар Б. Багай-оолда 320, Д. Дапыянда 280, Б. Аракчаада 80, С. Селен-оолда 60 хураган кадык, шыырак доругуп турар. Коммунист А. Эртиневиң кодазында хойнуң оолдаары доозулган. Малчын 450 хураганны менди алган.

С. КЕНДЕН.

Өөрүнчүг медээ

Хлеб продуктуларының Кызылда сайгарылга баазазы съезд мурнунуң социалистиг чарыжынга алган хүлээлгезинге эки салыышкынны киирип, бо чылдың бирги квартал планын март 17 хүнүнде, хуусаа бетинде күүседипкен. Продукцияны 376 муң рубльге сайгарар тургаш, ону 432,7 муң рубльге күүсеткен, азы 115 хуу болган. Ниити продукцияны 362 муң рубльге бүдүрерин 417,5 муң рубльге боттандырган.

Ай төнчүзүнге чедир бааза ам-даа 45 муң рубльдиң продукциязын бүдүргеш, садазын коллектив хүлээнип турар.

(Бистиң корр.).

Агитпунктулар ажылдап эгелээн

● ЧӨӨН-ХЕМЧИК. СЭКП райкомунуң бюрозу соңгулдага уткуштур агитас-массалыг ажылдарның чоруп турарының дугайын чугаалажып көрген. Бо ажылдар «Октябрь 30 чылы», «Искра» колхозтарда база районнуң амыдырал хандырылга комбинадында эки тургустунган. Бо черлерниң агитпунктулары лозуң, плакаттар, стендилер-биле шевергин каастаттынган. Агитаторларның хуралдары чер-черлерге болуп эрткилээн болгаш олар ам соңгукчулар ортузунга тайылбыр ажылын чоруда берген.

«Сүт-Хөл» совхозтуң парткому агитпунктуларны болгаш агитколлективтерни удуртуру-биле идепкейлиг активчилерни шилип алган. Олар хуралдарын эрттирип, көскү агитацияны кылып чорударының дугайында ажылдарны эгелээн.

Соңгулдага уткуштур районнуң 800 хире агитатору чон ортузунга культура-массалыг болгаш көскү агитация ажылдарын чорудар.

● КАА-ХЕМ. Районнуң суурларынга 26 агитпункт ажылдаар. Оларның хой кезии бо хүннерде көскү агитация-биле дериттинген. «Тиилелге» колхозтуң, «Бүрен», «Совет Тыва» совхозтарның клубтары соңгулдага хамаарышкан лозуң, плакаттар, стендилер болгаш тускай литература-биле бүрүн хандыртынган.

Ильинка, Көк-Хаак, Бүрен-Хем суурларда партия организациялары агитаторлары-биле тускай хуралдарны эрттирген.

Ниитизи-биле 430 ажыг агитатор соңгукчулар ортузунга тайылбыр ажылдарын чорудар.

● ТАҢДЫ. 550 агитаторну хаара тудуп турар 48 агитколлектив районга ажылдап эгелээр. Олар 23 агитпунктунуң ажылынга киржир.

СЭКП райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизи партия организацияларының секретарьлары-биле соңгулдага уткуштур белеткел дугайында тускай хуралды кылган. Бай-Хаак, Хову-Аксы болгаш өске-даа суурларның клубтары көскү агитация-биле эки дериттинген.

Партия организациялары чон ортузунга соңгулдага хамаарышкан тайылбыр ажылдарын болгаш лекция, беседаларны хөй-биле чорударын шиитпирлээн.

Советтерге соңгулдага уткуштур

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНГЕ СОҢГУЛДА ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ТӨП СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ СОСТАВЫНГА КАНДИДАТТАР ДЕПШИДИЛГЕЗИ

РСФСР-ниң Дээди Совединге соңгулда талазы-биле Төп соңгулда комиссиязының составынга кандидаттар депшидилгези Россия Федерациязында үргүлчүлеп турар.

Башкир АССР-ниң Уфада пос-таавы заводунуң ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары болгаш албан-хаакчылары ол бүдүрүлгениң пос-таавычызы Р. Г. Ибрагимованы Төп соңгулда комиссиязының составынга депшиткен. Культура ажылдакчыларының профэвилелиниң Төп Комитединиң Президиумунуң калбак хуралынга СЭКП ТК-ның партийжи-организастыг ажыл килдизиниң эргелекчизиниң бирги оралакчызы Н. А. Петровичев комиссияның составынга культура ажылдакчыларының профессионал эвилелиниден депшиттирген.

Оренбург областың Саракташ районунуң Жданов аттыг колхозунуң ажыл-ишчилериниң хуралынга тракторист-машинист Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры К. И. Кравецти комиссияның составынга кандидат кылдыр депшиткен. Волгоград областың Волжскиде күрүнениң подшипник заводунуң ажылчыннарының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының болгаш албан-хаакчыларының мурнундан Төп соңгулда комиссиязынга партия кежигүнү эвес ажылчын, хоюглакчы И. Б. Куликованы депшиткен.

СЭКП-ниң Свердловск обкомунуң ийиги секретары Г. В. Колбинни Свердловск областың коммунистиг организациязындан комиссияга депшиткен. Татар АССР-ниң «Татнефтегазразведка» трезиниң № 3 шинчилел чериниң конторазының ажылчыннарының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының болгаш албан-хаакчыларының хуралының киржикчилери Комиссияның составынга боттарының төлээлекчизинге чер өрүмнээрниниң мастери, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Ф. М. Шарафутдиновту адааннар.

Рязань областың Ухоловск районунуң «Коммунизмге орук» колхозунуң саанчызы комсомолчу кыс Т. А. Агафонованы ол-ла ажыл-агыйның ажыл-ишчилери Комиссияның составынга депшиткен. Ивановонуң «Красная Талка» деп пос аргып, кылыр фабриказының ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары болгаш албан-хаакчылары Комиссияның составынга фабриканың ажылчыны комсомолчу В. Е. Червоткинаны депшиткен.

Краснодар крайның Усть-Лабинск районунуң «Ладожский» совхозунуң ажылчыннарындан болгаш албан-хаакчыларындан совхозтуң директору, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Н. М. Матохинни депшиткен. Бурят АССР-ниң Закаменск районунуң «Кызыл Октябрь» колхозунуң ажыл-ишчилериниң хуралынга Төп соңгулда комиссиязының составынга ол ажыл-агыйның кол агрономун партия кежигүнү эвес Д. А. Очирова депшиттирген.

Коми АССР-ниң Сыктывкарда ыяш үлетпүр комплекзиниң картон-саазын фабриказының ажылчыннарының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының болгаш албан-хаакчыларының мурнундан Комиссияның составынга фабриканың кол технологу партия кежигүнү эвес А. Н. Потолицынаны депшиткен. Алтай крайның Усть-Калман районунуң «Огневский» совхозунуң комбайнери Л. П. Петраченкону ол совхозтуң ажылчыннарындан болгаш албан-хаакчыларындан Комиссияның составынга депшиткен.

(СЭТА).

СОРУЛГА УЛУГ, АРГА БАР

1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилели кодээ ажыл-агыйның мурнунга улуг сорулгаларны салган. Тараа культураларының дүжүткүрүп бедидер, мал ажылының продукциязының шынарын бедидер болгаш колхозчуларның ажыл төлевирин 30—35 хуу чедир өстүрери көрдүнген.

Директиваларның төлевилелин Тес-Хем районнуң «Ак-Эрик» колхозунуң № 1 хойжу бригадазының кежигүннери өөренип көргеш, беш чылда кылыр ажылывысты тодарадып алган бис. Беш чылдың баштайгы чылында бригада төрүүр 100 хойга онаалтыр 95 хураган, хойдан-на 2,6 кг дүк алыр сорулганы салган, тус-тус кадарчылар социалистиг чарышка бедик хүлээлгелерни алгылаан.

Бригаданың малы хүр, кодан бүрүзүнде оолдааышкын түлүктээн, чаа төрүттүнген хураганнар чидириг чок доругуп турар. Ам төрээн 1747 хойдан 1752 хураган алдынган. Социалистиг хүлээлгелеринге төрүүр 100 хойдан-на 100 хураган, хойдан-на 2,6 кг дүк алыр дээн кадарчылар Шимет Хөвендей, Байыр-оол Борбак-оол болгаш өске-даа кадарчыларның коданнарында ийис хураган көвүдеп турар.

Эрткен беш чылда бригаданың көргүзүү чыл-чылда бедип келген. 1966 чылда төрүүр 100 хойдан 60 хураган, бир баштан 1,7 кг дүк алдынган болза, ленинчи юбилейлиг чыл —1970 чылда төрүүр 100 хойга онаалтыр 102 хураган, хойдан-на 2,4 кг дүк алган бис.

Көргүзүглеривистиң өзүлдезин өөренип көргеш, тоску беш чылдың дургузунда 813 центнер дүктү күрүнеге саткаш, 446 муң рубль орулга алырын планнаан бис. Күрүнеге садар эъттиң, дүктүң өртээ ниитизи-биле 1,2 миллион рубль болур ийикпе, азы эрткен беш чылга деңнээрге 32 хуу өзер. Тоску беш чылдың дургузунда 16200 хураганны өстүрүп алыры планнаттынган.

Колхозтуң малын өстүреринге, мал ажылындан алыр продукцияны бүдүрерин көвүдеринге бистиң бригадавыстың кадарчылары үлүг-хуузун киирип келген. Эрткен юбилейлиг чылда колхоз мал бажы өстүрериниң, күрүнеге эът, сүт садарының планнарын ажыр күүсеткен.

Тоску беш чылда бистиң бригадавыстың сорулгазы улуг. Ону күүседир арга бар. Кол чүве болза эки кажаа-хораа, элбек мал чеми болур. Чайгы семиртиишкени эки организастаашп, мал чеминиң курлавырын тургузуп тургаш, беш чылдың сорулгаларын боттандырарынга бригаданың кадарчылары бүзүрелдиг.

С. АЛДЫН-ХЕРЕЛ,

хойжу бригаданың бригадири.

ЧУРУКТА: У. Бавун-оол совхоз директору, партияның XXIV съездизиниң делегады Ф. Зверева-биле. В. МОЛЬБИНИҢ фотозу.

КҮШ-АЖЫЛЧЫ БАЗЫМНАР

Бүгү чуртта ышкаш, бистиң Тожу районнуң ажыл-ишчилери СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин улуг өөрүшкү-биле уткуп, ону партия организацияларының, тус-тус коллективтерниң болгаш ажылчы чоннарның хуралдарынга чугаалажып, бир үнбиле чүулдүгзүнүп хүлээп алган болгаш съездиге уткуштур социалистиг чарышка идепкейлиг киржип турарлар.

Районнуң ажыл-ишчилери СЭКП-ниң XXIII съездизиниң болгаш партияның Төп Комитединиң сөөлгү үеде болуп эрткен Пленумнарының шиитпирлерин амыдыралга боттандырбышаан, эрткен сескн беш чылда районнуң экономиказын болгаш культуразын хөгжүдер талазыбиле чамдык чедиишкиннерни чедип алган. Аңнып-тывыш ажыл-агыйлары чыл бүрүзүнде-ле ортумаа-биле 120 муң рубль түңнүг өлүктү күрүнеге дужаап, беш чыл иштинде ниитизи-биле 673,4 муң рубльдиң өлүүн күрүнеге киирген. беш чылда пландан ажыр 350 муң рубльдиң продукциязын берген.

Ырбанда ыяш белеткел пунктузу эрткен беш чылда ыяш белеткээр планын чедиишкиниг күүсеткен, азы республиканың тудугларынга херерлээр 325 муң кубометр тудуг ыяжын белеткеп, Кызылга салдадып чедирген. Бодээ ажыл-агыйны сайзырадыр талазы-биле чамдык ажылдар кылдынган. эрткен беш чылда районга ниитиниң малының баш саны 21,6 хуу өскен болгаш мал ажылының продукциязын бүдүрери болгаш күрүнеге садары элээн көвүдээн.

Эгелеп турар тоску беш чылдың бо бирги чылында районнуң ажыл-ишчилери 400 тонна эътти, 160 тонна сүтту, 120 центнер дүктү күрүнеге садар болгаш 106 муң рубльдиң өлүүн киирер база 80 муң кубометр ыяшты белеткеп салдадыр сорулгалыг.

СЭКП-ниң XXIV съездизин төлептиг уткууру-биле алган социалистиг хүлээлгелерин эрткен айларда районнуң ажыл-ишчилери багай эвес күүседип турар. «Тоора-Хем» совхоз (директору В. Тамдын-оол) чылдың баштайгы ийи айларында 1117 центнер эътти күрүнеге садып, бирги чартык чылдың планын хуузаа бетинде күүсеткен. Сүт садарының бирги кварталдың планын база багай эвес күүседип турар.

Күрүнеге садар малдың эки семиртиглезин Өдүгенде болгаш Кадыр-Өөсте ийи мал фермалары чедип алган. Сүт саалдазының талазы-биле совхозтуң Көк-Чар болгаш Ийи сүт-бараан фермалары эки түңнелдерлиг. Бирги кварталда аңныр-тывыш ажыл-агыйлары багай эвес ажылдап, күрүнеге 25100 рубль түңнүг өлүктү дужаап, кварталдың өлүк талазы-биле планын 164 хуу күүсеткен.

СЭКП обкомунуң IX пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар талазы-биле районнуң партия, совет органнары элээн хемчеглерни ап чоруткан. 1970 чылдың дөрткү кварталында ыракты одарларда 27 малчын өг-бүлелерни ээлчеглиг кадатче шилчидер деп планнаан турган болза, херек кырында 49-ту шилчиткен. олар совхозтуң салбыр төптеринче. школа, эмнелгелиг, клубтуг, магазинниг, электрижиткен суурларже көжүп, кадатче ээлчежип үнүп турар. Ам-даа 15 ниижи өг-бүлелерни суурларже көжүрүп ээлчеглиг кадатче шилчидерин көрдүнген.

Бо айтырыгны шиитпирлээринге кол четпес чүүл болза, чуртталга бажыңнарының суурларда чедишпези боор турар. 1971—1975 чылдарда совхоз салбырларының төптеринге 1750 дөрбелчин метр чурттал|га шөлдүг 25 бажыңны тудар болгаш ооң иштинден 11 бажыңны бо чылын тударын көрүп турар. Чаа беш чылда районга кодээ ажыл-агый продукциязының ниити хемчээли барык ийи катап өзер, ниитиниң малының баш санын 30,1 хуу өстүрери көрдүнген.

Районнуң экономика, культура хөгжүлдезин сайзырадыр херекте бодунуң иштинге шиитпирлеп шыдавазы айтырыглар база бар. Чижээ, Ырбанда ыяш белеткел пунктузу — республикада ыяш белеткеп салдадыр узун бүдүрүлге. Үр үениң иштинде автопарк чаартынмайн келгенинден ыяш сөөртүр автомашиналар үргүлчү үрелир, ооң уламындан ыяштың сөөртүлгезин саадаар байдалдарга таваржып турар. Ооң ужурунда бо чылдың январь. февраль айларында ыяш белеткээри графиктен озалдаан. Ук бүдүрүлгениң автопарыгын чаартып, бо чылын ыяш сөөртүр автомашиналарны бээр талазы-биле Улуг-Хем ыяш ажыл-агыйы, республиканың оттулар чүүл бүдүрүлге эргелели хемчег алза чогуур.

Районнуң бүдүрүлге черлеринде тракторлар болгаш автомашиналар четчир, ынчалза-даа септелге баазазы болгаш техниканың артык кезектерин садып алыр чер чок болганындан, техника үрелгенде үр үеде ажыл чок тургулаар.

Бо талазы-биле республиканың «Сельхозтехника» каттыжыышкыны районда бүдүрүлге черлериниң артык кезектер талазы-биле херегленин хандырар тускай магазинни тургузарын өөренип көрүп, ону дарый шиитпирлээри негеттинип турар.

Кызыл биле Тоора-Хем аразында чайгы үеде кижилер дажыглаар тускай теплоходту келдиртип, маршрут ажыдар чүве болза, ооң чарыгдалы бүрүн-биле эгиттинип болур. Туристер чыл санында улам көвүдеп турар болгай.

Амгы үеде районнуң партия, совет, кодээ ажыл-агый органнары малдың кыштаглаашкынын организастыг эрттирер, чаш төлүн өнчамендн камгалап алыр дээш кол кичээнгейин ынаар угландырган. Малчыннарның болгаш кодээ ажыл-агыйның тускай эртемниглериниң харысалгазын бедидер талазыбиле чогуур хемчеглерни ап турар. Часкы тарылгага херерлээр техника септелгезин шынарлыг чорударын кичээнгейге ап, кывар-чаар материалдарның курлавырын тургузуп турар.

Партияның XXIV съездизинге төлептиг ужуражыр, районнуң мурнунда салдынган сорулгаларны чедиишкинниг күүседир дээш бүгү күштү мобилизастаары, бар курлавырны тып, чоп ажыглап, ажыл-ишчилерниң ортузунга социалистиг чарышты улам калбартыры ажыл-агый удуртукчуларының, Советтерниң күүскомнарының, депутаттарның болгаш бүгү активчилерниң чугула сорулгазы.

А. КОЛЕВ,
Тожу райкүүскомунуң даргазы.

ОЧЕРК

ҮЕНИҢ МААДЫРЫ

Фатима Макаровна Зверева-биле хөөрежип олурган бис. Партком секретары Дүктүг-оол Мунуявич Монгуш кирип келди. Шала кудүгүр сынныг, боду кыскажак, каттырганы-даа, хүлүмзүрээни-даа билдинмес, ак диштерин кезээде-ле көзүлдүр ажып алган чоруур чазык чаңныг эр-ле болгай.

— Дүктүг-оол Мунуявич — дээш, директор оон айтырадыр:—Болар мурнакчы малчын соңуурган олур. Кайызынче аъткарзывысса экил?

Секретарь мээң артым-биле долгандыр кылаштааш, оң таламда олуруп алгаш, арынче халайып бады келген бажының дүктерин аткаар сыйбады.

— Бисте эки ажылдыг кадарчылар-ла эндерик. Чогум кайызынга барыксаар силер? Боттарыңар билбес эвес силер—деп, кижим менден удур айтыра-дыр.

— Силерниң сүмелээниңербиле болзун—деп кагдым. Ийи дарга бот-боттарынче көрүшкен соонда, секретарь улут эргээ-биле кедээр имнеди. А директор:

— Шын-дыр — депкеш, менче көрнүп келгеш:— Унн-оол Бавун-оол деп кадарчы бар. Коданы-даа ырак эвес-дей-дир.

— Шыырак кижи ыйнаан?

— Күш талазы-биле ындыг кончуг шыырак эвес боор, ынчалза-даа хүрежир болза, силерни каары-ла албан — дээш, каттыргаш:— а ажыл талазы-биле шынап-ла шыырак кижи. эрткен 1970 чылда хойжулар аразынга рекорд тургускан, чүс хойдан чүс чээрби беш хураган алган—деп, Мунуявич немеп кагды.

Рекорд тургускан?.. Бир тээ ындыг болганда, даргалар-биле оон ынай чутаашың меңээ херээ чүү деп. Демдеглел дептеримни хаай тудуп, авторучкам сывын уштуп, бажынче кедире суккаш, карманнай шаап алдым.

— Четтирдим, даргалар. Мен хап олурайн — дээш, директорже холум сундум. Фатима Макаровна ажык аккөк чараш карактарын менче чара көрүпту, а холун бээр хөңнү чогуя.

— Па, ол-ла бе?—деп элдепсинне-дир.

— Бодаарымга. ол-ла ышкаш. Өскелерин чеде бергеш, боду-биле чугаалажыплаткай мен.

— Ол база-ла чөп — дээш, директор секретарындан сүме айтыра-дыр:—Ааы кады хаптар бис бе? Бистиң демги херээвис база бар-ла болгай.

Мен-даа амырай бердим. Олар чорда, меңээ чүтле хөглүг эвес, харын ажылым шуудадырынта дөгүм-не болгай.

Ол болза февральдың эң сөөлгү хүннериниң бирээзи чүве, а февраль— кыштың сөөлгү айы. Ийи-үш хонуктан частың баштайгы айы эгелээр. Дашкаар үнүп келирге, шынап-ла часкызыг шиппчи кире берген: хүн бедээн. бажыңнар чаңчыларындан эрээн харның дамдылары кылаңайнып бадып турээр апарган, чер кыры ындамында карандылаан, кудумчуда шимчээшкин көвүдээн... Ынчалза-даа кыш бодунуң туружун дужуп бээр хөңнү чок. Хар ам-даа чытпышаан, соок. кыжыраң сырын ам-даа үрбүшаан.

Ийе, харын, ол хүн ындыг турган...

Ховуну кежир хап-ла олур бис. Оң талада сарыг кырлаң. Солагай талада база-ла ындыг. Кедээр кооргe, шат. Оон-даа ыңайлады — Кара-Сугнуң бертии сыны. Чаңгыс сөс-биле, Таңды сынының эдээ, «Элегес» совхозтуң девискээри.

Хары эрип калган оруктап өөр-өөр кушкаштар хөөп, ужуп үнүп, элээн ырап чоруй, катап-ла хонуп, машина чоокшулап келирге, катапужуп үнүп, хонуп чор.

— Чүзү ирги але, боларның. Оранта сыдмаан эвес, орук эдерип —деп, мурнунда олурган директор кушкаштарны кээргээн-даа ышкаш. кочулаап-даа ышкаш сөстер чугаалай-дыр.

— Оларга харын четтирдим деңер—дидим.

— Чүге? Чүү дээш?—деп аайын тыппайн-дыр.

— Частың медээчилери-дир. Чанар куштардан куштар хамыкты мурнап келир. Ол келгеш, кезек үеде оруктар эдерип амыдыраар боор чүве—деп билиндирдим. Шынында билвирген-даа эвес, шыны-ла ындыг.

— Ындыг чүве-дир аа? Ындыг болза хөөкүйлерге четтирдим — дээш, Фатима Макаровна бажын согаш кылып кагды. Бистер дооза каттыржып кагдывыс. Ол чугаа ооң-биле доовулган, өске чутаа эгелээн.

— Ол хойжувустуң вважычаңы кандыг кижи ирги, дарга—деп, кыйымда олурган Дүктүг-оол Монгуштан соңуургадым.

— Үен-даян эвес кижи— деп, кыска харыы үндү.

Совхозтуң директору тывалап билир деп кайын билир ийик мен, аңаа билип кагдым.

— Эки кижи — деп бо ыйнаан моң.

— Силер канчап билир силер? Чүтле силер туруңарда ынчаар көстүр эвес ыйнаан— деп баштактаныып тываладым.

— Канчап билбес чүвел. Мынча үрде кады ажылдап келгеш, бот-бодун билишпеске кайын боор. Эки кижи— деп, директор хойжузун камгалап каапты.

Совхоз төвү биле ол аразы ырак эвес чүве-дир. Каш-ла минута хап олурувуста, ийи бажың, кажаа-хораа — кыштаг көстүп келди. Оон элээн ыракта ак харга бүлүртүң көстүр ак-ак хойлар оъттап чор. Бертики бажындан бир аньяк эр, база бир аньяк урут уткуй үнүп келди.

— Унн-оол Андреевич Бавун-оол дээрзи бо-дур—дээш, директор аньяк эрже айтыдыр. Карактарымга бүзүревейн, катап-катап топтап көрдүм, сагыжымда «өкпелексээр» сагыш бар. Чүге дээрге, өске улус та кандыг, мен дугайты ынчаар чаңчыгып калганым ол чүве ыйнаан, «алдарлыг», «сураглыг» деп сөстер-биле ады холбашкан мурнакчыларны элээн улгадып, акшый берген кижилер кылдыр билир апарган кижи мен. А бо эрниң аньяксыы хөлчок, ынчангаш ынчап турганым ол-дур. Мээң омну көрген көружүмден билип каапчык бе, директор:

— Көңгүс аньяк — дээш, эки малчынынга эргеленик сээн ынкаш, ооң эктин часкагылай-дыр.

— Харын ындыг-дыр — дээш, хол тутчуп таныштым.

Кады чорааным ийи дарга бажынче кире бердилер, бистер даштыгаа артып калдывыс.

— Мал-маган менди ыйнаан?

— Менди ийин.

— Хораан, когараан чүве чок?

— Чок ийин. Бо кыш хүр кыш болду, хар чуга, соок чайлыг. Чаңгыс-даа баш когараваан — дидир оң.

— Хой хой бе?

— Аады чүс дөртен дөрт хой бар, чиңге нарын дүктүг меринос.

— Оолдап тур бе?

— Чок, ам-даа элек.

— Чем аймаа бар-ла ыйнаан?

— Бар. Силос-даа четчир, сиген-даа бар, комбикормнар-даа бар. Чедишпес чүве чок ийин.

— Оон ажырга, совхозтуң дирекциязының силер дээш сагыш салып турары шыырак ышкажыл?

— Ол дугайын чугаалаандаа херээ чок. Черле ынчаш, малчыннар. мал дээнде өзүр-баарын билбес дарга бо —деп, кижиң директорун мактай тыртып кагды.

— Чүгле малчыннар, мал дээш бе?

— Чок, чок, кайын ындыг боор—деп, Бавун-оол девидексеп эгелээш:— Дески-ле ындыг директор.- Ынчангашла совхоз шыырак диртип, ынчангаш-ла бистиң директорувусту партияның XXIV съездизинге делегат кылдыр соңгаан болгай.

— Ол силерге база алдар аа?

— Ынчанмайн канчаар. Ону дыңнааш, дыка өөрдүвүс. Ол дээрге совхозтуң бүгү ажылчыннарынга, бүгү коммунистеринге улуг алдар-дыр. Мен база СЭКП кежигүнүнге кандидат кижи болгай мен—дигилеп, эштиң өөрүшкүлүг-даа хөлчок.

— Ол чөп.

— Богда — дээш, кижим дүүреп:— Чоп мында турар бис, бажынче кирээлиңер — депкеш, боду-ла баштап базыпты.

Боду бичежек-даа болза, иштн арыг-силиг, шыырак дериглгелиг бажың. Долгандыр көөрүмге, мында чок-ла чүве чок, өске бүгүден аңгыда, приемник, телевизор...

— Газ база бар—деп, Монгуш дарга немей каапты. Кадарчының кадайы Солдат Чечековна чеде аарак, шошкуй аарак бичии хөделген соонда, столда аъш-чем оваалаттынгаан — мүннеп, шайлап олуруптувус. Ортумакка арай четпес дурт-сыныг, шилгедек боттуг, быйыргын ак-ак диштерлиг, дас кара баштыг, кыскажак думчуктуг-даа болза, аянныг арыннг хойжу мээң чанымда. Чугаа кайын үстүр, улам уламчылаан, киржикчилери база көвүдээн.

Унн-оол Андреевич Бавун-оол 1957 чылдан бээр кадарчылап келген кижи-дир. Бо аразында ооң кылып бүдүрген хамык ажылының дөгерээн кайын санап тодер. Чаңгыс сөс-биле, дыка-ла хөй. А эрткен беш чылда ол онза кызымак ажылдап, ооң көргүзүглери чылдан чылче улам-на өрүлеп олурган. Чижээлээрге, 1966 чылда чүс хойдан чүс баш хураганны, бир хойдан 3,8 кг дүктү, 1967 чылда чүстен 107 хураганны, бир хойдан 3,3 кг дүктү, 1968 чылда чүстен 109 хураганны, бир хойдан 3,9 кг дүктү, 1969 чылда чүстен 111 хураганны, бир хойдан 4,2 кг дүктү, а 1970 юбилейлиг чылда чүс хойдан 125 хураганны ап, бир хойдан 4,5 кг дүктү кыргып алган.

Бодап көрүңер даан, чүс хойдан 125 хураган, бир хойдан 4,5 кг дүк! Ол дээрге канчаар-даа аажок чедиишкин-дир, малчының ак сеткилдиг ажылының түңнели-дир, партияның ам ажыттынар ээлчеглиг съездизинге ооң сөңнеп тутказ белээ-дир!

— Көргүзүг талазы-биле бистиң Андреевич совхозтуң кырында — дээш, директор Фатима Макаровна олче чоргаараалдыг көрүп олур.

— Харын ынчангаш рекорд тургускан деп турарывыс ол болбазыкпе — деп, парторг Дүктүг-оол Мунуявич чаржалажы каапты.

Малчынның даавган ажылынга кызымаа, чүткүлдүү каракка көстүп турда, артык чүнү чугаалажыр боор. Кижиниң арнынга эмин эрттир мактаарга эпчок болгай, сагыжымга «Бистиң үениң маадырларының бирээзи мында чурттап турар чүве-дир» деп сөстер кирзе-даа, ыттавайн, сеткилимде чажырыптым. Оларның орнунга өске сөстер кирип келди.

— А бо 71 чылга план-сорулгаңар шыырак-ла ыйнаан?

— Мооң хойлары кыраан, чүтле бо чылын төлүн алыр —деп, директор ону мурнапты. Оон үнүнде сезиглелдиң аяны барын дораан эскердим.

— Ынчалза-даа эрткен чылдың деңнелинден кайын кудулаадыр мен—дээш, хойжу мойнун кагыгылай-дыр. Ол дээрге «ажырбас, шыдаар мен» дээни ол деп билдим.

Ындыг-ла болзунам, Унн-оол Андреевич!

Салим СҮРҮҢ-ООЛ.

«Тере-Хөл» колхозта

ЧААРТЫЛГАЛАР

Колхозувус төвү—Күнгүртүг суурнун аян-шинчизи чаартынып, колхозчуларның амыдыралы улам сайзыраңгайжып орар. «Тере-Хөл» колхозтуң хөгжүлдезиниң бир көскү базымы ол. Чоннуң херегдели, сонуургалы, культуразы улам бедээн.

Шаанда биске хеп дааравр, идик септээр черлер безин турбаан. Ам суурда амыдырал хандырылга комбинады ажылдап турар. Ында янзы-бүрү хептер даараар, идиктер кылыр болгаш септээр черлер бар. Ылангыя ийи бышкаабиле амгы үениң чараш идиктерин, ботинкаларны, хөм идиктерни, туфльдерни кылыры бисте элээн нептерээн.

Чоннуң хандырылгазы экижээн. Сөөлгү беш чылда маңаа улуг чаартылгалар болган. Ам колхозтуң девискээринде бир участок эмнелгези, үш эмнелге пунктузу, мал эмнелгезиниң ийи участогу ажылдап турар. Бир дээди, алды тускай ортумак эртемниг медицина ажылдакчылары чоннуң кадыын камгалаарынга кызымаккай бараан боор турар.

Чаа ёзулалдарны, байырлалдарны, культурлуг дыштаныылганың чамдык арга-хевирлерин нептередиринге культура албан черлериниң, херээженнер чөвүлелиниң ролю өскен. Колхозта бир Культура бажыңы, кодээ клуб, библиотека, турум кино, көжер кино, үш кызыл-булуң бар. Уран чүүл коллективи эрткен чылын чоңга 27 удаа концерт көргүскен, 68 удаа лекция, беседаны организастаан. 9932 экземпляр ном фондулуг кодээ библиотеканың номчукчуларының саны 650 четкен. Хөй-нити организациялары темалыг кежээлерни, ыткыр номчулгаларны эрттирип турар. Чоңга кино көргүзер ажыл элээн эки түңнелдерлиг.

Делгем, чырык ясли-садта колхозчу ажыл-ишчилерниң 60 ажыг урут-дарыын хаара тудкан. Олар чурууруңга, танцылаарынга, ырлаарынга, шүлүк чугаалаарынга бичиизинден тура өөренип, хөглүг өзүп доругуп турар.

Колхозта тудуп турар спорт залы чоокку хүннерде ажыглалга кирер болгаш аныяктарның спортчу ажыл-херектерин организастаарының таарымчалыг чери болу бээр. Биске сөөлгү үеде өске-даа чурттал|га-амыдырал тудугларлары, мал кажааларлы туттунган. Суурга хлеб быжырар черниң, кодээ Советтиң конторазының чаа тудуглары удавас дооступ.

Колхозтуң экономиказының кол адыры—мал ажылы. 1970 чылда мал ажылындан 39700 рубльдиң орулгазы кирген. Агаар-бойдустуң байдалы берге, ажылды организастаанында чамдык таарымча чок байдалдар турза-даа, тус черниң байдалынга эки көргүзүглерлиг болган малчыннар бар. Төрүүр чүс малга онаалтыр сарлык кадарчызы Барма Эрес 98 бызааны, хойжулар Т. Сактаагай, Б. Дагба, О. Долгар олар 82—86 хураганны, иви кадарчылары Б. Сотпа, С. Бараан, Т. Күнзең олар 90—93 кокашты алган.

Колхоз беш чыл дургузунда малдың баш санын өстүрериниң планын чылдан чылче күүсетпейн келгенин чугаалаар апаар. Ооң түңнелинде беш чыл планынга 3305 баш мал четпейн барган. Ынчангаш мал ажылында ол хожудаашкынның чылдагааның эртемге үндезилеп илеретткен болгаш чоокку үеде ону ажып эртер сорулга-биле тускай хемчеглерни ажылдап кылган.

Ажыл-агый бо чылын күрүнеге 280 тонна эътти, 13 тонна дүктү садар. Күрүнеге дужаар малды ортумак болгаш оон өрү күштүг кылдыр семиртир. Малдың кызыраар чоруун болдурбазы-биле сула эдержилгени, тарып боозадылганы шын организастаар.

Малдың быжыг чем-суурун тургузар дээш бо чылын 450 га черге көк суланы тарыыр. Бо хүннерде техника септелгезин чорудуп турар, чамдык чаа техника немээр хемчеглерни алган. Колхозтуң иви болгаш сарлык кадарчыларының чартык кезиин бо чылдың ноябрь 1-ниң бетинде ээлчеглиг кадатче киирерин планнаан, ам практиктиг хемчеглерни ап турар.

Чер-чер Советтеринге сөөлгү соңгулда үезинде Шынаа кодээ Совединге 25 депутат соңгуткан. Кодээ Советтиң күүскомунуң чанында хөй-нити организациялары: эш хуу суду, улусчу дружина, херээженнер чөвүлели, кудумчу комитеттери, административтиг болгаш назы четпээннер ортузунга ажыл чорудар комиссиялар ажылдап турар. Хөй-ниитиниң ол организациялары колхозтуң экономиказын болгаш культуразын хөгжүдеринге биче эвес салыышкынны киирген болгаш моон-даа соңгаар киирер.

С. ЧИГЖИТ,
Шынаа кодээ Совединиң күүскомунуң даргазы.

ОРУЛГАЛЫГ АДЫР

«Тере-Хөл» колхозтуң бир кол орулга киирер адыры — аңныр-тывыш ажылы. Чыл бүрүде колхозтуң аңчылары болгаш балыкчылары муң-муң рубльдиң өлүүн болгаш балыын белеткел пунктузунга дужаап келген.

Эрткен ленинчи юбилей чылында 29820 рубльдиң орулгазын киирер турган, 41047 рубльдиң киирип, планывысты ыракта ажыр күүсеткен бис. Колхоз күскү сезонда 100 аңчыны ырак тайгаларже эки белеткелдиг аъткарган, оларның ортузунга социалистиг чарышты калбарткан. Аңчылар алган хүлээлгелерин күүседир дээш кызымаккай чоруун көргүзүп, январьда 1700 рубльдиң өлүүн дужааган. Бо чылын аңныр-тывыш бригадазы 36 муң рубльдиң өлүүн күрүнеге дужаар хүлээлгени алган. Бо сорулганы күүсединге төлептиг улуун киирип келген аңчылар хөй. Чижээ, Билиң Дииэиң 632, херээжен аңчылар Анна Шоюң 531, алдан төстүг Айнай Чооду 160. 16 харлыг Суңдуй Кол 521, Борбак-оол Иргит 602, Чурук Шулуу 627 рубльдиң өлүүн дужааган.

Чылдың бо хүннеринде ажыл-агыйның балыкчыларының ажылында хайнышкынныг үе — балыктаашкын эгелээр. Олар торээн колхозунга эвээш эвес орулганы киирер болгаш СЭКП-ниң XXIV съездизинге төлептиг белектерлиг ужуражырлар.

К. ШООЖУҢ,
колхозта аңныр-тывыш бригадазының бригадири.

ДООЗАРЫНЫҢ ЧЫЛЫНДА

«Тере-Хөл» колхозта партия эге организациязының чанында марксизм-ленинизмниң үндезиннерниң школазы 1966 чылдан бээр ажылдап келген. Амгы үеде ында янзы-бүрү тускай ортумак эртемниг 14 кижи өөренип турар. Олар бо өөредилге чылында ол школаны доозуп үнер.

Өөредилге чылының эгезинде экономиктиг билиглерни чоңга нептередириниң кол сорулгалары-биле таныштывыс.

Амгы үеде программа ёзугаар эртемниг коммунизмниң үндезиннерин өөренир кичээлдер вторник санында озалдаашкын чокка эртип турар. Чаа өөредилге чылының эгезинден бээр 24 кичээлди эрттирдивис. Семинар кичээлдер 5 удаа болган, дыңнакчылар өөренип эрткен материалдарны конспектилеп, ханызы-биле шиңгээдип алганын көргүскен.

Дыңнакчылардан Д. Кыргыс, С. Чигжит, С. Магбың, К. Даңзынай, Б. Сержи, Ч. Барым болгаш өске-даа эштер чылдагаан чокка кичээл үспейн, боттарының политиктиг билиин кызымаккайы-биле бедидип турар.

1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдер талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилели партзалгага үнери билек школаның дыңнакчылары кичээлге ооң-биле таныжкан. Ооң соонда олар колхозтуң бригадаларынга, фермаларынга, албан черлеринге барып, ажылчы чоннарга ону таныштырарынга идепкейлиг кирипкен.

К. КУУЛАР,
пропагандист.

АКТИВКЕ ДАЯНГАШ...

В. И. Ленинниң намдарын өөренир бөлгүмнүң кичээлин неделя санында эрттирип турар. Күнгүртүг сес чыл школазының башкызы, пропагандист Серин Чечектиң беседазын дыңнакчылар кичээнгейлиг дыңнаар. Владимир Ильичиниң амыдыралын болгаш ажыл-чорудулгазын ол бөлгүмде хаара туттунган херээженнер улуг кузел-биле өөренип турар.

Бистиң суурнуң херээженнерниң билигже чүткүлү, хөй-ниитиниң ажылынга киржилгези идепкейжээн. Кежээки школада 28 херээжен боттарының билиин бедидип турар. Хеп быжарының болгаш дааравырының, аргыырының бөлгүмү неделяның пятница санында ажылдаар. Ында 30 кижи киржип турар. Бөлгүмнү суурда амыдырал хандырылга комбинадының ажылдакчызы Мария Идам удуртуп турар. Оларның кужениишкинн халас барбаан. Чоокта чаа суурнуң херээженнериниң уран-шевер ажылының делгелгезин организастаан. Даараан национал хеп, аргаан чүүлдер дээш, чүү чок дээр! Делгелгениң бирги черин Е. Бегзи, ийиги черин Д. Сандак, Я. Иргит, үшкү черин Т. Доржу, Ч. Шоожуң олар тус-тус ээлээн. Оларның даараан, аргаан кылыгларын чыылган чон бедик-биле үнелээн.

Бот-тывынгыр уран чүүлдүң киржикчилери Күнгүртүгнүң Культура бажыңының сценазынга оюн, концертти бо-ла үндүрер. Чүгле бо чылдың эгезинден бээр ыраккы Сарыг-Хөл, Каргы фермаларының малчыннарынга 3 удаа аалдап четкен. Шынаа кодээ Соведи болгаш колхозта херээженнер чөвүлели бо чылдың февраль 28-тен март 7-ге чедир суурга кварталдар концерттерин организастаан. Көрүлдени СЭКП-ниң ам болур XXIV съездизинге аздар болдурган. Бо ажылды чорударынга башкылар болгаш өске-даа кодээ интеллигенция организачы, тывынгыр чоруун көргүскен. Суурнуң чурттакчыларының кварталдар концерттеринге ниитизи-биле 18—60 хар чедир 300 ажыг кижи киришкен. Чоннуң бот-тывынгыр талантызының өзүп, хөгжүп турарынга өөрүп база чоргаарлап турар бис. Оларның иштинде ырга, танцыга, уран номчулгага ынактар, солун ырларның болгаш шүлүктерниң авторлары хөй. Чижээ, 60 харлыг колхозчу Тожу Дежит угбай моол ыр ырлаарынга мастер боор илерээн, Ч. Кара-Күскениң «Ынак башкымга» деп шүлүүн колхозчу Нина Шоожуң көрүлде үезинде сеткил хайныышкынныг номчаан.

Кварталдар концерттериниң түңнелинде И. Хаазыттың удурткан уран чүүл коллективи бирги черни алган. М. Чигжит биле Я. Самбыла, М. Сержи оларның агиткварталдар аайы-биле удурткан уран чүүл коллективтери ийиги черни үлешкен.

Амгы үеде коллективтер аайы-биле өг-бүле концерттерин организастап, бот-тывынгыр уран чүүлдүң республика көрүлдезинге белеткенип турар бис.

«Иениң үнү» деп хана солун ай санында үнүп турар. Колхоз бүдүрүлгезинге херээженнерниң киржилгезиниң, уругдарыг кижизидилгези-биле холбашкан чугула айтырыгларны аңаа чырыдып турар. Ажылдан оспаксыраар, арагалаар ийи-чаңгыс кижилерни эде кижизидеринге ук солун улуг ужур-дузалыг боор турар.

Бо бүгү ажылдар херээженнерни хөй-нити амыдыралынга хаара тударынга, оларның коммунистиг кижизидилгезинге чугула рольду ойнап турары билдингир. Херээженнер ортузунга ажылдың мындыг арга-хевирлери политиктиг, культура-амыдырал, урут-дарыг кижизидер ажылдар-биле сырый холбашкан.

Бүдүрүлгениң, өөредилгениң, арыг-шевериниң, фермалар аразынга ажыл чорударының секцияларын дамчыштыр херээженнер чөвүлелиниң активчилери боттарының ажылын чорудуп турар. Ылаңгыя бүдүрүлге болгаш арыг-шевер секторлары эң-не идепкейлиг ажылды чорутган. Херээженнерни колхоз бүдүрүлгезинге хаара тудар, суурга арыг-шевер талазы-биле хынала чорударынга оларның киирген үлүү биче эвес.

Колхозта херээженнер чөвүлели СЭКП-ниң XXIV съездизинге аздар кылдыр социалистиг хүлээлгени алган. Фермалар аразынга социалистиг чарышты организастаан. Колхозтуң ажыл-ижинге, массалыг хемчеглерге херээженнерни кииришт ирер талазы-биле кылыр ажылывыс хөй. Оттулар ыяш белеткээринге, малдың чаш төлүн камгалап алырынга, культура-чырыдыышкын албан черлериниң ажылынга оларның идепкейлиг киржилгезин хандырар. «Ажыктыг чүүлдү билип алыңар» деп кежээни, «Уругларын өг-бүлеге кижизидилгези болгаш уругларының мурнунга ада-иениң ат-алдары» деп темага беседаны организастап эрттирерин бо хүннерде белеткенип турар бис.

Б. ДАНЗЫНАЙ,
«Тере-Хөл» колхозта херээженнер чөвүлелиниң даргазы, Кызыл хоорай Совединиң депутады.

Ишкинниң кашпалдарында

«Сүт-Хөл» совхозтуң Ишкинге каш-ла чылдар мурнунда өшкү өстүрер чаңгыс бригада турган. Ишкин кадыр-кашпал, чери берт орап. Анаа кыжын белен-не хар чытпас. Ол өшкү малды өстүреринге кончуг таарыжыр.

Ам Ишкинде өшкүжү үш бригада бар. Баштай турган чаңгыс бригаданың өшкүзү ол хире өзүп көвүдээни ол-дур. Ишкинде оон кадыр-бертинге, чер аразының ырак-узаангазы тоорувас, күш-ажылга ынакшылдыг кижилер чурттап, ниитиниң малын өстүрүп турар. Ам ишкинчилерде өшкүнүң массалыг оолдаашкыны эгелээн. Өшкүжүлер чылдың-на төрүттүнген анай бүрүзүн бүрүн доруктуруп ап турар. Бо чылын база-ла ындыг. Бирги бригадада 1581 анай, ийигизинде—2003 анай, а үшкүзүнде—1130 анай менди алдынган. Бо дээрге төрээн өшкүнүң санындан дыка ажып турар.

Тус-тус өшкүжүлерден Ондар Дакпай, Ондар Банчыыр-оол, Ондар Чамзыр-оол болгаш өскелер-даа шудургу ажылдап, үлегерин көргүзүп турарлар.

К. ООРЖАК.

Республика школаларының амыдыралындан

ОРУС ДЫЛ БАШКЫЛАРЫНГА

Улуг-Хем районнуң көдээ школаларында орус дыл, литература башкыларының семинар-практикуму районнуң методиктиг кабинединиң удуртулгазы-биле Баян-Кол ортумак школазынга эрткен. Ынчангаш бо бир янзы онзагай эрткен семинарның ужур-дузазын, онзагай талаларын айтыксадым.

Семинарны чорударда ооң удуртукчулары мындыг ийи сорулганы салган. Бирээде, көдээ черлерде школаларның өөреникчилери орус дылга хөй кезиинде чүгле кичээл үезинде чугаалажыр, ындыг болганда орус дылдың башкылаашкынын бир янзы чорудуп, амыдыралда долгандыр турар болуушкуннар өөреникчилерниң орус дылы шиңгээдиринге рольдуг болурун чедип алыр. Ынчангаш башкының мурнунга бо талазы-биле немелде хемчеглерни чорудары негеттинер. Ындыг хемчеглерни чорудары белен эвес болганда, чаа арга-дуржулганы ажыглаар, ону нептередири чугула. Амыдыралда ажыглаттынып турар арга-дуржулгалар бистиң районнуң аныяк даа, хоочун-даа башкыларында бар. Ынчангаш ооң дугайын семинарга чугаалажыры кончуг чугула болган. Ийиде, девискээр аайы-биле тептен ырак школаларга дуржулга солчулгазы ой-шаанда болбайн баргылаар. Ынчангаш ук семинарны бистиң школага эрттирген ужуру ол.

Хөй чылдарда орус дылды башкылап келген Я. Шаңнааның кичээлин семинарның киржикчилери сонуургап, үнелээн. Бешки класска эрткен литература кичээлин Иштии-Хем, Хайыракан школаларының орус дыл башкылары Г. Балбай-оол, М. Долаан олар бирден-бирээ чокка сайгарганнар. Черле ынчаш кичээл бедик деңнелге эртип, көргүзүг материалдарын шын ажыглаан, өөреникчилер словарь-биле ажылдап, башкының дузазы чокка кичээлдеп чаңчыкканын база демдеглээн.

Үстүкү класстарга орус литератураның методиказында тодаргай эвес чүүлдер ам-даа бар. Ылаңгыя тыва школаларга улуг хемчээлдиг чогаалдарны өөредирде нарын айтырыглар тургустунуп келир. Ол айтырыгны канчаар шиитпирлеп болурунуң аргазын бистиң школада орус дыл, литература башкызы В. Смирнова 8, 10 класстарга эрттирген ажык кичээлдеринге көргүскен. Улуг хемчээлдиг чогаалдарны кезектеп өөредир, сайгарган кезектиң аайы-биле тускай планны өөреникчи бүрүзү чогаадыр. Шак ындыг тодаргай планның айтырыгларының дузазы-биле чогаалдың идейлиг утказын, маадырларның овур-хевирин өөреникчилер кыска, тодаргай харыы-биле көргүзүп билирин башкы чедип алган. Аңаа башкының база бир улуг чедиишкини — харыы үезинде өөреникчилерниң чугаа сайзыралынче кичээнгейни салып, соцстерни шын адап өөренирин сагындырып турары болур.

Семинар-практикумнуң киржикчилери өске-даа башкыларның орус дыл кичээлдеринге олуржуп, чамдык четпейн турар чүүлдерни ажыы-биле чугаалажып, оон канчаар чайлаарының аргаларын сүмележип дугуружкан.

О. НАМЧЫЛАК.

МЫНЧААР КЫЛЫП ТУРАР БИС

Класс булуңунуң кижизидиичи ажык-дузазын чугулалап, ону бодамчалыг, таарыштыр тургузуп алыры класс удуртукчуларындан хамааржыр.

Бистиң Эрги-Барлык школазында чамдык башкылар класс булуңнарын чогаадыкчы, тывынгыр кылдыр тургузуп алган. Ылаңгыя 4 «б» класста пионерлерниң органы болур хана солунну, булуңнарны ханы утка-шынарлыг кылдыр үндүрүп турар. Ында өөреникчилерниң кичээнгейин хаара тудуп турар чүүл — класс булуңунуң бир кезии хана солуннуң доктаамал солуттунуп турарында. Чижээ, пионерлер отрядының неделя дургузунда кылыр ажыл планын, шак үзүп турарларның экраны база эки өөренгеннерни мактап көргүзерин бир неделя болгаш-ла чаартып турар. Мону башкының удуртулгазы-биле өөреникчилер боттары кылыр. Шак ындыг булуңнар школаның эге класстарында кылдынган. Оларның шимелде, каасталгазы болгаш өске-даа талалары бот-боттарынга дөмейлешпес болганы-биле онзагай.

Доозукчу класстарга ындыг булуңнарның аттарын, оларны үндүрерин бир янзы темалыг болдурары чугула. Чижээ, бистиң школада 10 «а», 9 «а», 8 «б» класстарда «Современник», «Искатели», «Ровесники» деп хана солуннарның идейлиг утказы ханы. Ылаңгыя, оңгу классчыларның «Современниги» ам ийи чыл улаштыр үнүп келген. «Современник» ай санында үнүп, өөреникчилерниң ажылдап кылганы солун материалдары-биле долган. Ооң үндүрүлге бүрүзү аңгы-аңгы темаларлыг. Черле ынчаш биче хемчээлдиг бо хана солун класстың амыдыралын көргүзерден аңгыда, литературлуг викториналарны, шоодуг болгаш шүгүмчүлелдиг чүүлдерни үндүрүп турары солун.

Үстүкү класстарга ындыг булуңнарга өске-даа чүүлдерни ажыглап болур. Чижээ, комсомол кежигүнүнге киреринге белеткенип турарларга дуза кылдыр литература даңзызын, Ленинниң амыл амыдыралын көргүскен литератураларны сүмелеп, тускай мергежил талазы-биле материалдарны кысказы-биле көргүзери ажыктыг. Ону организастап чорудары класс удуртукчузунуң тывынгыр, чогаадыкчы чоруундан улуу-биле хамааржыр.

Л. ХЕРТЕК,
башкы.

Барыын-Хемчик район.

ДЕЛЕГЕЙ бо хүннерде

Улуг ужур-дузалыг документ

● УЛАН-БАТОР. Моол парлалга, радио болгаш телевидение СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларынга турасказткан материалдарны парлаарын болгаш дамчыдарын үргүлчүлеп турар.

Бо беш чылда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдер талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларынга делегейниң хөй-ниитизиниң улуг сонуургалы ол планнарның өндүр чаагайының дугайын, оларның делегейге ажык улуг ужур-дузазының дугайын херечилеп турар деп, «Үнэн» солун бижээн. СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларын сеткил-сагыштың өөрүшкүзүн болгаш чоргааралын хайныктырып турар.

● ПРАГА. Бистиң бүдүрүлгениң коллективи тоску беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилели-биле кичээнгейлиг танышкан деп, Новоброскиниң шил бүдүрер комбинадының цех начальниги Л. Индира чугаалаан. Документиде улустуң хереглел бараанарын бүдүрерин улуу-биле көвүдедир дугайын чугаалаан болук чиик үлетпүрнүң ажылдакчылары болур бистерни онза өрткен. Бо болуктуң хөгжүдериниң планы бодунуң хемчээлдериниң талазы-биле магалыг болгаш чоргааралдың сеткил-сагыжын хайныктырып турар. Ол чүгле социалистиг ниитилелге болдунар аргалыг!

● БАГДАД. СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының планныг социалистиг экономиканың бүгү артык күштерин дугайын херечилеп, социалистиг системаның амыдыралчызын бадыткап турар деп, Ирактың күрүне министри болгаш Курдистанның Демократтыг партиязының Политбюрозунуң кежигүнү Салех аль-Юсуфи медеглээн. Социалистиг экономиканың быжыг туруштуу Совет Эвилелиниң бүгү өңнүктериниң сеткил-сагыжын ханызы-биле өөртүп турар дээрзин ол чугаалаан.

Дээрбечи халдаашкын

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Американ агаар дээрбечилери Вьетнам Демократтыг Республиказынга удур чаа дээрбечи халдаашкынын үүлгеткен. АП агентилелдиң Сайгондан дыңнатканы-биле алырга, 100-тен 150 чедир американ самолёт демилитаризастаан зонадан соңгу талаже 100 ажыг миль хапыладыр республиканың агаар девискээринче шургуп кирген болгаш ооң девискээрин бомбалап база боолаан.

«Нью-Йорк дейли ньюс» солуннуң Сайгонда корреспондентизиниң дыңнадыын ёзугаар алырга, Мурнуу Вьетнамда американ командылалдың телээлокчилери бо чаа халдаашкынын «камгалал хемчээ» деп медеглээн.

Шыңгыы буруу шавыышкын

ХАНОЙ. (СЭТА). ВДР-ниң Даштыкы херектер министерствозу Вьетнам Демократтыг Республиказынга хамаарыштыр АКШ-тың ужар чүүлүнүң чаа дээрбечи үүлгедиглерин шыңгыы буруу шапкан. Март 21 болгаш 22-де дыка хөй санныг американ самолёттар Куангбинь болгаш Хатинь можуларда сырый чурттакчылыг районнарны бомбалаан болгаш боолаан, ынчангаш тус черниң чурттакчыларынга удур хөй санныг кемниг үүлгедиглерни үүлгеткен деп, ВДР-ниң Даштыкы херектер министерствозунуң медеглелинде чугаалаан.

АКШ-тың бо калчаалыг дайын үүлгедиглери болза, ВДР-ниң тускай догуннаашкынынче болгаш айыыл чок чоруунче каржызы-биле халдааны. ВДР-ниң бүгү девискээрин бомбалаарын бүрүн соксадыр дугайында АКШ-тың чазааның бодунга алган хүлээлгезин үрээни болур болгаш Вьетнам дугайында дөрт таланың чөвүлел хуралының ажылынга шыңгыы айыылды тургускан деп, медеглелде демдеглээн.

ВДР-ниң чазаа американ империалистерниң үстүнде айыткан дайын үүлгедиглерин шиитпирлиг буруу шаап, ВДР-ниң тускай догуннаашкынынче болгаш айыыл чок чоруунче халдаашкынын кезээде соксадырын олардан шыңгыы негеп турар.

Американ империалистер боттарының авантюрисчи үүлгедиглериниң бүгү уржуктары дээш бүрүн харыысалганы хүлээр ужурлуг дээрзин ВДР-ниң Даштыкы херектер министерствозу демдеглээн.

Чаа премьер-министр

ЛОНДОН. (СЭТА). Чичестер-Кларктың чазаанга хөгжүлде айтырыгларының талазы-биле министр чораан Брайан Фолкнер Соңгу Ирландияның чаа премьер-министринге соңгуткан.

Ольстерниң чагырыкчы юнионисчи партиязының кедергей барыын үзелдиг бөлүүнүң шыышкынының чылдагаанында Чичестер-Кларк албандан дүшкен. Соңгу Ирландияда хамааты эргелер дээш шимчээшкинни базарыбиле шиитпирлиг хемчеглерни Чичестер-Кларк четпес алган деп, барыын үзелдиг бөлүк санап турган.

ИНК-ның чаа даргазы

ДЕЛИ. (СЭТА). Индияның төп чазааның министри чораан Д. Сандживайя чурттуң Индий национал конгресс дээр башкарыкчы партиязының даргазы болган. Ажылчы комитединиң — партияның удуртукчу органының Делиге болган хуралынга ИНК-ның даргазының албан-дужаалындан халажыр дугайында Джаг-дживан Рамның медеглелин хүлээп алган, ам Рам Индира Гандиниң чазаанда камгалал министри болган.

Д. Сандживайя 1921 чылда төрүттүнген, Индияның сөөлгү чазаанга күш-ажыл болгаш ажылга таарыштыр киирериниң министри турган.

Ооң тускай эртеми адвокат. Бодунуң политиктиг ажыл-чорудулгазын Индияның мурнуу Мадрас (амгы Тамилнаду) биле Андхра Прадеш штаттарынга эгелээн. Национал конгресстиң национал-хосталгалыг шимчээшкининге киржип чораан. 1956 чылдан 1960 чылга чедир Андхра Прадеш штаттың кол министри, а 1960—62 чылдарда ИНК башкарыкчы партияның даргазынга соңгуткан. 1962 чылда Д. Сандживайя күш-ажыл болгаш ажыл-биле хандырарының министри болуп, Индияның төп чазаанга эң-не баштай кирген ол.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

СЭКП-НИҢ XXIV СЪЕЗДИЗИНГЕ АЛДАР БОЛДУРГАН

БРАТИСЛАВА. (СЭТА). СЭКП-ниң XXIV съездизиниң бүдүүзүнде Словакияның үлетпүр бүдүрүлгелериниң коллективтери онза көдүрлүүшкүн-биле ажылдап турар.

ССРЭ-биле найыралды болгаш ажыл-ишчи кады ажылдажылганы быжыглаар деп хүлээлгени алган. «Кижи бүрүзү социалистиг ёзу-биле ажылдаар» деэн чарышка киришкениндиң Словакияның аар машина тудуушкунунуң заводтарының каттыжыышкынын коллективтери ССРЭ-же чорудар чүүлдерниң планын барык 39 миллион рубль ажыр күүсеткен.

Брезно хоорайда (Ортаа Словакия) заводтуң бүдүрүп үндүрүп турар кодуртур краннары, орук болгаш тудуг машиналары ССРЭ-ге болгаш социалистиг өске-даа чурттарга эки билдингир. СЭКП-ниң XXIV съездизинге болгаш ЧКП-ниң XIV съездизинге база Чехословакияның Коммунистиг партиязының 50 чылынга алдар кылдыр бо бүдүрүлгениң ажылчыннары болгаш инженерлери 1971 чылдың баштайгы чартыында дашкаар үндүрер чүүлдерниң планын ажырар болгаш дашкаар үндүрер чүүлдерниң чыл планын ноябрь 30-де күүседир дугайында хүлээлгени алган.

Приевидзаның шахтёрлары болгаш энергетиктери ЧКП-ниң 50 чылынга болгаш СЭКП-ниң съездизинге алдар кылдыр бедиткен хүлээлгени ап, даг-руда болгаш энергетика үлетпүрүнүң бүдүрүлгелериниң социалистиг чарыжынга эгелекчилер болган.

ТУДУГЛАРДА АНЫЯКТАР

БЕЛГРАД. (СЭТА). Ниити күрүнеге ужур-дузалыг оруктарның, заводтарның, гидроэнергетиктиг дериншкиннерниң тудуунга аныяктарның киржири Югославияда чаңчыл болу берген. Чыл бүрүде час эгезинде Югославияның аныяктар Эвилели чазып болгаш чайын югослав оолдар, кыстар кандыг ажылдарга киржир дугайында шиитпирни хүлээп ап турар. Бо чылын Югославияның 22 муң оолдар, кыстарын хаара туткан аныяктар бригадалары чер шимчээшкининден качыгдаан Бань-Луканы катап тургузарынга, Белградта болгаш Ниш хоорайда хөй тудугларга ажылдаар, Морава хемниң деңнелин таарыштырар талазы-биле улуг ажылдарга, үлетпүр, спорт болгаш өске-даа объектилерниң тудуунга киржир.

КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙГА ЧАА ТЕХНИКА

ПРАГА. (СЭТА). Чехословакияда көдээ ажыл-агый техниказының улуг бүдүрүкчүзү — Простейов хоорайда «Агрострой» үлетпүр каттыжыышкыны бо чылын көдээ ажыл-агыйга чаа хөй чүүлдерни белеткээн. Оларның аразында 14 ат күчүлүг, биче хемчээлдиг дугуйлуг трактор бар, ук тракторну көдээ ажыл-агыйның бүгү адырларынга херек кырында ажыглап болур, картофель олуртур чаа бедик бүдүрүкчүлүг машина, тракторга тускай кожулда болгаш өске-даа техника. Бо машиналарның баштайгызын бүдүрүлге ам безин чорудуп берген.

«Агрострой» көдээ ажыл-агый техниказының 70 ажыг янзы-бүрү хевирлерин бүдүрүп турар. Каттыжыышкын Чехословакияның кооперативтерин болгаш күрээжыл-агыйларын машиналар-биле хандырып турар чүгле кол хандырыкчы эвес, харын ЭДЧ-ниң кежигүннери чурттарже ооң үндүрер чүүлдериниң база бир эң улуг бүдүрүлгези болуп турар. Чижээ, «Агрострой» тараа ажаар машиналарны Совет Эвилели, ГДР болгаш Польшаже, тракторларны болгаш өске-даа техниканы Венгрия болгаш Болгарияже чорудуп турар. Югославия, Англия, Япония, хөгжүп орар өске-даа элээн күрүнелер бо бүдүрүлгениң продукциязын күзелдии-биле садып ап турар. Чүгле бо чылын безин каттыжыышкын он муң ажыг көдээ ажыл-агый машиназын делегейниң янзы-бүрү чурттарынче чорудар деп турар.

ЭКИ ТЕМП

СОФИЯ. (СЭТА). Чаа беш чылдың баштайгы чылында Болгарияның үлетпүрү хөгжүлдениң эки темпизин эгелээн. Январь болгаш февральда үлетпүр эрткен чылдың ол-ла үезинден 10,5 хуу хөй продукцияны берген. Ооң бүдүрүп үндүрген продукциязы чыл планында көрдүнген хемчээлдиң бүгү 14,7 хуузу болган.

Ол айларда үлетпүрнүң химия, машина тудуушкуну болгаш металл ажылдап кылыр адырлары эң бедик темпилер-биле хөгжүп келген.

Бо чылдың февральда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү эрткен чылдың февральдыындан 8,2 хуу бедик болган.

Болгар үлетпүрнүң бо чедиишкиннери — СЭКП-ниң XXIV съездизинге болгаш БКП-ниң X съездизинге алдар кылдыр калбарткан социалистиг чарыштың түңнели дир.

КУБАДА КАДЫК КАМГАЛАЛЫНЫҢ ЧЕДИИШКИННЕРИ

ГАВАНА. (СЭТА). Куба кадык камгалалын хөгжүдеринге улуг чедиишкиннерни чедип алган. 1965 чылдан бээр чуртка полиомиелит-биле аарыырының чаңгыс-даа таварылгазы чок болган. Малярия, дифтерия болгаш өске-даа халдавырлыг аарыглар узуткаттынган.

Аарыглар-биле чедиишкинниг демисел — чоннуң кадыын камгалаар дугайында улусчу эрге-чагырганың сагыш салыышкынының түңнели. Ам кадык камгалалының хереэнге революция мурнундагы 1958 чылдыындан 14 катап хөй акша-хөреңгилерни чарыгдап турар. Эмнелге оруннарының саны ийи катап көвүдээн, 260 поликлиниканы болгаш өске-даа эмнелге албан черлерин тудуп, ажыглалга киирген.

Чуртта онза кичээнгейни көдээ черде чоннуң медицина хандырылгазынче салып турар. Революция мурнунда көдээде чоннуң медицина хандырылгазы херек кырында чок турган. Сөөлгү 10 чылдар дургузунда көдээ районнарга 47 эмнелгени, он-он медицина пунктуларын болгаш диспансерлерни туткан.

Кубада үш университеттиң медицина факультеттериниң өөредип турары эмчилерниң саны чыл келген тудум-на көвүдеп турар. 12 чыл дургузунда медицина факультеттери чуртка 5.500 специалистерни берген, 27 муң медицина сестразын, санитар, техниктерни белеткээн.

ХЕРЭЭЖЕННЕР ДУГАЙЫНДА САГЫШ САЛЫЫШКЫН

ХАНОЙ. (СЭТА). ВДР-ниң херээженнерни болгаш уругну камгалаар талазы-биле комитеди чөвүлел хуралды эрттиргеш, эрткен чылда комитеттиң ажылының түңнелдерин үндүрген болгаш 1971 чылда сорулгаларны салган.

Чөвүлел хуралга чүве чугаалап тургаш, ВДР-ниң Премьер-министри Фам Ван Донгтуң демдеглээни болза, ВДР-ниң херээженнери АКШ-тың агрессиязынга удур демиселге, социализмни тургузарының хереэнге улуг салыышкынын киирип турар. Премьер-министр ниитиниң күш-ажылынга херээженнерни улам идепкейлиг киириштиреринге, оларның эртем-техниктиг билиглерин чедип алырынга эң таарымчалыг байдалдарны тургузар деп, ВДР-ниң административтиг органнарын кыйгырган.

Эрткен чылда комитеттиң инициативазын ёзугаар улусчу Вьетнамның можуларының болгаш хоорайларының административтиг организацияларының иелерниң кадыын камгалаарын экижидер талазы-биле болгаш школа назыны четпээн уругларның кижизидилгезин сайзыраңгайжыдар дугайында боттуг элээн хемчеглерни алган дээрзин чөвүлел хуралга демдеглээн.

Совет бүдүрүлгениң троллейбустарын Колумбияның найысылалында чедирген. Ам Боготаның троллейбус парыгында «ССРЭ-ге кылган» деп маркалыг 75 машина бар.

Боготаның хоорай транспорт эргелели-биле садыг дугуржулгазын ёзугаар Совет Эвилели 100 троллейбусту бээр ужурлуг. Аңаа совет баштайгы машиналар 1968 чылда кеступ келгилээн. Чаа троллейбус шугумнары хоорайның кыдыгларын төвү-биле харылзаштырар.

ССРЭ-ден келген тускай эртемниглер транспорттуң чаа хевирин башкарар талазы-биле улуг дузаламчыны тус черниң инженерлеринге көргүзүп турар.

ЧУРУКТА: Боготаның кудумчуларында совет троллейбустар.

Н. УРТМИНЦЕВТИҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохроникаzы).

АМДЫГААШТАН БЕЛЕТКЕНИР

Сөөлгү үеде ниити билигниң ортумак школаларының доозукчулары кандыг-бир тускай мергежилди чедип алган азы профессия шилип алырынга белеткенген турарынче сагыш салыышкынны күштелдирген. Бо айтырыгны шиитпирлээр, амыдыралга боттандырар сорулганы республиканың хөй-хөй школалары салган. Чижээ, көдээ ажыл-агый талазы-биле тускай мергежилдиглерни белеткээринге көдээде 22 школа багай эвес дуржулгалыг болуп, муң чыгам өөреникчилерни күш-ажылчы кижизидилгеде хаара туткан. Ооң иштинден чүгле Туранның № 1 школазы 231 трактористи, 94 чолаачыны, 34 киномеханикти болгаш өске-даа мергежилдиң хөй кижилерин белеткээн. Ол ышкаш Хову-Аксының школазы, Кур черниң өөредилге комбинады механизаторларны, чолаачыларны чылдың-на белеткеп турар.

Кызылдың № 1 школазында автокласс ажылдаандан бээр элээн чылдар эрткен. Бо үениң дургузунда үшкү класстың чолаачылаар эргезин хөй өөреникчи чедип алган. Чүгле эрткен өөредилге чылында доозукчулардан 25 кижи чолаачылар болган.

Өөреникчилерниң бүдүрүлге бригадалары өөредилге-кижизидилгелиг ажылдарга кол черни ээлеп, өөредилге-биле күш-ажылды холбаштырарының бир чугула хевири бооп турар. Республикада ам 25 бүдүрүлге бригадазы тургустунган. Ук бригадалар 580 хире гектар черлиг, 10 тракторлуг, 19 автомашиналыг. Оларны машина-техника, үрезин болгаш өске-даа эргежок чугула чүүлдер-биле колхоз, совхозтар хандырар ужурлуг.

Өөреникчилерниң бүдүрүлге бригадаларының ажылын улам ыңай хөгжүдер сорулга-биле РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели, Профессионалдар Эвилелиниң Бүгү-эвилел Төп Чөвүлели крайлар, областар, автономнуг республикалар аразынга эң эки бүдүрүлге бригадазын организастаары дээш социалистиг чарышты чарлаан. Бистиң республика бо чарышка киржир болганда ортумак школа бүрүзү-ле бригадалыг болур ийикпе, школаның ыяш ажыл-агый участогун тургузар ужурлуг. Тургустунган бригадалар дуржулга станцияларыы-биле быжыг харылзааны тудуп, план ёзугаар ажылдаар.

Өөреникчилерниң бүдүрүлге бригадаларының шынарлыг эки болуру-биле өөреникчилерниң ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг хову турлагларын тургузар апаар. Школачыларның аңаа чорудар ажылдары колдуу-ла дуржулга хевирлиг болур болгаш дуржулга бүрүзү-ле көдээ ажыл-агыйга чугула ужур-дузаны көргүзер. Ынчангаш тус-тус районнарда ажыл-агый удуртукчулары школалар-биле сырый харылзааны тудуп, белеткелди амдан эгелээри чугула.

М. ФИЛИМОНОВА,
республиканың аныяк натуралистер станциязының директору.

СОЛУНГА ҮНГЕН МАТЕРИАЛГА ХАМААРЫШТЫР

ӨӨРЕНИП КӨӨРҮ ЧУГУЛА

Февраль 6-да үнген солунга Эрги-Барлык школазында тыва дыл башкызы О. Акаажыктың школаларга тыва дыл башкылаашкынынга хамаарышкан чүүлүнге хамаарыштыр бодумнуң бодалымны илередип көрейн. Тыва дылды башкылаарынга шактар кызырылганындан программаны долу, ханы шиңгээдип алырынга чамдык бергелер таваржы бергилээри черле шын. Бижикчиниң саналдап турары болза, тыва дыл кичээлдеринге даштыкы дылдың ажыглаттынмайн турар шактарын киирзе кандыгыл дээн. Ол чүүлдүг хевирлиг. Бистиң Шуйнуң бадыыштылга школазында 5-7 класстар бар. Даштыкы дылдың ол класстарда шупту шактары кандыг-даа ажыглал чок эртип турар, а тыва дыл башкылары программадан хожудавас дээш, немелде кичээлдерге тайылбырларны чорудуп, ажыглаптар үе тыппайн турарлар. Даштыкы дылдың хостуг шактарын немеп болурдаа ыйнаан, ынчалза-даа ук эртемге шакты немээрин черле өөренип көрзе кандыгыл? Бодунуң национал дылын өөренип турар школаларга өөредилге планын ёзугаар көрдүнген шактарны көвүдедип ап болур эргени школаның чаа Уставында айыткан болгай.

Б. БАРБА.

Бай-Тайга район.

КАНЧААР ЭРТТИРЗЕ ЭКИЛ?

Тыва дыл башкылаашкынында чамдык бергедээшкиннерни чүгле үе-шак кызырылганынга «шамнаар» болза шын эвес деп бодаар мен. Ындыг бергедээшкиннер кайда-даа бар. Хамык ужур чүдел дээрге бергедээшкинниң чылдагаанын тодарадырында.

Амгы үениң бичии чаштарының мировоззрениези эрткен үжен чылдарга деңнээр арга чок, эге школага дөрт чылда өөренип турган программаны үш-ле чылда шиңгээдип ап шыдаарын бистиң чуртувуста шенелделерниң түңнели бадыткаан.

Бир эвес эге класстарга чамдык «ёзу барымдаалап» башкылап чоруур эштерниң дыл талазы-биле чедир билиг бербээн өөреникчилери бешки класска келгеш, ам-на «шаг-шинээзи» билдипе бээр. Бистиң школаның бешки клазынга февраль эгезинде тыва дылга ортумак бергедээшкинниг, 109 состуг хыналда диктантыны бижидерге, өөреникчилерниң чүгле 50 хуузу ук ажылды күүседип шыдаан. Бижимел ажылдың анализин кылып оргаш көөрге, эге класска башкылаар эртемниң сүүзүнүн чедир бербээни ол болган.

Партия болгаш чазак башкыларның харыысалгалыг ажылын үнелеп көргеш, шалыңын улгаттырып, өске-даа чамдык чиигелделерни көргүзүп турда, чүгле кичээл-биле кызыгаарланыр чоруктан адырылза эки. Башкыга дуза болур янзы-бүрү литература хөй. Оларны чөп ажыглап, өөрензе кандыгыл. Ону черле кончуг чугула деп бодаар мен.

М. КӨРГЕН-ООЛ,
Ү. Шынаа школазының директору.

Тес-Хем район.

Моңгуш КЕНИН-ЛОПСАН

Херээженниң Чоргаарлы

„Илээндей башкының үнүн дыңнаан мен"

(РОМАННЫҢ СӨӨЛГҮ ЭГЕЗИНДЕН)

Шалың алыр үе чоокшулап орда, чүңү садып аарын, аъш-чемге канчаар чарыгдаарын Кулча баш бурунгаар бодап аар чаңчылдыг апарган. Бир чамдык идепкейлиг болгаш кедилиг болгу дег ажылчыннарга чурттаар бажың тудуп бергилээн. Кулча сүт чүгле чаңгыс өрээл, малгаш суутулуг бажыңга чурттап турган. Чоруман кижи Кулчаның бажыңынга чоокшулай бээрге, потаа кажаазы көстүп келир, ында шаң хирө черниң чартында арбай, бир чартында картошка тарып каан, база бир чагыда херип каан хендирде арыды чуттааш, кургады аскылап каан ак-ак чоорганнар, өңбаазын өңнүг уруглар хевин хөлбеңнедир хадып-эстеп тургулаар. Сылдыс-оол шалың алгаш-ла, оозун өскээр чарыгдавайн, кадайынга дужаап бээр болгаш ооң чүнү кылыр дээнин хорувас, харын бир чамдыкта хондур чылгы кадарып чоруурда, картошканы бир хап долдур улуглап тура соккулааш, дүнээн черинге от салгаш, быжырып чээн сүт болгулаар. Кадайының кежээзин, мөзүлүүн ол шагдан тура билир чораан, ынчаарга ооң чүвээ өөренипчелин, ылаңгыя чаңгыс чыл дургузунда дүжеп безин чорбааны чүвелерни кылып билир апарганын кайгап магадаар, боду чүү-хөө ажыл кылырда ынап-ла оозундан айтырып сүмележир...

Ашааның, бодунуң база оглу Сергей-оолдуң шалыңын аъш-чем, идик-хеп садарындан бичиилеп артыктай чыып тургаш, Кулча баштай даараныр машина, ооң соонда ырлаар-хааржак садып алган.

— Даараныр машина шымбай ажыктыг чүве-дир, меңээ хөйлең-даа даарап берди. Эки эт-тир. Адыр, адыр. А сээң бо дөрбелчин хааржааң тура-ла турар кандыг аайлыг чүвел, кадай?—деп, Сылдыс-оол чемелээн янзылыг болган.

— Кадай кижи байтык, эр кижи безин кажан кая шалыңныг ажылдап чоржук бис. Акшалыг болганда эт-септи садып ап, культурага өөренип турбайн канчаар кужурум!—деп, кадайы дап-билээ чаңнагылап, узун-чиңге салаалары-биле ашааның кулаандан, бичиизинде ылчыңнажып чорааны дег, шөө тырткылаан.

— Этти эдилээр дээш садып аар ыйнаан, аптара кырынга чалап каап бурган дег, анаа-ла турар хааржакты, чоорул ону—деп, ашаа кыдыра утаап орган.

— Ажылчын улус дыштаныр, хөглээр шактыг болгай. Моғап турупкан кижи ыр дыңнааш, сагыжы серген, күш кирип келир болгай. Эт эки эт-тир, ону ажыглап билири чугула. Ындыг-ла кончут кижи болзуңза, ол эдер-хааржакты ырладывыдам.

Ашаа тула берген.

— Эки бе?—дээн соонда Дембил ашак кирип келген, ашак-кадайның хензиг чүве уржуундан бактажы бер часканын үзе кирипкен. Ийи эр кижи боттары чугаалашсынам деп бодааш, Кулча шайын хайындырып, удавас улус соктуп кээрин манагылып олурган. Чүү-даа болза Виктор Викторовичиден ырлаар-хааржакты канчаар ырладырын айтыртып алганынга бирде чоргаарланып, бирде чигзинип олурган.

Кулчаның ырлаар-хааржак садып алганы кожазы аалдарның улузун чыыптар бир кайгамчыктыг чар болу берген. Чонаада хурал-суглаадан дескелээр Бала чаш уруглут кадайы Чучакты эдертип алгаш келген. Хирезин бодаарга, оглунуң тынын алган база кадайын сегидир эмнеп каан Кулчаның оонге өөрүп четтирген ада кижи болуп көстүп орар дээнзин тода болган. Та канчап тыпчып алган чүве, Чалчыраашпай бызаа кадарып турарын. Долбан чылыг оранга үнер кат-чимис таараан черде ажылдап турарын хөөрежип чедип келгеннер. Улут кижилер ог иштин долдур олургулапкаш, шайлай бергеннер...

— Кырган шилги кырый берген, аътка чедер харыы-ла чок. Кырган ачаң кырый берген, тоолуп төдер харыы-ла чок. Дыңнаарымга, ырлаар-хааржак садып алган дээр-дир. Сээң сус-суң-сугадың иштип-чип алдывыс, ам ооңну ырладып көрем—деп, Дембил ашак олурганнарның [illegible]

— Хааржак канчап ырлаар чүвел, дедийм ай—дээш, Чалчыраашпай шаажаңда шаайын уламчылап аартай берген.

— Орус чуртунда ужар-хеме безин кылып турар апарган деп. Анай-Хаак чугаалаан ышкажыгай. Совет чуртунуң кижилериниң черле кылып билбес чүвези чок, кончут болбаазыраан чоп ышкажыл. Кижи-ле ырлаар ыйнаан, чогум хааржак-хууржак ырлай бээр деп чүл аан ол—деп, Долбан кадай алаактырар аянныг болган.

— Шенеп көөр-ле боол-тур мен ийин. Ырладып чадазымза, мени шоотпайн көөр силер, ха-дуңма!—дигеш, Кулча дөрбелчин көк хааржакты тугуруук сандай кырынга салгаш, аксын аңгайтып, хавыын арзайтыр ажыдып каан. Ооң соонда дагырмоксуй ыргак «мургуну» долгай туткулааш, ооң бажынга ине кедирип каан. Ортузунда мутур баштыг холдугур шоптузунга бир чугажак төгерик кара дукпуртуву кедирип каан. Оон ынай Кулчаны ажылдатпайн барганнар.

— Мооң ырлаар аскы-дылы кайы чүвел, мен көрүп көрейн—дээш, Чалчыраашпай өске кижилерни тарады чүткүп келгеш, эгип-эгип топтай берген. Ол хааржактың иштинде кижиниң аскынга, дылынга дөмейлежир бир-даа чүве чок боол-тур. Ол кадайны өттүнгени ол ыйнаан, ында келген эр, херээжен кижилер чаңгыстап ол эдер-хааржактың даштын тудуп-сыйбап, иштин-баарын ылавылап көрген.

— Че-че, ам соксаңар. Бистиң мурнай бо этти ажыглап билир апарган Кулчаның эртемин көөр-дүр. Ламаның ламалаарын, хамның хамнаарын, төлчүнүң төлдээрин дыңнап чораан мен. Хөктүг чүве демир-эттиң кижи ышкаш үннүг апарганын, сүлде бойнаан, черле дыңнаваан мен. Че, кызым, ырладып көрем—деп, Дембил ашак чугаалаарга, мөөңнешкен кижилер кедээр бүдүргүлү хона бергеш, база катап чыырлыш келгилээн. Улус көвүдеп кээрге, ажыкти шуут ажыда октапкан.

Кулча хензиг туданы тырыкылай долгагылапкаш, төп-төгерик кара чүвениң кырындыва бажында инелиг дагырмоксуй ак мургуну бадырыпкан. Арганың айлаң-саасканы ышкаш, чаргыткайны-ла берген.

— Дадайым баап!—деп, бөлүңнеп алгырыпкаш, Чалчыраашпай дезип бар чыткан.

— Олур, орта кижи сен бе? Кады дыңнаал!—дээш, Дембил ооң чеңинден сегирип алган.

Көдүрүпкен инезин база катап бадырыптарга, «чагы бажын чаңдыр хонмас, чараш ала сааскан» деп бадырзала, дугуруу сандай кырында салып кааны ырлаар-хааржак боду-ла ырлай берген. Эр кижилер магадап олурганнар, кадайлар кезек када мыжыртаайны бээрге, оларны Дембил ашак сө кончуукан. Бичии уругларның караа чүгле ырлаар-хааржактыва углапташ, аңаа хол дээрин кончуг күзеп турганнар. Улустуң дилээнин ёзутаар ол пластинканы Кулча беш катап ырладып берген. Бурун шагның ол хоочун ырының узун-хоюг аялгазын, тыва состерниң ол-ла хевээр дыңналып турарын Чалчыраашпай, оң холунуң адыжын шала кадыг апарган кулаанга хавыктай тудуп алгаш, таалап дыңнап орар болган. Пластинка доктаап, ыр үстү бээрге, Чалчыраашпай ырлаар-хааржакты база катап тудуп сыйбагылап, ооң хос чериндиве бакылап, ында чажырып каан бичии ыраажы бар боор дээш, шаанга кирип дилегзинген. Шывагаңчының коску-хорээ ковудеп, ол ырлаар-хааржактың ырлаарын биеэ бир калган Конгурааның уянгылыг үнү-биле деңнеп, харын ол-даа боор чадавас деп бодап олурган. Бир удаа ол уруг деп алгырыптар часкаш, чидо берген кижиниң адын адавас буруу чаңны сактып келгеш, хензиген ылдыртынган. Ол кайгамчык аялганы дыңнааш, Чучаккайның ыглап турган оглу безин иезиниң холунда тамчыктанып удуй берген. Ырлаар-хааржактың та боостаазын шенээр дээш ол, та ооң баажыланып турарын билип алыр дээш ол, Чалчы- [illegible]

— Меңде чүгле ийи борбак пластинка бар. Бирээзин ам чаа ырладып бергеним ол. Бирээзин Виктор Викторович мээң ырлаар-хааржак садып алганымны дыңнааш, белекке берген чүве—дипкеш, Кулча совет эртемденниң допчу намдарын, ооң бир оглунуң ужар-хеме сургуулунда, бирээзиниң мал эмчизиниң институдунда өөренип турарын база чаш уруглут кадайын Москвада чурттадып кааш, мында боттаңнап ажылдап турарын таптыг коптарып төөгүүр бодап орда, совуургак шывагаңчы үзе кирип каапкан.

Дүвүрээр дээш уткан-дыр мен. Кырыырга, утаан уттуучал апаар чүве-дир ийин, уругларым. Адыр-адыр, сактып келдим. Тыва кижи-ле ырлап турар чүве-дир, чогум кым боор ол?—деп, Чалчыраашпай чиктигзине берген.

— Ак орустарга дириглей хөмдүрүп каан Тодутбан акыйның чаңгыс кыс чүвезиниң оглу ыйнаан. Москва четкен хөлечик кадарчы-дыр ийин. Ооң адын ырлаар Маадыр-оол дээр. Ооң ырлап турганын Москвага тырттырып кааны бо ышкажыл. Эртем деп чүвениң күштүг ол-дур ийин. Садыг сургуулун дооскаш, төрээн Тывазынче чедип келген ыраажы-дыр ийин!—деп, Кулча тайылбырлап бар чорда, деми кырган кадай база-ла үзе кире берген.

— Сүлде бойнаан! Сактып келдим. Чадаана хоорайның төп садыында садыглап турар узун сыныг, хилиң кара баштыг, хүрең торгу тоннуг, көк чычы курлут, кырлаңзымаар хаайлыг, даады хүлүмзүрүп чоруур оол дедев. Мен ооң пес үзе согарын кончуг магадаар мен ийин. Кандыг-даа хачы хереглевес. Хемчээген соонда, кижиниң оон ыңай чүңү алырын айтырып чоруй, чүгле тыг кылыр, та кандыг кончут өөренген амытан ыйнаан. Сүлде бойнаан. Мен ону ырлаар кижи деп канчап билбейн чораан куяк боор мен!

— Орус ыр кандыг чүвел?—деп, бир кижи шимээнни намдадыпкан.

Арыг-чаагай эдилээр ыдыктыг эртинези дег, көк торгу-биле ораап каан пластинканы Кулча олурганнарга көөргедир ужулгаш, ырлады берген. Ол пластинка ырлавайн, орустап бир-ле чүве чугаалап турар болган.

— Дадайым ай. Бо хааржак чүзүн чугаалай берди, билбейн ор мен—деп, Чалчыраашпай алаңзый берген.

— Бо болза Ленин башкының чугаалап турары ол-дур, ам ооң үнүн дыңнап алыр аас-кежиктиг болганывыс ол-дур. Совет эрге-чагырга дугайында тайылбыр берип турары ол-дур. Совет эрге-чагырга дээрге чоннуу болгай дидир. Дыңнаңар даан. Ленин башкы бистиң-биле чугаалажып тур. Ынчаарга бистиң Теве-Хаяда Үлегерлиг ставазыйда Виктор Викторович Рубовту кым деп бодаар силер? Ол болза ленинчи кижи-дир, чүге дээрге хөгжүлдезин хожудап калган бичи дуңмазы тыва улусту бодунуң деңнелинге чедир өрү тыртып алыр дээш ажылдап турар кижи болгай. Кедизинде баргаш бир саар инектен ийи муң беш чүс литр сүттү бир чылда чайлыг саап аар дээш дуржулга чорудуп турар эртемден боор, оон ыңай чулчурааш чоор мен. Калгакпанны кым деп бодаар силер. Ол болза ленинчи кижи-дир. Ядыы араттарны «социалдыг» ажылдыва уштап-баштап орар командир-дыр. Меңде чүү боор, арат чонумга ажыктыг, күрүнениң ажылын кылып чоруур апарган саанчы кадай-ла болгай мен!—деп, Кулча ол пластинканың сөзүн билир шаа-биле олурганнарга хелемечилеп берген...

— Ооң-ла бойнаан, ажы-төлүм. Ам-на билип кааптым. Илээней башкының үнүн дыңнадым. Илээней башкы чугаалап турары ол ышкажыл. Бистиң-биле чугаалажып турар кижи-дир. Мээң-биле чугаалажып турар кижи-дир. Илээней башкының бистиң Теве-Хаяда чедип келгени бо-ла ыйнаан!—деп, Чалчыраашпай кадай кайгамчык өөрээнин сагыш-сеткилиниң ханызындан илередип олурган.

Бажыңын долдур сыңмаржып келген кижилерни [illegible]

КОЛХОЗЧУЛАРГА ПОСОБИЕ ТЫПСЫРЫ

«Колхоз кежигүннери аараш азы өске-даа чылдагааннардан түр үеде күш-ажыл кылыр аргалыын чидиргенде, оларга ажыл төлевирин канчаар төлеп бээрил?» Ындыг айтырыгны Барыын-Хемчикте «Большевик» колхозтуң кежигүннери эштер Ш. Хомушку, К. Саая, К. Кара-Сал олар «Шын» солуннуң редакциязынга салган. Колхозчуларның бо айтырыынга профэвилелдериниң Тыва область Чөвүлелиниң даргазы Т. Ч. Норбунуң харыызын моон адаанда парладывыс.

Колхозтарның Эвилел Чөвүлелиниң база ВЦСПС-тиң бадылааны, ам күштүг болуп турар саавырны ёзугаар алырга, колхозтарның тускай эртемниглеринден, механизаторларындан, баштаар черлерниң даргаларындан болгаш кол бухгалтерлеринден аңгыда (оларны пособиелер-биле күрүнениң социал страхованиезиниң акша-хөреңгизиниң күзели-биле, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1964 чылдың июль 20-деги № 622 доктаалынга дүүштүр хандырар), анаа колхоз кежигүннеринге түр үеде күш-ажыл кылыр аргалыын чидиргенде пособиелерни социал страхованиениң төптүттүнген эвилел фондузунуң хөреңгизиниң күзели-биле үзүктелиишкин чок ажыл стажын барымдаалап мынчаар төлеп бээр:

3 чыл чедир үзүктел чок ажыл стажтыгда шалыңының 50 хуу хемчээлин;

3-тен 5 чыл чедир ажыл стажтыгда — шалыңының 60 хуу хемчээлин;

5-тен 8 чыл чедир ажыл стажтыгда — шалыңының 70 хуу хемчээлин;

8 болгаш оон өрү ажыл стажтыгда — шалыңның 90 хуу хемчээлин;

18 хар четпээн ажылдыгларга — шалыңның 60 хуузун төлеп бээр.

Ада-чурт дайынының ажылдап турар инвалидтери түр үеде ажыл кылып шыдавас апарганда, үзүктелиишкин чок ажыл стажындан хамаарылга чокка, шалыңын 100 хуу хемчээл-биле төлеп бээр.

Күш-ажыл кылып турган озал-ондакка таварышкаш азы профессия аарыынын уламындан түр үеде күш-ажыл кылып шыдавас апарган колхоз кежигүннери база-ла пособиелерни ап турар.

Бүгү-ле таварылгаларда төлээр чогуур пособиениң хемчээли хүнде бир рубльден эвээш эвес болур. Ынчалза-даа чаңгыс хүнге онаажыр пособиениң хемчээли хүнде алыр ортумак шалыңдан ашпас ужурлуг.

Колхозтар кежигүннеринге бээр пособиени санаарда күш-ажыл төлевириниң хевиринден хамаарылга чокка, колхозка кылган ажылы дээш херек кырында ажылдап алган түңүн барымдаалаар. Ынчалза-даа күш-ажылга озал-ондак болганындан түр үеде күш-ажыл кылып шыдавас апарганындан аңгыда, өске бүгү-ле таварылгаларда түр үеде күш-ажыл кылып шыдавазының пособиезин херек кырында алыр ажыл төлевирин ийи шалыңдан (доктаамал күүседип турар ажылының разрядының ийи дакпыр хемчээлинден) ашпас кылдыр санаар ужурлуг. Түр үеде күш-ажыл кылып шыдавас апарганда колхоз кежигүннеринге бээр пособиени колхозтуң аарааның мурнунда эрткен чылдың дургузунда херек кырында ажылдап алган ажыл төлевирин барымдаалап санаар.

Ортумак ажыл төлевирин тодарадырда эрткен чылда ажылдап алган ниити ажыл төлевирин ол-ла чылдың хүннериниң санынга үлептер. Ынчаарга доктаадып тургускан байырлал хүннерин болгаш дыштаныр хүннерни, акшазын төлеп берген шөлээ хүннерин, түр үеде күш-ажыл кылып шыдавас апарганының хүннериң, ижиниг турганының база божааның шөлээзин, а ол ышкаш колхозка ажыл төлевири хевээр артып калыр өөредилге чыылдырыышкыннарын. күрүне азы хөй-ниити хүлээлгелерин күүсеткениниң хүннерин чылдың ажыл төлевирин үлээр хүннерниң санынга киирбес. Ол казыттынган хүннерниң шалыңының түңүн ниити шалыңдан база казыыр.

Колхозчуларның хүнде ортумак ажыл-төлевирин тодарадыры-биле мындыг чижек саваашкынны кылып көрээлиңер (1969 чылды чижекке алыылыңар).

Чылда бүгү хүннер болгаш шалыңның түңү	хүннер саны	шалыңның түңү
	365	930
Оон казыыр хүннер:		
а) дыштаныр хүннер болгаш байыр хүннери	57	—
б) шалыңын төлеп бээр шөлээ хүннери	15	45
в) аараанының хүннери	7	21
г) ижиниг чорааны болгаш божааны	37	281
д) хөй-ниити болгаш күрүне хүлээлгелерин күүсеткени	4	12
2. Казыыр ужурлуг бүгү хүннер болгаш оон шалыңының түңү	180	369
3. Шалыңның түңүн үлээр ужурлуг бүгү хүннер саны	185	551
4. Хүнде ортумак шалың	551:185=2—97	

Ам пособиениң хемчээлин тодарадыры берге эвес. Бир эвес колхоз кежигүнү 8 чыл үзүктелиишкин чок ажыл стажтыг, ынчангаш шалыңның 90 хуузу хемчээлдиг пособиени алыр эргелиг болза, бир хүнге онаажыр пособиениң хемчээлин санап үндүрериниң чижээ мындыг:

$$\frac{2\text{-}97 \times 90\%}{100} = 2\text{-}67{,}3$$

Чамдык колхозтарның баштаар черлери үзүктелиишкин чок ажыл стажын санаар үеде частырыгны болдуруп турар. Ол чорук пособиениң хемчээлин тодарадырынга база-ла салдарны чедирер.

Бир эвес колхозчунуң күш-ажыл стажы үзүктели берген болза, ол дугайында колхозчунуң күш-ажыл дептеринге чогуур демдеглелди кылыр ужурлуг. Чижээ, Д. Агбаан 1950 чылдан бээр колхоз кежигүнү, а ол 1967 чылда чөптүг чылдагаан чокка доктааттынган кижи-хүннүн минимумун күүсетпээн (колхозка доктааткан кижи-хүнү чылда 220 хүн), чүгле 190 хүнде ажылдаан дижик. Бо таварылгада Д. Агбаанның үзүктелиишкин чок ажыл стажы үзүлген, ынчангаш ооң үзүктелиишкин чок стажын 1968 чылдан эгелеп санаар херек.

Кызылдың № 2 ортумак школазында Зоя Космодемьянская аттыг пионер дружиназында ооларының «Мальчиш-Кибальчиш» деп клуву ажыттынган. Клуб үш отрядтан тургустунган. «Өрт шериглериниң бичии өңнүктери» деп отрядта ийи бешки, «Милицияның бичии өңнүктеринде» ийи алдыгы, «Спортландияда» 7—8 класстарның өөреникчилери киржип турар.

Отрядтарның планы ёзугаар солун ажылдар кылдынып, янзы-бүрү хемчеглерни пионерлер эрттиргилээн. Чижээ, милицияның бичии өңнүктери найысылалдың Октябрьская кудумчузунга Чаа чыл ёлказының чанынга болгаш өске-даа черлерге дежурныйлаан. Ол ышкаш «Спортландия» отрядтың пионерлери «Зарница» деп шериглиг кеп оюнга киржип, янзы-бүрү темаларга диспуттарны, кежээлерни, конференцияларны эрттирген.

ЧУРУКТА: «Мальчиш-Кибальчиш» клубтуң киржикчилери шугум чыскаалында.
А. ЧАРАШ-ООЛДУҢ фотозу.

Кара-Хөлден медээлер

«Кара-Хөл» колхозтуң баазазында Ак-Довурактың автомотоклувунуң чолаачылар курузунуң салбыры ажыттынган. Ында 30 кижи өөренип эгелээн. Оларны колхозтуң механиги Иргит Думен-оол башкылап турар. Оон аңгыда «Тээли» совхозта 40 кижи өөренип турар чолаачылар курузу база бар. Олар бо чылдың майда доозар.

• • •

ВЛКСМ-ниң Бай-Тайга райкомунуң үнүүшкүннүг бюрозу Кара-Хөл сес чыл школазының 17 өөреникчилерин, «Кара-Хөл» колхозтуң төлептиг 12 аныяктарын комсомол кежигүнүнүң хүрээлелинге киирип алган. Комсомолга киргеннерниң ниити белеткели багай эвес болган.

• • •

Кара-Хөл сес чыл школазында ДОСААФ-тың эге организациязы тургустунган. 5—8 класстарның 85 өөреникчилери болгаш 25 башкылар, ажылчыннар ССРЭ-ниң Кызыл Тук орденниг ДОСААФ ниитилелиниң кежигүннери болган. Школа дирекциязы, партия, комсомол организациялары бо ажылга идепкейлиг дузалашкан.

М. КЫРЛЫГ-КАРА.
Бай-Тайга район.

Спорт

УЛАЙ-УЛАЙ ТИИЛЕЛГЕ

БЕРН. (СЭТА-ның корр.). Нейтралдыг Швейцарияның найысылалы Берн хоорайда шайбалыг хоккей талазы-биле делегей чемпионады эртип турар.

Берн дээрге «адыг» деп сөстен укталган, ынчангаш ол хоорайның сүлде демдээнде адыг чураан таварылга эвес. Хоорайның чурттакчыларының хөй кезии ам Бернниң сүлдезинде адыгга хоккей шайбазын немей чуруурун сачалдап турар. Чүге дээрге, ындыг хемчээлдиг улуг маргылдаа мооң мурнунда болбайн турган. Берн төөгүлүг хоорай. Аңаа делегей пролетариадының баштыңчызы В. И. Ленин чурттап, ажылдап турган.

Хоккейниң делегей чемпионадынга ССРЭ-ниң, Швецияның, Чехословакияның, Финляндияның, АБШ-тың, ГФР-ниң командалары киржип турар. Команда бүрүзү-ле боттарының аразында ийи катап ойнаар. Баштайгы ужуражышкыннарда делегейниң каш дакпыр чемпиону Совет Эвилелиниң хоккей командазы тергиидеп, улай-улай тиилелгелерни чедип ап турар. Бистиң командавыс бир дугаарында ГФР-ниң хоккейжилери-биле ойнааш, 11:2 санга тиилээн. Ооң соонда Финляндияның командазын 8:1, АБШ-тың хоккейжилерин 10:2 санга уткаш, алды санны алган мурнап турар. Швецияның командазы база-ла алды санны алган, ынчалза-даа совет хоккейжилер удурланыкчыларының хаалгазынче хөй шайбаны киргеш, бодунуунче эвээшти эрттирген.

Делегей маргылдаазында болуушкуннар-ла хөй. Чижээ, янзы-бүрү солун, сеткүүлдерниң корреспондентилери ойнаашкыннар болган хүн санында-ла 300 ажыг репортаж, корреспонденция, информацияны оон чорудуп турар. Бернниң 11 муң кижи хирер спорт ордузунда эртип турар ол маргылдааларны көөрүнүң билет өртээ улуг: 12-ден 30 чедир швейцар франк, азы 2-ден 7 рубль чедип турар.

Хоккейжилерниң аразындан аң-не аар деңзилиг кижилер камгалакчыларга онаажып турар. Чижээ, ССРЭ-ниң командазының камгалакчызы А. Рагулин болгаш ГФР-ниң хоккейжилериниң камгалал ойнакчызы И. Шрамм олар таптыг-ла 100-100 кг, а чехословак камгалакчы Р. Тайцнар 99 кг болуп турар. Ынчалза-даа Тайцнар американнар-биле ойнап турар үеде дош кырынга Кристиансен-биле ускулешкеш, мырыңай бертинип кал часкан, чамдык оюннарга киришпес.

Баштайгы ийи ужуражышкында Чехословакияның командазы аштырган. АБШ-тың командазынга 5:1, Швецияның хоккейжилеринге 6:5 санга уттурган. Үш дугаарында ГФР-ниң командазын 9:1 санга тиилээн. Чехословак команда шак ынчаар кажан-даа уттуруп чорбаан. Бо чылдың эгезинде Москвага улустар аразының маргылдаазынга безин тиилээн болгай. Социалистиг Чехословакияның хоккейжилери сөөлгү ужуражышкыннарга бодунуң байдалын экижидер дээш күженишкинни үндүрер ужурга таварышкан.

Швецияның командазынга таарымча чок байдал таварышкан: ооң вратары Холмквис белеткел үезинде ойнап турда, арнынга шайба дегген. Ынчангаш Холмквис Бернниң катогунга элээш каш дижин «адып каапкаш» бажынынче чана берген.

Бистиң хоккейжилеривис Бернниң «Гуртен кульм» дээр ындыктыг дагга (хоорай деңнелинден 1200 метр бедик) тускай бажыңга чурттап турар. Аңаа машина, терге маңнаарын хорул каан, ыржым чер, агаары база арыг.

Совет спортчулар үш ужуражышкынга улай-улай тиилээш, дараазындагы «тулчуушкуннарга» белеткенип турар. Олар баштайгы хана солунну үндүрген. Оларның кыйгырыы чаңгыс: «Шуптузу—чаңгызы дээш, чаңгызы—шуптузу дээш».

«Сюисс» деп солун Финляндияның болгаш ГФР-ниң командаларының ойнааның «Уттурганы — чайлап бээр» деп эге-биле берген. Ол шын болуп магат чок. Келир чылын «Б» бөлүкке ойнаарының айылы ам дээрезинде чогум-на ГФР-ниң командазынга таварышкан. Ол оюнну шиидерипте Новосибирск чурттуг инженер Юрий Карандин киришкен.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 25-ТЕ
КЫЗЫЛДАН

20.00—Телемедээлер (орус дылга). 20.15—«Кодээниң ажыл-ишчи хүннери». Дамчыдылга. 20.40—«Березинскийниң камгалалдыг чери». Эртем тайылбырлыг кино. 21.00—«Даштыкы чурттарда». Хроника, медээ, тайылбыр. 21.15—Чарлалдар, рекламалар.

МОСКВАДАН

21.30—Концерт. 22.00—Сөөлгү медээлер. 22.05—«Съездиден съездиге чедир. 1967 чыл». Документалдыг телефильм. 23.00—23.40—Концерт.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

Кинотеатрларга

МАРТ 25-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Амы-тынны харампаянмайн» 10.00, 11.50, 13.40, 15.30, 17.20, 19.10, 21.00. Шактарда.

«ВОСТОК»: «Заставада кызыл дааштар» 11.00, 13.15, шактарда. «Турк эгиниң чагыы» 15.00, 16.50, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Бичии дургун» 11.30, 13.15 шактарда. «Чүрээм туткан кижи» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Уругларга киночылдары» 9.00, 12.20 шактарда. «Узун чаштыг чараш кыс Варвара» 10.30, 13.50, 15.50, 17.40, 19.20 шактарда. «Хоорай романызы» 19.30, 21.20 шактарда.

ПАССАЖИРЛЕРНИҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!

Кызылдың аэропортунуң бүгү хамаатыларга дыңнадыры болза:
Моон сонгаар **КЫЗЫЛ—СЕВИ—ХҮТ—СЫСТЫГ-ХЕМ — ЫРБАН, КЫЗЫЛ—САРЫГ-СЕП** аразынга самолёттар хүннүң ужуп турар.
Марттың 15-тен эгелеп «АН-24» самолёт **КЫЗЫЛ—АБАКАН—КРАСНОЯРСК** аразынга хүннүң-не үш ужар апарган.
Марттың 20-ден эгелээш, пассажирлер аргыжарының чаа оруу **КЫЗЫЛ—ХАНДАГАЙТЫ—САГЛЫ** аразынга ажыттынган болгаш Хандагайтыга чедер билет өртээ чиигээн.
Пассажирлер, агаар транспортун ажыглаңар.

КЫЗЫЛ АЭРОПОРТУ.

САДЫП АЛЫКЧЫЛАРГА!

Кызыл садыг лимитке кирбейн санавайн шилчидилге-биле дараазында бараанарны бүдүргүлелерге, албан-организацияларга садарын дыңнадып тур:
1. Демир оруннар.
2. Дүрер оруннар.
3. Телевизорлар («ТЕМП», «РУБИН», «ГОРИЗОНТ», «ЭЛЕКТРОН» деп марказындан аңгыда).
4. Таарышылыгга автотрансформаторлары (вольтметр-биле азы).
5. Үн углаттырыкчылары (абонентиниң).

КЫЗЫЛ САДЫГ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63, редактор оралакчызының болгаш пропаганда килдизиниң 35-24, харыысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, хозяйжыл килдизиниң 21-47, үлегер килдизиниң 22-64, чагаа база совет килдизиниң 41-27, информация килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

ТЫВА АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер чериниң республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1.). ТС—26016.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1971 чыл март 26 пятница № 72 (8532).

Өртээ 2 көп.

ТУСКАЙ ЭРТЕМНИГЛЕРНИҢ ХАРЫЫСАЛГАЗЫ

Республиканың колхозтарында, совхозтарында хөй-хөй агрономнар, зоотехниктер, инженерлер, мал эмчилери ажылдап турар. Олар боттарының кужун болгаш билиин кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезин көдүрериниң херээнге ак сеткилдиг-биле берип келгеннер. Элээн хөй тускай эртемниглер Тываның ажыл-агыйларында хөй чылдарда ажылдавышаан, боттарының ажылынга кайгамчык чедиишкиннерлиг апарганнар.

Бистиң үевисте бүдүрүлгениң кандыг-даа адырының хөгжүлдези эртемниң болгаш техниканың чаа-чаа чедиишкиннерин нептередиринден, ону шиңгээдип алганындан кол хамааржыр. Ынчангаш инженерлерниң, экономистерниң, агрономнарның, зоотехниктерниң болгаш бүдүрүлге-биле эртемниң харылзаазын тудуп турар өске-даа кижилерниң күш-ажылын онза үнелээриниң ужуру ында. Амгы үениң билиг-биле чепсегленген ол кижилер эртемниң амыдырал-биле быжыг холбаалыг болурунуң дугайында улуг Ленинниң чагыгларын амыдыралда боттандырып турар.

Колхозтарда, совхозтарда бүдүрүлге хөгжүлдезинге кодээ ажыл-агыйның тускай эртемниглери шиитпирлиг салдарны чедирип турар. Ылангыя Бии-Хем районга турган «Искра», «Тиилелге» колхозтар элээн чылдарның дургузунда каражалыг ажылдап келген. 1968 чылда оларны чаңгыс «Саян» совхоз кылдыр каттыштырганы, оон удуртулгазынга дуржулгалыг тускай эртемниглерни томуйлаан соонда чаа организастаттынган ажыл-агый оруулгалыг апарган. Мында тускай эртемниглерниң биче эвес салыышкыны киирген. Олар черниң структуразын, тарылга холчештирилгезин акижидеринге, хөрзүннүң, дүжүткүрүн бедидеринге органиктиг болгаш минералдыг чемнигчи-дилгени доктаамал ажыглап келген. Мал фермаларынга үксажыдылгалы, мыйыстыг бода малдың семиртилгезин органи-застаан. Бо бүгү чорук совхозту дээре ажыл-агыйларының одуруунга киирген. Эрткен чылын тараа культураларының бир гектарындан-на ортумаа-биле 15,8 центнер дүжүттү өстүрүп алыр аргалыг болган. Оон ачызында күрүнеге пландан ажыр хөй тарааны саткан. Ол ышкаш мал ажылының продуктуларын күрүнеге база пландан ажыр берген.

Бо ажыл-агый чылында хову ажылдарын чедиишкиннин чорударынга таарымчалыг байдалдарны тургускан. Эрте чинчыраар тараа культураларынга хөрзүннү баш бурунгаар белеткээн болгаш амгы үеде техника септелгезин, үрезин арыглаашкынын организастыг доозуп турар. Бүдүрүлгениң участок бүрүзүнде тускай чуруму болгаш эки бодап кылган технологиязы бары илден. Совхоз бригадаларының иштики ажыл-агый бот-орулга-чарылгазын боттандырган, совхозтуң директору эш Пащенкога удурткан экономиктиг анализ бюрозу ажылдың чедиишкиннерин болгаш четпестерин шын санап үндүрүп, ажыглаттынмайн турар курлавырларны тып турар.

Ажыл-агыйның өзүлдезиниң болгаш оруулгалының дугайында чаңгыс аай сагыш човаашкын тускай эртемниглер-биле ажыл-ишчилерни сырый каттыштырып, бергелерни ажып эртеринче оларның тура-соруун, кужун мобилизастап турар. Ындыг кызымак кады ажылдажылга, ажыл-херекчи болгаш чогаадыкчы байдалды «Өөк», «Сут-Хөл», «ҮТКА 25 чылы», «Элегес» совхозтардан болгаш Чөөн-Хемчиктиң «Октябрь 30 чылы», Улуг-Хемниң «Х Улуг хурал» колхозтарындан база көрүп болур. Бо ажыл-агыйларның директорлары, баштаар черлери база партия, профэвилел организацияларын тускай эртемниг кижи бүрүзүнүң билиин, чогаадыкчы инициативазын көдүрүп, оларга бүгү таарымчалыг байдалдарны тургузуп, даандырган херекке оза харыысалгалыг болурун олардан шыңгыы негевишаан, оларны бүдүрүлгениң ёзулуг организакчылары болурунга кижизидип, аңаа бүгү-ле болдунар аргаларны ажыглап турарлар.

Тускай эртемниглерниң инициативазын көдүрери-биле чергелештир ажыл-агыйларның партия организациялары, удуртукчулары даандырган ажыл-херээнге тускай эртемниг бүрүзүнүң бот харыысалгазын бедидери оза чугула. Оларның чогаадыкчы күжениишкиннерин улус ажыл-агыйының кол орулгаларын шиитпирлээринче угландырары чугула. Кол-ла чүүл болза, тускай эртемниглер-биле ажылды ооң турзуепушаан, маңаа анаа-ла хажызындан хайгааравчылар болбайн, оларның-биле быжыг харылзаалыг ажылдаары негеттинер. Ажыл-агый удуртукчулары, партия организациялары кандыг-даа ажыл-херекке оларның кужунге даянып ажылдаары эргежок чугула.

Ооң-биле чергелештир элээн хөй ажыл-агыйларда тускай эртемниглерниң бот харыысалгазын бедидер талазы-биле ажыл четпес турзустунганын айтыр херек. Тускай эртемниглер-биле партия болгаш кодээ ажыл-агый органнарының кошкак ажылдап турарының ужурунда чамдык колхозтарда, совхозтарда мал, чер ажылының культуразы куду болуп артышаан. Ындыг чылдагаан-биле эрткен чылын күрүнеге тараа садарының планын 11, эттиин — 7, дүктүүн — 21 ажыл-агый күүсетпээн. Он ийи ажыл-агый тараа культураларының бир гектарындан-на 4 центнерден безин куду дүжүт алган. Даанган ажыл-херээнге ындыг түңнелдерни болдуруп, идепкей чок ажылдап турар тускай эртемниглер эвээш эвес. Каа-Хем районда «Октябрь 30 чылы» колхозтуң кол агроному К. Андреев, «Совет Тыва» совхозтуң кол агроному А. Тыхеев, «Чыраа-Бажы», «Кара-Хаак» совхозтарның зоотехниктери К. Амыр-оол, В. Игнатьев, «Шекпээр» совхозтуң кол инженери М. Сарыглар, «Тиилелге» совхозта тускай эртемниг инженер М. Пирогов олар боттарының билиг мергежилин чөп ажыглавайн, даандырган ажыл-херээнге эъ-харыысалга чок чорукларны болдуруп турар. Шак-ла ындыг четпестерни дээш Өвүрде «Коммунизмче орук» колхозтуң тускай эртемниглери М. Далай-оол, О. Эрес-оол, Т. Ховалыг, М. Минчима, З. Танслан оларны ажыл-агыйның мал, чер ажылдакчыларының шүгүмчүлеп турары черле чөптүг.

Ындыг чижектерни Тес-Хем районнуң ажыл-агыйларындан база көрүп болур. Ында ажыл-агыйның тускай эртемниглерниң харыысалга чогундан күрүне мурнунга планныг онаалдалар күүсеттинмес чоруктар үргүлчүлеп келген. Аңаа бир инекке онаашкыр эрткен ийи айда сүт саалдазы чүгле 68 кг болган. Өскээр чугаалаарга хүнде-ле бир инектен 1 кг сүт саглыныр турган. Ооң ужурунда ам күрүнеге эрткен чылдың бо үезиниңден барык ийи катап эвээш сүт саттынган.

Тускай эртемниглерниң харыысалгазын бедидери амгы үеде хүннүң чугула айтырыы. «Билир болзунза— харыыла, билбес болзунза— өөрен!» деп чаңгыс аай чурумну кым-даа хажыдып болбас. Тускай эртемниг кижи бүрүзүнге ажылдың эң харыысалгалыг, тодаргай участогун даандырар херек. Бир эвес аңаа берген даалганы күүсетпес болза, харыысалганы онаар ужурлуг.

Бистиң чамдык агрономнарывыс, зоотехниктеривис, инженерлеривис амгы үеде үнелиг хөй үе-шактың хой кезиин ажык чок чүүлдерге чарыгдап турар таварылгалар бар. Шак-үениң хой нурууэунда зоотехник, агроном азы инженер кижиниң кылбас ужурлуг ажылын оларга даандырып, кылдыра бээр чоруктар база бар. Чамдык ажыл-агыйларның удуртукчулары, партия организацияларының секретарьлары тускай эртемниглерни ынчаар шын эвес ажыглап турарын эскербестер, а чамдыктары харын-даа: «Бистиң зоотехниквис эки кижи, чаңгыс черге олурбас, бүгү чүвеге сагыш човаар» дижилээр. Ол хиреде фермага барташ, кажаа иштин көөрүнге, зоотехниктиг чуруманун чамдык бедүүн негелделери безин күүсеттинмээн болгулаар.

Амгы үеде колхозтарда, совхозтарда СЭКП ТК-ның июль (1970 ч). Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр ажылдап кылдынган хемчеглер күүсеттинип турар. Чаа беш чылдың баштайгы чылында алдынган социалистиг хүлээлгелер күүселдезин чедип алырының бир кол магадылалы болза, тускай эртемниг бүрүзүнүң хууда харыысалгазын бедидери, оон чаа, тывынтыр ёзу-биле ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузушаан, оон негелдезин күштелдирери чугула. Бир эвес ажыл-агый бүрүзүнге ёзулуг удуртукчу талантылыг, инициативалыг кижилер турар болза, бистер мал-даа, чер-даа ажылының продуктуларын бүдүрерин ковүдедир ужурлуг бис.

5 МУҢ РУБЛЬ ХӨЙ

КЫЗЫЛ. Республика кайызылалының үлетпүр бүдүрүлгелериниң ажыл-ишчилери партияның XXIV съездизинге алдар болдурган социалистиг хүлээлгелерин күүсеткен дугайында өөрүнчүг медээлерни редакция хүннүң-не ап турар.

№ 14 механизация эргелелдиниң механизаторлары, инженер-техниктиг ажылдакчылары партияның ээлчегтиг съездизинге төлептиг ужуражыр орулганы салгаш, кызымак ажылдаан. Ооң түңнелинде бердинген планныг онаалганы хуусаа бетинде ажыр күүсеткен.

Коллективтиң кежигүннери бо чылдың эгезинден бээр 325 муң рубль хемчээлдиг ажылды кылган. Ол болза тоску беш чылдың бирги кварталында көрдүнген кылыр ажылдан 5 муң рубль хөй болган.

Эргелелдиң чаартыкчылары болгаш чогаадыкчылары күш-ажылдың бүдүрүмчүзүн бедидер, кылган чүүлдүң шынарын акижидер, ажыглаттынмайн турар курлавырларны, аргаларны дилеп тывар дээш чамдык ажылдарны чорутан. Чоруткан хемчеглерниң ачызында бүдүрүлгеге чаа саналдарны ажыглап тургаш, оон 1500 рубльдиң камналгазын бо кварталда алган.

Механизаторлар, чолаачылар 14 тонна кывар-чаар материалды камнап алган. Оон-биле съезд ажыттынар хүн — март 30-де ажылдаарын шиитпирлээн.

Механизация эргелелиниң бо күш-ажылчы тиилелгези ажыл-ишчилерниң партияның ээлчегтиг съездизин күш-ажылчы чедиишкиннерлиг уткуражыр дээш эрестиг ажылдааныындан чедип алдынган. Ак-Довурактың механизастаттынган участогунда бульдозерист В. Труфанов, Хову-Аксыда аар кран башкарыкчызы В. Лихацкий, Кызылда механизаторлар Павел биле Иван Дежнев ышкаш бодунуң херээниң ёзулуг он-он мастерлери эргелелде хөй.

Эргелелдиң ажыл-ишчилери чедиишкинге доктаавайн, социалистиг чарышты участок бүрүзүнде улам калбарткан ажылдап турар.

Т. ХЕРТЕК.

Мурнакчы цех

Өвүр районнуң Хандагайты суурда амыдырал хандырылга комбинадының ажылчыннары съездиге алдар кылдыр алган социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг күүседип турар.

Даараныглга цегинин коллективи бүдүрүлгениң январь планын 103, февральдыын — 101 хуу күүсеткеш, а марттың планын съезд ажыттынар хүнде боттандырарынга долу бүзүреттиг. Даараныкчылар Серин Шагдыр, Александра Монгуш, бижыкчы-мастер Зоя Агбаан чарыштың мурнакчылары болгулаан. Олар чүгле боттары эки ажылдап турар эвес, аныяктарны даараныр мергежилге өөредип келген.

К. МААДЫ.

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНГЕ СОҢГУЛДА ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ТӨП СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ СОСТАВЫНГА КАНДИДАТТАР ДЕПШИДИЛГЕЗИ

РСФСР-ниң Дээди Совединге соңгулда талазы-биле Төп соңгулда комиссиязының составынга кандидаттар депшидилгези Россия Федерациязында үргүлчүлеп турар.

Махачкала хоорайда республиканың клиниктиг эмнелгезиниң ажылдакчылары ол эмнелгениң эмчизи партия кежигүнү эвес Б. М. Мамаеваны Төп соңгулда комиссиязының составынга депшиткен. Бүгү-эвилелдиң аныяктарының Ленинчи Коммунистиг Эвилелинден ВЛКСМ ТК-ның секретары Л. И. Матвеевти комиссияның составынга депшиткен. Новосибирскиниң опера болгаш балеттиң академиг театрының солизи партия кежигүнү эвес Л. В. Мясниковаvы Новосибирск областың культура ажылдакчыларының профессионалдыг организациязындан Төп соңгулда комиссиязының составынга депшиткен.

ССРЭ-ниң ДОСААФ Төп Комитеиниң Президиумунуң ...албак хуралынга армияга, ужар чүүлге болгаш флотка дузалаарының Бүгү-эвилел эки тура ниитилелинден Совет Армияның болгаш Шериг-далай флодунуң Кол политиктиг эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы П. А. Начинкинни комиссияның составынга депшиткен. РСФСР-ниң «Билиг» ниитилелиниң баштаар чериниң даргазы, Москваның ужар-чуул институдунуң ректору И. Ф. Образцов комиссияның составынга Россия Федерациязының «Билиг» ниитилелинден депшиттирген. Еврей автономнуг областың коммунистиг организациязындан Еврей автономнуг областың СЭКП обкомунуң бирги секретары Л. Б. Шапиро Төп соңгулда комиссиязының составынга депшиттирген.

Профессионалдар эвилелдериниң Ростов область Чөвүлелинден профэвилелдериниң Ростов область Чөвүлелиниң даргазы В. Н. Барановскийни комиссияның составынга профессионалдар эвилелдериниң Ростов область Чөвүлелиниң президиуму депшиткен. Куйбышевтиң политехниктиг институдунуң студентилери, профессорлары болгаш башкылары ол-ла институттуң кафедра доцентизи партия кежигүнү эвес Н. А. Поляковаvы комиссияның составынга боттарының төлээлекчизи кылдыр адааннар. Калининград областың чырыдыышкын, дээди школа болгаш эртем ажылдакчыларының профессионалдыг организациязындан комиссияның составынга Калининград хоорайның № 32 ортумак школазының башкызы, партия кежигүнү эвес А. Е. Чернышева депшиттирген.

(СЭТА).

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНГЕ СОҢГУЛДА ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ТӨП СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ СОСТАВЫНГА КАНДИДАТТАР ДЕПШИДИЛГЕЗИ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединге соңгулда талазы-биле Төп соңгулда комиссиязының составынга кандидаттар депшидилгези бистиң республикада эгелээн.

Тываның комплекстиг геология экспедициязының ажылчыннары болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылары бодунуң хуралынга бүдүрүлгениң мурнакчызы, автосептелге баазазының чолаачызы коммунист Николай Иванович Пилипчукту Төп соңгулда комиссиязының составынга кандидат кылдыр депшиткен.

Каа-Хем районнуң кадык камгалал черлериниң ажылдакчыларының мурнундан район эмнелгезиниң сестразы партия кежигүнү эвес Антонина Александровна Шелеповаvы комиссияның составынга депшиткен.

Чөөн-Хемчик районнуң СЭКП-ниң XXII съездизин аттыг совхозунуң ажылчыннары болгаш албан-хаакчылары Төп соңгулда комиссиязының составынга кандидат кылдыр сүт-бараан фермазының эргелекчизи Калдар-оол Сууракович Моңгушту адаан.

Кодээ ажыл-агый болгаш белеткелдер ажылдакчыларының профэвилелиниң обкомунуң коллективинден кодээ ажыл-агый болгаш белеткелдер ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң даргазы Сергей Дамбаевич Киров комиссияның составынга кандидат кылдыр депшиттирген.

Тандыда «Революцияның чалбыыжы» колхозтуң ажыл-ишчилериниң хуралындан автогараж механиги Василий Филиппович Чистобаевти Төп комиссияның составынга кандидат кылдыр депшиткен.

СЭКП обкомунуң секретары Кужугет Сереевич Шойгуну Тыва областың коммунистиг организациязындан комиссия составынга депшиткен.

Тываның дыл, литература болгаш төөгүнүң эртем-шинчилел институдунуң коллективи комиссияның составынга боттарының төлээлекчизи эртем ажылдакчызы комсомолчу Чечек Тадыевна Кызыл-оолду адааннар.

Бүгү-Эвилелдиң Аныяктарының Ленинчи Коммунистиг Эвилелиниң область организациязындан ВЛКСМ обкомунуң секретары Еказа Дмитриевна Пала төп соңгулда комиссиязының составынга кандидат кылдыр депшиттирген.

Соңгулда кампаниязының үезинде

«Тыва даг-дүгү» тудуг эргелелиниң парткому чоокта чаа партия эге организацияларының секретарьларының чөвүлел хуралын эрттирген. РСФСР-ниң Дээди Совединге болгаш Тыва АССР-ниң Дээди Совединге база ажылчы чоннар депутаттарының чер-чер Советтеринге соңгулдаларга белеткелдер болгаш ону эрттирериниң дугайын аңаа чугаалажып көрген.

Партком секретары В. Бакулин чер-чер Советтеринге соңгулдаларның политиктиг улуг ужур-дузаазын демдеглевишаан, партийжи политиктиг ажылдың чедип алдынган дуржулгаларын соңгулда кампаниязының үезинде билдилиг ажыглаарын, ону улам сайзырангайжыдарын аңаа чугаалаан.

РСФСР-ниң база Тыва АССР-ниң Дээди Советтеринге, район болгаш хоорай Советтеринге соңгулдалар дугайында айтырыгны парткомнуң ээлчегтиг хуралынга база чугаалашкан. Ак-Довурак хоорайда агитпункттуларның болгаш агитколлективтерниң удуртукчуларын, соңгулда кампаниязының үезинде чорудар масса-политиктиг ажылдарның планын бадылаан.

Хоорайда 6 агитпункт бар. Оларның эргелекчилеринге алды кижи дээди, өскелери ортумак эртемниг инженер-техниктиг кадрларны баылаан. Чоп ортузунга масса-политиктиг ажылды чорударынга дуржулгалыг эштер шилип алдынган.

Соңгулда кампаниязының үезинде чорудар хемчеглерни ажылдап кылырда моон мурнунда эрткилээн соңгулдалар үезинде чедир кылдынмайн турган чүүлдерни бүгү талалыг өөренип көрген. Ылангыя тарамык чурттап турар соңгукчуларның чурттап турар черлериниң аайы-биле тайылбыр массалыг ажылды күштелдирер сорулга-биле Эрик кудумчузунга үш агиткварталы тургузар.

Цехтерде кызыл-булуңнарны, дыштаныглга комнаталарын көскү агитация-биле дерир болгаш масса-политиктиг ажылдарны аңаа план ёзугаар чорудар. Ажылчыннар ортузунга политиктиг ажылды ээлчегтиг ажыл аайы-биле чорударынга ол таарымчалыг.

Политинформаторларның болгаш агитаторларның политиктиг ажылга билиин, белеткелин бедидеринче кичээнгейни салып турар бис. Соңгулдаларга уткуштур оларның семинарын ийиден эвээш эвес удаа эрттирер, оларга дузаламчы кылдыр соңгулдалар-биле холбашкан материалдарның делгелгелерин библиотекаларга, кызыл-булуңнарга организастаар. Партия-чырыдыышкын кабинедин, хоорайның төп библиотеказында номнар делгелгезин организастаан.

Чер-черлерге соңгулдалар үезинде агитация ажылынга техниктиг херекселдерни ажыглаары ажылга бир кол черни ээлээр. Хөй ажылчыннарлыг улуг коллектив болур фабрикага, даг-транспорт цехинге, Ак-Довурактың автотранспорт конторазынга иштики харылзааның микрофоннарын, хоорайның радиодамчыдылгазының студиязын дамчыштыр соңгукчуларга кыска лекцияларны, беседаларны дамчыдар.

Парткомнуң партчырыдыышкын кабинеди, хоорайда «Билиг» ниитилел организациязы-биле кады соңгулда кампаниязының үезинде чон ортузунга чорудар лекцияларның, илеткелдерниң, беседаларның чижек тематиказын ажылдап кылган.

Хоорайның культура бажыңы бот-тывынгыр уран чүүлдүң тускай агитбригадазын тургускан. Ол бригада боттарының оюн концертин чонга көргүзүп эгелээн. Парткомнуң тургускан графиги ёзугаар агитбригада хоорайның үлетпүр, транспорт, тудуг организацияларынга база солун концерттерни көргүзер.

Соңгулда кампаниязынга хой-ниитиниң чогаадыкчы бот-тывынгыр организациялары калбаа-биле киржир. Каш чыл бурунгаар тургустунган интернационалчы найыралдың болгаш «Матадор» деп аныяктар клубтары, «Тываның аныяктары» деп радиодамчыдылгазы соңгукчулар ортузунга улуг ажылдарны кылыр. Бүдүрүлгелерниң мурнакчылары, хоочун салгалдың кижилери, аныяк соңгукчулар-биле ужуралдар, айтырыг, харыы кежээлерин организастаары, партияның ам болур съездизиниң материалдарын соңгукчуларга таныштырары бистиң мурнувуста чугула сорулгаларның бирээзи боор турар.

Д. ОДАҢ-ООЛ.

МОСКВА. Кадыг-дошкуун кыштыг болур бистиң чурттувуска чер ажылының эң чугула айтырыгларының бирээзи — күзүн тарыыр кызыл-тастың, чимистиг болгаш кат культураларының соокка торулбас сорттарын өстүрери ол. ССРЭ-ниң эртемнер академиязының үнүштер физиологиязының К. А. Тимирязев аттыг институдунда үнүштерниң соокка торулбазының физиологиязының айтырыгларын ССРЭ-ниң ЭА корреспондент кежигүнү И. И. Туманов баштаан бөлүк ажылдакчылар ажылдап кылып турар. Кылымал климат станциязынга — фитотронга чоруттунган хөй санныг дуржулгаларның түңнелинде кыш ажылар үнүштерни кадагалап арттырарынга эргежок чугула байдалдарны тодарадыр аргалыг болган. Соокка эң-не торулбас сорттарын шилип алырының, чимистиг ыяштарның болгаш күзүн тарыыр культураларның шынарлыг сорттарын селекциялаарын элээн дүргедедип турар лабораторлуг аргазын кодээ ажыл-агый практиказынга нептередир кылдыр саналдаан.

ЧУРУКТА: И. И. Туманов фитотронга өстүрген соокка торулбас кызыл-тастың үнүштерин көрүп тур.

Б. ТРЕПЕТОВ биле С. ПРЕОБРАЖЕНСКИЙНИҢ фотозу.
(СЭТА-ның фотохрониказы).

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНГЕ СОҢГУЛДА ТАЛАЗЫ-БИЛЕ СОҢГУЛДА ОКРУГТАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

«Тыва АССР-ниң Дээди Совединге соңгулда дугайында Дүрүмнүң» 25 болгаш 26 чүүлдеринге үндезилээш, Тыва АССР-ниң Дээди Совединге соңгулда талазы-биле дараазында соңгулда округтарын тургузар:

КЫЗЫЛ ХООРАЙ

Каа-Хемниң № 1 соңгулда округу (төвү — бус-турбиналыг электростанция). Дачаже оруктан электростанцияга чедир Бичө Енисей хемниң солагай талазында турар чурттаглга бажыңнары, Үт-Белдир, Чедер курорттары.

Көк-Тейниң № 2 соңгулда округу (төвү — «Көк-Тей» совхоз). Каа-Хем суур, электростанциядан Көк-Тейниң паром кежиинге чедир, куш фермазы, «Көк-Тей» совхозтуң сүт-бараан фермазы, Каа-Хемниң хөмүр-даш разрези.

Енисейниң № 3 соңгулда округу (төвү — № 11 школа). Дачаже оруктан барыын талаже дренаж коллекторунга, коллектордан Первомайская кудумчуга чедир Бичө Енисей хемниң солагай талазы эриинде турар чурттаглга бажыңнары, Первомайская кудумчунуң саарзык санныг талазы, чаңгыс кат бажыңнар кварталының бүгү чурттаглга бажыңнары.

Соңгу-чөөн талакы № 4 соңгулда округу (төвү — хоорайның шериг комиссариады). Пушкин кудумчузунуң чөөн талакы хоорайжыгаш чедир, чөөн талакы хоорайжыгаштан Дружба кудумчузунга чедир саарзык санныг талазы. Дружба кудумчузундан Пролетарская кудумчуга чедир Первомайская кудумчунуң дең санныг талазы. Первомайская кудумчудан Пушкин кудумчузунга чедир Пролетарская кудумчунуң дең санныг талазы. Пролетарская кудумчудан Бичө Енисей хемге чедир Пушкин кудумчузунуң саарзык санныг талазы.

Мурнуу-чөөн талакы № 5 соңгулда округу (төвү — орук тудуунуң эргелели). Пролетарская кудумчудан дренаж коллекторунга чедир Первомайская кудумчунуң дең санныг талазы, коллектор. Первомайская кудумчудан Кузнецов кудумчузунга чедир база Пушкин кудумчузунга чедир Космонавтар кудумчузунуң дең санныг талазы. Космонавтар кудумчузундан Пролетарская кудумчуга чедир Пушкин кудумчузунуң саарзык санныг талазы, Пушкин кудумчузундан Первомайская кудумчуга чедир Пролетарская кудумчунуң саарзык санныг талазы.

Транспорттуң № 6 соңгулда округу (төвү — пассажирлер АТБ-зы). Бичө Енисей хемден Пролетарская кудумчуга чедир Пушкин кудумчузунуң дең санныг талазы, Пушкин кудумчузундан Каа-Хем кудумчузунга чедир Пролетарская кудумчунуң дең санныг талазы, Пролетарская кудумчудан Бичө Енисей хемге чедир Каа-Хем кудумчузунуң саарзык санныг талазы. Каа-Хем кудумчузундан Пушкин кудумчузунга чедир Бичө Енисей хемниң солагай талакы эриин дургаар чурттаглга бажыңнары.

Транспорттуң Мурнуу талакы № 7 соңгулда округу (төвү — № 2 АТБ). Пролетарская кудумчудан Депутатская кудумчуга чедир Пушкин кудумчузунуң дең санныг талазы, Пушкин кудумчузундан Коммунальная кудумчуга чедир Депутатская кудумчунуң саарзык санныг талазы, Депутатская кудумчудан Маяковский кудумчузунга чедир Коммунальная кудумчунуң дең санныг талазы, Коммунальная кудумчудан Пушкин кудумчузунга чедир Маяковский кудумчузунуң дең санныг талазы. Каа-Хем кудумчузунга чедир Оюн Курседи кудумчузунуң дең санныг талазы. Оюн Курседи кудумчузундан Пролетарская кудумчуга чедир Каа-Хем кудумчузунуң саарзык санныг талазы, Каа-Хем кудумчузундан Пушкин кудумчузунга чедир Пролетарская кудумчунуң саарзык санныг талазы.

Ленинниң № 8 соңгулда округу (төвү — кодээ ажыл-агый техникуму). Бичө Енисей хемден Рабочая кудумчуга чедир Каа-Хем кудумчузунуң дең санныг талазы, Каа-Хем кудумчузундан Интернациональная кудумчуга чедир Рабочая кудумчунуң дең санныг талазы, Рабочая кудумчудан Бичө Енисей хемге чедир Интернациональная кудумчунуң барыын таладан саарзык санныг талазы, Интернациональная кудумчудан Каа-Хем кудумчузунга чедир Бичө Енисей хемниң солагай талакы эриин дургаар чурттаглга бажыңнары.

Совхозтуң № 9 соңгулда округу (төвү — «Сельхозтехника» автобаазазы). Рабочая кудумчудан Оюн Курседи кудумчузунга чедир Каа-Хем кудумчузунуң дең санныг талазы, Каа-Хем кудумчузундан Интернациональная кудумчуга чедир Оюн Курседи кудумчузунуң дең санныг талазы. Оюн Курседи кудумчузундан Рабочая кудумчуга чедир Интернациональная кудумчунуң саарзык санныг талазы, Интернациональная кудумчудан Каа-Хем кудумчузунга чедир Рабочая кудумчунуң саарзык санныг талазы.

Октябрьскаяның № 10 соңгулда округу (төвү — респотребсоюз). Бичө Енисей хемден Красноармейская кудумчуга чедир Интернациональная кудумчунуң дең санныг талазы, Интернациональная кудумчудан Октябрьская кудумчуга чедир Красноармейская кудумчунуң дең санныг талазы, Красноармейская кудумчудан Енисей хемге чедир Октябрьская кудумчунуң саарзык

(Уланчызы 3-кү арында).

● Колхоз даргазының индири ●

СЭКП XXIV съездизинге уткуштур

ЧЕДИП АЛДЫНГАН ЧҮҮЛГЕ АРА ДОКТААВАС

Партияның XXIII съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның оон дараазындагы Пленумнарының шиитпирлерин амыдыралга боттандырбышаан, Эрзинниң Ленин аттыг колхозунуң ажыл-ишчилери сески беш чыл планын чедиишкинниг күүсеткен.

Ниитиниң малының баш санын өстүрүп көвүдедириниң пландары бүгү чүзүн аайы-биле күүсеттинген, тодаргайлаарга, мыйыстыг бода малды өстүрери 100,6 хуу, хойнуу — 103,5, өшкүнүү — 101,5, чылгының — 101,9 хуу болган.

Малдың баш санын өстүреринге кол чүүл болза, төрүүр мал бүрүзүнден төлдү ап, ону менди доруктурары болур. Бо талазы-биле эрткен чылын ниити колхозтуң, бригадаларның болгаш түс-түс малчыннарның көргүзүглери, мурнуңдагы чылдарга бодаарга, дыка бедик болган. Колхоз 1969 чылда төрүүр 100 баш малга онаалтыр чаш төлдү мынчаар алган турган: 82 кулун, 77 хураган, 100 бызаа, 16 бодаган, а эрткен юбилейлиг чылда колхозка ниитизи-биле хураганны 102, бызааны — 100, кулунну 99, бодаганны 65 башты төрүүр чүс баш малга онаалтыр алган.

Оон иштинде колхозтуң № 2, 3 хойжу бригадалары 100 хойдан-на 102—105 хураганны менди алган болгаш чүгле колхозка эвес, харын районга бирги черже үнген. Төрүүр чүс хойга онаалтыр 95-тен 114 чедир хураган алган хойжулар 13 кижи, а 1969 чылда ындыглар чүгле 5 кижи турган. Оон иштинде түс-түс хойжулардан Сотнам Сотпа чүс хойдан 114, Дагба Серенмаа 112, Баларчы Санчы 105, Буду Браат 103 хураганны камгалап алган.

Колхоз эрткен чылын мал ажылының продуктуларын күрүнеге садарының планын сүттү 101, эътти — 102,6, дүктү — 100 хуу күүсеткен. 1969 чыл-биле деңнээрге, эътти 10, сүттү — 26,7, дүктү — 9,2 хууну хөйнү саткан.

Мал ажылының продуктуларын көвүдедир дээш кызымак ажылдап турар мурнакчыларның саны бисте чыл бүрүде улам-на көвүдеп турар. Чижээ, саанчы Ханды Чылбакай саар инек бүрүзүнден-не 1834 кг сүттү, Дандыва Хандываа 1329 кг сүттү саап алган. Бистиң колхозтуң туруп келген бүгү чылдарының дургузунда инектен ол хире хөй сүттү саап ап көрбээн.

Малдың баш санын өстүреринге, оон продуктулуун бедидеринге кызымак ажылдаан мурнакчыларны шаңнап мактаарының хемчеглерин ап турар бис. Бедик көргүзүглерни чедип алганы дээш, эрткен чылын 19 колхозчуга 3000 ажыг рубльдиң немелде төлевирин берген.

Колхозта чүгле ийи-чаңгыс кижилер эвес, харын бүдүн бригадалар, фермалар коллективтери мурнакчы болуп турарын айтыр херек. Чижээ, эъткир угланыышкынныг инек фермазының коллективи (эргелекчизи коммунист эш Э. Намзырай) малдың баш санын өстүрериниң планын күүсетпишаан, төрүүр 100 инек бүрүзүнден-не 100 бызааны камгалап алган.

Ленин аттыг колхоз мал бажын өстүреринге бурунгаар базымны эрткен чылда кылган. Бо чедиишкиннерниң дылгыырын чүдел дээрзин анализтеп көөрү эргежок чугула. Эң-не кол чүүл быжыг чем-суурну тургузары, ажаалда-чемгерилгениң экижидери, чылыг кажаа-хорааны тудары болур. Бо талазы-биле бистиң колхозта база-ла эвээш эвес чүүлдерни кылып турар. Мал чемин четчир санныг кылдыр белеткээн. Эрткен чылын хой кирер 5, хураган турар 10, 100 инек кирер бир, 100 бызаа кирер бир кажааны тудуп, ажыглаалда киирген.

Оон аңгыда, мал ажылында ажылдап турар кижилерниң харысалгазын бедиткен. Коммунистер улуг рольду ойнап турар. Колхоз бүдүрүлгезиниң эң-не харысалгалыг участоктарында оларны быжылгаан.

Төрүүр мал бүрүзүнден төл алырының эргежок чугула негелдези болза, малдың таарымчалыг боозадылгазын болгаш эдержилгезин чогуур үезинде, шын чорудары болур. Бо ажыл бисте бедик деңнелде тургустунган. Мал ажылының тускай эртемниглериндев негелдени күштедиргенинин түңнелинде, олар боттарының ажылынга харысалгазы бедиткен, малчыннар-биле үзүктел чок харылзаалыг апарган. Малчыннар ортузунга зоотехниктерни өөредилгени организастаан. Малчын бүрүзү эргежок чугула билиглерни чедип ап турар. Бызымак, шудургу ажылдап турар мурнакчы кижилерни шаңнап мактап турар. Ол чорук бедик көргүзүглерни чедип алырынга биче эвес салдарны чедиргени билдингир.

Тоску беш чыл планының бо баштайгы чылында бистиң колхозтуң ажыл-ишчилериниң мурнунда база-ла улуг сорулгалар туруп турар. 1971 чылда күрүнеге 346,5 тонна эътти, 81,5 тонна сүттү, 34 тонна дүктү садар, чүс баш төрүүр малга онаалтыр эрткен чылдыындан куду эвес чаш төлдү доруктурар бедиткен социалистиг хүлээлгелерни колхозчулар алган. Ону амыдыралга боттандырары бедик эвес болбайн аан. Кижи бүрүзүнүң кужениишкиннинг, ак сеткилдиг ажылдаарындан чедиишкин хамааржыр. Бистиң колхозтуң кежигүннери бо чылын-даа боттарының бедиткен хүлээлгелерин күүседип шыдаар дээрзинге чигзиниг чок.

Колхозчу ажыл-ишчилер чаа беш чыл планының талазы-биле партияның XXIV съездизиниң Директиваларын таныжып көрген. Колхоз ажыл-агыйының бо беш чылда хөгжүлдезиниң улуг перспективалары колхоз кежигүнү бүрүзүн улам-на кужениишкиннинг ажылдаарынче сорук киирип турар.

Амгы үеде бистиң колхозчуларывыс ниитиниң малының дендээ-кужун кудулатпас, чаш төлүн чидириг чок камгалап алыр дээш шудургу демиселди чорудуп турар.

СЭКП-ниң XXIV съездизинге күш-ажылчы чедиишкиннерниг ужуражыр дээш колхозтуң бригадалары, фермалары, түс-түс кежигүннери социалистиг чарышты калбарткан. Бо чылдың бирги кварталында эът, сүт садарының планын колхоз ажыр күүсеткен. Ынчангаш колхозчулар берген сөзүн ээлээн.

Д. ХОРЛУУ.

Ленин аттыг колхозтуң даргазы.

Баштайгы чедиишкиннер

Күш-ажылчы алдарның соруу-биле чурттап, ажылдап, бүгү совет улус-биле бир демей, партияның XXIV съездизинге төлептиг ужуражырының социалистиг чарыжынга Ак-Довурактың ажыл-ишчилери идепкейлиг киржип турар. Даг-дүгү арыглаар фабрикада, рудникте, тудуг шөлдеринде, автотранспорт бүдүрүлгелеринде кижи бүрүзү съездиге уткуштур алган хүлээлгезин ажыр күүседирин чедип ап, аңаа рапорт бээринге төлептиглер. Оларның идепкейлиг киржилгези-биле хоорайның үлетпүр бүрүлгелери эрткен ийи айда продукция бүдүрериниң болгаш сайгарарының даалгазын ажыр күүсеткен. 1970 чылдың бо үези-биле деңнээрге, продукция сайгарарының хемчээли 12 катап өскен. Бирги кварталдың бедик көргүзүглерин «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглал фабриказы, оон даг-транспорт цеги чедип алган. Цехтер, бригадаларның ишчилериниң демниг ажылдаашындан пландан ажыр 200 тонна ажыг даг-дүгү арыглаттынган.

Рудникте коммунист эш Даржааның, Ховалыг Шуртуңуң, Ооржак Шевер-оолдуң бригадалары съезд мурнуның хүннеринде тергиин эки ажыл-иш-биле сурагжып турарлар. Ол бригадалар айлар планын 200 — 250 хуу күүседип, чарышка тиилекчилер болу берген. Ында № 3 экскаваторнуң экипажын эш Селюк удуртуп, ийи ай 15 хонукта пландан аңгыда 10 муң кубометрниң даг массазын үндүрүп, фабрикаже чоруткан. Ол ышкаш Павел Клецовтуң, Алексей Слепышкинниң, Андрей Анашенконуң ажылдап турары өрүмнээр станоктуң экипажының көргүзүү бедик. Даг-дүгү арыглаар фабрикада эш Ильиниң № 5 ээлчээниң арыглакчылары ийи чартык ай дургузунда 30 муң рубльдиң бараанныг продукциязын пландан ажыр белеткээн. Социалистиг чарыштың бир дугаар черинде чоруп турар бо бригаданың дараазында Ховалыг Чигир-оолдуң № 2 ээлчээ болгаш өске-даа бригадалар съездиге чедиишкинниг ужуражыр дээш, кызымак ажылдап турар.

Ак-Довурак хоорайның тудугжуларының эки ажыл-херээ бисти база өөртүп турар. Олар бо чылдың январь, февраль айларында тудуг-монтаж ажылдарының планын 107,3 хуу күүсеткен. Эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге, тудуг-монтаж ажылы 1,5 катап өскен. Тоску беш чылдың бирги чылында тудугжуларның мурнунда улуг болгаш харысалгалыг даалгалар салдынган. Тудуг кылырының хемчээлин эрткен чылдыындан 50 хуу өстүрерин чедип алыр. Ол сорулга-биле чылда 5 миллион рубльдиң капитал салыышкынын шиңгээдип алыры келдүнген. Ийи айның түңнелдеринден билдинип турары-биле алырга, чаа беш чылдың баштайгы чылын шапкын базым-биле эгелээн.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады Сергей Сендажының, Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу Данзырык Калдар-оолдуң болгаш өске-даа эштерниң бригадалары Ак-Довурактың хөгжүлдезинге улуг үлүүн киирген. Боларның ужу, деми-биле хөй каът чуртталга бажыңнары ажыглаалда кирген. Ылаңгыя оларның съездиге бир эскү белээ болза, даг-дүгү арыглаар фабриканың руданы үрмелтеп сорттаар комплекзиниң тудуун бүрүнү-биле доозуп, күрүне комиссиязынга хүлээткени болур. Оон баштайгы продукциязын алган. Үрмектелге, кургадылга корпустарында дериглелер, нарын тургузуглуг механизмнер үзүктелиишкин чокка, деңдеески байдал-биле ажылдап эгелээн. Бо чугула объектини ажыглаалга киргени улуг чедиишкин. Оон ачызы-биле даг-дүгүн бүдүрериниң хемчээли амгы деңнелинге немештир 5 муң тоннага улгадыр апаар. Рудникте даг рудазын хол-биле ылгап шилииринге киржип турарлардан 100 хире кижи хосталыр. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү өзер. Бүдүрүлгениң культуразы бедиир. Эр-даа, херээжен-даа ажылчыннарның чылыг, чырык корпустарга ажылдаары хандыртынган.

СЭКП-ниң XXIV съездинин ажыттынар хүнге чедир тудугжулар Постоянный суурда бедип үнген беш каът 80 ог-бүле чурттаар бажыңның иштики шеверлелин доозуп, комиссияга дужаар дээш, каш дакпыр соруу кирип шимиинниг ажылдап турар. Ында 48 дугаар тудуг участогунуң шеверлекчилери, сантехниктери, газ киирикчилери кужениишкинин олче мөөңнээн. Ында аныяк коммунист Зина Салчактың, Нина Перинаның бригадаларында шеверлекчилер, Эдуард Чухнов баштаан чазалыкчылар эки ажылдап турар.

Ол-ла беш каът бажыңнарның суурунда профилакторий тудуу бедип үнүп орар. Ында комсомолчу эш Мөңге-Назынның удурткан бригадазының ишчилери бо бажыңның бирги каъдын март 30-ге чедир доозар сорулганы салган. Ханаларны үзүктелиишкин чок салып турарындан көөрге, оолдар, кыстарның хүлээлгелери күүсеттинериниң кырында келген. Раиса Иванова, Люндуп Сыдаа, Ленин орденниг Ооржак Комбуй-оол ышкаш шахыпчылар аныяк дашчыларга, бетонщиктерге үлегер-чижээн көргүзүп турар.

Партияның улуг хуралын хоорайның автотранспортчулары бедик көргүзүглер-биле уткуур. № 11 автобазаның болгаш Ак-Довурак АТБ-зиниң элээн хөй чолаачылары бирги кварталда чүък сөөртүрүнүң планын күүседипкенинден ол бүдүрүлгелер чылдың үш айының даалгаларын ажыр кылырының кырында келген. Мурнакчы чолаачылардан коммунист В. Петров бирги квартал планын февраль 20-де-ле күүседипкеш, ам май айның үлүүн кылып эгелээн. Саая Чылбак, Ооржак Өктек олар база тергииннерниң одуруунда. Чолаачы Алексей Филимоновтуң удуртуп турары коммунистиг күш-ажыл бригадазы тонна километр-биле санаарга, чүък сөөртүрүн 1,5 катап күүседипкенинден № 11 автобазаның коллективи ийи ай чартык үениң планын 114 хуу күүсеткен.

В. БАКУЛИН.

Ак-Довуракта «Тыва даг-дүгү» тудуг эргелелиниң партком секретары.

Бии-Хем районнуң «Сельхозтехника» салбырының механизаторлары СЭКП-ниң XXIV съездизинге уткуштур алган социалистиг хүлээлгезин чедиишкинниг күүсеткен.

Салбырның коллективи Бии-Хем, Улуг-Хем болгаш Таңды районнарының колхоз, совхозтарынга 45 тракторларны съездиниң ажыттынар хүнүнге чедир септеп бээрин хүлээнгеш, 49 тракторну мастерскаядан үндүрүп, сөзүнге ээ болган.

Часкы хову ажылдарынга киржир тракторларны кыска хуусаада септээринге шууштурар арганы билдилиг ажыглааны улуг рольду ойнаан. Аңаа мотористер Иван Максимюк, Геннадий Воронков, Иван Пестов, Валерий Череповский болгаш өскелер-даа тергиидээн. Цехтерде азып каан көргүзүг самбыраларында оларның аттарының дужунда хүн нормазын 110—120 хуу күүседип турар деп айыткан.

Ол ышкаш автомашиналар септээр талазы-биле социалистиг хүлээлге база ажыр күүсеттинген. 40 автомобильдерниң орнунга 44-тү септээш, ажыл-агыйларга дужааган. Машина септээр цехте мурнакчыларның одуруунга мотористер Григорий Можов, Виктор Лукин олар болуп, өскелерге үлегер-чижээн көргүзүп турар.

Салбырның автобазазының чолаачылары колхоз, совхозтарже үрезин болгаш тудуг материалдары сөөртүр херекке база эки киржип турар. Чолаачылар Виктор Титов, Андрей Беленков, Николай Манухин, Федор Емельянов, Николай Шарохин болгаш өскелер-даа эки ажылдап, СЭКП-ниң XXIV съездизин күш-ажылчы чедиишкиннер-биле уткуп турар.

ЧУРУКТА: салбырның эң дээре септекчилери (оң талазындан солагай талазынче) И. К. Максимюк, Г. В. Воронков, И. Н. Пестов.

Сөзү болгаш фотозу А. ЧАРАШ-ООЛДУУ.

Бистиң чуртувуста

СӨЗҮН ЭЭЛЭЭННЕР

Чурттуң бүдүрүлгелериниң коллективтери съезд мурнунуң хүлээлгелерин чедиишкинниг күүседип турар.

«Карагандауголь» комбинаттың шахтёрлары онаалгадан ажыр 400 эшелон хире өттүлар чүүлдү чүдүрүп чоруткан. Февраль айда Ленин ордени-биле шаңнаткан Костенко аттыг шахтаның коллективи ол бассейнде план ажыр күүседириниң рекордсмени болган.

«Беларуськалий» комбинаттың коллективиниң дагжылдары, химиктери съезд мурнунуң хүлээлгезин база күүседипкен: чыл эгезинден бээр пландан ажыр 25 муң тонна чемишчидилгени берген. Чоокта чаа 2-ги руда эргелелинде Л. А. Калининниң бригадазы «ПК-8» деп комбайн-биле бир ай дургузунда 3815 погон метр черни эрткен.

В. И. Ленин аттыг химкомбинаттың коллективи чыл эгезинден бээр планга немештир 5 муң тонна минералдыг чемишчидилгени бүдүрген. Съездиниң ажыттынарынга чедир ол хире продукцияны бээр деп хүлээнген турган.

Здолбуновскиниң (Ровно область) цемент-шифер комбинадының тугунда Октябрь Революциязының ордени чайнап турар. Ол бүдүрүлгениң коллективи база-ла съезд мурнунуң хүлээлгезин күүседипкенин айыткан. Ынчангаш чурттуң чаа тудуглары пландан ажыр кылдынган 800 тонна цементини, 400 муң калбак шиферни ол комбинаттан алган.

Можгинскиниң шил кылыр «Свет» заводу (Удмурт АССР) бодунуң съезд мурнунуң хүлээлгезин хуусаа бежинде күүсеткен. Сава кылыр автоматтыг үш шугумнарны ашылдадып эгелээн чорук аңаа улуг ачылыг болган. Продукцияны хүнде бүдүрүп үндүрери элээн көвүдээн, ассортиментизи база улгаткан.

(СЭТА-ның корр.).

ИРКУТСК ОБЛАСТЬ. Усть-Илим ГЭС-тиң улуг тудуг шөлү ыш-бус-биле шыптына берген турар. Чыкылама соок-даа, туман-даа тудугнуң шалыпкын ажылын моондактап шыдавайн турар. Тудугже бетон дамчыдар эстакада улам ыраап бар чоруур. Ында «Гидромонтаж» трестиң дуржулгалыг эптекчизи Д. С. Тихоновский удурткан эң дээре бригада ажылдап турар. Эстакаданың адаанда Николай Корначев, Геннадий Глухов болгаш Михаил Васильев удурткан каттышкан бригадалар плотинаның хаваларын бетоннаар опалубканы кылып турар.

Эптекчилерден чурттаар черлериниң тудугжулары база хожудавайн турар, ынчангаш чаагайжыды тургуунган бажыңнар уламчыр-уламчыр дужаатынып турар. Чоокта чаа Усть-Илимниң 360 бичии чурттакчылары уруглар комбинадын алган.

Партияның XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин ёзугаар Усть-Илим ГЭС-тиң баштайгы агрегаттарын тоску беш чылда ажылдадып киирер ужурлуг. Съезд мурнунуң шалыпчы ажыл-хүннериниң хүннеринде баштайгы бетонну салыр эрге дээш чарыш ол тудуг черинде хайныккан.

ЧУРУКТА: Усть-Илим ГЭС-тиң тавааңда. Келир үениң плотиназы турар черде даштарны арыглаап турары.

Э. БРЮХАНЕНКОНУҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохроникалары).

САЙГАРА КӨЖҮРҮЛГЕНИҢ УЖУР-ДУЗАЗЫ

Республика иштинге ажылчы чоннарны сайгара көжүрер талазы-биле ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалдары эрткен чылда үнген.

Ажылчы чоннарны республика иштинге сайгара көжүрериниң сорулгазы болза күш-ажылдың артыкшылдыг курлавырларын чөп ажыглап, ажылчын кужу чедишпейн турар колхозтарже, совхозтарже кижилерни өске черлерден көжүрүп чорудары, ындыг янзы кедээ ажыл-агыйны чер бүрүзүнге деңдески хөгжүдерин, продукция бүдүрерин көвүдедирин чедип алыры болур.

Ол доктаалдарны амыдыралга боттандырар талазы-биле бистиң республикага боттуг хемчеглерни ап чорутткан. Чижээ, эрткен чылын Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик районнардан 60 өрегени Таңды районнуң «Тиилелге», «Межегей», Бии-Хем районнуң «Өөк» совхозтарынче көжүрүп чорутткан. Ол болза, ажылчы чоннарны сайгара көжүрериниң ук чылга көрдүнген планының ажыр күүсеттингени ол-дур. Күш-ажыл курлавырларын ажыглаарының Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик районнарда төлээлекчилери, ол черлерниң партия база совет органнары багай эвес ажылдаан.

Сайгара көжүрүлгени чорудуп турар үеде кижилерниң эки туразын, күзелин барымдаалап, черинге тургаш, күрүнениң база хөй-ниитиниң ажылынга идепкейлиг киржип, күш-ажылга бодунуң ак сеткилдиин, амыдырал-чурттаалгага төлептиин көргүскен кижилерни шилип алыры эргежок чугула.

Күш-ажыл курлавырларын четче ажыглаар талазы-биле районнар аразынга сайгара көжүрүлгени бистиң республикага 1970 чылда бир-ле дугаар практикалап эгелээн. Оон түңнели мыныыг болган. Соңгу талакы районнардан 49 өг-бүлени Таңдының, 11 өрегени — Бии-Хемниң ажыл-агыйларынче көжүрүп чорутткан. Ол 60 өг-бүлениң шуптузу кежигүннери 356 кижи. Оон иштинде күш-ажыл кылып шыдаар кижилер 163, оларның 45-жи кедээ ажыл-агыйның механизаторлары — трактористер, комбайнерлер, чолаачылар; 38-зы тудугжулар; 45-жи — малчыннар. Оларның шуптузу чаа келген черлеринге эрткен чылын үре-түңнелдиг ажылдааш, кызымак, ак сеткилдиин көргүскен.

Таңды районга көжүп келгеннерниң хөй нуруузу «Тиилелге» совхозтуң Шомбалыг салбырында турумчуп чурттай бергеннер. Оларның иштинден Куулар Кошкар-оол, Моңгуш Дыртык-Урут — малчыннар, Моңгуш Төмүр-оол — механик, Куулар Оян-оол, Шаравуу Чолат, Бөлет Дамба — трактористер болуп ажылдап турар. Боттарының үлегер-чижээ көргүзүп, шудургу ажылдап турар чаа келгеннерни өске-даа черлерге көргүзүп болур.

Көжүп келген өг-бүлелерниң турумчуп чурттаар черлеринде ажыл-агый удуртукчулары көжүрүлгениң чазактан бадылаан тускай саавырынга дүүштүр, чаа келгеннерни ажылга дораан хүлээп алырының, оларга амыдырап чурттаарының база ажылдаарының таарымчалыг байдалдыг тургузарының талазы-биле болдунар бүгү-ле чүүлдерни кылып турарлар. Эрткен чылын баштайгы удаазында чаа келгеннерни чурттаар оран-сава-биле хандырарынга чамдык четпестер тургулаан. Ону чайладырының хемчеглерин алган.

Бо 1971 чылда Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик районнардан 50 өрегени Бии-Хем районнуң «Өөк», «Саян» болгаш «Шивилиг» совхозтарынче көжүрүп чорударының планын Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели бадылаан. Ук планны күүседири-биле күш-ажыл курлавырларының ол районнарда органнары, райкүүскомнар болгаш кедээ Советтер организастыг ажылдарны чорудуп эгелей берген. Барыын-Хемчиктен 30 өрегени, Чөөн-Хемчиктен 20 өрегени сайгара көжүрүп чорудары көрдүнген.

Көжүрер өг-бүлениң составынга күш-ажыл кылып шыдаар ийиден эвээш эвес кижи бар болур ужурлуг. Өг-бүлениң составы хөй болза, улам-на эки.

Чазактың доктаалын ёзугаар, көжүп келген өг-бүлелерге материалдыг дузаламчыны көргүзүп турар. Чижээ, өг-бүлениң кол ээзинге 20 рубль, а өске кежигүннериниң түс бүрүзүнге 10 рубль түңнүг, дедир эгиттинмес акша дузаламчызын бээр. Ону чаа келген черинден тыпсыр. Ол ышкаш көжүп келгеннерниң оран-бажыны ийи чыл иштинде халас болур. Оларга ногаа тарыыр болгаш сиген кезип алыр шөлдү тускайлап бээр.

Көжүп келген кижилер совхозтар директорларының чөпшээрели-биле садып алыр өртектен ажырбайн, бот-үнезин барымдаалап, саар инекти садып ап болур. Малдыг келген кижилерге ийи чыл иштинде, чыл бүрүзүнде-ле 300 кг мал чемин совхозтан садып болур.

Күш-ажыл курлавырларын улус ажыл-агыйынга чөп ажыглаарынга ажылчыннарны районнар аразынга сайгара көжүрери улуг рольдуг. Ону боттандырары-биле хамаарышкан органнар боттуг, организастыг ажылдарны ап чорудары эргежок чугула.

М. ДАЖЫ-НОРБУ.

Күш-ажыл курлавырларын ажыглаар талазы-биле эргелелдиң районнар аразында төлээзи.

ДҮЖҮТ БЕРБЕСТЭЭН ЧЕРЛЕР

Мөңгүн-Тайга районда «Малчын» колхоз мал ажылдыг. Ол дугайын оон ады безин херечилеп турар. Колхозтуң малының баш санын өстүреринге быжыг чем баазазын тургузары эргежок чугула. Ындыг болганда, тарымал үнүштерни тарып ажыглаар дугайында айтырыг тургустунуп келир. Колхозтуң девискээринде тарып болур чер чок бе? Бар болбайн аан. Чеди-Тейде 250 гектар шөлдү шаанда хуу ажылдыг араттар тарып, оон арбайның чаагай дүжүдүн ап турганнар. Ам ол шөл көңгүс дүжүт бербестээн. Арбайдаа, сула-даа чажарга, кызыл кум боок хевээр артар. Колхозтуң удуртукчулары ол шөлдү «кыраан» деп санап турар.

Бо дыка хараадаңчыг-дыр. Чер — чоннуң кол байлаа дээрзин чер дугайында хоойлуда айыткан болгай. Ажыглап болур черни «кыраан» деп сылдаг-биле октап турар колхозтуң удуртукчулары чер дугайында хоойлуну билир ирги бе?

Шаанда тарып турган ол шөлдерниң ам дүжүт бербес апарганының чылдагааны билдингир. Аңаа чемишчидилгени төкпейн турары-дыр. Органиктиг болгаш минералдыг чемишчидилгелерни элбедир төгер болза, ол шөлдерден ам-даа чаагай дүжүттү ап болур.

1971 чылда колхоз мал чеми кылдыр сула тарыыр деп планнаан. А ол хиреанде кандыг-даа баш удур белеткел ажылын чорутпайн турар. Шөлдерже өдекти сөөртүп төгерин кым-даа сагынмайн турар. А өдек дээрге кыштаглаарда сүстүп чыдар. Гектар черге чеже-даа тонна өдекти төп болурунуң болдунар аргазы бар. Чүгле кылыр херек.

Үстүнде айыткан кагдыңтан черден аңгыда, тарып болур таарымчалыг чер чок деп, колхозта чугаалажып турар. Ол база-ла шын эвес. Хемнер унунарында, дөргүннерде тарып болур черлерни шилип алгаш, ажыглап болбас бе? Черле болур ужурлуг! Оюк-деликтеп тарыыр болза, ам-даа 250 гектар черлер тыптып болур. Ону колхозтуң удуртукчулары эскербейн турары элдептиг.

Х. МАНДАН-ООЛ.

ХОЙЖУ

Ыраккы «Мөген-Бүрен» колхозтуң аныяк хойжузу, коммунист Өлзей-оол Аракчаевич Аракчаа 1966 чылдан бээр ажыл-агыйның төрүүр хоюн кадарып келген. Оон бээр-ле ол малчыннар ортузунга калбарган чарыштың тиилекчилериниң бирээзи болуп турар. Эрткен юбилейлиг чылда ол төрүүр 100 хойдан-на 92 хураганны алган. Оон-биле кады ленинчи юбилейлиг чыл оон амыдыралынга уттундурбас болуушкунуң чылы болуп арткан. Ону партия Мөңгүн-Тайга райкомунуң бюрозу СЭКП кежигүнүнге хүлээп алган. Ол бедик атты эш Аракчаа бодунуң төлептиг ажыл-херээ-биле бадыткап турар.

Партияның XXIV съездизинге уткуштур алган хүлээлгезин аныяк коммунист база багай эвес күүседип турар. Амгы үеде төрүүр 100 хойга онаалтыр 95 хураганны алган, хөй оолдаашкыны үргүлчүлеп турар. Оон алган хүлээлгезин күүсеттинер дээрзин малчынның ажыл-херээ бадыткап турар.

Д. КУУЛАР.

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНГЕ СОҢГУЛДА ТАЛАЗЫ-БИЛЕ СОҢГУЛДА ОКРУГТАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

санныг талазы, Октябрьская кудумчудан Интернациональная кудумчуга чедир Енисей хемниң солагай эриинде чурттаалга бажыңнары, республика эмнелгези.

Тудугнуң № 11 соңгулда округу (төвү — «Тыва тудуг» трест). Красноармейская кудумчудан Оюн Күрседи кудумчузунга чедир Интернациональная кудумчунуң дең санныг талазы, Интернациональная кудумчудан хандырылга болгаш саарылга эргелелинге чедир Оюн Күрседи кудумчузунуң дең санныг талазы, хандырылга болгаш саарылга эргелелинден Шевченко кудумчузунга чедир, Октябрьская кудумчузунга чедир Шевченко кудумчузунуң саарзык санныг талазы, Шевченко кудумчузундан Красноармейская кудумчуга чедир Октябрьская кудумчунуң саарзык санныг талазы, Октябрьская кудумчудан Интернациональная кудумчуга чедир Красноармейская кудумчунуң саарзык санныг талазы.

Хемниң Соңгу талакы № 12 соңгулда округу (төвү—Улуг-Хем ыяш ажыл-агыйы чери). Енисей хемниң солагай талакы эриинден Щетинкин-Кравченко кудумчузунга чедир Октябрьская кудумчунуң дең санныг талазы, Октябрьская кудумчудан Чехов кудумчузунга чедир Щетинкин-Кравченко кудумчузунуң дең санныг талазы, Щетинкин-Кравченко кудумчузундан Енисей хемге чедир Чехов кудумчузунуң саарзык санныг талазы, Чехов кудумчузундан Октябрьская кудумчуга чедир Енисей хемниң солагай талакы эриин дургаар чурттаалга бажыңнары.

Хемниң Чөөн талакы № 13 соңгулда округу (төвү — башкы институду). Щетинкин-Кравченко кудумчузундан Кочетов кудумчузунга чедир Октябрьская кудумчунуң дең санныг талазы, Октябрьская кудумчудан Гагарин кудумчузунга чедир Кочетов кудумчузунуң дең санныг талазы, Кочетов кудумчузундан Щетинкин-Кравченко кудумчузунга чедир Гагарин кудумчузунуң саарзык санныг талазы, Гагарин кудумчузундан Октябрьская кудумчуга чедир Щетинкин-Кравченко кудумчузунуң саарзык санныг талазы.

Хемниң Барыын талакы № 14 соңгулда округу (төвү—хөгжүм-шии театры). Щетинкин-Кравченко кудумчузундан Кочетов кудумчузунга чедир Гагарин кудумчузунуң дең санныг талазы, Гагарин кудумчузундан Чехов кудумчузунга чедир Кочетов кудумчузунуң дең санныг талазы, Кочетов кудумчузундан Щетинкин-Кравченко кудумчузунга чедир Чехов кудумчузунуң саарзык санныг талазы, Чехов кудумчузундан Гагарин кудумчузунга чедир Щетинкин-Кравченко кудумчузунуң саарзык санныг талазы.

Чүдүмнүң № 15 соңгулда округу (төвү—Пионерлер бажыңы). Кочетов кудумчузундан Шевченко кудумчузунга чедир Октябрьская кудумчунуң дең санныг талазы, Октябрьская кудумчудан Гагарин кудумчузунга чедир Шевченко кудумчузунуң дең санныг талазы, Шевченко кудумчузундан Кочетов кудумчузунга чедир Гагарин кудумчузунуң саарзык санныг талазы, Гагарин кудумчузундан Октябрьская кудумчуга чедир Кочетов кудумчузунуң саарзык санныг талазы.

Чеховтуң № 16 соңгулда округу (төвү—№ 5 школа). Кочетов кудумчузундан Оюн Күрседи кудумчузунга чедир Гагарин кудумчузунуң дең санныг талазы, Гагарин кудумчузундан Титов кудумчузунга чедир Оюн Күрседи кудумчузунуң дең санныг талазы, Оюн Күрседи кудумчузундан Рихард Зорге кудумчузунга чедир Титов кудумчузунуң саарзык санныг талазы, Титов кудумчузундан Топографическая кудумчуга чедир Рихард Зорге кудумчузунуң дең санныг талазы, Рихард Зорге кудумчузундан Кочетов кудумчузунга чедир Топографическая кудумчунуң саарзык санныг талазы, Топографическая кудумчудан Гагарин кудумчузунга чедир Кочетов кудумчузунуң саарзык санныг талазы.

Топографическаяның № 17 соңгулда округу (төвү—«Пионер» кинотеатр). Енисей хемден Кочетов кудумчузунга чедир Чехов кудумчузунуң дең санныг талазы, Чехов кудумчузундан көвүрүг баар орукка чедир Кочетов кудумчузунуң дең санныг талазы, көвүрүгден Чехов кудумчузунга чедир Енисей хемниң солагай талакы эриин дургаар чурттаалга бажыңнары.

Рабочаяның № 18 соңгулда округу (төвү—№ 3 профтехучилище). Көвүрүгден Топографическая кудумчуга чедир Кочетов кудумчузунуң саарзык санныг талазы, коллектор чедир Топографическая кудумчунуң дең санныг талазы, Топографическая кудумчудан Студенческая кудумчунуң төнчүзүнге чедир коллектор.

Заводтуң № 19 соңгулда округу (төвү — Алгы заводу). Кудумчулар: Береговая, Терешкова, Школьная, Подрощинская, Семирапкий, Ключевая, Строительный, Дөңмас-Сут переулоктар болгаш Горная кудумчунуң № 84-тен № 98 бажыңнар.

Заозёрнаяның № 20 соңгулда округу (төвү—№ 1-АТБ). Оюн Күрседи кудумчудан Маяковский кудумчуга чедир Пушкин кудумчунуң дең санныг талазы, Маяковский кудумчунуң Коммунальная кудумчуга чедир саарзык санныг талазы, Маяковский кудумчудан Фрунзе кудумчуга чедир Коммунальная кудумчунуң дең санныг талазы, Оюн Күрседи кудумчудан эгелээш Чүлдүм кудумчунуң дең санныг талазы, Чүлдүм кудумчудан Пушкин кудумчуга чедир Оюн Күрседи кудумчунуң саарзык санныг талазы.

Промышленнаяның № 21 соңгулда округу (төвү — даг экспедициязының Культура бажыңы). Рихард Зорге кудумчудан Оюн Күрседи кудумчуга чедир Титов кудумчунуң дең санныг талазы, Чүлдүм кудумчузунга чедир Оюн Күрседи кудумчунуң саарзык санныг талазы, Промышленная кудумчуга чедир Чүлдүм кудумчунуң дең санныг талазы, Чүлдүм кудумчудан Островский кудумчуга чедир Промышленная кудумчунуң дең санныг талазы, коллекторга, тубдиспансерге чедир Островский кудумчунуң саарзык санныг талазы.

Промышленнаяның № 22 Мурнуу талакы соңгулда округу (төвү—Кызылдың телевидение студиязы). Промышленная кудумчудан эгелээш Заречный переулоктуң дең санныг талазы, Промышленная кудумчудан эгелээш Островский кудумчунуң саарзык санныг талазы, Островский кудумчудан Заречный переулокка чедир Промышленная кудумчунуң саарзык санныг талазы.

Тракторный № 23 соңгулда округу (төвү — респотребсоюз АТБ-зи). Горная кудумчуга чедир Островский кудумчунуң дең санныг талазы, Кызыл—Тээли углаан оруктуң солагай талазында чурттаалга бажыңнары, Хлебозаводская кудумчуга чедир Островский кудумчунуң саарзык санныг талазы, Хлебозаводская кудумчудан эгелээш Улуг-Хемниң солагай талазында чурттаалга бажыңнары, Шагонарская кудумчу, «Суглак» совхозтуң төп сууру, фермалары болгаш бригадалары, Дус-Хөлдүң девискээринде чурттаалга бажыңнары.

Правобережныйның № 24 соңгулда округу (төвү — Совет Тываның 10 чылы аттыг Культура бажыңы). Дилги фермазындан эгелээш Кызылда Енисейниң ажыглал участогунуң турар пунктузунга чедир Улуг-Хемниң оң талакы эриинде чурттаалга бажыңнары.

Мурнуу таланың № 25 соңгулда округу (төвү — мурнуу хоорайжыгаш). Чөөн, мурнуу болгаш барыын талакы хоорайжыгаштар.

Элегес-Аксының № 26 соңгулда округу (төвү — Элегес-Аксының кодээ Совединиң күүскому). Элегес-Аксының кодээ Соведи.

Шынааның № 27 соңгулда округу (төвү — Шынаа кодээ Совединиң күүскому). Шынаа кодээ Совет.

Кара-Хаактың № 28 соңгулда округу (төвү — Чербн кодээ Советтиң күүскому). Чербн кодээ Совет.

БАЙ-ТАЙГА РАЙОН.

Шуйнуң № 29 соңгулда округу (төвү — Шуй кодээ Советтиң күүскому). Шуй кодээ Соведи.

Бай-Талдың № 30 соңгулда округу (төвү — Бай-Тал кодээ Советтиң күүскому). Бай-Тал кодээ Соведи.

Кызыл-Дагның № 31 соңгулда округу (төвү — Кызыл-Даг кодээ Советтиң күүскому). Кызыл-Дагның кодээ Соведи болгаш «Тээли» совхозтуң Мажалык СБФ-зи.

Кара-Хөлдүң № 32 соңгулда округу (төвү — Кара-Хөл кодээ Советтиң күүскому). Кара-Хөл кодээ Совет.

Тээлиниң № 33 соңгулда округу (төвү — Бай-Тайга райкүүском). Тээли суур, «Тээли» совхозтуң төп сууру.

Эзр-Хаваттың № 34 соңгулда округу (төвү — Найырал суур). Суурлар: Найырал, Дөң-Терек болгаш «Тээли» совхозтуң Эзр-Хавак СБФ-зи.

БАРЫЫН-ХЕМЧИК РАЙОН.

Кызыл-Мажалыктың № 35 Барыын талакы соңгулда округу (төвү —«Сельхозтехниканың» район каттыжышкыны). Коммунальная кудумчудан № 1 ПМК-га чедир саарзык санныг талага хамаарыштыр девискээрде Кызыл-Мажалык суурнуң барыын талакы кезээ.

Кызыл-Мажалыктың № 36 Чөөн талакы соңгулда округу (төвү — Барыын-Хемчик райкүүском). Коммунальная кудумчунуң нефтебаазага чедир дең санныг талазынга хамааржыкан девискээрде Кызыл-Мажалык суурнуң чөөн талакы кезээ.

Ак-Довурактың № 37 Соңгу талакы соңгулда округу (төвү — профтехучилище). Центральная кудумчунуң № 10 бажыңдан № 16 бажыңга чедир болгаш № 11 бажыңдан № 15 бажыңга чедир, профтехучилищениң, тудуг эргелелиниң болгаш «Тыва даг-дүгү» комбинаттың общежитиелери кирер.

Ак-Довурактың № 38 Комсомольск соңгулда округу (төвү — СУ-48). Комсомольская кудумчунуң № 4 бажыңдан № 10 бажыңга чедир болгаш № 5 бажыңдан № 7 бажыңга чедир, Центральная кудумчунуң № 6 бажыңдан № 8 бажыңга чедир болгаш № 7 бажыңдан № 9 бажыңга чедир. ТЭЦ-тен соңгу талаже Нагорная кудумчу, эмнелге, соңгу хоорайжыгаш кирер.

Ак-Довурактың № 39 Төп соңгулда округу (төвү — хоорайның амыдырал хандырылга комбинады). Кирер кудумчулар: Транспортная, Шоссейная болгаш Гагарин кудумчудан ТЭЦ-ке чедир Нагорная кудумчулары, Пушкин кудумчунуң № 2 бажыңдан № 34 бажыңга чедир, Гагарин кудумчунуң № 1 бажыңдан № 5 бажыңга чедир, Найырал кудумчунуң № 1 бажыңдан № 9 бажыңга чедир болгаш № 2 бажыңдан № 10 бажыңга чедир. Молодежная кудумчунуң № 1 бажыңдан № 5 бажыңга чедир болгаш № 2-ден № 4 бажыңга чедир, Шаңгыр, Кара-Суг суурлар болгаш Эдегей деп черниң чурттаалга бажыңнары кирер.

Ак-Довурактың № 40 Мурнуу талакы соңгулда округу (төвү — Ак-Довурак күүскому). Чкалов, Ленин, Строительная, Пушкин кудумчуларының № 1 бажыңдан № 33 бажыңнарга чедир, Асбестовая кудумчунуң № 2 бажыңдан № 34 бажыңга чедир, Гагарин кудумчунуң № 4 бажыңдан № 20 бажыңга чедир болгаш № 19 бажыңдан № 25 бажыңга чедир, Найырал кудумчунуң № 27 бажыңдан № 31 бажыңга чедир болгаш № 28 бажыңдан № 32 бажыңга чедир, Молодежная кудумчунуң № 7 бажыңдан № 33 бажыңга чедир кирер.

Ак-Довурактың № 41 Чөөн талакы соңгулда округу (төвү — сес чыл школазы). Майская, Заречная, Набережная, Ипподромная, Степная, Рабочая, Проточная, Асбестовая кудумчуларының № 1 бажыңдан № 15 бажыңга чедир, Гагарин кудумчунуң № 21 бажыңдан № 31 бажыңга чедир, Найырал кудумчунуң № 33 бажыңдан № 38 бажыңга чедир, Асбестовая кудумчунуң № 35 бажыңдан № 43 болгаш № 30 бажыңнарга чедир кирер.

Дөң-Терезиниң № 42 соңгулда округу (төвү — Ак кодээ Советтиң күүскому). Ак кодээ Соведи кирер.

Барлык совхозтуң № 43 соңгулда округу (төвү — Аксы-Барлык кодээ Советтиң күүскому) «Барлык» совхозтуң төп сууру, Бижиктиг-Хая, Шыра-Булак, Саадак-Терек, Адыр-Мажалык суурлар болгаш «Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хая салбыры кирер.

Алдын-Булактың № 44 соңгулда округу (төвү — Алдын-Булак суур). Алдын-Булак, Хөнделең-Аксы, Даг Дөзү, Шөл суурлар болгаш Барлык арыы деп чер кирер.

Эрги-Барлыктың № 45 соңгулда округу (төвү — Эрги-Барлык кодээ Советтиң күүскому). Эрги-Барлык кодээ Совет кирер.

Биче-Тейниң № 46 соңгулда округу (төвү — Шекпээр кодээ Советтиң күүскому). Биче-Тей суур болгаш Каткылыг, Чер-Чарык, Кара-Дөң, Суг-Кажаа, Улуг-Үзүк суурлар кирер.

Аянгатының № 47 соңгулда округу (төвү — Аянгаты суур). Кужурлуг-Мажалык, Оорга, Улуг, Биче Аянгатылар, Дөргүн суурлар Кордон кирер.

Хөнделеңниң № 48 соңгулда округу (төвү — Хөнделең кодээ Советтиң күүскому). Хөнделең суур болгаш Дылаан-Кара, Ховулар, Кызыл-Тайга, Алаш деп черлер кирер.

ЧӨӨН-ХЕМЧИК РАЙОН

Чадаананың Чөөн талакы № 49 соңгулда округу (төвү—районнуң амыдырал хандырылга комбинады). Тиилелге кудумчунуң раймагтан Сельская кудумчунуң № 27 бажыңга чедир дең санныг талазы, Киров кудумчузунуң № 2 бажыңдан № 14 бажыңга чедир дең санныг талазы, Тиилелге кудумчунуң дең санныг талазындан Киров кудумчузунуң дең санныг талазынга чедир хоорайның чөөн талазы, Алдан-Маадыр, Советская, Карл Маркс, Крестьянская, Зеленая, Малчын, Ленин, Октябрьская, Набережная, Горький, Рабочая, Промышленная, Безымянная, Оросительная кудумчулар, Безымянный, Степной деп переулоктар болгаш ыяш ажылагыйы чериниң бажыңнары.

Чадаананың № 50 соңгулда округу (төвү — Чөөн-Хемчик райкүүскому). Райпо гостиницазындан Сельская кудумчунуң № 29 бажыңга чедир Тиилелге кудумчузунуң саарзык санныг талазы, Малчын кудумчузунга чедир Киров кудумчузунуң саарзык санныг талазы болгаш Набережная, Октябрьская, Ленин, Малчын, Крестьянская, Комсомольская, Новая, Пушкин, Тайбың, Чадаана, Болотная кудумчулар, өлүк склады, «Тыва тудуг» тудуг-монтаж эргелелиниң тудуг участогу, Кызыл — Тээли автоорук-туң соңгу талазында бажыңнар.

Чадаананың № 51 транспорт соңгулда округу (төвү—Шахтёрлар сууру). Тиилелге кудумчузунуң хоорайның мурнуу-чөөн талазы, Сельская, Первомайская, Садовая, Шахтёрская, Комаров, Совет Тываның 10 чылы, Найырал, Интернациональная кудумчулар болгаш мал баазазының бажыңнары, № 16 бажыңдан эгелээш Тиилелге кудумчузу.

Чадаананың № 52 Барыын талакы соңгулда округу (төвү — Чадаананың АТБ-зи). № 21 бажыңдан Тиилелге кудумчузунуң саарзык санныг талазы болгаш Тиилелге кудумчузундан хоорайның соңгу-барыын кезээ, Сельская, Лихачев, Первомайская, Советская, Чапаев, Дорожная, Транспортная, Колхозная кудумчулар, нефть баазазы, болгаш соңгу хоорайжыгаш.

Хайыраканның № 53 соңгулда округу (төвү—Хайыракан кодээ Советтиң күүскому). Хайыракан суур, туунбу заводунуң суурлары, тарып боозадылга станциязы, инкубатор станциязы, СЭКП-ниң XXII съездизин аттыг совхозтуң фермалары болгаш бригадалары.

Бажың-Алаактың № 54 соңгулда округу (төвү — Чадаана кодээ Советтиң күүскому). Чадаана кодээ Совет.

Хөндергейниң № 55 соңгулда округу (төвү — Хөндергей кодээ Советтиң күүскому). Хөндергей суур, «Тыва» совхозтуң Хөндергей салбырының фермалары болгаш бригадалары.

Шеминиң № 56 соңгулда округу (төвү—Шеми кодээ Советтиң күүскому). Шеми кодээ Совет.

Чыргакының № 57 соңгулда округу (төвү — Чыргакы кодээ Советтиң күүскому). Чыраа-Бажы суур, «Чыраа-Бажы» совхозтуң төп салбырының фермалары болгаш бригадалары.

Хорум-Дагның № 58 соңгулда округу (төвү — Хорум-Даг кодээ Советтиң күүскому). Хорум-Даг суур, Хорумнуг-Кежиг, Элдиг-Хем, «Чыраа-Бажы» совхозтуң Хорум-Даг болгаш Чыргакы салбырларының СБФ-лери болгаш бригадалары.

Ийменуң № 59 соңгулда округу (төвү—Ийме кодээ Советтиң күүскому). Ийме кодээ Совет.

Кызыл-Тайганың № 60 соңгулда округу (төвү — Ишкин кодээ Советтиң күүскому). Ишкин, Кызыл-Тайга, Алдыы-Ишкин, Шом-Шум суурлар.

Кировтуң № 61 соңгулда округу (төвү— Кара-Чыраа суур). Кара-Чыраа, Ишкин, Хүүректиг, Өлеңниг суурлар.

Бора-Тайганың № 62 соңгулда округу (төвү — Бора-Тайга суур). Бора-Тайга, Ак-Даш суурлар, «Алдан-Маадыр» совхозтуң Бора-Тайга салбырының фермалары болгаш бригадалары.

Суг-Аксының № 63 соңгулда округу (төвү — Сүт-Хөл кодээ Советтиң күүскому). Сүт-Хөл суур, «Сүт-Хөл» совхозтуң төп суурунуң фермалары болгаш бригадалары.

Алдан-Маадырның № 64 соңгулда округу (төвү — Алдан-Маадыр кодээ Советтиң күүскому). Алдан-Маадыр кодээ Совет.

Баян-Таланың № 65 соңгулда округу (төвү — Баян-Тала кодээ Советтиң күүскому). Баян-Тала кодээ Совет, Хөндергей кодээ Советтиң Теве-Хая сууру, «Тыва» совхозтуң төп суурунуң фермалары болгаш бригадалары.

КАА-ХЕМ РАЙОН

Сарыг-Септиң Барыын талакы № 66 соңгулда округу (төвү— Каа-Хем райкүүскому). Кол Санжа деп переулоктан Сарыг-Сеп суурнуң барыын талазы, Тайбың кудумчузунуң саарзык талазы, бирги чаа квартал, «Октябрь 14 чылы» колхозтуң бүгү фермалары, бригадалары.

Сарыг-Септиң Чөөн талакы № 67 соңгулда округу (төвү — Амыдырал хандырылга министерствозунуң септелге тудуг участогу). Кол Санжа деп переулоктуң дең санныг талазындан Сарыг-Сеп суурнуң чөөн талакы кезээ, ийиги чаа квартал, Дерзиг-Аксы суур.

Бүрен-Аксының № 68 соңгулда округу (төвү — Бүрен-Аксы кодээ Советтиң күүскому). Бүрен-Аксы кодээ Совет.

Федоровканың № 69 соңгулда округу (төвү—Кундустуг кодээ Советтиң күүскому). Кундустуг кодээ Совет, Көк-Хаак суур, «Коммунизмче орук» колхозтуң фермалары болгаш бригадалары.

Ильинканың № 70 соңгулда округу (төвү — Ильинка кодээ Советтиң күүскому). Ильинка кодээ Совет.

Көк-Тейниң № 71 соңгулда округу (төвү — Бүрен-Хем кодээ Советтиң күүскому). Бүрен-Хем кодээ Совет.

МӨҢГҮН-ТАЙГА РАЙОН

Каргының № 72 соңгулда округу (төвү—Каргы кодээ Советтиң күүскому). Мугур-Аксы суурнуң Мугур хемниң солагай талакы кезээ болгаш Каргы кодээ Советтиң чурттакчылар өске-даа черлери.

Мөген-Бүрениң № 73 соңгулда округу (төвү—Мөген-Бүрен кодээ Советтиң күүскому). Мөген-Бүрен кодээ Совет болгаш Мугур-Аксы суурнуң Мугур хемниң оң талазында кезээ

ӨВҮР РАЙОН

Саглының № 74 соңгулда округу (төвү—Саглы кодээ Советтиң күүскому). Саглы кодээ Совет.

Дус-Дагның № 75 соңгулда округу (төвү—Торгалыг кодээ Советтиң күүскому). Торгалыг кодээ Совет.

Хандагайтының № 76 соңгулда округу (төвү — Өвүр райкүүскому). Хандагайты кодээ Совет.

Солчурнуң № 77 соңгулда округу (төвү—Солчур кодээ Советтиң күүскому). Солчур кодээ Совет.

БИЙ-ХЕМ РАЙОН

Туранның Соңгу талакы № 78 соңгулда округу (төвү — «Тыва тудуг» трестиниң ыяш белеткел участогу). Майская кудумчузу № 1 бажыңдан № 57 бажыңга чедир болгаш № 2 бажыңдан № 78 бажыңга чедир Горький, Баранов, Титов, Колхозная, Загородная кудумчулар, Больничный деп переулок № 1 бажыңдан № 69 бажыңга чедир болгаш № 2 бажыңдан № 70 бажыңга чедир Ленин кудумчузу, № 1 бажыңдан № 29 бажыңга чедир Щетинкин кудумчузу, № 2 бажыңдан № 28 бажыңга чедир Найырал кудумчузу, № 1 бажыңдан № 19 бажыңга чедир болгаш № 2 бажыңдан № 20 бажыңга чедир Пролетарская кудумчузу, № 1-ден № 15 бажың чедир болгаш № 2-ден № 16 бажың чедир Комсомольская кудумчузу, № 2 бажыңдан № 12 бажыңга чедир болгаш № 1 бажың-биле катай Октябрьская кудумчузу, «Кызыл тараачын» колхозтуң Туран СБФ-зи.

Туранның № 79 Төп соңгулда округу (төвү—Бий-Хем райкүүскому). Майская кудумчузунуң № 59 бажыңдан № 91 бажыңга чедир болгаш № 80 бажыңдан № 116 бажыңга чедир, Ленин кудумчузунуң № 71 бажыңдан № 133 бажыңга чедир болгаш № 72 бажыңдан №128 бажыңга чедир. Щетинкин кудумчузунуң № 31 бажыңдан № 55 бажыңга чедир болгаш № 2 бажыңдан № 18 бажыңга чедир. Найырал кудумчузунуң № 1 бажыңдан № 27 бажыңга чедир болгаш № 30 бажыңдан № 90 бажыңга чедир, Пролетарская кудумчузунуң № 21 бажыңдан № 69 бажыңга чедир болгаш № 22 бажыңдан № 70 бажыңга чедир, Комсомольская кудумчузунуң № 17 бажыңдан № 69 бажыңга чедир болгаш № 18 бажыңдан №72 бажыңга чедир, Октябрьская кудумчузунуң № 3 бажыңдан № 31 бажыңга чедир болгаш № 14 бажыңдан № 46 бажыңга чедир, Советская, Новая, Молодежная, Спортивная, Кызыл партизан, Кочетов кудумчулар.

Туранның Мурнуу талакы № 80 соңгулда округу (төвү — районнуң амыдырал хандырылга комбинады). Шоссейная, Рабочая, Пушкин кудумчулар, № 93 бажыңдан № 120 бажыңга чедир Майская кудумчу, Ленин кудумчузунуң № 135 бажыңдан № 130 бажыңга чедир, Щетинкин кудумчузунуң № 57 бажыңдан № 20 бажыңга чедир, Найырал кудумчузунуң № 29 бажыңдан № 92 бажыңга чедир, Пролетарская кудумчузунуң № 71 болгаш 72 бажыңнар, Комсомольская кудумчузунуң № 71 бажыңдан № 74 бажың чедир, Эзрбек кодээ Соведи болгаш «Кызыл тараачын» колхозтуң Кудургунда фермазы.

Билелигниң № 81 соңгулда округу (төвү — «Шивилиг» совхоз). Севи кодээ Совет, Билелиг, Кудук, Доруг-Аскыр, Балдырган, Туран-Бажы, Ожу суурлар, «Шивилиг» совхозтуң фермаларының болгаш бригадаларының төп сууру.

Өөктүң № 82 соңгулда округу (төвү—Өөк кодээ Советтиң күүскому). Өөк суур, Сесерлиг, Өөк-Аксы, Суш суурлар, Тайга станциязы, «Саян» совхозтуң фермалары болгаш бригадалары.

Тарлагның № 83 соңгулда округу (төвү—Аржаан кодээ Советтиң күүскому). Аржаан суур, Тарлаг, Тарлаг-Аксы, Чкаловка, Малиновка суурлар, «Өөк» совхозтуң фермалары болгаш бригадалары.

Хадының № 84 соңгулда округу (төвү — «Хадын» колхоз). Хадын, Ленинка суурлар, «Хадын» колхозтуң фермалары болгаш бригадалары, «Саян» совхозтуң Сайлыг-Кара фермазы.

ТАҢДЫ РАЙОН

Арыг-Бажының № 85 соңгулда округу (төвү—«Россия» совхоз). Владимировка, Каскал, Артыы-Узун суурлар, «Россия» совхозтуң фермалары болгаш бригадалары.

Балгазынның № 86 соңгулда округу (төвү — Балгазын сельпозу). Школьный деп переулоктан Балгазын суурнуң барыын талакы кезээ, Кызыл-Арыг суур, «Революцияның чалбыыжы» колхозтуң Марачёвка, Краснояровск фермалары.

Балгазынның Чөөн талакы № 87 соңгулда округу (төвү — Балгазын кодээ Советтиң күүскому). Школьный деп переулоктуң саарзык санныг талазындан Балгазын суурнуң чөөн талакы кезээ, Сой суур, санаторий-кадыкшылга школазы, Балгазынның ыяш ажыл-агыйы чери, «Революцияның чалбыыжы» колхозтуң бригадалары.

Дүргениң № 88 соңгулда округу (төвү — Дүрген кодээ Советтиң күүскому). Дүрген суур, дуржулга станциязының Хадын-Аксы фермазы.

Сосновканың № 89 соңгулда округу (төвү— Сосновка суур). Сосновка суур, Чагытай, Хоры фермалары болгаш кодээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының бригадалары.

Бай-Хаактың № 90 соңгулда округу (төвү — Бай-Хаак кодээ Советтиң күүскому). Бай-Хаак кодээ Совет.

Межегейниң № 91 соңгулда округу (төвү — Межегей кодээ Советтиң күүскому). Межегей кодээ Совет.

Элегестиң № 92 соңгулда округу (төвү—Элегес кодээ Советтиң күүскому). Элегес кодээ Совет.

Кочетовтуң № 93 соңгулда округу (төвү — Кочетов кодээ Советтиң күүскому). Кочетов кодээ Совет.

Чедерниң № 94 соңгулда округу (төвү — Кур чер кодээ Советтиң күүскому). Кур чер кодээ Совет.

Хову-Аксының Барыын талакы № 95 соңгулда округу (төвү — Хову-Аксы суур Совединиң күүскому). Эрги Хову-Аксы суур, «Тыва кобальт» комбинаттың ииги чурттаалга бажыңы.

Хову-Аксының Чөөн талакы №96 соңгулда округу (төвү —Садыг министерствозунуң Хову-Аксыда садыг салбыры). Чаа Хову-Аксы суур.

ТЕС-ХЕМ РАЙОН

Самагалдайның № 97 соңгулда округу (төвү — Тес-Хем райкүүском). Самагалдай кодээ Совет.

Берт-Дагның № 98 соңгулда округу (төвү — Берт-Даг кодээ Советтиң күүскому). Берт-Даг кодээ Совет.

Тестиң № 99 соңгулда округу (төвү—Кызыл-Чыраа кодээ Советтиң күүскому). Кызыл-Чыраа кодээ Совет.

Чыргаландының № 100 соңгулда округу (төвү—Чыргаланды кодээ Советтиң күүскому). Чыргаланды кодээ Совет.

ТОЖУ РАЙОН

Тоора-Хемниң № 101 соңгулда округу (төвү — Тожу райкүүскому). Тоора-Хем, Ойна, Кызыл-Даштыг, Азас, Адыр-Кежиг суурлар, «Тоора-Хем» совхозтуң Совет Тыва салбырының мал фермалары.

Ийиниң № 102 соңгулда округу (төвү—Ий кодээ Советтиң күүскому). Ий, Салдам, Олбуг, Ушпа-Хөл, Кадыш-Хөл, Маны-Хөл суурлар, «Тоора-Хем» совхозтуң Май 1 салбырының фермалары болгаш бригадалары.

Ырбанның № 103 соңгулда округу (төвү—Сыстыг-Хем кодээ Советтиң күүскому). Сыстыг-Хем кодээ Совет.

УЛУГ-ХЕМ РАЙОН

Шагаан-Арыгның Чөөн талакы № 104 соңгулда округу (төвү—Көк-Чыраа кодээ Советтиң күүскому). Дорожная кудумчузунуң саарзык санныг талазындан хоорайның чөөн кезээ, Советская, Тайбың, Степная, Чехов, Енисей, Сельская кудумчулар, Көк-Чыраа суур, Көк-Чыраа кодээ Советтиң Алдыы-Шынаа сууру.

Шагаан-Арыгның № 105 Төп соңгулда округу (төвү — Улуг-Хем райкүүскому). Дорожная кудумчузунуң дең санныг талазындан Комсомольская кудумчузунуң саарзык санныг талазынга чедир, Верхне-Набережная, Интернациональная, Советская, Тайбың, Степная, Сельская, Макаренко, Пионерская кудумчулар.

Шагаан-Арыгның Барыын талакы № 106 соңгулда округу (төвү—Шагаан-Арыгның ыяш ажыл-агыйы чери). Комсомольская кудумчузунуң дең санныг талазындан хоорайның барыын талакы кезээ, Верхне-Набережная, Интернациональная, Пионерская, Советская, Октябрьская, Береговая, Сельская, Степная, Макаренко, Тайбың кудумчулар болгаш орук-ажыглал участогунуң болгаш нефть баазазының бажыңнары.

Арыг-Бажының № 107 соңгулда округу (төвү—Арыг-Бажы суур). Арыг-Бажы, Хөлчүк, Арыг-Адаа, Ак-Тал суурлар.

Торгалыгның № 108 соңгулда округу (төвү—Торгалыг кодээ Советтиң күүскому). Торгалыг, Кожай суурлар, «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң фермалары болгаш бригадалары.

Чаатының № 109 соңгулда округу (төвү—Чааты кодээ Советтиң күүскому). Чодураа болгаш Эйлиг-Хем суурлар, «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң Эйлиг-Хем салбырының фермалары болгаш бригадалары.

Арыг-Үзүүнүң № 110 соңгулда округу (төвү—Арыг-Үзүү кодээ Советтиң күүскому). «УТКА 25 чылы» совхозтуң төп сууру, аңаа хамаарышкан фермалар болгаш бригадалар.

Арысканның № 111 соңгулда округу (төвү — Арыскан суур). Арыскан, Беддир-Кожиг болгаш Иштии-Хем суурлар.

Хайыраканның № 112 соңгулда округу (төвү—Хайыракан суур). Хайыракан, Сенек, Эжим, Ийи-Тал суурлар.

Баян-Колдуң № 113 соңгулда округу (төвү—Баян-Кол кодээ Советтиң күүскому). Баян-Кол кодээ Совет.

Чаа-Хөлдүң № 114 соңгулда округу (төвү — Чаа-Хөл кодээ Советтиң күүскому). Чаа-Хөл суур.

Үрбүнүң № 115 соңгулда округу (төвү—Үрбүн суур). Үрбүн, Кара-Тал суурлар, «Найырал» совхозтуң Үрбүн болгаш Кара-Тал салбырларының фермалары болгаш бригадалары.

Булуң-Теректиң № 116 соңгулда округу (төвү — Кызыл-Даг кодээ Советтиң күүскому). Булуң-Терек, Шапчы суурлар, «Найырал» совхозтуң Булуң-Терек салбырының фермалары болгаш бригадалары.

Ак-Туругнуң № 117 соңгулда округу (төвү—Ак-Туруг кодээ Советтиң күүскому). Ак-Туруг кодээ Совет.

ЭРЗИН РАЙОН

Эрзинниң № 118 соңгулда округу (төвү—Эрзин райкүүскому). Эрзин болгаш Бай-Даг кодээ Советтер.

Мөрениң № 119 соңгулда округу (төвү — Мөрен кодээ Советтиң күүскому). Мөрен болгаш Сарыг-Булуң кодээ Советтер.

Нарының № 120 соңгулда округу (төвү — Нарын кодээ Советтиң күүскому). Нарын кодээ Совет.

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ОРАЛАКЧЫЗЫ Н. СЕРДОБОВ.
ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ СЕКРЕТАРЫ К. БУДУК-ООЛ.

Кызыл хоорай, 1971 чылдың март 24.

ДАШТЫКЫДА

ЧУГУЛА БОЛУУШКУН

●**БЕРЛИН.** Ленинчи СЭКП-ниң съездилери чүтле партияның бодунуң болгаш совет улустуң амыдыралынга эвес, харын база социалистиг бүгү чурттарның, делегейниң бүгү коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкининиң амыдыралынга аажок улуг рольду ойнап келген болгаш ойнап-даа турар деп, немец ажылчын шимчээшкининиң хоочун ажылдакчызы Диниг Гельбке медеглээн. Шаанда В. И. Ленин-биле ол ужуражып, чугаалажыр аас-кежиктиг болган.

Совет улус-биле кады ГСЧП-ниң кежигүннери, ГДР-ниң болгаш социалистиг өске-даа чурттарның ажылчы чоннары беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының теленилелин өөренип турар. Бүгү делегейниң ажылчы чоннарының эрге-ажыктарынга бараан болдурганы ССРЭ-ниң күчүзү ол документиде чайынналдыр чырыттынган.

●**ДЕЛИ.** Махараштра штатта үнүп турар «Вишала Сахьядри» солунунуң бижээни: «СЭКП-ниң XXIV съездизи делегей амыдыралының чугула болуушкуннарының бирээзи, Совет Эвилелинде коммунистиг тургузуушкунда чаа үе-чада болур». Совет кижилерниң амыдыралы улам эки болгаш аас-кежиктиг болуп бар чорууруп тоң чугула херегледин чамдык бараалнарының өртектерин чиигеткени көргүзүп турар деп, солун айыткан.

Гуджерат штаттың найысылалы Ахмадабадта үнүп турар «Матрубхуми» солун совет чаа беш чыл планының хөгжүл орар чурттарга аажок улуг ужур-дузазын демдеглээн. «Беш чыл» деп сөс амханы утка долган делегей созү болу берген дээрзин солун бижээн. Чаа план социал депшилгениң оруунга совет улустуң чаа чедиишкиннериниң херечизи-дир.

●**ДАМАСК.** Сирияның хойнунгаа СЭКП-ниң XXIV съездизин чыылдырарын делегейниң чугула болуушкуну кылдыр үнелеп көрүп турар. Тус чериниң парлалгазы, радиозу болгаш телевидениези Совет Эвилелинде сески беш чыл планын күүсеткенинң түңнелдериниң дугайында база СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелиниң дугайында материалдарны парлап, дамчыдып турар.

Сирияның Коммунистиг партиязының органы «Нидаль аш-Шааб» солун «СЭКП-ниң XXIV съездизинге уткуштур» деп тускай булуңну тургускан. ССРЭ-ниң улустарының амыдыралынга съездиниң ужур-дузазын үнелеп көрбүшаан, солуннуң бижээни: кыска хуусаада Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы хожудаңгай чораан Россияны ам делегейниң хосталгалыг болгаш ажылчын шимчээшкининиң кол чөленгинжи боор турар күчүлүг социалистиг күрүне болдурган.

ЧССР. Эрте дүшкен чылыг час 1970 чылдыынга бодаарга часкы тарылганы 3—4 неделя эрте эгелээр арганы Мурнуу Словакияның кодээ ажыл-агыйы кооперативтеринге берген. Комарнен болгаш Дунай-Среда районнарда кооперативтер тарылганы он хонукта доозар деп, бедиткен хүлээлгени ЧКП-ниң XIV съездизинге алдар кылдыр алган.

ЧУРУКТА: Брестовец кооперативтиң ховуларында арбай чажылгазы.

ЧТК—СЭТА-ның фотозу.

АРГЕНТИНАДА ШЕРИГ ЭРГИЛДЕЗИ

БУЭНОС-АЙРЕС. (СЭТА). Аргентинаның чепсектиг күштериниң үш хевириниң (армия, ужар чүүл болгаш флот) командылакчылары март 23-те шериг эргилдезин кылган болгаш чурттуң президентизи генерал Роберто Левингстонну албанындан дүжүрген.

Аргентинаның президентизи чурттуң кургаг чер күштериниң командылакчызы Алехандро Лануссени албанындан дүжүрерин оралдашкан соонда эргилде болган.

Тос ай мурнунда Левингстонну чурттуң президентизинге бадылаан шериг триумвирады эргилдениң түңнелинде эрге-чагырганы база катап холга алган.

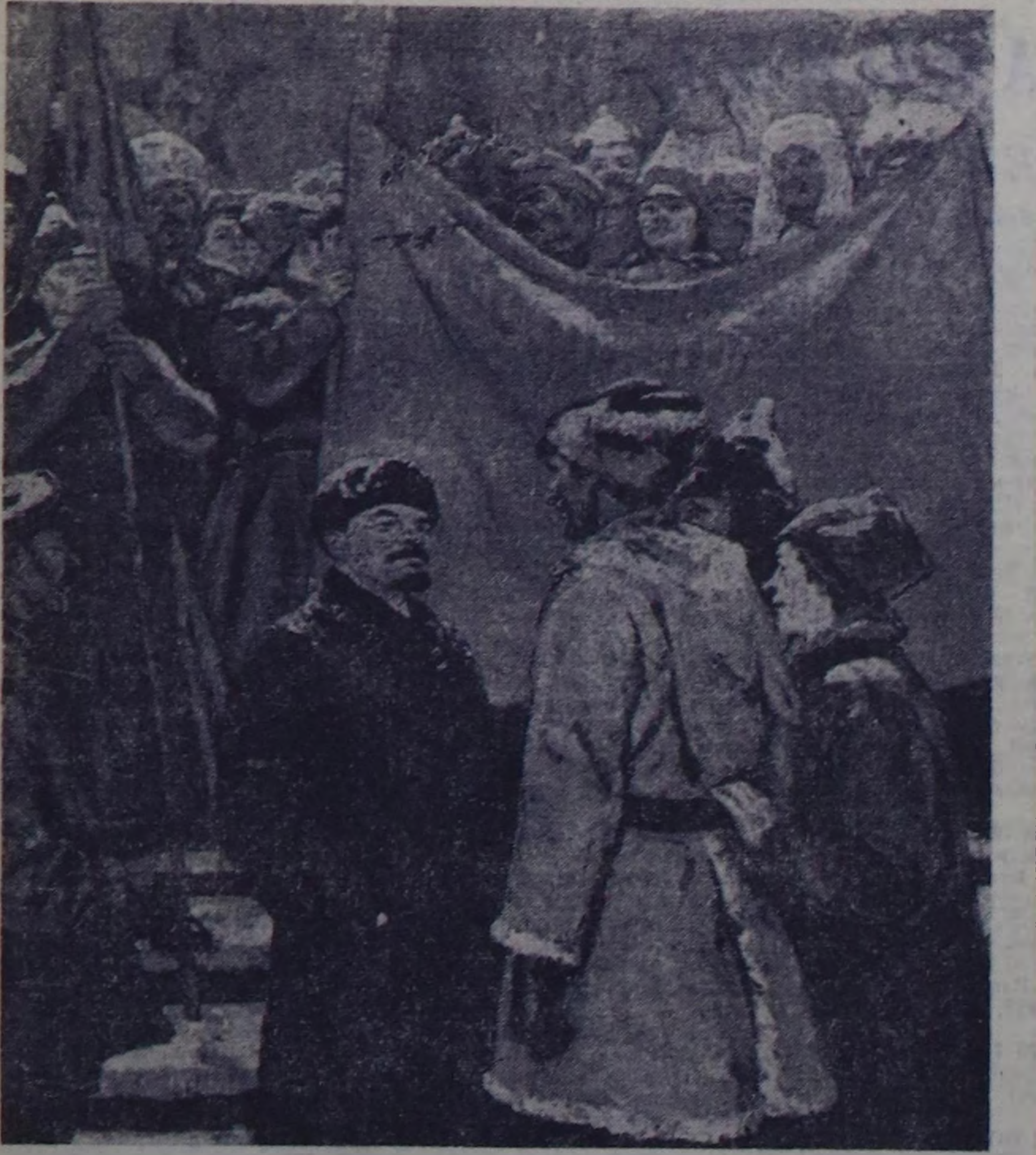

Москвада найысылалдың чогаадыкчы эвилелдериниң СЭКП-ниң XXIV съездизинге алдар болдурган делгелгэзи ажыттынган.

ЧУРУКТА: чурукчу В. Нечитайлонуң «Кызыл шөлде» деп чуруу.
Фото В. КУЗЬМИННИН.
(СЭТА-ның фотохрониказы).

Кино

БЕЖЕН ХАРЛЫГЛАРНЫҢ САЛГАЛЫ

Бо чаа кинофильмни «Белорусь вокзалы» деп адаан. Бистиң амгы үевистиң салгалывыстың дугайын тода чугаалавышаан, дайынның кадыг-берге чылдарын ында көргүзүп турар. Аныяк назынны Ада-чурттуң Улуг дайыны-биле холбашкан бежен харлыгларның салгалы кинода кол черни ээлээн.

Дайын эрткенден бээр 26 чыл болган. Фронтучуларның баштары көгерип бергенй. Сорбулары барык билдиртпестеп эгирээн, ажы-төл өскен. Дайынчы шаңналдары — ордени, медальдарын камныг шыгжап, эдилеп чоруурлар. Бузулган хоорай, суурлар шагда-ла чаартынып, эде тургустунган. Чурттаалгага четтелген чылдар шуужуп эртип-ле турар...

Бежен харлыгларның салгалы! От-кестүг шылгалдаңы эрткен, шала агыя берген, а чүректери ам-даа аныяк. Ыдыктыг фронтучу найыралды-биле чурттап чоруур бежен харлыглар!

«Мосфильмниң» үндүрген бо кинозу оранкшудулганың муңгаралдыг сценазы-биле эгелээр. Маңаа, өңнүктерниң бирээзиниң хөөрүнүң чанынга, дөрт кижи ужуражы бээр. Олар фронтучулар-дыр. Кижи бүрүзү бот-бодунга дөмейлеш-пес. Ынчалза-даа бир-ле кол чүве ажинге дуза чедирери, ону камгалаары, өзулут шынчы найыралга кижизиттингени оларны дөмейлештирип турар.

Баштары көгерген, мага-боттары делгем апарган. 26 чылды немей чурттап эрттирери — кижи назынынга ээзэш эвес үе болгай. Ынчалзажок сеткил-сагыжы аныяк хевээр. Чүге дээрге олар каңналган дайынчы солдаттар-дыр.

Фильмде болуушкун чүгле чаңгыс хүн дургузунда эртер. Чаңгыс хүн — эртенден кежээге чедир. Фронтучу ажинниң хөөрүнүң чанынга эртен ужурашкан өңнүктер, кежээ удуй бээрлер. Оларның дужу дөмей. Белорусь вокзалы оларга көстүп, тиилелге соонда фронтудан ээп кээп турары дүшке кирер. Үзүндүлерни документалдыг кинолардан ап киирген. Ээп чанып келгеннер-биле өөрүшкүлүг ужуражылгалар: каткы-хөг, чечектер, карак чажы, быжыг куспактажылышкын.

Фронтучулар удуп чыда хуулумаарып чыдарлар. Эмчи сестразы Раяның уруунуң дужу оожум. Ооң чоргаар чурттаалгазын, аас-кежиин мындыг бөдүүн, чаагай сеткилдиг кижилер 26 чыл бурунгаар чаалап берген.

Совет чогаалчылар, кинематография ажылдакчылары дайынны бүгү талалыг кылдыр көргүзүп турарлар. «Дурьялар ужуп чорлар», «Солдат дугайында баллада», «Өлүглер болгаш дириглер» дээш оон-даа өске фильмнер кижилерге уттундурбас болуп арткан. «Белорусь вокзалы» дайын дугайында тайылбырлыг чугааны уламчылаан. Амгы үениң кижилери болгаш фронтучулар ооң маадырлары болган. Аныяк режиссёр А. Смирнов, сценарийниң автору В. Трунин фильмни сеткилге чоок, билдингир кылдыр тургускан. Олар каастап-коллаар доора чүүлдер киирбээн. Артистерге долузу-биле бүзүрээн. Алдарлыг бепи фронтучуну актёрларның ойнап көргүскени дыка эки, сеткилди чайгаар доюлдуруп келир. Олар бо-дур: чурттаалгага кичээнгейлиг, бодамчалыг журналист Кирюшкин (В. Сафронов ойнап турар), дошкуун ышкаш кылдыр көстүр, завод директору Харламов (А. Глазырин), чазык-чаагай, ынчалзажок ажылынга дүрүмнүң ужук бүрүзүн хажык чокка сагыыр бухгалтер Дубинский (А. Папанов), дыңнангыр, ээлдек слесарь Приходько (Е. Леонов), кайгамчык эки сестра Рая (Н. Ургант).

Көстүп кээп турар кижи бүрүзүнүң артында чурттаалганың төөгүзү, эрткен болгаш амгы салым-чол көстүп кээр. Кижи бүрүзү бодалында үнелиг болгаш ыдыктыг чүвени шыгжап чоруур: ол дээрге — фронт, дайынчы быжыг найырал. Ол кезээде артар. Найырал оларны бөгүн база тудуштуруп турар. Ынчангаш олар бөгүн чыглып келген, фронтучу үезинде ышкаш кылдыр ужуражып турарлары ол.

Чижээ, газ-биле хораннаан оолдуң тынын алыр эпизод чуну көргүзүп турар деп! Оолду дарый эмчиге чедирер дээш өңнүктер чиик машинаны доктаадыпкан. Ооң чолаачызы, кижизиг эвес эр, ынаваан турар. Кижиниң чурттаалгазы айыылда, а демги аныяк чолаачы ону бодавас. Билбес болганда билиндирер херек — шаглаага чедирер апаар.

Хөй уруглуг Приходьконуң кадайы анаа хорадап турар:

— Өңнүктер, өңнүктер деп, мынча чылдарда сактыппаан өңнүктерни!

Ынчалза-даа надайы үр ажынмас дээрзин Приходько билир.

— Бо дээрге анаа эштер эвес, а фронтучу өңнүктер болгай!

Бежени артынр баскан кижилер аныяктар кафезинге арай элчоксунуп олурарлар. Аагы-кышкылыг хөгжүм, таныы шаптыктап турар. Ынчалзажок оларның сеткилинге дыка таарымчалыг, тулчуушкунга кады чораан эмчи сестразы Раяда аалчы болуп келгеннер.

Актриса Н. Ургант чаңгыс чолдак ырында эптиг-ээлдек, ажылчын кижиниң шын, долу овур-хевирин тургускан. Өңнүктериниң келгенинге Рая өөрээн. Эрткен чылдар оларның эгиннеринден сөйлүп бады берген дег чиигей берген. Катап аныяксый бергеннер. Тулчуушкунуң намдай бээр үезинде дег, фронтучу ынак ырын ырлап олурарлар. Раяга дыка өөрүшкүлүг — ол гитарага ойнавышаан, ырлап орар, өскелери ону деткээн.

Фильмниң аныяк тургузукчулары дайынны чүгле номнардан номчуп, чугаадан дыңнаан болзажок, бежен харлыгларның салгалының овур-хевирин тода көргүзүп шыдаан. «Белорусь вокзалы» — ханы бодалды хайныктырып келир, шала муңгак болзажок хөглүг, эки фильм.

М. СҮГЕ-МААДЫР.

Чоннуң чаагай чоруунга

Ачы-дуза көргүзеринге белен

Ажыл-агыйжы херектери, эки көргүзүглери-биле алдаржыы суралжываан-даа бол, кижи бүрүзүнге ажыктыг ажылды Кызылдың чунар болгаш хеп чуур черлери күүседип турар. Бир хонук иштинде 1600 килограмм, а ай иштинде 30—32 тонна янзы-бүрү хеп аймаан чуп, базып, күнде 7 чунар-бажыңга 2200 кижи чунуп турар деп саннар боттары-ла хөйнү чугаалай бээр.

Хоорайда Төп болгаш Каа-Хем суурда хеп чуур механизастаан пунктулар ажылдап турар. Ында чаңгыс угда 5-тен 50 килограмм чедир хепти чуур машиналар, бүе болгаш электри дузазы-биле хеп кургадыр, ооң соонда ону базып белеткээр тускай каноктар бар. Чагыкчы кижи ындыг черлерге чугдурар хиргиг хевин дужаагаш, 3—5 хонук эртерге, арыг, базып каан белен хепти алыр. Бир эвес ээзи күзээр болза, ак хар дег кылдыр крахмалдап бээр. Далаштыг чагыкчының хевин ийи шак иштинде чуп, базып бээр. Бо ийи пунктулардан өске, хеп аймаан туралаан кижи боду чуп, базып алыр ийи черлерни база тургускан. Анаа хепти чуурда, базарда дөмей-ле электромашиналарның дузазы-биле чорудар. Ындыг пунктулар тургусканынга бажың ээлери аажок өөрүп турар.

«Мен № 7 чунар-бажыңда пунктуга үргүлчү хеп чугдуруп келдим. Бажыңымдан ырак эвес, хөй шак база эртпес, кончуг эптиг-дир» деп чагыкчы Т. Кара-оол саналдар болгаш хомудалдар дептеринде бижээн. Ындыг өөрүп четтиришкиннерни оон хөйнү көрүп болур.

Үстүнде айыткан хеп чуур черлер бүрүнү-биле механизастаттынган. Хеп чуур электромашиналардан аңгыда, чиңзээлерге, центрифута 50—60 кг өл хептиң суун сыы тудар. Ээлчегде 380 кг өл хепти бүе-биле кургады базар «Каландр» деп машинаны чедишкинниг ажыглап турар. Ол-ла ажылды электри күжү-биле күүседир катоктар бир шакта 18 кг хепти базар. Харыы угда 25 кг өл хепти дүргэн кургадыр барабаннар база бар.

Хеп чуур черлерниң үре-түңнелдиг ажылдап турары — бо бүгү машиналарны чөп ажыглап, ооң долу бүдүрүкчүлүүн чедип ап турарында.

Кызыл хоорай Совединиң депутаты Мария Максимовна Пельш удуртуп турар хеп чуур төп пунктуга кире бээрге, ооң цехтеринде янзы-бүрү машиналар хингейнип, арыг хептерни оваалай салып кааны көстүр. Хеп чуур «СТМ-50» деп машинаны ажыглаарын эки шиңгээдип алгаш, бедик көргүзүгнү ооң ээзи Ирина Григорьевна Голоколосова чедип алган. Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи Ирина Григорьевна ак сеткилдиг, кызымак ажылдакчы болуп, бодунуң эш-өөрүнге үлегерин көргүзүп, коллективтиң хүндүткелин чаалап алган. Улустуң чагыгларын чогуур хуусаазында күүседир дээш, херек болза, шак барымдаалавайн ол ажылдап турар.

Төп хеп чуур черниң белеткээн хептер берикчизи Мария Топкихтиң эвилең-ээлдек, культурлуг ажылы дээш чагыкчылар ону үргүлчү мактаар.

Комбинатта социалистиг чарыштың бирги одуруунда Каа-Хем суурнуң хеп чуур чери чоруп, планын ай сайында күүседип келген.

Чунар болгаш хеп чуур черлерниң комбинады чонга дуза чедирериниң культуразын болгаш шынарын бедидер, чагыгларны күүседириниң хуусаазын кызырар дээш, чүткүлдүг ажылдап турар.

О. ИРГИТ.

Спорт

ФИННЕР ҮШКҮ ЧЕРДЕ

БЕРН. (СЭТА). Финнер делегей маргылдаазынга АКШ-тың шилиндек командазын 7:4 (2:0, 3:3, 2:1) сан-биле удуп алгаш, маргылдааның беш хүнүнүң түңнелинде алды санның 4-түн ап, үш дугаар черде үнген. Маргылдааның бирги черинде ССРЭ-ниң болгаш Швецияның тыныды командалары үш-үш ужуражышкыннарга алды-алды санныг болуп чоруп турар. Совет хоккейжилер 29 шайбаны киирип, 5-ти эрттирген, а шведтер—17-ни киирген болгаш 9 шайбаны эрттирген болуп турар. Дөрткү черде—Чехословакияның (2 санныг), бешкизинде — АКШ-тың (2 санныг), эң сөөлгү—алдыгы черде—ГФР-ниң командазы—(0:0).

Мергелдейге чагаа

КАРАЖАЛЫГ БОЛГАШ ХОРАЛЫГ

Өвүр районнуң «Торгалыг» совхозу—районда эң улуг ажыл-агыйы. Чүгле автомашинаның саны 40 ашкан. Маңаа «Шынның» Мергелдейиниң кичээнгейинге тургузар айтырыг болза совхозта кывар-чаар материалдарны шын эвес чарыгдап турары болур.

Торгалыг суурда төп заправка черинде өртке удур кандыг-даа херексел чок. Чолаачылар бензинни доскаарлардан узуп кудуп ап, төп-чайып турар. Ол чорук ажыл-агыйга каражалыг-даа, кижилерге хоралыг-даа.

Мурнунда колхоз турган үеде үш доскаар салгаш, автоматтыг колонка кылган турган. Ам ол доскаарлар ойлуп калган. Колонна ажылдавас апарган болганда, чолаачылар бензинни хол-биле хумуңнап, хымыштап узуп ап турар. Техниканы үзээр, чаар материалдарны ой-чик иштинде, суур ортузунда доскаар-доскаары-биле дужуруп каан. Чай болурга, төктүп, чайлып, ону ишкен, чылгаан мал өлүп турган таварылга бар болгай. Кышкы үеде доң үстерни чолаачылар суур иштинге өрттедип, база-ла төтчетлеп турган.

Бир эвес өрт халап үнер болза, кывар-чаар материалдар кончуг айыылдыг дээрзин утпаза чогуур.

Т. САНЧЫ,
чолаачы.

Болуушкуннар

Бөрүлерге таварышкаш...

Хоочун аңчы Нидиспей Кенден Артыы-Суг бажында бөлүк бөрүлер турлаглай берген деп, «дидир-дидир» чугааны база-ла дыңнаан. Инек кадарчызы кижи болганда, чүвени канчап билир дээш, хүннүң-не «сыгыр оштуун» чүктеп алыр апарган.

Марттың бир хүнүнде инектерин кадарып чораш, дыңнаарга кулузун аразында хөй бөрү улужуп турар болган. Малды аалче углай сүрүпкеш, кадарчы аъдындан дүшкеш, ооң дыңналган черинче кедеп, базыпкан. Көрзүнүп чоруурга, незек алаак черде дөрт бөрү бо улушкан олурган. Кажар аңчы дораан бирээзин дирс кылган. Өскелери кайын боолапканын билбейн, аңчының уунче хаяжыпкан. Улаштыр каш катап боо эткен соонда, өске үш бөрүлер ында-мында чыткылаан.

Алдан харлыг алдарлыг аңчы Кенден ол хоралыг дайзыннарны ынчаар узуткаан. Ол — «Тес-Хем» совхозтуң Ү. Шынаа салбырының инээн малдап турар.

Ч. БАЙР-ООЛ.

АК-КӨК ЭКРАНГА

МАРТ 26-ДА
КЫЗЫЛДАН

20.00—«СЭКП XXIV съездизинге уткуштур». Тываның эртем-шинчилел институдунуң экономика секторунуң эргелекчизи эш Ш. Калгажык чүве чугаалаар. 20.10—Телемедээлер (орус дылга). 20.25— Уругларга. «Иванның ийилээн капитаннар». Дириг чуруктуг фильм. 20.45—«Чүге аарывас мен». Кыска фильм. 20.55—Телемедээлер (тыва дылга). 21.05—Чарлалдар, рекламалар. 21.10—Концерт.

МОСКВАДАН

22.00—Сөөлгү медээлер. 22.05—«Оваарыңар чүрек!» Совет эртемден кардиологтарның чаа чедиишкиннериниң дугайында. 22.50—«Чилиниң коммунистери». Төп телевидениениң политиктиг тайылбырлакчызы В. Шрагинниң беседазы. 23.20—Эфирде—«Чалыы назын». «71 час аалчыларны хүлээп ап тур». 00.50—«Үе». Информастыг программа. 01.15—Грузия ССР-ниң танцы ансамбльниң концерти. Тбилисиден дамчыдылга. 02.00—04.15— Хоккейге делегей чемпионады. «Швеция — ССРЭ». Швейцариядан дамчыдылга.

АГААР

Бөгүн республикага болгаш Кызылга булуттап, хар чаар. Хаттың күжү секундада 7—12 метр чедер. Үве улам дыңзыыр.

Агаарның температуразы даглыг районнар 1—6 градус чылыыр, өскелеринге 0, Кызылга 2—4 градус чылыг болур.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

Кинотеатрларга

МАРТ 26-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Амы-тынны харамнанмайн» 10.00, 11.50, 13.40, 15.30, 17.20, 19.10 шактарда. «Үш дайынчы патрон», «Салгалдың компазы», «Амы-тынны харамнанмайн» 21.00 шакта.

«ПИОНЕР»: Уругларга киночыындызы № 23 9.00, 12.20, шактарда. «Узун чаштыг чараш кыс Варвара» 10.30, 13.30, 15.50, 17.40, 19.20 шактарда. «Чааткыннар далайынче рейс», «Суурга дугайында тоожу», «Хоорай романсызы» 21.00 шакта.

«КАА-ХЕМ»: «Чалбыышталып турар хаяларның эртинелери» 11.30 шакта. «Аңы-дуңма соруктуң оруктары-биле» (хроника) 13.15 шакта. «Кара пантера» 15.00 шакта. «Аалчылай» 16.50 шакта.

«ВОСТОК»: «Заставада кызыл даштар» 11.00, 13.15, 18.40 шактарда. «Турк агиниң чагыы» 15.00, 16.50 шактарда. «Эдуард Виральд», «Караван», «Турк агиниң чагыы» 20.30 шакта.

Ижин-шөйүндү аарыгларын база аъш-чемден хоранннаныышкынны канчап болдурбазыл?

Час эгелеп, чаи дүжүп турар үеде аъш-чем хораннааныышкыны, халдавырлыг ижин-шөйүнду аарыглары тыптып эгелээр.

Бо аарыгларның тыптырының кол чылдагааннары: чугдунмаан ногаа аймаа болгаш кат-чимис, шынар чок аъш-чемни үр болгаш шын эвес кадагалаан таварылгада, кудук, хемнер, хөлдер, хөөлбектерден ускан чиг суугну хайындырбайн ажыглаанда тыптыр.

Бодуңарны, өг-бүлеңерниң кежигүннерин аъш-чемниң хораннааныышкынындан, халдавырлыг ижин-шөйүнду аарыгларындан камгалаары-биле, аъш-чемге чүгле эки шынарлыг продуктуларны херегленер. Хевирн, шынары багай хирелиг чемнерни аъш-чемге херегленбес.

Чайгы үеде дүрген үрелир чемнерни температуразы +3°, +4° соок черге шыгжаар. Чемнерни бажың температуразынга үр шыгжаарга хоралыг микробтар дүрген өзүп көвүдээш, олар үрелир.

Аъш-чем хораннааныышкынын болдурбазы-биле дүрген үрелиичел чемнерни соодукчуга безин тускай үеде шыгжаар: тырткан эътти—6 шак, эът болгаш балыктан кылган котлетти—12 шак, эътти—18 шак хиреде шыгжаар. Колбасаны—7 шактан эрттирбес. Хайындырган балыкты—36 шак хиреде шыгжаар. Ногаа аймаандан кылган салат, винегретти—12 шак шыгжаар. Сүт продуктуларын: творогтуг быштак, творогтуг крем, кефир, творогту—24 шак, сүттү—20 шак хиреде шыгжаар.

Чемни белеткеп турар үеде ылаңгыя ногаа аймаан, кат-чимисти эки чуңар.

Эът, балык аймаан эки хайындырар, быжырар, ооң соонда духовкага шуут белениинге чедирер.

Мурнунда белеткеттинген чем артыын херегләәрде хайындырар азы быжырар апаар.

Ижин-шөйүнду аарыгларын болдурбазы-биле арыг-шевериниң дүрүмнерин шыңгыы сагыыры негеттинер. Чугдунмаан ногаа аймаа, кат-чимис, хирлиг холдар дыка хөй аарыгларның тывылдырыкчылары болур.

Шынар чок, ижин-шөйүнду аарыгларының кандыг-бир бактериязы халдаан чемнерни херегләэн соонда аарыгның бирги демдектери тыптып келир: кустурар, ижин аарып, куду олуртур: баш аарып, ишти байдал баксыраар, чамдыкта угаан оскунудурар.

Аарыгның бирги демдектери тыптып келген таварылгада дүрген дуза чедирер эмчини чалаар ийикпе азы эң чоокку эмнелге черинге аарыг кижини чедирер.

КАНДЫГ-ДАА ТАВАРЫЛГАДА БАЖЫҢГА БОДУҢАР ЭМНЕТТИНМЕҢЕР. ОЛ ААРЫГ КИЖИНИҢ БОДУНГА, ОНУ ДОЛГАНДЫР ТУРАР КИЖИЛЕРГЕ УЛУГ ХОРАНЫ ЧЕДИРИП БОЛУР.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

САДЫП АЛЫКЧЫЛАРГА!

Кызыл садыг лимитке кирер сававайн зараазында барааннарны шилчидилге-биле бүдүрүлгелерге, албан черлеринге, организацияларга садарын дыңнадып тур:

1. Демир оруннар.
2. Дүрер оруннар.
3. Телевизорлар («ТЕМП», «РУБИН», «ГОРИЗОНТ», «ЭЛЕКТРОН» деп маркалардан аңгыда).
4. Таарыштырылга автотрансформаторлары (вольтметр-биле кады).
5. Үн үлгаттырыкчызы (абонентниң).

КЫЗЫЛ САДЫГ.

Ажылчы чоннар депутаттарының Улуг-Хем райкүүскомунуң күш-культура болгаш спорт комитединиң читкен таңмазын күш чок деп санаар.

Өвүр райкүүсном СЭКП кежигүну, совет аппараттың хоочун ажылдакчызы

Саая Эилисович ОЧУРНУҢ

элекке мөчээнинге холбаштыр мөчээн кижиниң өг-бүлезинге болгаш төрелдеринге ханы мажыыдалын илергейлеп тур.

Садып алыкчыларны чалап тур

Март 28-тен эгелээш
«С А Я Н»
у н и в е р м а г
чүүл-бүрү идиктерниң
ДЕЛГИИРЛИГ
САДЫГЛААШКЫНЫН
организастаар.

ЭР КИЖИЛЕРНИҢ кедер чүүл-бүрү хевирлиг майыктааш идиктери болгаш туфельдери чылдың бо үезинге дыка таарышкан, уллуңу кылын-даа болза, кедерге чиик, хевири чараш;

ХЕРЭЭЖЕННЕР кедер туфельдер болгаш сапожкаларның ээжектери бедик болза-даа кылаштаарынга эптиг, эки кылган; оларның хевирлери аянныг болгаш өңнери чүүл-бүрү.

Ленинградтың, Челябинскиниң, Новосибирскиниң, Брянскиниң, Ростовтуң, Шахтаның болгаш өске-даа черлерниң фабрикаларының идиктерин ол делгиирлиг садыглаашкындан кээп садып ап болур силер.

МАРТ 28-ТЕ «САЯН» УНИВЕРМАГКА ИДИКТЕР ДЕЛГЕП, САДАРЫНЫҢ АЖЫДЫЫШКЫНЫНГА КЭЭРИНЧЕ ЧАЛАП ТУР!

Кызыл садыг.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының болгаш пропаганда килдизиниң 35-24, харысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа база совет тургуузу килдизиниң 41-27, информация килдизиниң 20-60 бухгалтериязының 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

ТЫВА АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер черинин республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1.). № 26018.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үнділеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1971 чыл МАРТ 27 СУББОТА № 73 (8533).

Өртээ 2 көп.

ЧАА УЛУГ АЖЫДЫЫШКЫН

СЭТА-ның дыңнадыы

Атом талазы-биле совет эртем болгаш техниканың чаа улуг чедиишкини

Электрилиг күчүзү элээн каш киловатт атомнуг термоэмиссиялыг энергетика херекселинин хөй талалыг шенелдези Совет Эвилелинде чедиишкинниг доозулган. Ол херексел доктааткан электрилиг параметрлерге төлевилээн курлавыр күштерин туруштуг ажылдап эрттирген. Амгы үеде ол херекселдин ийиги кезээнин шенелдези чоруп турар.

Атомнуг энергияны электрилиг энергияже шуут-ла (машина дузазы чокка) термоэмиссиялыг арга-биле шилчидерниин совет херексели дээрге делегейде ындыг хевирниң эң баштайгы ажылдап турар херексели болур.

Ол херекселди тургусканы — совет эртемнин болгаш техниканың атомнуг энергияны тайбың сорулгаларга ажыглаарының база бир чугула талазын ажыдып турар чаа улуг чедиишкин болур.

СЭКП-НИҢ СЪЕЗДИЗИНГЕ КҮШ-АЖЫЛЧЫ БЕЛЕКТЕР

КҮШ-КУЛЬТУРА БОЛГАШ КҮШ-АЖЫЛ

Бистиң чуртувуста күш-культураның болгаш спорттуң сайзыралы коммунистиг ниитилелди тургузарының сорулгаларын шиитпирлээри-биле сырый холбашкан. Күш-культура болгаш спорт кадыкшылды камгалаарынга, ажылчыннарның, колхозчуларның, албан-хаакчыларның ажыктыг дыштаныылгазынга, кижиниң бүгү талазы-биле сайзыраарынга таарымчалыг байдалды тургузар. Ооң эң-не улуг ужурдуглазы чүл дээрге, коммунистиг тургузуушкунуң бир чугула сорулгазы — күш-ажылды кижиниң амыдыралының бирги эргежок чугула херектели болдурарынга дузалаары болур.

Бүдүрүлгениң техника талазы-биле бурунгаар депшилгези ооң чорудулгаларын механизастаары болгаш автоматчылары кижиниң ажылының хевирин база ооң бүдүрүкчүлүг ажылдаарын улам бедидер. Ындыг болганда аңаа ажылдаар улустуң мага-бот дадыгышкынын болгаш сагыш-сеткилиниң омак-сергек болур чоруун ол бүгү негеп турар.

Кандыг-даа бүдүрүлгениң экономиктиг көргүзүглери экижииринге күш-культураның болгаш спорттуң улуг ужурдуглалын сооргу чылдарда шинчилелдер көргүскен. Спорттуң янзы-бүрү хевирлеринге хандыкшылдыг, ону үргүлчү кылыр кижилер коммунистиг күш-ажыл дээш шимчээшкинде идепкейлиг киржип, бүдүрүкчүлүг ажылдап, хөйнүтүниң корум-чурумун сагыырының ёзулуг эселекчилери болуп турар.

Бистиң республиканың үлетпүр бүдүрүлгелеринде, колхозтар болгаш совхозтарында 7700 ажыт күш-культуржу бар. Оларның дыка хөйү коммунистиг күш-ажылдың шалыңчылары, бүдүрүлгениң мурнакчылары. Амгы үеде СЭКП-ниң XXIV съездизинге алдар болдурган социалистиг хүлээлгелерин оларның хөй кезии күүсеткен, өскелери бо хүннерде доозуп, сөглээн сөзүн бижиы-биле ээлеп, чурттуң амыдыралында төөгүлүг болуушкунну күш-ажылчы чедиишкиннерлиг уткуп турар.

Күш-культура ажылының деңнелин бедидеринге СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1966 чылда үндүргени «Күш-культураны болгаш спортту улам ындай хөгжүдер хемчеглер дугайында» доктаалы улуг рольдуг болган. Бо документиниң сөөлүнде спорттуң материалдыг баазазын экижидер, күш-культура кадрларын быжыглаар, организакчы ажылдың хевирлерин сайзырангайжыдар талазы-биле хемчеглер алдынган.

Бистиң республиканың ажылчы чонунга 4 стадион, хол, бут бөмбүүнүң 105, баскетболдуң 120 шөлдери, спорт залдары, хаак баазалары болгаш өске-даа спорт дерилгелери бараан болуп турар.

Бүдүрүлгелерде, колхозтарда болгаш совхозтарда күш-культура ажылын штаттыг болгаш хөй-ниитичи инструкторлар чорудуп келген. Тываның комплекстиг геология экспедициязында, «Сүт-Хөл», «Тиилелге» совхозтарда, Ак-Довуракта бо талазы-биле ажылды дээре организастаан. Ак-Довуракта 18, геология экспедициязында 6 хөй-ниитичи инструктор ажылдап турар. Оларның кыйгымак күш-ажылының түңнелинде бо черлерде спортка хандыкшылдыгларның саны өскен. Экспедицияның 200 ажыт геологу күш-культура-биле доктаамал кичээлдеп турар, оларның 70-ни бирги, ийиги разрядтың спортчулары. Коллективтиң удуртукчулары (начальниги П. И. Корж) күш-культураны сайзырадырынче, ону массалыг болдурарынче доктаамал сагыш салып келген. Мурнунда өске ажыглалга турган бажыңны спорт залы кылдыр эде дерээн.

Дыка хөй коллективтер чайгы, кышкы үелерде янзы-бүрү спорт маргылдааларын эрттирип турар болу берген.

Профэвилелдерниң VII кышкы спартакиадазының бирги эдээ коллективтерге болуп эртип турда, аңаа дыка хөй ажылчыннар, албан-хаакчылар киришкен. Ооң аңгыда хаактыг, коньки-лыг массалыг чуңгулааашкынны база организастап келген. Ол болза ажыл-ишчилерниң кадыын быжыглап, омак-сергек хөөнүү киирер, Төрээн чуртунуң чаагай чоруу дээш бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга дузалаар ёзулуг улуг спорт болур.

Күш-культура болгаш спорт совет кижилерниң амыдыралынче ханызап кирген. Ынчалзажок бо күрүне ужурдуглалыг ажылда четпестер ам-даа хөй. Колхозтарга болгаш совхозтарга тускай шалыңныг 26 инструктор ажылдаар ужурлуг, а херек кырында ооң чартыы ажылдап турар. Өскелерниң шалыңы өскээр ажыглаттынып турар. Кызылда дыка хөй улуг-улуг бүдүрүлгелерлиг. Ындыг болза-даа чүгле 3 коллективте инструктор бар. Моон алгаш көөрге, спорт ажылын канчаар үнелеп көрүп, чорудуп турарынче билдингир-дир. Бир эвес ону болур-чогууру-биле четчелээр болза, күш-культура сайзыралынга дыка бурунгаар базымнарны, ажыктыг ажылдарны кылып болур аргалар бар.

Бүдүрүлге гимнастиказын коллектив бүрүзүнге эрттирери — кижилерниң кадыын быжыглаарынга, бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга улуг салдарлыг. Ынчалза-даа Кызылдың дааранылга комбинады, комплекстиг геология экспедициязы, күрбанк коллективтеринден аңгы бүдүрүлгелерде, организацияларда бүдүрүлге гимнастиказын чорутпайн турары четпес. Ону чорудуп болурунуң бүгү аргалары коллектив бүрүзүнде бар.

Сөөлгү үеде туризмни сайзырадырынче, хоорай даштынга ажылчы чоннуң дыштаныылга зоналарын тургузарынче кичээнгейни салып турар. Бо талазы-биле чамдык бурунгаар базымнар бистиң республикада кылдынган болза-даа, шуудавайн. Хоорай даштының дыштаныылга зоналарын, баазаларын, туристиг лагерьлерни, аңчылар болгаш балыкчылар бажыңнарын өске республика, областарның үлегери-биле биске кылып ап болур. Ол ийи дыштаныр хүннүг ажыл неделязынче шилчээн үеде чугула айтырыгның бирээзи болуп турар. Ажылчы чоннуң чайгы дыштаныылгазын организастаар үе чоокшулап келген. Ону хамаарышкан черлер өөренип көөр херек.

СЭКП Кызыл хооркому, хооркүүском, облпрофчөвүлел болгаш ВЛКСМ хооркому коллективтерге ажылчы чоннуң дыштаныылгазын эң эки организастаар талазы-биле көрүлдени чарлаан. Ооң кол сорулгазы хоорай чурттакчыларының дыштаныылгазын экижидери. Ол күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге улуг салдарны чедирери чугаажок. Республиканың районнары, хоорайлары так ындыг көрүлдени организастап, чорудары күзенчиг.

Күш-культураны болгаш спортту улам ындай хөгжүдер талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелинде «...КҮШ-КУЛЬТУРАНЫҢ БОЛГАШ СПОРТТУҢ МАССАЛЫГ ХЕВИРЛЕРИНГЕ КИРЖИРИНИҢ ТААРЫМЧАЛЫГ БАЙДАЛДАРЫН ЭКИЖИДЕР» деп, айыткан. Ол социалистиг бүдүрүлгениң ээзи болгаш тургузукчулары күш-ажылдың кижилеринге шынчы дузалакчы болур.

Туктарны — эң дээрелерге

ССРЭ-ниң Кодээ ажыл-агыйы министерствозунуң коллегиязы, кодээ ажыл-агый болгаш белеткелдер ажылдакчыларының профэвилелдериниң ТК-зының Президиуму 1970 чылда кодээ ажыл-агыйы талазы-биле Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжының түңнелдерин чугаалажып көрген.

РСФСР-дең Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжынга тиилекчилер кылдыр санаан черлер: Краснодар, Красноярск крайлар, Ленинград, Липецк, Москва, Сахалин, Челябинск, областар, Чуваш АССР. Оларга ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң шилчиир Кызыл туктарын база акша шаңналын тывысыр деп шиитпирлээн.

Ол ышкаш РСФСР-ниң республикаларының болгаш областарының 30 районнарынга ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң шилчиир Кызыл туктарын тывыспышаан, акша шаңналын бээр деп шиитпирлээн.

(СЭТА).

Партияның XXIV съездизиниң ажыттынар хүнүн Ак-Довурак хоорайның ажыл-ишчилери күш-ажылчы чедиишкиннер-биле уткуп турар.

«Тыва дал-дүгү» комбинаттың ийиги ээлчээниң тудуунда руданы үүрмектеп сорттаар комплексизин тудуп кылыры доозулган. Ооң корпустарын тудуп кылырынга Сергей Сендажының, Данзырык Калдар-оолдуң бригадаларында дашчылар, бетонщиктер, шеверлекчилер улуун киирип келген. Ол ышкаш дал-дүгү арыглаарының квартал планын ажыр күүседиринге Дуктен-оол Деспиниң, Ховалыг Чигир-оолдуң ээлчеглери шалыңчы шимчи-биле ажылдап турар. Постоянный суурда 80 аал ишти чурттаар бажыңның иштики шеверлелин Анна Периканың, Зина Салчактың баштаан шеверлекчилери бо хүннерде доозупкан. Кайда-даа соруг кирииишкинниг ажыл-иш үргүлчүлеп, дал-дүгү хөйү-биле арыглаттынып, хөй каът бажыңнар немежип, белеткээн продукцияның сайгарылгазы шалыпкынчып турар.

ЧУРУКТА: мурнакчы тудугжу Салчак Кара-оол.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

«МУРНАКЧЫДА»

ШУЙ. СЭКП-ниң XXIV съездизинге чедиишкиннг ужуражыр дээш алган социалистиг хүлээлгелерин Бай-Тайгада «Мурнакчы» колхозтуң ажыл-ишчилери эки күүседип турар.

● Колхоз часкы тарылгага белеткел талазы-биле районда бирги черде. Янзы-бүрү марканың 14 андазынын, 45 илиирзи, 6 сеялканы септеп дооскан. Мәнаа механизаторлар К. Оолак, П. Сүрүн-оол, Ч. Алдын-оол, К. Бавуу олар эң-не идепкейлиг киришкен.

«Мурнакчының» механизаторлары бо чылын 1519 га тараа культураларын тарыыр. Бир гектар суггаттыг черден 15, суггат чок черден 10 центнер дүжүттү алыр. Үрезинниң шынарындан дүжүт хамааржыр дээрзин колхозчулар ыяк билип, 180 тонна үрезинни эки шынарлыг арыглап дооскаш, 81 тоннаазын хоранныан.

Ооң аңгыда 330 тонна өдекти шөлдерде төккен. Трактористер Чамбай Алдын-оол, Хертек Ээук-оол, чүдүрүкчүлер О. Хертек, М. Иргит олар өдек сөөртүлгезинде идепкейлиг киржип турар.

Колхозтуң тарылга шээу колдуунда суггаттыг, ынчангаш суггатчыларның 6 звенозун тургускан. Оларның семинарын чоокта чаа эрттирген. Амгы үеде Базаракдааның буга дозуп суг үндүрер кылдыр белеткеп, сайлап, дожун аштап турар.

● Колхозта шээр малдың 70 хуузу төрүпкен.

Съездиге уткуштур алган хүлээлгелерин хоочун хойжулар Х. Баадаң, С. Тойбу, Х. Бичии-Урут, О. Седен-Дамбаа, С. Хирлиг-оол олар чедиишкиннг күүседип турар. Олардан эң ылаңгыя С. Тойбу 204 хойдан 206 хураганы алган.

● Шуйда школаларга болгаш уруглар албан черлеринге бо чылын 4600 кубометр одаар ыяшты хөй-ниитиниң шеф кужу-биле белеткеп дооскан. Калыкпылга школазының одаар ыяжының 70 хуузун школа чанында сөөртүп алган. Тудугжулар 1500 кубометр тудуг ыяжын белеткээш, ооң 510 кубометрин суурда сөөртүп чедирген. Колхоз 1971 чылда малчыннарга 8 чуртталга бажыңын, 100 тонна тараа урар складты, 50 тонна ногаа шыгжаар складты тудар, ооң аңгыда ийи каът Культура бажыңының бирги каъдын доозар хүлээлгелиг. Тараа складының тудуун 1971 чылдың апрель 17-де субботник хүнүнде доозар. Амгы үеде колхоз төвүнде ийи өг-бүле чурттаар бажыңны тудуп турар.

«Мурнакчы» колхоз бирги кварталда күрүнеге эът садарының планын 108 хуу күүсеткен. Бо бүгү түңнелдер болза партияның ээлчеглиг съездизин күш-ажылчы чедиишкиннер-биле уткуур дээш калбарган социалистиг тарыштың атызы-дыр.

С. ХЕРТЕК.

«ЧОДУРААДА»

БЕЛДИР-АРЫГ. (Телефон-биле). Тес-Хем районнуң «Чодураа» колхозунуң малчыннары партияның XXIV съездизинге төлептиг ужуражыр дээш бедиткен социалистиг хүлээлгени бирги кварталда алгаш, ону айыткан хуусаазының бетинде эътти 103, сүттү 113 хуу кылдыр күүседип, күш-ажылчы тиилелгени чедип алган.

Хараал-Тей сүт-бараан фермазының саанчылары инектериниң ажаалда, чемгерилгезин экижидип тургаш, сүт саалдазын кудулатпаан, ынчангаш онаалгазын дыка ажыр боттандырган. Кодээ ажыл-агый продуктуларын күрүнеге дужаарын ажыл-агый ам-даа уламчылавышаан.

Ажыл-агыйның хойжулары кыштаглаашкынны организастыг, эки чоруткан. Амгы үеде коданнарда 5173 хой оолдаан, 5293 хураганы менди алган. Колхоз төрүүр чүс баш хойга онааптыр 102 хураганы ам безин алганы өөрүнчүг. Иван Данзурун, Сарыглар Манай-оол оларның удурткан хойжу бригадаларының көргүзүглери өскелерден дээре. Дуржулгалыг хойжулар Максим Суванди, Өмүр Данзурун, Шимит Серен олар төрүүр чүс баш хойга онааптыр 104—112 хураганы алган.

Колхозтуң ажыл-ишчилери школа, уруглар албан черлеринге келир чылын одаар муң кубометр оттулар ыяшты белеткеп берген.

В. ЛАМБЫҢ,
колхозта партком секретары.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң үшкү чыыжынга соңгулдалар талазы-биле Төп соңгулда комиссиязын бадылаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

«Тыва АССР-ниң Дээди Соведиинге соңгулдалар дугайында Дүрүмнүң» 34 болгаш 35-ки чүүлдеринде үндезилээш, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң ДОКТААДЫРЫ БОЛЗА:

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң үшкү чыыжынга соңгулдалар талазы-биле Төп соңгулда комиссиязын хөй-нийти организацияларының, ажылчы чоннар ниитилелдериниң болгаш коллективтериниң төлээлекчилеринден дараазында составтыг кылдыр бадылаар:

Төп соңгулда комиссиязының даргазы Күжүгет Сереевич **ШОЙГУ** — Тыва областың коммунистиг организациязындан.

Төп соңгулда комиссиязының даргазының оралакчызы Николай Иванович **ПИЛИПЧУК** — Тываның комплекстиг геология экспедициязының автосеттелге баазазының ажылчыннарындан, инженер-техниктиг ажылдакчыларындан, албан-хаакчыларындан;

Төп соңгулда комиссиязының секретары Евгения Дмитриевна **ПАЛА** — Бүгү-эвилелдиң Аныяктарының Ленинчи Коммунистиг Эвилелиниң Тыва область комитединден.

Төп соңгулда комиссиязының кежигүннери:

Сергей Дамбаевич **КИРОВ** — кодээ ажыл-агый болгаш белеткелдер ажылдакчыларының профэвилелиниң область комитединден;

Чечек Тадыевна **КЫЗЫЛ-ООЛ** — Дыл, литература болгаш төөгүнүң эртем-шинчилел институдунуң ажылдакчыларының коллективинден.

Калдар-оол Суракович **МОНГУШ** — Чөөн-Хемчик районнуң СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң ажылчыннары, кодээ ажыл-агыйның тускай эртемниглери болгаш албан-хаакчыларындан;

Шевер-оол Балчырович **ООРЖАК** — «Тыва дал-дүгү» комбинаттың рудниктиниң ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары болгаш албан-хаакчыларындан,

Зоя Даспык-ооловна **ХОМУШКУ** — Тес-Хем районнуң Самагалдай ветэмнелгезиниң ажылдакчыларының коллективинден;

Василий Филиппович **ЧИСТОБАЕВ** — Таңды районнуң «Революцияның чалбыыжы» колхозтуң колхозчуларындан;

Антонина Александровна **ШЕЛЕПОВА** — Каа-Хем район эмнелгезиниң ажылдакчыларының коллективинден,

Доржу Байкара **ШОЖАТ** — Армияга, Авиацияга болгаш Флотка дузалаарының Бүгү-эвилел эки-тура ниитилелиниң республика комитединден.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Б. ДОЛЧАҢМАА.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары К. БУДУК-ООЛ.

Кызыл хоорай, 1971 чылдың март 27.

РСФСР-ниң Дээди Совединге соңгулда талазы-биле Төп соңгулда комиссиязының составын бадылаар дугайында

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

«РСФСР-ниң Дээди Совединге соңгулда дугайында Дүрүмнүң» 36 болгаш 37 чүүлдеринге үндезилээш, РСФСР-ниң Дээди Совединге соңгулда талазы-биле Төп соңгулда комиссиязын хөй-нийти организацияларының, ниитилелдериниң болгаш ажылчы чоннар коллективтериниң мооң адаанда төлээлекчилери составтыг бадылаар:

Төп соңгулда комиссиязының даргазы **Минаев** Сергей Семенович — күрүнениң бирги подшипник заводунуң ажылчыннарындан, инженер-техниктиг ажылдакчыларындан, Москва хоорай.

Төп соңгулда комиссиязының даргазының оралакчызы **Бирюкова** Александра Павловна — Профессионалдар Эвилелдериниң Бүгү-эвилел Төп Чөвүлелинден.

Төп соңгулда комиссиязының секретары **Петровичев** Николай Александрович — культура ажылдакчыларының профессионалдыг эвилелинден.

Төп соңгулда комиссиязының кежигүннери:

Агафонова Тамара Александровна — Рязань областың Ухоловск районнуң «Коммунизмче орук» колхозунуң колхозчуларындан;

Алексеев Михаил Николаевич — РСФСР-ниң чогаалчылар Эвилелинден;

Аристов Борис Иванович — Ленинград хоорайның коммунистиг организациязындан;

Барановский Василий Николаевич — профессионалдар эвилелдериниң Ростов область Чөвүлелинден;

Батохин Николай Михайлович — Краснодар крайның Усть-Лабинск районнуң «Ладожский» совхозунуң ажылчыннарындан, кодээ ажыл-агый специалистеринден болгаш албан-хаакчыларындан;

Бгажноков Хачим Гумарович — Кабардин-Балкар АССР-ниң Баксан районнуң Шогенцуков аттыг колхозунуң колхозчуларындан;

Бызов Геннадий Феофанович — Кемерово областа Кузнецкиниң В. И. Ленин аттыг металлургия комбинадының ажылчыннарындан, инженер-техниктиг ажылдакчыларындан болгаш албан-хаакчыларындан;

Гоголев Александр Васильевич — Москва областың Коммунистиг организациязындан;

Ибрагимова Роза Гилмихановна — Башкир АССР-де Уфаның пөс-шил-волокно заводунуң ажылчыннарындан, инженер-техниктиг ажылдакчыларындан болгаш албан-хаакчыларындан;

Колбин Геннадий Васильевич — Свердловск областың коммунистиг организациязындан.

Котельников Лев Сергеевич — Горький хоорайда А. А. Жданов аттыг «Кызыл Сормово» заводтуң ажылчыннарындан, инженер-техниктиг ажылдакчыларындан болгаш албан-хаакчыларындан;

Кравец Константин Петрович — Оренбург областың Саракташ районда А. А. Жданов аттыг колхозтуң колхозчуларындан;

Куликова Изабелла Борисовна — Волгоград областың Волжскиде күрүнениң подшипник заводунуң ажылчыннарындан, инженер-техниктиг ажылдакчыларындан болгаш албан-хаакчыларындан:

Мамаева Бурлият Мамаевна — Дагестан АССР-де Махачкала хоорайның республика клиника эмнелгезиниң ажылдакчыларының коллективинден:

Матвеев Леонид Иванович — Бүгү-эвилелдиң Аныяктарының Ленинчи Коммунистиг Эвилелинден;

Мясникова Лидия Владимировна — культура ажылдакчыларының профессионалдыг Эвилелиниң Новосибирск область комитединден:

Кочникин Николай Александрович — Армияга, авиацияга болгаш Флотка дузалаарының Бүгү-эвилел эки-тура ниитилелинден (ССРЭ-ниң ДОСААФ организациязы);

Образцов Иван Филиппович — РСФСР-ниң «Билиг» ниитилелинден:

Очирова Дара Аюшеевна — Бурят АССР-ниң Закаменск районда «Кызыл Октябрь» колхозунуң колхозчуларындан;

Петриченко Любовь Петровна — Алтай крайның Калманск-Аксы районда «Огневский» совхозтуң ажылчыннарындан, кодээ ажыл-агыйның специалистеринден болгаш албан-хаакчыларындан;

Полякова Наталья Алексеевна — Куйбышевте В. В. Куйбышев аттыг политехниктиг институттуң студентилеринден, профессорларындан, башкыларындан, ажылчыннарындан болгаш албан-хаакчыларындан;

Потолицын Альберт Николаевич — Коми АССР-де Сыктывкарның ыяш үлетпүр комплекизиниң картон-саазын фабриказының ажылчыннарындан, инженер-техниктиг ажылдакчыларындан болгаш албан-хаакчыларындан:

Червоткина Валентина Егоровна — Ивановонуң «Кызыл тайга» деп арыг кылыг фабриказының ажылчыннарындан, инженер-техниктиг ажылдакчыларындан болгаш албан-хаакчыларындан:

Чернышева Антонина Ефимовна — ырыдыышкын, дээди школа болгаш эртем албан черлериниң ажылдакчыларының профессионалдыг Эвилелиниң Калининград область комитединден:

Шапиро Лев Борисович — Хабаровск крайның Еврей автономнуг облазының коммунистиг организациязындан:

Шарафутдинов Фасхутдин Мухутдинович — Татар АССР-де «Татнефтегазразведка» трестиң № 3 разведка үттээшкин конторазының ажылчыннарындан, инженер-техниктиг ажылдакчыларындан, болгаш албан-хаакчыларындан.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. ЯСНОВ.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Х. НЕШКОВ.

Москва, 1971 чыл март 26.

ТЫВА АССР-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ

Часкы тарылгага белеткел дугайы

Тоску беш чылдың баштайгы чазынга белеткел ажылдарын республиканың колхозтарында, совхозтарында чорудуп турарының дугайында айтырыгны республиканың Министрлер Чөвүлели бо чылдың март 25-те чугаалажып көрген. Часкы тарылгага белеткел ажылдары оожум чоруп турарын аңаа демдеглээн. План ёзугаар алырга, 1648 тракторну, 1166 андазынны, 1470 сеялканы марттың 20-ге чедир септеп алыр турган болза, тракторларның 84, андазыннарның 89, сеялкаларның 86, илиирлерниң 90 хуузу белеткеттинген.

Кодээ ажыл-агый техниказының септелгезин Эрзин, Өвүр, Тес-Хем, Бай-Тайга районнарының ажыл-агыйларында база Таңдының «Тиилелге» совхозта онза багай чорудуп турарын Министрлер Чөвүлели айыткан.

Чамдык ажыл-агыйлар септелгени куду шынарлыг чорудуп турар. Чиҗээ, «Тиилелге», «Шеклээр», «Чыраа-Бажы» совхозтарда септеттинген техникада четпестер хөй. Чамдык машиналарның түс-түс бөлдүрлери септеттинмээн, оларның довурак-доозунун безин аштаваан болганып чоруткан хыналда илереткен.

Колхозтарның болгаш совхозтарның чоруткан тракторларын «Сельхозтехниканың» республика каттыжышкыының салбырларында оожум септеп турар. Чиҗээ, Бии-Хем районнуң ажыл-агыйларындан чоруткан 12 тракторнуң чүгле ийизин Кызылда районнар аразының каттыжышкыны септеп үндүрген. «УТКА 25 чылы» совхозтуң 9 тракторну «Сельхозтехниканың» янзы-бүрү салбырларында ам-даа белен эвес.

Часкы тарылга үезинде ажылдаар механизаторлар ылаңгыя Таңды районнуң «Тиилелге», «Элегес», «Россия» совхозтарында дыка чедишпес.

Бо чылдың марттың 15-теги байдал-биле алырга, тараа болгаш мал чеми культураларының чажар шынарынга чедир белеткээн үрезиннери 52,3 хуу. Бо талазы-биле байдал Таңды, Каа-Хем, Тес-Хем районнарда дүвүренчиг. Республиканың бүгү ажыл-агыйларындан 23-ле колхоз болгаш совхоз тараа үрезиниин хоранныап алган. Амгы үеде хоранназа чогуур үрезинниң чүгле 1,1 муң тоннаазы хоранныаттынган, азы планның 0,5-ле хуузу.

Органиктиг чемишчидилгенин шөлдерге сөөртүп тегериин организас чок чорудуп турар. 120 муң тоннаны сөөртүр планныг тургаш, чүгле 15,6 муң тоннаны төккен. Бии-Хем, Каа-Хем, Таңды районнарының ажыл-агыйларында өдек сөөртүлгезин ам-даа организаставаан. Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Өвүр, Тес-Хем, Эрзин районнарының ажыл-агыйларында кывар-чаар материал четпес.

1971 чылдың часкы тарылгазынга белеткел республиканың ажыл-агыйларында четпес чоруп турарынче Министрлер Чөвүлели Кодээ ажыл-агый министерствозунуң, районкүүскомнарның кичээнгейин угландыргаш, часкы тарылгага белеткелди дораан доозар дээш бодунуң хемчеглерни ап чорударын хүлээп алган доктаалында тодаргай айыткан.

КОММУНИСТЕР МУРНУКУ ОДУРУГДА

Коммунист Түлүш Спирин Калдавович—Чөөн-Хемчик районнуң Ленин аттыг колхозта мурнакчы дарган. Ол чүгле дарган эвес, комбайнер мергежилди база чедип алган. Эртзен күзүн тараа ажаан алышкынынга ол комбайнерлеп киришкеш, 375 га черниң тараазын ажаап, эки көргүзүглүг болган.

С. Түлүш партияның XXIV съездизин төлептиг күш-ажылчы чедишкиннер-биле уткуп, кодээ ажыл-агый машиналарының септелгезин чоокку үеде доозар соруглганы салып алган, ай планын 125—130 хуу күүседип турар.

Спирин Калдавович Пийме кодээ Советтиң депутадынга чаңгыс эвес удаа соңгудуп, чаңгыс чер-чурттугларының бүзүрелин шыңгыдып, соңгукчулар мурнунга отчёдун ой-шаанда кылып, оларның чагыын күүседип келген.

ЧУРУКТА: С. ТҮЛҮШ.
Сөөү болгаш фотозу С. СЕНДАЖИННИҢ.

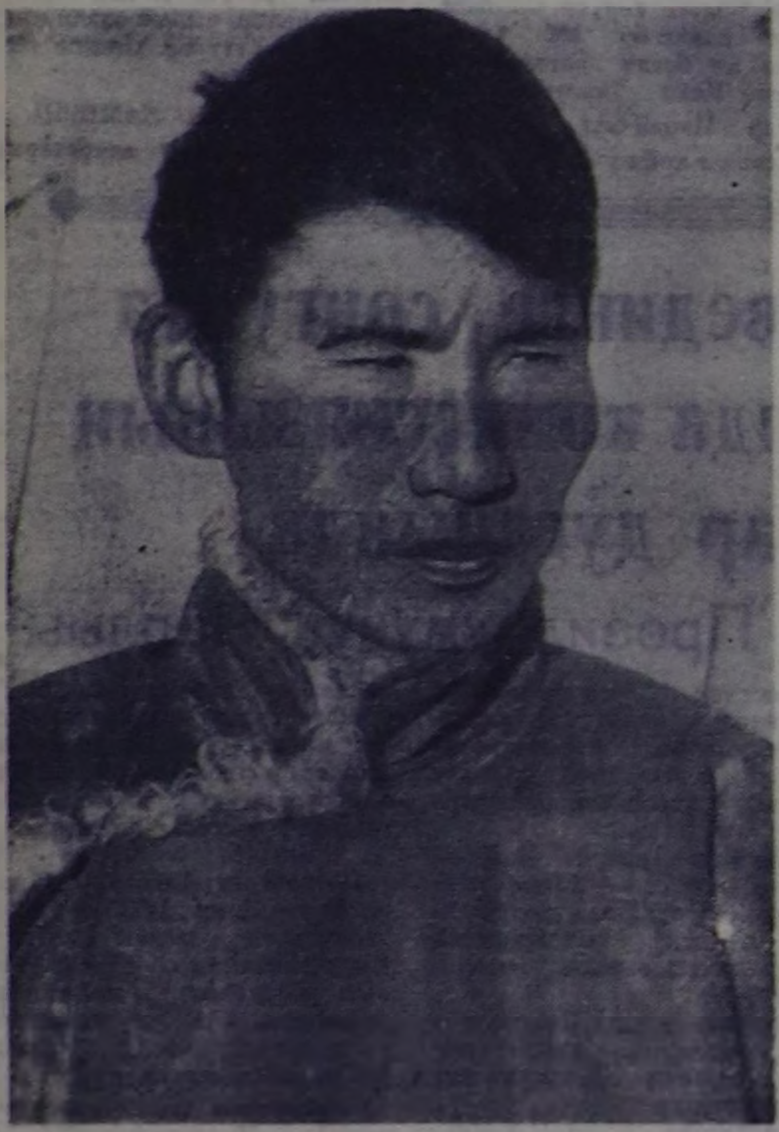

«Малчын» колхозтуң № 4 хойжу бригадазының хойжузу аныяк коммунист Александр Кара-оол эрткен юбилейлиг чылда социалистиг чарышка идепкейлиг кирип, алган хүлээлгезин эки күүседип. Партияның ам болур XXIV съездизин төлептиг уткуур дээш, ол база-ла бедиткен хүлээлгени ап, соруктуг кириишкинниг ажылдап турар.

ЧУРУКТА: А. КАРА-ООЛ.

О. МАСПЫН-ООЛДУҢ фотозу.

Соңгулдаларга уткуштур

СОВЕТ СОҢГУЛДА СИСТЕМАЗЫ

1971 чылдың июнь 13—эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның Дээди Советтеринге, ажылчы чоннар депутаттарының край, область, округ, район, хоорай, кодээ болгаш суур Советтеринге соңгулда хүнү.

Ажылчы чоннар депутаттарының чер-чер Советтеринден эгелээш, ССРЭ-нин Дээди Соведиинге чедир ниитилелдиң болгаш күрүнениң ажыл-херээн ёзулуг улусчу эрге-чагырга удуртуп турар. Совет кижилер күрүне эрге-чагыргазының органнарының ажыл-чорудулгазынга идепкейлиг киржип турар. Совет чуртун бүгү эргезиг ээлери болуп, боттарының тура-соруун илергейлеп турар.

Совет соңгулда системазынга ажылчыннар, тараачыннар, интеллигенциялар, бистиң Төрээн чуртувустуң бүгү национальностуларының болгаш улустарының төлээлекчилери калбаа-биле киржир эргелиг.

Советтерниң депутаттары—чоннуң айбычылары, оларның бедик идегелин чаалап алган кижилер-дир.

Кандыг-даа буржуаз күрүнелерде нептерээн демократтыг эвес кызыгаарлаашкыннар ажылчы чоннарның дыка хөй кезииниң соңгулда эргелерин казып турар. Ындыг кызыгаарлаашкыннар ССРЭ-ниң соңгулда системазында чок.

Совет хоойлу боттарының күзел-соруун хостуу-биле илергейлээр эргени хамаатыларга берген. Совет соңгулда системазы буржуаз чурттарда соңгулда системазындан үнлезини-биле ылгалдыг.

Совет эрге-чагырга — чоннуң эрге-чагыргазы болгаш оларга бараан болуп турар.

Коммунистиг партия Совет күрүнени быжыглаарының, социалистиг демократияны, чурттуң амыдыралын удуртуп башкарарынга чоннуң киржилгезиниң бүгү адырларын чайгылыш чокка хөгжүдериниң оруун көргүскен чокка айтып турар.

Социалистиг демократия кандыг-даа буржуаз демократиядан миллион катап демократчы. Күрүне эрге-чагыргазының төлээлелдиг органнарын тургузарда бистиң социалистиг демократтыг хаары уткалыг онза кошкуузу-биле илереп турар.

АКШ-тың конгрезиниң составы кандыгыл?

Тозан дугаар чыышның конгрезинде 535 кижиниң (төлээлекчилер палатазында—435, сенатта—100) 184-ү хереңгитеннер болгаш банк ажылдакчылары, 57-зи улуг-улуг чурттаглга бажыннарының ээлери боор турар. Оларның иштинде шериглик, шажынның улуг албан-дужаалдыглары, болчукчулар болгаш монополиялар-биле сырый харылзаалыг өске-даа кижилер бар. Тозан бирги чыышның конгрезиниң составы оон улуг ылгалбайн турар. АКШ-тың конгрезинде ажылчыннар болгаш бедүүн ажылчы чоннардан чаңгыс-даа кижи чок. Капиталистиг үстүкү эрге-чагыргалар боттарынга таарымчалыг кандидаттарга ажыктыг кылдыр соңгулда кампаниязын сан-хөөжүлдүрүп, соңгулдаларга боттарының салдарын чедирип турар. Ылангыя боттарының ийи партияларынга чарыгдалдарны монополистер харам чокка төлеп берип турар.

Американ соңгукчуларның беш түннүң ийи хирези соңгулдаларга киришпейн турар.

Соңгуур назылыг чоннуң президент соңгулдаларынга киржилгезин ап көрээлиңер. 1956 чылда оларның чүгле 60,1, 1960 чылда—64, 1964 чылда—63, 1968 чылда—60,2 хуузу киришкен. АКШ-тың амгы президентизиниң соңгулдаларынга (1968 чылда) бүгү соңгукчуларның 61 хуузу киришкен, аңы президент дээш 43,4 хуузу бадылаашкын берген.

Конгресске соңгулдаларның түннелдери мындыг. Соңгуур назылыг чоннуң 1956 чылда 56,6 хуузу, 1960 чылда—59,6 хуузу, 1964 чылда—58,7, 1968 чылда—46,3 хуузу бадылаан.

АКШ-тың конгрезиниң ийи палатазының кежигүннериниң иштинде чаңгыс-даа ажылчын кижи чок. ГФР-ниң бундестагынга (парламент) 1969 чылда соңгуткан депутаттарның хөй кезии капиталистерниң төлээлекчилери болгаш хүжүметтер. Ында бүгү депутаттарның 3-ле хуузу депутат мандаттыг.

Капиталистиг ниитилелде херээженнерниң ажылдаар, өөренир, дыштаныр, ажыл төлевири алыр эргези эр улус-биле деҥ эвес. 1955 чылдан бээр АКШ-ка чаңгыс-даа херээжен кижи министр кужаалга ажылдаваан.

АКШ-тың конгрезиниң ийи палатазында шупту 11 херээженнер бар. А 1960 чылда конгресске 17 херээженнер турган болгай. 1967 чылда Францияның Национал хуралынга соңгуткан депутаттар иштинде 9 херээжен кижи бар.

Бистиң чуртта байдалды анаа канчап деңнээрил! ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сескизи чыыжының депутаттарының 30,5 хуузу, азы 463-ү херээженнер. Амгы үеде чер-чер Советтерниң депутаттарының 44,6 хуузу херээженнер.

Күрүнениң ажыл-херээн удуртурунга совет херээженнерниң идепкейлиг киржилгези болза, ССРЭ Конституциязында айыткан деҥ эргениң принциптериниң амыды-

Директивалар

төлевилелин таныышкаш...

Съезд бүдүүзүнүң бо хүннеринде бүгү чурттаазы ышкаш, Чөөн-Хемчик районнуң ажыл-ишчилери тоску беш чылдың Директиваларының төлевилелин сеткил ханыышкыны-биле таныышкаш, ону бир үн-биле чүүлдүгзүнүп, партияның айытканы өндүр улуг планны күүседиринге төлептиг улуун киирер быжыг бүзүрелин илергейлеп турар.

Районда колхозтарның, совхозтарның база бүдүрүлге, транспорт, тудуг организацияларының, албан черлериниң коллективтеринге база партия организацияларынга болуп эрткилээн хуралдарга ажылчы чоннар калбаа-биле киришкен. Ооң-биле кады хөй санныг лекторлар, агитаторлар болгаш политинформаторлар ол улуг документини таныштырарда эрткен беш чылдың күүселдезиниң түңнелдери-биле база районнуң мурнунда тургустунуп турар ажыл-агый сорулгалары-биле сырый холбаштырган. Директивалар төлевилелин чугаалажырынга холбаштыр 89 кезек черге хуралдарны эрттирген, оларга 11 муң ажыг кижи киржип, оларның хөй-хөйү санал-оналын берген.

Бистиң районнуң ажылчы чоннары СЭКП-ниң XXIV съездизин төлептиг уткуур дээш база күженишкинниг ажылдаан. Чамдык ажыл-агыйлар мал продуктуларын күрүнеге садар талазы-биле бирги кварталдың планын март 15-тен күүседип эгелээн: Партияның XXII съездизи аттыг совхоз сүт садар планын 112 хуу, «Октябрь 30 чылы» совхоз—108 хуу, «Чыраа-Бажы» совхоз эът садар планын—106 хуу, «Сүт-Хөл» совхоз бирги кварталда эът, сүт садар планын ажыр күүсеткен.

Кодээ ажыл-ишчилериниң чамдыктары съездиге уткуштур алган хүлээлгезин күүседип, соглаан сөзүн ээлеп шыдаалнар. Чижээ, ам безин хойжу Б. Доңгак («Чыраа-Бажы» совхозта) тергүүр 100 хойданна 100 хураганны, С. Базыр-Сады (Ленин аттыг колхозта), О. Мурзуна, О. Дүпшен («Сүт-Хөл» совхозта) төрүүр чүс хойга онаалтыр 96—99 чедир хураганны камгалап алган.

Районнуң механизаторлары болгаш тараажылары база-ла багай эвес ажылдаан. Ылангыя «Октябрь 30 чылы», «Искра» колхозтарның, «Сүт-Хөл» совхозтуң механизаторлары часкы тарылгага техниканы бүрүн септеп, белеткеп дооскаш, хову турлагларында чыскаап тургузуп алган, ажылдаар кижилерни четчелеп доосжан болгаш часкы ховуу ажылының үезинде социалистиг чарыштың негелделерин ажылдап кылган. Механизаторларның хуралдарын эрттирглээн.

УЛУГ АЖЫЛ-ХЕРЕК МУРНУВУСТА

Чөөн-Хемчиктиң бүдүрүлге черлери бо чылдың эрткен ийи айларының планныг сорулгаларын чедишкиннг күүсеткен. Ылангыя тудуг-септелге участогу продукция бүдүрериниң планын 114 хуу, эрткен чылдың баштайгы ийи айлары-биле деңнээрге ол коллектив продукция сайгарарын 21 хуу көвүдеткен. Ол ышкаш съезд мурнунуң хүлээлгезин АТБ, хлеб заводу, хөмүрдаш разрези база күүседип турар.

Амгы үеде районда чүгле кодээ ажыл-агыйлары эвес, улус өөредилгезиниң, культура чырыдылышкын албан черлериниң ажылдакчылары бедик көдүрлүүшкүн-биле ажылдап турар. Ылангыя «Большевик» совхозта школаның келир өөредиге чылында одаар ыяжын улусчу арга-биле чорудкан, ооң ам 570 кубометрин белеткеп алган. Сүт-Хөлде Хөр-Тайганың чоңу база ындыг эгелээшкинни кылганнар.

Чөөн-Хемчиктиң культура ажылдакчылары Директивалар төлевилелин таныштырарынга идепкейлиг киришишаан, съездиниң ажыттынар хүнүнге тураскааткан бот-тывынгыр уран чүүлдүң фестивальдарын чер-черге эрттиргилээн. Ам түс-түс шилиндек коллективтериниң отчёттуг концерттери район төвүнде эгелээн. Оларда «Октябрь 30 чылы», «Искра» колхозтарның, СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң бот-тывынгыр артистери бедик уткалыг, солун концерттерни кылган. Ол ышкаш кодээ культура бажыннарында, клубтарда мурнакчыларга тураскааткан болгаш тематиктиг кежээлерни, диспуттарны организастап эрттирип турар. Чижээ, Сүт-Хөлдүң, Чыраа-Бажының культура бажыннарынга, мурнакчыларга, ада-иелерге холбаштырган кежээлер, «Октябрь 30 чылы» колхозка «тыва оюннар» кежээзи чоннуң сонуургалын хайныктырган.

1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле Директиваларның төлевилелин партия, комсомол чырыдылышкынының кичээлдеринге база-ла таныышкылаан.

Ооң-биле кады ажылчы чоннар ол улуг, чугула документини таныжып, хуралдарга чугаалажып турган, ажыл-агый чорудулгазында четпестерни илередип, ону чайладырының оруктарын айтып турган. Ылангыя «Большевик» совхозта чамдык кодээ ажыл-агый машиналарын чедир ажыглавайн турарын, а ол ышкаш «Тыва» совхозта, «Искра» колхозта чемишчилелгени чөп ажыглаваанының уламындан дужут чавыс боор турарын демдеглээннер. Өскелээ ындыг чижектерни айтып болур.

Тоску беш чылдың Директиваларының төлевилелинде көрдүнген улуг ажыл-херектер мурнувуста, ол бүгү улам күженишкинниг ажылдаарын биске хүлээндирип турар. Партияның дораан эгелээр XXIV съездизиниң үндүрер шиитпирлерин, планныг сорулгаларны чедишкиннг күүседир дээш бүгү партийжи политиктиг болгаш организакчы ажылды улам күштелдирер, дааныдырган ажыл-херек дээш кадрларның, бүгү коммунистерниң харыысалгазын улам бедидер ужурлуг бис.

С. КУУЛАР,
СЭКП Чөөн-Хемчик районунуң секретары.

АНЫЯКТАР— УЛУГ КҮШ

Улуг-Хем районнуң «Улуг-Хая» совхозунуң Хайыракан салбырының Эъжимде хойжу бригадазының коданнарында солдаашкын кидин түлүк, хүн бүрү чаш хураганнар көвүдеп турар апарган. Чаш төлдү чидириг чокка камгалап алыр дээш кадарчылар, сакманщиктер күженишкинниг ажылдап турарын кодан бүрүзүнден көрүп болур.

Чаш хураганнарны ажаап, доруктуруп өстүреринге салбырның аныяктары улуг рольду ойнап келгеннер. Сакманщиктеп ажылдап чораан, кадарчыларның дуржулгазын өөренип алгаш, мурнакчы кадарчылар апарган аныяк өскеннер салбырда бар.

Бир өг-бүле Шыырапай Конгаажык биле Тоглаапан Барыңмаа кадарчыларга каш чыл улаштыр сакманщиктээш, сөөлүнде каан салбырның мурнакчы хойжулары апарганнар. Кадарчылап келген үезинде чыл бүрү төрүүр чүс хойга онаалтыр 100-тен 120 чедир хураганнарны өстүрүп ап келгеннер. Эрткен чылын төрүүр 100 хойданна 123 хураганны өстүрүп алганнар.

Тоску беш чылдың баштайгы чылында Шыырап биле Барыңмаа социалистиг чарышка бедик хүлээлгелерни алган ажылдап турарлар. Төрээн бүгү хойнуң хураганнарын бүрүн камгалап албышаан, хойданна 2,7 кг дүктү кыргып алыр, кадарчыларның сорулгазы ындыг. Мурнакчы хойжунуң коданында ам төрээн 273 хойдан 304 хураган онча-менди доруктуп турар. СЭКП-ниң XXIV съездизинге уткуштур хойжу өг-бүлениң белээ төрүүр 100 хойга онаалтыр 101 хураган болган.

Шыырапай биле Барыңмаа оларда сакманщик кыстар Вера Дажы, Зоя Чаңчыңмаа ам дөрт чыл улаштыр чаш хураганнар ажаап, өстүрүп турарлар. Дажы 55, Чаңчыңмаа 40 хураганны, Тоглаапан Барыңмаа 65 хураганны өстүрүп доруктургаш, ам чаа төрүттүнген хураганнарны хүлээп ап эгелээннер. Сакманщиктеп чораан, кадарчы болу берген өг-бүлениң үлегери-биле Зоя биле Вера хойжулар болуру чугаажок.

Хайыраканның аныяктарында Эник Чаңмыр, Фая Доруун-оол, Зина Чаңмыр-оол ышкаш мурнакчы, күш-ажылга кызымак кыстар хойжу бригаданың коданнарында хөй. Олар 40-тан 70 чедир чаш хураганнарны хүлээп алгаш, ажаап, доруктуруп турарлар. Партияның XXIV съездизин күш-ажылчы белектер-биле уткуур дээш Эъжимде хойжу бригаданың кадарчылары, сакманщиктери күженишкинниг ажылдап турарлар.

Салбырның баштаар чери, партия, комсомол, профэвилел организациялары болгаш херээженнер чөвүлели аныяктарны мал ажылынга хаара тудар талазы-биле улуг ажылды кылган. Хайыракан салбырның хойжу бригадаларында аныяктар ажылдавайн турар чаңгыс-даа кодан чок. Ынчангаш аныяктар—улуг күш, дааныр кижилеривис деп, совхозтуң дирекциязы санап турар.

Т. КҮНЗЕҢ-ООЛ.

Чедишкиннинг доозар

Каа-Хем районнуң улус өөредилгезиниң ажылдакчылары СЭКП-ниң XXIV съездизинге төлептиг ужуражыр дээш бедик көдүрлүүшкүннүг ажылдааннар. Районнуң он алды школаларында ажылдап турар башкы кадрларның аңгаа хирези эки түңнелдерни чедип алган.

Кичээлдерни чаа программа-биле хуусуурттуп, башкылаашкынның чаа хевирлерин дилеп тыварынга кызымактарның саны хөй. Чижээ, Ильинка ортумак школазынга эге класстар башкызы А. Чапсынай школада белеткел клазын башкылап турар. Бо башкының кичээлдериниң эртип турарының шынары эки, өөреникчилерниң билии шыырак. Ол ышкаш Бүрен-Бай-Хаак сес чыл школазының башкылары Л. Ензак, А. Мажарова олар онаашкан ажылынга харыысалгалыг болуп, бичии чаштарның кижизидериниң, өөредириниң хереенге билиин, күжүн харамнанмайн турарлар. Ылангыя аныяк башкы А. Мажарова төөгү кичээлдеринге Ленинниң чогаалдарын өөрениринге өөреникчилерни хандыкып, аңаа хамаарыштыр немелде кичээлдерни берип турар. Ооң башкылап турары класстарында өөреникчилерниң дыл, домаа сайзыраңгай, өөренген чүүлүнге түңнелди боттары кылырынга чаңчыкканнар. Аныяк башкы чүгле бодунуң дааңган ажылынга ак сеткилдиг эвес, хөй-нииити ажылының идепкейлиг киржикчизи. Ол башкыларның комсомол организациязының секретары база совхозта комсомолчу аныяктар ортузунга политөөредилгениң пропагандизи.

Районда өөредиге шынары кошкузу-биле экижип, чүс хуу өөредилгени чедип алган класстар 52 четкен. Ол ышкаш чүгле 4—5 демдектерге өөренгеннерниң саны көвүдээн. Ылангыя орус дылга 95, тыва дылга 99 хуу өөредилгени чедип алган чорук эрткен чылга бодаарга дыка бедик көргүзүг-дүр.

Өөредилге-кижизидилгелиг ажылдарга багай эвес түңнелдерни чылдан чылче улам экижидип олурар школалар районда бар. Сарыг-Сеп тиң № 2 ортумак, Бояровка, Суг-Бажы, Бүрен-Бай-Хаак сес чыл школаларының чартык чылда өөредилге хуузу база-ла эки болган. Бо школаларда өөредилге-кижизидилгелиг ажылдар бедик деңнелде тургустунган.

Өөредилге чылы доостурунуң сөөлгү улузуну арткан. Район школаларының башкылар коллективи бо шиитпирлиг үлдүнда улам күженишкинниг ажылдаар дээш чаа-чаа сорулгаларны салган.

Е. АЖЫ,
Каа-Хем районозунуң инспектору.

ЧАА СЛОВАРЬ

Тываның ном үндүрер чери М. С. Хомушкунуң редакторлазы-биле «Математика терминнериниң орус-тыва словарын» 1000 экземпляр кылдыр парлап үндүрген. Ында 5000 сөс кирген.

Өөреникчилер, математика башкылары, очулдурукчулар болгаш өске-даа улустар ажыглаарынга словарь таарымчалыг. Ол математиканы ханызы-биле шиңгээдип алырын дүргедедир болгаш чиигедир.

Словарьның автору Кызылдың педагогика институдунуң башкызы Серот Седенович Салчак. «Математика терминнериниң орус-тыва словарын» Кызылдың болгаш республиканың ном магазиннери удавас садыглап эгелээр.

О. БАИР,
Тываның ном үндүрер чериниң редактору.

ОРУК ААЙЫ-БИЛЕ

(Чурумал)

Николай райкомдан даштаар үнүп келгеш, аъдын ол кылаштааш, дерин чоттунуп, таакпылавышаан, дестегер хүрең чаактарының аразында моңгалар думчуунга домей, хөртүктүг ийи чооганы уннаштыр чыдыпкан кырлаң оорганың карак албайн турда, аңаа мөрүйлө ужуражы бергем мен.

Мендилежикеш, айтырдым:

— Чүү дугайлыг чор?—Сүрээдээн ам-даа арылбааның бодаарга, бюрога-ла кирип турган хевирлиг. арай тыртылчак харыылады:

— Бо-ла мынчаар. Херек эмнелезиндэн чуруктарым негээн. Чурукка тырттырарым ол-дур ийин. «Билдингир-дир. Кежигүн эвес кижи болгай, партияга кирип алган-дыр бо, бичии сеткереп алзын» деп бодааш, чугааның аянын өскерттим:

— Даңгаар-ла Оорганы көрүп каап турар, ында чүү бар чүвел?

— Кыштаам бар. Моон арай ажыг. Кончуг чер болгай аан.

— Кандыг кончуг дээриң ол?

— Хар-хөртүктү көрбейн-дир силер бе! Кырган кижи, катым ашак, хой чандырган чүве. Бастырып-бустуруп алыр ийне дээш, аңаа барааглап тур мен.

— Ындыг таварылга турган бе, мынчаш?

— Туруп болур. Аңаа эвес-даа, өске оларга көрген, көзээн кижи мен.

— Кана?

— Оруктуг-Дыттыг-Хемге. Ол аразы кончуг дүрген болган. Чүве-ле хоолаан-хаалаан дег болза, улуг-ла тей дээзинден туруу берген ышкаш, бүдүн-бүдүн, өг дег, хөртүк буступ душкүлээш, чиити куду сөөртүп бадарда, хоюмну дүвүреди алгырып, тудкан-тудканым-биле хойзуп чорбужемче, кешкен харның ужу-кыдыы коданга дээп чорув, оруктуг хөме ап, мени кадыш-кудуш кылдыр үстүрбүшаан, чүү-даа көзүлбес кылыпкан. Бузураш арлы бергенде, туруп кактангаш, шимченириимге, он талакы эктим-не аарышкылыг. Ону-даа херекке албайн, хоюмче көөрүмге, оруктан муң-не чайлап четтигипкен, чаңгыс хураган белдиренейнип, өөрүнүң соондан илгип бар чор. Ол үеде ой аксынга турган сарлыктар кызааның ол-бо талазында ийи үстү берген тур. Белин сөөртүп алган, бертик-даа бар. Хөме душкен хөртүкте улуг-ла буганың хөрээ костүп, уштунуп чадап ор. Баргаш, казып үндүрүпкеш, оон ынай көргүлээримге, бир сарлыктың чүгле кулаа костүп чыдыр. Бажынга чедир казкаш, тыртткан—шагда-ла өлүг. Оон аңгыда, база үш моңдурга хөртүк алдында барганын ээлери чүгле эртенинде сарлыкты онча-лаам, чоктап каапнар. Кудаа кадыг, аваангыр эвес кижи болза, берге-ле черлер бо!

—деп, Николай чугаазын доосқан.

— Чүү мындыг сарлыктарыл ол, мынчаш?

— Хуу. Аразында бистиндаа бар-ла...

Кезек мыттаашпайн тура, мен эгеледим:

— XXIV съезд ажыттынар бүдүүзүнде сени партияга кирип алган деп билип тур мен, бир эвес соора билиппээн болзумза. Ол төөгүлүг шуулганга белээн чүл?—дей кааттым.

— Шын-шын — дээш, ол баштай бодунга кавыдавайн, малы хүр, төлүнде чидириг чок, Каргыда Доңгак Бичеоолду, Александр Серенни, Мугурда Салчак Метпэзни, Доңгак Орус-оолду болгаш өскелерни-даа мурнунга тудуп адааш:

— Менде база чүгээр-ле: төрээн 274 хойнуң чаш төлү бөгүнге чедир бүрүн менди, арткан 38 хойдан база-ла ол хире хураганны бүрүн алырының чайлаш чок кырында келген мен—дей-дир.

— Хөөн-даа эки, бүзүрелдаа улуг, мындыг ышкажыл?

— Ындыг. Бир талазында, чыл хүр-дүр. Ам ажырбавывда кирген. Ам-даа тонна ажа дүжер сиген, ооң кырынга суда, чарба аймаа курлавыр бар. Ийи талазында, чеди чыл ажыр мал малдап, хыны тып, ал-бот база кажарап келген болдур ийин. Өзээниң база турар. Чыл бүрүде-ле айда бирээден эвээш эвес эртип турар зооветеринарлыг кичээлдер, мал ажылынга хамаарышкан чогаалдар номчууру, малчыннарның дуржулга солчулгазы кижиниң билиг-медерелинге, ажылчынге дыка салдарлыг чүве-дир—дээш, ол база-ла Ооргаже көрдү. Башкылыы чаа-ла кырже артылып келген бызыргыв ак кодамче айыткаш:

— Көрүп тур силер бе? Мээн хоюм ол-дур!—дээш, кылайты кеттиниип алган идик-хевин эде-хере чазагылааш, база-ла таакпы кыпсып алды. Ам-даа биче хөөредип алыр сорулга-биле көргенимден бээр элээн үр апарган, мындыг таварылга чугаалап бердим:

— Бичии мен. Чаптанчыы сургей ак анайым бар чүве. Ишти аараан, аажок алгырып турда, экизи көрген, мал эмчизи К. бо-ла келди. Аппардым. Көрүп, дыңнаалап-дыңнаалап: «Дустуг суттан эккел!» деп мындыг. Эккеп-ле бердим. Аскынче куткаш, иштин кезек шашкылап-шашкылап, салып кагды: «Тоолгазыптар оң». Анай алгырбышаан. «Чүзү канчап бергеп болур боор?—дээш, база-ла мурнуку артазын катаптады. Хевээр-ле. Эмчи ачамга чугаалады: «Хей-дир. Мал болбас чүве-дир. Өзеп каапнар!» К-ның айтыышкынын ёзугаар анайны өзеп каан болгай. Кандыг ышкаш, сен бодаарыңга?—дээш, Николай Комбуевичиже көрүндүм. (Малчынны мынчаар хүндүлээр).

Кижим каткызын шеглээш:

— Көңгүс бөдүүн чүве ышкажыл!—дээш, ижин, өкпе, хан, чүс аарыгларынга удур кандыг-кандыг тарылгалар барын, чүү деп эмнер-биле канчаар эмнээрин бир-ле дуржулгалыг мал эмчизи дег, тайылбырлап шаг болду.

Район төвүнде чурук тырттырар чер ам-даа чогуну харааҙы-биле ооң дурзузун тырттырып алыр боор дугуржуп алган кижиниң бистиң-биле орук аай болган. Чарлыр ужурлуг чериниске чедир аныяк коммунистен мындыг чүүлдерни немей билип алдым. Чаа, тоску беш чылдың баштайгы чылында ол 100 хойдан 100 хураган алыр, бир баштан 1,5 кг дүк кыргыыр, 3 га черни аштап, суггаргаш, 6 тонна сиген кезип белеткээрин хүлээнген, бодунуң (Каргының Белде № 1) бригадазында шыырак хойжуларның бирээзи Доңгак Орус-оолду социалистиг чарышка кыйгырган болду.

— Сээң кыштааң—Ооргада кижи билбес чүве чок. Удаваас хар чиндиш кынныр деп барды. Ол кавыда кижи турбужук, мал ижер суг бар эвес. Чазааң кайда ийик?—деп, сөөлгү айтырыым ол.

— Шын-на болгай! «Суг бажы кайда болдур, чер кыдыы ында» дижир ийикпе? Ооргага дөрт айның ортан үезинге чедир чытса-ла, чолум ол. Доктаамал чазаг бар эвес. Чазагны тудар, кыштагны септээр, ооң чанынга чурттаалга бажыңын тударының айтырыын баштаар черге каш-даа удаа тургускан мен, —түңнел чок хевээр. Бо чылын чазаары-биле Кадыр-Орук аксында октапкан казаа септеп алган мен.

— Октапкан?!

— Ийе. Барык-ла ындыг. Аал көжерде, турган өдээн ыяк арыглааш, өөнүң оруун кылайты аштааш, дараазында ховар кижиге белеткеп каар чаагай чаңчыл ам-даа бар. Ийи-үш чыл улай өдээн каспайн кагтылапкан (маңаа ол 2—3 кижи ады адаан) казааның чартык метр чыгыы кылын көрженин чааскаан хоорул, арыглааш, кургадып каан мен. Ам чүгле хоорары арткан—деп, Николай түңнеди.

— Хойжуларның амыдырал-чурттаалгазында, ажыл-херектеринде, кижизидилгезинде «Малчын» колхозтуң баштаар чериниң талазындан шиитпирлеве чогуур айтырыглар ам-даа хөй-дүр эвеспе»—деп, өске-даа малчыннарда аңаа дөмейлешкек байдалдарның барын сагтып келгеш, бодандым.

Ол-даа, мен-даа оруувус оруктап, чарлып чоруптувус.

Салчак МОЛДУРГА.

ралга херек кырында боттанганының бир херечизи.

Хөй-хөй капиталистиг чурттарда анывктарның дыка хөй кезиин соңгулдаага киириштирбейн турар. 18 хардан эгелеп соңгуур эргени анывктарга тыпсыр дугайында хоойлу төлевилелин АКШ-тың конгрезинге 1943 чылдан бээр 153 катап көрген. Ол бүгү кандыг-даа түңнел чок. Политикаже хандыкшылдыг анывктарга чагырыкчы эрге-чагыргалар бүзүревестер.

Бистиң чуртувуста анывктарның байдалы оон ыраажай өске. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутаттарының иштинде 281 кижи, азы 18,5 хуузу 30 хар чедир назылыг.

1936 чылдың ССРЭ Конституциязын хүлээп алырынга чедир күш-ажылчы эвес идегеттерниң — чиижең садыгжыларның, хамаларның, байларның соңгуур эргезин кызыгаарлап турган болгай. Соңгулдаларга хоорайның болгаш кодээниң төлээлекчилериниң нормазы аңгы-аңгы турган. Соңгулдаларны соңгулда округтарынга эвес, а Советтерниң область съездилеринге ажык бадылаашкын-биле эртирип турган.

1936 чылдың ССРЭ Конституциязын ёзугаар бистиң чуртувуска күрүне эрге-чагыргазының органнарын тургузарының чаа чурумун тургускан, күрүне эрге-чагыргазының дээди-даа, чер-чер-даа органнарынга соңгулдалар чорударының принциптерин тодараткан. Соңгуур эргеге кандыг-даа кызыгаарлаашкын турбас соңгулда округтарынга чажыт бадылаашкын-биле бүгү-ниитиниң, деңге болгаш дорт соңгулдазын чорударын доктааткан.

ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң Конституцияларын ёзугаар ажылчы чоннар депутаттарының бүгү Советтеринге депутаттарны соңгуурда соңгукчулар бүгү-ниитиниң, деңге болгаш дорт соңгулда эргезинге үндезилээш, чажыт бадылаашкынны бээр. Хоойлуда айытканын ёзугаар угааны четпес деп көрген кижилерден аңгыда, 18 хар четкен ССРЭ хамаатылары расазы, националы, эр, херээжени, чүдүлгези, билииниң деңнели, социал байдалы, хоокшул-хөреңгизи, шаандагы ажыл-чорудулгазы хамаан чокка соңгулдаларга киржир эргелиг.

Ленинчи национал политиканың принциптери бистиң соңгулда системазында боттанган. Чоннуң саны хамаан чокка бүгү националдар күрүнениң бүгү ажыл-херээнге деңге эргелиг киржир.

Улустарның найыралының болгаш кады ажылдажылгазының ленинчи идеязы Советтерниң ажыл-чорудулгазында көскүзү-биле боттанган. Организастаттынганының болгаш депутаттарның составының-даа талазы-биле Советтер ханы интернационалчы. Советтерниң составында бистиң чуртувустуң бүгү национал-дарының болгаш улустарының төлээлекчилери бар.

Соңгулдаларны организастаарынга болгаш чорударынга хөй-ниитиниң калбаа-биле киириштирип турары совет соңгулда системазының бир онзагай талазы ол.

Соңгулда кампаниязын калбартырын, депутаттарга кандидаттарны идип үндүрериниң болгаш соңгулдаларны чорударын, бадылаашкыннарның түңнелдерин үндүрериниң коммунистерниң болгаш партия кежигүнү эвестерниң улусчу блогунга үндезилээш бистиң партиявыстың удуртулгазы-биле чорудуп турар. Соңгулдалар болза, социалистиг күрүне органнарының масса-биле харылзаазының бир хевири. Соңгулдалар үезинде массаны күрүне тургузуушкунунче бүгү талалыг хаара тудуп турар. ССРЭ-де күрүне эрге-чагыргазының органнары болгаш оларны организастаавының корум-чуруму буржуазы чурттарда байдалга деңнээрге оон кайгамчык артык шынарлыг. Буржуазы чурттарда соңгулдалар эрге-чагырга дээш аңгы демиселдиниң болгаш буржуазы политиктиг партияларының адаанажыышкынының байдалында эртип турар. Бистиң чуртувуста соңгулдаларга совет соңгукчулар канчаар-даа аажок идепкейлиг киржилгелиг. Чижээ, 1970 чылдың июнь 14-те ССРЭ-ниң Дээди Совединге соңгулдаларга бүгү чуртта 153237112 кижи соңгукчулар даңзызынга кирген. Оларның иштинден 153172213 кижи, азы бүгү соңгукчуларның 99, 96 хуузу бадылаашкынга киришкен.

Күрүне эрге-чагыргазы бүрүнү-биле Советтерниң холунда мөөңнеттинген. Бистиң күрүне аппарадывыстың демократизми чүдел дизе, Советтерни дамчыштыр ону ажылчы чоннарның башкарып турарында.

Эрге-чагырга күш-ажылчы массаларга долузу-биле хамаарышкан чүгле ындыг чуртка күрүне эрге-чагыргазының ёзулуг органнары туруп болур. Олар кезээде чоннуң аразында, оларның деткимчезинге даянып, оларның тура-соруун кезээде илергейлээр.

Ниитилелдиң херээн бир демниг башкарар болгаш оон бүгү сонуургалдарын болгаш күзел-соруун илергейлээр организация кылдыр күш-ажылчы чоннуу каттыштырар арганы Советтер төөгүде бирле дугаарында ажыткан. Амгы үеде Советтерниң соңгулдаларынга бүгү чурттуң 153 миллион ажыг хамаатыларының киржип турары ол каттыжыышкынның коску херечизи. Чер-чер Советтеринге бистиң депутаттарывыстың саны АБШ-та соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижилерниң санындан дорт катап хөй.

Чер-чер Советтериниң депутаттарының саны 1937 чылда 1277 муң турганындан амгы үеде 2071 муң кижи четкен. Советтерни доктаамал чаартып турар. Ол миллион-миллион кижилерниң күрүнени удуртурунуң ёзулуг школазы апарган. 1957 чылдан бээр бистиң чуртувуска чер-чер Советтеринге соңгулдаларны чеди катап эрттирген. Соңгулда бүрүзүнде депутаттарның составының чартык хирезин чаартып (1969 чылда 50,6 хуу) турар. 1969 чылда Тыва АССР-де чүгле чер-чер Советтеринге соңгуткан 2938 депутаттың 1832-зи бирле дугаар соңгуткан. Бо дээрге социалистиг демократияның херек кырында боттанышкынының бир херечизи ол.

Коммунистерниң болгаш партия кежигүнү эвестерниң бузулбас блогунуң чайынналчак тиилелгелерин соңгулдалар көргүзүп турар. Совет соңгулда системазының демократтыг принциптерин хөгжүдериниң чугулазын СЭКП кезээде айтып келген. Советтерге депутаттарның кандидаттарын хостуг болгаш бүгү талалыг чугаалажып көөрү, удуртур органнарның составын доктаамал чаартыры, бүгү удуртур органнарның соңгулдалыг болгаш отчёттуг болурунуң принциптерин нептередири, күрүне органнарының бүгү удуртур ажылдакчыларының соңгулдалыг болгаш отчёттуг болурун калбартыры, соңгулдалыг кижилерниң соңгукчулар мурнунга харыысалгазын бедидери чугула черни ээлеп турар.

Бо чылгы соңгулда кампаниязы СЭКП-ниң XXIV съездизинге белеткелдер-биле холбашкан политиктиг болгаш күш-ажылчы көдүрлүүшкүн үезинде эгелеп турар.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының ачызында бодунуң кижилер хостуг, боттарының салым-чолунуң ёзулуг ээлери апарган. Совет кижи ажылдаар, дыштаныр, өөренир, кырып назылааш, зарыг бергеш азы күш-ажыл кылып шыдаар аргазын чидиргенде материалдыг хандырылганы алыр эргелиг.

Совет соңгулда системазы ленинчи национал политиканың улуг принциптерин, чуртувустуң улустарының акы-дуңмалышкы бузулбас найыралын чайынналчак херечилеп турар. Бистиң чуртувуста соңгулдалар, Советтерниң ажылының көрүлдези, хөй-нити политиктиг амыдыралда чугула болуушкун. Муң-муң соңгукчуларны күрүне болгаш хөй-нити ажылынче улам хөй-биле хаара тудуп турар. Соңгулда кампаниязынче Советтерниң кичээнгейин күштелдирер, организакчы ажылды бир демниг чорудар ужурлуг бис. Совет демократияның улуг ужур-дузазын соңгукчу бүрүзүнге чедир тайылбырлаары чугула.

Соңгулда кампаниязының үезинде соңгукчулар Советтерниң болгаш депутаттарның ажыл-чорудулгазын ханызы-биле анализтээр, четпестерни илередир, шиитпирлеттинмээн айтырыгларны чугаалажып көөрлер. Бистиң республиканың бүгү Советтери болгаш оларның күүседикчи органнары чоннуң шүүмүчүлелдиг саналдарынга кичээнгейлиг болур, четпестерни чайладырының хемчеглерин алыр хүлээлгелиг.

СЭКП-ниң XXIV съездизинге белеткенишкээн, бистиң республиканың Советтери боттарының мурнунда салдынган сорулгаларга дүүштүр ажыл-херээн көрүп, четпестерни шүүмүчүлекчи ёзу-биле илередип, шиитпирлеттинмээн айтырыгларже кичээнгейни угландырып турар.

К. БУДУК-ООЛ.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары.

БҮДҮРҮЛГЕ КОЛЛЕКТИВИ

Күш-ажылчы чон — ниитилелдиң кол бүдүрүкчү күжү. Бүдүрүлге коллективи социалистиг бүдүрүлге черлериниң бүгү ажылдакчыларындан тургустунар. Ол болза, социалистиг ниитилелдиң бир чугула кезии — бодунуң кады кылыр күш-ажылының аайы-биле аразында харылзаалыг, оон үре-түңнели дээш сонуургалы база чаңгыс болуп турар кижилерниң каттыжыышкыны-дыр. Кайы-бир бүдүрүлге коллективинге кирип алгаш, күш-ажылчы кижилер ССРЭ-ниң Конституциязында быжыглаан улус ажыл-агыйының социалистиг организациязының магадылааны бодунуң күш-ажыл кылыр эргезин орта боттандырар.

Социалистиг ниитилелге бүдүрүлге коллективи бүрүзүнүң ажыл-ишчилериниң, янзы-бүрү бүдүрүлге черлериниң коллективтериниң аразынга харылзаалары планныг кады ажылдажылга, бот-бодунга дузалажылга, эң дээре түңнелдерни чедип алыр дээш чарыш-биле тодаргайлаттынар.

Бүдүрүлге черлериниң бүдүрүлге коллективтериниң тургузуу ажыл-агыйның адырларының онзагайындан, бүдүрүлгениң организациязының болгаш хемчээлиниң хевирлеринден хамааржыр. Бүдүрүлге черлериниң коллективиниң составынга цехтерниң, участоктарның, бригадаларның, тускай албан-ажыл күүседир болгаш өске-даа янзы-бүрү тургузуглуг незектерниң коллективтери кирер.

Бодунуң бүдүрүлгечи персоналы кандыг-даа бүдүрүлге коллективиниң кол өзээ болур. Күрүнениң бүдүрүлге черлеринге болза, аңаа ажылчыннар инженер-техниктиг ажылдакчылар, албан-хаакчылар, өөреникчилер, аал-саап ажылдар харылзаар кижилер, камгалакчылар, хайгааракчылар хамааржыр. Эртем-техниктиг депшилгениң салдары-биле социалистиг бүдүрүлге черлериниң коллективтериниң тургузуунга чогумчалыг бурунгаар-лаашкыннар болгулап турар. Чижээ, үлетпүр-бүдүрүлге персоналының нити санынга хамаарыштыр алырга, үлетпүрге ажылчыннарның саны 1940 чылда 76 хуу турганындан 1969 чылда 81 хуу чедир өскен. Ооң-биле кады бедик мергежилдиг ажылчыннарның саны дыка көвүдээн. Ол-ла чылдарда инженер-техниктиг ажылдакчыларның саны база-ла дүрген — 8 хуу турганындан 12 хуу четкен. Ол-ла үе дургузунда албан-хаакчыларның саны 7 хуу турганындан 4 хуу чедир, камгалал-хайгааралдыы — 6 хуу турганындан 1,3 хуу чедир кызырылган.

Бүдүрүлге коллективиниң чамдык кезиин бүдүрүлгечи эвес персонал деп адап турар. Аңаа бүдүрүлгениң чуртталга ажыл-агыйы чериниң, ооң культура, медицина, кадыкшылга, уруглар болгаш өске-даа албан черлериниң ажылдакчылары кирер.

Социалистиг бүдүрүлге коллективи аразында сырый харылзаалыг ийи хүлээлгени — ажыл-агыйжы экономиктиг болгаш социал хүлээлгени күүседип турар. Коллективтиң ажыл-агыйжы хүлээлгезин деп чүл дизе, ол хамыкты мурнай ооң бүдүрүлгечи ажыл-чорудулгазы болур. Мооң мурнунда айыткаавывыс ышкаш, коллектив бүрүзү күш-ажылдың ниитилел хуваалдазында тускай черни ээлеп, ниитилелдиң салган сорулгаларын шиитпирлеп турар. Ол сорулгаларның кандыг-кандыг болгулаарын ниитизи-биле бүдүрүлгениң уставында айтып турар, а ооң соонда күрүнениң планныг онаалдазынга үндезилээш, ону ооң бодунуң ажылдап кылып турары чыл болгаш перспективтиг планнарынга шуут тодаргайлаар.

Бүдүрүлге коллективиниң социал хүлээлгези болза, ажылдакчыларның арга-мергежилдерин ниитиге ажыктыг кылдыр бүгү талалыг хөгжүдери, оларны коллективизмниң ёзузунга кижизидери болур.

Бүдүрүлге коллективинге бир онзагай чүве чүл дизе, бүгү коллективтиң болгаш аңгы-аңгы ажыл-ишчиниң сонуургалдарының болгаш эчис сорулгазының чаңгыс аай сырый холбаашкак болуру.

Бүдүрүлге черлеринде материалдыг болгаш моралдыг идиг бериишкиниң бүгү системазы ажылдап турар кижи бүрүзү бодунуң мергежилин болгаш күш-ажылының бүдүрүкчүлүүн бедидеринге сонуургалдыг болур кылдыр шак ындаалдыр тургустунган. Ооң ажыл төлевиринин хемчээли бүдүрүлгеге ооң хуузда киирген салыышкынындан хамааржыр. Ажылдап турар кижиниң мергежили, күш-ажылының бүдүрүкчүлүү бедик болган тудум-на ооң ажыл төлевири шыырак болур. Ол ышкаш ажылдакчы бүрүзү бүгү бүдүрүлге коллективиниң ажыл-чорудулгазын улам экижидеринге сонуургалдыг турар ужурлуг. Ажыл-агый реформазының үезинде бүдүрүлге экижидеринге сонуургалдыг турар ужурлуг. Ажыл-агый реформазының үезинде бүдүрүлге эки ажылдаан тудум-на эки ажылдап турар ажылчын бүрүзүн шаңнап-мактаары база улгадыр. Бүдүрүлгениң ажыктыг ажылдаавын барымдаалап бүдүрүлге коллективиниң кежигүннеринге материалдыг идиг бериишкин фондуларының күсели-биле чылда ажылдың түңнелин барымдаалап, ол ышкаш ажылга хуузда чедиишкинни дээш шаңнал төлевирин тыпсыр, янзы-бүрү чиңгелделерни база бээр.

Мооң-биле кады коллективтиң кежигүн бүрүзү чурттуң экономиктиг хөгжүлдезиниң темпилерин дүргедедиринге, ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыг чоруун бедидеринге сонуургалдыг болур ужурлуг.

Бүдүрүлге коллективиниң организациязының ёзулуг демократтыг характери чүдел дизе, ооң бүгү кежигүннери хөй-нити организацияларын болгаш нити хуралдар дамчыштыр бодунуң бүдүрүлгезиниң ажыл-херектерин эргелеп-башкарарынга шуут дорт киржип турары болур.

Профессионалдар эвилелдериниң фабрика, завод, чер-чер комитеттери чылдың-на бүгү бүдүрүлге коллективиниң өмүнээзинден бүдүрүлгениң удуртулгазы-биле коллективтиг керээни чарып ап турар. Баштай ол керээниң төлевилелин ажылчыннар болгаш албан-хаакчыларның хуралдарынга чугаалажып көргеш, чаңгыс эп-сеткилдиг чүүлдүгээнүүшкүнну үндүрер.

ЭКОНОМИКТИГ БИЛИГЛЕРНИҢ ҮНДЕЗИННЕРИ

1970 чылдың июль 15-те ССРЭ-ниң Дээди Совединиң бадылааны күш-ажыл дугайында ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларының хоойлужудулгазының үндезиннери дыка хөй айтырыгларны хаара тудуп турар. Ол ёзугаар бүдүрүлгениң удуртулгазы болгаш ооң коллективи бот-боттарынга хамаарышкан хүлээлгелерни ап турар. Аңаа ажыл-шагы, ажыл төлевири болгаш күш-ажыл камгалалы, бүдүрүлге планнарын күүседир талазы-биле хүлээлгелер, бүдүрүлгени организастаарын сайзырангайжыдары, сагылга-чуруму быжыглаары, кадрларның мергежилин бедидери, чуртталга амыдырал байдалын экижидери дээн чергелиг кол-кол чүүлдер бирги черге-вии болуп турар.

Бүдүрүлге коллективи аңаа берген сорулгаларны шиитпирлевишаан, күш-ажылчы болгаш материалдыг курлавырларны эң-не эвээштиг чарыгдап тургаш, эң бедик көргүзүглерни чедип алыр, бүдүрүлгениң ажыктыг чоруун бедидер ужурлуг. Ол дээрге техниктиг депшилгеге үндезилээш, продукция бүдүрериниң көвүдедири болгаш шынарын экижидери, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдези болгаш бүдүрүлгениң орулгалыг болур чоруун бедидери-дир.

Бүдүрүлгениң ажыктыг чоруу дыка хөй факторлардан, хамыкты мурнай ажылдап турар кижи бүрүзүнүң чогаадыкчы ажыл-чорудулгазындан болгаш күш-ажылчы күженишкиннеринден, эш хуузунуң дем каттыжылгазындан, бүдүрүлге коллективиниң бүгү кежигүннериниң бот-боттарынга дузалажылгазындан база бот-боттарынга негелдезинден хамааржыр.

Бүдүрүлгениң ажыктыг чоруун бедидериниң хемчеглериниң аразында кадрларны ажылга шын тургузары болгаш кижизидери улуг ужур-дузалыг боол турар. Бүдүрүлге коллективиниң составынга, мурнунда чугаалаанывыс ышкаш, ажылдап турар кижилерниң янзы-бүрү бөлүктери кирип турар. Ындыг болганда ол бөлүктерниң иштинде янзы-бүрү ажыл кылыр чүүл-бүрү мергежилдиг ажылдакчылар бар. Бүдүрүлге черлеринге кадрларны белеткээри болгаш оларны таарыштыр тургузары бүдүрүлгениң херегледеринге, ооң улам ыңайгы хөгжүлдезинге дүүшкен турар ужурлуг. Ынчангаш бүдүрүлгениң нити чорудулгазының үезинде коллектив кежигүнү бүрүзүнге таарышкан чогуур ажылды шилип бээр, ол бүдүрүлгеге эң-не хөй салыышкынны киирген турар төлээде, ажылдаарынга таарымчалыг эргежок чугула байдалды тургузар херек.

Бүдүрүлге коллективиниң ажыл-чорудулгазының ажыктыг болур чоруу ооң составының доктаамал болурундан улуг хамааржыр. Хөй-хөй бүдүрүлге черлеринде кадрларның үнер, кирер чоруунуң ам-даа улуг болуп турары бүдүрүлгеге шаптыктаашкынны таварыштырып турар. Ажылдан үнген кижилерниң орнунга кирген чаа ажылдакчылар ажылды таныжып, арга-дуржулга чедип алырынга база үе негеттинер апаар. Ооң-биле чергелештир ажылдан үнген кижилер өске черге баргаш, база дораан-на ажылдай бербес-ле болгай. Чамдык санаалгалар ёзугаар алырга, бир бүдүрүлгеден өскезинче шилчип турар үеде ажылга үзүктелиишкин ортумаа-биле 25 хонук чедип турар.

Ынчалза-даа кадрларның үргүлчү доктаамал ажылдаарын чедип алыры черле берге. Ынчаарга пенсияларны, шериг баарын, өөренип чорууру дээн ышкаш чылдагааннар-биле холбашкан ажылдан үнер чоруун чөптүг болбайнаан. Ол ышкаш мергежилдиг ажылдакчыларның чамдык кезии чаа бүдүрүлгелерге барып ажылдай бээри, азы кандыг-бир өөредилге черлеринге барып өөрени бээри база чөптүг чылдагаан болур. Ындыг-даа болза, хөй-хөй бүдүрүлге черлериниң дуржулгазының көргүзүп турары-биле алырга, ажылдан үнер, кирер чорукту болур-чогуур деңнелге чедир кызырып ап болурунуң аргалары бар.

Бо таварылгада дыка хөй чүве күш-ажылдың байдалындан, чуртталга шөлү-биле хандыртынганындан, уруглар албан черлериниң, спорт дериг-херекселдериниң, бажың-балгадының, дыштанылга баазаларының кандыг байдалдыындан хамааржыр. Социологтуг шинчилелдерниң көргүзүп турары-биле алырга, коллективте ажылдап турар кижилерниң эп-найыралы, мастерниң азы бригадирның удуртулгазының стили, материалдыг болгаш моральдыг идиг бериишкиннерин шын ажыглап турары дээн чергелиг ындыг чүүлдерден кадрларның үнер, кирер чоруу база хамааржыр дээрзин демдеглээр апаар.

Маңаа хамаарыштыр Воронежтиң аар механизмнерлиг прессер бүдүрер заводунуң дуржулгазы кичээнгейни хаара тудуп турар. Бо заводка кадрларның үнер, кирер чоруун 1965 чылда 17,3 хуу турганындан 1969 чылда 9,3 хуу чедир кызырар аргалыг болган, ынчаарга 1975 чылга чедир ону 5,8 хуу чедир кызырарын планнаан.

Социалистиг бүдүрүлге черлериниң бүгү талалыг ажыл-чорудулгазы планнарга үндезилеттинип тургустунар. Сөөлгү үеде бүдүрүлге-ажыл-агый планнаашкыны-биле чергелештир бүдүрүлге черлериниң ажылдап кылып турары коллективтериниң социал хөгжүлдезиниң комплекстиг планы улам калбак нептереешкинни ап турар. Планнаашкынның айтырыгларын дөрткү темага тодаргай көөр бис.

Экономиктиг словарь

☆ **БҮДҮРҮЛГЕНИҢ КОЛ ФОНДУЛАРЫ** — оларның дузазы-биле продукцияны бүдүрүп үндүрер, азы кандыг-бир ажылды күүседир (бажың-балгат, шуудулга туруптары, машиналар болгаш дериг-херекселдер, транспорт дериг-херекселдери болгаш өске-даа ол чергелиг) күш-ажылдың чепсек-херекселидир. Оларның эдилелиниң хуусаазы узун бүдүрүлге чорудулгазының үезинде бодунуң мөзү-шынарын өскертпес болгаш капитал салыышкыннарының күсели-биле үргүлчү немежип турар чепсек-херексел болур.

☆ **БҮДҮРҮЛГЕНИҢ СААРЫЛГА ФОНДУЛАРЫ** — олардан продукция белеткеп кылыр (чиг-эт, материалдар, одаар чүүл болгаш кывар-чаар материалдар, үрезин, чемиштиделгелер болгаш өске-даа) күш-ажылга эргежок чугула шак ындыг янзылыг херегледер болур. Ол материалдар бүдүрүлге чорудулгазынга чаңгыс удаа хереглединнер болгаш оларны бүдүрүлге черлериниң саарылга хөреңгизиниң күсели-биле катап тыптынып алыр.

☆ **ФОНД ХАНДЫРЫЛГАЗЫ** — бүдүрүлгениң кол фондулары-биле канчаар хандыртынганының (чаңгыс ажылдакчыга онаапштыр бүдүрүлгениң кол фондуларының хемчээли) көргүзүү.

☆ **ФОНДУНУҢ АЖЫКТЫГ ЧОРУУ** — бүдүрүлгениң кол фондуларын канчаар ажыглаанының (бүдүрүлгениң кол фондуларын бир рубльге онаапштыр санаарга бүдүрүлге чериниң бүдүрген продукциязының саны) көргүзүү.

ДЕЛЕГЕЙ ХҮННЕРДЕ

„Вьетнамчыдылга“ политиказы буурап дүшкен

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Лаосче мурнуу-вьетнам чалча шериглериниң Вашингтонга болгаш Сайгонга болур-чогуурубиле белеткээн интервенциязы буураашкын бооп доозулган. Патриоттарга чылча шаптырган сайгон шериглериниң шилиндек кезектериниң тынныг арткан солдаттары Лаостуң девискээрнден дезип үнген дугайын чалча арминяның командылалының кылган медеглели херечилеп турар.

Лаоста чалча шериглерниң аштырганы «вьетнамчыдылганың» бужар чуттуг программазының база буурап дүшкенин болур дээрзин даштыкы хайгааракчылар демдеглеп турар. Америк командылалдың бодалы-биле алырга, чалча армияның эң күштүг дээн кезектери Лаостуң Улусчу-хосталга армиязының ыйыышкынынга удур туржуп шыдаар арга-шинээ чок болган.

ХАНОЙ. (СЭТА). Лаостуң Патриотчу фронтузунуң информастыг бюрозу парлалга конференциязын организастаан болгаш Лаостуң Улусчу-хосталга армиязының дээди командылалының тускай дыңнадыын тараткан. Бо чылдың февраль 8-тен эгелээн дайынчы чорудулгаларының 43 хонуунуң дургузунда № 9 оруктуң девискээринге март 23-те тиилелгелерни чедип алган дугайын дыңнадыгда чугаалаан.

Дыңнадыгда чугаалааны болза, айыткан үениң дургузунда Лаостуң Улусчу-хосталга армиязының кезектери дайзынның 15.400 солдадын чыскаалдан үндүрген, ооң иштинде 200 америк солдат бар, дайзынның бир муң хире солдат, офицерин тудуп алган. Агаарга 496 самолёт, вертолётту дүжүр адып, чер кырынга бертиен, 318 танк, бронетранспортёрну, 144 үгер-боону узуткаан болгаш хуваап алган.

№ 9 оруктуң девискээринге болган тулчуушкуннарга АКШ империалистериниң аштырганы стратегия талазы-биле улуг ужур-дузалыг деп, «Нян зан» солун бижээн. «Дайынны вьетнамчыдарының» политиказының болгаш Никсонуң доктриназының буурап дүшкен дугайын ол аштырыышкын чугаалап турар. Ол дээрге бүгү делегейде акы-дуңмаларывыстың болгаш өңнүктеривистиң биске көргүзүп турар моральдыг болгаш материалдыг деткимчезиниң ачызында Индий-Кыдаттың үш чуртунуң улустарының чедип алган нити тиилелгези-дир.

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Мурнуу Вьетнамның Лаос-биле кызыгаарының чоогунда мөөңнелген америк шериглер ол девискээрден далаш-биле үнүп чорууруп эгелээн. ЮПИ агентилелдиң дыңнатканы-биле алырга, «С-130 геркулес» дээр аар транспорт самолёттары-биле каш-каш чүс америк солдаттарны Кхесань баазадан чайладып үндүрген. Америк солдаттарны ындыг далаш-биле чайладып үндүрүп турарының чылдагааны болза Мурнуу Вьетнамның хостаарыышкын Улусчу чепсектиг күштериниң улам шыңгыыраан ыйыышкыны болган. Мурнуу-вьетнам патриоттар бо баазаны каш-каш он хонукта үгер-боолар-биле соксаал чокка боолап турар. Март 25-те Кхесань девискээринге үш америк вертолётту дүжүр аткан.

Камбоджаның патриоттары Пномпень аэродромунуң чоогунда шериг лагерин ракета снарядтары-биле боолаан. Бо чылдың январьда ол аэродромга пномпень шериглерниң бүгү ужар чүүлүн барык шуптузун узуткаан.

ХАНОЙ. (СЭТА). Март 17-ден 18-че дүне хосталганың Улусчу чепсектиг күштериниң Тайнинь можуда дайынчылары можу төвүнден 40 километр ырак Катумда дайзынның тыл баазазын артиллерия-биле соксаал чокка боолаан деп. Парлалганың хосталга агентилели Мурнуу Вьетнамдан дыңнаткан. Баштайгы медээлерни ёзугаар алырга, баазаның девискээринде кывар чүүл болгаш ок-чепсек шыгжаан 8 складты буза тейискен.

Март 23-те Ратьзя можуга хосталганың Улусчу чепсектиг күштери можу төвүнден 35 километр ырак Умминь эзиминиң агаарынга америк 20 вертолётту дүжүр аткан.

Анголаны хостаар дээш Улусчу шимчээшкинниң МПЛА-ның кежигүннери — ангола патриоттар он чыл мурнунда Луандыда португали колонизаторларның кара-бажыңы, радиостанциязы болгаш казармаларынче халдаан, ынчангаш боттарының чуртун хостаар дээш революстуг демиселди эгелээн.

МПЛА хүн тудум-на дайзынга согуглары көвүдедип турар. Португалийлер болгаш оларның чалчалары базым бүрүзүнде патриоттарның огунга, миназынга болгаш артиллериязының адыышкынынга таваржып турар. Харын-даа броневиктер безин колонизаторларның амы-тынын камгалап ап шыдавастаан.

Бодунуң төрээн чуртунуң хосталгазы дээш көдүрлүп үнген улустуң шыдыг херээ тиилээр.

ЧУРУКТА: патриоттарның салган миналарын дилеп тывары-биле колонизаторлар ээжек базым чер бүрүзүн хай гаараар ужурга таварышкан.

Америк «Ньюсуик» журналдан алган чурук.

(СЭТА-ның фотохроникасы).

Лаостан үндүр сывырткан

ВАШИНГТОН. (СЭТА). АКШ-тың парлалгазы Лаосче халдаар талазы-биле америк-мурнуу-вьетнам дайын чорудулгаларының бужарап доозулганының дугайын дыңнадып, сайгон агрессорларының тынныг арткан солдаттарының Лаостан Мурнуу Вьетнамче үндүр сывыртканын айтып турар.

Америк солуннарның корреспондентилери мурнуу-вьетнам солдатчыгаштарының карак-кулак чок дезип үнүп турар дугайын, десиген сайгон чалчалар-биле оларны кожуруп үндүрген америк вертолёттар ужудукчуларының аразында ханныг шош-содааның дугайын чугаалап турар. «Вертолётту хондурарынга четтикпейн чораан көөрүмге, чээрби хире мурнуу-вьетнам солдат вертолёттуң шассизинде астына берген болган. Экипажтың командири болгаш адыгжызы оларны дүжүр октаар дээш бүгү чүвени кылган — оларның холдарын, арнын бут-биле тепкен. Экипажтың командири холга чүү-ле туттуна-дыр, ооң-биле соккулап, кара туразында аажылап-ла турду» деп, ужудукчуларның бирээзи дыңнаткан.

Дайын чорудулгаларынга киришкен шилиндек 24 муң мурнуу-вьетнам солдаттың бети-ле дээрге, үштүң бир кезии Лаоска амы-тынын оскунган деп, «Крисчен сайенс монитор» солунунуң корреспондентизи Даниэл Саверленд бижээн. Сайгон армияның мобилизастаттынган стратегтиг курлавыры деп санап турган агаар-десант кезектери, а ол ышкаш мурнуу-вьетнам 10 чадаг шериг дивизиязының эң дээрези кылдыр санаттырган бирги чадаг шериг дивизиязы онза аар чидириглерлиг болган.

Лаоста «эвилелчи хемчеглериниң» бужарап буураанын АКШ-тың камгалал министри М. Лэйрд база каксы аарак билинген. Журналистерниң мурнунга чүве чугаалап тургаш, камгалал министри дайзынның карак-кызыл, шудургу удурланыышкыны дайын «хемчеглерин» хуусаа бетинде доозарынга немектелген фактор болган деп демдеглээр ужурга аргажоктан таварышкан.

Дээрги Лэйрдтиң удуртулгазы-биле Пентагонга ажылдап кылган дайын чорудулгалары ынчаар доозулган.

Компартияның медеглели

ЛОНДОН. (СЭТА). Премьер-министрниң албан-дужаалынга Фолкнерниң соңгутканынга холбаштыр Ирландияның Коммунистиг партиязының медеглээни болза, Соңгу Ирландияда чазактың солуттунганы социал-экономиктиг айтырыгларны шиитпирлээринге болгаш улустуң амыдыралын экижидеринге чедирбес. ИКП-ниң парлап үндүрген медеглелинде айытканы: «Бодунуң чугаазынга чаа премьер-министр Ольстерде дүшкүүрээт чорук дээш бүгү буруунну «террористерниң» ажыл-чорудулгазынче чууй каарып оралдашкан. Ынчаарга Лондонда чазактың болгаш Ольстерниң юнионисчи эрге-чагыргаларының политиказын ол бар шаа-биле мактаарын оралдашкан. «Торинниң башкарылга чагыргазының үезинде соңгу-ирланд ажылчы чоннарының амыдырал деңнели улам дорай таан, Ольстерде ажыл чоктарының көвүдээни, ортектерниң улгатканы болгаш улустуң социал эргелеринче шаап халдаашкынны чорудуп турар ол фактызын Лондонда чазак болгаш юнионисчи эрге-чагыргалар тоомча чок көрүп келген».

Белфастың шажынчылар районнарынга аңгли шериглерни чөңгээ-биле ажыглааны Ольстерде байдалды улам чиңгиледиргенн деп, медеглелде демдеглээн.

Бир эвес Фолкнер, бодунуң медеглелинге чугаалааны ышкаш, чоңга удур дераан үүлгедиглерни күштелдирериниң оруу-биле баар болза, ооң мурнунда турган премьер-министрлерниң хуу-салымындан ол база чайлап шыдавас дээрзин ИКП баш бурунгаар сагындырган.

Медеглелиниң түңнелинде Ирландияның Коммунистиг партиязы эвээш санныг хөреңгитеннерниң, бүдүрүлге ээлериниң болгаш чер ээлериниң эрге-ажыктарынга юнионисчи партияның дүүшкен политиказын буруу шавар, социал болгаш экономиктиг эргелер дээш, дераан үүлгедиглерни соксадыр дээш, чоннуң амыдырал деңнелин экижидер дээш боттарының хүрээлелин сырый каттыштырар деп, Ольстерниң ажылчы чоннарын кыйгырган.

—⊙—

Тываның аар үлетпүрүнүң баштайгызы аң анык хоорай Ак-Довуракта ТЭЦ-тиң хөй кижилиг коллективинде съезд мурнунуң социалистиг чарыжы калбарган. Ында мурнакчы кижилерниң харын-даа бүдүн-бүдүн коллективтер, эзлечеглерниң саны улам көвүдеп турар.

ТЭЦ-тиң химлабораториязы — бүдүрүлгеде аң кол участок. Ында ажылдап турар анык 15 тускай эртемниглер бо хүннерде улам күжениишкиннег ажылдап, коммунистиг күш-ажылдың шалыңчылары деп хүндүлүг атты бадыткап турарлар. Лабораторияның удуртукчузу, мергежилдиг специалист П. Останинаның күш-ажылчы чедиишкинде үлүү улуг.

ЧУРУКТА: П. А. ОСТАНИНА ажыл үезинде.

Ф. СПИРИДОНОВТУҢ фотозу.

—⊙—

БАШТАЙГЫ КИЧЭЭЛДЕР

Тыва АССР-ниң Культура министерствозунуң чанында культура ажылдакчыларының мергежилин бедидериниң түр курстары ажыттынган. Ук курстуң чартык ай хуусаалыг баштайгы кичээлдеринге көдээ болгаш автоклубтар эргелекчилери 24 кижи өөренгеш барган.

Республиканың хөй-хөй көдээ клубтарында ол талазы-биле тускай эртем чок кижилер ажылдап турар. Ындыг болганда ук ажылдакчыларга берген тавар-жып келир. Көдээ черлерде культураның одагалары — клубтарга культура-массалыг ажылдарны кылып чорударынга күре өөредилгеге улуг ужур-дузалыг болганы чугаажок.

Өөредилге хуусаазы кыска болзажок, көдээ болгаш автоклуб эргелекчилериниң кылып чорударынга эргежок чугула ажылдарны курстуң программазынга киирген бис.

Дыңнакчылар бо түр өөредилгениң үезинде элээн хөй ажыктыг чүүлдерни билип ап, шиңгээдип алган чүүлдерин амыдыралга ажыглаарлар. Чижээ, массалыг хемчеглер — аас журналдарын, темалыг болгаш литературлуг кежээлерни, янзы-бүрү темаларга ужуражылгаларны канчаар эрттирериниң талазы-биле беседаларны дыңнаан. Беседа бүрүзүнүң сөөлүнде сценарийлерни кижи бүрүзү бижип, оларның канчаар кылдынганының талазы-биле хыналдаларны эрткен.

Курстуң дыңнакчыларынга теоретиктиг кичээлдерни республикада Улусчу чогаадылга бажыңының директору С. Скорых, бот-тывынгыр композитор М. Кертик-оол болгаш өске-даа эштер эрттиргени солун болгаш ажыктыг болган. Чижээ, С. Скорых уран чүүлдүң репертуарын канчаар тургузарын, бичии болгаш элээди уруглар-биле ажылды клубтуң чорударын, чаа ёзу-чаңчылдарны, байырлалдарны эрттирерин таныштырган. Маңаа хамаарышкан сценарийлерни болгаш өске-даа чүүлдерни олар өөренип алган, ам көдээ черлерге эрттирерлер.

Көдээ черлерге нити ыр коллективтерин организастаарының арга-дуржулгазын Культура министерствозунуң ажылдакчызы М. Кертик-оол дыңнакчыларга дамчыткаш, чаа үнгүзүн нити болгаш массалыг ырларны өөреткен.

Көдээ клубтарга шимелде, көскү агитацияның кижизидикчи ролю улуг. Ынчангаш бистер маңаа элээн хөй практиктиг өөредилгени эрттирдивис. Лозуңнарны, чарлалдарны бижиирин, хана солуннарны үндүрерин, көрүлделерниң дериирин хамаарышкан кичээлдерни дыңнакчыларга берген.

Лекция, беседа, практиктиг кичээлдерден аңгыда, бистиң артистерис, чогаалчыларывыс-биле ужуражылгалар курстуң программазында киирген. Чижээ, РСФСР-ниң алдарлыг артизи, Тыва АССР-ниң улустуң артизи М. Мунзук бодунуң артист амыдыралының эгезин байыр эгелээнин сонуургаткан. Ол ышкаш аныяк шүлүкчү С. Козлова моон соңгаарғы чогаадыкчы планнарын чугаалавышаан, элээн каш шүлүктерин номчуп берген.

Бо болза бисте ажыттынган культура ажылдакчыларының түр курстарының баштайгы шенелде кичээли деп чугаалаар болгай мен. Курстар ажылын моон соңгаар үргүлчүлеп, культура бажыңнарының директорларынга, библиотека эргелекчилеринге, районнарда культура клубтарының эргелекчилеринге, музыка школазының башкыларынга кичээлдерни удавас эрттирер.

Т. ХЛЕБНИКОВА,
Культура министерствозунуң методизи.

КАДЫКШЫЛ РЕЦЕПТИЗИ

Кижи эмин эртир улуг күш үндүрүп чүве кылырындан адырлыр дээш шаг-дан тура чүткүдүп келген. Эртем болгаш техника ону болдувар аргалыг кылылган. Ынчалзажа ол бүгүнүг чаагай чүүл кижиге эки эвес талазын база-ла көргүзүпкен. Үргүлчү-ле аар ажыл кылбайн олутпайлаар чорук гипокинезия дээр чаа хоралыг аарыгны тывылдырган. ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының физиология Институдунуң эртемденнери ону шинчилеп ажылдаан.

Бир кижиниң шимченгир шинээзи — доктаамал хемчээлдиг чүүл болур дээрзи тодараттынган. Бүдүмелдер хуулдурулгазы болгаш иштен-чээн чемниң хемчээли-биле бир демей, ол шинек кижиниң байдалындан хамааржып тодараттынар. Ынчанмыже аңгы-аңгы кижилерниң шимченгир шинээзи база дыка ылгалдыг болур. Сибирьниң физиологтарының хайгааралынга чамдык үелерде оларның өөрү — Сибирьниң Академхоорайының янзы-бүрү институттарының ажылдакчылары туруп турган. Хүнде кылдынар базымнарның санының дугайында айтырыгга олар бөдүүн приборнуң — шагомерниң дузазы-биле харыылап турган. Чамдык кижилер хүнде 15—25 муң базым, өскелери — 2—3 муң базым кылыр болган.

Шыңганның кудулаан шинээзи диргиг организмге канчаар салдар чедирерил? Күрүнениң Новосибирскиде медицина институдунуң ажылдакчылары-биле кады физиолог эртемденнер диргиг амытаннарга бир аай бөлүк улуг дуржулгаларны кылгылаан. Тускай камера-хааржактарга олар күскелерни көңгүс шимченир арга чок кылдыр таарыштырып суккан. Дуржулга 90 хонук үргүлчүлеп келген.

Үжен хонганда-ла амытаннарның бүүрек даштында кыртыжының ажыл-чорудулгазы аажок сулараан. Тус-тус ферментилерниң мооңнежилгези кудулаан, баарның, чүрек шыңганнарының клеткалары өскерилген. Амылыг амытаннарга болган гипокинезияның уржуктары шинчилээн чорук оон кижиге болур салдарын үнелээринче шилчиир арганы берген.

—Гипокинезияның кол айыылы болза чүүл-бүрү аарыгларга кижиниң удур туржур аргалыын оон кудуладырында-дыр — деп, профессор Константин Смирнов чугаалап турар. — «Херек кырымда кадык» кижилерниң хөй нуруузунда чүүл-бүрү микробтар бар, ынчалза-даа аарывас боор турар. Ынчаарга каш-ла хонук иштинде шимчевестээш олуруптар чорук аарыгга удурланыр арганы дамчырадыптар болгаш аарыгны тывылдырып кээр.

Шыңганнарының шимченгир шинээзи өйлеп-өйлеп-ле кудулап чоруур кижилерге болур сагыш-сеткил хөделиишкиннери эртемденнерниң онза сонуургалын өскүдүп турар. Бистиң базымывыс бүрүзү сагыш-сеткил хөделиишкиннери-биле холбашкан: бис муңгарап-даа, сүрээдеп-даа, өөрүп-даа чоруур болгай бис. Черле ынчаш сагыш-сеткилдиң хөделиишкиннери шыңганнарның шимчээшкиннери-биле холбашкан. Бистиң бурунгуларывыска-даа ындыг турган, космиктиг шагның кижизинге-даа сагыш-сеткил хөделиишкиннери база ынчаар боор турар. Бистиң бурунгуларывыска бодаарга, бистер сагыш-сеткилдиң хайныгышкыннарынга шоолут-ла удур туруп шыдавас бис: бурунгулар чүрек, дамыр аарыгларын деп чүвени барык-ла танывас турган. Чылдагааны чүдел?

Специалистерниң бодалы-биле алырга, ооң чылдагааны бистиң амыдыралывыстың олура эртер хевиринде. «Шыңган эъттер дыңзыкпас» апарганда кандыг-даа сагыш дүвүрээшкинни халаптыг түңнелдиг болуру-биле кыжанып турар.

Туризм, спорт, харын анаагы-ла эртенги гимнастика безин «кегээрелдиң халавынга» — гипокинезияга удур туржурда бо үениң кижизинге дузалаар.

Валентина КРАСНОВА.

Садып алыкчыларны чалап тур

Март 28-тен эгелээш
«С А Я Н»
универмаг
чүүл-бүрү идиктерниң
ДЕЛГИИРЛИГ
САДЫГЛААШКЫНЫН
организастаар.

ЭР КИЖИЛЕРНИҢ кедер чүүл-бүрү хевирлиг майыктааш идиктери болгаш туфельдери чылдың бо үезинге дыка таарышкан, уллуну кылын-даа болза, кедерге чиик, хевири чараш;

ХЕРЭЭЖЕННЕР кедер туфельдер болгаш сапожкаларының эжектери бедик болза-даа кылаштаарынга эптиг, эки кылган, оларның хевирлери аянныг болгаш өңнери чүүл-бүрү.

Ленинградтың, Челябинскиниң, Новосибирскиниң, Брянскиниң, Ростовтуң, Шахтаның болгаш өске-даа черлерниң фабрикаларының идиктерин ол делгиирлиг садыглаашкындан кээп садып ап болур силер.

МАРТ 28-ТЕ «САЯН» УНИВЕРМАГКА ИДИКТЕР ДЕЛГЕП, САДАРЫНЫҢ АЖЫДЫЫШКЫНЫНГА КЭЭРИНЧЕ ЧАЛАП ТУР!

Кызыл садыг.

БОЙДУС БУЛУҢУ

АҢНАР ӨЗҮП, КӨВҮДЕЗИН

Тыва — диргиг амытаннар, үнүш талазы-биле байлак черлерниң бирээзи. Ооң эзим-арга, тайга сынынарында сыын, мыйгак, буур, черлик иви, адыг дээш чүү чок дээр! Ол ышкаш бедик черлерниң кадыр-кажаал хаяларында те, чуңма, алаак-ыяштыта, хөлдер, хемнерде суг кужунуң янзы-бүрү хевирлери хөй. Республиканың бо байгамчык чараш-каазын камгалап кадагалаары хүлээлгевис. Ынчалза-даа бистиң аравыста төтчеглекчи чорукту үүлгедир бээр чаң-чаңгыс тавырылгалар ам-даа бар.

Төтчеглекчилерге удур демиселди, оларны өй-шаанда илередирин республиканың районнарында охотоведтери сөөлгү чылдарда кееңүй-биле күштелдирген. Ылангыя Тес-Хемде Ч. Чооду, Каа-Хемде Ф. Никитин, Тандыда К. Каров, Барыын-Хемчикте В. Тыртый-оол олар түе черлерде аң-меңниң туружчаан черлеринге хайгааралды турар.

Бойдусту кам-хайыра чок көрүп, ооң байлаа болур аң-меңни хоруглуг арга-биле шиикпе аңнаар хуусаазын барымдаалавайн өлүрүп турар чорук хөй. Чижээ, чүгле эрткен чылда аңныыр чурумунуң үрээшкиннерин янзы-бүрү тавырылгазы 238 катап болган. Төтчеглекчилерниң херекселдери — ажыглаарынга хоруглуг араалыг боолар, дүүрге иштинде таарыштырып каан араалыг уңнар болур. Шак ындыг хоруглуг 87 хире чепсектин хавырган. Оларның ээлеринге чогуур харыысалгазы хүлээткен.

Дүштүлүг аңнарны тускай чөшшээрел-биле чогуур хуусаада аңнаар. Ол ышкаш элик-ти ийи чыл иштинде аңнавас дугайында Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалы үнген. Мону биле тура-ла ийи-чаңгыс кижилер аңныыр дүрүмүн үреп турар. Чижээ, Өвүр районнуң «Торгалыг» совхозунуң ажылчыны Н. Дамчат ийи сыынны кандыг-даа чөшшээрел чокка өлүрүп, эъдин бодунга ажыглаан. Арын-нүүрү ышкындырган бо хамаатыны мурнунга буруузун миннип, чогуур харыысалганы алган-даа. Ол ышкаш Тандыы районнуң кинофикация чериниң ажылдакчылары М. Санников, С. Богачев олар элик-өр өлүргеш тудуурун, кайызы-даа 150-150 рубльге торгаткан. Ол-ла районнуң «Межегей» совхозунуң ажылчыны Я. Тупиков бир сыынны төтчеглекчи ёзу-биле өлүргеш, туттурган. Аңныыр чурумун үреп, аңнаары хоруглуг аңны чөшшээрел чокка өлүргени дээш Я. Тупиковтан өлүрген сыынының өртээн хоойлу ёзугаар төлеттирген.

Каа-Хем районнуң чурттакчылары Н. Кива, С. Миков, Кызыл хоорайның чурттакчызы Н. Беспалов олар чажыды-биле аңнааш туттуруп, чогуур харыысалганы алганнар.

Ындыг хоралыг чоруктарның уржуу-биле республиканың девискээринде турлагжаан чамдык үнелиг чараш аңнар — те, чуңма, аргар, чээрен, кундус, ховар куштар — улар, тогдук илеан-биле ховартап бар чыдар.

Чоокка чедир-ле Тываның ховуларынга чээреннер, тогдуктар көнчүт эабек турган. Ол чараш, үнелиг аңнар ховартаан, харын-даа чамдык черлерде кору-биле уаүлген. Чижээ, Өвүр районнуң девискээри Ирбитей-Хемниң аксынга, Хоолу-Хемниң чоогунда Серлик-Ховузунга чээреннер бо-ла таваржы бергилээр. Ам мында олар шуут көвүлбестээн. Чүгле Үспи-Хөлдүң эриинде кулузун аразында ийи-чаңгыс чээреннер мындаа таваржыр.

Ховуларның каастаглагазы чээреннер, тогдуктар кандыг чылдагаан-биле ховартааныл? Маңаа шын харыыны бээрин-те улуг бергедээшкиннер чок. Чүл дизе, автомашиналар мунупкаш, чээреннерни сывырып, тогдуктарның машинадан хойбааны ажыглап алгаш аңнап турган. Ооң чижээнге, элээн каш чылдар мурнунда Өвүр районнуң девискээри Серлик-Ховузунга билдинмес кижилер тайбын чурттап турган чээреннерни ой-өйлеп машиналыг сывырып, бо даалы ээ ховуга бо-ла чаңгыланы бээр турганын чугаалап болур. Ховуну чараш аңы таарымчалыг турлааш шуут-ла каган. Ам мында өрү-куду каржып-соолушкан машиналар изи оруктары берген чыдар.

Мону чүге чугаалап турарыл деп айтырыг тургузуп келир чадавас. Амгы байдал-биле деңнээрге, ынчан бистиң республиката бойдус камгалалынче кичээнгей арай сула турганы билдингир-дир. Бо четпестерни катаптавас ужурлуг бис.

Ынчангаш бойдустуң чоргааралы аң-меңни өстүрүп көвүдедиринге, оларны камгаланырынга кижи бүрүзү дузалажыр ужурлуг.

А. САНЧАТ,
Тыва АССР-ниң аңныыр-тывыш ажыл-агый эргелелиниң охотоведи.

«НОГААН АЛДЫННЫ» КАМНААЛЫҢАР!

Ийи кыдыын дургаар суук узун дыттарлыг, ногаан шивилерлиг, ак хадыңнарлыг, човпак талдарлыг арга-арыг чаптып чорткан, долгандыр дагларбиле буураалеткен оргу черде суурувус — Арыг-Бажы өзүп сайзырап орар.

Чазын суурнуң адаанда Куржаанга-Баарында чодураалар салбакталып, Тей-Дужунуң хек-дааваннары чечектелип, шончалайлар сагланты үнүп келген үеде серин арыг агаарны херек сынмас кылдыр тывып, янзы-бүрү куштарның таалангыг аян ырын дыңнап, челээш ышкаш чүзүн-баазын оннут чечектерни магадап, арга-арыгга дыштанып сергүүстээрге кайгамчык-ла. Ол арга-арыгны камгалап, чаш толу дег карактап сагыш салып орар кижилерге ажылдаары берге-даа нарын-даа, харыысалгалыг-даа...

Арыг-Бажы суурнуң адаанда ыяш ажыл-агый чериниң ылгавыр демдээн кырлашында тода бижип каан бажыңы маңаа келген кижи бүрүзү эскерип каар. Бо бажыңда Шагаан-Арыг ыяш ажыл-агый чериниң лесниги Эреваа Кыргысович Шаңгыр-оол чурттап орар. Ол арга-арыгны камгалап, карактаар харыысалгалыг ажылга 11 чыл ажылдап келген. Эки ажылы дээш 1970 чылда ленинчи юбилейлиг медаль-биле шаңнаткан.

Шала узунзумаар дүрт-сынныг, дүрген базымнарлыг, 40 хар чеде берген, шовааазымаар чаңныг Шаңгыр-оол бодунуң амыдыралының, ажыл-ижиниң дугайын кысказы-биле мынчаар чугаалаар:

— 1958 чылда шериг албанындан халашкаш, төрээн суурум Арыг-Бажынга чаныт келдим. Ийи чыл иштинде колхозка ажылдап турдум. Ооң соонда Ленин орденниң эдилекчизи, «Тыва АССР-ниң ыяш ажыл-агыйының алдарлыг ажылдакчызы» эш Аракчаа менээ келгеш:

— Чэ, оол! Бош-Тал ындында элезинниг бүүрелчиннер ол ынчаар хады олуртур — деп түр бис. Аңаа барып ажылдап хадыыан тарыжып каг — деп мындыг.

— Канчаар олуртурун айтып-ла берзиңерзе, мен-даа силер-биле деңге ажылдаай мен — дидим.

Оон ол черге хадыларны тарып кагдывыс. Ол хадылар ам менге — ногаан ону-биле элезинниг черни шиник кииргип, эртген-дүшкен кижилерге магадап ханмас таалал болуп турар апарган. 1960 чылда ыяш камгалакчызы ажылга кирип алдым. Ол ажылымга амга чедир ажылдап, чонумга бараан болбушаан, бодумнуң шыдаар шаам-биле ажылдап турар мен.

— Эрткен юбилейлиг 1970 чылды кайы хире үделинер база 1971 чылда ажыл-агыйыңарда низа-солун чүү барыл? — деп, ол хоорээрин хөөзүнтары билек айтырдывыс.

— Эрткен юбилейлиг чылда бистиң ажылчыннарывыс Тел-Ыяш болгаш Дойлук эзиминиң шыктыг черлеринге 594 га шөлге шеттер олуртуп кан. Ооң өзүлдези экн. 100 тонна тоорук үрезинин Шагаан-Арыг ыяш ажыл-агый черинге дужаап, планывыс ажыр күүсеткен бис.

1971 чылда 286 га черге ыяш тарып олуртур. 100 га черниң санитарлыг кезиишкиниң чорудуп эгелей бердивис.

Т. НУРСАТ.

ХЕМНЕРНИ БОКТАЛДЫРБАС

Бойдусту камгалаар, ооң байлаан хумагалыг ажыглаар дугайында айтырыг Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың кичээнгейиниң төвүнге туруп келген болгаш туруп-даа турар. Бойдусту камгалаары дээрге, чүгле ону үрегдевейн, кадагалаары эвес, ооң курлавырларын ажыглавышаан, келир үедеги курлавырын тургузуп, көвүдедири болур.

Ынчангаш бойдус камгалалының херээн бүгү нийтилерниң хүлээлгези кылдыр санап турар. Арга-ыяшты кайы хамаанчок үрегдеп кезерин, хемнерни болгаш хөлдерни бокталдырарын шуут хораан. Ындыг турбуже бойдус камгалалының ол дүрүмүн кармызы-биле үрээр фактылар бисте ам-даа үргүлчүлеп турар. Маңаа хамаарыштыр чамдык чижектерни көргүзүп болур. Кызылдың электри станциязы бүдүрүлгеге ажыглаан өске бүдүмелдер холуксаалыг хирлиг суун арыглавайн Каа-Хемче төп келген. Ону соксадыр дугайында инспекция органнарының каш удаа айтыышкынын күүсетпейн турганын барымдаалааш, бүдүрүлгениң удуртукчуларынга акша торгаалын онааган соонда, байдал эниигээн.

Улуг-Хемниң ыяш үлетпүр ажыл-агый чериниң ыяш дилер цехиниң ажылчыннары чамдык үелерде хирээндини болгаш өске-даа бөкту Улуг-Хемниң дожунуң ыжынга саалап төп турар. Ыяш артынчылары, ылаңгыя чевүрээ сугга үр чыткаш, үрелип ириирге оон хоралыг бүдүмелдер үнүп, сугда диргиг амытаннарга хораны чедирип, сугнуң кислород режимин үреп турар. Ооң уламындан балык өөлдары кырлып турар. Хем сууң бокталдырганы дээш ыяш ажылдап кылыр цехтиң начальниги эш В. Шишигинни 25 рубльге торгаан.

А. ОГНЕВ,
балык камгалалының инспекциязының инспектору.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

Каяа, чүү болуруг?

МАРТТЫҢ 27-ДЕ хөгжүм-шии театрында. Театрның делегей хүнүнүң 10 чыл оюнга тураскааткан байырлыг кежээ болур. В. Турнуң «Хөлеге-биле тулчуушкун» деп шиизин анаа көргүзер. Кежээниң эгелээри — 19 шак 30 минутада.

Пионерлер бажыңынга школаларның бот-тывынгыр урав чүүл талазы-биле хоорай көрүлдези 20 шакта эгелээр.

«Энергетик», «Совет Тываның 10 чылы» болгаш комплекстиг экспедицияның культура бажыңнарынга 20 шактан эгелээш дыштанылга кежээлери болур.

Пассажирлер АТБ-ниң клувунга «Спартак» спорт ниитилелиниң бокс талазы-биле бирги чер дээш маргылдаа база «Тайга» станцияга чериң ут-шиик тывызының талазы-биле республикага бирги чер дээш маргылдаа болур. Оларның эгелээри — 11 шакта.

МАРТ 28-ТЕ Политчырыдыышкын бажыңынга «А. С. Макаренко» деп, тематиктиг кежээ 12 шакта эгелээр. «Педагогика шуулгелери» деп кино-фильм болур. Кежээни башкы институдунуң студентилери болгаш башкылары организастаар.

Пионерлер бажыңынга 11 шакта «Сойгалаттыңган эдеп чүүлдер» деп, тематиктиг кежээ эгелээр.

«Энергетик», «Совет Тываның 10 чылы» болгаш комплекстиг экспедицияның культура бажыңнарынга танцы кежээлери 20 шакта эгелегилээр.

Күш-культура бажыңынга хоорайның өөредилге черлериниң хол бөмбүүнүң талазы-биле бирги чери дээш маргылдаа 12 шакта эгелээр.

ОЙНААШКЫНГА КИРЖИҢЕР!

1971 чылдың март 30-де Горький хоорайга Күрүнениң 3 хуулуг иштики ойнаашкынныг чээлизиниң талазы-биле 38-ки ойнаашкын тиражы болур.

Тиражка 310 200 ойнаашкын таваржыр, ооң иштинде:

Ойнаашкынның хемчээли	Ойнаашкын саны	Ойнаашкынның түңү (рубль-биле)
5000 рубль	66	330.000
2500 рубль	165	412.500
1000 рубль	660	660.000
500 рубль	3597	1.798.500
100 рубль	24750	2.475.000
40 рубль	280962	11.238.480
Шупту	310.200	
Ойнаашкынның нити түңү		16.914.480

Ынчангаш ойнаашкынның сес тиражын чыл бүрүде февраль 15-те, март 30-де, май 15-те, июнь 30-де, август 15-те, сентябрь 30-де, ноябрь 15-те болгаш декабрь 30-де чорудуп турар.

Чээшкинниң облигацияларының талазы-биле ойнаашкын тираж санында көвүдеп турар, чүге дизе, тираждарга кирер ойнаашкыннарның саны чээли хуусаазының төнчүзүнге чедир өскерилбес, а ойнаашкынга таварышкан облигациялар дараазындагы тираждарга кирипшес.

Чээшкинниң облигацияларын акшалга кассаларындан хостуу-биле садып база хүлээп ап турар.

Чээшкинниң облигацияларын садып алыңар!

Ойнаашкын тираждарынга киржиңер!

АЖААЛГА КАССАЛАРЫНЫҢ ЭРГЕЛЕЛИ.

КИНО

МАРТ 27-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Амы-тынны харамнанмайн» 10, 11.50, 13.30, 15.30, 17.20, 19.10, «Үш дайынчы оъқ», «Салгалдың компазы», «Амы-тынны харамнанмайн» 21, «Бир муң чүс хүн» (биче залга) 13.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: № 18 чыындыы 9, 12.20, «Узун чаштыг чараш Варвара кыс» 10.20, 13.50, 15.40, 19.30, «Чаашкыннар дажайынче чоруушкун», «Суурга дугайында тоожу», «Узун чаштыг чараш Варвара кыс» 21.10, «Хоорай романсызы» 17.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Кайгаткан ортулуктар» 11.30, 13.15, «Шулбустуң чалчазы» 15, 16.40, «Сээң рюкзагыңда алтай хүну», «Ай дажы, экии», «Шулбустуң чалчазы» 18.20, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Александр Невский» 11, 13.15, «Мээң чурээмниң кижизи» 15, 16.50, 18.40, «Кижиге дагыыш херээ чүл?», «Бодалдар атакалары», «Мээн чүрээмниң кижизи» 20.30 шактарда.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 27-ДЕ

МОСКВАДАН

15.00—«Съездиден съезд четпир, 1968 чыл». Документалдыг телефильм. 15.50—И. Велембовская — «Даш хана ажылдыр». Телешиик. 17.20—Сөөлгү медээлер.

КЫЗЫЛДАН

17.30—Уругларга «Пиноккионуң ужуралдары».

МОСКВАДАН

1.00—«Съездиден съезд чедир. 1969 чыл». Документалдыг телефильм.

КЫЗЫЛДАН

19.50—«Тываның ажылчы чоннары — партия съездизинге». СЭКП XXIV съездизинниң делегады, партияның Тыва обкомунуң бирги секретары С. К. Токаның чугаазы. 20.05—«Бистиң күш-ажылывыс, партия, съезд» Дамчыдылга (Тыва дылга).

МОСКВАДАН

20.25—ССРЭ-ниң бокс талазы-биле чемпионады. Казаньдан дамчыдылга. 21.00—Чапсар. 21.10—Бокс талазы-биле чемпионаттың уланчызы. 21.20—«Диплэшкин». Тележурнал. Дамчыдылганы С. Смирнов чорудар. 22.00—Сөөлгү медээлер. 22.05 — «Л. Ошаниниң шүлүктери болгаш ырылары». 22.45 — «Партияның планы — чоннуң планы». ССРЭ-ниң орук харылзаа министри Б. П. Бещев-биле беседа. 23.00—«Аллю, Талантыларны дилеп тур бис» Свердловскиден дамчыдылга. 00.45—«Үе». Информастыг программа. 01.45—«Каттырынчыг фильмнер экраны». «Антон Иванович ажыныл тур». 03.00—05.15—Шайбалыг хоккейге делегей маргылдаазы. ССРЭ—ГФР.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ:

Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3, ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының болгаш пропаганда килдизиниң 35-24, харыысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа база совет тургузуг килдизиниң 41-27, информация килдизиниң 20-60 бухгалтериязының 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

ТЫВА АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер чериниң республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1.). ТС—26020.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылдан үндүрүлүп турар

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1971 чыл МАРТ 28 ВОСКРЕСЕНЬЕ № 74 (8534).

Өрээт 2 көп.

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң делегаттарын бүрүткеп эгелээн

Кремльдиң Улуг ордузу март 26-да бодунуң эжиктерин Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXIV съездизиниң делегаттарынга хүндүлүг-биле ажыткан. Олар аңаа бүрүткедип демдеглеткеш, түр шыызылганы алыр.

Георгиевск залы. Улуг залдың узун дургаар, оң-солагай талаларда географтыг демдектер өзугаар партия организацияларының таблицаларын бижээн столдар.

Одессаның партия организациязының делегаттары бүрүткедип турар № 29 стол чанынга «Краснодар» теплоходтуң моторизи Юрий Павлович Фирсов чоокшулап чедип келгеш, бүрүткелди долдургаш, кызыл өңнүг түр шыызылганы алган.

Ю. П. Фирсов СЭТА-ның корреспондентилеринге теплоходтуң экипаҗының күш-ажылчы тиилелгелериниң дугайын. СЭКП-ниң XXIV съездизинге алдар кылдыр алган хүлээлгелерин канчаар күүсеткен дугайын чугаалаан.

Ам «Краснодар» теплоход Ильичевск портунда чүдүргүнүп турар. Ю. П. Фирсовтуң эштери ону Москваже үдеп тура, чаа рейс үезинде бедик бүдүрүкчүлүг чорукту чедип алыр деп чугаалааннар.

Дагестан АССР-ниң Черодинск районунда К. Маркс аттыг колхозтуң ажыл-ишчилериниң ажыл-херектериниң дугайын Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Гинамагомед Курбанов чоргаарал-биле чугаалаан. Автономнуг республиканың коммунистери ол сураглыг хой-жуну партияның XXIV съездизиниң делегадынга соңгаан.

Залче чаа-чаа делегаттар улаштыр кирип-ле турган. Оларның аразында — Грузин ССР-ниң, Гурьевск, Чөөн-Казахстан, Кустанай, Астрахань, Магадан, Сахалин болгаш өске-даа областарның төлээлекчилери бар. Москва хоорайының партия организацияның делегаттары бүрүткедип турар столдар чанында база-ла кижилер хөй.

Делегаттарның аразында — ажылчыннар, колхозчулар, эртемденнер, культура ажылдакчылары, шериг начальниктери бар. Совет Эвилелиниң Маршалы Н. И. Крылов, Совет Эвилелиниң үш дакпыр Маадыры ужар чүүл маршалы А. И. Покрышкин, Совет Эвилелиниң ийи дакпыр Маадыры ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы ужар чүүлдүң генерал-майору Г. Т. Береговой олар база-ла Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXIV съездизиниң делегадынга соңгутканының дугайында түр шыызылганы алганнар.

(СЭТА).

ВОЛГАНЫҢ АВТОМОБИЛЬ ЗАВОДУНУҢ ТУДУУНУҢ ТУДУГЖУЛАРЫНГА, МОНТАЖЧЫЛАРЫНГА, АВТОМОБИЛЬ ТУДУКЧУЛАРЫНГА, БҮГҮ КИРЖИКЧИЛЕРИНГЕ

Эргим эштер!

СЭКП Төп Комитеди болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели кайгамчыктыг күш-ажылчы тиилелге-биле — Волганың автомобиль заводунуң чылда 220 муң чиик автомобиль бүдүрер бирги ээлчээниң тудуун доосканы болгаш оларны массалыг бүдүрүп үндүрерин эгелээни-биле силерге изиг байырын чедирип тур. Ол чедиишкиннер — бистиң социалистиг экономиканың хөгжүдеринге база улустуң материалдыг чаагай чоруун бедидеринге беттиг салыышкын болур.

Силерниң маадырлыг күш-ажылыңар-биле дыка улуг хемчээлдиг тудуг-монтаж болгаш эдиктирилге ажылдары кыска хуусаада, бедик техниктиг деңнелге күүсеттинген. Автозаводтуң 1, 2 миллион дөрбелчин метр бүдүрүлге болгаш амыдырал-чуртталга өөлдерин ажыглалда кииргени. Автомобиль тудукчуларының бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга эки байдалдары тургускан.

Үлетпүр комплексизин тудуп тургузары-биле чергелештир автомобиль тудукчуларының хоорайын тудуушкунунуң амгы негелделерин өзугаар тудуп турар.

Партия, совет, профэвилел болгаш комсомол организацияларының удуртулгазы-биле ада-чурт автомобилиниң улуг тудуун кылырынга киржип турар коллективтерниң алдарлыг ажыл-херектери совет улустуң Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXIV съездизинге алдар болдурган күш-ажылчы маадырлыг чоруунуң чыл демдеглелинге чайынначак арын боор кирер.

Тудугжулар, монтажчылар, автомобиль тудукчулары, Волгада күш-ажылчы маадырлыг чоруктуң бүгү киржикчилери чиик автомобильдер бүдүреринин талазы-биле чуртта эң улуг заводтуң тудуун айыткан хуусаазында алдарлыы-биле доозар дээрзинге СЭКП Төп Комитеди болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели быжыг бүзүрелин илергейлеп тур.

Эргим эштер, коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузар талазы-биле чаагай ажыл-ишиңерге чаа-чаа чедиишкиннерни, быжыг кадыкшылды болгаш улуг аас-кежикти силерге күзеп тур бис.

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИ

ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИ

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНДА

Март 26-да Кремльге ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралы болган. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Н. В. Подгорный хуралды эрттирген.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Эвилелдиң Совединиң дашты-кы херектер талазы-биле комиссиязының кежигүнү, Эстон ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. П. Вадеристиң ССРЭ-ниң Дээди Совединиң төлээлериниң Камерунның Федеративтиг Республиказынга чоруун дугайында дыңнадыын дыңнаан. Федералдыг Национал Хуралдың чалаазын өзугаар харыы чорук кылып чораан ол төлээлерниң ажылын Президиум чүүлдүг деп көрген.

Эвилелдиң Совединиң Хоойлужудулга саналдааышкының комиссиязының даргазы М. С. Соломенцев ашак-кадай болчурунуң болгаш ог-бүлениң дугайында ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгазының үндезиннерин ажыглап турарының практиказының дугайын палаталар комиссияларының мурнундан Президиумга илеткээн.

ССРЭ-ниң кадык камгалал министри Б. В. Петровскийниң Совет Эвилелиниң эмчизиниң даңгыраанының дугайында болгаш ону хүлээп алырының корум-чурумунуң дугайында дыңнадыын ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму база чугаалашкан. Совет Эвилелиниң эмчизиниң даңгыраап болгаш ону хүлээп алырының корум-чурумунуң дугайында дүрүмнү Президиум бадылаан.

РСФСР-ниң болгаш Белорус ССР-ниң Дээди Совиттериниң Президиумнарының киирип келгенин өзугаар ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму хамаатыларның адаларының аттарын тургузарының дугайында айтырыгны чугаалажып көрген. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму ССРЭ-ниң хамаатыларының фамилияларын, аттарын болгаш адаларының аттарын солуурунуң корум-чурумунуң дугайында Чарлыкты хүлээп алган.

Шиитпирленнерге кедерел көргүзер дугайында, ССРЭ-ниң хамаатызы кылдыр хүлээп алыр дугайында саналдарны болгаш өске-даа айтырыгларны хуралга чугаалажып көрген. (СЭТА).

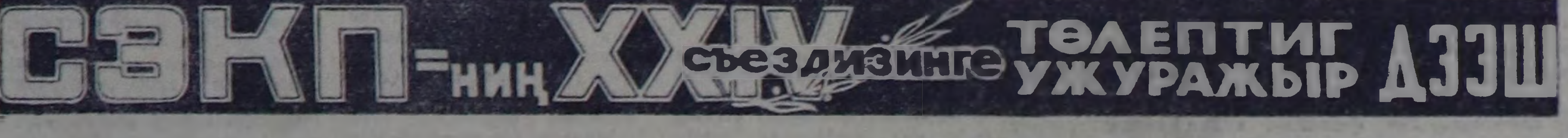

Күш-ажылчы Совет Тыва рапорттап тур

БҮДҮРҮЛГЕЛЕРНИҢ ЧЕДИИШКИНИ

Амыдырал хандырылгазының албан черлеринден чоргаачы-дуза көргүзүүшкүнү бистиң республикада ай-айы-биле өзүп турар. Ынчаарга ол өзүүшкүн партияның XXIV съездизинге уткуштур социалистиг чарышка онза илерээн. Чингээ, Эрзин районнуң амыдырал хандырылга комбинадының ажыл-ишчилери квартал планын күүсеткениниң дугайында бир дугаарында рапорттаан. Съездиге алдар кылдыр амыдырал хандырылга талазы-биле саарылга планын олар марттың 23-те-ле 100,2 хуу кылдыр күүсеткен.

Бараанныг продукцияны саарар талазы-биле план база оранчок ажыр күүсеттинген. Даараныгга цегиниң коллективи ону оналгадан 500 рубльге ажыр күүсеткен. Комбинаттың ажылдакчылары ам апрельдиң үлүүнде ажылдап турар.

• • •

Чоңга хел дааравар болгаш септээр дааранылга фабриказының ажылчыннары боттарының март айдагы планын хуусаа бетинде күүсеткен. Съездиге чедир арткан хүннерниң дургузунда ам-даа 1700 рубльдиң продукциязын саарар деп олар шиитпирлээн.

Фабриканың улуг коллективиниң иштинде М. Ильичеваның баштааны коммунистиг күш-ажыл бригадазының кежигүннери боттарының чедиишкиннери-биле ылгалып турар. Олар херээженнерниң чиик платьелерин даарап турар болгаш ында бүгү дааранықчылар тергиин диртип ажылдап турар. Кызылчыларның чагыгларын өзугаар ук бригада энне янзы-бүрү хевирниң 1100 платьезин даараан, бодунуң планын ол бүдүрүлгеде хамыкты мурнай күүсеткен. Арткан хүннерде ам-даа 40—50 чагыгларны күүседир.

• • •

Кызылдың районнар аразының «Сельхозтехника» каттыжышкынының коллективи тоску беш чылдың баштайгы кварталын чедиишкинниг доозуп турар. Партияның XXIV съездизинге уткуштур алдынган социалистиг хүлээлгелерде бижиттинген хөй чүүлдер ында доллур болгаш ажыр күүсеттинген.

Чижээ, продукцияның ниити бүдүрүлгезиниң талазы-биле квартал планы марттың 25-ке чедир 30 муң рубльге, а продукцияны саарар талазы-биле план — 13 муң рубльге ажыр күүсеттинген.

Съездиниң ажыттынар хүнүнге чедир бүдүрүлгениң бүгү-ле участоктарынга чаа-чаа чедиишкиннерлиг болуру ында көрдүнген болгаш совет кижилерниң амыдыралында ол кайгамчыктыг болуушкунну күш-ажылчы төлептиг белектерлиг уткуурунга коллективтиң ажыл-ишчилери бүзүрелдиг.

• • •

Тываның автосептелге заводунуң коллективи чурттуң коммунистериниң шуулганынга күш-ажылчы чедиишкиннерин рапорттаан. Коллективтиң кежигүннери квартал планын ийи неделя бурунгаар күүседипкен. Бо херекке шуткулга цегиниң ажылчыннары төлептиг салыышкынны киирген. Марттың төнчүзүнге чедир пехтиң коллективи пландан ажыр 12 тоннадан эвээш эвес шон заклёпкаларны бээрин шиитпирлээн.

• • •

«Тыва суг-тудуг» трестиң тудуг-монтаж эргелелиниң ажылчыннарының болгаш албан-хаакчыларының коллективи партияның XXIV съездизинге алдар болдурган күш-ажылчы ээлчегге турупкаш, квартал планын марттың 24-ке чедир күүседип шыдаан.

Тудуг-монтаж эргелелиниң коллективи партияның съездизиниң ажыттынар хүнүнге чедир 18 муң рубльдиң немелде тудуг-монтаж ажылдарын чорударын шиитпирлээн.

• • •

Ынчангаш республиканың кайы-даа булуңунда бүдүрүлгелерде, колхозтар болгаш совхозтарда ажылдап турар ажыл-ишчилер Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXIV съездизин төлептиг уткуп, күш-ажылчы тиилелгелериниң дугайында рапорттарын берип уламчылап турар.

(БИСТИҢ КОРР.).

Чоннуң кадыы дээш

Кызылдың № 1 аптеказының ажылдакчылары совет кижиниң кадыы дээш буянныг ажыл-херээнге улуг чедиишкинниг болуп, СЭКП-ниң XXIV съездизинге алдар кылдыр алган социалистиг хүлээлгелерин хуусаа бетинде күүсеткен.

Чоннуу эм аймаа-биле хандырарының бирги кварталда көрдүнген күрүне планын 5000 рубль түңге ажыр күүсеткен.

Аптеканың ажылдакчылары эм белеткээриниң шынарын болгаш культуразын дыка бедидерин чедип алган.

Эм белеткекчилери болгаш берикчилери В. Иванченко, А. Пивоварова, Е. Раздумина, К. Куприенко, М. Нестеренко, З. Чернова, Л. Широченкова, М. Эренчина, Г. Чащухина болгаш оон-даа өскелер партияның ээлчеглиг съездизиниң алдары дээш эң кызымак болгаш бедик бүдүрүкчүлүг ажылдап турар.

⊙ ⊙

ОЛАРНЫҢ ҮЛҮҮ

Бии-Хемниң «Хадын» колхозу эрткен ажыл-агый чылында 805 муң рубль орулгалыг болган. Күрүнеге мал ажылының продуктуларын садарын база чедиишкинниг күүсеткен. Илиткиниң малының баш саны өзүлделиг болган. Эрткен чылдың дециезиниң чаа беш чылдың баштайгы чылында кудулатпас дээш мал кыштагладыышкынынче болгаш часкы тарылгага белеткелге чогуур кичээнгейни салган.

Шээр мал, коданнарында чем курлавырларын баш бурунгаар чедирип кааныындан амгы үеде улуг-даа, чаш-даа малды немелде чемгерилгеге тургузуп турар. Оон ачызында кыштың берге үелеринде безин коданнарга хоранча болбаан. Колхозтуң малчыннары съездиге уткуштур алган хүлээлгезин чедиишкинниг күүсеткилээн. Хойжу А. Мартай-оолдуң коданы январь-февраль айларда дооза оолдапкан. Бо малчын төрүүр чүс хойга онаалтыр 105 хураган алыр дээниин 106 кылдыр күүсеткен. Оон кады ажылдап турар өөрүнде ол ышкаш көргүзүглерлиг малчыннар эвээш эвес.

С. СЕДИИ-ООЛ.

РСФСР-ниң Дээди Совединге соңгулда талазы-биле Кызылдың болгаш Чадааның соңгулда округтарының округ комиссияларының составынга кандидаттар депшидилгези

РСФСР-ниң Дээди Совединге соңгулда талазы-биле Кызылдың № 864 соңгулда округунуң округ комиссиязының составынга кандидаттар депшидилгези эгелээн.

Тожу районнуң «Тоора-Хем» совхозтуң ажылчыннары болгаш специалистери алдарлыг аңчы Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Эрестол Даржаевич Даржааны округ комиссиязының составынга кандидат кылдыр депшиткен.

Бүгү-эвилелдиң Аныяктарының Ленинчи Коммунистиг Эвилелиниң область организациязындан ВЛКСМ обкомунуң секретары Алдын-оол Кангаевич Кинзай ол-ла округ комиссиязының составынга кандидат кылдыр депшиттирген.

Бии-Хем районнуң амыдырал хандырылга комбинадының ажылчыннары болгаш албан-хаакчыларының хуралынга комбинаттың даараныр цегиниң хеп бижикчизи партия кежигүнү эвес Надежда Иосифовна Доможаковаңы округ комиссиязының составынга депшиткен.

Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң даргазы Монгуш Какыйаа Шыыраапты Тыва областың коммунистиг организациязындан округ комиссиязының составынга депшиткен.

«Тыва кобальт» комбинадының ажылчыннары болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылары комиссияның составынга боттарының төлээлекчизинге гидрометаллургия цегиниң аппаратчызы Петр Михайлович Концеревти адааннар.

Каа-Хем районнуң «Октябрь 14 чылы» колхозунуң колхозчулары округ комиссиязының составынга машина-трактор мастерскаызының эргелекчизи Иван Михайлович Кистеевти депшиткен.

Республиканың херегленикчилер эвилелиниң универсалдыг баазазының коллективи алгы-кеш цегиниң ажылчыны Валентина Ивановна Евграфоваңы комиссияның составынга кандидат кылдыр депшиткен.

Эрзинниң «Коммунизмче оруу» колхозунуң ажыл-ишчилери хойжу комсомолчу Баян-Чыргал Базыраевна Сактыны комиссияның составынга депшиткен.

• • •

РСФСР-ниң Дээди Совединге соңгулда талазы-биле Чадааның № 865 соңгулда округунуң округ комиссиязының составынга кандидаттар депшидилгези бедик политиктиг көдүрлүүшкүннүг эгелээн.

Чөөн-Хемчик районнуң коммунистиг организациязындан СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң секретары Сереңмаа Сайын-ооловна Кууларны, ол-ла районда кожуун чоруур № 483 механизастаттынган колоннаның ажылчыннары болгаш албан-хаакчылары ук коллективтиң бызанчызы Хомушку Сүрүн-ооловач Чимит Доржуну, районнуң профэвилел организациязындан райкүүском даргазының оралакчызы Михаил Андреевич Даниловту комиссияның составынга кандидаттар кылдыр чаап дүрген.

Өвүр районнуң Торгалыг суурнуң эмнелге коллективинден Торгалыгда участок эмнелгезиниң фельдшери Мария Ховалыговна Базановаңы адаан.

Мөңгүн-Тайга районнуң «Малчын» колхозунуң колхозчуларындан «Малчын» колхозтуң экономизи Дастай-оол Бады-Очурович Хомушкуну комиссияның составынга депшиттирген.

Бай-Тайга районнуң кодээ ажыл-агый эргелелиниң коллективинден районнуң кодээ ажыл-агый эргелелиниң күрүнениң техниктиг хайгааралының улуг инженери Борбак-оол Биче-оолович Монгушту депшиттирген. Улуг-Хем районнуң «ҮТКА 25 чылы» совхозунуң ажылчын болгаш албан-хаакчыларындан ол совхозтуң механизатор-шофёру Сатаа-оол Кызыл-оолович Долгарны депшиткен.

Бүгү-эвилелдиң Аныяктарының Ленинчи Коммунистиг Эвилелиниң Тес-Хем район организациязындан Эмиммаа Хүлеровна Намзал депшиттирген.

Оң талазында чурукта съезд мурнунуң хүннерин боттарының шалыпчы күш-ажылы-биле алдаржыдып, бүдүрген ажыл-херээн съездиге тураскаадып турар Ак-Довурак хоорайның ишчилеринден «Тыва даг-дугу» комбинаттың Дуктен-оол Деспиге улурткан ээлчээнде дериглелер машинизи Дима Сарыглар-дыр. Оон кады ажылдап турар өөрү оолдар, кыстар бирги кварталда чүс-чүс тонна даг-дугун бедик шынарлыг кылдыр белеткеп саналааннар.

Адаанда чурукта, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады, бригадир Сергей Сендажының башкарган бригадазының мурнакчыларындан Ооржак Даржай, Валентин Савченко, Иргит Семис-оол, Сарыг-оол Анай-оол, Виктор Ондар шалыпчы ажылдаарын уругулчуаен турарлар.

Бо дашчыларның, бетонщиктерниң болгаш бызанчыларның идепкейлиг киржилгези-биле Ак-Довуракта хөй тудуглар бедип үнүп, ажыглалче киргеи. Оларның күжү-биле фабриканың ийиги ээлчээниң тудуунда даг рудазын үүрмектеп сорттаар комплекизиниң корпустарының тудуу дооступ, баштайгы продукциязын берип эгелээн. Ол чугула объектини ажыглалче киирген — съездиге улуг белек болур.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

МУРНУУ ОДУРУГДА «ТЭЭЛИ» СОВХОЗ

ТЭЭЛИ. Партияның ээлчеглиг съездизинге төлептиг ужуражыры-биле алган хүлээлгелерин Бай-Тайга районнуң ажыл-агыйлары чедиишкинниг күүседип турар. Район күрүнеге сүт садарының онаалгазын 210 хуу боттандырган.

«Тээли» совхозтуң ажыл-ишчилери күш-ажылчы тиилелгелиг болган. Күрүнеге эът дужаарының планын 144 хуу, сүттү — 210 хуу күүсеткеш, чарыштың мурнуку одуруунда кирген. Часкы тарылгага белеткелди доозуп турар.

Малчыннар тоску беш чылдың баштайгы айларында чамдык эки түңнелдерлиг болган — 30.382 хураганы, 277 бызааны менди доруктуруп алган.

Бай-тайгажылар баштайгы чедиишкиннерни быжыглап, улам сорук кирген ажылдап турар.

Х. КАРА-ООЛ,
СЭКП Бай-Тайга райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизи.

12 МУҢ РУБЛЬ ОРУЛГА

КЫЗЫЛ. Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң садыг баазазының ажылдакчылары бирги кварталда планныг онаалгазын күүседир дээш кызымак ажылдап келген, ону хуусаа бетинде 100,2 хуута боттандырган.

Баазаның коллективи бо чылдың эгезинден бээр 12 муң рубльдиң орулгазын алган.

Д. СОТПА.

ЭРЗИНЧИЛЕРДЕ

ЭРЗИН. (Телефон-биле). СЭКП-ниң XXIV съездизинге төлептиг ужуражыр дээш районнуң ажыл-ишчилери мал ажылының продуктуларын күрүнеге садарының бирги квартал планнарын күүседипкен.

Районнуң ажыл-агыйлары күрүнеге эът садар планын 139,9 хуу, сүттү — 111,3 хуу боттандырган. Ажыл-агыйлардан Ленин аттыг, «Коммунизмче оруу» колхозтар бедик көргүзүглерни чедип ап, онаалгазын дыка ажырган.

Бүдүрүлге черлеринден амыдырал хандырылга комбинадының коллективи планын 104,5 хуу күүседипкен. Оон даараныр цеги планныг даалгазын 105 хуу, бөш таарар чер — 130 хуу, фотография — 100 хуу боттандырган. Мурнакчыларга дааранықчылар Севил Дажымба, Арамаа Маскыр, Долгар Соян, Мария Суваң-оол, чурук тырттырыкчызы Динга Дүвдүпей болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Бо хүннерге чедир районда 27545 хой төрээн, 27740 хураганы менди доруктуруп турар. Ол малчыннарның кызымак күш-ажылының ачызында чедип алдынган.

Тыва АССР-ниң Хүндүлүг аттарын тургузар дугайында

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

Чечен чогаал болгаш урал чүүл ажылдакчыларының чогаадыкчы ажылынга идиг бээр, оларның хөй-ниитиге аталдарын бедидер сорулга-биле Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаадыры болза:

1. Тыва АССР-ниң дараазында хүндүлүг аттарын тургузар:

Тыва АССР-ниң улустуң чогаалчызы.
Тыва АССР-ниң улустуң чурукчузу.
Тыва АССР-ниң улустуң ыраажызы.
Тыва АССР-ниң алдарлыг чогаалчызы.
Тыва АССР-ниң алдарлыг чурукчузу.

2. «Тыва АССР-ниң чечен чогаалының болгаш урал чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы» деп хүндүлүг атты «Тыва АССР-ниң урал чүүлдериниң алдарлыг ажылдакчызы» кылдыр эде адаар.

3. Бо Чарлыкты өзугаар тургустунуп турар хүндүлүг аттар дугайында Саавырны бадылаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Б. ДОЛЧАНМАА.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары К. БУДУК-ООЛ.

Кызыл хоорай,
1971 чылдың март 24.

Дуун болган чүүлдер

ДЕПУТАТТАР ХҮНҮ

Ажылчы чоннар депутаттарының Тес-Хем район Совединиң күүскому Самагалдайның Культура бажыңынга депутаттар хүнү организастап эрттирген. Район болгаш кодээ Советтериниң депутаттары, партия, совет болгаш хөй-ниити организацияларының төлээлекчилери аңаа киришкен.

Депутаттар хүнүн СЭКП-ниң ам болур XXIV съездизинге тураскааткан.

«Советтер дугайында ленинчи өөредигниң амыдыралда боттанышкыны» деп илеткелди Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары К. Д. Будук-оол кылган.

Депутаттар боттарының ажыл дуржулгазын солушкан. Мурнакчы ажылдыг депутаттарга шаңналдарны тывыскан.

Хөгжүм-шии театрынга

Театрның делегей хүнүнүн он чыл оюнга холбаштырган байырлыг кежээ республиканың хөгжүм-шии театрынга болган. Театрның кол режиссёру Оюн Сии-оол ол хүнүң дугайында илеткел кылган.

Кежээниң байырлалдыг кезээниң соонда В. Турунуң «Хөлеге-биле тутчуушкун» деп шиизиниң оон киржикчилери көргөн.

Бии-хемчилер съездиге

ПОЛИТМАССАЛЫГ АЖЫЛ КАЛБАРГАН

Чурттуң амыдыралынга политиктиг чугула болуушкун — Коммунистиг партияның XXIV съездизинге уткуштур районнуң ажыл-ишчилериниң ортузунга чорудуп келген болгаш чер-чер Советтеринге соңгулдага уткуштур кылып турар политмассалыг ажыл дугайын чугаалап бээрин СЭКП Бии-Хем райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизи Михаил Николаевич МОЛЛЕРОВТАН бистиң корреспондентивис дилээн. Ооң чугаалааны болза:

— Партияның XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин районнуң ажылчы чоннарының хуралдарынга калбаа-биле чугаалажып көрген. Аңаа ниитизи-биле 5300 кижи киришкен. Олар үнелиг саналдарны берген. Ылаңгыя чурттуң заводтарындан кээп турар чамдык чаа станоктарның кылган шынары чавыс, ажылдадырга үрели бээр ужурунда ону септээринге хөй үе-шак үнерин «Кызыл тараачын» колхозтуң токары Никифоров хуралга демдеглээн. «Сельхозтехниканың» районнар аразының каттыжышкыны тракторларны шынар чок септеп турар. Ооң септээни колхозтуң 2 тракторун келгеш, дораан үрелген. Көдээге капитал тудут кылыры-биле чаа тургускан районнуң септелге-тудут участогунуң күжү эвээш болуп, чүгле ол колхозтуң малчыннарынга беглии 60 чуртталга бажыңын тудары негеттинип турда, ооң чүгле 4-үн тудуп бээр керээ чарганын ук колхозтуң даргазының оралакчызы Кунаев шүгүмчүлээн. Ажыл-агыйны экижидеринче угланган өске-даа чугула саналдарны эпеөрлер киирген.

Бии-хемчилер съезд мурнунуң күш-ажылчы ээлчээнге туруп, күрүнеге эът, сүт садар квартал планнарын март 25-те, хуусаа бетинде күүседир хүлээлгени алгаш, он хонук бурунгаар, март 15-те күүсеткеш, пландан ажыр 70 тонна эътти, 106 тонна сүттү саткан. Бо талазы-биле «Саян» совхозтуң, «Кызыл тараачын» колхозтуң малчыннары онза шалыпкын ажылдаан. Районнуң септелге-тудут участогунуң, күрүнениң аныыр-тывыыш ажыл-агый черниң коллективтери квартал планын март 19-та, хуусаа бетинде күүсеткен.

Районда ниитиниң малының кыштагладыышкыны чедиишкинниг үргүлчүлеп турар. Март 23-ке чедир 14802 хой оолдаан, чаш төлү онча-менди доруктуп турар. Бо ажыл «Саян» совхозта, «Кызыл тараачын» колхозта эки чоруп турар. Хойжулар Моңгуш Эртине, Санаа Лаа-Сүү, Моңгуш Достай-оол, Ондар Доржу, Ооржак Биче-оол олар малдың чаш төлүн менди камгалап ап келген.

ИНТЕРВЬЮ

«Өөк» совхозта гараж эргелекчизи эш Тонкокуров бригадирлээн механизаторлар бригадазы часкы тарылга техниказының септелгезин март 25-ке чедир доозар хүлээлгени алгаш, март 15-те, он хонук бурунгаар бүрүн дооскан. «Саян» совхозтуң механизаторлары септелгени бо хүннерде доозуп турар. Ол совхозта партия организациязының март 19-та болган ажык хуралынга кол агроном эш Винниковтуң часкы тарылгага белеткел дугайында илеткелин дыңнап чугаалашкаш, часкы тарылга ажылдарының үезинде чорудар организас-массалыг болгаш политмассалыг ажылдарның планнарын бадылаан.

Партия райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизи часкы хову ажылының болгаш көдээ, район, хоорай Советтеринге соңгулда кампаниязының үезинде чорудар политмассалыг ажылдың планын ажылдап кылгаш, партия райкомунуң март 23-те болган бюрозунга бадылаан.

Ол шалыпчы кампанияларның үезинде районнуң колхоз, совхозтарынга, бүдүрүлге, организация черлеринге 343 агитатор ажылдаар. Оларның 163-ү коммунистер болуп турар. «Өөк» совхозта 66, «Саян» совхозта 82, район эмнелгезинде 20, райпода 15 кижи составтыг агитколлективтерни тургускаш, оларның удуртукчуларынга харыысалгалыг ажылдакчыларны быжыглаан. Кызыл-булуңнарны чер болганда тургузуп, оларны дерип, аңаа чорудар культура, политмассалыг ажылдарның планнарын чаартып турар.

Партия эге организацияларының секретарьларының, агитколлективтер удуртукчуларының семинарын эрттирген. Соңгулдаларга белеткел дугайында айтырыгны аңаа чугаалашкан. Март 25-те районнуң албан-хаакчыларының ниити хуралын эрттирген. «Ажылчы чоннарның коммунистиг кижизидилгезинге интеллигенцияның сорулгаларының дугайында» илеткелди СЭКП райкомунуң секретары Н. Өпеш аңаа кылган. Партия обкомунуң лектор бөлүүнүң удуртукчузу А. Емельянов лекция номчаан. Районнуң амыдыралын, күш-ажылчы чедиишкиннерин, мурнакчы кижилерин көргүскен фото-стендилерни кылган. Ук хуралга 280 ажыг кижини чалап келдирген болгаш Тываның күрүне филармониязының концертин хурал соонда оларга көргүскен. Районнуң бүгү албан-хаакчыларынга кыйгырыгны аңаа хүлээп алган.

Партия райкомунуң агитбригадазы амгы үеде ажыл-агыйларже үнүп, хойжу бригадаларга, малчын фермаларга барып, политмассалыг ажылды калбартып чоруп турар. Ооң киржикчилери чүгле лекция номчууру, беседа кылыры-биле кызыгаарланмайн, малчыннар, саанчылар-биле чугаалажып, оларның негелде, хомудалдарын бижип алгаш, хемчег алыры-биле биске дыңнадып турар. Чижээ: ооң составынга чораан башкы эш Дондуп Сутлуг-Хемниң малчыннары-биле чугаалажып, часкы үеде ажылдап кедеринге эптиг чолдак алгы тоннар, фуфайкалар, хөм, резина сапык идиктерге болгаш өске-даа чугула бараанннарга чагыгларны автолавка садыгжылары чугулалап көрбейн, малчыннарга үр үе иштинде келбейн турар дугайында негелде, хомудалдарын биске дыңнаткан. Райпо баштаар чери ол айтырыгның талазы-биле хемчеглерни алган.

Дээштиг тургускан политмассалыг ажыл көдээ ишчилериниң күш-ажылчы, политиктиг көдүрлүүшкүнүн хайныктырып, ажыл-агыйжы сорулгаларны шиитпирлээринче оларны мобилизастап турар.

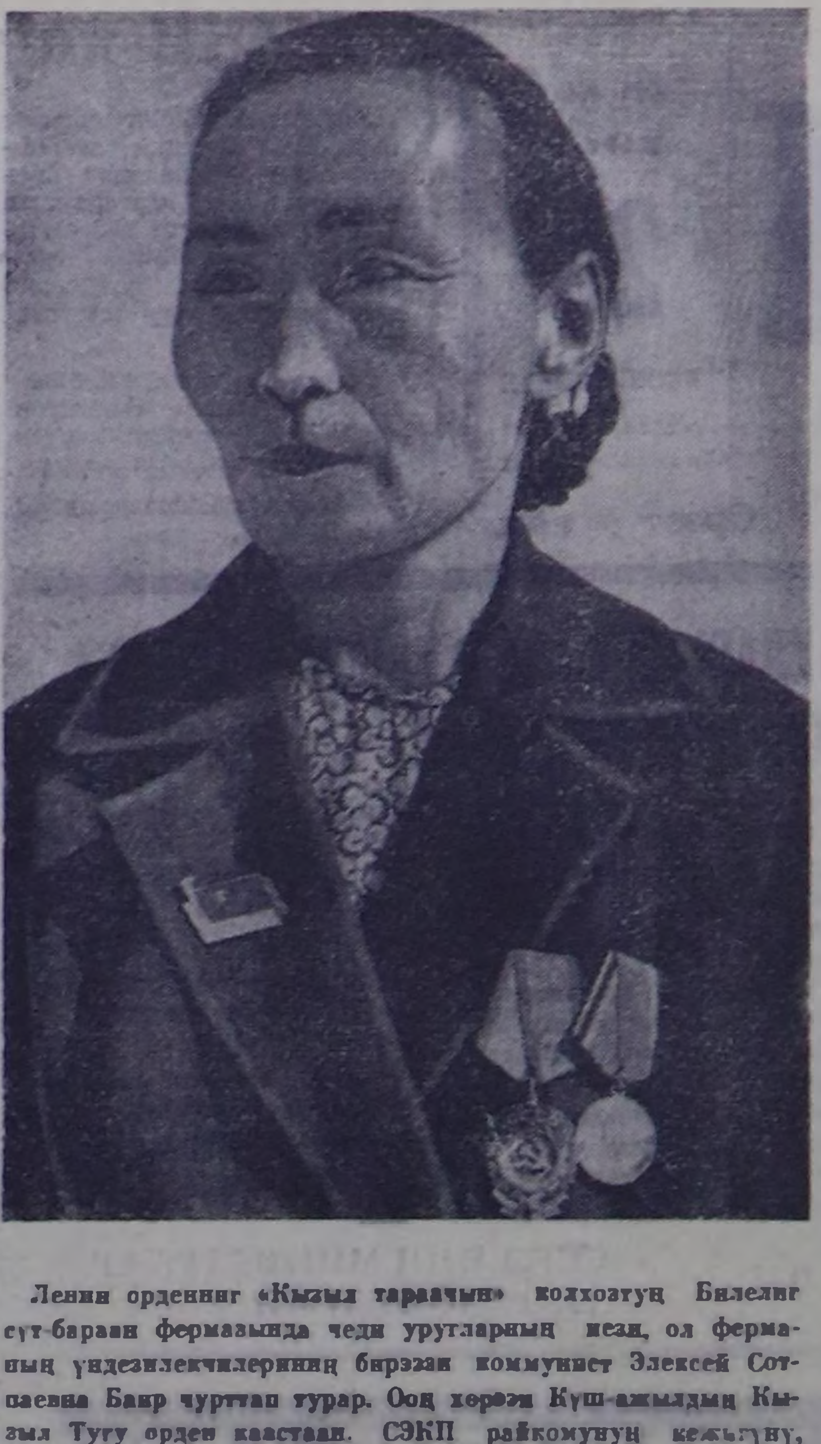

Ленин орденниг «Кызыл тараачын» колхозтуң Билелиг сүт-бараан фермазында чеди урутларның иези, ол ферманың үндезилекчилериниң бирээзи коммунист Элексей Сотпаевна Баир чурттап турар. Ооң хөрээн Күш-ажылдың Кызыл Тугу ордени каастаан. СЭКП райкомунуң кежигүнү, коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы Элексей Сотпаевна чүгле фермада эвес, а районда хүндүлүг кижилерниң бирээзи. Ол Билелигге саанчыларның чаа салгалын өстүрген, уруу комсомолчу Зоя ферманың аныяк саанчыларының тергиини атты чаалап алгаш, Польшаже аян-чорук кылыр путёвка-биле шаңнаткан болгаш чоокта чаа ынаар аъттаган.

Коммунист Э. С. Баир съездиге уткуштур инек бүрүзүндең 300 килограмм сүттү саар социалистиг хүлээлгезин 415 килограмм кылдыр күүсеткен болгаш беш чыл планының бирги чылында бир инекке онаажтыр 2050 килограмм сүт саарын планнап турар.

Чурукта: Э. С. БАИР.

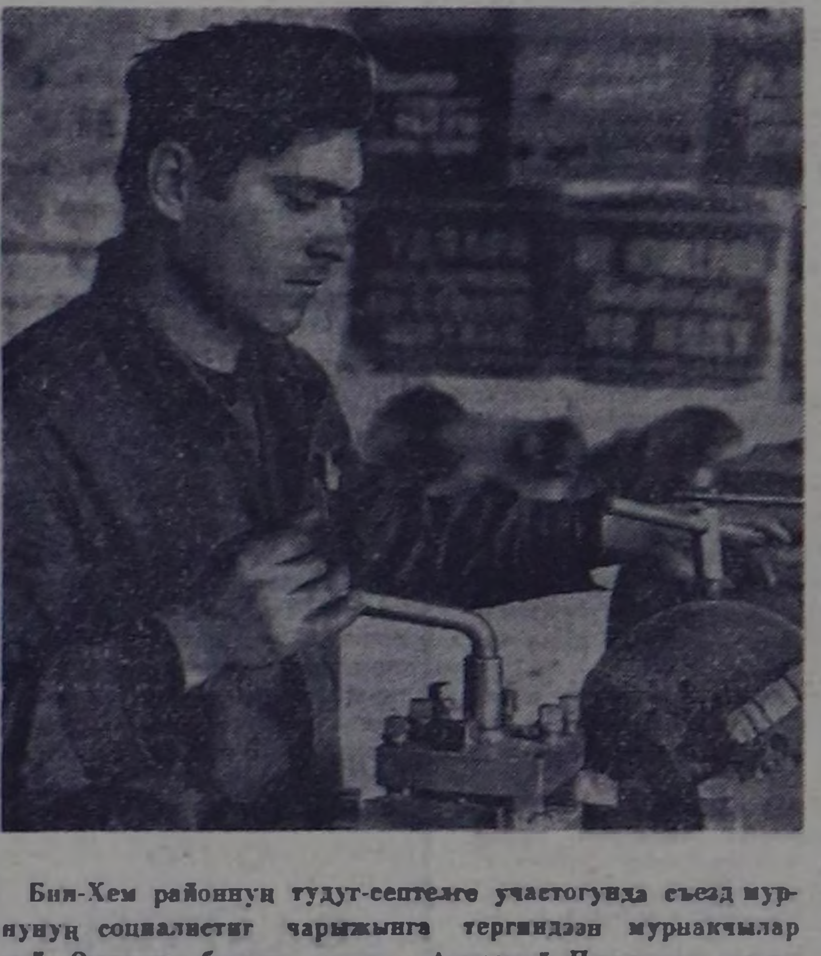

Бии-Хем районнуң тудут-септелге участогунда съезд мурнунуң социалистиг чарыжынга тергиидээн мурнакчылар хөй. Оларның бирээзи токарь Анатолий Панячевту алдын холдуг мастер деп адап турары анаа эвес. Ол эң бедик мергежилдиг токарь. СЭКП-ның съездизинге алдыр кылдыр хүн бүрүнүң даалгазын 120 хуу күүседир деп оон хуууда хүлээлгези ындыг. Херек кырында ол хүн бүрүнүң даалгалыг онаалгазын 140 хуудан кудулатпайн күүседип тургаш, социалистиг чарыштың тиилекчизи болган. Аныяк токарьның ажылында бир онзагай чүүл—бедик шынар болур. Ооң чазы кылган чүүлдери кезээде эки шынарлыг.

Чурукта: А. ПАНАЧЕВ.

А. ЧАРАШ-ООЛДУҢ фотолары.

Партияның съездизинге уткуштур

ЛЕНИНГРАДЧЫЛАРНЫҢ КҮШ-АЖЫЛЧЫ РАПОРТУ

Ленинградчылар Красноярскиниң болгаш Костроманың электри станцияларынга тургузар күчүлүг турбиналарны хуусаадан эрте кылып үндүрген. Океан судноларының флотилиязын, хөй чаа тракторларны, станоктарны, машиналарны, приборларны кылган, чоннуң хереглелиниң хөй бараанннарын бүдүрүп үндүрген.

Ленинчи номчулгалар киржикчилери — заводтар, фабрикалар, фирмалар, тудуглар төлээлекчилери, эртемденнер, көдээ ажыл-агыйның ишчилери март 24-те Смольныйга ол дугайын чугаалап турган. Олар съезд мурнунуң социалистиг чарыжының түңнелин үндүрер дээш төөгүлүг акт валынга чыылганнар.

СЭКП-ның Ленинград обкомунуң бирги секретары Т. В. Романов чурттуң улуг ажыл-агыйын хөгжүдеринге ленинградчыларның салыышкынының, техниктиг дээштиг демиселдиң дугайын чугаалаан. Съезд мурнунуң чарыжынга чүс-чүс муң кижилериниң чогаадыкчы ажыл-ижиниң, чедиишкиннериниң дугайын социалистиг чарыштың мурнакчылары чугаалаан.

(СЭТА).

АЖЫЛДААРЫНГА ТААРЫМЧАЛЫГ БАЙДАЛДАРНЫ ТУРГУЗАР

Көдээ болгаш суур, район Совединиң күүсекчи комитеди кандыг оран-бажыңда турарыл, ону канчаар дерээнил, ооң арыг-шевери болгаш дериг-херексели кандыгыл, кижи кирип кээрге чылыг бе, соок бе? Бодаарга ийиги чергениң ышкаш мындыг ажыл-агый айтырыглары Советке хүн бүрүде келир хамааты бүрүзүнге аңаа бир чүве эвес.

Чонну хүлээп алыры, аңаа эптиг, хүндүлээчел болгаш таарымчалыг байдалды тургузары — Советтиң ажыл-ишчи нүүрү ол.

Советтерниң акша-хереңгизи болгаш бажың-балгат айтырыглары ынчангаш чугула черни ээлээр. Чоокку чылдарда ону экижидерин «Ажылчы чоннар депутаттарының көдээ болгаш суур Советтериниң ажылын экижидериниң дугайында» 1967 чылдың март 8-те СЭКП ТК-ның хүлээп алган доктаалында айыткан.

1968—1970 чылдарда бистиң республиканың Эрзин, Бай-Тайга райкүүскомнарынга чаа улуг бажыңнарны тудуп, ажыглаалга киирген. Тожунуң, Мөңгүн-Тайганың райкүүскомнарының бажыңнарын экижиткен болгаш делгемчиткен. Тес-Хемде болгаш Өвүрнүң Хандагайтыда чаа тудугларны тудуп турар. Көдээ болгаш суур Советтеринге 15 чаа бажыңны туткан. 27 бажыңның кол септелгезин кылган. Хөй-хөй Советтерни бижик машиналары, мопедтер, сейфтер, столдар, сандайлар дээш шупту 25 муң 700 рубльдиң эт-херекселдери-биле хандырган. Сөөлгү үш чылдарда көдээ болгаш суур Советтериниң акша-хереңгизиниң орулга болгаш чарылгазы 2 миллион 16 муң чедиң, азы 7 хуу өскен.

Бо алдынган хемчеглер амдаа чогуур негелдезинге четпейн турарын РСФСР-ның Министрлер Чөвүлели 1971 чылдың февральда чугаалажып көргеш, демдеглээн. Чүгле Россия Федерациязының девискээринде көдээ болгаш суур Советтериниң эт-херексел садарынга база бажың-балгат септээринге 1971 чылда 10 миллион ажыг акшаны чарыгдаарын чазак көрген. Ооң иштинде бистиң Тыва АССР-ның көдээ болгаш суур Советтеринге дериг-херексел садарынга 19 муң рубльди, оран-суурунуң септелгезинге 31 муң акшаны немей бергени — көдээ болгаш суур Советтеринче кайы-хире кичээнгей салып турарының бир херечизи-дир.

1971 чылдың иштинде республиканың төс көдээ Совединиң машиналарны болгаш мотоциклдерни алыр. Ажылдаарынга кайы хире таарымчалыг байдалдарны кылган болдур, Советтерниң ажыл-чорудулгазының деңнели оон база улуг хамаарылгалыг. Маңаа чижек кылдыр Каа-Хем районнуң Советтерин ап болур. Ылаңгыя Кундустуг көдээ Совединиң амгы байдалында ажылдап турар кижилерге, аңаа кээп турар чонга даа дыка таарымчалыг. Тураның, Чадаананың, Ак-Довурактың хоорай Советтери база Торгалыгның (Өвүр), Элегестиң (Таңды), Нарынның (Эрзин), Шынааның (Кызыл), Мөген-Бүрениң (Мөңгүн-Тайга), Тоора-Хемниң (Тожу), Чадааның (Чөөн-Хемчик), Кызыл-Дагның (Улуг-Хем) көдээ Советтери багай эвес байдалда ажылдап турар.

Ынчалза-даа көдээ болгаш суур Советтеринге чогуур таарымчалыг байдалды тургузар, оларның чон ортузунга ат-алдарын көдүрер айтырыгны кошкак шиитпирлеп турар райкүүскомнар бар. Маңаа мындыг чижектерни көргүзерге-ле четчир. Чөөн-Хемчик райкүүском Шеми көдээ Совединге бөгүнге чедир чаңгыс-даа сандай бербээн. Ол Советтиң конторазында бар бүгү-ле чүве совхозтуң херекселдери-дир. Районнуң өске-даа Советтери мындыг байдалдыг.

Бай-Тайганың райкүүскому кончут эки улуг бажыңныг болганын эгезинде мактаар бис. Маңаа бүгү-ле албан черлерни киирип турар, бодунуң чанында Тээли көдээ Совединиң байдалын экижидерин уткан. Ам ол Совет 40 ажыг дөрбелчин метр шөлдүг эрги бажыңның бир чартыын өрээлдениң алган сыңмарлажып турар. А бажыңның бир чартында бир өг-бүле чурттап турар. Тес-Хемниң райкүүскому Кызыл-Чыраа көдээ Соведи сөөлгү үш-дөрт чыл дургузунда хуу кижи бажыңында турда, аңаа контора тудар айтырыгны соңгаарлаткан. Тожуда Азас көдээ Соведи колхоз конторазының бир бичии өрээлинде.

Барыын-Хемчиктиң, Улуг-Хемниң чамдык көдээ Советтериниң байдалы бо хүннерге чедир база мындыг. Районнар Советтери оларже кичээнгей салбайн турар. Советтерниң туруп турар бажыңнарының база эт-херекселдериниң айтырыын чугулалап көрген болза, эрткен чылдарда өске автономнуг республикаларда ышкаш, ээ шиитпирлеп болур арга болгаш акша-хереңги бисте четчири-биле бар турган. Совет органнарның талазындан ону пөйги чергениң херээ кылдыр санап, кичээнгей салбайн келгениниң түңнелинде байдал амдаа дүвүреңчиг боор артыпкаан.

Республиканың саң-хөө органнары көдээ болгаш суур Советтериниң саң-хөө айтырыгларынче кошкак кичээнгей салып турар. Чөөн-Хемчик районнуң саң килдизи көдээ болгаш суур Советтериниң чондан чыгган боттанаалга үндүрүглериниң акшазын болгаш Советтерниң эргезинге артар немелде орулгаларны баш билиндирбейн, ону төпчүдүп хавырар, солуштуруглар кылып турар.

Хөй-хөй көдээ Советтер бодунуң хоойлузунда көрдүнген эргелер ёзугаар девискээрде турар албан-организацияларның чаагайжыдылгазынга, культура-спорт ажылынга көрдүнген акша-хереңгизин контрольдан чарыгдаваан. Херек таварылгада оларны мөөңнеп алгаш, чоннуң сагалы-биле чугула ажылдарны кылбайн турар. Чамдык Советтерниң күүскомнарының даргалары девискээрде колхозтарның, совхозтарның, албан черлерниң чаагайжыдылга, культура ажылынга чеже акша-хереңги көрдүнгениң безин билбес. Ол бүгү организациялар Советтиң девискээринде суурларда туруп турар болгай. Оларны чаагайжыдып, чугула ажылдарны кылырда ында көдээ болгаш суур Советтериниң күүскомнарының планын ёзугаар боттандырары, көрдүнген хереңгини чөптүг чарыгдаары оларның ажылчы чоннуң мурнунга хүлээлгези болур.

«Ажылчы чоннар депутаттарының районнар болгаш хоорайлар Советтериниң ажылын улам ыңай экижидер талазы-биле хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалы чоокта чаа үнген болгай. Советтерниң мурнунда салдынган төөгүлүг сорулгаларны амыдыралга боттандырарының хүн бүрүде хоойлузу ол болур.

СЭКП-ның съездизиниң Директиваларының төлевилелинде көрдүнген сорулгаларны чедип алырда, бирги ээлчегде, көдээ, суур, район, хоорай Советтериниң харыысалгазын бедидери чугула. Советтерден чөптүг негелдени тургусупшаан, оларның ажылынга бүгү-ле болдунар таарымчалыг байдалды тургузар херек.

РСФСР-ның Министрлер Чөвүлели бо беш чылда бүгү Советтерни бажың-балгат, эт-херексел, транспорт-биле долу хандырарын көрген. Маңаа үндезилээш, Советтерниң алдар-хүндүзүн бедидериниң бир кол чүүлү болза, оларны чогуур негелдезинге дүүшкен байдалга тургузары чугула сорулгаларның бирээзи болур.

Н. КУНЧУҢ,
Тыва АССР-ның Министрлер Чөвүлелиниң оргинструктор килдизиниң эргелекчизи.

СЭКП обкомунуң IX пленумунуң

шиитпирлерин— амыдыралга

Бригаданың чедиишкини

Бай-Тайга районнуң «Мурнакчы» колхозунуң № 1 хойжу бригадазының кадарчылары партияның XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин өөренип көргеш, тоску беш чылдың баштайгы чылында бедик хүлээлгелерни алган. Бригадада мал чеминиң курлавыры бар, малдың байдалы эки, кодан бүрүзүнде оолдаашкын түлүктээн. Чаш төлде чидириг чок.

Бригадада партия бөлүүнүң удуртукчузу кадарчы Х. Серенот бо чылын төрүүр 100 хойга онаажтыр 100 хураган, хойдан 2,3 кг дүк алыр, 10 тонна сиген белеткээр сорулгалыг. Ооң кодановында ам төрээн 198 хойнуң хураганнары онча-менди доругуп турар. Сакманщиктер Седен биле Сенис кызымак ажылдап, чаш хураганнарны эки ажаап, чемгерип турар. Кадарчыда мал чеминиң курлавыры бар.

Социалистиг чарышка бедик хүлээлгелер алган кадарчылар Ш. Хертек төрээн 216 хоюндан 219 хураган алган. С. Дамбаа 221 хойнуң хураганын бүрүн доруктуруп турар. Өске коданнарда чаш төлде чидириг база чок. Кадарчы бүрүзү төрээн хойларының хураганнарын менди камгалап албышаан, бир хойга онаажтыр 2—2,5 кг дүк кыргып алыр, 10-10 тонна сигенни белеткээр хүлээлгелиг.

Бо чылын бригадага 1500 хойну тарып боозадыр болгаш кодан бүрүзүнге чуулганы ийи удаа чорудар. Чайгы, күскү үелерде семиртилгени организастыг чорудкаш, мал чеминиң курлавырларын четчири-биле белеткээр, кыштаглаарының бетинде кажааларның септелгезин доозар болгаш одекти курганып бээр.

СЭКП обкомунуң IX пленумунуң доктаалын бригада амыдыралга боттандырып турар. Эрткен чылын алды кадарчы өг-бүлени суурже чуртталгаже шилчиткен, ийи ээлчег-биле ажылдап турар. Бо чылын алды кадарчыны ээлчеглиг ажылче шилчидери планнаттынган. Час-Адырга чаа кыштагларны тудуп ажыглаалга киирер. 1971 чылда социалистиг чарышка алган хүлээлгелерин бригаданың кежигүннери боттандырар дээш ажылдап турар.

О. ЧЕДЕР-ООЛ.

ПАРТИЯНЫҢ ЛЕНИНЧИ НАЦИОНАЛ ПОЛИТИКАЗЫ

НАЦИОНАЛ айтырыг — ниитилел хөгжүлдезиниң эң нарын, чидиг айтырыгларының бирээзи. Мынчангаш ол марксизм-ленинизмниң өөредиинде СЭКП-ның политиказында болгаш практиктиг ажыл-чорудулгазында чугула черни ээлеп турар.

Октябрь революциязының мурнунда В. И. Ленин чаа төөгүлүг байдалдарга дүүштүр революстуг демиселдиң стратегиязын база тактиказын үндезилээрде, национал айтырыг дээрге социалистиг революция болгаш пролетариаттың диктатуразының дугайында айтырыының кезии-дир, моон мурнунда ону чүгле национал-хосталгалыг шимчээшкин-биле социалистиг революцияны каттыштырар арга-биле шиитпирлеп болур турган деп өөреткен. Ол өөредиглиг 50 чыл мурнунда Тывага болгаш Моолга улусчу революциялар тиилелгези-биле бадыткаан.

Хожудангай чурттарның улустары мурнакчы чурттарның тиилелгелиг пролетариатының дузаламчызы-биле капитализмни оюп эрткеш, феодализмден социализмче шуут шилчип болур деп улуг Ленин айыткан. Бо өөредиг хөй улустарның, ылаңгыя тыва база моол улустарның төөгүлүг хөгжүлдезинге бадыткаттынган, амгы үеде колония байдалдан адырылгаш, дээштиглиг хөгжүлдениң оруунга кирген африка-азий улустарының перспективазын тыпылдыр турар.

В. И. Ленин, амыдыралдан хоорук бир аай хеңке болгаш үзел-бодалга алзы бээривден революсчуларны оваарындырбышаан, мынча деп чагып бижээн: «Бүгү-ле нациялар социализмче чайлаш чокка, ынчалза-даа эрай ылгалдарлыг келирлер болгаш оларның кайызы-даа демократияның кандыг-бир хевири-биле азы пролетар диктатуразының кандыг-бир хевири-биле, хөй-ниити амыдыралының янзы-бүрү талаларын социалистиг ёзу-биле чаартырының темпилери-биле онзагай чүүлдү төөгүге киирер».

Дарлаткан нациялар хосталга дээш демисел үезинде чаңгыс эп-сеткилдиг болу бээр. Дарлаткан улустарның хосталга дээш демиселин деткившаан, коммунистер пролетаржы интернационализм, бүгү нацияларның ажылчы чоннарының аразынга быжыг эп-сеткил каттыштырышкыны болгаш найырал дээш турушкап турарлар.

* * *

Октябрь революциязының соонда тыва улустуң эрткен оруунуң дуржулгазы солун болгаш хосталга дээш демиселди чорудуп турар улустарга үлегер-чижек бооп турар.

Хамаатылар дайынның чылдарында тыва араттарның хосталга дээш демисели-биле Совет республиканың иштики, даштыкы дайзыннарга удур демисели чаңгыс эвилел болу берген. Ол эвилел национал-хосталгалыг революцияның тиилелгезин хандырган болгаш тыва улустуң дээштиглиг хөгжүлдезиниң магадылалы болу берген.

Национал районнарга Совет эрге-чагырга тургузуушкунунуң баштайгы дуржулгазын өөренип көргеш, пролетариады чок хожудангай улустарга тараачын Советтерин тургузуп болур деп түңнелди В. И. Ленин кылган. Ындыг Советтер бүдүүлүк тараачын массаларының политиктиг медерелин өттүрар, бот-тывынгыр төөгүлүг ажыл-ижин хайныктырар ужурлуг турган.

Тываның араттың революстуг намының дуржулгазы коммунистиг партияның организас-идеологтуг принциптеринге намны дадыктырары болгаш кижилерни ажылчы араттарны партияга болгаш пролетаржы интернационализмге шынчы кылдыр кижизидери, национализм болгаш шовинизмге удур эптеш чок демиселди чорудары чайлаш чок негелделер дээрзин бадыткаан. Эрге-чагырганы чаалап алган чон пролетар диктатуразының идеяларын шиңгээдип алгаш, марксисчи-ленинчи намның удуртулгазы-биле чурттуң онзагай нарын байдалдарынга таарыштыр ажыглап шыдаар деп чүвени ук дуржулга көргүскен.

1921—1931 чылдарда Тывага феодализм узуткаттынган, даштыкы чижең садыг капиталы экономикадан үндүр кыстырыпкан, социалистиг сектор тыптып келген, баштайгы революсчу кадрлар өскен, ажылчы араттарның аңгы талазы-биле медерели бедээн, национал бижик тургустунган. Дараазында чылдарда социализмниң туружу улам быжыккан, культура революциязы калбарган, пролетаржы интернационализмниң база патриотизмниң ёзузунга чонну кижизидер ажыл күштелген.

Бирги совет беш чыл планының 3-кү чылында совет ажылчын аңгы тываларга чаа тракторларны, көдээ ажыл-агый машиналарын чорудуп берген. Баштайгы күрээкомнар «Элегес», «Арыг-Үзүү»-биле чергелештир көдээ ажыл-агыйның каттыжышкыннары тургустунгулаан. Арат кижиниң сагыш-сеткилинге коллективтиг ажылдың күжүнге бүзүрел төрүттүнгеш, кижилерниң чүректеринге ыры-биле домей чаңгыланган. 1932 чылда арат Ужар-Маадыр: «Улуг Ленин башкының номналы шыктыг хөрзүнге дүшкеш чечектелип турзун»—деп йөрээл салган.

Ада-чурттуң Улуг дайыны келзээр дүшта, Тыва казып тывар—болбаазырадыр үлетпүрлүг, коллективтиг ажыл-агыйларлыг, чаа хоорай, суурларлыг болу берген турган. Ажылчы араттарның 60 ажыг хуузу бижик билир, тывалар төрээн дылынга Маркстың, Ленинниң чогаалдарын, орус совет шылгараңгай чогаалдарны номчуп турар апарган. Тывада хөй санныг школалар, эмнелгелер, культура албан черлери, Совет Эвилелинге сургуул дооскан хөй-хөй кадрлар бар деп, 1940 чылда онзалап демдеглээн. Араттар бодунуң чедиишкиннерин, аас-кежиин Ленинниң Коммунистиг партиязының, ССРЭ-ниң улуг орус болгаш өске-даа акы-дуңма улустарының ачы-буяны-дыр деп медереп көөр апарган. Кажан фашистиг араатаннар Совет Эвилелинге удур дайынны доген кээрге, тыва улус минута-даа иштинде чайгылыышкын чокка шиитпирлиг херектиң талазынга туржурунга беленин илергейлээн. «Хосталгаже, аас-кежикче орук-исти ажыдып берген Совет Россия тиилезинем деп бодаарга, чүүлаа харамнанчыг эвес турду»—деп арат Т. Күспелдей чугаалаан.

Хоочун партизаннар К. Тонмит, О. Лопсаңчап, ревшериглер Т. Кечил-оол, О. Түмепей, Б. Биче-оол, Х. Чүргүй-оол, ополченчилер К. Идам, О. Алдын-оол, О. Сенгин, херээжен активчилер И. Дыңгыжаа, С. Ызыгуур, мурнакчы араттар О. Мутур, С. Саны-Шири, Ш. Намдаа болгаш өске-даа патриотчулар бодунуң чону-биле кады дайзынны чылча шавар тиилелгени чоокшуладыр дээш бүгү-ле күжүн харамнанмааннар.

Беш эшелон белекти, үш эскадрилья самолёттарны, 50 муң хире аъттарны болгаш өске-даа хөй санныг үнелиг чүүлдерни тывалар Кызыл Шеригниң дайынчыларынга чорудуп берген. Тыва эки турачылар фашистиг эжелекчилерге удур тулчуушкуннарга киришкеш, төрээн черин, хосталганы, Ильичиниң номчалынга шынчызын камгалашканнар. Олар эрес-маадыр чоруктары-биле өңнүктерни магадаткаш, марксизм-ленинизминиң идеяларынга төрээн чонунуң бердингенин көргүженнер. Совет, тыва улустарның найыралы дайын шөлүнге төгүлген хан-биле база катап каңналган.

* * *

1944 чылдың октябрьның 11-де бүгү чонунуң хостут илергейлээн изиг күзелин барымдаалааш, Тываны улуг совет өг-бүлеге хүлээп алган. Бо өөрүшкүлүг болуушкунну бүгү Тыва канчаар-даа аажок сеткил ханыышкын-биле уткаан.

Мынчангаш Совет Эвилелинге Тываның эки тура-биле киргени улуг Ленинниң өөредииниң амыдыралчы күштүүн, алыс шынныын бадыткап турар-дыр. Ынчалза-даа бистиң дайзыннарывыс ону өскээр тайылбырлаарын оралдажып турарлар. Чижээ, америк эртемден Р. Гартгоф ССРЭ Тываны «ажелей шаап алган» деп нүгүлдеп турар.

Амгы үеде коммунизмниң дайзыннары Совет Эвилелиниң даштыкы политиказын бүгүлдеп бужартадыр дээш кылынмазын кынныл турда, ында кижи кайгаар чүве чок. Гартгоф ышкаш өске-даа буржуаз идеологтар Совет Эвилелинде бичии улустар «ырма сынчыг кээргенчиг» салым-чолдуг дээр нүгүлдү чогаадып, совет улустарның найыралын чигзиниишкин бижип турарлар. Америк буржуаз эртемденнер П. Уайлз биле Р. Миллер «Совет Эвилелинде орус эвес националдар дээди, ортумак, тускай эртем чедип алыр эргезин кызыгаарладып турар» деп, бижээн. Дазылы ирээн империализмниң, ооң бууралап колония системазының өмээржикчилери совет улустарның болгаш социалистиг чурттарның улустарының чаңгыс эвин буржуаз национализмниң бужар бак үлгедиглери-биле бужартадырын, улустарның аразынга сандараашкынны болдурарын оралдажып турарын үстүнде фактылар херечилеп турар-дыр.

Тыва улус совет өг-бүледе 27 чыл дургузунда дээштиглиг улам-на мандып, аас-кежиктиг чуртап турар. Көшкүн-малчын араттарның чурту сайзыраңгай аграр-индустриалдыг республика болу берген. Колхозташкан араттар күрүнениң канчаар-даа аажок улуг материал-техниктиг дузазы-биле чаа суурларны тудуп алгаш, сууржуп бергеннер. Хой адырлыг, бедик механизастаттынган, орулгалыг, каттышкан ажыл-агыйлар кижилерниң чаа мергежилин, овуруун тодарадып, арат кижиниң өөнге тодуг-догаа, культурлуг амыдыралды киирген.

Латин-америк компартияларының биске чораан төлээлекчилери-биле сураглыг малчын Моңгуш Чолааның беседазынга олурушкан мен. Ол солун болду. Аалчылар баштай Моңгушту бойдустуң хостут оглу, эътти, чагны сыспа дайнап чораан кижи-ле ыйнаан силер, ынчаарга амгы амыдырал силерни кызып кызыгаарлай бербээн ирги бе, эрткен үе-биле бо шагның онзагай ылгалы чүде ирги, чугаалап көрүңерем деп айтыра аараб дилеедилер.

Чола бичии бодап чорүп чугаалай берди: «Силерниң чугаалап орарыңарны кыдыра бодал дээр мен. Шынында хуу амыдыралдың хосталгазынга адаарганаар кижини бистен тыппас силер. Хуу хоокшулду хай-халап черле чаңдыр албас. Шаанда араттар шаттар аразынга, хемнер

ЭКОНОМИКТИГ БИЛИГЛЕРНИҢ ҮНДЕЗИННЕРИ

СОЦИАЛИСТИГ БҮДҮРҮЛГЕНИ ЭРГЕЛЕП БАШКАРАРЫ

«Экономиктиг билиглерниң үндезиннериниң» курузун өөренип турарларга дуза кылдыр ийиги теманы («Социалистиг бүдүрүлге») «Шын» солуннуң бо чылын үнгүлээн № 27, 41, 48, 78 номерлеринде парлаан. Ам «Социалистиг бүдүрүлгени эргелеп башкарары» деп үш дугаар теманы парлап эгеледивис.

Бүдүрүлге черлериниң чедиишкиниинг ажыл-чорудулгазының чугула негелдезин эргелеп башкарарының ажыктыг системазын тургузары болур. «Элээн улуг хемчээлде боттанып турар кандыг-даа нииити азы бүле-демниг күш-ажыл бодунуң хире-чергези-биле удуртулганы негээр»— деп, К. Маркс айыткан (23 т, 342 арын). Нииитилел бүдүрүлгези хөгжээн тудум, эргелеп башкарарының ролю база улам бедиир. Ылаңгыя бүдүрүлгениң чепсек-херекселдеринге нииити өнчү турда, ол улам өзер.

Социалистиг бүдүрүлгени эргелеп башкарары капитализм үезинде бүдүрүлгени башкарарындан үндезини-биле аңгы болуп турар. Социалистиг тургузуг нииитилел бүдүрүлгезин хөгжүдеринге хан-дамырындан сонуургалдыг ажылчын массаларының эң идепкейлиг калбак киржилгези-биле бүгү чуртка хамаарыштыр ажыл-агыйны эргелеп башкарарының эртемге үндезилеттинген ёзулуг организациязын тургузуп турар.

Бүдүрүлгениң чорудулгазын план ёзугаар болгаш узук чок ажылдаарын хандырар дээш, социалистиг бүдүрүлгелерни эргелеп башкарарын ынчаар органиазастап чорудар ужурлуг. Бүдүрүлгелерниң бирээзинге-ле ооң ажылы бичии-ле өскерлирге, ол чорук ооң чүгле кортгузуглерин кудуу бадырар эвес, а өске бүдүрүлгелерниң ажыл-чорудулгазынга багай салдарны ол база чедирер. Ажыл-агыйны план ёзугаар эргелеп башкарары бүдүрүлгениң бүгү тургустунган кол кезектериниң эң бүдүрүкчүлүг ажылдаан, күрүнениң планныг онаалдаларын бүгү бүдүрүлгелерниң хажык чок күүсеткен турарын негеп турар.

Ол дээрге эргелеп башкарарының сорулгаларының чүгле бирээзи-дир. Бүдүрүлгениң шапкын хөгжүдери болгаш сайзыраңгайжыдары социалистиг бүдүрүлгениң дүрүм ёзугаар негелдези ол болур. Ынчангаш бүдүрүлгениң бедик темпилиг хөгжүлдезин, техниктиг депшилгени соксаал чок болгаш бүдүрүлгениң ажыктыын бедидерин хандырар дээш, бүдүрүлгелерни эргелеп башкарарын ынчалдыр органиазастаан турар ужурлуг. Күш-ажылчы, материалдыг болгаш акша-хөреңги курлавырлары билдилиг болгаш камналгалыг чарыттынган тудум, бүдүрүлге дүрген сайзыраар болгаш бөлбаазыраар, ооң-биле кады чоннуң материалдыг чаагай чоруунуң деңнели улам бедиир. Нииитилелдиң эрге-ажыын бодаа, эвээш чарыгдалдар үндүргеш, эң эки түңнелдерни чедип алыры — социалистиг ажыл-агыйның эргелеп башкарылгазының ылап-ла күүседир негелдези ол.

Социалистиг бүдүрүлгени эргелеп башкарарының чугула сорулгазы — коллективтиң күш-ажылының болгаш амыдыралының байдалдарының дугайында доктаамал сагыш салыры, хуузунда эрге-ажыын нииитиниң эрге-ажыы-биле шын дүүштүрери. Партия болгаш чазак билдилиг, тодаргай ажылдаарын, ажылчы чоннарын негелде хомудалдарын кичээнгейге ап, оларны шын шиитпирлээрин, ажыл чылдыр болгаш дүжүметсиг чоруктарының кандыг-даа илерээлдеринге удур шиитпирлиг демиселди чорударын эргелеп башкарар аппараттан негеп турар.

Коммунистиг тургузуушкунуң амгы үе-чадазынга бүдүрүлгениң кайнаар-даа аажок калбарышкыны, ажыл-агыйжы харылзааларның хөгжээни болгаш оларның улам ыңай ханылааны, эртем-техниктиг депшилгениң шапкынчааны, массаларның культура-техниктиг деңнелиниң бедээни болгаш идепкейлиниң өскени — бо бүгү ажыл-агыйны эргелеп башкарар талазы-биле бүгү ажылды доктаамал экижидерин негеп турар. «Эргелеп башкарары эртемче шилчип турар, ол эртемниң аргалыг-ла болза дүрген болгаш аргалыг-ла болза ханызы-биле шиңгээдип алыр херек»— деп, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Л. И. Брежнев Харьковтуң трактор заводунга санал берип турган, демдеглээн.

ЭРГЕЛЕП БАШКАРАРЫНЫҢ ЛЕНИНЧИ ПРИНЦИПТЕРИ

Социализм үезинде ажыл-агыйны эргелеп башкарарының эртемниг үндезиннери В. И. Ленинниң ажылдарында бүгү талазы-биле чырыттынган. Бистиң чуртувустуң болгаш социализмниң өске-даа чурттарының хөй чылдыг арга-дуржулгазы социалистиг ажыл-агыйны эргелеп башкарарының ленинчи принциптериниң кайнаар-даа аажок амыдыралчы күштүүн херек кырынга көргүскен. Коммунистиг партия эргелеп башкарарының ленинчи принциптерин амыдыралга хажык чокка боттандырбышаан, чаа байдалдарга хамаарыштыр оларны чогаадыкчы ёзу-биле улам сайзырадып турар.

Социалистиг бүдүрүлгени эргелеп башкарарының үндезин принциптери болза: политиктиг болгаш ажыл-агыйжы ажыл-чорудулганың чаңгыс аайы, демократтыг централизм, чаңгыс баштакчылыг удуртулга болгаш эргелеп-башкарылгага массаларны киириштирери, күш-ажылга материалдыг болгаш моральдыг идиг бериишкиниң шын барымдаалаары. Ам ол принциптерни тус-тузунда көрээли.

Социализм үезинде политиктиг болгаш ажыл-агыйжы ажыл-чорудулга боттарының аразында адырылбас холбаалыг болур. Бир талазында, политика болза, социалистиг нииитилелдиң коммунизмче оруктап хөгжүлдезиниң объективтиг экономиктиг дүрүмнериниң негелдезин барымдаалап, эртемге үндезилеттинип тургустунган болур ужурлуг. Ооң-биле кады политика экономикага шуут дорт салдар-халдавырны чедирип турар. Шын болгаш эртемге үндезилеттинген экономиктиг политика улус ажыл-агыйының хөгжүлдезин шапкынчыдар, нииитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыын болгаш чоннуң чаагай амыдыралын чайгылыш чокка бедидер арганы берип турар. СЭКП ТК-ның март болгаш сентябрь (1965 чыл) Пленумнарынга ажылдап кылган болгаш партияның XXIII съездизиниң чүүлдүг деп көргени эргелеп башкарарының, планнаашкынның болгаш экономиктиг идиг бериишкиниң чаа системазы чогум-на олче углаттан.

Ажыл-агыйның удуртулгазын партияның политиказындан чарып болбазын В. И. Ленин чаңгыс удаа эвес айтып чораан.

Ажыл-агыйны шын удуртур төлээде, ажыл-агый айтырыгларын политиктиг талазы-биле көрүп барымдаалаар херек. Ол дээрге, ажыл-агыйның сорулгаларын шиитпирлеп турганда, партияның политиказын, бистиң хөгжүлдевистиң перспективаларын барымдаалап, бурунгаар көөр дээни ол-дур. Ажыл-агыйжы айтырыгларны политиктиг ёзу-биле көрүп шиитпирлээри дээрге бүгү күрүнениң эрге-ажыынга хора чедирер, дужун хараар болгаш аңгы-аңгы бүдүрүлгелерниң болгаш ажыл-агый органнарының ажыын бодаар кызыы хөөннер-биле шыңгыы демиселди чорудар дээни ол.

Ооң-биле чергелештир политиктиг болгаш ажыл-агыйжы удуртулганың чаңгыс аай болурунуң принципи хүннүң ажыл-агыйжы айтырыгларын массалар ортузунга политиктиг ажыл-биле шын дүүштүрүп чорударын негеп турар. Ажыл-херектиң чедиишкиннериниң үре-түңнелдии партийжи-политиктиг ажылдың дээштииндеи хамааржыр, а политиктиг ажыл, бодунуң ээлчээнде, кажан ол амыдырал-биле коммунистиг тургузуушкунуң практиктиг сорулгаларының боттанышкыны-биле сырый холбашканда, чүгле ынчан эки түңнелдерни ол берип болур.

Бистиң нииитилеливистиң политиктиг болгаш ажыл-агыйжы удуртулгазын ССРЭ-ниң ажылчын аңгызының, колхозчу тараачыннарының болгаш интеллигенциязының мурнакчы, эң медерелдиг кезээн эки тура эгелерде каттыштырып турар, совет улустуң дайынчы, шылгараңгай авангарды — Коммунистиг партия боттандырып турар. Марксизм-ленинизмниң теориязынга болгаш чыгдынган арга-дуржулгазынга даянмышаан, СЭКП болза эргелеп башкарарының системазының бүгү звеноларының ажыл-чорудулгазын каттыштырып, углап, баштап турар.

Ынчалзажок ажыл-агыйга партийжи удуртулга ажыл-агый органнарының херээнче холгаарлап кирбейн, оларны солувайн турар, а оларны дамчыштыр, оларның ажылын контрольдуң дузазы-биле хынап, ажыл-агый органнарынга доктаамал дузалап, массалар ортузунга органиэакчы болгаш политиктиг ажылды калбартып тургаш, ону чорудуп турар.

Ажыл-агый органнары, боттарының ээлчээнде, чүгле бүдүрүлге айтырыглары-биле кызыгаарлаттынгаш, кижилер ортузунга чорудар политмассалыг ажылдан хоорлуп болбас ужурлуг. Ажыл-агый удуртукчузу кандыг-даа участокка ажылдап тургаш, чүгле билдилиг администратор болбайн, а бодунуң чагыргазында кижилерни күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле көөрүнге кижизидер хүлээлгелиг.

Социалистиг бүдүрүлгени эргелеп башкарар органнарның органиазастыг тургузуун болгаш оларның ажылынга негелделерни тодаргайлап турар кол принцип болза демократтыг централизм болур. «Бистиң сорулгавыс болза, ажыл-агый талазынче демократтыг централизмни чогум-на ам киирери болур»— деп, 1918 чылда В. И. Ленин бижээн (36 т., 152 арын).

Ажыл-агыйны эргелеп башкарарынга демократтыг централизм болза чер-черниң инициативазын, бүдүрүлге коллективтериниң чогаадыкчы идепкейин бедидип тургаш, аңаа дүүштүр чаңгыс аай, төвүткен күрүне удуртулгазын чорударын негеп турар.

Демократтыг централизмниң принципи бүдүрүлгениң социалистиг аргазының алыс утка-шынарындан үнүп турар. Нииитиниң өнчүзү улус ажыл-агыйынга төвүткен удуртулганың объективтиг эргежок чугулазын тодарадып турар. Планныг эгелээшкин болгаш улус ажыл-агыйынга төвүткен удуртулга чокта социалистиг экономиканы чедиишкиниг хөгжүдери болдунмас. Ооң-биле кады социалистиг бүдүрүлгелерни эргелеп башкарары чоннуң эрге-ажыынга, демократтыг методтар-биле боттанып турар.

«Ёзулуг демократтыг утка-калыг централизм чүгле чер-черниң онзагай байдалдарын эвес, харын чер-черниң эгелээшкинин, чер-черниң инициативазын, нииити сорулгаже бурунгаарлаашкынның оруктарының аңгы-аңгы болурун бүрүнү-биле болгаш шаптыктаашкын чокка хөгжүдүп болурун көрүп турар»— деп, В. И. Ленин бижээн (36 т., 152 арын).

Сөөлгү чылдарда эвилелдешкен республикаларның чер-чер органнарының болгаш бүдүрүлгелерниң эргелерин дыка калбарткан. Ынчалзажок ажыл-агыйга төвүткен удуртулганың кошкай бергенин ол херечилевейн турар. Чаңгыс аай күрүне планы, саваашкынның, өртек доктаадырының, санхөөнүң болгаш чээлиниң чаңгыс аай төвүткен системазы дээн ышкаш күчүлүг быраларга даянмышаан, улус ажыл-агыйын кол угланыышкыннарны барымдаалап удуртур сорулга төп ажыл-агый органнарының мурнунда салдынган.

Бүдүрүлгени эргелеп башкарарынга ажыл-агый удуртукчузунче улуг кичээнгейни В. И. Ленин салып чораан. Кандыг-даа улуг индустрия чүс-чүс, муң-муң кижилерниң бүле-демниг ажылын углап баштаар чаңгыс аай удуртулгалыг болурун негээр дээрзин «Совет эрге-чагырганың ээлчеглиг сорулгалары» деп ажылынга ол бижээн. «Улуг машина индустриялыг хевир-биле органиазастаттынган ажылдың чорудулгазы чедиишкиниг болзун дээш, чаңгыс аай удуртулгага хажык чок чагыртыры шуут эргежок чугула» (36 т., 200 арын).

Чаңгыс баштакчылыг удуртулга ажылга ээ-харысаалга чок чорукка удур углаттан. Ажылдакчы кижи бүрүзү бодунуң хамаарышкан участогун харылаар болгаш удуртукчу кижиге ол чагырткан болур. Күрүнениң бүдүрүлге черлериниң удуртукчулары бүдүрүлгениң ажыл-чорудулгазын бүрүнү-биле харылаар.

Чаңгыс баштакчылыг удуртулганың байдалынга ажыл-агый удуртукчуларын шын шилип ап, оларның политиктиг болгаш ажыл-агыйжы белеткелин хандырары чугула. «Эргелеп башкарар төлээде, бүгү талазы-биле билигниг болур херек, бүдүрүлгениң бүгү-ле байдалдарын бүрүнү-биле шын билген, ол бүдүрүлгениң техниказын үениң деңнелинге чедир билген, тодаргай эртем-билигни чедип алган турар херек»— деп, В. И. Ленин өөредип чораан (40 т., 215 арын). Бистиң социалистиг ажыл-агыйывыстың бүгү-ле звеноларының удуртукчулары техниканы, экономиканы болгаш бүдүрүлгениң организациязын кончуг эки билген турарын, эргелеп башкарарының эртемниг методтарын өөренип алырын партия негеп турар.

Бистиң чуртувуста хөй-нииити организацияларны, эвилел, бүдүрүлге хуралдарын, улусчу контрольду болгаш өске-даа массалыг органнарны дамчыштыр бүдүрүлгени эргелеп башкарарынга бүдүрүлге коллективтериниң, бүгү ажылчы чоннарның киржилгезин хандырып турар янзы-бүрү болгаш дээштиг хевирлери бар апарган.

Социалистиг бүдүрүлгени эргелеп башкарарының чугула принципи болза нииитилел бүдүрүлгезин хөгжүдеринге ажылдакчыларның болгаш бүдүрүлге коллективтериниң материалдыг болгаш моральдыг сонуургалдарын шын дүүштүрүп билири болур. Коммунизмче шилчилгениң үезинде ажыл-агыйны «шуут энтузиазмге эвес, а улуг революциядан төрүттүнген энтузиазмның дузазы-биле хууда эрге-ажыкка, хууда сонуургалга, бот-орулга-чарылгага дүүштүр тургузар херек» дээрзин В. И. Ленин өөредип чораан (44 т., 151 арын).

Материалдыг сонуургалдың принципин быжыглавышаан, бистиң партия күш-ажылга моральдыг идиг бериишкинин калбартырынче, ажылчы чоннарның коммунистиг кижизидилгезинче кичээнгейни салып турар. Коммунизмче бурунгаарлаан тудум, мораль талазы-биле идиг бериишкиниң ужур-дузазы улгадыр.

ДЕЛЕГЕЙ ХҮННЕРДЕ

ДЕЛЕГЕЙГЕ ЧУГУЛА ДОКУМЕНТ

Даштыкы чурттарның парлалгазы болгаш кезкү хөй-ниитичи ажылдакчылары ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң тозку беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин тайылбырлаарын үргүлчүлевишаан.

«Лидова демократие» солуну (ЧССР):

«СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларын өөренмишаан, чехословак хамаатыларның бүзүрелиниң сеткил-сагыжы хайныгып турар, чүге дээрге, совет планнар болгаш чедиишкиннер ССРЭ биле ЧССР-ниң аразында калбак кады ажылдажылгазында бистиң экономикавыска, бистиң чуртувуста чоннуң чаагай амыдыралынга таарымчалыг салдарны чедирер».

Индияның Коммунистиг партиязының Төп күүсекчи комитединиң кежигүнү Г. Адхикари:

«Бис, индий коммунистер, совет экономиканы хөгжүдериниң чаа беш чыл планының талазы-биле съездиниң Директиваларын кичээнгейлиг өөренип турар бис. Бо чугула документ ССРЭ-де коммунистиг нииитилелдиң тургузуушкунунга чаа үе-чаданы ажыдып турар-дыр. Бо документини хандыр өөренирге, сеткил-сагышты сорук киирип келир чүүлдер болза, калбак херегледиң бараанын бүдүрүп үндүрерин көвүдедири болгаш совет үлетпүрнүң бүдүрүлге күчүлерин улуу-биле өстүрери-дир».

Эквадорнуң Коммунистиг партиязының ТК-ның секретары Элиас Муньос:

«Делегейниң бүгү депшилгелиг күштериниң аажок улуг сонуургал-биле манап турары СЭКП-ниң XXIV съездизи Совет Эвилелиниң чедип алган чедиишкиннериниң түңнелдерин үндүрүп, ССРЭ-де коммунизмни тургузарынга болгаш делегейниң социалистиг системазының дүрген хөгжүлдезинге чаа перспективаларны ажыдар. Совет Эвилелиниң үлегер-чижээ бүгү делегейниң ажылчы чоннарынга болгаш депшилгелиг бүгү кижи төрелгетенге орукту айтып турар».

Аргентинаның Коммунистиг партиязының ТК-ның секретары Орестес Гиольди:

«ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң чаа беш чыл планының талазы-биле Директиваларны бадылаар СЭКП-ниң XXIV съездизи делегейниң аажок улуг чугула болуушкуну болур. Чаа беш чыл планы совет экономиканы хөгжүдеринге, совет кижилерниң чаагай амыдыралын көдүреринге, а ол ышкаш хөгжүп орар чурттар-биле экономиктиг болгаш эртем-техниктиг харылзааларны калбартырынга аажок улуг ужур-дузалыг болур. Аргентинаның ажылчы чоннары СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының төлевилелин калбаа-биле өөренип турар».

(СЭТА).

Чоннуң эрге-ажыктары дээш

ШАРЛЕРУА. (СЭТА). Бельгияның Коммунистиг партиязының XX съездизиниң хүлээп алган документилериниң бирээзи болза «Доп-дораан хөделиишкиннерже кыйгырыг» болган. «Коммунистерниң база бир кол сорулгазы ажылчы чоннарның эң чугула негелделерин камгалаары болур» деп кыйгырыгда демдеглээн. Ажылчы чоннарның эрге-ажыктарын камгалаар талазы-биле тодаргай хөделиишкиннерниң программазын съездиниң бо документизинде айыткан.

Съездиниң кол резолюциязы делегейге хамаарыштыр политиканы болгаш Бельгияда иштики политиктиг байдалды чырыткан. «Тайбыңны камгалаар дээш демисел партияның политиказының кол сорулгазы боор артар» дээрзин резолюцияда демдеглээн. «ССРЭ болгаш социалистиг бүгү чурттар бүгү антиимпериалистиг шимчээшкинге болгаш тайбың талалакчыларының хөделиишкиннеринге шиитпирлиг деткимчени көргүзүп турар».

АКШ-тың Индий-Кыдатта империалистиг политиказынга удур демиселди күштелдиреринче, политиктиг болгаш экономиктиг ёзулуг хамаарышпас чорук дээш демиселге Чооку Чөөн чүктүң, Азияның, Африканың болгаш Латин Американың улустарын деткиирин кыйгырыгны резолюцияда бижээн.

Съезд Европага коллективтиг айыыл чок чоруктуң системазын тургузарының, чепсеглеңирни соксадырының болгаш чепсегленишкинин дужурер талазы-биле далаштыг хемчеглерни алырының эргежок чугулазын демдеглээн.

Нииити-европа чөвүлел хуралын эң чоокку үеде эрттиреринге бельгии чазак чугаа чокка чөпшээрежиин деп негелдени резолюцияда илергейлээн.

Съезд социалистиг чурттарның коммунистери-биле, делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын бүгү шимчээшкини-биле Бельгияның коммунистериниң эп-сеткил каттыштырылгазын база катап бадыткаан.

МУРНУУ ВЬЕТНАМ. Хосталганың улусчу чепсектиг күштериниң дайынчылары Тхыатхиен можуда америк-сайгон шериглерниң быжыглаттынган туружунче шаап халдап турлар.

Фото ВИА — СЭТА-ның.

КЫДАТ УДУРТУЛГАНЫҢ АНТИКОММУНИСТИГ ЧАА ЧҮҮЛҮ

Бо чылдың март 18-те кыдат удуртулга «Хунци» журналдың, «Жэньминь жибао» болгаш «Цзефанцзюнь» солуннарның редакцияларының Париж Коммуназының 100 чылынга ёзу барымдаалап тураскаатан делгереңгей чүүлүн үндүрген. ККП-ниң IX съездизиниң материалдарында тайылбырлааны маоизмниң билдингир үзел-бодалын сайгарып, марксисчи-ленинчи өөредигни, Париж Коммуназының принциптерин хажыды тайылбырлаан, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязын, марксисчи-ленинчи өске-даа партияларны, делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң нииити угланыышкынын күгүдеп турар каржы халдаашкыннар чүүлде долган.

Империалистиг алаан күрүнелерниң парлалгазы кыдат удуртулганың антикоммунистиг чаа чүүлүн күзел ханышкыны-биле уткаан. Делегейниң коммунистиг шимчээшкининге, ооң сырый каттыжылыышкынынга удур, социалистиг дем каттыштырылгазынга удур Пекинниң чаа халдаашкыннарын антикоммунистер онза бедии-биле үнелеп көрген, чүге дээрге Индий-Кыдатта, Вьетнамның, Лаостуң болгаш Камбоджаның улустарынга удур америк империализмниң агрессиг үүлгедиглериниң күштелгениниң үезинде кыдат удуртулга ындыг күгүдүг халдаашкыннарны кылган ужурунда айыткан чүүл Совет Эвилел-биле КУР-нуң харылзааларының чадыгланиринге чедирер деп чүвеге антикоммунистер боттарының кордаалдарын чажырбайн турарлар.

унунга чажыпкан тараа ышкаш тарамык чурттап чорду. Кым бир кижиниң качыгдал-човуланың төрелдери азы чоок кожалары билээ-ле бижир, дузалажып шыдаарлары шыдаар боордан башка, ындыг-ла амыр эвес турган болдур ийин. Хөөкүй араттар аарыг-аржык, аш-чут, үер-чайык дээш бедевес-ле чүве чок. Силер хосталга дугайында чугаалап ордуңар, шаанда шагда эмчи кээр ирги бе, малга чем сөөртүп эккеп бээр ирги бе, бараан сөөртүп кээр ирги бе деп кордап орар кижи кая турган боор. Кымның-даа дүш-түлүнге кирбейн чораан чүве-дир.

Бо шагда чонум-даа, бодум-даа бай шыырак чурттап турар бис. Оглум школа интернатта чурттап, өөренип тур. Кышын-даа, чайын-даа малчыннарга автолавкалар, эмчилер, агитбригадалар бо-ла четкилеп кээр, чаа солун, сеткүүлдү номчуп, кино, концертти үргүлчү көрүп турар магалыг үе ышкажыл. Төрээн суурум Чыргакыны Ильичиниң лампазы чырыдып турар. Мээң өөмде приёмник иштинге, даштыкыда болуп турар чүүлдерни аалдык чокка чугаалап бээр. Бо-ла бүгүнү бисте совет тургузуг хайырлаан. Ону эрткен үеге кайнап деңнээр боор ындар. Шилип алган оруувуска чиганнер чүвевис чок ийин»—дээш, ол доосту.

Аалчылар элээн хөй ажыл-агыйларны таныжып көргеш, янзы-бүрү мергежилдиг кижилер-биле ужурашкаш сеткили ханып чандылар. Кызылга байырлыг кежээге аргентин коммунист Эктор Агости сеткилиниң ханызындан мынча дээн: «Силерниң республиканарның кайы-даа булуңнарында чурттап орар кижилерниң чүректеринде Кремльдиң сылдыстары хып турар-дыр».

Билиг база техника-биле чепсегленген кижилер чогаадыкчы ёзу-биле соруктуг ажылдап турарлар. Ол ындыг болбас аргажок. Нииитилелге хамааржып турар күш-ажыл болза, кижиниң амыдыралының утказы, аас-кежии болуп турар. Совет эрге-чагырга күш-ажылчы кижини кажан-даа турбаан хүндүткел-биле бүрген турар дээрзин ипчи бүрүзү билир. Чижеглеп көөрге аңнаар ажылы шаанда тожу кижиниң амыдыралын мөлдүк-калдык деткиирнге ой, даржыктыг чымыш чораан (аңчы араттың тывыжып чиижең садыгжылар халас тоонут чыып аппаар, манчы хаанның албаны дээш хавыра бээр). Ам бо шагда аңчының ажылы тускай утка-шынарлыг, бедик үнелеттинер апарган. Аңчы-ивижи Даржаа Эрестолга Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры деп бедик атты тывысқан. Хоочун аңчы Бараан Мырлаа Ленин ордени-биле шаңнаткан.

Революция мурнунда Тываны «алдын дүптүг» оран деп адап турза-даа, чогаалчы С. Сарыг-оолдуң сөстери-биле алырга ооң чону «алдын, мөңгүн дөжекпиксен, аштап чораан, суксап чораан». Улус-демократтыг Тывага ССРЭ-ниң дузаламчызы-биле даг үлетпүрүн хөгжүдер, бойдус байлактарын ишчилээр, кадр белеткээр ажылды эгелээн.

Бо ажыл амгы үеде аажок калбарган. Чурттуң байлаан адилексеп чораан араттар шинчилекчилерге боттары-ла дузалажы берген. Кобальт шыгжамырын ажыткаш дээш К. Хойтпак-оол Күрүне шаңналының лауреады болган.

Төрээн чуртка Кара-Дагның даг-дүгүн, Терлиг-Хаяның мөңгүн суун, Хову-Аксының кобальтызын, Ойнааның алдынын, Дус-Дагның дузун берип турар. Өңгүг металлдарның, хөмүр-даштың база өске-даа байлактарның шыгжамыры Тывада хөй.

Тываның тудугларында, бүдүрүлгелеринде чаа ажылчын аңгы ажылдап турар. Амгы үеде үлетпүрде болгаш тудугда ажылдап турарларның хөй кезии, совхозтарда — үштүң ийи кезии тыва ажылчыннар болур. Бүгү-ле чаа тудугларны Тываның кижилери совет улустарның дузаламчызы-биле кылган. Чаңгыс «Тыва дагдүгү» комбинатты тударынга совет чурттуң 40 ажыг национальдарының төлээлери киришкен.

Бистиң чурттуң улустарының революсчу, дайынчы, күш-ажылчы чаңчылдарын чаа салгалдар камныг кадагалап, байыдып турарлар. Бир чижектен ап көрээли. Совет Эвилелиниң дыка хөй дээди өөредилге черлериниң студентилери чай боорга-ла Тываның тудугларынга кээп ажылдаар апарган. Оларның аразында орус, украин, казах, армян, азербайджан, татар, башкир, немец, болгар, венгр, поляк, моол дээш өске-даа сөөк ооддар, кыстарны көрүп болур.

Шаандагы Тывага чурукчу, артист, композитор, эртемден деп адаар кижи көөр туржук, ындыг сөстерни кым-даа дыңнап көрбээн. Төрээн чогаал тывылгандан бээр чаа-ла 40 шаа чыл боор турар. Ынчалза-даа ооң сураа ам оранны одурткаш, делегейни дескинипкен. Тыва чогаалчылар С. Тока, С. Сарыг-оол, О. Саган-оол, Ю. Кюнзегеш, М. Кенин-Лопсан, чурукчулар М. Черзи, Х. Тойбу-Хаа, С. Ланзы, композиторлар А. Чыргал-оол, Р. Кенденбиль, артистер М. Мунзук, К. Мунзук, В. Оскал-оол, К. Хензиг-оол, эртемденнер Б. Бузур-оол, Ш. Сат, Д. Монгуш, А. Калзан болгаш өскелер-даа чүгле Тывада эвес, харын бүгү чуртта сураглыг апарган.

В. И. Ленин «Россия Федерациязының бичии улустары ам-даа хөй-хөй чылдарда турар» социалистиг, коммунистиг тургузуушкунуң үе-чадаларында оларга онзагай кичээнгейни салыр херек деп чагаан. Тыва улустуң экономика база культура талазы-биле хөгжүлдезинге дүүштүр ооң национал күрүне ёзузун улам сайзыраңгайжыдар төлээде Тыва автономнуг областы АССР кылдыр эде тургусканы ленинчи чагыгларга партияның шынчызын херечилеп турар. Амгы үеде РСФСР-ниң бүгү Советтеринге соңгулдаларга белеткел чоруп турар үеде, Тыва АССР-ниң болгаш РСФСР-ниң Дээди Советтеринге соңгулда депутаттарның санын өстүргени күрүнени эргелеп башкарар херекке улам идепкейлиг киржир арганы тыва улуска берип турар. Мынчангаш тыва улустуң национал күрүне ёзузунуң улам сайзыраңгайжып, хөгжүп турары пролетар диктатуразының чиңгине интернационалчы бүдүштүүн, улустарга деӊ эргени совет күрүне херек кырында тыпсып бергенин херечилеп турар.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы улустарның найыралының болгаш интернационализмниң чаякчызы болбушаан, национализмниң болгаш шовинизмниң артышкыннары-биле шудургу демиселди чорудуп, пролетаржы интернационализмниң үндезиннеринге улустарның чечектелип хөгжүүрүн хандырып турар.

Национализмниң амыдыралга илереп турар кандыг-даа артышкыннары (эрги шагның алгап мактаары ийикпе азы нацияны тускайландырыксаар хөөнү чүшкүрери, бодунуң нациязының сонуургалдарын күрүнениң нииити эрге-ажыктарынга чөрүштүр көөрү ийикпе азы национал идээргээшкин) ССРЭ-ниң улустарының чогум сонуургалдарынга дүүшпес, оларның национал чечектелиишкининге болгаш аразында чоокшулажырынга хоралыг моондакты чедирер. «Национализмниң илерээшкиннерин ажып эртери бүгү нацияларның болгаш улустарның сонуургалдарынга дугжур. Республика бүрүзү ССРЭ-ниң социалистиг нацияларының чүгле улуг өг-бүлезинге моондаа ынай быжыгып база чечектелип шыдаар»—деп, партияның Программазында айыткан. Социалистиг нацияларның экономика, национал күрүне, дыл, культура талазы-биле хөгжүлдезинде улуг чедиишкиннер бүгү совет улустарның чоргааралын хайныктырып, оларның национал арын-нүүрүн күштелдирип турар. Ынчалза-даа политика талазы-биле бышпаан, идей талазы-биле каңналбаан ийи-чаңгыс кижилер национал арын-нүүрнү болгаш чоргааралды национал идээргелче, бодунуң нациязының онзагай чүүлдериниң база артык шынарларының дугайында хөөрем-колчук бодалдарже шилчиде бергилээр. Өске талазында бистиң чуртувуста национал харылзааларда чедиишкиннер болгаш национал айтырыгны чогумчалыг шиитпирлээни чамдык кижилерни оожургалга киирип, национал айтырыгларын эреңгей ёзу-биле көөр, оваарымча чокка эрттиргилээр байдалга чедирип турар таварылгалар база бар. Бо чүүлдерни барымдаалааш, партия, национал харылзаалар эң нарын айтырыгларга хамааржыр чүве төлээде, аңаа хамаарышкан чүүлдерни кичээнгейлиг шиитпирлээр, улустарның овзаланыр чүүлдерин оваарымчалыг көөр херек деп, партия сагындырып турар.

СЭКП-ниң Программазы национализмниң болгаш шовинизмниң артышкыннары-биле могаг чок демиселжиирин, совет улустарның найыралын, социалистиг лагерьниң улустарының чаңгыс эвин бүгү-ле аргалар-биле быжыглаарын, бүгү чурттарның пролетарийлери болгаш ажылчы чоннары-биле харылзааларны улам калбартыр дээш туржурун коммунистерге хүлээндирип турар. «Коммунистиг болгаш ажылчын партияларының Делегей чөвүлел хуралының түңнелдериниң дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалында (1969): «патриотизм, найырал болгаш акы-дуңмалышкы ёзуга, социалистиг чурттарның улустары-биле база социал болгаш национал хосталга дээш, демократия, тайбың болгаш социализм дээш демисежип турар өске-даа чурттарның ажылчы чоннары-биле эп-сеткил каттыштырар ёзуга бистиң улусту кижизидериниче угланган СЭКП-ниң шутуму өскерилбес артар. Төрээн партиязынга болгаш чуртунга чоргаарал, оларның чечектелири дээш бүгү күштерин бээринге белени, ССРЭ-де коммунистиг тудуушкунун интернационалчы утка-шынарын хандыр угаап билири — медерелдиг совет хамаатызы кижиниң бо-ла бүгү шынарлары амгы үениң байдалдарында тергиин чугула болуп турар»—деп, онаалап айыткан.

Совет Эвилелиниң бүгү улустары сески беш чыл планнарын чедиишкинниг боттандыргаш, коммунизмче чаа базымны кылган болгаш партияның XXIV съездизинге төлептиг ужуражып турар. Чаа беш чылдың Директиваларының төлевилелин изиг-биле деткивишаан, олар социал-экономиктиг хөгжүлде, эртем-техниктиг депшилге, социалистиг чурттарның аразында харылзаалар талазы-биле салдынган улуг чаагай сорулгаларны боттарының чырыткылыг келир үезиниң хереэ деп көрүп турар.

Тываның ажылчы чоннары, Совет Эвилелиниң бүгү улустары-биле кады кижи төрелгетенниң эчис күзели болур коммунизмче орукту изежип турарынга чоргаарланып турар. Чаа Тыва болза араттарның улуг Ленинге тудуп турган өндүр чаагай тураскаалы-дыр. «Мынчангаш, «мынчага дээр чоруп орган оруңар-биле улам-на бурунгаар дидим-биле базыңар, эштер!» — деп, Ильичиниң сөстерин тыва улус кажан-даа утпас. Чүге дизе, ол орук тыва улусту коммунизмниң чырыткылыг бедиктеринге чедире бээр.

Ю. АРАНЧЫН.

төөгү эртемнериниң кандидады, Африка-Азия чурттары-биле эп-сеткил каттыштырылгазының совет комитединиң кежигүнү.

"ШЫННЫҢ" ПОЧТАЗЫНДАН

МАЛЧЫННАРНЫҢ АЖЫЛ-ИЖИНГЕ ТУРАСКААТКАН АРЫН

«Малчын» колхозтуң хоочун малчыннарының бирээзи Салчак Денениң кыштаа Мугур-Аксы суурнуң чиге дужу Ооруш деп черде. Кыштаг кайгамчык таарымчалыг, хат-шуургандан магадыладдыг тей баарында. Кыштагның артының талазында кадар оъттуг сыннар, часкаңнар, а мурнунда агы-каңгылыг бел чаптыла берген. Биригээр чугаалаарга, Ооруш шаг-төөгүнүң ат-сураглыг кыштаа.

Малчынның өөнге кежээликтей келдим. Малчыннар хураганнар ытказ чай чок турлар. Кур кажааның иштинде малдың чаш төлүнге беш өраалчыгештерни дерээн: оларның ийизи — элээн доругта берген хураганнарга, бир ийизи доруккалак хураганнарга, а үшкү өрээлди — чаа төрүттүнгеш чаш хураганнарга таарыштырган.

Бараалгадып турар

Салчак Деве, Саая Аа кайызы-даа ук-төөгүзүнден Мөңгүн-Тайганың Каргы, Мөген-Бүрен хемнер чурттуг, ызыгуур салгаан малчын араттарның ажы-төлдери болгаш, олар өг-бүле туткан чылындан эгелеп-ле мал-маганнаң чарылбайн келгеннер. Оларның амыдыралында онзагай чыл 1953 чыл. Ынчаарда олар, өске бүгү мөңгүн-тайгажылар ышкаш, демнүүштүг, коллективтиг чаа амыдыралче шилчип, колхозка киргеш, ниитиниң мал ажылынга ажылдап кириптиннер.

Деве Балбанович, Аа Казырыкпаевна колхозтуң төрүүр хоюн малдаа-ла сес чыл чоокшулай берген. Оон мурнунда чылдарда чылгычылап, моллурга кадарып турган. Малчыннаан турган чылдарының дургузунда багай эвес көргүзүглерни чедип ап келген. 1970 чылда төрээн 100 хоюндан 97 хураганнарны камгалап алган.

Бо хойжу тоску беш чылдың баштайгы чылы 1971 чылда бедиткен хүлээлгелерин алган. Төрүүр чүс хойдан чүс хураганны, бодунуң кужу-биле 5 тонна сигенни кезип алыр хүлээлгелиг.

Күш-ажылга соруктуг ол хойжунуң алган социалистиг хүлээлгелери ажыл-херек кырында боттанып турарын өөрүшкү-биле чугаалаар апаар. Амгы үеде хойжунуң кодаңында 238 хой оолдапкан, оон 239 хураган камгалап алдынган, кодаңында хүр-чаагай доругуп турар. Хураганнар кажаа иштинде дешкилежип, коллуу-ла чемге кире берген, чамдыктары харын-даа нелери-биле кады одарлааш келир кылдыр өзе берген.

Шээр малдың чаш төлүн менди камгалап алырының дугайын сонуургай бээрге, Деве Балбанович мынчаар чугаалаар:

— Мээң бодап турарым-биле алырга, шээр малдың төлүн камгалап алыры — оон чайгы, күскү одар-семиртилгезинче онзагай сагыш салырында. Бистер хоювусту бо чайын, күзүн эки семиртип алыры-биле Чал-Ыяш, Ак-Тал, Боом баары, Көк-Дөргүн, Казылган-Аксы ол ынчаар каш-даа катап көшкен бис. Оон-биле кады кышка ыяк белеткенир. Кажааны септеп, чылыглаары, сула, оодурва дус дээн ышкаш хоолулуг чемнер-биле хандыртынары, хой оолдай бергенде үйгу, чыдын чок ажылдаары чугаажок. Семис малдың төлү улуг чаагай, доруттуучал, аймекке белен алыспас болур болгай.

Хойжунуң өтээнде 400 килограмм сула, 100 килограмм чарбалаан далган, 1,5 тонна көк-сула дужуртүнген. Колхозта мал эмчизи О. Өшку-Саар, зоотехник Ч. Успун-оол, бригадир И. Шой-оол малчынның аалынга бо-ла чеде берген, арга-сүмелерин берип турарлар.

Малчын өг-бүлениң хуула амыдырал-чурттамгазы төлептиг. Олар алды уруглардыг. Олар шупту Мугур-Аксы школазында эки өөредилгелиг, сагылга-чурумнуг, эдепкейлиг хей-кижигин комсомолчулар, пионерлер. Бо уругларның дөрту курсчевин долу хандырылгазында чурттап, өөренип турар.

Бистиң чуртувуста төлептиг күш-ажыл шаңнал мактал-биле чаптыг бүргеткен. Оон тодаргай чижээнге хойжу өг-бүлениң эр ээзи Д. Б. Салчактың Москва хоорайны көрүп, ында ССРЭ-ниң улус-тарының УАЧД-зин канчаардаа аажок сонуургап кергенин чугаалаарга четчир.

Ырккы Мөңгүн-Тайганың мурнакчы хойжузу Д. Б. Салчак бодунуң күш-ажылчы чедиишкиннерин партийжи съездиге бараалгадып турар.

А. БЕГЗИ.

«Элегес» совхозтуң дирекциязы болгаш партия, профсоюзелиниң комитеттери ажыл-агыйның девискээринде чурттап турар чоннуң, ылаңгыя малчыннарның чагыткан солун, сеткүүлүн, чагаа, бижиин чогуур үезинде ээлеринге чедирер хемчеглерже онза кичээнгейни салып келген. Совхозтуң ырак одарларында малчыннарга баар почтачыларны транспорт-биле четче хандырган.

Чал-Кежиг салбырының почтачызы А. О. Бавуу-оол Кара-Сугда, Талда малчыннарның солун, сеткүүл, чагаа, бижиин саадатпайн чедирип турар.

ЧУРУКТА: почтачы А. О. Бавуу-оол хүлээлгезин күүседип аъттаныпканы. П. ГОЛЬЦОВТУҢ фотозу.

Колхозувус шолбаны

Каа-Хем районнуң «Ленинчи орук» колхозунуң девискээринге хар чуга дүшкен болгаш соок чок болганындан ажыл-агыйның 8 кодаңда шээр малының байдалы хүр, чаагай. Кодаңнарда мал оолдап эгелээн, малчыннарның чымыжы улгаткан.

Мал оолдаашкынынга үлүүштүр бригадир Василий Иванович Борисенко малчын өрөге бүрүзүнге чедип турган, белеткел ажылын баш бурунгаар быжырымчалыг кылган. Ылаңгыя Ооржак Маадыр-оолдуң хоюнуң кажаазының иштинде төрүүр болгаш чаа төрээн хойларны аңгылап тургузар 60 ажыг клеткаларны таарыштырып, чылыглап кылган. Ук кодаңда төрээн 140 ажыг хоюнуң чаш төлү шупту менди. Ол колхозта чүгле районнуң эвес, республиканың мурнакчы малчыны В. М. Баданның 400 ажыг баш төрүүр хоюнуң баштайгызы оолдап эгелээн.

СЭКП-ның XXIII съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин амыдыралга боттандырбышаан, Валерий Мунзукович партияның ам болур съездизинге төлептиг уткуражыр, чаа беш чылдың баштайгы чылын ажыл-ишчи чедиишкиннерлиг доозар сорулга-биле төрүүр 100 хойдан 105 хураганны, хойга онаштыр 3,7 кг дүктү алырын хүлээнген. Алган хүлээлгезин амыдыралга боттандырар дээш малчын социалистиг чарышка район Совединиң депутаты Самбуу Чытыгович Надыкты кыйгырган.

Малчын В. Бадан 1964 чылдан бээр хойжулааш, колхозунга эвээш эвес хураганны өстүрүп берип, хөй дүктү эштир Төрээн чуртка берген. Малчын эрткен юбилейлиг чылда 100 башка онаштыр 112 хураганны, хойдан-на 3,5 кг дүктү алгаш, мурнакчылар одуруунда быжыы-биле арткан. Валерий Мунзуковичиниң күш-ажылчы чедиишкиннерин улам үнелээни эрткен чылын юбилей медалы-биле шаңнатканы болур. Колхоз баштаар чери В. Баданга 5 баш хураган-биле акша шаңналын кады тыпсыкан.

М. ЛАМА,
дузалакчы кадарчы.

Шупту оолдапкан

Колхоз төвүнден таптыг-ла 30 км хире черде кыштагда малчын Хумбуң Аракчаа колхозтуң бир кодан хоюн малдап орар. Ам оон кодаңында ажыл хайнып-шыкыныг, хой оолдаашкыны адакталган.

Хумбуң Аракчаа арга-дуржулгалыг малчын. Ону оон кылып турар ажылындан билип, көрүп болур. Баштайгы хой төрүп эгелээрн билек дүнеки дежурныйлаашкынны тургузуп, чаа төрүттүнген хураган бүрүзүнүң учётун кылып, дугаарлап алганнар. Төрүүрү чоокшулаан хойларны мал эмчизиниң берген сүмелерин ёзугаар аңгылап тургузуп, оъткарып, чемгерип турар. Чаш хураганнарның төрүттүнгениниң дугайында учёт дептерин малчын кылып алган.

Хойжу чыл бүрүде клеткалыг кажааны ажыглап келген. Ол чорук кадарчының болгаш сакманщиктиң ажылын кончуг чиңгедип турар. Хураганын хозар, аңда каржы хойну томаартырынга болгаш бир дугаар төрүп турар аныяк хойларның хураганнарын эмзирип чаңчыгарынга эки. Бо кодаңда малды эртен кадатче үндүрериниң, кежээ кодаңче кииреринин үезин чаңгыс аай чуруммуткан. Бо бүгүнүң уламындан малдың кышкы байдалы хүр, семис, шыырак. Төрүүр 380 хойдан 267 хураган менди доругуп турар. Сакманщик Белек Шойдук 130 хураганны камгалап алган. Аныяк сакманщик хоочун хойжунуң үлегер дуржулгазын чедиишкиниг шиңгээдип ап турар.

Чаш хураганнарны суггарар онгачаларны четчир саның кылдыр кылып белеткеп алган болгаш ону доктаамал ажыглап турар. Оътка кирген хураганнарга ногаан зеленка болгаш концентраттыг чемнерни берип турар.

Эрткен чылын 100 башка онаштыр 93 хураганны, хой бүрүзүнден 2,6 кг дүктү ол кыргып алган. Бо ажыл-агый чылында улам бедик хүлээлгени ол алган. Партияның ам болур XXIV съездизин чаа-чаа чедиишкиннерлиг уткуур дээш Эрзин районнуң «Коммунизмче орук» колхозунуң хойжузу Х. Ооржак, оон сакманщиги Б. Шойдук олар ынчаар кызымак ажылдап турарлар.

В. ДАКАА.

«Найырал» совхозтуң Булуң-Терек салбырының Ак-Дагда хойжузу Даш Олчамайның кодаңы кыштан хүр ажып, төрүүр 280 ажыг хойдан 260 оолдаан. Чаш мал онча-менди доругуп турар. Малчында Далый-оол Хоюгбан дузалакчы кадарчылап, оон кадайы Шимиаа Тюлюшовна сакманщиктеп турар. Хоюгбаннарның өг-бүлези Даш Кировичинин сөөлгү 5 чылда дузалакчылары болуп, хоочун малчынның байлак арга дуржулгазындан өөренип ап турар.

ЧУРУКТА: малчынның дузалакчылары ДАЛЫЙ-ООЛ ХОЮГБАН, ШИМИАА ДҮРБҮИ.

С. САРЫГЛАРНЫҢ фотозу.

ЧАШ ТӨЛ МЕНДИ

СЭКП-ның XXIV съездизинге төлептиг уткуражыр дээш Өвүр районнуң «Кызыл туг» колхозунуң малчыннары бедиткен хүлээлгелерин алган кызымак ажылдап турарлар. Төрүүр хой кодаңнарында баштайгы хураганнарны хүлээп ап эгелээн. Хойжулар О. Севек, Д. Базыр-Сат, О. Саар, О. Биче болгаш өскелериниң-даа кодаңнарында 100-тен 200 ажыг хой оолдаан. Оон малчын бүрүзү 3—4 хураганны артыкка алган, менди доруктуруп турар.

Оолдаашкын үезинде малчынга кол дузалакчы — сакманщик. Колхоз баштаар чери кадарчыларда сакманщиктерни чеглелеп чедирген. Олар бо хүннерде бергe болгаш харысалгалыг онаашкан ажылынче хол дыңзыг ажылдап киргеннер. Ылаңгыя С. Чиң-Хува, С. Дензимаа, О. Бавык, О. Уржутмаа дээш өскелер-даа 90-дан 130 чедир хураганны түе бүрү өстүрүп алганнар.

Д. ООРЖАК.

ЫР-ШООР КУТТУЛГАН

Бистиң Кызыл-Тайга суурнуң чону оюн-тоглаа, концерт, шии дээрге кончуг идепкейлиг улус. Чыл бүрү «Сүт-Хөл» совхозтуң девискээринде суурларның уран чүүл көрүлдезинге идепкейлиг киржип, эки түңнелдерни чедип ап турарлар. Кызыл-тайгажыларның концертин чүгле совхоз девискээринде эвес, кожазы Баян-Тала, Ийме болгаш өске-даа черлер сонуургаар.

Эрткен чылын совхозтуң чеди суурларының ленинчи юбилейге тураскааткан уран чүүл көрүлдезинге ийиги черни алган. Өске суурларга бодаарга, бо суур хемчээл-даа, чон-даа талазы-биле эң биче суур. А организас талазы-биле дыка эки. Мында бичии чаштардан эгелээш назылап ыраанннарга чедир хөй кижи концертке киржип турар. Маңаа клуб эргелекчизи Х. Магаранзаның, школада ыр башкызы В. Серенниң база школа башкыларының улуг ролю демдеглеп болур. Суурда улусчу театр тургустунган болгаш чогаалчы Кызыл-Эник Кудажының «Душтук» деп шиизин чонга көргүзүп чорук турар.

Чоонта чаа суурда агит-квартиралар аразында болуп эрткен. СЭКП-ның XXIV съездизинге тураскаатказ уран чүүл көрүлдезин эрткен чылдарга бодаарга эң бедик деңнелге эрткен. Концерттерниң кол темазы — СЭКП-ның XXIV съездизинге күш-ажылчы белектер, тайбың болгаш найырал, амыдырал-чуртталга, уруглар кижизидилгезин, амыдыралда чамдык шалыпыыг чүүлдерни чогаадыкчы ёзу-биле сойталап көргүзери.

Чыл, хүн келген тудум-на чоннуң уран талантызының өзүп олурары илдең боор-дур. Ыраажылар, танцычылар, хегжүмчүлер көвүдеп турар. Көрүкчүлерниң кичээнгейин хаара тудуп турар чамдык күүселделерни маңаа онзалап демдеглевес аргажок. Бирги агитквартирадан башкылар В. Серен биле О. Даш-оолдуң «Катюша», «Аваңга» деп ырлары, ийиги агитквартирадан Мижит-Доржу биле Тамара Ондарларның «Канчаайн дуңмам» деп баштак ырызы, тракторист С. Чассыг-оолдуң «Чедимче чок чаалы» деп көргүзүүн, үшкү агитквартирадан үш харлыг О. Айланның «Ленин» деп шүлүүн, садыгжы Х. Сендаеның «Алышы» деп чогаалын, ажылчын О. Быстан-оолдуң сыгыдыын, бешки агитквартирадан башкы Г. Дыртый-оолдуң чадагаңга ойнаарын, таңныыл М. Кыдат-оолдуң сыгыдын болгаш өскелерге-даа күүселделерни чон магадап көрген. Көрүлдениң түңнелинде жюри кежигүннери бүгү чүүлдерни өөрениш көргеш, бирги черни 7-ги агитквартиранын коллективинге тывыскан. Ийиги черни 6-гы агитквартира чаалап алган.

Кызыл-тайгажылар күш-ажылга кызымак чон. Ылаңгыя күскү, часкы селевнар үезинде хову ажылынга болгаш сиген ажаалдазынга оларның үлүг-хуузу улуг. Ак-Талдың сүт-бараан фермазы совхозта мурнакчы фермаларның бирээзи. Чоонта чаа ол ферма фермалар аразынга шилчиир вымпелди чаалап алган.

Ол коллектив ам Хову-Аксынче болгаш Кызылче аянчорук кылып хаптар. Бо талазы-биле фермада комсомолчу саанчы О. Берзаттың эки ажылын демдеглевес аргажок. Ажыл-ишке-даа, аян ырга-даа хаңдыкпыладыг кызыл-тайгажылар ам совхозтуң удавас болур уран чүүл көрүлдезинге бирги чер дээш белеткенин калбартып эгелээн.

Ш. САЛЧАК,
жюри кежигүнү.

МЫНДЫГ БАЗА БОЛГУЛААР

Кожа суурда хоочун өңнүүм Ыргыс Ондарович сугга дыштаныр хүнде аалдап чеде бердим. Эрткен-барганывысты сактып, хөөрежип, шаг-ла болдувус.

Клубка солун кино болур дээн. Ону көөр дээш белеткени бердивис. Эжим бүгү-ле карманнарын үжентилээш, 1, 3, 5 рубльдерни ужулгаш, чедир кармактап алгаш, база-ла дилеэш, үжеттинип туруп берди. Оон мырынай шбавын ужеп эгеледи.

— Чүнү чидирипгин? — деп айтырдым.

— Алырык 20 көпеек чокта дүлүш акша бээрге, кассир артыын чаңдырып бербес чаңныг кижи.

Малчын эжимге кудумчуга ужуражы бердим. Ол шоодай долу чүве чүктеп алган болду.

— Чүнү чүктеп чор сен?

— Солуннар-дыр ийин.

— Хөйүн аа, шоодай иштн.

— Почтачы малчыннарга келбестээн. Оон бажыынга чыгты берген чыткан солуннарымны шоодайлап алдым.

А. СОСКАЛ.

Сакманщик билип алзын

Хой оолдаашкынының үезинде сакманщик—малчынның чугула дузалакчызы. Таңды районда «Тиилелге» совхозтуң Шамбалыг салбырында чыл бүрү 80-ден 130 чедир хураганны хүлээп ап, доруктуруп келген сакманщиктер хөй. Чижээ эрткен юбилейлиг чылда К. Дугар 150 хураганны доруктурган. Кызымак ажыл-ижи дээш ленинчи юбилей медалы-биле шаңнаткан. Ындыг аныяк эштер Я. Довур-оол, О. Тарак, О. Уйкук, К. Чүчүн олар чаш мал хүлээп алгаш, ону өстүреринге бедик мергежилди чедип алганнар.

Сакманщиктиң хүлээлгези харысалгалыг, оон кол-ла сорулгазы чаш мал бүрүзүн кадык, семис, кылдыр алыраан өстүрери болур. Хураган төрүттүнген соонда 15 хонгаш сакманщик ону кадарчыга хүлээдир. Ындыг хүлээдилге үезинде зоотехник-биле мал эмчизиниң кайы бирээзи ыяап-ла турар ужурлуг. Хураганны алыраан, доруктуруп турган кижи, оон байдалын эки билир болганда, өйүнге ажы ийикпе аарып турган, азы аарыг хураган дээрзин кадарчыга айтып бээр. Ындыг хураганнарны кадарчы демдектеп алгаш, оон ынай хайгааралынга алыр апаар.

Ол ышкаш, даралзында оолдаашкында эки хураган төрүүр шинээ чок кужу эрген, кыргал-дижең хойларны сакманнап турган кижи эскерип, демдектээш хураган хүлээдип турган кадарчыга айтып бээр. Ындыг хойларны кадарчы күш кирип семиргени мал эмчилери, зоотехниктерге көргүзүп, ажыл-агыйның ээр дужаар күрүне планынга киириштирер апаар.

Кодаңга хураган хүн, шак бүрү немежип турар болганда сакманщиктер иези-биле малдың төлүн чүүлдештир демдектеп, дугаарлап турар. Канчаар ындыг демдектер херек леттинмейн барганда хойнуң болгаш хураганның мойнундан ону чежип каап тер херек. Эрткен ажыл-агый чылында бистиң салбырга чамдык хураганнарның мойнунга сакманщиктерниң уттупкаш чешпейн барган чиңге хендирге кылган дугаарларының уламындан чайгы үеде мойнун кестин, өлген хураганнар база бар. Ол чорук ыңдыа хураганны хойдан чарып, тускай кодаңнарга үскенде билдинген. Ындыг аныяк хойларга кылдыгзан демдектерни ур болдуруп болбас. Ылаңгыя демир, ынаш ышкаш чүүлдерни хөй мойнунга ур түдерге дүктү чүзберлендирер, оон шынарын кудулдадыр болгай.

Мындыг аныыгы, бодаарга бодуун ышкаш, херек кырында чугула чүүлдерни сакманщиктерниң билип ап, сагыры чугула. Ол малдың баш санын четче алырынга, продуктуга чорууру бедидеринге ажыл-агыйга база бир деметир.

О. ДАМЧАП-ООЛ.

Эмчиниң сүмези

Спорт · Спорт ·

СОВЕТ ХОККЕЙЖИЛЕРНИҢ ТИИЛЕЛГЕЗИ

БЕРН. (СЭТА). Шайбалыг хоккей талазы-биле делегейниң бирги чери дээш маргылдаага ССРЭ-ниң шилиндек командазы марттың 26-да Швецияның командазын 8:0 (4:0, 1:0, 3:0) санга уткан.

Ол оюнга Петров, Старшинов, Фирсов болгаш Михайлов олар шайбаларны киирген. Ол маргылдаа-биле чемпионаттың бирги эргээ төнген. Спортчулар ам Бернден Женевада келген. Анаа апрель 3-те эң шыырак командалар ылап илереттинер.

Амдызында ССРЭ бирги черде, Швеция—ийиги, ЧССР—үшкү черде чорук турар.

СПОРТЧУ МЕДЭЭЛЕР

АЛМА-АТА. (СЭТА). Республика солуну «Казахстанская правда» хоккей талазы-биле делегейге бирги чер дээш маргылдааның сөөлгү ийи ужуражылгазынга ССРЭ-ниң шилиндек командазындан эң эки ойнаан кижиге тыпсыр шаңналды база катап тургускан. Шаңналды тыпсыр ойнакчыны илередиринге киржиринче хоккейниң сонуургакчыларын шуптузун чалаан.

«Казахстанская правда» солунунуң ындыг шаңналын моон-биле үш чыл улаштыр доктааткан. 1969 чылдың хүндүлүг шаңналының баштайгы эдилекчизи Анатолий Фирсов болган. Ол чехословак болгаш канада хоккейжилер-биле сөөлгү ийи ужуражылгашкыннарга эң эки ойнаан деп комчукчулар илереткен. Эрткен чылын комчукчулар Владимир Викуловту эң дээре ойнакчы кылдыр адааннар.

ЛЬВОВ. ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштерниң маргылдаазынга Куйбышевтен барган спортчу Виктор Торшин биче калибрлиг хол боозу-биле 25 метрге (адаан ок-биле) боолааш, 583 санны аткан. Ооң мурнунда түңнел — 582 сан—чехословак снайпер Л. Фалтага хамаарыжып турган.

СОЧИ. (СЭТА). Бут бөмбүүнүң талазы-биле ССРЭ-ниң кубогу дээш маргылдаага Москваның торпедожулары Минскиниң динаможулары-биле Сочиге ужурашканнар. Анаа автозаводчулар 3:0 сан-биле тиилээн. Оюн эгелээш 7 минута боол чорда, Шалимов санны ажыткан. Бөмбүктү Гершкович оюнунуң 53-кү болгаш 82 минуталарында ийи удаа киир тепкен.

Үжен көпеек-биле

Акша-бараан лотереязының делегейниң херээжен хүнү—Март 8-ке тураскааткан үндүрүлгезинге Улуг-Хем районнуң ажылчы чоннарындан чамдык кижилер улуг ойнаашкыннарга тавартыкан. Баштайгы хүннерде ажаалга кассазы чонга 6 муң ажыг рубль төлээн, төлевир үргүлчүлеп турар.

Кара-Тал суурнуң чурттакчызы Анатолий Аржаалай хеп чуур машинаны, Иштии-Хемде Варвара Чап телевизорну, Шагаан-Арыг хоорайда пенсионер Андрей Сат «Москвич-412» деп автомашинаны ойнап алган.

М. КОРНИЛОВА,
Төп ажаалга кассазының эргелекчизи.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

АК-КӨК ЭКРАНГА

МАРТ 28-ТЕ
МОСКВАДАН

13.00—Сөөлгү медээлер. 13.05 — Уруглярга. «Кел, тоол!» «Чепсектиглерниң ортулуу». Телешии. 13.35—Уругларга. Дирит чуруктарлыг фильм. 14.00—Чурт съездиге рапорттап тур. 14.30—Музыкалыг киоск. 15.00—Оолдарга. «Билиг байырлалы». Школачыларның физикага маргылдаазының түңнели. 16.15 «Съездиден съезд чедир. 1970 чыл». Документалдыг фильм. 17.10—Е. Образцова ырлап тур. М. Бланлерниң ырыларының программазы.

КЫЗЫЛДАН

17.30—«Бирги залчег». Кызылдың телевидение студиязының телешиизи. (Тыва дылга). 18.50—Сөөлгү медээлерниң тускай үндүрүлгези.

МОСКВАДАН

19.00—Улустар аразының панорамазы. 19.30—Т. Кожушник «Тырылаашпай». Москва Соведи аттыг Кызыл Туг орденниг Академиктиг театрның шиизи. 20.40—Сөөлгү медээлер. 21.00—21.10—Чапсар. 21.10 Шпионуң узанчызы. 22.30—23.00—Документалдыг фильм.

КИНО

МАРТ 28-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Аны-тынны харамнанмайн» 10, 11.50, 13.40, 15.30, 17.20, 19.10. «Дайынчы үш оък», «Салгалдың компазы», «Аны-тынны харамнанмайн» 21, «Бичии дүргүн» (биче залга) 13.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: Уругларга кино-чуруктар 9, 12.20. «Узун чаштыг Варвара кыс» 10.30, 13.50, 15.50. «Хоорай романсызы» 17.40, «Узун чаштыг Варвара кыс» 19.40, «Чаажкыннар дайынче чоруушкун», «Суурга дугайында тоожу», «Узун чаштыг Варвара кыс» 21.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Шкид республика» 10, 11.40, «Шуубустуң чалчалары» 13.20, 15, 16.40. «Алтай хүн сээң рюкзагыңда», «Экии, ай дажы», «Шуубустуң чалчалары» 18.20, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: Киночылыңды 10, «Хлебти деңге үлежир» 11.30, 13.15, «Ынакшыл сезону» 15, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ЭНЕРГЕТИК» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Кызыл даштар заставазында» 11, 13, «Турк аганиң чагыы» 15, «Эдуард Виральд», «Турк аганиң чагыы» 17 шактарда.

КОМПЛЕКСТИГ ЭКСПЕДИЦИЯНЫҢ КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Шелзон төрүттүнген» 13, «Оорлаттырган» 15, 17 шактарда.

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 10 ЧЫЛЫ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Графтың бузундуларында» 14, «Дааң чүректиг кижиниң оолдары» (1 болгаш 2-ги кинолар) 16.30 шактарда.

МАРТ 29-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Далайжы мөзүлүг» 10, 11.55, 13.50, 15.45, 17.40, 18.35, «Интернационалчылар», «Социалистиг Румынияга ажы-чорук», «Далайжы мөзүлүг» 21.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: Уругларга кино-чуруктар 9, 13.30. «Узун чаштыг Варвара кыс» 10.30, «Аны-тынны харамнанмайн» 14.30, 18.30, «Дайынчы үш оък», «Салгалдың компазы», «Аны-тынны харамнанмайн» 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Фархаттың эрес чоруу» 11.30, 13.15, «Хоорай романсызы» 15, 16.55, 18.50, «Суурга дугайында тоожу», «Чаашкыннар далайынче чоруушкуну», «Хоорай романсызы» 20.45 шактарда.

«ВОСТОК»: «Ону Роберт дээр» 11, 13.15, «Аар тараа» 15, 16.55, 18.50, «Маадырлар болгаш эрес үүлелер», «Чиик чүве эвес», «Аар тараа» 20.45 шактарда.

«ЭНЕРГЕТИК» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Даки» 12, 14 шактарда.

КОМПЛЕКСТИГ ЭКСПЕДИЦИЯНЫҢ КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Кызыл даштар заставазында» 14, 18.30, «Турк аганың чагыы» 16, «Эдуард Виральд», «Чин», «Турк аганың чагыы» 20.20 шактарда.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының болгаш пропаганда килдизиниң 35-24, харыысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, кэдээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлегер килдизиниң 22-64, чагаа база совет тургузуг килдизиниң 41-27, информация килдизиниң 20-60 бухгалтериязының 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

ТЫВА АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер черинин республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1.). ТС—20022.

СОВЕТ ЭВИЛЕЛИНИҢ КОММУНИСТИГ ПАРТИЯЗЫ ДЕЛГЕРЕЗИН!

БӨГҮН, МАРТ 30-ДЕ СЭКП-НИҢ XXIV СЪЕЗДИЗИ МОСКВАГА КРЕМЛЬДИҢ СЪЕЗДИЛЕР ОРДУЗУНГА АЖЫТТЫНАР

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1971 чыл МАРТ 30 ВТОРНИК № 73 (8535).

Өрээт 2 көп.

Чурукчу В. ВОЛЧЕНКОНУҢ чураан плакады

КҮШ-АЖЫЛЧЫ БЕЛЕКТЕР

«Көк-Тей» совхозтуң ажылчыннары болгаш албан-хаакчылары бүгү совет улус ышкаш бодунуң төрээн Коммунистиг партиязының политиказын изиг-биле деткип, ында боттарының бодалдары болгаш чүткүлдери илереттингенин көрүп турар.

Совхозтуң ажыл-ишчилери партияның XXIII съездизиниң шиитпирлерин күүсеткишаан, сески беш чыл планының онаалдаларын ажыр боттандырган. Күрүнеге дагаа чуургалары садарын 106,1 хуу, эътти —156,5 хуу, сүттү—113,9 хуу, тарааны 3,3 катап ажыр күүсеткен.

Юбилейлиг чылда хүлээлгелерни күүседир дээш совхозтуң ажыл-ишчилериниң социалистиг чарыжы ажыл-агыйның бүгү адырларының улам ыңай хөгжүлдезинге, бүдүрүлгениң ажыктыын бедидеринге чедирген.

СЭКП-ниң XXIV съездизин чыылдырар дугайында шиитпир совхозтуң ажылчыннарының болгаш албан-хаакчыларының күш-ажылчы база политиктиг чаа көдүрлүүшкүнүн болдурган. Олар съездиге алдар бөлдүрген хүлээлгени алгаш, бирги квартал планын март 25-те доозарын боогааш, күрүнеге эът садар онаалдазын 290,6 хуу, сүттү 139,8 хуу күүсеткен.

Совхозтуң коллективи бар аргаларын санап көргеш, 1971 чылда дараазында хүлээлгелерни алган: күрүнеге 1000 тонна тарааны дужаар, ооң иштинде пландан ажыр 600 тоннаны бээр, 9,8 миллион борбак дагаа чуургазын садар азы чыл планын 103 хуу күүседир. Сүттү планда көрдүнген 5800 центнерниң орнунга 6400 центнерни, эътти 1700 центнерни, ооң иштинде диеттиг чемге херегләэр 1250 центнер дагаа эъдин күрүнеге садар.

• • •

«Саян» совхозтуң ажыл-ишчилери СЭКП-ниң XXIII съездизиниң, партияның Төп Комитединиң Пленумнарының шиитпирлерин амыдыралга боттандырып тургаш, сески беш чылдың онаалдаларын 1970 чылдың декабрь 1-де хуусаа бетинде күүсеткен.

Съезд мурнунуң социалистиг хүлээлгелерин күүседир дээш шудургу ажылдап тургаш, 1971 чылдың бирги кварталында эът садар планын март 25-те 239 хуу, сүттү 149,2 хуу күүсеткен.

Механизаторлар болгаш хову ажылдакчылары март 20-де часкы тарылгага ажылдаар техниканың септелгезин болгаш өске-даа белеткелдерни бүрүнү-биле дооскан.

Совхозтуң ажылчыннары болгаш албан-хаакчылары тоску беш чылдың бирги чылының онаалдазын Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 54 чыл оюнда, чаа беш чылдың планын 1975 чылдың декабрь 5-те күүседирин хүлээнген.

• • •

Каа-Хем районнуң «Кызыл тук» совхозунуң ажыл-ишчилери СЭКП-ниң ээлчегиг XXIV съездизинге төлептиг ужуражыр дээш алган социалистиг хүлээлгезин чедиишкиннииг күүсеткен.

Бирги кварталда күрүнеге эът садар планын 192 хуу, сүттү — 272 хуу боттандырган. Мал бажын бүгү чүзүн аймы-биле эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге 17 хуу өстүрген.

Совхозтуң тараажылары часкы хову ажылдарынга бүрүнү-биле белен.

«Кызыл тук» совхозтуң ажылчыннары болгаш албан-хаакчылары кыштаглааш-кынны чедиишкиннииг доозуп, часкы хову ажылдарын организастыг эрттиргеш, тоску беш чылдың бирги чылында көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрериниң болгаш күрүнеге садарының онаалдазын 1971 чылдың декабрь 5-те күүседирин хүлээнген.

ШАЛЫПЧЫ 84 ХОНУКТА

«Бызыдының төп электростанция тудуунуң» эргелелиниң коллективи чыл эгезинден бээр доктаамал эки ажылдап, планныг даалгаларын ай санында күүседип келген. Ооң түңнелинде партияның съездизинге белек кылдыр тудуг-монтаж ажылдарының планын ниитизи-биле 100 хуу күүседип, 350 дөрбелчин метр хемчээлдиг бүдүрүлге болгаш чуртталга шөлдерин ажыглалга дужааган. Күш-ажылдың бүдүрүкчүзүн 101 хуу бедиткен.

Эргелелдиң коллективтер аразында социалистиг чарыштың тиилекчизи — чуртталга бажыңнары тудуп турар № 2 участок болган. Коммунист Степан Васильевич Долгихтиң комплексилиг бригадазы кварталда ажыл нормазын 123 хуу күүсеткен, ол ышкаш шеверлекчилер бригадазы (удуртукчузу Зоя Селиванова) база эки көргүзүглүг.

КАА-ХЕМЧИЛЕР СӨЗҮН ЭЭЛЭЭН

Съезд мурнунуң социалистиг чарыжын калбартып тургаш, районнуң колхозтары, совхозтары база үлетпүр бүдүрүлгениң янзы-бүрү адырлары алган хүлээлгелерин хуусаа бетинде күүсеткен. Мал ажылының продукциязын бүдүрерин эки организастааш, колхозтар болгаш совхозтар март 25-те күрүнеге эът садар планын 111 хуу, сүттү— 102,8 хуу күүсеткен.

ТӨРЭЭН ЧУРТТУҢ ШАҢНАЛДАРЫ

Кара болгаш өңнүг металлургияны, нефть, хөмүр-даш, газ болгаш чиик үлетпүрүн, аар, энергетика болгаш транспорт машина тудуушкунун, станок тудуушкунун болгаш инструмент үлетпүрүн, трактор болгаш көдээ ажыл-агыйның машина тудуушкунун, автомобиль үлетпүрүн хөгжүдериниң беш чыл планының даалгаларын күүседиринге база үлетпүр бүдүрүлгелерниң, чуртталга бажыңнарының болгаш культура-амыдырал ужур-дузалыг объектилерниң тудуунга чедип алган улуг чедиишкиннери дээш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму үлетпүрнүң ол адырларының болгаш тудуглуң хөй бөлүк ажылчыннарын, инженер-техниктиг ажылдакчыларын болгаш албан-хаакчыларын ССР Эвилелиниң орденнери болгаш медальдары-биле шаңнаан. Беш чылдың даалгаларын күүседиринге болгаш техника-экономиктиг бедик көргүзүглерни чедип алырынга онза шылгараан ажылчыннарга болгаш тускай эртемниглерге Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры атты тывыскан.

• • •

Көдээ ажыл-агыйны хөгжүдеринге, чер ажылының болгаш мал ажылының продуктуларын бүдүрериниң база күрүнеге садарының беш чыл планнарын күүседиринге чедип алган чедиишкиннери дээш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму хөй бөлүк колхозчуларны, совхозтар ажылчыннарын, көдээ ажыл-агыйның тускай эртемниглерин, а ол ышкаш суг, ыяш ажыл-агыйының, «Сельхозтехника» бүдүрүлгелериниң болгаш белеткел организацияларының, эртем-шинчилел институттарының болгаш дуржулга станцияларының ажылдакчыларын ССР Эвилелиниң орденнери болгаш медальдары-биле шаңнаан. Беш чыл планының даалгаларын күүседиринге болгаш көдээ ажыл-агыйны хөгжүдеринге шылгараңгай түңнелдерни чедип алган эң шылгараан колхозчуларга, ажылчыннарга болгаш тускай эртемниглерге Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры атты тывыскан.

ДЕЛЕГАТТАР АЪТТАНЫПКАН

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXIV съездизинге Тываның партия организациязының делегаттары — СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары С. К. ТОКА, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы М. К. МЕНДУМЕ болгаш «Знамя» совхозтуң директору Ф. М. ЗВЕРЕВА олар воскресеньеде Москваже аъттаныпкан.

Чоруурунуң мурнунда аэропортка эш С. К. Тока мынча дээн:

— Съездиже бистиң чорудуп турарынга республиканың коммунистеринге кывыгаар чок өөрүшкүвүсту илередип, ооң улуг харысалгазын база миниип тур бис. Бистиң республиканың ажылчы чоннарының күш-ажылының түңнелин аңаа илеткеп, төрээн партиявыстың, бистиң совет чазаавыстың тыва улус дугайында сагыш салыышкынынга улуг четтиргенивисти силерниң мурнуңардан илередир бис.

Эш Ф. М. Зверева улуг бүзүрелди аңаа көргүскени дээш өөрүп четтиргенин чугаалааш, съездиниң шиитпирлерин чаныр келгеш, херек кырынга боттандырып, ажылдаарын хүлээнген.

Делегаттарны хөй-ниитиниң төлээлекчилери үдээш, орук-суур эки чедерин күзеп каапнар.

ЧУРУКТА: делегаттарны үдеп турары.

О. ОХЕМЧИК биле А. СОДУНАМНЫҢ фотозу.

СОРУК КИИРИКЧИ ПЕРСПЕКТИВАЛАР

С. К. ТОКА,

СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары, СЭКП-ниң XXIV съездизиниң делегады

Бөгүн Кремльдиң Съездилер ордузунга коммунистерниң бүгү-эвилел шуулганы ажыттынар. Партия организацияларының төлээлери партияның болгаш чурттуң беш чыл оруунуң түңнелдерин үндүрүп, коммунизмче бурунгаар чаа шимчээшкинниң долгаргай сорулгаларын айтыр.

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң бүдүүзүнде болган партияның XIV область конференциязы Тываның коммунистериниң болгаш ажылчы чоннарының амыдыралдың бүгү адырларынга үш чылда чорудуп келген ажылының түңнелдерин үндүрүп, республиканың экономиказын болгаш культуразын улам ыңай хөгжүдериниң сорулгаларын айыткан.

Отчёттуг үеде коммунистерниң, ажылчы чоннарның кылган бүгү чүүлдери биске билдингир. Коммунистиг тургузуушкуннуң оруунга бистиң чедип алган чедиишкиннеривис бүрүзү партияның, ооң ленинчи Төп Комитединиң ажыл-чорудулгазы-биле холбаалыг болуп турар дугайын билип келген болгаш утпайн-даа турар бис.

Беш чылдарның дургузунда бистиң кылып бүдүрген бүгү үүлевисти бо чүүлге шуптузун санап айтыры берге. Ол дээрге, өңнүг металлургияның баштайгызы «Тыва кобальт» комбинады болгаш Терлиг-Хаяның мөңгүн-суунуң бүдүрүлгези-дир, ол болза, тулаадан болгаш чатаг ыяш, харагандан чаалап алган чүс-чүс гектар чер-дир, ол болза, республиканың ажылчы чоннарының алганы муң-муң чаа квартира-дыр, ол болза, Ак-Довурак — Абаза, Кызыл — Өвүр болгаш Кызыл — Эрзин аразында чаа оруктары, школалар, эмнелгелер, уруглар садтары болгаш яслилер база өскелер-даа-дыр. Партияның болгаш чазактың хүн бүрү сагыш салыышкынының, ажылчыннарның, колхозчуларның болгаш интеллигенцияның эрес-маадырлыг күш-ажылының ачызында Совет Тыва социал-экономиктиг хөгжүлдеге, ажылчы чоннарның чаагай амыдыралын бедидеринге болгаш культураны көдүрээринге бурунгаар базымны кылган.

Республика үлетпүр бүдүрүлгениң нийти хемчээлиниң болгаш кылыгларының чугула хевирлерин бүдүрер талазы-биле беш чылдың даалгаларын хуусаа бетинде, 1970 чылдың ноябрь 20-де күүсеткенин ам күзел хандыышкыны-биле демдеглеп болур бис. Беш чыл дургузунда 15 улуг бүдүрүлгени ажыглалга киирип, пландан ажыр 300 муң тонна хөмүр-дашты казып, 40 миллион киловатт-шак электроэнергияны бүдүрүп үндүрүп, барык 13 муң тонна даг-дүгүн, 217 муң рубльдиң даараныглга кылыгларын, эрткен чылдарныындан элээн артык эътти болгаш колбаса кылыгларын бүдүрген бис.

Колхозтарның болгаш совхозтарның экономиказы улам быжыккан, оларның кол фондулары барык 1,5 катап өскен. 1970 чылда көдээ ажыл-агыйның нийти продукциязы 77,8 миллион рубль азы 1965 чылдыындан 21 хуу ажыг болган. Сүттү, эътти, дүкту, тарааны болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа продуктуларын бүдүрери база өскен. Малдың баш саны өскени-биле ооң продуктулуун бедилер ажылды хары угда боттандырып келген.

Сөөлгү беш чылда Тывага кылдынган ажылдарның түңнелдерин үндүрбүшаан, хамыктың мурнунда Совет Тываның мурнакчы кижилериниң сорук киирикчи күш-ажылын демдеглээри күзенчиг-дир. Олар болза, төрүүр түс хоЗга оваашты 135 болгаш 125 хураганны алган «Сут-Хөл» совхозтуң хойжузу Дажы-Намчал Ооржак, Каа-Хем районнуң «Октябрь 30 чылы» колхозунуң хойжузу Кажин Диви, чыл дургузунда бодунга быжыглаан инек бүрүзүнден 3400 болгаш ооң хөй килограмм сүттү саап алган «Межегей» совхозтуң саанчызы Зинаида Реодько, «Көк-Тей» совхозтуң саанчызы Биче-Уруг Ондар-дыр. «Кызыл тудуг» тудуг эргелелиниң Федор Фокин баштаан дашчылар бригадазының № 48 тудуг эргелелиниң Ак-Довурак участогунуң штукатурмалары Зинаида Салчактың, чолаачылар Борис Марковтуң (№ 2 АТБ) болгаш Алдын-оол Хомушкунуң (Ак-Довурак АТБ) база өске-даа хөй мурнакчыларның күш-ажылчы көргүзүглери бисти өөртүп турар. Олар 1972—1973 чылдарның үлүүн ажылдап турар.

Сөөлгү чылдарда партияның Төп Комитединиң болгаш Совет чазактың хүлээп ап, чайгылыш чокка боттандырып турар улуг экономиктиг хемчеглериниң ачызында хамыктың мурнунда бо эки талалыг түңнелдер чедип алдынган деп кижи бүрүзү билир. Ол дээрге СЭКП-ниң XXIII съездизиниң болгаш партияның Төп Комитединиң Пленумнарының төөгүлүг шиитпирлерин амыдыралга шудургу боттандырып турар ажылчыннарның, колхозчуларның, көдээ ажыл-агыйның тускай эртемниглериниң болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларның, бүдүрүлгелерниң, колхозтарның болгаш совхозтарның, партия организацияларының удуртукчуларының хүн бүрү кужениишкинниг күш-ажылының база түңнели болур.

Чедип алдынган чүүлдерни демдеглевишаан, республиканың экономиказын болгаш культуразын улам ыңай хөгжүдерин дээш чаа-чаа бедиктерни чедип алырынга ол чүүлдерни үндезини кылдыр көрүп, бүгү аргаларны болгаш курлавырларны ажыглаарынче, чаа беш чылдың сорулгаларын чедиишкиннииг шиитпирлээринге күштүг болгаш хөреңгини мобилизастаарынче партия организацияларының кичээнгейин мооңнээр ужурлуг бис.

Республикада кобальт комбинадының, Терлиг-Хаяның мөңгүн-суунуң бүдүрүлгезиниң төлевилээн күчүзүнге шиңгээдип алыр, Ак-Довурак —Кызыл аразында электри дамчыдар шугумну ажыглаалга киирер талазы-биле хуусаазын аажок узатканы 1967 чылда ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалында көрдүнгенин бээр Кызылды теплофикастаар талазы-биле ажылды эгелевээнин партияның XIV область конференциязынга демдеглээн болгай. Бисте чуртталга бажыңнарын, школаларны, эмнелгелерни болгаш уруглар албан черлерин оожум тудуп турар. Чамдык ажыл-агыйжы удуртукчулар бүдүрүлгениң ажыктыын бедидериниң, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрериниң, күш-ажылдың болгаш күрүнениң сагылга-чурумун быжыглаарының айтырыгларынче чогуур кичээнгейни салбайн турар.

Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинде улуг четпестер бар. Көдээ ажыл-агый культураларының дүжүткүрүн болгаш мал ажылының продуктулуун бистиң хевээр оожум бедидип, техниканы четпес ажыглап турар, чер ажылының культуразы дыка чавыс, мурнакчы агротехниктиг аргаларны оожум нептередип турар. Бо чылдың тарылга шөлүнге чүгле алды тонна өдек төккен «Совет Тыва» совхозка чаагай дүжүт дугайында кандыг чугаа турарыл? Таңды, Улуг-Хем, Бай-Тайга болгаш өске-даа районнарның ажыл-агыйларының шөлдеринге чемишчиндиигелерин төгер ажыл багай чорул турар. 1970 чылда республиканың он ажыг колхозтары болгаш совхозтары гектар бүрүзүнден тарааның беш центнерден эвээш дүжүдүн, а колдуунда сүт-

(Уланчызы 2-ги арында).

ПАРТИЯ — БИСТИҢ ҮЕНИҢ УГААНЫ,

СОРУК КИИРИКЧИ ПЕРСПЕКТИВАЛАР

(Төнчүзү. Эгезин 1-ги арында).

гаттыг черлерниг Барыын-Хемчик районнуң ажыл-агыйлары гектардан чүгле 2,7 центнер дүжүттү алганы таварылга эвес.

Малдың баш санын өстүрериниң чогуур планын күүсетпээн бис, сүткүр болгаш эъткир малдарның продуктулуу бисте куду, дүк кыргылдазы база оожум өзүп турар. Чижээ, беш чыл дургузунда мыйыстыг бода мал республиканга чүгле 9400 башка, хой болгаш өшкү—175 муңга өскен, а хаваннар саны харын-даа 5200 башка кызырылган. Ынчаарга 1965 чылга деңнээрге, 1970 чылда Бай-Тайга район эътти 274 тоннаны эвээшти бүдүрген, Барыын-Хемчик районнуң ажыл-агыйлары сүт саалдазын 207 тоннаны эвээжеткен болгаш өвүржүлер дүк кыргылдазын 15 тоннаны кызырганнар. Малга быжыг чем-суурну тургузарының айтырыы оожум шиитпирлеттинип турар.

СЭКП-ның чамдык райкомнарының, база райкүүскомнарның, партия эге организацияларының, комсомол болгаш профэвилел органнарының, чер-чер Советтерниң талазындан кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң хөй айтырыгларын шиитпирлээр чорукту негелде болгаш принцип талазы-биле четпес көрүп турганындан, бар курлавырларны болгаш партияның база чазактың материал-техниктиг улуг дузаламчызын кошкак ажыглап турганындан кодээ ажыл-агыйда бо четпестер илереп турар.

Экономиканы хөгжүдериинге, тыва улустуң культуразының чечектелиишкининге, ооң чаагай чоруунуң өзеринге улам калбак перспективаларны чаа беш чылдың онаалдалары ажыдып турар.

Партияның XXIV съездизиниң ажылының эгелээри бистерни эң-не дайынчы байдалга киирер ужурлуг. Ол болза ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң бүгү-ле участоктарынга калбак политиктиг болгаш организастыг ажылды, социалистиг чарышты улам калбартырын партия райкомнарындан, партияның эге организацияларындан негеп турар. Планныг онаалдаларны болгаш хүлээлгелерни ажыл-ишчи кижи болгаш коллектив бүрүзү чаа беш чылдың баштайгы хүннеринден-не күүседип турар кылдыр ажыл-херекти чер болганга ынчаар организастаар херек.

Бо талазы-биле партияның Бии-Хем райкомунуң ажылының стили өөредиглиг болуп турар. Райкомнуң секретарлары, килдистер эргелекчилери болгаш өске-даа ажылдакчылары колхозтарда болгаш совхозтарда партия организацияларынга удаа-дараа барып, тодаргай айтырыгларны шиитпирлээринге киржип, четпестерни узуткаарынга дузалажып турар. Ол чорук районнуң ажыл-агый көргүзүглерин экижидеринге чугаажок идиглиг болуп, район каш чыл дургузунда республикада мурнакчыларның одуруунда болуп келген. СЭКП-ның XXIV съездизинге алдар боддурган күш-ажылчы ээлчегте турушпушаан, бии-хемчилер мал ажылының продукциязын күрүнеге садар талазы-биле бо чылдың бирги кварталының планнарын ай бурунгаар күүсеткен.

Беш чылдың онаалгаларын болгаш ооң баштайгызының планын чедиишкинниг күүседири дээш социалистиг чарыш амгы үеде чер болганда калбарган. Чижээ, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың коллективи шиити продукция бүдүрериниң чыл планын декабрь 25-ке чедир күүседир болгаш 36500 тонна сорттуг даг-дүгүн бүдүрерин хүлээнген, ол болза планнаанындан 1600 тонна хөй болуп турар. Тываның кодээ ажыл-агый дуржулга станциязының чер болгаш мал ажылдакчылары пландан ажыр күрүнеге 36 тонна эътти, 180 тонна сүттү, бир тонна дүктү болгаш 1000 тонна тарааны садарын шиитпирлээн. Тоску беш чылдың баштайгызында өске-даа хөй коллективтер бедиткен хүлээлгелерни алган.

Партия организацияларының, СЭКП райкомнарының болгаш чер-чер Советтерниң дайынчы сорулгазы — массаның күш-ажылчы идепкейин бедидери, бүдүрүлгениң курлавырларын дилеп тывары болгаш аңаа үндезилээш, беш чылдың бирги чылында үлетпүр бүдүрүлгелериниң алган хүлээлгелерин доздур болгаш ажыр күүсеткен турарын хандырары болур. Бүдүрүлгениң ажыктыын болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бүгү хемчеглер-биле бедидер, мурнакчы дуржулганы нептередир херек.

Республиканың тудугжуларынга улуг сорулгаларны салган. Чүгле 1971 чылда барык 70 миллион рубльдиң үлетпүр, кодээ ажыл-агый болгаш социал-культура талазы-биле объектилерни олар ажыглаалга киирер ужурлуг. Чогум-на ынчангаш оларның кичээнгейин планнарны хуусаа бетинде күүседиринче, тудутуң шынарын бедидериниче болгаш өртээн чиигедириниче угландырары чугула. Материалдарны болгаш ажыл шагын чарыгдаарынга кампаналыг болгаш хумагалыг болуру дээш демиседи калбартыр талазы-биле инициативаны бүгү хемчеглер-биле деткиири эргежок чугула.

Тоску беш чылдың бирги чылында кодээ ажыл-агыйның ажылдакчылары тараа бүдүрерин 250 муң тонна чедир ковудедир болгаш пландан ажыр дужаалганы барымдаалап турташ, 80 муң тонна тарааны күрүнеге садар ужурлуг. Ол сорулганы чедип алыр төлээде, гектар тарылга шолү бүрүзүн ажыглаар чорукту экижидериниче онза кичээнгейни салыр ужурлуг. Чер ажылының культуразын улам экижидер, суггарылга системаларын ажыглаар болгаш культура-техниктиг хемчеглерни ап чорудар талазы-биле боттут хемчеглерниң системазын бо чылын-на ажыллап кылгаш, боттандырары эргежок чугула.

Бо чылын бедик дүжүттү өстүрери дээрге колхозтарның база совхозтарның часкы тарылгага болгаш хову ажылдарын чорударынга канчаар белеткенгениниден улуу-биле хамааржыр. Мында чугаа болза чүгле тракторларны чогуур ойунде септеп алырының, үреннерни арыглаарының болгаш ооң үнер шынарын хынаарының, органиктиг база минералдыг чемишчидилгелерин шөлге төгериниң дугайында эвес, харын механизатор кадрларны белеткээриниң дугайында база боор турар. Оларның ниитизи ээлчег-биле ажылдаарынга 900 хире кижи четпес. Таңды, Каа-Хем болгаш өске-даа районнарның ажыл-агыйларының удуртукчулары болгаш партия организациялары олче онза кичээнгейни салыр ужурлуг, оларда дыка хөй механизатор кадрлар чедишпейн турар болгаш ооң-биле кады чер ажылының продукциязының ниити деңнээзи бо черлерде база улуг болгай.

Мал ажылында херектиң байдалы дээш удуртукчулар болгаш партия организациялары улуг харысалгалыг болурлар. Мал кыштаглаашкызын бистиң канчаар доозарыбыстан хойжуларның, кадарчыларның, саанчыларның, бызаа ажаакчыларының ажылының түңнелдери хамааржыр. Ынчангаш бо харысалгалыг үеде партия организациялары болгаш ажыл-агыйларның удуртукчулары малчыннарның бүгү негелделерин кичээнгейлиг көөр, хойжу бүрүзүнүң, сүт-бараан фермазының болгаш кыштаг бүрүзүнүң ажылын боттут органнзастаарын чедип алыр херек.

Мал ажылынче кичээнгейни кошкадыр болза, ооң продуктулуу кудулаар, олар чудап өлүр болгаш оорлап-самчыгдаар чоруктарның болуру билдингир. Чогум-на ооң ужурундан амгы үеде мал ажылынга, ооң чаш төлүн камгалаарынга, мал азыраарынга, продукцияны күрүнениң хүлээп алыр черлеринче чорудар графикти сагыырынга кичээнгейни болгаш контрольду кажангызындан-даа артык күштелдирер херек.

Ыраккы одарларда малчыннарны суурнуң байдалга чурттаары-биле шилчидериниң болгаш ажылды ниити ээлчеглиг кылдыр организастаар дугайында СЭКП обкомунуң IX пленумунуң шиитпирлериниң канчаар күүсеттинип турарын партия организациялары доктаамал хынаар ужурлуг. Ол хемчеглерни боттандырып чорудар талазы-биле бисте чамдык дуржулгалар бар апарган. «Сүт-Хөл» совхозтуң Алдан-Маадыр салбырының хойжуларын ап көрээли. Ында хөй хойжулар эрткен чылын-на суурга чурттаарынче шилчээн болгаш амыдыралдың таарымчалыг чүүлдеринге өөрүп турарлар. Мөңгүн-Тайга районнуң «Малчын», «Таңды районнуң «Революцияның чалбыыжы» болгаш өске-даа ажыл-агыйларның баштаар черлери ол айтырыгны быжырымчалыг, эки шиитпирлеп турар.

Ооң-биле кады ол социал-политиктиг улуг хемчегни чамдык черлерде чедир билбейн турар чорук бар. Чооктa чаа мен Каа-Хем районнуң «Октябрь 30 чылы» колхозунуң парторганизациязының секретары Ч. Ч. Салчактан хойжулар Кажына Дивинниң болгаш Тараа Дондуптуң өг-бүлези канчаар чурттап турарын көргүзерин дилээн мен. Ынчаарга баштаар черниң болгаш парторганизацияның бүзүреткенин ёзугаар алырга, олар Кундустуг суурже чурттаары-биле шилчээн болгаш ийи ээлчеглиг ажылче кирген дээн. Ынчалза-даа эш Салчак оларның бажыңнарын суурдан тыппаан. Херек кырында ол хойжулар суурже көжүп кирбээн-даа, а колхоз баштаар чери болгаш парторганизация оларны колхоз төвүнде чурттап турар малчыннарның санынга «частырыг» боол киир санаан болган.

Ол ажыл-херекти эрентей ёзу-биле, харысалга чок көрүп болбас. Партия, комсомол болгаш профэвилел организацияларының, чер-чер Советтерниң, колхозтарның, совхозтарның ажылын малчыннарның ажылдаарының болгаш дыштанырының таарымчалыг эки байдалын тургузарынче угландырар ужурлуг бис. Хойжуларга, кадарчыларга малды хуваарының норма-чижээн болгаш ажыл төлевирин кичээнгейлиг өөренип көөр, оларның өг-бүлелериниң кежигүннерин ажыл-биле хандырарының болгаш өске-даа социал-культурлуг хемчеглерни шиитпирлээри эргежок чугула.

Ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунун бүгү сорулгаларын шиитпирлээринге партия организацияларындан аңгыда районнар, хоорай, кодээ болгаш суур Советтерниң база бирги черлениң ролю онаажып турар. Оларның организакчы ажылын болгаш бистиң ниитилелдиң амыдыралынга оларның ролюн бедидер талазы-биле партия болгаш чазак сөөлгү үеде элээн каш чугула шиитпирлерни хүлээп алган. Партия организациялары күүскомнарның ажылынга идепкейлиг дузалап, депутаттарның чон мурнунга харысалгазын бедидери эргежок чугула. РСФСР-ниң, Тыва АССР-ниң Дээди Советтеринге, ажылчы чоннар депутаттарының район, хоорай, кодээ болгаш суур Советтеринге сонгулданы чедиишкинниг эртгеринче онза кичээнгейни салыр херек.

Бир эвес бүдүрүлгениң шиитпирлиг черлеринге боттарывыс күштеривисти эки таарыштыр тургузуп, даандырган ажыл-херек дээш коммунистерниң харысалгазын бедидер болзувусса, ынчан ам бүгү ажыл-агыйжы болгаш политиктиг сорулгаларны шиитпирлээрин чедип ап шыдаар бис. Хамыктың мурнунда бодунуң хуула үлегерчижээн көргүзүп турган кижилерни маадырлыг күш-ажылче көдүрери — партия кежигүнү бүрүзүнүң бирги сорулгазы болур.

Идеологтуг ажылды улам күштелдирери партия организацияларының кичээнгейиниң төвүнге турар ужурлуг. 1971 чылдың планнарын болгаш чаа беш чылдың сорулгаларын хуусаа бетинде доозарынче бүдүрүлгелерниң, тудугларның, колхозтарның болгаш совхозтарның күштерин мөөннзаринче бистиң бүгү-ле пропаганда болгаш органнзакчы ажылывысты угландырар ужурлуг бис. Бо сорулгаларны боттандырып чорударынга республика солуннары, телевидение болгаш радио дамчыдылгазының талазы-биле комитет, «Билиг» ниитилелиниң организациялары, культура албан черлери база дузалаар ужурлуг. Ол ышкаш профэвилел болгаш комсомол органнары, чогаалдыкчы эвилелдер партия организацияларын-биле кады оларның удуртулгазы-биле улуг ажылдарны база чорудар ужурлуг.

Тыва АССР-ниң коммунистери болгаш бүгү ажылчы чоннары СЭКП-ның XXIV съездизиниң айтыры канчаар-даа аажок улуг программазынга сорук кирбишаан, республиканың улус ажыл-агыйының чаа-чаа көдүрлүушкунун чедип алыр болгаш боттарының күш-ажылы-биле бистиң чуртка коммунизм тургузуушкунунга төлептиг салыышкынын киирер дээрзинге чигзиниишкин турбас.

ДЕЛЕГАТКА

Москва. Кремль. Орду. Хурал.
Партиявыс съездизи!
Коммунистер — делегаттар
Кайыртан бээр саадапканнар.
Дээди шуулган чурту
туржук.

Делегейде ораннарда
Улус чонуң—бүгүдениң
Угаан, чүрээ ынаар утлаан.

Съездилер Ордузунда,
Силерлерниң араңарда
Бистер база киржип тур
бис—
Бистен барган төлээвис ол.

Ада-чурттуң оглу, кызы —
Акы-дуңма аймак шупту,
Каш-даа янзы домак-дылдыг,
Кандыг төлээ ында чок дээр!

Олар шупту—коммунистер,
Оран чурттуң шолбаннары,
Коммунизм өндүр тудуун
Колдап туткан тудугжулар.

Ынчангаштың делегатты
Чону, чурту аъткарып тур.
Ынчангаштың төлээвисти
Чоргаарланып үдеп тур бис.

Партиявыс Чарлыы
дээштиң,
Бадылааны саннары дээш,
Пар дег дидим, ок дег чидиг,
Маадыр чон туржуп үнер.

Л. ЧАДАМБА.

КВАРТАЛ ПЛАНЫН АЖЫРГАН

Чөөн-Хемчик районда «Искра» колхозтуң кежигүннери съезд мурнунуң социалистиг чарыжын калбарткаш, тоску беш чыл планының баштайгы чылының бирги кварталының планын март төнүзэнде-ле ажыр күүсеткен. Колхозчулар күрүнеге эът садарының планын 125 хуу, сүттүүн—105 хуу күүсеткен. Пландан ажыр 60 центнер эътти, 86 центнер сүттү саткан.

Колхозтуң хойжулары база-ла кужениишкинниг ажылдап турар. Бо хүннерге чедир 4968 хой оолдаан, оон 4975 хураган менди доругуп турар.

Төрээн партиявыстың бөгүн ажыттынар съездизинге сонуп туткан бистиң күш-ажылчы белээвис ол.

С. ХЕРТЕК,
колхозта партком секретары.

ҮЕНИ МУРНАП...

Тыва транспорт эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы Федор Герасимович Круговойнуң дамчытканы болза:

Чадааныың автотранспорт бүдүрүлгезиниң коллективи партийжи съездиниң төлептиг уткуп, бо чылдың бирги кварталының планын март 25-те күүсеткеш, пландан ажыр 3 муң тонна чүъкту сооркен.

А Кызылдың № 3 АТБ-зиниң ажылдакчылары бирги кварталдың планын хуусаа бетинде күүсеткеш, пландан ажыр 5,6 муң тонна чүъкту сооркеш, марттың төнчүзүнге чедир ам-даа 700 муң тонна-километр ажылды кылыр хүлээлгени алган.

ТИИЛЕКЧИ БРИГАДА

Шагаан-Арыгда № 586 мехколоннаның бригадаларының аразында февраль айда социалистиг чарыжының түңнелин үндүрген. Аңаа Жданов аттыг совхозтуң Ийи-Тал салбырында В. Эрес-оолдуң удурткан бригадазы тиилекчи болган.

Олар эрткен айның планын 120 хуу күүсеткен. Ийи өг-бүле чурттаар бажыңның тудуун эки шынарлыг доос-кан.

Д. САМБУ.

ӨӨРҮП ЧЕТТИРИИШКИНИНИҢ СӨЗҮ

Мен бодум хуумда, коммунист кижи болгаш, партияның XXIV съездизиниң ажыттынган хүнүн улуг өөрүшкү-биле демдеглеп тур мен. Бистер салым-чолувусту партия-биле холбаштырып турар бис. Шаанда кандыг чорук бис? Чединмес түрегдел, дарлал, бек, эрге-шөлээ чок чорук... Ону ам сактырга коргунчуг дүш-ле. А ам чүнү чедип алган-дыр бис? Бистиң чаа, колхозчу амыдыралывыс таныттынмас кылдыр сайзыраан, шыдалгыр, тодуг-догаа, аас-кежиктиг чурттап тур бис. Бо бүгүнү биске Ленинниң партиязы, Совет эрге-чагырга берген. Ынчангаш съездиниң ажыттынган хүнүнде бо бүгүнү сактып, деңнештирип олур мен.

Мен колхозтуң хоюн малдап тур мен. Коммунистерниң бо улуг шуулганынга төлептиг белек-биле ужуражыр дээш, шудургу ажылдап, бодумнуң үлүг-хуумну база киирдим. Хөйнүң малын кыштаң хүр ажырганым, менди доруктуруп алган чаш хураганнарым—мээң хууда белээм ол.

Э. ЕНДАН,
Эрзинде Ленин аттыг колхозтуң хойжузу.

ХЕМЧИКТЕ ХЕРЕЛ

КАЛБАК-КАЛБАК хаялар хайбактанган, бо-ла мынчаар чаптылып чорутку-лаан кара-кара дагларны шаандан тура-ла Кара-Даш дээр чүве. Ооң баарында, туружун тыы, бедип үнген хоо-лайларлыг комбинатче эртениң-не дадажыптар бис. Сарала автобус дагның белин өрү алзы маңнап орда, бо Кара-Даштың черниң одунгазын сактып келиринге, өөрүнчүг-ле ийин. Ооң оттуушкуну, хөгжүлдези мээң күш-ажылчы оруум-биле оруктажканын катап-катап сактып келир-дир мен. Ол дугайын чоорту чугаалап-даа болгайла мен.

1940 чылдың чайынында бир-ле кайгамчык аяс хүнде, ачам мени эдерткеш Хемчикти куду алзы балыктап чорупту. Балыкты арбыдадыр тутканындан ачамның өөрүшкүзү кыптып, хем кыдыында теректер чанынга одаан какты. Кастык дерин төгүлдүр ачам балык мүнүн аартап ора, төрээн, өскен черивис бо Барыын-Хемчиктиң Кызыл-Тайга-ла болгай оглум, сени күжүр ыең 1926 чылда божуду. Ачаң мен алыс бөдүүндаа болзумза, буруңгу Хемчиктиң келир үезин билип чоруур кижи мен. Куду Кара-Даш деп чер бар. Ында даг-дүгүнүң курлавыры элбек дижир-дир. Ону болбаазырадыр үе келирге, аңаа ажылдап, ачы-дузаңны чонуңга кадарын утпас сен. Ынчан сеңээ моон-даа өөрүнчүг, хөглүг, магалыг апаар.

Төрээн черимге тургустунган «Кызыл сылдыс» колхозка тудугжулап, санакчылап турар чылдарымда, Кара-Дашка шынап-ла хөгжүлдениң медээзи — хан-дашты чава тевискен, шимээн-дааш дыңналып эгеледи. Ол-ла дагның баарынга чайлаглаар аалдар чанынга ак-ак майгыннарның ээлериниң бирээзи мен болдум. Аңаа баштайгы бажыңнарның ханаларын ачамның меңээ берген балдызы-биле тутчуп эгеледим. 1959 чылдан эгелеп, ийи каът ыяш бажыңнарны кылчып кириптим. Дараазында «Тыва даг-дүгү» комбинаттың бирги ээлчээниң тудуун тутчур дээш, аңаа ажылдаан чылдарымның ужугуп эрткенин-даа барык эскербейн бардым. Аңаа бетон тудутну канчаар кылырын баштайгы бригадирнөс Ураа-Базыр баштаан тудугжулар-биле өөренип алдывыс.

Хемчикти кежир демирбетон көвүрүг орус, хакас, татар болгаш өске-даа өңнүктеривистиң ачы-дузазы-биле туттунуп, шапкын суу, шиңчейнип, чадаганнап чыдар чараш Хемчикти аян киирип, чалыыткатты. Ажыл шагының сөөлүнде сегирип ап, ойнай бээр дошпулдуурум хылдары дег, демир удазыннар дамчаан сайгылгаанның херелдери даглар белин кежир, Хемчиктиң ол-бо талаларын чайынналдыр чырыдыпты.

Бедик эгиннери даглар-биле деңнешкен даг-дүгү арыглаар фабриканың бажыңнары кайы ырактан көстүп кээп, чериивисти аян киирди. Чонувустуң, чуртувустуң чоргааралы болу берди. Фабриканың рудазы үүрмектеп сорттаар комплекстиң корпустарын каш чыл улаштыр туткаш, бо чылдың март 18-те күрүне комиссиязынга хүлээттивис. Ол, СЭКП-ның XXIV съездизинге кайгамчыктыг белээвис болуп, тоогүге артар. Бо тудутну ажыглалга киргеннерден мээң өөрүм Ооржак Даржай, Валентин Савченко, Данзырык Калдар-оол болгаш өске-даа аныяктар даг-дүгүн арыглап бүдүрериниң делгем оруун ажыдарынга күш-ажылчы үлүүн киирген-ин утпастар.

СЭКП-ның XXIV съездизинге төлептиг ужуражырының социалистиг чарыжы хоорайывыстың аңгы-аңгы бүдүрүлгелеринде ажылдап турар эш-өөрүмнү сорук киирген. Бүгү-ниитиниң ол чарыжының түңнелин үндүрүп, тиилекчилерге Ак-Довурак АТБ-зиниң, № 11 автобаазазының болгаш «Тыва даг-дүгү» тудуг эргелелиниң Данзырык Калдар-оолга, Д. Мөңге-Назынга, Зина Салчакка, Нина Перинага удурткан бригадалары тергиин эки ажылдаанын тодараткан.

Төрээн ынак партиявыстың төөгүлүг улуг хуралынга күш-ажылчы чедиишкиннерин рапорттаарынга белен дагжылар Ховалыг Шуртуну, Ооржак Шевер-оолду ам туткан турар тудуумнуң бешки каъдындан көрүп олур мен. Ында оолдар, кыстардан Уралдан келген технолог Александр Курляновтуң, фабриканың цех начальниги Михаил Сундуй-оолдуң, бурят оол Иннокентий Николаевтиң, украин кыс Людмила Приходьконуң хөглүг арыннарын көрүп ор мен. Бо аныяктар Коммунистиг партияның, ленинчи комсомолдуң кыйгырыы-биле Ак-Довурактың комсомолчу шалыпчы тудуун тутчур дээш келген патриотчуларның чамдызы болгай. Чаңгыс өгнүң төлдери дег, найыралдыг өңнүктер туткан комбинаттың фабриказында турумчуп ажылдап, мында чурттай бергенинге байыр чедирер апаар бис.

Культура бажыңынга кино көрүп, дыштанып дээш бар чор бис. Хөй каът бажыңнарлыг Постоянный суурнун тудугларындан Зина Салчак бо кел чор. Ында беш каът чурттаалга бажыңының хамык өрээлдериниң шеверлээрин доозупканың, олче 80 өг-бүлениң көжүп кирерринге белени хөөрей-дир. Ында бызаңчылар, дашчылар, бетонщиктер кылдыр өөредип каан 40 ажыг орус, тыва, украин болгаш өске-даа нацияларның оолдар, кыстарын эргилдир бодап келдим. Оларның хөй кезии ам дуржулгалыг ажыл-ишчилер апарып, хөй-ле бажыңнарны тудуп келдилер.

Аныяк хоорайда съездиден съездиге чедир хөй-ле чүүлдер кылдынды. Сибирьниң энергия системазын Тываже улап киирери боттанды. Эдегейниң, Алаштың ээн черлерин бедик демир адагаштар эалеп, сайгылгааның чырыын бүдүрүлгелеривисче, бажыңнарывысче киирди. Мурнувуска салган улуг сорулгаларывыстың херек кырында боттанмышкыны кайда-даа бар-дыр. Магазиннерде, столоваяларда чем-даа элбек. Кыштың чыккылама соогунда-даа ногаа аймаан ап четтирип турарывыс-даа чедиишкин-дир. Чүс-чүс тонна бедик шынарлыг даг-дүгүн Абазаже шөйүлген оруктап, машиналар Төрээн чуртувустуң хоорайларынче чүдүрүп чорупт турда, чаа суурувуста беш каът бажыңнарже ажылчыннар, дагжылар, дашчылар көжүп кирип турар шакта, Культура бажыңында оолдар, кыстарның уран ырлары куттулуп турда, Москвавыста Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXIV съездизи ажыттынып турар өйде, өөрүшкү маңнайым киткеп, судал-дамырымның согары ол болуушкуннар-биле демнешкен ышкаш сагындырып келирин эскерип ор мен. Сайзыралывыстың ынак Хемчиимден каш катап шапкын хөгжүүрү дээш, сагыш-сеткилим чалгынналып, ам-даа улам кужениишкинниг ажылдаар мен.

С. СЕНДАЖЫ,
ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутады, Ак-Довурак хоорайның тудугжузу.

ЧУРУКТА: Ак-Довурактың шалыпчы тудугжулары (оң таладан) Раиса Иванова, Дмитров Мөнге-Назын, Люндуп Сыдаа.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ОРУК АЙТЫР СЫЛДЫС

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы, Ленинниң партиязы... Бистерге, совет кижи бүрүзүнге — коммунистерге, партия кежигүнү эвестерге-даа бо сөс эң-не эргим болгаш хүндүткелдиг. Бистиң Төрээн чуртувустуң бүгү амыдыралы партия-биле холбашкан. Совет улустуң кайгамчык улуг чаалап алышкыннары, шылгарангай чедиишкиннери Ленинчи партияның маадырлыг ажыл-херээ-биле чарылбас тудуш. Чогум-на ынчангаш Коммунистиг партия совет ниитилелдиң удуртукчузу болгаш башкарыкчы күжү.

Бодунуң хуразенинде 14 миллион коммунистиг ол партияның кежигүнү боол, коммунистиг тургузуушкунга киржип турарымны улуг аас-кежик деп санап чоруур мен.

Партияның хүн бүрүде шиитпирлеп турар улуг сорулгаларының иштинде чугула черни күрүне тургузуушкунун удуртур социалистиг демократияны улам сайзырангайжыдар сорулгалар ээлеп турары билдингир. Советтерниң ажылы ооң кичээнгейиниң төвүнде.

Совет күрүнениң дээди органы — ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутадынга соңгуткаш, 1966—1970 чылдарда күрүнениң улуг ажыл-херээн башкарарынга киришкен мен. Депутат дээрге ажылчы чоннарның күрүне эрге-чагыргазының органнарында бүрүн эртелиг төлээлекчизи.

Мону капиталистиг чурттарда мен ышкаш бөдүүн ажылчын кижиниң салым-чолу-биле деңнеп болур бе? Чок, Чижээ, АКШ-тың конгрезинде ажылчыннарның болгаш ажылчы чоннарның чаңгыс-даа төлээлекчизи чок боол турар.

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутады турташ, өске бүгү депутаттар-биле кады чурттуң амыдыралында бүгү-ле айтырыгларны шиитпирлежип турдум. Чедиги чыыштың Дээди Советинге бүгү-ниитиниң шериг хүлээлгезиниң дугайында хоойлуну, өг-бүле болгаш ашак-кадай болуруунуң дугайында хоойлуну, эдии-чазаар күш-ажыл хоойлужудулгазының үндезининиң, кадык камгалалының дугайында хоойлуну хүлээп алган болгай. Күрүнениң бо хире чугула документилерин ажылдап кылырынга Дээди Советтиң бүгү депутаттары идепкейлиг киришкен.

Күрүне эрге-чагыргазының дээди органынга чугаалажып турган бүгү айтырыглар дугайын чонга чугаалап берип турдум.

СЭКП-ның XXIII съездизиниң шиитпирлерин күүсединиче ажылчы чоннарны мобилизастаарынга Кызыл хоорайның партия организациязының ажылынга шыдаар шаам-биле киржип келген мен.

Кызылдың пассажирлер АТБ-зинге ажылдаа-ла 36 чыл болдум. Тускай мергежилим чолаачы. Амгы үеде бистиң бригадавыс коммунистиг күш-ажыл дээш демисежип турар. Хоорайга пассажирлер дажыыр улуг автобустарның чолаачылары бис. Планныг онаалгаларывысты үргүлчү күүседип келдивис. Үени мурнаары чолаачыларның чаагай чаңчылы апарган. Бистиң пассажирлер АТБ-зиниң коллективи сески беш чыл планын 1970 чылдың октябрь 1-де хуусаа бетинде күүсеткен. Бодум беш чыл планында хүлээлгемни эрткен чылдың июль 1-де, бо чылдың бирги кварталының планын 100 хуу күүсеттим. Бо дээрге партияның XXIII съездизиниң Директиваларын күүседиринге киирген салыышкыным, партияның XXIV съездизинге күш-ажылчы белээм болган.

ХУНАЖЫК ОНДАР.
СЭКП Кызыл хоорkомунуң бюро кежигүнү, Кызылдың пассажирлер АТБ-зиниң чолаачызы.

БҮЗҮРЕДИП ТУР

Шаанда революция мурнунда аңчы ниш ажылдыг тожу кижиниң амыдыралы аар-берге, таржыктыг-ла чораан. Аңчы араттың тыпкан аң-өлүүн чиижең садыгжылар халаска мегелеп чыып алыр, ноян дүжүметтерниң, манчы хаанның албан үндүрүү дээш хавырып алгаш баар чораан.

Амгы үеде байдал көңгүс өскерилген. Нам, чазаавыстың авыралдыг ачызы-биле аңчы араттарның амыдыралы таныттынмас кылдыр чаартынган, оларның тыпкан аң-өлүү бүгү улустуң өнчүзү боол турар.

Аңныыр сезонунда шудургу ажылдаар, партияның ээлчеглиг съездизин төлептиг уткуур дугайында аңчыларның район слёдунга бо сезоннуң эгезинде чугаалашкан бис. Ынчангаш бистиң «Тоора-Хем» совхоз шыырак дээн аңчыларны аъткарып үндүрген. Даасан идегелди олар шынзыткан: ниитизи-биле сезонда 60 муң ажыг рубльдиң «чымчак алдынын» күрүнеге дужаап, хүлээлгезин ыракта ажыр күүсеткен.

Аңчылардан 30 хире кижи алган хүлээлгелерин дыка ажыр күүсеткен. Ылаңгыя Бараан Маңзырыкчы 35, Бараан Дагбажык биле Бараан Дажырган 28-28, Кол Агымына 26, Кол Нагазы 25, Бараан Чигжит 22 киш кежин, хөй диңниң болгаш өске-даа өлүктү дужааган.

Өлүк тывыжынга Өдүгенниң ниш фермазының ниижилери идепкейлиг киришкен. Келир аңныыр сезонунда 56 муң рубльдиң өлүүн киирерин планнаан. Ону совхозтуң аңчылары база-ла ажыр күүседир дээрзинге быжыг бүзүредиг бис. Ам 50 тонна тооруктту чыыры-биле тайгаже совхозтуң тывышчылары үнүпкен.

Ыраккы Тожунуң аңчылары шудургу күш-ажылы-биле тоску беш чылдың планныг сорулгазын күүседиринге боттарының төлептиг үлүүн киирерин төрээн партиязынга бүзүредип тур.

Д. ЭРЕСТОЛ,
Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутады.

АЛДАРЫ БОЛГАШ МӨГҮРҮ

Делегат дугайында чугаа

Бедик күзел, чаагай амыдырал

1948 чылдың чайы дүшкен. Фатима Казакова эжи Манефа Сметанина-биле кады Горький хоорайның кодээ ажыл-агый институдун дооскаш, Саян сыннын чурттаалгазында бир-ле дугаар ажып, Азия диптиң чүрээнде ырак, ынчалза-даа сонуургаачыг аныяк Совет Тывага хап кээрге, алды ай ортан кирип, черниң кыры челээш ышкаш чүзүн-баазын чечектер-биле шиметтинген, долгандыр бүгү-ле чүве дыңгылдайлап турганзыг болган.

Партия обкомунуң кииддис эргелекчизи Волга хемниң эриинден ырак обласка ажылдаар дээш келген специалистерге изиг байыр чедирип, ээлдек-эвилең хүлээп алгаш, таныжып чугаалашкан. Оларның ажылдаар ажыл-агыйларын дыңнаткан. Манефа — Бии-Хемде «Өөк», а Фатима — Таңдыда «Элегес» совхозтарже чоруп тургаш, чагаалажып турар болуп дугурушкаш, байырлашкан.

Чорумал машинага чоруп оргаш, Фатима оруктуң ол-бо талаларынче соңга өттүр кезе кайгап, «Волгада Горький хоорайга...» деп иштинде бүдүү ырлагылап каап, кайнаар-ла баарым ол ирги? деп сарыннавып бодап чорза-даа, кууу даглар эдектеринче чаттылып чоруй барган кадар оъттуг делгем ховулар ону магададып, мал-маган дозуп шапкылашкан аъттыг, молдургалыг оолдар, кыстарның кыйгы-дайгылары, өткүт ыр-шоору ооң кулаанга салгып аайы-биле ужугуп кээп, аажок сонуургаткан.

Фатиманың сагыжы ынчап дүвүреп чорда, чолаачы ону оожургадырының улуу, а харын хову ортузунга аалга дүжүрүп каайн, келин кылып алыр ыйнаан дигилеп, баштактанып чораан. А ол анаа шугулдап: «Ада-иемниң чаңгыс чассыг урууудур мен ийин акый, мени дыка сагыш сыратпа» деп, ооң баштактанылын оожуктурган-даа...

— Шынап-ла, «Элегес» совхоз дээрге, ховуда хөй аалдар чүве ирги бе? деп бодаанным, ындыг эвес, хемчигеш кыдыында он шаа чавыс, ыяш бажыңнарлыг сууржугаш болган чүве. Дон казактарының ховуда хутору-даа сагышка кирер. Ооң чурттакчылары мени аажок ээлдек-эвилең уткуп алган. Оларның найыралдыг, ажылдаарда демниг деп чүвезин магадаан мен. Чалгаараар чай кайда дээр сен, оларның-биле дораан-на таарыжып ажылдап, чурттай берген мен —деп, Фатима Макаровна ам сактып орар.

Ооң күзели боттанган. «Каяа-даа ажылдай бергиңзе, бир ажылдан өске ажылче шуравайн, чаңгыс черге турумчуп ажылда, ажылыңга мергежи, чоннуң сээң ажылыңга үнелелди бээр, уруум», деп, ачазының чагыынга кезээде шынчы болурун даңгыраглап, моон өскээр чорбас мен деп Фатима быжыы-биле шиитпирлеп алган.

Ооң ачазы хоочун коммунист Макар Андрианович Казаков социалистиг кодээ ажыл-агыйны холу-биле туттунуп тургусчур дээш партияның кыйгырыы-биле кодээже үнүп, баштай артель, ооң соонда колхоз даргалап турган. Фатиманың төрүттүнген, ойнап өскен суур — Горький чанында Боротынь. Немец-фашистиг эжелекчилер Волга ындының тараалаң ховуларынче харамдыгып чүткүп, Горький хоорайны бомбалап турда, он бичиилэ ажыг харлыг Фатима чажыттары-биле кады дайынның халавын көрүп, баштай школага, ооң соонда төрээн хоорайында кодээ ажыл-агый институдунга өөренип тургаш, ону 1948 чылда дооскан...

ЧУРУКТА: СЭКП-ниң XXIV съездизиниң делегады Ф. М. Зверева.

Фатима Казакова ол чылын «Элегеске» зоотехниктеп эгелээш, амыдыралдың бергелеринге дадыгып өскен кыс ажылынга дораан хандыкшып, бир-даа чыл четпээнде, совхозтуң кол зоотехниги апарган. Совхозтуң хой ажылының продуктулуун бедидер, ооң уксаазын экижидер ажылче ол кол кичээңгейин салган.

Оон бээр ам чээрби ажыг чыл эрткен. Чонунга хөй эки чүүлдү кылыр бедик күзели хайныгып, чаагай амыдырал дээш демисежип чоруур коммунист специалистиң амыхуу амыдыралынга-даа, бүдүрүлгеге ажылынга-даа өскерлиишкиннер болган: өг-бүлелиг апарган, урут-дарыы өскен, совхозтуң экономиказы быжыккан.

Фатима Макаровна Зверева аңаа ажылдап эгелеп турда, холушкак нарын-бөдүүн дүктүг 2400 хой турган. Оларның уксаажыдылга ажылын доктаамал хайгаарап коор, удуртур специалист чок турганындан продуктулуг чоруу чавыс болган. Ынчангаш ол ажылды экижидер сорулга-биле ниитиниң малынга быжыг чем-суур баазазын тургузар дээш улуг ажыл эгелээн. Совхозтуң дирекциязы, партия комитеди, бүгү ажылчыннары аныяк специалистиң саналдарын, эгелээшкиннерин деткип, аңаа боттуг дузаны чедирген. Коллективтиң демниг ажылының түңнелинде совхозта чер-даа, мал-даа ажылы чыл келген тудум сайзырап орган.

Малдың уксаазын экижидер дээш күженишкинниг ажылдың он чылы ынчаар эрткен. Тываның агаар-бойдузунуң ширийн байдалы тураа-даа, нарын, чартык нарын дүктүг хойларның дээре уксааларын хайнакташтырып тургаш, дүккүр малдарны өстүрүп болурун зоотехник-селекционер эш Звереваның ажылының дуржулгазы бадыткап, Красноярск уксааның нарын дүктүг хойлары совхозка ижиге берген. 1958 чылда совхоз ындыг хойларның баш бүрүзүнден ортумаа-биле 4 кг дүктү кыргып алган болгаш ол бедик деңнел ооң соондагы чылдарда-даа кудулаваан.

Чурттуң кодээ ажыл-агыйын улам ыңай хөгжүдер талазы-биле хемчеглерни чугаалашкан СЭКП Төп Комитединиң март (1965 чыл) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырганының түңнелинде, совхозтуң тарылгага ээлчештирилгезиниң системазын таарыштыр тургусканындан мал чеми культураларның шөлү көвүдээн болгаш ооң курлавырының быжыг баазазын тургускан.

Совхозка ёзулуг нарын дүктүг хойну өстүрүп эгелээнинден бээр он чыл оюнга тураскааткан эртем конференциязынга илеткел кылып тургаш, Фатима Макаровна мынча дээн:

— 1958 чылда бир центнер хой эъдин бүдүреринге 10 кижи-хүн негеттинип турган болза, он чыл эрткенде ол көргүзүг 6,0 кижи-хүн чедир кызырылган, бир хойдан-на чылда алыр орулга 3 рубль 50 көпеек турган болза, он чыл эрткенде—11 рубль чедир өскен. А хой эъдин бүдүрери барык үш катап көвүдээн. Ооң түңнелинде, совхоз хой ажылындан 1958 чылда 60 муң рубль орулга алган болза, 1968 чылда ол орулга барык беш катап өскен.

Амгы үеде «Элегес» совхозта нарын дүктүг 28600, ооң иштинде бедик класстыг 5 муң хойну өстүрүп турар. Симменталь уксааның ийиги, үшкү салгалдыг 2200 инек бар. Чүгле хой ажылындан алыр орулга совхозтуң мал болгаш чер ажылындан чыл бүрүде алыр бүгү орулгазының чеден хуузундан ашкан. Совхоз орулгалыг ажыл-агый апарган.

— Совхозтуң экономиказы сайзырап, бут кырынга быжыы-биле туруп келген деп чугаалап болур-дур аа, Фатима Макаровна?—деп, совхоз директорундан айтырдым.

— Чок, ол-даа эвээш-тир— деп, эш Зверева шиитпирлиг чугаалааш, уламчылай-дыр.— Нииити байдалывысты хандыр анализтеп көргеш, бот-орулгачарылгаже бо чылдан эгелеп шилчидивис. Ону чедиишкиннииг боттандырар аргавыс бар. Кол чүве, совхозтуң ажылчылары ёзулуг бедик мергежилдиг кижилер, бүдүрүлгениң хынамчалыг ээлери апарган.

Шынап-ла, колхоз, совхоз бүрүзүнде ышкаш, ол улуг ажыл-агыйда шиитпирлээрин негеп турар айтырыглар хөй. Ниитиниң малының чем баазазын улам быжыглаар. Ол сорулга-биле, мыйыстыг бода малга таарыжыр одар-белчиирлерлиг Каък салбырын, семиртир инек, шээр малга таарыжыр изиг кадар оъттуг, делгем одарларлыг Элегес, Кулузун салбырларын шээр мал, сүткүр инек фермалары кылдыр эде тургузуп эгелээн. Чер ажылының культуразын бедидер хемчеглерниң турушттуг системазын боттандырган. Малдың баш санын көвүдедири-биле кады ооң уксаазын экижидип, продуктулуун бедидер, га чер бүрүзүнүң ажыктыын улгаттырар сорулганы элегесчилер чаа беш чылда боттарының мурнунга бүзүрелдиг салып турар.

Ынчангаш, хоорайның болгаш кодээниң бүгү ажылчылары ышкаш, элегесчилерниң соруу улуг, оруу узак. Ол улуг ажыл-ишке партияның бөгүн Москвага эгелээр XXIV съездизиниң делегады, 1968 чылдан бээр ук совхозтуң директору Фатима Макаровна Звереваның киирип турар улуг-хуузу көскү.

Анай-оол ДАРЖАА,

(бистиң тускай корр.)

Авторнуң фотозу.

Айыткап тур бис

Кызылдың хлеб заводунуң хлеб быжырар цегиниң № 1 бригадазының бригадири, Ленин орденниң эдилекчизи МАРИЯ АЛЕКСЕЕВНА ЗИМЕНИНА:

— СЭКП-ниң XXII съездизиниң болуп эрткен чылында партия кежигүнүнге кирдим. Оон бээр амыдыралымга эрткен орууму бо-ла сактып кээр мен.

Бодүүн пекарняга анаа ажылчындан эгелээш, улуг заводтуң хлеб быжырар цегиниң бир бригадазының удуртукчузунга четтим. Баштай күш-ажылдың шалыпчызы болуп, а ооң соонда бригадам кежигүннери-биле үш чыл бурунгаар коммунистиг күш-ажылдың коллективи деп бедик атка чедип, ону күш-ажылывыс-биле бадыткап турар бис. Төрээн чуртумнуң дээди хаалыязын-даа алдым. Уруг-дарыым өскен, хууда өөрүшкүлүг-даа чор мен.

Бо бүгү — бодүүн совет кижи бүрүзүнүң амыдыралы, ооң намдары. Ооң үндезини — ак сеткилдиг күш-ажыл, ону коммунизмниң чырык идеялары хей-аът киирип чоруур.

Коммунистерниң бүгү совет кижилерниң амыдыралынга партияның бо съездизи чаа арынны ажыдар. Ынчангаш, ооң шиитпирлерин четтикпейн манап тур бис.

⊙ ⊙

Тес-Хем районнуң «Чодураа» колхозунуң хойжузу ӨМЧҮР ДАПЫНОВИЧ ДАНЗУРУН:

— Кандыг-даа байырлалдыызы улуг төөгүлүг болуушкунну күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражыры биестиң чаагай чаңчылывыс болу берген.

Колхозтуң малчыннары СЭКП-ниң XXIV съездизин төлептиг ужуражыры-биле мал кыштаглаашкынын органзастыг чорудар, малдың төлүн менди камгалап алыр сорулганы салган бис. Ону күүседири-биле кадарчылар кызымак ажылдаан. Ооң баштайгы түңнели бо. Бистиң хойжу бригадавыста 1850 хой төрээн, оон 1957 хураган алдынган. Мээң коданымда 355 хой оолдаан, ооң 368 хураганы менди доруктуп турар. Ам безин чүс баш төрүүр хойга онаалтыр 103 хураганны алдывыс.

Кодээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрер болгаш күрүнеге садарын көвүдедир талазы-биле партияның салган сорулгазын күүседир дээш улам эки ажылдаарын бөгүн — съезд ажыттынар хүнде айыткаар ужурлуг бис.

⊙ ⊙

Бай-Тайганың «Тээли» совхозунуң Ээр-Хавак сүт-бараан фермазының эргелекчизи МАТПАК КҮЖҮГЕТОВИЧ НОРБУ

Бистиң чуртувустуң амыдыралында төөгүлүг болуушкун—партияның XXIV съездизинге күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражыры-биле ферманың ажыл-ишчилери чыл эгезинде социалистиг хүлээлгени алган.

Сөглээн сөстү амыдыралга боттандырар дээш саанчылар коммунистиг ёзу-биле ажылдаан. 21 ажыл-ишчи — коммунистиг күш-ажылдың шалыпчылары. Ферма 400 центнер сүттү бирги кварталда күрүнеге садар планын хуусаа бетинде күүсеткен. Бар аргаларын санап көргеш, съезд ажыттынар хүнге чедир 350 центнер сүттү планга немей бээрин шиитпирлээн.

Коммунистиг күш-ажылдың шалыпчылары, саанчылар С. Караш, И. Бады, М. Ыра, Х. Чылбак ышкаш мурнакчы ажыл-ишчилер фермада хөй.

ХҮЛЭЭЛГЕЛЕРИН ХУУСАА БЕТИНДЕ

«Бөк-Тей» совхозтуң ажылчылары СЭКП-ниң XXIV съездизинге алдар болдурган бирги кварталда алган социалистиг хүлээлгезин хуусаа бетинде, эъттиг — 117,4 хуу, сүттүг—130,2 хуу күүсеткен.

Кодээ ажыл-агый продуктуларын күрүнеге садарын көвүдедиринге мурнакчылар улуг рольду ойнаан. Саанчы В. Долганина эрткен айларда бир инекке онаалтыр 900 килограмм сүттү саап алган. Молдургалар семиртип турар П. Гусаков эки ажылдаан. Ооң семиртир азыраашы 14—15 айлыг молдургалары 450 килограмм четкен. Шак ындыг мурнакчылар совхозта хөй.

К. ХЕРТЕК.

Ленинчи партияга шынчы бис

Бир эвес партия Уставын ажа тыртып көөр болзувусса, «Бүгү-Эвилелдиң Аныяктарының Ленинчи Коммунистиг Эвилели—партияның идепкейлиг дузалакчызы болгаш курлавыр күжү» деп бижээн сөстерни номчуур бис.

Ленинчи комсомол! Ооң-биле хөй милиион совет кижилерниң хуу-салымы холбашкан. Ооң хүрээлеңинге кадналылышкынны эрткен кижилер хамааты болгаш Ада-чурттуң улуг дайыннарынга эрес-маадырлыг демиселге киржип, чуртка индустрияны болгаш коллективизацияны боттандырарынга, баштайгы беш чыл пландарын күүседиринге олар бирги одурутта чоруп, чаа-чаа электростанцияларны, демир-оруктарны улуг-улуг тудугларны кылырынга, Ырак кы соңгу-чүктүң болгаш Сибирьниң кижи баспаан черлериниң байлаан ажыглалга киирерингге эгээртинмес үлүүн киирген.

Бо хүннерде-даа партия кайнаар-ла кыйгырар-дыр, совет аныяктар ону база-ла эрес соруктуг, маадырлыг күш-ажылы-биле харылаар чаагай чаңчылдыг. Чурттуң хөгжүлдезиниң бүгү үе-чадаларында ленинчи комсомолдуң ажыл-чорудулгазын партия бедии-биле үнелеп келген. «АНЫЯКТАРНЫҢ СОЦИАЛ БОЛГАШ ПОЛИТИКТИГ ИДЕПКЕЙИН БҮГҮ ХЕМЧЕГЛЕР-БИЛЕ ХӨГЖҮДЕРИНГЕ ПАРТИЯ ХАН-ДАМЫРЫНДАН СОНУУРГАЛДЫГ, НИИТИ УЛУСТУУ БОЛУР ХЕМЧЭЭЛДИГ СОРУЛГАЛАРНЫ КОМСОМОЛГА ПАРТИЯ ДААНДЫРЫП КЕЛГЕН БОЛГАШ ДААНДЫРЫП-ДАА ТУРАР. БӨГҮН КОМСОМОЛ ЭҢ-НЕ ХАРЫЫСАЛГАЛЫГ СОРУЛГАНЫ КҮҮСЕДИП ШЫДААР» деп, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Эш Л. И. Брежнев ВЛКСМ-ниң XVI съездизинге чугаалаан.

Совет Тываның комсомолчулары болгаш аныяктары, бистиң чурттуң бүгү аныяк өскеннери-биле бир домей, партийжи съездини төлептиг уткуп турар. Ол улуг ажылды «Ленинниң болгаш партияның херээнге шынчы бис» деп, Бүгү-эвилелдиң ленинчи зачёдунуң негелделеринге дүүштүр калбарткан. Экономиканың болгаш культураның чугула айтырыгларын шиитпирлээринге аныяк өскенниң идепкейлиг киржилгези-биле ленинчи теоретиктиг номналды шиңгээдиринде угаазылалдыг дүүштүрүп турар. Ленинчи зачётка Тываның 26 муң ажыг комсомолчулары болгаш аныяктары киришкен.

Съезд мурнунуң шалыпчы хүннеринде ук зачёттуң киржикчилери колхозтарның, совхозтарның, бүдүрүлгелерниң, албан организацияларның, өөредилге черлериниң, школаларның комсомол эге организациялары боттарынга алган социалистиг хүлээлгелерин күүседир, политиктиг болгаш ниити билиин бедидер, хой-ниити ажылынга идепкейлиг киржир талазы-биле ниитилел-политиктиг шылгалдаңы эрткен. Комсомолчуларның болгаш аныяктарның ортузунга чорутттунган ленинчи зачёттуң түңнелдери болза, аныяк өскенниң ниити политиктиг идепкейиниң өскенин, Коммунистиг партияның херээнге бердингенин, Владимир Ильич Лениниң чагыгларынга шынчызын көргүскен. Комсомолдуң эге, район, хоорай организацияларының рапорттары ол дугайын бүзүрелдиг бадыткап турар. Фермаларга, бригадаларга, тудуг шөлдеринге, өөредилге кабинеттеринге аныяктар кайгамчыктыг бедик тура-соруктуг ажылдап, өөренип, чурттап турар.

Комсомол организациялары ниити улустуу хемчээлдиг сорулгаларны күүседип турарын база көрүп болур. Бистиң республиканың аныяк өскени бо хүннерде 220 ажыг муң хойнуң чаш төлүн менди ап, доруктурган. Муң ажыг аныяктар сакманщиктеп ажылдап турар. ВЛКСМ-ниң 23 муң кежигүннеринден ийи кижиниң бирээзи-ле бүдүрүлге чорудулгазында ажылдап турар, чүгле кодээ ажыл-агыйда безин 18 муң ажыг оолдар, кыстар бар. Партияның XXIV съездизинге алдар кылдыр алган социалистиг хүлээлгелерин барык бүгү комсомолчу-аныяктар коллективтери күүсеткен.

Оларның аразынга социалистиг чарыштың болгаш «Мергежилиниң талазы-биле дээре аныяк ажылчын» деп ат дээш тус-тус аныяктарның чарыжының негелделерин ВЛКСМ обкомунуң III пленуму эрткен чылдың сентябрьда бадылаан. Аныяк мурнакчыларның марттың эгезинде Кызылга эрткен республика слёдунга ук чарыштың түңнелин үндүрген. Күш-ажылдың Кызыл Тук орденниг «Сүт-Хөл» совхозтуң комсомол организациязын дээре ажылдыг деп санаан. «Тээли» совхозта комсомолчу-аныяктарның Ээр-Хавак сүт-бараан фермазын мурнакчыларның санынга киирген. Кызылдың 48 дугаар тудуг эргелелинде Екатерина Краснобаевага удурткан комсомолчу-аныяктарның штукатур-маляр бригадазы үлетпүр-транспорт бүдүрүлгелериниң аныяктар бригадаларының тиилекчизи болган. «Улуг-Хая» совхозтуң хойжузу Тунгар-оол Маадыр-оол, «Совет Тыва» совхозтуң механизатору Койгунмай Кадарчы-оол, Кызылдың № 1 АТБ-зының чолаачызы Леонид Елизаров, Кызылдың № 14 механизация эргелелиниң крановщиги Татьяна Шварская олар мергежилиниң талазы-биле эң мурнакчы аныяк шалыпчылар болур эргени чедип алган. Бай-Тайга райпозунуң ажылдакчызы Тамара Иргит хандырылга черлериниң эң дээре ажылдакчызы болган.

Амыдыралга шын оруктуг тып, күш-ажылчы кижиниң ат-алдарын бедии-биле үнелеп турар комсомольчу-аныяктар коллективтериниң ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунундан чүс-чүзү-биле көргүзүп болур.

Аныяк-өскенниң бүдүрген ажыл-херектерин түңнеп тура, партияның айыткан оруу-биле чоруп, ооң чагыгларын күүседиринге оларның чаңгыс-аай күзел-соруктуунуң илереп турарын демдеглээри өөрүнчүг. Оолдар, кыстарны коммунизмниң турушттуг, идея талазы-биле быжыккан демиселчилери кылдыр кижизидериниден артык хүндүлүг болгаш харыысалгалыг сорулга комсомол организацияларында чок.

Д. ООРЖАК,

ВЛКСМ Тыва обкомунуң бирги секретары.

БЕДИК ШАҢНАЛГА СОРУК КИРГЕШ...

Күш-ажылдың Кызыл Тук ордени—бистиң тугувуста. Ол дээрге сүт-хөлчүлерниң күш-ажылчы бурунгаарлаашкынының бадыткалы, коммунизм тургузуушкунунга ажыл-ишчи салышкынының үнелели. СЭКП-ниң XXIII съездизиниң, партия ТК-ның ооң дараазындагы Пленумнарының шиитпирлерин амыдыралга боттандырар, Совет эрге-чагырганың төөгүлүг чартык чүс чыл оюнга болгаш В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чылынга төлептиг ужуражыр дээш алган социалистиг хүлээлгезин совхозтуң ажылчыннары эрестиг күүсеткеш, ол бедик шаңналды чаалап алган.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXIII съездизинден XXIV съездизинге чедир совхоз чүнү чедип алганын түңнеп көөрү солун болгаш өөрүнчүг. Экономика талазы-биле совхоз быжыг ажыл-агый болу берген. Ооң ажыл-ишчилери сескп беш чыл планын күүседир дээш шудургу ажылдавышаан, совхоз бүдүрүлгезин хөгжүдеринге, кодээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрер база күрүнеге садар талазы-биле эки көргүзүглерни чедип алган. Беш чыл дургузунда совхозка сүттү бүдүрери 42, эъттиг — 1,7, тарааны — 7 хуу, а мыйыстыг бода малдың баш саны—16,2 хуу, ооң иштинде саар инектиң— 20, шээр малдыы—98, чылгызы— 60 хуу өскен. Эрткен беш чылда 38 муң баш мал немешкен. Күрүнеге продукция садарының беш чыл планын совхоз мынчаар күүсеткен: эъттиг — 101,1, дүк — 107,6, сүттү—114,6, тараа— 340 хуу. Ажылдап турар бир кижиге онаалтыр акша-биле алырга, продукция бүдүрери 17 хуу көвүдээн.

«Сүт-Хөл» — туруп келген чылдарының дургузунда орулгалыг ажылдаан. Юбилейлиг 1970 чылда безин ооң бүдүрүлгезиниң орулгалыы 33 хуу болган. Капитал салыышкынны беш чылда 8,8 хуу, а 1965 чылда турганынга бодаарга ол 2,9 катап өскен. Ол үениң дургузунда 5168 дөрбелчин метр чурттаалга шөлүн, уруглар садтарын, мал ажылының тудугларын болгаш өске-даа объектилерни ажыглалга киирген.

Мал ажылдыг совхозка чер ажылын бедик деңнелге тургузары—ооң орулгалыг болурун хандырар. Алаштың суггарылга системазын ажыглааны, Актың, Ишкиннерниң суггарылга черлерин чыл бүрүде шиңгээдип ап келгени кодээ ажыл-агый культураларының дүжүткүр чоруун хандырган. 1970 чылда суггарылганы калбартпышаан, бир гектарга онаалтыр кызыл-тастан 13,7, арбайдан 15, суладан 9,7 центнер дүжүттү совхоз алган.

Ниитиниң малының баш санын өстүрер, ооң продуктулуун бедидер, чер ажылын дүжүткүр болдурар, продукцияны бүдүрерин база күрүнеге садарын көвүдедир талазы-биле чедиишкиннери дээш партияның болгаш чазактың бедик үнелелинге улам сорук кирген сүт-хөлчүлер төрээн партиязының ээлчеглиг XXIV съездизинге төлептиг ужуражыр дээш күш-ажылчы ээлчегте турушпушаан, бирги кварталда сүт, эът садар планын хуусаа бетинде күүсеткеш, пландан ажыр 30 тонна сүттү, 19 тонна эъттиг күрүнеге саткан. Ажыл-агыйның салбырларындан Кара-Чыраа салбыр (эргелекчизи эш М. Досун-оол) күрүнеге 32 тонна сүт, 17 тонна эът садар планын дыка ажыр күүсеткен.

Ниитиниң малының кышкы ажаалдазынче малчыннар, мал ажылының тускай эртемниглери кичээңгейни болгаш хайгааралды кошкатпайн турар. Шээр мал оолдаашкынын үргүлчүлевишаан. Бүгү төрүүр 25 муң баш хойнуң 80 ажыг хуузу оолдапкан. Ам безин төрүүр 100 хойга онаалтыр бедик көргүзүглүг малчыннар көвүдээн. Чижээ, Ондар Дажы, Ондар Кызылдыр, Ондар Белек, Ондар Мурзуна олар 100 хойдан-на 90—100 хураганны камгалап алган. Ылаңгыя Шом-Шумда өшкү кадарчызы Ондар Кавчыр-оол төрээн 142 өшкүден 214 анайны менди алган. Ондар Седипке удурткан Кара-Чыраа сүт-бараан фермазының ишчилери инектерни таарымчалыг ажаалгага тургускаш, бир инектен-не чыл эгезинден бээр барык 300 ажыг литр сүттү сагган.

Чер ажылының культуразын экижидип тургаш, тарааның гектар бүрүзүнден 11 центнер, а суггаттыг черден 15 центнер дүжүттү чаа беш чылда алырын совхоз шиитпирлээн. Ол сорулганы чедип алыры-биле ам часкы тарылгага белеткелди багай эвес чорудуп турар. Тракторлар болгаш кожулда машиналарының септелгезин доозуп, Кодээ ажыл-агый техниказын белеткеп дооскаш, ховулагларында чедирип, чыып тургускан. Өлеңде, Инекта хову турлагларында механизаторларның, тараажыларның ажылдаарынга таарымчалыг кылдыр белеткеген. Тараа болгаш мал чеми культураларының үрезинин жар шынарынга чедир арыглап урдунган. Ооң иштинде 275 тонна (ийиги класстың) «Мильтурум 553» сорттуң үрезини, 10 тонна кукуруза үрезини бар.

Хөрзүннү органиктиг болгаш минералдыг чемиштирилгелер-биле сайзырадырының сорулгазы салдынган. Шөлдерде 3000 тонна бок токтуптен, 160 тонна аммиак селитраазын, 80 тонна суперфосфатты, 6 тонна калийни шөлдерге ажыглаар. Инокдаш, Узун-Суун, Кургаг-Судак бугаларының дестерин даш-биле быжыглап кылырының хемчеглери алдынган.

Бедик шаңналга сорук кирген сүт-хөлчүлер 1971 чылдың бирги кварталында чедип алган чедиишкиннерин СЭКП-ниң XXIV съездизинге бараалгатпышаан, съездиниң хүлээп алыр Директиваларын амыдыралга чедиишкиннииг боттандырар, чаа беш чылдың баштайгызында планныг онаалдаларын хуусаа бетинде күүседир дээш күженишкинниг ажылдаарлар.

М. БАЗЫР,

«Сүт-Хөл» совхозтуң директору.

Тываның коммунистериниң өмүнээзинден СЭКП-ниң XXIII съездизинге баар, ооң ажыл-чорудулгазынга киржир улуг аас-кежиктиг болган мен. Ол съездиниң айыткан чүүлдери эки күүсеттингенин болгаш чаа беш чылда кылыр ажылдарның дугайын Директиваларының төлевилелинден номчуп, таныжкан бис.

Эрткен беш чылдың дургузунда бистиң совхозтуң ажыл-агыйынга улуг чаартылгалар, ооң ажылчыннарының хууда амыдыралынга көскү өскерлиишкиннер болган.

Совхоз күрүнеге мал продуктулары садарының талазы-биле беш чыл планын бүгү көргүзүглер аайы-биле күүсеткен.

Бистиң хойларывыстың уксаазы бүрүнү-биле экижиттинген — чиңге нарын дүктүг хойлар апарган. Олардан чүгле дүк алыры көвүдээн эвес, эки шынарлыг дүк дээш күрүне хөй акшаны төлеп турар апарган. Бир эвес 1969 чылда бир центнер дүктүң ортээ 417 рубль 20 көпеек турган болза, 1970 чылда 443 рубль 31 көпеек болган.

Беш чыл дургузунда биске болган чаартылгаларны шуптузун санап чугаалаары берге. Үш чыл мурнунда Малиновкага сүт-бараан фермазы турган. Совхоз төвүнден ырак черге турган ол участоктуң ажыл-агый байдалы черле хирелиг боор келген. Ол ферманы дүжүргеш, саанчыларны Тарлаг-Аксынче көжүрген. Саар инектерниң кодаларының улгаттырганы ажыктыг болган: сүт саалдазының хемчээли чоорту өзүп эгелээн, 12 саанчының өг-бүлези школалыг, клубтуг болгаш уруглар албан черлерлиг суурларда келген. Саар инектерниң уксаажыдылгазын экижидери-биле совхоз төвү—Аржаан суурда сүткүр инектерниң бир коданын тургускан.

Оон аңгыда мал ажылында кижилерниң оран-савазын электрижидер талазы-биле чамдык ажылдар кылдынган. Хойжу бригадалар төптеринде телефон харылзаазын тургускан. Тунутда, Шанактаровкада, Ажыг-Хөлдө болгаш оон-даа өске мал семиртир ыраккы одарларда малчыннарның бажыңнарында электри чырыын киирген. Ниитизи-биле 178 бажыңда, ооң иштинде кадарчылар 50 ажыг, газ плиталарын тургускан.

Эрткен чылын ажыглалга киирген тараа шаңының дугайын база-ла чугаалаар апаар. Ол дээрге, долузу-биле механизастаттынган улуг бүдүрүлге чери. Ында 3, 2 муң тонна тараа урар складтар, автодеңзи, тараа арыглап, сорттаар машиналарның комплекизи, ээлчегде-ле 12 тонна тараа дээрбедээр дээрбелер дээш ажыл-агыйның өске-даа тудуглары бар. Шаңның иштинде 10 муң дөрбелчин метр черни асфальтылаан.

Культура амыдыралдың тудугларындан база-ла эвээш эвес чүүлдер кылдынган. Тарлагда 150 олуттуг клуб, Аржаанда 320 өөреникчиге школа, Чкаловкада 120 олуттуг клуб, хойжуларга үш чунар-бажың, дээш оон-даа өске хой-ниитиниң черлери ажылдап турар.

Бо чылын Аржаан суурга 140 урут турар уруглар комбинадын ажыглалга киирер бис. Ооң тудуу доостурга, малчыннарның бүгү уруглары школа назынны четкижe чедир аңаа тургузар апаар.

Эрткен беш чылдың дургузунда болган чаартылганы чүгле чаңгыс ажыл-агыйдан безин допчулап чугаалаарга ындыг-дыр. А район, республика масштабы-биле алыр болза, оон-даа тода илергейлеттинер.

Партияның XXIII съездизинге делегат болуп чораан мен деп үстүнде чугааладым, ол төөгүлүг болуушкун мээң амыдыралымга кезээде уттундурбас. А XXIV съездиге Тывадан делегаттарның бирээзи мээң чаңгыс чер чурттуум, Горькийниң институдун чаңгыс чылда доосkaш, Тывага 1948 чылда кады келген эжим «Элегес» совхозтуң директору эш Звереваның барганынга дыка өөрүп, бистиң делегаттарывыстың оруксуурга эки чорууруп база съездиниң ажылынга идепкейлиг киржирин күзеп каайн.

М. СМЕТАНИНА,

«Өөк» совхозтуң кол зоотехниги, СЭКП-ниң XXIII съездизиниң делегады болуп чораан.

КОММУНИЗМ УЛУГ ТУГУН БЫЖЫГ ТУТКАН КОММУНИСТИГ ПАРТИЯГА ЧААГАЙ АЛДАР!

ПАРТИЯ—БИСТИҢ БАШКАРЫКЧЫВЫС

Партияның съездизи дээрге эң бедик, өндүр улуг ивир-дир. Ооң кырындан бистиң маадырлыг эрткен оруувус-даа, магалыг чаагай келир үевис-даа тодаргай көстүп келир. Съезд бүрүзү партияның ажыл-чорудулгазының түңнелин чугаалажып, бистиң бурунгаар тиилелгелиг базымывыстың ээлчеглиг сорулгаларын тодарадыр.

Совет коммунистерниң улуг партиязының — ленинчи партияның XXIV съездизин чыгдып турар бистиң кызыл найысылалывыс Москваже бөгүн бүгү диштерниң кижилери көрүп турар. Олче бистер, совет кижилер улуг идегел-биле, ханы ынакшыл-биле көрүп турар бис. Чүге дээрге партия —бистиң күжүвүс, бистиң идегеливис, бистиң арын-нүүрүвүс, бистиң ат-алдарывыс.

Мындыг партияны улуг Ленин тургускан. Ындыг партияны тургузарын бистиң башкывыс Ленин эрткен чүс чылдың төнчүзүнде, Тыва чуртундан ырак эвесте Шушенскоеге болап, планнап алган. Удатпаанда ленинчи шынның сөстерин «Искра» солун ажылчыннарга тарадып непрететкен. Искра дээрге — оттуң чаштанчызы-дыр. Ол чаштанчыдан күчүлүг чалбыышты Ленин, ооң тургусканы большевиктер партиязы 1917 чылдың октябрьда кыпсып үндүрген.

Октябрь революциязының мурнуу чартыында меньшевик Церетели «Эрге-чагырганы холга ап шыдаар партия ам үеде Россияда чок» деп медеглээрге:

— Ындыг партия бар!—деп, Лениниң бүзүрелдиг үнү чаңгыланып үнген. Ол болза большевиктер партиязы болган. Удатпаанда ол партия эрге-чагырганы холга ап, делегейде эң баштайгы Совет күрүнениң башкарыкчы күжү болу берген.

Коммунистерниң партиязы ам чартык чүс ажыг чыл дургузунда Советтер чуртун тиилелгеден тиилелгеже баштап келди. Ол партияның кежигүннери баштай он-он, чүс-чүс, муң-муң кижи турганындан ам коммунистери он дөрт миллион улуг күш болу берген.

Коммунистер кезээде массаның бажынга, демиселдиң мурнунга чоруур. Массаны баштап алгаш ооң эрткен оруу—аар-берге-даа, нарын-даа, маадырлыг-даа. Ооң мурнунда ол оруктап кым-даа чорбаан. Ол оруктап бистиң бурунгаарлаашкынывысты ленинчи партия баштап келди.

Хаанныг ёзу-тургузугнуң үезинде ажылчыннарның аразынга ленинчи шынны коммунистер амы-тынга айыылдан кортпайн тарадып, ажылчы чоннарны хостаалгага бүзүрел-биле чепсеглээннер.

1917 чылдың Октябрьда Кышкы ордуже ажылчыннарны, кызыл гвардейжилерни Ленин болгаш партия баштап алгаш, шаап кирген. Хамааты дайынның чылдарында Украинаның ховуларынга, Сибирьниң делгемнеринге актарга болгаш даштыкы интервентилерге удур аар-берге демиселди коммунистер сорук кирип турду.

Баштайгы беш чыл планнарының чылдарында Днепрогэстиң болгаш Магнитогорскиниң, Амурда Комсомольскиниң болгаш Беломорканалдың тудугларының өөзенге коммунистер турду. Ленинчи кооператив планын кедээге боттандырар дээш баштайгы колхозтарның болгаш МТС-терниң органзакчылары база олар болганнар.

Дижинге чедир чепсеглеген фашистиг араатан-биле өлүмнүг сегиржип алышкын эгелеп, Төрээн чурттуң кырынга улуг айыыл диргелип кээрге, шеригниң өөзэ, баштайгы ополченчилер, эки турачылар болгаш партизаннар — коммунистер болган.

— **Коммунистер, бурунгаар!** —деп кыйгы-биле коммунистер, комиссарлар бүгү дайынчыларны сорук кирип, аттаже кирип турдулар.

Дайынның каш-каш чылдар аткаар октапканы ажыл-агыйны, санап четпес үреглээшкинни катап тургузарын коммунистер партиязының башталгазы-биле, совет кижилерниң күженишкини-биле кыска хуусаада чедишкиниг боттанган. Дайынга үрелген муң-муң фабрикалар болгаш заводтар, хоорайлар болгаш суурлар, колхозтар болгаш совхозтар катап тургустунуп, олар ам каш катап көвүдээн, болбаазыраан, дайын мурнундагызындан артык кылдыр чаарттынган.

Лениниң улуг партиязының башталгазы-биле Советтерниң чурту Октябрьда «Аврораның» адышкынындан ам космос делгеминче кылыйтышкынны делегейде эң баштай эгелээни — бистиң улустуң кандыг апарганының чайынначак херечилели-дир. Бистиң чуртувус ам коммунизмче делегейде эң-не мурнап чорууп орар.

«**Ленинчи курс-биле. Съездиден съездиже**»— деп, документалдыг 5 сериялыг кинону «Орбита» дамчыштыр төп телевидениениң үндүргенин съезд бүдүүзүнүң хүннеринде совет кижилер улуг кичээнгей-биле көрдү. Кызылдың болгаш ооң чоок-кавызының көрүкчүлери бистер ону көргеш, совет чурттуң күчү күргенин, ооң базымының делгем улуун магададывыс.

1966—1970 чылдар—төөгүлүг болгаш улуг болуушкуннарның чылдары: СЭКП-ниң XXIII съездизи; Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чыл оюнуң бүгү делегей байырлалы; Владимир Ильич Лениниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл оюн бүгү кижи төрелгетенниң өндүр чаагайы-биле байырлааны; фашистиг Германияны ашкан бистиң улуг тиилелгевистиң 25 чылы; делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын партияларының Москвага болган делегей чөвүлел хуралы болгаш оон-даа өске хөй болуушкуннар.

Совет чурттуң бичии булуну Тывага: Совет Тываның 25 чыл оюнуң байырлалы; Тывага Ленин орденниг баштайгы колхозтуң тывылганы (Бии-Хемниң «Кызыл тараачын»); «Сүт-Хөл» совхозтуң «Күш-ажылдың Кызыл Тугу» орден-биле шаңнатканы; Тываның геологтарының тугунда «Хүндүлелдиң демдээ» орден; Тывада Социалистиг Күш-ажылдың Маадырларынга колхоз даргазы Петр Астафьев, хойжу Моңгуш Чола, аңчы Эрестол Даржаа, башкы Сарыглар Тамдын-оол оларның немешкени. Съездиге чедир Ленин орденниг Тывага болган өөрүнчүг, магаданчыг болуушкуннарның чежезин санап чедер боор!

Партияның удуртулгазы-биле, совет кижилерниң мерген утааны-биле болгаш алдын холдары-биле бүдүрген чүүлдерин кижи санап-даа хаймас! «Союз» космос корабльдерниң ужудуушкуну бүгү делегейни база катап магадаткан. «Луноход-1» черден командылап ёзугаар Айда шинчилеп кылып чоруп турар...

...Ленинчи юбилейлиг чылда бистиң чурт төөгүде эң-не хөй тараа дүжүдүн алган. Ленинчи партиявыстың чарлык болган үүлелерин совет кижилер мынчаар күүседип турар-дыр.

Партияның XXIII съездизиниң Директиваларында айыттынган «Тывакобальт» комбинат база Терлиг-Хаяның мөңгүн-суу бүдүрүлгезин продукцияларын Төрээн чуртка бараалгадып эгелээн. Каа-Хемниң хөмүр-даш разрези, Кызылда тудуг материалдарының комбинады, Абаза — Ак-Довурак аразының күчүлүг электри шугуму, Кызылдың болгаш Чадаананың сүт заводтары дээш, оон-даа өске бүдүрүлге, амыдырал-культура черлери ажыглалда кирген. Партияга бараалгадывыс, съездиге белээвис бо-дур!

Кижилерниң амыдыралы, ажыл-мергежили, угаан-бодалы улам-ва чаартынып турар. Беш сериялыг кинофильмниң бирээзинде узбек Исламбековтарны көргүскен. Оларның чаңгыс өг-бүлезинден үвгеннеринде үжен сес эмчи, оларның аразында эртемнер кандидаттары, докторлары-даа бар. Ол ышкаш, шаанда кым-даа диртпейн, чүзү-даа чок чораан, Чөөн-Хемчик чурттуг Хомушку Сүмбүү деп араттың уруу бөдүүн саанчы Хувускаал Хомушку ам ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады. Ол ам совет кижилерниң өмүнээзинден бүгү депутаттар-биле кады Совет күрүнениң ажыл-херектерин шиитпирлежип турар. Оон акызы Матпа Хомушку—Тыва АССР-ниң культура министри. Көшкүн араттың оглу Александр Кунаа тыва кижилерден эң баштайгы эртемнер доктору болган. Бо аразында эртемнер кандидаттарынга Кимва Март-оол, Доржу Куулар, Зоя Чадамба болгаш өскелер-даа немешкилээн.

Бистиң партиявыстың ленинчи национал политиказының тиилелгезиниң херечизи, совет улустарның ленинчи улуг найыралының чаагай үре-түңнели бо-дур.

Ленин болгаш ооң тургусканы Коммунистиг партия эвес болза, шаанда өлүп кырлыргынга чедип чораан тываларга амгы ышкаш чырык чаагай хүн кайын турар деп чүвени бистер ам ханызы-биле медереп билип турар бис. Ынчангаш бистер Ленинге, партияга чүректиң ханызындан өөрүп четтиришкин-биле мөгейип турар бис.

Ленин ышкаш башкылыг болганынга, ооң партиязынга баштадып турарынга совет кижилер чүректиң ханызындан өөрүп, чоргаарланып турар. Моон ужурунда бистер ам улуг шүлүкчү В. Маяковскийниң чугаазы-биле мынча дижир бис:

Партия биле Ленин —
ийис төрээн алышкылар.
Иези — төөгүге
кым артык үнелиглил?
Ленин деп чугаалаштын,
партия деп билип аар бис.
Партия деп чугаалаштын,
Ленин деп билип аар бис.

Шак мындыг партияның съездизи бистиң оруувусту улам чырыдып, коммунизмче базымывысты улам дүргедедириниң аргаларын болгаш ам-даа чаагай келир үевисти айтып бээр.

Б. ХӨВЕҢМЕЙ,
чогаалчы.

В. МАЯКОВСКИЙ

В. И. ЛЕНИН

(Шүлүглелден үзүндү)

...Хостаалга,
чон шуугу чоок төрел
дигилээн
Хоозун сөстер
херекчок
болу берген—
Бүрүн чепсээн
Маркстың алган.
Бүгү диште
кара чаңгыс
большевик партия
апарган бис.
Экспресс купезинге
Американы
кежип орунда,
Чухломага-даа
чорунда—
караанга,
Чугула үжүү
скобкада
бичии «б» боол.
РКП деп
сөстер көстүп келир
болу берген.
Аптара үжээни дег,
дээрин чиндээн
Пулково
Ам
Марстарны
аннап турар апарза-даа,
Делегейте
ол бичии үжүү
эң чырык.
Дендии улуг,
Марстан
чүс катап кызыл.
Чаагайы тергиин-не дээн
сөстер
биске
Чанчыл апаар,
хеп дег
эргижирээр.
«Партия»
деп аң-не дээди
улуг сөстү
База катап чайнаар кылдыр
албадаар деп күзедим.
Чаңгыс!
Оон кымга херээ барыл?!
Чаңгыстың үнү
сыйт кынгаш чиде бээр,
Кым ону дыңнаарыл?—
Баазарга эвес,
Кыйыынга ора
кадайы-ла дыңнаар
боор оң!
Дайзыннарның шиизээлери,
кулактар дег,
частып чаштаар
Даштай аткан
үгер-боолар
динмиди дег
Оожум,
чиңге кышкыларны
мөөңнештирген
Оваа күштүг.
чаңгыс аай хат—
Партия ол.
Чааскаан болза,
кижи дүүрзээн ол.

Чаржынчыг-даа,
дайынчы-даа болу албас—
Мөге кижи чааскаан
ону чагырып аар.
Мөлдүк-калдык
ийи-даа кижи
бастып болур.
Тарамыктар
партияга чыглып алза—
Дайзын,
хору,
холуң кедүр.
өлүп кээп дүш!
Адыштантан салаалары
сан-сал,
Аар моң дег
чудуруктуг хол —
партия ол.
Чаңгыс боорга—
эге-ле хей,
сапга кирбес,
Чаңгыс кижи—
чарлыг мөге,
куштуг-даа бол—
Беш каът,
бедик
бажың туржук,
Беш карыш
доктар безин
үгбайын баар.
Чаңындыва чыгай
сыгый кожалашкан
Саяларның эгиннери—
партия ол.
Дузалажып,
партия-биле
демнежип,
Тудугларны
дээрже
бедидер бис.
Партия—
ажылчын аңгының
хендирбези,
Партия—
бистиң оңмас,
мөңге херээвис.
Партия—
меңээ өскерилбес,
кара чаңгыс күш.
Бөгүн албаты мен,
а даарта
хаалналганы
Бөмбүрзектиң
картазындан
чулгүптер мен.
Аңгының мээзи,
аңгының херээ,
аңгының күжү,
аңгының алдары—
партия дээрге ол- дур.
Партия биле Ленин—
ийис төрээн алышкылар,
Иези—төөгүге
кым артык үнелиглил?
Ленин деп чугаалаштын,
партия деп билип аар бис,
Партия деп чугаалаштын,
Ленин деп билип аар бис.

Очулдурган Ю. КЮНЗЕГЕШ.

УЛУГ СОРУК-БИЛЕ

Бистиң төрээн партиявыстың XXIV съездизиниң ажыттынып турары бистиң чурттуң, совет улустуң амыдыралынга, чүгле совет кижилерге эвес, харын база бүгү делегей талазы-биле шылгараңгай улуг болуушкун боол турар. Партияның съездизи бистиң шуптувусту,—коммунистерни, совет кижилерни канчаар-даа аажок өөртүп, ажыл-ишти түңнеп көөрүнче, чурттуң келир үезинче чырыткылаңдыр бодадып турар. Партияның съездизи, ооң чугаалажыр айтырыглары бистиң улуг оранывыстың алдар-хавыязы-биле, улуг чоннуң кылып бүдүрүп турар үре-түңнелдиг үүлези-биле холбашкан.

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң тос дугаар беш чыл планының талазы-биле Директиваларының төлевилелин номчуп кээрге, бистиң Төрээн чуртувустуң кайгамчык улуу, ооң күчү-шыдалы каракка көстүп келир, бистиң чуртка коммунистиг ниитилелди партияның ленинчи Төп Комитединиң удуртулгазы-биле тургузуп турар Советтерниң чурту, ооң чонунуң карак кызыл ажыл-иши көстүп кээр Директиваларның үжүк бүрүзү, сан бүрүзү үлетпүрнүң төптери, заводтар база комбинаттар, колхозтар болгаш совхозтар боол, школалар база эмнелгелер боол чырыткыланып турар. Бүгү-ле чүвени кижилерниң эрге-ажыы дээш, бүгү-ле чүвени кижи дээш ажылдап, хөделип турар улуг оран кайгамчык электростанцияларның сылдыстары-биле хеределген. Ол бүгү бистиң партиявыстың ады-биле, хавыязы-биле, бистиң улуг оранның алдары-биле холбаалыг боол, совет кижилерни хей-аът киирген.

Совет кижилерниң,—ажылчыннарның, колхозчуларның, интеллигенцияның холдары-биле, угаан-бодалы-биле кылдынып турар улуг чаартылгаларының киржикчилери болуру, тургузукчу күш-ажылдың киржикчилери болуру совет кижи бүрүзүнге улуг өөрүшкү, ёзулуг-ла аас-кежик болур. Совет Тываның чогаадыкчы ажылдакчылары—чогаалчылар болгаш чурукчулар, артистер болгаш композиторлар бистер совет шынныг байдалды, совет кижилерни каастап, бистиң чурттуң арнын өскерилдирип турар ажыл-ишчилерниң кылып бүдүрүп турар херээнге, республикада социалистиг улуг чаартылгаларга канчаар-даа аажок өөрүп, чоргаарлавыр ужурлуг бис. Бисте өөрүүр-даа, чоргаарланыр-даа чүве эннежок. Бисте улуг-улуг херек бүдүп турар, бедик сорук кириишкиниң болуушкуннар боол турар. Ол дээш демисежип, ажылдап турар бис. Ол ажыл-иштерде, улуг үүлелерде чечен чогаал база уран чүүл ажылдакчыларының—чогаалчыларның болгаш чурукчуларның, артистерниң база композиторларның үлүг-хуузу бар деп миннири биске өөрүнчүг, чүге дээрге литература болза ниити херектиң кезээ, уран чүүл болза чоннуң херээ болгай.

Сөөлгү чылдарда тыва чогаалчылар идейлиг утказының, уран чечениниң талазы-биле элээн хөй солун чогаалдарны тургускулаан. Ол болза хоорай, кодээниң кижилеринге, күш-ажылдың кижилеринге тураскааткан шүлүглелдер, шиилер, тоожулар, романнар-дыр. Тыва литератураның жанрлары адырлаар аайы-биле база хөгжээн. Проза жанры колдап эгелээн. Шүлүк чогаалдары ук жанрның болгаш бистиң шүлүкчүлеривистиң өзүп турарын көргүскен. Драматургия чаа-чаа солун чогаалдар-биле байыан. Бистиң чогаалчыларывыстың чогаалдары сан-даа, шынар-даа талазы-биле шыдаржып, тема талазы-биле янзы-бүрү апарган. Аныяк чогаалчылар өзүп, солун чогаалдарны тургузуп эгелээн.

Сөөлгү үеде чогаалчыларның номчукчулар-биле харылзаазын дыңзыдар ажылче чугула кичээнгейни салган. Чогаалчылар үлетпүр черлеринге, колхозтарга, совхозтарга барып, мурнакчылар-биле таныжып, чаа чогаалдарынга материалдарны тывары чугула. Бо чорук болза литератураның чоннуң амыдыралы-биле ханы харылзаазын быжыглаарынче угланган чогаалчыларның хөй-ниити болгаш чогаадыкчы ажылының чугула кезээ дээрзи билдингир.

Партийжи болгаш улусчу принциптерге шынчы чечен чогаалдарны совет кижилерге хөйү-биле бээрин чогаалчылардан, бүгү-ле чогаадыкчы ажылдакчылардан партия, чон негеп турар. Бодувустуң билиивисти, күжүвүстү, аргавысты ажылчы чоннарны кижизидериниң херээнге бээр дээш кызар бис.

Партияның XXIV съездизиниң ажыттынып турар үезинде Төрээн чуртувус дугайында, совет чонувус дугайында, ленинчи улуг партиявыс дугайында бедик күзел-биле, улуг сорук-биле ажылдап, чурттап турар бис.

О. САГАН-ООЛ,
Тыва АССР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы.

Максим ТАНК,
белорус чогаалчы.

ДИРИГ ЛЕНИН

Ильичиниң чуруун көргеш,
Иштиң чолун сактып келгеш,
Мөңге диргг ооң ийүрүн
Мөге, Төрээн чурттан көөр
бис.
Эргим чурттуң дазыл, угу.
Эзилдирген кан-даа, шой-даа,
Сайгылгаанның херел, чырыы
Сагыш сиңген диргг Ленин.
Октаргайның ракетазын,
Опмас киискээн кызыл тугуу,
Дуңзаалап каан найыралды
Туткан номну—Ленин
шаннаан.

Чаштар шыйган дириг
тооллдан
Чалан салгаан эскергештиң,
Чамбы диште төре херээн
Чаепас көөр бис—Ленин
номнаан.
Өөрүп келгеш, караавысты
Өл-шык чаштар дуглаза-даа,
Өндүр—келир үевисти
Өттүр көөр бис, чырык
чаагай!

Очулдурган
С. САМБА ЛЮНДУП.

К. МАЛИКОВ,
кыргыс чогаалчы.

ПАРТИЯ СЕҢЭЭ

Эки чүве бүгүдезин,
аас-кежиин
Партия сен улустарга
хайырладың.
Эң-не ханы сеткил-бодал,
чүрээвисти
Партия сеңээ, чүгле сеңээ
бараалгадывыл.
Улустарны караңгыдан
чырык хүнче
Ушта тыртар күчү чүгле
сенде болган.
Сөөң соондан эдерген ер
бүгүдезин
Сергек, омак, эрес-диди,
бүзүреддиг.
Делегейде эң-не эки
кижилерниң
Угаан күжү, эчис соруу
чүгле сенде.
Демиселге, туттуушкунга,
найыралга
Улустарны каңнадырып,
каттыштырдың.
Демир-үжүк чепсек туткан
солдадың боол,
Демиглерниң чыскаалында
кирип алгаш,
Соондан калбайн, чоруп орар
болганымга
Сорук кирип, чоргаарланып,
өрүүр-дүр мен.

Очулдурган Х. БАЙКАРА.

АМГЫ ШАГНЫҢ ИРЕЙИ МЕН

Хүннүг черде чурттап чоруур,
Хүлүмзүрээн ирей-дир мен.
Кырыза-даа, шынган, сиирии
Ныыыр ишке чүге быжыг?

Ильичиниң лампочказы—
Кырган караам чырыткылаан.
Ильичиниң өөредии —
Ныыыр ишке күжүм немээн.

Улуг башкы Лениннден,
Улуг орус улузундан,
Амыдырал-чурттаалганы
Алыс хандыр өөренген мен.

Туюлунга чедирбээнде,
Туткан ижим салбас-даа мен,
Туружумга — үзелиимге
Турган туруг хая дег мен.

Эдержирде эштиг-өөрлүг,
Эрге-шелээм холда туткан,
Ажы-төлдүң адазы мен,
Амгы шагның ирейи мен.

Ынчангаштың, кырган-даа бол,
Ажылдаар мен, өөренир мен,
Ынак Төрээн чуртумайга
Ам-даа хөйнү кылыксаар мен.

С. СОКСАЛДАЙ.

Тываның культура амыдыралында чугула болуушкун болур күрүне филармониязы тургустунга-ла үр болбаан. Ук коллективте күрүнениң Саян аттыг ыры болгаш танцы ансамблиниң артистери боттарының уран талантызын чоңга бараалгадып, Кызылдан эгелээш, районнар төптеринге, колхоз, совхозтарга аалдап чорааннар.

Чогаадыкчы бо коллектив съезд мурнунуң хүннеринде Чөөн-Хемчик районнуң «Сүт-Хөл», «Чыраа-Бажы» совхозтарга, Баян-Кол, Кочетово суурларга, «Элегес» совхозка болгаш өске-даа черлерге чаа программаны көргүскен. Оларның программазы байлак.

ЧУРУКТА: «Партия» деп ырыны (аялгазы А. Чыргал-оол) ниити ыры бөлүүнүң күүседип турары.

А. СОДУНАМНЫҢ фотозу.

АК-КӨК ЭКРАНГА

МАРТ 30-ДЕ

МОСКВАДАН

13.55—Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXIV съездизи ажыттынар. Кремльдиң съездилер Ордузундан дамчыдылга. Түңнелинде — «Мээң чуртум». Концерт-фильм. 15.30—«Социализм чурттары». 16.00—Сөөлгү медээлер. 16.05-тен 20.00 чедир чапсар.

КЫЗЫЛДАН

20.00—Телемедээлер (орус дылга). 20.13—Уругларга фильм. 20.40—Телемедээлер (тыва дылга). 20.55—Чарлалдар, рекламалар.

МОСКВАДАН

21.05—Сөөлгү медээлер. 21.15—Симфониктиг музыканың концерти. 22.00—Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXIV съездизиниң ажыттынганындан репортаж. 23.00—«Партком секретары». Уран-чечен телефильм. Бирги кезээ. 00.40—Концерт. Күрүнениң Пятницкий аттыг орус улустуң Академиктиг хорунуң көргүзүү. 01.00—«Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXIV съездизинде». 02.00—Концерт. 02.30—04.45—Шайбалыг хоккейге делегей чемпионады. ССРЭ—АКШ. Швейцариядан дамчыдылга.

АГААР

Бөгүн республикага булуттаар, хар чаар. Кызылга бүргеп, аязып турар агаар болур, хар чагбас. Барыын угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 10—15 метр чедер.

Агаарның температуразы даглыг районнарга 0—5, өскелеринге 2—7, Кызылга 2—4 градус соор.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

МАРТ 30-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Далайның мөзү» 10, 11.55, 13.50, 15.45, 17.40, 19.35, 21.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Кызыл даштар» заставазы» 11.30, 13.15, «Айыылдыг чорудулгалар» 15, 16.45, «Хоорай романсызы» 18.35, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: Уругларга кино-чуруктар 9, 12.20, «Узун чаштыг чараш Варвара кыс» 10.30, 15.50, «Амы-тынын харамнанмайн» 10.30, 15.55, 19.35, 21.25 шактарда.

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 10 ЧЫЛЫ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Тайга чуну ыттавайн турганыл» 16, «Турн агииниң чагы» 18.30, 20.20 шактарда.

КОМПЛЕКСТИГ ЭКСПЕДИЦИЯНЫҢ КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: «Дайынга дайын-на болгай» 16, «Дугуй кырында шивээ» 18.30, 20.30 шактарда.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3, ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының болгаш пропаганда килдизиниң 35-24, харыысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа база совет тургузуг килдизиниң 41-27, информация килдизиниң 20-60 бухгалтериязының 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

ТЫВА АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер чериниң республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1.). ТС—25082.

СОВЕТ ЭВИЛЕЛИНИҢ КОММУНИСТИГ ПАРТИЯЗЫНЫҢ XXIV СЪЕЗДИЗИ

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылдан үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1971 чыл март 31 СРЕДА № 76—77 (8537)

Өртээ 4 көп.

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң дугайында ИНФОРМАСТЫГ ДЫҢНАДЫГ

1971 чылдың март 30-де, эртенгиниң 10 шакта, Москвага, Кремльдиң Съездилер ордузунга Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының ээлчеглиг XXIV съездизи ажылын эгелээн. СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы эш Н. В. Подгорный эге сөзү-биле съездини ажыткан.

Съездиниң президиумун, секретариадын, редакция комиссиязын, Мандат комиссиязын съезд соңгаан.

Съездиниң дараазында хүн чурумун бадылаан:

1. СЭКП Төп Комитединиң отчёттуг илеткели — илеткелчи СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш **Л. И. Брежнев.**

2. СЭКП-ниң Төп ревизия комиссиязының отчёттуг илеткели — илеткелчи Төп ревизия комиссиязының даргазы эш **Г. Ф. Сизов.**

3. 1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директивалары — илеткелчи ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы эш **А. Н. Косыгин.**

4. Партияның төп органнарын соңгуулу.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежнев СЭКП Төп Комитединиң отчёттуг илеткелин кылган. Ону съездиниң делегаттары болгаш аалчылары изиг-биле уткаан.

ДҮҮН КРЕМЛЬДИҢ СЪЕЗДИЛЕР ОРДУЗУНГА

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXIV съездизи бодунуң ажылын март 30-де Москвада, Кремльдиң Съездилер ордузунда эгелээн.

Эштер делегаттар! — деп, ол чугаалаан.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXIV съездизинге 4963 делегат соңгуткан. Ооң иштинде 4740 делегат бадылаар эргелиг, 223 делегат чөвүлээр эргелиг.

Съездиде 4949 делегат олуржуп турар.

Чөптүг чылдагаан-биле 14 делегат келбейн барган.

Төп Комитеттиң даалгазын ёзугаар эш Подгорный Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXIV съездизин ажыттывыс деп чарлаан.

Залга адыш часкаашкыннары дыңнаарап үнген.

Эш Подгорный уламчылаан:

Эштер делегаттар!

Эргим аалчылар!

Бистиң ленинчи партиявыс бодунуң съездизин ам чээрби дөрткү удаа чыылдырып турары бо. Түңнелдерин үндүрер, өйү келген сорулгаларны чугаалажып көөр, оларны шиитпирлээриниң оруктарын болгаш аргаларын айтыр дээш, бистиң чуртувустуң коммунистери — делегейде бирги социалистиг болгаш коммунистиг ниитилелдиң тургузукчулары боттарының дээди шуулганында чээрби дөрткү удаа чыглып тур.

СЭКП-ның XXIII съездизинден бээр беш чыл эрткен. Коммунистер, бүгү совет улус улуг ажылды кылган. Партия коммунистиг ниитилелдиң тургузуушкунунуң өйү келген, чаа-чаа айтырыгларын көдүрүп, шиитпирлеп келген, ниитилел хөгжүлдезиниң эң-не нарын айтырыгларынга эртемге үндезилээн харыыларны берген. [illegible] долузу-биле ажыглап, четпестерни чайлатпышаан, бүдүрүкчү күштерни чайгылыш чокка өстүрүп, эртемни болгаш культураны хөгжүдүп, чоннуң чаагай чоруун экижиткен бис.

Политиктиг удуртулганың ленинчи принциптерин эдербишаан, партия массаларының инициативазын бүгү талалыг хөгжүткен. Ажыл-агыйны удуртурунга, ол сөстү кол бак утка-биле алырга, күрүнениң бүгү херектерин башкарарынга ажылчы чоннарны киириштирериниң эргежок чугула байдалдарны тургускан. Социалистиг демократияны хөгжүдериниң алыс утказы, бистиң ниитилелдиң политиктиг организациязының системазын сайзырангайжыдарының эң чугула чүүлү ында.

СЭКП-ның Программазында, партияның XXIII съездизиниң шиитпирлеринде айыткан Коммунистиг партияның чиңгине шугумун чедиишкинниг боттандырганы партияны долгандыр ажылчыннарны, тараачыннарны, интеллигенцияны улам сырый каттыштырар, бистиң чуртувустуң улустарының улуг найыралын улам быжыг болдурар, хөй националдыг социалистиг күрүнениң чаңгыс эвин улам быжыг болдурар арганы берген. (Адыш часкаашкыны).

СЭКП-ның XXIII болгаш XXIV съездилериниң аразында үе делегейге нарын болгаш чидиг болуушкуннар-биле долдунган. Бо чылдарның иштинде бистиң партиявыстың делегей аренаазынга чедип алган чедиишкиннери улам улуг болгаш кайгамчыктыг. Ооң ленинчи даштыкы политиктиг курузу принципчилдиг быжыг болгаш эргежок чугула ээлдек чорукту, реализмни, шыдамык болгаш бедик идепкейлиг чорукту бодунга дүүштүрбүшаан, совет улуска тайбың болгаш айыыл чок чорукту идегелдиг хандырган, бистиң Төрээн чуртувустуң ат-алдарын улам бедик көдүрген. Ооң-биле кады ол курс, амыдыралдың бадыткааны ышкаш, делегейниң хосталгалыг шимчээшкининиң үндезин эрге-ажыктарынга харылзап, империализмниң агрессивчи политиказынга удур хөделишкинниң эң чугула чүүлү боол, бүгү делегейге тайбыңның херээнге өскерлиш чок бараан боол турар. (Адыш часкаашкыны).

Эрткен чылдарда бистер, бистиң өңнүктеривис-биле кады, бистиң улузувустуң, күрүневистиң болгаш партиявыстың төөгүзүнде, делегейниң бүгү революстуг шимчээшкининиң төөгүзүнде шылгараңгай болуушкуннарны — Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чылын болгаш В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл оюн демдеглеп эрттирген бис. Бистиң чуртувустуң эрткен улуг болгаш алдарлыг оруктарын юбилей байырлалдарының хүннеринде кижи бүрүзү база катап эргий көрүп турган ышкаш болган. Тургузукчу улус — совет улустуң бүгү күчүтен бүдүжү бүгү кижи төрелгетенниң мурнунга база катап көзүлген. (Адыш часкаашкыны).

В. И. Ленинниң чугаалааны ышкаш, бүгү делегейниң төөгүзүнде чаа үе-чаданы эгелээр аас-кежик бистиң улуувуска онаашканынга чоргаарланып турар бис. Революстуг өске-даа отрядтар-биле, социалистиг чурттар-биле, акы-дуңма коммунистиг болгаш ажылчын партиялар-биле, антиимпериалистиг база демократтыг бүгү күштер-биле кады бистиң партиявыс болгаш бистиң улузувус чаңгыс одуруглап чоруп олурар. Бодунуң шылгаттынган, кааңнаан ленинчи партиязынга баштаткан совет улус делегейниң революстуг шимчээшкининиң отрядтарының бирээзи болбушаан, коммунизмниң бедиктеринче баштай үнүп эгелээн бодунуң хүлээлгезин алдарлыг-биле болгаш эчизинге чедир күүседир! (Адыш часкаашкыны).

Эштер! Партияның ленинчи мерген угааны, массаның баштыңчызы болгаш удуртукчузу болганындан ооң хөй талалыг ажыл-чорудулгазы, ооң дайынчы тура-соруу болгаш бодунуң улузунуң эрге-ажыктарынга, коммунизмниң идеалдарынга ооң кызыгаар чокка бердингени бистиң ажыл-херектеривисте сиңниккен. Бодунуң дазылындан тура чоннуң амыдыралы-биле, ооң сагыш човаашкыннары болгаш күш-ажылы-биле холбашканы-биле партия күштүг. Бо чылдарның иштинде партия, ооң Төп Комитединден эгелээш, заводтарда болгаш тудугларда, колхозтарда болгаш совхозтарда, албан черлеринде база институттарда эге организацияларынга чедир бүгү звенолары чоннуң эрге-ажыктары дээш, ооң аас-кежии болгаш чаагай чоруу дээш, коммунизмниң тиилелгези дээш кызымаккай, эрестиг ажылдааның совет кижилер билир.

Эртенгиниң 10 шак. СЭКП Төп Комитединиң Политбюро кежигүннерин делегаттар болгаш аалчылар диңмиттиг адыш часкаашкыны-биле уткаан.

Ынчангаш партияның политиказы бистиң улузувустуң бир эп-сеткилдиг деткимчезин ап турар. Ооң күжү ында. Советтер чуртунуң күчүзүнүң болгаш ат-алдарының үнер дөзү, бистиң салган планнарывыстың өскерлиш чок күүселдезин — чоннуң күш-ажылында, ооң каракылыгында, политиктиг бедик медерелдиг болгаш идепкейлиг чоруунда.

Төп Комитеттиң ажылдап кылган шугуму, ооң съездиге көрдүрери-биле киирген айтырыглары болгаш саналдары, чаа беш чыл планының талазы-биле Директивалар, партияның бүгү политиказы болгаш ажылы совет кижилерниң чаагай амыдыралының дугайында сагыш салышкыны-биле сиңниккен. Ындыг болбас ужур чок. Партияда, коммунист бүрүзүнде бодунуң улузунга кызыгаар чокка бараан болурундан артык эң ыдыктыг ажыл-херек, амыдыралдың эң бедик ужур-утказы чок. (Адыш часкаашкыны).

XXIV съезд — бистиң чуртувустуң төөгүзүнде, бүгү делегей амыдыралында улуг болуушкун. Коммунистерниң болгаш бүгү совет кижилерниң, бистиң өңнүктеривистиң болгаш эвилелчилеривистиң кичээнгейин, харында бистиң дайзыннарывыстың кичээнгейин ооң ажылынче угланган. Ол база-ла билдингир. Чедип алдынган чүүлдерни болур-чогуур-биле үнелеп көрбүшаан, партия кылдынган чүүлдерни совет ниитилелдиң соксаал чок хөгжүлдезинде чүгле үе-чада кылдыр көрүп турар. Партия бодунуң кол күженишкиннерин бурунгаар чүткүдүп, оларны перспективаларга, өйү келген айтырыгларны шиитпирлээринге мөөңнеп турар.

XXIV съезд чаа улам бедик харысалгалыг бедиктерни, оларны чедип алырының аргаларын болгаш методтарын ылаптыг-биле айтыр дээрзинге партия, бүгү улус бүзүрелдиг. Бистиң делгеренгей планнарывыстың боттуу, он дөрт миллион кежигүннүг партияның болгаш бүгү совет улустуң оларда боттанган коллективтиг ханы мерген угаангыр чоруунуң болгаш күзел-соруунуң күчүлүг күжү, Маркстың, Энгельстиң, Ленинниң айыткан оруу-биле коммунизм дээш демиселдиң, ажылдыышкыннарының болгаш улуг күш-ажылдың оруу-биле чаа улуг базымны кылырынга бистиң быжыг шиитпирливис бүгү делегейге база катап чайынналдыр көргүстүнер! (Адыш часкаашкыны).

Эштер! Делегейниң 90 чурттуң коммунистиг, национал-демократтыг болгаш чөөн социалистиг партияларының 101 делегациязы Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXIV съездизиниң ажылынга киржири-биле чедип келген. (Адыш часкаашкыны).

Империализмге удур, улустарның хосталгазы болгаш аас-кежии дээш демисел аайы-биле бистиң өңнүктеривиске болгаш дайынчы сорааттыктеривиске бистиң съездиниң делегаттарының, бүгү совет коммунистерниң өмүнээзинден чүректиң ханызындан байыр чедирип тур бис. (Адыш часкаашкыны). Силерниң партияларыңарның Төп Комитеттеринге бистиң чалалгаларывысты хүлээп алганы болгаш боттарының төлээлекчилерин СЭКП-ның XXIV съездизиниң ажылынга киржири-биле чоруткааны дээш сеткил-сагыштың ханызындан өөрүп четтиргенивисти илергейлеп тур бис, эргим эштер. (Адыш часкаашкыны).

Акы-дуңма социалистиг чурттарның партияларының бистиң съездивисте олуржуп турар делегацияларынга чылыг байыр чедирип тур бис:

Болгарияның Коммунистиг партиязының эш Тодор Живков баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Венгрияның Социалистиг ажылчын партиязының эш Янош Кадар баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Вьетнамның Ажылчы чоннар партиязының эш Ле Зуан баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Германияның Социалистиг чаңгыс аай партиязының эш Вальтер Ульбрихт баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Корейниң Күш-ажылчы партиязының эш Ким Ир баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Кубаның Коммунистиг партиязының эш Освальдо Дортикос Торрадо баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Моолдуң Араттың революстуг партиязының эш Юмжагийн Цеденбал баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Польшаның Каттышкан ажылчын партиязының эш Эдвард Герек баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Румынияның Коммунистиг партиязының эш Николае Чаушеску баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Чехословакияның Коммунистиг партиязының эш Густав Гусак баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

ЧУРУКТА: Кремльдиң Съездилер ордузу. (СЭТА-ның фотохрониказы).

Даштыкының коммунистиг, национал-демократтыг болгаш чөөн үзелдиг социалистиг партияларының делегациялары залда олуржуп турар.

Югославияның Коммунистер эвилелиниң эш Миялко Тодорович баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Делегацияларга акы-дуңмашкы ёзунуң байырын чедирип тур бис:

Австрияның Коммунистиг партиязының партияның Даргазы эш Мури баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Австралияның Коммунистиг партиязының партияның Национал секретары эш Арона баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Аргентинаның Коммунистиг партиязының ТК-ның Күүскомунуң кежигүнү эш Родольфо Гиольди баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Бельгияның Коммунистиг партиязының партияның Даргазы эш Дрюмо баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Боливияның Коммунистиг партиязының ТК-ның Бирги секретары эш Колле баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Бразилияның Коммунистиг партиязының ТК-ның Чиңгине секретары эш Престес баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Великобританияның Коммунистиг партиязының партияның Чиңгине секретары эш Голлан баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Венесуэланың Коммунистиг партиязының партияның Чиңгине секретары эш Фариа баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Гаити коммунистерниң Каттышкан партиязының ТК-ның кежигүнү эш Жерар баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Гайананың Улусчу депшилгелиг партиязының делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Гваделупаның Коммунистиг партиязының ТК-ның Бирги секретары эш Данеят баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Гватемаланың Күш-ажыл партиязының ТК-ның Политкомиссия болгаш Секретариат кежигүнү эш Родригес баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Германияның Коммунистиг партиязының ТК-ның Бирги секретары эш Рейман баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Германияның Коммунистиг партиязының партияның Даргазы эш Бахман баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Барыын Берлинниң Социалистиг чаңгыс аай партиязының партияның Даргазы эш Данелиус баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Гондурастың Коммунистиг партиязының ТК-ның Бирги секретары эш Моралес баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Грецияның Коммунистиг партиязының ТК-ның Бирги секретары эш Колияннис баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Данияның Коммунистиг партиязының партияның Даргазы эш Есперсен баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Доминикан Коммунистиг партияның ТК-ның Чиңгине секретары эш Иса Конде баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Израильдиң Коммунистиг партиязының ТК-ның Чиңгине секретары эш Вильнер баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Индияның Коммунистиг партиязының партияның Национал Чөвүлелиниң Чиңгине секретары эш Рао баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Иордан Коммунистиг партияның ТК-ның Бирги секретары эш Нассар баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Ирак Коммунистиг партиязының ТК-ның Бирги секретары эш Мухаммед баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Иранның Улусчу партиязының ТК-ның Бирги секретары эш Искендери баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Ирландияның Коммунистиг партиязының Национал секретары эш О'Риордан баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Испанияның Коммунистиг партиязының партияның Даргазы эш Ибаррури баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Итали Коммунистиг партияның партияның Чиңгине секретарының оралакчызы эш Берлингуэр баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Канаданың Коммунистиг партиязының партияның Чиңгине секретары эш Каштан баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Кипрниң Күш-ажылчы улузунуң Депшилгелиг партиязының партияның Чиңгине секретары эш Папаиоанну баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Колумбияның Коммунистиг партиязының ТК-ның Чиңгине секретары эш Виейра баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Коста-Риканың Улусчу авангард партиязының Политкомиссия кежигүнү болгаш ТК-ның секретары эш Мора баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Ливан Коммунистиг партияның ТК-ның Чиңгине секретары эш Шауи баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Люксембургтуң Коммунистиг партиязының партияның Даргазы эш Урбани баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Мартиниктиң Коммунистиг партиязының партияның Чиңгине секретары эш Николя баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Мексиканың Коммунистиг партиязының ТК-ның Бирги секретары эш Мартинес Вердуго баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Никарагуаның Социалистиг партиязының ТК-ның Политиктиг комиссиязының болгаш күүсекчи Секретариадының кежигүнү эш Ривера баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Чаа Зеландияның Социалистиг чаңгыс эп партиязының Национал секретары эш Джексон баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Норвегияның Коммунистиг партиязының партия Даргазы эш Ларсен баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Чөөн Пакистанның Коммунистиг партиязының делегациязынга.

Панаманың улусчу партиязының партияның Чиңгине секретары эш Соус баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Парагвайның Коммунистиг партиязының делегациязынга.

Перунуң Коммунистиг партиязының ТК-ның Чиңгине секретары эш Дель Прадо баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Португалияның Коммунистиг партиязының партияның Чиңгине секретары эш Куньял баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Пуэрторикан Коммунистиг партияның Чиңгине секретары эш Охед баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Сальвадорнуң Коммунистиг партиязының ТК-ның Политиктиг комиссиязының болгаш Секретариадының кежигүнү эш Гарсиа баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Санмарин Коммунистиг партияның Чиңгине секретарының оралакчызы эш Барулли баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Сирияның Коммунистиг партиязының ТК-ның Чиңгине секретары эш Багдаш баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Американың Каттышкан Штаттарының Коммунистиг партиязының Чиңгине секретары эш Холл баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Суданның Коммунистиг партиязының делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Тунистиң Коммунистиг партиязының ТК-ның Политбюро кежигүнү болгаш секретары эш Хармель баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү эш Н. В. Подгорныйның эге чугаазын делегаттар болгаш аалчылар улуг кичээнгей-биле дыңнаан.

Турцияның Коммунистиг партиязының ТК-ның Бирги секретары эш Демир баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Уругвайның Коммунистиг партиязының ТК-ның Бирги секретары эш Арисменди баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Финляндияның Коммунистиг партиязының партия Даргазы эш Сааринен баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Францияның Коммунистиг партиязының Чиңгине секретарының оралакчызы эш Марше баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Цейлоннуң Коммунистиг партиязының партия Даргазы эш Викремасингхе баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Чилиниң Коммунистиг партиязының Чиңгине секретары эш Корвалан баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Швейцарияның Күш-ажыл партиязының ТК-ның Удуртукчу комитединиң кежигүнү болгаш ТК-ның секретары эш Венсан баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Швед коммунистерниң чөөн партиязының партия Секретары эш Форшберг баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Эквадорнуң Коммунистиг партиязының ТК-ның Чиңгине секретары эш Саад баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Мурнуу-Африканың Коммунистиг партиязының партия Даргазы эш Маркс баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Японияның Коммунистиг партиязының ТК-ның Президиумунуң доктаамал бюрозунуң кежигүнү эш Нисидзава баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Эштер! СЭКП-биле үре-түңнелдиг харылзааларны тудуп база хөгжүдүп турар найыралдыг партияларның делегациялары бистиң съездивисте олуржуп турар-дыр. Моон адаанда партияларның төлээлекчилеринге байыр чедирери биске кончуг амыраанчыг-дыр:

Мурнуу Вьетнамның Хостаарының Национал фронтузунуң ТК-ның Президиум кежигүнү эш Нгуен Ван Хиеу баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

КАР-ның Араб социалистиг эвилелиниң дээди күүсекчи комитединиң кежигүнү, Араб социалистиг эвилелдиң чиңгине секретары эш Абу Ан-Нур баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Лаостуң патриотчу фронтузунуң ТК-ның Даргазының оралакчызы эш Кейсон Фомвихан баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Анголаны хостаары дээш улусчу шимчээшкинниң делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Гвинеяның демократтыг партиязының партияның Политбюрозунуң кежигүнү эш Диане баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Гвинеяның болгаш Ногаан ужук ортулуктарының хамаарышпас чоруук Африкан партияның Чиңгине секретары эш Кабраль баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Чилиниң Социалистиг партиязының ТК-ның Политиктиг комиссиязының кежигүнү эш Дель Канто баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Италияның Социалистиг пролетарийлер чаңгыс эп партиязының Политиктиг секретары эш Веккьетти баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Иракның Араб социалистиг катап төрүттүнүлге партиязының национал болгаш регионал удуртулгазының кежигүнү эш Ас-Самарай баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Курдистанның (Иракның) демократтыг партиязының ТК-ның Политбюро кежигүнү эш Рахман баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Йемен Улус демократтыг республиканың Национал фронт партиязының Чиңгине секретары эш Исмаил баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Конгонуң Күш-ажылчы партиязының ТК-ның Бирги секретары эш Нгаали баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Мавритан улусчу партияның Национал Политбюрозунуң кежигүнү эш Гайб баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Мозамбиктиң Хосталга фронтузунуң партия даргазының хүлээлгезин күүседип турар эш Самор баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Сирияның Араб социалистиг катап төрүттүнүлге партиязының түр регионалдыг удуртулгазының кежигүнү эш Баджбудж баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Сомалиниң Дээди революсчу чөвүлелиниң революстуг совет кежигүнү эш Эли баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Судан Демократтыг Республиканың Революсчу чөвүлелиниң революстуг совединиң кежигүнү эш Абу Зейд баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Танганьиканың Африк национал эвилелиниң ТК-ның кежигүнү эш Мвакаваго баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Занзибарның «Афро-Ширази» партиязының ТК кежигүнү эш Мухидин баштаан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Мурнуу Африканың Африкан Национал Конгрезиниң партиязының президентизиниң хүлээлгезин күүседип турар эш Тамбога баштаткан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Финляндияның ажылчыннарының болгаш үүрмек черлерниң социал-демократтыг эвилелиниң ук эвилелдиң даргазы эш Нокелайненге баштаткан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Японияның Социалистиг партиязының ТК-зының даргазының оралакчызы эш Хинога баштаткан делегациязынга (адыш часкаашкыны).

Өске-даа партияларның бистиң аравыста туруп турар төлээлекчилеринге база-ла байыр чедирип тур бис (адыш часкаашкыны).

Бистиң съездивистиң ажылынга коммунистиг, национал-демократтыг болгаш чөөн социалистиг партияларның делегацияларының киржип турар чоруу бистиң партиявыс-биле, бистиң чонувус-биле интернационалчы сагыш-сеткил каттыштырылгазының тодаргай илерээшкини болуп турар болгаш коммунистиг хүрээлеңнерни улам ынай сырый каттыштырарынга, амгы үениң антиимпериалистиг күштериниң хөделишкиннериниң чаңгыс эвин быжыглаарынга идигтиг болур.

Эштер!

СЭКП-ның XXIII съездизиниң соолгунде эрткен үениң дургузунда бистиң партиявыс болгаш чуртувус маадырлыг полководчу, партияның болгаш күрүнениң эң-не хоочун ажылдакчызы Климент Ефремович Ворошиловту оскунган. Россияның болгаш делегейниң ажылчын шимчээшкининиң идепкейлиг киржикчизи, бистиң партиявыстың көскү ажылдакчызы Николай Михайлович Шверник мөчээн.

Сөөлгү чылдарның дургузунда делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкининиң ажылчын ангының херээ дээш чалбыыштыг демиселчилер, бистиң шимчээшкинивистиң көскү ажылдакчылары, шылгаттынган интернационалистер, Совет Эвилелиниң шынчы өңнүктери, дараазында уттундурбас эштерни оскунган:

Делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкининиң эң көскү ажылдакчызы, Вьетнамның Демократтыг Республиказының Президентизи болгаш Вьетнамның Ажылчы чоннар партиязының Төп Комитединиң Даргазы Хо Ши Мин.

Венгрияның болгаш делегейниң коммунистиг база ажылчын шимчээшкининиң хоочун киржикчизи, Венгрияның Коммунистиг партиязының үндезилекчилериниң бирээзи Ференц Мюнних,

Венгр Улус Республиканың көскү күрүне ажылдакчызы.

(Уламчызы 8-ки арында).

СОВЕТ ЭВИЛЕЛИНИҢ КОММУНИСТИГ ПАРТИЯЗЫНЫҢ XXIV СЪЕЗДИЗИНГЕ СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНИҢ ОТЧЁТ ИЛЕТКЕЛИ

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневтиң 1971 чылдың март 30-де илеткели

Эштер делегаттар! Эргим аалчылар!

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXIII съездизиниң болган үезинден бээр беш чыл эрткен.

Ол болза, бистиң улузувустуң күжениишкинниг күш-ажылының чылдары болган. Партияның айыткан планнарын амыдыралга боттандырбышаан, совет кижилер коммунистиг тургузуушкунунуң бүгү кол угланыышкыннарынга улуг чедиишкиннерни чедип алган.

Ол болза, кажан бистиң социалистиг экономикавыс бурунгаар база бир чаа улуг базымны кылган чылдар болган. Үлетпүр бүдүрүлгезиниң хемчээли улуу-биле көвүдээн. Көдээ ажыл-агый бүдүрелдиг өскен. Эртемниң болгаш техниканың хөгжүлдезинде чаа бедиктер чедип алдынган, оларның чедиишкиннерин улам-на калбак хемчээлдерге шиңгээдип ап келген. Аңаа үндезилээш, бистиң партиявыстың ажыл-чорудулгазының алыс кол утказын илергейлеп турар ол угланыышкынга — бүгү совет улустуң чаагай амыдыралын болгаш культуразын улам ыңай көвүдедириниң угланыышкынынга боттуг бурунгаарлаашкын биске чедип алдынган.

Ол болза, социалистиг ниитилел харылзааларының болгаш социалистиг демократияның чедиишкинниг хөгжүлдезиниң чылдары, ССРЭ-ниң улустарының акы-дуңма найыралының улам ыңайгы чөчектелиишкининиң, бистиң улуг Төрээн чуртувус — Совет Социалистиг Республикаларының Эвилелиниң политиктиг болгаш камгалал күчүзүнүң улуу-биле быжыкканының чылдары болган. (Адыш часкаашкыны).

Делегей хөгжүлдезиниң талазы-биле ол болза, социал-политиктиг улуг өскерилгелерниң чылдары, тайбыңның, хосталганың, депшилгениң күштери-биле дарлалдың, реакцияның болгаш агрессияның күштериниң аразында удур чидиг демиселдиң чылдары болган. Планетаның хаалалары дайын айыылының булуттарынга чаңгыс эвес удаа бүргедип турган. Ынчалза-даа империалистиг ол оралдажыышкыннар, бодалдар кезээде шиитпирлиг ойтур шавыышкынга таваржып келген.

Совет Эвилели болгаш акы-дуңма социалистиг чурттар тайбың болгаш улустарның айыыл чок чоруу дээш демиселге улуг болгаш идепкейлиг салыышкынын киирип келген. (Адыш часкаашкыны). Бистиң Төрээн чуртувустуң делегей туруштары улам-на идегелдиг болу берген, социализмниң делегей системазының ролю өскен. Амгы үениң үш кол революстуг күштериниң — социализмниң, делегейниң ажылчын шимчээшкининиң болгаш улустарның национал-хосталгалыг демиселиниң улуг эвилели быжыгып база ханыладып үргүлчүлеп турган.

Эрткен беш чыл — бистиң ленинчи улуг партиявыстың улам ыңайгы өзүлдезиниң болгаш быжыгарының, ооң чон-биле харылзаазының улам ыңай быжыгарының, совет ниитилелдиң бүгү амыдыралынга ооң удуртукчу ролюнуң өзериниң үези болган. Партия ол чылдарда эвээш эвес нарын айтырыгларны шиитпирлээр ужурга таваржып турган. Коммунистиг тургузуушкунунуң чыгдынган дуржулгазын түңнеп байыдып-ышаан, партия бүгү совет улустуң чүүлдүгзүнүүшкүн-биле уткуп база чаңгыс эп-сеткил-биле деткээни политиканың принципиалдыг, боттуг угланыышкынын ажылдап кылган. (Үр адыш часкаашкыны).

Ол болза, улуг юбилейлер — Октябрь революциязының бежен чылы болгаш В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр чүс чылы-биле холбаштыр совет кижилерниң политиктиг аажок улуг көдүрлүүшкүнүнүң болгаш күш-ажылчы энтузиазмының чылдары, — партияның айыткан планнарын практиктиг боттандырарынга ажылчы чоннарның калбак массаларының улам-на идепкейлиг киржириниң чылдары болган. (Адыш часкаашкыны).

Бүгү совет кижилер Коммунистиг партияның XXIV съездизин боттарының амыдыралында кайгамчык улуг болуушкун кылдыр хүлээп ап, ону боттуг ажыл-херектер, чаа-чаа улуг чедиишкиннер-биле уткуп турар. (Адыш часкаашкыны).

Бистиң ленинчи партиявыс бодунуң XXIV съездизинге долу энергия, чаа дуржулга-биле байыттынган болгаш чаңгыс аай сырый каттышкан, ам безин чедип алдынган чүүлдерниң бүгү ужур-дузазын болгаш хемчээлдерин медерел билбишаан, бодунуң күштеринге болгаш бурунгаар улам ыңайгы шимчээшкинниң айыткан перспективаларының шынынынга бүзүрелдиг келген. (Диңмиттиг, үр адыш часкаашкыны).

Отчёттуг үениң дургузунда Төп Комитеттиң болгаш бүгү партияның ажылының түңнелдерин база чоокку чылдарда партияның политиказынга болгаш чурттуң хөгжүлдезинге хамаарыштыр ТК-ның чамдык бодалдарын тайылбырлаарынче кирерин чөпшээреп көрүңер, эштер.

I

ССРЭ-ниң ДЕЛЕГЕЙ ПОЛИТИКАЗЫ. СЭКП-ниң ДАШТЫКЫ ПОЛИТИКТИГ АЖЫЛ-ЧОРУДУЛГАЗЫ

Эштер! Бистиң иштики хөгжүлдевис делегей ареназында байдал-биле сырый холбаалыг. Ону барымдаалааш, партияның Төп Комитеди делегей айтырыгларынга улуг кичээнгейни салып келген. ССРЭ-ниң даштыкы политиказының, коммунистиг шимчээшкинге СЭКП-ның ажыл-чорудулгазының эң улуг болгаш өйү келген айтырыгларын ТК-ның Пленумнарынга хөй удаа чугаалажып келген.

Совет Эвилели — тайбыңга ынакшылдыг күрүне, ону бистиң социалистиг тургузуувустуң алыс характери тодарадып турар. Совет даштыкы политиканың эчис сорулгалары, оларны СЭКП-ның XXIII съездизиниң айытканын ёзугаар алырга, социализмни болгаш коммунизмни тургузарынга таарымчалыг делегей байдалдарын социалистиг өске-даа чурттар-биле кады тургузарында; социалистиг чурттарның чаңгыс эвин болгаш сырый каттыжыышкынын, оларның найыралын болгаш акы-дуңмалыышкы чоруун быжыглаары; национал-хосталгалыг шимчээшкинни деткиир болгаш хөгжүп орар аныяк күрүнелер-биле бүгү талалыг кады ажылдажылганы боттандырары; янзы-бүрү социал тургузуглуг күрүнелерниң тайбың дуу[...]наашкызының принцивин чайгылыш чокка камгалаары, империализмниң агрессчи күштеринге шиитпирлиг ойтур шавыышкынны бээри, кижи төрелгетенни делегейниң чаа дайынындан адырып алыры болур.

Делегей политиказының талазы-биле ТК-ның практиктиг бүгү ажыл-чорудулгазы ол эчис сорулгаларны чедип алырынче угланган турган.

1. Социалистиг чурттарның найыралын болгаш кады ажылдажылгазын улам ыңай хөгжүдер дээш

Делегейниң социалистиг системазын улам ыңай сырый каттыштырарының болгаш хөгжүдериниң, социализмниң акы-дуңма чурттары-биле, оларның коммунистиг партиялары-биле харылзааның айтырыглары ТК-ның кичээнгейиниң төвүнге доктаамал туруп келген.

Социализмниң делегей системазы чээрби беш чыл болган. Революстуг теорияның болгаш практиканың хөгжүлдезиниң талазы-биле алырга, ол чылдар онза үре-түңнелдиг чылдар болган. Социалистиг делегей аажок улуг, төөгүлүг ылап-ла ужур-дузалыг дуржулганы коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкинниңге берген. Ол дуржулганың көргүзүп турары болза:

— Ам социализмниң делегей системазы болуп тургустунган күрүнелерде быжыы-биле бадыткаттынган социалистиг ниитилел тургузуу капитализмге удур төөгүлүг демиселге бодунуң улуг амыдыралчы күжүн көргүскен. (Үр адыш часкаашкыны).

— Делегейниң социалистиг системазының тургустунганы болгаш быжыканы Улуг Октябрьның эгезин салганы төөгүлүг хөгжүлдениң күчүлүг дүргедедикчизи болган. Бүгү делегейге социализмниң тиилээринге чаа перспективалар ажыттынган. «Социализмниң делегей системазы антиимпериалистиг демиселге шиитпирлиг күш болуп турар» дугайында коммунистиг болгаш ажылчын партияларның 1969 чылда делегей Чөвүлел хуралының түңнелин амыдырал бадыткап турар.

— Социализмниң делегей системазы делегейниң чаа дайынын болдурбазы дээн ышкаш, бүгү улустарга ындыг амыдыралчы чугула айтырыгны шиитпирлээринге аажок улуг салыышкынын киирип турар. Делегейниң социалистиг системазы догуннап, ооң ажыл-чорудулгазы идепкейлиг чоруп турарының ужурунда, империалистиг агрессорларның хөй планнары үзе шаптырткан деп бүрүн бүзүрел-биле чугаалап болур. (Үр адыш часкаашкыны).

— Социализмни тургузарының херээнде чедиишкиннер ниитилел хөгжүлдезинде нийти болгаш национал-онзагай чүүлдерни шын дүүштүрериниден дыка хамааржыр. Социализмче орук, ооң кол демдектери социалистиг бүгү чурттарның хөгжүлдезинге таарышкан дүрүм ёзугаар болур нийти чүүлдер-биле тодараттынып турар дээрзин ам чүгле теория талазы-биле билип турар эвес, харын практика кырынга бүзүреп көрген бис. Дүрүм ёзугаар болур нийти чүүлдерниң хөделиишкини төөгүлүг тодаргай байдалдарга, национал онзагай чүүлдерге дүгжүп турар янзы-бүрү хевирлер-биле илереп турар деп чүвени база билир бис. Дүрүм ёзугаар болур нийти чүүлдерге даянмас болза, чурт бүрүзүнүң тодаргай-төөгүлүг онзагай чүүлдерин барымдаалавас болза, социализмни тургузары болдунмас. Бо ийи факторну барымдаалавас болза, социалистиг күрүнелерниң аразында харылзааларның шын хөгжүүрү база болдунмас.

Чаа ниитилел тургустунуп, күрүнелер аразында харылзааларның чаа, социалистиг хевири бадыткаттынып турда тыптып келир объективтиг болгаш субъективтиг байдалдың бергелерин ажып тиилээриниң оруктарын үнелээр база тодарадыр чорукту улам ханы болгаш боттуг көөр арганы чээрби беш чыл иштинде мөөңнеттинген дуржулга база-ла берип турар. Социалистиг тургузуглуң нийти чоруу, социалистиг чурттарның улустарының үндезин эрге-ажыктарының болгаш эчис сорулгаларының дүгжүп турары марксчи-ленинчи партияларның шын политиказы турда, ол бергелерни чедиишкинниг ажып тиилээр, делегейниң социалистиг системазын хөгжүдериниң болгаш быжыглаарының херээн чайгылыш чок бурунгаарладыр арганы берип турар.

Эрткен беш чыл акы-дуңма чурттарның болгаш партияларның коллективтиг дуржулгазының эртинезинге бодунуң дыка улуг салыышкынын киирген. Сөөлгү беш чылдарның дургузунда социалистиг күрүнелерниң экономиктиг күчүзү дыка өскен, социализмниң политиктиг үндезиннери быжыккан, улустуң чаагай байдалы бедээн, культура болгаш эртем улам ыңай хөгжээн.

Ооң-биле кады социалистиг делегейге чамдык бергелерниң болгаш нарыыдаашкыннарның үргүлчүлеп турары билдингир болгай, ол чорук чамдык күрүнелерниң Совет Эвилели-биле харылзааларынга салдарлыг болган. Ынчалза-даа социализм чурттарының найыралының болгаш сырый каттыжыышкынының быжыгарының тергиидеп турар угланыышкынын ол өскертпээн, акы-дуңма чурттар-биле бистиң кады ажылдажылгавыс бүгү адырларга ниитизи-биле чедиишкинниг хөгжүп, быжыгып келген. (Адыш часкаашкыны).

СЭКП акы-дуңма чурттарның коммунистиг партиялары-биле кады ажылдажылганы хөгжүдерин онза ужур-дузалыг деп санап келген. Ындыг кады ажылдажылга бистерге бот-боттарывыстың дуржулгавыс-биле байытпышаан, социализм болгаш коммунизм тургузуушкунунуң принципиалдыг айтырыгларын кады ажылдап кылыр, экономиктиг харылзааларның эң-не таарымчалыг хевирлерин дилеп тывар, даштыкы политиктиг херектерге нийти шугумну коллективтиг тодарадыр, идеологияның болгаш культураның талазында ажылдың айтырыгларынга санал-оналдарны солчур арганы берген.

Отчёттуг үе акы-дуңма партияларның болгаш күрүнелерниң даштыкы политиктиг ажыл-чорудулгазын аайлап таарыштырарының херээнде улуг чедиишкиннер-биле демдеглеттинген. Бо чылдарда делегейниң эң-не улуг дээн айтырыгларын болгаш болуушкуннарын социалистиг чурттарның төлээлекчилери янзы-бүрү деңнелдерге коллективтии-биле чугаалажып көрүп турган.

Акы-дуңма чурттарның даштыкы политиктиг ажыл-чорудулгазын аайлап таарыштырарының кол төвү болза Варшава керээзиниң организациязы боор келген болгаш боор турар.

Европага тайбыңны быжыглаарының калбак программазын саналдап үндүргениниң инициативазы Варшава керээзиниң чурттарынга хамааржып турар, ол программаның ооң — күрүнелерниң туруш турар кызыгаарларының өскерилбес чоруун хандырары боор турган. Политиктиг консультативтиг комитеттиң элээн каш хуралдары ол программаны ажылдап кылырынга болгаш тодаргайжыдарынга тураскааттынган болгай.

ГФР-ниң милитаристеринге ядролуг чепсекти тыпсырының НАТО-га турган планнарын амыдыралга боттандырбааның фактызын Варшава керээзиниң чурттары боттарының политиктиг идепкейинге киир санап болуру чигзиниг чок.

Герман Демократтыг Республиканың делегейге туруштарын быжыглаары дээн ышкаш, Европада байдалды сегидип быжыглаарының ындыг чугула сорулгазын шиитпирлээринге боттуг депшилгени чедип алыр арганы база-ла социалистиг күрүнелерниң кады кылган күжениишкиннери берген. (Адыш часкаашкыны). «Хальштейнниң доктриназы» дээр чүве доңгайтыр октаттырган. ГДР-ни ам безин 27 күрүнелер хүлээн көрген. Ынчаарга ол чорудулга улам-на ыңайлап чоруур дээрзинге чигзиниг турбас.

Совет Эвилелиниң болгаш социалистиг өске-даа чурттарның идепкейлиг болгаш чайгылыш чок деткимчези империалистиг интервентилерге удур Вьетнамның болгаш Индий-Кыдаттың өске-даа чурттарының улустарының демиселинге амыдыралчы чугула. Чоокку Чөөн чүкке социалистиг күрүнелерниң ап чорутказ базымнары араб чурттарда депшилгелиг ёзу-чурумнарны дужүрер дээн империалистиг планнарны боттандырбайн үзеринге чедирген шиитпирлиг факторларның бирээзи болган.

КНО-га болгаш делегейниң өске-даа организацияларынга социалистиг чурттар бир демниг кады хөделбишаан, делегей амыдыралынга шуут-ла дорт ужур-дузалыг боор турар дыка хөй саналдарны көдүрүп үндүрген. Ол саналдар делегейниң хөй-ниитизиниң кичээнгейиниң төвүнде боор тургулаан.

Элээн хөй хемчеглерни коллективтиг ажылдап кылганының болгаш амыдыралга боттандырганының түңнелинде, сөөлгү чылдарда Варшава керээзиниң шериг организациязы сайзыраңгайжаан. Эвилелчи күрүнелерниң чепсектиг күштери белен чоруктуң бедик чадазында болгаш акы-дуңма улустарның тайбын ажыл-ижин магадылап шыдаарының байдалында турар. (Үр адыш часкаашкыны).

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, социализм чурттарының хөй талалыг политиктиг кады ажылдажылгазы улам-на сырый болгаш идепкейлиг болуп бар чыдар-дыр, эштер. Боттарывыстың мурнувуска тодаргай сорулгаларны салып, оларны кады чедип ап турар бис. Делегейниң ийи ниитилел системазының удурланыштыр туруп турары амгы үениң байдалдарында ол чоруктуң аажок улуг ужур-дузалыы билдингир болгай.

Социализм чурттарының экономиктиг талага кады ажылдажылгазы, оларның улус ажыл-агыйжы харылзааларын калбартыры болгаш, ханыладыры база оортан дудак чок ужур-дузалыг. Отчёттуг үе ол талага база үре-түңнелдиг болган.

Чамдык фактыларны көрээли.

Национал экономикаларны хөгжүдерде Совет Эвилели болгаш акы-дуңма күрүнелер бот-боттарынга бүгү хемчег-биле дуза көргүзерин оралдажып турар. Эрткен беш чылда бистиң техниктиг деткимчевис-биле социалистиг чурттарга 300 ажыг үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый объектилерин туткан азы чаарты дерээн. Үлетпүр продукциязының хөй-хөй хевирлерин кайы-кайызынга ажыктыг негелделер-биле өңнүктерге берип турар бис. Чиг-эттиң болгаш одаар чүүлдүң чамдык эң чугула хевирлеринге ЭДЧ чурттарының, Кубаның хереглединиң 70 болгаш оон-даа хөй хуузун Совет Эвилели хандырып, а ол ышкаш ВДР-же болгаш КУДР-же ол чүүлдерни дыка хөй хемчээлге импорттап турар.

Бистиң улус ажыл-агыйывыс бодунуң ээлчээнде эрткен беш чыл дургузунда ЭДЧ чурттарындан химияның 54 заводунга дериг-херекселдерин алган. Ол үениң дургузунда бистиң флодувуска немешкен далай судноларының тоннажының 38 ажыг хуузу өңнүктерниң верфилеринге белеткеттинген. ЭДЧ чурттары совет экономиканың чиг-эт болгаш одаар чүүл адырларын хөгжүдеринге, металл, минералдыг чемишчидилгелер болгаш целлюлоза бүдүрер талазы-биле күчүлерни улгаттырарынга боттарының капитал салыышкыннары-биле киржип турар. Калбак херегледиң хөй-хөй бараанннары база акы-дуңма чурттардан биске кирип турар.

ССРЭ болгаш ЭДЧ кежигүннери өске-даа чурттар боттарының экономиктиг харылзааларын үр үелиг үндезинге таарыштыр тургузуп турар. Ылангыя, 1971—1975 чылдарда акы-дуңма чурттарның улус ажыл-агый планнарын чайлаштырып таарыштырган. Хөй талалыг экономиктиг кады ажылдажылганың организастыг тургузуун болгаш техниктиг баазазын хөгжүдер талазы-биле ажыл сөөлгү чылдарда идепкейлиг үргүлчүлээн.

«Найырал» дээр нефть дамчыдылгазының ийиги ээлчээн шөйүп турар. Ооң ажылының баштайгы чылында, 1964 чылда, ол дамчыдылганы таварты 8,3 млн. тонна нефтини дамчыткан, а 1975 чылда акы-дуңма чурттарже 50 млн. тонна чыгам нефть кирер. Бодунуң хемчээлдериниң талазы-биле ховар дээн газ дамчыдылгазын тудуп турар, ону таварты бистиң чуртувустуң Европа кезээнче Сибирьден бойдус газы эртер. Ол чорук Чехословакияга болгаш Польшага газ бээрин база көвүдедир болгаш ГДР-ни, Болгарияны болгаш Венгрияны газ-биле хандырып эгелээр арганы бээр. «Тайбың» дээр каттышкан энергосистемалар ЭДЧ чурттарынга хөй камгалганы берип турар. Экономиктиг кады ажылдажылганың Делегей банкызы чедиишкинниг ажылдап турар, а ЭДЧ чурттарының нийти салыышкын банкызы база чоокта чаа ажылдап эгелээн. Хөй талалыг харылзааларның өске-даа хевирлери база быжыгып турар.

Бистиң чурттарывыстың тус бүрүзүнүң ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыын бедидеринге, улус ажыл-агыйын бедик темпилер-биле хөгжүдеринге дузалавышаан, ол бүгү бодунуң түңнелдерин берип турар. Эрткен беш чылда ЭДЧ чурттарының үлетпүр бүдүрүүшкүнү 49 хуу өскен. Оларның аразында садыглажыышкын база калбарып турар.

Ынчалзажок бистер, ЭДЧ-ниң өске-даа киржикчилери-биле бир демей, күш-ажылдың социалистиг хуваалдазының аргалары ам-даа долу ажыглаттынмайн турар кылдыр санап турар бис. Бүдүрүлгениң специализастаарын болгаш кооперастаарын ханыладыры, улус ажыл-агый планнарын улам сырый холбаштырары, чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, социалистиг күрүнелерниң экономиктиг интеграцияның оруу-биле бурунгаарлаары эргежок чугула деп нийти түңнелге практика бисти чедирип келген. Ол чугула болгаш херектиг херек-тир, эштер.

Социалистиг чурттарның экономиктиг интеграциязы — чаа болгаш нарын чорудулга. Ол дээрге экономиктиг хөй-хөй айтырыгларны чаа, улам калбак арга-биле көөрү, чүгле хамаарышкан чурттуң эвес, харын кады ажылдажылганың бүгү чурттарының эрге-ажыктарынга таарышкан эң ажыктыг шиитпирлээшкиннерни тып билири-дир. Ол болза эртемниң болгаш техниканың эң чаа чедиишкиннеринге, бүдүрүүшкүнүнүң эң орулгалыг болгаш техника талазы-биле мурнакчы хевирлеринге быжыг идегел салырын негеп турар.

Бистиң план болгаш ажыл-агый органнарывыстың ажылдакчыларын СЭКП чогум-на харын шак ынчаар көөр чорукка кижиндер. Ооң-биле холбаштыр акы-дуңма чурттар-биле үр хуусааның экономиктиг харылзааларын хөгжүдеринге бистиң ажыл-агый системавыстың бүгү звенозарының сонуургалдыг болурун бедидип болгу дег хемчеглерниң дугайын болдап көрзе эки хире-дир.

XXIII болгаш XXIV съездилерниң аразындагы үеде бистиң партиявыс социалистиг күрүнелер-биле Совет Эвилелиниң ийи талалыг харылзааларын быжыглаар дугайында хөй сагыш салып келген.

Сырый болгаш янзы-бүрү талалыг кады ажылдажылга, найырал болгаш чүректиң ханызындан чорук Варшава керээзиниң киржикчилери чурттар-биле — Болгария, Венгрия, Герман Демократтыг Республика, Польша, Румыния болгаш Чехословакия-биле бистиң харылзааларывыска бот шынар болур чүүлдер-дир.

Найырал, кады ажылдажылга болгаш дузалажылга дугайында Болгария, Венгрия, Чехословакия болгаш Румыния-биле чаа керээлер чардынган. ГДР, Польша болгаш Моол-биле күштүг боор турган мурнундагы керээлер-биле кады, акы-дуңма чурттарның аразында ийи талалыг өске-даа керээлер-биле кады ол документилер чаа, социалистиг хевирниң кайы-кайызынга ажыктыг эвилелчи хүлээлгелериниң делгеренгей системазы болуп турар.

Польша Улус Республика-биле бистиң найыралывыс чайгылыш чок. Акы-дуңма Польшага тыптып келген бергелер аңаа ажып эртингениин ханы сеткил ханыышкын-биле демдеглеп турар бис. Польшаның Каттышкан ажылчын партиязы ооң ажылчын аңгы-биле болгаш бүгү ажылчы чоннар-биле харылзаалары быжыккан турарынче, чуртка социализмниң туруштары улам-на быжыг болган турарынче угланган хемчеглерни боттандырып турар. Польша өңнүктер эң улуг чедиишкиннерлиг болурун Совет Эвилелиниң коммунистери сеткилдиң ханызындан күзеп турар. (Диңмиттиг, үр адыш часкаашкыны).

Вьетнамның ажылчы чоннар партиязы-биле, Вьетнам Демократтыг Республика-биле бистиң партиявысты, совет улусту социалистиг эп-сеткил каттыштырылгазының болгаш быжыг дайынчы найыралдың харылзаалары холбаштырып турар. (Адыш часкаашкыны). Улуг патриотчу болгаш революсчу Хо Ши Минниң чагыгларын эдербишаан, вьетнам улус социализмниң тугун бодунуң холунда бедик тудуп турар болгаш империалистиг агрессорларга удур коргуш чок туржуп турар. (Адыш часкаашкыны). Вьетнам Демократтыг Республика чепсектиг демиселинге-даа, тайбың ажыл-ижинге-даа Совет Эвилелиниң акы-дуңма деткимчезинге моон соңгаар-даа ынанып болурунга ол бүзүреп болур. (Үр адыш часкаашкыны).

Куба Республика-биле, Кубаның Компартиязы-биле кады ажылдажылганы быжыглаарынче ол чылдарның дургузунда Төп Комитет үргүлчү кичээнгей салып келген. Ийи таланың күжениишкиннериниң түңнелинде совет-куба харылзааларны хөгжүдеринге дыка улуг чедиишкиннер чедип алдынган. Совет Эвилелиниң болгаш Кубаның улустары — нийти демисел талазы-биле дайынчы өңнүктер-дир, оларның найыралы сынышт диве[с]. (Үр адыш часкаашкыны).

Моолдуң Араттың революстуг партиязы-биле, Моол Арат республика-биле СЭКП-ның, Совет күрүнениң чартык чүс чыл дургузунда шылгаттынган быжыг найырал холбаштырып келген. Социалистиг Моолдуң шынчы өңнүү болгаш эвилелчизи — Совет Эвилели моол өңнүктерниң экономиказының улуг-улуг айтырыгларын шиитпирлээринче, бодунуң чуртунуң делегей туруштарын быжыглаарынче угланган күжениишкиннерин идепкейлиг деткип турар.

Корей Улус-Демократтыг Республика-биле, Корейниң Күш-ажылчы партиязы-биле бистиң харылзааларывыс сөөлгү чылдарда калбарган, ол чорук ийи чурттуң улустарының эрге-ажыктарынга таарыжып турар дээрзинге бүзүрелдиг бис. Чуртун тайбың демократтыг ёзу-биле каттыштырар дугайында КУДР-ниң чазааның саналдарын, Корейниң Мурнуу чүгүнден америк шериглерни үндүрер дугайында корей улустуң негелделерин Совет Эвилели деткип келген болгаш деткип-даа турар. (Адыш часкаашкыны).

Отчёттуг үеде совет-югослав харылзаалар хөгжүп үргүлчүлээн. Югославияга социализм быжыккан турарын, социалистиг дем каттыштырылгазы-биле ооң харылзаалары улам быжаан турарын совет кижилер күзеп турар. Бистер — совет-югослав кады ажылдажылга дээш, бистиң партияларывыстың аразынга харылзажылгаларны хөгжүдери дээш туржуп турар бис. (Адыш часкаашкыны).

Кыдат Улус Республика-биле бистиң харылзааларывыстың дугайы. Кыдат удуртукчулар делегей амыдыралының болгаш делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң кол айтырыгларының талазы-биле ленинизмге канчап-даа таарышпас бодунуң сыр-дедир идей-политиктиг платформалыг болуп келгени, а XX съездиниң шутумундан болгаш СЭКП-ның Программазындан ойталаарын бистерден негеп келгени билдингир болгай. Олар бистиң партиявыска болгаш чуртувуска удур өжээннешкек күжениишкинниг пропаганданы калбартып, Совет Эвилелинге хамаарыштыр девискээр талазы-биле негелделер көдүрген болгаш оон туржук херектиң ужурун 1969 чылдың чазынында болгаш чайынында кызыгаарларга чепсектиг чөрүлдээлерге чедирген.

Марксизм-ленинизмниң өөредиин хажыдар, делегейниң коммунистиг шимчээшкининге чарылдырыышкын, империализмге удур демиселчилерниң хүрээлениинге чарылдырыышкын киирер дээр оралдажыышкыннарга удур бистиң партиявыс шиитпирлиг демисежип келген. Кичээнгейлиг болбушаан база өнчүк-чөңгээлерге алыспайн, СЭКП ТК болгаш Совет чазак Кыдат Улус Республика-биле харылзааларны чогумчударын чедип алыр дээш бистен хамаарышкан бүгү чүүлдерни кылып келген.

Сөөлгү бүдүн чартык чылда бистиң талавыстан болган инициативаның түңнелинде ССРЭ-ниң болгаш КУР-нуң аразында харылзааларда чамдык чогумчалыг демдектери коступ келген. 1969 чылдың сентябрьда ийи чурттуң чазактар баштыңнарының ужуражыышкыны болган, ооң соонда кызыгаар айтырыгларын таарыштыр шиитпирлээр талазы-биле чазактар делегацияларының аразынга Пекинге чугаалажыышкыннар эгелээн. Ол чугаалажыышкыннар оожум чоруп турар, ынчангаш оларның таарымчалыг доос туруунга чүгле чаңгыс таланың боттут туружу негеттинмес деп чүве билдингир болгай.

Эрткен чылдың төнчүзүнде ССРЭ-ниң болгаш КУР-нуң аразынга элчиннер солчуушкуну болган. Дыка үр чаңгаар соонда садыг дугуржулгаларынга ат салдынган, бараан саарылгазы элээн өскен. Ол ажыктыг базымнар-дыр. Бо-ла угланыышкын-биле улам ыңай ажылдаарынга белен бис.

Ынчалзажок, өске талазында, Кыдаттың пропагандазында болгаш политиказында антисоветтиг шугум үргүлчүлеп турарын, ылангыя ККП-ниң IX съездизи бодунуң шиитпирлеринге Совет Эвилелинге өжээннешкек ол угланыышкынны быжыглааның көрбейн барып шыдавас бис, эштер.

Ооң-биле холбаштыр чүнү чугаалап болур бис?

Бистиң партиявыстың болгаш күрүневистиң политиказын дугайты Пекинниң нептередип турары болгаш кыдат улуска угаадып турары хоп-нүгүлчү даап бодаашкыннарны шиитпирлиг ширбийн шаап турар бис. (Үр адыш часкаашкыны). Хосталгага ынакшылдыг улустарга удур империалистер боттарының агрессчи үүлгедиглерин идепкейжидип турар ындыг байдалда Кыдаттың болгаш ССРЭ-ниң аразынга чөрүлдээни өөскүдери улам-на мугулай болгаш хоралыг чүүл болур. Байдал болза, ССРЭ болгаш Кыдат ышкаш ындыг күрүнелерниң аразынга өжээннежилгени үрдүдүрерин эвес, харын бүгүле антиимпериалистиг революстуг күштерниң сырый каттыжыышкынын, дем каткан хөделиишкиннерин кажангызындан-даа артык негеп турар.

Совет күрүнениң национал эрге-ажыктарындан аткаарлавас бис. (Үр адыш часкаашкыны). Марксчи-ленинчи үндезинге социалистиг чурттарның болгаш делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң сырый каттыжыышкыны дээш СЭКП моон соңгаар-даа могаг чок демисежир (Адыш часкаашкыны). Ооң-биле кады Совет Эвилели биле Кыдат Улус Республиканың аразынга харылзааларны экижидер чорук бистиң кайы-даа чурттарывыстың үндезин, үр үениң эрге-ажыктарынга, социализмниң, улустарның хосталгазының болгаш тайбыңны быжыглаарының эрге-ажыктарынга таарымчалыг болур ийик дээрзинге бистиң партиявыс болгаш Совет чазак ханызы-биле бүзүрелдиг. Ынчангаш Совет Эвилели биле Кыдат Улус Республиканың аразында харылзааларны чүгле чогумчудуп таарыштырарынга эвес, харын база чаагай кожа-хелбээ болгаш найыралдыг болур чорукту катап тургузар дээш бүгү хемчеглер-биле идиглиг бээринге белен бис база эчизинде барын ол чедип алдынган турар дээрзинге бүзүреливисти илергейлеп турар бис. (Үр адыш часкаашкыны).

Бистиң принципиалдыг туружувус ындыг-дыр. Ол дугайын удаа-дараа медеглеп келген бис, ону быжыы-биле барымдаалап, практика кырынга бадыткап турар бис.

Албания-биле кандыгыл дээр болза, мурнундагызы-биле бир демей, ооң-биле чогумчалыг харылзааларны катап тургузарынга белен бис. Ол чорук бистиң чурттарывыстың кайызынга-даа, социалистиг күрүнелерниң нийти эрге-ажыктарынга-даа ажыктыг болур ийик.

Эштер! Сөөлгү чылдарның делегей болуушкуннарында Чехословакияга политика талазы-биле кризис эвээш эвес черин ээлээн болгай. Мында херектиң херек кырында болган байдалын тодаргайлап турган херээ чок ышкаш-тыр, ол эки билдингир. Бистиң бодалывыс-биле алырга, болган чүүлдең чүгле чамдык эң-не боттуг түңнелдерни чугаалап көрээлиңер.

(Уламчызы 3-кү арында).

ЭШ Л. И. БРЕЖНЕВТИҢ ИЛЕТКЕЛИНИҢ УЛАНЧЫЗЫ

Социализмни тургузарының оруунда кирген чурттарда кандыг-ла бир хире чергезин-биле артып калган иштики антисоциалистиг күштер чогуур байдалдар турда идепкейжип болур болгаш бодунуң ээлчээнде даштыкыдан, ындыг күштер-биле эвилелдежи бээринге кезээде белен империализмниң талазындан деткимчеге кордааш, шуут контрреволюстуг хөделиишкиннерге-даа чеде берип болур дээрзин Чехословакияга болуушкуннар база катап биске сагындырган.

Ооң-биле холбаштыр барыын ревизионизмниң айыылы улам-на тодаргайы-биле илерей келген, ол болза социализмни «экижидер» дээр чүвеге чагдынып алгаш, марксизм-ленинизмниң революсчу мөзү-шынарының сүүзүнүн ап октаптарын оралдажып, буржуаа идеологияның шургуп кирериниң оруктуу арыгдап берип турган.

Социалистиг ниитилелге партияның удуртукчу ролюн доктаамал быжыглаарының, партийжи удуртулганың хевирлериниң болгаш аргаларының үзүктел чокка сайзырангайжыдарының, социализм хөгжүлдезиниң өйү келген айтырыгларын шиитпирлээр чорукту марксисчи-ленинчи чогаадыкчы ёзу-биле көөрүнүң кайы хире чугулаазын Чехословакияга болуушкуннар бүзүрелдиг-биле көргүскен.

Чугаа болза, империализмниң болгаш ооң дузалакчыларының Чехословакияда социалистиг тургузугну чүгле андара ниитер дээн оралдажыышкынының дугайында эвес дээрзин биске билдингир турган. Чугаа болза, социализмниң Европага ниити туруштарынга ындыг арга-биле согуушкунну таварыштырарының, империализмниң эң-не агрессиви күштериниң талазындан социалистиг делегейге удур дараазында халдаашкыннарга таарымчалыг байдалдарны тургузарының дугайында база чоруп турган болдур ийин.

Чехословакияның партия болгаш күрүне ажылдакчыларының, коммунистериниң, бүгү ажылчы чоннарының кыйгырыын барымдаалааш база ол чуртта социализмниң чаалап алыышкыннарынга тургустунар берген айыылды кичээнгейге ап көргеш, бис акы-дуңма социалистиг чурттар-биле кады социализмни камгалаар талазы-биле интернационалчы дузаламчыны Чехословакияга көргүзер деп шиитпирни ынчаарда хүлээп алган бис. **(Үр адыш часкаашкыны).** Империализмниң болгаш контрреволюцияның күштериниң тургусканы онза байдал турда, бистиң аңгы талазы-биле хүлээлгевис, социалистиг интернационализмге шынчы чорувус, бистиң күрүнелеривистиң эрге-ажыктарының дугайында, Европада социализмниң болгаш тайбыңның салым-чолунуң дугайында сагыш салыышкыны ону ынчаар кылырын биске хүлээндирип турган. **(Адыш часкаашкыны).**

ЧКП ТК-ның Пленуму «Кризистиг хөгжүлдениң кичээнгейлери» деп документиге акы-дуңма күрүнелериниң коллективтиг дузаламчызын мынчаар үнелээн билдингир болгай (шуут номчуптайн):

«Социалистиг беш чурттуң эвилелчи шериглериниң Чехословакияже киргени болза, чехословак ажылчы чоннарының ниити эрге-ажыктарынга-даа, делегейниң ажылчы аңгызының, социалистиг демнежилгезиниң-даа эрге-ажыктарынга болгаш делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң аңгы талазы-биле эрге-ажыктарынга-даа дүгжүп турар интернационалчы эп-сеткил каттыштырылгазының хемчеглери болган. Интернационалчы ол хемчег муң-муң кижилерниң амы-тынын алган, тайбың болгаш таарымчалыг ажылдарынга иштики-даа, даштыкы-даа талазы-биле байдалдарны хандырган, социалистиг лагерьниң барыын талазы кызыгаарларын быжыглаан болгаш делегейниң ийиги дайынның түңнелдерин эскертир дээн империалистиг бөлүктерниң кордаашкыннарын чылча шаапкан». **(Дыңмыттыг, үр адыш часкаашкыны).**

Чехословакияның компартиязының кылган ол түңнелинге бис каттыжып турар бис. Социализмниң лагеринге халдаашкын кылырын, ону кошкадырын, ажылчы чоннарның социалистиг чаалап алыышкыннарын божаннадырын болгаш узуткаарын оралдажып турар күштерниң оруунга социалистиг чурттарының акы-дуңмалыышкы чаңгыс эви эң-не идегелдиг моондак болур дээрзин амыдыралдың дуржулгазы база катап көргүскен. Боттарының революстуг чаалап алыышкыннарын олар ышкынмастар, социалистиг дем каттыштырылгазының кызыгаарлары бузулбас болгаш дээп болбас дээрзин социалистиг чурттарның улустары бүгү делегейге тодаргайы-биле көргүзүп турарлар. **(Дыңмыттыг, үр адыш часкаашкыны).**

Чехословакияның коммунистери оларның үлүүнге таварышкан шылгалдаларны чедиишкинниг-биле тутканынга бис сеткилдиң ханызындан өөрүп турар бис. ЧКП ам бодунуң XIV съездизинге белеткенип турар, Чехословакияга социализмниң туружун быжыглаарының оруунга ол чаа чугула үе-чада болур дээрзинге бүзүрээр бис. **(Үр адыш часкаашкыны).**

Эштер! Бодунуң чедиишкиннери-биле болгаш перспективалары-биле, бодунуң бүгү-ле айтырыглары-биле социализмниң бөгүнгү делегейи — ол дээрге ам-даа аныяк, өзүп орар социал организм-дир, ында бүгү-ле чүве шуптузу доктаап тургустуна бербээн, хөй чүүлдерде эрткен төөгү үе-чадаларының ужуктары бар болуп турар. Социализмниң делегейи соксаал чокка хөгжүп, ол үзүктел чокка болбаазырап турар. Ооң хөгжүлдези эрги чүүлдерге удур чаа чүүлдерниң демиселин дамчыштыр, иштики чөрүлдээлерни шиитпирлээрин дамчыштыр чоруп турар дээрзи билдингир. Чыгдынган дуржулга болза чөрүлдээлерни шын-биле болгаш чогуур өйүнде шиитпирлээр база пролетарияттың өндүр улуг башкылары — Маркстың, Энгельстиң болгаш Ленинниң айыткан оруу-биле бүзүрелдиг чоруур талазы-биле акы-дуңма партияларга дузалап турар. **(Үр адыш часкаашкыны).**

Социализмниң делегей системазының күчүзүнүң улам ыңай хөгжүүрүнге бүгү хемчеглер-биле идигни бээри бодунуң интернационалчы хүлээлгези кылдыр Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы санап келген болгаш санап-даа турар. **(Адыш часкаашкыны).** Акы-дуңма чурттарның кады ажылдажылгазы улам-на хөй талалыг болгаш ханы болуп, ажылчы чоннарның улам калбак массаларын хаара туткан турзун дээш, күрүне, ниитилел, ажыл-агый амыдыралының бүгү деңнелдеринге бот-боттарының тодаргай дуржулгазын улам үлелээн-биле солчуп өөренген турзун дээш туржуп турар бис.

Акы-дуңма чурт бүрүзүн экономика болгаш эртем-техника талазы-биле дүрген өзүлдени социалистиг культураның чечектелиишкини-биле, ажылчы чоннарның материалдыг чаагай байдалының көдүрлүүшкүнү-биле таарыштыр дүүштүрүп турар чечектелген күрүне кылдыр көөрүн күзеп турар бис.

Социализмниң делегей системазын чаа ниитилелди кады тудуп тургузуп база камгалап, дуржулгазы-биле болгаш билиглери-биле бот-боттарын байытчыдып турар улустарның найыралдыг өг-бүлези кылдыр, хостуг улустарның келир үедеги делегей ниитилештирилгезиниң үлегер-чижээ деп кижилер ону ынчаар көөр сырый каттышкан болгаш быжыг өг-бүле кылдыр көөрүн күзеп турар бис. **(Дыңмыттыг, үр адыш часкаашкыны).**

Ол бедик эчис сорулганы чедип алырынга Совет Эвилелиниң компартиязы күжениишкиннерин харамнанмас дээрзин бис социалистиг чурттарда бистиң өңнүктеривиске, бистиң акы-дуңмаларывыска болгаш эш-өөрүвүске бүзүредирин чөпшээреп көрүңер! **(Үр адыш часкаашкыны).**

2. Империализм — улустарның, ниитилел депшилгезиниң дайзыны. Улустар империализмге удур

Эштер! Бистиң партиявыс XXIII съездинге-ле, оон соонда — бодунуң элээн каш документилеринге-ле амгы үениң империализминиң мөзүүн делгереңгей-биле тодаргайлап илереткен. Ооң амгы үедеги онзагай чүүлдерин 1969 чылда делегейниң коммунистиг чөвүлел хуралының материалдарында марксисчи-ленинчи ёзу-биле сайгарган. Ынчангаш сөөлгү чылдарның дуржулгазын бадыткаар бодуңуң политиказынга барымдаалап, мээр ужурлуг чүгле чамдык кол чүүлдерге доктаарын чөпшээреп көрүңер.

Амгы үениң капитализминиң онзагай чүүлү делегейде чаа байдалга ооң таарыштыртынып ап турары-биле алган кайызырлатынып турар. Социализмге удур туржуп турарының байдалында капитал чурттарының тергиидекчи бөлүктери аңгы демиселдиң массалыг революсчу шимчээшкин болуп шилчип бээринден кажангызындан-даа артык коргуп турарлар. Ортан — ажылчы чоннарны буржуазия мөлчүүрүнүң болгаш дарлаарының эң-не чажыт хевирлерин ажыглаарын оралдажып, массаларны бодунуң идейлиг болгаш политиктиг контролюнга бодуувар-ла арга-биле тургузар дээш, чамдык таварылгаларда чамдык реформаларны кылырынга белен болуп турар. Боттарының туруштарын быжыглаарынга, бүдүрүлгениң ажыктыг болгаш темпилериниң бедидеринге ажылчы чоннарны мөлчүүрүн болгаш дарлаарын күштелдирериниге эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкиннерин монополиялар калбаа-биле ажыглап турар.

Ынчалза-даа чаа байдалдарга таарыштыртынып ап турары капиталистиг системаның быжыгып доктааганы ол эвес болдур ийин. **Капитализмниң ниити кризизи ханылап уламчылавышаан турар.**

Эң-не сайзырангай капиталистиг күрүнелер безин экономика талазы-биле шыңгыы силгиишкиннерден адырлып шыдавайн. Чижээ, экономика талазы-биле ээлчеглиг кризистен АКШ ам ийи чыл хиреде уштунуп чадап турар. Сөөлгү чылдар капитализмниң акша-саң-хөө системазының шыңгыы кризизи-биле база демдеглеттинген. Акша үнезиниң кудулаарының болгаш ажыл чокталыр чоруктуң хары угда өзүлдезин доктаамал болуушкун болу берген. Сайзырангай капиталистиг чурттарда амгы үеде 8 миллион хире ажыл чоктар санаттынып турар.

Делегей социализмниге удур демиселге каттышкан күжениишкиннерни интеграцияның чорудулгалары-даа, империалистерниң аңгы талазы-биле сонуургалы-даа империалистиг күрүнелерниң аразында чөрүлдээлерни чайладып шыдавайн. 70 чылдарның эгезинде империалистиг адааннажыышкыннарның кол төптери иле тодарап келген: ол дээрге АКШ-тың — Барыын Европаның (хамыктың мурнунда — «Ниити рыноктуң» адды чурттарының) — Японияның аразында адааннажыышкын болур. Оларның аразында экономиктиг болгаш политиктиг адааннажылганың демисели улам чидиг-биле калбарган. Европадан болгаш Япониядан улам-на хөй саныг бараанарны киирип садыглаарын АКШ-тың албан талазы-биле органнарының хоруткан турары, америк капиталдың оларны мөлчүп турарын европа чурттарының кызыгаарларын оралдажып турары — ол демиселдиң илерээшкиннериниң чүгле чамдыктары ол дур. Империализмниң даштыкы политиказы сөөлгү беш чыл дургузунда ооң реакцылыг, агрессиви мөзүлүүнүң өскерлиишкин чогунун чаа-чаа барымдааларын көргүскен.

Моон-биле холбаштыр хамыктың мурнунда америк империализмниң дугайында чугаалаар херек, ол болза мөлчүлгениң болгаш дарлалдың делегей системазының магадылакчызы болгаш камгалакчызы рольду ойнаар дээн бодунуң оралдажыышкынын сөөлгү чылдарда база катап бадыткаан. Америк империализм болза чер болганга тергиидээрин оралдажып, өске улустарның иштики херектерин холгаарлап, оларның дүрүм ёзугаар эргелерин болгаш тускай хамаарышпас байдалын ыят чогу-биле үреп, делегейниң күрүнелеринге болгаш бүдүн районнарынга күш-биле, хоралыышкын-биле, экономика талазынын шургуп кириишкиннери-биле бодунуң тура-соруун дегээрин оралдажып турар.

Дайынның болгаш агрессияның күштери империалистиг өске-даа күрүнелерде база бар дээрзи билдингир. Барыын Германияда — ол дээрге неонацистер-биле улам-на чоок холбажып турар ёжээн негекчилери; Англияда — бо дээрге Соңгу Ирландияның боой туттукчулары, Мурнуу Африканың сөөк-язы ылгавычыларынга боо-чепсек берикчилери, АКШ-тың агрессиви политиказының деткикчилери; Японияда — бо дээрге «мөңге үе-шагда» дайынны хоруп турар конституцияга чөрчүштүр ол чуртту экспансияның болгаш агрессияның оруунче киир идиптерин оралдажып турар милитаристер-дир.

Дайын сөөлүндеги чылдарда капиталистиг делегейде кавчаар-даа аажок улуг хемчээл-биле милитаризмниң өзүп турары шак ол фактыны иччээп көөрү база чугула, эштер. Ол угланыышкын дайын сөөлүндеги үеде улам күштелген. Чүгле чаңгыс 1970 чылда НАТО-нуң чурттары дайын белеткелинге 103 миллиард долларны киирген. Милитаризацияның эң айыылдыг характери АКШ-та тургустунган. Ол чуртка сөөлгү беш чылда дайын сорулгаларынга 400 миллиард хире долларны чарыгдаан.

Империалистер Азияның, Африканың, Латин Американың он-он чурттарының улустарын үзүктел чок үптеп турарлар. Олар чыл санында-ла «үшкү делегей» дээр чурттардан миллиард-миллиард долларны үптеп ап турар. Делегейде аъш-чем байдалының дугайында КНО-нуң 1970 чылда парлап үндүрген илеткелин ёзугаар алырга, ол чурттарда 375 миллион кижи аштап өлүрүнүң байдалында чурттап турар.

Мурнундагы колонияларның азы капиталистиг дарлалдың кысказындан чаза чүткүп үнүп турар өске-даа чурттарның улустарынга бодунуң дарлаашкынын хевээр арттырар азы катап тургузар дээш империалистер кандыг-даа үүлгедиглерни кылырындан чалданмайн турарлар. Ооң дыка хөй чаа херечилерин эрткен беш чыл берген. Араб күрүнелерге удур агрессия, колонизаторларның Гвинеяже халдап кирер дээн оралдажыышкыны. Латин Америкада депшилгелиг ёзу-чурумнарга удур хоралакчы ажыл-чорудулгалар — бо бүгү дээрге, хосталгага ынакшылдыг улустарга удур империализмниң дайыны соксавайн турар деп чүвени катап-катап сагындырып турар.

Амгы үениң колонизаторларының үүлгедииниң эң-не улуу, Американың чут-бакы — ол болза Вьетнамның, Камбоджаның, Лаостуң улустарынга удур АКШ-тың уламчылап турар агрессиязы болур.

Америк империализмниң делегей хөй-ниитизиниң угаан-бодалын хөлзеткени дайынның кемниг үүлгедиглериниң фактылары сөөлгү чылдарда билдингир апарган. Вьетнамның Сонгми деп суурну айыылдыг байдалга таварышкан, ооң боо-чепсек чок, тайбың чонун херээженнер, кырганнар, уруглар-биле катай америк шаажылакчылар узуткап каан.

Дижинге чедир чепсегленип алган интервентилерниң үүлгедип турар кемниг херектериниң дугайын сагыш амыр чугаалаары берге-дир. Чүс-чүс муң тонна хуюктаалдыр өрттедирер бомбалар Мурнуу Вьетнамның бүдүн-бүдүн районнарын өрттедип каан. Барык бүдүн чартык миллион вьетнамчылар хоралаашкынга таварышкан, химиктиг чепсектиң ажыглаашкынының түңнелинде хөй-хөй кижилер өлген. Шынчы кижи бүрүзүнүң арын-нүүрү, эң ылаңгыя коммунистиң арын-нүүрү «барыын цивилизацияның» болгаш «хостуг делегейниң» төлээлекчилери бис деп боттарын адаттынып турар америк интервентилериниң болгаш оларның чалчаларының үүлгедиглери-биле кажан-даа эптешпес.

Эштер! Төөгүнүң чорудуушкунун бодунуң талазынче чая тырттарын оралдашкан империализмниң кордаашкыны буурааашкынга таварышкан — ол дугайында бисте чигзиниг чок. Ынчалза-даа бот-оожургал болгаш сула салдыныышкын турбас деп чүвени бистер, коммунистер, эки билир бис. Капиталистиг дарлалга удур демиселчилерге моон мурнунда туруп келген дарлакчы системаларның сөөлгү, эң-не күштүг удурланыын турар. Ынчангаш мурнувуста — берге болгаш үр демисел туруп турар.

Бо демисел чеже-даа берге болза, ооң өзери уламчылап, ооң хемчээли чайгылыш чок калбарып турар. Империализмге удур демиселчилер аңгы демиселдиң чыл демдеглелдеринге чаа алдарлыг арыннарны сөөлгү чылдарда киирген.

Бөгүн, дүүнгүзү ышкаш, революстуг күштерниң шылгаттынган дайынчы авангардының ролюн **делегейниң ажылчын шимчээшкини** ойнап турар. Монополияларның кол болгаш эң күштүг удурланыкчызы, антимонополистиг бүгү күштерниң сорунзалакчы төвү апарган ажылчын аңгызының ужур-дузазын сөөлгү беш чылда капиталистиг делегейге болган болуушкуннар долу хемчээлге бадыткаан.

Аңгы демиселиниң чаңчылы элээн хөгжээн болгаш күштүг коммунистиг партиялар ажылдап турар. Франция болгаш Италия чижектиг чурттарга ажылчын аңгыга баштаткан ажылчы чоннар капиталистерниң чүгле аңгы-аңгы бөлүктеринче эвес, харын күрүне-монополистиг дарлаашкынның бүгү системазынче шимээшкинни кылган таварылгалар бар. Англияда аңгы демиселиниң дүшкүүрлүгүнүң бедик чадазында четкен, а хемчээлиниң талазы-биле, амгы ажыл соксадыышкынының киржикчилериниң санының талазы-биле чүгле 1926 чылдың бүгү-ниити ажыл соксадыышкынынга деңнеп болур. Ажылчын аңгының монополияларга удур демисели АКШ-та калбарган, негр улустуң деңэрге дээш база аныяктарның вьетнамда дайынга удур демисели кестүн көрбээн чидиглениишкини-биле калбарган. ГФР-де ажылчын аңгының массалыг шимчээшкини күштелип турар. Сөөлгү он чылда аңгы талазы-биле улуг үскүлежиишкиннер Скандинав чурттарынга, Голландияга болгулаан. Испанияда социал-политиктиг кризистиң чидиглениишкини уламчылавышаан. Сөөлгү үениң бүгү аңгы тулчуушкуннарынга кол болгаш улам улгадып турар рольду ажылчы чоннарның профессионал организациялары, ылаңгыя бүгү делегейниң Профэвилелдер федерациязынга каттышкан организациялар ойнап турар.

Ажылчын аңгының амгы улуг тулчуушкуннары чаа аңгы тулчуушкуннарының эгези боор үндезин ниитилел таартылгаларынга, ажылчы чоннарның өске-даа кезектери-биле эвилелдешкен ажылчын аңгының эрге-чагыргазын тургузарынга чедирип каап болур дээр дугайында түңнелди акы-дуңма партияларның чөвүлел хуралының үндүргени билдингир болгай. **(Адыш часкаашкыны).**

Ооң-биле кады, эштер, империализм национал-хосталгалыг демиселге өскен күштерниң, хамыктың мурнунда Азияның болгаш Африканың хамаарышпас, антиимпериалистиг хөөнүт аныяк күрүнелериниң улам улуг ыйыышкынынга таваржып турар болгай.

Кол-ла чүве болза национал хосталга дээш дыка хөй чурттарда демиселдиң феодалдыг-даа, капиталистиг-даа, дарлакчы хамаарылгаларга удур демиселче херек кырында шилчип бар чыдары болур.

Хөгжүлдениң капиталистиг эвес оруунче кирген, өскээр чугаалаарга перспективазында социалистиг ниитилелди тургузарының угланыышкынын алган чурттар Азияда болгаш Африкада бөгүн элээн эвес. Бо оруктап хөй чурттар чоруп орар. Улусчу массаларның эрге-ажыктарынга дүгжүп турар, национал хамаарышпас чорукту быжыглаарынга чедирип келир ханы социал өскерилгелерин оларда боттандырып турар.

Империализмниң дарлаашкынынче национал болгаш социал хосталга күштериниң шаап халдаашкыны янзы-бүрү аргалар-биле кестүп кээп турар. Чижээ, социализмче шиглээн чурттарда империалистиг монополияларның өнчүзүн национализастаарын чорудуп турар. Ол чорук херектиң ужурун ёзугаар алырга революсчу-демократтыг политиканың экономиктиг баазазы боор турар күрүне секторун быжыглаар болгаш хөгжүдер арганы берип турар. Каттышкан Араб Республика ышкаш чуртта күрүне сектору ам бүгү үлетпүр бүдүрүлгезиниң 85 хуузун хаара тудуп турар, Бирмада — күрүне сектору тывыш үлетпүрүнүң 80 ажыг болгаш ажылдап кылыр үлетпүрүнүң 60 хире хуузун контрольдап турар. Империалистерниң өнчүзүн национализастаар талазы-биле чаа чугула хемчеглерни Алжирде боттандырган. Хөй-хөй даштыкы бүдүрүлгелерни, банкыларны, садыг компанияларын Гвинеяда, Суданда, Сомалиде, Танзанияда күрүне эргезинче дамчыдып берген.

Чер дугайында айтырыг ышкаш, хөй-хөй миллион тараачын массаларның салым-хуузунга дээп турар ярын айтырыгны шиитпирлээринге чугула хемчеглерни алган. Бир эвес, чүгле эрткен беш чылдың дугайында чугаалаар болза, чугула аграр чаартылгаларны КАР-да болгаш Сирияда чоруткан, ооң эгезин Суданда болгаш Сомалиде салган. Бо чылын аграр реформаны эрттирер дугайын Алжирде чарлаан. Конго Улус Республикада (Браззавиль) бүгү черни, ооң эртинезин күрүне өнчүзү кылдыр дамчыдып берген.

Неоколонизаторларның болгаш иштики реакцияның соксаш дивес атакалары болуп турар үеде чыдып калган ниитилел хамаарылгаларын капиталистиг эвес эгелээшкинге үнелээн-биле эде тургузары — чиик эвес херек болдур ийин. Бергедээшкиннерге таваржып тураа-даа социалистиг угланыышкынның күрүнелери боттарының шилип алган оруу-биле улам ыңай бурунгаарлап бар чыдары онза чугула болуп турар. **(Адыш часкаашкыны).**

Мурнунда колония чораан болгаш хамаарылгалыг чурттарда депшилгелиг ниитилел өскерлиишкиннери бир дески бурунгаарлаваан. Ынчалза-даа реакцияның күштеринге удур, империализмниң чалчаларынга удур демисел чер болганда чоруп турар, чамдык чурттарның депшилгелиг күштери дыка чугула чаалап алыышкыннарны ам безин чедип алган. Индияга улуг банкыларны чоокта чаа национализастаан болгаш индий парламентиниң улус палатазынга сөөлгү соңгулдага барыын күштерин тиилээни чижектиг болуушкуннарны сактып чугаалаарга-ла, четчир-дир. Бо чурттуң улус массалары реакцылыг, империалистиг күштерге удур шиитпирлиг-биле демисежип турарын, чер реформазын болгаш өске-даа социал-экономиктиг чаартылгаларны боттандырар дээш, делегей ареназынга тайбың болгаш найырал политиказы дээш демисежип турарын херечилеп турар. **(Адыш часкаашкыны).** Цейлонда болгаш Нигерияда чугула ниитилел бурунгаарлаашкыны болган.

Нарын болгаш харын чамдык аштырыышкыннар туразжок, ниитилел өскерлиишкиннериниң хөй янзылыг чорудулгазы делегейниң делгем девискээринде чоруп турар. Ажылчы чоннар боттарының эргелери дээш, ёзулуг хосталга дээш, кижиниң төлеви дээш демиселге чугула тиилелгелерни чедип ап турар. Ам-даа колониалдыг дарлалдың адаанда хилинчектенип турар чурттарның патриоттары хосталга дээш боттарының эрес-маадырлыг демиселин үргүлчүлеп турар.

Бистиң чуртувусту ап көөр болза, ук чөптүг демиселди ол бүрүнү-биле деткип турар. Хосталган чурттар-биле ССРЭ-ниң политиктиг болгаш экономиктиг кады ажылдажылгазы бо чылдарның дургузунда улам ыңай хөгжээн. Оларның-биле бистиң садыглажылгавыс өзүп турар. Азияның болгаш Африканың хөй-хөй күрүнелеринге бистиң киржилгевис-биле үлетпүрнүң болгаш көдээ ажыл-агыйның он-он бүдүрүлгелерин тудуп тургускан. Ол чурттарга кадрлар белеткээринге-даа бистер салыышкынывысты киирип турар бис. Ынчаарга ол бүгүнү кайы-кайызының эрге-ажыын барымдаалап кылып турар.

Латин Американың элээн хөй чурттарының амыдыралында улуг өскерлиишкиннер болуп турар. Чилиге улусчу чаңгыс эптиң күштериниң тиилелгези эң чугула болуушкун болган. Бодунуң күзеп турары болгаш бүзүреп турары ындыг чаактыг конституциялыг оруу-биле тургузарын аңаа чон ол дииттиң бүгү төөгүзүнүң дургузунда бир-ле дугаар чедип алган. **(Үр адыш часкаашкыны).** Ол чорук Чили улустуң чаалап алыышкыннарын чок кылырынче чүткүп турар иштики реакцияның болгаш империализмниң калчаалыг удурланыышкынын болдуруп турар. Ынчалза-даа Чилиниң чону бодунуң шилип алган оруу-биле чорууурунга бүрүн шиитпирлиг. Латин Американың өске чурттарының ажылчы чоннары Чилиниң депшилгелиг угланыышкынын деткип турар. Перунуң болгаш Боливияның чазактары, америк монополияларының кулдалыышкынынга удур демисежип турар.

Колонияларның болгаш хамаарылгалыг чурттарның улустары национал хосталга дээш демиселди эгелээш, дарлакчы тургузугнуң шуут-ла үндезиннеринге удур демиселге чедер дээрзиниң дугайында улуг Ленинниң баш удур көрүүшкүнү боттанып турар. Ынчаарга ол чорук болза, делегейниң ниитилел системазы болур ниити капитализмниң туруштарынга эң күштүг согуушкун болбайн аан.

Эштер! Империализмге удур демиселге чедиишкинниг дөйүүлде-ле антиимпериалистиг күштерниң болгаш хамыктың мурнунда оларның авангарды — делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң сырый каттыжыышкынындан хамааржыр. Ол сырый каттыжыышкынны, коммунистиг хүрээлениң чаңгыс эвин быжыглаар дээш, эрткен беш чылдарның дургузунда бистиң партиявыс өске акы-дуңма партиялар-биле кады элээн эвес күжениишкинни салган.

Сорулга нарын турган. Коммунистиг шимчээшкинниң ажыл-чорудулгазының идея-теориктиг үндезинин болур марксизм-ленинизмче янзы-бүрү талалардан атакалаар дээн оралдажыышкыннар ылаңгыя бо отчёттуг үеде эң-не тодаргайы-биле илереп келген. Кыдат удуртулга «марксисчи-ленинчи партиялар» деп аттың адаа-биле элээн хөй чурттарга чарылдырыкчы бөлүглежиишкиннерни тургузарынче шилчип, делегейниң коммунистиг шимчээшкинин бужартаныштыр оларны каттыштырарын бар-ла шаа-биле оралдашкан. Ол бөлүглежиишкиннер-биле троцкистерниң эвилелдежип турганы ховар эвес. Национал бот аңгылаанышкынче чүткүл чамдык черлерде идепкейжээн, «солагай» болгаш ол ышкаш барыын оппортунизм хевирин эгелээн.

Коммунистиг шимчээшкинниң сырый каттыштырарынче ооң идейлиг үндезинин быжыглаарынче эргилдеш чедип алыры — кол эчис сорулга турган. Ол эчис сорулганы чедип алыры дээш демиселге чугула үе-чада болза европейжи компартияларының 1967 чылда Карловы Варыга болган конференциязы, а ол ышкаш делегейниң коммунистериниң өске-даа элээн хөй ужуражыышкыннары болган.

Ооң түңнелинде коммунистиг болгаш ажылчы партияларның делегей чөвүлел хуралын чыылдырар дугайында айтырыгны хүннүң айтырыы кылдыр тургускан. Ол чөвүлел хуралды эрттирериниң мурнунда улуг белеткел ажылын чоруткан. Чөвүлел хуралдың идеязын ажылдап тургузарынга-даа, ол ышкаш оон белеткелинге-даа бистиң партиявыс, СЭКП ТК-зы биче эвес салыышкынны киирген болур болгай силер, эштер.

Ук чөвүлел хурал коммунистерниң делегей шимчээшкининиң быжыглаарының болгаш бүгү-ле антиимпериалистиг күштерни каттыштырарының оруу-биле бурунгаар базым болган. Марксисчи-ленинчи теорияның дыка айтырыгларын амгы үениң байдалынга таарыштыр хөгжүдеринге чөвүлел хурал хөй чүүлдү кылган. Акы-дуңма партияларның харылзаажылгазының шак ындыг эң-не делгем хевири төлээлеттирилгелиг хевири интернационалчы коммунистиг шимчээшкинниң негелделеринге дүгжүп турар дээрзин бадыткаттынган. Акы-дуңма партияларның ындыг делегей шуулганнарын эргежок чугула тургузуглуг хире-чергези-биле эрттирип турарының эргелиг талазының дугайында чөвүлел хуралдың киржикчилериниң кылган түңнели-биле бистиң партиявыс бүрүн каттыжып турар. Бир эвес ындыг шуулганнар делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң практиказынга быжыглап тургустуна бээр болза, ажыктыг болур ийик. **(Үр адыш часкаашкыны).**

Бүгү делегей характерлиг болу берген, В. И. Ленинниң төрүттүнгениниң хүнүндек бээр чүс чыл болган оюну коммунистиг шимчээшкинниң сырый каттыжыышкынынга база аажок улуг ужур-дузалыг болган. Марксисчи өөредигниң амыдыралчызын компартияларның хуралы болгаш ленинчи юбилей база катап көргүскен; империализмге база ажылчын шимчээшкининде оппортунизмге удур, ажылчын аңгының болгаш бүгү ажылчы чоннарның эрге-ажыктары дээш демиселге акы-дуңма партияларның идепкейин көдүрген. **(Адыш часкаашкыны).**

Ниитизи-биле алырга, делегейниң коммунистиг шимчээшкининде сырый каттыжыышкын улам-на быжыгып турар. Партиялар аразында ийи талалыг база хөй талалыг харылзаалары идепкейжип турар деп чугаалап болурунуң үндезин барымдаазы бар. Бистиң партиявыс ону байыр чедирип турар. Ажыл-херек чогум-на ындыг кады ажылдажыышкын-биле чоруттунган турзун дээш, бистиң партиявыс моон соңгаар-даа идигни бээр апаар. **(Адыш часкаашкыны).**

Ынчалза-даа таарымча чок болуушкуннар чамдык черлерде ам-даа ажып эрттинмээн дээрзин бистер … байы-барып шыдавас бис, эштер. Барыын болгаш … ревизионизмге удур, национализмге удур демисел хевээр эргежок чугула болуп турар. Амгы үеде … идеологтар, буржуаа пропаганда социализмге болгаш коммунистиг шимчээшкинге удур демиселге … мыктан күзелдии-биле чогум-на национализмче, ылаңгыя оларның антисоветизм ышкаш хевирлеринче … лып турар. Олар компартияларда оппортунистиг … ни идеологтуг сулчээ хевирлиг чүүлдү кылырын турарлар. Олар демгилерге мынчаар чугаалап … луп турар: силер боттарыңарны антисоветчи кылдыр бадыткаңар, а бистер турган, силер ёзулуг-ла «… лер» болгаш мырыңай-ла «тускайлаң туруштуг» … рар-дыр силер деп чарлап үндүрерингe белен … кижилер боттарының-даа чурттарында компартияларның демиселдиң оруунче кирип турарын болуушкуннар … рудулгазы харын көргүзүп турар. Ооң чижээ … цияда Гароди, Австрияда — Фишер, Венесуэлада — Петков, Италияда «манифесто» бөлүглежиишкининиң ажылдакчылары чергелиг ренегаттар-дыр. Ындыг идегеттерге удур демиселди акы-дуңма партиялар боттарының хүрээлениң быжыглаарының чугула негелдези кылдыр көрүп турар. Ынчангаш ол чижектер болза — а оларны оон-даа хөйү көргүзүп болур ийик — ревизионизмге база национализмге удур демисел коммунистиг партияларның чугула … болуп артпышаан турар дээрзиниң дугайын херечилеп турар-дыр. **(Адыш часкаашкыны).**

Эштер! Империализмге удур демиселге улам-на улуг рольду революсчу-демократтыг партиялар ойнап турар, оларның дыка хөйү социализмни бодунуң программазының сорулгазы кылдыр чарлап турарлар. СЭКП оларның-биле харылзааларны идепкейжидип турар. Ындыг партияларның компартиялар-биле, оон иштинде бөгүн чурттарының компартиялары-биле кады ажылдажыышкыны империалистиг шимчээшкинниң, национал хосталга чорукту быжыглаарының эрге-ажыктарынга, социал депшилгениң херээнге бүрүн дүгжүп турар дээрзинге бүзүреп турар бис.

Барыын чүктүң, Чөөн чүктүң болгаш Латин Американың элээн хөй чурттарының чөөн социалистиг партияларының харылзааны тудуп база хөгжүдүп турар бис. Бо талазы-биле сөөлгү чылдарның дургузунда дыка идепкейлиг ажылды чоруттунган.

1969 чылдагы делегей чөвүлел хуралының шиитпирин дүүштүр, СЭКП тайбың болгаш демократия дээш демиселге база ол ышкаш социализм дээш демиселге социал-демократтар-биле кады ажылдажылганы хөгжүдеринге белен. Ынчаарга ону кылырда, бодунуң идеологиязын, революстуг принциптерин барымдаалаар апаары … болбайн аан. Ынчалза-даа коммунистерниң ол … социал-демократтарның барыын үзелдиг удуртукчуларының талазындан күжениишкиниң удурланыышкыны турар. Ажылчын шимчээшкинниң монополистиг … эрге-ажыктарынга чагыртыр, тайбың, демократия болгаш социализм дээш ажылчы чоннарның демиселин үреп турар кандыг-даа туруштарга удур эптешпес демиселди бистиң партиявыс чорудуп келген болгаш чорудуп-даа апаар. **(Адыш часкаашкыны).**

Эштер! Улустуң хеээ дээш демиселчилериниң … хуузунга мажан шаглан бээр ондажып келген бүгү … далардан артык эң-не берге шылгалдалар коммунистерниң улуг-хуузунга онаашкан. Ынчалза-даа мынча … чи сөстерин утпаан бис: «Революцияга кызыгаар чок бердиниишкин болгаш чоңга революстуг угаадыглалды … үреапиин чаштырган соонда ажаап алырынга … он-он чылдар эртсе-даа, мычан безин халас ба…» (… арын 261). Коммунистерниң идеялары херек кырында … тыг социализмниң практиказынга, миллион-миллион кижилерниң медерелинге болгаш ажыл-херектерин… биле боттанган.

Акы-дуңма коммунистиг болгаш ажылчын партияларның боттарының чурттарында чорудуп турар кайы хире ажылын Совет Эвилелиниң коммунистери бедии деп турар. Ол ажылдың кайы хире бергезин, кайы хире карак кызыл чорукту, бистиң ниити улуг идеалдарывыска кайы хире кызыгаар чок бердиниишкинни оларның бистер эки билир бис. Бистиң соратниктеривис — бүгү делегейниң коммунистеринге бөгүн база катап байыр чедирип күзеп тур бис: бистиң партиявыс кезээде силерниң-биле чаңгыс ыяк дайынчы одуругга чоруур, эргим өңнүктер! **(Дыңмыттыг, үр адыш часкаашкыны).**

Демиселге үндүрген кедергей улуг … когаралдарның дугайын кажан-даа утпас бис. Коммунистиг шимчээшкинниң маадырларының аттары, эрес-маадырлыг чоруктарының болгаш ажылчын аңгының хереглиг демиселиниң … зының үлегер-чижээ бүгү-ле ёзулуг революстуг … тыг чүүлдер боон мөңгеде артар. Ол чүүлдер Ленинниң партиязынга, тиилелгелиг социалистиг революцияның … бир дугаарында көдүрүп үндүрген совет улустуң … ыдыктыг болуп артар. **(Адыш часкаашкыны).**

Бодунуң интернационалчы хүлээлгезин мерейлиг … шаан, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы делегейниң антиимпериалистиг демиселин улам ыңай … жидеринге, ооң бүгү-ле киржикчилериниң дайынчы эвин быжыглаарынга идиг берип турар … аразының ажыл-херектеринге моон соңгаар-даа … апаар.

Социализмниң хөрээниң бүгү делегейге бүрүн … дээри чайлаш чок. **(Дыңмыттыг, үр адыш часкаашкыны).** Ынчаарга ол тиилелге дээш, күш-ажылчы чоннарның … жин дээш бистер күштеривисте харамнанмайн … бис! **(Дыңмыттыг, үр адыш часкаашкыны).**

(Уланчызы 4-кү арында).

ЭШ Л. И. БРЕЖНЕВТИҢ ИЛЕТКЕЛИНИҢ УЛАНЧЫЗЫ

3. Тайбың болгаш улустарның айыыл чок чоруу дээш Совет Эвилелиниң демисели. Агрессияның империалистиг политиказынга ойтур шавыышкын

Эштер! Отчёттуг үеде Төп Комитет болгаш Совет чазак ССРЭ-ге коммунизм тургузуушкунунуң тайбың байдалдарын хандырары-биле, агрессчи империалистиг күштерниң үүлгедиишкиннерин сойгалаары-биле болгаш үзери-биле, социализмниң, улустарның хосталгазының, тайбыңның камгалаары-биле боттарындан хамааржыр бүгү-ле чүүлдерни кылган.

Улустар аразының өйү келген айтырыгларын аайлап таарыштырарының, өске социал системага хамааржып турар күрүнелер-биле чогумчалыг, а туруп турар байдал таарзыр болза, эки харылзааларны тударының үндезин барымдаалыг шугуму-биле агрессияга быжыг ойтур шавыышкынны бээрин бистиң политиказыска өскерлиш чок дүүштүрүп келген. Күрүнелерниң ниитилел тургузуунда хамаарылга чокка оларның тайбың кожа-хелбээ догуннаарының ленинчи принцивин бистер мурнукузу ышкаш хажык чок камгалап турган бис. Амгы үеде ол принцип улустар аразының хөгжүлдезиниң херек кырында боттуг күжү болу берген.

Бодунуң чидииниң аас келир үеге ужур-дузазының талазы-биле бистиң оңга кичээнгейни негеп турган улустар аразының эң чугула айтырыгларынга доктаарын чөпшээреп көрүңер.

Хамыктың мурнунда Мурнуу-Чөөн Азияда болуушкуннар дугайында. Делегейниң ол районунда АКШ-тың чагырыкчы бөлүктериниң кыпсып үндүрген агрессчи дайыны америк улуска тиилелгелериниң алдарын эвес, а хөөржүдүлгениң он-он муң веноктарын салдырып турар. Бодунун чуртунга боду ээ болур дээн вьетнам улустуң шиитпирлиг дорт шериг интервенциязы-биле-даа, чугаалажыышкыннарны кара ежегээр узамдыктырары-биле-даа, хөлезиленикчилерни улам калбаа-биле ажыглаары-биле-даа сып шыдавас дээрзин боттуу-биле угаап билип шыдаар кижи бүрүзүнге тодаргай болур ужурлуг.

Дайынны «вьетнамчыдар» дээр чорук, тодаргайлаарга Вашингтоннуң эрге-ажыын барымдаалааш, вьетнамнарны вьетнамнарның холу-биле кырарының планы, агрессияны Камбоджаже болгаш Лаосче калбартканы — ол бүгү Американы Индий-Кыдатта хирлиг дайынның малгажындан уштатыртып шыдавас, агрессияны кыпсып үндүрген болгаш үргүлчүлеп турар кижилерниң Американы былчап кааны чүдек-бужар чоруун арыдыр чуп шыдавас. Вьетнам айтырыын шиитпирлээриниң чүгле чаңгыс оруу бар. Ол орукту ВДР-ниң чазааның болгаш Мурнуу Вьетнам республиканың Революстуг түр чазааның саналдарында, бистиң быжыы-биле деткип турар саналдарывыста тодаргай айыткан. (Үр адыш часкаашкыны).

Вьетнамның, Камбоджаның болгаш Лаостуң улустарынга удур империалистиг агрессияны соксадырын Совет Эвилели шиитпирлиг негеп турар. Бистиң чуртувус Индий-Кыдаттың маадырлыг улустарының чөптүг херээниң идепкейлиг деткикчизи болуп турган болгаш деткип турар база моон соңгаар-даа деткиир. (Адыш часкаашкыны).

Делегей политиказында өске «хып турар чер» — Чоокку Чөөн чүк. Израильдиң КАР-же, Сирияже болгаш Иорданияже халдааның түңнелинде тыптып келген кризис — эрткен үениң дургузунда улустар аразының харылзааларының хөгжүлдезинде эң-не күженишкинниг кризистерниң бирээзи.

Агрессияны соксадыр болгаш буруу шавар дээш, бүгү-ле эргежок чугула чүүлдерни бистер акы-дунма социалистиг чурттар-биле кады кылган бис. Ол айтырыгны бис КНО-нуң Айыыл чок чорук чөвүлелинге шиитпирлии-биле тургускан бис. Бистиң негелдевисти ёзугаар Кол Ассамблеяның онза сессиязын чыылдырган. Аткылажыышкынны соксадыр дугайында КНО-нуң шиитпирин тоомчага албаан Израиль-биле дипломаттыг харылзааларны ССРЭ болгаш акы-дунма өске-даа чурттар үскен. Халдаашкынга таварышкан араб күрүнелерниң, хамыктың мурнунда КАР-ның болгаш Сирияның камгалал күчүзүн катап тургузарынга бистиң чуртувус дузалашкан, ол чурттар-биле кады ажылдажылга чыл келген тудум быжыгып турар.

Каттышкан Араб Республика чугула эгелекчи чорукту чоокта чаа саналдаан. КНО-нуң тускай төлээлекчизи Ярринганың саналын хүлээп ап турарын болгаш израиль шериглерин эжелеп алган араб девискээрлерден үндүрер болза, Израиль-биле тайбың дугайында дугуржулга чарарынга белеткин КАР медеглээн. Суэц каналы-биле судноларжы чоруушкунун чоокку үеде катап тургузарының хемчеглерин алырын КАР база-ла саналдаан. Ынчангаш араб таланың туружу Чоокку Чөөн чүкте кризисти шиитпирлээринге боттуг үндезинни берип турар. Ол бүгү саналдардан Израильдиң чазааның ойталааны болгаш Тель-Авивтиң араб черлерни алырынче ам ыят чок ажыы-биле семеп турар чоруу Чоокку Чөөн чүкке тайбынче орукту кым дуглап турарының, ол районда дайынның айыылдыг одаа кымның буруузу-биле хевээр артып турарының дугайын бүгү тодаргайы-биле чугаалап турар-дыр. Израиль экстремистерни өлемчидип турар кижилерниң ойлук чок чоруу, — американ империализмниң болгаш агрессчи империалистиг бөлүктерниң чепсээ болуп турар делегей сионизминиң ролю ооң-биле черге-лештир улам-на тода көстүп турар.

Ынчаарга Тель-Авив чүвени сарыылдыг көрген болза чогуур турган ийик. Эжелеп алган өскениң черлерин бодунга быжыглап алыр болгаш куземче чок артар деп, Израильдиң чагырыкчы бөлүктери шынап-ла кордап турарлары ол бе? Дээрбечи халдаашкынның түңнелинде эжелекчилерниң чедип алган артык күштүг чоруу кедизинде барып хей-хоозун болур. Синайның элезиннеринге чиргилчинниң чиде бээри ышкаш, ол артык күштүг чорук база-ла ынчаар арлы бээр. Ынчаарга Чоокку Чөөн чүкке политиктиг аайлап таарыштырылганы чедип алырын үр уламдыктырган тудум-на, делегейниң хөй-нинти санал-оналының килеңнээшкини, агрессчиге болгаш ооң өмээржикчилеринге араб улустарның кээр хөөн чок чоруу улам-на күштелир, Израильдиң чагырыкчылары бодунуң чонунга, бодунуң чуртунга улам-на улуг когарадды таварыштырар.

Совет Эвилели араб өңнүктерин моон соңгаар-даа быжыы-биле деткиир. (Адыш часкаашкыны). Чоокку Чөөн чүкке улустар аразынга политиктиг магадылалын тургузарынга Айыыл чок чорук чөвүлелиниң доктаамал кежигүннери өске күрүнелер-биле кады киржиринге Совет Эвилели белен.

Ону чедип алган соонда, бистиң көрүп турарывыс-биле алырга, ол районга дайынның дүшкүүрлүг чоруун чавырылдырарынче, ылаңгыя Чер ортузу далайны тайбыңның болгаш найыралдыг кады ажылдажылганың далайы болдурарынче угланган базымнарны улам ыңай таарыштыр көрүп болур.

Эштер! Бо бүгү чылдарның дургузунда бистиң даштыкы политикага идепкейлиг чоруувустуң бир чугула угланыышкыны болза Европа айтырыы боор келген.

Европа херээнге хамаарыштыр чедип алдынган кол чүүл болза, совет-француз харылзааларны экижиткени болур. Францияның президентизи-биле чоокта чаа Москвага болуп эрткен чугаалажыышкыннар болгаш политиктиг консультация дугайында протоколга ат салганының түңнелинде совет-француз кады ажылдажылганың аргалары улам калбарган. Бистиң улустарывыстың найыралы төөгүлүг быжыг харылзааларга үндезилеттинип турар. Нинти сонуургалдар талазы-биле бистиң күрүнелеривистиң мурнунда бо хүннерде-даа улуг делгемнер тургустунуп турар. ССРЭ биле Францияның аразынга харылзааларны моон соңгаар улам хөгжүдер болгаш ханыладыр дээш туржуп турар бис. Делегейниң айыыл чок чоруунуң чугула фактору ында деп санап турар бис.

Бистиң ГФР-биле харылзааларывыста чедип алдынган чүүлдерниң түңнелинде Европага чаа перспективалар ажыттынган.

Европага быжыг тайбыңның үндезини — чүнүң-даа мурнунда Европа күрүнелериниң кызыгаарларын быжыг болдурары болур деп бистер болгаш бистиң эвилелчилеривис база өңнүктеривис дайын соондагы бүгү үениң дургузунда санап келген. Ам Совет Эвилели-биле Польша болгаш ГФР-ниң аразында чардынган керээлер кызыгаарларны, ооң иштинде ГДР-биле ГФР-ниң болгаш Польша күрүнениң барыын талакы кызыгаарларының быжыкканын улам тодаргай бадыткап турар.

Айыттынган керээлерни бадылаар дугайында айтырыгга холбаштыр Барыын Германияда политиктиг күштер улам тода аңгылажып турар. Керээлерни бадылаарын уламдыктырары — ГФР-ниң бүгү политиказынга бүзүрел чок чоруктуң чаа кризизин болдурар болгаш Европада политиктиг байдалды база делегейниң дүшкүүрлүг байдалдарын чавырылдырарын баксырады бээр деп бо маргыш чок айтырыгны Боннуң болгаш өске-даа күрүнелерниң угаан-сарыылдыг бөлүктери билип турар дээрзинге бүзүрээр апаар.

Совет Эвилелинге хамаарыштыр алырга, ол Барыын Германия-биле чардынган керээге холбаштыр бодунга алган хүлээлгелерин күүседиринге белен. Бир эвес өске тала ол керээниң негелделерин күүседип эгелээр болза, ГФР биле Европаның социалистиг кезээниң аразында харылзааларны чогумчудар болгаш экижидер талазы-биле хүлээлгелеривисти күүседир бис.

Сөөлгү үеде Европада бооп турар таарымчалыг өскерлиишкиннер турза-даа, ниити дайын сөөлүнде Европада тургустунган айтырыглар үзе шиитпирлеттинмээн. Европада байдалды экижидерин үргүлчүлээр дээш, Европага коллективтиг айыыл чок чоруктуң херээн, база ийи талалыг болгаш ниити Европа үндезинге кады ажылдажылганың хөгжүлдезин улам бурунгаарладыр дээш чүнү кылза чогуур-ла?

Ниити европа хуралын чыылдырары Европада байдалды экижидип болур. Ам Европа күрүнелериниң хөй кезии ол дээш туржуп турар. Ону белеткээри практиктиг политика кавызынче шилчий берген. Ынчалзажок Европага чавырылыышкынны моондактаарын оралдашкан хөделиишкиннер соксавайн турар. Ниити европа хуралын чыылдырар дээш ол континентиниң бүгү күрүнелери ам-даа күженишкиннерни кылыр ужурлуг.

Ол континентиде байдалды экижидеринге ССРЭ-биле Барыын Германияның, Польша биле Барыын Германияның аразында керээлерни дүрген күштүг болдурарын чедип алыры эргежок чугула.

Барыын Берлин-биле холбашкан чугула айтырыглар база-ла шиитпирлеттинер ужурлуг. Бир эвес АКШ, Франция болгаш Англия, бистер ышкаш, Барыын Берлинниң онзагай чурум-байдалын тодараткан эвилелчилерниң дугуржуушкунун хүндүлеп көөр, ГДР-ниң суверенитеттиг эргелерин боттогуннаан социалистиг күрүне кылдыр хүндүлеп көөр болза, амгы үеде бооп турар чугаалажыышкыннар аңаа сонуургалдыг бүгү талаларның, ооң иштинде Барыын Берлинниң чонунуң бодунга, кайы-кайызынга-даа ажыктыг кылдыр чедиишкиниг дооступ болур.

Бүгү делегей эргелериниң хүлээп көрдүнген нормаларынга үндезилеттинген деӊ эргелиг харылзааларны ГДР биле ГФР-ниң аразынга тургузары база ол күрүнелерниң ийилдизин КНО-га хүлээп алыры амгы үениң чугула сорулгазы болур.

Мюнхен дугуржуушкунун эгезинден эгелээш күш чок кылдыр көөр дугайында Чехословак Социалистиг республиканың чөптүг негелделерин хандырары база-ла биче эвес ужур-дузалыг.

Эштер! Делегейниң амгы чугула айтырыгларының бирээзи — чепсегленишкинни дүжүрери болур. Дайын айыылын чавырылдырар, улустар чепсегленишкинниң эңдере бүдүрерин чайлаш чок болур халап кылдыр көрүп чанчыкпазын дээш бистер тодаргай түңнелдерни чедип алырын кызыдып келген бис.

Отчёттуг үениң дургузунда ядролуг чепсекти нептеретпезиниң дугайында керээни белеткеп кылгаш, күштүг болдурган. Элээн хөй күрүнелер, оларның иштинде ядро чепсектиг күрүнелерниң чамдызы ында киришпейн турар-даа болза, ол керээ ядролуг дайынның өөскүп кээриниң айыылын чавырылдырып турар. ГФР, Япония, Италия болгаш өске-даа чурттар ол керээни күштүг кылдыр чарлааш, ооң адаанга ат салырын чедип алыр херек.

Космоска база ол ышкаш далайлар, океаннар дүвүнге ядролуг чепсекти тургузарын хорун турар керээлерни чарган. Ядролуг энергияны чүгле тайбың херээнге ажыглаарын чедип алыры — бистиң сорулгавыс болур.

Стратегтиг чепсегленишкинни шеглээр дугайында чугаалажыышкыннарны АКШ-биле чорудуп турар бис. Ону чогумчалыг доозары ракеталыг чепсегленишкинниң эңдере бүдүрериниң чаа эзилчээнден чайлаар арганы бээр, тургузукчу сорулгаларга дыка хөй акша-хөреңги хосталыр. Ол чугаалажыышкыннар таарымчалыг түңнелдерлиг болзун дээш оралдажыышкынны кылып турар бис.

Чорле ынчаш чепсегленишкинни дүжүрер дугайында, ылаңгыя шериг-техниктиг аспект талазы-биле дыка улуг айтырыгларны чугаалажыры көрдүнүп турар болганда, бир эвес талаларның айыыл чок чоруунуң эрге-ажыктарын деңге барымдаалап көөр болгаш кым-даа чаңгыс талалыг артыкшылдыг аргалыг болурун күзевес болза, ол чугаалажыышкыннар чүгле ынчан үре-түңнелдиг болур.

Ядролуг-даа, ол ышкаш анаа-даа чепсегленишкинни эңдере бүдүрерин соксадыр дээш, чепсегленишкинни бүгү-ниити болгаш бүрүн дүжүрери дээш демисел болза, СЭКП-ниң, Совет күрүнениң даштыкы политиктиг ажыл-чорудулгазының моон соңгаар-даа чугула угланыышкынның бирээзи болур. (Адыш часкаашкыны).

Сөөлгү чылдарда капиталистиг делегейниң чурттары-биле ССРЭ-ниң харылзаалары элээн идепкейлиг болгаш янзы-бүрү талаларлыг болган. Бүгү делегей политиказының нинти айтырыгларының талазы-биле оларның чамдыктары-биле кады ажылдажылга калбарган, бот-боттарын эки билчиринге саадарлыг болуп турар политиктиг консультацияларны практикалап көрүп турар болу берген. Чамдык таварылгаларда узун хуусаалыг үндезинге тургустунган экономиктиг болгаш эртем-техниктиг харылзаалар дыка калбак масштабтыг апарган. Ынчаарга бис бот-боттарывыска ажыктыг кылдыр — чижээ, Италия-биле Волжскийиң автомобиль заводунуң тудуушкунунда, Австрия болгаш өске-даа чамдык чурттар-биле газ индустриязын хөгжүдеринге, ооң иштинде Совет Эвилелинден барыын Европаже газ шугумнарын салып кылырынга кады ажылдажылганы чорудуп турар бис.

Францияга металлургия комплекизин тургузарынга Совет Эвилелиниң киржилгезиниң дугайында дугуржулга чоокта чаа чедип алдынган. Ыраккы Чөөн чүкке чаа порт тудуушкунунга япон фирмалар кады ажылдажылганы чорудар. Бистиң ажыл-херек талазы-биле билелеңчип турарларывыс аңаа улуг сонуургалдыын илергейлеп турар өске-даа улуг төлевилелдер чугаалажып көөрүнүң кырында чорүп турар.

Бистиң кожаларывыс-биле харылзааларывысче кезээде улуг кичээнгейни угландырып турар бис. Финляндия-биле чаагай кожа-хелбээ чорукту болгаш кады ажылдажылганы быжыглаарын уламчылап келген бис; Афганистан болгаш Иран-биле харылзаалар чедиишкиниг хөгжүп турар; Пакистан, Турция-биле харылзааларывыс таарымчалыг; Швеция-биле харылзаа доктаамал быжыг характерлиг.

Индия-биле бистиң найыралчы харылзааларывыс дыка хөгжээн. Делегей ажыл-херектеринге Индияның чазааның чорудуп турары тайбыңга ынакшылдыг, тускай хамаарышпас угланыышкыны, ийи чурттарның улустарын харылзаштырып турар чаңчылчаан найыралдың чаагай салдары — бо бүгү совет-индий кады ажылдажылганы ханыладырынга деткимчени көргүзүп турар. (Адыш часкаашкыны).

Совет-япон харылзааларга канчап-даа ажыктыг болбайн турар. «девискээр айтырыы» деп адаар чүвени чамдык япон бөлүктер ажыглаарын оралдажып турза-даа, Япония-биле бот-бодувуска ажыктыг кады ажылдажылганы улам ыңай калбартырынга биче эвес аргалар бар деп чүвени көрүп турар бис. Ону болур-чогуур керээге үндезилеп бүрүн таарымчалыг болдурары Японияда даштыкы шериг баазаларының бары-биле бергедеп турар. Шынап-ла ындыг таарыштырылгага ийи чурттарның улустарының үр үелиг эрге-ажыктарынга, Ыраккы Чөөн чүкке болгаш Оожум океан бассейнинге тайбыңның эрге-ажыктарынга дүүшкен турар ийик.

Ам Совет Эвилели-биле Американың Каттышкан Штаттарының аразында харылзаалар дугайында. Совет-америк харылзааларны экижидери совет болгаш америк улустарның эрге-ажыктарынга, тайбыңны быжыглаарының эрге-ажыктарынга харылылаан турар ийик. Ынчалза-даа делегейниң аңгы-аңгы девискээрлеринде АКШ-тың агрессчи хөделиишкиннерин херекке албайн барып болбас бис. Сөөлгү үеде америк удуртулга чамдык делегей айтырыгларының, ооң иштинде Совет Эвилелиниң эрге-ажыктарынга хамааржып турар ындыг айтырыгларның талазы-биле бодунуң туружун шыңгыыраткан. Каттышкан Штаттар-биле ажыл-херектиг чорударын чогум-на кандыг-бир-ле иштики политиктиг угланыышкыннарда тургустунуп турар байдалдар-биле харылзашкак америк даштыкы политикада үргүлчү-ле болгулап турар өскерлиишкиннер нарыыдадып турар.

ССРЭ биле АКШ-тың аразында харылзааларны экижидип ап болур аргалыг деп чүвени барымдаалап көрүп турар бис. Капиталистиг чурттар-биле, ооң иштинде АКШ-биле харылзааларга бистиң принципиалдыг шугумувус чүдел дизе, тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынның принциптерин практикага чайгылыш чок болгаш бүрүн боттандырары, боттарынга ажыктыг харылзааларны хөгжүдери болур, а ынчаарга аңаа белен күрүнелер-биле оларның-биле харылзааларга ылап быжыг туруштуг болурун барымдаалап, тайбыңны быжыглаар дээш демиселге кады ажылдажылганы чорудары болур. Ынчалза-даа маргылдаалыг айтырыгларны чугаалажыышкыннар столунуң артынга олурупкаш шиитпирлээр боттуг оралдажыышкын-биле бе, азы политиканы «күш дөгеп» чорудар оралдажыышкыннар-биле бе деп чүвени барымдаалап көөр апаар бис.

Кажан империалистер боттарының агрессчи хемчеглерин чажырып чаары негеттинип келирге, дааԁы-ла «совет айыыл» дугайында хоозун чугаалажыышкынны нептередирин оралдажырлар. Олар ындыг айыылдың илергейлээшкиннерин Индий океанының дүвүнден-даа, Кордильерниң баштарындан-даа дилеп турарлар. А бир эвес НАТО-нуң тураннары-биле Европаның калбак делгемнеринче көөр болза, барыын чүкче шуваарынга белеткенип алган совет дивизиялардан өске чүү-даа көзүлбес болуп турар.

Ынчалза-даа ооң политиказынга шуут-ла удур ындыг хөөннерни Совет Эвилелинче чууй каар дээр оралдажыышкыннарга улустар мегелетпес. Ынчангаш бүгү-ле харыысалга-биле мынчаар медеглеп турар бис: девискээр талазы-биле кымга-даа негелде-хомудал бисте чок, кымга-даа кыжанмайн база кымче-даа халдаар дивейн турар бис, бүгү улустарның хостуг болгаш хамаарышпас хөгжүлдези дээш туржуп турар бис. Дужун бээринче албадаар негелдениң болгаш күш дөгээриниң дылы-биле чугаалажырын бистиң-биле кым-даа семевезин. (Диңмиттиг, үр адыш часкаашкыны).

Кандыг-даа халдаашкыннардан бистиң кызыгаарларывыстың дээп болбас ыдыктыын хандырар, социализмниң чаалап алыышкыннарын камгалаар бүгү эргежок чугула чүүл — тайбыңның чөптүг политиказы-даа, шериг күчүзү-даа, совет улустуң сырый каттыжыышкыны-даа бисте бар. (Диңмиттиг, үр адыш часкаашкыны).

Эштер! Гитлерже Германияны болгаш милитаристиг Японияны чылча шапканының соонда эрткен чээрби беш чыл-биле отчёттуг үе дооступ турар. Ол улуг тиилелгениң үре-түңнели бөгүнгү бүгү делегей ажыл-чорудулгазында-даа чурттап турар. Ындыг улуг шүүделди үндүрүп туруп чедип алган бүгү чүвени совет улус ыдыктыы-биле кадагалап турар.

Бистиң улузувус ам таптыг-ла чээрби беш чыл дургузунда тайбың байдалдарда чурттап турар. Бистиң партиявыстың даштыкы политиказының улуг чедиишкиннерин моон көрүп турар бис. Ам таптыг-ла чээрби беш чыл дургузунда кижи төрелгетен делегей дайынынга таварышпаан. Улустарның бо төөгүлүг чаалап алыышкынынга Совет чурт, ооң даштыкы политиказы биче эвес салыышкынны киирген. Ынчалзажок агрессияның болгаш милитаризмниң күштери кызыгаарлаттынза-даа, ол узуткаттынмаан. Сөөлгү чылдарда олар янзы-бүрү хемчээлдиг 30 дайынны болгаш чепсектиг чөрүлдээлерни өөскүткен. Делегейниң чаа дайынының айыылы долузу-биле чайлаттынган деп чугаалап база болбас. Ол айыыл боттуг чүүл болу бээрин болдурбазы — тайбыңга ынакшылдыг бүгү күрүнелерниң, бүгү улустарның үндезин херээ. (Адыш часкаашкыны).

Совет Эвилели империализмниң агрессчи политиказынга удур тайбыңны идепкейлиг камгалаарының болгаш делегейниң айыыл чок чоруун быжыглаарының политиказын удурланыштыр тургузуп турар. Ол политиканың кол угланыышкыннары эки билдингир. Бистиң партиявыс, бистиң Совет күрүне социализмниң акы-дунма чурттары-биле, тайбыңга ынакшылдыг өске-даа күрүнелер-биле кады ажылдажылганы чорудуп база делегейниң хөй миллион улус массаларының пааг деткимчези-биле тайбың херээ болгаш улустар аразының найыралы дээш турушпушаан, ол угланыышкыннарга демиселди хөй чылдарда чорудуп турар. Амгы үениң байдалында ындыг демиселдиң тодаргай кол сорулгаларын СЭКП мынчаар көрүп турар.

Бирээде.

— Мурнуу-Чөөн Азияда болгаш Чоокку Чөөн чүкте шериг айыылының одагларын узуткаар база агрессияга таварышкан күрүнелерниң болгаш улустарның дүрүм ёзугаар эргелерин хүндүлеп көөрүнге үндезилээш, ол девискээрлерге политиктиг таарыштырылганы кылырынга идиглии бээр.

— Агрессияга болгаш улустар аразынга кара туразында үүлгедиг кылыр чорук бүрүзүнге доп-дораан, шыңгыы ойтур шавыышкынны бээр. Ол сорулгага Каттышкан Нациялар Организациязының аргалары база бүрүн хемчээл-биле ажыглаттынган турар ужурлуг.

— Маргылдаалыг айтырыгларны шиитпирлээрде күш-дөгээриниден база ону ажыглаарының кыжанылындан ойталаары делегей амыдыралының хоойлузу болган турар ужурлуг. Ийи таланың азы регионалдыг керээлерни чарарын үстүнде саналды чүүлдүг дээн көрүп турар чурттарга Совет Эвилели бодунуң талазындан саналдап турар.

Ийиде.

— Делегейниң ийиги дайынының түңнелинде Европага болган девискээр өскерлиишкиннин бүрүн-биле хүлээп көөрүн барымдаалаар. Ол дипке чавырылдырыышкын кылырынче болгаш тайбыңны тургузарынче үндезин эргилдени боттандырар. Ниити Европа чөвүлел хуралын чыылдырарын болгаш аңаа чедиишкиннерин хандырар.

— Европага коллективтиг айыыл чок чорукту хандырарынга бүгү чүүлдерни кылыр. Камгалалдың Варшава Керээзи-биле Соңгу-Атлантика эвилелин, азы оларның шериг организацияларын узуткаарынче баштайгы базым кылдыр ук керээниң киржикчилери чурттарның кады илергейлээн белен чоруун бадыткап турар бис.

Үште.

— Ядролуг, химиктиг, бактериологтуг чепсекти шуут соксадырының керээлерин чарар.

— Ядролуг чепсектиң шенелделерин, чер иштинге кылырын киириштир, кая-даа, кымның-даа кылырын соксадырын чедип алыр.

— Делегейниң янзы-бүрү районнарынга ядролуг чепсек чок зоналы тургузарынга идиг бээр.

— Ядролуг чепсектиг бүгү күрүнелерниң ядролуг чепсээн дүжүрери дээш, ол сорулга-биле ядролуг чепсектиг беш күрүнелерниң — ССРЭ-ниң, АКШ-тың, КУР-нуң, Францияның, Англияның конференциязын чыылдырары дээш туржуп турар бис.

Дөртте.

— Бүгү хевирлериниң эңдере чепсегленишкинниң соксадыры дээш демиселди идепкейжидер. Чепсегленишкинниң ооң бүгү хемчээлинге дүжүрериниң айтырыгларын көөрү-биле делегей конференциязын чыылдырарын саналдап турар бис.

— Даштыкы шериг баазаларын узуткаары дээш туржуп турар бис. Шериг күштериниң чоогу онза айыылдыг бооп турар районнарга, хамыктың мурнунда — Төп Европага чепсектиг күштерни болгаш чепсегленишкиннерни кызырар дээш туржуп турар бис.

— Шериг үскүлежиишкиннери тыптып азы өөскүп үнүп келги дег байдалдарны болгаш оларның делегей кризизинче, делегей дайынынче шилчий бээрин эвээжедир хемчеглерни ажылдап кылыры ажыктыг деп санап турар бис.

— Шериг чарыгдалдарын, хамыктың мурнунда улуг күрүнелерниң оларны кызырар дугайында чугаалажыышкын кылырынга Совет Эвилели белен.

Беште.

— Артып калган колониалдыг ёзу-чурумнарны узуткаар дугайында КНО-нуң шиитпири бүрүн-биле күүсеттинген турар ужурлуг. Расизм биле апартеидтиң илерээшкиннин бүгү-ниитиниң буруудадыышкынынга болгаш ойтур-шавыышкынынга киирер.

Алдыда.

— Бүгү талаларга бот-боттарынга ажык-дузалыг кады ажылдажылгага боттарының талазындан чүткүдүг күрүнелер-биле харылзааларны ханыладырынга ССРЭ белен. Долгандыр турар бойдус байлаан камгалаар, энергетика болгаш бойдустуң өске-даа курлавырларын шиңгээдип алыр, транспортту болгаш харылзааны хөгжүдер, улуг айыылдыг болгаш нептерээшкиннинг аарыгларны баш удур болдурбас болгаш узуткаар, космос биле делегей океанын шинчилээр, шиңгээдир дээн ышкаш, шак ындыг айтырыгларны шиитпирлээринге бистиң чуртувус сонуургалдыг өске күрүнелер-биле кады киржиринге белен.

Тайбың болгаш улустар аразының кады ажылдажылгазы дээш, бистиң партиявыстың туржуп турары улустарның хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш демиселдиң кол-кол чүүлдер талазы-биле программазы ындыг-дыр. (Диңмиттиг, үр адыш часкаашкыны).

Ынчангаш, Совет Эвилели тайбың болгаш улустар аразынга найыралдың политиказын чөптүү-биле чорутпушаан, империализмге удур шиитпирлиг демиселди моон соңгаар-даа чорудуп, агрессорларның чимзеңиишкиннеринге болгаш хоралаачы үүлгедиглеринге шыңгыы соруушкунну бээр деп медеглеп турар бис. Демократия, национал хосталга болгаш социализм дээш улустарның демиселин, мурнуку хевээр чайгылыш чокка деткиир бис. (Диңмиттиг адыш часкаашкыны).

Эштер! Эрткен беш чыл болза делегей политиказының талазы-биле бистиң партиявыстың болгаш чазаавыстың идепкейлиг база күженишкиниг ажыл-чорудулганың чылдары болган деп чүве илеткеттинген чүүлдерден көстүп турар-дыр.

Делегей байдалдарында херек бүрүзү-ле бистерден, бистиң өңнүктеривистен хамаарышпас болбайн аан. Бис күзээн сорулгавысты сагыш ышкаш чедип ап турбаан-на болгай бис. Дыка хөй чугула хемчеглер ам-даа төнчүзүнге четпээн, оларның ужур-дузазы моон соңгаар бүрүн көстүр апаар. Ынчалза-даа, ниити байдал ам илдең апарган: беш чыл дургузунда улуг түңнелдер чедип алдынган. Бистиң Төрээн чуртувустуң делегейге туружу улам быжыккан, ооң авторитеди өскен, совет кижилерниң тайбың күш-ажылы бүзүрелдиг хандыртынган. (Үр адыш часкаашкыны).

II

АМГЫ ҮЕ-ЧАДАДА ПАРТИЯНЫҢ ЭКОНОМИКТИГ ПОЛИТИКАЗЫНЫҢ КОЛ АЙТЫРЫГЛАРЫ

Эштер! Экономиктиг хөгжүлдениң төөгүде эң баштайгы планы — ГОЭЛРО-ну бежен чыл мурнунда калбак чугаалажыышкынче үндүргеш, В. И. Ленин: чурттуң экономиктиг хөгжүлдезиниң айтырыглары партия биле совет эрге-чагырганың кичээнгейиниң төвүнде туруп турар үени «эң-не аас-кежиктиг үе» — деп адаан. Съездилерни болгаш чөвүлел хуралдарны «ажыл-агый чедиишкиннериниң хынаарының органнары, ажыл-агый тургузуушкунунга бистиң ёзулуг өөренип ап болур органнарывыс кылдыр» хуулдурарын ол кыйгырып чораан (42 т., 156—157 арын).

Ынчангаш, партийже съездилер сөстүң долу утказы-биле партияга, совет күрүнеге Лениниң баш бурунгаар көрүп чугаалааны ышкаш, шак ындыг органнар апарган. Экономика — ол дээрге, кол политика, ооң чедиишкиннеринден совет ниитилелдиң коммунизмче бурунгаар шимчээшкини болгаш бистиң социалистиг күрүневистиң делегей туруштарын быжыглаары хамааржыр политика болур.

Партия Төп Комитеди бо чугула угланыышкынның талазы-биле бодунуң ажылын отчёттап тургаш, совет улус сески беш чылды төлептиг доосканш, коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузарынга, чурттуң күчүзүн быжыглаарынга болгаш улустуң чаагай чоруун бедидеринге чаа бурунгаар улуг базымны кылган деп чугаалаар үндезин барымдаалаарлыг.

I. Сески беш чылдың кол түңнелдери болгаш партияның экономиктиг политиказының сорулгалары

1966—1970 чылдарда улус ажыл-агыйының хөгжүлдези.

Беш чылдың экономика талазы-биле кол түңнели болза, улус ажыл-агыйының хемчээлдериниң дыка өскени, хөгжүлдезиниң дүргедээни болгаш шынар көргүзүглериниң экижээни болур.

Экономиктиг кол көргүзүглер талазы-биле XXIII съездиниң Директивалары чедиишкиниг күүсеттинген. Национал орулганы 38—41 хуу өстүрери көрдүнген турган; херек кырында ооң өзүлдези 41 хуу болган. Үлетпүр бүдүрүлгези 47—50 хуу өзер тургаш, 50 хуу улгаткан. Ажылчы чоннарның чаагай чоруун бедидеринге хамаарышкан эң чугула көргүзүглерниң талазы-биле Директиваларның даалгалары ажыр күүсеттинген.

Ниитизи-биле сески беш чыл мурнуку беш чылдаазындан дыка бедик түңнелдерни берген.

Улус ажыл-агый хөгжүлдезиниң чедиги болгаш сески беш чылдарда эң чугула көргүзүглери

(Деңнештирилгелиг өртектер-биле; немей өзүлдени млрд. рубль-биле, өзүлдени хуу-биле көргүскен)

	Чедиги беш чыл (1961—1965 ч. ч.): Сан талазы-биле эң устүкү өзүлдө	Чедиги беш чыл (1961—1965 ч. ч.): 1960 чылдааныынга деңнээрго 1965 чылда өскени	Сески беш чыл (1966—1970 ч. ч.): Сан талазы-биле эң устүкү өзүлдө	Сески беш чыл (1966—1970 ч. ч.): 1965 чылдааныынга деңнээрго 1970 чылда өскени
Ниитилелдиң катай түңнээн продуктузу	113	137	175	142
Херегленге болгаш чыылдага ажыглаттынган национал орулга	45	132	77	141
Үлетпүр продукциязы	84	151	125	150
Ооң иштинде:				
«А» бөлүк	66	158	91	151
«Б» бөлүк	18	138	34	149
Көдээ ажыл-агыйы продукциязы (мурнуку беш чылдаазы-биле деңнээрге чылда ортумаа-биле бүдүргени)	7,1	112	14,0	121
Капитал салыышкыннарының хемчээли (беш чылда)	77	145	104	142
Транспорттуң бүгү хевирлериниң чүък сөөртүлгезиниң — млрд. тонна-километр-биле	878	147	1061	138
Үүрмектеп садар бараан саарылгазы	36,1	134	50,2	148

Херегленге болгаш чыылдага ажыглаан чурттуң национал орулгазы чылда ортумаа-биле 7,1 хууга өскен, мурнуку беш чылда ол 5,7 хууга өскен турган. Бүдүрүлгениң ажыктыг чоруунуң эң чугула көргүзүү — ниитилелдиң күш-ажылының бүдүрүкчүлүү чедиги беш чылда 29 хуу өскен турганынга удур сески беш чылда 37 хуу өскен.

Экономиканың үндезини — аар үлетпүр улам-на хөгжээн. Техниктиг дешпилгени шиитпирлээр адырлар — электроэнергетика, химия болгаш нефть химиязының үлетпүрү, машина тудуу, ылаңгыя радиоэлектроника болгаш прибор тудуу дүрген темпилиг мурнады хөгжээн. Үлетпүр бүдүрүлгезиниң ниити хемчээлинге ол адырларының деңзигүүр хуузу 28-тен 33 хуу чедир улгаткан. Чиик болгаш аъш-чем үлетпүрү дүрген сайзыраан. Чоннуң херглел бараанарын бүдүрүп үндүрери беш чылдың дургузунда 49 хуу өскен. Бүдүрүлгениң амгы хемчээлдерин улам тодаргай көргүзер төлээде, дайын мурнундаагы бүгү-ле беш чылдарда бүдүрген үлетпүр продукциязын катай саваанындап хойнү чүгле чаңгыс 1970 чылда бүдүргени чугаалаарга-ла четчир-дир.

(Уланчызы 3-кү арында).

ЭШ Л. И. БРЕЖНЕВТИҢ ИЛЕТКЕЛИНИҢ УЛАНЧЫЗЫ

(Эгези 2, 3, 4-кү арыннарда).

1966—1970 чылдарда үлетпүр продукциязының бүдүрүлгезиниң өзүлдезиниң дугайын дараазында таблица көргүзүп турар.

	1965 ч.	1970 ч.	1965 чылдаазынга хамаарыштыр 1970 чылда хуузу
Электроэнергия—миллиард киловатт-шак	507	740	146
Нефть (газ конденсады-биле кады санаарга)—миллион тонна	243	353	145
Хөмүр даш — миллион тонна	578	624	108
Газ — миллиард кубиктиг метр	129	200	154
Каң — миллион тонна	91	116	127
Кара металлдар прокады—миллион тонна	71	92	130
Машина тудуунуң болгаш металл болбаазырадылгазының продукциязы — миллиард рубль	51	88	174
Минералдыг чемишчидилгелер чижекке алган чаңгыстың хемчээли-биле — миллион тонна	31	55	177
Синтетиктиг чук болгаш пластиктиг массалар — муң тонна	803	1672	208
Цемент — миллион тонна	72	95	132
Пөс-таавының бүгү аймаа — миллиард дөрбелчин метр	7,5	8,9	118
Дааранылга кылыглары — миллиард рубль	9,0	15,9	177
Хөм идиктер-миллион эжеш кезек	486	676	139
Радиоприёмниктер болгаш калбак дамчыдылганың телевизорлары — миллион кезек	8,8	14,5	164
Амыдыралга ажыглаар соодукчулар — миллион кезек	1,7	4,1	247

Кодээ ажыл-агыйга боттут чедиишкиннер эрткен беш чылда чедип алдынган. Бо адыр болза, элээн каш чылдагааннарның ужурунда бистиң экономикавыстың эң-не нарын база берге участогу боон турган болгаш ам-даа ындыг участогу боон артпышпаан туруп турар. Партияның ажылы, бистиң кодээ ажыл-ишчилеривистиң болгаш үлетпүрнүң хамаарышкан адырларының ажылдакчыларының күжениишкиннери улуг чедиишкиннерлиг болганы чогум-на ынчангаш сеткил ханышкынны болдуруп турар-дыр.

Кодээ ажыл-агый продукциязының чылда ортумак хемчээли мурнуку беш чылда 12 хуу өскен турганынга удур сескн беш чылда 21 хуу улгаткан. Тараа бүдүрүлгезинде эң-не боттут түңнелдер чедип алдынган, тарааның чылда ортумак чыылдазы 37 миллион тоннага немей көвүдээн азы 1,3 катап өскен. Эъттиң, сүттүң, чуурганың болгаш өске-даа продуктуларның бүдүрүлгези көскүзү-биле көвүдээн.

Кодээ ажыл-агый продукциязының чугула хевирлерин бүдүрериниң чылда ортумак хемчээлиниң дугайында бижиишкинни дараазында таблица берип турар:

Миллион тонна-биле

	1961—1965 чылдар	1966—1970 чылдар	1961—1965 чылдарга удур 1966—1970 чылдарда хуу-биле
Тараа	130,3	167,5	129
Чиг хөвең	5,0	6,1	122
Чигир свёкладзы (фабриканың)	59,2	81,0	137
Тарымал тоорук	5,1	6,4	126
Лён волокно	0,41	0,46	112
Картофель	81,6	94,8	116
Ногаалар	16,9	19,3	114
Эът (кол деңзизи-биле)	9,3	11,6	124
Сүт	64,7	80,5	124
Чуурга (млрд борбак)	28,7	35,8	124
Дүк (муң тонна-биле)	362	397	110

1970 чылдың түңнелдериниң дугайын онзалап чугаалаза чогуур. Чуртка 186 миллион тоннадан хөй тараа, 6,9 миллион тонна чиг хөвең алдынган. Ындыг бедик нинти чыылдаларны бис кажан-даа көрбейн келген бис. (Адыш часкаашкыны). Тараа культуралары гектар бүрүзүндөн ортумаа-биле 15,6 центнер, хөвең гектардан-на 25 центнер алдынган. (Адыш часкаашкыны).

Транспорттуң чүък сөөртүлгезин өстүрер талазы-биле беш чылдың даалгазы күүсеттинген. Капитал тудуг улуг хемчээлдерге чоруп келген. 1900 хире улуг үлетпүр бүдүрүлгелери болгаш объектилери ажыглалга кирген. Эгелээн беш чылдың баштайгы чылдарында-ла бүдүрүкчү күштерни улам ыңай өстүрериңге эки курлавыр тургустунган.

Чурттуң бүдүрүкчү күштерин сайгара тургузары экижээн. Сибирьниң, Ыраккы Чөөн чүктүң, Ортаа Азияның болгаш Казахстанның экономиктиг деңзигүүрү аажок өскен. Бүгү республикаларның улус ажыл-агыйы бурунгаар базымны кылган, күрүнениң нинти сорулгаларын шиитпирлээриңге оларның салыышкын-үлүү көвүдээн. Ол болза, бистиң бүгү улустарывыстың эвилелиниң болгаш акы-дуңмалышкы чоруунуң экономиктиг үндезинин калбарган дээни ол-дур.

Эрткен беш чыл социалдыг сорулгаларны шиитпирлээриңге чугула үе болган. Ниитилел харылзааларында болган өскерилгелер дугайында чугаа сөөлзүреди болур. Улустуң чаагай амыдыралын өстүрери-биле холбашкан чамдык айтырыгларга ам доктаары күзенчиг-дир. 5 чыл дургузунда чоннуң кижи санынга онаашпыр алырга боттуг орулгалар партияның XXIII съездизиниң Директиваларында көрдүнген 30 хууга болгаш моон мурнунда эрткен беш чылда 19 хуу турганынга удур 33 хууга өскен.

Бо беш чылда ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның эң-не эвээш хемчээлдиг ажыл төлевирин айда 60 рубль чедир көвүдеткенин билир болгай силер, эштер. Чуртта ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның ортумак ажыл төлевири 26 хууга өскен. Ниитиниң ажыл-агыйындан колхозчуларның алыр орулгалары 42 хууга көвүдээн. Колхозтар кежигүннериниң күш-ажылының магадылаттынган төлевирин боттандырган, пенсия алырының назы-харын эвээжеткен, аарыг болгаш ажыл кылып шыдавас апарганының пособиелерин төлээрин доктааткан.

Беш чыл дургузунда хереглелдиң ниитилел фондулары бүдүн чартык катап көвүдээн болгаш 1970 чылда 64 миллиард рубль хире четкен.

Чаагай амыдыралдың чугула көргүзүглериниң бирээзи — үүрмектеп садар садыгның бараан саарылгазының өзүлдези болур. 1966-1970 чылдарда бараан саарылгазы 48 хуу болган. Моон-биле кады хереглелдиң структуразы улуу-биле экижээн. 1965 чылдыы-биле деңнээрге, 1970 чылда кижи санынга онаашпыр алырга, эътти хереглээри 17 хуу, сүт болгаш сүт продуктуларны—22 хуу, чуурганы—23 хуу, балык болгаш балык продуктуларны — 33 хуу, чигирни — 14 хуу көвүдээн болгаш оон-биле кады хлеб продуктуларны болгаш картофельди хереглээри кызырылган. Чоңга культура-амыдырал ужур-дузалыг бараанарны ылаңгыя үр үеде эдилээр чүүлдерни — радиоприёмниктерни, телевизорларны, хөп чуур машиналарны, соодукчуларны болгаш өске-даа бараанарны садары өскен.

Чуртталга айтырыын кайы хире калбак хемчээлге, кайы хире шудургу шиитпирлеп турарын бүгүдеге билдингир. Ол сорулгаларга барык 60 миллиард рубльди чарыгдаан. Беш чылдар дургузунда чартык миллиард ажыг дөрбелчин метр чуртталга шөлүн тудуп, ажыглаага киирген. Ол болза бирээзинде-ле миллион чурттакчы чоннут 50 ажыг улуг хоорайның чуртка чаазы-биле туткан дээни ол-дур. Чаа бажыңнарже көжүп кирген өг-бүлелерниң хөй нуруузу амгы үениң бүгү-ле таарымчалыг чүүлдери бар тускай квартираларже көшкен.

Улус өөредилгезиниң болгаш кадык камгалалының системазы эрткен беш чылда чедиишкинниг хөгжүп келген. Совет кижилерниң кадыын камгалаары болгаш назының узадыры партияның болгаш күрүнениң доктаамал сагыш салыышкынының кол чүүлү боон турар. 1966—1970 чылдарда 151 муң эмчини — эрткен беш чылдыындан 22 муң хөй кижини белеткээн. Медицина албан черлериниң четкизи элээн калбарган.

Элээн каш чылдар дургузунда совет ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның хөй нуруузу беш ажыл хүннүг неделяда ийи дыштаныр хүнүг ажыглап турар. Ажылчы чоннарның элээн хөй кезиинге төлевирлиг шөлээ алырының үезин узаткан.

Беш чыл дургузунда улустуң чаагай амыдыралын бедидер талазы-биле чогум-на боттуг түңнелдер чедип алдынганы силерге моон-на илдең боор. Бо чедиишкиннер совет кижилерге чаа сорук кириишкиниң үндезини болур, Төрээн чуртунуң чаагай чоруунга, бистиң маадырлыг улузувустуң чаагай чоруунга улам эки ажылдаар күзелди хайныктырар дээрзинге бүзүреди илергейлээрин чөпшээреп көрүңер! (Дыңналдыг, үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).

Беш чылдың түңнелдерин үндүрүп, чедиишкиннерин чогууру-биле үнелевишаан, ажыл-агыйжы ажыл-чорудулганың четпестерин, шиитпирлеттинмээн айтырыгларны партия моон-биле кады тодаргай көрүп турар. Продукцияның чамдык чугула хевирлерин бүдүрер талазы-биле даалгалар долу эвес күүсеттингенин хамыктың мурнунда демдеглээзе чогуур.

Химияда, станок тудуушкунунда, чиик үлетпүрде болгаш өске-даа чамдык адырларда бүдүрүлге күчүлериниң өзүлдезинде хожудаашкын база бар турган. Хөй-хөй министерстволар чаа техниканы нептередириниң планнарын болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер талазы-биле даалгаларны күүсетпээн. Электроэнергия болгаш машиналар-биле кодээ ажыл-агыйны хандырарының планнары чедир күүсеттинмээн.

Ортумак ажыл төлевирин өстүрер талазы-биле даалгалар ажыр күүсеттинзе-даа, ажылчы чоннарның чамдык кезектериңге тарифтерни болгаш чогуур хемчеглиг шалыңнарны доктаадыры боттанмайн барган. Аъш-чемниң чамдык продуктуларын, ылаңгыя эътти, а ол ышкаш калбак хереглелдиң бараанарын бүдүрериниң өзүлдези көвүдээн болза-даа хереглелден ол ам-даа хожудап турар, оон ужурунда садыгга үзүктелиишкиннер болган чок-ла болу бээр.

Бо бергелерниң чамдызы даштыкы болгаш иштики байдалдың боттуг чылдагааннары-биле холбашкан. Ынчалзадаа ажыл-агый, совет болгаш партия органнарының ажылында четпестерден болдунган ол чылдагааннарны, а ол ышкаш планнаашкында, бүдүрүлгеде болгаш чаа техниканы шиңгээдип алырында, курлавырларның ажыглалында четпестерни съездиге онза кичээнгейлиг-биле көрзе чогууру билдингир болбайн аан.

Ынчалза-даа четпестер болгаш шиитпирлеттинмээн айтырыглар кол чүүлдү — беш чылдың эки талалыг кол түңнелдерин хөлегелевес. Партия болгаш чон улус ажыл-агыйын улам ыңай хөгжүдерин болгаш чурттуң камгалалын быжыглаарын ажылчы чоннарның чаагай амыдыралын өстүрериниң темпилерин элээн бедидери-биле дүүштүрер деп улуг болгаш нарын сорулганы чедиишкинниг күүседип шыдаан. (Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).

Ажыл-агый тургузуушкунунда совет улустуң чедиишкиннери политика талазы-биле улуг ужур-дузалыг. Ол чедиишкиннер бистиң чуртувуста социалистиг тургузугнуң улам ыңай быжыгарынга, партияны долгандыр совет улустуң улам сырый каттыжарынга чедирген. (Адыш часкаашкыны). Бо чедиишкиннер социалистиг күрүнелерниң экономиктиг күчүзүн улгаттырарының, капитализм-биле экономиктиг чарышка социализмниң делегей системазының туруштарын быжыглаарының нинти херээнге улуг салыышкын болган.

Эштер! Чурттуң ажыл-агый хөгжүлдезиниң угланыышкынын тодаратпышаан, XXIII съезд сески беш чылда чүгле кол көргүзүглерни бадылаан эвес, харын база үр үениң экономиктиг политиказының хөй-хөй чугула айтырыгларын салган. Оларны шиитпирлевишаан, кодээ ажыл-агыйның болгаш үлетпүрнүң удуртулгазында бар четпестерни съездиниң айтканын ёзугаар эдер талазы-биле хемчеглерни Төп Комитет эрткен үеде ап келген.

Эрткен беш чыл дургузунда экономиканы удуртуруп сайзырангайжыдар талазы-биле улуг ажылдың кылдынганын съездиге илеткеп болур. Төп Комитеттиң Пленумнарынга, ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалдарынга ажыл-агыйжы улуг айтырыгларны шиитпирлеп турган. Кодээ ажыл-агыйны хөгжүдериниң үр үеде комплекстиг программазын ажылдап кылган май (1966 чыл) болгаш июль (1970 чыл) Пленумнарын, а ол ышкаш бүдүрүлгениң ажыктыын бедидериниң болгаш эргелеп башкарарын сайзырангайжыдарының оруктары ышкаш, бистиң экономикавыстың шак ындыг принципиалдыг айтырыгларын чугаалажып көрген декабрь (1969 чыл) Пленумунуң ужур-дузазының дугайын онзалап чугаалаар болза чогуур. Партия бодунуң экономиктиг политиказының чамдык эң улуг болгаш нарын айтырыгларын өөренип көөр болгаш утаап-бодаар талазы-биле отчёттуг үениң дургузунда шыңгыы бурунгаарлаашкынны кылган деп бо бүгү ажылдың түңнелин үндүрүп келгеш чугаалап болур.

Чер-черлерде партия организацияларының болгаш комитеттериниң чогаадыкчы идепкейиниң өскенин демдеглээри чугула деп Төп Комитет санап турар. Хөй-хөй республикаларның, крайларның болгаш областарның партия организациялары күрүнеге ужур-дузалыг чугула экономиктиг айтырыглар талазы-биле саналдарны ТК-га киирип келген. Улус ажыл-агыйынга чугула шиитпирлерни ажылдап кылырда ук саналдарны өөренип болгаш барымдаалап көрүп турган.

Отчёттуг үениң дургузунда партияның чорудуп келген ажылының база бир коскү түңнели болза партия, совет, ажыл-агый болгаш профэвилел кадрларының, ажылчы чоннарның калбак массаларының экономиктиг айтырыгларже ханылап, мурнунда туруп турар чугула айтырыгларны болгаш оларны шиитпирлээриниң оруктарын эки билип турар апарганы болур.

Чурттуң экономиктиг чедиишкини—ол дээрге үлетпүрнүң, кодээ ажыл-агыйның, транспорттуң болгаш тудугнуң, эртемниң болгаш культураның ажылдакчыларының, бистиң хөй национал Төрээн чуртувустуң бүгү улустарының маадырлыг күш-ажылының түңнели болур. Улуг күш-ажылчы тиилелгелерни чедип алган ажылчын аңгыга, колхозчу тараачыннарга, интеллигенцияга, Совет Эвилелиниң бүгү ажылчы чоннарынга съездиниң мурнундан байыр чедирерин чөпшээреп көрүңер. (Дыңналдыг, үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).

Чурттуң экономиктиг хөгжүлдезиниң амгы үе-чадазының онзагай байдалдары болгаш чаа беш чыл планының сорулгалары

Эштер! Политиканың бүгү-ле бергелери болгаш урав аргазы чүдел дээрге, партияның ажылдап турар байдалдарының онзагай чүүлдерин, үе бүрүзүнүң сорулгаларының онзагай негелделерин өөренип көөрүнде болур деп В. И. Ленин демдеглеп чораан. Чурттуң хөгжүлдезиниң үе-чада бүрүзүнүң кол онзагай чүүлдерин өөренип көөр ужурлуг экономиктиг политиканы ажылдап кылырда байдалды ынчаар көөрү канчаар-даа аажок ужур-дузалыг.

Үжен чылдарның ийиги чартыында биске социализм тиилээн дээрзи билдингир болгай. Оон бээр совет кижилерниң маадырлыг күш-ажылының болгаш демниселиниң үжен ажыг чылдары эрткен. Ол үедеги бистиң ажыл-агыйывыс болгаш амгы экономика—бүдүрүлге харылзааларының чаңгыс-ла хевиринге, ол-ла чаңгыс экономиктиг дүрүмнерге — социализмниң дүрүмнериңге үндезилеттинип турар. Оон-биле чергелештир амгы үениң экономиказы 30 чылдарның төнчүзүндеги экономикадан ылгап турар чугула чаа чүүлдерни эскербейн барып болбас.

Улус ажыл-агыйының, социалистиг ниитилел харылзааларының, культураның болгаш калбак улус массаларның медерелдиг чоруунуң хемчээл чок бедик деңнели чедип алдынган. Совет кижилерниң маадырлыг күш-ажылы-биле, бистиң чуртувустуң келир үези деп 1918 чылда Лениниң чугаалап турганы, сайзырангай социалистиг ниитилел тургустунган. Ол чорук партияның Программазының, оон сөөлгү съездилериниң салган улуг сорулгазы — коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузар улуг сорулганы херек кырынга шиитпирлеп кирер арганы биске берген.

Амгы үеде партияның экономиктиг политиказының үндезин айтырыгларын съездиге чугаалажыры-биле чергелештир бистиң улус ажыл-агыйывыстың хөгжүлдезиниң амгы үе-чадазының чамдык онзагай байдалдарынче кичээнгейни салыры чугула.

Оларның бир чугулазы болза, амгы үеде оон мырыңай чаа улуг хемчээлдери болур. Хөй адырлыг үлетпүрге болгаш сайзырангай социалистиг кодээ ажыл-агыйга, мурнакчы эртемге, ажылчыннарның, тускай эртемниглерниң, ажыл-агыйны удурткучуларының мергежилдиг кадрларынга үндезилеттинген канчаар-даа аажок улуг экономиктиг күчү тургустунган. Ол дээрге бир хүн дургузунда ийи миллиард хире рубльдиң ниитилел продуктузун, тодаргайлаарга 30 чылдарның төнчүзүнде хүнде бүдүрүп турган продуктудан 10 катап хөйнү бүдүрүп турар экономика-дыр.

Чурттуң улус ажыл-агыйы күчүзүнүң канчаар-даа аажок улуг өзүлдезин партия экономиктиг ажыл-чорудулгазынга өөренип көрүп турар. Мону канчаар тодаргай чугаалап болурул? Чүнүң-даа мурнунда бистиң аргаларывыстың канчаар-даа аажок улгатканы болур. Моон мурнунда үелерде чүгле күзеп болур турган шак ындыг сорулгаларны бөгүн бистер салып болгаш шиитпирлеп турар бис.

Оон-биле чергелештир, амгы үеде экономиктиг аргалар-биле кады, ниитилелдиң экономикага негелдези дүргени-биле өзүп турар. Социалистиг тургузуушкунуң баштайгы үезинде аныяк совет күрүнениң оон ыңайгы догуннаарынга эргежок чугула бирги ээлчегниң чүүлдеринче кичээнгей салыр ужурга таваржып турган бис. Амгы байдал ындыг эвес. Бистер чүгле күзеп турар эвес, харын кезээде күзеп келген бис, ынчалза-даа бистер хары угда оон-даа улуг сорулгаларны шиитпирлеп болур болгаш шиитпирлээр-даа ужурлуг бис.

Бистиң экономикавыстың келир үеде өзүлдезиниң эгезин салып, бүдүрүлгениң техниктиг эде чепсегленишкинин күштелдирип, эртемге болгаш өөредилгеге дыка хөй акша-хөреңгини салбышаан, бистер совет кижилерниң чаагай байдалын бедидери-биле холбашкан сорулгаларны шиитпирлээриңге улам хөй күштүг болгаш хөреңгилерни салыр ужурлуг бис. Кандыг-бир, харын-даа дыка чугула участоктарны мурнадыр хөгжүдүп тургаш, өскелериңге үргүлчүлелдиг хожудаашкынны чер-ле кылып болбас.

Улус ажыл-агыйын хөгжүдериңге чурттуң чедип алган бедик деңнели база бир чугула түңнелдиг: планнаашкынга, эргелеп-башкарарынга, ажыл-агый чорудулгазының аргаларынга негелде дыка бедиир. Экономиканың бүгү звеноларының аразында харылзаазы күштелир, ынчангаш перспективтиг планнаашкынның, адырлаар аразының харылзааларының системазын ажылдап кылырының, материалдыг хандырылганы экижидериниң ужур-дузазын бедидер.

Чурттуң ажыл-агыйы хөгжүлдезиниң амгы үе-чадазының чугула онзагай чүүлү ол ышкаш шалыпкын хөгжүп турар эртем-техниктиг революция-биле база тодараттынар. Социализм, планныг социалистиг ажыл-агый эртемниң болгаш техниканың бүгү талалыг депшилгезиңге эң-не калбак делгемнерни ажыдып турар. Оон-биле кады эртем-техниктиг революция бистиң ажыл-агый чорудулгаларывыстың дыка хөй талаларын сайзырангайжыдарын негеп турар. Өскээр чугаалаарга, ол дээрге, социализмге таарымчалыг канчаар-даа аажок улуг күш ынчангаш ону ёзулут ажыглаар херек.

Амгы төөгүлүг үе-чаданың элээн хөй онзагай хевирлери даштыкы байдалдарның шыңгыы өскерлиишкиннери-биле база тодараттынар. Оларның эң чугулазы чүл дээрге, моон мурнунда демдеглээни ышкаш, социалистиг чурттарның экономиктиг интеграциязының чорудулгазының калбарыышкыны болур, ынчангаш дыка хөй ажыл-агый сорулгаларын ол чорудулганы барымдаалап шиитпирлээр ужурлуг бис. Делегейниң ийи системаларының экономиктиг болгаш эртем-техниктиг чарыжы ышкаш, социализм-биле капитализмниң аразында аңгы демиселиниң ындыг хевирлериниң ролюнуң ам шыңгыы күштелгенин база барымдаалап көөр херек.

Чурттуң экономиктиг хөгжүлдезиниң чамдык чугула хевирлери ындыг-дыр. Бир эвес оларны политиктиг сорулгаларже холбаштыр шилчидер болза, эң доңчузу-биле ынчаар чугаалап болур: улус ажыл-агыйының аажок улуг хемчээли, өзүп турар экономиктиг аргалар болгаш ниитилелдиң негелде-хереглелдери бистиң ажыл-агый талазы-биле бүгү ажылдарывыстың деңнелин шыңгыы бедидерин, экономиканың ажыктыын боттуу-биле көдүрерин, бистиң канчаар-даа аажок улуг ажыл-агыйывысты улам-на эки ажылдаар, эки таарыштыр кылдынган механизм болдурарын негеп турар. (Адыш часкаашкыны).

Революсчу тура-соруктуг, шиитпирлиг көдүрлүүшкүн, тургузукчу сорулгаларны шиитпирлээринче миллион-миллион массаларның күжениишкиннерин партияның мобилизастап билири, ажылчын аңгының, колхозчу тараачыннарның болгаш интеллигенцияның энтузиазмы биске кезээде база бүгү-ле херектерге дузалап келген. Бөгүн ол улуг күштүг доктаамал, кызымак организакчы ажыл-биле, ажыл-агыйны чорударын шуут-ла эртем ёзугаар көөрү-биле, шыңгыы бот сагылга-чурум болгаш ажыл-херекчи чорук-биле улам сырый холбаштырары кажангызындан-даа артык эргежок чугула. (Адыш часкаашкыны).

Эштер! Үстүнде демдеглээн чүүлдерни Төп Комитет чаа беш чыл планының талазы-биле Директивалар ышкаш, ындыг политиктиг чугула документини ажылдап кылырда барымдаалап көрген.

Тоску беш чыл совет ниитилелдиң коммунизмче оруктап улам ыңай бурунгаарлаарынга, оон материал-техниктиг баазазын тургузарынга, чурттуң экономиктиг болгаш камгалал күчүзүн быжыглаарынга чугула үе-чада болур ужурлуг. Беш чылдың кол сорулгазы болза, социалистиг бүдүрүлгени хөгжүдериниң бедик темпилериңге, оон ажыктыг чоруун бедидериңге эртем-техниктиг депшилгеге болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерни дүргедедириңге үндезилээш, улустуң амыдыралының материалдыг болгаш культурлуг деңнелин дыка көдүрерин хандырары болур.

Беш чыл дургузунда национал орулганы 37—40 хуу, оон иштинде хереглел фондузун 40 болгаш чыылда фондузун 37 хуу көвүдедир апаар. Үлетпүр продукциязын бүдүрери 42—46 хуу, кодээ ажыл-агый продукциязын чылда ортумаа-биле бүдүрери— 20—22 хуу өзер, чоннуң кижи санынга онаашпыр алырга, боттут орулгалар барык-ла үштүң бир кезин чедир бедиир.

Бир таз 1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле Директивалар дугайында илеткелди эш А. Н. Косыгин кылыр чүве тедээде, келир үеде партияның экономиктиг политиказының чүгле үш кол айтырыгларынга доктаарын чөпшээреп көрүңер.

Ол дээрге хамыктың мурнунда кол эчис сорулгалар дугайында айтырыг-дыр, совет экономиканы хөгжүдерде партия ол сорулгаларны чедип алырынче кол кичээнгей салып турар.

Оон ыңай, ол дээрге ниитилел бүдүрүлгезин улам ыңай дүрген көдүрериңге мобилизастаар чогуур курлавырларның, өзүлдениң үнер дестериниң дугайында айтырыг.

Адактың сөөлүнде, ол дээрге экономиканың чедиишкинниг хөгжүлдезин хандырар хүлээлгелиг ажыл-агыйжы болуруунуң механизмин сайзырангайжыдар дугайында айтырыг-дыр.

Улустуң чаагай байдалын өстүрери—партияның экономиктиг политиказының дээди эчис сорулгазы

Ажылчы чоннарның чаагай байдалын боттуу-биле бедидерин тоску беш чылдың кол сорулгазы кылдыр илип үндүргеш, Төп Комитет болза ол угланыышкын бистиң ажыл-чорудулгавысты чүгле келир беш чылда тодарадыр эвес, чурттуң ажыл-агый хөгжүлдезиниң үр үеде перспективазынга ниити чижеглели болур дээрзин барымдаалап турар. Ындыг угланыышкынны ажытпышаан, партия хамыктың мурнунда кижилерниң материалдыг болгаш культурлуг хереглелдерин эң-не долузу-биле хандырары — социализм үезинде ниитилел бүдүрүлгезиниң дээди эчис сорулгазы ол деп чүвени барымдаалап турар. (Адыш часкаашкыны).

Совет эрге-чагырганың баштайгы хүннеринден эгелээш-ле бистиң партиявыс болгаш күрүневис бо угланыышкынга кылып-ла шыдаар чүүлдерни шуптузун кылып турган. Ынчалза-даа үр үениң дургузунда бистиң болдунар аргаларывыс билдингир төөгүлүг чылдагааннарның ужурунда кызыгаарлаттынып турган. Ам ол аргалар аажок калбарган, ынчангаш ол чорук улустуң амыдыралын экижидеринче ажыл-агый тургузуушкунун улам бурунгаар углап башкарар дугайында айтырыгны тургузарының үндезин барымдаазын партияга берип турар.

Ажылчы чоннарның чаагай байдалын бедидери бистиң ажыл-агый хөгжүлдевистиң шуут-ла улам шыңгыы негелдези, бүдүрүлгени дүрген өстүрериниң чугула экономиктиг баштайгы белеткелдериниң бирээзи болур деп чүвени партия база барымдаалап турар.

Шак ынчаар көөр чорук чүгле күш-ажылга материалдыг болгаш моральдыг идиг бериишкинниниң ролюн улам ыңай күштелдирериңче угландыр бистиң чорудуп турар шугумувустан үнүп кээп турар чүүл эвес-тир. Айтырыг элээн калбак кылдыр — совет кижилерниң, бүгү ажылчы чоннарның арга-мергежилдерин болгаш чогаадыкчы идепкейин бүгү талалыг хөгжүдериңге таарымчалыг байдалдарны тургузар дугайында, тодаргайлаарга ниитилелдиң кол бүдүрүкчү күжүн хөгжүдер дугайында тургустунуп турар.

Амгы үениң бүдүрүлгези чүгле чаңгыс машиналарга, техникага эвес, харын хамыктың мурнунда ажылдакчыларның боттарынче, ол машиналарны тургузуп, ол техниканы башкарып турар кижилерге улам-на өзүп турар негелделерни салып турар. Тускай мергежил-билиглер, профессионалдыг бедик белеткел, кижиниң ниити культуразы ажылдакчыларның улам-на калбак кезектериниң чедиишкинниг ажылдаарының ылап-ла күүседир албан негелдези боон бар чыдар. Ынчанмыже ол бүгү болза амыдыралдың деңнелиндев, материалдыг болгаш угаан-бодал хереглелдери кайы хире долу хандыртынган турарыл деп чүведен дыка хамааржыр.

Ынчангаш, бистиң эчис сорулгаларывыс-даа, өзүп келген экономиктиг күчү-шыдал-даа, улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң негелделери-даа улустуң чаагай байдалын бедидери-биле холбашкан чүүл-бүрү сорулгаларны шиитпирлээриңге экономиканың улам ханы эргилдезин кылыр аргазын болгаш эргежок чугулазын болдуруп турар. Ам чүгле чедип алган чүүлдерни быжыглаар эвес, харын база чаа улам улуг бурунгаарлаашкыннарны чедип алыр апаар.

Ажылчы чоннарның чаагай байдалын бедидерин кол сорулга кылдыр тодаргайлавышаан, ону бодуун чүве кылдыр көрүп болбас болбайн аан. Улустуң чаагай байдалын дыка бедидеринче угланыышкынны амыдыралга боттандырары шаг-үени, улуг күжениишкиннерни, аажок хөй хөреңгилерни болгаш курлавырларны негээр. Чүгле бүдүртүнген чүүлдерни хуваап, хереглеп болур, — ол дээрге бодуун шынныг херек-тир. Бистиң планнарывыстың күштүү, оларның боттуунуң үндезини чүдел дээрге, амыдырал деңнелин көдүрерин ниитилел бүдүрүлгезин көдүрери-биле, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидери-биле оларны чарылбас кылдыр холбаштырып турарында. Ынчангаш партияга, бүгү совет улуска опаажып турар харысалга база оон-биле тодаргайлаттынар. Бистиң бөгүн канчаар чурттап турарывыс болгаш даарга канчаар чурттаарывыс—бистиң боттарывыстан, бистиң күш-ажылчы чедиишкиннеривистен хамааржыр.

Улустуң чаагай байдалының талазы-биле партияның Төп Комитединиң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң съездиге чугаалажып көөрү-биле киирип турар саналдарының болгаш планнарының дугайын айыткаарын чөпшээреп көрүңер.

Ажылчы чоннарның акша орулгаларын улам ыңай көвүдедири көрдүнүп турар. Чоннуң боттуг орулгаларының бүгү немей өзүлдезиниң дөрттүң үш кезиин күш-ажылдың төлевирин бедидериниң күсели-биле хандырары төлевилеттинип турар.

Беш чылдың дургузунда ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның эң эвээш дээн ажыл төлевири айда 70 рубль чедир бедээн турар. Үлетпүрде, транспортта болгаш материалдыг бүдүрүлгениң өске-даа адырларында ажылдап турар ажылдакчыларның ортумак төлевирлиг категорияларының ажыл төлевири болгаш шалыңы өскен турар. Кодээ ажыл-агыйның механизаторларынга төлээр тариф хемчээлдерин бедидер. Башкыларның, эмчилерниң болгаш медицина ажылдакчыларының база өске-даа элээн хөй тускай эртемниг ажылдакчыларның ажыл төлевирин бедидери көрдүнген. Уралга, Европа соңгу чүгүнге, Барыын Сибирьге, Казахстанга (республиканың мурнуу чүгүнден өске), Ыраккы Чөөн чүктүң, Чөөн Сибирьниң, Ортаа Азияның элээн хөй районнарынга хөй-хөй адырларда ажылчы чоннарның ажыл төлевиринге немелдени доктааткан азы бедиткен турар. Дүнеки үелерде ажылдааны дээш чедир төлелгелерниң хемчээлдери дыка улгадыр.

Ол хемчеглерни чоорту, чурттуң районнарының болгаш ажыл-агыйының адырларының аайы-биле чорудар. Ол хемчеглер ниитизи-биле 90 миллион чыгам ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның эрге-ажыктарынга хамааржыр. Оон түңнелинде бо беш чылда ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның айда ортумак ажыл төлевири 146—149 рубль чедир, а колхозчуларның күш-ажыл төлевири — 98 рубль чедир немей өзер.

Ажылчы чоннарның чамдык категорияларынга үндүрүг чиигелделерин калбартырын база бодап турар.

База бир айтырыгны чугаалаарын база күзээн ийик мен, эштер.

Индустриализацияның болгаш ажыл-агыйны дайын соонда катап тургузарының чылдарында бүгү күштерни болгаш хөреңгилерни мөөңнеп тургаш, харын бурунгаар шимчээр, экономиканы хөгжүдер аргалыг болган бис. Бистиң чуртувустуң ажылчы чоннары ону эки билип турган. Олар ниити херекке чүгле бердинген ёзу-биле ажылдап турган эвес, харын боттарының хууда шыгжамырларын база берип, экономиканы дүрген хөгжүдериниң херээнге чугула рольду ойнаан күрүне чээшкиннериңге идепкейлиг бижидип турганнар. Чээшкиннерге массалыг бижидиишкин Күрүне бюджединге коскү салыышкын болуру-биле чергелештир, совет кижилерниң патриотизминиң, социализм херээнге оларның бердингениниң база чырыткылаңчак көргүзүү болган. (Адыш часкаашкыны).

1958 чылдан эгелээш чаа күрүне чээшкиннери үндүрериниден ойталаар аргалыг болганывыс билдингир болгай. Ынчаарга чоңда 25.800 млн. чыгам рубль түңге арткан облигацияларны төлеп бээрин 20 чыл соңгаарлатканы, ук төлелгелерин 1977 чылдан эгелээш 1996 чылга чедир үеде чыл бүрү деӊ үлүг-хуулап төлеп бээр дээни билдингир.

Бистиң бөгүнгү аргаларывысты санап көргеш, СЭКП ТК биле ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели чээшкиннер облигацияларын төлеп бээрин хуусаа бетинде эгелээрин, ынчангаш 1974—1975 чылдарда оларны 2 млрд. рубльге төлеп бээрин, а дараазындагы чылдарда төлеп бээриниң хемчээлдерин улгаттырарын болдунар аргалыг деп көрген. Чоннуң садып алганы бүгү облигацияларны 1990 чылга чедир, тодаргайлаарга эге баштайгы хуусаадан алды чыл мурнады төлеп бээрин бодап турар. Ындыг шиитпир шын болгаш партияның политиказынга база улустуң эрге-ажыктарынга бүрүн таарыжып турар.

Ажылдаанын барымдаалаар төлевир хевиринге алыр орулгаларның көвүдээри-биле чергелештир хереглелдиң ниитилел фондулары дыка өзер. Оларның хемчээлин 1,4 катап улгаттырарын болгаш 1975 чылда 90 миллиард рубль чедирерин төлевилээн. Ол хөреңгилерни медицина хандырылгазын улам ыңай экижидериңге, өөредилгени хөгжүдериңге болгаш өзүп орар салгакчыларны кижизидериңге ажыглаар.

Ниитилел фондуларының күсели-биле чамдык өске-даа чугула социал хемчеглерни боттандырган турар, оон иштинде хөй уругларлыг болгаш эвээш хандыртынган өг-бүлелерниң, бүдүрүлгеде ажылдап турар херээженнерниң, пенсионерлерниң, өөреникчилерниң амыдыралының байдалын болгаш чуртталгазын улам экижиткен турар. Манаа хамаарыштыр көрдүнүп турары болза:

— өг-бүлениң кежигүнү бүрүзүнүң орулгазы 50 рубльден ашпайн турар өг-бүлелерниң уругларынга акша пособиезин бээр;

— аарыг уругну ажаарының талазы-биле төлелге хүннериниң санын көвүдедир болгаш күш-ажыл стажы хамаарылга чокка, ажылдап турар бүгү херээженнерге саатыг турган үезинде болгаш божаанда алыр шөлээзинге 100 хуу төлээрин доктаадыр;

— ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның назылап

(Уланчызы 6-гы арында).

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXIV съездизи

ЭШ Л. И. БРЕЖНЕВТИҢ ИЛЕТКЕЛИНИҢ УЛАНЧЫЗЫ

кыраанының талазы-биле пенсияларының адакы хемчээлин бедидер;

— колхозчуларга пенсияларның адакы хемчээлин бедидер болгаш пенсияны санап бээриниң ажылчыннарга болгаш албан-хаакчыларга доктааткан чурумун оларга хамааржыр кылдыр нептередир;

— ажылчыннарның, албан-хаакчыларның болгаш шериг кижилериниң иштинден инвалидтерниң болгаш азыракчызын ышкынган өг-бүлелерниң пенсия хандырылгазын улам экижидер;

— стипендияларның хемчээлин көвүдедир болгаш дээди база тускай ортумак өөредилге черлеринге стипендиаттарның санын көвүдедир;

— эмнелге черлеринге болгаш хоорайларда профтехучилищелерге аъш-чем чарыгдалының нормазын бедидер.

Ажыл төлевириниң болгаш хереглелдиң ниитилел фондуларындан төлевирлерни калбартырының шугуму-биле чоннуң амыдырал деңнелин бедидер дугайында чаа хемчеглерни ап чорударынга сески беш чылда 10 миллиард рубль турганынга удур 22 миллиард рубльди бо беш чылда бээр.

Чуртталга тудуу улам улуг хемчээлдиг болур. Беш чыл дургузунда 565—575 миллион дөрбелчин метр ниити шөлдүг чуртталга бажыңнарын тудуп турар ужурлуг. Ол чорук 60 миллион хире кижиниң чуртталга байдалын экижидер арганы бээр. Коммунал ажыл-агыйынга, хоорайларны болгаш суурларны чаагайжыдарынга дыка хөй акша-хөреңгини киирер.

Моон-биле холбаштыр Москваның дугайында онза чугаалаксап тур мен. Москва болза бүгү совет кижилерге бистиң Төрээн чуртувустуң найысылалы, үлетпүрнүң, культураның болгаш эртемниң эң улуг төвү, бистиң өндүр улуг социалистиг күрүневистиң символу болуп турары-биле үнелиг. Чуртталга тудуунуң, чаагайжыдылгазының, транспорт системаларын болбаазыраңгайжыдарының талазы-биле улуг ажылдар моон соңгаар-даа чорууттунар. Москваның үлегерлиг коммунисчи хоорай болдурары — бүгү совет улустуң алдарының херээ-дир!

Чурттуң өске-даа хоорайларының чаагайжыдылгазынче кичээнгейни күштелдирер херек. Хоорайлар өзүлдезиниң чогуур чорудулгазын оларның чону амыдыралдың улам-на улуг кадык болгаш таарымчалыг байдалдары-биле хандыртынган турар кылдыр ынчаар углаар арганы социализмниң артык күштүг берип турар.

Эштер! Совет кижилерниң орулгаларын боттуу-биле бедидер, чуртталга тудуун калбартыр, хоорайларны болгаш суурларны чаагайжыдар талазы-биле хемчеглерни тодаратпышаан, **барааннарга төлээр аргазы өзүп турар чонну аъш-чем болгаш үлетпүр барааннары-биле база ачы-дуза көргүзүүшкүнү-биле хандырарының** сорулгазы бо хүннерде онза ужур-дузалыг болу берип турар деп, Төп Комитет санап турар. Чоннуң хереглел барааннарын бүдүрери совет кижилерниң акша орулгаларының өзүп турарындан артык бедик темпилер-биле өзер ужурлуг.

Улус ажыл-агыйының ол барааннарны бүдүрүп турар бүгү адырларын дүрген хөгжүдериниң оруу-биле ол сорулганы шиитпирлээри хандыртынар. Үлетпүрде кол пропорцияларның дүгжүүшкүнү ышкаш, ындыг чугула айтырыгны партия ындыг угланыышкыны-биле көрүп турар.

Партия Төп Комитединиң бодап турары-биле алырга, чаа беш чылда «Б» бөлүктүң өзүлдезиниң темпилериниң чамдык мурнадырының аргаларын бүдүрүлге талазы-биле тыгдынган аргалар берип турар. Ол хемчег болза бүдүрүлгениң чепсек-херекселдерин дүргедедир хөгжүдер дугайында бистиң ниити шугумувусту күш чок болдурбайн турар дээрзин билдингир. Бо ийи кезектиң өзүлдезиниң темпилериниң деңзигүүрүн тодаргайлап тургаш, партия болза, Лениниң өөредип чорааны ышкаш, тускай чада бүрүзүнүң тодаргай хереглелдерин болгаш херек кырынга аргаларын барымдаалап көрүп турар.

Аар үлетпүр—чурттуң экономиктиг күчүзүнүң, чоннуң чаагай чоруунуң улам ыңай өзериниң үндезини

Улус ажыл-агыйының пропорциязында айыттынган өзериилге болза аар үлетпүрже кичээнгейни бис кошкадып турар бис дээни ол эвес!

Социалистиг үлетпүрнү, хамыктың мурнунда оон үндезини болур аар үлетпүрнү бирги ээлчегде хөгжүдеринче партияның чорудуп турган угланыышкыны бистиң чуртту күчүлүг күрүне болдурган. Чүгле ол угланыышкынны чайгылыш чокка боттандырып келгени социалистиг революцияның чаалап алыышкыннарын камгалап алыр, чүс-чүс чылдагы хожудаңгай чорукту узуткаар, экономика, социал болгаш культура талазы-биле кайгамчык улуг дептиилгени хандырар арганы берген деп, хөрем чокка чугаалап болур. **(Адыш часкаашкыны).**

Аар үлетпүрнү бедик темпи-биле хөгжүдери болуунун ужур-дузазын амгы үениң-даа байдалында хевээр арттырып турар.

Оон хевээр артып турары болза хамыктың мурнунда калбарткан социалистиг дагын бүдүрүлгениң, экономика талазы-биле келир үедеги өзүлдениң аргалары болгаш темпилери, коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузары аар үлетпүрнүң чедиишкиннииг хөгжүлдези-биле дыка хемчээлдиг тодаргайлаттынып турарында болур. Оон ажылындан улус ажыл-агыйының бүгү таламарының техниктиг чепсегленииишкининиң деңнели, күш-ажылды улам бедик бүдүрүкчүлүг болдурары, материал болгаш техника талазы-биле чепсек-херекселдерни хандырары хамааржыр.

Оон хевээр артып турары болза аар үлетпүрнү хөгжүтпейн чыткаш, бистиң Төрээн чуртувустуң айыыл чок чоруун, бистиң улустуң тайбың күш-ажылын магадылап турар камгаланыр аргазының деңнелин чогуур деңнелге тургузары хоржок болуп турарында болур. Бо талазы-биле алырга, беш чыл дургузунда улуг ажыл чорууттунган — Совет Армия бо хүннерде амгы үениң шериг техниказының бүгү-ле хевирлери-биле хандыртынган. Камгалал үлетпүрүн улам ыңай хөгжүдери, оон ажыл-чорудулгазының тодаргай программазы делегей байдалындан дыка улуу-биле хамааржыр. Тайбынны быжыглап турар болгаш бистиң айыыл чок чоруувуска хораны чедирбейн турар, чепсегленииишкинни дүжүрер талазы-биле ындыг боттуг хемчеглерни деткиирине Совет Эвилели белен. Оон-биле кады бөлүушкуннарының хөгжүлдезиниң кандыг-даа эргилделеринге моон соңгаар-даа белен болур ужурлуг бис.

Черле ынчаш аар үлетпүрнү хөгжүдери онза ужур-дузалыг апаар, чүге дээрге, ол чокка чоннуң материалдыг чаагай байдалын бедидериниң үндезин сорулгаларын шиитпирлеп шыдавас. Көдээ ажыл-агыйны, чиик база аъш-чем үлетпүрүн дүрген хөгжүдеринге, чуртталга тудуун, садыгны болгаш чоннуң амыдырал хандырылгазын улам-на калбартырынга бүдүрүлгениң чепсек-херекселдерин бүдүрерин аар үлетпүр дыка калбартыр ужурлуг.

Аар үлетпүрнүң алыс сорулгазы-даа харын чогум-на ындыг. «...Алызында барып, бүдүрүлгениң чепсек-херекселин бүдүрери хереглел чүүлдерин бүдүрери-биле ыяап-ла холбашкан болур ужурлуг, чүге дизе бүдүрүлгениң чепсек-херекселдерин, чүгле бүдүрүлгениң чепсек-херекселдери болзун дээш эвес, а харын хереглел чүүлдерин бүдүрүп турар үлетпүрнүң адырларынга бүдүрүлгениң улам-на хөй чепсек-херекселдери негеттинер болган ужурунда бүдүрер апаар» — деп, В. И. Лениниң сөстерин маңаа холбаштыр сагындырарын чөпшээреп көрүңер. (т. 4, арын 160—161).

Оон бүдүрүлгелеринге улустуң хереглел барааннарын шуут бүдүрүп үндүрерин калбартыр база бир чугула сорулганы партия аар үлетпүрнүң мурнунга салып турар. Бо талазы-биле оон бүгү-ле адырларында эвээш эвес аргалар бар. Маңаа холбаштыр камгалал үлетпүрүнүң дугайын база чугаалаар бодай-дыр мен. Ам бедик оон бүдүрүп үндүрүп турар продукциязының бүгү хемчээлиниң 42 хуузу хамааты хереглелге барып турар. Камгалал үлетпүрүнүң эртем-техниктиг бедик деңнелин барымдаалааш, оон дүржулгазын, чогаадылгаларын болгаш ажылдыышкыннарын ажыл-агыйның бүгү-ле адырларынга дамчыдып бээри бирги чергениң ужур-дузалыг болуп турар.

Ынчангаш амгы үе-чадада аар-үлетпүрнүң ужур-дузазы кудулаардан харын-даа өзүп турар, чүге дизе оон шуут шиитпирлээр апаары практиктиг айтырыглар улам калбарып турар. Келир беш чыл планында оон кол-кол адырларынга — электроэнергияны триллион киловатт-шактан-даа хөйүү ажылдап кылыр, нефть тывыжыын 480—500 миллион тонна база газты 300—320 миллиард кубометр чедирер, кан эзилдирилгезин 142—150 миллион тонна чедир көвүдедир—дыка күженииишкиннииг ажылдаар дээлгены салып турар. Машина тудуушкунунуң болгаш металл ишлыгларының, химия база нефть-химия үлетпүрүнүң продукциязы беш чыл дургузунда 1,7 катап өзер ужурлуг.

Аар үлетпүрнүң ажылдакчылары бо улуг болгаш хүндүлүг сорулгаларны алдарлыы-биле күүседип шыдаар дээрзинге партия бүзүрелдиг. **(Диңмиттиг, үр адыш часкаашкыны).**

Көдээ ажыл-агыйны улам ыңай хөгжүдериниң программазы

Эштер! Бүгү-ле экономиканың көдүрлүүшкүнүнүң темпизи, совет кижилерниң чаагай байдалының бедиириниң темпизи көдээ ажыл-агыйның чедиишкиннииг хөгжүлдезинден дыка хамаарылгалыг. Ынчангаш отчёттуг үениң дургузунда бо адырга ындыг улуг кичээнгейни салып келгениниң ужуру-даа ында. Бир-тээ көдээ ажыл-агыйның айтырыгларын үр үениң дургузунда калбаа-биле чугаалажып көрүп база ол талазы-биле эрткен үеде-даа эвээш эвес шиитпирлерни хүлээп ап турган болганда, сөөлгү ол чылдарда бо айтырыгны көөрде турган чамдык принципиалдыг онза чүүлдериниң дугайында съездиниң делегаттарынга дыңнадыры чугула дээрзин Төп Комитет санап тур.

Оларның бирээзи чүл дээрге, ТК-ның март (1965 ч.) Пленумунуң айытканы база XXIII съездиниң шиитпирлеринде быжыглаттынган шугумну чайгылыш чокка барымдаалааш, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң көдүрлүүшкүнүнге идиг болур быжыг туруштуг экономиктиг байдалдарны тургузарынче Төп Комитет онза кичээнгейни салган. Ында чугаа колхоз, совхозтарга каш чыл улаштыр продукция белеткээриниң доктаамал планын тургусканының, бүдүрүлге хөгжүлдезинге идиг болуп ужурлуг немелде шаңнал-төлевир өртектерни пландан ажыр дүжээган продукцияга доктааткаанының болгаш өске-даа хемчеглерниң дугайында чоруп турар.

База бир онза чүүл чүл дээрге, агротехниктиг болгаш организастыг характерлиг чамдык хемчеглер-биле кызытаарлаттынарын хоомай деп санааш, көдээни эргежок чугула техника база чемишчидилге-биле хандырарының, капитал тудугну калбартырының, черни экижидериниң, кадрларны белеткээриниң, бүдүрүлгениң организациязын сайзыраңгайжыдарының айтырыглары-биле катай көдээ ажыл-агыйның хөгжүлдезин тодарадып турар факторларның бүрүн комплекстиг өөренип көөрүн оралдашкан бис. Ол чорук көдээ ажыл-агыйның негелделерин тода анализтээрин, оларны хандырарынга акша-хөреңгини дилеп тывары негээн.

Шак ындыг байдалга үндезилээш, Төп Комитет бодунун июль (1970 ч.) Пленумунга көдээ ажыл-агыйны хөгжүдериниң калбак, комплекстиг программазын, үр үениң боттуг программазын ажылдап кылган. Эштер, көдээ ажыл-агыйның айтырыглары болза, ол бир-ийи чыл хамаан чок, харын-даа беш-даа чыл дургузунда бежин долу хемчээл-биле шиитпирлеттинмес, ындыг болгай; аңаа элээн улуг хуусаа, дыка хөй чарыгдалдар, чүгле көдээ ажыл-агыйның ажылчыннарының эвес, харын бистиң бүгү үлетпүрүвүстүң улуг чүткүлү негеттинер апаар.

Бо беш чыл планының даалгалары Пленумнуң доктаалынга үндезилеттинген. Оларның күүселдези болза, чоокку чылдарда-ла чонну чем продуктулары, а үлетпүрнү чиг-эт-биле хандырарын доктаамал калбартыр болгаш экижидер арганы бээр, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң шак ындыг хөгжүлдезин болдурар. Хүн-бүрүнүң сорулгаларын шиитпирлевишаан, бис болза чаа беш чыл планында көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң болгаш көдээни чаартырының кол айтырыгларын келир үеде бүрүн шиитпирлээр, бойдустуң чайгаар болур айыылының чер ажылынга хамаарылгазын эвээжедир көдээ ажыл-агыйның шак ындыг материалдыг болгаш техниктиг баазазын тургузарынга бурунгаар улуг базымны кылып ужурлуг бис.

Мону барымдаалааш, Төп Комитет көдээ ажыл-агыйга капитал салыышкынының хемчээлин тодараткан. Күрүнениң болгаш колхозтарның шугуму-биле беш чыл дургузунда аңаа 129 млрд. рубльди киирер, ол дээрге, эрткен ийи беш чылдаазын катай алганы-биле дең.

Чаа беш чыл планында шиитпирлээр ужурлуг сорулгаларның характери көдээ ажыл-агый органнарының, көдээде партия организацияларының, колхозтарның болгаш совхозтарның харысалгазының өзүп турарын тодарадып турар. Көдээниң ажыл-ишчилери тараанын чылда ортумак бүдүрүлгезин бети дээрге-ле 195 миллион тонна, а ону доктааткан план база бедиткеп өртек-биле садып алырын 80—85 миллион тонна чедирер ужурлуг. Беш чыл дургузунда эъттиң чылда ортумак бүдүрүлгезин 14, сүттүң—92 миллион тонна, чуурга 46 миллиард борбак ажар, ол ышкаш продукцияның өске-даа хевирлерин дыка көвүдедирин көрген.

Бо даалгаларны күүседири-биле ТК-ның июль Пленумунуң шиитпирлерин бүзүдээр хөй акша-хөреңгилерни болгаш материалдыг курлавырларны үндүрүп берип турар. Көдээ ажыл-агый эрткен беш чылдыындан элээн хөй тракторларны, комбайннарны, автомашиналарны болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа техниказын, минералдыг чемишчидилгелерни болгаш өске-даа янзы-бүрү химия бүдүмелдерин, мал болгаш куш фабрикаларының дериин, электроэнергияны, тудуг материалдарын алыр. Тодаргай чурагайлар съездиниң делегаттарынга Директиваларның төлевилелиниден билдингир.

Бо бүгү — көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге, оон ажыктыын бедидеринге боттуг болгаш кончуг улуг салыышкын. Бар курлавырларны, бөгүн көдээ ажыл-агыйда бар бүгү чүвени долу хире-чергелиг-биле ажыглаары биске эргежок чугула дээрзин моон-биле кады онаалап демдеглээри күзенчиг болур ийик. Бо талазы-биле бисте четпестер болгаш чедир кылдынмаан чүүлдер ам-даа эвээш эвес болуп турары хараадаанчыг.

Эштер! **Тараа** бүдүрерин көвүдедири көдээ ажыл-агыйда кол сорулгаларның бирээзи боор мурнуку хевээр артпышаан. Бистиң тараа талазы-биле хереглелдивис чылдан чылче өзүп турар. Бис чүгле аъш-чем эвес, харын база мал чеми тарааны ынчаар айтып турар бис, мал чеми тарааны бүдүрерин мал ажылын дүрген өстүрериниң эргежок чугулазын барымдаалааш, калбартыр ужурлуг.

Бистиң кол тараалаң районнарывыс — Украина, Казахстан, Кара хөрзүннүг төп областар, Соңгу Кавказ, Поволжье, Уралдың болгаш Сибирьниң ховулуг районнарында база чурттуң кара хөрзүннүг эвес болгаш өске-даа зоналарының районнары-даа тарааның ниити чыылдазын көвүдедиринге улуг курлавырлардыг деп Төп Комитет санап турар. Бо курлавырлар чемишчидилгелерни болгаш техниканы эң чеп ажыглаарында, агротехниктиг чурумнарны шыңгыы сагыырында, ажылдарны организастаарын экижидеринде, продукцияның өске-даа хевирлери ышкаш, тарааның чыдырыын эвээжедир дээш чайгылыш чок демиселде салдынган.

Колхозтар болгаш совхозтар, көдээ ажыл-агый органнары эң бедик дүжүттүг берип турар ол культураларны болгаш сорттарны чугулалап көрбүшаан, тарылга шөлдериниң структуразын экижидерин чайгылыш чокка чедип алыр ужурлуг. Чурттуң мурнуу районнарында, чижээ, Ставрополь крайда, Ростов, Полтава болгаш өске-даа чамдык областарда кукуруза тарылгазының шөлдерин барымдаа чокка кызырган. Ындыг байдалды эдер ужурлуг. Крупа культураларны, хамыктың мурнунда кырлыг караны болгаш чинге-тарааны бүдүрерин база көвүдедир апаар. Рисстиң инженер системаларын планда көрдүнгенин бүзүдээр ой-шаан да ажыглалга киирерин база хандырар болгаш беш чылдың төнүзүнде рис бүдүрерин ийи миллион тоннага чедирер херек, ол чорук чурттуң хереглелин бүрүн хандырар арганы бээр.

Мал ажылын улам ыңай көдүрери ышкаш, көдээ ажыл-агыйның ындыг чугула айтырыы бистиң мурнувуска база чугула айтырыг болуп чидиг-биле тургустунуп турар. Чемненилгениң эң үнелиг продуктулары-биле чонну үзүктелиишкин чокка хандырар, совет кижилерниң ол продуктуларга өзүп турар хереглелин хандырар техээде чаа беш чылда бо талазы-биле бурунгаар улуг базымны кылыр ужурлуг. Колхозтарның болгаш совхозтарның бар турар ол курлавырларын манаа эң долу мобилизастаары база эргежок чугула.

Колхозтар болгаш совхозтар мал ажылын көдүрериниң үндезини—чем суурну хамыктың мурнунда быжыглаар ужурлуг. Ховуларны болгаш оъдарларны экижидип база эң долу ажыглаары, сиген, сиген дагтаашкын болгаш сенажты, силосту болгаш өске-даа шыктыг чемнерни белеткээрин калбартыры, мал чеми бүгү культураларның дүжүткүрүн бедидери чугула сорулга болуп артып турар. Аарыглардан болгаш багай ажаалдадан малдың хоралыр чоруун эвээжедири-биле бүгү хемчеглерни алыр ужурлуг. Фермаларның тудуунуң болгаш механизациязының, селекция-үрежидилге ажылын экижидер, эътких мал ажылын болгаш куш ажылын хөгжүдер талазы-биле хөй чүвени кылыр апаар.

Бо үеде эътти болгаш сүттү бүдүреринге хуусунда дузалал ажыл-агый ам-даа биче эвес рольду ойнап турар. Ынчалза-даа чамдык черлерде ону чогуур хире-чергелиг-биле барымдаалавайн турар. Ниитилел бүдүрүлгезин хөгжүдеринче кол кичээнгейни салбышаан, малды болгаш кушту тыптынып алыр, чемнер-биле хандырар талазы-биле эргежок чугула дузаламчыны колхозчуларга болгаш совхозтар ажылдакчыларынга көргүзер херек.

Чамдык республикаларда болгаш областарда мал ажылын хөгжүдериниң аргаларын ам-даа долу эвес ажыглап турарын демдеглээр чогуур. Молдав, Армения, Грузия, Туркмен эвилелдешкен республикаларга, Россия Федерациязының Воронеж, Омск, Челябинск, Кострома областарынга, Украинаның Одесса облазынга, Казахстанның Караганда болгаш Павлодар областарынга болгаш өске-даа черлерге бо хамааржыр. Чер-черниң органнары моортан чогуур түңнелдерни кылырын бодаар херек.

Тараа бүдүрерин көвүдедири болгаш мал ажылын хөгжүдери-биле кады көдээ ажыл-агый продукциязының өске-даа хевирлерин, оон иштинде техниктиг культураларны бүдүрерин калбартыры улус ажыл-агыйынга улуг ужур-дузалыг боор турар. Ортаа Азияга, хамыктың мурнунда Узбекистанга мелиорастаан черлерни калбартыры болгаш тарылга эзлечентирилгелерин чорудары хевээ ышкаш, ындыг үнелиг болгаш чуртка эргежок чугула культураны бүдүрерин көвүдедир арганы бээр.

Эштер! Бистиң планнарывыс көдээ ажыл-агыйны хөгжүдериниң перспективтиг кол угланыышкыннары-биле беш чылдың амгы чугула айтырыгларын шиитпирлээрин сырый холбаштырып турар. Партия ол сорулганы шиитпирлээриниң оруун тодараткан. Чугаа болза, хамыктың мурнунда, көдээ ажыл-агыйның моон соңгааргы техниктиг чепсегленииишкининиң, ону механизастаарының, химизастаарының болгаш черни **мелиорастаарының** талазы-биле улуг ажылдарны чорударының дугайында чоруп турар.

Моон алырга көдээ ажыл-агыйны чедиишкиннииг хөгжүдериниң эргежок чугула негелдези—чурттуң ниити экономиктиг күчүзүн улам калбаа-биле ажыглаары боор турар. Көдээ ажыл-агыйга бүдүрүлге хөреңгилерин ажыглаарынга, көдээ ажыл-агый продукциязын ажылдап кылырынга, ону дажыглаарынга, кадагалаарынга болгаш сайтарын саарарынга дерилгелерин болгаш техниканы бүдүрүп берип турар үлетпүрнүң адырларын дүрген хөгжүдериниң сорулгазын партия ынчангаш чидиг-биле тургузуп турар.

Ынчангаш көдээ ажыл-агыйны көдүрери чүгле көдээниң ажыл-ишчилеринден хамааржыр эвес, үлетпүрнүң, эртемниң болгаш техниканың ажылдакчыларының күженииишкиннеринден хөйү-биле хамааржыр. Күрүнениң, бүгү улустуң бо улуг херээнге төлептиг салыышкынын киирериче оларны партия кыйгырып турар.

Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин специализастаары, эътти, сүттү болгаш өске-даа хевирниң продуктуларын бүдүреринге индустриалдыг аргаларны шиңгээдири келир чылдарда улам ыңайгы хөгжүлдени алыр. Ол билдингир — чүге дизе, алызы барып бистиң көдээ ажыл-агыйывыстың келир үезин тодарадыр чорудулгалар дугайында чугаа чоруп турар. Ынчалза-даа бо улуг болгаш чугула ажылды чорудуп турда бистер боттарывыс частырыг кылыр болгаш далаш чорукту болдурбас ужурлуг бис. Специализастаашкынны ханыладыры болгаш бүдүрүлгени үлетпүр баазазынче шилчидери тодаргай таварылга бүрүзүнде экономика талазы-биле үндезилеттинген, бүгү тала-биле белеткеттинген турар ужурлуг.

Көдээ ажыл-агыйның дүрген хөгжүлдези колхозтар аразының база күрүне-колхоз бүдүрүлге каттыжыышкыннарының улам калбаа-биле нептерээринге, агроүлетпүр комплекстерни тургузарынга чедирер. Оларга техника, капитал салыышкыннары болгаш күш-ажыл курлавырлары эң ажыктыг кылдыр ажыглаттынып, индустриалдыг аргалар калбаа-биле шиңгээттинген турар. Көдээге бүдүрүлгени органнзастаарының ол хевирлерни партия моон соңгаар-даа деткиир апаар.

Эштер! Көдээ ажыл-агый продукцияларын бүдүрер талазы-биле онаалдаларның күүселдези күш-ажылчы улуг күженииишкиннерни негээр. Көдээ ажыл-агыйны көдүреринге эң улуг рольду көдээ районнарның партия организацияларынга, совет болгаш чер ажылының органнарынга, колхозтарның болгаш совхозтарның удуртукчуларынга онаажыр. Оларның ак сеткилдиг күш-ажылын партия бедик-биле үнелеп турар.

Эр, херээжен колхозчуларның болгаш совхозтар ажылчыннарының, көдээ ажыл-агыйның тускай эртемниглериниң күш-ажылчы күженииишкиннери чаа-чаа чедиишкиннерни бээр дээрзинге бүзүрелди съездиниң мурнундан илередирин чөпшээреп көрүңер.

Чоннуң хереглелиниң үлетпүр барааннарын бүдүрерин калбартыр

Эштер! Үстүнде чугаалаттынганы ышкаш, эрткен беш чылда чоннуң хереглелиниң үлетпүр барааннарын бүдүрери болгаш чонга садары кескүзү-биле өскен. Ынчалза-даа оларның элээн хөй хевирлерин бүдүрери бо хүннерниң хереглелдеринден чыдып калып турар. Ажылчы чоннарның акша орулгаларының айыттынган өзүлдези хереглелдерни улам өстүрер болгаш шынарның айтырыын улам чидиглендирер.

Чоннуң чаагай байдалын улам ыңай көдүреринге партияның салып турар угланыышкынының негелделеринге база негелделерниң чаа деңнелинге чедир көдүрлүүнге бистиң үлетпүрүвүс белен бе?

Боттуг болдунар аргаларны барымдаалап көөрге, кандыг-даа дадагалзаал чок, белен деп чугаалап болур. Хереглелдиң чүүлдерин бүдүрерин улам ыңай калбартырынга болгаш шынарын бедидеринге чурттуң үлетпүр күчүзү четчир. Капитал салыышкыннарын олче хөйү-биле угландырарын экономиктиг аргаларның өзүлдези болдуруп турар.

Маңаа чедиишкиннер, кандыг-даа ажыл-херекке ышкаш, чүгле объективтиг байдалдар-биле тодараттынмайн турар,— субъективтиг факторлар база улуг ужур-дузалыг. Маңаа холбаштыр Төп Комитет хереглел барааннарын бүдүрерин канчаар көөрүн шыңгыы өскертириниң эргежок чугулазынче план болгаш ажыл-агый органнарының, партия, совет, профэвилел организацияларының кичээнгейин угландырары чугула деп санап турар.

Миллион-миллион коммунистер болгаш партия кежигүнү эвестер кирежа, богаралдарны биле тура-ла, чүвени бар хире шаа-биле ажыглап, боттарынга амыдыралдың онза ямбыларын негээр эрге чок кылдыр санап чораан маадырлыг төөгүвүстүң үр чылдары ындыг болгай, эштер. Ол чорук калбак хереглел барааннарын бүдүрерин, оларның шынарын болгаш ассортиментизин канчаар көөрүнге салдарын база чедирген. Ынчаарга, бирги черге өске сорулгалар, өске ажыл-херектер туруп турган эрткен үедеги ындыг байдал тайылбырлаттынып болур болгаш черле билдингир турган болза,— амгы үеде ол байдал хүлээп алдынмас апарган. Ынчангаш, чамдык эштер ону барымдаалавас болза, ажыл-херекти ынчаар көөр чорукту бир-ле болза ажылчы чоннарның чаагай байдалын чайгылыш чокка бедидеринче угланган партияның политиказының алыс ужурун билбейн турары кылдыр, бир-ле болза бодунун олутпай чоруун шыңзылдар хээн ораддажыышкын кылдыр партия көөр апаар эргелиг. Төп Комитет ол айтырыгны чидиг-биле болгаш черле ажыы-биле тургузары эргежок чугула кылдыр санап турар **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).**

Четпестер-биле «тайбың кады чурттаар» дээр сагыштыг улус хереглелиниң дыка хөй барааннарының куду шынарынга чаңчыгып калган, оларны бүдүрүп үндүрерин кедергей оожум чорудуп турар ындыг ажылдакчылар бисте ам-даа чүгле көдээ черде эвес, харын төп-даа черлерде бар. А чамдык кижилер херектиг чүүлдерни бүдүрүп үндүрерин эвээжедип азы мырынай шуут соксадып, эргилеп калган барааннарны чаалары-биле солуур дижип алгаш, чиик өртектиг болза-даа, чонга хүн бүрүде эргежок чугула болуп турар барааннарны бүдүрүлгеден үндүрүп турарлар. «Үүрмек» деп адап чаңчыккан чамдык барааннарның үстүр чоруу оон тыптып турар-дыр. Ынчаарга, хүн бүрүнүң хереглелдериниң дугайында чугаа чоруп турда, үүрмек чүве туруп болбас. **(Адыш часкаашкыны).**

Чаа беш чылда чонну хереглел барааннары-биле хандырарын дыка экижидериниң аргалары бар. Пөс-тааваы, хеп, идик, трикотаж бүдүрерин элээн көвүдедири көрдүнген. Телевизорлар, соодукчулар, радиоприёмниктер, хеп чуур машиналар ышкаш, үр эдилелдиг барааннарның талазы-биле чоннуң хереглелдерин бүрүн хандырарынче чоокшулаарының болдунар аргазы бар. Чиик автомашиналар садары дыка өзер — оларны бүдүрүп үндүрери 1970 чыл-биле деңнээрге, 1975 чылда барык дөрт катап өзер.

Ындыг сорулгаларны шиитпирлээри биске ам белен—чүгле бар курлавырларны болгаш аргаларны ухаа-биле сайгарар херек. А олар министерство бүрүзүнде, республика, область бүрүзүнде, хоорай, бүдүрүлге бүрүзүнде бар. **(Адыш часкаашкыны).**

Чаа беш чылда чиик үлетпүрнү хөгжүдеринге 8,7 миллиард рубльди, азы эрткен беш чылга бодаарга барык ийи катап хөй акша-хөреңгини, а аъш-чем, эът, сүт болгаш балык үлетпүрүнге 14 миллиард хире рубльди берип турар-дыр. Бүдүрүлгелер дүрген туттунуп, дүрген чаартынып, амгы үениң деңнелинге дүүшкен дерилгелерни алган турар таладе, ук акша-хөреңги чогуур өйүнде болгаш шын ажыглаттынган турар ужурлуг. Ол чорук бистиң машина тудуувустуң мурнунга, эртемденнер биле конструкторларның мурнунга дыка харысаалгалыг сорулгаларны салып турар. Маңаа партия болгаш ажыл-агый органнарының доктаамал контролю база эргежок чугула.

Рынокту улустуң хереглел чүүлдери-биле хандырарының улуг болгаш нарын сорулгазы күрүнениң үүрмектеп садар өртектериниң доктаамал деңнели туруп турда, а эргежок чугула экономиктиг баштайгы белеткелдерни тургузарының хире шаа-биле — барааннарның чамдыктарынга өртектерни чиигеткен турда шиитпирлеттинер ужурлуг. Өртектер бединиң фактыларын шиитпирлиг үзе шаваар, ажык-дуза көргүзеринге үүрмектеп саткан өртектерни болгаш тарифтерни тургузарынга контрольду күштелдирери, күрүнениң доктааткан чурумун тооп херексевес бүдүрүлге болгаш ажыл-агый удуртукчуларындан шыңгыы негелдени салыры эргежок чугула.

Төп Комитет хереглел барааннарынга чоннуң негелделерин хандырарының улуг ужур-дузазын көргеш, үлетпүрнүң бүгү адырларынга оларны бүдүрүп үндүрерин көвүдедириниң калбак программазын чоокку үеде ажылдап кылыры эргежок чугула деп санап турар. Ол программаны күүседири совет улустуң чаагай чоруун бедидеринге улуг салыышкын болур.

Садыгны хөгжүдер, чоннуң амыдырал хандырылгазын экижидер

Улустуң амыдырал деңнелин улам ыңай бедидери садыгга болгаш хандырылга черлеринге негелдени бедидип турар. Бо адырларны хөгжүдер талазы-биле сөөлгү чылдарда улуг ажыл чорууттунган.

Хоорайларда болгаш көдээ черлерде он-он муң чаа магазиннерни, универмагтарны болгаш садыгның өске-даа бүдүрүлге черлерин ажыглалга киирген. Ындыг болза-даа, садыг хандырылга талазы-биле бисте ам-даа хөй четпестер бар, ол четпестер-биле чамдык ажылдакчылар база-ла эптежип, ону харын-даа таарымчалыг херек кылдыр санап чаңчыгып калган. Садыг организациялары дыка хөй таварылгаларда чогуур оперативтиг чорууну көргүспейн, рыноктуң хереглелдерин ёзулуг өөренип көөрүн ам-даа өөренип албаан-дыр. Барааннарның магазиннерже сезонга таарыштыр кирбейн, азы хереглеттинип турар черлеринге четпейн баар чоруу шак оон болуп турар. Чамдык барааннарга чагыглаар үндезин чокка кудулап, оларны бүдүрери кызырлып турган фактылар эвээш эвес, олар дыка ховар апарган. Чок-ла болза амыдыралдың дааравыр машиналары, чок-ла болза илиирлер болгаш өске-даа барааннар ындыг турган. Дыка хөй таварылгаларда садып алыкчыларны хандырарының культуразын бедидери база-ла күзенчиг болуп турар.

Совет улус, партия садыг ажылдакчыларының күш-ажылын хүндүткел-биле көрүп турар. Ынчангаш, оларның ылаңгыя садыг организацияларының дугайын чугаалап тургаш, ам болза ажылдың деңнелин бедидериниң, садыгны органнзастаарын экижидериниң, оон амгы арга-дуржулгазын нептередириниң сорулгазы туруп турарын чугаалаксай-дыр мен. **(Адыш часкаашкыны).**

Бисте ниитиниң чемненилгезинче улуг кичээнгей салдынган. Бис хөй столоваяларны, кафелерни, ресторанарны тудуп-даа турар болгаш моон соңгаар-даа тудар бис. Ынчалза-даа бо адырда, ылаңгыя бүдүрүлгелерге, өөредилге болгаш албан черлеринге, колхоз болгаш совхозтарга ниитиниң чемненилгезин организастап турарында ам-даа хөй четпестер бар. Столоваяларга улус олурар черлер чедишпейн баар. Белеткеп турар аъш-чемниң шынары куду болур таварылгалар кайы хөй. Шак ындыг байдал-биле эптежип болбас. Бис бо четпестер дээш министерстволарга, тус черниң органнарынга болгаш база ол ышкаш бүдүрүлгелерниң удуртукчуларынга шыңгыы негелдени тургузар ужурлуг бис. Маңаа профэвилелдери база-ла кол рольду ойнаар апаар. Бүдүрүлгелерде ниитиниң чемненилгезин профэвилелдериниң хүн бүрүде шыңгыы контролюнга турар ужурлуг.

Эштер! Хандырылганың бүгү-ле адырларының—ниитиниң чемненилгезин, идик-хеп дааравыр болгаш септээр черлериниң ажылын, ажылчы чоннарның дыштанылгазын организастаарын экижидер ужурлуг бис. Ол дээрге чүгле план күүседир адырлар эвес, а кижилер-биле ажылдаар, оларның янзы-бүрү негелделерин өөренип көөр, оларның сеткил-хөөнүн барымдаалаар чугула албан черлери болур. Оларның ажылын чүгле план күүселдезиниң хуузу-биле болгаш орулга-биле кыдыгаарлап болбас.

Амыдырал хандырылгазынга кижилерниң негелдези соксаал чокка өзүп олурар. Ол негелделерни улам долузу-биле хандырар сорулга-биле чаа беш чылда чурттакчы чонга чедирер өртектиг ачы-дузаның хемчээлин ийиден эвээш эвес катап көвүдедирин көрдүнгүп турар.

Курлавырларны ажыглаар дугайын база бодаар апаар ужурлуг бис. Түс-түс черлерниң база ол ышкаш чер-чер Советтериниң бот идепкейиндир эвээш эвес чүүлдер хамааржыр. Пенсионерлер, бажың ээлери, инвалидтер бажыңынга боттары хууда ийикпе азы кооперативтерге каттыжып алгаш, боттарынга база ниитилелге ажыктыг ажылды хандырылга черлеринге шыдаар шаа-биле ажылдаар кылдыр таарымчалыг байдалды тургузар айтырыгны база бодаар көөр. Оон-биле кады ындыг ажыл-чорудулганы башкарар эргелерниң норма-чижектерин сайзыраңгайжыдар, аңаа эргежок чугула дузаны чедирер херек.

Чаңгыс сөс-биле, хандырылга адыры—амыдырал хандырылгазында ажылдап турар кижилерниң ниитилелге ат-алдарын бедидер, кадрларны быжыглаар, ук адырны хөгжүдеринге эргежок чугула хереңгилерни үндүрер талазы-биле ол чугула кичээнгейни салырын негеп турар.

Ажылчы чоннарның чаагай чоруун бедидер талазы-биле бистиң ажыл-чорудулгавыстың кол угланыышкыннары ындыг.

(Уланчызы 7-ги арынга).

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXIV съездизи

ЭШ Л. И. БРЕЖНЕВТИҢ ИЛЕТКЕЛИНИҢ УЛАНЧЫЗЫ

дыг-дыр, эштер. Чаа беш чыл бо талазы-биле улуг базымнарны кылыр болгаш ооң-биле чергелештир келир үеде оон-даа улуг чедиишкиннерниң үндезинин салыр ужурлуг.

Ол сорулгаларны чедиишкинниг күүседир төлээде тус-тус болгаш төп-даа черлерде бистиң кадрларывыс — ажыл-агый, совет, профэвилел, партия ажылдакчылары кижилерниң амыдырал байдалынга хамаарышкан айтырыгларга, эң чугула күрүне онаалгаларын күүседирп-биле бир деңней, шыңгыы негелделиг болур ужурлуг. Партия олардан ону ындыг янзылыг көөр боор деп манап турар.

Эртем-техниктиг дешпилге болгаш бүгү курлавырларны улам долузу-биле ажыглаарынга үндезилээш ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыын бедидер

Эштер! Экономиктиг политиканың чаңгы үндезин айтырыынче — мурнувуста турар сорулгаларны шиитпирлээрде мобилизастаар ужурлуг курлавырлар дугайынче шилчиирин чөпшээреп көрүңер. Ол курлавырларны, ооң иштинде кол оорга боон турар адырларны дүрген хөгжүдеринге херекгини кайыын ап болурул?

Бир адырлардан өске адырларже эде хувааарының күсели-биле ап болур, ынчалза-даа ындыг үндезин кызыгаарланчак болуру билдингир. Улус ажыл-агыйының өзүлдезиниң экстенсивтиг факторлары улам-на кызыгаарланчак апар чыдар. Эрткен беш чылга деңнээрге 1971—1975 чылдарда немелде ажылчын күжү хаара тудар аргалар кызырлып турар. Капитал салыышкыннарының өзүлдезиниң темпилеринде база боттарының кызыгаарлары бар.

Ооң ужурунда, бистиң даяныр кол чүүлүвүс болза, бүдүрүлгениң ажыктыын бедидери болур. Азы бөдүүнчүдү чугаалаарга, айтырыгның алыс утказы болза, күш-ажыл, материал болгаш саң-хөө чарыгдалдарының единица бүрүзүнге бүдүрүлгениң болгаш национал орулганың хемчээлин боттуу-биле көвүдедирин чедип алыры болур. Ынчангаш алызында барып ниитилелдиң күш-ажылының бүдүрүкчүлүү бедиир.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң күсели-биле келир беш чылда национал орулганың немей өзүлдезин 80 хуудан, үлетпүр продукциязының немей өзүлдезин 87—90 хуудан, тудуг-монтаж ажылдарының немей өзүлдезин 95 хуудан кудулатпас, орук транспортунга сөөртүлге хемчээлиниң бүгү немей өзүлдезин алган турар ужурлуг. Көдээ ажыл-агый продукциязының көрдүнген немей өвүлдези күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезиниң күсели-биле бүрүн хандыртынган турар ужурлуг.

Чогум-на ол утланыышкын-биле күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезиниң темпизин дүргедедириниң эргежок чугулазын бодавышаан, экономиктиг хөгжүлдениң кол айтырыгларын көөр херек. Мынчангаш ээлчегниг сорулгаларны-даа, үр үениң эчис сорулгаларын-даа барымдаалап көөрге, эртем-техниктиг дешпилгени шапкынчыдары бирги черде туруп турар.

Эртем-техниктиг революция. Эртемни бүдүрүлге-биле холбаары

Эрткен беш чылдар совет эртем болгаш техниканың дүрген хөгжүлдезиниң үези болган, ооң чаалап алыышкыннарынга чоргаарланыр эргелиг бис. Ынчалзажок эртем-техниктиг дешпилгени шиитпирлиир-биле дүргедедири кол сорулгаларның бирээзи боол хевээр артар. Дорт бүдүрүкчү күш боол турар эртемниң ролю канчаар-даа аажок улгадып турар үе-чадада ам ооң кайы хире-даа кайгамчыктыг чамдык чедиишкиннери эвес, харын бүгү бүдүрүлгениң бедик эртем-техниктиг деңнели кол чүүл апар чыдар.

Бистиң эртемниң мурнунга ол улам улуг харысалгалыг сорулганы салып, ооң ажыктыын бедидерин, фундаменталдыг шинчилелдерни улам ыңай калбартырып, эртем-техниктиг дешпилгениң эң-не чугула болгаш перспективтиг угланыышкыннарынче эртемденнерниң күжүн болгаш кичээнгейин мөөңнээрин негеп турар. Эртем-шинчилел, конструктор организациялары болгаш дуржулга бүдүрүлгелери улус ажыл-агыйынга нептередири-биле чаа техниканың хевирлерин болгаш чаа-чаа технологтуг чорудулгаларны ыяк ажылдап кылыр хүлээлгелиг. Эртем болгаш техника талазы-биле күрүне комитединиң, эртемнер академияларының, министерстволарның мурнунда сорулгалар улгадып турар.

Эртемни бүдүрүлге-биле каттыштырып турар нарын илчирбениң бүгү звенолары анализтеп көөр болза, эртемниң чедиишкиннерин практика кырынга сайгарары-биле, массалыг бүдүрүлгеге оларны нептередири-биле холбашкан звенолар эң-не кошкак боол турар. Бо адырның талазы-биле бисте эки чижектер эвээш эвес болбайнаан, ылаңгыя Патон аттыг электроканналга институдунуң ажыл-чорудулгазын азы изопрениг каучук бүдүрүлгезин шиңгээдип алганын чугаалаарга-ла ол четчир. Ынчалза-даа бүгү-ле черлерде ажыл-херек ындыг эвези хараадачыг.

Бар бергелерни ажып эртер дээш бир талазында, чогуур эртем организацияларының бүдүрүлгениң эң-не чугула сорулгаларынче улам кичээнгейлиг көрүнген турарын хандырар херек. Өске талазында, үлегерлеп чугаалаарга, артыш-биле салган саңдан азаның коргары ышкаш, эртем-техниктиг дешпилгеден деспейн, эртем-техниканың чаа чүүлдерин мырыңай-ла сүрүп, продукцияның эң-не чаа хевирлерин бүдүрүп үндүрер кылдыр бүдүрүлгелерни албадаптар шак ындыг байдалды тургузар херек.

Техниканың болгаш технологияның чаартылгалары дээш, амгы үениң негелделеринге дүүшкен продукцияны бүдүрер дээш херек кырында демисежип турар коллективтер эки чүүлдерин боттарынче хандыда бээр. (Үр адыш часкаашкыны).

Улус ажыл-агыйының планы эртем-техниктиг дешпилгениң күчүлүг быразы болган турар ужурлуг. Эртем болгаш техниканың чедиишкиннерин улус ажыл-агыйынга ажыглаар айтырыглар бистиң планнарывыста амга чедир чогуур-биле көрдүнмейн турар, моон-биле кады салдынган сорулгаларны элээн хөй министерстволар долу эвес күүседип турар. Ылаңгыя ыяш болгаш ыяш болбаазырадыр үлетпүр министерствозу, трактор болгаш көдээ ажыл-агый машиналарының тудуунуң министерствозунга ол хамааржыр. Ону бир янзы көөр: техниканың болгаш технологияның улам ыңай хөгжүлдезиниң комплекстиг программазын чогаадып кылыр болгаш ону барымдаалааш — планның бүгү кезектерин, ооң кол көргүзүглерин белеткээр херек.

Эртем-техниктиг дешпилгени дүргедедир дээш бүдүрүлгениң үениң негелдезинге дүүшкен хевир-шинчилиг болуруп хандырбышаан, индустрияны организастаарының хевирлерин сайзыраңгайжыдары чугула. Бүдүрүлгениң бодунга шинчилелдерни болгаш чогаадылгаларны элээн калбартырын, бүдүрүлгелерге конструкторлар бюроларын, күчүлүг экспериментальдыг баазаларны тургузарып, бүдүрүлгеге эртемниң хөй-хөй кадрларының ажылдап кирерин ол көрүп турар. Бо бүгүнү улуг каттыжылгалар болгаш комбинаттар кылып шыдаары билдингир, ол чорук оларны тургузарын онза чугула болдуруп турар. Эртем-шинчилел албан черлерин бүдүрүлгелер-биле каттыштырары, күчүлүг улуг эртем-бүдүрүлге комплекстерни тургузары хөй таварылгаларда улуг ажык-дузаны берип болур. Эртем-техниктиг информацияны экижидери, а ол ышкаш амгы үениң эң бедик негелделеринге дүүшпейн турар машиналарны, приборларны, техниктиг чорудулгаларны тургузарын болдурбайн баар контрольдуң ындыг ажыктыг аргаларын болгаш хамаарышпас, албан черинден дашкаар экспертизаларны кылыры чугула айтырыглар боол турар.

Чүгле бистиң планнаашкын болгаш ажыл-агый органнарывыс эвес, харын бүгү партийжи кадрлар эртем-техниктиг дешпилгени дүргедедир дугайында долузу-биле сагып салыры эргежок чугула, эштер. Ол айтырыгның ужур-дузазын бистиң бөгүнгү ажыл-агый практикавыстың үези келген хереглелдери-даа, даартагы хүнүнүң негелделери-даа тодарадып турар. Эртем болгаш техниктиг дешпилге — коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузарының кол быразы-дыр. Эртем болгаш техниканың хөгжүлдези ышкаш чугула айтырыгларга бис перспективаларны тодаргай көрүп, практиктиг ажылга оларны өөренип көрүп турар ужуруvус мында.

Перспективалар болза, эртемниң болгаш ооң ажыдыышкыннарының салдары-биле бүдүрүкчү күштерниң хөгжүлдезинде эгелээн эргилде улам улгадыр болгаш ханылаар апаар. Ажыл-агыйның социалистиг системазының артык шынарлары-биле эртем-техниктиг революцияның чедиишкиннерин шуут каттыштырары, эртем биле бүдүрүлгени холбаары, социализмге таарышкан хевирлерин калбаа-биле хөгжүдери бистиң мурнувуста төөгүлүг чугула сорулга боол турар-дыр, эштер. (Адыш часкаашкыны).

Эртем-техниктиг дешпилгени шапкынчыдарының хемчеглерин ап тура, бойдустуң байлаан ажыл-агыйжы өзу-биле көөрүнге холбаштырып, агаарның болгаш суғнуң айыылдыг хирленип-бокталырының, чер үрелиишкиниңиң үнер дозун болдурбас дээш бүгү чүүлдү кылыры эргежок чугула. Партия планнаашкын, ажыл-агый, төлевилел организацияларынга, бойдусту камгалаарының талазы-биле төлевилел херээн болгаш бойдусту камгалаарының талазы-биле чаа бүдүрүлгелерни тударын болгаш ам ажылдап турар бүдүрүлгелериниң ажылын экижидеринче бистиң бүгү кадрларывыска негелдени бедидип турар. Бистиң Төрээн чуртувустуң кайгамчыктыг бойдузунуң берип турар бүгү чаагай кежиктерин чүгле бистер эвес, харын келир үениң салгакчылары ажыглаар аргалыг болур ужурлуг. Бойдусту камгалаар болгаш ооң байлаан чоп ажыглаар талазы-биле делегейниң коллективтиг ажылдажылгаларынга киржиринге белен бис. (Адыш часкаашкыны).

Үлетпүр бүдүрүлгезиниң структуразын чаартыр, ажыктыын бедидер

Эштер! Бүдүрүлгениң ажыктыын бедидеринче угланыышкын улус ажыл-агыйының адырларының аразынга эң эргежок чугула деңнелгелерни хандырар талазы-биле чамдык чугула болгаш нарын сорулгаларны бистиң мурнувуска тургускан.

Структура айтырыгларын шын шиитпирлээринден экономиктиг өзүлдениң темпизи, ажыл-агыйларны хөгжүдеринге болгаш чоннуң чаагай чоруун бедидеринге эргежок чугула чыылданың аргалыы улуу-биле хамааржыр. Капитал салыышкынының бир рубльге оңаашпыр ажыы чамдык адырларда улуг, а өскелеринде эвээш, чамдыктарындан салган акша-хөреңгини дүрген, а өскелеринден — оожум эгидип ап турары билдингир болгай. Мону кандыг-даа ажыл-агыйга, ылаңгыя бистин ышкаш улуг ажыл-агыйга өөренип көөрү чугула.

Көдээ ажыл-агыйның, хереглел чүүлдерин бүдүрүп турар адырларның, ачы-дуза чедирилгезиниң дүрген хөгжүлдези ажылчы чоннарга материалдыг чаагай чүүлдерни бүдүрерин өстүреринден аңгыда, бистиң экономикавыска деңнелгелерни экижидеринге, ооң балансылыг болуруп хандырарынга, национал орулганың болгаш чыылданың өзүлдезиниң үндезиннерин калбартырынга, акша саарылгазын дүргедедиринге дузалаар апаар.

Бүдүрүлгениң ажыктыын бедидериниң улуг курлавыры аар индустрияның структуразын чаарты кылырында бар. Чугаа болза ооң бүдүрүлге чарыгдалдарын кызырарын хандырып турар адырларын дүрген хөгжүдериниң, ниити продукция бүдүрерин улгаттырарының, аар үлетпүрнүң бодунга-даа, өске-даа адырларга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң дугайында болуп турар.

Үлетпүрге бүдүрүлгениң ажыктыын бедидер талазы-биле келир чылдарда кылыр ажылдарны элээн каш кол угланыышкыннар-биле чорудар. Оларның бирээзи — материалдар чарыгдаарын кызыры, чиг-этти болгаш материалдарны камнап алыры. Бо — өзулуг күрүне ужур-дузалыг херек-тир.

Улус ажыл-агыйының хөгжүлдези чиг-эттиң янзы-бүрү хевирлеринге хереглелдиң шапкын өзүлдезин болдуруп турар. Ол хереглелди хандырары-биле моон соңгаар-даа тывыш адырларын бедик темп-биле хөгжүдер апаар бис. Ындыг болганда, оларның улам ажыктыг ажылдаан турарын, чиг-этти улам ханы ажылдап кылырын хандырарын, ооң шынарын экижидерин, артынчыларны эвээжедирин чедип алыры чугула. Ынчалза-даа бүдүрген продукцияның единицазынга хамаарыштыр тывыш адырлары, ажылдап кылып турар адырларга бодаарга, элээн хөй дириг күш-ажылды болгаш капитал салыышкынын чарыгдап турар деп чүвени уттуп болбас херек.

Ынчангаш улус ажыл-агыйының эрге-ажыынга дүүштүр ажылдап кылыр үлетпүрге бүдүрүлге чаартылгазының күсели-биле чиг-эт камналгазын чедип алыры ол хире савыг чиг-эттин немей бүдүреринден ажыктыг ышкажыл. Чуртта бүдүрүп турар продукцияның материал чарыгдаарын чүгле чаңгыс хууга кызырарга национал орулганың үш-дөрт миллиард рубльге немей өзүлдезинге деңг.

Бүдүрүлгениң ажыктыын бедидер талазы-биле ажылдарның өске бир чугула угланыышкыны — күш-ажыл курлавырларын улам ажыктыг ажыглаары, күш-ажыл чарыгдалдарын бирги ээлчегде хол болгаш күш-биле кылыр аар ажылдарны эвээжедириниң күсели-биле кызырары болур. Бүдүрүлгелерге күш-ажылдың технологиязын болгаш организациязын экижидери-биле чергелештир бо сорулганы шиитпирлээрде эргижирей берген техниканы чаартырының база селип-солуурунуң темпилерин дүргедедирин хандырып турар адырларны бүгү тала-биле хөгжүдери негеттинип турар. Чугаа болза бедик бүдүрүкчүлүг чаа техниканы бүдүрүп турар адырларның ажылдарын комплекстиг механизастаар болгаш технологтуг чорудуушкуннарны автоматчыдарынче шилчиир арганы берип турар машиналарның бүдүн-бүдүн системаларының дугайында болуп турар. Үлетпүрнүң бүдүрүлге-техниктиг хандырылгазын, дузалал ажылдарының механизастаашкынын хандырып турар адырларны калбартыры улуг ужур-дузалыг апар чыдар.

Үшкү угланыышкын — бо дээрге бүдүрүп турар продукцияның шынарын дыка бедидери, аңаа дүүштүр, бо сорулганы шиитпирлээрин хандырып турар бүдүрүлгени хөгжүдери-дир. Амгы үениң байдалында, бир эвес бүгү улус ажыл-агыйынга ажыктыын бодаар болза, эң-не дээре шынар кезээде хөй чүүлдү солуур. Амгы үениң программа башкарылгалыг бир станогу эргижирел калган конструкцияның он-он станоктарын солуур, чүък чүктээр чаңгыс автомобиль элээн каш чүък машиналарын, улгаттырган күштүг бир самолет шимчедикчизи — эрги хевириниң ийи-үш шимчедикчизин солуур.

Үлетпүр бүдүрүлгезиниң ажыктыын бедидер болгаш структуразын экижидер сорулга-биле тускай программа өзугаар сайзырап турар, бот-боттарының аразында харылзаалыг адырларның бүдүн-бүдүн комплекстерин чаартырының угланыышкынын ап турар бис.

Беш чылдың кол сорулгаларының бирээзи болза, одалга-энергетика комплекстизин мурнады база улам ажыктыг хөгжүдери болур. Бис ону аңаа кирип турар адырларның структуразын чаартырының оруу-биле, оларның эң ажыктыг болгаш камналгалыг хевирлерин дүргедеди хөгжүдүп тургаш чедип алыр бис. Чугаа болза, чүнүң-даа мурнунда, чурттуң одалга балансынга нефть болгаш газтың үлүг-хуузун улгаттырарының дугайында, хөмүр-даш үлетпүрүнүң техниктиг эде чепсегленишкиниң дугайында, бедик камналгалыг гидравликтиг болгаш чылыг станцияларын ажыглалга кирериниң дугайында, а ол ышкаш атомнуг электростанцияларны тударын калбартырының дугайында, энергетика тургузугларының камналгалыын бедидер дугайында болуп турар.

Металлургия болгаш машина тудуунуң мурнунда харыысалгалыг сорулгалар туруп турар. Мацаа бирги планче база-ла бүдүрүлгениң ажыктыын бедидерин хандырып турар факторларны идип үндүрүп турар.

Ол чорук ам ажылдап турар металлургия бүдүрүлгелериниң дериг-херекселдериниң технологиязын болгаш модернизациязын чаартырын, металлдың шынарын экижидерин база ооң сортулуун калбартырын, ылаптыг чүүлдерни болгаш белеткелдерни бүдүрерин көвүдедирин хандырып турар бүдүрүлгелерни хөгжүдерин негеп турар.

Машина тудуг адырлары база-ла шак ындыг угланыышкын-биле хөгжүүр ужурлуг. Оларның кичээнгейин улуг күчүлүг, бедик камналгалыг, ылаптыг болгаш идегелдиг машиналарны база дериг-херекселдерни бүдүрерин көвүдедиринче мөөңнээр. Дарганналга-пресс машиналарының, шуткулга болгаш эптелге дериг-херекселдериниң бот деңзизин бедидерин, программа-биле башкарар станоктарны, автоматтыг болгаш чартык автоматтыг шугумнарны колдадыр бүдүрүп үндүрерин көрүп турар.

Электроника, радио үлетпүрү, прибор тудуушкуну, тодаргайлаарга бүдүрүлгени болгаш эргелелди автоматизастаарынга техниктиг баазаны тургузар бүгү адырлар комплекси моон соңгаар-даа дүрген темпилер-биле хөгжүүр апаар. Ол комплексти эртем-техниктиг дешпилгениң катализатору деп чөптүү-биле адаан туруп болур. Бо беш чылда амгы үениң электроннуг-саналга машиналарын калбаа-биле бүдүрүп үндүрерин организастаары онза ужур-дузалыг боол турар.

Чаа беш чылда химия болгаш нефть-химия үлетпүрүн хөгжүдеринче улуг кичээнгей салдынар. Улус ажыл-агыйын химижидери — ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыг чоруун бедидериниң күчүлүг быразы ол. Химия продукцияны ала чайгаар бүткен өртек-үнелиг чиг-этти солувушаан, кылыгларның шынарын бедидеринге, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн улгаттырарынга дузалавышаан, адырларның хөй кезиинде калбаа-биле ажыглаттынып турар.

Сөөлгү чылдарда ыяш, ыяш болбаазырадыр болгаш целлюлоза-саазын үлетпүрүнге бүдүрүлгени организастаарын үндезини-биле экижидериниң талазы-биле ажыл эгелээн. Ыяш белеткелдериниң хемчээлдерин дыка калбартыр төлээде, ол адырда алыс продукт боол турар чүүлдү — ыяш материалдарын, целлюлоза-саазынны, картонну, мебельди, ыяш плиталарын бүдүрерин дыка көвүдедириниң сорулгазы салдынып турар.

Экономиктиг хөгжүлдениң амгы үе-чадазында улус ажыл-агыйының бүдүрүлге чорудулгаларын хандырар хүлээлгелиг адырларының — транспорттуң, харылзааның, материал-техниктиг хандырылганың болгаш өскелериниң-даа ролю өзүп турар. 16 миллион хире кижи ажылдап турар ол адырларның ажыл-чорудулгазындан улус ажыл-агыйының ажыктыг чоруу дыка хамааржыр. Ол кавыда элээн боттуг бурунгаарлаашкыннар чедип алдынган болзажок, аңаа чайгылыш чок сайзыраңгайжыдылга негеттинип турар; ооң хөгжүлдези бүдүрүлгениң өзүп турар хемчээлдери-биле болгаш парыны-биле дүүшкен турар ужурлуг.

Чижээ, транспорттуң ажылы амгы негелделерни хандырбайн, кызыы чер болу берген. Ындыг байдалдың чылдагааннарының бирээзи болза, эрткен беш чылда транспортту хөгжүдеринге четпес акша-хөреңгини тускайлап турганында хире-дир.

Ол байдалды эдериниң хемчеглерин тоску беш чылда ап турар. Чаа демир-орук магистральдарын, станция оруктарын тудары болгаш оларның ажылдап турарларының эрттирер аргалыын улгаттырары, чаа автомобиль оруктарын болгаш дамчыдылга хоолайларны тудары, далай болгаш хем флодун улам ыңай хөгжүдери көрдүнүп турар. Хөй чүък чүдүрер автомобильдерни чылда 150 мунну бүдүрер эң улуг заводтуң тудуу Камада эгелээн; база бир автомобиль заводу туттунар: Абаканда вагон тудар чаа улуг заводтуң тудуу эгелээн. Бистиң чуртувустуң хемчээлин барымдаалааш, агаар транспортун улам ыңай хөгжүдери улуг ужур-дузалыг кылдыр санап турар. Аажок камналгалыг, ажыглаарынга эптиг чаа хевириниң самолёттарын ажыглалда кииргеш, аэродром албанын экижиткен. Бөгүн бедин делегейниң эң улуг авиакомпаниязы болу берген аэрофлот чаа беш чылда 500 миллион хире пассажирлерни болгаш 11 миллион тонна чүъкту дажыглаар. Бистиң хамааты ужар чүүлүвүстүң ажыл-чорудулгазының көдээ ажыл-агыйга болгаш медицинага дуза чедирери, арга-ыяш байлактарын камгалаары, геология-шинчилел ажылдарынга киржири дээн ышкаш ындыг хевирлериниң ужур-дузазы база өзүп турар. Транспорттуң бүгү хевирлерин улам ыңай хөгжүдери-биле чергелештир оларның улам дугуржулгалыг ажылын, чурттуң аажок ажыктыг чаңгыс аай транспорт системазын тургузарын хандырары эргежок чугула.

Эртемниң болгаш техниканың эң чаа чедиишкиннеринге үндезилээш радио, телевидение болгаш харылзааның бүгү хевирлери хөгжүүр апаар.

Улус ажыл-агыйының экономиктиг ажыктыг чоруун бедидериниң улуг курлавыры болза даштыкы-биле экономиктиг харылзааларны сайзыраңгайжыдары болур. Социалистиг дем каттыштырылгазын быжыглаары-биле болгаш күрүнелерниң тайбың кожа-хелбээ догуннаарының экономиктиг баазазын быжыглаары-биле холбашкан политиктиг факторлар-даа, бистиң улус ажыл-агыйывыстың хереглелдеринден үнүп кээп турар факторлар-даа үлетпүрнүң бүгү адырларынга үндүрер барааннар бүдүрерин калбартырын чугула болдуруп турар. Ол чорук эргежок чугула бараанарны киир сөөртүрүн көвүдедиринге база дузалаар. Улустар аразының солчулгазын калбартыр чорук бистиң бүгү үлетпүрүвүстүң ажылын экижидеринге чаагай үре-түңнелдиг болу бээр дээрзинге чигзинмейн барып болур.

Өске чурттар-биле экономиктиг болгаш культура-техниктиг харылзааларның ролюн бедидери даштыкы-биле бүгү экономиктиг ажыл-чорудулганы башкарарын сайзыраңгайжыдар, ол чугула херекте думчук бораланыр дээр кызыы чорукту чайладыр талазы-биле тодаргай хемчеглерни негеп турар дээрзи билдингир. Ол ажыл-чорудулга болза делегей рыногунуң хереглелдери болгаш болдунар аргалары өөренип көрдүнген база бистиң экономикавыстың хөгжүлдезиниң эрге-ажыктарынга бүгү талалыг ажыглаттынган турарын дээш бүдүрүлге болгаш садыг хүлээлгелерни дүүштүреринге улам-на улуу-биле үндезилеттинген турар ужурлуг.

Бүдүрүлге фондуларының болгаш капитал салыышкыннарның ажыглалын экижидер

Эштер! Совет Эвилели ам экономика талазы-биле аажок улуг күчү-шыдалдыг боол турар, ынчангаш бистиң ажыл-агыйывыстың ажыктыг чоруу ол күчү-шыдалдың хамыктың мурнунда ажылдап турар **бүдүрүлге фондуларының** канчаар ажыглаттынып турарындан улам-на улуу-биле хамааржыр. Оларны ажыглаарын экижидери, фондуларның ажык-орулгалыын бедидери, бистиң үлетпүрүвүс бо херекке беш чыл дургузунда чамдык бурунгаарлаашкыннарны чедип алган-даа болза, эң чугула сорулгаларның бирээзи боол артпышаан турар.

Мацаа холбаштыр үлетпүр бүдүрүлгелеринде ээлчеглиг чоруктуң куду коэффициентизиниң дугайында чүгле чаңгыс айтырыгже кичээнгей салыксап тур мен. Ол дугайын XXIII съездиге болгаш СЭКП ТК-ның элээн каш Пленумнарынга чугаалажып турган, ынчалза-даа мында, ылаңгыя машина тудуушкунунда херектиң байдалы практика кырынга экиживейн турар. Чамдык ажыл-агый органнары ээлчеглиг чорукту бедидериниң орнунга, үргүлчү-ле чаа-чаа бүдүрүлгелер тударын оралдажып турар. Ээлчештиригни бедидер дугайында айтырыгны тургузуп кээрге, ажылчын күжүнүң четпес чоруувунга чылдак хап харыылап турар. А чаа бүдүрүлгелерге кымнар ажылдаарыл — кижилер бе азы ыдыктыг сүдде-сүнезин бе деп айтырыг туруп келир. Чок, эштер, бо айтырыгны дыка шыңгыызы-биле көөрү, дериглерни улам долу ажыглаарын хандырып турар чүүлдешкек хемчеглерни ажылдап кылыры болгаш боттандырары, бо херекке бүдүрүлгелерниң партия комитеттериниң, партия хооркомнарының болгаш обкомнарының талазындан кошкаш дивес контрольду тургузары эргежок чугула.

Ол чорук бистиң улус ажыл-агыйывыстың эң чидиг айтырыгларының бирээзи — **капитал тудугнуң айтырыын** шиитпирлээринге база дузалаар.

Ам бистер материалдыг бүдүрүлге талазы-биле делегейде өске кандыг-даа чурттан артык хөйнү тудуп тургузуп турар бис. Днепрогэсти, Магниткаңы, Волгоградтың болгаш Харьковтуң трактор заводтарын ажылдадып эгелээни бистиң төөгүвүске кайы хире чугула болуушкуннар боол турганын улуг назылыг кижилер ам-даа билир. Ам чылдың-на дыка хөй катап күчүлүг болгаш техника талазы-биле болбаазыраңгай бүдүрүлгелер болгаш тудуглар ажыглалче кирип турар. Сөөлгү чылдарда туттунган черлерниң аразында — делегейде эң улуг дээн Красноярск ГЭС, чылыг күжү-биле ажылдаар эң болбаазып — Конаковаңың, Бурштынскиниң, Кривой-Рогтуң электри станциялары; металлургияның дендии улуг бүдүрүлгелери — Барыын Сибирь заводу, Карагандының комбинады; Тюмень обласда болгаш Барыын Казахстанда нефть тывыжының бүдүрүлгелери, Волганың автомобиль болгаш Павлодарның трактор заводтары, улуг күчүлүг химия комбинаттары болгаш заводтары; Братскиниң болгаш Сыктывкарның ыяш үлетпүр бүдүрүлгелери бар. Черногорскиниң камвольт, Курскиниң трикотаж комбинаттары, чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүнүң өске-даа улуг-улуг бүдүрүлгелери туттунган.

Ооң-биле кады капитал тудуушкунунда ажыл-херектиң байдалын чедимчелиг деп чугаалап болбас. Бир эвес бо айтырыгны допчузу-биле тайылбырлаар дээр болза, бистер дыка хөй хөреңгилерни салып турзувусса-даа, оон ажыктыг чүүлдерни алыр хемчээлинден эвээшти ап турар бис. Тургустунган байдалдың чылдагааннары элээн хөй.

Оларның бирээзи чүл дээрге, планнарны чогаадып тургузарда капитал тудугнуң хемчээлин болгаш тудар объектилерниң санын болганчок-ла көвүдедип, боттуг аргаларны барымдаалап көрбейн турарында. Ооң түңнелинде хөреңгилер тоо-быдараар, доозулбаан тудуглар көвүдээр, хөй курлавырларның аңаа-ла өлүгленииишкини болу бээр.

Күрүне планнарын чугаалажып көрүп турган, министерстволарның болгаш эвилелдешкен республикаларның чагыгларын болганчок кезип, кызырар ужурга таваржыр. Ынчаарга ол планнар база долузу-биле күүсеттинмейн баар. Ынчап турда-ла дыка хөй эштер билдингир-ле бедиткен чагыгларны киирерин үргүлчүлеп турарлар. Ындыг практиканы соксадыр үе келген. Тудар дээр болза, чурттаары ышкаш, акша-хөреңгиниң хемчээлин барымдаалап кылыр херек.

Бергелерниң бир чылдагааны капитал салыышкыннарының дыка хөй кезиин рационалдыг эвес хуваап турарында. Бүдүрүлгелерни эде кылып база техника талазы-биле чаартып тургаш продукцияның өзүлдезин хандырары экономика талазы-биле ажыктыг дээрзин дуржулга бо-ла көргүзүп турар. Ынчалза-даа акша-хөреңгилерниң эмин эртир хөй үлүүн чаа тудугларже болгаш шоолуг эвес кезиин — бүдүрүлгени эде кылырынга, дериг-херекселдерни чаартырынга чарыгдап турар, ооң түңнелинде дыка хөй заводтарның чаартылышкыны эмин эртир узамдыгып турар. Чаа беш чылда ажылдап турар бүдүрүлгелерни калбартырынче болгаш чаартырынче улуг күжениишкин кылыр ужурлуг.

Адактың сөөлүнде, тудугнуң бодунда улуг четпестер бар. Планныг болгаш саң-хөө сагылга-чурумун үрээр чоруктар база бар. Чаа ажыктыг материалдарны болгаш конструкцияларны четпес ажыглап турар. Тудугнуң шынары ам-даа куду болбушаан. Чаңгыс-даа ажыл-агый удуртукчузу төлевилелдер болгаш смета чокка чаа тудугларны эгелевес, ол дүрүм болган турар ужурлуг.

Сөөлгү чылдарда Төп Комитет болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели капитал тудугнуң талазы-биле байдалды ыяк болгаш бүгү талалыг анализтеп көрген. Тудугжуларның ажылын үнелеп көөрүнүң принцивин шуут өскерткен элээн каш доктаалдарны хүлээп алган: ону барымдаалап көөр чүүлдер болза сөөлгү түңнелдер, күчүлерни ажылдадып кииргени, тудугну ооң кандыг-бир кезек-чамдыызын эвес, а долу хемчээлдии-биле доозары болур.

Ынчалза-даа капитал тудугда байдалды үндезини-биле экижидер дизе, улус ажыл-агыйының ол чугула адыры-биле холбашкан партия организациялары-даа, тудугжулар боттары-даа дыка хөй чүүлдерни кылыр апаар болбайнаан.

Эштер! Бүдүрүлгениң ажыктыын бедидеринге болгаш экономиктиг өзүлдени дүргедедиринге ажыглаттынар курлавырлар бисте бар, олар дыка хөй деп чүвени бистиң ажыл-агыйывыста бар аргаларны шинчилеп көргени бадыткап турар. Үстүнде чугаалаанывыс ол курлавырлар эртем-техниктиг дешпилгеде, улус ажыл-агыйының тургузуун сайзыраңгайжыдарында, бүдүрүлге фондуларын улам долузу-биле ажыглаарында болгаш капитал тудугну экижидеринде болуп турар. Ынчалза-даа херек ооң-биле кызыгаарлаттынмас, ол курлавырлар тус-тус бүдүрүлге бүрүзүнде, колхоз болгаш совхоз бүрүзүнде бар боол турар.

Мен ажыл шагының чидириин узуткаарын, кадрларның үнер-кирер чоруун эвээжедирин, ажылга бир деске эвес чорукту, дериг-херекселдериниң аңаа турарын узуткаарын чугаалап тур мен. Чиг-этти, материалдарны, оттулар чүүлдү болгаш электри энергиязын камнаары, техниканы, станоктарны болгаш дериг-херекселдерни, тракторларны, комбайннарны болгаш автомашиналарны хумагалалдыг эдилээри улуг ужур-дузалыг апар чыдар. Амгы үеде чуртта дыка хөй санныг чүүл-бүрү техника бар, ынчангаш ол бүгүнү бидилиг эвес азы шын эвес ажыглаар болзувусса, ооң ажылдаар хуусаазын чылдагаан чок черге кызырып, улустуң эрге-ажыктарынга дыка улуг каражаны чедиргенивис ол болур. Тус-тус алдынган заводка азы колхозка камналганың корум-чуруму түс-түс азы муң-муң рубльди бээр болза, улус ажыл-агыйының хемчээлинге ол дыка хөй чүс-чүс миллион болгаш харын-даа миллиард-миллиард болу бээр.

Чыл мурнунда СЭКП ТК, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели, ВЦСПС болгаш ВЛКСМ ТК бүдүрүлгениң курлавырын ажыглаар, камналга чурумун күштелдирер дугайында чагааны ажылчы чоннарже чоруткан. Ол чагаа багай эвес түңнелдерни берген, ажылдың эгезин салган. Ынчалза-даа бүгү курлавырларны ажыглаары, камналганың корум-чурумун күштелдирери, ажыл-агыйжы эвес, төтчеглекчи болгаш артык чарыгдалдар кылыр чорук-биле демисежири — түр үениң кампаниязы эвес болган. Чугаа болза партия, совет, ажыл-агый, профэвилел болгаш комсомол организацияларының хүн-бүрү ажыл-чорудулгаларының чугула угланыышкыннарының бирээзиниң дугайында боол турар. Бо талазы-биле ажылды бистер бүгү хемчег-биле күштелдирер ужурлуг бис. (Адыш часкаашкыны).

Чаа беш чылдың сорулгаларын чедиишкинниг күүседир төлээде, бистиң кадрларывыстың экономиктиг айтырыгларны көөрүнге боттуг бурунгаарлаашкынны чедип алыры, чамдык чаңчыл болу берген бодалдардан адырлыры чугула дээрзин онзалап демдеглээри эргежок деп Төп Комитет санап турар.

Төөгү талазы-биле бистиң турган байдалдарывыска хамаарыштыр сан талазы-биле түңнелдерни үргүлчү бирги черге салып,—ынча тонна каңны, ынча-ынча тонна нефтини, ынча-ынча тонна тарааны, ынча-ынча тонна тракторларны бээр деп көрүп турган болгай бис. Ынчаарга сан талазы амгы-даа үеде биске чугула болбайнаан. Ынчалза-даа продукцияның шынарынга болгаш бүдүрүлге ажылының экономиктиг талазынга хамаарышкан көргүзүглер-биле ол бүрүн болгаш тудуш холбаалыг болуп, чижээ, кандыг-бир удуртукчу кижи продукцияны бүдүрүп үндүргени дээш санажып турган болза, ооң ажылын чүгле: ол чогум кандыг өртек-үне-биле чедип алдынганыл деп чүвени тодараткаш, ам үнелеп көрген турар ужурлуг. Бир эвес өртек-үне эмин эрттир улуг, бир эвес ол боду планны күүсеткен-даа, кооперастаан чүүлдерни бээрин үскен болгаш өске бүдүрүлгелерге шаптыктаан, бир эвес бир черге чедиишкин өскезинге чедимче чок чорукту болдурган болза, ындыг удуртукчуну мактавас, а шүгүмчүлээр апаар. Бистер удуртукчуларны кажан олар частырыгны азы өске-даа четпестерни кылганда шүгүмчүлээр бис. Ынчангаш ол шын—негелдени шыңгыырадыр херек. Ынчалза-даа чүгле частырыг кылган кижилерни эвес, бүдүрүлгени хөгжүдеринге бүгү аргаларны ажыглавас, эгелекчи чорук чок кижилерни база шүгүмчүлээр херек.

Бодувустуң ажылывыска болгаш өскелериниң-даа ажылынга улам бедик негелделерни салганывыс тудум-на, бо беш чылда партияның салган планнары амыдыралга улам чедиишкинниг боттаныр.

(Уланчызы 8-ки арында).

Совет Эвилелинин Коммунистиг партиязынын XXIV съездизи

ДҮҮН КРЕМЛЬДИҢ СЪЕЗДИЛЕР ОРДУЗУНГА

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

социализмниң херээ дээш бызыг-турушттуг демиселчи Иштван Добини.

Австрияның болгаш делегейниң коммунистиг база ажылчын шимчээшкининиң хоочун киржикчизи чалбышттыг антифашист, Австрияның Коммунистиг партиязының Хүндүлүг Даргазы Иоганн Копленигти.

Аргентинаның болгаш делегейниң коммунистиг база ажылчын шимчээшкининиң шылгаралгай ажылдакчызы, Аргентинаның Коммунистиг партиязының үндезилекчизи болгаш даргазы Викторио Кодовильди.

Австралияның болгаш делегейниң коммунистиг база ажылчын шимчээшкининиң эң хоочун ажылдакчызы, Австралияның Коммунистиг партиязының Чиңгине секретары Лоренс Шарканы.

Бельгияның болгаш делегейниң коммунистиг база ажылчын шимчээшкининиң кескү ажылдакчызы, Бельгияның Коммунистиг партиязының даргазы Эрнест Бюрнельди.

Империализмге удур эрес-дидим демисечи, Гваделупаның Коммунистиг партиязының Чиңгине секретары Эвремон Женин.

Чилиниң Коммунистиг партиязының ТК-зының Чиңгине секретарының оралакчызы Хосе Гонсалести,

Куба революциязының шылгараңгай удуртукчуларының бирээзи Эрнесто Че Гевараны.

Делегейниң антиимпериалистиг шимчээшкинин национал-хосталгалыг шимчээшкининиң шылгараңгай удуртукчуларының бирээзи, Араб Социалистиг эвилелдиң Даргазы, Каттышкан Араб Республиканың Президентизи Гамаль Абдель Насерни оскунган.

Өлген болгаш мөчээн эштерге тураскаадып минута иштинде ыыт чок туруп ёзулал кылырын эш Н. Б. Подгорный саналдаан.

Шуптузу туруп келген.

Делегаттар съездиниң удуртур органнарын— президиумну, секретариатты, редакция болгаш мандат комиссияларын соңгуп тургузарынче киришкен.

Республикаларның, крайларның болгаш областарның партия организацияларының делегацияларының төлээлекчилериниң Чөвүлелдиң хуралы дүүн болуп эрткен деп, эш Н. В. Подгорный чугаалаан. Съездиниң удуртур органнарының составының талазы-биле саналды Чөвүлел ажылдап кылган болгаш силерге көргүзери-биле киирген.

Делегацияларның төлээлекчилериниң Чөвүлелиниң саналы-биле съездиниң президиумун 75 кижи составтыг кылдыр чаңгыс үн-биле соңгаан.

СЪЕЗДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУ:

АЛИЕВ Г. А.
АНДРОПОВ Ю. В.
АХУНОВА И. Н.
БАЙБАКОВ Н. К.
БЛЕСКОВ А. А.
БОДЮЛ И. И.
БОНДАРЕНКО И. А.
БОРОДИН А. М.
БРЕЖНЕВ Л. И.
ВАТЧЕНКО А. Ф.
ВАЩЕНКО Г. И.
ВИКТОРОВ А. В.
ВОРОНОВ Г. И.
ВОСС А. Э.
ГАПУРОВ М.
ГЕОРГИЕВ А. В.
ГОРЯЧЕВ Ф. С.
ГРЕЧКО А. А.
ГРИШИН В. В.
ГРОМЫКО А. А.
ДЕГТЯРЕВ В. И.
ДЕМИЧЕВ П. Н.
ДОЛГИХ В. И.
ЕПИШЕВ А. А.
ЕШТОКИН А. Ф.
ЗОЛОТУХИН Г. С.
КАПИТОНОВ И. В.
КАТУШЕВ К. Ф.
КЕЛДЫШ М. В.
КИРИЛЕНКО А. П.
КОВАЛЕНКО А. В.
КОНОТОП В. И.
КОСЫГИН А. Н.
КОЧИНЯН А. Е.
КУЛАКОВ Ф. Д.
КУЛИЧЕНКО Л. С.
КУНАЕВ Д. А.
КЭБИН И. Г.
ЛЕБЕДЕВ Е. И.
МАЗУРОВ К. Т.
МАСЛЕННИКОВ Н. И.
МАШЕРОВ П. М.
МЖАВАНАДЗЕ В. П.
НИКОЛАЕВА-ТЕРЕШКОВА В. В.
ОРЛОВ В. П.
ПАТОН Б. Е.
ПЕЛЬШЕ А. Я.
ПЕТРОВ Ф. Н.
ПЛЕТНЕВА В. Н.
ПОДГОРНЫЙ Н. В.
ПОЛЯНСКИЙ Д. С.
ПОНОМАРЕВ Б. Н.
РАСУЛОВ Д.
РАШИДОВ Ш. Р.
РОМАНОВ Г. В.
РУБИТЕЛЬ Е. З.
РУДАВИН Н. В.
РЯБОВ Я. П.
СЕРГЕЕВ М. И.
СИЗОВ Г. Ф.
СНЕЧКУС А. Ю.
СОЛОМЕНЦЕВ М. С.
СУСЛОВ М. А.
ТАБЕЕВ Ф. А.
ТЯЖЕЛЬНИКОВ Е. М.
УСТИНОВ Д. Ф.
УСУБАЛИЕВ Т.
ФИЛАТОВ А. Д.
ЧИРЯЕВ Г. И.
ШАКИРОВ М. З.
ШЕЛЕПИН А. Н.
ШЕЛЕСТ П. Е.
ШИБАЕВ А. И.
ШОЛОХОВ М. А.
ЩЕРБИЦКИЙ В. В.

Съездиниң президиумунуң кежигүннери олуттарын ээлепкен. Съездиниң делегаттары болгаш аалчылар оларга изиг байыр чедирген.

Делегаттар съездиниң Секретариадын соңгуурунче киирген. Делегациялар төлээлекчилериниң Чөвүлелиниң саналын ёзугаар съездиниң Секретариадын 25 кижи составтыг кылдыр чаңгыс үн-биле соңгаан.

СЪЕЗДИНИҢ СЕКРЕТАРИАДЫ:

АРИСТОВ Б. И.
АШИМОВ Б.
ВОРОПАЕВ М. Г.
ВОРОТНИКОВ В. И.
ГОРБАЧЕВ М. С.
ГРЕКОВ Л. И.
КИСЕЛЕВ Т. Я.
ЛОМАКИН В. П.
ЛОМОНОСОВ В. Г.
ЛУТАК И. К.
МАНЯКИН С. И.
ПАСКАР П. А.
ПОЗДЕЕВ В. И.
ПОПОВ Б. В.
ПРИЕЗЖЕВ Н. С.
ПРОСКУРИН Е. П.
РЫКОВ В. Н.
СКОЧИЛОВ А. А.
ТКАЧУК Г. И.
ХРЕННИКОВ Т. Н.
ЧЕРНЕНКО К. У.
ЧЕРНЫЙ А. К.
ШКОЛЬНИКОВ А. М.
ЯКУБОВСКИЙ И. И.
ЯСНОВ М. А.

Делегациялар Чөвүлелиниң саналын ёзугаар съезд редакция комиссиязын 24 кижи составтыг кылдыр чаңгыс үн-биле соңгаан.

РЕДАКЦИЯ КОМИССИЯЗЫ:

БАБИН В. Е.
ВАДЕР А. П.
ВАСИЛЬЕВ Н. Ф.
ВОРОНОВСКИЙ Н. А.
ДЕМИЧЕВ П. Н.
ДЖАВАХИШВИЛИ Г. Д.
ДЫМШИЦ В. Э.
ЕРМИН Л. Б.
ЗИМЯНИН М. В.
КАХАРОВ А.
КИРИЛЛИН В. А.
КУСКОВ Е. П.
ЛУКЬЯНЕНКО П. П.
ЛЯШКО А. П.
МУСИН Ш. С.
НОВИКОВ И. Т.
ПАВЛОВ Г. П.
ПОЛЯКОВ И. Е.
ПОНОМАРЕВ М. А.
ПРИТЫЦКИЙ С. О.
ТЕР-ГАЗАРЯНЦ Г. А.
ТОЛКУНОВ Л. Н.
ТОМСКИЙ Н. В.
ТРАПЕЗНИКОВ С. П.

Ооң соонда Мандат комиссиязын 43 кижи составтыг кылдыр чаңгыс үн-биле соңгаан.

МАНДАТ КОМИССИЯЗЫ:

БАЗОВСКИЙ В. Н.
БАННИКОВ Н. В.
БЕЛУХА Н. А.
ГЕОРГАДЗЕ М. П.
ГУСТОВ И. С.
ДРЫГИН А. С.
ЕФРЕМОВ М. Т.
ИВАННИКОВА М. С.
ИВАНОВСКИЙ Е. Ф.
КАБАЛОЕВ Б. Е.
КАЗАКОВ В. Н.
КАПИТОНОВ И. В.
КИСЕЛЕВ И. П.
КОЗЛОВ С. В.
КОЗЫРЬ П. П.
КОРОТКОВ Б. Ф.
КОРЫТКОВ Н. Г.
КОСПАНОВ Ш. К.
КРАХМАЛЕВ М. К.
ЛЕСЕЧКО М. А.
ЛОЩЕНКОВ Ф. И.
МАЛЬБАХОВ Т. К.
МАНЮШИС И. А.
МАРАХИНА М. А.
МАТЧАНОВ Н. М.
МЕСЯЦ В. К.
МУСАХАНОВ М. М.
НОВИКОВ В. Н.
СЕНЬКИН И. И.
СМИРНОВ А. Н.
СМИРНОВ Л. В.
СМИРНОВА К. Л.
СУРГАНОВ Ф. А.
СУЮМБАЕВ А. С.
ТИХОНОВ Н. А.
ТОКА С. К.
УМАХАНОВ М.-С. И.
ХРАМЦОВ А. Н.
ЦЫБУЛЬКО В. М.
ЧАНИДЗЕ Г. Ю.
ШАШКОВ Н. П.
ШЕВЧЕНКО В. В.
ЮНАК И. Х.

Эш Н. В. Подгорный съездиниң ажылының хүн чурумун болгаш регламентизин бадылаарын саналдаан.

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң ажылының дараазында хүн чурумун бадылаан:

1. СЭКП Төп Комитединиң отчёт илеткели — илеткелчи СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежнев.

2. СЭКП-ниң Төп ревизия комиссиязының отчёт илеткели — илеткелчи ревизия комиссиязының даргазы эш Г. Ф. Сизов.

3. 1971—1975 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директивалары — илеткелчи ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даргазы эш А. Н. Косыгин.

4. Партияның төп органнарын соңгуур.

Съездиниң хүн чурумунуң бирги айтырыгын чугаалажып көөрүнче съезд эгелеп кирген.

Эш Н. В. Подгорный Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң отчёт илеткелин кылырыбиле ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневке сөс берген.

Делегаттар болгаш аалчылар эш Л. И. Брежневти шиңмиттиг ургулчулелдиг алгыш-сөскаашкыны-биле уткаан-нар. Шупту туруп келгеннер.

(СЭТА).

ЭШ Л. И. БРЕЖНЕВТИҢ ИЛЕТКЕЛИНИҢ УЛАНЧЫЗЫ

Экономиканы эргелеп башкарарын болбаазыраңгайжыдар

(Эгези 2, 3, 4, 5, 6, 7 арыннарда).

Эштер! Партияның экономиктиг политиказының үшкү кол айтырыы — экономиканы эргелеп башкарарының системазын сайзыраңгайжыдары ол болур. Чугаа болза колдуунда экономиктиг болгаш социалдыг хөгжүлдени дүргедедир дээш ниитилелдиң ажыл-чорудулгазын канчаар эки организастаарының, бар аргаларны улам долдур ажыглаарын канчаар хандырарының, партийжи политиканың кол-кол сорулгаларын долгандыр чүс-чүс муң коллективтерни, он-он миллион ажылчы чоннарны канчаар сырый каттыштырарының дугайында чоруп турар. Ынчангаш эргелеп-башкарарының айтырыглары чүгле удуртукчуларның болгаш тускай эртемниглерниң кызыы бөлүүнге эвес, а бүгү партия, совет, ажыл-агый организацияларынга, ажылчы чоннарның бүгү коллективтеринге хамааржып турар. Ол дээрге эргелеп-башкарылганы экижидери — экономиканы удуртур талазы-биле партияның бүгү ажыл-чорудулгазының чарылбас чугула кезээ. Төп Комитет айтырыгны декабрь Пленумунга (1969 ч.) шак ынчаар тургускан-даа.

Эргелеп башкарарының айтырыглары ам чүге онза чугула апарганыл?

Чүге дээрге, хамыктың мурнунда, бистиң экономикавыстың хемчээлдериниң өзүлдези база шынар талазы-биле экижээни эргелеп башкарылгага чаа, улам бедик негелдени тургузуп турар мурнунда үеде чаагай үүлени бүдүрүп-даа турган болза, ам эргижирээн аргаларга болгаш методтарга пөгүп олурары-биле эптешпес болу берген.

Кичээнгейге өске таланы база алза чогуур—сөөлгү үеде эргелеп башкарылганы экижидериниң аргалары дыка калбарган. Ол болза бистиң кадрларывыстың, ажылчы чоннарның калбак массаларының билииниң, профессионал белеткелиниң деңнелиниң бедээни, эргелеп башкарарының эртеминиң болгаш электрон-санаалга техниказының шапкын сайзыралы-биле холбашкан.

Айтырыгның политиктиг талазы база дыка чугула. Ажыл-агый механизминиң соксаал чок ажылы чуртка эки, ажылчынчи байдалды тургузарынга дузалажыр, калбак массаларның күш-ажылчы көдүрлүүшкүнүнге дөмек болур, ажылчы чоннарның инициативазын өстүрер, чүге дээрге боттарының ажыл-үүлези чогуур үре-түңнелди берип турарын, чоннуң, бүгү ниитилелдиң чаагай чоруун бедидерниче чоруп турар дээрзин кижилер көрүп турар. База, өске талазында, күш-ажылды, ниитилелдиң байлаан, тургустунган кежикти хаалас чашканнап-будаарынга чедирер чиг шиитпирлер үндүрер фактылар, чамдык ажылдакчыларның чүвени кыдыра көөрү болгаш дүжүметсиг чоруу дег, кижилерни ынчаар будалдырар чүүл чок.

Отчёттуг үеде ажыл-агый механизмин сайзыраңгайжыдар талазы-биле улуг ажыл кылдынган. Адыр заны-биле эргелеп башкарарының системазын катап тургускан соонда улус ажыл-агыйын төпчүткен арга-биле удуртурууну деңнели боттуу-биле бедээн. Партияның шиитпирлеринге дүүштүр үлетпүрнү планнаашкынның болгаш экономиктиг идиг бериишкининиң чаа системазынче шилчиткен. Ооң ачызында мурнунда чылдарда экономикага көстүп келген күзенчиг эвес чамдык тенденцияларның хөгжүлдезин соксадыр арга тургустунган. Демократчы үндезиннерни улам хөгжүдериниң угааныышкыны болза ажылчы чоннарның бүдүрүлгени эргелеп башкарарынга улам калбаа-биле киржилгезинден, республикаларның болгаш областарның ажыл-агый талазы-биле харылаар айтырыгларының калбарганындан, ол ышкаш бүдүрүлге черлериниң оперативтиг бот-тускайлаң чоруунуң бедээниинден илерен турар.

Ооң-биле чергелештир чедиишкиннерге мензэргенип болбас бис дээрзин эң дээре башкылар болур амыдырал, практика көргүзүп турар. Эргелеп башкарарының системазын сайзыраңгайжыдары—чаңгыс катап чорудар хемчег эвес, а амыдыралдың тургузуп келгени айтырыгларны шиитпирлээриниң шимчеңгир чорудулгазы-дыр. Ол айтырыглар моон соңгаар-даа бистиң кичээнгейивистиң төвүнге турар ужурлуг.

Моон-биле холбаштыр Төп Комитеттиң бодалы-биле улуг ужур-дузалыг чамдык айтырыгларга кысказы-биле доктаары чугула болгу дег-дир.

Планнаашкын дугайында. Социализм үезинде улус ажыл-агыйын удуртурунуң төп звенозу, өөэ дээрге планнаашкын болур. Бистиң чуртувус бо талазы-биле улуг чедиишкиннерлиг болгаш оларга чоргаарланыр эргелиг. Ынчалза-даа чаңгыс черге таптап туруп болбас, улус ажыл-агый планнаашкынының теориязын болгаш практиказын дүрген сайзыраңгайжыдар дээш ажылды уламчылаар херек.

Ооң эртем деңнелин улам бедидери бирги черге ниң ужур-дузалыг сорулга болу берген. Планнаашкынның методтарын сайзыраңгайжыдары чугула апарган. Ниитилел херегцелдерин улам тодаргай өөренирнге, бистиң экономиктиг аргаларывысты эртем талазы-биле баш бурунгаар тодарадырынга, шиитпирлерни бүгү тала-биле апалнзээринге, ооң янзы-бүрү хевирлерин шилиринге, олардан ол дораан тыптып келир болгаш ур уеде үргүлчүлээр түңнелдерге планнаашкын даянып ужурлуг. Харысалгалыг болгаш нарын ол сорулганы шиитпирлээрде экономиктиг планнаашкынның аргаларын калбартыры чугула.

Эң чугула экономиктиг, социал-политиктиг айтырыглар-ны шиитпирлээринге беш чыл эвес, а оон-даа узун хуусаа негеттиннер деп чүвеге улам удаа-дараа таваржып турар бис. Моон-биле холбаштыр улус ажыл-агый хөгжүлдезин чурттуң чонунуң улус ажыл-агыйының херегцелдериниң, эртем-техниктиг депшилгениң өзүлдезиниң баш бурунгаар көрүлдезинге үндезилээн перспективтиг, ур хуусаада планнарының айтырыы тургустунуп келир. Узун хуусаалыг планнарны беш болгаш чаңгыс чылдың планнары-биле уругулчу холбаштырарын хандырар ындыг таварылгада бистиң хөгжүлдевистиң үндезин айтырыглары таарымчалыы-биле шиитпирлеттинер.

Планнаашкынны болгаш улус ажыл-агыйының чугула шиитпирлерин комплекстиг көөрү улам чугула болуп бар чыдар. Бистиң мурнувуста туруп турар сорулгалар боттары-ла хөй адырларның болгаш экономиктиг районнарның демниг күженииишкинин, ол ышкаш чүүл-бүрү хемчеглерниң бүдүн системазын боттандырарын негеп турар болу берген.

Бо талазы-биле эки дуржулганы мөөңнеп алган бис бе? Чугаа-даа чок. Чүгле сөөлгү чылдарның дугайын чугаалаар болза, ол дээрге көдээ ажыл-агыйны көдүрериниң программазы, Барыын Сибирьде канчаар-даа аажок улуг нефтилиг районну шиңгээдириниң программазы, космос шинчилээриниң программазы болгаш өске-даа чугула хемчеглер-дир. Бис моон соңгаар ур хуусаада боттандырар өске-даа чаа программаларны улам ханылады ажылдап кылыр болгаш оларны чурттуң экономиктиг хөгжүлдезиниң ниити планнары-биле холбаар ужурлуг бис.

План ажылынга тус-тус черлерниң онзагай байдалдарын долузу-биле өөренип көөрү чугула. Делгем девискээрлиг, чүүл-бүрү бойдус байдалдыг бистиң чуртувуска бо сорулга чугула ужур-дузалыг болуп турар. Девискээрге бүдүрүлгениң таарыштыр тургузарын экижидер талазы-биле ажылды моон соңгаар-даа уламчылаар херек.

Эртем планнаашкынның теоретиктиг үндезинин байлакшыдып, экономик-математиктиг модельдээшкининиң, системниг анализтиң аргаларын болгаш өске-даа чүүлдерни ажылдап кылган. Ол аргаларны калбаа-биле ажыглап, информацияны чыырының болгаш ажылдап кылырының автоматчыттынгаан ниити-күрүне системазын кедизинде барып тургузарын өөренип көрбүшаан, эргелеп башкарарының автоматтыг системаларын адырлар аайы-биле дүрген тургузары чугула. Ол чорук чүгле чогуур техниканы бүдүрерин эвес, а бедик мергежилдиг хөй санныг кадрларны белеткээр сорулганы бистиң мурнувуска салып турар.

Бистиң социалистиг экономикавыстың бүгү чедиишкиннери ажыл-агыйны планныг чорудары-биле сырый холбаалыг болгай, эштер. Планнаашкынның шынарындан экономиканың моон соңгааргы чедиишкиннери чугаа-даа чок хамааржыр ужурлуг. Ынчангаш планнаашкынны болбаазырадыры моон соңгаар-даа бистиң кичээнгейивистиң төвүнге турар ужурлуг. Улус ажыл-агый механизминиң бүгү адырларынга план чурумун быжыглаары, күрүне планнарын база даалгаларын күүседири дээш кадрларның харысалгазын бедидер талазы-биле доктаамал демиселди чорудары чугула.

Эргелеп башкарарының организастыг структуразын болбаазырадыр дугайында. Ажыл-агыйны эргелеп-башкарарының структуразын болбаазырадып, чамдык органнарның кылыр ажылын улам тодарадыр айтырыгларны амыдырал болгаш бүдүрүкчү күштерниң хөгжүлдези тургузуп келген. Ол чүү деп ындыг айтырыгларыл?

Чүнүң-даа мурнунда Күрпланның болгаш өске-даа ниити күрүне органнарының ажылын экижидиц, ролюн бедидери чугула апарган. Ону чедип алырда ук органнарны аап-саап ажылдардан хостааш, улус ажыл-агыйының хөгжүлдезиниң кол айтырыгларынче кичээнгейин угландырган турарын чедип алыр апаар. Министерстволарның болгаш ведомстволарның кылыр чүүлдерин улам тодаратпаш, оларның ролюн бедидер, бот-тускайлаң чоруун калбартыр дугайында айтырыг база тургустунуп келген.

Бүдүрүлгени концентрастаарын күштелдирери чугула апарган. Чүгле улуг-улуг каттыжыышкыннар бедик мергежилдиг тускай эртемниглерни мөөңнеп алгаш, техниктиг депшилгени дүрген хандырып, бүгү курлавырларны долузу-биле таарымчалыг ажыглаар арганы бээр дээрзин дуржулга көргүзүп турар. Каттыжыышкыннарны болгаш комбинаттарны тургузар ажылды шиитпирлиг-биле чорудар ужурлуг, а олар кедизинде барып ниитилел бүдүрүлгезиниң бот-орулга-чарылгалыг кол адырлары болур ужурлуг. Каттыжыышкыннарны тургузуп туре, бүдүрүлгелериниң административтиг кызыгаарлаашкыны болгаш ведомство талазы-биле чагыртылгазы эргелеп башкарарының эң ажыктыг хевирлерин ажыглаарынга шаптыктавас кылдыр шак ынчаар тургузары онза чугула. Концентрацияны көдээ ажыл-агыйга база хөгжүдер ужурлуг.

Эргелеп башкарарының структуразын болбаазырадып тура, даандырган ажыл-херээ дээш хууда харысалганың ленинчи принципин чайгылыш чок чорудары чугула деп партия санап турар. Шиитпирни хүлээп ап турда, ол дээш кымның харысалгалыы шуут-ла билдингир турар ужурлуг. Бир эвес шиитпирлеттинер ужурлуг айтырыглар шиитпирлеттинмейн азы соңгаарлап туруп берзе, ол дээш харысалганы чүктээр кижилер база-ла билдингир турар ужурлуг. Эргелеп башкарарының бүгү-ле деңнелдеринде кижилерниң эргелериниң болгаш харысалгазының хемчээлин улам тодарадыры чугула. Харысалга эвээш турда, ууг эргелерни бээри—бодал чок шиитпирлер хүлээп алыр, дужун хараар, үениң байдалын өөренип көрбес, ёзу барымдаалаар чорукка чедирип болур. Ындыг апарганда эң кызымак ажылдакчы безин ажылдаар аргазын ышкынар болгаш даандырган ажылы дээш оон бүрүнү-биле айтырары бергедей бээр.

Эргелеп башкарарында хөй чадалыг чорукту чайладыры-биле шиитпирлээр ужурлуг айтырыгларны бир черден өске черже чуүй каап турбайн, айтырыгларның хөй нурууузунуң талазы-биле шиитпирни чаңгыс катап болгаш шуут үзе хүлээп алырын чедип алыр херек. Үстүнде турар черлерниң оларның улуг айтырыгларны шиитпирлээрин шаптыктап турар энме-тик чок агар ажыл-херектер дүй албазын, а куду черлер оларның эргезинде кирип турар айтырыгларны чогуур үезинде шиитпирлезин дээш, эргелеп башкарарының системазының звено бүрүзү бодунуң ажыл-херээн кылыр болза шын болур боор. (Адыш часкаашкыны).

Эргелеп башкарарының структуразын болбаазыраңгайжыдар чорук ажыл-херекти эргелелдиң болгаш ук черниң кызы эрге-ажыын барымдаалап көөрүнүң кандыг-даа илерээшкиннери-биле хажык чок демиселди чорударын негеп турар.

Экономиктиг идиг бериишкиннерин күштелдирер дугайында. Улус ажыл-агыйын удуртурун болбаазыраңгайжыдар талазы-биле бодунуң ажылынга партия болза төп органнарның директивалыг онаалдаларын бүдүрүлгеге салдар чедирериниң экономиктиг быралар ажыглаары-биле шын дүүштүрериниче угланыышкынны быжыы-биле тудуп турар. Ол быралар — ажыл-агыйның бот-орулга-чарылгазы, өртектер, орулга, чээли, материалдыг шаңнап-мактаарының хевирлери болгаш өске-даа чүүлдер — бүдүрүлге коллективтериниң, миллион-миллион ажылчы чоннарның чедиишкининиг ажыл-чорудулгазынга идигни бээр, оларның ажылының түңнелдериниң үндезилеттинген үнелээшкинин хандырар шак ындыг экономиктиг байдалдарны тургузаар ужурлуг. Күш-ажылдың хемчээлин болгаш херегцелдиң хемчээлин ылап тодарадырының эргежок чугулаазы бүгү-ле ындыг быраларны мергежилдиг ажыглаарын бараан-акша харылзааларын болбаазыраңгайжыдарын негеп турар.

ТК-ның сентябрь (1965 ч). Пленумунуң «Үлетпүрнү эргелеп башкарарын экижидериниң, үлетпүр бүдүрүлгезин планнаарын сайзыраңгайжыдарының болгаш экономиктиг идиг бериишкинин күштелдирериниң дугайында» шиитпирлеринге дүүштүр бо угланыышкынга элээн хөй хемчеглерни боттандырганы съездиниң делегаттарынга билдингир. Экономиктиг реформаны боттандырарын эгелээш, партия байдалды шын үнелеп көрген, улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарын болбаазыраңгайжыдарының херээнге шын угланыышкынны кылган деп чугаалаарының аргазын эрткен чылдарның дуржулгазы берип турар. Оон-биле чергелештир бүгү-ле айтырыгларның доозазы-ла шиитпирлеттинне бербээн.

Кандыг-кандыг кол угланыышкыннарга күженииишкиннин мөөңнээри эргежок чугулал дээрзин чыылдырган дуржулга дыка тода болдуруп турар. Ол дээрге, бирээде, бодунга оптималдыг хүлээлгелерни алырынче, тодаргайлаарга, күжениишкиннииг планнарны хүлээп алырынче, капитал салыышкыннарын болгаш күш-ажыл курлавырларын эң-не чогумчалыг ажыглаарынче бүдүрүлгелерни кыйгырып турар, ийиде, эртем-техниктиг депшилгениң дүргедээринге, күш-ажылдың бүдүрүкчүзүнүң өзүлдезинге эң-не улуг чергезин-биле идигни берип турар, үште, продукцияның шынарын бедидери дээш чайгылыш чок чорудар демиселге идигни берип турар шак ындыг экономиктиг байдалдарны тургузары болур.

Ажыл-агыйның бот-орулга-чарылгалыг болурунуң принцивин үлетпүр бүдүрүлгелеринге, колхозтарга, совхозтарга болгаш ол ышкаш үстүнде турар ажыл-агый звенозунга хажык чок чорудары мырыңай өйү келген айтырыг болуп артып турар. Ажыл-агый керээлериниң ролюн болгаш оларны күүседири дээш харысалганы бедидери эргежок чугула. Белен өскерилбес, элээн хөй чылдарга саналтынган планныг онаалдаларны болгаш экономиктиг нормативтерни каттыжыышкыннарга болгаш бүдүрүлгелерге ажылдап кылыр ужурлуг.

Бүдүрүлгениң үре-түңнелдиг болуру оон эвээш эвес чергези-биле хамааржыр ажыл-агыйжы ажыл-чорудулганың бир чугула талазы болза,—күш-ажылдың төлевирин болбаазыраңгайжыдары болур. Улуг күжениишкиниг, бедик бүдүрүкчүлүг күш-ажылды шаңнап мактаар болгаш эң-не бедии-биле төлээр ужурлуг. Щекинскиниң химкомбинатының дуржулгазының көргүзүп турарын ёзугаар алырга, бүдүрүлгени хөгжүдеринге эң-не улуг салыышкынны киирип, мергежилдиг ажыл-агыйжы ёзу-биле дапкырлап, ниитилелдиң байлаан хумагалыг карактап турар ындыг ажылдакчыларга болгаш коллективтерге идиг бээрининг эң-не калбак аргаларын бүдүрүлгелерге берзе чогуур. Ажылдакчыларның материалдыг сонуургалын күштелдирер чорукту күш-ажылга моральдыг идиглер бээрин калбартыры-биле тудуш кылдыр чорудар ужурлуг.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, ажыл-агыйны чорударының экономиктиг методтарын болбаазыраңгайжыдары-биле партия организациялары, бистиң ажыл-агый органнарывыс болгаш ажылчы чоннарның коллективтери ам-даа шыңгыы ажылдаар апаар-дыр, эштер.

Мааң холбаштыр совет экономиктиг эртемге онаалдап турар харысалганың дугайын чугаалаза чогуур. Сөөлгү чылдарның дургузунда ол эртем элээн чедиишкиннерни чедип алган. Ынчалза-даа улус ажыл-агыйының дүрген хөгжүлдези, бистиң экономикавыстың шиитпирлээр чогуур чаа сорулгалары ажыл-агый органнарының, ол ышкаш эртемденнерниң кошкаш дивес кичээнгейин негеп турар нарын теоретиктиг болгаш практиктиг айтырыгларны эвээш эвести идип үндүрүп турар.

Ажыл-агыйны эргелеп башкарарынга ажылчы чоннарның эң калбак киржилгезиниң дугайында. Партияның төп сорулгаларының бирээзи—бүдүрүлгени эргелеп башкарарынга ажылчы массаларны улам-на калбаа-биле хаара тудары болур. Медерелдиг кижи бүрүзү, медерелдиг ажылчын бүрүзү, В. И. Ленинниң онзалап демдеглээни ышкаш, «бодунуң заводунга бодун чүгле ээ кылдыр эвес, а чурттуң төлээлекчизи кылдыр медереп билген турарын» чедип алыр херек (Т. 36, арын 369—370).

Ону чедип алырынга бисте улуг болдувар аргалар бар. Экономиканы эргелеп башкарарынга ажылчы чоннуң киржилгези тус бүдүрүлге коллективиниң иштинге ажыл-агый сорулгаларын шиитпирлээри-биле кызыгаарлаттынмас. Экономиканы удуртурунга бистиң партиявыстың болгаш совет күрүнениң ойнап турар ролюн барымдаалап көргеш, ол херекти калбаа-биле көөрү эргежок чугула. Оларның политиказы—ооң иштинде экономиктиг-даа политиказы—ажылчы чоннарның үндезин эрге-ажыктарын барымдаалап турар. Ол политиканы соңгудалыг органнарга ажылчы чоннарның төлээлекчилери ажылдап кылып, улуг планнарны база шиитпирлерни чугаалажып көөрүнге массалар калбаа-биле киржип турар. Ажылчы чоннар ол шиитпирлерниң күүселдезин контрольдаарынга-даа идепкейлиг киржип турар. Социалистиг демократияның ол бүгү хевирлерин партия моон соңгаар-даа хөгжүдер апаар.

Миллион-миллион ажылчыннарны, колхозчуларны, албан-хаакчыларны каттыштырып турар партияның эге организациялары ажыл-агыйны эргелеп башкарарынга улуг рольду ойнап турар. Бүдүрүлгелериниң ажыл-агыйжы ажыл-чорудулгазын контрольдаар бодунуң эргезин ажыглап алгаш, олар бүдүрүлгечи ажыл-херектерге үре-түңнелдиг салдарны чедирип турарлар. Ажыл-агый айтырыгларын шиитпирлээринге, социалистиг чарышты, массалыг техниктиг чогаадылганы хөгжүдеринге, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарынга профэвилелдериниң ролю улуг.

Бүдүрүлге чөвүлел хуралдары, ажылчын хуралдар, колхозчуларның ниити хуралдары отчёттуг үеде дыка идепкейжээн. Оларның ат-алдарын улам ыңай бедидер дугайында сагыш салыр, бүдүрүлгелерниң амыдыралының эң чугула айтырыгларын чугаалажыры-биле хуралдарга тургузар херек. Каттыжыышкыннарның болгаш бүдүрүлгелериниң удуртукчулары, а ол ышкаш министерстволарның удуртур ажылдакчылары ажылының дугайын шуут-ла ажылчыннарның мурнунга илеткеп турар практиканы хөгжүдери эргежок чугула.

Коллективтерниң кичээнгейиниң төвүнге бүдүрүлге айтырыглары-биле чергелештир, күш-ажылды камгалаарының, амыдырал байдалдарын экижидериниң айтырыглары чайгаар-ла тургустунар апаар. Коллективтерниң социал хөгжүлдезиниң планнарын кызып тургузарының практиказын деткизе чогуур. Коллективтиг керээлерни чарарының болгаш хынаарының чурумун экижитсе чогуур.

Бистиң хүлээлгевис—ленинчи чагыгларны амыдыралга улам-на долузу-биле боттандырары, бүгү ажылчыннар, колхозчулар, интеллигенция партияның экономиктиг политиказын боттандырары дээш медерелдиг демиселчилер болган, күрүне кижилери кылдыр хөделген, боттарының аргаларын, эгелекчи чорууң, ажыл-агыйжы мергежилин бүрүн хемчээли-биле илереткен турарын чедип алыры болур. (Адыш часкаашкыны).

* * *

Эштер! Партияның төлевилээни экономиктиг хөгжүлдениң, чоннуң чаагай амыдыралын бедидериниң планнарының чедиишкини алызында барып кижилерден хамааржыр. Коммунистиг тургузуушкунунуң фронтузунга чаа тиилелгелерниң магадылалы—ажылчыннарның, тараачыннарның, интеллигенцияның, бистиң партия, совет, профэвилел ажыл-агый кадрларывыстың медерелдиг болгаш карак-кызыл күш-ажылында.

Ынчангаш бистиң экономиктиг программавыс болза, социалистиг тургузугда, дайынчының, ажыл-ишчиниң, тургузукчунуң кайгамчыктыг шынарларының эдилекчизи— совет кижиле салдынган кайгамчык улуг күштерни бүрүнү-биле хөделиишкинге киирип шыдаар аргалыг калбак партийжи-организастыг, политиктиг болгаш идей-кижизидилгелиг ажыл-биле быжыглаттынган турар ужурлуг.

Бистиң эпис сорулгавыс—совет кижилерниң амыдыралын улам-на дээре, улам-на каас-чараш, улам-на аас-кежиктиг кылыры болур. Бистер болза, карак-кызыл болгаш сорук кириишкиниг күш-ажылдын, бүгү-ле чогаадыкчы күштерни бүрүнү-биле бээр күш-ажылының чаа чылдарынга уткуштур бар чоруур бис. Ол биске — чаагай амыдыралче, аас-кежиинче болгаш чырыткылыг коммунистиг келир үеже кара чаңгыс орук ол.

(Төнчүзү дараазында үнер).

Редактор В. С. ШАРАВИН.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3, ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының болгаш пропаганда килдизиниң 35-24, харысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа база совет тургузуг килдизиниң 41-27, информация килдизиниң 20-60 бухгалтериязының 31-75, корректорларның 27-41. Соңуп келбейн баргаңда 32-75 телефонче холдаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

ТЫВА АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тываның ном үндүрер черинин республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1.). ТС—24067.